

Akademik Hassasiyetler

The Academic Elegance

4 Aylık Uluslararası Akademik
Hakemli Dergi
ISSN: 2148-5933
E-ISSN:2529-0088
SAYI/ISSUE: 24
NİSAN / APRIL 2024

Akademik Hassasiyetler / The Academic Elegance
4 Aylık Uluslararası Akademik Hakemli Dergi
Yıl/Year: 10 Sayı/Issue: 24
NİSAN / APRIL 2024
ISSN: 2148-5933 E-ISSN:2529-0088

Sahibi / Owner

Huzeyfe Süleyman ARSLAN

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief

Şenol DURGUN

Yazı İşleri Müdürü / Editorial Director

Huzeyfe Süleyman ARSLAN

Yürütücü Editör / Executive Editor

Volkan ÖNGEL

Yürütücü Editör Yardımcısı / Assistant Executive Editor

Onur KAYA & Yağmur GÜMÜŞBOĞA

İngilizce Yayın Editörü / English Publication Editor

Batuhan SELVİ

İstatistik Editörü / Statistics Editor

Gözde BOZKURT

Teknik Editör / Technical Editor

Baran TEKAY

Sekreteryası / Secretariat

Leyla YARAR

Yönetim Yeri / Adress

Yavuz Selim Mah. 543. Sok. Turaykent Villaları No:10/18 Eryaman/ANKARA

İletişim / Contact

Maraşal Fevzi Çakmak Cad. No:9/4 Bahçelievler/ANKARA

Tel: 0 506 223 85 73

E-mail: akademikhassasiyetler@gmail.com

Yapım / Production

A Kitap

Yayın Tarihi / Release Date

Nisan 2024

Yayın Kurulu / Editorial Board

Ayşegül SONCU, Fatih SARIOĞLU, Gonca BAYRAKTAR DURGUN, İlyas SÖZEN, Muhittin KAPLAN, Murat TOPCU, Mustafa ALTUNOK

Alan Editörleri / Scope Editors

İletişim Bilimleri

: Prof. Dr. Yelda ÖZKOÇAK

İktisat Alan Editörü : Doç. Dr. Semra BOĞA
Uluslararası İlişkiler Alan Editörü : Doç. Dr. Fatih Fuat TUNCER
Siyaset Bilimi Alan Editörü : Doç. Dr. Gökberk YÜCEL
Yönetim Bilimi Alan Editörü : Doç. Dr. Mustafa ALTUNOK

Danışma ve Hakem Kurulu

Prof. Dr. Abdürreşit Celil KARLUK (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Osman KURT (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Cengiz ANIK (İstanbul Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Deniz ÜNAL (Adana Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatma TAŞDEMİR (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan REYHAN (Çorum Hitit Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim AÇUDE (U.S.A. University of Hawaii)
Prof. Dr. İbrahim YILDIRIM (Gaziantep Hasan Kalyoncu Üniversitesi)
Prof. Dr. İlhan AKSOY (Samsun 19 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Latif TOKAT (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK (Ankara Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU (İstanbul Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat DEMİRKOL (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Nedim BAĞÇEKAPILI
Prof. Dr. Ömer KESKİNSOY (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdilaziz KALBERDİEV (Kırgızistan Oş Üniversitesi)
Doç. Dr. Akhmet A. YARLYKAPOV (Rusya Federasyonu Rusya Bilimler Akademisi)
Doç. Dr. Elmira MURATOVA (Kırım Akmescit Taurida National V. I. Vernodsky Üniv.)
Doç. Dr. Fatih DURGUN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Gülsen KAYA OSMANBAŞOĞLU (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Doç. Dr. Hatice ALTUNOK (Ankara Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi)
Doç. Dr. Igor Leonidovich ALEXEEV (Rusya Humanitar Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. İskender GÜMÜŞ (Kırklareli Üniversitesi)
Doç. Dr. Kemal ERKİŞİ (Antalya Bilim Üniversitesi)
Doç. Dr. Murteza HASANOĞLU (Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet Başkanlığı'na Bağlı Devlet İdarecilik Akademisi)
Doç. Dr. Mustafa KOÇANCI (Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi)
Doç. Dr. Recep REHİMLİ (Azerbaycan Academi of Public Administration)
Doç. Dr. Rufat SATTAROV (Almanya Berlin Freie University)
Doç. Dr. Samaghan MYRZAİBRAİMOV (Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Senem ATVUR (Antalya Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Timur KOZUKULOV (Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Yusuf PUSTU (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ali PİŞKİN (Yalova Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ali Zafer SAĞIROĞLU (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Alihan LİMONCUOĞLU (İstanbul Medipol Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali GÖNGEN (Gaziantep Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özlem SANRI (İstanbul Yeditepe Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Suna GÖNÜLTAŞ (İstanbul Doğu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Volkan ERTİT (Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi)
Dr. Didem ÖZDEMİR (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Dr. Muhammed ADİL (Tunus Turc-Arab Association for Science Cultur and The Arts)
Dr. Özlem KÜÇÜK (Kocaeli Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Ortaokul 8. Sınıf Öğrencilerinin LGS Üzerinde Başarım Analizi: Markov Modeli ile Bir Hesaplama (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Performance Analysis of 8th Grade Students on LGS: A Calculation with Markov Model (Research Article)</i> Ersin Kiral & Muharrem Gemcioğlu.....	1
User Acceptance of Virtual Commerce on Metaverse: Insights from Innovation Diffusion Theory (IDT) and Technology Acceptance Model (TAM) (<i>Research Article</i>) <i>Metaverse’te Sanal Ticaretin Kullanıcı Kabulü: Yeniliklerin Yayılması Teorisi (YYT) ve Teknoloji Kabul Modeli (TKM) Çerçevesinde İncelenmesi (Araştırma Makalesi)</i> Ayben Ceyhan Günay & Yavuz Toraman.....	23
Örgütsel Değişime Açıklığın Yenilikçi Rekabet Yaklaşımına Etkisinde Örgütsel Sürdürülebilirliğin Aracı Rolü (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Mediating Role of Organizational Sustainability in the Effect of Openness to Organizational Change on Innovative Competitive Approach (Research Article)</i> Vildan Bayram.....	43
Dijital Liderlik ve Bireysel Yenilikçilik İlişkisinde İşgücü Çevikliğinin Rolü (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>The Role of Workforce Agility in the Relationship Between Digital Leadership and Individual Innovativeness (Research Article)</i> Merve Gizem Çömlekçi & Serdar Bozkurt	75
Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşlarının Karar Mekanizmalarına Katılımı (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Participation of Non-Governmental Organizations in Decision Making in Türkiye (Research Article)</i> Ayşegül Güler.....	98
Turkish-Russian Relations from the Cold War to 2002 as the Beginning of Current Relations (<i>Research Article</i>) <i>Soğuk Savaş’tan Güncel İlişkilerin Başlangıcı Olarak 2002 Yılına Kadar Türk-Rus İlişkileri (Araştırma Makalesi)</i> Burak Şakir Şeker	120
İşyeri Yalnızlığı ve İşyeri Manevîyatı İlişkisi: Sağlık Sektörü Çalışanları Üzerine Bir Araştırma (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>The Relationship Between Workplace Loneliness and Workplace Spirituality: A Study on Health Sector Employees (Research Article)</i> Edip Örücü & Maida Uzuner & İtir Hasırcı.....	141
Türkiye’de Sermaye Piyasası Temelli Finansal Gelişme ile Ekonomik	

Büyüme Arasındaki İlişkinin Fourier Yaklaşımları ile Analizi (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Analysis of the Relationship Between Capital Market Based Financial Development and Economic Growth in Turkey with Fourier Approaches (Research Article)</i> Onur Şeyranlıoğlu	167
Muhasebenin Dijitalleşmesi ve Sağlık Yönetimi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Digitalization of Accounting and a Study on Health Management Students (Research Article)</i> Ela Hiçyorulmaz	198
Üniversite Öğrencilerinin Şiddete Yönelik Tutumlarının İncelenmesi (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Examination of University Students' Attitudes to Violence (Research Article)</i> Hande Şahin & Aygen Çakmak & Müzeyyen Özhavzalı & Nuray Tastan & Ayşe Güler & Ceylan Sülü Akgül	223
1977 – 2022 Yılları Arasındaki Çağdaş Türk Düşüncesi Üzerine Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Bibliometric Analysis of Studies on Contemporary Turkish Thought Between 1977-2022 (Research Article)</i> Esra Sipahi Döngül	239
Sloganlarla İslamcılık: Şûrâ Dergisinde Siyasal İdeolojiyi Sloganlardan Okumak (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Islamism in Slogans: Reading Political Ideology Through Slogans in Şûrâ Magazine (Research Article)</i> Selin Şahin & Enes Şahin	274
The Asymmetric Effect of Producer Prices on Consumer Prices in Turkish Economy (<i>Research Article</i>) <i>Türkiye Ekonomisinde Üretici Fiyatları Endeksinin Tüketici Fiyatlar Endeksi Üzerindeki Asimetrik Etkisi (Araştırma Makalesi)</i> Bekir Aşık.....	297
Yazınlararasılık Bağlamında Mahmut ile Meryem Romanı (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>The Novel of Mahmut and Meryem in the Context of Interliterature (Research Article)</i> Ekin Aktürk	325
Halide Edip'in Gözünden Cumhuriyetin Sosyo-Kültürel İdealleri: Tatarcık Romanı Üzerinden Bir Değerlendirme (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Socio-Cultural Ideals of the Republic from Halide Edip's Perspective: An Evaluation Based on the Novel Tatarcık (Research Article)</i> Zeynep Serap Tekten & Zeynep Sancaktutan.....	355

Dijitalleşmenin İş Tatmine Etkisinde İş Yaşam Dengesinin Aracılık Rolü (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>The Mediating Role of Work-Life Balance in the Effect of Digitalization on Job Satisfaction (Research Article)</i>	
Alp Aydın & Ahmet Erkasap & Ali Özcan	375
Benefits of Internship According to Political Science and Public Administration Students (<i>Research Article</i>) <i>Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Staj Öğrencilerine Göre Stajın Katkıları</i> (<i>Araştırma Makalesi</i>)	
Oktay Alkuş.....	400
Yakın Kaybında Yas Sürecinin Başa Çıkma ve Bilişsel Çarpıtmalar Bağlamında İncelenmesi (<i>Derleme Makalesi</i>) <i>Investigation of the Grief Process in the Bereavement in the Context of Coping and</i> <i>Cognitive Distortions (Review Article)</i>	
Muhammet Enes Kaya & Filiz Kumova.....	425
Algılanan Kişiselleştirmenin Marka Kullanım Niyeti Üzerindeki Etkisi (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>The Effect of Perceived Personalization on Brand Usage Intention (Research Article)</i>	
Haluk Keskin & Nazlım Uraltaş.....	444
Çalışma Hayatındaki Mühendislerin Mobbing ve Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeklerine Göre İncelenmesi (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Examination of Engineers in the Workplace Based on Mobbing and Gender</i> <i>Perception Scales (Research Article)</i>	
Elif Betül Yalçı & Gamze Yıldız Erduran	476
Gelir ve Servet Dağılımı Temelinde Mülkiyet Sahipli Demokrasi ve Uygulanabilirliği Üzerine Bir Araştırma (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>A Research on Property-Owning Democracy and Its Applicability on the Basis of</i> <i>Income and Wealth Distribution (Research Article)</i>	
Emre Örün & Ercan Eren	500
Yoksulluk Kültürü Yaklaşımının Eleştirisi: Türkiye’den Aile ve Yoksulluk İlişisine Dayalı Kanıt (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Criticism of the Poverty Culture Approach: Family and Poverty-Based Evidence</i> <i>from Türkiye (Research Article)</i>	
Ayşe Nur Çiftçi & İskender Gümüş	536
İnovasyon Güdümlü ve Faktör-Verimlilik Güdümlü Ekonomilerde Para Politikası Etkinliği ve Finansal Gelişme İlişisinin İncelenmesi: Bir Panel Veri Analizi (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Examining the Relationship Between Monetary Policy Efficiency and Financial</i> <i>Development in Innovation Driven and Factor-Efficiency Driven Economies: A</i> <i>Panel Data Analysis (Research Article)</i>	
Remzi Can Yılmaz & Özlem Durgun.....	567

Metaverse: Ulusal Yazının Bibliyometrik Analizi (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Metaverse: Bibliometric Analysis of Studies in Türkiye (Research Article)</i> Gülşah Güler & Deniz Zeren	599
Evaluating the Impact of Depreciation on the Profitability: UK Fashion Companies (<i>Research Article</i>) <i>Amortismanın Karlılık Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi: Birleşik Krallık Moda Şirketleri (Araştırma Makalesi)</i> Isik Akın & Emily Draper	624
Refah Devleti Ülkelerinde Sosyal Çalışmacı İstihdamı (<i>Derleme Makalesi</i>) <i>Employment of Social Workers in the Labor Market in Welfare States (Review Article)</i> Beyhan Doğan	645
Kayıbolan Özgürlük: Frankfurt Okulu'nda Araçsal Akıl ve Kültür Endüstrisi Eleştirisi (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Lost Freedom: Critique of Instrumental Reason and the Culture Industry in the Frankfurt School (Research Article)</i> Ali Ekmekçi	671
Materyalist Tutum ve Prestij Hassasiyeti Bağlamında Kompulsif Satın Alma Davranışı Üzerine Bir Araştırma (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>A Research on Compulsive Purchase Behavior in the Context of Materialist Attitude and Prestige Sensitivity (Research Article)</i> Ayşen Akyüz & Asena Temelli Coşgun	692
Hizmet Ortamının Müşteri Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkisi: Müşteri Katılımının Aracılık Rolü (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>The Effect of Servicescape on Customer Citizenship Behavior: The Mediating Role of Customer Engagement (Research Article)</i> Erkan Taşkıran & Nurettin Ozan Bakır & Gülşah Gençer Çelik & Gökten Öngel	720
Banka Çalışanlarının Öz Yeterlik, İş ve Yaşam Doyumu ile Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Investigation of Self-Efficacy, Job and Life Satisfaction and Burnout Levels of Bank Employees (Research Article)</i> Saffet Karayaman	752

Editörden

Akademik Hassasiyetler olarak, düşüncenin derinliklerine dalmaya ve bilimsel tartışmaları teşvik etmeye olan bağlılığımızla, her sayıda olduğu gibi bu sayımızda da özgün ve değerli çalışmaları sizlere sunmaktan gurur duyuyoruz. 2024 yılının bu ilk sayısı ile birlikte, çeşitli disiplinlerden gelen yazarlarımızın aylarca süren özenli çalışmaları sonucunda ortaya çıkan 30 değerli makaleyi siz değerli okurlarımızla paylaşmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Her bir makale, bilginin sınırlarını zorlayan, düşüncüyü şekillendiren ve akademik diyalogları geliştiren içerikler sunmaktadır. Diğer tüm sayılarımızda olduğu gibi, bu kıymetli sayımızda da düşüncüyü merkeze alarak, bilimsel araştırmaların ve teorilerin çeşitliliğini yansıtan, zengin içerikler sunduk. Bu sayının hazırlanmasında emeği geçen herkese teşekkür ederiz. Yazarlarımızın bilimsel katkılarını, hakemlerimizin değerli yorumlarını ve editör ekibimizin özverili çalışmalarını takdir etmeden geçemeyiz. Her biri, bu sayının sizlerle buluşmasında büyük bir rol oynamıştır.

24. sayımızın siz değerli okurlarımız için düşündürücü ve ilham verici olmasını temenni ederiz.

25. sayımızda tekrar görüşmek ümidiyle...

ORTAOKUL 8. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN LGS ÜZERİNDE BAŞARIM ANALİZİ: MARKOV MODELİ İLE BİR HESAPLAMA*

Ersin KIRAL** & Muharrem GEMCİOĞLU***

Öz

Bu makalenin amacı, 8. sınıf öğrencilerinin öğretim süreçlerinde önemli bir etken olan deneme sınavlarının Liselere Giriş Sınavı başarımı üzerine etkisini ölçmektir. Bu amaçla 2021-2022 Eğitim-Öğretim yılında Kahramanmaraş ilinde 8. sınıf 42 öğrencinin 6 ders için yıl içinde girdikleri 20 deneme sınavında aldığı sonuçlar bir adımlı stokastik Markov zincirleri yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Deneme sınavı sonuçları üzerinde Markov modelleri oluşturulmuştur. Her bir modelin geçiş olasılık matrisleri bulunmuş ve durağanlık durumlarındaki limit matrisleri hesaplanmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar: i) Türkçe, T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Yabancı Dil, Matematik ve Fen Bilimleri dersleri için geçişler en büyük olasılık ile orta gruptan üst gruba olacaktır. ii) Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi için geçişler en büyük olasılık ile orta gruptan orta gruba olacaktır. Bu sonuçlar düzenlenen eğitim-öğretim ortamında öğrenci başarısının istikrarlı ve aynı zamanda geliştirilebileceğini de ifade etmektedir. Çalışmada elde edilen sonuçlar çerçevesinde öğretim süreçlerine dönük daha geniş kitlelere yönelik yeni araştırmaların yapılması önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim Süreçleri, Deneme Sınavları, Liselere Giriş Sınavı, Markov Analizi.

PERFORMANCE ANALYSIS OF 8TH GRADE STUDENTS ON LGS: A CALCULATION WITH MARKOV MODEL

Abstract

The purpose of this article is to measure the effect of practice exams, which is an important factor in the teaching processes of 8th grade students, on the performance of the High School Entrance Exam. For this purpose, in the 2021-2022 academic year, the results of 42 8th grade students in 20 trial exams for 6 courses in Kahramanmaraş province were analyzed using the one-step stochastic Markov chain

* Bu Çalışma 19-21 Şubat 2023'te Gaziantep'te Düzenlenen 9. Uluslararası ZEUGMA Bilimsel Araştırma Konferansında Sözlü Olarak Sunulmuştur.

** Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonometri Bölümü, ekiral@cu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6040-1795>

*** Yüksek Lisans Öğrencisi., Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, mgemci@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6875-0500>

method. Markov models were created on the test results. Transition probability matrices of each model were found and limit matrices in stationary states were calculated. Results from the study: i) For Turkish, Turkish Revolution History and Kemalism, Foreign Language, Mathematics and Science courses, the transitions will be from the middle group to the upper group with the highest probability. ii) For the Religious Culture and Moral Knowledge course, the transitions will most likely be from the middle group to the middle group. These results also indicate that student success can be improved steadily and at the same time in the regulated educational environment. Within the framework of the results obtained from the study, it has been suggested that new research should be carried out for wider audiences in teaching processes.

Keywords: Educational Processes, Practice Exams, High School Entrance Examination, Markov Analysis.

Giriş

Eğitim insan faktörü için önemli bir etken olmakla birlikte bu alanda her geçen gün gerçekleştirilen yatırımlar ve araştırmalar artmaktadır. Beşerî sermaye; teknolojinin hızla geliştiği ve ilerlediği dünyada toplumun eğitim, bilgi, beceri, teknolojik gelişme, tecrübe, gibi faktörler üretim içerisindeki etkinliğini artırmaya başlamasıyla sermaye kapsamı içerisinde değerlendirilmeye başlanmıştır. Dünyada ülkeler için önemli unsurlar haline gelen insani sermaye kavramı bireyler için önemli bir hal almıştır. İnsani Sermaye (Beşerî Sermaye) kavramı, genel anlamda bireyin işgücü için sahip olduğu bilgi, beceri, yetenek gibi donanımı olarak açıklanabilir (OECD, 2001). Ülke için nitelikli insan yetiştiren kurumların başında eğitim kurumları gelmektedir. Schultz, beşerî sermayenin yeteneğini artıran 5 faktörün olduğunu belirtmektedir. Bu faktörler sırasıyla şoyledir:

- (1) İnsan sağlığı ve yaşam süresini artıran sağlık hizmetleri,
- (2) Bilgi birikimini artırdığı iş başı eğitimi,
- (3) Resmi kurumlar tarafından verilen formal eğitimler,
- (4) Yetişkinler için firma tarafından organize edilmeyen eğitimi uzatma programı,
- (5) İş için bireyin ve ailenin göçüdür (Schultz, 1961).

Teknolojik ve endüstriyel gelişmeler toplum üzerinde etkisini çok hızlı göstermektedir. İleri teknoloji kullanılması nitelikli insan gücü ile mümkün olmaktadır. Günümüzde niteliksiz insan gücü yerine nitelikli bilgi birikimi yüksek bireylere ihtiyaç giderek artmaktadır (Karataş ve Çankaya, 2010). Beşerî sermayenin üretime katılması için bazı maliyetler ortaya çıkmaktadır. Bireyin mevcut bilgi birikimini artırabilmesi için nitelikli bilgiye yatırım yapması gerekmektedir. Bunun için beşerî sermayenin verimliliğini artıracak önemli ve kalıcı yatırımların başında eğitim gelmektedir (Karagöl, 2003). Eğitim ve eğitim politikaları toplumsal açıdan stratejik bir araçtır. Literatürde birçok ülkeyi kapsayan büyüme ve hızlarını karşılaştıran çalışmalar

yapılmıştır (Barro, 1992; Barro ve Sala-I- Martin, 1995; Saygılı vd., 2005). Yeni teknolojiyi çabuk özümseyen ve hızlı büyüme eğilimi olan ülkelerin eğitim düzeylerinin yüksek olduğu görülmüştür (Barro, 1992).

Eğitimi bireyin yaşamında herhangi bir bilim dalında beceri kazandırma süreci olarak tanımlayabiliriz (Kahyaoğlu ve Karataş, 2019). Eğitim küçük ölçekte bireyi, büyük ölçekte toplumu etkileyen bir süreçtir. Eğitim bireye nitelik kazandırarak ülkenin gelişimine katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla eğitim beşerî sermayenin önemli unsurlarından biri olmuştur (Muğan, 2018). Günümüzde beşerî sermaye- eğitim ilişkisinin önemi her geçen gün artmaktadır. Eğitime ayrılan zaman, maliyet, yatırım, iş gücü gibi kaynakların etkili ve verimli kullanılması önem taşımaktadır (Akhun, 1982). Eğitimi süreç olarak ele aldığımızda süreç içinde kazanılan becerilerin ölçülmesi için sistemin kendi içerisinde uyguladıkları değerlendirme uygulamaları bulunmaktadır. Yaygın olarak kullanılan uygulamalardan bir tanesi de kazanım izleme sınavlarıdır. Kazanım değerlendirme sınavları ders olabirirken tüm derslerden aynı anda da yapılabilir.

Türk eğitim sisteminin kendi içinde okulöncesi, ilköğretim (ilkokul, ortaokul), ortaöğretim, yükseköğretim olarak kademeleri bulunmaktadır. 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'na göre bireyin milli eğitimin genel amaç ve ilkelerine uygun iyi bir birey olmak için gerekli, beceri, bilgi ve davranışları eğitim süreci boyunca kazandırılması amaçlanmıştır. Bireylerin yetenek ve ilgileri yönünde bir üst eğitim kademesine hazırlanması amaçlanmıştır. Bu süreç içerisinde bireyin içinde bulunduğu toplumun sorunlarına çözüm üretmek, üretime katkı sağlamak, ülkenin kalkınmasına katkıda bulunması amaçlanmış olup, bireyi yapacağı işe hazırlamaktır (MEB, 1973).

İlköğretimden ortaöğretime; ortaöğretimden yükseköğretime geçişlerde liselere geçiş için LGS; yükseköğretime geçiş için YKS merkezi sınavları uygulanmaktadır. Merkezi sınavlar öğrencilerin programlara yerleştirilmesine ve eğitimsel olarak ilerlemesine karar verilmesine, öğrenci performanslarının belirlenmesine ve okul başarı düzeylerine karar verilmesine ve süreç ile ilgili karar alınmasına yardımcı olur (Greene, 2011). Merkezi sınavların sonuçlarına göre bireyin hayatıyla ilgili fırsatları veya seçenekleri ortaya çıkmaktadır (Moses ve Nanna, 2007). Hayatları boyunca birçok merkezi sınava giren öğrenciler sınavdan aldığı sonuçlar hayatlarını olumlu veya olumsuz yönde etkilemektedir.

Markov Zincirleri, fen ve sosyal bilimler alanında uygulama imkânı sağlayan yöneylem alanında sınıflandırılan bir yöntemdir (Soykan, 2015). Matris teorisi ve koşullu olasılık kanunlarından yararlanan Markov analizi, olasılıksal olarak değişen bir sistemde bir durumdan sonraki duruma geçiş için tahmin sağlayan bir metottur. Markov modeli ile ilgili alanyazında birçok uygulama bulunmaktadır. Markov zincirlerini Yenisu(2020), Kırıl ve Uzun (2017), Dağlıoğlu ve Kırıl (2018), İlarıslan (2014), Özdemir ve Demireli (2014), Kılıç (2013), finansal piyasalara uygulamıştır. Gürbüz ve Köse

(2002), şüpheli alacak zararlarının büyüklüklerini, Özdağoğlu vd. (2012), altın fiyatlarındaki değişimi üzerine, Koçak ve şen (1998), hava durumundaki kuraklık ve yağışlılık durumlarını Özel ve Solmaz (2012), Türkiye’deki depremlerin tekrar olma zamanının tahmini ve bazı bölgelere göre depremselliği, Özdemir ve Gümüşoğlu (2007), kurumların tahminleme sorunlarının çözömlenmesini, Can (2006), Türkiye’de sektörler arası ilişkilerini, Alp ve Öz (2009), taşınabilir bilgisayar tercihlerini Markov zincirleri modelini kullanarak analiz etmiştir.

Farg ve Khalil (2014) Shaqaraa Üniversitesi Fen ve Beşeri Bilimler Fakültesi’nde 98 öğrencinin başarı ortalamaları üzerine Markov zincirleri yöntemini uygulayarak öğrencilerin akademik başarılarındaki değişimin yönünü tahmin etmiştir; öğrencilerin başarı durumlarının beşinci dönem sonunda durağan olduğunu ve başarı durumlarındaki gelişme, düşüş ve stabil olasılıklarını sırasıyla %64, %27 ve %9 bulmuştur. Toplamacıoğlu (1985) Markov modeli ile Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi’nde eğitim gören 1. ve 2. sınıf öğrencilerinin sınıf geçme yönünü araştırmıştır. Erkek öğrencilerin bekleme süresini kız öğrencilere göre fazla olduğu bulunmuştur. Başlangıç matrislerine göre durağanlığı 16. ve 14. kuvvetlerinde bulunduğu ve 12. kuvvette durağanlığa çok yakın değerler oluğu gözlemlenmiştir. Mavruk ve Kiral (2016) ise Niğe Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin Ticari Matematik dersindeki başarı durumlarının İstatistik dersi başarı durumlarına etkisini Markov zincirleri ile hesaplamıştır. Kurulan model ile Ticari Matematik dersinden İstatistik dersine geçiş olasılık matrisi kullanılarak akademik başarının dersler arası geçişlerde yönü araştırmıştır. Yazarlar 2028-2029 akademik yılında başarının artma olasılığını %28, sabit kalma olasılığını %20 ve azalma olasılığını %52 olarak hesaplamıştır. Başlangıç olasılık matrisi $[0,53 \ 0,04 \ 0,43]$ kullanıldığında 2014/2015 yılında ortalamadan fazla not alan %53’ün 2028/2029’da %28’e azalacağı, ortalama not alan %4’ün %20’ye artacağı ve ortalamadan az not alan %43’ün %52’ye yükseleceği hesaplanmıştır. Kiral, Mavruk ve Kiral (2018) Çukurova Üniversitesi Ekonometri bölümü öğrencilerinin sayısal derslerde performanslarını Markov modeli kullanarak araştırmışlardır. Türkçe ve İngilizce bölümlerde okuyan öğrencilerin alt dönemlerde gördüğu derslerin üst dönemlerdeki dersleri desteklediğini görmüşlerdir. Ortalamanın üzerinde not alan öğrencilerin üst dönemlere geçişlerde başarılarında düşme olduğu bulunurken, ortalama altındaki notların geçişlerde artışa sahip olduğu hesaplanmıştır. Alp (2007) Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan veriler kullanılarak bir öğrencinin hangi aşamaya kadar eğitimine devam edeceği tahmininde bulunulmuş ve erkek – kız öğrenci arasındaki farklılıklar değerlendirilmiştir. Eğitime başlayan kız öğrencilerin ortaöğretimden ve yükseköğretimden mezun olma olasılıklarının daha fazla olduğunu gözlemlenmiştir.

1907 yılında Rus matematikçi A. Markov tarafından matematiksel temele dayanan Markov Zincirleri yöntemleri, şimdiki ve geçmiş zamandaki

olayların gelecekteki olasılıklarını belirlemeye dayalı bir yöntemdir. Markov sürecinin temel kavramları bir sistemin “durumları ve durum “geçişleridir. Markov süreçlerinin özelliklerinden biri düzenli olarak durumların değişmesidir. Belirli bir zaman sonunda durumların önceki periyottaki durumlara tekrar dönmesidir. Sürecin durumları rastsaldır.

2. YÖNTEM

Bu bölüm araştırmanın evreni, örnekleme ve araştırma modelinden oluşmuştur.

2.1. Evren Örnekleme

Araştırmanın evrenini 2022 yılı Haziran ayında liselere giriş sınavına 81 ilde 980 sınav merkezinde 82.551 salonda 350.000 ile 1.031.799 (MEB, 2022) öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise 2021-2022 Eğitim Öğretim yılında Kahramanmaraş ilinde eğitim gören 8. Sınıfta eğitim gören 42 öğrenci oluşturmaktadır.

Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından yapılan sınavlarda, Sözel bölümü Türkçe, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ve Yabancı Dil sınavları oluşturmaktadır. Bu dört teste toplam 50 soru bulunmakta ve bu soruları çözmeleri için öğrencilere 75 dakika süre verilmektedir. Sayısal bölümde ise Matematik ve Fen Bilimleri olmak üzere iki test bulunmaktadır. Bu iki testte toplam 40 soru bulunmakta olup öğrencilerin çözmesi için 80 dakika süre verilmektedir. Sözel ve sayısal bölümlerde bulunan ders, testte bulunan soru sayısı, haftalık ders saati ve testlerin çözülmesi için gereken süre sayıları Tablo 1’de verilmiştir (MEB, 2022).

Tablo 1. Liselere Giriş Sınavında Soruların Sayısı ve Derslere Göre Dağılımı ve Haftalık Ders Saatleri

	Dersler	Soru Sayısı	Haftalık Ders Saati	Sınav Süresi
Sözel Bölüm	Türkçe	20	5	75 Dakika
	T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük	10	2	
	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	10	2	
	Yabancı Dil	10	4	
	Toplam	50	13	
Sayısal Bölüm	Matematik	20	5	80 Dakika
	Fen Bilimleri	20	4	
	Toplam	40	9	

Tablo 1 incelendiğinde Türkçe dersi haftalık ders saati 5 ve sorulan soru sayısı 20; T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi haftalık ders saati 2 ve sorulan test sorusu sayısı 10; Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi haftalık ders saati 2 ve sorulan soru sayısı 10; Yabancı dil dersi haftalık ders saati 4 ve sorulan soru sayısı 10'dur. Matematik dersi haftalık ders saati 5 ve sorulan soru sayısı 20 ve Fen Bilimleri dersi haftalık ders saati 4 ve sorulan soru sayısı 20 olduğu görölmektedir. Sözel Bölüm için haftalık toplam 13 ders saati ve 50 soru; Sayısal bölüm için haftalık toplam 9 ders saati ve 40 soru olduğu gözlemlenmektedir. Türkiye geneli 2022 yılında yapılan Liselere giriş sınavındaki öğrencilerin derslere ait doğru ortalaması ve standart sapması ile ilgili bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2. 2022 Yılında Liselere Giriş Sınavındaki Soru Sayıları, Doğru Cevap Sayısı Ortalamaları ve Standart Sapmaları (MEB, 2022).

Dersler	Soru Sayısı	Doğru cevap sayısı ortalaması	Standart sapma
Türkçe	20	9,22	4,61
Sözel Bölüm	T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük	10	5,54
	Din Kültürü v Ahlak Bilgisi	10	6,45
	Yabancı Dil	10	4,59
	Matematik	20	4,74
Sayısal Bölüm	Fen Bilimleri	20	9,50

Tablo 2'de göröldüğu gibi 2022 yılında yapılan Liselere giriş sınavı 81 ilde 980 sınav merkezinde 82.551 salonda 350.000 ile 1.031.799 öğrenci sınava katılmıştır (MEB, 2022). Türkçe, Matematik ve Fen Bilimleri derslerine ait doğru ortalamasının en yüksek olduğu Fen Bilimleri testinde olduğu (9,50), Türkçe testi ortalamasının Fen Bilimleri testine oldukça yakın (9,22) olduğu gözlenmektedir. Matematik testinde ise ortalama 4,74 olarak hesaplanmıştır. T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ve Yabancı Dil derslerine ait testler arasında ortalama doğru cevap sayısının en yüksek olduğu test Din Kültürü ve Ahlak Bilgisidir (6,45). T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük (5,54) ve Yabancı Dil (4,59) testleri olduğu gözlemlenmektedir.

2.2. Araştırma Modeli

Veri setinde bulunan öğrencilerin denemelerdeki ders başarılarını ölçmek için Markov analizi metodu kullanılmıştır.

T sayılabilir bir küme ve $i, j \in T$ için her $m \geq 0$ olmak üzere;

$$P\{Z_{m+1}=j|Z_0, \dots, Z_m\} = P\{Z_{m+1}=j|Z_m\} \quad (1)$$

$$P\{Z_{m+1}=j|Z_m=i\} = p_{ij} \quad (2)$$

Durumlarını sağlayan bir $Z = \{Z_m: m \geq 0\}$ olasılıksal sürecine Markov zinciri denir. Bu zincirde i durumundan j durumuna geçiş olasılığı p_{ij} ile gösterilmiştir. p_{ij} olasılıkları her $i \in T$ için $\sum p_{ij} = 1$ koşulunu sağlar ve zincirin *geçiş olasılık matrisi*

$$P = \begin{bmatrix} p_{11} & p_{12} & p_{13} \\ p_{21} & p_{22} & p_{23} \\ p_{31} & p_{32} & p_{33} \end{bmatrix}$$

$P = [p_{ij}]$ ile tanımlanacaktır.

Herhangi bir m zamanında Z_m durumu biliniyorken bir sonraki Z_{m+1} durumu önceki Z_0, \dots, Z_{m-1} durumlarından koşullu olarak bağımsızdır (1). Bu koşula *Markov özelliği* denir. Başka bir ifade ile bir sonraki durum, mevcut durum yolu ile geçmişe ve mevcut duruma bağlıdır.

(2) nolu koşul Geçiş olasılıklarının *zamandan bağımsız* olduğunu ifade eder (Serfozo, 2009). Çalışmada öğrencilerin durumları;

$$x < \bar{x} - \sigma \text{ "alt: A"}$$

$$\bar{x} - \sigma \leq x \leq \bar{x} + \sigma \text{ "orta: O"}$$

$$\bar{x} + \sigma < \text{"üst: Ü"}$$

olarak sınıflandırılmıştır. Üç durum için durumlar arası *geçiş frekans matrisini* $F = [f_{ij}]$ ile göstereyim. Bu durumda geçiş olasılık matrisinin terimleri

$$i=1,2,3 \text{ için } \frac{f_{ij}}{\sum_j f_{ij}} = p_{ij} \quad (3)$$

ile hesaplanır.

A, O, Ü durumlarının satır toplamları sırası ile $\sum p_{Aj}$, $\sum p_{Oj}$, $\sum p_{Üj}$ ve bütün geçişlerin frekans toplamı $\sum f_{ij}$ olmak üzere *başlangıç olasılık matrisi*

$$Q_M = \left[\left[\frac{\sum p_{Aj}}{\sum f_{ij}} \right], \left[\frac{\sum p_{Oj}}{\sum f_{ij}} \right], \left[\frac{\sum p_{Üj}}{\sum f_{ij}} \right] \right] \quad (4)$$

formülü ile hesaplanır (Mavruk ve Kıral, 2016). Bir sonraki dönemin olasılık vektörü $m = 1, 2, \dots$

$$Q_{m+1} = Q_m P \quad (5)$$

ile hesaplanır (Grimshaw ve Alexander, 2011) ve (Mavruk ve Kıral, 2016). Analizler sonucunda öğrencilerin sınavlarda başarıları ve başarı olasılıklarının durağan durumları bulunmuştur.

3. BULGULAR

Araştırma kapsamındaki 42 öğrencinin 2021-2022 Eğitim Öğretim yılı içerisinde girdiği 20 deneme sınavı sonuçlarının derslere göre standart sapması ve doğru ortalamaları Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. 2022 Yılında Öğrencilerin Yıl İçinde Girdiği Denemelerin Doğru Cevap Sayısı Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Dersler	\bar{x}	ss
Türkçe	16,25	1,65
T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük	8,39	1,05
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	8,88	0,63
Yabancı Dil	8,44	1,53
Matematik	12,89	4,04
Fen Bilimleri	15,45	2,27

Tablo 3’de öğrencilerin yıl boyunca girdikleri deneme sınavlarında, Türkçe dersi için doğru ortalaması 16,25 ve standart sapması 1,65, T.C İnkılap Tarihi Ve Atatürkçülük dersi için doğru ortalaması 8,39 ve standart sapması 1,05, Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi dersi için doğru ortalaması 8,88 ve standart sapması 1,53, Yabancı Dil dersi için doğru ortalaması 8,44 ve standart sapması 1,53, Matematik dersi için doğru ortalaması 12,89 ve standart sapması 4,04 ve Fen Bilimleri dersi doğru ortalaması 15,45 ve standart sapması 2,27 olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 4. Türkçe Dersi İçin Geçişlerin Frekans Matrisi

		Geçişlerin Frekans Matrisi			
		Alt	Orta	Üst	Toplam
Türkçe	Alt	0	3	2	5
	Orta	0	2	25	27
	Üst	0	0	10	10
	Toplam	0	5	37	42

Tablo 4’te Türkçe dersinde yıl içindeki deneme doğru ortalaması alt öğrencilerden 3 öğrenci orta, 2 öğrenci üst başarıyı LGS’de yakalamıştır. Diğer yandan orta olan 2 öğrenci orta grupta kalırken 25 öğrenci üst gruba geçmiştir. Üst olan 10 öğrenci LGS’de üst grupta yer almıştır. Türkçe dersi geçiş olasılık matrisi 3 nolu formül ile hesaplanmıştır.

$$\begin{aligned}
 P_{(alt-alt)} &= \frac{0}{5} = 0 & P_{(alt-orta)} &= \frac{3}{5} = 0,6 & P_{(alt-üst)} &= \frac{2}{5} = 0,4 \\
 P_{(orta-alt)} &= \frac{0}{27} = 0 & P_{(orta-orta)} &= \frac{2}{27} = 0,07 & P_{(orta-üst)} &= \frac{25}{27} = 0,93 \\
 P_{(üst-alt)} &= \frac{0}{10} = 0 & P_{(üst-orta)} &= \frac{0}{10} = 0 & P_{(üst-üst)} &= \frac{10}{10} = 1
 \end{aligned}$$

Tablo 5. Türkçe Dersi İçin Olasılık Geçiş Matrisi

		Olasılık Geçiş Matrisi			
		Alt	Orta	Üst	Toplam
Türkçe	Alt	0	0,6	0,4	1
	Orta	0	0,07	0,92	1
	Üst	0	0	1	1

Tablo 5'te yıl içinde yapılan denemelerde Türkçe dersi için alt kategoride olan öğrencinin gerçek sınavda alt kategoride olma olasılığının 0 olduğu, orta kategoriye çıkma olasılığının 0,60 olduğu ve üst kategoriye çıkma olasılığının 0,40 olduğu gözlemlenmiştir. Orta olan öğrencinin alt olma olasılığının 0 olduğu, orta öğrencinin orta kategoride kalma olasılığının 0,07 üst kategoriye çıkma olasılığının 0,93 olduğu gözlemlenmiştir. Üst olan bir öğrencinin alt ve orta kategoriye düşme olasılığının 0 olduğu ve üst kategoride kalma olasılığının 1 olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 6. T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi İçin Olasılık Geçiş Matrisi

		Geçişlerin Frekans Matrisi			
		Alt	Orta	Üst	Toplam
T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük	Alt	0	2	1	3
	Orta	0	4	28	32
	Üst	0	0	7	7
	Toplam	0	6	36	42

Tablo 6'da İnkılap Tarihi dersinde yıl içindeki deneme doğru ortalaması alt öğrencilerden, 2 öğrenci orta, 1 öğrenci üst başarıyı LGS'de yakalamıştır. Diğer yandan orta olan 4 öğrenci orta grupta kalırken 28 öğrenci üst gruba, Üst olan 7 öğrenci LGS'de üst grupta yer almıştır. İnkılap Tarihi dersi geçiş olasılık matrisi 3 nolu formül ile hesaplanmıştır.

$$\begin{aligned}
 P_{(alt-alt)} &= \frac{0}{3} = 0 & P_{(alt-orta)} &= \frac{2}{3} = 0,67 & P_{(alt-üst)} &= \frac{1}{3} = 0,33 \\
 P_{(orta-alt)} &= \frac{0}{32} = 0 & P_{(orta-orta)} &= \frac{4}{32} = 0,125 & P_{(orta-üst)} &= \frac{28}{32} = 0,875 \\
 P_{(üst-alt)} &= \frac{0}{7} = 0 & P_{(üst-orta)} &= \frac{0}{7} = 0 & P_{(üst-üst)} &= \frac{7}{7} = 1
 \end{aligned}$$

Tablo 7. T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi İçin Olasılık Geçiş Matrisi

		Olasılık Geçiş Matrisi			
		Alt	Orta	Üst	Toplam
T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük	Alt	0	0,67	0,33	1
	Orta	0	0,0125	0,875	1
	Üst	0	0	1	1

Tablo 7 de yıl içinde yapılan denemelerde T.C İnkılap Tarihi Ve Atatürkçülük dersi için alt kategoride olan öğrencinin gerçek sınavda alt kategoride olma olasılığının 0 olduğu, orta kategoriye çıkma olasılığının 0,67 olduğu ve üst kategoriye çıkma olasılığının 0,33 olduğu gözlemlenmiştir. Orta olan öğrencinin alt olma olasılığının 0 olduğu, orta öğrencinin orta kategoride kalma olasılığının 0,125 üst kategoriye çıkma olasılığının 0,875 olduğu gözlemlenmiştir. Üst olan bir öğrencinin alt ve orta kategoriye düşme olasılığının 0 olduğu ve üst kategoride kalma olasılığının 1 olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 8. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi İçin Geçişlerin Frekans Matrisi

		Geçişlerin Frekans Matrisi			
		Alt	Orta	Üst	Toplam
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	Alt	0	2	1	3
	Orta	0	4	1	5
	Üst	0	15	19	34
	Toplam	0	21	21	42

Tablo 8’de Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi dersinde yıl içindeki deneme doğru ortalaması alt öğrencilerden 2 öğrenci orta, 1 öğrenci üst başarıyı LGS’de yakalamıştır. Diğer yandan orta olan 4 öğrenci orta grupta kalırken 1 öğrenci üst gruba, Üst olan 15 öğrenci orta grupta, 19 öğrenci LGS’de üst grupta yer almıştır. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi geçiş olasılık matrisi 3 nolu formül ile hesaplanmıştır.

$$\begin{aligned}
 P_{(alt-alt)} &= \frac{0}{3} = 0 & P_{(alt-orta)} &= \frac{2}{3} = 0,67 & P_{(alt-üst)} &= \frac{1}{3} = 0,33 \\
 P_{(orta-alt)} &= \frac{0}{5} = 0 & P_{(orta-orta)} &= \frac{4}{5} = 0,80 & P_{(orta-üst)} &= \frac{1}{5} = 0,20 \\
 P_{(üst-alt)} &= \frac{0}{34} = 0 & P_{(üst-orta)} &= \frac{15}{34} = 0,44 & P_{(üst-üst)} &= \frac{19}{34} = 0,56
 \end{aligned}$$

Tablo 9. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi İçin Olasılık Geçiş Matrisi

		Olasılık Geçiş Matrisi			
		Alt	Orta	Üst	Toplam
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	Alt	0	0,67	0,33	1
	Orta	0	0,80	0,20	1
	Üst	0	0,44	0,56	1

Tablo 9’de yıl içinde yapılan denemelerde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi için alt kategoride olan öğrencinin gerçek sınavda alt kategoride olma olasılığının 0 olduğu, orta kategoriye çıkma olasılığının 0,67 olduğu ve üst kategoriye çıkma olasılığının 0,33 olduğu gözlemlenmiştir. Orta olan öğrencinin alt olma olasılığının 0 olduğu, orta öğrencinin orta kategoride kalma olasılığının 0,80 üst kategoriye çıkma olasılığının 0,20 olduğu gözlemlenmiştir. Üst olan bir öğrencinin alt kategoriye düşme olasılığının 0, orta kategoriye düşme olasılığının 0,44 olduğu ve üst kategoride kalma olasılığının 0,56 olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 10. Yabancı Dil Dersi İçin Geçişlerin Frekans Matrisi

		Geçişlerin Frekans Matrisi			
		Alt	Orta	Üst	Toplam
Yabancı Dil	Alt	1	3	2	6
	Orta	0	3	33	36
	Üst	0	0	0	0
	Toplam	1	6	35	42

Tablo 10’da Yabancı Dil dersinde yıl içindeki deneme doğru ortalaması alt öğrencilerden 1 öğrenci alt, 3 öğrenci orta, 2 öğrenci üst başarıyı LGS’de yakalamıştır. Diğer yandan orta olan 3 öğrenci orta grupta kalırken 33 öğrenci üst gruba geçmiştir. Yabancı Dil dersi geçiş olasılık matrisi 3 nolu formül ile hesaplanmıştır.

$$P_{(alt-alt)} = \frac{1}{6} = 0,17$$

$$P_{(alt-orta)} = \frac{3}{6} = 0,50$$

$$P_{(alt-üst)} = \frac{2}{6} = 0,33$$

$$P_{(orta-alt)} = \frac{0}{36} = 0$$

$$P_{(orta-orta)} = \frac{3}{36} = 0,08$$

$$P_{(orta-üst)} = \frac{33}{36} = 0,92$$

$$P_{(üst-alt)} = 0$$

$$P_{(üst-orta)} = 0$$

$$P_{(üst-üst)} = 0$$

Tablo 11. Yabancı Dil Dersi İçin Olasılık Geçiş Matrisi

		Olasılık Geçiş Matrisi			
		Alt	Orta	Üst	Toplam
Yabancı Dil	Alt	0,17	0,50	0,33	1
	Orta	0	0,08	0,92	1
	Üst	0	0	0	0

Tablo 11’de yıl içinde yapılan denemelerde Yabancı Dil dersi için alt kategoride olan öğrencinin gerçek sınavda alt kategoride olma olasılığının 0,17 olduğu, orta kategoriye çıkma olasılığının 0,50 olduğu ve üst kategoriye çıkma olasılığının 0,33 olduğu gözlemlenmiştir. Orta olan öğrencinin alt olma olasılığının 0 olduğu, orta öğrencinin orta kategoride kalma olasılığının 0,08 üst kategoriye çıkma olasılığının 0,92 olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 12. Matematik Dersi İçin Geçişlerin Frekans Matrisi

		Geçişlerin Frekans Matrisi			
		Alt	Orta	Üst	Toplam
Matematik	Alt	0	3	3	6
	Orta	0	1	26	27
	Üst	0	0	9	9
	Toplam	0	4	38	42

Tablo 12’de Matematik dersinde yıl içindeki deneme doğru ortalaması alt öğrencilerden, 3 öğrenci orta, 3 öğrenci üst başarıyı LGS’de yakalamıştır. Diğer yandan orta olan 1 öğrenci orta grupta kalırken 26 öğrenci üst gruba, Üst olan 9 öğrenci LGS’de üst grupta yer almıştır. Matematik Dersi Geçiş olasılık matrisi 3 nolu formül ile hesaplanmıştır.

$$P_{(alt-alt)} = \frac{0}{6} = 0$$

$$P_{(alt-orta)} = \frac{3}{6} = 0,50$$

$$P_{(alt-üst)} = \frac{3}{6} = 0,50$$

$$P_{(orta-alt)} = \frac{0}{27} = 0$$

$$P_{(orta-orta)} = \frac{1}{27} = 0,04$$

$$P_{(orta-üst)} = \frac{26}{27} = 0,96$$

$$P_{(üst-alt)} = \frac{0}{9} = 0$$

$$P_{(üst-orta)} = \frac{0}{9} = 0$$

$$P_{(üst-üst)} = \frac{9}{9} = 1$$

Tablo 13. Matematik Dersi İçin Olasılık Geçiş Matrisi

		Olasılık Geçiş Matrisi			
		Alt	Orta	Üst	Toplam
Matematik	Alt	0	0,50	0,50	1
	Orta	0	0,04	0,96	1
	Üst	0	0	1	1

Tablo 13'te yıl içinde yapılan denemelerde Matematik dersi için alt kategoride olan öğrencinin gerçek sınavda alt kategoride olma olasılığının 0 olduğu, orta kategoriye çıkma olasılığının 0,50 olduğu ve üst kategoriye çıkma olasılığının 0,50 olduğu gözlemlenmiştir. Orta olan öğrencinin alt olma olasılığının 0 olduğu, orta öğrencinin orta kategoride kalma olasılığının 0,04 üst kategoriye çıkma olasılığının 0,96 olduğu gözlemlenmiştir. Üst olan bir öğrencinin alt ve orta kategoriye düşme olasılığının 0 olduğu ve üst kategoride kalma olasılığının 1 olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 14. Fen Bilimleri Dersi İçin Geçişlerin Frekans Matrisi

		Geçişlerin Frekans Matrisi			
		Alt	Orta	Üst	Toplam
Fen Bilimleri	Alt	0	2	4	6
	Orta	0	3	26	29
	Üst	0	0	7	7
	Toplam	0	5	37	42

Tablo 14'de Fen Bilimleri dersinde yıl içindeki deneme doğru ortalaması alt öğrencilerden, 2 öğrenci orta, 4 öğrenci üst başarıyı LGS'de yakalamıştır. Diğer yandan orta olan 3 öğrenci orta grupta kalırken 26 öğrenci üst gruba, üst olan 7 öğrenci LGS'de üst grupta yer almıştır. Fen Bilimleri dersi geçiş olasılık matrisi 3 nolu formül ile hesaplanmıştır.

$$\begin{aligned} P_{(alt-alt)} &= \frac{0}{6} = 0 & P_{(alt-orta)} &= \frac{2}{6} = 0,33 & P_{(alt-üst)} &= \frac{4}{6} = 0,67 \\ P_{(orta-alt)} &= \frac{0}{29} = 0 & P_{(orta-orta)} &= \frac{3}{29} = 0,10 & P_{(orta-üst)} &= \frac{26}{29} = 0,90 \\ P_{(üst-alt)} &= \frac{0}{7} = 0 & P_{(üst-orta)} &= \frac{0}{7} = 0 & P_{(üst-üst)} &= \frac{7}{7} = 1 \end{aligned}$$

Tablo 15. Fen Bilimleri Dersi İçin Geçiş Olasılık Matrisi

		Olasılık Geçiş Matrisi			
		Alt	Orta	Üst	Toplam
Fen Bilimleri	Alt	0	0,33	0,67	1
	Orta	0	0,10	0,90	1
	Üst	0	0	1	1

Yıl içinde yapılan denemelerde Fen Bilimleri dersi için alt kategoride olan öğrencinin gerçek sınavda alt kategoride olma olasılığının 0 olduğu, orta kategoriye çıkma olasılığının 0,33 olduğu ve üst kategoriye çıkma olasılığının 0,67 olduğu gözlemlenmiştir. Orta olan öğrencinin alt olma olasılığının 0 olduğu, orta öğrencinin orta kategoride kalma olasılığının 0,10 üst kategoriye çıkma olasılığının 0,90 olduğu gözlemlenmiştir. Üst olan bir öğrencinin alt ve orta kategoriye düşme olasılığının 0 olduğu ve üst kategoride kalma olasılığının 1 olduğu gözlemlenmiştir.

Başlangıç olasılık matrisi $Q_M = \left[\left[\frac{\sum P_{Aj}}{\sum m_{ij}} \right], \left[\frac{\sum P_{Oj}}{\sum m_{ij}} \right], \left[\frac{\sum P_{Üj}}{\sum m_{ij}} \right] \right]$ formülü kullanılarak hesaplanmıştır.

$$\begin{array}{lll}
P(\text{Türkçe})_{(alt)} = \frac{5}{42} = 0,12 & P(\text{Türkçe})_{(orta)} = \frac{27}{42} = 0,64 & P(\text{Türkçe})_{(üst)} = \frac{10}{42} = 0,24 \\
P(\text{İnk})_{(alt)} = \frac{3}{42} = 0,07 & P(\text{İnk})_{(orta)} = \frac{32}{42} = 0,76 & P(\text{İnk})_{(üst)} = \frac{7}{42} = 0,17 \\
P(\text{Din})_{(alt)} = \frac{3}{42} = 0,07 & P(\text{Din})_{(orta)} = \frac{5}{42} = 0,12 & P(\text{Din})_{(üst)} = \frac{34}{42} = 0,81 \\
P(\text{YabancıD})_{(alt)} = \frac{6}{42} = 0,14 & P(\text{YabancıD})_{(orta)} = \frac{36}{42} = 0,8 & P(\text{YabancıD})_{(üst)} = \frac{0}{42} = 0 \\
P(\text{Mat})_{(alt)} = \frac{6}{42} = 0,14 & P(\text{Mat})_{(orta)} = \frac{27}{42} = 0,64 & P(\text{Mat})_{(üst)} = \frac{9}{42} = 0,22 \\
P(\text{Fen})_{(alt)} = \frac{6}{42} = 0,14 & P(\text{Fen})_{(orta)} = \frac{29}{42} = 0,69 & P(\text{Fen})_{(üst)} = \frac{7}{42} = 0,17
\end{array}$$

(5) nolu formül ile derslerin 2023 tahmini tablo 16'de verilmiştir.

Tablo 16. Derslerin Başlangıç Matrisi ve 2023 Tahmini

Ders	Başlangıç Matrisi			2023 Tahmini		
	Alt	Orta	Üstü	Alt	Orta	Üstü
Türkçe	[0,12	0,64	0,24]	[0	0,12	0,88]
T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük	[0,07	0,76	0,17]	[0	0,14	0,86]

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	[0,07	0,12	0,81]	[0	0,50	0,50]
Yabancı Dil	[0,14	0,86	0]	[0,02	0,14	0,84]
Matematik	[0,14	0,64	0,22]	[0	0,10	0,90]
Fen Bilimleri	[0,14	0,69	0,17]	[0	0,12	0,88]

Tablo 16’da dersler için 2023 yılı tahmini Türkçe dersi için [0 0,12 0,88], T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi için [0 0,14 0,86], Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi için [0 0,50 0,50], Yabancı Dil dersi için [0, 02 0,14 0,84], Matematik dersi için [0 0,10 0,90] ve Fen Bilimleri dersi için [0 0,12 0,88] olarak bulunmuştur.

Öğrencilerin başarılarının limit durumundaki matrisi P ’nin kuvvetleri MS Excel programı kullanılarak hesaplanmıştır, tablo 17’de verilmiştir.

Tablo 17. Derslerin Limit Matrisi

Ders	Limit Matrisi		
	Alt	Orta	Üstü
Türkçe	[0	0	1]
T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük	[0	0	1]
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	[0	0,68	0,32]
Matematik	[0	0	1]
Fen Bilimleri	[0	0	1]

Türkçe dersi için limit matrisi [0 0 1], T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi için limit matrisi [0 0 1], Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi için limit matrisi [0 0,68 0,32], Matematik dersi için limit matrisi [0 0 1], Fen Bilimleri dersi için limit matrisi [0 0 1] bulunmuştur.

Sonuç

Markov zincirleri yöntemi eğitim (Farg ve Khalil, 2014; Toplamacioğlu, 1985; Mavruk ve Kırıl, 2016), ekonomi (Yenisu, 2020; Kırıl ve Uzun, 2017; Özdemir ve Demireli, 2014), mühendislik (Özel ve Solmaz, 2012; Koçak ve Şen, 1998), siyaset (Gündüz, ve Demirbay. 2020) gibi farklı alanlarda yoğun bir şekilde kullanılmaktadır.

Günümüzde teknolojiye yaşanan gelişmeler ölçme ve değerlendirme yaklaşımlarında da değişikliklere yol açmaktadır (Baran, 2020). Bu duruma paralel olarak bireylerdeki eğitim ve süreç çıktıları da sürekli değişmektedir. Merkezi sınavlar öğrencilerin eğitim-öğretim hayatında önemli bir yere sahiptir. Öğrenciler Liselere Geçiş Sınavı sonucuna göre ortaöğretim hayatına

devam etmektedir. Dolayısıyla bu sınavlar üzerinde başarıml analizi araştırması önemli görölmektedir. Bu amaçla çalışmada liselere giriş sınavı öncesi öğrencilerin her bir ders için girmiş oldukları deneme sınavları üzerine Markov zincirleri oluşturulmuş ve analiz yapılarak ilerleme süreçleri değerlendirilmiştir. Buna göre;

Yıl içinde yapılan denemelerde Türkçe dersi için alt kategoride olma olasılığının 0, orta kategoride olma olasılığının 0,60; üst kategoride olma olasılığının ise 0,40 olduğu tespit edilmiştir. Ortanca öğrencinin alt kategoride kalma olasılığının 0, ortanca öğrencinin orta kategoride kalma olasılığının 0,07; üst kategoride kalma olasılığının ise 0,93 olduğu görölmüştür. En iyi öğrencinin alt ve orta kategorilere girme ihtimali 0, üst kategoride kalma ihtimali ise 1 olarak hesaplanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçölük dersi için denemelerde alt kategoride yer alma olasılığı 0, orta kategoride yer alma olasılığı 0,67; üst kategoride yer alma olasılığı ise 0,33 olarak belirlenmiştir. Ortanca öğrencinin alt kategoride kalma olasılığının 0, ortanca öğrencinin orta kategoride kalma olasılığının 0,125; üst kategoride yer alma olasılığının ise 0,875 olduğu görölmüştür. En iyi öğrencinin alt ve orta kategorilere düşme olasılığı 0, üst kategoride kalma olasılığı ise 1 olarak hesaplanmıştır.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin alt kategoride olma ihtimali 0, orta kategoride olma ihtimali 0,67, üst kategoride olma ihtimali ise 0,33 olarak hesaplanmıştır. Ortanca öğrencinin alt kategoride kalma olasılığının 0, ortanca öğrencinin orta kategoride kalma olasılığının 0,80, üst kategoride kalma olasılığının ise 0,20 olduğu görölmüştür. Bir öğrencinin alt kategoriye düşme olasılığının 0, orta kategoriye düşme olasılığının 0,44, üst kategoride kalma olasılığının ise 0,56 olduğu belirlenmiştir.

Yıl içerisinde yapılan denemelerde Yabancı Dil dersi için alt kategoride yer alan öğrencinin gerçek sınavda alt kategoride yer alma olasılığının 0,17; orta kategoride yer alma olasılığının 0,50; üst kategoride olma olasılığı 0,33 olarak bulunmuştur. Ortanca öğrencinin alt kategoride kalma olasılığının 0, ortanca öğrencinin orta kategoride kalma olasılığının 0,08; üst kategoride kalma olasılığının ise 0,92 olduğu görölmüştür.

Matematik dersi için yapılan testlerde alt kategoride olma olasılığının 0, orta kategoride olma olasılığının 0,50; üst kategoride olma olasılığının ise 0,50 olduğu görölmüştür. Ortanca öğrencinin alt kategoride kalma olasılığı 0, ortanca öğrencinin orta kategoride kalma olasılığının 0,04; üst kategoride kalma olasılığının ise 0,96 olduğu hesaplandı. En iyi öğrencinin alt ve orta kategorilere girme ihtimalinin 0, üst kategoride kalma ihtimalinin ise 1 olduğu belirlenmiştir.

Yıl içerisinde yapılan denemelerde Fen Bilimleri dersinin alt kategoride olma ihtimali 0, orta kategoride olma ihtimali 0,33; üst kategoride olma ihtimali ise 0,67 olarak tespit edilmiştir. Ortanca öğrencinin alt kategoride kalma olasılığının 0, ortanca öğrencinin orta kategoride kalma olasılığının

0,10; üst kategoride kalma olasılığının ise 0,90 olduğu görülmüştür. En iyi öğrencinin alt ve orta kategorilere girme olasılığı 0, üst kategoride kalma olasılığının ise 1 olduğu hesaplanmıştır.

2023 yılı için derslerin başarı tahminleri; Türkçe dersi için [0 0,12 0,88], T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi için [0 0,14 0,86], Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi [0, 0,50 0,50], Yabancı Dil dersi [0,02 0,14 0,84], Matematik dersi [0 0,10 0,90] ve Fen Bilimleri dersi [0 0,12 0,88] olarak bulunmuştur.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar: i) Türkçe, Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Yabancı Dil, Matematik ve Fen derslerinde geçişler en yüksek olasılıkla orta gruptan üst gruba doğru olacaktır. ii) Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde geçişler büyük ihtimalle orta gruptan orta gruba doğru olacaktır.

Sonuçlar her ders için başarının deneme sınavları sonucunda arttığını göstermektedir. Markov zincirleri ile gruplar analiz edildiğinde özellikle orta ve üst gruplardaki öğrencilerin testlere göre ortalamalarının bir üste geçme eğilimine ön görücü vazifesinin olduğu görülmektedir. Alt gruptaki öğrenciler ise çoğunlukla deneme ortalamalarını genel sınavda orta ve üst gruplara çıkardığı gözlemlenmiştir. Bu sonuçlar düzenlenen eğitim-öğretim ortamında öğrenci başarısının istikrarlı olduğunu ve aynı zamanda da geliştirilebileceğini ifade etmektedir. Çalışmada elde edilen sonuçlar çerçevesinde öğretim süreçlerine dönük daha geniş kitlelere yönelik yeni araştırmaların yapılması önerilmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Ersin Kıral %50, Muharrem Gemcioğlu %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Ersin Kıral 50%, Muharrem Gemcioğlu 50%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval

Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Önerilen Atıf: Kıral ve Gemcioğlu. (2024). Ortaokul 8. sınıf öğrencilerinin LGS üzerinde başarım analizi: Markov modeli ile bir hesaplama. *Akademik Hassasiyetler*, 11(24), 1-22. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1332724>

Kaynakça

- Akhun, İ. (1982). Sınav türleri ve bunların bilgiyi ölçme değerleri. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 15(2), 311-320. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000904
- Alp, S. (2007, Mayıs). Türkiye’de eğitim sürecinin Markov geçiş modeli.S. Günay (Başkan), 8. Türkiye Ekonometri Ve İstatistik Kongresi, 24-25 Mayıs 2007 (ss. 13-25). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Alp, S., & Öz, E. (2009). Markov zinciri yöntemi ile taşınabilir bilgisayar tercihlerinin analizi, *Akademik İncelemeler*, 4(2), 37-54.
- Baran, H. (2020). Açık ve uzaktan eğitimde ölçme ve değerlendirme. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 28-40.
- Barro, J. R. (1992). *Human capital and economic growth*. Jackson H. (Ed.) *Kansas City Fed Pub.: Policies for long run economic growth* içinde, (ss. 199-212). Federal Reserve Bank of Kansas City.
- Barro, R.J. & Sala-I-Martin, X. (1995). *Economic growth*. New York: McGraw-Hill,
- Can, T. (2006). *Sektörler arası ilişkilerin Markov zincirleri ile analizi ve tahmini: Türkiye örneği*. Derin Yayınları.
- Dağlıoğlu, C., & Kıral, G. (2018). Ekonomik yatırım araçları getirilerinin saklı markov modeli ile tahmin edilmesi: Türkiye örneği. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 4(1), 61-75.
- Ertuğral, S. M. (2018). Beşeri sermaye oluşumunda mesleki eğitimin önemi. *International Journal of Entrepreneurship and Management Inquiries*, 2(3), 49-63.
- Farg, M. H. M., & Khalil, F. M. H. (2014). A statistical analysis of academic level of student in quantitative methods courses by using chi-square test and markov chains - case study of faculty of sciences and humanities, *Nature and Science*, 12(12), 182-186.
- Gündüz, S., & Demirbay, S. G. (2020). Markov zincirleri kullanılarak seçmen tercihlerinin tahmin edilmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29(1), 270-281.
- Gürbüz, H., & Köse, T. (2002). Şüpheli alacak zararlarının büyüklüklerinin markov zinciri teorisi ile hesaplanması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(2), 47-66.
- Greene, C.C. (2011). *Third grade teachers’ experiences in preparing for and interacting with the Ohio achievement assessment: A hermeneutic phenomenological study of the effects of the 2001 no child left behind act* [Doktora tezi], Kent State University.

- Grimshaw, S. D., & Alexander, W. P. (2011). Markov chain models for delinquency: Transition matrix estimation and forecasting, *Applied Stochastic Models in Business and Industry*, 27, 267-279.
- İlarslan, K. (2014). Hisse senedi fiyat hareketlerinin tahmin edilmesinde Markov zincirlerinin kullanılması: İMKB 10 bankacılık endeksi işletmeleri üzerine ampirik bir çalışma, *Journal of Yaşar University*, 9(35), 6185-6198.
- Kahyaoğlu, R. B., & Karataş, D. D. S. (2019). Mesleki gelişim eğitim seminerlerine ilişkin öğretmen görüşleri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (37), 201-220.
- Karagül, M. (2003). Beşeri sermayenin ekonomik büyümeyle ilişkisi ve etkin kullanımı. *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, (5), Antalya.
- Karataş, M. & Çankaya, E. (2010). İktisadi kalkınma sürecinde beşeri sermayeye ilişkin bir inceleme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(3), 29-55.
- Kılıç, S. B. (2013). Estimating probability of session returns for İstanbul stock exchange 100 index as Markov chain process, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(1), 501- 512.
- Kıral, E., Mavruk, C., & Kıral, G. (2018). Ekonometri öğrencilerinin sayısal derslerdeki akademik performansı: Markov modeli ile bir hesaplama *IJEAS*, (2018 Özel Sayısı), 617-632.
- Kıral, E., & Uzun, B. (2017), Forecasting closing returns of borsa istanbul index with Markov chain process of the Fuzzy States, *Journal of Economics, Finance and Accounting (JEFA)*, 4(1), 15- 24.
- Koçak, K., & Şen, Z. (1998). Kurak ve yağışlı gün oluşumlarının Markov zinciri yaklaşımı ile uygulamalı incelenmesi. *Turkish Journal of Engineering and Environmental Sciences*, 22(6), 479-487.
- Mavruk, C., & Kıral, E. (2016). Academic progress of students in quantitative courses at niğde university vocational school of social sciences: A prediction using Markov model, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 267-276.
- MEB, (2022). 2022 ortaöğretim kurumlarına ilişkin merkezi sınav. 15 Eylül 2022 tarihinde https://cdn.eba.gov.tr/icerik/2022/06/2022_LGS_rapor.pdf adresinden edinilmiştir.
- MEB, (1973). *Milli eğitim temel kanunu*. 22 Haziran 2022 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.1739.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Moses, M. S., & Nanna, M. J. (2007). The testing culture and the persistence of high stakes testing reforms. *Education And Culture*, 23(1), 55-72.

- Ertuğral, S. M. (2023). Toplumsal kalkınmanın sağlanması bakımından boş zaman değerlendirmenin etkisi. *International Journal Of Social Humanities Sciences Research*, 10(94), 987-997.
- OECD (2001). The well-being of nations: The role of human and social capital. OECD Publishing.
- Özdağoğlu, A., Özdağoğlu, G., & Gümüş, G.K. (2012). Altın fiyatındaki dağılımların Markov zinciri ile analizi: Uzun erimli olasılıklar. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 40, 119-142.
- Özdemir, A., & Demireli, E. (2014). Hisse senedi fiyat verimliliğinin Markov zincirleri ile analizi BIST teknoloji endeksi hisse senedi fiyatları üzerine bir uygulama, *Verimlilik Dergisi*, (1), 41- 60.
- Özdemir, A. Y., & Gümüšođlu, Ő. (2007). İşletmelerin tahminleme sorunlarının çözümlenmesinde Markov zincirleri analizinin uygulanması, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 337-359.
- Özel, G., & Solmaz A. (2012). Türkiye’de deprem tekrarlanma zamanının tahmini ve neotektonik bölgelere göre depremselliğin Markov Zinciri ile incelenmesi, *Çankaya University Journal of Science and Engineering*, 9(2), 125-138.
- Saygılı, Ő., Cihan, C., & Yurtoğlu, H. (2005). *Türkiye ekonomisinde sermaye birikimi, büyüme ve verimlilik: 1972-2000*. Devlet Planlama Teşkilatı.
- Serfozo, R. (2009). *Basics of applied stochastic processes*. Springer Science & Business Media.
- Schultz, T. W, (1961). Investment in human capital, *The American Economic Review*, 51(1), 1-17.
- Soykan, Y. (2015). Markov zincirleri ile pazar payı araştırma modeli ve otomobil lastiği pazarında bir uygulama. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (27).
- Toplamacıoğlu, M. (1985). *Sınıf geçme statüsü uygulanan fakültelerde öğrenci hareketliliğinin Markov modeli* [Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Yenisu, E. (2020). Hisse senedi fiyatlarının Markov zincirleri ile analizi: Bist 100 şirketleri üzerine bir uygulama, *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(2), 261-277.
<https://doi.org/10.46849/guiibd.827317>

Extended Abstract

In this study, the effect of the practice exams given in the teaching process of 8th grade students on the performance of the High School Entrance Examination (LGS) is measured. In the 2021-2022 academic year, the average of the correct numbers of the 20 attempts made by 42 students was selected

from the 8th grade students studying in Kahramanmaraş during the year, and the standard deviations were calculated. Status of students in the study; It is classified as $x < \bar{x} - \sigma$ “bottom: A “, $\bar{x} - \sigma \leq x \leq \bar{x} + \sigma$ “middle: O” and $\bar{x} + \sigma < “top: Ü”$. The results of the mock exams were analyzed using the one-step stochastic Markov chain method. Markov models were created on the test results. Transition probability matrices of each model were found and limit matrices in stationary states were calculated. According to this.

It was found that the probability of being in the lower category for the Turkish lesson is 0, the probability of being in the middle category is 0.60, and the probability of being in the upper category is 0.40. The probability of the middle student to be in the lower category was 0, the probability of the middle student to stay in the middle category was 0.07, and the probability of being in the upper category was 0.93. It was calculated that the probability of a top student falling into the lower and middle categories is 0 and the probability of staying in the upper category is 1.

For the Turkish Republic Revolution History and Kemalism course, the probability of being in the lower category in the essays was 0, the probability of being in the middle category was 0.67, and the probability of being in the upper category was 0.33. The probability of the middle student being in the lower category is 0, the probability of the middle student staying in the middle category is 0.125, and the probability of being in the upper category is 0.875. The probability of a top student falling into the lower and middle categories is 0 and the probability of staying in the upper category is 1.

It has been calculated that the probability of being in the lower category for the Religious Culture and Moral Knowledge course was 0, the probability of being in the middle category was 0.67, and the probability of being in the upper category was 0.33. The probability of the middle student being in the lower category was 0, the probability of the middle student staying in the middle category was 0.80, and the probability of being in the upper category was 0.20. It was found that the probability of a student falling in the lower category was 0, the probability of falling into the middle category was 0.44, and the probability of staying in the upper category was 0.56.

In the trials conducted during the year, it was calculated that the probability of the student in the lower category for the Foreign Language course to be in the lower category in the real exam was 0.17, the probability of being in the middle category was 0.50 and the probability of being in the upper category was 0.33. The probability of the middle student being in the lower category was 0, the probability of the middle student staying in the middle category was 0.08, and the probability of being in the upper category was 0.92.

The probability of being in the lower category in the tests for the mathematics lesson was 0, the probability of being in the middle category was 0.50 and the probability of being in the upper category was 0.50. It was calculated that the probability of the middle student being in the lower

category was 0, the probability of the middle student staying in the middle category was 0.04, and the probability of being in the upper category was 0.96. The probability of a top student falling into the lower and middle categories was 0 and the probability of staying in the upper category was 1.

The probability of being in the lower category for the Science course was 0, the probability of being in the middle category was 0.33, and the probability of being in the upper category was 0.67. It has been observed that the probability of the middle student being in the lower category is 0, the probability of the middle student staying in the middle category was 0.10 and the probability of being in the upper category was 0.90. The probability of a top student falling into the lower and middle categories was 0 and the probability of staying in the upper category was 1.

Success predictions of the courses for 2023; [0 0.12 0.88] for Turkish course, [0 0.14 0.86] for Turkish Republic History of Revolution and Kemalism course, [0 0.14 0.86] for Religious Culture and Ethics course [0, 0.50 0.50], Foreign Language course It is classified as [0.02 0.14 0.84], Mathematics course [0 0.10 0.90] and Science course [0 0.12 0.88].

Results obtained from the study: i) For Turkish, Turkish Revolution History and Kemalism, Foreign Language, Mathematics and Science courses, the transitions will be from the middle group to the upper group with the highest probability. ii) For the Religious Culture and Moral Knowledge course, the transitions will most likely be from the middle group to the middle group.

USER ACCEPTANCE OF VIRTUAL COMMERCE ON METAVERSE: INSIGHTS FROM INNOVATION DIFFUSION THEORY (IDT) AND TECHNOLOGY ACCEPTANCE MODEL (TAM)

Ayben CEYHAN GÜNAY* & Yavuz TORAMAN**

Abstract

In recent years, technological advancements have influenced consumer behavior. One of the most significant developments in this regard is the metaverse. The metaverse, which has frequently captured the interest of experts, is a technological system that forms the basis of the current research. In this context, the present study examined the factors affecting the intention to use and accept the metaverse system. The study constructed a research model using the IDT and the TAM to investigate user acceptance of conducting virtual commerce activities within the metaverse system. Within this framework, structural equation modeling was utilized to explain the acceptance of usage by potential metaverse users. The proposed research model was analyzed using the Smart PLS 3 software package. Among the independent variables of the research, a positive and significant relationship was found between relative advantage as a mediator and the main variables of TAM. However, no significant relationship was identified between complexity, another independent variable, and the main variables of TAM. Additionally, a significant relationship was established between perceived compatibility and perceived ease of use. In this context, from a consumer perspective, when evaluated experientially (effort expended), the shopping experience in the metaverse system showed similarities with physical shopping, while no relationship was found in terms of performance. The most significant contribution of the research to the literature is that attitude and intention, which are the most important antecedents of active usage of metaverse systems, exhibited a positive and significant relationship with all the variables in the relationship.

Keywords: Metaverse, Innovation Diffusion Theory, Technology Acceptance Model, Virtual Commerce, Digital Marketing.

* Dr. Öğr. Üyesi Ayben Ceyhan Günay, İstanbul Nişantaşı Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, ayben.ceyhan@nisantasi.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5191-9787>

** Öğr. Gör. Yavuz Toraman, İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Meslek Yüksekokulu Dış Ticaret Bölümü, yavuz.toraman@nisantasi.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5196-1499>

METAVEVERSE’TE SANAL TİCARETİN KULLANICI KABULÜ: YENİLİKLERİN YAYILMASI TEORİSİ (YYT) VE TEKNOLOJİ KABUL MODELİ (TKM) ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ

Öz

Son yıllarda teknolojideki gelişmeler tüketici davranışını da etkilemektedir. Söz konusu teknolojik gelişmelerden en önemlilerinden biri de metaverse’dir. Uzmanlar tarafından sıklıkla merak konusu olan metaverse, mevcut araştırmanın temelini oluşturan teknolojik sistemdir. Bu bağlamda mevcut çalışma, metaverse sistemini kullanma niyetini ve kabulünü etkileyen faktörleri incelemektedir. Çalışmada, YYT ve TKM kullanılarak bir araştırma modeli oluşturulmuş ve metaverse sisteminde sanal ticaret faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinin kullanıcı kabulü incelenmiştir. Bu bağlamda yapısal eşitlik modellemesi ile potansiyel metaverse kullanıcıları tarafından kullanımın kabulü açıklanmaya çalışılmıştır. Önerilen araştırma modeli Smart PLS 3 paket programı ile analiz edilmiştir. Araştırmanın bağımsız değişkenlerinden göreceli avantajın aracı TKM’nin ana değişkenleriyle arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Fakat diğer bir bağımsız değişken olan karmaşıklık ile TKM’nin ana değişkenleriyle arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Ayrıca algılanan uyumluluk ile algılanan kullanım kolaylığı arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu kapsamda tüketici açısından deneyimsel olarak (harcanan çaba) değerlendirildiğinde fiziksel alışverişle metaverse sistemindeki alışveriş deneyimi benzerlik gösterirken, performans açısından bir ilişki bulunamamıştır. Metaverse sistemlerinin aktif kullanımının en önemli öncülleri olan tutum ve niyetin, ilişkide olduğu değişkenlerin tamamıyla pozitif ve anlamlı bir ilişki içinde olması ise araştırmanın literatüre en önemli katkısıdır.

Anahtar Kelimeler: Metaverse, Yeniliklerin Yayılması Teorisi, Teknoloji Kabul Modeli, Sanal Ticaret, Dijital Pazarlama.

Introduction

In recent years, there has been an increase in the number of consumers opting for digital platforms when purchasing products or services. Especially due to the Covid-19 pandemic, the sensitivity of consumers toward health has led to the digitalization of commercial activities in physical spaces. As a result, the demand for e-commerce has significantly risen (Usas et al., 2021; Hacıoğlu & Sağlam, 2021, p. 446). Furthermore, the Covid-19 pandemic has considerably accelerated the shift of retail sales from physical stores to digital platforms (Dwivedi et al., 2023, p. 754).

Even though the influence of the pandemic has subsided today, a large portion of consumers still maintain their habit of virtual shopping (Shah & Murthi, 2021). This can be attributed to consumers' past experiences. Past experiences can shape consumers' perceptions of future purchasing behavior (Esmailpour & Mohseni, 2019, p. 22). In the current research, the primary focus lies in investigating the user acceptance of trade/shopping transactions conducted within the metaverse system, a new dimension of e-commerce. The

acceptance of e-commerce activities within the metaverse system compared to consumers' past experiences of physical shopping constitutes the central question of the research.

The Metaverse aims to provide a human-centered digital experience. The Metaverse is not only a virtual world where consumers consume but also a place where they utilize their creativity. Marketers see the Metaverse as a virtual market with new e-commerce opportunities and are experimenting with various applications (Rathore, 2018, p. 75).

Duman (2022) has proposed that the term "metaverse commerce" (m-commerce) is the successor of e-commerce. This is because the metaverse structure comprises not only the speed and convenience features of e-commerce but also offers more personalization and experiential features found in retail commerce. The metaverse bridges the gap between physical and online shopping experiences. In this way, the metaverse will enhance e-commerce applications and create unique shopping experiences.

In the recent past, research in this field has gained increasing momentum. This study aims to explore the user acceptance of e-commerce activities within the metaverse system. In the context of the metaverse, the existing research initially delves into the general metaverse literature and subsequently explores the virtual commerce literature, concluding with the methodology, analysis, and results sections.

1. METAVERSE

The term "metaverse" was first used in Neal Stephenson's science fiction novel, "Snow Crash," in 1992, to describe the successor to the internet in the form of a virtual reality-based environment (Dionisio et al., 2013, p. 34). In the novel, individuals in the physical world entered the metaverse world through virtual reality equipment and lived their lives there (Wang et al., 2022, p. 1).

Thirty years later, the fictional concept of the metaverse has transformed into a tangible business idea for marketing. Several major technology companies like Facebook, Microsoft & Nvidia Corporation have invested millions of dollars to create a consistent digital universe aligned with the metaverse concept. Brands such as Nike, Gucci, Disney & McDonald's have also ventured into this virtual world to seize opportunities for engaging with consumers (Barrera & Shah, 2023, p. 1; Toraman, 2022, p. 68). The emergence of virtual reality worlds on the internet has created an alternative environment and a profitable shopping channel within the context of multi-channel retail, expanding interactive marketing opportunities for all stakeholders (consumers, retailers, and suppliers) (Kuntze et al., 2013, p. 1).

The metaverse is recognized as a digital space where users can exist as digital natives and experience an alternative life in the virtual world (Wang et al., 2022, p. 1). This technology has drawn the attention of many companies,

and after investing in metaverse technologies, Facebook changed its name to Meta in October 2021 (Kraus et al., 2022, p. 52). This digital universe referred to as the "Metaverse" holds the promise of fundamentally changing the way consumers, brands, and companies transact and interact. (Barrera & Shah, 2023, p. 1).

Although proto-metaverses have been used in the gaming industry for many years, the potential benefits of metaverse technology have not yet been fully understood (Analytica, 2022). The metaverse world is an important digital platform for businesses, particularly for establishing direct interaction with young consumers (Hollensen, 2022, p. 1). The metaverse is a blockchain-based technology where people create avatars for their identities (Pamucar et al., 2022, p. 1). The metaverse provides an immersive experience based on augmented reality technology, creates a mirror image of the real world through digital twin technology, establishes an economic system based on blockchain technology, and tightly integrates the virtual world with the real world into the economic system (Ning et al., 2021).

The metaverse economic system consists of digital creation, digital assets, digital market, and digital currency. Digital creation forms the foundation of the metadata repository (Yang et al., 2022, pp. 124-125). The number of creators determines the development of the metaverse economy. Lee et al. (2021), summarize research studies on digital arts related to the metaverse, explaining new artworks in hybrid virtual-physical realities. In virtual environments, experiential retail related to digital assets can shape consumer preferences by deploying data calculation capabilities in an augmented reality-based trading environment, supporting augmented analytics and business intelligence tools (Dawson, 2022, pp. 53-54). The digital market is the primary place where avatars can engage in trade, much like in the physical world. Digital currency is the medium in the metaverse media repository that enables avatars to complete trade and exchange (Yang et al., 2022, p. 125). The metaverse is predicted to revolutionize almost every industry and business's 'value functions,' from healthcare services to consumer products, entertainment, and business-to-business solutions (Hollensen, 2022, p. 1).

Metaverse is a subject of research in various disciplines such as information technology, marketing, education, tourism, and psychology. As a new platform that might help understand consumer behaviors, metaverse will offer new opportunities for marketers to reach existing and potential customers and provide them with an immersive experience (Dwivedi et al., 2023, p. 761). While providing new ways for marketers to connect and engage with consumers, the metaverse offers opportunities for further research on consumer behaviors, responses, and inferences (Barrera & Shah, 2023, p. 14). The current research also focuses on this subject, examining consumers' adaptation to shopping processes in the metaverse system and the factors influencing this adaptation.

2. VIRTUAL COMMERCE

Virtual commerce, the latest development in e-commerce, involves commercial activities conducted in a three-dimensional virtual environment. From a technological standpoint, virtual commerce consists of e-commerce infrastructures like electronic product catalogs and electronic payments, adopting three-dimensional technology to create new environments for commercial activities (Laudon & Traver, 2016). Three-dimensional technology consists of computer software and hardware that stimulate a person's five senses (sight, hearing, touch, smell, and taste) in a simulated environment, creating a sense of presence or a feeling of being there (Shen et al., 2021, p. 11087).

Virtual Reality Retailing (VRR), closely related to the concept of e-commerce, enables businesses to actively involve customers in the sales process. This active role allows customers to personalize the consumption process by collaboratively creating and customizing products and services (Kuntze et al., 2013, p. 1).

For many entrepreneurs, the use of social virtual worlds (SVWs) like Second Life (SL) to sell both virtual and real products has been of interest. Real-world brands (e.g., Toyota, L'Oreal) have used these platforms to establish virtual stores for various business purposes (Hassouneh & Brengman, 2015, p. 218). In the first ten years of SL's existence, users created and sold 2.1 million virtual products, and transactions exceeding 3.2 billion US dollars were conducted (Linden Lab, 2013). However, most major brands were unable to sustain successful store operations in the virtual world and have since left SL, the most advanced SVW.

The metaverse has provided consumers with a more robust, immersive, and real-time shopping experience by replacing the concept of e-commerce with m-commerce (Khatri, 2022, p. 2). In the Metaverse world, consumers can try on products, walk around virtual stores, and make purchases—all within the virtual interface (Rathore, 2018, p. 75). This is one of the most significant differences that distinguish virtual commerce from e-commerce.

In the industry, three-dimensional technology has been widely adopted in forms like augmented reality (AR) and virtual reality (VR) in games (Shen et al., 2021, p. 11087). Built upon the convergence of technologies like AR and VR, the metaverse enables virtual environments, digital elements, and individuals to interact in multi-modal ways (Pamucar et al., 2022, p. 1). For instance, Adidas employs AR to allow consumers to virtually try on shoes, and Ikea utilizes a studio application that allows customers to visualize furniture in their own homes (Dwivedi, 2023, p. 754; Ramadan, 2023, p. 3).

As technologies become more complex (e.g., virtual worlds) and ubiquitous (e.g., mobile technology), consumers' ways of gathering information, making choices, and ultimately purchasing and paying for products will not be uniform. Therefore, established marketing and consumer behavior theories and models may need to be adapted to fit a new world order

where shopping and purchasing are no longer standardized behaviors (Kuntze et al., 2013, p. 1).

3. METHODOLOGY

In the methodology section of the research, firstly, the sampling method, data collection process, and analysis method are discussed. Subsequently, the research model and hypotheses are addressed.

3.1. Sample, Data Collection, and Analysis Method

Ethics committee approval was received for this research from Istanbul Nişantaşı University Ethics Committee on September 26, 2022 with the number 2022/37.

Metaverse technology, in general usage, requires a computer and an internet connection. Considering accessibility options, individuals capable of using technological devices can easily engage with the metaverse system. In this context, the universe of the research consists of individuals over the age of 18 who use technological devices (tablets and computers) living in Istanbul. The sampling method used in the research is the convenience sampling method, which is a non-probability sampling method. The convenience sampling method involves including accessible individuals from within the research population (Hair et al., 2010; Hair et al., 2017).

Data was collected through an online survey. The online survey was conducted using Google Docs between 05.02.2023 and 05.03.2023. A pilot test was administered to 30 participants using the online survey. Based on feedback from the pilot test, the survey was finalized. The online survey was sent to 385 individuals, and 234 responses were received. After necessary data cleaning, analysis was conducted with 206 usable data points. Descriptive statistics of the participants are presented in Table 1.

Table 1. Descriptive Statistics

		Percent (%)
Age	18-20	35.4
	21-29	45.2
	30-39	9.7
	40-49	6.3
	50 and over	3.4
	Total	100.0
Gender	Female	38.8
	Male	61.2

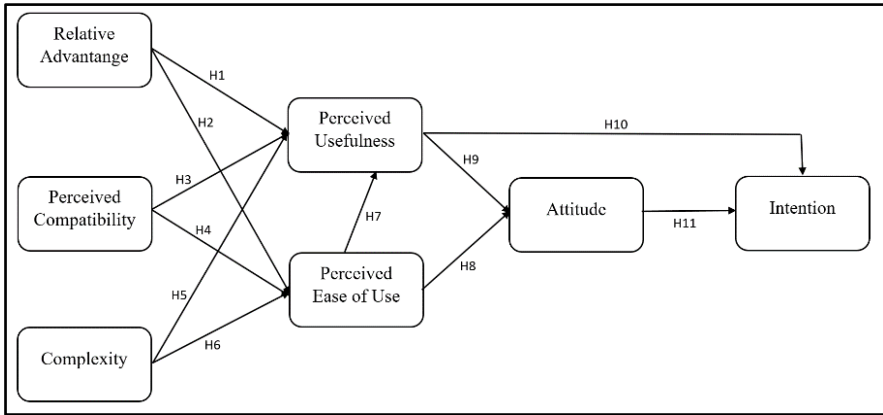
	Total	100.0
Education	High school degrees	4.9
	Associate degrees	22.3
	Undergraduate degrees	60.2
	Graduate degrees	12.6
	Total	100.0
Monthly Income	5.500 ₺ and under	45.6
	5.501 ₺ and 7,500 ₺	18.4
	7.501 ₺-10.500 ₺	11.2
	10.501 ₺-15.000 ₺	10.2
	15.001 ₺ and over	14.6
	Total	100.0

Partial Least Squares-Structural Equation Modeling (PLS-SEM), a widely used method for examining relationships between multiple variables in research, was employed in the current study. Several analysis software packages are available for PLS-SEM procedures. The present research used the Smart PLS 4 software package for analysis. Initially, reliability and validity analyses were completed, followed by correlation analysis and hypothesis testing after necessary simplifications (Hair et al., 2010; Hair et al., 2017).

3.2. Research Model and Hypotheses

Technological advancements have long been a subject of study by experts. In the current study, the emerging metaverse system, where future e-commerce activities will take place, is examined. Metaverse systems that utilize blockchain technology as their infrastructure have led to the creation of a research model using the Innovation Diffusion Theory (IDT) and the Technology Acceptance Model (TAM), commonly used for researching new technologies in the literature. The research model is depicted in Figure 1. As seen in the research model, the research subject is examined through 11 hypotheses (Hair et al., 2010; Hair et al., 2017).

Figure 1. Research Model

Innovation Diffusion Theory (IDT) has become increasingly complex and multifaceted in recent years. This theory has been used and continues to be used in studies across various sectors, including durable goods, services, the pharmaceutical industry, and others (Ying & Mengqing, 2011).

IDT examines the processes through which individuals or groups in an organization accept or reject new events, phenomena, or technologies. The core philosophy of IDT aims to enhance the level of adaptation by reducing uncertainties in the process of adapting to innovations (Rogers, 2002; Rogers, Singhal & Quinlan, 2014). Rogers (2003) mentions five attributes that influence the adoption of an innovation: relative advantage over existing technologies, compatibility with organizational workflows and knowledge, complexity of implementation, trialability, and the observability of innovation's development within the organization and among competitors. Individuals' perceptions of these five attributes predict the speed of innovation adoption (García-Avilés, 2020, p. 2).

The theory argues that if innovation is perceived by potential adopters as a novel concept, it will experience an increased rate of diffusion. Innovations should be perceived by potential adopters as having the following qualities: they should be capable of being tried on a limited basis before full adoption, yield observable results, provide an advantage over other innovations (or the current situation), not be overly complex, and be compatible with existing practices and values (Surry & Farquhar, 1997, p. 5).

Tornatzky & Klein (1982), using IDT in a meta-analysis, identified three beliefs consistently associated with innovations: relative advantage, complexity, and compatibility. In the current study, these three variables of IDT have been utilized.

Table 2. Studies on IDT and TAM

Year	Authors	Industry	Hypothesis	Relation
2003	Hardgrave et al.	Software	$C \rightarrow I$	Not supported
			$PC \rightarrow I$	Supported
2005	Wu & Wang	Mobile Commerce	$PC \rightarrow I$	Supported
			$PC \rightarrow I$	Supported
			$PEOU \rightarrow I$	Not supported
			$PEOU \rightarrow PU$	Supported
2007	Lee	E-reading	$RA \rightarrow I$	Supported
			$C \rightarrow I$	
2007	Shih	E-learning	$RA \rightarrow I$	Supported
			$C \rightarrow I$	
2008	Chang & Tung	E-learning	$PC \rightarrow I$	Supported
			$PC \rightarrow PU$	Supported
			$PU \rightarrow I$	Supported
			$PEOU \rightarrow PU$	Supported
			$PEOU \rightarrow I$	Supported
2010	Nor et al.	Technology	$RA \rightarrow A$	Supported
			$PC \rightarrow A$	Supported
			$PEOU \rightarrow A$	Not supported
			$O \rightarrow A$	Supported
			$A \rightarrow I$	Not supported
2012	Al-Jabri et al.	Mobile Banking	$O \rightarrow AP$	Not supported
			$C \rightarrow AP$	Not supported
			$G \rightarrow AP$	Supported
			$O \rightarrow AP$	Not supported
2012	Wang et al.	Technology	$RA \rightarrow AP$	Supported
			$C \rightarrow AP$	Supported
			$PC \rightarrow AP$	Supported
2021	Yuen et al.	Technology	$PEOU \rightarrow I$	Supported
			$PC \rightarrow PEOU$	Supported
			$O \rightarrow PEOU$	Supported
2021	Al-Rahmi et al.	E-learning	$RA \rightarrow PEOU$	Supported
			$C \rightarrow PEOU$	Supported
			$O \rightarrow PEOU$	Supported
			$G \rightarrow PEOU$	Supported
			$PC \rightarrow PEOU$	Supported
			$RA \rightarrow PU$	Supported
			$C \rightarrow PU$	Supported

			$O \rightarrow PU$	Supported
			$G \rightarrow PU$	Supported
			$PC \rightarrow PU$	
2022	Toraman & Geçit	Metaverse	$PEOU \rightarrow PU$	Not supported
			$PEOU \rightarrow I$	Supported
			$PU \rightarrow I$	Supported
			$PC \rightarrow PU$	Supported

RA: Relative Advantage, A: Attitude, PC: Perceived Compatibility, PEOU: Perceived Ease of Use, T: Trialability, O: Observability, I: Intention, AP: Adoption, C: Complexity, PU: Perceived Usefulness

The table has been created by the authors.

Relative Advantage (RA) is the evaluation of consumers comparing metaverse systems with their shopping activities in the physical environment. According to the Innovations Diffusion Theory (IDT), if an individual perceives that something is a better option than the current practice, they will adopt the new idea, product, or service. If a user finds the innovation more advantageous when compared to the existing option, they will be motivated to transition to the new innovation. Scale statements were adapted for this study by examining previous research in the literature (Rogers, 2002; Rogers et al., 2014).

H1: Relative advantage has an impact on perceived usefulness.

H2: Relative advantage has an impact on perceived ease of use.

Perceived Compatibility (PC) is the assessment of consumers considering their shopping activities through metaverse systems and their past experiences. According to the IDT, perceived compatibility is the extent to which an innovation is perceived to be consistent with the consumer's needs, values, beliefs, prior ideas, and past experiences. The higher the compatibility of the innovation, the greater the chance of adoption. However, excessive compatibility can sometimes be a problem, as users may not find an innovation worth trying or may not perceive it as an innovation. Scale statements were adapted for this study by examining previous research in the literature (Rogers, 2002; Rogers et al., 2014; Wani & Ali, 2015; Toraman, et al., 2023, pp. 163-164; Toraman & Yüksel, 2022, p. 25).

H3: Perceived compatibility has an impact on perceived usefulness.

H4: Perceived compatibility has an impact on perceived ease of use.

Complexity (C) is the degree to which consumers perceive the difficulty of using systems in the process of conducting shopping activities through metaverse systems. According to Rogers, the simpler the innovation, the higher the rate of adoption. Scale statements were adapted for this study by examining previous research in the literature (Rogers, 2002; Rogers et al., 2014).

H5: Complexity has an impact on perceived usefulness.

H6: Complexity has an impact on perceived ease of use.

Perceived ease of use (PEOU) is the degree to which consumers believe that their potential workload, both physically and mentally, will decrease when using metaverse systems in their shopping activities. Scale statements were adapted for this study by examining previous research in the literature (Venkatesh & Davis, 2000; Venkatesh & Morris, 2000).

H7: Perceived ease of use has an impact on perceived usefulness.

H8: Perceived ease of use has an impact on attitude.

Perceived usefulness (PU) is the degree to which consumers believe that their performance, in terms of productivity, will increase when using metaverse systems in their shopping activities. Scale statements were adapted for this study by examining previous research in the literature (Venkatesh & Davis, 2000; Venkatesh & Morris, 2000).

H9: Perceived usefulness has an impact on attitude.

H10: Perceived usefulness has an impact on intention.

Attitude (A) is the positive or negative evaluation that consumers have towards the processes they will undertake in shopping activities through metaverse systems. Intention (I) expresses users' thoughts about using the technology in question. The intention variable is also seen as a prerequisite for behavior. A positive relationship can be observed between intention and behavior (active use). Scale statements were adapted for this study by examining previous research in the literature (Venkatesh & Davis, 2000; Venkatesh & Morris, 2000).

H11: Attitude has an impact on intention.

4. ANALYSIS AND FINDINGS

During the analysis process of the study, it was initially determined that the data exhibited a normal distribution. The skewness and kurtosis results of the study data were found to be between -1.5 and +1.5. This indicates that the research data exhibit a normal distribution (Tabachnick & Fidell, 2007). After establishing the normal distribution of the research data, reliability, and validity analyses were conducted. These analyses are presented in Table 3. In Table 3, factor loadings, Cronbach's Alpha, composite reliability, and Average Variance Extracted (AVE) are shown. Factor loadings, Cronbach's Alpha, and composite reliability values above 0.70 and AVE values above 0.50 in the research data indicate that reliability and validity analyses are statistically significant. However, due to factor loading values of 0.311 for the third sub-dimension of Perceived Compatibility (PC3), it was not included in the analysis process. Another analysis conducted in the research is the determination of VIF values. As a result of this analysis, the highest VIF value is 4.118 for the third sub-dimension of Relative Advantage (RA3). Since the

value is below 5, there is no issue in conducting the analysis with the research data (Hair et al., 2017; Hair et al., 2010).

Table 3. Reliability and Validity Analysis

Variables	Factor Loadings	Cronbach's Alpha	Composite Reliability	Average Variance Extracted (AVE)
PU1	0.884			
PU2	0.851			
PU3	0.900	0.884	0.920	0.743
PU4	0.811			
PEOU 1	0.872			
PEOU 2	0.886			
PEOU 3	0.910	0.913	0.939	0.793
PEOU 4	0.893			
PC1	0.919			
PC2	0.894	0.890	0.932	0.820
PC4	0.903			
RA1	0.898			
RA2	0.908			
RA3	0.929	0.894	0.927	0.763
RA4	0.748			
C1	0.822			
C2	0.845	0.724	0.840	0.637
C3	0.722			
I1	0.927			
I2	0.851	0.889	0.931	0.819
I3	0.935			
A1	0.882			
A2	0.908	0.877	0.924	0.803
A3	0.897			

PU: Perceived Usefulness, PEOU: Perceived Ease of Use, PC: Perceived Compatibility, RA: Relative Advantage, C: Complexity, A: Attitude, I: Intention

Table 4. Correlation-Fornell-Larcker Criterion Values

	PU	PEOU	PC	RA	C	I	A
PU	0.862						
PEOU	0.797	0.890					

PC	0.701	0.703	0.906			
RA	0.766	0.727	0.821	0.873		
C	0.355	0.249	0.386	0.400	0.798	
A	0.740	0.763	0.698	0.714	0.226	0.905
I	0.784	0.773	0.697	0.719	0.258	0.820 0.896

PU: Perceived Usefulness, PEOU: Perceived Ease of Use, PC: Perceived Compatibility, RA: Relative Advantage, C: Complexity, A: Attitude, I: Intention

Table 4 presents the results of the study's correlations according to the Fornell-Lacker Criterion. According to the Fornell-Lacker Criterion Values, the variables of the study should have the highest value in the column where they are located. When examined in the research in a general context, it was determined that the correlation with the variable 'Complexity' is low. The correlation values of the other variables used in the research are observed to be close to 0.7. This situation indicates a significant relationship among the variables. In this context, the results of the study are statistically significant (Hair et al., 2017; Hair et al., 2010).

Table 5. R² and Radj² Values of the Variables

Items	R ²	Radj ²
PU	0.715	0.709
PEOU	0.568	0.561
I	0.696	0.693
A	0.674	0.671

PU: Perceived Usefulness, PEOU: Perceived Ease of Use, A: Attitude, I: Intention

The R² and adjusted R² values of the dependent variable in the research indicate an important result of the analysis. With an R² value of 0.696 and an adjusted R² value of 0.693, the dependent variable intention has an explanation percentage of approximately 70%, which is considered acceptable (Hair et al., 2017; Hair et al., 2010).

Table 6. Outputs of the Structural Model

Hypothesis	Relationship	Path Coefficient	t Value	p Value	p<0,05 Is the hypothesis supported?
H1	RA→PU	0.330	4.033	0.000	Supported
H2	RA→PEOU	0.480	5.114	0.000	Supported
H3	PC→PU	0.044	0.615	0.538	Not supported
H4	PC→PEOU	0.336	3.547	0.000	Supported
H5	C→PU	0.080	1.540	0.124	Not supported

H6	C→PEOU	-0.073	1.466	0.143	Not supported
H7	PEOU →PU	0.506	6.892	0.000	Supported
H8	PEOU →A	0.406	5.184	0.000	Supported
H9	PU→A	0.460	5.741	0.000	Supported
H10	PU→I	0.253	3.081	0.002	Supported
H11	A→I	0.621	7.374	0.000	Supported

It is significant in the value range of $p < 0.05$.

RA: Relative Advantage, PU: Perceived Usefulness, PEOU: Perceived Ease of Use, PC: Perceived Compatibility, C: Complexity, A: Attitude, I: Intention

The results of the hypotheses included in the research model are shown in Table 6. Upon examining the results of the hypotheses, hypotheses H3, H5, and H6 have been rejected, while the other hypotheses have been accepted. The rejection of two hypotheses related to the Complexity variable indicates a lack of fit with the research model (Hair et al., 2017; Hair et al., 2010). In future studies, considering this aspect, it may be considered not to include this variable in the research model (Venkatesh & Davis 2000).

Conclusion

Especially with the announcement of Facebook's name change to Meta, the metaverse world has attracted significant attention both in the professional business world and academia. Metaverse allows avatars to engage in activities such as creativity, exhibitions, entertainment, social networking, and commerce, seamlessly integrating the real world with the virtual world.

In this study, a research model was constructed using marketing theories such as the Innovations Diffusion Theory and the Technology Acceptance Model, and the user acceptance of e-commerce activities in the metaverse system was investigated using the IDT and TAM models.

When evaluating the findings of the research, it can be said that users perceive metaverse systems as a technology that is more beneficial and easier to use compared to conducting shopping transactions in physical environments. Looking at this result, it can be inferred that users believe that metaverse systems will create positive differences in accessing products they can purchase. For instance, they may perceive that accessing NFT art pieces exhibited on the metaverse will save time compared to physical art pieces.

Perceived compatibility positively effects perceived ease of use, while it does not have an impact on perceived usefulness. From this result, it can be stated that metaverse systems are perceived to be in line with consumers' lifestyles and desires, making it easy for them to perceive the process of purchasing products through metaverse systems compared to their past experiences. In other words, the alignment of consumers' shopping activities on the metaverse with their past experiences positively effects their view of the metaverse system.

Moreover, the variable of complexity did not show a significant relationship with the other two variables. The perceived complexity of conducting trade activities through metaverse systems does not seem to affect perceived ease of use and perceived usefulness.

It has been observed that perceived ease of use has a positive impact on perceived usefulness and attitudes. Consumers' belief that shopping through the metaverse system will be easy influences their positive belief that they can easily access products, examine them, and purchase them through this system, ultimately increasing their efficiency.

The degree to which users believe that their performance will increase when using metaverse systems for shopping activities positively influences their attitude towards metaverse and their intention to use this technology. When consumers believe that shopping through the metaverse will enhance their efficiency, they will also view the processes within this system positively.

Lastly, it has been seen that attitude positively influences the intention of users to use the technology. In conclusion, it has been determined that attitude and intention, which are the most important antecedents of active usage of metaverse systems, are positively and significantly related to all the variables involved in this relationship. This result is among the most important outputs of the research.

This study is believed to contribute to marketing professionals' planned marketing programs in the metaverse system. Arranging marketing practices in the metaverse system to be aligned with consumers' past experiences, making shopping processes easy and efficient for consumers, will positively influence the potential customer base on this platform.

It should be noted that metaverse systems do not yet have a sufficient number of users, and the fact that the system is used by a limited number of people in specific areas should not be overlooked. However, despite being in the developmental stage, numerous studies are being conducted in this field. When the current research is evaluated in this context, it is believed to shed light on future studies on the metaverse.

Metaverse is planned to have a blockchain-based system architecture. The inclusion of cryptocurrencies, which are one of the main developments in blockchain technology, in metaverse systems will enable consumers to conduct product research, purchasing, and payment transactions within the metaverse ecosystem in the future.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Ayben Ceyhan Günay: 50%, Yavuz Toraman: 50%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: Ethical approval has been obtained from Istanbul Nişantaşı University Ethics Committee for the scales used in this study. The Ethics Committee approval was obtained with decision number 2022/37 on September 26, 2022.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Author Contributions: Ayben Ceyhan Günay: %50, Yavuz Toraman: %50

Destek Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışmayı gerçekleştirmek amacıyla İstanbul Nişantaşı Üniversitesi'nin Etik Kurulundan kullanılan ölçekler için onay alınmıştır. Etik Kurul onayı 2022/37 no'lu karar ile 26.09.2022 tarihinde alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Önerilen Atıf: Ceyhan Günay, A. & Toraman, Y. (2024). User acceptance of virtual commerce on metaverse: Insights from Innovation Diffusion Theory (IDT) and Technology Acceptance Model (TAM). *Akademik Hassasiyetler*, 11(24), 23-42. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1345212>

References

- Al-Jabri, I. M. & Sohail, M. S. (2012). Mobile banking adoption: Application of diffusion of innovation theory. *Journal of Electronic Commerce Research*, 13(4), 379-391.
- Barrera, K. G. & Shah, D. (2023). Marketing in the Metaverse: Conceptual understanding, framework, and research agenda. *Journal of Business Research*, 155,1-19. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.113420>.
- Chang, S. C. & Tung, F. C. (2008). An empirical investigation of students' behavioral intentions to use online learning course websites. *British Journal of Educational Technology*, 39(1), 71-83. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8535.2007.00742.x>.
- Dawson, A. (2022). Data-driven consumer engagement, virtual immersive shopping experiences, and blockchain-based digital assets in the retail Metaverse. *Journal of Self-Governance & Management Economics*, 10(2). <https://doi.org/10.22381/jsme10220224>.
- Dionisio, J. D., Burns III, W. G. & Gilbert, R. (2013). 3d virtual worlds and the Metaverse: current status and future possibilities. *ACM Computing Surveys*, 45(3), 33-38. <http://dx.doi.org/10.1145/2480741.2480751>.

- Duman, O. (2022, February 10). *Metaverse: the future of e-commerce*. AR/VR Journey. Retrieved on 2023, May 21 from <https://arvrjourney.com/metaverse-the-future-of-the-ecommerce-65d5581e0790>.
- Dwivedi, Y. K., Hughes, L., Wang, Y., Alalwan, A. A., Ahn, S. J., Balakrishnan, J. & Wirtz, J. (2023). Metaverse marketing: How the metaverse will shape the future of consumer research and practice. *Psychology & Marketing*, 40(4), 750-776. <https://doi.org/10.1002/mar.21767>.
- Esmailpour, M. & Mohseni, Z. (2019). Effect of customer experiences on consumer purchase intention. *Romanian Economic Journal*, (73), 19-38.
- García-Avilés, J. A. (2020). Diffusion of innovation. *The International Encyclopedia of Media Psychology*, 1-8. <https://doi.org/10.1002/9781119011071.iemp0137>.
- Hacialioğlu, A. & Sağlam, M. (2021). COVID-19 pandemi sürecinde tüketici davranışları ve e-ticaretteki değişimler. *Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 3(1), 16-29. <https://doi.org/10.29228/mekcad.2>.
- Hair, J. F., Hult, G. T., Ringle, C. M. & Sarstedt, M. (2017). *A primer on partial least squares structural equation modeling (Pls-Sem)* (2. nd Ed.) Los Angeles: Sage Publication.
- Hair, J. F., William C. B., Barry J. B. & Rolph E. A (2010). "Multivariate Data Analysis", 7th ed., Pearson Education. (2010).
- Hardgrave, B. C., Davis, F. D. & Riemenschneider, C. K. (2003). Investigating determinants of software developers' intentions to follow methodologies. *Journal of Management Information Systems*, 20(1), 123-151. <https://doi.org/10.1080/07421222.2003.11045751>.
- Hassouneh, D. & Brengman, M. (2015). Retailing in social virtual worlds: developing a typology of virtual store atmospherics. *Journal of Electronic Commerce Research*, 16(3), 218-241.
- Hollensen, S., Kotler, P. & Opresnik, M. O. (2022). Metaverse—the new marketing universe. *Journal of Business Strategy*. <https://doi.org/10.1108/JBS-01-2022-0014>.
- Khatri, M. (2022). Revamping the marketing world with metaverse—The future of marketing. *International Journal of Computer Applications*, 975(29), 8887. <https://doi.org/10.5120/ijca2022922361>.
- Kraus, S., Kanbach, D. K., Krysta, P. M., Steinhoff, M. M. & Tomini, N. (2022). Facebook and the creation of the Metaverse: Radical business model innovation or incremental transformation? *International Journal of Entrepreneurial Behaviour and Research*. <https://doi.org/10.1108/IJEBr-12-2021-0984>.

- Kuntze, R., Crudele, T. R., Reynolds, D. & Matulich, E. (2013). The rise and fall of virtual reality retailing in second life: an avatar's perspective. *Journal of Management and Marketing Research*, 1-13.
- Lee, L. H., Lin, Z., Hu, R., Gong, Z., Kumar, A., Li, T., & Hui, P. (2021). When creators meet the metaverse: A survey on computational arts. *ACM Computing Surveys*, 37(4), 111-137, <https://doi.org/10.1145/1122445.1122456>
- Laudon, K. & Traver, C. (2016). *E-commerce: Business, technology, society*. London: Pearson.
- Lee, Y. H. (2007). *Exploring key factors that affect consumers to adopt e-reading services*. [master thesis]. Huafan University.
- Linden Lab. (2018, June 20). *Infographic: 10 Years of Second Life*, Retrieved on 2023, September 4 from <https://lindenlab.com/press-release/infographic-10-years-of-second-life>
- Ning, H., Wang, H., Lin, Y., Wang, W., Dhelim, S., Farha, F., ... & Daneshmand, M. (2023). A Survey on the Metaverse: The State-of-the-Art, Technologies, Applications, and Challenges. *IEEE Internet of Things Journal*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2111.09673>.
- Oxford Analytica. (2022). Metaverse holds unknowable societal risks. *Emerald Expert Briefings*, (oxen-db).
- Pamucar, D., Devenci, M., Gokasar, I., Tavana, M. & Köppen, M. (2022). A Metaverse assessment model for sustainable transportation using ordinal priority approach and Aczel-Alsina norms. *Technological Forecasting and Social Change*, 182, 1-18. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2022.121778>.
- Ramadan, Z. (2023). Marketing in the metaverse era: toward an integrative channel approach. *Virtual Reality*, 1-14. <https://doi.org/10.1007/s10055-023-00783-2>
- Rogers, E. M. (2002). Diffusion of preventive innovations. *Addictive behaviors*, 27(6), 989-993. [https://doi.org/10.1016/S0306-4603\(02\)00300-3](https://doi.org/10.1016/S0306-4603(02)00300-3)
- Rogers, E. M. (2003). *Diffusion of innovations* (5th ed.). New York, NY: Free Press.
- Rogers, E. M., Singhal, A. & Quinlan, M. M. (2014). Diffusion of innovations. In *An integrated approach to communication theory and research* (pp. 432-448). Routledge.
- Rathore, B. (2018). Metaverse marketing: novel challenges, opportunities, and strategic approaches. *Eduzone: International Peer Reviewed/Refereed Multidisciplinary Journal*, 7(2), 72-82.
- Shah, D. & Murthi, B. P. S. (2021). Marketing in a data-driven digital world: Implications for the role and scope of marketing. *J. Bus. Res.*, 125(March), 772–779. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.06.062>

- Shen, B., Tan, W., Guo, J., Zhao, L. & Qin, P. (2021). How to promote user purchase in Metaverse? A systematic literature review on consumer behavior research and virtual commerce application design. *Applied Sciences*, 11(23), 11087. <https://doi.org/10.3390/app112311087>
- Shih, C. H. (2007). Integrating Innovation Diffusion Theory and UTAUT to explore the influencing factors on teacher adopt e-learning system—with MOODLE as an example. *Unpublished Master Thesis, Dayeh University*.
- Surry, D. W. & Farquhar, J. D. (1997). Diffusion theory and instructional technology. *Journal of Instructional Science and Technology*, 2(1), 24-36.
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2007). *Using Multivariate Statistics* (5th ed). Boston: Pearson Education Inc.
- Toraman, Y. (2022). User acceptance of metaverse: Insights from technology acceptance model (TAM) and planned behavior theory (PBT). *EMAJ: Emerging Markets Journal*, 12(1), 67-75. <https://doi.org/10.5195/emaj.2022.258>
- Toraman, Y., Merdivenci, F. & Tekin, M. (2023). Son kilometre (adım) teslimatta blokzincir teknolojisinin kullanımı. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(1), 159-169. <https://doi.org/10.37880/cumuiibf.1195981>
- Toraman, Y. & Geçit, B. B. (2023). User acceptance of metaverse: an analysis for e-commerce in the framework of technology acceptance model (TAM). *Sosyoekonomi*, 31(55), 85-104. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2023.01.05>
- Toraman, Y. & Yüksel, C. (2022). COVID-19 Salgını Sürecinde Tüketicilerin Yeni Teknolojileri Benimsemelerinin Teknoloji Kabul Modeli (TKM) Çerçevesinde Temassız Teslimat Özelinde İncelenmesi: Mobil Uygulamalar Üzerine Bir Araştırma. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 23 (Covid-19 özel sayısı), 17-34. <https://doi.org/10.31671/doujournal.928518>
- Tornatzky, L. G. & Klein, K. J. (1982). Innovation characteristics and innovation adoption-implementation: A meta-analysis of findings. *IEEE Transactions on Engineering Management*, (1), 28-45. <https://doi.org/10.1109/TEM.1982.6447463>
- Usas, A., Jasinskas, E., Antoniuk, V. Z., Savitskyi, V. & Fuhelo, P. (2021). COVID-19 Impact on E. Commerce usage. *Independent Journal of Management & Production*, 12(6), 445-462. <https://doi.org/10.14807/ijmp.v12i6.1750>
- Venkatesh, V. & Davis, F. D. (2000). A theoretical extension of the technology acceptance model: Four longitudinal field studies. *Management Science*, 46(2), 186-204.

- Venkatesh, V. & Morris, M. G. (2000). Why don't men ever stop to ask for directions? Gender, social influence, and their role in technology acceptance and usage behavior. *MIS Quarterly*, 115-139.
- Wang, Y., Su, Z., Zhang, N., Xing, R., Liu, D., Luan, T. H. & Shen, X. (2022). A Survey on Metaverse: Fundamentals, Security, and Privacy. *IEEE Communications Surveys & Tutorials*. [https://doi: 10.1109/COMST.2022.320204](https://doi.org/10.1109/COMST.2022.320204).
- Wani, T. A. & Ali, S. W. (2015). Innovation diffusion theory. *Journal of General Management Research*, 3(2), 101-118.
- Yang, Q., Zhao, Y., Huang, H., Xiong, Z., Kang, J. & Zheng, Z. (2022). Fusing blockchain and AI with metaverse: A survey. *IEEE Open Journal of the Computer Society*, 3, 122-136. <https://doi.org/10.1109/OJCS.2022.3188249>
- Ying, L. & Mengqing, S. (2011). Literature analysis of innovation diffusion. *Technology and Investment*, 2011. <https://doi.org/10.4236/ti.2011.23016>
- Yuen, K. F., Cai, L., Qi, G. & Wang, X. (2021). Factors influencing autonomous vehicle adoption: An application of the technology acceptance model and innovation diffusion theory. *Technology Analysis & Strategic Management*, 33(5), 505-519. <https://doi.org/10.1080/09537325.2020.1826423>

ÖRGÜTSEL DEĞİŞİME AÇIKLIĞIN YENİLİKÇİ REKABET YAKLAŞIMINA ETKİSİNDE ÖRGÜTSEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİN ARACI ROLÜ

Vildan BAYRAM*

Öz

Teknoloji ve bilişim sistemlerindeki değişim/dönüşüm her sektörde olduğu gibi sağlık ve sosyal hizmetler sektöründe de değişime neden olmuştur. Yönetimde ve iş yapma şekillerinde ortaya çıkan dönüşüm, işletmelerin etkinlik ve verimliliğini etkilemektedir. Çalışmada, örgütsel değişime açıklığın yenilikçi rekabet yaklaşımına olan etkisinde örgütsel sürdürülebilirliğin bu ilişkiadaki aracı rolü incelenmiştir. Çalışmada kolayda örneklem yöntemi kullanılarak 413 sağlık ve sosyal hizmetler çalışanına ulaşılmıştır. Elde edilen verilerin analizleri SPSS 21.0 programı ile yapılmıştır. Yapılan normallik analizine göre ölçek puanlarının normal dağılım gösterdiği belirlenmiş, ölçek puanları arasındaki ilişki, Pearson korelasyon testi ile analiz edilmiştir. Aracılık Process analiz yöntemi ile incelenmiş, Bootstrap tekniğinden yararlanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre örgütsel değişime açıklığın, yenilikçi rekabet yaklaşımına etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca örgütsel sürdürülebilirlik ve alt boyutlarının, örgütsel değişime açıklık ile yenilikçi rekabet yaklaşımı arasında aracı bir rol oynadığı görülmüştür. Bu bağlamda örgüt yöneticilerinin, değişim sürecinde çalışanların motivasyonunu ve katılımını artırdıkları takdirde, yenilikçi rekabet avantajı elde edebilecekleri ve örgütün sürdürülebilirliğine katkı sağlayacakları söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Değişime Açıklık, Yenilikçi Rekabet Yaklaşımı, Örgütsel Sürdürülebilirlik, Aracı Rol.

MEDIATING ROLE OF ORGANIZATIONAL SUSTAINABILITY IN THE EFFECT OF OPENNESS TO ORGANIZATIONAL CHANGE ON INNOVATIVE COMPETITIVE APPROACH

Abstract

Change/transformation in technology and information systems has caused change in the health and social services sector, as in every sector. The transformation in management and ways of doing business affects the effectiveness and efficiency of businesses. In the study, the mediating role of organizational sustainability in the effect of openness to organizational change on the innovative competitive approach was examined. In the study, 413 health and social services employees were reached

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi ABMYO İşletme Yönetimi Programı, İAÜ Çevre ve İnsan Sağlığı Uygulama ve Araştırmaları Merkezi (ÇEVSA) Müdürü, vildanbayram@aydin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7526-6485>

by using the convenience sampling method. The analysis of the data obtained was made with the SPSS 21.0 program. According to the normality analysis, it was determined that the scale scores showed a normal distribution, and the relationship between the scale scores was analyzed with the Pearson correlation test. Mediation was examined with the Process analysis method and Bootstrap technique was used. According to the analysis results, it was determined that openness to organizational change had an effect on the innovative competitive approach. In addition, it was observed that organizational sustainability and its sub-dimensions play a mediating role between openness to organizational change and innovative competition approach. In this context, it can be said that if organizational managers increase the motivation and participation of employees in the change process, they will gain innovative competitive advantage and contribute to the sustainability of the organization.

Keywords: *Openness to Organizational Change, Innovative Competitive Approach, Organizational Sustainability, Intermediary Role.*

Giriş

Günümüzde hızla değişen iş dünyasında, örgütler rekabet avantajını sürdürmek ve büyümek amacıyla sürekli yenilikleri takip etmek zorundadırlar. Özellikle teknolojik ilerlemeler, küreselleşme ve değişen tüketici talepleri gibi faktörler, örgütleri hızlı ve sürekli bir değişime zorlamaktadır. Bu bağlamda, örgütsel değişim, organizasyonların başarılı olabilmesi için bir gereklilik haline gelmiştir. Örgütsel değişim, mevcut durumu iyileştirmek, verimliliği artırmak, rekabetçi üstünlüğü sağlamak ve örgütlerin dönüşümünü desteklemek amacıyla yapılan planlı ve stratejik bir süreçtir. Ancak, bu değişim süreci, çalışanlar ve örgütün diğer paydaşları için belirsizlik ve direnç kaynağı da olabilir. Bu nedenle, örgütsel değişim sürecinin başarısının, çalışanların bu değişime açıklık seviyesine bağlı olduğu söylenebilir.

Örgütsel değişime açıklık, çalışanların yeni fikir ve perspektiflere açık olması, değişime uyum sağlaması ve değişikliklere karşı esneklik göstermesi şeklinde ifade edilebilir. Yenilikçi rekabet yaklaşımı ise örgütün yeni fikirler üretebilme, mevcut süreçleri ve uygulamaları geliştirme ve rekabet avantajı elde etme yeteneğini içermektedir. Dolayısıyla, açıklık düzeyi, yenilikçilik potansiyeli üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilir. Bu noktada, örgütsel sürdürülebilirlik kavramı önem kazanmaktadır. Örgütsel sürdürülebilirlik, organizasyonun uzun vadeli başarı için çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlarda sürdürülebilirlik ilkesini benimsemesi anlamına gelmektedir. Bir organizasyonun sürdürülebilir olması, değişime uyum sağlama yeteneği ve yenilikçilik potansiyeli üzerinde olumlu bir etki göstermektedir. Örgütlerdeki açıklık düzeyi, değişim süreçlerinin kabul edilmesi, anlaşılması ve benimsenmesi açısından kritik bir faktördür. Açık bir iletişim ve bilgi paylaşımı kültürü, çalışanların yeni fikirleri keşfetmelerine ve yenilikçi çözümler üretmelerine olanak sağlamaktadır.

Araştırmada örgütsel sürdürülebilirliğin, yenilikçi rekabet yaklaşımına etkisini ve bu etkide örgütsel sürdürülebilirliğin aracı rolünü tespit etmek amaçlanmıştır. Örgütlerin sürdürülebilirlik hedeflerini benimsemeleri, yenilikçilik ve rekabet avantajı elde etmeleri açısından önem taşımaktadır. Sürdürülebilirlik, örgütlerin değişim süreçlerini yönetmelerinde bir kılavuz işlevi görebilir ve çalışanların değişime daha olumlu bir şekilde yaklaşmalarına yardımcı olabilir. Bununla birlikte, sürdürülebilirlik odaklı bir yaklaşım, bu süreçleri destekleyebilir ve örgütlerin uzun vadeli başarılarını sağlamalarına yardımcı olabilir.

Bu bağlamda araştırma için belirlenen sağlık sektörünün, sürdürülebilirliği ve teknolojinin hızla gelişmesiyle birlikte değişime açıklık seviyesi, toplum sağlığını temelden etkileyecek bir unsurdur. Toplum sağlığı, hastanelerde kullanılan teknolojilerin ve yeni yöntemlerin benimsenmesi, kronik hastalıkların çaresinin bulunması ve yeni araştırmalarla aşı ve ilaçların geliştirilmesi sayesinde korunacaktır. Sağlık ve sosyal hizmetler çalışanları, sektördeki güncel gelişmeleri takip etme ve çalıştıkları kuruma bu yenilikleri getirme konusunda başarılı oldukları takdirde rekabet üstünlüğü elde edeceklerdir. Her geçen gün yeni bir hastalığın çaresinin bulunmaya başlandığı günümüz koşullarında, bu gelişmeleri takip etmek ve yeni yöntemlerle/ilaçlarla tedavi olanaklarını öğrenmek gerekmektedir. Bu çalışma ile yenilikleri takip etmenin hayati önemini olduğu sağlık sektörü konu alınarak, “değişime açıklık, yenilikçi rekabet yaklaşımı ve örgütsel sürdürülebilirlik” gibi sektörü etkileyecek kavramlara dikkat çekmek amaçlanmıştır.

Araştırmada öncelikle değişime açıklık, yenilikçi rekabet yaklaşımı ve örgütsel sürdürülebilirlik kavramları, literatürden yararlanılarak açıklanmış ve aralarındaki teorik ilişki ortaya konmuştur. Daha sonra demografik maddelerden ve bu kavramlara ait ölçeklerden oluşturulan bir anket formu yardımıyla veriler toplanmıştır. Verilerin analiz edilmiş, sonuçları değerlendirilmiş, örgütler, çalışanlar ve hızla değişen ekonomik yaşam için önerilerde bulunulmuştur.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde araştırma konusu olan temel kavramlar ele alınmaktadır. Bu kavramlar, örgütsel değişime açıklık, yenilikçi rekabet yaklaşımı ve örgütsel sürdürülebilirliktir.

1.1. Örgütsel Değişime Açıklık ve Etki Eden Faktörler

Örgütsel değişim, işletme fonksiyonlarında, faaliyetlerinde ve yönetiminde gelişen değişimi ifade etmektedir. Örgütsel değişimin hayata geçirilmesi, çalışanların ve yöneticilerin açık görüşlü olmalarına ve değişim bakış açısına sahip olmalarına bağlıdır. Değişime açıklık, çalışanların ve yöneticilerin yeni fikirleri, yöntemleri ve süreçleri kabul etmeye ve

benimsemeye istekli olmalarını ifade eder. Değişime açık bireyler, mevcut durumu sorgulayabilir, yeni fikirleri değerlendirebilir ve değişimin gerekliliklerine uyum sağlayabilirler. Değişime açık olmayan çalışanların veya yöneticilerin bulunduğu bir örgütün değişmesi çok zordur. Örgütsel değişimin yaşanabilmesi için çalışanların örgütteki değişimi benimsemesi, kabul etmesi ve desteklemesi gereklidir (Augustsson vd., 2017). Örgütsel değişim, örgütü geliştirmek için sistem, yapı, kültür, strateji ve teknoloji gibi unsurlar üzerinde gerçekleştirilen, örgütsel amaçlara yönelik çabalar (Choi, 2011). Çalışanların inançları, tutumları ve davranışları, değişim yönetimi sürecini ve sonuçlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Değişime açıklık kavramı, bireylerin değişimi karşılama ve kabul etme istekliliği olarak tanımlanabilir (Wanberg ve Banas, 2000). Yaratıcı, meraklı ve duyarlı bireyler değişime açık olma eğilimindedir. Örgütsel değişime açıklık bir örgütün, değişimlere karşı duyarlı, esnek olmasını ve değişime uyum sağlama yeteneğini ifade etmektedir. Açıklık, çalışanların ve yöneticilerin değişim ihtiyacını anlaması, kabul etmesi ve değişime uyum sağlamak için istekli olması anlamına gelir (Augustsson vd., 2017). Değişim örgüt yöneticilerinin vizyonuna ve bakış açılarına bağlıdır. Değişimi gerçekleştirecek olan yöneticinin önce kendisinin bu değişimi istemesi ve bu hedef doğrultusunda çaba harcaması gerekmektedir. Yöneticilerin, vizyon oluşturma, fırsatlar sağlama, çalışanların yaratıcılıklarını geliştirme, değişime olan güvenlerini artırma gibi politikalar geliştirmeleri örgütsel değişime yarar sağlayacaktır (Yue vd., 2019). Örgütler şeffaf, paylaşımcı ve güvenilir bir yol izleyerek çalışanların değişime açıklığını artırabilir. Çalışanların değişimi anlamaları örgütün açık ve esnek bir örgüt kültürüne sahip olmalarına bağlıdır. Açık bir örgüt kültürü, çalışanları değişimle ilgili bilgilendirir, değişimin gerekliliğini ve potansiyel faydalarını paylaşır, çalışanların değişime katkıda bulunmasını teşvik eder. Ayrıca, değişim sürecinde çalışanların endişelerini ve dirençlerini anlamaya ve yönetmeye önem verir (Çalışkan, 2022, ss. 192-193). Özetle, örgütsel değişime açıklık, bir organizasyonun değişime hazır olma ve değişimi başarılı bir şekilde uygulama yeteneğini ifade eder. Bu açıklık, organizasyonun rekabet gücünü artırabilir ve sürdürülebilir başarı için önemli bir faktör olabilir.

1.2. Yenilikçi Rekabet Yaklaşımı ve Örgütler İçin Gerekliliği

İnovasyon ürünlerde, üretim süreçlerinde, pazarlama yöntemlerinde veya yönetsel faaliyetlerde yapılan ve ticari olarak bir değer taşıyan yenilikler veya önemli iyileştirmeler olarak tanımlanmaktadır. İnovasyon 4 grupta sınıflandırılmaktadır. Bunlar ürün/hizmet inovasyonu, süreç inovasyonu, pazarlama inovasyonu ve örgütsel inovasyondur. Ürün/hizmet inovasyonu, yeni bir ürün, yeni özellikler eklenen bir ürün veya kullanım amacı genişletilmiş ve iyileştirilmiş ürün/hizmettir. Süreç inovasyonu, üretim ve yönetim faaliyetlerinde üretim/yönetim sürecinde yeni ve yararlı yöntemlerin kullanılarak süreçlerin yenilenmesidir. Pazarlama inovasyonu, ürün, dağıtım,

fiyat ve tutundurmadan oluşan pazarlama karmasında yeni bir pazarlama yönteminin uygulanmasıdır. Örgütsel inovasyon ise işletmelerin yönetim ve üretim maliyetlerini düşürmek, çalışanların memnuniyetini ve verimliliği artırmak, iç ve dış çevredeki bilgiye ulaşabilmek ve tedarik maliyetlerini düşürmek amacıyla kullanabilecekleri yeni bir örgütsel yöntem anlamına gelmektedir (Yiğit, 2015).

Porter'a göre rekabetçi avantajlar yaratmak ve değer zincirindeki faaliyetlerle daha yüksek müşteri değeri sunmak için yeni yöntemlerin tasarlanması ve geliştirmesi gerekmektedir. Örgütlerin rekabetçi üstünlük sağlamasının temelinde yenilik yapmak ve değişim yaratmak yatmaktadır. Değişim yapmak örgütler için maliyet, kalite, hız, hizmet ve rekabet üstünlüğü sağlamaktadır. Bu amaçla örgütlerin rekabet stratejileri geliştirmeleri gerekmektedir (Porter, 1985; Akgemci vd., 2005). Rekabet stratejileri, işletmenin rekabette bulunduğu yeri belirlemek, rakiplerine göre üstün bir konum sağlamak ve rekabet şartlarını belirlemek için oluşturulan stratejilerdir. Porter, işletmelerin rekabetini etkileyen beş güç olduğunu ifade etmiştir. Bu güçler, mevcut rakipler arasındaki rekabet, ikame mal ve hizmetlerin yarattığı tehdit, potansiyel rakiplerin yarattığı tehdit, müşterilerin pazarlık gücü ve tedarikçilerin pazarlık gücüdür (Porter, 1990; Doğan, 2017). Örgütlerin, rekabet üstünlüğü sağlamaları, ortalamanın üzerinde kar elde etmeleri, stratejik hedeflerine ulaşabilmeleri ve yaşamlarını sürdürebilmeleri için uygulayabilecekleri rekabet stratejileri üç şekilde sınıflandırılmıştır. Bunlar, maliyet liderliği stratejisi, farklılaştırma stratejisi ve odaklanma stratejisi şeklindedir. Ayrıca örgütler tarafından rekabet stratejilerinin bir arada kullanıldığı birleşik rekabet stratejileri de uygulamaya konulmaktadır (Porter, 1980; Ülgen ve Mirze, 2018, ss. 241-251). Rekabet stratejileri oluşturmak için yenilikçi rekabet bakış açısına sahip olmak gerekmektedir.

Yenilikçi rekabet yaklaşımı, örgütlerin rekabet avantajını sürdürmek veya geliştirmek için inovatif yaklaşıma sahip olmasıdır. Yenilikçi rekabet yaklaşımı, aslında örgütsel strateji olarak belirlenmesi gereken bir yaklaşımdır. Bu stratejinin içinde yeni ürünler/hizmetler, süreçler ve iş modelleri gibi yenilikler bulunmaktadır. Örgütler, rekabet ve değişimin hızlı geliştiği günümüz belirsiz ekonomik ortamında, yeni stratejik yaklaşımlar oluşturmalıdırlar (Keskin, 2006). Rekabette başarı ve üstünlük sağlayamayan işletmeler, piyasada aktif rol oynayamazlar, rakipleri ile yarışamazlar. İşletmelerin yenilikçi rekabet yaklaşımına sahip olabilmeleri için esnek, öğrenen ve değişebilen bir örgütsel bakış açısını hayata geçirmeleri gerekmektedir (Yorgancılar, 2011). Yenilikçi rekabet yaklaşımının, süreç yönetimi, işletme inovasyonu, dış kaynak kullanımı, pazarlama ve yönetim stratejisi olmak üzere beş boyutu bulunmaktadır (Kılıç ve Oral, 2018). Yenilikçi stratejiler belirlerken bu boyutların her birinde yenilik yapılabilir. İşletmelerin rekabet ortamında yenilikçilik ve yaratıcılık odaklı stratejiler benimsemeleri önemlidir. Yenilikçi rekabet yaklaşımı, mevcut pazarı takip etmek, gelecekteki pazar ihtiyaçlarını öngörmek ve üretimi bu ihtiyaçlara göre

şekillendirmek gibi temel faaliyetleri içermektedir. Aynı zamanda işletmenin üretim ve değer zincirinde, dijital teknolojileri kullanması hedeflenmektedir (Saatçioğlu vd., 2018).

1.3. Örgütsel Sürdürülebilirlik ve Dayandığı Temel Faktörler

Sürdürülebilirlik, çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik çerçevesinde, evrensel ilkelere dayanan bir kavramdır. Örgütsel sürdürülebilirlik, aslında örgütün ve paydaşlarının yaşamını devam ettirmesidir (Cagnin vd., 2005). Örgütsel sürdürülebilirlik, örgütün, ortaklarının, çalışanlarının ve müşterilerinin bütünsel bir biçimde kalkınma sürecini ifade etmektedir (Turhan vd., 2018). Örgütlerin sadece kâr elde etmesi değil aynı zamanda çevreyi koruması, doğal kaynakları dikkatli kullanması, insan haklarına uygun faaliyet göstermesi ve yolsuzlukla mücadele etmesi, örgütsel sürdürülebilirliği sağlayacaktır (Wals ve Schwarzin, 2012). Örgütsel sürdürülebilirlik, bir örgütün üretim sürecinde uyguladığı faaliyetlerle doğal, çevresel ve sosyal yaşamın sürdürülebilirliğini sağlayarak, stratejik hedeflerine ulaşabilmesidir (Cagnin, vd., 2005).

Örgütsel sürdürülebilirlik, yönetsel sürdürülebilirlik, ekonomik sürdürülebilirlik, kültürel sürdürülebilirlik, sosyal sürdürülebilirlik ve çevresel sürdürülebilirlik boyutlarını içeren bileşenlere sahiptir. *Ekonomik sürdürülebilirlik*, örgütün ekonomik olarak sürdürülebilir olması, finansal kaynaklarını etkin bir şekilde kullanması, karlılığını koruması ve gelecekteki büyüme için kaynaklarını yönetebilmesidir. İşletmeler böylece, gelir ve giderlerin dengesini sağlamak, maliyetleri düşürmek, yenilikçi çözümler bulmak ve rekabet avantajı elde etmek gibi yararlar sağlamaktadır. *Çevresel sürdürülebilirlik*, örgütün doğal kaynakları koruması, enerji ve su verimliliği, atık yönetimi, karbon ayak izini azaltma gibi çevresel etkileri azaltma yollarını araştırması ve uygulamasıdır. İşletmeler yenilenebilir enerji kullanımını tercih etme, döngüsel ekonomi temelinde geri dönüşüm ve geri kazanım faaliyetleri ile çevresel sürdürülebilirliğe katkıda bulunmaktadır. *Sosyal sürdürülebilirlik*, örgütün çalışanların refahını koruması, etik değerlere bağlılığını sürdürmesi ve topluma pozitif katkı sağlaması şeklinde ifade edilebilir. Bunların yanı sıra çalışanların adil iş koşullarına sahip olmalarının sağlanması ve tedarik zincirinde sosyal sorumlulukların gözetilmesi sayesinde işletmeler sosyal sürdürülebilirliğe katkı sağlayacaktır. *Yönetsel sürdürülebilirlik*, bir organizasyonun yönetim süreçlerini ve uygulamalarını sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda yönlendirme ve geliştirme sürecidir. Bu amaçla örgüt faaliyetlerinde çevresel, sosyal ve ekonomik anlamda olumsuz etkileri en aza indirmek veya olumlu etkiler yaratmak için iyileştirme stratejileri geliştirilmektedir. *Kültürel sürdürülebilirlik*, kültürel faaliyetlerin desteklenmesini içerir. Kültürel etkinliklere destek vermek, yerel kültürün canlı kalmasını sağlamakta ve toplumun kültürel kimliğini güçlendirmektedir. Bu amaçla işletmeler, yerel sanatçıları ve kültürel kurumları destekleyebilir, müzelerin ve sanat galerilerinin kurulması veya etkinliklerin düzenlenmesi

gibi şekillerde gerçekleştirilebilir (Gültekin ve Argon, 2020). Örgütsel sürdürülebilirliğin sağlanması, örgüt itibarını güçlendirmekte, riskleri azaltmakta, maliyetleri düşürmekte, çalışan bağlılığını artırmakta ve gelecek nesiller için sürdürülebilir bir dünya yaratmaya katkıda bulunmaktadır.

1.4. Araştırma Hipotezlerinin Geliştirilmesi

Bu bölümde araştırma hipotezlerinin geliştirilmesi amacıyla değişkenler arası ilişkilere bakılmıştır. Örgütsel değişime açıklık ile yenilikçi rekabet yaklaşımı ilişkisi, örgütsel değişime açıklık ile örgütsel sürdürülebilirlik ilişkisi, örgütsel değişime açıklık ile örgütsel sürdürülebilirlik ilişkisi ve örgütsel sürdürülebilirliğin aracı rolü ele alınmıştır.

1.4.1. Örgütsel Değişime Açıklık ile Yenilikçi Rekabet Yaklaşımı İlişkisi

Örgütlerin yenilikçi rekabetçi avantajı elde etmek ve bu avantajı sürdürebilmek için sürekli olarak değişime açık olmaları gerekmektedir. Açıklık, örgüt içinde değişime karşı olumlu bir tutum sergilemek ve yeni fikirlere, teknolojilere, süreçlere vb. açık olmak anlamına gelmektedir (Alayoğlu, 2019). Yenilikçilik, örgütün ürün, hizmet veya süreçlerini geliştirebilme, verimliliği artırabilme ve rekabet avantajını elde edebilme yeteneğini içermektedir (İraz, 2005). Açık bir örgüt, çalışanların fikirlerini paylaşımlarını teşvik eder ve yenilikçilik yeteneklerini geliştirir. Böylece örgüt dış çevredeki değişikliklere hızlı bir şekilde uyum sağlar ve rekabet avantajı elde eder (Aslaner, 2010). Örgütsel değişim, sağlık kurumlarının yönetiminde ve iş süreçlerinde yeniden yapılandırma, teknoloji kullanımında yenilikler geliştirme, iletişim ve işbirliği yöntemlerinde değişim yapma gibi faaliyetleri içermektedir (Çınar ve Toker, 2018). Değişime açıklık, iletişimin etkinliğini artırmakta, daha fazla katılım sağlamakta, risk alabilme yeteneklerini geliştirmekte ve yenilikçi bir kültürün oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Bu çerçevede şu hipotez geliştirilmiştir:

H1: Örgütsel değişime açıklığın yenilikçi rekabet yaklaşımı üzerinde etkisi vardır.

1.4.2. Örgütsel Değişime Açıklık ile Örgütsel Sürdürülebilirlik İlişkisi

Örgütsel değişim sürecinde, organizasyonların iç ve dış faktörlerinin dikkatle gözlemlenmesi örgütsel sürdürülebilirlik açısından önem taşımaktadır. Değişikliklere açık bir örgüt, dönüşüm sürecini daha etkin bir şekilde yöneterek sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşabilir. Örgüt, değişime kapalı bir yapıya sahip olduğunda, dış çevredeki faktörleri dikkate almaz ve gelişmeleri takip etmez (Kuşat, 2012). Bu durumda, örgüt sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmak için gereken dönüşümü gerçekleştirmez ve uzun vadede başarısız olabilir. Örgütsel sürdürülebilirlik, değişime açık olmak, organizasyonun yeniliklere uyum sağlaması ve dönüşüm sürecini yönetmesi için önemli bir faktördür (Tüyen, 2020). Değişim sürecinde çalışanların fikirlerine ve

önerilerine değer vermek, onları değişimin bir parçası yapmak ve motivasyonlarını artırmak sürdürülebilirlik için önemlidir (Çalışkan, 2022). Örgütsel değişim, sağlık kurumlarının uzun vadede rekabetçi ve başarılı olabilmesi için bir gerekliliktir (Ürek vd., 2019). Sağlık kurumlarında değişim genellikle yeni teknolojik gelişmeleri takip etmeyi, sağlık politikalarında değişiklikler yapmayı veya hastalara sunulan hizmetleri bu çerçevede düzenlemeyi içermektedir. Örgütsel değişime açık olan sağlık kurumları, değişimi başarılı bir şekilde gerçekleştirerek uzun vadede rekabet avantajını sürdürebilir. Bu da sağlık kurumlarının sürdürülebilirliği için kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda şu hipotez geliştirilmiştir:

H2: Örgütsel değişime açıklığın örgütsel sürdürülebilirlik üzerinde etkisi vardır.

1.4.3. Örgütsel Sürdürülebilirlik ile Yenilikçi Rekabet Yaklaşımı İlişkisi

Örgütler, sürdürülebilirlik yaklaşımını benimseyerek çevresel ve toplumsal sorumluluklarına uyum sağlarken, rekabet avantajı elde etmek için de yenilikçi stratejiler geliştirmektedirler. Sürdürülebilirlik yaklaşımı örgüte değer yaratma sürecini geliştirme ve sürdürme yeteneği kazandırmaktadır (Yiğit ve Özyer, 2011). Örgütlerin çevresel ve toplumsal sorunlar karşısında yenilikçi çözümler üretmesi, yeniliklere uyum sağlaması ve örgütsel dönüşümü gerçekleştirmesi, yenilikçi rekabetin temelini oluşturmaktadır (Akıncı ve Akıncı, 2010). Yenilikçi rekabet yaklaşımı sürdürülebilir bir örgüt için gerekli olan yenilikçi stratejileri geliştirme sürecini desteklemektedir (Turan, 2022). Sağlık kurumlarında örgütsel sürdürülebilirliği sağlamak için, çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik faktörlerini dikkate almak gerekmektedir. Sağlık kurumları elde ettikleri rekabet avantajını sürdürebilmek için yenilikçi yöntemler ve süreçler geliştirmeye odaklanmalıdır. Böylece sağlık hizmetlerinde kalitenin artması, maliyetlerin düşmesi ve topluma daha iyi bir hizmet sunulması mümkün hale gelecektir. Bu çerçevede şu hipotez geliştirilmiştir:

H3: Örgütsel sürdürülebilirliğin yenilikçi rekabet yaklaşımına etkisi vardır.

1.4.4. Örgütsel Sürdürülebilirliğin Aracı Rolü

Örgütlerin değişime açık bir yaklaşım benimseyerek yenilikçi rekabet avantajı elde etmesi, sürdürülebilirlik odaklı bir şekilde yapılmalıdır. Sağlık kurumları, sürekli olarak değişen teknolojik koşullara uyum sağlamak ve rekabet avantajı elde etmek için yenilikçi olmalıdır (Çalışkan, 2019). Bu durumda, sağlık kurumlarının sürdürülebilirliği, yenilikçilik ve rekabetçilik açısından önemli bir husustur. Örgütsel değişime açıklığın yenilikçi rekabet yaklaşımını üzerindeki etkisi, yenilikçi fikirlerin üretilmesi, bunların uygulanması ve sonuçların değerlendirilmesiyle ortaya çıkar. Bu süreçte örgütsel değişime açıklık, çalışanların yeni fikirlere ve değişime daha olumlu

bir şekilde yaklaşmasını sağlar (Tarhan ve Şar, 2021). Çalışanlar, değişimin getirdiği fırsatları fark edebilir, yeni fikirler geliştirebilir ve bu fikirleri uygulayabilirler. Sağlık kurumlarında, örgütsel değişime açıklık ve sürdürülebilirlik arasında bir denge olmalıdır. Yani hem yenilikçi fikirleri desteklemeli hem de bu fikirlerin sürdürülebilir bir şekilde uygulanması için gerekli kaynakları sağlamalıdır (Oğrak ve Karta, 2020). Bu bağlamda aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H4: Örgütsel değişime açıklığın yenilikçi rekabet yaklaşımı üzerindeki etkisinde örgütsel sürdürülebilirliğin aracı rolü vardır.

H4a: Örgütsel değişime açıklığın süreç yönetimi üzerindeki etkisinde örgütsel sürdürülebilirliğin aracı rolü vardır.

H4b: Örgütsel değişime açıklığın işletme inovasyonu üzerindeki etkisinde örgütsel sürdürülebilirliğin aracı rolü vardır.

H4c: Örgütsel değişime açıklığın dış kaynak kullanımı üzerindeki etkisinde örgütsel sürdürülebilirliğin aracı rolü vardır.

H4d: Örgütsel değişime açıklığın pazarlama üzerindeki etkisinde örgütsel sürdürülebilirliğin aracı rolü vardır.

H4e: Örgütsel değişime açıklığın yönetim stratejisi üzerindeki etkisinde örgütsel sürdürülebilirliğin aracı rolü vardır.

2. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın amacı, modeli, evren ve örnekleme, veri toplama araçları ve yöntemi açıklanacaktır.

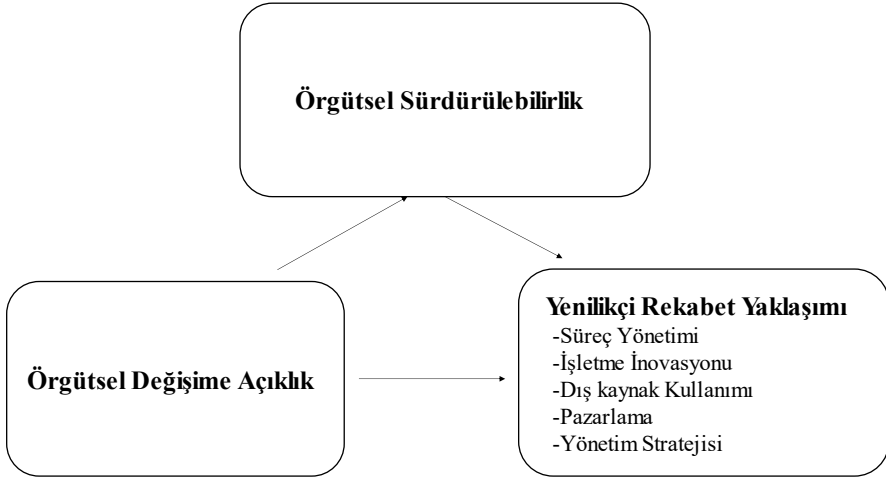
2.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada amaç, Türkiye genelinde sağlık sektörü çalışanlarının örgütsel değişime açıklığının yenilikçi rekabet yaklaşımlarına etkisinde örgütsel sürdürülebilirliğin aracı rolünü belirlemektir.

2.2. Araştırma Modeli

Türkiye genelinde sağlık sektörü çalışanlarının örgütsel değişime açıklığının yenilikçi rekabet yaklaşımlarına etkisinde örgütsel sürdürülebilirliğin aracı rolüne ait araştırma modeli, aşağıda Çizelge 1’de gösterilmiştir.

Çizelge 1. Araştırma Modeli

2.3. Evren ve Örneklem

Günümüz gelişmiş teknolojilerinin kullanıldığı sağlık sektöründe daha doğru test sonuçları, daha gelişmiş sağlık ekipmanları ve cihazları ile daha doğru tanımlar ortaya koymak mümkündür. Araştırma sağlık sektörü konu alınarak yapılmış, gelişen/değişen tanı ve tedavi yöntemlerinin önemine dikkat çekmek amaçlanmıştır. Mikro cerrahi yönteminin, yapay zekâ ve metaverse teknolojilerinin sağlık sisteminde kullanılması; tanı, tedavi ve operasyonların bu yöntemlerle yapılması, insan sağlığı açısından önemlidir. Bu bağlamda çalışma özgün ve bilimsel bir değer taşımaktadır.

Araştırmanın evrenini Türkiye genelinde faaliyet gösteren sağlık ve sosyal hizmetler sektöründe çalışan 251.734 kişi oluşturmaktadır (TÜİK, 2023). Çalışmada kolayda örneklem yöntemi kullanılarak 20.06.2023-20.07.2023 tarihleri arasında 413 çalışan kişiye ulaşılmıştır. Çalışma için 413 örneklem yeterli düzeyde kabul edilmektedir (Büyüköztürk vd., 2014; Karasar, 2012).

2.4. Araştırmanın Veri Toplama Araçları

Araştırmada 4 bölümden oluşan anket formu kullanılmıştır. Anket formunda, demografik özellikler, “Örgütsel Değişime Açıklık Ölçeği”, “Yenilikçi Rekabet Yaklaşımı Ölçeği” ve “Örgütsel Sürdürülebilirlik Ölçeği” kullanılmıştır. Anket maddeleri 5’li likert ölçeği ile (1= Kesinlikle Katılmıyorum, 2= Katılmıyorum, 3= Kararsızım, 4= Katılıyorum, 5= Kesinlikle Katılıyorum) ölçülmüştür. Birinci bölümdeki demografik özellikler, “cinsiyet, yaş, eğitim durumu, statü, iş yerindeki kıdem” maddelerinden oluşmaktadır.

Anket formunun ikinci bölümünde Çalışkan (2022) tarafından geliştirilen tek boyutlu “Örgütsel Değişime Açıklık ölçeği” (6 madde) kullanılmıştır. Örgütsel Değişime Açıklık ölçeğinin Cronbach Alpha değeri 0,92 çıktığı görülmüş, ölçüm aracının yüksek düzeyde güvenilir olduğu anlaşılmıştır.

Anket formunun üçüncü bölümünde Kılıç ve Oral (2018) tarafından geliştirilen “Yenilikçi Rekabet Yaklaşımı Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek 5 boyuttan ve 25 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin boyutları, “Süreç Yönetimi, İşletme İnovasyonu, Dış kaynak Kullanımı, Pazarlama ve Yönetim Stratejisi” olarak adlandırılmıştır. Cronbach Alpha katsayısı 0,918 bulunmuş, kabul edilebilir bir düzeyde bulunduğu görülmüş ve ölçeğin güvenilir olduğu anlaşılmıştır.

Anket formunun dördüncü bölümünde örgütsel sürdürülebilirliği ölçmek amacıyla, Gültekin ve Argon (2020) tarafından geliştirilen “Örgütsel Sürdürülebilirlik Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek, “Yönetsel Sürdürülebilirlik, Ekonomik Sürdürülebilirlik, Kültürel Sürdürülebilirlik, Sosyal Sürdürülebilirlik ve Çevresel Sürdürülebilirlik” olmak üzere beş boyuttan ve 39 maddeden oluşmaktadır. Cronbach Alpha değeri 0,98 bulunmuş, kabul edilebilir ve güvenilir olduğu görülmüştür.

2.5. Yöntem

Araştırmanın analizleri için SPSS 21.0 programı kullanılmıştır. %95 güven düzeyinde çalışılmıştır. Ölçek maddelerinden elde edilen basıklık ve çarpıklık değerlerinin +3 ile -3 arasında olması normal dağılım için yeterli görülmektedir (Groeneveld ve Meeden, 1984; Moors, 1986; Hopkins ve Weeks, 1990; De Carlo, 1997). Bu nedenle ölçek puanları arasındaki ilişkinin analizinde parametrik olan Pearson korelasyon testi kullanılmıştır. Aracılık ise Process analizi ile incelenmiş ve bootstrap tekniğinden yararlanılmıştır.

Process analizi: Genel olarak araştırmalarda iki değişen arasındaki aracı etkiyi ölçmek için, Baron ve Kenny (1986) tarafından geliştirilen nedensel adımlar yaklaşımı kullanılmaktadır. Baron ve Kenny'nin geleneksel yönteminin yanı sıra son araştırmalarda bootstrap tekniği kullanılmaya başlanmıştır. Bu tekniği kullanan araştırmacılar bootstrap tekniğinin, daha geçerli ve güvenilir sonuçlar verdiğini ifade etmektedirler (Fritz ve MacKinnon, 2007; Williams ve MacKinnon, 2008; Preacher ve Selig, 2012; Hayes ve Rockwood, 2017; Hayes, 2018). Bootstrap tekniğinde, aracılık etkisinin ölçülmesi için, dolaylı ve doğrudan etki değerleri hesaplanır. Hesaplanan bu değerler incelenerek bazı çıkarımlar yapılır. Dolaylı etki, (X) bağımsız değişkeninin, (M) aracı değişkeni üzerindeki etkisi olan (a) değeri ile (M) aracı değişkeninin, (Y) bağımlı değişkeni üzerindeki etkisi olan (b) değerinin çarpımıdır yani (a.b) dir. Bootstrap testinde, X'in dolaylı etkisi yani (a.b) anlamlı ise aracılık modelinin doğrulandığı kabul edilmektedir. Bootstrap tekniğinde, orijinal veri setindeki gözlemler yinelenerek birbirinden farklı yeni bir gözlem seti oluşturulmakta ve istatistiki hesaplamalar bu yeni

veri setleri ile yapılmaktadır (Efron, 1987). Bu yöntemde dağılımla ilgili yanlılık (bias) ve çarpıklıklar (skewness) düzeltilerek daha güvenilir sonuçlar elde edilmektedir (Efron ve Tibshirani, 1993). Modern yaklaşımda, aracılık etkisi ya da dolaylı etkinin (a.b) var olup olmadığına, bootstrap analizi neticesinde elde edilen %95 güven aralığındaki (confidence interval, CI) değerlere bakılarak karar verilmektedir. Buna göre, dolaylı etki (a.b) değerine tekabül eden alt ve üst güven aralığı değerleri sıfır (0) değerini kapsamıyor ise dolaylı etki anlamlı olarak kabul edilmekte ve aracılık etkisinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

3. BULGULAR

Araştırmada elde edilen verilerin analizi aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır. Aşağıda Tablo 2’de demografik değişkenlerin analizi sunulmuştur.

Tablo 1. Demografik Değişkenler

		n	%
Cinsiyetiniz	Kadın	340	82,3
	Erkek	73	17,7
Yaşınız	18-30 yaş	373	90,3
	31-40 yaş	30	7,3
	41 yaş ve üzeri	10	2,4
Eğitim Durumunuz	Ön lisans	33	8,0
	Lisans	380	92,0
	Lisansüstü	-	-
Statünüz	Yönetici/amir	60	14,5
	Memur	313	75,8
	Üst düzey yönetici	40	9,7
Bu işyerindeki kıdeminiz	1-5 yıl	343	83,1
	6-10 yıl	50	12,1
	11-15 yıl	10	2,4
	16-20 yıl	-	-
	20 yıl üzeri	10	2,4

Tablo 1 değerlendirildiğinde, kadın katılımcıların oranının %82,3; 18-30 yaş arası olanların oranının %90,3; lisans mezunu olanların oranının %92,0; memur olanların oranının %75,8 ve bu işyerinde 1-5 yıldır çalışanların oranının %83,1 olduğu görülmektedir.

Güvenirlilik analizi: Ölçeğin güvenirlilik düzeyini Cronbach's alfa katsayısı vermektedir. 0 ile 1 arasında değişen Alfa (α) katsayısının güvenirlilik düzeyleri aşağıda Tablo 2'de yer almaktadır (Nunnally, 1967, s. 248).

Tablo 2. Cronbach Alpha Katsayısı Güvenirlilik Düzeyi

$(.00 \leq \alpha < .40)$	Ölçek güvenilir değildir.
$(.40 \leq \alpha < .60)$	Ölçeğin güvenirliliği düşüktür.
$(.60 \leq \alpha < .80)$	Ölçek oldukça güvenilirdir.
$(.80 \leq \alpha < 1.00)$	Ölçek yüksek derecede güvenilirdir.

Aşağıda Tablo 3'te ölçek puanlarına ait betimsel istatistikler ve güvenirlilik katsayıları yer almaktadır.

Tablo 3. Ölçek Puanlarına Ait Betimsel İstatistikler, Normallik Testi ve Güvenirlilik Katsayıları

	n	Minimum	Maximum	Ortalama	ss	Çarpıklık	Basıklık	Güvenirlilik
Örgütsel Değişime Açıklık Ölçeği	413	2,17	5,00	3,95	0,72	-,299	-,656	,893
Süreç Yönetimi	413	2,11	5,00	3,88	0,69	-,522	-,172	,912
İşletme İnovasyonu	413	2,50	5,00	3,99	0,71	-,352	-,976	,904
Dış Kaynak Kullanımı	413	1,75	5,00	3,66	0,75	,178	-,338	,882
Pazarlama	413	2,33	5,00	3,85	0,83	,085	-1,365	,852
Yönetim Stratejisi	413	2,00	5,00	3,85	0,82	-,385	-,538	,814
Yenilikçi Rekabet Yaklaşımı Ölçeği	413	2,40	5,00	3,86	0,65	-,306	-,455	,960
Yönetimsel Sürdürülebilirlik	413	1,88	5,00	3,78	0,77	-,107	-,585	,957
Ekonomik Sürdürülebilirlik	413	1,75	5,00	3,90	0,84	-,323	-,660	,887
Kültürel Sürdürülebilirlik	413	2,00	5,00	3,87	0,86	-,364	-,644	,916
Sosyal Sürdürülebilirlik	413	1,88	5,00	3,82	0,90	-,425	-,649	,938
Çevresel Sürdürülebilirlik	413	1,50	5,00	3,82	0,85	-,462	-,261	,912
Örgütsel Sürdürülebilirlik Ölçeği	413	1,97	5,00	3,82	0,76	-,232	-,669	,980

Tablo 3 incelendiğinde, Örgütsel Değişime Açıklık, Yenilikçi Rekabet Yaklaşımı, Örgütsel Sürdürülebilirlik ölçek ve alt boyut puanlarından elde edilen çarpıklık ve basıklık değerleri +3 ile -3 arasında olduğundan normallik sağlanmış olup, analizlerde parametrik olan test teknikleri kullanılmıştır. Güvenirlik katsayıları incelendiğinde tüm puanların 0,800 üstü olduğundan güvenirlik katsayılarının çok yüksek olduğu belirlenmiştir.

Aşağıda Tablo 4'te örgütsel değişime açıklık, yenilikçi rekabet yaklaşımı ve örgütsel sürdürülebilirlik arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla yapılmış olan Pearson Korelasyon Testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 4. Örgütsel Değişime Açıklık, Yenilikçi Rekabet Yaklaşımı ve Örgütsel Sürdürülebilirlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
1.Örgütsel Değişime Açıklık Ölçeği	r	1	,533 **	,535 **	,566 **	,502 **	,483 **	,603 **	,561 **	,488 **	,506 **	,352 **	,468 **	,525 **
	p		,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
2.Süreç Yönetimi	r		1	,790 **	,552 **	,648 **	,806 **	,920 **	,547 **	,613 **	,665 **	,569 **	,580 **	,628 **
	p			,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
3.İşletme İnovasyonu	r			1	,619 **	,622 **	,773 **	,898 **	,529 **	,510 **	,468 **	,460 **	,425 **	,527 **
	p				,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
4.Dış Kaynak Kullanımı	r				1	,661 **	,708 **	,771 **	,572 **	,550 **	,510 **	,451 **	,453 **	,558 **
	p					,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
5.Pazarlama	r					1	,776 **	,810 **	,431 **	,469 **	,452 **	,385 **	,426 **	,462 **
	p						,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
6.Yönetim Stratejisi	r						1	,919 **	,603 **	,611 **	,566 **	,612 **	,556 **	,643 **
	p							,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
7.Yenilikçi Rekabet Yaklaşımı Ölçeği	r							1	,615 **	,639 **	,631 **	,577 **	,571 **	,654 **
	p								,000	,000	,000	,000	,000	,000
8.Yönetimsel Sürdürülebilirlik	r								1	,891 **	,736 **	,846 **	,705 **	,945 **
	p									,000	,000	,000	,000	,000
9.Ekonomik Sürdürülebilirlik	r									1	,809 **	,876 **	,731 **	,934 **
	p										,000	,000	,000	,000
	r										1	,790 **	,903 **	,885 **

10.Kültürel Sürdürülebilirlik	p		,000	,000	,000
11.Sosyal Sürdürülebilirlik	r		1	,813**	,943**
	p			,000	,000
12.Çevresel Sürdürülebilirlik	r			1	,871**
	p				,000
13.Örgütsel Sürdürülebilirlik Ölçeği	r				1
	p				

**p<0,01

Tablo 4 incelendiğinde, Örgütsel Değişime Açıklık Ölçeği ile Yenilikçi Rekabet Yaklaşımı Ölçeği arasında pozitif yönlü bir ilişki ($r=0,603$) bulunmaktadır. Süreç Yönetimi ile Ekonomik Sürdürülebilirlik ($r=0,613$); Kültürel Sürdürülebilirlik ($r=0,665$); Örgütsel Sürdürülebilirlik ($r=0,628$) arasında pozitif yönlü bir ilişki görülmüştür. Yönetim Stratejisi ile Yönetimsel Sürdürülebilirlik ($r=0,603$); Ekonomik Sürdürülebilirlik ($r=0,611$); Sosyal Sürdürülebilirlik ($r=0,612$); Örgütsel Sürdürülebilirlik ($r=0,643$) arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Yenilikçi Rekabet Yaklaşımı Ölçeği ile Yönetimsel Sürdürülebilirlik ($r=0,615$); Ekonomik Sürdürülebilirlik ($r=0,639$); Kültürel Sürdürülebilirlik ($r=0,631$); Örgütsel Sürdürülebilirlik ($r=0,654$) arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

Process analizi: Process Analizinde kullanıldığı şekilde, ölçeklerin ve ölçek alt boyutlarının kısaltmaları aşağıda Tablo 5'teki yer almaktadır.

Tablo 5. Ölçeklerin ve Ölçek Alt Boyutlarının Kısaltmaları

Ölçekler ve Kısaltmaları	Alt Boyutlar ve Kısaltmaları
Örgütsel Değişime Açıklık Ölçeği (ÖDAÖ)	Süreç Yönetimi (SY)
	İşletme İnovasyonu (İİ)
	Dış Kaynak Kullanımı (DKK)
	Pazarlama (PA)
Yenilikçi Rekabet Yaklaşımı Ölçeği (YRYÖ)	Yönetim Stratejisi (YÖST)
	Yönetimsel Sürdürülebilirlik (YÖSÜ)
	Ekonomik Sürdürülebilirlik (ES)
	Kültürel Sürdürülebilirlik (KÜSÜ)
	Sosyal Sürdürülebilirlik (SOSÜ)
Örgütsel Sürdürülebilirlik Ölçeği (ÖSÖ)	Çevresel Sürdürülebilirlik (ÇESÜ)

Aşağıda Tablo 6'da, örgütsel değişime açıklığın, süreç yönetimi üzerindeki etkisinde örgütsel sürdürülebilirliğin aracılık etkisine yer verilmiştir.

Tablo 6. Örgütsel Değişime Açıklığın, Süreç Yönetimi Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Sürdürülebilirliğin Aracılık Etkisi

Etki	Katsay 1	SE	p	R2	BootSE	BootLLCI	BootULCI
ÖDAÖ -> YÖSÜ	0.5950	0.0433	0.0000	0.3144	-	-	-
ÖDAÖ -> EKSÜ	0.5669	0.0500	0.0000	0.2381	-	-	-
ÖDAÖ -> KÜSÜ	0.5989	0.0503	0.0000	0.2561	-	-	-
ÖDAÖ -> SOSÜ	0.4381	0.0574	0.0000	0.1242	-	-	-
ÖDAÖ -> ÇESÜ	0.5520	0.0514	0.0000	0.2194	-	-	-
ÖDAÖ -> SY	0.3301	0.0447	0.0000	0.5251	-	-	-
YÖSÜ -> SY	- 0.2593	0.0788	0.0011	-	-	-	-
EKSÜ -> SY	0.1334	0.0814	0.1021	-	-	-	-
KÜSÜ -> SY	0.4380	0.0775	0.0000	-	-	-	-
SOSÜ -> SY	0.2499	0.0748	0.0009	-	-	-	-
ÇESÜ -> SY	- 0.2019	0.0766	0.0087	-	-	-	-
YÖSÜ Aracılık	- 0.1543	-	-	-	0.0626	-0.2821	-0.0390
EKSÜ Aracılık	0.0756	-	-	-	0.0348	0.0069	0.1436
KÜSÜ Aracılık	0.2623	-	-	-	0.0484	0.1726	0.3621
SOSÜ Aracılık	0.1095	-	-	-	0.0388	0.0410	0.1904
ÇESÜ Aracılık	- 0.1115	-	-	-	0.0367	-0.1823	-0.0375

Doğrudan etkiler: Tablo 6'ya göre Örgütsel Değişime Açıklık Ölçeği'nin (ÖDAÖ) Örgütsel Sürdürülebilirliğin alt boyutlarındaki süreçler üzerinde önemli doğrudan etkileri olduğu tespit edilmiştir (Tüm p değerleri <0,001).

Örgütsel Değişime Açıklık Ölçeği'nin (ÖDAÖ) Süreç Yönetimi (SY) üzerindeki doğrudan etkisi de önemli bulunmuştur ($\beta = 0,3301$, $p < 0,001$ ve $R^2 = 0,5251$). Aracılık etkileri: Tablo 6'da belirtilen süreçlerin Süreç Yönetimi (SY) üzerindeki aracılık etkileri incelenmiş, bu süreçlerin Örgütsel Değişime Açıklık Ölçeği'nin (ÖDAÖ) Süreç Yönetimi (SY) üzerindeki etkisine aracılık ettiği bulunmuştur. ÖDAÖ'nün SY üzerinde hem doğrudan etkisinin olduğunu hem de YÖSÜ, EKSÜ, KÜSÜ, SOSÜ ve ÇESÜ süreçlerinin bu etkiye aracılık ettiğini göstermektedir. Özellikle, ÖDAÖ'nün YÖSÜ, KÜSÜ ve ÇESÜ üzerindeki etkisinin SY üzerinde önemli negatif

aracılık etkisi olduğu belirlenmiştir, yani bu süreçler ÖDAÖ'nün SY üzerindeki olumlu etkisini azaltmaktadır. Diğer yandan, EKSÜ ve SOSÜ süreçlerinin ÖDAÖ'nün SY üzerindeki etkisini artırdığı belirlenmiştir. Bu analiz sonuçlarına göre "H4a: Örgütsel değişime açıklığın süreç yönetimi üzerindeki etkisinde örgütsel sürdürülebilirliğin aracı rolü vardır." hipotezinin doğrulandığı görülmüştür.

Aşağıda Tablo 7'de örgütsel değişime açıklığın, işletme inovasyonu üzerindeki etkisinde örgütsel sürdürülebilirliğin aracılık etkisinin analiz sonuçları bulunmaktadır.

Tablo 7. Örgütsel Değişime Açıklığın, İşletme İnovasyonu Üzerindeki etkisinde Örgütsel Sürdürülebilirliğin Aracılık Etkisi

Etki	Katsayı	SE	p	R2	BootSE	BootLLCI	BootULCI
ÖDAÖ->YÖSÜ	0.5950	0.0433	0.0000	0.3144	-	-	-
ÖDAÖ->EKSÜ	0.5669	0.0500	0.0000	0.2381	-	-	-
ÖDAÖ->KÜSÜ	0.5989	0.0503	0.0000	0.2561	-	-	-
ÖDAÖ->SOSÜ	0.4381	0.0574	0.0000	0.1242	-	-	-
ÖDAÖ->ÇESÜ	0.5520	0.0514	0.0000	0.2194	-	-	-
ÖDAÖ->İİ	0.3870	0.0525	0.0000	0.3797	-	-	-
YÖSÜ->İİ	0.0696	0.0925	0.4520	-	-	-	-
EKSÜ->İİ	0.0579	0.0956	0.5447	-	-	-	-
KÜSÜ->İİ	0.0939	0.0910	0.3029	-	-	-	-
SOSÜ->İİ	0.1860	0.0878	0.0347	-	-	-	-
ÇESÜ->İİ	-	0.0899	0.1520	-	-	-	-
	0.1290						
YÖSÜ Aracılığı	0.0414	-	-	-	0.0542	-0.0724	0.1421
EKSÜ Aracılığı	0.0328	-	-	-	0.0463	-0.0610	0.1228
KÜSÜ Aracılığı	0.0562	-	-	-	0.0518	-0.0493	0.1548
SOSÜ Aracılığı	0.0815	-	-	-	0.0388	0.0143	0.1662
ÇESÜ Aracılığı	-	-	-	-	0.0316	-0.1302	-0.0048
	0.0712						

Doğrudan etkiler: Tablo 7 incelendiğinde, ÖDAÖ'nun belirli süreçler ve İİ üzerinde önemli doğrudan etkileri olduğu bulunmuştur (Tüm p değerleri <0,001). Aracılık etkileri: Tablo 7'de belirtilen süreçlerin İşletme İnovasyonu (İİ) üzerindeki aracılık etkileri de incelenmiş, bu süreçlerin ÖDAÖ'nin İİ üzerindeki etkisine aracılık ettiği bulunmuştur. ÖDAÖ'nün İİ üzerinde hem doğrudan etkisinin olduğunu hem de YÖSÜ, EKSÜ, KÜSÜ, SOSÜ ve ÇESÜ süreçlerinin bu etkiye aracılık ettiğini göstermektedir. ÇESÜ'nün bu aracılık etkisi negatif, yani ÖDAÖ'nün İİ üzerindeki olumlu etkisini azaltırken, diğer

süreçlerin aracılık etkisi pozitif ve bu süreçler ÖDAÖ'nün İİ üzerindeki etkisini artırmaktadır. Ancak, ÇESÜ dışındaki tüm süreçlerin aracılık etkileri istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bu sonuçlar, süreçlerin ÖDAÖ ve İİ arasındaki ilişkiye önemli bir boyut kazandırdığını göstermektedir. Bu analiz sonuçlarına göre “H4b: Örgütsel değişime açıklığın işletme inovasyonu üzerindeki etkisinde örgütsel sürdürülebilirliğin aracı rolü vardır.” hipotezinin doğrulandığı görülmüştür.

Örgütsel değişime açıklığın dış kaynak kullanımı üzerindeki etkisinde örgütsel sürdürülebilirliğin aracılık etkisi analiz sonuçları aşağıda Tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 8. Örgütsel Değişime Açıklığın Dış Kaynak Kullanımı Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Sürdürülebilirliğin Aracılık Etkisi

Etki	Katsayı	SE	p	R2	BootSE	BootLLCI	BootULCI
ÖDAÖ->ÖSÖ	0.5539	0.0443	0.0000	0.2754	-	-	-
ÖDAÖ->DKK	0.3898	0.0459	0.0000	0.4146	-	-	-
ÖSÖ->DKK	0.3529	0.0435	0.0000	-	-	-	-
ÖDAÖ->DKK (Direkt)	0.3898	0.0459	0.0000	-	-	-	-
ÖSÖ Aracılık	0.1954	-	-	-	0.0279	0.1426	0.2519

Doğrudan etkiler: Tablo 8’deki analiz sonuçlarına göre, ÖDAÖ'nun ÖSÖ ve DKK üzerinde doğrudan etkileri olduğu tespit edilmiştir (Tüm p değerleri <0,001). Bu analiz sonuçlarına göre “H2: Örgütsel değişime açıklığın örgütsel sürdürülebilirlik üzerinde etkisi vardır.” Hipotezinin doğrulandığı görülmektedir. ÖSÖ'nün DKK üzerinde doğrudan etkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır ($\beta = 0,3529$; $p < 0,001$). Aracılık etkileri: Örgütsel Değişime Açıklık Ölçeği (ÖDAÖ) ile Dış Kaynak Kullanımı (DKK) arasındaki ilişkide Örgütsel Sürdürülebilirlik Ölçeği (ÖSÖ)'nün aracı etkisi saptanmıştır (ÖSÖ: $\beta = 0,1954$; BootLLCI = 0,1426; BootULCI = 0,2519). ÖSÖ'nün, ÖDAÖ ile DKK arasındaki ilişkide pozitif bir aracı etkisi olduğu saptanmıştır. Yani, ÖSÖ, ÖDAÖ'nün DKK üzerindeki etkisini artırmaktadır. Analiz sonuçları, Örgütsel Değişime Açıklık Ölçeği (ÖDAÖ) ile Dış Kaynak Kullanımı (DKK) arasında belirgin bir ilişki olduğunu ve Örgütsel Sürdürülebilirlik Ölçeği (ÖSÖ)'nün bu ilişkide önemli bir aracı rol oynadığını göstermektedir. Bu analiz sonuçlarına göre “H4c: Örgütsel değişime açıklığın dış kaynak kullanımı üzerindeki etkisinde örgütsel sürdürülebilirliğin aracı rolü vardır.” hipotezinin doğrulandığı görülmüştür.

Örgütsel değişime açıklığın, pazarlama üzerindeki etkisinde örgütsel sürdürülebilirliğin aracılık etkisi analiz sonuçları aşağıda Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9. Örgütsel Değişime Açıklığın, Pazarlama üzerindeki etkisinde Örgütsel Sürdürülebilirliğin Aracılık Etkisi

Etki	Katsayı	SE	p	R2	BootSE	BootLLCI	BootULCI
ÖDAÖ->YÖSÜ	0.5950	0.0433	0.0000	0.3144	-	-	-
ÖDAÖ->EKSÜ	0.5669	0.0500	0.0000	0.2381	-	-	-
ÖDAÖ->KÜSÜ	0.5989	0.0503	0.0000	0.2561	-	-	-
ÖDAÖ->SOSÜ	0.4381	0.0574	0.0000	0.1242	-	-	-
ÖDAÖ->ÇESÜ	0.5520	0.0514	0.0000	0.2194	-	-	-
ÖDAÖ->PA	0.4253	0.0639	0.0000	0.3290	-	-	-
YÖSÜ->PA	- 0.2011	0.1126	0.0748	-	-	-	-
EKSÜ->PA	0.3891	0.1163	0.0009	-	-	-	-
KÜSÜ->PA	- 0.0078	0.1108	0.9439	-	-	-	-
SOSÜ->PA	- 0.0276	0.1069	0.7964	-	-	-	-
ÇESÜ->PA	0.1261	0.1094	0.2497	-	-	-	-
YÖSÜ Aracılık	- 0.1196	-	-	-	0.0773	-0.2721	0.0317
EKSÜ Aracılık	0.2206	-	-	-	0.0519	0.1077	0.3113
KÜSÜ Aracılık	- 0.0047	-	-	-	0.0645	-0.1292	0.1189
SOSÜ Aracılık	- 0.0121	-	-	-	0.0414	-0.0886	0.0742
ÇESÜ Aracılık	0.0696	-	-	-	0.0582	-0.0409	0.1834

Doğrudan etkiler: Tablo 9'de ÖDAÖ'nün belirli süreçler ve Pazarlama (PA) üzerinde doğrudan etkilerinin olduğu bulunmuştur (Tüm p değerleri <0,001). Pazarlama (PA) üzerinde diğer süreçlerin etkilerinin olduğu tespit edilmiştir (Tüm p değerleri <0,001). Aracılık etkileri: YÖSÜ, EKSÜ, KÜSÜ, SOSÜ ve ÇESÜ'nün, ÖDAÖ ile PA arasındaki ilişkide aracı bir rol oynamaktadır. EKSÜ ve ÇESÜ'nün PA üzerinde pozitif bir aracı etkisi vardır, bu da onların ÖDAÖ'nün PA üzerindeki etkisini artırdığını gösterir. Bunun yanında, YÖSÜ'nün, KÜSÜ'nün ve SOSÜ'nün aracı etkisi negatiftir, bu da bu süreçlerin ÖDAÖ'nün PA üzerindeki etkisini azalttığını gösterir. Ancak, YÖSÜ ve KÜSÜ'nün aracı etkisi istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bu sonuçlar, süreçlerin ÖDAÖ ve PA arasındaki ilişki üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir ve bu etkinin yönünün sürece bağlı olduğunu belirtmektedir. Özellikle, EKSÜ'nün pozitif aracı etkisi ve YÖSÜ'nün negatif aracı etkisi, bu süreçlerin ÖDAÖ'nün PA üzerindeki etkisini şekillendirdiğini

göstermektedir. Bu analiz sonuçlarına göre “H4d: Örgütsel değişime açıklığın pazarlama üzerindeki etkisinde örgütsel sürdürülebilirliğin aracı rolü vardır.” hipotezinin doğrulandığı görülmüştür.

Örgütsel değişime açıklığın, yönetim stratejisi üzerindeki etkisinde örgütsel sürdürülebilirliğin aracılık etkisi analiz sonuçları aşağıda Tablo 10’da gösterilmiştir.

Tablo 10. Örgütsel Değişime Açıklığın, Yönetim Stratejisi Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Sürdürülebilirliğin Aracılık Etkisi

Etki	Katsayı	SE	p	R2	BootSE	BootLLCI	BootULCI
ÖDAÖ->YÖSÜ	0.5950	0.0433	0.0000	0.3144	-	-	-
ÖDAÖ->EKSÜ	0.5669	0.0500	0.0000	0.2381	-	-	-
ÖDAÖ->KÜSÜ	0.5989	0.0503	0.0000	0.2561	-	-	-
ÖDAÖ->SOSÜ	0.4381	0.0574	0.0000	0.1242	-	-	-
ÖDAÖ->ÇESÜ	0.5520	0.0514	0.0000	0.2194	-	-	-
ÖDAÖ->YÖST	0.3263	0.0567	0.0000	0.4587	-	-	-
YÖSÜ->YÖST	-0.0315	0.0999	0.7523	-	-	-	-
EKSÜ->YÖST	0.1144	0.1032	0.2685	-	-	-	-
KÜSÜ->YÖST	0.0107	0.0983	0.9136	-	-	-	-
SOSÜ->YÖST	0.3859	0.0948	0.0001	-	-	-	-
ÇESÜ->YÖST	0.0050	0.0971	0.9590	-	-	-	-
YÖSÜ Aracılık	-0.0188	-	-	-	0.0655	-0.1451	0.1121
EKSÜ Aracılık	0.0648	-	-	-	0.0569	-0.0576	0.1692
KÜSÜ Aracılık	0.0064	-	-	-	0.0585	-0.1073	0.1220
SOSÜ Aracılık	0.1691	-	-	-	0.0513	0.0787	0.2770
ÇESÜ Aracılık	0.0028	-	-	-	0.0475	-0.0882	0.1130

Doğrudan etkiler: Tablo 10’da ÖDAÖ’nün, belirli süreçler ve YÖST üzerinde doğrudan etkilerinin olduğu tespit edilmiştir (Tüm p değerleri <0,001). YÖST üzerinde diğer süreçlerin etkilerinin olduğu bulunmuştur. Aracılık etkileri: Örgütsel Değişime Açıklık Ölçeği (ÖDAÖ) ile Yönetim Stratejisi (YÖST) arasındaki ilişkide süreçlerin aracı etkilerinin olduğu saptanmıştır. YÖSÜ, EKSÜ, KÜSÜ, SOSÜ ve ÇESÜ’nün, ÖDAÖ ile YÖST arasındaki ilişkide aracı bir rol oynamaktadır. EKSÜ, KÜSÜ, SOSÜ ve

ÇESÜ'nün pozitif bir aracı etkisi vardır, bu da onların ÖDAÖ'nün YÖST üzerindeki etkisini artırdığını gösterir. Ancak, YÖSÜ'nün aracı etkisi negatiftir, bu da bu sürecin ÖDAÖ'nün YÖST üzerindeki etkisini azalttığını gösterir. Analiz sonuçları, süreçlerin ÖDAÖ ve YÖST arasındaki ilişki üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir ve bu etkinin yönünün sürece bağlı olduğunu belirtmektedir. Özellikle, SOSÜ'nün pozitif aracı etkisi ve YÖSÜ'nün negatif aracı etkisi, bu süreçlerin ÖDAÖ'nün YÖST üzerindeki etkisini şekillendirdiğini göstermektedir. Bu analiz sonuçlarına göre “H4e: Örgütsel değişime açıklığın yönetim stratejisi üzerindeki etkisinde örgütsel sürdürülebilirliğin aracı rolü vardır.” hipotezinin doğrulandığı görülmüştür.

Örgütsel değişime açıklığın yenilikçi rekabet yaklaşımı üzerindeki etkisinde örgütsel sürdürülebilirlik alt boyutlarının aracılık etkisi analiz sonuçları aşağıda Tablo 11’de sunulmuştur.

Tablo 11. Örgütsel Değişime Açıklığın Yenilikçi Rekabet Yaklaşımı Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Sürdürülebilirlik Alt Boyutlarının Aracılık Etkisi

Etki	Katsayı	SE	p	R2	BootSE	BootLLCI	BootULCI
ÖDAÖ->YÖSÜ	0.5950	0.0433	0.0000	0.3144	-	-	-
ÖDAÖ->EKSÜ	0.5669	0.0500	0.0000	0.2381	-	-	-
ÖDAÖ->KÜSÜ	0.5989	0.0503	0.0000	0.2561	-	-	-
ÖDAÖ->SOSÜ	0.4381	0.0574	0.0000	0.1242	-	-	-
ÖDAÖ->ÇESÜ	0.5520	0.0514	0.0000	0.2194	-	-	-
ÖDAÖ->YRYÖ	0.5401	0.0352	0.0000	0.3638	-	-	-
YÖSÜ->YRYÖ	-0.0689	0.0722	0.3406	-	-	-	-
EKSÜ->YRYÖ	0.1502	0.0746	0.0448	-	-	-	-
KÜSÜ->YRYÖ	0.2008	0.0710	0.0049	-	-	-	-
SOSÜ->YRYÖ	0.1646	0.0686	0.0168	-	-	-	-
ÇESÜ->YRYÖ	-0.0959	0.0702	0.1724	-	-	-	-
YÖSÜ Aracılık	-0.0410	-	-	-	0.0487	-0.1386	0.0540
EKSÜ Aracılık	0.0851	-	-	-	0.0325	0.0159	0.1429

KÜSÜ Aracılık	0.1202	-	-	-	0.0393	0.0450	0.1996
SOSÜ Aracılık	0.0721	-	-	-	0.0323	0.0173	0.1428
ÇESÜ Aracılık	-0.0530	-	-	-	0.0313	-0.1120	0.0126

Doğrudan etkiler: Tablo 11’de ÖDAÖ’nün, belirli süreçler ve YRYÖ üzerinde doğrudan etkileri bulunmuştur (Tüm p değerleri <0,001). Aracılık etkileri: Örgütsel Değişime Açıklık Ölçeği (ÖDAÖ) ile Yenilikçi Rekabet Yaklaşımı Ölçeği (YRYÖ) arasındaki ilişkide süreçlerin aracı etkilerinin olduğu bulunmuştur. Analiz sonuçları, YÖSÜ, EKSÜ, KÜSÜ, SOSÜ ve ÇESÜ’nün, ÖDAÖ ile YRYÖ arasındaki ilişkide aracı bir rol oynadığını gösterir. EKSÜ, KÜSÜ ve SOSÜ’nün pozitif bir aracı etkisi vardır, bu da onların ÖDAÖ’nün YRYÖ üzerindeki etkisini artırdığını gösterir. Ancak, YÖSÜ ve ÇESÜ’nün aracı etkisi negatiftir, bu da bu sürecin ÖDAÖ’nün YRYÖ üzerindeki etkisini azalttığını gösterir. Bu sonuçlar, süreçlerin ÖDAÖ ve YRYÖ arasındaki ilişki üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir ve bu etkinin yönünün sürece bağlı olduğunu belirtmektedir. Özellikle, KÜSÜ’nün pozitif aracı etkisi ve YÖSÜ’nün negatif aracı etkisi, bu süreçlerin ÖDAÖ’nün YRYÖ üzerindeki etkisini şekillendirdiğini göstermektedir.

Örgütsel değişime açıklığın yenilikçi rekabet yaklaşımı üzerindeki etkisinde örgütsel sürdürülebilirliğin aracı rolü analiz sonuçları aşağıda Tablo 12’de yer almaktadır.

Tablo 12. Örgütsel Değişime Açıklığın Yenilikçi Rekabet Yaklaşımı Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Sürdürülebilirliğin Aracı Rolü

Etki	Katsayı	SE	p	R2	BootSE	BootLLCI	BootULCI
ÖDAÖ->ÖSÖ	0.5539	0.0443	0.0000	0.2754	-	-	-
ÖDAÖ->YRYÖ	0.3212	0.0360	0.0000	0.5211	-	-	-
ÖSÖ->YRYÖ	0.3953	0.0341	0.0000	-	-	-	-
ÖDAÖ->YRYÖ (Direkt)	0.3212	0.0360	0.0000	-	-	-	-
ÖSÖ Aracılık	0.2189	-	-	-	0.0329	0.1570	0.2824

Doğrudan etkiler: Tablo 12’de ÖDAÖ’nün YRYÖ ve ÖSÖ üzerindeki doğrudan etkilerinin olduğu saptanmıştır (Tüm p değerleri <0,001). Ayrıca, ÖSÖ’nün YRYÖ üzerinde doğrudan etkisinin olduğu tespit ($\beta = 0,3953$; $p < 0,001$). Bu analiz ile Örgütsel Değişime Açıklığın Örgütsel Sürdürülebilirlik üzerinde etkisinin olduğu saptandığından dolayı “*H2: Örgütsel değişime açıklığın örgütsel sürdürülebilirlik üzerinde etkisi vardır.*” hipotezinin doğrulandığı söylenebilir. Aracılık etkisi: ÖDAÖ ile YRYÖ arasındaki ilişkide, ÖSÖ’nün aracılık etkisi bulunmuştur (ÖSÖ: $\beta = 0,2189$; BootLLCI =

0,1570; BootULCI = 0,2824). Bu sonuçlar, ÖSÖ'nün, ÖDAÖ'nün YRYÖ üzerindeki etkisini artırdığı anlamına gelir, yani ÖSÖ, ÖDAÖ ve YRYÖ arasında pozitif bir aracılık etkisi bulunmaktadır. Bu bulgular, Örgütsel Değişime Açıklık Ölçeği (ÖDAÖ) ile Yenilikçi Rekabet Yaklaşımı Ölçeği (YRYÖ) arasında önemli bir ilişki olduğunu ve Örgütsel Sürdürülebilirlik Ölçeği (ÖSÖ)'nün bu ilişkide belirgin bir aracı rol oynadığını göstermektedir. Bu analiz sonuçlarına göre “H3: Örgütsel sürdürülebilirliğin yenilikçi rekabet yaklaşımına etkisi vardır.”; “H4: Örgütsel değişime açıklığın yenilikçi rekabet yaklaşımı üzerindeki etkisinde örgütsel sürdürülebilirliğin aracı rolü vardır.” ve “H1: Örgütsel değişime açıklığın yenilikçi rekabet yaklaşımı üzerinde etkisi vardır.” hipotezlerinin doğrulandığı görülmüştür.

4. TARTIŞMA

Araştırma bulgularına göre örgütsel değişime açıklığın yenilikçi rekabet yaklaşımına etkisinde örgütsel sürdürülebilirliğin ve her bir alt boyutunun aracı rol oynadığı tespit edilmiştir. Literatür incelendiğinde çalışma konusuyla ilgili yapılmış bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda aşağıda örgütsel değişime açıklık, yenilikçi rekabet yaklaşımı ve örgütsel sürdürülebilirlik kavramlarından her birini konu alarak yapılmış çalışmalara yer verilmiştir.

Eroğlu ve Alga (2019) yaptıkları araştırmada, üniversite çalışanlarının örgütsel değişime açıklık algıları ile örgütsel atalet algıları arasında negatif bir ilişki bulunduğunu saptamışlardır. Serinikli ve Kara (2020) çalışmalarında örgütsel destek algısının iş performansı ve örgütsel değişime açıklık üzerinde olumlu yönlü ve anlamlı bir etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca örgütsel destek algısının iş performansına etkisinde örgütsel değişime açıklığın aracı rolünün olmadığı saptanmıştır. Gül ve Tüfekçi (2019) devlet ve özel hastanelerde çalışan sağlık personelinin örgütsel bağlılığının ve örgütsel değişime açıklığının örgüt sağlığı üzerinde etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Çağlar (2013) yaptığı çalışmada, okulların değişime açıklık düzeyi ile öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeyleri arasında orta düzeyde olumlu bir ilişkinin olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Bozbayındır ve Alev (2018) yaptıkları araştırmanın sonuçlarına göre öz yeterliliğin, proaktif kişilik ve değişime açıklık üzerinde negatif bir etkisi olduğunu belirlemişlerdir. Ayrıca, proaktif kişiliğin, öz yeterlilik ve değişime açıklık arasındaki ilişkide kısmi aracılık rolü oynadığını saptamışlardır. Kılıç ve Oral (2018) araştırmalarında yenilikçi rekabet yaklaşımı ölçeği geliştirmişler, Oral ve Kılıç (2019) yaptıkları çalışmada işletmelerin yenilikçi rekabet yaklaşımı çabalarını araştırmışlardır. Bu araştırma sonuçlarına göre işletmelerin yenilikçi rekabet yaklaşımı çabalarından, inovasyon ve yönetim stratejisinin yüksek düzeyde olduğunu, süreç yönetimi ve dış kaynak kullanımının düşük düzeyde olduğu ortaya çıkmıştır. Aile şirketlerinde yenilikçi rekabet yaklaşımı çabalarının daha yüksek olduğu, küçük işletmelerde dış kaynak kullanımının daha yüksek olduğu ve işletmelerin yüksek düzeyde yenilikçi rekabet yaklaşımı çabası

gösterdiğini tespit etmişlerdir. İraz (2010) çalışmalarında yenilik ve rekabet gücünün artırılmasında bilgi çalışanlarına ve işletme yöneticilerine önemli sorumluluklar düştüğünü ifade etmiş; ayrıca rekabet sağlayabilmek için bilgi yönetiminin ve bilgi geliştirmenin önemine dikkati çekmiştir. Seki ve Barbaros (2010) yaptıkları çalışmada yüksek eğitim sektöründeki Ar-Ge harcamaları fazla olan ülkelerin, diğerlerine göre yenilik süreçlerindeki etkinliklerinin ve rekabet güçlerinin daha fazla olduğunu ifade etmişlerdir. Şimşek ve Mete (2022) yaptıkları çalışmada sağlık çalışanlarının sosyal sorumluluk algısının, örgütsel sürdürülebilirliğe etkisinin olduğunu ve bu ilişkide kişilik özelliklerinin aracılık rolü oynadığını tespit etmişlerdir. Cagnin vd. (2005) araştırmalarında örgütsel sürdürülebilirliğin sürekli gelişen bir evrim süreci olduğunu ifade etmişler, örgütsel sürdürülebilirliğin bilim ve teknoloji uzmanlığı, Ar-Ge ve yenilik yönetimi, takım performansı ve organizasyonel öğrenme, strateji oluşturma ve kesintisiz iyileştirme faaliyetleri ile sağlanabileceğini ortaya koymuşlardır. Wals ve Schwarzin (2012) çalışmalarında belirsizlik, karmaşıklık, normatif ve tartışmalı ortamda örgütsel sürdürülebilirliğe geçiş için diyalog ve diyalojik etkileşimin gerekli olduğunu ifade etmişlerdir.

Sonuç

Bu makalede, sağlık kurumlarında örgütsel değişime açıklığın yenilikçi rekabet yaklaşımına etkisi ve örgütsel sürdürülebilirliğin bu ilişkideki aracı rolü incelenmiştir. Araştırma sonuçları, örgütsel değişime açıklığın yenilikçi rekabet yaklaşımını ve alt boyutlarını güçlendirdiğini ortaya koymuştur. Örgütsel değişime açıklık, süreç yönetimini, işletme inovasyonu, dış kaynak kullanımı, pazarlama ve yönetim stratejilerini anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir. Bu demek oluyor ki örgütsel değişime açıklık yaklaşımına sahip olan sağlık işletmelerinde süreç yönetimi daha güçlü yapılmakta, işletme inovasyonuna önem verilmekte, gerektiğinde dış kaynaklardan yararlanılmakta, pazarlama fonksiyonunda yeni ve gelişen teknolojiler/yöntemler kullanılmakta ve yenilikçi yönetim stratejileri uygulamaya açık bir yaklaşım sergilenmektedir.

Değişime açıklık, sağlık çalışanlarının değişime karşı pozitif bir tutum sergilemelerini, yeni fikirler sunmalarını ve yenilikçi çözümler geliştirmelerini teşvik etmektedir. Bu da sağlık kurumlarının rekabetçi avantajını artırmakta ve sürdürülebilirliğini sağlamaktadır. Bunların yanı sıra araştırma örgütsel sürdürülebilirliğin ve alt boyutlarının, örgütsel değişime açıklık ile yenilikçi rekabet yaklaşımı arasında aracı bir rol oynadığını göstermiştir. Sağlık kurumları işletmelerinde sürdürülebilirlik, sağlık kurumlarının sahip olduğu kaynakları etkili bir şekilde yönetmesini, rekabetçi avantajını sürdürmesini ve uzun vadeli başarıya ulaşmasını sağlamaktadır. Sürdürülebilirlik, sağlık kurumlarının değişim sürecindeki engelleri aşmasına yardımcı olmakta ve yenilikçi rekabetçi stratejilerinin benimsenmesini teşvik etmektedir. Sağlık kurumları işletmelerinin rekabet üstünlüğü ve uzun vadeli

başarı sağlayabilmesi için, değişime açık örgüt kültürüne, yenilikçi bakış açısına ve sürdürülebilirlik anlayışına odaklanması gerekmektedir.

Sağlık kurumlarının, kurum içi iletişimde açık, etkili ve güvenilir olması, sağlık çalışanlarına değişimin neden gerekli olduğunu ve nasıl gerçekleştirileceğini anlatma imkânı sunacaktır. Değişime açıklığı artırmak için sağlık çalışanlarının değişim sürecini anlamalarına ve yönetmelerine yardımcı olacak eğitim ve gelişim programları sunulmalıdır. Hastane ve yöneticilerinin değişimi benimsemeleri ve değişime liderlik etmeleri, sağlık çalışanlarının yeni projelerde yer almasını ve kendilerini geliştirme fırsatı yakalamalarını sağlayacaktır. Tüm sağlık çalışanlarının değişime katılması ve kendi fikirlerini ifade etmeleri, değişime açıklık yaklaşımının artmasına ve değişimi benimsemelerine yardımcı olacaktır. Hastane yöneticileri sağlık çalışanlarının kaygılarını dinlemeli ve soru işaretlerini çözüme kavuşturmalıdır. Sağlık kurumlarında yenilikçi rekabet yaklaşımını örgüt kültürü haline getirmek için yaratıcılık teşvik edilmeli, inovatif yaklaşımlar desteklenmeli, sağlık çalışanlarının projelere katılımı sağlanmalıdır. Ayrıca gerektiğinde risk almaktan korkmamaları için destekleyici bir ortam sunulmalıdır. Farklı ekiplerin bir araya gelmesi ve işbirliği yapması sayesinde yenilikçi fikirlerin ortaya çıkmasına olanak sağlanmalıdır. Bu amaçla inovasyon, girişimcilik ve yaratıcılıkla ilgili eğitimler düzenlenmeli, yenilikçi fikirler ödüllendirilerek takdir edilmelidir. Sağlık kurumlarında örgütsel sürdürülebilirliği sağlamak için, örgütün vizyon ve misyonu doğrultusunda sürdürülebilirlik stratejileri belirlemek gerekmektedir. Toplum, çevre ve ekonomi gibi boyutlarda yeni ve yenilikçi çözümler bulmak önemlidir. Sürdürülebilir enerji ve atık yönetimi konularında sürdürülebilir çözümler geliştirilmelidir. Sağlık kurumlarında sürdürülebilir bir yönetim anlayışı benimsemeli ve bu konuda yöneticiler liderlik yapmalıdır. Sağlık çalışanlarına sürdürülebilirlikle ilgili eğitimler verilerek bilinçlenmeleri sağlanmalıdır. Hastanelerin sürdürülebilirlik standartlarına uygun faaliyet gösterip göstermediği izlenmeli, kontrol edilmeli ve düzenli olarak raporlanmalıdır. Sürdürülebilir malzemeler kullanma, enerji ve su tasarrufu gibi uygulamaları tedarik zinciri boyunca yaygınlaştırmak gerekmektedir. Diğer örgütler, sivil toplum kuruluşları ve devlet kurumları gibi paydaşlarla sosyal sorumluluk projeleri geliştirilerek işbirliği yapılabilir.

Bundan sonra yapılacak çalışmalarda anket yönteminin dışında diğer veri toplama yöntemlerinden de yararlanılabilir. Örneğin, anketlerin yanı sıra derinlemesine mülakatlar veya odak grup görüşmeleri gibi nitel araştırma yöntemleri de kullanılabilir ve sonuçlar karşılaştırılabilir. Örgütsel kültür, liderlik tarzı veya iş tatmini gibi faktörlerin, örgütsel değişime açıklık, yenilikçi rekabet yaklaşımı ve örgütsel sürdürülebilirlik üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar yapılabilir. Ayrıca uzun vadeli etkiler incelenebilir ve karşılaştırmalı analizler yapılabilir. Farklı örgüt yapılarını, büyüklüklerini ve işletme modellerini içeren çalışmalara odaklanılabilir. Bu öneriler, bu

araştırmanın makalenin sınırlılıklarını gidermeye ve gelecekteki araştırmalar için yeni yollar açmaya yardımcı olabilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Vildan Bayram: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, Esenyurt Üniversitesi Etik Kurulu'ndan izin alınmıştır (11.07.2023 / 2023/06-7) alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Vildan Bayram: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: Ethics committee approval (11.07.2023 / 2023/06-7) was obtained from Esenyurt University Ethics Committee for the purpose of carrying out this study approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Bayram, V. (2024). Örgütsel değişime açıklığın yenilikçi rekabet yaklaşımına etkisinde örgütsel sürdürülebilirliğin aracı rolü. *Akademik Hassasiyetler*, 11(24), 43-74. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1348883>

Kaynakça

- Akinci, S. K., & Akinci, M. M. (2010). Sürdürülebilir kalkınmaya katkı bağlamında örgütlerin çevresel performansları ve performans değerlendirme teknikleri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(1), 193-207.
- Alayoğlu, A. H. (2019). *Yenilik iklimi, yaratıcı öz yeterlilik ve değişime açıklık ilişkisi*, [Doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Aslaner, E. (2010). *Örgütsel değişim ve yenilikçilik: Bir özel okul örneği*, [Yüksek Lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Augustsson, H., Richter, A., Hasson, H., & von Thiele Schwarz, U. (2017). The need for dual openness to change: A longitudinal study evaluating the impact of employees' openness to organizational change content and process on intervention outcomes. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 53(3), 349-368. <https://doi.org/10.1177/0021886317691930>
- Baron, R.M., & Kenny, D.A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and

- statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.51.6.1173>
- Bozbayındır, F., & Alev, S. (2018). Öğretmenlerin öz yeterlilik, proaktif kişilik ve değişime açıklık algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(2), 293-311. <https://doi.org/10.17679/inuefd.346666>
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Cagnin, C. H., Loveridge, D., & Butler, J. (2005). Business sustainability maturity model. *Business Strategy and the Environment Conference*, 2005, 4-6.
- Choi, M. (2011). Employees' attitudes toward organizational change: A literature review. *Human Resource Management*, 50(4), 479-500. <https://doi.org/10.1002/hrm.20434>
- Çağlar, Ç. (2013). Okulların değişime açıklık düzeyi ile öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeyi arasındaki ilişki. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 119-150. <https://doi.org/10.14520/adyusbd.652>
- Çalışkan, A. (2022). Örgütsel değişime açıklık: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14(2). <https://dx.doi.org/10.52791/aksarayiibd.1069524>
- Çalışkan, H. (2019). Sağlık kurumlarında stratejik insan kaynakları yönetiminin örgütsel inovasyona etkisi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 22(2), 341-358.
- Çınar, F., & Toker, K. (2018). Ameliyathane hemşirelerinin değişime açıklığa ilişkin değerlendirmeleri. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 1(5), 19-26.
- DeCarlo, L. T. (1997). On the meaning and use of kurtosis. *Psychological Methods*, 2(3), 292-307. <https://doi.org/10.1037/1082-989X.2.3.292>
- Doğan, E. (2017). Rekabet stratejileri perspektifinden sürdürülebilir rekabet üstünlüğü. *Journal of Management & Economics Research*, 15(Ek Sayı 1), 163-178. <https://doi.org/10.11611/yead.370215>
- Efron, B. (1987). Better bootstrap confidence intervals. *Journal of the American Statistical Association*, 82(397), 171-185.
- Eroğlu, Ş. G., & Alga, E. (2019). Üniversite çalışanlarının örgütsel değişime açıklıkları ile örgütsel ataletleri arasındaki ilişki. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(3), 1251-1271.
- Fritz, M.S., & MacKinnon, D.P. (2007). Required sample size to detect the mediated effect. *Psychological Science*, 18(3), 233-239.

- Groeneveld, R.A. & Meeden, G. (1984). Measuring skewness and kurtosis. *The Statistician*, 33, 391-399. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2007.01882.x>
- Gül, İ. & Tüfekçi, N. (2019). Örgütsel bağlılık ve örgütsel değişme açıklığının örgüt sağlığı üzerindeki etkisi: Afyonkarahisar'daki sağlık çalışanları üzerinde bir araştırma. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(18), 1-23. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.595464>
- Gültekin, G.S. & Argon, T. (2020). Development of organizational sustainability scale. *Sakarya University Journal of Education*, 10(3), 507-531. <https://doi.org/10.19126/suje.757529>
- Hayes, A.F. (2018). Partial, conditional, and moderated moderated mediation: Quantification, inference, and interpretation. *Communication Monographs*, 85(1), 4-40. <https://doi.org/10.1080/03637751.2017.1352100>
- Hayes, A.F., & Rockwood, N.J. (2017). Regression-based statistical mediation and moderation analysis in clinical research: Observations, recommendations, and implementation. *Behaviour Research and Therapy*, 98, 39-57. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2016.11.001>
- Hopkins, K.D. & Weeks, D.L. (1990), Tests for normality and measures of skewness and kurtosis: Their place in research reporting, *Educational and Psychological Measurement*, 50, 717-729. <https://doi.org/10.1177/0013164490504001>
- İraz, R. (2005). İşletmelerde bilgi yönetiminin yenilik ve rekabet gücü üzerindeki etkileri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(1), 243-258.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Nobel Yayıncılık.
- Keskin, H. (2006). Market orientation, learning orientation, and innovation capabilities in SMEs: An extended model. *European Journal of Innovation Management*, 9(4), 396-417. <https://doi.org/10.1108/14601060610707849>
- Kuşat, N. (2012). Sürdürülebilir işletmeler için kurumsal sürdürülebilirlik ve içsel unsurları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 227-242.
- Moors, J.J.A. (1986). The meaning of kurtosis: Darlington reexamined, *The American Statistician*, 40, 283-284. <https://doi.org/10.1080/00031305.1986.10475415>
- Nunnally, J.C. (1967). *Psychometric theory*. McGraw-Hill.
- Oğrak, A., & Karta, T. K. (2020). İnovasyon performansı ve örgütsel yapı ilişkisi: sağlık sektöründe bir uygulama. *Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, 3(9), 32-43.

- Oral, M. & Kılıç, R. (2019). İşletmelerin yenilikçi rekabet yaklaşımı çabaları. *The Journal of Academic Social Science*, 88(88), 359-383. <https://doi.org/10.16992/ASOS.14732>
- Porter, M. E. (1980). *Competitive strategies: Techniques for analyzing industries and competitors*. The Free Press.
- Porter, M. E. (1985). *Creating and sustaining superior performance*. The Free Press.
- Porter, M. E. (1990). *Competitive strategy*. The Free Press.
- Preacher, K. J., & Selig, J. P. (2012). Advantages of Monte Carlo confidence intervals for indirect effects. *Communication Methods and Measures*, 6(2), 77-98. <https://doi.org/10.1080/19312458.2012.679848>
- Saatçioğlu, Ö., Kök, G. & Özispa, N. (2018). Endüstri 4.0 ve lojistik sektörüne yansımalarının örnek olay kapsamında değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(Endüstri 4.0 ve Örgütsel Değişim Özel Sayısı).
- Seki, İ. & Barbaros, R.F. (2011). Rekabet gücünün ölçülmesinde ulusal yenilik sistemleri ve üniversite ekonomisi yaklaşımı. *Ege Academic Review*, 11(3), 407-424.
- Serinikli, N. & Kara, M. (2020). Çalışanların algılanan örgütsel desteğinin iş performansına etkisinde örgütsel değişime açıklığın aracı rolü. *Third Sector Social Economic Review*, 55(4), 2380-2398. <http://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.20.11.1448>
- Şimşek, B., & Mete, M. (2022). Sağlık Çalışanlarında sosyal sorumluluk algısının örgütsel sürdürülebilirliğe etkisinde kişilik özelliklerinin aracı rolü. *Eurasian Business & Economics Journal*, 30(3), 15-38. <https://doi.org/10.17740/eas.econ.2022-V30-03>
- Tarhan, N., & Şar, S. (2021). Sağlıkta bireysel yenilikçilik, motivasyonel kararlılık ve performans. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 11(1), 10-15. <https://doi.org/10.31020/mutfd.808272>
- Tibshirani, R.J. & Efron, B. (1993). An introduction to the bootstrap. *Monographs on Statistics and Applied Probability*, 57(1).
- Turan, H. (2022). Yenilik yönetimi. *Disiplinlerarası girişimcilik ve yenilikçilik çalışmaları* içinde. (s. 85). Efe Akademi.
- Turhan, G.D., Özen, T. & Albayrak, R.S. (2018). Kurumsal sürdürülebilirlik kavramı, stratejik önemi ve sürdürülebilirlik performansı ölçümü. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 17-37. <https://doi.org/10.18354/esam.304155>
- Tüyen, Z. (2020). İşletmelerde sürdürülebilirlik kavramı ve sürdürülebilirliği etkileyen etmenler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 91-117.

- Ülgen, H. & Mirze, K. (2018). *İşletmelerde stratejik yönetim*. Beta Basım yayım Dağıtım A.Ş.
- Ürek, D., Demir, İ. B., & Karaman, S. (2019). Sağlık kurumlarında değişim liderliği. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 5(2), 89-103.
- Wals, A. E., & Schwarzin, L. (2012). Fostering organizational sustainability through dialogic interaction. *The Learning Organization*, 19(1), 11-27. <https://doi.org/10.1108/09696471211190338>
- Wanberg, C. R. & Banas, J. T. (2000). Predictors and outcomes of openness to changes in a reorganizing workplace. *Journal of Applied Psychology*, 85(1), 132. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.85.1.132>
- Williams, J. & MacKinnon, D. P. (2008). Resampling and distribution of the product methods for testing indirect effects in complex models. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 15(1), 23-51. <https://doi.org/10.1080/10705510701758166>
- Yiğit, S. (2014). Kültür, örgüt kültürü ve inovasyon ilişkisi bağlamında “İnovasyon Kültürü”. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2014(2), 1-7. <https://doi.org/10.18493/kmusekad.26789>
- Yiğit, S., & Özyer, K. (2011). Sürdürülebilir rekabet üstünlüğü kaynağı olarak bilgi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11(21), 333-360.
- Yorgancılar, F. N. (2011). Sürdürülebilir rekabet anlayışı olarak yenilik yeteneği. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11(21), 379-426.
- Yue, C.A., Men, L.R. & Ferguson, M.A. (2019). Bridging transformational leadership, transparent communication, and employee openness to change: The mediating role of trust. *Public Relations Review*, 45(3). <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2019.04.012>

Extended Abstract

Organizational change is an important factor to compete successfully in today's business world. Successful implementation of change can help organizations increase their sustainability and gain innovative competitive advantage. Rapidly developing technological developments have caused a great change in production and management activities. In this context, in this study, the mediating role of organizational sustainability in the effect of openness to organizational change on innovative competition approach has been examined. Adopting sustainability goals and acting in an environmentally, socially and economically responsible way can help organizations gain innovation and competitive advantage. Sustainability can serve as a guide for organizations to manage change processes and help employees approach change in a more positive way. This study aimed to

clarify the relationship between openness, innovation and sustainability for the success of organizational change by filling the gap in the literature.

The population of the research consisted of 251.734 people working in the health and social services sector throughout Turkey. In the study, 413 health and social services workers were reached by using the convenience sampling method. The analyzes of the obtained data were made with the SPSS 21.0 program. According to the normality analysis, it was determined that the scale scores showed a normal distribution, and the relationship between the scale scores was analyzed with the Pearson correlation test. Mediation was examined with Process analysis and Bootstrap technique was used. The results of the analysis revealed that openness to organizational change strengthens the innovative competitive approach and its sub-dimensions. Openness to organizational change affects process management, business innovation, outsourcing, marketing and management strategies in a meaningful and positive way. This means that in organizations with an approach of openness to organizational change, process management is stronger, business innovation is given importance, external resources are used when necessary, new and developing technologies/methods are used in the marketing function, and an approach that is open to implementing innovative management strategies is exhibited. In this context, a very important perspective will be developed for the organization to progress and achieve its strategic goals.

When the literature is examined, it is seen that the studies conducted to date support these findings. Eroğlu and Alga (2019) found in their research that there is a negative relationship between university employees' perceptions of openness to organizational change and their perceptions of organizational inertia. In her study, Çağlar (2013) found that there is a moderately positive relationship between the level of openness of schools to change and the level of organizational commitment of teachers. Kılıç and Oral (2018) developed an innovative competition approach scale in their research, and Oral and Kılıç (2019) investigated the innovative competition approach efforts of enterprises in their study. According to the results of this research, the innovation and management strategy was at a high level and the process management and outsourcing were at a low level from the efforts of the enterprises for innovative competitive approach. Iraz (2010) stated that knowledge workers and business managers have important responsibilities in increasing innovation and competitiveness in their studies. Cagnin et al. (2005) stated in their research that organizational sustainability is a continuously developing process of evolution and revealed that organizational sustainability can be achieved through science and technology expertise, R&D and innovation management, team performance and organizational learning, strategy creation and continuous improvement activities. Wals and Schwarzin (2012) stated in their study that dialogue and dialogical interaction are necessary for the transition to organizational sustainability in the environment of uncertainty, complexity, normative and controversial.

Openness to change encourages employees to have a positive attitude towards change, present new ideas and develop innovative solutions. This increases the competitive advantage of the organization and ensures its sustainability. Organizational sustainability enables an organization to effectively manage its resources, maintain its competitive advantage, and achieve long-term success. Organizational sustainability helps the organization overcome obstacles in the process of change and encourages the adoption of innovative competitive strategies. In order for businesses to be competitive and achieve long-term success, it is necessary to create a culture that is open to change, focusing on innovative thinking and sustainability.

In order for an organization to have an approach of openness to organizational change, communication within the organization must be built very successfully. Having an open, effective and reliable communication process will enable employees to explain why change is necessary and how it will happen. To increase openness to change, training and development programs should be offered to help employees understand and manage the change process. By adopting and directing the change of the organization and the managers, it will cause the employees to take part in new projects and find the opportunity to develop themselves. Participation of all employees of the organization in the change and expressing their own ideas help them to increase their openness to the change approach and to adopt the change. Creativity should be encouraged, innovative approaches should be supported, and employees' participation in projects should be ensured in order to make the innovative competition approach an organizational culture in organizations. For this purpose, trainings on innovation, entrepreneurship and creativity should be organized, and innovative ideas should be rewarded and appreciated. A sustainable management approach should be adopted in the organization and managers should lead in this regard. Sustainability training should be given to employees and their awareness should be raised. Whether the organization operates in accordance with sustainability standards should be monitored, controlled and reported regularly.

DİJİTAL LİDERLİK VE BİREYSEL YENİLİKÇİLİK İLİŞKİSİNDE İŞGÜCÜ ÇEVİKLİĞİNİN ROLÜ*

Merve Gizem ÇÖMLEKÇİ** & Serdar BOZKURT***

Öz

Bu çalışmanın amacı, dijital liderlik algısı, işgücü çevikliği ve bireysel yenilikçilik arasındaki ilişkilerin belirlenmesidir. Çalışmada dijital liderlik algısı bağımsız değişken, bireysel yenilikçilik bağımlı değişken ve işgücü çevikliği aracı değişken olarak yer almaktadır. Değişim ve dönüşüm hızının yüksek olduğu sektörlerden biri olması nedeniyle araştırmanın evrenini bilgi ve iletişim teknolojisi çalışanları oluşturmaktadır. Bu çerçevede 200 bilgi ve iletişim sektörü çalışanından veri toplanmıştır. Veriler SPSS paket programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Araştırmanın amaçları doğrultusunda güvenilirlik analizi, frekans analizi, normallik testleri, faktör analizi, korelasyon analizi ve regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Yapılan doğrusal regresyon analizi neticesinde dijital liderlik algısının çalışanların işgücü çevikliği ve bireysel yenilikçiliği pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği, çalışanların işgücü çevikliğinin bireysel yenilikçiliklerini pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği anlaşılmıştır. Aracılık etkisi için kullanılan Hayes Process macro programundaki analiz sonuçlarına göre ise dijital liderlik algısının çalışanların bireysel yenilikçiliklerine etkisinde işgücü çevikliğinin aracılık rolü oynadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Dijital Dönüşüm, Dijital Liderlik, Bireysel Yenilikçilik, İşgücü Çevikliği, Hayes Process Macro.

THE ROLE OF WORKFORCE AGILITY IN THE RELATIONSHIP BETWEEN DIGITAL LEADERSHIP AND INDIVIDUAL INNOVATIVENESS

Abstract

This study aims to determine the relationships between digital leadership perception, workforce agility, and individual innovativeness. In the study, digital leadership perception is included as an independent variable, individual innovativeness as a dependent variable, and workforce agility as a mediating variable. Since it is one of the sectors with a high rate of change and transformation, the research sample consists of information and communication technology

* Bu çalışma, Merve Gizem Çömlekçi'nin Prof. Dr. Serdar Bozkurt danışmanlığındaki doktora tezinden türetilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi SBE İşletme Yönetimi, gizem.comlekci@std.yildiz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7816-3673>

*** Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, sbozkurt@yildiz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4745-9965>

employees. In this framework, data were collected from 200 information and communication sector employees. The collected data were analyzed using the SPSS package program. In line with the research objectives, reliability analysis, frequency analysis, normality tests, factor analysis, correlation analysis, and regression analysis were performed. As a result of the simple linear regression analysis, it was understood that the perception of digital leadership positively and significantly affected employees' workforce agility and individual innovativeness, and employees' workforce agility positively and significantly affected their innovativeness. According to the results of the Hayes process macro program, which was used for the mediation effect, it was seen that workforce agility played a mediating role in the impact of digital leadership perception on employees' innovativeness.

Keywords: Digital Transformation, Digital Leadership, Individual Innovativeness, Workforce Agility, Hayes Process Macro.

Giriş

Günümüzde işlerin büyük çoğunluğunun ve iş süreçlerinin dijitalleşme zorunluluğunun ortaya çıktığı ve rekabetin yoğun bir şekilde hissedildiği ortamda, organizasyonların dijital dönüşüm sürecine girmeleri bir zorunluluk haline gelmektedir. Dijital dönüşüm sürecini başlatamayan organizasyonların piyasada sürdürülebilir rekabet avantajını yakalayamayacağı, çalışanlarının ve müşterilerinin ihtiyaçlarına cevap veremeyeceği anlaşılmaktadır.

Veri ve yapay zekadan faydalanmak isteyen organizasyonların değişim ve dönüşümü kaçınılmazken, yaşanacak olan değişimle birlikte özellikle işlerini kaybetme korkusu olan çalışanlar bu değişime direnç gösterebilmektedir (Borek & Prill, 2021). KPMG (2022) tarafından yayınlanan küresel teknoloji raporunda ise dijital teknolojilerin benimsenmesini zorlaştıran en önemli etkenin “yetenekli eleman eksikliği” olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir deyişle, aslında bir organizasyonda değişim ve dönüşümün önündeki en büyük engellerden birisi çalışanlar olabilmektedir. Great Place to Work (2022) tarafından yöneticilerle yapılan bir diğer araştırmada da önümüzdeki birkaç yıl içerisinde işlerle ilgili en önemli trendlerin teknoloji ve inovasyon olacağı görüşü hakimdir. Bu doğrultuda, organizasyonların asıl ihtiyacı olan, nitelikli işgücünün oluşturulması için dijital dönüşüm kültürünü organizasyonun bütününe yayacak, teknolojik araçların kullanımını yaygınlaştıracak, veri odaklı karar alabilme mekanizmasını kurabilecek, işbirlikçi ve yenilikçi bir yaklaşımı benimseyen dijital liderlerdir. Burada, dijital liderin yapması gereken en önemli görevlerden birisi dijital dönüşüm sürecinde organizasyon kültürünü değiştirmektir. Ancak bu, sanıldığı kadar kolay olmamaktadır. Hatta genel olarak düşünüldüğünde, organizasyon kültürünü değiştirme çabalarının birçoğunun başarısız olduğu görülmektedir (Denning, 2020). Bu başarısızlığın nedenlerinden birisi ise, değişim kültürünü organizasyon bütününe yaygınlaştıracak, çalışanların çeviklik ve yenilikçiliklerini arttıracak dijital liderlerin eksikliğidir.

Organizasyonlar için geçerli olan değişim ve dönüşüm ihtiyacı, çalışanlar için de geçerlidir. Teknolojideki üstel büyüme nedeniyle iş yapma şekillerinin hızla değiştiği çalışma hayatında, hızlı ve doğru karar alabilme yeteneği, değişen koşullara kolayca uyum sağlayabilme, esnek olma yani kısaca çevik ve yenilikçi özelliklere sahip olmak önem kazanmaktadır. Dijital lider; çalışanlarını güçlendirmeli, yeni teknolojilere karşı ön yargıları kırabilmeli, çalışanlara özerklik vererek karar alma süreçlerinde hızlanmayı sağlamalıdır. Çünkü nitelikli işgücünü organizasyona dahil etmek kadar onları bu ‘yeni’ dünyaya hazırlamak da dijital liderin görevleri arasındadır. Özellikle iletişim odaklı ve geri bildirim dayanan bir yaklaşımla, çalışanlarda güven hissi yaratılarak çeviklikleri artırılabilir, değişim ve dönüşüm karşısında ön yargıları kaldırılarak bireylerin yenilikçiliklerinin ortaya çıkarılacağı bir ortam sağlanabilir.

Bu doğrultuda çalışmanın amacı, dijital liderlik ve bireysel yenilikçilik ilişkisinde işgücü çevikliğinin rolünün incelenmesidir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Araştırmanın bu bölümünde dijital liderlik, işgücü çevikliği ve bireysel yenilikçilik açıklanmıştır.

1.1. Dijital Liderlik

Dijital liderlik, alan yazında nispeten yeni bir kavramdır. Dijital lider tanımı konusunda henüz bir fikir birliğine varılamamış olması, dijital liderin özelliklerinin yeterince kavranamamış olması, dijital dönüşüm sürecinde dijital lider rolünün belirli bir yapıya tam olarak oturtulamaması gibi sebepler nedeniyle belirsizliğini korumaya devam ederken, aynı zamanda gerçekleştirilen çalışmalarla birlikte kavrama olan ilgi gün geçtikçe artmaktadır. Dijital liderlik tanımlarına bakıldığında; Mihardjo vd. (2019a), “dijital kültür ve dijital yetkinlik arasındaki kombinasyon” olarak tanımlarken Sow & Aborbie’ye (2018) göre dijital lider, “dönüşümcü, etkileşimci ve otantik lider özelliklerinin bir kombinasyonunu bünyesinde barındıran ve dijital dönüşüm sürecini bu doğrultuda yönlendiren” kişilerdir. Dijital liderliği, sadece ‘dijital altyapının genişletilmesi’ olarak ele almayan Bach & Sulíková (2021), tüm organizasyona odaklanması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu kavramın diğer liderlik türlerinden iki ana farkını metaforlar aracılığıyla açıklarken ilk olarak dijital liderliğin, dijital dönüşümün daha ileriye götürülmesi anlamına geldiğini belirtmektedir. Yeni teknolojilerin organizasyona tanıtıldığı bu süreci, organizasyonun donanımına yönelik bir metafor olarak açıklamaktadır. İkinci farkı ise organizasyonunun yazılımı olarak metaforik bir şekilde açıklar ve astlara daha fazla özerklik verilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır.

Budianto vd.’ne (2023) göre dijital liderin sahip olması gereken özellikler şunlardır:

- Yenilikçi vizyoner: İlham verici bir dijital vizyon ve yenilikçi iş modelleri için öngörü sahibi olmalıdır.
- İş zekâsı: Yeni iş modelleri yaratabilmeli, dış müşteri odağı oluşturabilmeli, ekosistem merkezli olabilmeli ve tüm işi anlayabilmelidir.
- Dijital zekâ: İşlerin dijital olarak nasıl dönüştürülebileceğine dair geniş bir vizyona sahip olmalı ve dijitalleşme konusunda hevesli olmalıdır.
- Çevik: Ekipleri hızlı bir şekilde koordine edebilmeli, yeni iş modellerine uyum sağlayabilmeli ve dijital dönüşüm stratejileri geliştirebilmelidir.
- Rol model: Dijital dönüşüm esnasında öncü ve etkileyici olarak hareket etmelidir.
- Çeşitlilik şampiyonu: Cinsiyet ve kültürel çeşitliliği dikkate almalı, diğer kişilerin farklı görüşlerini, bakış açılarını ve gereksinimlerini kabul edebilmelidir.
- Yaratıcı: Yeni organizasyonel yapılar ve iş modelleri geliştirebilmelidir.
- Bilgi odaklı: Meraklı, sorgulayıcı ve derin düşünen birisi olmalıdır.
- Dijital yetenek avcısı: Yeni yüksek dijital yetenekleri çekmenin yollarını bulmalı, açık ve esnek yetenek işe alım ve yönetim sistemlerine yatırım yapmalıdır.
- Çalışan odaklı: Çalışanların gelişimine ve kurumdaki refahına odaklanmalıdır.

Dijital liderin sahip olması gereken özelliklerin dışında hangi araçlar ve yaklaşımlarla bu dijital liderliği uygulamaya geçireceği konusu önem taşımaktadır. Petry (2018) dijital liderliğin oluşum sürecinde sadece veri ve makine şeklindeki araçların kullanımının değil, aynı zaman bilgi çalışanlarının da bu süreç içerisinde yer almasını sağlayarak ağ oluşturmayı kapsayan ağ liderliği, açık bir iletişim ve bilgiye açık erişimi içeren açık liderliği, bireysel ve kolektif zekânın katılımcı kullanımı ile harmanlandığı katılımcı bir liderlik anlayışını ve çevik bir düşünce ve davranışı gerektiren çevik liderlik ve güvenin önemini vurgulamaktadır.

Şekil. 1. Dijital Liderlik Araçlarının Etkileşimi

Kaynak: Petry (2018) tarafından geliştirilen şekil, Çömlekçi & Bozkurt (2022) tarafından dilimize uyarlanmıştır.

Dijital bir lider; günümüz çağının gereksinimlerine uygun olarak daha hızlı aksiyon almaya yardımcı, daha yaratıcı, iş birliği odaklı ve çözüme yönelik araçlar kullanılmalıdır. Örneğin; ilişki ağını genişletmek ve çalışanların daha az resmi bir ortamda kendilerini daha rahat hissedebilmeleri için tanışma ve selamlaşma etkinliği (Meet&Greet) gibi sosyal etkinliklerden faydalanabilir. Bunun yanı sıra rastgele gruplarla düzenlenen kör öğle yemeği (blind lunch) adı verilen ve aynı organizasyon kültüründe yer alan çalışanların aralarındaki iletişim ve etkileşim güçlendirilebilir. Özellikle yeni bir organizasyon kültürünün yerleştirilmeye çalışıldığı durumlarda klasik mentorluk anlayışından uzaklaşılarak tersine mentorluk uygulaması ile kuşak farklarından doğan çatışmalar en aza indirilebilir ve genç çalışanların da fikirlerine önem verildiği hissettirilerek, yeni fikirlerin ortaya çıkmasına olanak sağlanabilir. Aynı zamanda akıcı geri bildirimlerle ortaya çıkan fikirlerin geliştirilmesi de sağlanabilir. Her bir bireyin fikirlerinin değerli olduğu ve sorunlara çözüm arayışında iş birliği sağlamak ve inovasyonu arttırmak adına Hackathon ve Lego Oyun Atölyeleri gibi yaklaşımlar da dijital liderin sıklıkla başvurduğu yaklaşımlardandır.

1.2. İşgücü Çevikliği

Girişimlerin ayakta kalabilmesi için çeviklik, bir obje veya strateji olmaktan ziyade gerekliliktir. Çevikliğin temel prensiplerinden birisi de çevik insanlardır (Alavi & Wahab, 2013). Çevikliğin; dış çevrede meydana gelen değişikliklere ve tehditlere mümkün olan en kısa sürede ve en iyi şekilde cevap vermek (Sherehiy, 2008) ve oluşabilecek fırsatları herkesten önce tespit ederek bunlardan yararlanmak (Sharifi & Zhang, 1999) şeklinde iki önemli özelliği bulunmaktadır.

Çevik olmak isteyen organizasyonların çabalarını sadece teknolojiye yöneltmekle kalmayıp, teknoloji kullanımını konusunda çalışanlarını güçlendirmesi ve eğitmesi de önemlidir (Gunasekaran, 1999). Çevik işgücü; “çevresel değişimlere hızlı bir şekilde yanıt verebilen, becerilerini karşılaştırıp aynı zamanda geliştirebilen, farklı iş koşullarına adapte olabilen, bilgiyi toplayan ve paylaşan, dijital teknolojileri kullanabilen ve sanal ekiplerde çalışmaya eğilimli işgücü” şeklinde tanımlanmaktadır (Naktiyok & İşcan, 2004). Genel olarak, işgücü çevikliğinin tüm tanımları, çalışanların değişikliklere ve yeni koşullara uyum sağlayarak ve organizasyonun yeteneklerini kullanarak değişimle nasıl başa çıktıkları ve değişime nasıl yanıt verdikleri ile ilgilidir (Alavi vd., 2014). Eğer bir organizasyon çevik işgücüne sahip değilse çeviklik konusunda istenilen pozisyona gelememiş demektir (Chonko & Jones, 2005).

1.3. Bireysel Yenilikçilik

Teknoloji değişim hızına bir yanıt olarak, dünyanın her yerindeki organizasyonlar ürünlerini, süreçlerini, hizmetlerini ve teknolojilerini geliştirmek için yeni yollar aramaktadır (Gulshan & Singh, 2022). Günümüzün öngörülemez dünyasında organizasyonların büyümesinin ve başarılı olmasının temel varlıklarından birisi inovasyondur (Rai vd., 2021). Bilgi teknolojilerinin organizasyonlar tarafından bir rekabet aracı olarak görülmesi ve sıklıkla kullanılması neticesinde ise teknoloji kabul problemi denilen bir kavram ortaya çıkmaktadır (Agarwal & Prasad, 1998). Bir bireyin yeni teknolojileri kabul etme isteği, teknolojiye ilişkin farkındalıkları ve anlayışlarından doğrudan etkilenmektedir (Albaom vd., 2022). Hedeflenen kullanıcı tarafından kabul görmeyen bir sistem, istenilen faydayı da sağlayamayacaktır.

Bireysel yenilikçilik kavramıyla ise bir bireyin yeniliği kabul etme ve benimseme derecesinin diğerlerinden yüksek olup olmadığını anlamak mümkün olabilmektedir (Agarwal & Prasad, 1998). Bireysel yenilikçilik, bir semsiye kavram olarak değerlendirilebilirken; yaratıcılık, yeni deneyimlere açıklık, risk alma, düşünce liderliği gibi kavramları bünyesinde barındırmaktadır (Basalan Iz vd., 2020). Bireyler ve yenilik arasındaki ilişkiye yönelik araştırmaların temeli, insanların yenilikler karşısında farklı tepki verme eğilimidir. Bazı bireyler yeniliği deneme konusunda risk almaya eğilimli iken, diğerleri mevcut uygulamaları ve fikirleri değiştirmek konusunda tereddüt yaşar ve riskten kaçınma eğilimi gösterirler. Yani bazıları yeniliği diğerlerine göre daha çabuk benimseyebilirken aynı zamanda değişime karşı tepkileri de diğerlerine göre daha olumlu olabilmektedir (Yi vd., 2006; Kılıçer & Odabaşı, 2010).

2. TEORİK ÇERÇEVE VE HİPOTEZLERİN GELİŞTİRİLMESİ

Rekabetçi avantajı yakalayamayan organizasyonların yok olmaya mahkûm olduğu günümüz VUCA (değişken, belirsiz, karmaşık ve muğlak) ortamında, özellikle dijitalleşmenin en yoğun olduğu sektörlerden olan bilgi ve iletişim teknolojisi sektöründe çalışanların değişen taleplere cevap verebilmek ve sürdürülebilirliklerini sağlamak için çevik ve yenilikçi olmaları gerekmektedir. Organizasyonların yenilikçi olabilmeleri için ise işgücünün çevikliğine ve yenilikçiliğine ihtiyaçları bulunmaktadır.

Bu çalışma, Dinamik Yetenekler Teorisi kapsamında ele alınmaktadır. Dinamik yetenekler, Teece vd. (1997) tarafından “organizasyonun hızla değişen çevreye uyum sağlamak amacıyla içsel ve dışsal yetenekleri entegre etme, oluşturma ve yeniden yapılandırabilme yönündeki yetenek” olarak tanımlanmaktadır. Bu çalışma kapsamında dijital liderlik aracılığıyla esnekliğin, çevikliğin, değişimin teşvik edildiği bir organizasyon kültürü yaratılarak, yenilikçiliğin desteklendiği bir ortamla, organizasyonun dinamik yeteneklerinin geliştirilebileceği motivasyonu hareket edilmektedir. Böylelikle organizasyonların sürdürülebilir bir rekabet avantajı yakalayabileceği düşünülmektedir.

Literatür incelendiğinde, kavramlar arası ilişkilerin incelendiği birtakım çalışmalara rastlanılmıştır. Özellikle dijital liderliğin yenilikçi iş davranışları üzerindeki etkisi ve inovasyonla ilişkisinin araştırıldığı ve bu kavramlar arasında olumlu ilişkilerin varlığının ortaya çıkarıldığı çalışmalar (Erhan vd., 2022; Mihardjo vd., 2019a; Mihardjo vd., 2019b; Wasono & Furinto, 2018) mevcuttur. Ayrıca liderlik tarzlarının işgücü çevikliği üzerinde etkili olabileceği (Veiseh vd., 2014; Balcı & Erbay, 2021; Çetinkaya & Akkoca, 2021), güçlendirilmiş bir liderlik tarzının çeviklik üzerinde pozitif etkisi olduğu (Saputra, 2022), aynı şekilde bilgi ve iletişim teknolojilerinin çeviklik ile pozitif ilişkili olduğu (İşcan & Karabey, 2006; Richardson vd., 2014; Zain vd., 2005; Panda & Rath, 2016), ve çevik çalışanlara sahip organizasyonların yenilik yapmaya daha meyilli olduğu (Franco & Landini, 2022) görülmektedir. Bu kapsamda oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

H₁: Dijital liderlik algısı çalışanların bireysel yenilikçiliğini pozitif yönde ve anlamlı olarak etkilemektedir.

H₂: Dijital liderlik algısı çalışanların işgücü çevikliğini pozitif yönde ve anlamlı olarak etkilemektedir.

H₃: Çalışanların işgücü çevikliği bireysel yenilikçiliklerini pozitif yönde ve anlamlı olarak etkilemektedir.

H₄: Dijital liderlik algısının bireysel yenilikçilik üzerindeki etkisinde işgücü çevikliğinin aracı rolü vardır.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu bölümde araştırmanın amacı ve önemi, kullanılan ölçekler, araştırmanın evren ve örnekleme, araştırmanın modeli açıklanmıştır.

3.1. Amaç ve Önem

Bu araştırmanın amacı, Nisan 2023- Eylül 2023 tarihleri arasında bilgi ve iletişim teknolojileri sektöründe çalışanların dijital liderlik algılarının bireysel yenilikçiliklerine etkisinde işgücü çevikliğinin rolünün incelenmesidir. Bu çerçevede dijital liderlik ve işgücü çevikliğinin arasındaki ilişkilerin literatürde henüz yeterince araştırılmamış olması konuya dair araştırma gereksinimini ortaya koymaktadır. Özellikle teknoloji ve bilişim alanında çalışanların, değişen koşullar ve gelişmelere kendilerini adapte etme zorunluluğunun ortaya çıkmasıyla birlikte çeviklik ve yenilikçilik konuları literatürde önem kazanmaktadır. Günümüzün iş dünyasındaki gelişmelere yeni liderlik tarzları eşlik etmektedir. Çeviklik, yenilikçilik ve dijital liderlik; dijital dönüşümün bir zorunluluk olmaya başlamasıyla birlikte rekabetçi piyasada, organizasyonların sürdürülebilir bir gelişme gösterebilmesinin ön koşullarından olmaktadır. Bu çalışmanın, organizasyonların dijital dönüşüm süreçlerindeki stratejileri belirlemede önemli rol oynayacak olan dijital liderlik hakkında çalışanlar ve yöneticilerin algılarını ortaya çıkarması hem literatür hem de iş hayatı anlamında önem arz etmektedir.

3.2. Ölçekler

Araştırmada nicel veri toplama araçlarından olan anket kullanılmıştır. Kullanılan anket formu dört bölümden oluşmaktadır. Anketin ilk bölümünde dijital liderlik, ikinci bölümünde işgücü çevikliği ve üçüncü bölümünde bireysel yenilikçilik ölçekleri yer almaktadır. Son bölümde ise katılımcıların demografik özellikleri ile ilgili sorular yer almaktadır.

Araştırmada, çalışanın dijital liderlik algısını ölçmek için Saputra vd. (2021) tarafından geliştirilen ölçek ve Abbu vd. (2020) tarafından geliştirilen ölçeklerdeki ifadelerden yararlanılarak bir ölçek oluşturulmuştur. İşgücü çevikliği için Sherehiy (2008) tarafından geliştirilen ve Karalar (2015) tarafından geçerlik ve güvenilirliği yapılan ölçek kullanılmıştır. Son olarak bireysel yenilikçilik için ise Hurt vd. (1977) tarafından geliştirilen ve Kılıçer & Odabaşı (2010) tarafından geçerlik ve güvenilirliği yapılan ölçekten yararlanılmıştır.

Araştırmada kullanılan dijital liderlik ölçeği; 1: hiçbir zaman, 5: her zaman şeklindeki sıklık ölçeği, işgücü çevikliği ve bireysel yenilikçilik ölçekleri ise “1: kesinlikle katılmıyorum, 5: kesinlikle katılıyorum” şeklindeki 5’li likert tipi ölçekle değerlendirilmiştir.

3.3. Araştırmanın Evren ve Örnekleme

TÜBİSAD (2023) tarafından yayınlanan Bilgi ve İletişim Teknolojileri Sektörü 2022 Pazar Verileri Raporu’na göre sektörde çalışan sayısı 213.000

kişidir. Örneklem hesaplanırken, gerçek değer ölçülen değer $\pm 7\%$ sapma payı dahilinde olduğuna dair %95'lik bir güven aralığında minimum 196 olması gerekmektedir (Calculator.net, 2023). Bu çerçevede anketlere yanıt veren katılımcı sayısı 201'dir. Bir anket hatalı doldurulduğundan değerlendirmeye alınmamış ve 200 anket verisi ile analizler gerçekleştirilmiştir.

3.4. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada dijital liderlik bağımsız değişken, bireysel yenilikçilik bağımlı değişken ve işgücü çevikliği ise aracı değişken olarak yer almaktadır. Bu bağlamda yapılan literatür çalışması ve teorik altyapı çerçevesinde oluşturulan araştırma modeli ise aşağıda yer almaktadır.

Şekil 2. Araştırma Modeli

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Bu bölümde araştırmanın bulgularına yer verilmiştir.

4.1. Güvenilirlik Analizi Değerleri

Güvenilirlik, ölçüm yapılması istenen aracın tutarlılığı ile ilgilidir (Tavakol & Dennick, 2011, s. 53). Güvenilirlik analizinde Cronbach alfa değerinin 0,70 ve üzerinde olması, ölçeğin güvenilir olduğu anlamına gelmektedir (Durmuş vd., 2018, s. 89).

Tablo 1. Güvenilirlik Analizi Değerleri

Ölçek	Cronbach Alfa	İfade Sayısı
Dijital Liderlik	,952	10
İşgücü Çevikliği	,914	22
Bireysel Yenilikçilik	,873	20

Yapılan güvenilirlik analizi neticesinde dijital liderlik, işgücü çevikliği ve bireysel yenilikçilik ölçeklerinin cronbach alfa değerleri 0,70'in üzerinde olduğu için tüm ölçekler güvenilir olarak belirlenmiştir.

4.2. Normallik Testi

Değişkenlerin yapısının anlaşılabilmesi için verilerin dağılımının basıklık ve çarpıklık değerleriyle hesaplanması yararlıdır (Gürbüz & Şahin, 2018). Tabachnick & Fidell (2013)'e göre basıklık ve çarpıklık değerlerinin -1,5 ile 1,5 arasında bulunması; verilerin, normal dağılımın koşullarının sağlandığının ifadesidir. Ancak veri seti içerisindeki uç değerlerin de kontrol edilmesi gereklidir (Akyüz, 2018, s. 186). Bu çalışmada da verilerin içerisindeki uç değerler tespit edilmiş ve uç değerlerin yer aldığı maddeler analizden çıkarılmıştır.

Tablo 2. Basıklık ve Çarpıklık Değerleri

Değişken	Basıklık (Kurtosis)	Çarpıklık (Skewness)
Dijital Liderlik	-,337	-,800
İşgücü Çevikliği	,188	-,448
Bireysel Yenilikçilik	,155	-,437

Değişkenlerin basıklık ve çarpıklık değerlerine bakıldığında tüm değişkenlerin belirlenen aralıkta olması verilerin normal dağıldığı ve parametrik testlerin yapılmasına uygun olduğu anlamına gelmektedir.

4.3. Faktör Analizi Değerleri

Faktör analizi, ortak değişkenleri tanımlayıcı kategoriler halinde bir araya getirmeye yaramaktadır (Yong & Pearce, 2013). Diğer bir ifadeyle, faktör analizindeki asıl amaç, “boyut indirgeme”dir (Yaşlıoğlu, 2017).

Faktör analizini gerçekleştirmeden önce ise verilerin faktör analizi için uygun olup olmadığının değerlendirilmesi adına örnekleme yeterliliği ölçümü (KMO) ve Bartlett küresellik testinin yapılması gerekmektedir (Williams vd., 2010). Faktör analizine geçebilmek için gerçekleştirilen analizler neticesinde dijital liderlik için KMO değeri 0,948 olarak bulunmuş ve p değerinin de anlamlı olduğu görülmüştür. Sonrasında gerçekleştirilen faktör analizi neticesinde ise tek faktörlü bir yapı elde edilmiş ve faktörlerin toplam varyansın %70,281'ini açıkladığı tespit edilmiştir. İşgücü çevikliği için KMO değeri 0,896 ve p değeri anlamlı bulunmuştur. Yapılan faktör analizinde ise bir maddenin iki faktöre yüklendiği tespit edilmiş ve bu madde analizden çıkarılmıştır. 22 maddeyle yapılan faktör analizinin sonucunda ise dört faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Faktörlerin toplam varyansın %59,796'sını açıkladığı tespit edilmiştir. Son olarak bireysel yenilikçilik için KMO değeri 0,881 ve p değeri anlamlı bulunmuştur. Faktör analizinde ise dört faktörlü bir yapı elde edilmiş ve toplam varyansın %64,653'ünü açıkladığı bulunmuştur.

4.4. Demografik Bulgular

Araştırmada yer alan demografik bilgiler; cinsiyet, yaş, eğitim durumu, mezun olunan lisans bölümü, çalışılan sektör, sektördeki pozisyon, departman, çalışma süresi ve çalışma şeklidir.

Tablo 3. Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

		N	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	61	30,3
	Erkek	140	69,7
Yaş	18-25	35	17,4
	26-33	68	33,8
	34-41	53	26,4
	42-49	29	14,4
	50 ve üzeri	16	8,0
Eğitim	Lise	3	1,5
	Ön Lisans	9	4,5
	Lisans	113	56,2
Sektör	Lisansüstü	76	37,8
	Özel	169	84,1
Pozisyon	Kamu	32	15,9
	Çalışan	128	63,7
Departman	Yönetici	73	36,3
	Dijital Dönüşüm	10	5,0
	Bilgi Teknolojileri	49	24,3
	AR-GE	48	23,9
	Veri	13	6,5
	Yapay Zekâ	3	1,5
	İK	24	11,9
	Yonetim	45	22,4
	Destek	7	3,5
	Girisim	2	1,0

Tablo 3'ten de anlaşıldığı gibi katılımcıların 61'i (%30,3) kadın ve 140'ı (%69,7) erkektir. Katılımcıların yaş aralıklarına bakıldığında ise 18-25 yaş aralığında 35 kişi (%17,4), 26-33 yaş aralığında 68 kişi (%33,8), 34-41 yaş aralığında 53 kişi (%26,4), 42-49 yaş aralığında 29 kişi (%14,4) ve 50 yaş ve üzeri ise 16 kişi (%8) yer almaktadır. Lise mezunu 3 kişi (%1,5), ön lisans mezunu 9 kişi (%4,5), lisans mezunu 113 kişi (%56,2) ve lisansüstü mezunu

76 kişi (%37,8) çalışmaya katılmıştır. Katılımcıların 169'u (%84,1) özel sektörde çalışırken, 32 kişi (%15,9) ise kamuda çalışmaktadır. Katılımcıların çalıştıkları departmanlar; araştırmacı tarafından kodlandığında Bilgi Teknolojileri, AR-GE ve Yönetim alanında yoğunlaşmaktadır.

4.5. Değişkenler Arası İlişkiler

Değişkenler arası ilişkileri belirlemek için korelasyon katsayısı incelenmiştir. Bu katsayı değeri +1 ve -1 arasında olmalıdır. Değişkenler arası ilişki olmaması durumunda ise bu değer 0 olmaktadır (Tabachnick & Fidell, 2013).

Tablo 4. Değişkenler Arası İlişkiler

Değişkenler	Dijital Liderlik	İşgücü Çevikliği	Bireysel Yenilikçilik
Dijital Liderlik	1		
İşgücü Çevikliği	,190**	1	
Bireysel Yenilikçilik	,184**	,247**	1

N=200 **p<0,01

Korelasyon analizi sonucunda dijital liderlik ile işgücü çevikliği ve bireysel yenilikçilik arasında olumlu bir ilişki, işgücü çevikliği ve bireysel yenilikçilik arasında olumlu bir ilişki bulunmaktadır.

4.6. Regresyon Analizi Bulguları

Dijital liderlik algısının bireysel yenilikçilik üzerindeki etkisini ölçmek için basit doğrusal regresyon analizinden yararlanılmıştır. Tablo 5'teki sonuçlardan görüleceği üzere, dijital liderlik algısı bireysel yenilikçiliği anlamlı bir şekilde etkilemektedir ($\beta = ,184, p = ,009$). Beta katsayısının pozitif veya negatif olması ise değişkenler arasındaki regresyonun yönünü belirlemektedir. Bu değer pozitif olması, dijital liderlik algısı arttığında bireysel yenilikçiliğin de arttığını göstermektedir. Bu doğrultuda H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 5. Dijital Liderlik Algısının Bireysel Yenilikçilik Üzerindeki Etkisi

Model	Standardize Olmayan Katsayılar		Standardize Olan Katsayılar	t	p
	B	Std. Hata	Beta		
(Sabit)	2,710	,213			
Dijital Liderlik	,143	,054	,184	6,913	,009

R=.184 R²=.034 p=.009

Dijital liderlik algısının işgücü çevikliği üzerindeki etkisine dair regresyon sonuçları aşağıda verilmektedir. Tablo 6'daki sonuçlardan görüleceği üzere, dijital liderlik algısı işgücü çevikliğini anlamlı bir şekilde etkilediği anlaşılmaktadır ($\beta = ,190$, $p = ,007$). Çalışanların dijital liderlik algısı arttıkça işgücü çevikliği de artmaktadır. Bu kapsamda H_2 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 6. Dijital Liderlik Algısının İşgücü Çevikliği Üzerindeki Etkisi

Model	Standardize Olmayan Katsayılar		Standardize Olan Katsayılar	t	p
	B	Std. Hata	Beta		
(Sabit)	3,817	,126		7,428	,007
Dijital Liderlik	,088	,032	,190		

$R = ,190$ $R^2 = ,036$ $p = ,007$

İşgücü çevikliğinin bireysel yenilikçilik üzerindeki etkisine dair regresyon sonuçları aşağıda verilmektedir. Tablo 7'ye göre ise işgücü çevikliğinin bireysel yenilikçilik üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu görülmektedir ($\beta = ,247$, $p = <,001$). Bu sonuçlara göre H_3 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 7. İşgücü Çevikliğinin Bireysel Yenilikçilik Üzerindeki Etkisi

Model	Standardize Olmayan Katsayılar		Standardize Olan Katsayılar	t	p
	B	Std. Hata	Beta		
(Sabit)	1,527	,484		12,856	<,001
İşgücü Çevikliği	,415	,116	,247		

$R = ,247$ $R^2 = ,061$ $p = <,001$

4.7. Aracılık Etkisi

Baron & Kenny (1986) tarafından öne sürülen ve genel kabul görmüş aracılık etkisi sınıflandırması uzun yıllardır kullanılmaktadır. Ancak son yıllarda bazı araştırmacılar (Rucker vd., 2011; Hayes, 2018; MacKinnon vd., 2000) bağımlı ve bağımsız değişken ilişkisinin aşırı vurgulanmasının yanıltıcı sonuçlara neden olabildiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle, dijital liderlik algısının bireysel yenilikçilik üzerindeki etkisinde işgücü çevikliğinin aracı rolünü incelemek için Hayes macro process model 4'ten yararlanılmıştır. Hayes'e (2018) göre aracılık rolünü belirlemek için; bağımsız değişkenden aracı değişkene, aracı değişkenden de bağımlı değişkene olan etkiye yani

“dolaylı etki”ye bakmak gerekmektedir. Tam aracılık veya kısmi aracılık için ise bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki ilişkiye yani “doğrudan etki”ye bakmak gerekmektedir. Bu doğrultuda aşağıdaki tabloda aracılık etkisi görülmektedir.

Tablo 8. Aracılık Etkisi

Toplam Etki					
<i>B</i>	Std. Hata	<i>t</i>	<i>p</i>	LLCI	ULCI
,143	,054	2,629	,009	,036	,251

Direkt Etki					
<i>B</i>	Std. Hata	<i>t</i>	<i>p</i>	LLCI	ULCI
,111	,054	2,038	,043	,004	,218

Dolaylı Etki					
<i>B</i>	Std. Hata	LLCI	ULCI		
,033	,018	,005	,073		

Dijital liderlik algısının bireysel yenilikçilik üzerindeki etkisinde işgücü çevikliğinin aracı rolünü belirlemek için dolaylı etki sonuçlarından yararlanılmıştır. Tablo 8’e göre, %95 güven aralığında alt (LLCI) ve üst (ULCI) sınırların her ikisinin de pozitif olduğu görülmekte ve aralarında 0 değeri bulunmadığı anlaşılmaktadır. Yani, dijital liderlik algısının bireysel yenilikçiliğe etkisinde işgücü çevikliğinin aracı rolü vardır ($\beta = ,033$, LLCI= ,005, ULCI= ,073). Doğrudan etki incelendiğinde ise *p* değerinin ,043 olduğu görülmektedir. Buradaki *p* değeri anlamlılığını sürdürdüğü için kısmi aracılık etkisinden söz etmek mümkündür. Bu doğrultuda son hipotez olan H_4 hipotezi de kabul edilmiştir.

Sonuç

Araştırmada, dijital liderlik algısının çalışanların bireysel yenilikçiliklerine etkisinde işgücü çevikliğinin rolü incelenmiştir. Gerçekleştirilen korelasyon analizi sonucunda değişkenler arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişkiler saptanmıştır. Yapılan regresyon analizi sonucunda ise dijital liderliğin bireysel yenilikçilik üzerindeki etkisi anlamlı bulunmuş ve H_1 hipotezi desteklenmiştir. Bu sonuca göre, çalışanların dijital liderlik alguları arttıkça bireysel yenilikçilikleri de artacaktır. Bu sonuç, literatürdeki dijital liderliğin yenilikçi iş davranışları ve inovasyonla pozitif ilişkili olduğu çalışmalarla (Erhan vd., 2022; Mihardjo vd., 2019a; Mihardjo vd., 2019b; Wasono & Furinto, 2018) uyumludur.

Dijital liderlik algısının işgücü çevikliği üzerindeki etkisi anlamlı bulunmuş ve H_2 hipotezi de desteklenmiştir. Bu sonuca göre çalışanların dijital liderlik alguları arttıkça, çeviklikleri de artacaktır. Literatürde dijital liderlik ve işgücü

çevikliğinin doğrudan ilişkisinin araştırıldığı bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Ancak liderlik tiplerinin örgütsel çevikliği etkilediği (Veiseh vd., 2014) ve bilgi ve iletişim teknolojilerinin çeviklikle pozitif bir ilişki içerisinde olduğu (Richardson vd., 2014; Panda & Rath, 2016) anlaşılmaktadır. Son olarak işgücü çevikliğinin bireysel yenilikçilik üzerindeki etkisi anlamlı bulunmuş ve H₃ hipotezi de desteklenmiştir. Buna göre, çalışanların işgücü çevikliği arttıkça bireysel yenilikçilikleri de artacaktır. Bu sonuç da literatürdeki işgücü çevikliğinin yenilikçiliği etkilediği (Franco & Landini, 2022) sonucuyla bağdaşmaktadır. Aracılık etkisine yönelik H₄ hipotezi de kabul edilmiş ve işgücü çevikliğinin, dijital liderlik algısı ve bireysel yenilikçilik arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini doğrulamıştır.

McKinsey (2022) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada yöneticilerin %80'i inovasyonun organizasyonları için ilk üç öncelikten birisi olduğunu belirtmiş, bu yöneticilerin sadece %10'u organizasyonlarının inovasyon performansından memnun olduklarını dile getirmiştir. Diğer bir ifadeyle, çoğu kuruluşun inovasyonun hayati önemini kabul ettiğini ancak inovasyonu uygulamaya geçirmekte veya inovasyonu nasıl gerçekleştireceğini bilememekte sorun yaşadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda bireylerin yenilikçi davranışlarını arttırmak için örgütsel yaratıcılık, yenilikçi kültür anlayışı, motivasyon sistemi, liderlik tarzı, kurum içi çalışanlar arası iletişim ve dış çevreyle olan ilişkiler (Grebski & Mazur, 2022) gibi faktörlerin de göz önüne alınması gerekmektedir. Organizasyonlardaki yenilikçiliği arttırmak için bireylerin yenilikçiliklerinin artırılması gerekliliği göz önüne alınarak hareket edilmeli, bireylerin yenilikçiliklerini arttırmaya yönelik uygulamalar hayata geçirilmelidir. Özellikle organizasyon içerisindeki iletişimi arttırmaya yönelik bilgilendirmeler, eğitimler düzenlenmelidir. Çalışanlara daha fazla özerklik verilmeli, böylelikle çalışanların çeviklik düzeylerinin artmasına imkân sağlanmalıdır.

Ayrıca Great Place to Work (2018) tarafından gerçekleştirilen araştırma sonucu ise yenilik kavramının geçirdiği aşamalar sonucunda, büyük ölçüde çeviklikle ilgili olmaya başladığını göstermektedir. Bu sonuç, araştırma sonucu ile de uyumlu görünmektedir. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen literatür taraması ve yapılan analizler sonucunda oluşturulan model doğrulanmıştır.

Çalışmanın, özellikle teknolojinin yoğun olarak kullanıldığı bilgi ve iletişim teknolojileri sektöründe yapılmış olması önemlidir. Son yıllarda bazı çalışanlar ekonomik koşullar, daha iyi çalışma şartları ya da sektör yapısı gibi birçok sebep ile yurtdışı olanaklarını değerlendirmektedir. Bu bağlamda dijital liderin çalışan ihtiyaçlarını ve isteklerini anlaması gereklidir. Daha verimli bir çalışma ortamı yaratılarak ve yeni iş modelleri kullanılarak sürdürülebilirliğin, yeniliğin ve yaratıcılığın artırılması önemlidir. Nitelikli işgücünü elde tutmak için özellikle bu sektöre yönelik koruyucu önlemlerin alınması, çalışanların daha esnek koşullarda çalışmasının sağlanması, organizasyonda güven

anlayışının hâkim olması, çalışanların yaratıcılıklarını ortaya çıkarabilecekleri atölyeler düzenlenmesi ve geri bildirim kültürünün oluşturulması gereklidir.

Çalışmaya katılanların %30'nun kadın olduğu görülmektedir. TÜBİSAD (2023) raporuna göre de sektördeki kadın çalışanların oranı %22 civarlarındadır. Erkek egemen bir sektör olarak görülen bilişim sektöründe kadın çalışanların oranının artırılması için çalışmalar gerçekleştirilmeli, kadınlara yönelik istihdam olanakları artırılmalıdır.

Çalışmanın bulguları, belli bir zaman aralığındaki çalışan düşünce ve algılarıyla, kullanılan örneklem ve yöntemle sınırlıdır. Ayrıca çalışmada bilgi teknolojileri ve ar-ge departmanlarında çalışanlar yoğun bir şekilde yer alırken veri, yapay zekâ ve dijital dönüşüm alanlarında çalışanların sayısı nispeten azdır. Sonraki çalışmalarda bu alanlarda çalışanların da örnekleme dahil edilmesi ve boylamsal çalışmalar gerçekleştirilmesi genellenabilirlik açısından önemlidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Merve Gizem Çömlekçi %50, Serdar Bozkurt %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, Yıldız Teknik Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 01.02.2023 tarih ve 2023.02 no'lu izin alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Merve Gizem Çömlekçi %50, Serdar Bozkurt %50

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: Ethics committee approval, dated 01.02.2023 and numbered 2023.02 was obtained from Yıldız Technical University Ethics Committee for the purpose of carrying out this study.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Çömlekçi, M. G. & Bozkurt, S. (2024). Dijital liderlik ve bireysel yenilikçilik ilişkisinde işgücü çevikliğinin rolü. *Akademik Hassasiyetler*, 11(24), 75-97. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1384580>

Kaynakça

Abbu, H., Mugge, P., Gudergan, G., & Kwiatkowski, A. (2020). *Digital leadership - character and competency differentiates digitally mature organizations*. *IEEE*, 1-9. <https://doi.org/10.1109/ICE/ITMC49519.2020.9198576>

- Agarwal, R. & Prasad, J. (1998). A conceptual and operational definition of personal innovativeness in the domain of information technology. *Information Systems Research*, 9(2), 204-215. <http://dx.doi.org/10.1287/isre.9.2.204>
- Akyüz, H. E. (2018). Yapı geçerliliği için doğrulayıcı faktör analizi: Uygulamalı bir çalışma. *BEU Fen Bilimleri Dergisi*, 7(2), 186-198. <https://doi.org/10.17798/bitlisfen.414490>
- Alavi, S. & Wahab, D. A. (2013). A review on workforce agility. *Research Journal of Applied Sciences, Engineering and Technology*, 5(16), 4195-4199. <https://doi.org/10.19026/rjaset.5.4647>
- Alavi, S., Wahab, D. A., Muhamad, N., & Shirani, B. A. (2014). Organic structure and organisational learning as the main antecedents of workforce agility. *International Journal of Production Research*, 52(21), 6273-6295. <http://dx.doi.org/10.1080/00207543.2014.919420>
- Albaom, M. A., Sidi, F., Jabar, M. A., Abdullah, R., Ishak, I., Yunikawati, N. A., Priambodo, M. P., Nusari, M. S., & Ali, D. A. (2022). The moderating role of personal innovativeness in tourists' intention to use web 3.0 based on updated information systems success model. *Sustainability*, 14, 13935. <https://doi.org/10.3390/su142113935>
- Bach, C. & Sulíková, R. (2021). Leadership in the context of a new World: Digital leadership and industry 4.0. *Managing Global Transitions*, 19(3), 209-226. <https://doi.org/10.26493/1854-6935.19.209-226>
- Balcı, B. E. & Erbay, E. Ö. (2021). Dönüştürücü liderliğin örgütsel çeviklik üzerine etkisi. *International Journal of Management and Administration*, 5(10), 91-102. <http://dx.doi.org/10.29064/ijma.984033>
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173-1182. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.51.6.1173>
- Basalan Iz, F., Aslankoc, R., & Sahin, G. (2020). Individual innovativeness: An example of midwifery of primary health care services in Turkey. *International Journal of Caring Sciences*, 13(1), 352-358.
- Borek, A. & Prill, N. (2021). *Veri ve yapay zekayla dijital dönüşüm*. (Çev. D. Gülmez Aydın, M. Demirekin & Ö. N. Küskün). İstanbul: The Kitap.
- Budianto, S., Salim, U., Moko, W., & Khusniyah, N. (2023). Developing model of digital leadership for the new normal age. *Proceedings of the 19th International Symposium on Management (INSYMA 2022)*, 321-330. https://doi.org/10.2991/978-94-6463-008-4_42
- Calculator.net. (2023). Sample Size Calculator. 2 Nisan 2023 tarihinde <https://www.calculator.net/sample-size-calculator.html> adresinden edinilmiştir.

- Chonko, L. B. & Jones, E. (2005). The need for speed: Agility selling. *Journal of Personal Selling and Sales Management*, 25(4), 371–382.
- Çetinkaya, F. F. & Akkoca, Y. (2021). Stratejik liderlik ile örgütsel çeviklik arasındaki ilişkide örgütsel iletişimin aracı rolü. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 66-84. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.790072>
- Çömlekçi, M. G. & Bozkurt, S. (2022). Endüstri 4.0 ve dijital dönüşümde liderlerin rolü. Y. S. Düger & H. Özkan (Ed.), *Endüstri 4.0 ve Örgütsel Değişim- Geleceği Yönet* içinde (s.17-37). Gazi Kitabevi.
- Denning, S. (2020). *Agile devri*. (Çev. N. Tümay). Okuyan Us Yayıncılık.
- Durmuş, B., Yurtkoru, E. S., & Çinko, M. (2018). *Sosyal bilimlerde spss'le veri analizi*. Beta Yayıncılık.
- Erhan, T., Uzunbacak, H. H., Aydın, E. (2022). From conventional to digital leadership: exploring digitalization of leadership and innovative work behavior. *Management Research Review*, 45(11), 1524-1543. <https://doi.org/10.1108/MRR-05-2021-0338>
- Franco, C. & Landini, F. (2022). Organizational drivers of innovation: The role of workforce agility. *Research Policy*, 51(2), 104423. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2021.104423>
- Great Place to Work. (2018). *Innovation by all*. 11 Haziran 2023 tarihinde <https://www.greatplacetowork.com/resources/reports/innovation-by-all/> adresinden edinilmiştir.
- Great Place to Work. (2022). *Yeni iş modelleri ve trend araştırması 2022*. 21 Mayıs 2023 tarihinde <https://www.greatplacetowork.com.tr/bilgi-merkezi/ozel-raporlar/yeni-is-modelleri-ve-trendleri-arastirma-raporu/adresinden edinilmiştir>.
- Grebski, M. & Mazur, M. (2022). Social climate of support for innovativeness. *Production Engineering Archives*, 28(1), 110-116. <https://doi.org/10.30657/pea.2022.28.12>
- Gulshan, K. & Singh, A. P. (2022). Interplay of transformational leadership, psychological empowerment, hrm practices and organisational innovativeness in the context of it organisations. *International Journal of Education & Management Studies*, 12(4), 298-303.
- Gunasekaran, A. (1999). Agile manufacturing: A framework for research and development. *International Journal of Production Economics*, 62(1-2), 87-105. [https://doi.org/10.1016/S0925-5273\(98\)00222-9](https://doi.org/10.1016/S0925-5273(98)00222-9)
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Hayes, A. F. (2018). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression- based approach*. The Guilford Press.

- Hurt, H. T., Joseph, K., & Cook, C. D. (1977). Scales for the measurement of innovativeness. *Human Communication Research*, 4(1), 58-65. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2958.1977.tb00597.x>
- İşcan, Ö. F. & Karabey, C. N. (2006). Bilgi teknolojilerinin benimsenmesi ile örgütsel atiklik arasındaki ilişki üzerine bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 0(26), 1-17.
- Karalar, S. (2015). *Ödül yönetiminin örgütsel özdeşleşme ile işgücü atikliği üzerine etkisi ve bir araştırma* [doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Kılıçer, K. & Odabaşı, H. F. (2010). Bireysel yenilikçilik ölçeği (byö): Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38(38), 150-164.
- KPMG. (2022). Kpmg global tech report. 2 Nisan 2023 tarihinde <https://kpmg.com/xx/en/home/insights/2022/09/kpmg-global-tech-report-2022.html> adresinden edinilmiştir.
- MacKinnon, D. P., Krull, J. L., & Lockwood, C. M. (2000). Equivalence of the mediation, confounding and suppression effect. *Prevention Science*, 1(4), 173-181. <https://doi.org/10.1023/A:1026595011371>
- McKinsey. (2022). *What is innovation?*. 6 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.mckinsey.com/featured-insights/mckinsey-explainers/what-is-innovation#/> adresinden edinilmiştir.
- Mihardjo, L. W. W., Sasmako, S., Alamsyah, F. & Elidjen, E. (2019a). Digital leadership role in developing business model innovation and customer experience orientation in industry 4.0. *Management Science Letters*, 9, 1749-1762. <https://doi.org/10.5267/j.msl.2019.6.015>
- Mihardjo, L. W. W., Sasmako, S., Alamsyah, F. & Elidjen, E. (2019b). The influence of digital leadership on innovation management based on dynamic capability: Market orientation as a moderator. *Management Science Letters*, 9, 1059-1070. <https://doi.org/10.5267/j.msl.2019.3.018>
- Naktiyok, A. & İşcan, Ö. F. (2004, 27-29 Mayıs). Temel yetenek olarak işgücü atikliği: Bilgi yönetimi altyapısı çerçevesinde bir değerlendirme [Bildiri sunumu]. *12. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*, Bursa.
- Panda, S., & Rath, S. K. (2016). Investigating the structural linkage between IT capability and organizational agility: A study on Indian financial enterprises. *Journal of Enterprise Information Management*, 29(5), 751-773. <https://doi.org/10.1108/JEIM-04-2015-0033>
- Petry, T. (2018). Digital Leadership. K. North, R. Maier, & O. Haas (Ed.), *Knowledge management in digital change* içinde (s. 209-219). Springer.
- Rai, S., Megyeri, E., & Kazár, K. (2021). The impact of equity sensitivity on mental health, innovation orientation, and turnover intention in the

- Hungarian and Indian contexts. *International Journal of Organizational Analysis*, 29(4), 1044-1062. <https://doi.org/10.1108/IJOA-07-2020-2334>
- Richardson, S., Kettinger, W. J., Banks, M. S., & Quintana, Y. (2014). IT and agility in the social enterprise: A case study of St. Jude Children's Research Hospital's "cure4kids" IT-platform for international outreach. *Journal of the Association for Information Systems*, 15(1), 1-32. <https://doi.org/10.17705/1jais.00351>
- Rucker, D. D., Preacher, K. J., Tormala, Z. L., & Petty, R. E. (2011). Mediation analysis in social psychology: Current practices and new recommendations. *Social and Personality Psychology Compass*, 5(6), 359-371. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2011.00355.x>
- Saputra, N., Nugroho, R., Aisyah, H., & Karneli, O. (2021). Digital skill during covid-19: Effects of digital leadership and digital collaboration. *Journal of Applied Management (JAM)*, 19(2), 272-281. <http://dx.doi.org/10.21776/ub.jam.2021.019.02.04>
- Saputra, N., Patrick, G., & Ronald. (2022). Digital competence as a mediator for the leadership in empowering workforce agility. *IEEE*, 612-614. <https://doi.org/10.1109/ICIMTech55957.2022.9915161>
- Sharifi, H. & Zhang, Z. (1999). A methodology for achieving agility in manufacturing organisations: An introduction. *International Journal of Production Economics*, 62(1-2), 7-22. [https://doi.org/10.1016/S0925-5273\(98\)00217-5](https://doi.org/10.1016/S0925-5273(98)00217-5)
- Sherehiy, B. (2008). *Relationships between agility strategy, work organization and workforce agility* [doktora tezi]. University of Louisville.
- Sow, M. & Aborbie, S. (2018). Impact of leadership on digital transformation. *Business and Economic Research*, 8(3), 139-148. <https://doi.org/10.5296/ber.v8i3.13368>
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L.S. (2013). *Using multivariate statistics*. Pearson.
- Tavakol, M. & Dennick, R. (2011). Making sense of Cronbach's alpha. *International Journal of Medical Education*, 2, 53-55. <https://doi.org/10.5116/ijme.4dfb.8dfd>
- Teece, D. J., Pisano, G., & Shuen, A. (1997). Dynamic capabilities and strategic management. *Strategic Management Journal*, 18(7), 509-533. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1097-0266\(199708\)18:7<509::AID-SMJ882>3.0.CO;2-Z](https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-0266(199708)18:7<509::AID-SMJ882>3.0.CO;2-Z)
- TÜBİSAD. (2023). *Bilgi ve iletişim teknolojileri sektörü 2022 pazar verileri*. 2 Nisan 2023 tarihinde <https://www.tubisad.org.tr/tr/bilgi-bankasi/detay/TUBISAD-2022-Bilgi-ve-Iletisim-Teknolojileri->

Sektörü-Pazar-Verileri-ve-Trendleri-Raporu/49/3937/0 adresinden edinilmiştir.

- Weiseh, S., Shiri, A., & Eghbali, N. (2014). A study on ranking the effects of transformational leadership style on organizational agility and mediating role of organizational creativity. *Management Science Letters*, 4, 2121-2128. <https://doi.org/10.5267/j.msl.2014.8.006>
- Wasono, L. W. & Furinto, A. (2018). The effect of digital leadership and innovation management for incumbent telecommunication company in the digital disruptive era. *International Journal of Engineering & Technology*, 7 (2.29), 125-130. <https://doi.org/10.14419/ijet.v7i2.29.13142>
- Williams, B., Onsmann, A., & Brown, T. (2010). Exploratory factor analysis: A five-step guide for novices. *Journal of Emergency Primary Health Care (JEPHC)*, 8(3), 990399. <https://doi.org/10.33151/ajp.8.3.93>
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46(Özel Sayı), 74-85.
- Yi, M. Y., Fiedler, K. D., & Park, J. S. (2006). Understanding the role of individual innovativeness in the acceptance of it-based innovations: Comparative analyses of models and measures. *Decision sciences*, 37(3), 393-426. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5414.2006.00132.x>
- Yong, A. G. & Pearce, S. (2013). A beginner's guide to factor analysis: Focusing on exploratory factor analysis. *Tutorials in Quantitative Methods for Psychology*, 9(2), 79-94. <https://doi.org/10.20982/tqmp.09.2.p079>
- Zain, M., Rose, R. C., Abdullah, I., & Masrom, M. (2005). The relationship between information technology acceptance and organizational agility in Malaysia. *Information&Management*, 42, 829-839. <https://doi.org/10.1016/j.im.2004.09.001>

Extended Abstract

Unquestionably, all professions and business practices have undergone a transformation process. The current stage of development in organizations, which initially operated without machinery, relying solely on human labor, is beyond what was conceivable. Present-day expectations within organizations exceed imagination, aiming for sustainability through predictive analytics and data-centric decision-making for maximal efficiency in planning for the future. Simultaneously, it involves the incorporation of skilled labor into the organization as well as ongoing innovation and creativity. Embracing change and transformation through integrating digital technologies has emerged as a primary objective for every organization. The individuals propelling this change are agile, proficient in human relations, and serve as communication-oriented digital leaders. They comprehend that fostering an agile and

innovative culture within the workforce is paramount for organizational innovation and maintaining a competitive edge in the market. These leaders play a pivotal role in guiding the workforce toward this objective.

The study is addressed within the scope of Dynamic Capabilities Theory. Teece et al. (1997) define dynamic capabilities as "the organization's ability to integrate, build, and reconfigure internal and external capabilities to address a rapidly changing environment". By establishing an organizational culture that fosters flexibility, agility, and change via digital leadership, it is believed that an environment supporting innovation can nurture the development of the organization's dynamic capabilities.

The information and communication industry is crucial to being a pioneer in this field. This study examined the mediating role of workforce agility in the relationship between digital leadership perceptions and the individual innovativeness of employees in the IT sector. In this direction, the hypotheses of the study were stated as follows:

H₁: Digital leadership perception positively and significantly affects individuals' innovativeness.

H₂: Digital leadership perception positively and significantly affects employees' workforce agility.

H₃: Workforce agility of employees positively and significantly affects their innovativeness.

H₄: Workforce agility has a mediating role in the effect of digital leadership perception on individual innovativeness.

According to the report published by TÜBİSAD (2023), the number of employees in the information and communication sector in 2022 was 213,000. Therefore, this number constituted the population of the research. Using the convenience sampling method, 201 employees were reached, and 200 survey data were evaluated due to 1 faulty survey. Data were collected from the participants between April 2023 and September 2023. When the demographic data of the participants were analyzed, it was seen that 61 (30.3%) were female and 140 (69.7%) were male. When the age ranges of the participants are analyzed, it was understood that 33.8% of the participants were between the ages of 26-33, 26.4% are between the ages of 34-41, 17.4% are between the ages of 18-25, 14.4% were between the ages of 42-49 and 8% were 50 years and over. While the rate of university graduates was 56.2%, the rate of postgraduate employees was 37.8%. The majority of the participants (84.1%) were private sector employees. As a result of the coding made by the researchers, the departments where the participants work concentrated in Information Technologies, R&D, and Management. Before collecting the data, permission was obtained from the Yıldız Technical University Ethics Committee dated 01.02.2023 and numbered 2023.02.

The data were analyzed through the SPSS package program. Reliability analysis, frequency analysis, normality tests, factor analysis, correlation

analysis, and regression analysis were performed per the research objectives. According to the results of the reliability analysis, the Cronbach alpha value of the digital leadership scale was found to be .952, workforce agility .914, and individual innovativeness .873. Accordingly, it is seen that all scales are reliable. According to the normality test results, the data were normally distributed. As a result of the factor analysis, it was seen that the digital leadership scale exhibited a unidimensional structure. The workforce agility scale consisted of a four-dimensional structure. The individual innovativeness scale also comprised a four-dimensional structure due to the factor analysis. In the analysis part, this four-factor structure was included in the analysis as a single variable.

As a result of the analyses, the effect of digital leadership on individual innovativeness was found to be significant, and hypothesis H₁ was supported. According to this result, as employees' perceptions of digital leadership increase, their innovativeness will also increase. This result is in line with the studies in the literature (Erhan et al., 2022; Mihardjo et al., 2019a; Mihardjo et al., 2019b; Wasono & Furinto, 2018) in which digital leadership is positively related to innovative work behaviors and innovation.

The effect of digital leadership perception on workforce agility was significant, and hypothesis H₂ was supported. According to this result, as employees' perception of digital leadership increases, their agility will also increase. In the literature, there needs to be a study investigating the direct relationship between digital leadership and workforce agility. Research indicates that leadership styles impact organizational agility (Veisoh et al., 2014), while there's a positive correlation between information and communication technologies and agility (Richardson et al., 2014; Panda & Rath, 2016). Additionally, the study found a significant relationship between workforce agility and individual innovativeness, supporting Hypothesis H₃. This suggests that as employees' workforce agility increases, their individual innovativeness also rises, aligning with the existing literature on the influence of workforce agility on innovation (Franco & Landini, 2022). Moreover, Hypothesis H₄, regarding the mediating effect, was validated, confirming that workforce agility mediates the relationship between the perception of digital leadership and individual innovativeness.

The model employed in the study was validated due to the analyses carried out. However, the fact that the study is a cross-sectional study, that is, reflecting the perceptions and thoughts of employees in a specific time interval, and the number of samples are among the study's limitations. Furthermore, because of the nature of the survey methodology, it is presumable that respondents honestly convey their emotions and ideas in their responses. It is advised that similar research be done in the future with larger sample sizes, a more diverse range of departments from which study participants are employed, longitudinal studies, and the addition of new variables to enhance the findings.

TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ KARAR MEKANİZMALARINA KATILIMI

Ayşegül GÜLER*

Öz

Sivil toplum kuruluşları, kuruluş şartları kanunla belirlenen toplum yararına hizmet gösteren kuruluşlardır. Zaman zaman amaçlarının dışında faaliyet sürdürdükleri görülsede bu, sivil toplum kuruluşu geleneğinin kökleşmemesinden kaynaklanmaktadır. Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının tarih içindeki yeri, işlevi, gelişim süreci, batı toplumlarındaki sivil toplum kuruluşlarının oluşumundan farklılık göstermektedir. Sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri, etkileri ve toplum içindeki rolü önemlidir. Çalışmada Türkiye'de faaliyet sürdüren sivil toplum kuruluşlarının gerçekte sivil toplumu temsil edip etmediği, etkinliği ve gelişimi önündeki engellere yer verilmiştir. Bu doğrultuda bilgiler içerik olarak incelenerek analiz edilmiştir. Türkiye'de sivil toplum kuruluşları henüz toplumda olması gereken rolü üstlenebilecek şartlara sahip değildir. Sivil toplum kuruluşu sayı ve çeşit olarak fazla olmasına rağmen toplumla karar mercileri arasında gerekli iletişimi sağlayamamaktadır. Oysa bu kurumların işleyişinin kurumsallaşmış şahıslar yerine kitlelerini temsil etme misyonunu üstlenmesi beklenmektedir. Bu çalışmanın amacı sivil toplum kuruluşlarının karar mekanizmalarına katılımı noktasında hangi aşamada olduğunu özellikle Türkiye bazında ele almaktır. Karar mekanizmalarına katılımın artması için sivil toplum kuruluşlarının bilgi birikimi açısından daha donanımlı hale getirilip daha etkili olması gerekmektedir. Çalışmada sırasıyla, sivil toplum kuruluşu kavramı ve tarihsel gelişimi açıklanmış, sivil toplum kuruluşlarının faaliyet alanları, işlevleri, karar mercilerine etkileri, topluma yansımaları, sivil toplum kuruluşlarının araçsallaştırılması ve sivil toplum kuruluşlarının sivilleşmesi önündeki engeller incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sivil Toplum Kuruluşu, Devlet, Toplum.

PARTICIPATION OF NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN DECISION MAKING IN TÜRKİYE

Abstract

Non-governmental organizations (NGOs) are entities established for the benefit of society, with their conditions of establishment defined by law. While occasional instances of straying from their intended goals are observed, this is attributed to the absence of a well-established tradition for NGOs. In Turkey, the historical context, functions, and development process of civil society organizations

* Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, aysegulguler@kmu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5014-4825>

differ from those in Western societies. The activities, effects, and role of these organizations in society are crucial. This study delves into whether NGOs operating in Turkey truly represent civil society and explores the barriers hindering their effectiveness and development. Information in this regard is analyzed by examining the content. NGOs in Turkey currently lack the necessary conditions to assume the role they should play in society. Despite their numerous and diverse nature, they struggle to facilitate the required communication between society and decision-makers. However, there is an expectation for these organizations to become institutionalized, taking on the mission of representing the masses instead of individual interests. The objective of this study is to scrutinize the level of participation of civil society organizations in decision-making mechanisms, particularly in Turkey. To enhance participation in decision mechanisms, NGOs need to be better equipped in terms of knowledge and become more effective. The study will sequentially explain the concept of NGOs and their historical development, delve into the fields of activity, functions, effects on decision-makers, societal reflections, instrumentalization, and the obstacles to the evolution of NGOs.

Keywords: Non-Governmental Organizations, State, Society.

Giriş

Sivil toplum kuruluşu (STK) demokrasinin gelişmesine katkı sağlayan, demokrasinin okulu kabul edebileceğimiz devletten bağımsız hareket edebilme kabiliyeti bulunan ve siyasi iradeyi kamuoyu oluşturarak etkileyebilme kapasitesi bulunan örgütlenmeler olarak tanımlanır (Akatay ve Yelkikalan, 2007, s. 1-10). Diğer bir ifadeyle devlet denetimi dışında kalan, belli bir siyasi nitelik içeren, esas itibarıyla toplumla ilgili her alanda sorunları çözmeye dönük etkinlikleri hayata geçirmeye çalışan sorunların tartışıldığı (Keyman, 2006, s. 16-17) özerk hareket sahası sivil toplum olarak ifade edilmektedir (Saran, 2004, s. 44). Sivil toplum kendi imkânlarıyla ayakta durmaya çalışan, devletten bağımsız olmakla birlikte devlete yabancılaşmayı gerektirmeyen, devletle toplum arasında aracı niteliğinde olan (Sarıbay, 1998, s. 90) ancak devletin temel fonksiyonlarını üstlenmeyi amaçlamayan ve devletle çatışmaya girmeyen, mümkün olursa devletin kurumsal gücünü arkasına almaya çalışan, kaynakları kendi lehine koordine etme refleksi gösteren bir yapıdadır. STK'lar insanların hem kendini ifade etme hem de haklarını arayabilme imkânı buldukları örgütlerdir. Çeşitli amaçlar için kurulan STK'ların varlığı, toplumsal açıdan halkın taleplerini farklı kuruluşlarla daha rahat ifade edebildiği bir yapıyı oluşturmaktadır. Bu yüzden sivil toplumun ne anlama geldiği veya kimin hangi anlamda kullandığından ziyade kişilerin bu kavramı nasıl algıladığı daha önemlidir (Aktay, 2008, s. 70-71). Çünkü algılamaya göre STK'lardan özellikle bu oluşumlara dahil olanlar tarafından bazı işlevler beklenmektedir. Zira sivil toplum kuruluşları devletin, toplumu kontrol etmeye yönelik bir aygıtı değildir. Aksine toplum, devleti istekleri hakkında STK'lar aracılığıyla bilgilendirir ve bu isteklerinin gerçekleştirilmesini

bekler. Özetle hakkında kabul gören tek görev ya da tanımın bulunmadığı STK’lar siyaset yapıcılarının bir aracı ya da onları dengeleyici bir görevde olabilmektedir.

Türkiye’deki STK’ların karar mercileri ve siyaset yapıcılar üzerinde etkilerini değerlendirmek önemlidir. Sivil toplum kuruluşu kavramının tarihsel gelişimi, işlevleri ve toplum içindeki etkileri çalışmada farklı boyutlarıyla irdelenmiştir. Bu doğrultuda STK tanımına yer verilerek, amaçları hakkında genel bilgilendirmenin ardından Türkiye’deki STK anlayışının amaçlarına ne kadar yakın olduğu, işlevlerini yerine getirmede yeterli olup olmadığı, siyasal karar alma sürecine ne kadar etki edebildiği açıklanmaya çalışılmıştır.

1. TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUM KURULUŞU KAVRAMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Günümüzde sivil topluma nelerin dâhil edileceği konusunda görüş birliği sağlanamamıştır. Bazılarına göre insanların herhangi bir güç tarafından zorlanmaya tabi tutulmadan içinde bulunup hareket edebileceği alan olarak görülmektedir (Doğan, 2000, s. 27-28). Sivil toplum insanların değişik çıkar ve amaçlarından kaynaklanan çatışma konularına rağmen birlikte yaşayabildikleri özgürlük alanı (Kukathas, 1999, s. 27-28) ve modern toplumların sorunlarını çözmek için bir platform oluşturmaktadır (İbrahim ve Wedel, 1997, s. 18). Toplum içerisinde bir harekete mensup olmak veya sempati duymak bu alanda yapılan etkinliklere katılmak sivil toplumun göstergeleri arasında yer almaktadır (Bottomore, 2017, s. 52). İslam toplumunda ise 622 yılında Medine’de oluşturulan yapı, değişik sosyal grupların hak ve sorumluluklarının belirlenerek sivil toplum oluşturma ve yeni bir kültür ortaya koyma projesi olarak kabul edilir (Aktay, 2005, s. 12).

Bugünkü anlamda olmasa bile Türk toplumunda insanlar arasında dayanışmayı sağlayan, toplumun ihtiyaçlarına çözüm oluşturmayı amaçlayan vakıfları STK’ların ilk örnekleri olarak görmek gerekir. Çünkü bu sayede Osmanlı Devleti’nin hâkimiyeti altında yaşayan Müslüman olmayan halkların kendilerine ait hukuki ve kültürel hayatlarına karışılmamış (Demir, 1999, s. xv) ve vakıflar da sosyal hayatı etkileyen birçok hizmeti yerine getirmiştir. Yani batı kökenli bir kavram olan sivil toplum Türk toplumunda vakıflar adıyla faaliyet sürdürmüş ve toplumda ihtiyaç duyulan her alanda varlık göstermiştir.

Devletle halkın karşı karşıya gelmesini önleyen vakıflar (Kırılmaz, 2013, s. 40) Müslüman toplumlarda sivil toplumun farklı adlandırılması olmakla birlikte sosyal devlet gereklerini yerine getiren, çevre ve hayvanlarla ilgili de çalışma yapan kuruluşlardır. Bu hizmetlerin hiçbir karşılık beklemeden yapılmış olması STK’ların tarih içerisinde var olduğunun kanıtı olarak kabul edilebilir. Ayrıca Osmanlı Devleti’nde uygulanan müsadere usulü ve dini kültürel değerler vakıfların ülke sathında yaygınlaşmasına da vesile olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde sosyal sınıfları ortaya çıkaran modernleşmenin görülmemesi sivil toplumdan bahsetmeyi zorlaştırır da günümüzde yüklenen anlam açısından Osmanlı toplumunda sivil toplum olarak nitelenebilecek ilk teşebbüs 1856'da kurulan Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'dir. Diğer bir örnek ise Müslümanların 1877 Rus Savaşı nedeniyle göç edenlere yardım amacıyla kurduğu Hilal-i Ahmer Cemiyeti günümüzdeki adıyla Kızılay Derneğidir (Cihan, 2007, s. 61-77). Ancak Tanzimat döneminin etkileri arttığı için toplumda dünya görüşü değişmeye başlamış, vakıflar işlevsizleşmiş ve batı merkezli STK'lar ülkemizde de alan bulmaya başlamıştır. Bu aşamada devlet, sanayileşmiş toplumlarda ortaya çıkan hak aramaya yönelik organizasyonların yerine, devletten bağımsızlık elde etmeyi amaçlayan oluşumlarla da karşılaşmıştır. Bu tür gelişmeler, devletin vatandaşların oluşturduğu bu tür organizasyonlara şüpheyle yaklaşmasına neden olmuştur. Bunda Avrupalıların kendi değerlerini gittikleri yerlere taşıırken bu değerleri evrensel değerler olduğu iddiasıyla dayatmaları da etkili olmuştur. Oysa her toplumun kendine özgü kültürel kodlarını taşıyan teşkilatlanma modelleri bulunmaktadır. Sanayileşmiş ülkelerde sermayeyle emek arasında yaşanan ilişkinin emek lehine iyileştirilmesi amacıyla oluşturulan STK'lar, tarım toplumu olan Türk toplumunda sınıf mücadelesi yaşanmadığından batı kurumları örnek alınarak tasarlanmış ve devlet eliyle STK'lar oluşturulmaya başlanmıştır.

İnsan haklarının batı merkezli bir yaklaşımla oluşturulmasına karşın batı dışındaki medeniyetlerin de aynı yaklaşımları sergileyen davranış biçimleri ve standartlarının bulunduğu kabul etmek gerekir (Falk, 2002, s. 149). Sivil toplum kavramı batıda ortaya çıktığı dönemde, insanların devlet denetimi olmadan çıkarlarını sağlayabilmesinin meşru olduğunu kabul ettirmeye çalışan örgütlenmeler olarak görülmüştür (Aksoy, 2008, s. 19). O yüzden batıda sanayileşme sürecinde sermaye-işçi sorunlarını çözmek amacıyla kurulan STK'lar tarım toplumu olan Türkiye'de yukardan aşağı gelişen bir talep olarak ortaya çıkmıştır.

Türkiye'de meşrutiyet anayasalarında özellikle 1909 Anayasasında sivil toplum oluşmasına yönelik yer alan hükümler olmasına rağmen savaş süreçleri nedeniyle istenen gelişme sağlanamamıştır. Özellikle 19. yüzyıl içinde değişik coğrafyalardan gelen insanları kaynaştırmak amacıyla uygulanan tek kültür ve tek tipçi anlayışı zamanla toplumun değerleriyle savaşır hale gelmiştir.

Sık sık gündeme gelen ihtilal ve müdahaleler STK'larda derin yaralar açmıştır (Kırılmaz, 2013, s. 65). Kişilerin devlet karşısındaki güçsüzlüklerine çare aramasının değişik bir ifadesi olarak kabul edilen sivil toplum faaliyetleri Türkiye'de 1950'de tek partili hayatın sona ermesiyle başlamıştır. Türkiye'de 624 sayılı Devlet Personeli Sendikaları Kanununun 17/06/1965'de yürürlüğe girmesiyle sendikalar kurulmaya başlamış, Haziran 1965'de ilk memur sendikası "Türkiye Devlet Büro Görevlileri Sendikası" adıyla Ankara'da kurulmuştur. 1960 sonrasında oluşturulan vesayet kurumları siyasi

istikrarsızlıkları kullanarak STK’ları kendi sözcüleri gibi kullanmaya başlamıştır. Yine de 1980 öncesinde sendikalaşma oldukça yaygınlaşmış, polis teşkilatı içerisinde de sendikalar oluşturulmuştur. O dönemde Türkiye’de faaliyet sürdüren sendikalar, ağırlıklı olarak sol-sağ kavramları üzerinden toplumdaki hoşgörü ortamının zedelenmesine ve toplumun siyasileşmesine, derin hatlarla ayrışmasına yol açmıştır. Bazı görevliler bunu 12 Eylül 1980 ihtilalinin gerekçesi olarak göstermiştir. Neticede demokratik hakların askıya alındığı 1980 darbesi siyasal yelpazenin değişik renklerine ayırım yapmaksızın baskı yapmış ve devletten dışlamıştır. İhtilal döneminde STK faaliyetlerinin askıya alındığı ve siyasi partilerin kapatıldığı bir dönem yaşanmıştır. 1982 Anayasası STK’lar konusunda açıklık getirmemiş ve ülkede STK’lar faaliyette bulunma mücadelesi başlatmıştır. Eski siyasi partilere uygulanan siyaset yasağının kaldırılması ve Turgut Özal’ın Cumhurbaşkanı seçilmesiyle siyasette sivilleşme dönemi yaşanmış ve böylece STK’ların çalışma ve etkinlik alanlarında bir ivme kazanılmıştır.

STK’ların yaygınlaşmasında 1980’lerde ortaya çıkan ekonomik gelişmeler yanında eski siyasilerin baskıdan korunmak için daha az siyasi gözükken sivil örgütlenmeleri seçmeleri etkili olmuştur (Wedel, 1997, s. 140-142). Batıda sivil toplum kentleşme süreciyle yaygınlaşmıştır. Türkiye’de ise askeri toplumun karşıtı olan anlamı taşımamasına rağmen, sivil toplum kavramı ağırlıklı olarak askeri idarenin muhalifleri tarafından 1980’li yılların başından itibaren popülerleşmiş ve dile yerleşmiştir. Türkiye’de demokrasi yönünde atılan adımların STK’ların girişiminden ziyade Avrupa Birliği’ne üye olma sürecinde bir nevi dış zorlamalarla gerçekleştirildiği de görülmektedir (Erözden, 2005, s. 175-185). Çünkü Avrupa Birliği demokrasinin teşvik edilmesini öngörmektedir (Ayata, 2016, s. 3). Kopenhag kriterlerine uyum sürecinde yapılan icraatlar ile sivil toplum, adından sıkça söz edilen bir kavram haline gelmiştir (Aktay, 2008, s. 57). Türkiye’de STK’ların kuruluş ve işleyişine ilişkin hükümler iki kanun ile düzenlenmiştir. Birinci kanun kamu görevlilerinin ortak hak ve menfaatlerinin korunması, sendikalarda görev alacak kamu görevlilerinin hak ve sorumluluğunun belirlenmesi amacıyla 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu’dur (“Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu”, 2001). İkinci kanun ise işçi-işveren sendikalarının kuruluş, işleyiş, örgütlenme gibi konularda ekonomik, sosyal durum ve çalışma şartlarını belirleyen toplu iş sözleşmeleri yapmasına izin veren 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu’dur (“Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu”, 2012).

Türkiye’de pek çok alanda STK’ların faaliyet gösterdiği görülmektedir. Örneğin STK’lar dernek, vakıf, sendika ve siyasi partiler olabilir. Ayrıca bu STK’lar tüzel kişiliğe sahiptir. İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü verilerine göre Türkiye’de 101.358 faal dernek bulunmaktadır (T.C. İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2023a). Bunlardan Türkiye’de kurulmuş olup, varlığını devam

ettiren vakıf sayısı 14.07.2023 tarihi itibarıyla 6.254'dür (T.C. İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2023b). 5253 sayılı dernekler kanuna göre Türkiye'de izin verilen yabancı STK sayısı ise 132'dir (T.C. İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2023c). 30.06.2023 itibarıyla 2992 meslek odası (TESK, 2023) ve 84.232 kooperatif bulunmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023). Ayrıca Türkiye'de 132 siyasi parti bulunmaktadır. Buna rağmen Yüksek Seçim Kurulu verilerine göre 14 Mayıs 2023 Cumhurbaşkanlığı seçimi ve 28.dönem milletvekili genel seçiminde seçime katılan siyasi parti sayısı 24 olmuştur (YSK, 2023). Özeldir siyasi partiler olmak üzere Türkiye'deki STK'lar kendini ya siyasi iktidarın yanında ya da karşısında olmak şeklinde konumlandırabilmektedir (Tosun, 2001, s. 412). Netice itibarıyla sivil topluma yönelik ilginin zaman içerisinde artması ile STK'ların devletle olan ilişkilerinin önemi de artmıştır. Devlettten bağımsız ancak onun çizdiği sınırlar dâhilinde işlevlerini yürüten bu kurumların genel kabul gören şekliyle öncelikli hedefi, kendi savunduğu değerlerinin korunmasıdır.

2. TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ FAALİYET ALANLARI VE KARAR MERCİLERİNE ETKİLERİ

Batıda kilise iktidarının sona ermesiyle başlayan, demokrasinin önem kazanması ve siyasal katılımın kabul edilmesi sürecinin etkileri zamanla tüm dünyaya yayılmıştır (Karagöz Yerdelen, 2021, s. 23). Bu gelişme sonunda kurulan STK'lar aracılığıyla yerel düzeyde karar alma sürecine katılımı bazı amaçlara ulaşmak istenmektedir. Bu amaçlardan bazıları yerel hizmetlerin daha etkin, hızlı, ucuz olması, yerel demokrasinin güçlendirilmesi ve siyasal kültür düzeyinin iyileştirilmesidir. Böylece halk dâhil olduğu karar süreci sayesinde ulaşılan noktada daha memnun olmakta ve başka hedeflerine ulaşması da kolaylaşmaktadır. Ancak sivil toplumun hükümetle birlikte varlığı zor olabilmektedir. Çünkü sivil toplumun gelişmiş olduğu Amerika Birleşik Devletleri'nde bile sivil toplum aşırı güçlü, seçilmiş ve kurumların işleyişini kendileri lehine çarpıttığı eleştirisi almaktadır. Yani sivil toplum düzeyi gelişmiş olarak kabul edilen yerlerde bile bu oluşumlar kuşkuyla karşılanabilmektedir (Keleş, 2021, s. 49). Bazı görüşler STK'ları sömürge anlayışının devamı ve savunucusu olarak kabul ederken, diğer görüşler STK'ların gönüllü faaliyetlerinin herkesi refah seviyesine ulaştırmayı hedeflediğini ve insanların iyiliği için çalıştığını ileri sürmektedir. Esasen STK'lar kendilerini devletin yerine koyan birimler olmayıp devletin faaliyetlerini tamamlamakta (Sharma, 2001, s. 151), sorunları vurgulamak ve en azından çoğunluğun işine yarayacak çözümler aramak için işletme ve kamu kuruluşları ile ortak çalışma zemini oluşturmaktadır (Kong vd., 2002, s. 121). Bu yüzden STK'ların faaliyet gösterdikleri alanlar ve karar mercilerini etkileme kapasiteleri incelenirken demokrasi kavramının ele alınması gerekmektedir.

Sivil toplumda demokrasi kavramı önemlidir. Demokrasi, iktidarın kuvvete başvurmadan halkın hür iradesini seçim yoluyla ortaya koyduğu kurum ve kuralları belirli bir sistemdir. Sivil toplum ise devlet otoritesinin daraltılması, uzlaşmaya dayanan toplumsal özgürlüklerin hukuk kuralları içerisinde genişletilmesi, toplum içindeki farklı grupların kendisini ifade etmesi için gerekli şartların oluşturulmasını ifade etmektedir (Demir, 1999, s. viii). STK’ların katılımcılığa önem vermesi, içinden çıktığı toplumun demokrasi geleneği ile yakından alakalıdır (Tosun, 2001, s. 151). STK’lar genelde otoriter sistemlere alternatif arayışlarından beslenir ve otoriter idareler tarafından yönetilen devletlerde daha caziptir (İbrahim ve Wedel, 1997, s. 12-13). Türkiye’de demokrasiyi geliştirme çabaları basite indirgenerek “toplumdan yana olanlar” ile “devletten yana olanlar” arasındaki çatışma olarak değerlendirilmiştir (Sarıbay, 1998, s. 89). Bu doğrultuda Türkiye’de STK tanımlarında devlet merkezde olup hükümetler üzerinde baskı oluşturmak isteyen güç, devlet dışı aktörler gibi kelimelere vurgu yapılmaktadır (Tabakoğlu, 2002, s. 137). Oysa Türkiye’deki STK’lar kuruluş amaçları bakımından çok geniş bir yelpaze oluşturduğundan ortak kararlar güç birliği meydana getirmesi zorlaşmaktadır. Diğer taraftan STK’lara üyelerin dünya görüşleri ve beklentileriyle yöneticilerin hedefleri her zaman örtüşmemektedir. 1960’lardan itibaren Türkiye’de yaşanan kırsaldan kentlere göçlerle birlikte insanlar, hemşehri dernekleri kurmaya, bireysel faaliyetlerle ulaşamayacakları etkileme gücüne birlikte hareket ederek ulaşmaya ve toplumsal hayatta zorlukların yaşanmasını engellemeye çalışmaktadır. Ancak bu derneklerin ilk etapta karar mercilerini etkilemek gibi bir amacı yoktur. Örneğin hemşehri STK’ları hemşehrileri ile irtibat halinde kalmak isteyenlerin dâhil olduğu kuruluşlardı. Ancak bu STK’lar seçimlerdeki oy potansiyeline göre rağbet gören mekânlara dönüşmüştür. Bu durum ise nüfus yoğunluğunu kullanan STK’ların taleplerini karar mercilerine daha güçlü şekilde iletmesine, ayrıcalık elde edebilmesine ve hedeflerine ulaşmasına faydalı olabilmektedir. Zira Anadolu şehirlerinden büyük şehirlere göç eden ve büyük şehirlerde yaşamaya başlayanların nüfusu geldikleri illerin nüfusundan daha fazla olabilmektedir. Örneğin Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre Sivas nüfusu 2022 yılına göre 627.523’dür. İstanbul’da yaşayan Sivas nüfusuna kayıtlı kişi sayısı ise 765.784’dür (TÜİK, 2022).

Özetle STK’lar siyasal amaçlı kuruluşlar olmamakla birlikte siyasetçilerin siyasi tercihlerini yaparken dikkate almak zorunda kaldığı bir oluşum olup (Tosun, 2005, s. 126-127), siyasi sistem içinde siyasi parti ve temsil ettikleri siyasi görüşlerin üstünde bir konumda bulunmaktadır (Doğan, 2013, s. 308). Çünkü siyasi partiler seçim veya kriz döneminde kamuoyu desteğine ihtiyaç duymaktadır. STK’ların üye sayısı siyasi partiler açısından potansiyel oy anlamı taşımaktadır. Devlet desteğiyle ayakta durabilen bir kısım STK’lar özellikle seçim dönemlerinde siyasi partilerin bir şubesi gibi çalışmaktadır (Aksoy, 2008, s. 60-80). İktidar gücünü elinde bulunduranlar sivil toplum teşkilatlandırmalarını bazı durumlarda engellemeye çalışırken, bazı STK’ları da manipüle edip onları destekleyerek toplumun

yönlendirilmesine çalışmakta ve bağımsız STK'ların önünü kesmeyi hedeflemektedir (Ensaroğlu, 2001, s. 96).

Geçmişte devletler, sınırları içinde tek yetkili otorite sahibi olarak bu yetkisine saygı duyulmasını isterken (Falk, 2002, s. 26) günümüzde STK'lar ortaya koydukları reaksiyon ve önerilerle ülke siyasetinin gündemini belirlemeye başlamıştır (Paker, 1998, s. 11-12). Bu yüzden STK'lar sahip oldukları oy potansiyeli ve haberleşme imkânlarını kullanarak çabuk reaksiyon gösterme imkanına sahip olduğu için merkezi hükümet ve yerel yönetimler tarafından daha fazla desteklenmektedir.

Zamanla STK'ların karar mekanizmalarına katılmaları gelişmiştir. Çünkü 21. yüzyılda siyasi anlayış devlet merkezlikten bireyi merkeze alan bir yapıya yönelmiştir (Duran, 2005, s. 189-190). İnsanlar temsili demokrasilere belli sürelerle verdiği yetkiyle gelişmeleri dışarıdan seyretmek yerine, STK'lar üzerinden eğilimlerini sürekli canlı tutma iradesi göstermektedir (Paker, 1998, s. 11-12). Halk etkili STK'ların yürüttüğü faaliyetlere katılarak aktif vatandaş kimliği kazanmaktadır (Tosun, 2001, s. 180). Bunun içindir ki STK'lar siyaseti sürekli etkilemenin bir aracı olarak görülmeye başlanmıştır (Doğan, 2002, s. 255). İnsanlar kendi düşüncelerini geniş kitlelere ulaştırmak amacıyla STK şemsiyesi altında bir araya gelmektedir (Doğan, 2013, s. 141). Bu yüzden çoğu yerel düzeyde ihtiyaç duyulan konularda çalışan, insanların sorunlarını hafifletmeyi amaçlayan (Bachani vd., 2015, s. 74-75) STK'ların sayısı ve önemi giderek artmaktadır. İnsanların bir kısım ihtiyaçlarının daha kolay karşılanacağı yolundaki beklentileri bu örgütlere katılımı artırmaktadır (Yıldırım, 2004, s. 16). Diğer yandan STK'lar arasında olabilecek muhtemel rekabet ise, sosyal veya çevresel sorunların (Poret, 2019, s. 3-13) artmasına değil çözümüne önemli katkıda bulunabilir.

Yine de STK'ların siyasi hareket olmamakla birlikte siyaseti etkileyebileceği, baskı grubu oluşturabileceği ve siyasi taleplerinin yerine getirilmesi için faaliyette bulunabileceği ancak siyasetten bağımsız olmaları gerektiği vurgulanmaktadır (Emre, 2008, s. 89). STK'lar yapısı gereği siyasi bir eğilimden uzak durmalıdır. Taleplerinin gerçekleşebilmesi siyaseti etkilemesine bağlı olduğu için baskı grubu olarak hareket edebilir. Ancak az gelişmiş veya gelişmekte olan toplumlarda en büyük işveren devlet olmaya devam ettiği için STK'ların sorunların çözümünde kendi toplumsal güçlerine dayanmak yerine siyaset kurumuyla işbirliği veya karşıtlığı üzerine temellendirdiği görülmektedir. Yine de bu durum sorunların görünür hale gelmesi ve çözüm önerilerinin oluşturulmasında onun tarafsızlığına engel teşkil etmeyecektir. Yani STK'lar siyasi eğilimden uzak kuruluşlar olarak kabul edilirken siyasetin etkilediği, yönlendirdiği, desteklediği ya da engellediği bir kuruluş olabilmektedir.

STK'lar ayrıca siyasi partilerin dışında kalan ve iktidarı eleştirme imkânı bulunmayan grupların da temsilcisidir (Tosun, 2001, s. 181). Çünkü STK'lar hiçbir kesimin demokrasiyi kullanarak diğerleri üzerinde baskı

oluşturmasına imkân vermeyip demokrasiyi bütün kesimlerin hakkını koruyan bir idare tarzı olarak kabul ederek (Sarıbay, 1998, s. 106-108) irade bütünlüğünü sağlamayı amaçlamaktadır.

Yaşanabilecek olumsuzluklara rağmen STK’lar, kitle iletişim araçlarıyla önerilerini geniş halk kitlelerine ulaştırıp kamuoyu oluşturarak (Tosun, 2001, s. 183-184) kararları kendi lehlerine çıkarmaya çalışmaktadır (Küçükömer, 2009, s. 220). STK’ların meşru olarak kabul edilip tanınması ve siyaseti harekete geçirebilmesi (Joachim, 2007, s. 16) tekelleşmemiş medya desteğine de bağlıdır (Yıldırım, 2004, s. 71-72). Geleneksel medyanın belli ellerde toplanmasından kaynaklanan zorluklar internetin getirdiği imkânlarla aşılmıştır. Bu imkânlar doğrultusunda STK’lar değişik konularda internet üzerinden anlık haberleşip güçlerini birleştirmelidir. Böylece kamuoyu oluşturarak karar vericiler üzerindeki etkilerini artırabileceklerdir. Ancak akıllı bir cihaza sahip herkesin haber yayma imkânına sahip olması, faaliyet alanlarının denetimden çıkmasına ve kötü niyetli çevrelerin kullanabileceği gri alanın genişlemesine de yol açmaktadır.

Vatandaşlar seçim dönemlerinde isteklerini siyasi parti yetkililerine yeteri kadar anlatma imkânı bulamadığı gibi idareciler üzerinde denetim de oluşturamamaktadır. Bu yüzden STK’lar vatandaşların isteklerinin değişik dönemlerde karar vericilere ulaştırılmasının yollarından birini oluşturmaktadır. Yönetimle vatandaş arasında köprü rolünü üstlenmesine, kararların alınmasında toplumsal baskı oluşturmasına rağmen STK’ların kimi temsil ettiği ve etki güçlerinin derecesi tartışmalıdır. Çünkü STK’lar kimin çıkarlarını temsil ettiği konusunda oldukça seçicidir (Ottaway, 2001, s. 285). Örneğin Türkiye’de bazı sivil toplum tepkileri özellikle varlıklı kesimlerin bu ayrıcalıklarını korumak amacıyla hükümete yönelik baskı söylemleri şeklinde ortaya çıkabilmektedir.

STK’ların karar mekanizmalarına katılımı konusunda geniş kitleleri ilgilendiren ve sivilleşmeye yönelik gözle görülebilen nadir örneklerden biri Türkiye’deki kıyafet yönetmeliğinin değişmesi yönündeki teşebbüstür. Memur-Sen Mart 2013 tarihinde devlet memurlarının kılık-kıyafet yönetmeliği ile tekipleştirilen ve çalışma hayatında amirlerin memurlara karşı baskı aracı olarak kullandıkları uygulamalara yönelik sivil itaatsizlik eylemi başlatmıştır. Erkek memurların yasaklara uymaksızın belirleyecekleri kılık-kıyafetle görevlerine gitmesi süreci başlatılmış, memuruna güvenmeyen devlet fikri oluşturan uygulamaların ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Ayrıca temel hak ve özgürlüklere uygun hale getirilmesi ve ayrımcılığın sonlandırılmasına yönelik hukuki mücadele de başlatılmıştır. Kıyafet yönetmeliğinin 5. maddesinde yer alan her gün sakal tıraşı olmak, ayakkabının şekli ve boyası, bıyık şekli, kravat zorunluluğu, saç ve favori uzunluğu gibi tek tipçi yaklaşımları ortadan kaldırmak ve ihtilal kalıntısı uygulamalara son vermek amacıyla başlatılan girişim biraz da idarecilerin bu yöndeki eğilimleri nedeniyle başarılı olmuştur. Neticede idari anlayış devletin üstün olduğu bir yapıdan, devletle STK’ların sorumluluk paylaştığı bir anlayışa

dönüşmektedir. Bu yüzden STK'ların toplumsal tepkinin dışı yansımalarının önemli kanallarından biri olduğu ve demokratik yönetimlerin emniyet sistemi görevi gördüğü söylenebilir. Çünkü temsili demokrasilerde STK'lar toplumsal sorunların hükümetlere iletilmesi ve çözümüne yönelik çareler aranmasında etkilidir.

3. SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ARAÇSALLAŞTIRILMASI

Sınırları belirlenmiş devlet üstünlüğü anlayışı giderek yıpranmasına ve her geçen gün bir meydan okumayla karşı karşıya kalmasına rağmen (Falk, 2002, s. 43) sınırlar hala davetsiz misafirleri dışarıda tutmakta ve devlet, öncelikli aktör olmaya devam etmektedir (Benhabib, 2002, s. 440-442). Gelişmekte olan toplumlarda gelişmiş toplumlara göre göre siyasi sistem istikrarsız bir çizgi takip etmekte, istikrarsızlık kendini yaygın askeri rejim veya askeri darbelerle göstermektedir (Bottomore, 2017, s. 84). Türkiye'deki demokratikleşme yönündeki önemli sorunlardan biri de ordunun siyasi sisteme etkisi ve STK'ların etkinliğinin artması için gerekli şartların oluşturulmamasıdır (Tosun, 2001, s. 348). Bu yüzden Türkiye'de bazen üniformalı, bazen de üniformasız biçimde ortaya çıkan yapı, demokrasi işleyişini zaman zaman kesintiye uğratmış hatta kazanımları geriye götürmüştür. Yine bazı çevreler seçkinli ayrıcalıklarına devam ettirebilmek için STK'lar üzerinden isteklerini meşrulaştırmaya çalışmakta ve bu durum STK'ların araçsallaştırılmasına yol açmaktadır.

1980'lerden itibaren sivil toplumun etkinliği küresel alanda önemli ölçüde artmıştır (Sunar, 2005, s. 7-8). Aslında batı dünyası, tarihlerindeki bazı olayları kapatmak için dış dünya üzerinde katı bir denetim görevi üstlenmiştir. Sömürgeleştirdikleri topraklara medeniyet götürdüklerini ileri sürerek kendilerini aklamaya çalışmalarının çağdaş versiyonu olarak insan hakları misyonerliğini üstlenmişlerdir (Ortaylı, 2020, s. 187). Gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan coğrafyalardaki siyasi gelişmeleri kendilerine sağladığı fayda açısından ele almakta ve STK marifetiyle o ülkeleri kontrol etmeye çalışmaktadır. Bu işi yaparken kendileriyle birlikte hareket edecek aktörler bulmakta zorluk çekmemektedir (Doğan, 2013, s. 25-26). Bazı STK'lar toplumun iyi niyetini suistimal edebilmektedir (Koçak ve Can, 2023: 2189). Dolayısıyla STK'ların bu yönde çalışması veya kullanılması onların güvenilirliğinin ve iyi niyetinin sorgulanmasına yol açmaktadır. Sivil toplum özellikle Ortadoğu'da devletle toplumun ayrıştırılmasında bir aygıt görevi üstlenmiş gözükmektedir.

Bir ülkede STK sayısının çok olması orada sivil toplum teşkilatlanmasının etkili olduğu veya o topluluğun sivil toplum olduğu anlamını taşıdığını (Tosun, 2008, s. 128) ve bunun her zaman demokrasinin gelişmesine katkı sağladığını söylemek mümkün değildir (Tosun, 2005, s. 125). 1990'lı yıllarda Türkiye'de demokrasinin gelişip kökleşmesinde STK katkısının çok yetersiz olduğunun göstergesi, Ocak 1997'de askeri elitlerin etkisi ile yayınlanan "Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi Yönetmeliği" ne

dayanılarak, 28 Şubat 1997’de askerlerin Milli Güvenlik Kurulu üzerinden hükümete verdiği muhtıra anayasal açıdan meşru bir hükümeti çalışamaz hale getirmesidir (Barry, 2005, s. 81). Düşüncelerini yüksek yargı mensuplarını da içine alacak şekilde brifingler marifetiyle etki altına alması, askerlerin sivil siyaseti etkileme potansiyelini ortaya koymuştur (Tosun, 2001, s. 352). Askeri elitlerin gerçekleştirdiği bu darbenin yüksek yargı ve bürokrasi tarafından açıkça desteklenmesi Türkiye’de sivil toplum kavramının eğreti bir noktada olduğunu göstermiş (Doğan, 2013, s. 351), kendini STK olarak öne çıkaran kuruluşların ne kadar sivil toplum olduğu test edilmiştir (Duran, 2008, s. 249-251). Yazılı ve görsel basın başta olmak üzere bir kısım sendikalar devlet kademelerinde yer alan bazı elitlerin ürettiği güvenlik tehditlerini propaganda ile toplumun dönüştürülmesi için araç olarak kullanmayı tercih etmiştir. Bu dönemde STK’lar demokratikleşmeyi hedeflerinin dışına çıkarıp siyasete karşı bir tavır sergilemiştir. STK’ların ortaya koyduğu tavır göstermiştir ki sadece devletin değil STK’ların da demokratikleşmeye ihtiyacı vardır (Duran, 2008, s. 254). Türkiye’de o dönemde askeri elit ve bürokratlar iktidara gelme mücadelesinde halk desteğinin gücüne inanmadıklarını ortaya koymuş (Doğan, 2013, s. 351), STK’ların iktidarı değiştirmek amacıyla kullanılması onların “masumiyetini” kaybettirmiştir (İbrahim ve Wedel, 1997, s. 15). 28 Şubat post-modern darbe sadece hükümeti değiştirme amacıyla sınırlı kalmamış sivil toplumu da şekillendirmeyi amaçlamış (Doğan, 2013, s. 351) ve elitlerin hayat tarzını kalabalık kitlelere dikte etme isteği toplumdaki fay hatlarını derinleştirmiştir (Duran, 2008, s. 256).

Aslında Türkiye’deki bu tür gayretkeşlikler yeni değildir. Örneğin Mustafa Kemal’in 1925’de çıktığı Kastamonu gezisinde şapkayı tanıtaçağını öğrenen gazeteci Hikmet Şevki milletvekillerinin tepkisini ölçmek için fötr şapka giyerek eski Türkiye Büyük Millet Meclisinin önünde dolaşmaya başlamıştır. Ankara İstiklal mahkemesi başkanı Ali Çetinkaya ise gazeteciyi çağırarak milletin değerlerine saygısız davrandığı gerekçesiyle nezarete attırılmış ve hapsedirmeye kalkışmıştır. Ancak Mustafa Kemal’in Kastamonu konuşması duyurulunca elit tabaka arasında şapka bulup tren garında Mustafa Kemal’i karşılama telaşı başlamıştır. O dönemde Ankara’da şapka üreten terzi yoktur. Çetinkaya’nın aklına nezarete attırdığı gazeteci gelir, görevliye gazetecinin nerede olduğunu sorup nezarete olduğunu öğrenince şapkasını getirin kendi kalsın der ve başına biraz da küçük gelen şapkayla karşılamaya gider (Atay, 1968, s. 502-503). Diğer bir örnekte ise Cumhuriyetin ilk dönemlerinde bazı yöneticiler Tandoğanvari (dönemin Ankara valisi/belediye başkanının, Kızılay’a kendince kıyafeti uygun olmayanları almaması, örneğin Âşık Veysel’i şehre almaması) yaklaşımıyla toplumu şekillendirmeye çalışmış ve bu yaklaşım sivil toplum oluşumu üzerinde ciddi baskı oluşturmuştur (Tarhanlı, 1998, s. 14). Bu sebeple geleceğe yönelik planların siyasi aktörler yerine kendini toplumun üzerinde gören bir kısım bürokrat ve onları hararetle destekleyen iş çevreleri tarafından belirlendiği kanaati yaygınlaşmıştır (Ensaroglu, 2001, s. 141-169). Türkiye’deki STK’lar siyasete, siyaset dışı müdahale dönemlerinde kendi ideallerini unutmak suretiyle güç

birliği gerçekleştirmiş “demokrasiyi yok eden demokratik kurumlar” terimi ile ifade edilmeye başlanmıştır. Bazı işçi sendikaları ve meslek kuruluşları demokrasi dışı yöntemleri kolaylaştırıcı ve destekleyici mahiyette (Yıldırım, 2004, s. 252-254) ilgi ve bilgi alanlarına girmeyen konular hakkında bile bildiriler yayınlamıştır. Bu yüzden demokratik şartlardan yararlanarak teşekkül eden STK’ların, demokrasiyi yok saymak amacıyla geliştirdikleri tavır düşündürücüdür.

İnsanların inançları konusu da sivil toplum açısından önemlidir. Çünkü sivil toplum insanların dini inançlarına ve mensubiyet bağlarına önem vermekle birlikte bunlardan birinin diğerine baskı kurmasını istemez (Barry, 1999, s. 9). Bazı çevreler hayalinde canlandığı dinden hareketle dinin kontrol altında tutulmadığı takdirde sivil toplumun ortadan kalkacağını dillendirmektedir. Oysa demokrasi çok kültürlülüğü ve çok renkliliği demokratik bir toplumun ön şartı olarak kabul ediyorsa korkulması gereken bir durum yoktur (Kukathas, 1999, s. 37-42). Kuruluşların sivil toplum olarak nitelendirilebilmesinin en önemli kıstaslarından bir diğeri de katılım şeklidir. Hangi alanda çalıştıklarına bakılmaksızın bireylerin kendi iradeleriyle katıldığı her örgüt sivil toplum örgütü niteliğine haizdir (Çaha, 2005, s. 17-18). Gönüllülük esası ise üyelerinin çıkarları doğrultusunda değil toplumsal yararın öncelikli amaç olduğunu göstermek bakımından vurgulanır.

Burada belirtmek gerekir ki zorunlu üyelik uygulaması yapan odalar, borsalar gibi mesleki kuruluşlar kategorik olarak STK sayılamazlar (Doğan, 2013, s. 309). Bunların daha çok güç odaklarının toplumu denetleme vasıtası olarak görev üstlendikleri değerlendirilmektedir. Zira Türk STK’ları içinde yer alan meslek odaları iyi niyetli girişimler olarak kurulmasına rağmen bir müddet sonra marjinal grupların denetimine girebilmektedir. Meslek kuruluşu görüntüsünde faaliyet sürdürmesine rağmen yöneticilerinin ideolojilerinin tezahürü olarak terör örgütleri veya yabancı istihbarat teşkilatlarının sözcülüğünü yaparak, içinden çıktığı toplumu uluslararası alanda zor duruma düşürecek suçlamaları bile gündeme getirebilmektedirler. Örneğin faaliyet alanı sağlık olması gereken bir STK, hangi üyesinin fikrini yansıttığı belli olmayan bir şekilde Türk güvenlik güçlerinin terörle mücadelede kimyasal silah kullandığını ileri sürmek suretiyle insan haklarını savunduğunu ileri sürmektedir. Ancak aynı STK şehit olan askerler, korucular ve sivil vatandaşlarla ilgili hiçbir beyanatta bulanmamaktadır. Bu durum onların tarafsızlığı ve bağımsızlığını olumsuz yönde etkilemektedir. Çünkü neticede kuruluş amaçları dışına çıkmış olunmaktadır. Özetle STK’ları hayata geçirmek muhtemel bürokratik zorluklara rağmen kolaydır. Bu yüzden STK kurmak bazı kesimlerin illegal faaliyetlerini perdelemek amacıyla sıkça başvurdukları bir yönetime dönüşmüştür. Örneğin tabelasında dernek ibaresi bulunan bir STK gerçekte yasadışı bahis merkezi olabilir.

4. SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ SİVİLLEŞMESİ ÖNÜNDEKİ ENGELLER

Seçimler sonunda hükümet gücünü kullanma yetkisine sahip olan siyasi görüşün, keyfi davranışlara yönelmesini engellemek için (Yıldırım, 2004, s. 85-86) STK’ların politikaların oluşturulması ve uygulanmasında daha geniş katılımlara zemin oluşturacak mekanizmaların hayata geçmesinde gerekli düzenlemeler yapılmalıdır (Saran, 2004, s. 277). Sorunların çözümünde devletle STK’ların işbirliğine girmesi, bireylerin dışlanmışlık duygusunu azaltacak (Tosun, 2005, s. 133) toplumsal barışa ve verimli çalışma ortamına katkı sağlayacaktır.

Demokrasiye siyaset dışı güçlerin müdahale etmesini engellemek ve tasfiye edilmesini sağlamak için sivil toplumun güçlendirilmesi ve çeşitlendirilmesi gerekmektedir (Duran, 2008, s. 262). Türkiye’de devletin, milli güvenliği ileri sürerek STK’lara şüpheyle yaklaşımı değişmeye başlamıştır. Ancak eski alışkanlıklarını değiştiremeyen ve kendini toplumun üzerinde görenler STK’ları kendi istekleri doğrultusunda kullanmaya çalışmıştır. Halkın oyuyla iktidara gelmiş olan siyasi partilerin kapatılması yönünde dâhi işlem yapılabilmektedir. Seçkin bazı çevrelerin geçmiş dönemdeki faaliyetleri de dikkate değerdir. Çünkü fırsat bulduklarında parkları, umumi tuvaletleri, kaldırımları kamusal alan ilan ederek milleti kendi fikir dünyalarında hapsedme teşebbüsünde bulunmuş ve zorlayıcı bir yaptırımla karşılaşmamışlardır. Örneğin bilimsel faaliyetlerin yeşerdiği üniversiteler, geçmişte giriş kapısından itibaren kamusal alan olarak değerlendirilip bazı öğrencilerin eğitim hakkının engellendiği, ikna odalarına alındığı ve bunun çağdaşlık olarak millete kabul ettirilmeye çalışıldığı yerler olmuştur. Bir diğer örnek de şehitlerin ailelerinin kıyafetleri dolayısıyla cenaze törenlerinde dışlanmasıdır. Bu örnekler göstermiştir ki toplumuna yabancı bazı kesimler kendi isteklerini kanunmuş gibi teamüllerin uygulaması olarak dayatırken, yürürlükteki kanunların uygulanmamasını sağlamaya çalışmışlardır. Oysa bu noktada STK’lar mensuplarının haklarını savunarak toplumsal huzura katkıda bulunmalıdırlar.

STK’ların mensuplarının haklarını savunması önemlidir. Çünkü STK’ların sesinin kısıldığı idarelerde iktidar ve rant mücadeleleri hukuk tanımaz boyutlara ulaşabilir. Bu yüzden devlet toplumun kültürünü isteği doğrultusunda dönüştürmeye çalışmamalı, demokratik açılımlarla insanların kendi hayat akışlarını belirlemesine imkân tanınmalıdır (Kırılmaz, 2013, s. 64-65). Nasıl ki Türkiye’de doğal afetlerde zarar görenlerin ihtiyaçlarının karşılanması gündeme geldiğinde akla sivil toplum gelmektedir, demokrasi denildiğinde de akla sivil toplum gelmesi arzulanmaktadır (Duran, 2008, s. 260). Oysa darbelerin rutin halde gerçekleşmesi, siyasi parti ve STK’ların faaliyetlerine son verilmesi gibi olaylar çoğulcu siyasal ortama zarar vermektedir (Tosun, 2001, s. 355). Bu yüzden bazı kesimler tarafından toplum üzerinde oluşturulan devlet kudretinin sınırlandırılması ve STK’ların gelişebilmesinin desteklenmesi gerekmektedir.

Diğer yandan STK'ların insan ve ekonomik kaynaklarının devlet veya bazı kurumlar tarafından karşılandığı durumlarda, özerkliğini kaybettiği için STK sayılmamaları gerektiği yönünde yaygın bir eğilim vardır (Yıldırım, 2004, s. 61). Oysa kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesiyle sendikalı kişi sayısı oldukça düşmüş ve Avrupa ile uyum çalışmaları gereğince sendikalaşmanın teşvik edilmesi gündeme gelmiştir. Yine 2000'li yıllardan itibaren memur sendikalarının üye sayılarının artmasındaki en önemli etken, toplu görüşme primi olarak ifade edilen sendika aidatlarının devlet tarafından ödenmeye başlaması olmuştur. 2005 yılından itibaren sendika üyeleri olan kamu görevlileri adına sendika ödentisi adıyla para ödenmeye başlanmış, 2008 yılında toplu görüşme primi adıyla ödemeler artırılarak devam ettirilmiştir. Ancak sendika üyelerinin aidatlarının toplu sözleşme primi adı altında devlet tarafından ödenmesi, sendika idarecileri ve üyeler açısından idareye bağımlılığı beraberinde getirmektedir. Üyelik aidatları devlet kaynaklarınca karşılanan memur sendikaları bir kısım şahıslara ikbal sağlamak dışında fazla etkinliği görünmeyen kuruluşlar olarak algılanabilmektedir. Çünkü sendika üyelik aidatları üyeler tarafından ödense sendikaların üye sayısı nasıl bir seyir gösterir, doğrusu bu merak uyandıran bir konudur.

STK'lar devletlerin kendi politikaları içerisine dâhil ettiği kuruluşlar olarak devlet karşıtı, devlete alternatif veya devletin üzerinde olamaz. Zira STK'lar devlet faaliyetlerinin uzantısı niteliğindedir (Sharma, 2001, s. 152). Çünkü temel aktörün devlet olduğu sistemde STK'ların gelişme göstermesi devletin temel aktör olma konumunu değiştirmemektedir. Devletler özellikle kendi egemenlik alanında çözemediği sorunlar konusunda STK'larla işbirliği yapmaktadır. Üyeliğin mecburi tutulduğu meslek kuruluşları ise, baskı grubu olmasına rağmen STK sayılamaz. Ancak yöneticilerin kimi temsil ettiği pek açık olmayan bu odaların karar mercileri üzerinde daha fazla etkili olduğu görülmektedir. Uygulanan seçim sistemi ve aynı meslek mensuplarının tek odaya üye olma mecburiyeti aslında demokrasi görüntüsü altında keyfiligi meşrulaşmaktadır. Ayrıca STK'lardaki üyelerin üyelik motivasyonları ve beklentileri farklılık göstermektedir. Gelişen haberleşme imkanları STK'ların üyeleriyle haberleşme imkanlarını da artırmıştır. Ancak bu tür oluşumlarda iletişim genelde tek yönlü yani yukarıdan aşağı bir iletişim türüdür. Yöneticiler üyeleri adına düşündüklerini tebliğ eder. Sendika faaliyetleri üyelerin edilgen olduğu mesaj sendikacılığına dönüşmüştür. Bu konudaki diğer eleştiri noktası ise demokrasinin göstergesi olarak kabul edilen STK'larda yönetim kurulları ve başkanların yıllarca değişmemesi/değiştirilememesidir. Yöneticiliği meslek haline getiren bazı sendikacıların bir üst makama geçmedikçe yerinden ayrılması kolay rastlanan bir olay değildir. İşte bu açmaz sendikaların durağanlaşmasına ve kuruluş amaçlarından uzaklaşmasına yol açmaktadır. Buna çözüm olarak ise seçim sisteminin değiştirilmesi yanında barolarda uygulanmaya koyulduğu gibi şartları daha da kolaylaştırarak ayrı odalar oluşturulmasının yolları açılmalıdır. STK'ların yaptığı faaliyetler ülkenin tanıtımı ve yumuşak güç

oluşturulması yönünde önemli bir çarpana sahip olsa bile, yöneticileri atamayla belirlenen kurumların STK olarak kabul edilmesi eleştirileri beraberinde getirmektedir.

Sonuç

Sınırları belirlenmiş devlet üstünlüğü anlayışı giderek yıpranmasına ve her geçen gün bir meydan okumayla karşı karşıya kalmasına rağmen (Falk, 2002, s. 43) sınırlar hala davetsiz misafirleri dışarıda tutmakta ve devlet öncelikli aktör olmaya devam etmektedir (Benhabib, 2002, s. 440-442). Hükümetten ve kâr amacı gütmeyen kuruluşlardan destek alan STK’ların ulusal boyutta çözülemeyen konularda inisiyatif üstlenmesi önemlerini artırmıştır. Türkiye’de faaliyette bulunan bazı STK’lar iyi tanımadıkları batı kültürünü taklit etmeye çalışırken aslında içinden çıktığı toplumun kültürel kodlarıyla barışmalıdır. Ancak sivil toplum insanların dini inançlarına ve mensubiyet bağlarına önem vermekle birlikte bunlardan birinin diğerine baskı kurmasını istemediği de (Barry, 1999, s. 9) unutmamalıdır. Bazıları hayalinde canlandırdığı dinden hareketle dinin kontrol altında tutulmadığı takdirde sivil toplumun ortadan kalkacağını dillendirmektedir. Oysa demokrasi çok kültürlülüğü ve çok renkliliği demokratik bir toplumun ön şartı olarak kabul ediyorsa korkulması gereken bir durum yoktur (Kukathas, 1999, s. 37-42). Türkiye’de caminin, havranın, kilisenin yan yana bulunduğu, kimsenin dışlanmadığı kültür temellerinden geldiği göz ardı edilerek, sistemin zarar göreceğini iddia edenler bulunmaktadır. Ancak bu iddiayı destekleyen bir kanıt bulunmamaktadır. Çünkü samimi dindarların kendi inançlarına karşı yöneltilen uç fikirlere karşı sessiz kaldıkları görülmektedir (Doering, 1999, s. 49-50). Diğer yandan milletin dini değerlerini istismar etmeye çalışanların, insanların yardım yapma düşüncesiyle desteklediği bir kısım organizasyonları, dernekleri emellerine alet edebileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. İdari anlayış devletin üstün olduğu bir yapıdan, devletle STK’ların sorumluluk paylaştığı bir anlayışa dönüşmektedir. STK’ların toplumsal tepkinin dışı yansımalarının önemli kanallarından biri ve demokratik yönetimlerin emniyeti işlevinde olduğu söylenebilir. Çünkü temsili demokrasilerde STK’lar olmadan toplumsal sorunların hükümetlere iletilmesi ve çözümüne yönelik çareler aranması neredeyse mümkün değildir. Bunun için ise özellikle etkin konumda olan STK yöneticilerinin konumlarını koruma fikrinden vazgeçip gerçekten üyelerinin istekleri doğrultusunda kendi rotalarını belirlemeleri gerekmektedir. Sonuç olarak STK’lar karar mekanizmalarına katılım yolunun açık olduğunu ve ellerinde büyük bir güç bulduklarını bilerek kuruluşunda belirtilen amaçlarına uygun hareket etmelidir. Böylece üyelerinin isteklerini gerçekleştirirken toplum refahını da yükseltebilen bir işlevde olabileceklerdir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Ayşegül Güler: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Ayşegül Güler: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Güler, A. (2024). Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarının karar mekanizmalarına katılımı. *Akademik Hassasiyetler*, 11(24), 98-119. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1332682>

Kaynakça

- Akatay, A. & Yelkikalan, N. (2007). *Sivil toplum kuruluşlarında gönüllülük insan kaynakları yönetimi*. Ekin Yayınları.
- Aksoy, N. (2008). *Sivil toplum ve baskı grupları*. Kaknüs Yayınları.
- Aktay, Y. (2005). Sivil toplum ve sıkıntıları: oryantalizm, şiddet, vesaire. L. Sunar (Ed.), *Sivil toplum: farklı bakışlar* içinde (s. 9-28). Kaknüs Yayınları.
- Aktay, Y. (2008). Doğu-Batı ekseninde sivil toplum. M. Şentürk & A. Erdoğan (Ed.), “*Sivil*” toplum kavramı tartışmaları içinde (s. 53-71). Kaknüs Yayınları.
- Atay, F. R. (1968). *Çankaya Atatürk’ün doğumundan ölümüne kadar*, Pozitif Yayınları.
- Ayata, A. (2016). Human rights aspects of European foreign policy, *Global Journal on Humanites & Social Sciences*. 04, 01-07.
- Bachani, A.M., Tran, N. T., Agrawal, S. & Hyder, A. A. (2015). The role of NGOs in child injury prevention: an organizational assessment of one network of NGOs. *Health Policy* 119, 74-81, <https://doi.org/10.1016/j.healthpol.2014.10.010>
- Barry, N. (1999). Sivil toplum, din ve İslam. Ö. Demir (Ed.), *İslam, sivil toplum, piyasa ekonomisi* içinde (s.1-20). Liberte Yayınları.

- Barry, N. (2005). Klasik liberalizm ve sivil toplum. L. Sunar (Ed.), *Sivil toplum ve demokrasi içinde* (s.55-60). Kaknüs Yayınları.
- Benhabib, S. (2002). Transformations of citizenship: the case of contemporary Europe. *Government and Opposition*, 4(37), 439-465.
- Bottomore, T. (2017). *Siyaset sosyolojisi* (Çev. E. Mutlu), İletişim Yayınları.
- Cihan, A. (2007). *Osmanlı toplum yapısı ve sivil toplum*. 3 F Yayınevi.
- Çaha, Ö. (2005). Sivil toplum üstüne. L. Sunar (Ed.), *Sivil toplum ve demokrasi içinde* (s.17-20). Kaknüs Yayınları.
- Demir, Ö. (1999), Giriş. Ömer Demir (Ed.), *İslam, sivil toplum, piyasa ekonomisi içinde* (s.v-xxvii). Liberte Yayınları.
- Doering, D. (1999). Dinler ve sivil toplum. Ö. Demir (Ed.), *İslam, sivil toplum, piyasa ekonomisi içinde* (s.45-54). Liberte Yayınları.
- Doğan, İ. (2000). *Sivil toplum ondan bizde de var*. Sistem Yayıncılık.
- Doğan, İ. (2002). *Özgürlükçü ve totaliter düşünce geleneğinde sivil toplum*. Alfa Basım Yayım.
- Doğan, İ. (2013). *Sivil toplum anlayışı ve siyasal sistemler*. Astana Yayınları.
- Duran, B. (2005). Türkiye’de sivil toplum ve siyaset. L. Sunar (Ed.), *Sivil toplum: farklı bakışlar içinde* (s.189-223). Kaknüs Yayınları.
- Duran, B. (2008). 28 Şubat’ın gölgesinde “sivil” toplumu ve siyaseti düşünmek. M. Şentürk & A. Erdoğan (Ed.), *“Sivil” toplum kavramı tartışmaları içinde* (s. 249-262). Kaknüs Yayınları.
- Emre, A. (2008). Sivil toplum taleplerinin içinde ekonomik ve sınıfsal talepler yoktur ve ekonomik adaletsizliğe hiç yer verilmez. M. Şentürk & A. Erdoğan (Ed.), *“Sivil” toplum kavramı tartışmaları içinde* (s.87-96). Kaknüs Yayınları.
- Ensaroğlu, Y. (2001). *Tamamlanmamış bir değer insan hakları*. Şehir Yayınları.
- Erözden, O. (2005). Sivil toplumun karanlık yüzü: demokrasiye geçiş sürecinde sivil toplumun farklı görünümleri, Hırvatistan örneği. L. Sunar (Ed.), *Sivil toplum: farklı bakışlar içinde* (s.175-187). Kaknüs Yayınları.
- Falk, R. (2002). *Yırtıcı küreselleşme bir eleştiri* (Çev. A. Çaksu), Küre Yayınları.
- İbrahim, F. & Wedel, H. (1997). Giriş. F. İbrahim & H. Wedel (Ed.), Ortadoğu’da *sivil toplumun sorunları* içinde (s.11-29). İletişim Yayınları.
- Joachim, J. M. (2007). *Agenda setting, the UN, and NGOs gender violence and reproductive rights*. Georgetown University Press.
- Kamu görevlileri sendikaları ve toplu sözleşme kanunu. (2001, 12 Temmuz). *Resmî Gazete*.

- Karagöz Yerdelen, B. (2021). Sivil toplum ve demokrasi, R. Keleş & E. Alacadağlı (Ed.), *Sivil toplum, demokrasi ve kent yönetimi* içinde Astana Yayınları.
- Keleş, R. (2021). Demokrasi, sivil toplum ve kent yönetimi, R. Keleş & E. Alacadağlı (Ed.), *Sivil toplum, demokrasi ve kent yönetimi* içinde Astana Yayınları.
- Keyman, E. F. (2006). *Türkiye’de sivil toplumun serüveni: imkânsızlıklar içinde bir vaha*. STGM (Sivil Toplum Geliştirme Merkezi) Yayınları.
- Kırılmaz, M. (2013). *Güven ve güvenliğin sağlanmasında sivil toplum kuruluşları*. Adalet Yayınevi.
- Koçak, B. & Can, H. (2023). Toplumsal güven kavramının sivil toplum kuruluşları açısından önemi. S. Sarıbaş & T. Akkuş (Ed.), *Sosyal, insan ve idari bilimlerde yenilikçi çalışmalar* içinde (s.2179-2195). Duvar Yayınları.
- Kong, N., Salzman, O., Steger, U. & Ionescu-Somers, A. (2002). Moving business/industry towards sustainable consumption: the role of NGOs, *European Management Journal*, 20 (2), 109-127.
- Kukathas, C. (1999). İslam, demokrasi ve sivil toplum. Ö. Demir (Ed.), *İslam, sivil toplum, piyasa ekonomisi* içinde (s.21-44). Liberte Yayınları.
- Küçükömer, İ. (2009). *Cuntacılıktan sivil topluma*. Profil Yayıncılık.
- Ortaylı, İ. (2020). *Avrupa ve biz*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ottaway, M. (2001). Corporatism goes global: international organizations, nongovernmental organization network, and transnational business. *Global Governance*, 7(3), 265-292.
- Paker, C. (1998). Açılış oturumu. E. Altınoğlu & A. Gür (Ed.), *Yoksulluğu önleme stratejileri, sivil toplum kuruluşları diyalogu* içinde (s.11-12). TESEV Boyut Matbaacılık.
- Poret, S. (2019). Label wars: competition among NGOS as sustainability standard setters. *Journal of Economics Behavior and Organization*, 160, 1-18, <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2019.02.015>
- Saran, U. (2004). *Kamu yönetiminde yeniden yapılanma “kalite odaklı bir yaklaşım”*. Atlas Yayıncılık.
- Sarıbay, A. Y. (1998). Türkiye’de demokrasi ve sivil toplum. E. F. Keyman & A. Y. Sarıbay (Ed.), *Küreselleşme sivil toplum ve İslâm Türkiye üzerine yansımalar* içinde (s.88-110). Vadi Yayınları.
- Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu. (2012, 7 Kasım). *Resmî Gazete*.
- Sharma, K., L. (2001). Hint devleti ve STÖ’ler: bazı düşünceler. (Çev. I. Ergüden), *Sivil toplum örgütleri neoliberalizmin araçları mı, halka dayalı alternatifler mi?* içinde (s.150-155). Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi (WALD). Kros Matbaacılık.
- Sunar, L. (2005). *Sivil toplum: farklı bakışlar*. Kaknüs Yayınları.

- Tabakoğlu, B. (2002). Türkiye’de sivil toplum söylemleri STK’lar, yerleşme ve yerel yönetimler. A. Çakmak (Ed.), *Türkiye’de sivil toplum kuruluşları sempozyumu-xi* içinde. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını.
- Tarhanlı, T. (1998). Birinci oturum: Dünyada ve Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarının gelişimi. Üç sempozyum sivil toplum kuruluşları. Türkiye’de sivil toplum kuruluşları sempozyumu 16-17 Aralık 1994. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü (2023a, 22 Temmuz). *Dernek sayıları*. 22 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.siviltoplum.gov.tr/dernek-sayilari> adresinden edinilmiştir.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü (2023b, 22 Temmuz). *Vakıfların türlerine göre dağılımı*. 22 Temmuz 2023 tarihinde https://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_945_290519/vakif-istatistikleri/yeni-vakiflar2023-sorasi/01-vakiflarin-turlerine-gore-dagilimi--14072023.pdf adresinden edinilmiştir.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü (2023c, 22 Temmuz). *5253 sayılı dernekler kanuna göre Türkiye’de faaliyet göstermesine izin verilen yabancı STK’lar*. 22 Temmuz 2023 tarihinde https://www.siviltoplum.gov.tr/kurumlar/siviltoplum.gov.tr/istatistikler/YabancıSTK/izin_verilen_listesi_tr.pdf adresinden edinilmiştir.
- T.C. Ticaret Bakanlığı (2023, 2 Mayıs). *Türkiye’de kooperatifçilik*. 2 Mayıs 2023 tarihinde <https://ticaret.gov.tr/kooperatifcilik/bilgi-bankasi/kooperatifler-hakkinda/turkiyede-kooperatifcilik> adresinden edinilmiştir.
- T.C. Yüksek Seçim Kurulu (2023). *14 Mayıs 2023 Cumhurbaşkanlığı ve 28. dönem milletvekili genel seçimleri seçim istatistikleri bülteni*. 10 Haziran 2023 tarihinde <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/14Mayis2023CBSecimIstatistik.pdf> adresinden edinilmiştir.
- TESK (2023, 22 Temmuz). *İllere göre esnaf, işyeri, nüfus ve oda bilgileri*. 22 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.tesk.org.tr/resimler/sicil/4.pdf>, adresinden edinilmiştir.
- Tosun, G. E. (2001). *Demokratikleşme perspektifinden devlet-sivil toplum ilişkisi* (Türkiye örneği). Alfa Basım Yayın Dağıtım.
- Tosun, G. E. (2005). Türkiye’de devlet-sivil toplum ilişkisi ve demokrasinin pekişmesinin önündeki engeller. L. Sunar (Ed.), *Sivil toplum ve demokrasi* içinde (s. 123-143). Kaknüs Yayınları.
- Tosun, G. E. (2008). “Sivillik, karşılıklılık ve diğer kâmlık eğilimlerinin gözlenebildiği sivil toplum demokratikleşme sürecinin tamamlayıcısı olacaktır”. M. Şentürk & A. Erdoğan (Ed.), *“Sivil” toplum kavramı tartışmaları* içinde (s.87-96). Kaknüs Yayınları.

- TÜİK, (2022). *Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları*. 20 Haziran 2023 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2022-49685> adresinden edinilmiştir.
- Yıldırım, İ. (2004). *Demokrasi sivil toplum kuruluşları ve yönetim*. Seçkin Yayıncılık.
- Wedel, H. (1997). Türkiye Cumhuriyeti'nde sivil toplumun nüveleri-demokratikleşmenin taşıyıcısı mı, yeni bir seçkinler örgütlenmesi mi? F. İbrahim & H. Wedel (Ed.), *Ortadoğu'da sivil toplumun sorunları* içinde (s.137-162) (Çev. E. Özbek). İletişim Yayınları.

Extended Abstract

It is important to assess the impact of non-governmental organizations (NGOs) on decision-makers and policymakers in Turkey. To this end, the historical development of the concept of NGOs and their impact on society should be examined. NGOs are organizations that contribute to the development of democracy and have the ability to act independently from the state, essentially serving as schools of democracy. They provide individuals with the opportunity to express themselves and claim their rights. The existence of NGOs established for various purposes creates a structure in which people can express their demands more easily through different organizations. Therefore, it is more crucial to understand how people perceive this concept rather than focusing solely on the definition of civil society or who uses it in what sense. There is no single accepted role or definition of NGOs, as they can act as tools or counterbalances to policymakers. Today, there is no consensus on what should be included in civil society. Being a member of a movement in society or having sympathy is among the indicators of civil society. The concept of civil society, originating from the West, continued its activities in Turkish society under the name of waqfs, existing in every field needed in society. In Islamic society, a structure was established in Medina in 622, considered a project for establishing a civil society and presenting a new culture by determining the rights and responsibilities of different social groups. Waqfs, fostering solidarity among people in Turkish society and aiming to provide solutions to societal needs, should be seen as the first examples of NGOs. NGOs, initially established in the West to address capital-labor problems during the industrialization process, emerged as a top-down demand in Turkey, which was primarily an agrarian society. The first attempt that can be characterized as a civil society in Ottoman society was the Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane, founded in 1856. Another example is the Hilal-i Ahmer Society, now known as the Turkish Red Crescent. However, the desired development could not be achieved due to the impact of war processes. Frequent revolutions and interventions inflicted deep wounds on NGOs. Civil society activities, seen as a distinct expression of individuals seeking a remedy for their powerlessness in the face of the state, began in Turkey in 1950 with the end of single-party rule. In the West, civil society became widespread

during the urbanization process. In Turkey, the concept of civil society gained popularity and became firmly established in the language since the early 1980s, primarily advocated by opponents of the military administration. It is evident that non-governmental organizations operate in numerous fields in Turkey. When examining the areas in which NGOs operate and their capacity to influence decision-makers, the concept of democracy needs to be addressed.

The concept of democracy holds significance in civil society. In a democratic system, the government refrains from using force, and people express their free will through elections within a framework of specific institutions and rules. Civil society involves the limitation of state authority, the expansion of social freedoms based on consensus within the rule of law, and the creation of conditions for various groups within society to express themselves. The emphasis that NGOs place on participation is closely linked to the democratic tradition of the society from which they emerge. Given that NGOs in Turkey have diverse founding objectives, uniting them under common decisions becomes challenging. Additionally, the worldviews and expectations of NGO members may not align with the goals of their managers. Since the 1960s, with the migration from rural to urban areas in Turkey, people have begun forming associations of fellow townspeople. This collective action aims to achieve influence that individuals cannot attain through solo efforts and to address challenges in social life. Primarily, these associations do not intend to impact decision-makers directly. NGOs are increasingly viewed as a means of continuously influencing politics. While NGOs are not political movements, they can exert influence on politics, form pressure groups, and work towards the realization of political demands. In doing so, it is emphasized that they should maintain independence from politics.

Today, NGOs have begun to shape the agenda of national politics through their reactions and proposals. NGOs should unite by promptly communicating on the internet about various issues to enhance their influence on decision-makers and shape public opinion. NGOs have played a significant role in conveying the demands of citizens to decision-makers in various periods. While they act as a bridge between the government and citizens, exerting social pressure on decision-makers, the debate persists on whom NGOs truly represent and the extent of their influence. In Turkey, civil society reactions can sometimes take the form of threatening rhetoric against the government to safeguard the privileges of the wealthy. Some factions seek to legitimize their demands through civil society organizations to maintain elitist privileges. The mere presence of numerous NGOs in a country does not necessarily indicate the effectiveness of civil society organizations, nor does it always contribute to the development of democracy. NGOs themselves require democratization, and mechanisms should be established to allow them broader participation in policy formulation and implementation. In a system where the state is the main actor, the development of NGOs does not alter the

state's position as the primary actor. States often collaborate with NGOs, particularly on issues they cannot resolve within their own sovereignty. The administrative understanding is shifting from a state-centric model to one where the state and NGOs share responsibility. NGOs are essential channels for social reaction and serve as the safety system for democratic governments. In representative democracies, addressing social problems and seeking solutions without the involvement of NGOs becomes challenging. Consequently, NGO managers should abandon the notion of merely protecting their positions and instead align their course with the wishes of their members.

TURKISH-RUSSIAN RELATIONS FROM THE COLD WAR TO 2002 AS THE BEGINNING OF CURRENT RELATIONS

Burak Şakir ŞEKER*

Abstract

In this study, Turkish-Russian relations in the Cold War period and the Post-Cold War time till 2002 are discussed. Since 2002 is accepted as the beginning of current relations and a breakthrough year in relations, a separate analysis is required for the next period. It is seen that the relations between Türkiye and Russia were tense between the years 1945-1965, and then went through a soft period until the end of the Cold War period. It is clearly understood that Turkish-Russian relations gained a new dimension after the collapse of the USSR. Economic-commercial relations constituted the most important area of this period, in which competition also predominated. In the first part of this study, the historical development of Turkish-Soviet relations in the Cold War period is tried to be discussed. Economic and commercial relations assumed the locomotive role in the cooperation between the two countries, giving a different quality to the political, military and security issues and relations with third countries. In the second part, the new era for the affairs is analyzed and, in this regard, it should be noted that the leaders of the two countries have made great efforts since the beginning of the 1990s. In these years, many strategic projects were signed and implemented in the context of bilateral relations. It is obvious that the relations between the two countries reached a strategic dimension in areas such as economic-commercial and energy. It is also analyzed that the momentum gained in Turkish-Russian relations and the good level of relations also served regional stability and common interests. Finally, it may be assumed that the years examined by this paper is also a period that helped to create strong relations between two countries in the 21st century.

Keywords: Türkiye, USSR, Cold War, Russian Federation, Political History.

SOĞUK SAVAŞ'TAN GÜNCEL İLİŞKİLERİN BAŞLANGICI OLARAK 2002 YILINA KADAR TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ

Öz

Bu çalışmada Soğuk Savaş ve sonrası dönemde 2002 yılına kadarki Türk-Rus ilişkileri ele alınmaktadır. 2002 yılı, güncel ilişkilerin başlangıcı ve ilişkilerde bir atılım yılı olarak kabul edildiğinden sonraki dönem için ayrı bir analiz gerekmektedir. 1945-1965 yılları arasında Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin gergin olduğu, ardından Soğuk Savaş döneminin sonuna kadar yumuşak bir dönem

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, seker.burak@hbv.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8536-1790>

geçirdiği görülmektedir. SSCB'nin dağılmasından sonra Türk-Rus ilişkilerinin yeni bir boyut kazandığı açıkça anlaşılmaktadır. Rekabetin de hâkim olduğu bu dönemin en önemli alanını ekonomik-ticari ilişkiler oluşturmaktadır. Bu çalışmanın birinci bölümünde Soğuk Savaş ve sonrası dönemde Türk-Sovyet ilişkilerinin tarihsel gelişimi ele alınmaya çalışılmıştır. Ekonomik ve ticari ilişkiler, iki ülke arasındaki işbirliğinde lokomotif rolü üstlenmiş, siyasi, askeri ve güvenlik konularına ve üçüncü ülkelerle ilişkilere farklı bir nitelik kazandırmıştır. İkinci bölümde ise ilişkilerde yeni dönem analiz edilmekte olup, bu konuda iki ülke liderlerinin 1990'lı yılların başından bu yana büyük çaba sarf ettiğini belirtmek gerekir. Bu yıllarda ikili ilişkiler bağlamında birçok stratejik projeye imza atılmış ve hayata geçirilmiştir. İki ülke ilişkilerinin ekonomik-ticari ve enerji gibi alanlarda stratejik bir boyuta ulaştığı aşikârdır. Türk-Rus ilişkilerinde kazanılan imenin ve iyi düzeydeki ilişkilerin bölgesel istikrara ve ortak çıkarlara da hizmet ettiği analiz edilmektedir. Son olarak bu yazının incelediği yılların aynı zamanda 21. yüzyılda iki ülke arasında güçlü ilişkilerin oluşmasına yardımcı olan bir dönem olduğu varsayılabilir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, SSCB, Soğuk Savaş, Rusya Federasyonu, Siyasi Tarih.

Introduction

The Great States and Empires built by the Turks and Russians in the Eurasian geography have kept two different nations alive in the same political system and have had to establish positive or negative relations with each other. The two nations, usually faced and fought against each other, were sometimes able to form alliances against the common enemy.

It is seen that the policy of Tsarist Russia towards the Ottoman Empire underwent a dramatic change at the beginning of the twentieth century through participating in the plans to share the Ottoman Empire. While the World War-I brought with it defeat and then the collapse of the Ottoman Empire, the Turkish National Struggle was added to the end of this destruction and formed the starting point of a new Turkish state. The end of the imperial period in Russia and the occurrence of the Bolshevik Revolution in Russia coincides with the same period. After the establishment of the Turkish Republic in the post-Ottoman Anatolian lands, until 1940, a positive relationship graph is encountered between the two countries.

The period in which Turkish-Russian relations witnessed cooperation and good neighborly relations in political and economic fields; it is the period of time from the end of the First World War to the beginning of the Cold War. After October Revolution in 1917, the establishment of Union of Soviet Socialist Republics (USSR) in Russia, subsequent invasion of Anatolia, the start of the National Struggle in Türkiye and the establishment of the Turkish Grand National Assembly (GNAT) government are the fundamental historical events between the two countries for the beginning of the mutual relationship. During the National Struggle, the USSR supported Türkiye's war of independence against imperialism, and in return, the GNAT government made an effort to end its isolation in the international arena by improving its

relations with the USSR. After the proclamation of the republic in Türkiye in 1923, a Friendship Agreement was signed with the USSR in 1925 and Turkish-Russian relations progressed in this framework in the interwar period. At the same time, the USSR supported Türkiye's membership to the League of Nations (LoN) in 1932 and sole rulership of straits with Montreux Agreement in 1936 (De Luca, 1977, p. 503-512).

Turkish-Russian relations between 1920 and 1940 generally followed a positive course. Although there were developments that caused tensions from the signing of the Montreux Convention until the Second World War, these problems were not enough to disrupt the good relations between the two countries. It should also be noted here that some of the policies pursued by the Soviets before the Second World War, starting from the mid-1930s, caused Türkiye to keep its distance from the Soviet Union. In 1939, England and France tried to establish a peace bloc in response to the aggressive policies of Germany and Italy in Europe. Especially, the expansionist policies of Italy in the Mediterranean region disturbed Türkiye and caused it to be included in the peace bloc (Di Casola, 1997, p. 332-341).

At the beginning of the Cold War, the threat perception that emerged as a result of the USSR's demands for land and bases from Türkiye in return for the renewal of the Friendship Agreement signed in 1925, gradually moved Türkiye away from the USSR. And this situation pushed Türkiye to enter into an almost unconditional cooperation with the United States of America (USA) (Mark, 1997, p. 383-389).

This break in the Turkish-Russian relations with the beginning of the Cold War caused the relations between the two countries to progress with tides in the following period. This situation in the political sphere continued until the mid-1960s. In the economic field, the search for cooperation, which started especially at the end of the 1950s, accelerated from the second half of 1960s and lasted until the end of Cold War, so there was visible development in the economic relations between the two countries.

In the first part of this study, the historical development of Turkish-Soviet relations in the Cold War period is tried to be discussed. Economic and commercial relations assumed the locomotive role in the cooperation between the two countries, giving a different quality to the political, military and security issues and relations with third countries. In the second part, the new era for the affairs is analyzed and, in this regard, it should be noted that the leaders of the two countries have made great efforts since the beginning of the 1990s. In these years, many strategic projects were signed and implemented in the context of bilateral relations. It is obvious that the relations between the two countries reached a strategic dimension in areas such as economic-commercial and energy.

In this study, Turkish-Russian relations in the Cold War period and the Post-Cold War time till 2002 are discussed. Since 2002 is accepted as the beginning of current relations and a breakthrough year in relations, a separate

analysis is required for the next period. It is seen that the relations between Türkiye and Russia were tense between the years 1945-1965, and then went through a soft period until the end of the Cold War period. It is clearly understood that Turkish-Russian relations gained a new dimension after the collapse of the USSR. Economic-commercial relations constituted the most important area of this period, in which competition also predominated. Finally, it may be assumed that the years examined by this paper is also a period that helped to create strong relations between two countries in the 21st century.

In accordance with the approach of the paper, process tracing method is followed to emphasize the relation between common history of the two states and emerging issues as well as cooperations. Additionally, as a subfield, case-centric process tracing is selected to unravel the similarities and differences of the foreign policies of two states historically. The main research question of the study is whether the historical relations between two states have affected the current period from the scratch in a bad manner or the two leaders have found a way to develop a mutual understanding. As a hypothesis, although historical background of the relations has been always there, Türkiye and RF have been aware of the dynamic nature of the global power tendencies and this awareness will keep them in close relations which always create an environment to solve the issues between them. And finally, importance of the paper is depending on the same structure that emphasizes the historical realities as well as its repercussions on the years and relations. So, this perspective will help us to keep the events in mind while living in a positive atmosphere in terms of political and economic relations. That approach may create a result that historical relations of the states neither a thing that could be ignored in the current diplomacy nor a fundamental dimension to create an obstacle which may prevent possible win-win negotiation.

1. TÜRKİYE-SOVIET RELATIONS DURING COLD WAR PERIOD: TENSION (1945-1965) AND SOFTENING (1965-1991) PERIODS

The Cold War, which emerged after the Second World War, created important political, economic, military, and socio-cultural effects in Türkiye as well as all over the world. The tension and rivalry between communist world (leader USSR) and the capitalist world (leader USA) forced Türkiye, which was able to maintain a relatively independent foreign policy in the interwar period (1918-1939) and had no choice but to choose one of the two poles. While the crisis that occurred between the allies of World War II after the withdrawal of fascist dictatorships from the world stage led to the emergence of a new system in the world, this period was also a period in which radical changes were experienced in Türkiye. Especially in the interwar period, the USSR's policy towards Türkiye, which was Türkiye's biggest ally and supporter in the international arena, was a factor pushing Türkiye to the capitalist Western alliance led by the USA, while the USA's new world order

started to be established. This role was also a factor that led to the development of American-Turkish relations and then Türkiye's voluntary entry into Western alliance. In other words, in addition to global developments, Türkiye's political, economic, and military interests and needs were the dynamics that shaped the country's domestic and foreign policy during Cold War (Merrill, 2006, p. 28-36).

After World War II, the aggressive policy of USSR under Joseph Stalin towards Türkiye led Turkish decision makers to seek a new direction for the protection of the country's territorial integrity and sovereignty. In return for the renewal of the Treaty of Friendship and Non-Aggression, which was signed in 1925 between USSR and Türkiye and renewed several times before, in 1945, the USSR requested land from Türkiye (Kars and Ardahan) and bases in the straits and sent a letter to the Moscow Ambassador Selim Sarper. This was a development that deeply affected Turkish-Soviet relations in the following period. This development should be considered on the fact that Türkiye joined the United Nations (UN) as a founding member in 1945 although it had not participated in the Second World War on the side of the allies. So, it was a shocking development for Türkiye, which felt lonely in this occasion, and in the following period Türkiye made an intense effort to get rid of this loneliness and join the Western alliance. Upon this development, the USA did not want to lose Türkiye, which had a critical role in the Middle East, to the USSR and started to follow a more active policy for Türkiye. The sending of the body of Ambassador Münir Ertegün, who lost his life in Washington, to Istanbul with the Missouri Battleship has been one of the developments that showed that the USA stood by Türkiye in the face of Soviet threats (Fisher, 1995, p. 130-134).

In the following period, the aid of the USA to Türkiye increased even more and the increasing American presence and influence in a neighboring country caused the reaction of the USSR. After the Missouri Incident, Türkiye was included in the Truman Doctrine, which was declared by the US President Harry S. Truman in 1947 and included financial aid to Türkiye and Greece, and as a result, 100 million dollars was donated to Türkiye by the USA. Similarly, Türkiye was included in the Marshall Aid, which was announced by US Secretary of State George Marshall a year after the Truman Doctrine, aimed at post-war economic development of Europe and making it a strong market for American goods. In the following years, by providing financial, economic, and military support to Türkiye within the scope of the US Marshall Aid, it tried to strengthen Türkiye's resistance against the USSR and to increase the American influence in Türkiye (Roberts, 2011, p. 60-69)

On the one hand, all these developments in the second half of the 1940s pushed Türkiye into the Western alliance, on the other hand, it caused the tension in Turkish-Soviet relations to peak. Türkiye's participation in the Western alliance further increased the threat perception in the USSR and the

two countries came face to face with many developments, especially in the 1950s.

The main development that strengthened Türkiye's relations with the Western alliance and deeply affected its relations with the USSR was Türkiye's membership in NATO. Since establishment of organization in 1949, Türkiye has applied for membership but was rejected. The biggest foreign policy goal of Turkish decision makers in this period was to make Türkiye a member of NATO as soon as possible and to take it under protection against the USSR. This process, which started during Republican People's Party period, continued during Democratic Party period, which came to power with the elections held on May 14, 1950, and Türkiye was accepted into NATO together with Greece in 1952 (Leffler, 1985, p. 807-25).

One of the most important reasons for Türkiye's acceptance into NATO was that United States discouraged Britain from stance against Türkiye's membership., and another was that Türkiye acted together with the Western alliance and especially the United States for the War in Korea that broke out in 1950. The Korean War, which started in the summer of 1950 when the USSR-supported North Korea crossed the thirty-eighth Parallel. And then North Korea attacked South Korea, supported by USA, continued for three years. Following the attack of North Korea, UN Secretary General Trygve Li called on the member states to support South Korea, and Türkiye, under the leadership of the Democratic Party, immediately accepted this call and sent a brigade of 4500 soldiers to Korea under the command of General Tahsin Yazıcı (Lippe, 2000, p. 92-102).

Türkiye's NATO membership disturbed the USSR even more after the death of Stalin in 1953, on the other hand the Soviet administrators, declared that they gave up their demands for lands and bases in the straits for Türkiye. Türkiye noted with satisfaction the statement of the USSR that it made no territorial claims against Türkiye. Türkiye declared the desire for continuation of good neighborly relations and the establishment of peace and security referred to in this statement fully corresponds to the desire that Türkiye has always fed and will continue to foster (Yaacov, 1974, p. 106–107).

Although mutual steps were taken to improve Turkish- Soviet relations after the death of Stalin, Türkiye's distrust of the USSR and its unconditional loyalty to the Western alliance and the USSR's discomfort with Türkiye's NATO membership were the most important obstacles to the development of relations. Although the USSR leader Khrushchev announced the principle of "Peaceful Coexistence" at the congress of Communist Party of the Soviet Union (CPSU) in 1956 and tried to include Türkiye in this policy, both Türkiye's display of policies compatible with the Western alliance and the confrontation between the two countries as a result of the developments in the Middle East, prevented the development of Turkish-Russian relations in this period (Magnúsdóttir, 2006, p. 111-118).

After Türkiye became a member of NATO in 1952, the most important foreign policy goal of the Democrat Party (DP) government was to make Türkiye a strong actor in the Middle East acting together with the West. In this context, especially in the second half of the decade, with the developments in the Middle East Türkiye played more active role. However, this active policy implemented by Türkiye cannot be said successful. The most important reason for this was that Türkiye approached the region from the perspective of the West, especially with the US perspective, and failed to analyze the dynamics of the region. To put it more clearly, while Türkiye's Middle East policy was based on opposition to the USSR and communism, the main factors shaping the region were rising Arab nationalism, anti-Israel, and anti-Westernism in particular against England and France. As a result, Türkiye's Middle East policy, which put the USSR at its focal point, not only failed, but also made the relations between the two countries even more problematic. The strategy of the USSR to reach the warm seas by infiltrating the region, especially through Egypt and Syria, was one of the main factors that played a role in this development (Schoenberger and Reich, 1975, p. 7-16).

The first step of Türkiye's strategy to be a part of the developments in the Middle East in the 1950s was the Middle East Command Project, which was established in 1951-1952 but ended in failure. This project aimed to create a line of defense against the USSR and the spread of communism and especially the endangerment of the flow of Middle Eastern oil to the West by bringing Türkiye and Egypt together under the leadership of Britain. However, the establishment of an anti-Western and pro-Arab nationalist government after the Free Officers Coup in Egypt in this period, and Türkiye's main foreign policy target being NATO membership, so that the project failed to show much interest in this alliance (Onozawa, 2005, p. 120-129).

Although the Middle East Command Project was unsuccessful, the idea of an organization to be established against the spread of the USSR and communism in the region was met with the reaction of the USSR from the very beginning. After the Western states' offer of organization to Egypt, the USSR condemned and protested this proposal by giving a note to both Egypt and regional countries such as Iraq, Lebanon, Israel, and Saudi Arabia on 21-22 November 1951. Similarly, on November 24, 1951, it gave a note to the USA, England, France and Türkiye, stating that this project was a part of the aggressive policies of the Allies against the USSR. Continuing its anti-organizational policy in the next period, the USSR emphasized that this project could cause a new world war and that it would mean not only itself but also the "democracy of the peoples" to be surrounded. In response to this note, the Western allies and Türkiye each issued a reply note, stating that the Soviet claims did not reflect the truth and condemned the Soviet policies. As a result, the Middle East Command Project did not materialize, but the Western allies

and Türkiye continued their efforts and ensured the establishment of the Baghdad Pact in 1955 (Hahn, 1987, p. 26-33).

After the failure of the Middle East Command Project, the USA changed its strategy and Foreign Minister John Foster Dulles stated that the Northern Belt Project would be more successful if the member states in the region established an organization on their own initiative. In this context, diplomatic negotiations started between Türkiye and Iraq at the end of 1954 and the Baghdad Pact was signed in February 1955. First of all, Türkiye and Iraq joined the pact, and later on, England, Iran and Pakistan also joined. The Baghdad Pact continued to exist until the coup in Iraq in July 1958, but when the government established in Iraq after the coup withdrew from the pact, it continued to exist under the name of the Central Agreement Organization (CENTO), which was an ineffective organization (Gaddis, 1990, p. 52-66).

Like the Middle East Command Project, the Baghdad Pact was also under the observation of USSR since the very beginning. According to the USSR, the Baghdad Pact is a product of capitalist imperialism and poses a threat to the southern borders of the USSR through Türkiye and Iran. According to Bohlen, the US Ambassador in Moscow, the USSR was able to reach regions that it had never reached before, especially in the Middle East, during the Cold War, and the USSR needed countries that would cooperate with it rather than communist regimes in the region. The countries meant here are Egypt and Syria, which were not communists but anti-Western and Arab nationalist. The USSR provided economic and military support to these two countries and thus strengthened its presence in the region. The fact that Iran later joined the Baghdad Pact further increased the concerns of the USSR (Ruddy, 1986, p. 400-407).

The signing of the Baghdad Pact further increased the division and tension in the Middle East. While the struggle between the USA and the USSR accelerated on the one hand, the relations between countries such as Türkiye, Iran and Pakistan, which were members of the pact, and Syria and Egypt, which were against the pact, worsened after the establishment of the pact. One of the best examples of this division is the border tension between Türkiye and Syria in 1957. The increasing Soviet presence in Syria and the concern that Syria will turn into a communist state, which is a Soviet satellite, caused Türkiye to give a strong reaction against Syria. As a result, Türkiye conducted an exercise with the participation of many military forces in a region close to the Syrian border, and this event was met with a reaction by Syria. While Syria accused Türkiye of threatening its border security and territorial integrity, Türkiye also accused Syria of acting jointly with the USSR and serving communism. The autumn months of 1957 continued with mutual accusations and the involvement of the USSR and the USA. On September 10, 1957, the USSR Prime Minister Nikolai Bulganin sent a letter to the Turkish Prime Minister Adnan Menderes, accusing that Türkiye was planning to attack Syria with the support of the USA (Quainton, 2022, p. 64-72).

After this mutual correspondence, the USSR leader Khrushchev accused the US Secretary of State Dulles of inciting Türkiye against Syria in an interview he gave to the New York Times (Reston, 1957). Dulles denied this accusation at the press conference he held on October 16, 1957, and stated that the USA would come to Türkiye's aid if the USSR attacked Türkiye (US Office of the Historian, 1957)

Mutual accusations continued in the next period and the crisis between Türkiye and Syria turned into a show of strength between the two blocks. This crisis, which was brought to the UN General Assembly to be discussed by Syria, and the tension between the two countries ended in the following period. The Syrian Crisis is one of the most important developments showing the tension between Türkiye and the USSR. This tension decreased somewhat due to the efforts to develop economic relations between USSR and Türkiye, especially as a result of the crisis in Turkish economy at the end of the 1950s. Despite the tension and problems in political and military relations, with the effect of the economic crisis, the DP government made an effort to increase economic relations with the USSR, especially at the end of the 1950s, and this effort was also met by the USSR. As a result, Turkish- Soviet economic relations began to develop in this period, especially through swap agreements and credit supports. On the other hand, this situation was tried to be used as a trump card against the Western alliance and the USA, which was thought not to provide sufficient support by the DP. The USA also realized this situation and was uncomfortable with Türkiye's rapprochement with the USSR, even in the economic field. Turkish- Soviet economic relations have shown a greater development since the second half of the 1960s, when Türkiye began to question its relations with US and pursue more balanced policy between two superpowers, especially due to the softening in the Cold War and the Cuban Crisis and the Cyprus Problem (Reiman, 2016, p. 169-176).

Afterwards, the coup d'état took place on 27 May 1960 and the DP government was overthrown and replaced by the National Unity Committee (MBK) government, and after the 1961 elections, a coalition government was established under the prime minister of İsmet İnönü. In this case, developments in Türkiye's domestic and foreign policy played important role as well as impact of global varieties.

The most important developments that created tension in the relations between the two countries at the beginning of the 1960s were the U-2 Crisis in 1960 and the Cuban Crisis in 1962. Turkish- Soviet relations once again entered a tense period after a U-2 spy plane, which took off from Adana on 1960, was caught on the radars of USSR. The tension that emerged as a result of the USSR's attempt to place a nuclear missile in Cuba in response to the Jupiter missiles placed in Türkiye by the USA in the 1950s was replaced by the diplomatic traffic between the then US President J.F. Kennedy and the USSR leader N. Khrushchev. In order to withdraw the missiles sent to Cuba, it was requested that the Jupiter missiles in Türkiye be removed first, and this

decision was effective in solving the crisis. What should be emphasized for Türkiye in this crisis was that the USA took this decision without consulting Türkiye. The Cuban Missile Crisis was the first event that caused Turkish decision makers to question the US-oriented foreign policy (Ziegler, 2009, p. 105-106).

After the end of the Cuban Crisis that solved with the dismantling of Jupiter missiles, placed in Türkiye by the USA in the 1950s, relations entered a period of normalization and softening. Detent term between the USA and the USSR, which started after the Cuban Missile Crisis in 1962 and ended with the invasion of Afghanistan by the USSR in 1979, was also another factor that affected Turkish foreign policy. (Marples, 2002, p. 227-229).

The development of Turkish-Russian relations, especially in the field of economy, was due to the threatening letter from US President Lyndon B. Johnson to Prime Minister İnönü before Cyprus intervention in 1964. As a result of this, decision makers in Türkiye started to seek a more balanced policy between the two superpowers by taking advantage of the softening between USSR and USA during the Cold War (CIA, 1964).

Another event that created a break in Turkish-American relations and had positive reflections on Turkish-Russian interests in the following period was the Cyprus Problem, which was the most important agenda item of Turkish foreign policy in the 1960s and 1970s. Independent Republic of Cyprus, which was founded in 1960, was established as a state where Turks and Greeks lived together, with the presidency of Archbishop Makarios (leader of the Greek community on the island), and his deputy, Fazıl Küçük (the leader of Turkish community). The problems that arose between the two communities in the following period, and especially the Bloody Christmas event in December 1963, in which the Greeks' underground organization EOKA massacred the Turks on the island, required Türkiye to take a more active role in its position towards the island. In this context, the letter that went down in history as the Johnson Letter from US President L.Johnson to Turkish Prime Minister İnönü in 1964, when Türkiye was planning to intervene in the island by using its right of guarantor, caused the deterioration of Turkish-American relation. Additionally, previous Turkish- Soviet relations paved the way for further development compared to the previous period. The threatening letter from the President of the USA was influential in Türkiye's efforts to establish more balanced relations between the two superpowers, although it did not leave the NATO alliance in the following years. The most important point to be emphasized here is that the governments in Türkiye were trying to maintain this policy regardless of ideology (Harris, 1982, p. 127-134).

Türkiye's relations with USSR and USA resemble a pendulum, its relations with USSR declined while it had good affairs with the USA between 1945-1964, and vice versa after the middle of 1960s. As the USSR aimed to improve relations with Türkiye, Turkish- Soviet relations developed rapidly, especially after 1965. Despite all these developments, the possibility of a

Turkish state to be established in Cyprus to cooperate with NATO led the USSR to oppose Türkiye's active role in the Cyprus issue and to continue its political pressure on Türkiye.

During the softening process after 1965, the leader of the Justice Party (AP) and then prime minister Süleyman Demirel first visited the USSR in 1967, and President Cevdet Sunay followed him in 1969. The most important purpose of these visits was to improve the economic relations between the two countries. In the 1970s, the two countries faced each other again because of the Cyprus problem, and especially in 1974, Türkiye's operation on the island drew the reaction of the USSR. The USSR, which opposed Türkiye's being the only power on the island, signed a declaration for Türkiye to withdraw its soldiers from the island after the operation. In the period following the operation, after Greece left the military wing of NATO, a rapprochement occurred between the USSR and Greece and the USSR administration supported the activities against Türkiye. After the Cyprus operation, the embargo imposed by the USA on Türkiye between 1975-1978 caused the USSR to change its strategy again and to develop its relations with Türkiye (Cutler, 1985, p. 61-69).

After the military coup of September 12, 1980, Türkiye abandoned its policy of seeking balance between the two superpowers and reconstructed and implemented a foreign policy focused on the West and the USA. As a result, Turkish-Russian relations became distant again. Between 1980 and 1991, the most fundamental factor determining Turkish- Soviet political relations was the Arab-Israeli problem in the Middle East and the Iraq-Iran wars. This period, when the USA increased its influence in the region, the support of the USSR to the Baathist regimes caused problems in Turkish-Russian relations. In 1991, with the disintegration of USSR and end of the Cold War, although American-Russian rivalry continued in the region, Türkiye was in an effort to further develop its relations with the West (Magen, 2013, p. 32-38).

Although Türkiye entered into closer relations with the West in the 1980s, positive developments were seen in relations with the USSR from time to time. For example, during the UN General Assembly meeting held in New York in 1981, the foreign ministers of the two countries came together. In the following period, the USSR took more constructive steps against Türkiye. Black Sea Exclusive Economic Zone (EEZ) was determined between Türkiye and USSR in 1986 (UN, 2002, p. 1-2) and then USSR abandoned the international conference solution referring Cyprus although lastly it was reiterated by Gorbachev (Stergiou, 2007, p. 18-24).

Despite these tides in the political relations between the two countries between 1965 and 1991, it can be said that there was a more consistent development in economic relations. It is interpretable that the situation of the Turkish economy and the necessities of the country played a role in this development as well as the impact of global developments. The economic

relations that developed from the middle of the 1960s continued until end of Cold War period.

2. TÜRKIYE-RUSSIAN FEDERATION RELATIONS DURING POST COLD WAR PERIOD TILL 2002

The USSR, established on December 30, 1922, by the merger of the Russian Soviet Federative Socialist Republic with Belarus, Ukraine, Central Asia and the Caucasus Republics, officially disappeared with the Belovezha Accords on December 8, 1991, after 70 years. Latvia, Lithuania, and Estonia were the first to leave the union and declare their independence. Finally, on December 21, 1991, Ukraine left the Union of Soviet Socialist Republics. USSR flag was lowered from the Kremlin on December 26, 1991, and tricolor flag representing the new Russian Federation (RF) was hoisted, and the USSR officially went out of existence (Filitov and Williams, 2011, p. 299-306).

The RF, which was accepted as the legal heir of this state with the collapse of the Soviet Union, has not wanted the views of Turkish world begin to be voiced that would be influential from the Adriatic to the Great Wall of China. With the disintegration of the USSR, Russia's decrease in its military power in the South Caucasus and the withdrawal of some troops created a positive atmosphere in Türkiye. Again, Ankara is in favor of replacing the Soviet/Russian traces without any trouble, especially in the newly independent countries in the Caucasus and Central Asia. Prime Minister of the Republic of Türkiye at the time, Süleyman Demirel, during his official visit to the Central Asian Turkic Republics in 1992, underlined that it would be in the interest of newly independent countries to follow up the integration within the other relative countries and after that the “Turkish Summit” or “The Summit of Heads of Turkish-Speaking States” was held in Ankara on 30-31 October 1992 with six countries. (Turkic States, 2023).

After the collapse of the USSR in the early 1990s, the coldness in Turkish-Russian relations that marked the Cold War period left its place to soften. The main reason for this was that with the disintegration of the Soviet Union, RF had to deal with the difficult problems that occurred within itself. On the one hand, the effort to preserve its former unity as much as possible, and on the other hand, the ethnic conflicts in the Caucasus and Central Asia regions, inevitably draw the attention and energy of the new RF to its internal problems. In addition, Western-oriented reformers under the leadership of Boris Yeltsin, who came to power after Mikhail Gorbachev as the last leader of the USSR, generally strived to follow a policy closer to more democratic values. This approach brought more moderate attitude towards Türkiye and in this context, the Turkish-Russian Friendship, Good Neighborhood and Cooperation Agreement was signed between the two countries in 1992 (MFA, 2009).

When the Azerbaijani-Armenian war spread to Nakhchivan in May 1992, Turkish Foreign Minister Hikmet Çetin warned against Armenia and

made statements that if Armenia did not stop its attacks, it would suffer the consequences of its activities. On the same day, the President of Türkiye, Turgut Özal, made a call to send troops to Nakhchivan and demanded that Shusha and Lâçin, which were occupied by the Armenians, be returned to Azerbaijan. The Tashkent Treaty necessitated a request for assistance from Russia in case the security of Armenia was threatened. Despite Türkiye's harsh stance, Commonwealth of Independent States (CIS) Forces Commander Yevgeny Shaposhnikov warned on 20 May that a "Third World War" could break out in case of Türkiye's possible intervention. During these times when Turkish-Russian relations were extremely strained, Prime Minister of the Republic of Türkiye Süleyman Demirel paid a 2-day visit to Russia. The crisis is ended before it grows (Olcott, 1993, p. 314-319).

Towards the middle of the 1990s, with the strengthening of the group known as "New Eurasianists", Russia's interest in the West decreased and it focused on the Caucasus and South Asian regions with all its possibilities. In this context, the "Near Environment" doctrine, published on April 23, 1993, left its mark on Russian foreign policy. This development is taken one step further with the Military Doctrine published in November of the same year (Kerr, 1995, p. 977-988).

Russia intervened in these conflicts by using the ethnic conflicts in the Caucasus and South Asia as an excuse in order to realize the Near Abroad doctrine, and even secretly encouraged some new conflicts. Within the scope of this doctrine, starting from 1993, Russian soldiers entered various regions, primarily Armenia, Georgia and Azerbaijan. These developments disturbed Türkiye, which has ethnic and religious ties in the Caucasus. However, not having a direct border with Russia after the collapse of the USSR, Türkiye became indirectly "bordered" with Russia again thanks to the Russian military forces placed in the Caucasus region. This was not a situation that Türkiye will be satisfied with in terms of security (Matsaberidze, 2015, p. 77-86).

As can be seen, Turkish-Russian relations mutually followed a fluctuating course in this period. On the one hand, various events concerning both countries took place in these regions, on the other hand, high-level mutual visits were realized between the two countries in these years. For example, President of the RF Boris Yeltsin came to Istanbul for the Black Sea Economic Cooperation meeting held on 25.06.1992. In September 1993, a Turkish delegation headed by then-Prime Minister Tansu Çiller visited Russia. During the said visit, the contract envisaging the establishment of Turkish-Russian Joint Working Groups in the fields of high technology, industry, energy, and logistics was signed. Again in 1996-1997, high-level visits were made from Türkiye to Russia at the level of the President, the Speaker of the Parliament and the Deputy Prime Minister. In 1997, then-Russian Prime Minister Viktor Chernomirdin visited Türkiye, and in 1999, Prime Minister Bülent Ecevit made an official visit to Moscow. During this visit, the leaders discussed the important issue of terrorism between the two countries and signed a joint

agreement to cooperate against terrorism. In this period, the Chechnya problem in Russia and the PKK problem in Türkiye were the issues that disturbed both countries. These two issues were agreed to be discussed and mutually reassured (Larrabee and Lesser, 2003, p. 106-117).

Between the years 1995-2000, the Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) pipeline project and the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe (CFE), especially the PKK, Chechnya, Abkhazia and S-300 problems, had an important place in Russian-Turkish relations.

The idea of the Russians to sell the S-300 air defense system to the Greek Cypriot Administration in 1997 and the decision of Southern Cyprus to purchase these missiles in 1998 caused great discomfort in Ankara. Türkiye showed its reaction to Russia's missile sale to the Greek part by announcing that it would take every precaution to prevent the passage of this missile system through the Straits. In addition, the event that Türkiye voiced the possible integration of the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC) to Türkiye, was influential in Greek Cypriot's decision to abandon the deployment of missiles on the island in 1998. The S-300 defense missile system, which could not be sent to South Cyprus in line with Türkiye's determined objections, was deployed in Crete with the intervention of the USA later on (Lesser, 2000, p. 184-192).

In these years, the BTC oil pipeline issue also constituted an important agenda in the relations between the two countries. This project was an alternative line that carries Caspian Sea energy resources to Western markets via the Mediterranean. Russia opposed this project because it wants to be the only country in the region to have a say in the field of energy. However, it couldn't prevent the project from being accepted. It can be said that the route of the oil and gas pipelines in these years was a reflection of the intertwining of Turkish-Russian relations with global policies and mutual distrust. The ups and downs between the two countries in this regard, the transformation of natural gas into the main energy source for Türkiye and the emergence of Russia as the main reliable partner to provide this source, finally the competition between the two countries gave the way to cooperation and a balance in relations (Iqbal and Shah, 2015, p. 71-79).

Another problematic issue in Turkish-Russian relations in the mentioned years was that Türkiye adopted a draft regulation in 1993 regarding the redefinition of the right of free passage in order to ensure the security of Istanbul and to regulate the passage of ships through the Turkish Straits. The Turkish Straits and Marmara Sea Regulations came into force in 1994 and the objections of the Russians on this issue were officially conveyed to Ankara as of April 1994. Despite the negativities that the Russians think for themselves in the statute, the relevant articles of the statute remain valid until 1998. The said regulation is published with the name Maritime Traffic Regulations for Turkish Straits on November 6, 1998, with some stretches introduced. This regulation provides more flexibility and more freedom of transition compared

to the old one. With this arrangement, it is seen that the objections of Russia and other Black Sea littoral states have decreased significantly (Turkish Straits, 1998).

Yet another important problem in Turkish-Russian relations after the Cold War period arose as a result of Russia's non-compliance with the limitations envisaged by the CFE. Citing the Russian-Chechen war that started at the end of 1995, the RF declared that it wouldn't comply with the provisions of the CFE. This step of Russia was discussed at the CFE meeting in 1996 and CFE limits were increased in some regions of the Caucasus in line with the proposal of the Russians. However, RF was not satisfied with this and demands the abolition of all limits in the Caucasus region at the beginning of 1998. Despite Türkiye's objection, Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) accepted system of territorial limits put forward by Russia. Thus, while Russia was making Western countries accept its demands, a security problem that closely concerned Türkiye would arise. As a result, RF's increase in the number of soldiers on Türkiye's northeastern borders disturbed Türkiye. This security concern experienced by Türkiye for some time and continued until the end of Chechnya war in Russian-Turkish relations (Moroney et al., 2007, p. 227-234).

On other hand, it is seen that there was a gradual improvement in the commercial-economic relations between Türkiye and RF. For example, the commercial relations between the two countries, which started with the luggage trade in the early 1990s, developed rapidly and increased 7 times in terms of trade volume in the 2000s (Trading Economics, 2023).

As a result, with the end of Cold War period and disintegration of USSR, the competitive environment between Türkiye and the RF and the conflicts that this rivalry sometimes caused, it is seen that the foundation of the structure that led to the emergence of multidimensional partnership. As a matter of fact, Turkish-Russian relations gained a different dimension at the beginning of the 21st century through the understanding of bilateral cooperation.

The fact that Turkish-Russian relations were mostly formalized and started to walk in a healthy way coincided with the period when Putin came to the head of Russia in 2000. Especially starting from 2000, new cooperation opportunities and perspectives have emerged between the two countries in the new century. Because Turkish-Russian relations have entered a new era with the beginning of the 21st century, especially with the close dialogue established between the leaderships of the two countries (Erdogan-Putin). This is a turning point in Turkish-Russian relations and if we look at this relation since the early 2000s, we come across many points. We can express these years as the period when both countries have sought to increase their relations in the field of security with the experiences they gained from the recent past. In general, since the beginning of the 2000s, it is seen that the field of bilateral relations has expanded, political and diplomatic relations have

increased, social relations have become widespread, and friendship and trust between countries have been tried to be mutually strengthened. It is noted that in these years, both states have made good use of the opportunities they had. The determination of the administrations of both countries have been important for the development of bilateral relations (Walker, 2005, p. 14-18).

With the coming to power of Justice and Development Party in Türkiye, while Putin have got the roles of Prime Minister and President of Russia in 1999 and 2000 relatively, it is witnessed that the relations between Türkiye and Russia have gained momentum. The first move to improve relations between Russia and Türkiye have begun with the Action Plan Between the Republic of Türkiye and the Russian Federation on Cooperation in Eurasia approved by the senior decision makers of the two countries in 2001. The action plan in question forms the basis of cooperation and mutual benefits between the two countries in the coming years (Press Briefing of Turkish President, 2004).

In this period, the political and diplomatic relations between the two countries have been shaped by the events in the Black Sea, the Balkans, the Mediterranean region, the South Caucasus, Turkestan, Afghanistan, Iraq, Syria, Middle East, and Cyprus. In addition to these, it has been also important to address and develop issues related to the fight against terrorism, trade, energy, logistics and ecology in bilateral relations in the process. Furthermore, increase in diplomacy and political relations, the diversification and strengthening of cooperation and relations in the fields of economy, trade, tourism, energy, and regional security have created an increasing depth in the relations between the two countries. The events taking place in the said regions that shape the relations between the two countries have been also parallel to the agendas in the world. Again, the fact that the two countries have come together from time to time to find solutions to the agendas in this region and have taken various joint steps that changed the course of some agendas. On the other hand, this cooperation has revealed that what can change even if it disturbs some powers in the world with the two countries acting together.

The event of September 11, 2001, affected the course of many events in the world, including Turkish-Russian relations. Immediately after the events of September 11, the US administration announced that drastic measures would be taken against terrorism and radical groups in the world and asked the countries of the world to stand by it. The effect of hitting the USA for the first time in its own borders with conventional means created a situation that legitimizes the USA as the leader of the fight against terrorism at the world level. As a result of this determination, some countries openly declare that they will side with the USA, while others remain silent. This US-led policy caused organizations and groups that are considered radical to become more radical in certain regions. For example, the new administration of RF took a stake in these policies and decided to increase its pressure on Chechnya, and Russian military units enter Grozny (Malek, 2009, p. 90-97).

Although issues between the two states have always been a part of promising steps, the discourses have changed either with the coming to power of Putin in Russia and Erdoğan in Türkiye in this period. In relations, it has begun to be thought that the Western identity is not the only option and there is no obligation to choose an identity, finally both states should focus on the Eastern identity as an alternative.

Conclusion

With the end of World War II, a process called the Cold War took place in the new world order, which was divided into two poles as NATO and the Warsaw Pact. In this process, tensions were experienced from time to time in relations, sometimes directly due to the NATO-Warsaw Pact conflict. The military bases established in different regions of Türkiye and the military exercises carried out within the scope of NATO that led to the reaction of the Soviets. The USSR reported its disturbances in notes given on different dates.

In the shaping of the new era, the World War II played a decisive role. In the Cold War era, Turkish-Soviet relations were also dragged into a tense course. For example, the first serious crisis in this relation was the Soviet demand on the straits that and further disagreements between the two countries on the issue. As it can be understood from the notes given mutually by the two countries, this persistent approach of the USSR on the straits showed that it still maintained its past stance.

The years between 1950 and 1960 are known as an important turning point in the international arena. It is seen that the Cold War turned into a settled structure and the struggle between the poles, which started to consolidate, was the scene of intense competition by being carried out within certain borders. These years also can be defined as years of change and transformation in domestic and foreign policy for Türkiye and USSR.

By the 1970s, the optimistic atmosphere in Turkish-Soviet relations began to end and the warmth in relations left its place to a period of tension and coldness. The main reason for the deterioration of Turkish-Soviet relations in the 1970s was the reaction of the USSR to the Cyprus peace operation carried out by Türkiye in 1974 and the desire of the Turkish Armed Forces to leave Cyprus with August 1974 Declaration. The fact that Turkish soldiers took control of one-third of the island was naturally not something the USSR would like.

In the new process that developed between the two countries since the early 1980s, bringing economic tools to the fore in bilateral relations contributed to minimizing the size of the problems that were mostly concentrated in political fields. With the policy of Glasnost and Perestroika (Openness and Restructuring), which started and developed in the mid-1980s, the relations between the two states moved to a new dimension. With the disintegration of USSR and the end of Cold War, Turkish-Russian relations

evolved in a very different direction and in this period, economic and commercial relations between the two countries were crucial and became a balancing factor in mutual relations.

But the disintegration of the Soviet Union in the last quarter of the century also marked the beginning of the deterioration of the bipolar world order. The mentioned beginning also marked a new era in terms of Turkish-Russian relations.

The new Turkic Republics that left the Soviet administration in the 1990s and the rapprochement between these republics and Türkiye took the place in history as the most prominent events. The attitude of the RF in the relations between Türkiye and Central Asia Turkic Republics (Turkestan) was a sign of a softening policy. One of the events that created tension in the political relations of this period was the policy followed by the RF in the conflict between Azerbaijan and Armenia, and the other was the Chechen Problem.

As a result, we can state that the end of Cold War period, disintegration of USSR, competitive environment between Türkiye and the RF and the conflicts that this rivalry has caused from time to time, have led to the emergence of multidimensional partnership. The understanding of bilateral cooperation in Turkish-Russian relations since the early 2000s provided the foundation for the building of strategic partnership nowadays.

It is seen that one of the important developments in the Eurasian geography since 2000 was the developments in Turkish-Russian relations. The arrival of Putin as the President of RF and election of Erdoğan as the Prime Minister of Türkiye opened a new page in the relations between Russia and Türkiye. It would not be wrong to say that the policy of moving from competition to “strategic partnership” in the Eurasian geography is the distinctive feature of this period.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Burak Şakir Şeker: 100%,

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Burak Şakir Şeker: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Önerilen Atıf: Şeker, B. Ş. (2024). Turkish-Russian relations from The Cold War to 2002 as the beginning of current relations. *Akademik Hassasiyetler*, 11(24), 120-140. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1352174>

References

- CIA. (1964). *Turkish reaction to President Johnson's letter to Prime Minister Inonu*. Retrieved on 2023, June 25 from https://www.cia.gov/readingroom/docs/DOC_0000615268.pdf.
- Cutler, R. M. (1985). Domestic and foreign influences on policy making: The Soviet Union in the 1974 Cyprus conflict. *Soviet Studies*, 37(1), 60–89.
- De Luca, A. R. (1977). Soviet-American politics and the Turkish Straits. *Political Science Quarterly*, 92(3), 503–524.
- Di Casola, M. A. (1997). Italo-Turkish relations between the two wars: The impact of the Ethiopian crisis. *Il Politico*, 62(181), 331–342.
- Filitov, A., & Williams, R. (2011). The end of the Cold War and the dissolution of the USSR. *Journal of Modern European History / Zeitschrift Für Moderne Europäische Geschichte / Revue d'histoire Européenne Contemporaine*, 9(3), 298–307.
- Fisher, R. E. (1995). The ad hoc nature of policy making: The “Missouri” visit to Turkey. *Naval War College Review*, 48(2), 130–134.
- Gaddis, J. L. (1990). The unexpected John Foster Dulles: nuclear weapons, communism, and the Russians. In R. H. Immerman (Ed.), *John Foster Dulles and the diplomacy of the Cold War* (pp. 47–78). Princeton University Press.
- Hahn, P. L. (1987). Containment and Egyptian nationalism: The unsuccessful effort to establish the Middle East command, 1950–53. *Diplomatic History*, 11(1), 23–40.
- Harris, G. S. (1982). The View from Ankara. *The Wilson Quarterly*, 6(5), 126–135.
- Iqbal, M. Z., & Shah, N. (2015). The Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline: Political and economic impacts for the region. *Pakistan Horizon*, 68(1), 69–81.
- Kerr, D. (1995). The new Eurasianism: the rise of geopolitics in Russia’s foreign policy. *Europe-Asia Studies*, 47(6), 977–988.
- Larrabee, F. S., & Lesser, I. O. (2003). *Turkish foreign policy in an age of uncertainty*. RAND Corporation.
- Leffler, M. P. (1985). Strategy, diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO, 1945-1952. *The Journal of American History*, 71(4), 807–825.

- Lesser, I. O. (2000). Turkey in a changing security environment. *Journal of International Affairs*, 54(1), 183–198.
- Lippe, J.M.V. (2000). Forgotten brigade of the forgotten war: Turkey's participation in the Korean War. *Middle Eastern Studies*, 36(1), 92–102.
- Magen, Z. (2013). *Russia and the Middle East: Policy challenges*. Institute for National Security Studies.
- Magnúsdóttir, R. (2006). Be careful in America, Premier Khrushchev!: Soviet perceptions of peaceful coexistence with the United States in 1959. *Cahiers Du Monde Russe*, 47(1/2), 109–130.
- Malek, M. (2009). Russia's asymmetric wars in Chechnya since 1994. *Connections*, 8(4), 81–98.
- Mark, E. (1997). The war scare of 1946 and Its consequences. *Diplomatic History*, 21(3), 383–415.
- Marples, D.R. (2002). *Motherland: Russia in the twentieth century*. Routledge.
- Matsaberidze, D. (2015). Russia vs. EU/US through Georgia and Ukraine. *Connections*, 14(2), 77–86.
- Merrill, D. (2006). The Truman doctrine: containing communism and modernity. *Presidential Studies Quarterly*, 36(1), 27–37.
- MFA, Republic of Türkiye. (2009). *Joint declaration between the Republic of Turkey and the Russian Federation on progress towards a new stage in relations and further deepening of friendship and multidimensional partnership*. Retrieved on 2023, July 17 from https://www.mfa.gov.tr/joint-declaration-between-the-republic-of-turkey-and-the-russian-federation-on-progress-towards-a-new-stage-in-relations-and-further-deepening-of-friendship-and-multidimensional-partnership_-moscow_-13-february-2009.en.mfa.
- Moroney, J., Rabasa, A., Boraz, S., Chalk, P., Cragin, K., Karasik, T. W., O'Brien, K. A., & Peters, J. E. (2007). *Ungoverned territories: understanding and reducing terrorism risks* (1st ed.). RAND Corporation.
- Onozawa, T. (2005). Formation of American regional policy for the Middle East, 1950–1952: The Middle East command concept and its legacy. *Diplomatic History*, 29(1), 117–148.
- Press Briefing of Turkish President. (2004). *Statements by President Ahmet Necdet SEZER to the press after the meetings with President of the Russian Federation Vladimir V. Putin*. Retrieved on 2023, July 05 from <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari-ahmet-necdet-sezer/1720/6460/cumhurbaskani-ahmet-necdet-sezerin-rusya-federasyonu-devlet-baskani-vladimir-v-putin-ile-heyetlerarasi-gorusmelerin-ardindan-basina-yaptiklari-aciklama>.
- Reiman, M. (2016). *About Russia, its revolutions, its development and its present*. Peter Lang AG.

- Reston, J. (1957). *Khrushchev asks world rule of the satellite and missiles if part of wide U.S.-Soviet Pact*. Retrieved on 2023, July 10 from <https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/partners/aol/special/sputnik/sput-13.html>.
- Roberts, G. (2011). Moscow's Cold War on the periphery: Soviet policy in Greece, Iran, and Turkey, 1943–8. *Journal of Contemporary History*, 46(1), 58–81.
- Ruddy, T. M. (1986). A cautious approach to the militarization of containment. *The Historian*, 48(3), 394–411.
- Schoenberger, E., & Reich, S. (1975). Soviet policy in the Middle East. *MERIP Reports*, 39, 3–28.
- Stergiou, A. (2007). Soviet policy toward Cyprus. *The Cyprus Review*, 19(2), 83–106.
- Trading Economics. (2023). *Turkey exports to Russia*. Retrieved on 2023, June 06 from <https://tradingeconomics.com/turkey/exports/russia>.
- Turkic States. (2023). *Presidential summits*. Retrieved on 2023, June 19 from <https://www.turkicstates.org/en/zirveler>.
- Turkish Straits. (1998). *Maritime traffic regulations for Turkish Straits*. Retrieved on 2023, June 24 from http://www.solna.com.tr/Maritime_Traffic_Regulations_for_Turkish_Straits.pdf.
- UN. (2002). *Delimitation treaties infobase. exchange of notes constituting an agreement on the delimitation of the USSR and Turkey economic zone in the Black Sea 23 December 1986 - 6 February 1987*. Retrieved on 2023, July 02 from <https://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TREATIES/RUS-TUR1987EZ.PDF>.
- US Office of the Historian, Foreign Service Institute. (1957). *Foreign relations of The United States, 1955–1957, Soviet Union, Eastern Mediterranean, Volume XXIV*. Retrieved on 2023, June 25 from <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v24/d363>.
- Walker, J. W. (2005). Turkey and the Post-Soviet states: a new way forward. *Insight Turkey*, 7(4), 13–19.
- Yaacov, R. (1974). *From encroachment to involvement: a documentary study of Soviet Policy in the Middle East, 1945-1973*. Halsted Press - Israel Universities Press.
- Ziegler, C. (2009). *The history of Russia*. California: Greenwood Press.

İŞYERİ YALNIZLIĞI VE İŞYERİ MANEVİYATI İLİŞKİSİ: SAĞLIK SEKTÖRÜ ÇALIŞANLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Edip ÖRÜCÜ* & Maida UZUNER** & İtir HASIRCI**

Öz

Bu araştırmada işyeri maneviyatını etkileyen faktörler nelerdir sorusundan yola çıkılarak, işyeri maneviyatını etkileyen faktörlerin bazılarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmaya ilişkin veriler anket yoluyla elde edilmiştir. Araştırmanın evrenini Balıkesir'in Bandırma ilçesinde bulunan Araştırma Hastanesi'nde çalışan 143 doktor ve 280 hemşire oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini 423 sağlık personeli içerisinde seçilen 243 doktor ve hemşire oluşturmaktadır. Elde edilen verilerle frekans analizi, normallik testi, keşfedici faktör analizi, güvenilirlik analizi, korelasyon analizi ve regresyon analizleri yapılmıştır. Uygulanan korelasyon analizinin sonucunda duygusal yoksunluk ile sosyal arkadaşlık arasında olumlu ve anlamlı bir ilişki, duygusal yoksunluk ile işyeri maneviyatı arasında negatif ve anlamlı bir ilişki, sosyal arkadaşlık boyutu ile işyeri maneviyatı arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yapılan basit regresyon analizinin neticesinde işyeri yalnızlığının işyeri maneviyatı üzerinde negatif yönlü ve anlamlı etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Çoklu regresyon analizinin sonucunda işyeri yalnızlığının bir alt boyutu olan duygusal yoksunluğun işyeri maneviyatı üzerinde anlamlı etkisinin olmadığı, sosyal arkadaşlık boyutunun işyeri maneviyatı üzerinde negatif yönlü ve anlamlı etkisinin olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İşyeri Yalnızlığı, İşyeri Maneviyatı, Sosyal Arkadaşlık, Sağlık Sektörü, Duygusal Yoksunluk.

THE RELATIONSHIP BETWEEN WORKPLACE LONELINESS AND WORKPLACE SPIRITUALITY: A STUDY ON HEALTH SECTOR EMPLOYEES

Abstract

In this study, the relationship between workplace loneliness, its sub-dimensions and workplace spirituality was investigated. The data for the study were collected through a questionnaire. The population of the research consisted of 143 doctors and 280 nurses working at the Research Hospital in Bandırma, Balıkesir.

* Prof. Dr., Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F., eorucu@bandirma.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3301-7469>

** Doktora Öğrencisi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi S.B.E., maida.melani.uzuner@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5064-9594>

** Doktora Öğrencisi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi S.B.E., itir8686@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5449-2640>

From this population, a sample of 243 health personnel, including both doctors and nurses, was selected. The analysis methods applied to the obtained data included frequency analysis, normality test, exploratory factor analysis, reliability analysis, correlation analysis, and regression analyses. The correlation analysis revealed a positive and significant relationship between emotional deprivation and social friendship, a negative and significant relationship between emotional deprivation and workplace spirituality, and a negative and significant relationship between the social friendship dimension and workplace spirituality. The simple regression analysis indicated that workplace loneliness has a negative and significant effect on workplace spirituality. Furthermore, the multiple regression analysis showed that while emotional deprivation, a sub-dimension of workplace loneliness, did not significantly affect workplace spirituality, the social friendship dimension had a negative and significant impact on it.

Keywords: *Workplace Loneliness, Workplace Spirituality, Social Friendship, Health Sector, Emotional Deprivation.*

Giriş

Maneviyat kavramı iş ilişkilerinin yarattığı sosyo-ekonomik ve ahlaki problemlerin çözümünde önemli bir yere sahiptir. İç denge ölçüsü olarak kabul gören bu kavram, bireylerin sosyal sorumluluk bilinci içinde hem toplumsal ilişkilerini hem de iş ilişkilerini sağlıklı bir şekilde düzenlemesini, sosyal sermayenin de güç kazanmasını sağlamaktadır. İş hayatında zarar gören yönetici, çalışan ve çalışma arkadaşı ilişkilerini düzene koyabilmek için de önem teşkil etmektedir. Örgüt ortamında ilişkilerin sağlıklı ve etkili bir şekilde ilerleyebilmesi tarafların maneviyata verdikleri değer nispetinde mümkün olmaktadır. Demir ve Gürkan (2022) işyeri yalnızlığını örgütlerde bireyler arası iletişim ağındaki eksiklikler nedeniyle oluşan yoksunluk hali ve kişinin bulunduğu ekibe kendini dâhil etmek istememesi olarak tanımlamaktadır. Guo (2020) çalışanların örgüt içerisindeki karmaşık ilişkilerle baş ederken yaşadıkları zorlukların sonucunda yalnızlığı tercih etmelerinin doğal olduğunu belirtmektedir. Örgütlerde yaşanan yoğun rekabetle birlikte iletişimi ve etkileşimi sürdürmek güç hale gelmektedir. Dolayısıyla çalışanların problemleri ön plana çıkmakta, örgütlerde işyeri yalnızlığı kavramının da araştırılması önem arz etmektedir. Bu durum, araştırmanın önemini teşkil etmektedir. İnsan sermayesinin mesleki bilgi seviyelerinin, deneyimlerinin eşit ölçüde desteklenmesi fertlerin güven ortamında oluşturacakları ilişki ağı açısından da önem taşımaktadır. Bu sebeple hem örgüt ortamında hem de toplum hayatında bireylerin manevi sermayelerini ve arkadaşlık ilişkilerini koruyacak, gelişimini sağlayıp, sosyal faydaya dönüştürecek birey odaklı sosyal politikaların geliştirilmesi gerekmektedir. Araştırma değişkenlerinin arasındaki ilişkiyi belirlemek için rehber olarak alınan temel kuramlar arasında sosyal kimlik teorisi ve sosyal mübadele teorisi yer almaktadır. İşyeri yalnızlığı algısının işyeri maneviyatına etkisini konu alan çalışmada nedensellik modeli kurulmuştur. Sosyal kimlik teorisinin temelinde bireylerin

tutumları üzerinde yalnızlık algılarının etkisi olacağını ve bu etkinin işyeri maneviyatı değişkeni üzerinde de ortaya çıkabileceğini açıklayan karşılıklı etkileşim esas alınmaktadır. Aynı durum sosyal mübadele teorisinde de karşılıklı etkileşim ve nedensellik normuyla açıklanmaktadır.

Dolayısıyla bu araştırmanın amacı işyeri yalnızlığının alt boyutları olan duygusal yoksunluk ve sosyal arkadaşlık ile işyeri maneviyatı arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Literatür taramasında da ifade edildiği üzere iki değişkenin birlikte yer aldığı yabancı literatürde yalnızca bir çalışmanın bulunması ve işyerinde maneviyat ile sosyal arkadaşlığı dengede tutabilmek için tavsiyeler sunulacak olması araştırmanın temel gerekçesini oluşturmaktadır. Araştırma dört kısımdan meydana gelmektedir. İlk bölümde işyeri yalnızlığı, alt boyutları ve işyeri maneviyatı değişkenlerine dair kavramsal çerçeve sunulmuştur. İkinci bölümde değişkenlerin literatürde en fazla hangi değişkenlerle ilişkilendirildiği belirtilmiştir. Üçüncü bölümde araştırmanın yöntemi sunulmuştur. Dördüncü bölüm araştırmanın bulgularına ayrılmıştır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmada kavramsal çerçeve işyeri maneviyatı ve işyeri yalnızlığı açısından ele alınarak incelenmektedir.

1.1. İşyeri Maneviyatı

Sosyal değişim teorisi (Homans, 1961), işyeri yalnızlığı ve işyeri maneviyatı arasındaki ilişkiyi açıklamaya yardımcı olmaktadır. Bu teori, bireylerin davranışlarının bir değişim sürecinin sonucu olduğunu öne sürmektedir. Bu değişim sürecinin amacı faydaları en üst düzeye çıkarmak ve maliyetleri azaltmaktır. Bu teoriye göre bireyler, bu tür ilişkilerin olası yararlarını ve risklerini değerlendirirler. Risklerin ödüllere göre daha ağır bastığı durumlarda bireyler bu ilişkiyi sonlandırır. Bu değişim süreci, bireyler ilişkilerden adil getiriler aldığında memnuniyet duyarlar. İş tatminsizliği yaşayan çalışanlar, işverenlerinin elverişli olmayan bir çalışma ortamı sağlamasına karşı tepki göstermenin bir yolu olarak işyeri maneviyatlarında azalma yaşamaktadırlar. Bir başka olası açıklama da tatminsiz çalışanların işlerini kaybetmeyi daha az umursama eğiliminde olmaları ve dolayısıyla işlerini tehlikeye atabilecek davranışlarda bulunmaya istekli olmalarıdır (Ahmad ve Omar, 2014). Sosyal kimlik teorisi ise ilgili sosyal gruptan algılanan belirli gruplararası davranış türlerini tanımlamak için sosyal psikolojide yaygın olarak kullanılan bir kavramdır. Daha spesifik olarak sosyal kimlik teorisi için örgütsel kimlikteki tutarlılığı yeniden sağladığı ve örgütsel davranış için verimli etkiler önerdiği söylenebilir (Chuang, 2020). Aynı zamanda bu teori bireylerin olumlu sosyal kimlikler kazanmaya çalıştıklarını da öne sürmekte ve gruplar arasında yapılan iyi niyetli bir karşılaştırmadan kaynaklandığı bilinmektedir. Tajfel, sosyal kimliği “bireyin, bir sosyal gruba üyeliğine ilişkin bilgisinden ve bu üyeliğe atfedilen değer ve

duygusal önemden kaynaklanan benlik kavramının bir parçası” olarak tanımlamıştır (Tajfel ve Turner, 1979).

Günlük hayattaki görevlerde ve sosyal alanlarda bireylerin anlam arayışı ihtiyaçlarını karşılayan, değerler ile uyum halinde ilerleyen bireysel inanç sistemi maneviyat olarak adlandırılmaktadır (Purnell vd., 2002). Din, etik, kutsallık, sevgi, saygı, erdem gibi birçok kavram ile ilişkilendirilen maneviyat, bireylerin tüm yaşantılarının birbirine bağlı olması ve insanlığa hizmet ederek, ortak bir fayda etrafında toplanmasıyla bütün olabilmektedir. Günümüz şartlarında bireylerin hayatta kalmaya devam edebilmeleri için ekonomik çabalarını arttırmaları gerekmektedir. Ancak bu çaba bir müddet sonra ortadan kaybolmaktadır. Bu durum bireylerin yalnızca maddi olarak tatmin edilemediklerini manevi gereksinimlerinin de giderilmesi gerektiğini göstermektedir. Hayat şartlarına uyum sağlamaya çalışan bireyler, birçok işletmede çalışmaya gayret etmekte ve dolayısıyla manevi açıklıklarını da karşılamaya çalışmaktadırlar (Örgeç ve Günalan, 2011).

Bireyler iş yaşamlarının çoğunda elde ettikleri tecrübeleri görev yaptıkları işletmelerde edinmektedirler. Enerjilerinin büyük bir kısmını temin ettikleri bu işletmeler vasıtasıyla hem birbirleriyle iletişim halinde bulunmaktadırlar hem de ruhsal ve manevi yönden tatmin olma ihtiyacı duymaktadırlar (Çavuşoğlu, 2021, s. 7). Bu nedenle işletmeler, manevi değerlerini yükseltebilmek için bireylerin bu duyguları yaşamalarına da imkân tanımalıdır (Seyyar ve Evkaya, 2015). Maneviyat kavramının literatürde farklı tanımları bulunmaktadır. Omm vd. (2020) maneviyatı bireyin hayatta bir anlam bulma çabası ve içsel mutluluk edinme isteği olarak tanımlamaktadır. Çetinkaya vd. (2007) maneviyatı kişinin kendisi haricindeki diğer canlılarla münasebeti ve bütünleşmesi neticesinde hayatın manasını kavrayarak, kabul etmesine yönelik bir süreç olarak açıklamaktadır. Howard (2002) ise maneviyatı bireyin kendi benliğinin farkında olması ve diğer bireylerle aynı bütünün bir parçası olduğunu hissetmesi şeklinde ifade etmektedir.

1920’li yılların başında ismi duyulmaya başlayan işyeri maneviyatı kavramı işletmelerde inanç ve manevi değerlerin yaşanma arzusuyla bireylerin gerçekleştirdikleri bir eylem olarak bilinmektedir. Tüm bireyler için işyeri maneviyatı farklı anlamlar taşımakta, bazıları bu kavramı din ile bazıları ise bireysel maneviyat ile ilişkilendirmektedir (Jason ve Sudha, 2014). Din ve maneviyat kavramlarıyla ilişkilendirilmeye çalışılsa da işyeri maneviyatı ve din farklı anlamlar taşımaktadır. Tutar vd. (2020) işyeri maneviyatını bireylerin kişisel değerleriyle alakalı olan, hoşgörü, aidiyet duygusu ve örgüte dair normların benimsenmesi gerektiğini savunan, dini sorgulamayan bir inanç sistemi olarak belirtmektedir. Avcı (2019) işyeri maneviyatı için bireylerin görev yaptıkları işletmenin kültürü ve içsel değerleri arasında bir bağ kurması neticesinde farklı tutum ve davranışların ortaya çıkması şeklinde bir tanım yapmaktadır. Temel amacı bireyin tüm potansiyeline ulaşması ve dünya ile pozitif ilişki kurabilmesi olan bu kavram, işyerinde bütünlüğü sağlayıp, hizmet sunularak, bireyler arası ilişkilerin anlamlı hale gelmesine katkı sağlamaktadır (Göçen ve Özgan, 2018). Ghorbanifar ve Azma (2014)

bireylerin görev yaptıkları işletme içerisinde mutlu olabilmeleri için ruhsal yönden de huzur bulmaları gerektiğini belirtmekte, bu durumun bağlılığı ve verimliliği arttırmada önemli bir etken olduğunu açıklamaktadır. Büyüme odaklı olan, zorlu rekabet şartlarından etkilenen işletmelerin verimliliği arttırabilmelerinin yegâne yolu bireylerin manevi zekâsını yükseltmek ve işletmeye ait olduğunu hissettirmektir. İşyeri maneviyatı kavramının ve boyutlarının literatürde net bir tanımı yapılamamaktadır. Ancak farklı araştırmacılar ortak boyutlarla bu kavramlar hakkında bilgi vermektedir. İşyeri maneviyatının birinci boyutu olan işin anlamı, işin amacını, anlamını, o işten alınan zevki açıklamaktadır (Belwalkar ve Vohra, 2016). Çalışanlar belirli bir amaca hizmet ettiklerinin farkında oldukları zaman, işin hem manevi boyutunu hem de maddi boyutunu karşıladıklarını fark ettiklerinde işletmeye bağlılıkları ve tatmin seviyeleri artmaktadır (Bekiş, 2013, s. 52). İşyeri maneviyatının ikinci boyutu bireyin iş arkadaşları ile grup düzeyinde ilişki halinde olması, ortak bir amaç için bağlantı kurması ve işletmenin tüm çalışanlarının birbirine destek olması gerektiğini ifade eden topluluk hissi kavramıdır (Milliman vd., 2003). Bu boyuta göre işletme içerisinde sürekli birbirleriyle etkileşim halinde olan çalışanlar, karşılıklı bilgi alışverişi gerçekleştirmekte, birbirlerine destek sağlayarak, işletmenin hedeflerine ulaşabilmesi için ortak bir bağ kurmaktadır (Kaçay, 2019, s. 32). Üçüncü alt boyut olan örgütün değerleri ile uyum kavramına göre ise çalışanların kişisel değerleri ile görev yaptıkları işletmenin amaçları, hedefleri ve değerlerinin uyum içerisinde olması ve birbirlerine bağlı kalması gerekmektedir (Indradevi, 2020). Bu boyut, çalışanların işletmenin iyiliğini istediğini ve toplumun değerleri ile örgütün görevlerinin uyumlu olması gerektiğini vurgulamaktadır (Charoenarpornwattana, 2016).

İşyeri maneviyatı, örgüt çalışanlarının iş prosedürleri aracılığıyla kendilerini aşmalarını teşvik eden bir yaşam deneyimini ifade etmektedir. Eğer örgüt, çalışanlarına kendi yeteneklerini veya bilgeliklerini geliştirmeleri için büyüme fırsatları sunabilirse, çalışanların kendi yaşamlarında kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarını da karşılamış olacaktır. Özellikle mevcut pandemide, iş ve yaşam arasındaki denge ve çatışmayla doğru şekilde nasıl başa çıkılacağı, işyeri maneviyatının odak noktasıdır. Yani sağlık çalışanları yaptıkları işin anlamlı olduğunu hissettiklerinde, işin içeriğiyle özdeşleşerek mesleklerinde uzun süre kalabilmektedirler. Aynı zamanda sağlık personelinin kendi biriminde uzun süre kalmayı istemesi durumunda yaptığı işin anlamlı olduğu ve bireyin iç yaşamını besleyebildiği söylenebilir. Maneviyat algısı, bireyin iş veya işyeri deneyimi yoluyla hayatının değerlerini ve anlamını fark etmesini ifade eder. Birey ile benlik, diğerleri, toplum ve doğadaki her şey arasında derin bağlantıların geliştirilmesi yoluyla sıradan duysal deneyimin ötesinde düşünmeyi öğreten bir iç gözlem eylemidir. Örgütsel maneviyat, çalışanların manevi konuşma ve dinleme yoluyla hayatta yaptıkları işin anlamını hissetmelerine ve manevi öğrenme ve büyüme yoluyla çeşitli baskı ve zorlukların üstesinden gelmelerine olanak tanıyan bir

topluluğun algısını ve ilgisini oluşturan örgütü ifade etmektedir (Yuan vd., 2022).

1.2. İşyeri Yalnızlığı

Yalnızlık, bireyin sosyal ilişkilerindeki eksiklikleri, beklentilerinin karşılanmama durumunu belirten uyarı sinyali olarak tanımlanmaktadır (Wright vd., 2006). Bireyler hayatlarının her anında sosyalleşmeye ve çevrelerinden destek görmeye ihtiyaç duymaktadırlar (Çavuş ve Pekkan, 2017). Yalnızlık hissi hem toplumsal hem de bireysel anlamda birçok alana etki etmektedir. Bu kavram bireylerin sosyal ilişkilerinde niceliksel ve kalite olarak yaşanan istenmeyen tecrübelerdir. Yalnız olmak bireyin kendisiyle diğerleri arasına koyduğu mesafe ile ilgilidir. Kişi onay almayı, ait olmayı ve yaşadığı evrende fark meydana getirmeyi istemektedir. Samimiyetin az olduğu çevrelerde yalnızlık olgusu ilişkiler risk içereceği için gitgide artmaktadır. Örgütlerde de manevi desteğin yeterince sağlanamaması halinde bireyler işe odaklanamamakta, güvensizlik hissine kapılmakta ve nihayet yalnızlık ile baş başa kalmaktadır. Motivasyon faktörleri açısından incelendiğinde ise bireyler soyut ve sanal bir evrende tanımsız bir yalnızlık içerisinde yaşamakta, hayali bir dünyada hayali olmayan işler yapmaya çabalamaktadır (Du vd., 2022).

Perlman ve Peplau (1984) yalnızlık hissini kişinin yaşamış olduğu sosyal ilişki ile yaşamayı arzu ettiği sosyal ilişki arasında oluşan fark sonucunda meydana gelen ve istenmeyen psikolojik bir durum olarak açıklamaktadır. Yalnızlık hissini sadece kişilerin sosyal ilişkilerinde yaşadığı eksiklik olarak ifade etmek yanlıştır. Kişiler şehirleşmenin getirdiği imkânlar doğrultusunda toplu yaşam alanlarında hayatlarını devam ettirmektedirler (Wright ve Silard, 2020). Toplu yaşam alanında dahi olsa niteliksel anlamda kendini yalnız hisseden birey, hayattan zevk alamama, depresif ruh hali, kaygı gibi problemleri tecrübe etmektedir. Bireyler diğer kişiler ile problem yaşamaya başlamakta, sosyal çevrelerini tehdit unsuru olarak görmekte ve onlardan uzaklaşmaya başlamaktadır. Dolayısıyla yalnızlık hali hem sosyal hayatı hem de aile ve iş hayatını olumsuz yönde etkilemektedir. Yalnızlık ile ilgili bir diğer tanımlı Güler vd. (2022) bireyin etrafındaki kişiler ile olan ilişkilerinden kendisini soyutlama durumu olarak yapmaktadır.

İş hayatında karşılaşılan yalnızlık halinin sebepleri arasında bireylerin dışlanması, değersizlik hissine kapılarak, kurum içerisinde izole edilmesi yer almaktadır. Günlük yaşantısında yalnızlık hissi yaşamayan birey, iş hayatında bu durumu tecrübe edebilmektedir (Doğan vd., 2009). Yalnızlığın bir diğer nedeni çalışanların kişilik özellikleri, örgütün iklimi ve örgüt içi dinamikler olarak belirtilebilir. Örgüt içerisinde tek başına kalan ve izole edilen birey, zamanla hem aile hayatında hem de iş hayatında olumsuz durumlarla karşı karşıya gelmektedir. İşyeri yalnızlığı sosyal arkadaşlık ve duygusal yoksunluk olmak üzere iki alt boyuta ayrılarak incelenmektedir (Wright vd., 2006). Duygusal yoksunluk alt boyutu bireylerin çalıştıkları örgütlerdeki sosyal

ilişkilerini ve iş arkadaşlarıyla olan ilişkilerini incelemektedir. Duygusal yoksunluk halinde kişi çalıştığı örgütte kendini yalnız hissetmekte, çalışma arkadaşlarının kendisini anlamayacağını düşünmektedir. Bu nedenle duygu ve düşüncelerini kimseyle paylaşmamaktadır (Guo, 2020). Sosyal arkadaşlık boyutuna göre çalışanlar örgüt içerisinde kendilerini bir sosyal ağa ait hissetmemektedirler. Çalışma arkadaşlarıyla sıkıntı yaşayan bireyler kurumun düzenlediği sosyal aktivitelere katılmamakta, mola zamanlarını yalnız geçirmekte, kendini ifade edebilecek birini bulamamaktadırlar. İşyerinde sosyal ilişkiler ile birlikte sistem ilerlemektedir. Eksiksiz bir örgüt içi iletişim çalışanın iş arkadaşlarına ve üstlerine güven duymasını sağlamakta, etkili sosyal iletişim sürecinin önünü açmaktadır (Jiang vd., 2022).

İşyerinde yalnızlık, örgüt üyeleri arasındaki etkili iletişimi engellemekte ve tüm örgüt üzerinde bir dizi olumsuz etkiye neden olmaktadır. Bireyin işyerinde yaşadığı yalnızlık neticesinde performansı düşmekte, iş doyumunu ve verimliliği azalmaktadır. Sosyal değişim teorisine göre bireyler, uzun vadeli hedeflere ulaşmak için başkalarıyla istikrarlı bir güven ilişkisi kurmayı ummaktadırlar. Çalışanlar sadece kendi işlerini etkili bir şekilde yapmakla kalmamakta, aynı zamanda örgütün yakınlık ve sosyal iletişim ihtiyaçlarını karşılayan örgütsel hedeflere ulaşmak için ekstra çaba göstermektedirler. Yalnız çalışanlar genellikle risklerle bireysel bir şekilde başa çıkmakta, başkalarına güvenmemeleri nedeniyle örgüt içerisindeki fedakâr davranışlarını azaltmaktadırlar. Öz değerlendirmesi zayıf olan çalışanlar, yeni sosyal ilişkiler arama konusunda isteksiz olacaklardır. Olumlu sosyal bilgilerden ziyade olumsuz bilgilere daha fazla önem veren çalışanlar, örgüt içerisindeki sosyal alışverişe katılım göstermeyeceklerdir (Du vd., 2022). İşyeri yalnızlığı, çalışanların kişilerarası ilişkileri kontrol etme ihtiyacından ve bir örgütteki varoluş duygusundan mahrum kalma deneyimidir. Özünde, bireyin işyerinde kişilerarası ilişkilerini ve örgütsel öz saygısını çevreleyen duygularıdır. Wright, yalnız çalışan bireylerin iş tepkilerinin, örgütsel çevrelerinden daha fazla etkileneceğini belirtmektedir (Kloutsiniotis vd., 2022). Örgütlerde doğru işgöreni tercih etmek ne kadar mühim olarak bilinse bile doğru işvereni seçmek de en az bu durum kadar önem arz etmektedir. Çalışma ortamının bozulması, işgörenin işe odaklanma gücü yaşaması gibi negatif sonuçların önüne geçebilmek adına yalnızlık ve stres gibi sorunların üzerine düşülmesi, gerekli tedbirlerin alınması gerekmektedir (Chung vd., 2022). İşyeri yalnızlığı, çalışanların düşük kaliteli kişilerarası ilişkilere ilişkin psikolojik ve duygusal deneyimlerini ve işyerindeki sosyal etkileşimlerinde tatmin edilmemiş duygusal ihtiyaçlarını yansıtmaktadır. İşyeri yalnızlığı duygusal olay teorisi ile ilişkilendirilmektedir. Bu teoriye göre kişinin içinde bulunduğu ortam ve o ortamda yaşanan olaylar, duygusal tepkilere neden olabilir. Duygusal olay teorisine göre, duygular ve davranışlar arasında kurulan bağlantılar doğası gereği iş tatminlerini ve performanslarını etkilemektedir. Bu teori, duygusal iş davranışlarının çalışanın ruh hali ve duyguları tarafından açıklandığını,

bilişsel temelli davranışların ise iş tatmininin en iyi belirleyicileri olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca işyerinde hem olumlu hem de olumsuz tetikleyici duygusal olayların birbirinden ayırt edilebilir olduğunu ileri sürmektedir (Junça-Silva ve Lopes, 2023). Duygusal olay teorisine göre, kişilerarası az temas ve coğrafi izolasyon işyeri yalnızlığının belirleyicileridir (Gabriel vd., 2021). Esnek çalışma düzenlemelerinin kullanımının yol açtığı bu durumlar ve değişiklikler, çalışanlar arasında sosyal bağlantıların kurulmasını engellemekte ve bu da daha sonra duygusal bağılıkların azalmasına neden olmaktadır. Bu nedenle esnek çalışma düzenlemelerinin kullanılmasının çalışanların işyerinde yalnızlığını tetiklediği düşünülmektedir (Chen vd., 2018). Wright ve Silard'ın (2021) belirttiği gibi işyerinde yalnızlık, bireyin psikolojik kaynaklarını sürekli tüketen olumsuz bir duygusal deneyimdir. İşyerinde yalnızlık yaşayan çalışanlar için olası sonuç, sosyal katılım ve etkileşimden kaçınmaktır. Ayrıca kendini yalnız hisseden bireyler riskli faaliyetlerde bulunma konusunda daha isteksizdir. Araştırmalar, yalnız çalışanların aktif olarak sosyal ilişkiler arama eğiliminde olmadıklarını, bunun yerine kibirli bir başa çıkma stratejisi olan pasif kaçınmayı kullandıklarını ifade etmektedir (Du vd., 2022).

2. ARAŞTIRMANIN KURAMSAL TEMELLERİ

İşyeri maneviyatı ile ilgili diğer teoriler Tajfel ve Turner (1986) tarafından geliştirilen sosyal kimlik teorisi ve sosyal öğrenme teorisidir. Sosyal kimlik teorisine göre kişi sosyal kimliğini dâhil olduğu grubun etkisiyle ve gruba olan manevi bağlılığı vasıtasıyla oluşturmaktadır. Kişiler dâhil oldukları gruplara verdikleri değer ölçüsünde kendileri için olumlu bir sosyal kimlik oluşturma çabası içerisindedirler. Kendini görev yaptığı örgütle özdeşleştiren çalışanlar, örgütün refahını öncelik olarak gördükleri için örgütün amacına uygun çalışma olasılıkları da yüksek olacaktır.

Sosyal öğrenme teorisine göre ise bireyler gözlem yaparak ve diğerlerini davranışlarını taklit ederek dolaylı yoldan bir şeyler öğrenme çabası içerisindedirler (Narcıkara, 2018). Sosyal öğrenme teorisi, bireylerin etrafındaki diğer insanların onların davranışlarını nasıl şekillendirdiğini anlamaya yardımcı olmaktadır. Bireylerin, başkalarının davranışlarına dikkat ederek ve daha sonra bu davranışı yeniden üretmeye çalışarak nasıl yeni beceri ve davranışlar geliştirdiklerini açıklamaya da yardımcı olmaktadır. İşyeri maneviyatı ile ilişkilendirilen bir diğer teori etkili olaylar teorisidir.

İşyeri yalnızlığı ise etkili olay teorisine açıklanmaktadır. Etkili olay teorisine göre olay, duygusal tepkilere neden olan bir aracı olarak görülmektedir. Çalışanlar başkalarına önem verme ve şefkat gösterme isteklerini ifade edebildiklerinde, anlamlı iş arayışına girmekte, işyerinde olumlu bir deneyim yaşamaya başlamaktadırlar. Bu olumlu deneyim, çalışanların keyifle çalışmalarını ve hatta örgüt içi yükümlülüklerini aşan başka olumlu çalışmalar yapmalarını sağlayacaktır (Jannah ve Santoso, 2017). İşyerinde yalnızlık, çalışanların kişilerarası ilişkilere ilişkin psikolojik ve

duygusal deneyimlerini ve işyerindeki sosyal etkileşimlerde tatmin edilmemiş duygusal ihtiyaçlarını yansıtır. Duygusal olay teorisine göre, kişilerarası seyrek temas ve coğrafi izolasyon olayları işyerinde yalnızlığın yakın tetikleyicileridir. Esnek çalışma saatleri çalışanlarda yöneticileri ve çalışma arkadaşları ile düzensiz çalışma saatleri ritmine yol açarken, farklı lokasyonlar çalışanları coğrafi olarak yöneticilerinden ve çalışma arkadaşlarından izole etmektedir. Bu durum, çalışanlar arasında sosyal bağlantıların kurulmasını engellemekte ve zamanla işlerine olan duygusal bağlılıklarını azaltmaktadır (Cheng vd., 2023).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde işyeri yalnızlığı kavramı iş tatmini, işten ayrılma niyeti, örgütsel bağlılık, örgütsel destek algısı, işe yabancılaşma gibi kavramlarla ilişkilendirilmiştir. İşyeri yalnızlığı ile ilişkilendirilen bu kavramların yer aldığı araştırma örnekleri aşağıda sunulmuştur:

Aytaç 2015 senesinde Bursa’da bulunan iki cezaevinin 154 personeliyle yalnızlık, iş tatmini ve işten ayrılma niyeti ilişkisini incelemek amacıyla bir çalışma hazırlamıştır. Yapılan aracı regresyon analizi ile iş tatmini ve işten ayrılma niyeti ilişkisinde işyeri yalnızlığının aracılık etkisinin olduğu görülmüştür. Wahyuni ve Muafi (2021) Endonezya’da bulunan menkul kıymetler borsasının 101 çalışanıyla işyeri yalnızlığı, örgütsel destek algısı, örgütsel bağlılık, işten ayrılma niyeti ilişkisini inceleyen bir çalışma hazırlamıştır. Yapılan analizlerle işyeri yalnızlığı ile işten ayrılma niyeti arasında olumlu bir ilişki, işyeri yalnızlığı ile örgütsel bağlılık arasında negatif bir ilişki saptanmıştır. Çiftci (2021) Karadeniz Bölgesinde bulunan alışveriş merkezlerinde çalışan 402 kişiyle işten ayrılma niyeti, işyeri yalnızlığı ve işe yabancılaşma ilişkisi ile ilgili bir çalışma hazırlamış, yapılan analizlerin sonucunda işe yabancılaşma ve işyeri yalnızlığının işten ayrılma niyeti üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğunu tespit etmiştir.

Literatürde işyeri maneviyatı kavramı iş tatmini, örgütsel güven, örgütsel bağlılık, duygusal emek, öznel iyi oluş gibi kavramlarla ilişkilendirilmiştir. İşyeri maneviyatı ile ilişkilendirilen bu kavramların yer aldığı araştırma örnekleri aşağıda sunulmuştur:

Doğan ve Bekiş (2022) Niğde’de faaliyet gösteren üç firmanın 230 personeliyle işyeri maneviyatı, iş tatmini ve örgütsel bağlılık ilişkisini inceleyen bir çalışma hazırlamıştır. Yapılan analizlerin sonucunda işyeri maneviyatı, iş tatmini ve örgütsel bağlılık değişkenleri arasında pozitif yönlü ilişkiler olduğu görülmüştür. Sadykova ve Tutar (2014) Adapazarı Sanayi Bölgesinde çalışan 103 otomotiv sanayi çalışanı ile işyeri maneviyatı ve örgütsel güven ilişkisi ile ilgili bir araştırma hazırlamıştır. Yapılan analizlerle işyeri maneviyatı ve örgütsel güven arasında pozitif yönlü ilişkilerin olduğu belirlenmiştir. Gabay ve Weinstein (2022) 196 İsraili çağrı merkezi çalışanıyla işyeri maneviyatı, duygusal emek ilişkisini inceleyen bir çalışma gerçekleştirmiştir. Yapılan analizlerle işyeri maneviyatı ve duygusal emek

arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler olduğu belirlenmiştir. Khatri ve Gupta (2022) Delhi-NCR firmasının 536 personeliyle işyeri maneviyatı, öznel iyi oluş ve örgütün politikaları arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışma gerçekleştirmiştir. Yapılan analizlerle değişkenler arasında anlamlı ilişkiler bulunamamıştır. İşyeri yalnızlığı ile en çok ilişkilendirilen kavramlar arasında lider-üye etkileşimi yer almaktadır. Peng vd. (2017) tarafından yapılan araştırmada, Jung vd. (2021) araştırmasında ve Cindiloğlu vd. (2017) araştırmasında işyeri yalnızlığının lider-üye etkileşimini azalttığı tespit edilmiştir.

Yabancı literatürde maneviyat ve yalnızlık başlığı altında hazırlanan çalışma örnekleri arasında Ghadi (2017) tarafından Ürdün’de bulunan Mu’tah üniversitesinde çalışan 381 akademik personel uygulanan araştırma bulunmaktadır. Yapılan analizlerin sonucunda işyeri maneviyatının işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde işyeri yalnızlığının aracılık etkisinin olduğu belirlenmiştir. Han ve Richardson (2010) yalnızlık, maneviyat, depresyon kavramları arasındaki ilişkiyi 40 yaşlı ve eve bağlı birey ile ele almıştır. Yapılan analizlerle yalnızlık ve depresyon arasındaki ilişkide maneviyatın aracılık etkisinin olduğu belirlenmiştir. Muhammad vd. (2023) tarafından yapılan araştırmada ve Febriani vd. (2023) araştırmasında da işyerinde artan yalnızlığın çalışanların işyeri maneviyatlarını azalttığı tespit edilmiştir.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu kısımda araştırmanın veri toplama araçları, evren ve örnekleme, modeli ve bulgularına yönelik bilgiler yer almaktadır.

3.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Bu araştırmanın amacı işyeri yalnızlığının alt boyutları olan duygusal yoksunluk ve sosyal arkadaşlık ile işyeri maneviyatı arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Bu bağlamda araştırmanın evreni ve örnekleme, ölçekleri, modeli ve hipotezi ile bulguları ve analizleri aşağıda sunulmaktadır.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Sağlık sektörü çalışanlarının görevi hastalarının güvenini kazanmak, zorlu şartlar karşısında esnek bir ortam yaratmak, nezakete dayalı ilişkiler kurmak, dengeli ve sıcak bir yaklaşım sergilemektir. Bu düşüncelerin ve davranışların aksi bir durum seyrettiği takdirde hasta sağlık çalışanıyla olan işbirliğine son verecektir (Boztilki ve Ardıç, 2017). Bu nedenle hastayı can kulağıyla dinlemek, gülümsemek, temas etmek, endişe duyduğu hususlara karşı nazikçe yaklaşmak maneviyatı diğer bakım yollarına entegre edebilmenin en önemli aşaması olarak bilinmektedir (Hodge, 2005). Sağlık sektöründe çalışan kişilerin hastalara destek sağlayabilmeleri için maneviyat hakkında farkındalık kazanmaları önem arz etmektedir (Hiçdurmaz ve Öz, 2013). Böylece sağlık çalışanlarına çalıştıkları kurumun bir parçası

olabilmeleri için imkân tanınacak, beraberinde güven duygusu sağlanarak, işyeri maneviyatları olumlu etkiler alacaktır. Bu nedenle araştırmanın evrenini bir sağlık kuruluşu oluşturmaktadır. Araştırmanın evrenini Balıkesir ilinin Bandırma ilçesinde bulunan Araştırma Hastanesinde görev yapmakta olan 482 (140 doktor, 342 hemşire) sağlık personeli oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini 482 sağlık personelinden ulaşılan 243 kişi (doktor ve hemşire) oluşturmaktadır. Aşağıda örneklemin evreni temsil ettiğine dair sonuçlar sunulmaktadır (Bartlett vd., 2001, s. 45).

$$n = \frac{384,16}{1 + \frac{384,16}{482}} = 215 \quad n_0 = \frac{1.96^2 \times 0.5^2}{0.05^2} = 384,1$$

3.3. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Araştırmanın verileri anket tekniği ile elde edilmiştir. Verilerin toplanması amacıyla İşyeri Maneviyatı Ölçeği ve İşyeri Yalnızlığı Ölçeği kullanılmıştır.

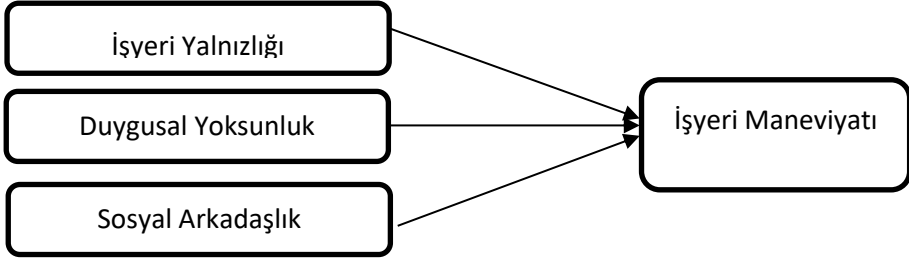
Çalışanların işyerindeki maneviyat seviyelerini ölçmek amacıyla, Kinjerski ve Skrypnec tarafından 2006 yılından geliştirilen, Ünal ve Turgut tarafından 2015 yılında Türkçe'ye uyarlanan 18 maddelik "İşyeri Maneviyatı Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçeğin maddeleri arasında "İşime karşı heyecan duyuyorum." ve "Şu anda işimde olmak istediğim yerdeyim." gibi ifadeler bulunmaktadır. Ölçeğin Türkçe formunda Cronbach Alfa değeri (0,933) olarak bulunmuştur. Çalışanların yalnızlık seviyeleri ölçmek amacıyla, Wright vd. tarafından 2006 yılında geliştirilen 16 soru ve 2 alt boyuttan oluşan ölçek kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçe çevirisi Torunoğulları (2021) tarafından hazırlanan tez çalışmasından elde edilmiştir. Duygusal Yoksunluk alt boyutu 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9. maddelerden, Sosyal Arkadaşlık alt boyutu 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16. maddelerden oluşmaktadır. Ölçeğin maddeleri arasında "İşyerinde kendimi genel bir boşluk duygusu içinde hissederim." ve "İşyerinde sosyal ilişkilerim vardır." gibi ifadeler bulunmaktadır. Ölçeğin Türkçe formunda Cronbach Alfa değeri (0,871) olarak hesaplanmıştır. Her ifade, yalnızlıkla ilgili farklı duyguları çağrıştırmakta ve kişinin yalnız olduğu sonucuna varabileceği sayısız yoldan bahsedilmektedir. Bu günlük dil bize yalnızlığın ne olduğu, ne olmadığı, nasıl tezahür edebileceği ve yalnızlığın sosyal çevrelerimizde nasıl farklı şekillerde algılandığına dair mekanizmalar hakkında fikir vermektedir. Örgütlerde önemsizleştirilen veya göz ardı edilen yalnızlık, utanç verici bir konu olarak algılandığından, örgüt içi sıklıkla dile getirilen bir konu olamamıştır. Anket formunda toplam demografik sorular dâhil 38 soru bulunmaktadır.

3.4. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırmada kurulan model, nedensellik içermektedir. Bu nedenle araştırmanın bağımsız değişkenlerinin bağımlı değişken üzerindeki etkisini belirleyebilmek açısından çoklu regresyon analizi tercih edilmiştir. Bir

değişkeni etkileyen iki ve daha fazla bağımsız değişken arasındaki neden-sonuç ilişkilerini tek model ile açıklamak ve bağımsız değişkenlerin etki düzeylerini tespit etmek için çoklu regresyon analizinden yararlanılır (Gürbüz ve Şahin, 2017). Söz konusu araştırmanın modeli aşağıda sunulmuştur;

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Kavramsal çerçevede sunulan ve literatür taraması ile incelenen sosyal kimlik teorisi, sosyal öğrenme teorisi ve insan davranışlarını açıklamak için Blau tarafından 1960'lı yıllarda ortaya atılan, taraflardan biri olumlu davranış sergilediğinde diğersinin de olumlu davranış sergileme yükümlülüğü hissettiği sosyal değişim kuramı doğrultusunda geliştirilen araştırmanın ana hipotezi ve alt hipotezleri aşağıdaki gibidir:

H₁: İşyeri yalnızlığının işyeri maneviyatı üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H_{1a}: İşyeri yalnızlığının bir alt boyutu olan duygusal yoksunluğun işyeri maneviyatı üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H_{1b}: İşyeri yalnızlığının bir alt boyutu olan sosyal arkadaşlığın işyeri maneviyatı üzerinde anlamlı etkisi vardır.

3.5. Araştırmanın Bulguları

Araştırmanın bu bölümünde bulgulara değinilecektir.

3.5.1. Frekans Analizi Bulguları

Tablo 1. Araştırmanın Demografik Bilgileri

Değişken	Alt Gruplar	Frekans	%
Cinsiyet	Kadın	164	67,5
	Erkek	79	32,5
Yaş	18-25	35	14,4
	26-35	74	30,5
	36-45	95	39,1
	47 ve üzeri	39	16

Tablo 1 incelendiğinde araştırmaya 164 kadın (%67,5), 79 erkek (%32,5) sağlık çalışanının katıldığı görülmektedir. Katılımcıların yaş aralığı

genellikle 35 kişi ile 18-25 yaş arası (%14,4), 74 kişi ile 26-35 arası (%30,5), 95 kişi ile 36-45 arası (%39,1) ve 39 kişi ile 47 yaş ve üzeridir (%16).

3.5.2. Keşfedici Faktör Analizi Bulguları ve Uyum İyiliği Değerleri

Faktör analizi uygulanmadan önce araştırma kapsamındaki değişkenlerin faktör analizi için uygun olup olmadığını tespit etmek için KMO testi uygulanmıştır (Gürbüz ve Şahin, 2017, s. 242).

Tablo 2. İşyeri Yalnızlığı Değişkeninin Alt Boyutları İçin KFA Sonuçları

	1 (Duygusal Yoksunluk)	2 (Sosyal Arkadaşlık)
İY2	,829	
İY3	,809	
İY4	,805	
İY1	,754	
İY8	,741	
İY7	,698	
İY9	,693	
İY14		,801
İY11		,750
İY10		,734
İY15		,727
İY12		,716
KMO Değeri	,862	
Ki Kare Değeri	1380,753	
df	66	
Sig.	,000	

Yapılan keşfedici faktör analizi sonucunda Y5, Y6, Y13, Y16 soruları devre dışı bırakılmış ve iki faktörlü bir sonuç elde edilmiş olup, faktörlerin toplam varyansın %60'ını açıkladığı görülmüştür.

Tablo 3. İşyeri Maneviyatı Değişkeni İçin KFA Sonuçları

	1	KMO Değeri	Ki Kare Değeri	df	Sig.
İM17	,882	,904	2503,025	120	,000
İM14	,820				
İM15	,786				
İM5	,771				

İM18	,747
İM13	,739
İM12	,732
İM11	,719
İM10	,716
İM3	,705
İM4	,693
İM6	,674
İM7	,647
İM8	,634
İM2	,628
İM16	,527
İM1	,476
İM9	,439

Yapılan keşfedici faktör analizi sonucunda tek faktörlü bir yapı elde edilmiş olup, faktörlerin varyansın %64,39'unu açıkladığı belirlenmiştir. Araştırma değişkenlerine ait uyum iyiliği indeksleri de hesaplanmıştır. İşyeri yalnızlığı için RMSEA değeri (0,061), CFI değeri (0,923), GFI değeri (0,911), işyeri maneviyatı için RMSEA değeri (0,052), CFI değeri (0,913) ve GFI değeri (0,890) olarak hesaplanmıştır.

3.5.3. Normallik Analizi Bulguları

Araştırma kapsamındaki değişkenlerin dağılım biçimlerini ortaya çıkarmak, yapılarının anlaşılır hale gelmesini sağlamak için önem arz etmektedir. Bu dağılım biçimleri çarpıklık ve basıklık hesaplamasıyla tespit edilebilir (Gürbüz ve Şahin, 2017, s. 212).

Tablo 4. İşyeri Yalnızlığı, Alt Boyutları ve İşyeri Maneviyatı İçin Basıklık - Çarpıklık Değerleri

Değişken	Çarpıklık	Basıklık
İşyeri Yalnızlığı	,150	-,316
Sosyal Arkadaşlık	-,666	,534
Duygusal Yoksunluk	-,654	,390
İşyeri Maneviyatı	,353	,142

Tablo 4'te işyeri yalnızlığı ve alt boyutları ile işyeri maneviyatı değişkenlerine ait çarpıklık ve basıklık değerleri sunulmuştur. Değerler -1,5 ile +1,5 aralığında yer aldığı için dağılım normaldir (Gürbüz ve Şahin, 2017, s. 240).

3.5.4. Güvenilirlik Analizi Bulguları

Tablo 5. İşyeri Yalnızlığı, Alt Boyutları ve İşyeri Maneviyatı İçin Güvenilirlik Analizi Değerleri

Ölçek	Alfa Katsayısı	İfade Sayısı	Ortalamalar
İşyeri Yalnızlığı	,874	12	3,70
Sosyal Arkadaşlık	,827	5	3,76
Duygusal Yoksunluk	,888	7	3,70
İşyeri Maneviyatı	,940	18	2,51

Tablo 5 incelendiğinde ölçek maddeleri arasındaki iç tutarlılık değerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmektedir. Elde edilen bulgular 0,70 değerinin üstünde olduğu için ölçeklerin güvenilir olduğu kabul edilmektedir.

3.5.5. İşyeri Yalnızlığının Alt Boyutları ile İşyeri Maneviyatı Arası İlişki

Tablo 6. Korelasyon Analizi Değerleri

Değişkenler	DY	SA	İM
Duygusal Yoksunluk (DY)	1		
Sosyal Arkadaşlık (SA)	,380**	1	
İşyeri Maneviyatı (İM)	-,202**	-,320**	1

N= 243 **p<0,01

Tablo 6’da yapılan korelasyon analizi sonuçları incelendiğinde işyeri yalnızlığının alt boyutları olan duygusal yoksunluk ile sosyal arkadaşlık arasında olumlu ve anlamlı bir ilişki (N(243): 0,380), duygusal yoksunluk ile işyeri maneviyatı arasında ters yönlü ve anlamlı bir ilişki (N(243): -0,202), sosyal arkadaşlık ile işyeri maneviyatı arasında ters yönlü ve anlamlı ilişki (N(243): -0,320) olduğu görülmüştür.

3.5.6. İşyeri Yalnızlığının İşyeri Maneviyatına Etkisi

Tablo 7. İşyeri Yalnızlığının İşyeri Maneviyatına Etkisi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	B	Std. Hata	Beta	t	p
İşyeri Maneviyatı	İşyeri Yalnızlığı	-,416	,073	-,346	-5,721	,000

F= 32,730

R²= ,120

Düzeltilmiş R²= ,116

Thmn Std. Hata= ,69482

Anlamlılık = ,000

Tablo 7’de uygulanan regresyon analizinin sonucunda işyeri yalnızlığının işyeri maneviyatı üzerinde anlamlı, negatif yönlü etkisinin

bulunduğu gözlenmiş, H_1 hipotezi kabul edilmiştir ($\beta = -.346, p < 0,05$). İşyeri yalnızlığı değişkeninin regresyon katsayısı (B) -0.346 'dır. Bu, işyeri yalnızlığı bir birim arttığında, işyeri maneviyatının tahmini olarak -0.346 birim azaldığını gösterir. Negatif işaret, aralarındaki ters ilişkiyi ifade eder. R^2 değeri 0.120 , düzeltilmiş R^2 değeri ise 0.116 'dır. Bu, işyeri yalnızlığının işyeri maneviyatındaki değişimin yaklaşık %12'sini açıkladığını göstermektedir. Düzeltilmiş R^2 değeri ise işyeri yalnızlığının işyeri maneviyatındaki varyansın %11'inin açıkladığını ifade etmektedir. Regresyon analizinde R^2 'nin en az 0.50 ve üzeri olması beklenir. R^2 değeri, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendeki varyansı ne kadar açıkladığını gösterir. Bir değer ne kadar yüksekse, model o kadar çok varyansı açıklar. Ancak, bazı durumlarda, özellikle sosyal bilimlerde, daha düşük R^2 değerleri de kabul edilebilir ve anlamlı olabilir. Dolayısıyla buradaki durum gibi R^2 değeri 0.120 olan bir model, bazı araştırma alanlarında düşük olarak değerlendirilebilirken, başka alanlarda yeterli ve anlamlı kabul edilebilir. Önemli olan, modelin araştırmanın amaçları ve hipotezleri ile ne kadar uyumlu olduğu ve elde edilen sonuçların araştırma sorularını nasıl yanıtladığıdır. R^2 değeri regresyon modelinin sunduğu tahminin, ne derece güçlü olduğunu belirtmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2017).

3.5.7. İşyeri Yalnızlığının Alt Boyutlarının İşyeri Maneviyatına Etkisi

Tablo 8. İşyeri Yalnızlığının Alt Boyutlarının İşyeri Maneviyatına Etkisi

Bđmlı D.	Bđmsz D.	B	Std. H.	B	t	Sig.
İşyeri Maneviyatı	Duygusal Yoksunluk	-,087	,061	,095	-1,435	152
	Sosyal Arkadaşlık	-,295	,068	,284	-4,314	000

F= 14,832
 $R^2 = ,110$
Düzeltilmiş $R^2 = ,103$
Thmn Std. Hata= ,70004
DW= 1,479

Anova= 000

Tablo 8'de verilen regresyon analizi sonucunda işyeri yalnızlığının alt boyutlarından sosyal arkadaşlığın işyeri maneviyatı üzerinde negatif ve anlamlı etkisinin olduğu belirlenmiş, H_{1b} hipotezi kabul olmuştur ($\beta = -.284, p < 0,05$). İşyeri yalnızlığının diğer alt boyutu olan duygusal yoksunluğun işyeri maneviyatı üzerinde anlamlı etkisi bulunamamış, H_{1a} hipotezi reddedilmiştir ($\beta = -.095, p > 0,05$). R^2 değeri 0.110 , düzeltilmiş R^2 değeri ise 0.103 'tür. Bu, duygusal yoksunluk ve sosyal arkadaşlık değişkenlerinin işyeri maneviyatındaki değişimin yaklaşık %11'ini açıkladığını göstermektedir. Düzeltilmiş R^2 değeri duygusal yoksunluk ve sosyal arkadaşlık değişkenlerinin işyeri maneviyatındaki varyansın %10'unu açıkladığını ifade etmektedir. Regresyon analizinde R^2 'nin en az 0.50 ve üzeri olması beklenir. R^2 değeri, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendeki varyansı ne kadar

açıkladığını gösterir. Bir değer ne kadar yüksekse, model o kadar çok varyansı açıklar. Ancak, bazı durumlarda, özellikle sosyal bilimlerde, daha düşük R^2 değerleri de kabul edilebilir ve anlamlı olabilir. Dolayısıyla buradaki durum gibi R^2 değeri 0.120 olan bir model, bazı araştırma alanlarında düşük olarak değerlendirilebilirken, başka alanlarda yeterli ve anlamlı kabul edilebilir. Önemli olan, modelin araştırmanın amaçları ve hipotezleri ile ne kadar uyumlu olduğu ve elde edilen sonuçların araştırma sorularını nasıl yanıtladığıdır. R^2 değeri regresyon modelinin sunduğu tahminin, ne derece güçlü olduğunu belirtmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2017).

Sonuç

Araştırma kapsamında yapılan regresyon analizinin sonucuna göre işyeri yalnızlığının işyeri maneviyatı üzerinde negatif yönlü ve anlamlı etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca işyeri yalnızlığının alt boyutları ile yapılan regresyon analizine göre sosyal arkadaşlık alt boyutunun işyeri maneviyatı üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkiye sahip olduğu bulunurken, duygusal yoksunluk alt boyutunun işyeri maneviyatı üzerinde anlamlı etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Literatürde iki değişken arasında ilişkiyi ele alan benzer tek çalışma bulunmaktadır. Ghadi (2017) tarafından Ürdün’de bulunan Mu’tah Üniversitesi’nin 381 akademik personeline uygulanan bu çalışmanın sonucunda işyeri yalnızlığının işyeri maneviyatı üzerinde anlamlı, negatif yönlü etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Febriani vd. (2023) tarafından Endonezya’da bulunan bir firmada çalışan 300 kadın personelle yapılan çalışmada da işyeri yalnızlığının işyeri maneviyatı üzerinde negatif yönlü ve anlamlı etkisinin olduğu belirlenmiştir. Çalışan bireyler günlük yaşantılarının çoğunu iş arkadaşları ile geçirmektedirler. Günlük yaşantıda birey dilediği arkadaşı seçebilmekte, seçtiği arkadaşıyla aktivitelere katılabilmektedir. Ancak işyerinde çalışma arkadaşlarından uzak durmak pek mümkün olmamaktadır. Bu nedenle örgüt ortamında arkadaşlık ilişkileri bireyler arası etkileşimin sağlanması açısından önem taşımaktadır. İşyerinde kurulan arkadaşlık ilişkileri çalışanların işlerini keyifle ve istekle yapmaları için imkân sağlayacaktır. Evrensel boyut ile kabul edilen manevi değerlerin insan onuruna yakışan çalışma konseptine ilave edilmesiyle işçi, iş arkadaşı ve işveren arasında oluşan değerlerin yeni bir boyut kazanacağı muhtemeldir. Bu nedenle işyeri maneviyatı kavramının yalnızca çalışan bireylere değil, yöneticilere de birtakım sosyal hak ve sorumluluklar getireceği göz önünde bulundurulmalıdır. Maneviyat kavramı yaşantımızın her alanında karşılaştığımız bir olgudur. Bu nedenle çalışmada işyeri maneviyatı ile çalışan bireylerin sosyal arkadaşlık düzeyleri arasındaki ilişkinin denge halinde kalması gerektiğini savunarak, bu kavramlara dair daha fazla çalışma yapılması gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca araştırmanın konusu gereği alanyazına katkı sağlayacağı da düşünülmekte, ilerleyen çalışmalarda farklı değişkenlerle ve farklı veri toplama yöntemleri ile araştırma tasarımları oluşturulması umulmaktadır. Ancak örgütlerde arkadaşlık ilişkilerinde mesafe

de önemlidir. Bazı durumlarda fazla samimiyet soğukluk ve gerginlik gibi problemlere sebep olabilir. Örgütlerde yaşanan gruplaşmalar da tehlike arz edebilir. Hatta bu durum beraberinde gruplar arası rekabete, çatışmalara, iş arkadaşının kariyerine zarar vermeye doğru ilerleyebilir. Böyle örneklerle karşılaşan yöneticiler, özellikle işe yeni başlayan personele kendisinden daha tecrübeli personelin rehberlik etmesini teklif ettiğinde olumsuz durumların önüne geçebilir. İşyerinde arkadaşlık ilişkilerinin bozulmaması için çalışanların çalışma arkadaşlarına hemen güvenip özel hayatını açmaması, kime nasıl davranacağını farkında olması, doğru mesafeyi koruması, özel hayatı ile iş hayatını karıştırmaması gereklidir. Örgütte manevi değerlerin uygulanmaması yalnızlık duygusunu artırır. Artan yalnızlık çalışanların örgütte kalma niyetlerini azaltır. Bu nedenle örgütlerde manevi değerlerin daha iyi uygulanması yalnızlığı azaltacak ve işte kalma niyetini arttıracaktır.

Çalışma hayatı içindeki arkadaşlık ilişkilerini kontrol edemeyen bireyler uzun vadede etkili bir performans sergileyememekte, iş başarısı yakalayamamaktadırlar. Aynı pozisyonda çalışan iki bireyden yalnızca biri terfi aldığı zaman yöneticinin taraflı davrandığını düşünmekte, arkadaşlığını bitirme noktasına getirmektedir. Aynı pozisyonda çalıştığı ve yoğun arkadaşlık ilişkileri sergilediği çalışma arkadaşına karşı tavizkar davranmamaktadır. Bu durumda yöneticilere düşen görev terfinin sebebini açıklayan belirli örnekleri sunarak barışçıl bir ortam yaratmaktır. Rasyonel bir iş arkadaşlığı hem bireyin kişisel gelişimine hem de yapılan işe olumlu etkiler sağlamaktadır. İş hayatında gerçekleşen örgütsel ve yapısal değişimlerin meydana getirdiği olumsuzlukları insan onuruna yakışır ve adil halde revize etmek, örgüt içi sosyal barışı, dayanışmayı sağlamak yöneticilerin temel amacı olmalıdır. Bu nedenle çalışanları hem ahlaki hem de manevi sorumluluk alabilecek duruma getirmek, tutum ve davranışlarında istikrarlı olmaları, mesleki hayatlarına gönülden bağlı kalabilmeleri için iç kontrol eğitimleri ile destek sağlamak gereklidir.

Örgütlerde işyeri yalnızlığı ile başa çıkabilmek için örgüt içi arkadaşlıkların artırılması, çalışanlara profesyonel destek sağlanması, uygun örgüt içi eğitimlerin düzenlenmesi ve çalışanların motivasyonlarının artırılması önem arz etmektedir. Yalnızlığa iyi gelebilecek hususlardan biri güçlü iletişim ve sosyal çevredir. Çalışanların iletişim ağlarının güçlendirilmesi ve sosyal ilişkilerinin artırılması için örgüt içi organizasyonların düzenlenmesi gerekmektedir. Ayrıca örgüt içi motivasyonu sağlanan, örgütün sorunları ile uğraşmak zorunda bırakılmayan, işine olan ilgisini kaybetmemesi için uğraşılan çalışan yalnızlık hissine kapılmayacaktır (Torunoğulları, 2021). Örgütlerde çalışanların hem kendi aralarında hem de yöneticileri ile kurdukları iletişimin informal tarafının da güçlendirilmesinin örgüt içi iletişim iklimine katkı sağlayacağı umulmaktadır. Bu nedenle iş dışı etkinliklerde bir araya gelen çalışanlar ve yöneticilerin iletişimlerinin güçleneceği düşünülmektedir. Kamu sektöründe bilindiği üzere yüksek oranda hiyerarşi kültürü bulunmaktadır. Bu sonuç normal karşılanmaktadır. Kamuda hiyerarşik yönetimi azaltma çalışmaları büyük bir hızla devam etse

de henüz sonuçlanmamıştır. Dolayısıyla kamu sektöründe süregelen sıkı bir hiyerarşi ve bürokrasi hüküm sürmektedir. Bu nedenle örneklem dâhilindeki sağlık kurumunda hiyerarşi kültürünün azaltılması için de çalışmalar yapılmalıdır. Ast üst ilişkilerinin iyi olduğu bir örgütte yalnızlık oranı artacağı gibi işyeri maneviyatında da artış sağlacaktır. Her araştırmada olduğu gibi bu araştırmanın da belirli kısıtları bulunmaktadır. Araştırma Bandırma ilçesinde bulunan araştırma hastanesinin 243 sağlık personeliyle yapılmıştır. Analiz sonuçları değerlendirildiğinde işyeri yalnızlığı ve işyeri maneviyatı ilişkisinin derinlemesine anlaşılması amacıyla farklı sektörlerde ve daha fazla örneklem sayısı ile yapılmasının literatüre katkı sağlayacağı belirtilebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Edip Örüçü: %40, Maida Uzuner: %30, İttr Hasırcı: %30

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir. / Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, Bandırma On Yedi Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan izin (30.09.2022 / 2022-8) alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Edip Örüçü: 40%, Maida Uzuner: 30%, İttr Hasırcı: 30%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval. / Ethics committee approval (30.09.2022/2022-8) was obtained from Bandırma Onyei Eylül University Social and Human Sciences Ethics Committee for the purpose of carrying out this study approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Örüçü, E., Uzuner, M. & Hasırcı, I. (2024). İşyeri yalnızlığı ve işyeri maneviyatı ilişkisi: Sağlık sektörü çalışanları üzerine bir araştırma. *Akademik Hassasiyetler*, 11(24), 141-166. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1293374>

Kaynakça

- Ahmad, A. ve Omar, Z. (2014). Reducing deviant behavior through workplace spirituality and job satisfaction. *Asian Social Science*, 10(19), 107.
- Avcı, N. (2019). İş yeri maneviyatı ile çalışan performansı arasındaki ilişki üzerine bir inceleme. *Yeni Medya Elektronik Dergi*, 3(3), 213-225. <https://doi.org/10.17932/IAU.EJNM.25480200.2019.3/3.213-225>

- Aytaç, S. (2015). Loneliness as mediator between job satisfaction and intention to leave: A study on prison staff in Turkey. *Arabian Journal of Business and Management Review*, 5(6), 1-4. <https://doi.org/10.4172/2223-5833.1000167>
- Bartlett, J.E., Körtlik, J.W. ve Higgins, C.C. (2001). Organizational research: Determining appropriate sample size in survey research. *Information Tecnology, Learning and Performance Journal*, 19(1), 43-50.
- Baykal Narcıkara, E. (2018). Sosyal kimlik teorisi perspektifiyle kraliçe an sendromu. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 159-176.
- Bekiş, T. (2014). *İş yeri maneviyatının iş tatmini ve örgütsel bağlılığa etkisi üzerine bir araştırma* [yüksek lisans tezi]. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Belwalkar, S. ve Vohra, V. (2016). Workplace spirituality, job satisfaction and organizational citizenship behaviors: A theoretical model. *International Journal of Business and Management*, 11(8), 256-262. <https://doi.org/10.5539/ijbm.v11n8p256>
- Blau, P. M. (1964). *Exchange and power in social life*. New York: Wiley.
- Boztilki, M. ve Ardiç, E. (2017). Maneviyat ve sağlık. *Journal of Academic Research in Nursing*, 3(Ek sayı), 39-45. <https://doi.org/10.5222/jaren.2017.1008>
- Çavuş, M. F. ve Pekkan, N. Ü. (2017). Algılanan sosyal desteğin sosyal girişimciliğe etkisi: Üniversite öğrencileri üzerinde bir araştırma. *Business and Economics Research Journal*, 3, 519-532.
- Çavuşoğlu, F. S. (2021). *İş yeri maneviyatının çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışı ve üretim karşıtı iş davranışı üzerinde etkisi* [yüksek lisans tezi]. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.
- Çetinkaya, B., Altundağ, S. ve Azak, A. (2007). Spiritüel bakım ve hemşirelik. *ADÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 8(1), 47-50.
- Charoenarpornwattana, P. (2016). Workplace spirituality and human resource practices in Thailand. *HRD Journal*, 7(1), 82-91.
- Chen, Y. & Fulmer, I.S. (2018). Fine-tuning what we know about employees' experience with flexible work arrangements and their job attitudes: Flexible work arrangements. *Human Resource Management*, 57, 381-395.
- Cheng, J., Sun, X., Zhong, Y. ve Li, K. (2023). Flexible work arrangements and employees' knowledge sharing in post-pandemic era: The roles of workplace loneliness and task interdependence. *Behavioral Sciences*, 13(2), 168-179.
- Chuang, Y. W. (2020). Promoting consumer engagement in online communities through virtual experience and social identity. *Sustainability*, 12, 855.

- Chung, Y.W., Dong, X.T. ve Yun, J.K. (2022). A study on the mediating effects of anxiety and happiness for workplace loneliness and behavioral outcomes of Korean police officers. *Policing: An International Journal*, 45(6), 924-938. <https://doi.org/10.1108/PIJPSM-03-2022-0041>
- Cindiloğlu, M., Polatci, S., Özçalık, F. ve Gültekin, Z. (2017). The effects of workplace loneliness on job and life satisfaction: the mediating role of leader-member exchange. *Ege Academic Review*, 17(2), 191-200.
- Demir, M. ve Gürkan, N. (2022). İş yerinde yalnızlığın işten ayrılma niyetine etkisi: Gemi adamları üzerine bir uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi*, 14(1) , 1-25. <https://doi.org/10.18613/deudfd.1130213>
- Doğan, S. ve Bekiş, T. (2022). İş yeri maneviyatının iş tatmini ve örgütsel bağlılığa etkisi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(2), 533-547. <https://doi.org/10.37880/cumuiibf.1034320>
- Doğan, T., Çetin, B. ve Sungur, M. Z. (2009). İş yaşamında yalnızlık ölçeği Türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 10, 271-277.
- Du, S., Ma, Y. ve Lee, J. Y. (2022). Workplace loneliness and the need to belong in the era of COVID-19. *Sustainability*, 14(8), 47-88.
- Febriani, R., Roz, K. ve Hakim, A. R. (2023). The impact of workplace spirituality, work-family conflict and loneliness in work on intention to stay: Case study on women employees in indonesia. *International Journal of Professional Business Review*, 8(4), 1473-1484.
- Gabay, N. ve Weinstein, S. (2022). The conjoint effect of workplace spirituality and emotional labour on service providers' wellbeing: A moderated mediation model. *Journal of Human Values*, 28(2), 115-128. <https://doi.org/10.1177/09716858221082705>
- Gabriel, A.S., Lanaj, K. ve Jennings, R.E. (2021). Is one the loneliest number? A within-person examination of the adaptive and maladaptive consequences of leader loneliness at work. *J. Appl. Psychol.*, 106, 1517-1538.
- Ghadi, M. Y. (2017). The impact of workplace spirituality on voluntary turnover intentions through loneliness in work. *Journal of Economic and Administrative Sciences*, 33(1), 81-110.
- Ghorbanifar, M. ve Azma, F. (2014). Workplace spirituality and organizational citizenship behavior: Evidence from banking industry. *Management Science Letters*, 4(8), 1685-1692. <https://doi.org/10.5267/j.msl.2014.7.016>
- Göçen, A. ve Özğan, H. (2018). An analysis of workplace spirituality debates. *Universal Journal of Management*, 6(2), 70-79. <https://doi.org/10.13189/ujm.2018.060204>

- Guo, L. (2020). The effect of workplace loneliness on silence behavior- the role of team-member exchange and psychological capital. *Psychology*, 11, 467-479. doi: 10.4236/psych.2020.113032
- Güler, M., Yanık, G., Yaşar, Ü. ve Demir, F. E. (2022). İş yaşamında yalnızlığın psikolojik kırılma üzerindeki etkisini incelemeye yönelik bir araştırma. *Trends in Business and Economics*, 36(3) , 250-257. <https://doi.org/10.5152/TBE.2022.991580>
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2017). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Han, J. ve Richardson, V. E. (2010). The relationship between depression and loneliness among homebound older persons: Does spirituality moderate this relationship? *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought*, 29, 218-236. <https://doi.org/10.1080/15426432.2010.495610>
- Hiçdurmaz, D. ve Öz, F. (2013). Stresle baş etmenin bir boyutu olarak spiritüalite. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 16(1), 50-56.
- Hodge, D. R.(2005). Spiritual ecograms: A new assessment instrument for identify ingelients spiritual strengths in space and across time. *Families in Society*, 86(2), 287-296.
- Howard, S. (2002). A spiritual perspective on learning in the workplace. *Journal of Managerial Psychology*, 17(3), 230-242. <https://doi.org/10.1108/02683940210423132>
- Indradevi, R. (2020). Workplace spirituality: Successful mantra for modern organization. *Journal of Critical Reviews*, 7(6), 437-440. <https://doi.org/10.31838/jcr.07.06.77>
- Jannah, S. M. ve Santoso, C. B. (2017). The impact of workplace spirituality on organizational citizenship behavior: the roles of organizational identification and perceived organizational supports. *Asia Pacific Journal of Advanced Business and Social Studies*, 3(2), 13-20.
- Jason, P. ve Sudha, S. (2014). Workplace spirituality: Meaning and importance in selected information technology organizations. *International Journal of Management Sciences and Business Research*, 3(6), 13-19.
- Jiang, X., Deng, L., Zhu, Y., Ji, H., Tao, L., Liu, L. ve Ji, W. (2020). Psychological crisis intervention during the outbreak period of new coronavirus pneumonia from experience in Shanghai. *Psychiatry Research*, 286(112903), 1-3. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.112903>
- Junça-Silva, A. ve Lopes, E. (2023). Testing the affective events theory in hospitality management: A multi-sample approach. *Sustainability*, 15(9), 7168-7178.

- Jung, H. S., Song, M. K., ve Yoon, H. H. (2021). The effects of workplace loneliness on work engagement and organizational commitment: moderating roles of leader-member exchange and coworker exchange. *Sustainability*, 13(2), 948-958.
- Kaçay, Z. (2019). *İş yeri yılmazlığının yordayıcıları: Örgütsel güven, lideriye etkileşimi ve iş yeri maneviyatı (Spor Genel Müdürlüğü örneği)* [doktora tezi]. Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi.
- Khatri, P. ve Gupta, P. (2022). Impact of workplace spirituality on employee well-being: The mediating role of organizational politics. *FIIB Business Review*, 0, 1-13. <https://doi.org/10.1177/23197145221076932>
- Kinjerski, V. M. ve Skrypnek, B. (2006). Measuring the intangible: Development of the spirit at work scale. *Academy Of Management*, 1, 1-16. <https://doi.org/10.5465/ambpp.2006.22898605>
- Kloutsiniotis, P. V., Mihail, D., Mylonas, N. ve Pateli, A. (2022). Transformational leadership, HRM practices and burnout during the COVID-19 pandemic: The role of personal stress, anxiety, and workplace loneliness. *International Journal of Hospitality Management*, 102(103177), 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2022.103177>
- Milliman, J., Czaplewski, A. J. ve Ferguson, J. (2003). Workplace spirituality and employee work attitudes: An exploratory empirical assessment. *Journal of Organizational Change Management*, 16(4), 426-447. <https://doi.org/10.1108/09534810310484172>
- Omm, A., Hazra, S. ve Lathabhavan, R. (2020). Workplace spirituality and individual spirituality. *Journal of Critical Reviews*, 7(15), 3354-3362.
- Örgev, M. ve Günalan, M. (2011). İş yeri maneviyatı üzerine eleştirel bir değerlendirme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 51-64.
- Öztürk, Çiftci, D. (2021). Emotional exhaustion as a mediator among workplace loneliness, work alienation and turnover intention. *International Journal of Organization Theory & Behavior*, 24(2), 93-106. doi: 10.1108/IJOTB-04-2020-0051
- Peng, J., Chen, Y., Xia, Y., & Ran, Y. (2017). Workplace loneliness, leader-member exchange and creativity: The cross-level moderating role of leader compassion. *Personality and Individual Differences*, 104, 510-515.
- Perlman, D. ve Peplau, L. A. (1998). Loneliness. *Academic Press*, 2, 571-581.
- Purnell-Webb, P., Glendon, I. ve Creed, P. (2002). Understanding spirituality in the workplace: A qualitative study. *Journal of Spirituality, Leadership and Management*, 1, 2-14.

- Sadykova, G. ve Tutar, H. (2014). İşyeri maneviyatı ve örgütsel güven arasındaki ilişki üzerine bir araştırma. *Sayıştay Dergisi*, 93, 43-65.
- Seyyar, A. & Evkaya, C. (2015). Batıda iş yeri maneviyatı üzerine yapılan bilimsel çalışmaların Türk bilim camiasına etkileri. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3, 143-171.
- Tajfel, H. ve Turner, J. (1979). An integrative theory of inter-group conflict. *Social Psychology of Inter-Group Relations*, 1, 33-47.
- Torunoğulları, M. (2021). *İşyeri yalnızlığının işten ayrılma niyeti üzerine etkisi: görgül bir çalışma* (yüksek lisans tezi). Kastamonu Üniversitesi.
- Tutar, H., Oruç, E., Erdem, A. T. ve Serpil, H. (2020). Big five personality traits and workplace spirituality: A mixed method study. *South East European Journal of Economics and Business*, 15(2), 96-108. doi: 10.2478/jeb-2020-0018
- Ünal, Z. M. ve Turgut, T. (2015, 6 -7 Kasım). *Örgüt kültürünün iş yeri maneviyatı üzerindeki etkisi* [Bildiri sunumu]. Örgütsel Davranış Kongresi, Tokat.
- Wahyuni, D. ve Muafi, M. (2021). Effects of workplace loneliness and perceived organizational support towards intention to leave mediated by organizational commitment. *International Journal of Research in Business and Social Science*, 10(4), 1-16. doi: 10.20525/ijrbs.v10i4.1212
- Wright, S. ve Silard, A. (2020). Unravelling the antecedents of loneliness in the workplace. *Human Relations*, 74(7), 1-22. doi: 10.1177/0018726720906013
- Wright S.L, Burt C.D.B. ve Strongman, K.T. (2006). Loneliness in the workplace: Construct definition and scale development. *New Zealand Journal of Psychology*, 35(2), 59-68.
- Yuan, M. Z., Chen, H. F., Yang, C. C., Chow, T. H. ve Hsu, C. H. (2022). The relationship between medical staff's emotional labor, leisure coping strategies, workplace spirituality, and organizational commitment during the COVID-19 pandemic. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(10), 6186.

Extended Abstract

The concept of spirituality contributes to the meaningfulness of interpersonal relations by fostering integrity in the workplace and promoting service. The key condition for organizations that are growth-oriented and facing tough competition is to enhance the moral intelligence of individuals and instill a sense of belonging to the business. There is no universally clear definition of workplace spirituality in the literature. However, various researchers provide information about this concept, highlighting common dimensions. The first dimension is the meaning of work, which encompasses

the purpose, significance, and satisfaction derived from one's job. When employees realize that they are contributing to a specific goal and that their work aligns with both moral and material aspects, their commitment to the business and job satisfaction levels increase. The second dimension of workplace spirituality is the sense of community, emphasizing the importance of individuals forming group-level relationships with their co-workers, working together towards common objectives, and supporting each other within the organization. According to this dimension, employees who engage in constant interaction, information exchange, mutual support, and the establishment of a common bond help the organization achieve its goals. The third sub-dimension, harmony with the organization's values, underscores the significance of aligning personal values of the organization's personnel with the goals and values of the organization they work for, fostering loyalty and congruence. This dimension states that the personnel want the well-being of the organization and that the values of the society and the duties of the organization should be in harmony. An individual who experiences a profound sense of loneliness, even in a communal living environment, may encounter issues such as a diminished capacity to enjoy life, depressive moods, and increased anxiety. These individuals may start experiencing difficulties in their interactions with others, perceiving their social surroundings as threats, and gradually distancing themselves from people. Consequently, feelings of loneliness can have a detrimental impact on not only one's social life but also their family and professional life. Loneliness can be defined as the act of isolating oneself from the relationships of those around them. Workplace loneliness, on the other hand, is characterized by a sense of deprivation resulting from deficiencies in interpersonal communication networks within organizations and a reluctance to actively engage with one's team. It's natural for employees to seek solitude when faced with challenging situations and complex relationships within the workplace, especially in the context of intense competition within organizations. Consequently, employee issues come to the forefront, making it crucial to explore and address the concept of workplace loneliness in organizations.

The objective of this study was to explore the relationship between emotional deprivation and social friendship, which are sub-dimensions of workplace loneliness, and workplace spirituality. As noted in the literature review, the primary motivation for this research is the limited presence of studies that simultaneously address these two variables. Moreover, this research aims to provide recommendations for promoting a balance between spirituality and social friendship in the workplace. The research comprises four main sections. The first section introduces the conceptual framework of workplace loneliness, its sub-dimensions, and workplace spirituality variables. In the second section, the literature is examined to identify the variables most commonly associated with the ones under investigation. The third chapter outlines the research methodology, while the fourth chapter

presents the research findings. Data for this research were collected using a questionnaire. The study population consisted of 143 doctors and 280 nurses employed at the Research Hospital in Bandırma, Balıkesir. The research sample includes 243 doctors and nurses selected from a total of 423 healthcare personnel. Various statistical analyses, including frequency analysis, normality testing, exploratory factor analysis, reliability analysis, correlation analysis, and regression analysis, were conducted with the gathered data.

The results of the correlation analysis revealed a positive and significant relationship between the emotional deprivation sub-dimension and the social friendship sub-dimension. Furthermore, a negative and significant correlation was found between the emotional deprivation sub-dimension and workplace spirituality, along with a negative and significant correlation between the social friendship dimension and workplace spirituality.

In the context of simple regression analysis, it was determined that workplace loneliness exerts a negative and significant influence on workplace spirituality. In contrast, the multiple regression analysis indicated that emotional deprivation, as a sub-dimension of workplace loneliness, did not have a significant impact on workplace spirituality. However, the social friendship dimension had a negative and significant effect on workplace spirituality. When only one of two employees working in the same position is promoted, the non-promoted individual may perceive the manager's decision as biased and may even contemplate ending their friendship with the promoted colleague. This situation can lead to a lack of compromise between coworkers who share the same role and have developed strong friendships. In such cases, it is incumbent upon managers to establish a harmonious environment by offering clear explanations for promotion decisions. Constructive professional relationships can have positive effects on personal development and job performance.

Managers should prioritize addressing the challenges arising from organizational and structural changes in the workplace with fairness and integrity. Their main goal should be to foster social harmony and solidarity within the organization. Integrating moral values into the concept of ethical work can elevate the relationships between employees, colleagues, and employers to a new level. Consequently, workplace spirituality has the potential to establish specific social rights and responsibilities not only for personnel but also for managers.

TÜRKİYE'DE SERMAYE PİYASASI TEMELLİ FİNANSAL GELİŞME İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN FOURİER YAKLAŞIMLAR İLE ANALİZİ

Onur ŞEYRANLIOĞLU*

Öz

Bu araştırmada, 1998-2022 yılları çeyrek dönemlik veriler ile Türkiye'de sermaye piyasası temelli finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Finansal gelişmeyi temsilen Borsa İstanbul pay endeksi işlem hacmi ile ekonomik büyümeyi temsilen Gayri Safi Yurt İçi Hasıla verisi kullanılmıştır. Araştırmada, Augmented Dickey ve Fuller, Lee ve Strazizich (2003, 2004) ve Christopoulos ve León-Ledesma (2010) Fourier KSS birim kök testleri, uzun dönem ilişkilerin tespitinde Tsong vd. (2016) tarafından geliştirilen Fourier Shin eşbütünleşme testi, eşbütünleşik seriler arasındaki katsayı tahmini Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) tahmincisi ve son olarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri Granger nedensellik temelli Hacker ve Hatemi J (2012) bootstrap nedensellik testi ile sınanmıştır. Finansal gelişmenin bağımlı değişken olduğu modelde seriler arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir. DOLS bulgularına göre, ekonomik büyümede meydana gelen %1'lik artış, finansal gelişmede %1,08372 oranında artış yaratmaktadır. Bu sonuç, Türkiye'de ekonomik büyümenin sermaye piyasası temelli finansal gelişmeyi artıran bir gösterge olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, nedensellik bulgularına göre %10 anlamlılık düzeyinde finansal gelişme ekonomik büyümenin Granger nedeni olduğu görülmektedir. Sonuçta, DOLS tahmincisi finansal gelişme ile ekonomik büyüme ilişkisinde talep takip modelini; nedensellik bulgusu ise arz öncülü modeli doğrulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Gelişme, Ekonomik Büyüme, Fourier KSS Birim Kök Testi, Fourier Shin Eşbütünleşme Testi, DOLS, Nedensellik Testi.

ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN CAPITAL MARKET BASED FINANCIAL DEVELOPMENT AND ECONOMIC GROWTH IN TURKEY WITH FOURIER APPROACHES

Abstract

This study aims to examine the relationship between capital market-based financial development and economic growth in Turkey using quarterly data for the period 1998-2022. The study utilized the Borsa Istanbul equity index trading volume to represent financial development and Gross Domestic Product data to represent economic growth. In this study, various statistical tests and estimators were employed,

*Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, onurseyranlıoglu@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1105-4034>.

including the Augmented Dickey-Fuller test, Lee and Strazizich (2003, 2004) Fourier KSS unit root tests, and Christopoulos and León-Ledesma (2010) Dynamic Least Squares (DOLS) estimator for coefficient estimation between cointegrated series. Finally, causality relationships between the variables were assessed using the Hacker and Hatemi J (2012) bootstrap causality test based on Granger causality. The analysis revealed a long-term relationship between the series when financial development was considered the dependent variable. According to the DOLS findings, a 1% increase in economic growth led to a 1.08372% increase in financial development, suggesting that economic growth is an indicator that positively influences capital market-based financial development in Turkey. Additionally, the causality findings indicated that financial development was the Granger cause of economic growth at a 10% significance level. In conclusion, the DOLS estimator confirms the demand-following model in the relationship between financial development and economic growth, while the causality findings support the supply-led model.

Keywords: *Financial Development, Economic Growth, Fourier KSS Unit Root Test, Fourier Shin Cointegration Test, DOLS, Causality Test.*

Giriş

Finansal sistem genel olarak finansal piyasalar ve finansal kurumlardan oluşmaktadır. Finansal kurumlar, ekonomik büyümeye aracılık fonksiyonu ile önemli katkı sağlamaktadır. Bir finansal sistemin gelişmişliği ve derinliği, ekonomideki tasarrufların üretime kazandırılmasında, finansman maliyetlerinin ve asimetrik bilgi sorununun azaltılmasında rol oynamaktadır. Üretime kazandırılan tasarruflar yatırımları uyaracak, yatırımlarda ekonomik büyümeyi hızlandıracaktır. Sistem bu basit kurgusu ile ekonominin mikro ve makro düzeyde performansının belirleyicisi durumundadır (Afşar, 2007, s. 188; Demir vd., 2007, s. 440; Estrada vd., 2010, s. 4). Levine (1997), bahsedilen bu ilişkiyi destekleyerek finansal sistemin en temel görevinin, ekonomik gelişimin önündeki bilgi ve işlem maliyetlerinin minimize edilmesi gerektiğini savunmaktadır.

1980 yılı sonrası dünyada küreselleşme trendi ve finansal piyasalardaki deregülasyonlarla beraber finansal liberalizasyonda artış yaşanmıştır. Bu artış beraberinde finans piyasalarındaki hacmi arttırmış ve piyasalarda karşılıklı bağımlılığı da yaratmıştır (Turgut, 2006, s. 39). Bu durum ülkelerde finansal gelişimin hızının artmasına neden olmuştur. Bu dönemde çok çeşitli finansal sözleşme tiplerinin oluşturulması, bu sözleşmelerin güçlendirilmesi ve hacimlerinin artması, finansal aracılık faaliyeti yürüten kurumların sayısının ve büyüklüğündeki artış finansal gelişim olarak tanımlanmıştır (Levine, 2004, s. 4). Finansal gelişim ile yaratılan fırsatlar, sermaye birikimini ve teknolojik yenilikleri doğurmuş, dolayısıyla da ekonomik büyümeyi desteklemiştir. Finansal gelişimin ekonomik büyümenin tahminicisi, kredi düzeyi ve pay senedi piyasalarının büyüklüğü olarak gösterilmiştir. Bu bağlamda, finansal

gelişmenin ekonomik büyüme açısından temel bir gösterge olduğu bazı araştırmalar ile desteklenmiştir (Rajan ve Zingales, 1996, s. 2).

Finansal gelişimin ekonomik büyümeyi sağlamada bir politika aracı olarak kullanılması fikri finansal piyasaların gelişimini hızlandırmıştır. Bu süreçte ilişkinin yönü hakkındaki tartışmalar da devam etmektedir. Sürece ilk katkıyı finansal gelişimin ekonomik büyümeyi desteklediği yönündeki görüşü ile Schumpeter (1911) sağlamıştır. Schumpeter, finansal kurumların tasarrufların mobilizasyonunu ve finansal işlemlerin etkinliğini sağlayarak ekonomik büyümeyi desteklediğini belirtmiştir (King ve Levine, 1993, s. 717). Arz öncülü hipotez olarak da adlandırılan bu görüşün ana kurgusu, finansal sistemin gelişimi ile sermaye birikimi ve teknolojik gelişmeyi mümkün kılacak fonların temin edilip ekonomik büyüme sürecinin hızlandırılması üzerine kurulmuştur (Aydın vd., 2014, s. 150). Schumpeter’in öncülüğündeki arz öncülü görüş, her ülke ve koşul için aynı olmayacağı gerekçesi ile bazı araştırmacılar tarafından desteklenmemiştir (Kandır vd., 2007, s. 313; Işık ve Bilgin, 2016, s. 1758). Teorisyenler finansal kalkınmanın, yatırım fırsatlarını daha iyi tespit edebilmesi, likit ancak verimsiz varlıklara yapılan yatırımların azaltılması, tasarrufların harekete geçirilmesi, teknolojik yeniliklerin artırılması ve risk almanın iyileştirilmesi rolünü vurgulamıştır. Ancak, finansal sistemin büyüme sürecindeki önemi konusunda herkes ikna olmuş değildir. Lucas (1988), ekonomistlerin ekonomik büyümede finansal faktörlerin rolünü gereğinden fazla vurguladıklarını iddia ederken, Robinson (1952) ise girişim nereye giderse finans da onu takip eder ifadesi ile talep takipli hipotezi savunmuştur (Bhattacharya ve Sivasubramanian, 2003, s. 925). Talep takipli hipotezde, reel sektörde meydana gelen gelişmelerin talebi yaratacağı ve bu talebin karşılanması noktasında finansal sistemin aracı rol üstleneceği savunulmaktadır (Afşar, 2007, s. 191). Patrick (1966) ise belirtilen hipotezlerden farklı olarak gelişme safhası hipotezini önermiştir. Patrick (1966) hipotezinde, bir ülkede ekonomik büyümenin erken dönemlerinde finansal gelişmenin reel sermaye birikimine yol açtığını, finansal enstrümanların çeşitlenmesi ile tasarruf yapmak isteyenlerce sağlanan sermaye birikiminin yatırımlara yönlendirilerek arz öncülü aşamanın gerçekleştiği belirtmiştir. Daha sonra finansal ve ekonomik gelişim sağlandıkça, finansal gelişimin arz öncüllü özelliğinin azaldığı ve talep takipli durumun daha baskın hale geldiği savunulmuştur (Calderon ve Liu, 2003, s. 322). Sonuçta, finansal gelişmelerin ekonomik performansı belirli bir noktaya kadar desteklediği, sonrasında ise ekonomik büyümenin finansal gelişimi etkilemeye başladığı ve bu etkileşimin ise karşılıklı olduğu yönündedir. Daha önce ifade edildiği üzere bu ilişkinin abartıldığını savunan Lucas (1988), finansal kurumların gelişiminin ekonomik performansa etkisinin çok sınırlı olduğunu ortaya koymuştur (Eroğlu ve Yeter, 2021, s. 274).

Finans ve büyüme ilişkisini inceleyen ampirik araştırmaların ağırlıklı bankacılık odaklı olduğu görülmektedir. Son yıllarda gelişmekte olan ülkelerde finansal liberalizasyon ile pay senedi piyasalarının finansal

aracılıktaki rolü çok daha önemli hale gelmiştir. Dolayısıyla pay senedi piyasalarının ülkelerin ekonomik performansına etkisinin incelenmesi gerekmektedir (Demir vd., 2007, s. 440). Özellikle pay senedi piyasaları, ekonomik aktörler, yatırımcılar ve araştırmacılar açısından makroekonomik yapıdaki değişimlerin hızlıca görülmesinde etkin bir araçtır (Peiró, 2016, s. 287).

Finans ve ekonomik performans ilişkisinin yönü hakkında teorik ve ampirik tartışmaların devam etmekte olması yapılan araştırmaların sürekli güncellenmesini gerektirmektedir. Özellikle, Türkiye'nin belirli bir seviyede finansal liberalizasyona sahip olması ve sermaye piyasası gelişimi açısından potansiyel barındırması konuyu daha kritik hale getirmektedir. Bu araştırmada, finansal gelişme ile ekonomik büyüme ilişkisi literatüründe ortaya konulan teorik ve ampirik tartışmalara katkı sunarak, hangi değişkenin diğer değişkeni etkilemede öncü olduğu incelenmiştir. Araştırmada sermaye piyasası temelli finansal gelişme göstergesi tercih edilmiştir. Bu bağlamda, 1998-2022 yılları arasında çeyrek dönemlik veriler ile Türkiye için bu ilişkinin araştırılması amaçlanmıştır. İlişkileri ortaya koymak için Augmented Dickey ve Fuller (ADF), Lee ve Strazizich (2003, 2004) ve fourier fonksiyonlarına dayalı Christopoulos ve León– Ledesma (2010) Fourier KSS birim kök testleri, uzun dönem ilişkilerin tespitinde Tsong vd. (2016) tarafından geliştirilen Fourier Shin eşbütünleşme testi, eşbütünleşik seriler arasındaki katsayı tahmini Dinamik En Küçük Kareler (Dynamic Ordinary Least Square-DOLS) tahmincisi ve Granger nedensellik temelli Hacker ve Hatemi J (2012) bootstrap nedensellik testi kullanılmıştır. İlk aşamada, ilişkiyi inceleyen ampirik araştırmalara dayalı literatür özeti sunulmuştur. İkinci aşamada, kullanılan ekonometrik yöntemler detaylandırılmıştır. Veri seti ve ampirik bulgulara üçüncü bölümde yer verilmiştir. Sonuç kısmı ile de araştırma tamamlanmıştır.

1. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Finansal gelişim ile ekonomik performans ilişkisi uzun yıllardan beri araştırmalara konu olmakla beraber bu ilişkiyi açıklamaya çalışan dört farklı görüşün olduğu bilinmektedir. Birinci görüş, finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi etkilediği yönündeki arz öncülü modeli iken; ikincisi ise ekonomik büyümenin finansal gelişmeyi desteklediği yönündeki hipotez olan talep takipli modeldir. Üçüncü ve dördüncü olarak da sırası ile karşılıklı etkileşimin varlığı ve herhangi bir etkileşimin olmadığına yönelik görüşlerdir. Bu bilgilerden hareket ile Tablo 1'de sunulan literatür özetinde arz öncülü, talep takipli, karşılıklı etkileşimin varlığı, etkileşimin olmadığı ve karışık sonuçların elde edildiğine yönelik bulgu özetlerine yer verilmiştir.

Tablo 1. Ampirik Literatür

Araştırma	Örneklem	Yıllar	Metodoloji	Desteklenen Bulgu
-----------	----------	--------	------------	-------------------

Türkiye’de Sermaye Piyasası Temelli Finansal Gelişme ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Fourier Yaklaşımlar ile Analizi

King ve Levine (1993)	80 ülke	1960-1989	Panel veri analizi	Arz öncülü modeli
Murinde ve Eng (1994)	Singapur	1979-1990	Granger nedensellik testi	Arz öncülü modeli
Gregorio ve Guidotti (1995)	100 ülke	1960-1985	Panel veri analizi	Arz öncülü modeli
Demetriades ve Hussein (1996)	16 gelişmekte olan ülke	1960-1993	Granger nedensellik testi	Ülkelere göre karışık bulgular söz konusudur.
Levine ve Zervos (1996)	24 ülke	1976-1993	Regresyon analizi	Arz öncülü modeli
Levine ve Zervos (1998)	47 ülke	1976-1993	Panel veri analizi	Arz öncülü modeli
Rousseau (1999)	Japonya	1880-1913	VAR modeli	Arz öncülü modeli
Yılmaz ve Kayalica (2002)	Türkiye	1960-2001	Granger nedensellik testi	Arz öncülü modeli
Müslümov ve Aras (2002)	OECD ülkeleri	1982-2000	Panel veri analizi	Arz öncülü modeli
Calderon ve Liu (2003)	109 ülke	1960-1994	Granger nedensellik	Ülkelere göre karışık bulgular söz konusudur.
Fink vd. (2003)	13 gelişmiş ülke	1950-2000	Eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri	Ülkelere göre karışık bulgular söz konusudur.
Osinubi ve Amaghionyeodiwe (2003)	Nijerya	1980-2000	En küçük kareler yöntemi	Etkileşim yoktur.
Bhattacharya ve Sivasubramanian (2003)	Hindistan	1970-1999	Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri	Arz öncülü modeli
Christopoulos ve Tsionas (2004)	10 gelişmekte olan ülke	1970-2000	Panel eşbütünleşme testi	Arz öncülü modeli
Beck ve Levine (2004)	40 ülke	1976-1988	Panel veri analizi	Arz öncülü modeli
Thangavelu ve James (2004)	Avustralya	1960-2001	VAR modeli	Talep takip modeli
Caporale vd. (2005)	5 Güneydoğu Asya ülkesi	1979-1998	Eşbütünleşme ve Toda-Yamamoto nedensellik testleri	Arz öncülü modeli
Kandır vd. (2007)	Türkiye	1988-2004	Johansen eşbütünleşme ve nedensellik testleri	Talep takip modeli

Ang ve Mckibbin (2007)	Malezya	1960-2001	Granger nedensellik testi	Talep takip modeli
Güray vd. (2007)	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti	1986-2004	En küçük kareler yöntemi	Arz öncülü modeli
Acaravcı vd. (2007)	Türkiye	1986-2006	Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri	Arz öncülü modeli
Öztürk (2008)	Türkiye	1975-2005	Granger nedensellik testi	Talep takip modeli
Altunç (2008)	Türkiye	1970-2006	Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri	Karşılıklı etkileşim
Güngör ve Yılmaz (2008)	Türkiye	1987-2005	Johansen- Juselius eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri	Talep takip modeli
Abu-Bader ve Abu-Qarn (2008)	6 Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkesi	1960-2004	VAR analizi ve Granger nedensellik testleri	5 ülkede arz öncülü, İsrail’de talep takip modeli geçerlidir.
Nazlıoğlu vd. (2009)	Türkiye	1987-2007	Dolado-Lütkepohl Granger nedensellik testi	Talep takip modeli
Enisan ve Olufisayo (2009)	7 Sahra altı ülkesi	1980-2004	ARDL sınır testi ve Granger nedensellik testleri	Arz öncülü modeli
Altuntaş ve Ayriçay (2010)	Türkiye	1987-2007	ARDL sınır testi	Arz öncülü modeli
Akkay (2010)	Türkiye	1989-2010	Granger nedensellik testi	1989-2001 dönemi karşılıklı etkileşim, 2001 sonrası talep takip modeli geçerlidir.
Ndako (2010)	Güney Afrika	1961-2007	VECM modeli	Karşılıklı etkileşim
Özcan ve Ari (2011)	Türkiye	1998-2009	VAR modeli	Talep takip modeli
Yıldırım vd. (2013)	10 gelişmekte olan Avrupa ülkesi	1990-2012	Asimetrik nedensellik analizi	Talep takip modeli
Bozoklu ve Yılancı (2013)	14 ülke	1988-2011	Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testi	Arz öncülü modeli

Hsueh vd. (2013)	10 Asya ülkesi	1980-2007	Bootstrap panel Granger nedensellik analizi	6 ülkede arz öncülü, 3 ülkede talep takip modeli ve 1 ülkede etkileşim yoktur.
Mercan ve Peker (2013)	Türkiye	1992-2010	Granger nedensellik testi	Arz öncülü modeli
Aydın vd. (2014)	Türkiye	1988-2012	Toda-Yamamoto nedensellik testi	Arz öncülü modeli
Gazel (2016)	10 ülke	1990-2016	Panel veri analizi	Etkileşim yoktur.
Türkoğlu (2016)	Türkiye	1960-2013	Granger nedensellik Analizi	Karşılıklı etkileşim
Aydın ve Malcıoğlu (2016)	OECD ülkeleri	1980-2014	Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik test	Arz öncülü modeli
Çeştepe ve Yıldırım (2016)	Türkiye	1986-2015	Johansen eşbütünleşme, Granger ve Toda-Yamamoto nedensellik testleri	Karşılıklı etkileşim
Işık ve Bilgin (2016)	Türkiye	2003-2015	Hacker ve Hatemi-J (2012) nedensellik testi	Dönemsel olarak bulgular farklılaşmaktadır.
Contuk ve Güngör (2016)	Türkiye	1998-2014	Simetrik ve Asimetrik Granger nedensellik testleri	Simetrik bulgu karşılıklı etkileşim, asimetrik bulgu talep takip modeli yönündedir.
Jung (2017)	Güney Kore	1961-2013	VECM ve Granger nedensellik testleri	Arz öncülü modeli
Karamelikli ve Keşgingöz (2018)	Türkiye	1998-2014	Johansen eşbütünleşme, VECM, Granger ve Toda-Yamamoto nedensellik testleri	Etkileşim yoktur.
Guptha ve Rao (2018)	BRICS ülkeleri	1996-2016	Toda-Yamamoto nedensellik testi	Ükelere göre bulgular farklılaşmakta; Güney Afrika’da etkileşim yoktur.
Şahin ve Temelli (2018)	APEC ülkeleri	1990-2014	Panel veri analizi	Karşılıklı etkileşim
Swamy ve Dharani (2018)	24 gelişmiş ülke	1983-2013	Panel nedensellik analizi	Karşılıklı etkileşim
Asteriou ve Spanos (2019)	26 Avrupa Birliği ülkesi	1990-2016	Panel veri analizi	Zamana göre bulgulara farklılaşmaktadır.

Ismail vd. (2019)	Malezya	1990-2013	Johansen eşbütünleşme, Granger nedensellik testleri	Talep takip modeli
Perera ve Paudel (2019)	Sri Lanka	1955-2005	Johansen Eşbütünleşme, Granger nedensellik testleri	Etkileşim yoktur.
Guru ve Yadav (2019)	BRICS ülkeleri	1993-2014	Panel veri analizi	Arz öncülü modeli
Tadesse ve Abafia (2019)	Etiyopya	1975-2016	ARDL sınır testi ve Granger nedensellik testleri	Arz öncülü modeli
Öz vd. (2020)	Türkiye	2003-2018	ARDL sınır testi	Talep takip modeli
Eyüboğlu ve Akan (2020)	Türkiye	1980-2016	RALS Engle ve Granger eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri	Arz öncülü modeli
Atay (2020)	Türkiye	1961-2015	Granger nedensellik testi	Talep takip modeli
Eroğlu ve Yeter (2021)	Türkiye	1991-2019	Toda-Yamamoto nedensellik testi	Arz öncülü modeli
Fendoğlu (2021)	Türkiye	1960-2017	Fourier ADL eşbütünleşme ve Fourier Toda Yamamoto nedensellik testleri	Arz öncülü modeli
Çeştepe ve Ergun Tatar (2021)	Kıvrılgan beşli ülkeleri	1980-2019	Asimetrik panel nedensellik testi	Ülkelere göre bulgular farklılaşmaktadır.
Taşseven ve Yılmaz (2022)	Türkiye	2005-2020	Johansen eşbütünleşme testi, VECM, Granger nedensellik testleri	Talep takip modeli

2. EKONOMETRİK YÖNTEM

Durağanlık, bir serinin ortalamasının, varyansının ve otokovaryansının zaman içinde sabit olduğunu ifade etmektedir. Durağan serilerdeki şokların etkileri kısa vadede ortadan kalkarken, durağan olmayan serilerdeki şoklar kalıcı etkiler yaratabilmektedir (Gujarati ve Porter, 1999, s. 713). Ekonometrik zaman serisi literatüründe durağanlığı test edebilen birçok test söz konusudur. Durağanlık testleri, barındırdığı varsayımlar ve özellikler

nedeni ile farklılaşabilmektedir. Bu çalışmada yaygın kullanıma sahip Augmented Dickey ve Fuller (ADF) birim kök testi ilk uygulanan durağanlık sınamasıdır. Dickey ve Fuller (1979) test süreci, hata terimlerinin sabit varyanslı ve istatistikî açıdan bağımsız olduklarını yani otokorelasyon barındırmadığını varsaymaktadır. Bu otokorelasyon sorununu gidermek için 1981 yılında ADF test süreci oluşturulmuş ve modele bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri bağımsız değişken olarak dahil edilmiştir. Testte yokluk hipotezi ile serinin durağan olmadığı, alternatif hipotezde ise durağan olduğu sınanmaktadır. ADF test istatistiğinin mutlak değeri, kritik değerlerden küçük ise serinin durağan olmadığı sonucuna ulaşılır.

Geleneksel birim kök testleri, zaman serilerinde çok olarak adlandırılan yapısal kırılmalara sebebiyet veren ekonomik krizler, doğal afetler, politika değişiklikleri gibi benzeri durumları dikkate almamaktadır. Nelson ve Plosser (1982), bu yapısal kırılmaların serilerde kalıcı etkilerinin olabileceğini ifade etmiştir. Perron (1989) çalışmasında bir zaman serisindeki kırılma zamanının dışsal ve bu zamanın bilindiği varsayımı ile yapısal kırılmalı birim kök testlerinin temelini atmıştır. Perron’un (1989) tek yapısal kırılmalı testine yönelik eleştirileri ile Zivot ve Andrews (1992), kırılma zamanının içsel olarak ve bu zamanın bilinmediği varsayımı ile tek yapısal kırılmalı birim kök testini geliştirmiştir. Tek yapısal kırılmalı birim kök testleri ile sınama bazen sonuçların hatalı olmasına sebebiyet verebilmektedir. Bu durumda çift yapısal kırılmalara izin verebilen Lumsdaine ve Papell (1997) ve Lee ve Strazicich (2003) birim kök testleri kullanılabilirlerdir.

Zivot ve Andrews (1992) ve Lumsdaine ve Papell (1997) birim kök testleri, birim kökün varlığını ifade eden yokluk hipotezinde yapısal kırılma olmadığını varsaymakta ve kritik değerlerde bu duruma göre elde edilmektedir. Lee ve Strazicich (2003) çift kırılmalı birim kök testinde ise alternatif hipotezin yapısal kırılmalı durağan olmaması gerektiği belirtilmektedir. Lee ve Strazicich (2003, 2004), bu sorunu ortadan kaldırmak için Schmidt ve Phillips (1992) tarafından literatüre kazandırılan Lagrange Çarpanlarına dayanan, Zivot ve Andrews (1992) birim kök testine alternatif olarak tek kırılmalı, Lumsdaine ve Papell (1997) birim kök testine alternatif olarak ise iki kırılmalı Lagrange Çarpanları (LM) birim kök testlerini geliştirmiştir. Lee ve Strazicich (2003, 2004) testinde kırılma zamanı içsel olarak belirlenmektedir. Tek kırılmalı birim kök testi için kritik değerler Lee ve Strazicich (2004), çift kırılmalı test için ise Lee ve Strazicich (2003) çalışmalarından elde edilmektedir. Elde edilen test istatistiğinin kritik değerden büyük olması durumunda yapısal kırılmalı birim kök yokluk hipotezi reddedilmektedir (Yılancı, 2009, s. 327-331).

Becker vd. (2006) çalışmalarında yapısal kırılmaların doğasının tam olarak bilinmeyeceğini, fourier fonksiyonunu kullanarak Kwiatkowski vd. (1992) birim kök testine dayalı, yapısal kırılma tarihlerinin, sayısının ya da kırılma yapılarının önemsenmediği bir yöntem geliştirmişlerdir. Fourier fonksiyonlarına dayalı birim kök test çalışmalarına Christopoulos ve León-Ledesma (2010), Fourier ADF ve Fourier KSS testlerini geliştirerek katkı

sunmuştur. Bu araştırmada, geleneksel ve yapısal kırılmalı birim kök test uygulaması sonrası Fourier KSS birim kök testi kullanılmıştır.

Üç aşamalı olan Fourier KSS birim kök testinin ilk aşamasında (1) numaralı denklem en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilmekte ve kalıntılar elde edilmektedir. Denklem (1)'de t deterministik trendi, k kalıntı kareleri toplamını minimum yapan frekans sayısını, T gözlem sayısını ve π ise pi sayısını göstermektedir. Frekans sayısının 1 ile 5 arasında aldığı bir tamsayı değeri ile Denklem (1) en küçük kareler yöntemiyle tahmin edilmektedir. Hangi frekans sayısında modelin kalıntı kareler toplamı minimum elde ediliyorsa o uygun frekans sayısı olarak kabul edilmektedir. Uygun frekans sayısının belirlenip model tahmininden sonra modele ait kalıntılar Denklem (2) yardımı ile elde edilir (Christopoulos ve León – Ledesma, 2010, s. 1079-1082):

$$y_t = \delta_0 + \delta_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + v_t \quad (1)$$

$$\hat{v}_t = y_t - [\hat{\delta}_0 + \hat{\delta}_1 \sin\left(\frac{2\pi \hat{k}t}{T}\right) + \hat{\delta}_2 \cos\left(\frac{2\pi \hat{k}t}{T}\right)] \quad (2)$$

İkinci aşamada ise, Kapetanios vd. (2003) testinde önerilen ve doğrusal olmayan üssel geçişli otoregresif süreç izleyen 3 numaralı denklemde sunulan yardımcı regresyon modeli dikkate alınmaktadır.

$$\Delta v_t = \lambda_1 v_{t-1}^3 + \sum_{j=1}^p \beta_j \Delta v_{t-t} + \mu_t \quad (3)$$

Denklem (3)'te $\lambda_1 = 0$ yokluk hipotezi, $\lambda_1 < 0$ alternatif hipotezine karşı sınanmaktadır. Eğer hesaplanan test istatistiği mutlak değerce kritik değerlerden küçük olursa yokluk hipotezi reddedilemez ve serinin birim köklü olduğu tespit edilmektedir. Son aşamada ise trigonometrik terimlerin anlamlılığı F testi ile sınanmakta, doğrusal trendin olmadığına ilişkin yokluk hipotezi, kırılmalı deterministik trend etrafında serinin durağanlığını ifade etmektedir. Trigonometrik terimlerin anlamlılığının sınanmasında kullanılan kritik değerler Becker vd. (2006) araştırmasından elde edilmektedir. F test istatistiği, kritik değerlerden büyük olması halinde yokluk hipotezi reddedilmekte ve Fourier terimlerin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu durum Fourier KSS testinin, durağanlığın sınanmasına uygunluğunu ortaya koymaktadır. Trigonometrik terimler anlamsız tespit edilirse Kapetanios vd. (2003) birim kök testinin kullanılması önerilmektedir.

Eşbütünleşme kavramı, Engle ve Granger (1987) araştırması ile ilk defa formüle edilmiştir. İzleyen araştırmalarda geliştirilen geleneksel testler, koentegre vektörde herhangi bir yapısal değişikliğe izin vermeden

eşbütünleşme ilişkisini ortaya koymuştur. Daha sonra koentegre vektörde yapısal değişikliğe izin vermeyen bu testlerin güçsüzlüğü nedeni ile yapısal kırılmalı eşbütünleşme yaklaşımları geliştirilmiştir. Özellikle yapısal kırılmaların varlığı durumunda geleneksel eşbütünleşme testlerinin kullanılması, eşbütünleşme ilişkisinin olmadığına dair yokluk hipotezinin reddedilmeme eğiliminde olmasına yol açabilmektedir. Sonraki süreçte, yapısal kırılmalı eşbütünleşme testlerinde yapısal kırılmanın sayısı ve formunun önsel olarak belirlenmesi bir sorun olarak görülmüştür. Tsong vd. (2016) tarafından geliştirilen Fourier fonksiyonlarına dayalı eşbütünleşme yaklaşımı ile yapısal kırılmaların sayısının ve yapısının önemsiz olduğu bir yöntem geliştirilmiştir (Yılancı, 2017, s. 58; Hepsağ, 2022, s. 181).

Tsong vd. (2016) tarafından geliştirilen test, Shin (1994) eşbütünleşme testinin fourier fonksiyonu ile genişletilmiş hali olduğu için Fourier Shin testi olarak bilinmektedir. Testte (4) numaralı denklemde yer alan model dikkate alınmaktadır (Tsong vd., 2016, s. 1087-1089):

$$y_t = d_t + x_t' \beta + \eta_t, \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (4)$$

Burada, $\eta_t = \gamma_t + v_{1t}$, $\gamma_0 = 0$ iken $\gamma_t = \gamma_{t-1} + u_t$ ve $x_t = x_{t-1} + v_{2t}$ şeklindedir. u_t , sıfır ortalama ve σ_u^2 varyanslı bağımsız ve türdeş dağılan hata terimini, γ_t ise sıfır ortalama ile rassal yürüyüş sürecini ifade etmektedir. Skaler v_{1t} ile p boyutlu vektör v_{2t} durağan oldukları için x_t ve y_t birinci dereceden farkında durağan süreçlerdir. Denklem (4)'te yer alan deterministik terim (d_t), modelde sabitli terim (m=0) ya da sabitli ve trendli (m=1) olmasına göre Denklem (5)'te yer alan şekilde tanımlanabilir.

$$d_t = \sum_{i=0}^m \delta_i t^i + f_t \quad (5)$$

Denklem (5)'te yer alan f_t fourier fonksiyonu, Denklem (6)'da yer alan eşitlikteki gibi tanımlanmaktadır.

$$f_t = \alpha_k \sin\left(\frac{2k\pi t}{T}\right) + \beta_k \cos\left(\frac{2k\pi t}{T}\right) \quad (6)$$

Denklem (6)'da k frekans sayısını, t trendi ve T ise gözlem sayısını ifade etmektedir. Fourier Shin eşbütünleşme testine ait yokluk ve alternatif hipotezler sırası ile $H_0: \sigma_u^2 = 0$ ve $H_1: \sigma_u^2 > 0$ şeklinde gösterilir. Yokluk hipotezi seriler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu iken; alternatif hipotez ise olmadığını ifade etmektedir. Fourier fonksiyonu Denklem (4) ile birleştirilerek Denklem (7)'de sunulan Fourier Shin eşbütünleşme testi oluşturulmaktadır. Denklem (7)'de trigonometrik terimlerin anlamlılığı Fourier KSS birim kök test sürecinde de olduğu gibi F istatistiği kullanılarak sınanır.

$$y_t = \sum_{i=0}^m \delta_i t^i + \alpha_k \sin\left(\frac{2k\pi t}{T}\right) + \beta_k \cos\left(\frac{2k\pi t}{T}\right) + x_t' \beta + v_{1t} \quad (7)$$

Eşbütünleşme testinin istatistiği ise Denklem (8) kullanılarak hesaplanmaktadır.

$$CI_f^m = T^{-2} \hat{\omega}_1^{-2} \sum_{t=1}^T S_t^2 \quad (8)$$

CI_f^m test istatistiği, Tsong vd. (2016) araştırmasında yer alan kritik değerlerden küçük ise seriler arasında uzun dönemli ilişki olduğuna dair yokluk hipotezi reddedilemez. Eğer test istatistiği, kritik değerlerden büyük ise yokluk hipotezi reddedilemekte ve seriler arasında uzun dönemli ilişki bulunmadığı tespit edilmektedir.

Seriler arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edildiğinde klasik en küçük kareler yöntemi ile uzun dönem katsayı tahmini yapmak sorunlu olabilmektedir (Shin, 1994, s. 92). Bu sorunu aşma adına Saikkonen (1992) ve Stock ve Watson (1993) geliştirmiş oldukları DOLS tahmincisi ile denklemlere bağımsız değişkenlerin fark değerlerinin öncül ve gecikmeli değerlerini modele eklendiği bir yöntem geliştirmişlerdir (Topaloğlu ve Ege, 2020, s. 1382).

Son olarak nedensellik ilişkileri Granger nedensellik temelli Hacker ve Hatemi J (2012) bootstrap nedensellik testi ile sınanmıştır. Literatüre kazandırdığı nedensellik sınaması ile Granger (1969), testin belirgin özelliğinin serilerin durağanlık şartına bağlamıştır. Daha sonraki süreçte Toda-Yamamoto (1995), serilerin durağanlık ve eşbütünleşme özelliklerinin önemsenmediği Vektör Otoregresif Modele (VAR) dayalı nedensellik testini ortaya koymuştur. Toda-Yamamoto (1995) testinde, hata terimleri normal dağılmadığında ya da ARCH yapısına sahip olmadığında testin gücünün azaldığını öne süren Hacker ve Hatemi J (2006) bootstrap nedensellik testini geliştirmiştir. Aynı yazarlar testin gecikme uzunluğunun dışsal belirlenmesini zayıflık görerek Hacker ve Hatemi J (2012) testini ortaya koymuşlardır. Hacker ve Hatemi J (2012) nedensellik sınaması, gecikme uzunluğu içsel olarak belirlenmekte ve önceki nedensellik sınamalarında belirtilen sorunlar giderilmektedir. İlgili testte yokluk hipotezi seriler arasında nedensellik ilişkisi yoktur şeklinde kurulmaktadır.

3. VERİ SETİ VE AMPİRİK BULGULAR

Türkiye örneğinde sermaye piyasası temelli finansal gelişme ile ekonomik büyüme ilişkisinin araştırılması amaçlanmıştır. Literatürde finansal gelişme ile ekonomik büyümenin göstergesi olarak çok farklı değişkenlerin kullanıldığı görülmektedir. Lynch (1996), finansal gelişme göstergeleri olarak parasal, kredi ve sermaye piyasası büyüklüklerinin kullanımını tavsiye etmektedir. Özellikle ulusal literatür incelendiğinde parasal ve kredilere

ilişkin göstergelerle yapılan araştırmaların yaygın olduğu görülmüş, sermaye piyasası temelli finansal gelişme göstergesi tercih edilmiştir. Sermaye piyasası temelli finansal gelişme göstergeleri olarak ise araştırmalarda pay senedi piyasa değerinin Gayri Safi Yurt İçi Hasıla’ya (GSYİH) oranı (%), borsada işlem gören toplam değer GSYİH’e oranı (%), pay senedi piyasası devir hızı (%), pay senedi fiyat oynaklığı, pay senedi piyasası işlem hacmi ve pay senedi fiyatları ya da getirilerin kullanıldığı görülmektedir (Levine ve Zervos, 1996; Arestis ve Demetriades, 1997; Levine ve Zervos, 1998; Kandır vd., 2007; Altunç, 2008; Contuk ve Güngör, 2016; Akyol ve Karakuş, 2016; Öz vd., 2020). Araştırmada, sermaye piyasası temelli finansal gelişmeyi Borsa İstanbul pay endeksi işlem hacmi ile ekonomik büyümeyi ise GSYİH temsil etmektedir. Araştırmada kullanılan veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Platformu (TCMB EVDS) ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanlarından temin edilmiştir. Çeyrek dönemlik verilerin kullanıldığı araştırma, 1998Q1-2022Q4 dönemini kapsamakta ve her bir seri için 100 gözlem sayısı mevcuttur. Araştırmada seriler arasındaki ölçek farklılıkları ve varyanslarındaki değişkenliği azaltmak amacı ile düzey değerleri üzerinden doğal logaritmik form uygulanmıştır. Ayrıca, ekonomik büyümeyi temsilen kullanılan seri mevsimsellikten arındırılmıştır. Tablo 2’de araştırmada kullanılan seriler ve bu serilere ilişkin özet bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 2. Serilerin Özet Bilgileri

Seri	Serilerin Notasyonu	Serinin Tanımı	Serinin Kaynağı
Finansal Gelişme	FG	Borsa İstanbul (BİST) Pay Endeksi Toplam İşlem Hacmi (Bin TL)	TCMB EVDS
Ekonomik Büyüme	GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla-Harcama Yöntemiyle Cari Fiyatlarla (Bin TL)	TÜİK

Tablo 3’te serilerin ortalamaları, medyanları, maksimum ve minimum değerleri, standart sapmaları, Jarque-Bera test istatistikleri ve olasılık değerleri ile korelasyon ilişkisine yer verilmiştir. Finansal gelişmenin ekonomik büyümeye göre ortalamadan sapmasının daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum, finansal zaman serisinin iktisadi bir seriye göre daha oynak olduğunu göstermektedir. Bu durumu logaritmik form üzerinden düzenlenen Grafik 1’de yer verilen zaman yolu grafiklerinde de görmek mümkündür. Seriler arasında pozitif ve güçlü korelasyon ilişkisi (0,9502) söz konusudur. Ayrıca, Jarqua-Bera testinin olasılık değerine göre %5 anlamlılık düzeyinde her iki seri normal dağılım özelliği göstermektedir.

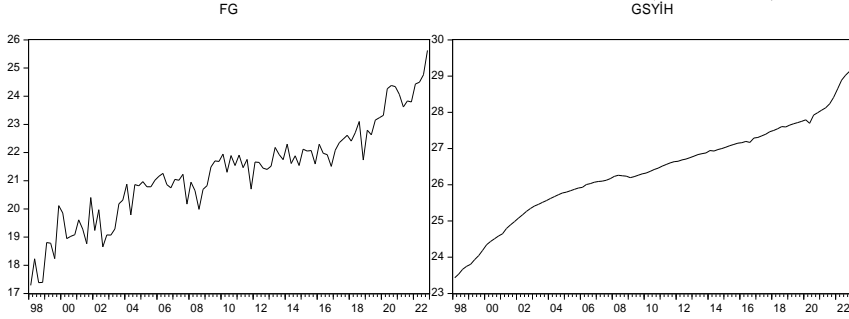
Tablo 3. Serilerin Frekans Değerleri

FG	GSYİH	Ort.	Medyan	Min.	Maks.	Std. Sapma	Jarque-Bera (p değeri)
----	-------	------	--------	------	-------	------------	------------------------

FG	1	0,9502	21,2953	21,4754	17,2837	25,6253	1,70836	0,0544 (0,9731)
GSYİH	0,9502	1	26,3661	26,3946	23,4309	29,1320	1,28394	1,6950 (0,4284)

Not: Ort., ortalama; min., minimum; maks., maksimum ve std., standart kelimelerinin kısaltmasını ifade etmektedir.

Grafik 1. Serilerin Zaman Yolu Grafikleri (1998-2022)

Ekonometrik zaman serisi analizlerinde serilerin durağanlık özellikleri analizin ilerleyişini etkileyebilmektedir. Bu çalışmada, geleneksel, yapısal kırılmalara izin veren ve son olarak yapısal kırılma tarihlerinin, sayısının ya da kırılma yapılarının önemsenmediği fourier fonksiyonlarına dayanan üç farklı türde birim kök testleri kullanılmak istenmiştir. Her üç test türünün uygulamalı şekilde varsa farklılıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmadaki serilerin durağanlık özellikleri Augmented Dickey-Fuller (ADF), Lee ve Strazizich (2003, 2004) ve Fourier KSS birim kök testleri ile sınanmıştır. Tablo 4’te ADF test bulguları raporlanmıştır.

Tablo 4. ADF Birim Kök Test Bulguları

Seriler	Sabit Terimli	Sabit Terimli ve Trendli
FG	-0,6400 (0,8556)	-3,1272 (0,1059)
Δ FG	-16,5594 (0,0001)	-16,4760 (0,0000)
GSYİH	0,0861 (0,9631)	-1,7016 (0,7432)
Δ GSYİH	-3,4666 (0,0110)	-3,3921 (0,0584)

Not: Parantez içindekiler olasılık değerlerini ve “ Δ ” notasyonu ise serilerin birinci farkını göstermektedir. ADF birim kök testinde kritik değerler sabitli model için -3,499167 (%1), -2,891550 (%5) ve -2,582846 (%10); sabitli ve trendli model için ise -4,055416 (%1), -3,456805 (%5) ve -3,154273 (%10) şeklindedir. ADF testinde Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) kullanılmıştır.

ADF birim kök testinin sabitli ve sabit terimli-trendli model bulguları tüm anlamlılık düzeylerinde FG ve GSYİH serilerinin seviyede birim köklü olduğunu ve serilerin birinci dereceden farkı alındığında durağanlaştığını

göstermektedir. Sonuçta, ADF testine göre her iki seri I(1) olarak ifade edilebilir. Lee ve Strazizich (2003, 2004) testinin Crash ve Break model bulguları ise Tablo 5’te raporlanmıştır.

Tablo 5. Lee ve Strazizich (2003, 2004) Birim Kök Test Bulguları

Seriler	Tek Kırılmalı		Çift Kırılmalı	
	Crash	Break	Crash	Break
FG	-2,1386 (2011Q3)	-3,7785 (2011Q4)	-2,4682 (2007Q3-2011Q3)	-7,5189 (2006Q4-2018Q2)
Δ FG	-16,3581 (2018Q2)	-16,8399 (2020Q2)	-16,3494 (2013Q3-2018Q2)	-16,8949 (2002Q4-2020Q3)
GSYİH	-1,2974 (2007Q2)	-2,4255 (2008Q1)	-1,3506 (2005Q2-2007Q3)	-5,4541 (2003Q3-2020Q2)
Δ GSYİH	-3,9929 (2018Q4)	-8,5188 (2020Q1)	-4,2957 (2003Q1-2018Q4)	-11,6606 (2009Q1-2020Q1)
FG Serisi Düzeyde Kritik Değerler				
%1	-4,0840	-4,9124	-4,0730	-6,6910
%5	-3,4870	-4,3494	-3,5630	-6,1520
%10	-3,1850	-4,0719	-3,2960	-5,7980
FG Serisi Birinci Dereceden Farkında Kritik Değerler				
%1	-4,0840	-4,6552	-4,0730	-6,8210
%5	-3,4870	-4,0871	-3,5630	-5,9170
%10	-3,1850	-3,8061	-3,2960	-5,5410
GSYİH Serisi Düzeyde Kritik Değerler				
%1	-4,0840	-4,8939	-4,0730	-6,8210
%5	-3,4870	-4,3292	-3,5630	-5,9170
%10	-3,1850	-4,0479	-3,2960	-5,5410
GSYİH Serisi Birinci Dereceden Farkında Kritik Değerler				
%1	-4,0840	-4,6709	-4,0730	-7,0040
%5	-3,4870	-4,1016	-3,5630	-6,1850
%10	-3,1850	-3,8180	-3,2960	-5,8280

Not: Parantez içindekiler kırılma tarihlerini ve ‘ Δ ’ notasyonu ise serilerin birinci dereceden farkını göstermektedir. Çeyreklik veri seti kullanıldığı için maksimum gecikme uzunluğu 4 olarak alınmıştır.

Lee ve Strazizich (2003, 2004) test bulguları, serilerin tek ve çift yapısal kırılmalar altında Crash modeli için seviyede birim köklü oldukları ve birinci dereceden farkları alındığında durağanlaştığını göstermektedir. Tek kırılmalı

Break modeli sonuçları, Crash modeli sonuçlarını doğrulamaktadır. Çift kırılmalı break modelinde FG serinin düzeyde durağan olduğunu, GSYİH serisinin ise düzeyde birim köklü olduğunu ve birinci dereceden farkı alındığında durağanlaştığı görülmektedir. Sonuçta, FG serisi için çift kırılmalı break modeli $I(0)$, diğer modeller $I(1)$; GSYİH serisi için tüm modellerde $I(1)$ olduğu görülmüştür.

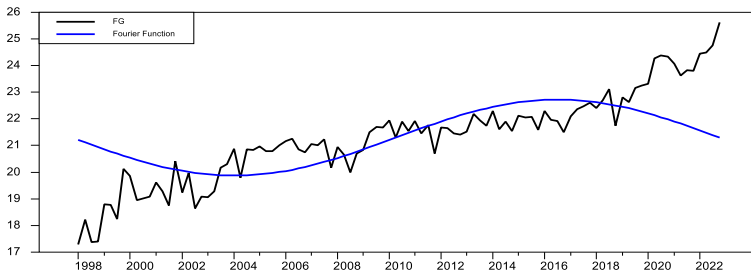
Tablo 6. FKSS Birim Kök Test Bulguları (Sabit Terimli Model)

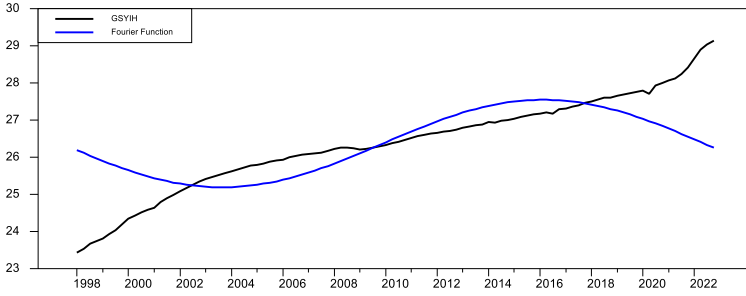
Seriler	Min KKT	Frekans (k)	FKSS	F İstatistiği
FG	187,53932	1	-0,23020	26,22112
Δ FG	34,55596	5	-4,48255	0,56989
GSYİH	93,88069	1	-0,54922	35,81282
Δ GSYİH	0,17598	1	-9,31841	25,39237

Not: “ Δ ” notasyonu ise serilerin birinci dereceden farkını göstermektedir. Araştırmanın T gözlem sayısı dikkate alınarak %5 anlamlılık düzeyinde 1, 2, 3, 4, ve 5 frekans sayısı için kritik değerler sırası ile -3,59, -3,25, -3,06, -2,99 ve -2,92 şeklindedir. Trigonometrik terimlerin anlamlılığını test etmek için kullanılacak kritik değer ise %5 anlamlılık düzeyinde 4,929 şeklindedir.

Tablo 6’da FKSS sabit terimli model birim kök test sonuçlarına göre, FG ve GSYİH serileri $k=1$ frekans sayısı altında sırası FKSS test istatistikleri sırası ile -0,23020 ve -0,54922 değerlerinin mutlak değerce, %5 anlamlılık düzeyinde kritik değer olan -3,59’den küçük olduğu için birim kökün olduğuna dair yokluk hipotezi reddedilemez. Sabit terimli modele göre FG ve GSYİH serileri seviyesinde birim köklüdür. FG ve GSYİH serilerinin seviye değerlerinde trigonometrik terimlerin anlamlılığı incelendiğinde F istatistik değerleri sırası ile 26,22112 ve 35,81282, %5 anlamlılık düzeyinde kritik değer olan 4,929’den büyük olduğu için trigonometrik terimlerin anlamlı olduğu görülmektedir. Benzer prosedür serilerin birinci dereceden farkı için uygulandığında serilerin durağanlaştığı görülmektedir. Grafik 2’de FKSS birim kök testinin sabit terimli modele ait doğal logaritmik form üzerinden düzenlenen fourier fonksiyonları gösterilmektedir.

Grafik 2. FKSS Sabitli Modelde Seriler ve Fourier Fonksiyonları

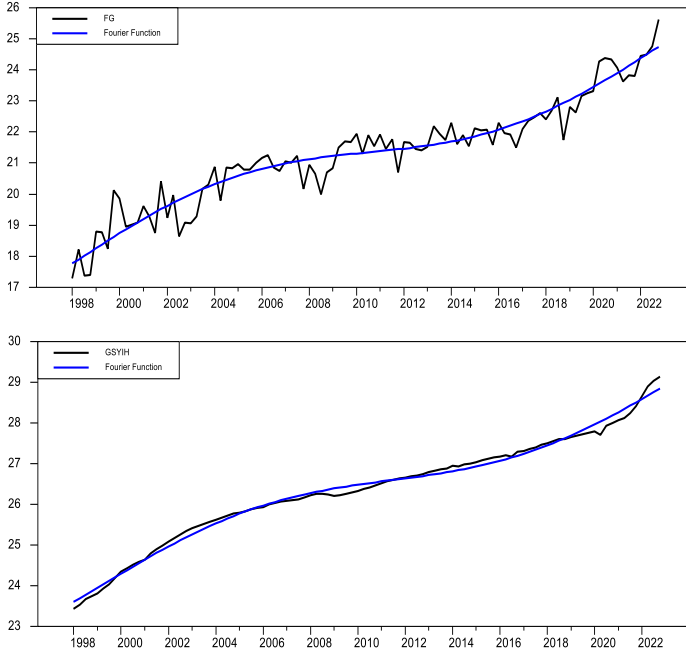
Tablo 7. FKSS Birim Kök Test Bulguları (Sabit Terimli ve Trendli Model)

Seriler	Min KKT	Frekans (k)	FKSS	F İstatistiği
FG	23,64880	1	-1,55627	27,71491
Δ FG	34,53332	5	-4,41885	0,59116
GSYİH	1,33829	1	-4,01361	232,01009
Δ GSYİH	0,17481	1	-9,77776	25,37508

Not: “ Δ ” notasyonu ise serilerin birinci dereceden farkını göstermektedir. Araştırmanın T gözlem sayısı dikkate alınarak %5 anlamlılık düzeyinde 1, 2, 3, 4, ve 5 frekans sayısı için kritik değerler sırası ile -4,08, -3,86, -3,64, -3,58 ve -3,53 şeklindedir. Trigonometrik terimlerin anlamlılığını test etmek için kullanılacak kritik değer ise %5 anlamlılık düzeyinde 4,972 şeklindedir.

Tablo 7’de FKSS sabit terimli ve trendli birim kök test sonuçlarına göre, FG ve GSYİH serileri $k=1$ frekans sayısı altında sırası FKSS test istatistikleri sırası ile -1,55627 ve -4,01361 değerlerinin mutlak değerce, %5 anlamlılık düzeyinde kritik değer olan -4,08’den küçük olduğu için birim kökün olduğuna dair yokluk hipotezi reddedilemez. Sabit terimli ve trendli modele göre FG ve GSYİH serileri seviyesinde birim köklüdür. FG ve GSYİH serilerinin seviye değerlerinde trigonometrik terimlerin anlamlılığı incelendiğinde F istatistik değerleri sırası ile 27,71491 ve 232,01009, %5 anlamlılık düzeyinde kritik değer olan 4,972’den büyük olduğu için trigonometrik terimlerin anlamlı olduğu görülmektedir. Benzer prosedür serilerin birinci dereceden farkı için uygulandığında serilerin durağanlaştığı görülmektedir. Grafik 3’te FKSS birim kök testinin sabit terimli ve trendli modele ait doğal logaritmik form üzerinden düzenlenen fourier fonksiyonları gösterilmektedir.

Grafik 3. FKSS Sabit Terimli ve Trendli Modelde Seriler ve Fourier Fonksiyonları

Uygulanan birim kök test bulguları FG ve GSYİH serilerinin birinci dereceden farkları alındığında durağanlaştıklarını göstermektedir. Serilerin I(1) olduğuna karar verilmiş, bu durum seriler arasında uzun dönemli ilişkileri tespit edebilmek için eşbütünleşme testinin uygulanmasına zemin hazırlamıştır. Bu araştırmada seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkilerinin tespiti için Fourier Shin eşbütünleşme testi uygulanmış, Tablo 8 ve Tablo 9’da bulgular ortaya konulmuştur.

Tablo 8. Fourier Shin Eşbütünleşme Test Bulguları (Sabit Terimli Model)

Model	Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Min KKT	Frekans (k)	Fourier Shin Eşbütünleşme Test İstatistiği	F İstatistiği
1	GSYİH	FG	0,75506	2	0,07416	3,71229
2	FG	GSYİH	16,50592	2	0,05435	31,56240

Not: Tsong vd. (2016) Fourier Shin eşbütünleşme testi için T gözlem sayısı dikkate alınarak %5 anlamlılık düzeyinde 1, 2 ve 3 frekans sayısı için kritik değerler sırası ile 0,124, 0,276 ve 0,304 şeklindedir. Trigonometrik terimlerin anlamlılığını test etmek için kullanılacak kritik değer ise %5 anlamlılık düzeyinde 4,066 şeklindedir.

Tablo 8’de Fourier Shin eşbütünleşme testinin sabit terimli modelinde GSYİH ve FG serilerinin bağımlı değerken olduğu iki model kurulmuştur.

Model 1 bulguları, $k=2$ frekans sayısı altında eşbütünleşme test istatistiği 0,07416 olarak tespit edilmiştir. Test istatistiği, kritik değer olan 0,276’dan küçük olduğu için eşbütünleşmenin varlığını ifade eden yokluk hipotezi reddedilemez. Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edildikten sonra trigonometrik terimlerin istatistiksel açıdan anlamlılığı sınanması gerekmektedir. Model 1’in F istatistiği 3,71229 değeri, %5 anlamlılık düzeyindeki kritik değer olan 4,066’dan küçük olduğu için trigonometrik terimlerin anlamsız olduğunu ifade eden yokluk hipotezi reddedilemez ve trigonometrik terimin katsayısının anlamsız olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum Model 1 için Fourier Shin eşbütünleşme testinin raporlanamayacağını ortaya koymaktadır. Model 1’de fourier fonksiyonlarına dayalı uzun dönemli bir ilişki söz konusu değildir.

Model 2 bulguları, $k=2$ frekans sayısı altında eşbütünleşme test istatistiği 0,05435 olarak tespit edilmiştir. Test istatistiği, kritik değer olan 0,276’dan küçük olduğu için eşbütünleşmenin varlığını ifade eden yokluk hipotezi reddedilemez. Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edildikten sonra trigonometrik terimin anlamlılığı için Model 2 F istatistiği 31,56240 değeri, %5 anlamlılık düzeyindeki kritik değer olan 4,066’dan büyük olduğu için trigonometrik terimlerin anlamsız olduğunu ifade eden yokluk hipotezi reddedilir ve trigonometrik terim katsayısının anlamlı olduğu görülmektedir. Bu durum Model 2 için Fourier Shin eşbütünleşme testinin raporlanabileceğini ortaya koymaktadır.

Tablo 9. Fourier Shin Eşbütünleşme Test Bulguları (Sabit Terimli ve Trendli Model)

Model	Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Min KKT	Frekans (k)	Fourier Shin Eşbütünleşme Test İstatistiği	F İstatistiği
3	GSYİH	FG	0,11873	1	0,18385	4,03716
4	FG	GSYİH	14,92023	1	0,10243	37,57034

Not: Tsong vd. (2016) Fourier Shin eşbütünleşme testi için T gözlem sayısı dikkate alınarak %5 anlamlılık düzeyinde 1, 2 ve 3 frekans sayısı için kritik değerler sırası ile 0,048, 0,099 ve 0,114 şeklindedir. Trigonometrik terimlerin anlamlılığını test etmek için kullanılacak kritik değer ise %5 anlamlılık düzeyinde 4,019 şeklindedir.

Benzer bir prosedür Fourier Shin eşbütünleşme testinin sabit terimli ve trendli model için Tablo 9’da uygulanmıştır. Model 3 ve Model 4 için $k=1$ frekansı altında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilememiştir.

Tablo 10. Model 2 DOLS Bulguları

Bağımlı Değişken: FG		Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Olasılık Değeri
Bağımsız Değişken					
GSYIH		1,08372	0,07137	15,18386	0,00000

Sin	-0,09539	0,08001	-1,19227	0,23676
Cos	0,10705	0,08389	1,27603	0,20573
C (Sabit)	-7,28628	1,93938	-3,75700	0,00033

Not: Sinüs (sin) ve cosinüs (cos) fourier fonksiyonlarını göstermektedir. $R^2 = 0,89707$.

Tablo 10'da bağımlı değişkenin finansal gelişme ve bağımsız değişkenin ekonomik büyüme olduğu Model 2'ye ait DOLS uzun dönem katsayı tahmin bulguları sunulmuştur. İlişki istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitifdir. Ekonomik büyümede meydana gelen %1'lik bir artış, finansal gelişmede %1,08372 oranında bir artış yaratmaktadır. Bu sonuç, Türkiye'de ekonomik büyümenin sermaye piyasası temelli finansal gelişmeyi artıran bir gösterge olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 11. Nedensellik Test Bulguları

İlişki	MWALD Test Değeri	%1 Kritik Değer	%5 Kritik Değer	%10 Kritik Değer	Karar
GSYİH \neq FG	0,001	10,846	3,753	2,317	H_0 kabul; nedensellik yok.
FG \neq GSYİH	5,475	10,177	6,473	4,903	%10 anlamlılık düzeyinde H_0 red; FG serisinden GSYİH'e doğru Granger nedensellik söz konusudur.

Not: Bootstrap kritik değerler 10.000 döngü ile elde edilmiştir. Tabloda yer alan " \neq " notasyonu, bağımsız değişkenden bağımlı değişkene doğru nedensellik ilişkisi olmadığına dair yokluk hipotezini göstermektedir.

Tablo 11'de Hacker ve Hatemi J (2012) nedensellik test bulguları raporlanmıştır. Testte bağımsız değişkenden bağımlı değişkene doğru nedensellik ilişkisini ortaya koyan MWALD değerleri, bootstrap yöntemi ile elde edilen kritik değerlerden küçük çıkarsa nedensellik ilişkisinin olmadığını ifade eden yokluk hipotezi reddedilmez ve nedenselliğin olmadığına karar verilir. Bulgular, tüm anlamlılık düzeylerinde ekonomik büyümeden finansal gelişmeye doğru Granger nedensellik söz konusu değilken; %10 anlamlılık düzeyinde finansal gelişmeden ekonomik büyümeye tek yönlü Granger nedensellik mevcuttur.

Sonuç

Türkiye'de sermaye piyasası temelli finansal gelişme ile ekonomik büyüme ilişkisinin incelenmesi bu araştırmanın temel amacını oluşturmuştur. Bu amaç ile 1998-2022 yıllarına ait çeyrek dönemlik veriler kullanılmıştır. Araştırmada serilerinin durağanlık özellikleri Augmented Dickey ve Fuller (ADF), Lee ve Strazizich (2003, 2004) ve Fourier KSS birim kök testleri ile sınanmıştır. Testler sonucunda, serilerin düzey değerinde birim köklü

oldukları, birinci dereceden farkları alındığında durağanlaştıkları görülmüştür. Birinci dereceden farkları alınarak durağanlaşan seriler arasındaki uzun dönemli ilişkiler Fourier Shin eşbütünleşme testi ile sınanmıştır. Fourier Shin testine ait sabit terimli ve sabit terimli/trendli modeller kurulmuştur. Bağımlı değişkenin finansal gelişme olduğu sabit terimli modelde uzun dönemli bir ilişki söz konusudur. Seriler arasında uzun dönemli ilişki tespiti sonrası DOLS yöntemi ile katsayı tahmini yapılmıştır. Bulgularda, ekonomik büyümede %1’lik bir artışın finansal gelişmede %1,08372 oranında bir yükselişe neden olduğu görülmüştür. Son olarak, Hacker ve Hatemi J (2012) bootstrap nedensellik test bulgularına göre %10 anlamlılık düzeyinde finansal gelişmeden ekonomik büyümeye tek yönlü Granger nedensellik mevcuttur.

Araştırma sonuçları, eşbütünleşik seriler arasında yapılan DOLS katsayı tahmini bulgularında finansal gelişme ile ekonomik büyüme ilişkisinin istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif olduğunu göstermektedir. Türkiye’de ekonomik büyümenin sermaye piyasası temelli finansal gelişmeyi destekleyici bir gösterge olduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca, bu durum talep takipli hipotezin geçerliliğini de desteklemektedir. Nedensellik test sonuçları ise finansal gelişmenin ekonomik büyümenin nedeni olması ile arz öncülü hipotezin geçerliliğini doğrulamaktadır. Uygulanan her iki ekonometrik yöntemde farklı hipotez sonuçları elde edilmiştir. Bu araştırmanın sonuçları göstermektedir ki kullanılan ekonometrik yöntemler ilişkinin tespitinde önem arz etmektedir. Genel değerlendirmede sermaye piyasalarının gelişimi için ekonomik büyümeyi sağlayacak kararların politika yapıcılar tarafından alınması gerektiği ortaya konulmuştur. Ayrıca, gelecek araştırmalarda ekonometrik yöntem, ülke ve zaman boyutları farklılaştırılarak ilgili literatür daha da zenginleştirilebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Onur Şeyranlıoğlu: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Onur Şeyranlıoğlu: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Şeyranlıoğlu, O. (2024). Türkiye’de sermaye piyasası temelli finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin Fourier yaklaşımlar ile analizi. *Akademik Hassasiyetler*, 11(24), 167-197. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1299131>

Kaynakça

- Abu-Bader, S. & Abu-Qarn, A. S. (2008). Financial development and economic growth: The Egyptian experience. *Journal of Policy Modeling*, 30(5), 887-898. <https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2007.02.001>
- Acaravcı, A., Öztürk, İ. & Acaravcı, S. K. (2007). Finance-growth nexus: evidence from Turkey. *International Research Journal of Finance and Economics*, 0(11), 30-40.
- Afşar, A. (2007). Finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 0(36), 188-198.
- Akça, E. E., Bal, H. & Manga, M. (2018). Türkiye’de finansal gelişme ve ekonomik büyüme bağlantısı: Bootstrap yaklaşımına dayalı nedensellik analizi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(3), 172-184. <https://doi.org/10.30803/adusobed.396868>
- Akkay, C. (2010). Finansal entegrasyon sürecinde finansal gelişme ekonomik büyüme arasındaki nedenselliğin Türkiye açısından dönemsel olarak araştırılması. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(2), 55-70.
- Altıntaş, H. & Ayriçay, Y. (2010). Türkiye’de finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisinin sınır testi yaklaşımıyla analizi: 1987-2007. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 17-98.
- Altunç, Ö. F. (2008). Türkiye’de finansal gelişme ve iktisadi büyüme arasındaki nedenselliğin ampirik bir analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(2), 113-127.
- Ang, J. B. & McKibbin, W. J. (2007). Financial liberalization, financial sector development and growth: Evidence from Malaysia. *Journal of Development Economics*, 84(1), 215-233. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2006.11.006>
- Arestis, P. & Demetriades, P. (1997). Financial development and economic growth: Assessing the evidence. *The Economic Journal*, 107(442), 783-799. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.1997.tb00043.x>
- Asteriou, D. & Spanos, K. (2019). The relationship between financial development and economic growth during the recent crisis: Evidence from the EU. *Finance Research Letters*, 28, 238-245. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2018.05.011>

- Atay, E. (2020). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği (1961-2015). *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi*, 3(2), 305-326.
- Aydın, M. K., Ak, M. Z. & Altıntaş, N. (2014). Finansal gelişmenin büyümeye etkisi: Türkiye özelinde nedensellik analizi. *Maliye Dergisi*, 0(167), 149-162.
- Aydın, M. & Malcıoğlu, G. (2016). Financial development and economic growth relationship: The case of OECD countries. *Journal of Applied Research in Finance and Economics*, 2(1), 1-7.
- Beck, T. & Levine, R. (2004). Stock markets, banks, and growth: Panel evidence. *Journal of Banking & Finance*, 28(3), 423-442. [https://doi.org/10.1016/S0378-4266\(02\)00408-9](https://doi.org/10.1016/S0378-4266(02)00408-9)
- Becker, R., Enders, W. & Lee, J. (2006). A stationarity test in the presence of an unknown number of smooth breaks. *Journal of Time Series Analysis*, 27(3), 381-409. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9892.2006.00478.x>
- Bhattacharya, P. C. & Sivasubramanian, M. N. (2003). Financial development and economic growth in India: 1970–1971 to 1998–1999. *Applied Financial Economics*, 13(12), 925-929. <https://doi.org/10.1080/0960310032000129590>
- Bozoklu, Ş. & Yılcı, V. (2013). Finansal gelişme ve iktisadi büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: Gelişmekte olan ekonomiler için analiz. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(2), 161-187.
- Calderón, C. & Liu, L. (2003). The direction of causality between financial development and economic growth. *Journal of Development Economics*, 72(1), 321-334. [https://doi.org/10.1016/S0304-3878\(03\)00079-8](https://doi.org/10.1016/S0304-3878(03)00079-8)
- Caporale, G. M., Howells, P. & Soliman, A. M. (2005). Endogenous growth models and stock market development: Evidence from four countries. *Review of Development Economics*, 9(2), 166-176. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9361.2005.00270.x>
- Christopoulos, D. K. & León-Ledesma, M. A. (2010). Smooth breaks and non-linear mean reversion: Post-Bretton Woods real exchange rates. *Journal of International Money and Finance*, 29(6), 1076-1093. <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2010.02.003>
- Christopoulos, D. K. & Tsionas, E. G. (2004). Financial development and economic growth: Evidence from panel unit root and cointegration tests. *Journal of Development Economics*, 73(1), 55-74. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2003.03.002>
- Contuk, F. Y. & Güngör, B. (2016). Asimetrik nedensellik testi ile finansal gelişme ekonomik büyüme ilişkisinin analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 0(71), 89-108. <https://doi.org/10.25095/mufad.396700>

- Çeştepe, H. & Ergün Tatar, H. (2022). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi: Kırılğan beşli ülkeleri için panel asimetrik nedensellik analizi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 542-560. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.913434>
- Çeştepe, H. & Yıldırım, E. (2016). Türkiye’de finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(12), 12-26.
- Demetriades, P. & Hussein, K. (1996) Financial development and economic growth: Cointegration and causality tests for 16 countries. *Journal of Development Economics*, 51(2), 387-411. [http://dx.doi.org/10.1016/S0304-3878\(96\)00421-X](http://dx.doi.org/10.1016/S0304-3878(96)00421-X)
- Demir, Y., Öztürk, E. & Albeni, M. (2007). Türkiye’de finansal piyasalar ile ekonomik büyüme ilişkisi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 0(2), 438-455.
- Dickey, D. A. & Fuller, W.A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427-431. <https://doi.org/10.2307/2286348>
- Dickey, D. A. & Fuller, W.A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072. <https://doi.org/10.2307/1912517>
- Enisan, A. A. & Olufisayo, A. O. (2009). Stock market development and economic growth: Evidence from seven sub-Saharan African countries. *Journal of Economics and Business*, 61(2), 162-171. <https://doi.org/10.1016/j.jeconbus.2008.05.001>
- Eroğlu, İ. & Yeter, F. (2021). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye için nedensellik analizi. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 6(2), 272-286.
- Estrada, G., Park, D. & Ramayandi, A. (2010). Financial development and economic growth in developing Asia. *ADB Economics Working Paper Series*, 0(233), 1-63.
- Eyüboğlu, K. & Akan, K. (2020). Türkiye’de finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi: RALS-EG eşbütünleşme testi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(4), 974-988. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.627788>
- Fendoğlu, E. (2021). Türkiye’de finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Fourier testlerden kanıtlar. *Journal of Empirical Economics and Social Sciences*, 3(2), 19-34. <https://doi.org/10.46959/jeess.993931>
- Fink, G., Haiss, P. & Hristoforova, S. (2003). Bond markets and economic growth. *Research Institute for European Affairs Working Paper*, 0(49), 1-35.

- Gazel, S. (2016). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi: 1990-2014 yılları zordaki onlu ülkeler uygulaması. *Business and Economics Research Journal*, 7(3), 39-52. <https://doi.org/10.20409/berj.2016321807>
- Granger, C. W. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 37(3), 424-438. <https://doi.org/10.2307/1912791>
- Gregorio, J. D. & Guidotti, P. (1995). Financial development and economic growth. *World Development*, 23(3), 433-448. [https://doi.org/10.1016/0305-750X\(94\)00132-I](https://doi.org/10.1016/0305-750X(94)00132-I)
- Gujarati, D.N. & Porter, D.C. (1999). *Basic econometrics*. McGraw Hill Inc.
- Guptha, K. S. K. & Rao, R. P. (2018). The causal relationship between financial development and economic growth: An experience with BRICS economies. *Journal of Social and Economic Development*, 20(2), 308-326. <https://doi.org/10.1007/s40847-018-0071-5>
- Guru, B. K. & Yadav, I. S. (2019). Financial development and economic growth: Panel evidence from BRICS. *Journal of Economics, Finance and Administrative Science*, 24(47), 113-126. <https://doi.org/10.1108/JEFAS-12-2017-0125>
- Güngör, B. & Yılmaz, Ö. (2008). Finansal piyasalardaki gelişmelerin iktisadi büyüme üzerine etkileri: Türkiye için bir VAR modeli. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(1), 173-193.
- Güryay, E., Şafaklı, O. V. & Tüzel, B. (2007). Financial development and economic growth: Evidence from Northern Cyprus. *International Research Journal of Finance and Economics*, 8(2), 57-62.
- Hacker, R. S. & Hatemi-J, A. (2006). Tests for causality between integrated variables using asymptotic and bootstrap distributions: Theory and application. *Applied Economics*, 38(13), 1489-1500. <https://doi.org/10.1080/00036840500405763>
- Hacker, R. S. & Hatemi-J, A. (2012). A bootstrap test for causality with endogenous lag length choice: Theory and application in finance. *Journal of Economic Studies*, 39(2), 144-160. <https://doi.org/10.1108/01443581211222635>
- Hepsağ, A. (2022). *Ekonometrik zaman serileri analizlerinde güncel yöntemler*. Der Yayınları.
- Hsueh, S. J., Hu, Y. H. & Tu, C. H. (2013). Economic growth and financial development in Asian countries: A bootstrap panel granger causality analysis. *Economic Modelling*, 0(32), 294-301. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2013.02.027>
- Ismail, F., Ab-Rahim, R. & Pei-Chin, L. (2019). Nexus between financial development and economic growth. *Academic Research in Business*

- and Social Sciences*, 9(1), 26-44.
<http://dx.doi.org/10.6007/IJARBSS/v9-i1/5328>
- Işık, H. B. & Bilgin, O. (2016). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi Türkiye örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(7), 1757-1765. <https://doi.org/10.15869/itobiad.259113>
- Jung, S. M. (2017). Financial development and economic growth: Evidence from South Korea between 1961 and 2013. *International Journal of Management, Economics and Social Sciences (IJMESS)*, 6(2), 89-106.
- Kandır, S., İskenderoğlu, Ö. & Önal, B. (2007). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin araştırılması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 311-326.
- Karamelikli, H. & Kesgingöz, H. (2017). Finansal gelişme bileşenlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 683-701.
- King, R. G. & Levine R. (1993). Finance and growth: Schumpeter might be right. *Quarterly Journal of Economics*, 108(3), 717-737. <https://doi.org/10.2307/2118406>
- Lee, J. & Strazicich, M. C. (2003). Minimum lagrange multiplier unit root test with two structural breaks. *The Review of Economics and Statistics*, 85(4), 1082-1089.
- Lee, J. & Strazicich, M. C. (2004). Minimum lm unit root test with one structural break. *Appalachian State University Working Papers*, 4(17), 1-15.
- Levine, R. (2004). Finance and growth: Theory and evidence. *National Bureau of Economic Research Nber Working Paper Series*, 0(10766), 1-116.
- Levine, R. & Zervos, S. (1996). Stock market development and long-run growth. *World Bank Economic Review*, 10(2), 323-339. <https://doi.org/10.1093/wber/10.2.323>
- Levine, R. & Zervos, S. (1998). Stock markets, banks, and economic growth. *American Economic Review*, 88(3), 537-558.
- Lumsdaine, R. L. & Papell, D. H. (1997) Multiple trend breaks and the unit-root hypothesis. *Review of Economics and Statistics*, 79(2), 212-218. <https://doi.org/10.1162/003465397556791>
- Lynch, D. (1996). Measuring financial sector development: A study of selected Asia-Pacific countries. *The Developing Economies*, 34(1), 3-33. <https://doi.org/10.1111/j.1746-1049.1996.tb00727.x>
- Mercan, M. & Peker, O. (2013). Finansal gelişmenin ekonomik büyümeye etkisi: Ekonometrik bir analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1), 93-120.
- Murinde, V. & Eng, F. S. (1994). Financial development and economic growth in Singapore: Demand-following or supply-leading?. *Applied*

Financial Economics, 4(6), 391-404.
<https://doi.org/10.1080/758518671>

- Müslümov, A. & Aras, G. (2002). Sermaye piyasası gelişmesi ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkileri: OECD ülkeleri örneği. *İktisat İşletme ve Finans*, 17(198), 90-100.
- Nazlıoğlu, Ş., Ege, İ. & Bayrakdaroğlu, A. (2009). Financial development and economic growth: Co-integration and causality for Turkey. *Banking and Finance Letters*, 1(2), 59-66.
- Ndako, U. B. (2010). Stock markets, banks and economic growth: Time series evidence from South Africa. *African Finance Journal*, 12(2), 72-92.
- Nelson, C. R. & Plosser, C. R. (1982). Trends and random walks in macroeconomic time series: Some evidence and implications. *Journal of Monetary Economics*, 10(2), 139-162. [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(82\)90012-5](https://doi.org/10.1016/0304-3932(82)90012-5)
- Osinubi, T. S. & Amaghionyeodiwe, L. A. (2003). Stock market development and long-run growth in Nigeria. *Journal of African Business*, 4(3), 103-129. https://doi.org/10.1300/J156v04n03_06
- Öz, F., Polat, M. & Boydak, H. (2020). Ekonomik büyümenin borsa temelli finansal gelişmeye etkisi. *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, 3(2), 159-175. <https://doi.org/10.38057/bifd.728024>
- Özcan, B. & Ari, A. (2011). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ampirik bir analizi: Türkiye örneği. *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 121-142.
- Öztürk, İ. (2008). Financial development and economic growth: Evidence from Turkey. *Applied Econometrics and International Development*, 8(1), 85-98.
- Peiró, A. (2016). Stock prices and macroeconomic factors: Some European evidence. *International Review of Economics & Finance*, 41(C), 287-294. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2015.08.004>
- Perera, N. & Paudel, R. C. (2009). Financial development and economic growth in Sri Lanka. *Applied Econometrics and International Development*, 9(1), 157-164.
- Perron, P. (1989). The great crash, the oil price shock, and the unit root hypothesis. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 57(6), 1361-1401. <https://doi.org/10.2307/1913712>
- Rajan, R. & Zingales, L. (1996). Financial dependence and growth. *National Bureau Of Economic Research Nber Working Paper Series*, 0(5758), 1-48.
- Rousseau, P. L. (1999). Finance, investment, and growth in Meiji-era Japan. *Japan and the World Economy*, 11(2), 185-198. [https://doi.org/10.1016/S0922-1425\(98\)00055-3](https://doi.org/10.1016/S0922-1425(98)00055-3)

- Shin, Y. (1994). A residual-based test of the null of cointegration against the alternative of no cointegration. *Econometric Theory*, 10(1), 91-115. <https://doi.org/10.1017/S0266466600008240>
- Swamy, V. & Dharani, M. (2018). An alternate approach in exploring the causal link between financial development and economic growth: Evidence from advanced economies. *International Journal of Finance & Economics*, 23(1), 55-76. <https://doi.org/10.1002/ijfe.1604>
- Şahin, D. & Temelli, F. (2018). APEC ÷lkelerinde hisse senedi piyasasının gelişimin makroekonomik ve kurumsal belirleyicileri üzerine bir analiz. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (Prof. Dr. Harun Terzi Özel Sayısı), 257-270. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.432961>
- Tadesse, T. & Abafia, J. (2019). The causality between financial development and economic growth in Ethiopia: Supply leading vs demand following hypothesis. *Journal of Economics and Financial Analysis*, 3(1), 87-115. <https://doi.org/10.1991/jefa.v3i1.a25>
- Taşseven, Ö. & Yılmaz, N. (2022). Finansal gelişme göstergeleri ile ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 23(1), 105-125. <https://doi.org/10.31671/doujournal.1008152>
- Thangavelu, S. M. & James, A. B. J. (2004). Financial development and economic growth in Australia. *Empirical Economics*, 0(29), 247-260. <https://doi.org/10.1007/s00181-003-0163-7>
- Toda, H. Y. & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregression with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225-250. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)01616-8](https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01616-8)
- Topaloğlu, E. E. & Ege, İ. (2020). Kredi temerrüt swapları (CDS) ile Borsa İstanbul 100 endeksi arasındaki ilişki: Kısa ve uzun dönemli zaman serisi analizleri. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 1373-1393. <https://doi.org/10.20491/isarder.2020.918>
- Tsong, C. C., Lee, C. F., Tsai, L. J. & Hu, T. C. (2016). The fourier approximation and testing for the null of cointegration. *Empirical Economics*, 51(3), 1085-1113. <https://doi.org/10.1007/s00181-015-1028-6>
- Turgut, A. (2007). Türleri, nedenleri ve göstergeleriyle finansal krizler. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 20(4-5), 35-46.
- Türkoğlu, M. (2016). Türkiye’de finansal gelişmenin ekonomik büyümeye etkileri: Nedensellik analizi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 6(1), 84-93.
- Yılandı, V. (2009). Yapısal kırılmalar altında Türkiye için işsizlik histerisinin sınanması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10(2), 324-335.

- Yılancı, V. (2017). Petrol fiyatları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi: Fourier yaklaşımı. *Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 0(27), 51-57.
- Yıldırım, S., Özdemir, B. K. & Doğan, B. (2013). Financial development and economic growth nexus in emerging European economies: New evidence from asymmetric causality. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 3(3), 710-722.
- Yılmaz, E. & Kayalica, Ö. (2002). Türkiye’de finans ve büyüme: Nedensellik ilişkisi. *İMKB Dergisi*, 6(2), 35-50.
- Zivot, E. & Andrews D. W. K. (1992). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*, 10(3), 251–270. <https://doi.org/10.2307/1391541>

Extended Abstract

With the global trend of globalization and deregulation in financial markets, there has been a significant increase in financial liberalization. This increase has led to higher volumes in financial markets and greater interdependence among these markets (Turgut, 2006, p. 39). Consequently, there has been a corresponding acceleration in financial development in countries. During this period, financial development is defined as the creation, strengthening, and increased volume of various types of financial contracts, along with the growth in the number and size of institutions engaged in financial intermediation activities (Levine, 2004, p. 4). The opportunities arising from financial development have facilitated capital accumulation and technological innovations, thereby supporting economic growth. Financial development has been identified as a predictor of economic growth, similar to the levels of credit availability and the size of stock markets. Several studies have supported the notion that financial development is a key indicator of economic growth (Rajan and Zingales, 1996, p. 2).

It is important to note that the findings from studies examining the relationship between financial development and economic growth vary depending on the countries studied, the time periods considered, the datasets used, and the methodologies employed. Despite being the subject of research for many years, this relationship is known to be explained by four different views. The first view is the supply-first model, positing that financial development influences economic growth, while the second is the demand-following model, which suggests that economic growth promotes financial development. The third and fourth views propose the existence of a reciprocal relationship between financial development and economic growth, or the absence of any significant interaction, respectively. The ongoing theoretical and empirical debates about the direction of the relationship between financial development and economic growth necessitate continuous updates in research. In particular, the fact that Turkey has reached a certain level of

financial liberalization and has the potential for further capital market development underscores the critical nature of this issue. This study aims to contribute to the ongoing theoretical and empirical discussions in the literature on the relationship between financial development and economic growth, seeking to analyze which variable plays a leading role in influencing the other variable.

The objective of this study is to examine the relationship between capital market-based financial development and economic growth in Turkey. To assess this relationship, various statistical tests and estimators were employed. The series' stationarity properties were initially tested using the Augmented Dickey and Fuller (ADF) unit root tests, Lee and Strazizich (2003, 2004) tests, which account for structural breaks, and the Christopoulos and León-Ledesma (2010) Fourier KSS unit root tests based on Fourier functions. The long-term relationships between the series were determined using the Fourier Shin cointegration test developed by Tsong et al. (2016). Coefficient estimation between the cointegrated series, which exhibit co-movement in the long run, was conducted using the Dynamic Ordinary Least Squares (DOLS) estimator. Finally, the causality relationship between the series was examined using the Hacker and Hatemi J (2012) bootstrap causality test. The study employed the Borsa Istanbul stock index trading volume to represent capital market-based financial development and Gross Domestic Product (GDP) data to represent economic growth. The analysis used quarterly data spanning from 1998 to 2022. The unit root tests indicated that the series were unit-rooted at the level value but became stationary after taking first-order differences. Cointegration tests were applied to the stationary first-order differenced series to assess their long-run relationships. Both constant term and constant term with trended models of the Fourier Shin test were considered. The constant term model, where financial development serves as the dependent variable, revealed the existence of a long-run relationship. Following the identification of this long-run relationship between the series, coefficient estimation was performed using the DOLS method. The results indicated that a 1% increase in economic growth corresponds to a 1.08372% increase in financial development. Lastly, the causality relations between the series were examined using the Hacker and Hatemi J (2012) bootstrap causality test based on Granger causality analysis. The causality findings indicated the presence of a unidirectional Granger causality from financial development to economic growth at a 10% significance level.

In a comprehensive evaluation of the research findings, the coefficient estimation between cointegrated series using DOLS reveals a statistically significant and positive relationship between financial development and economic growth. This finding provides evidence that economic growth serves as a supporting indicator of capital market-based financial development in Turkey, aligning with the validity of the demand-side hypothesis in the relationship between financial development and economic growth.

Additionally, the results of the Hacker and Hatemi J (2012) causality test validate the supply-side hypothesis, with financial development identified as a causal factor influencing economic growth. It's noteworthy that different hypothesis results were obtained when employing the two distinct econometric methods. In conclusion, this study highlights the significance of the chosen econometric methods in elucidating the theoretical relationship between financial development and economic growth. Upon overall reflection, it becomes evident that policymakers should make decisions aimed at fostering economic growth for the advancement of capital markets.

MUHASEBENİN DİJİTALLEŞMESİ VE SAĞLIK YÖNETİMİ ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Ela HİÇYORULMAZ*

Öz

Bilgi teknolojilerinin hızlı gelişimi birçok alanda etkisini göstermektedir. E-muhasebe, e-fatura, e-devlet, bankacılık işlemlerinin sanal ortamlarda yapılabilmesi, sanal işletmelerin kurulması gibi örnekler bu noktada verilebilir. Bahse konu olan uygulamalarının dijital sistemler üzerinden yapılması nedeniyle hızlı gelişim sürecine uyum sağlanmalıdır. Muhasebe alanında eğitim gören öğrencilerin dijitalleşme sürecine uyum düzeyleri ve dijital programları kullanabilmeleri giderek önem kazanmaktadır. Muhasebe dersi alan öğrencilerin muhasebenin dijitalleşmesi hakkındaki görüşlerini ortaya koymak amacıyla bu çalışma yapılmıştır. Araştırma Hitit Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü öğrencilerine anket uygulaması şeklinde gerçekleştirilmiştir. 360 kişi olan mevcut evrenden en az 186 kişiye ulaşılmaması yeterli olmasına rağmen toplamda 200 öğrenciye ulaşılmıştır. Güvenilirlik ve geçerlilik analizleri ile kontroller sağlandıktan sonra hipotez sonuçları Bağımsız Örneklem T Testi ve ANOVA analizleri ile test edilmiştir. Analizler için SPSS 2018 programı kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre erkek öğrencilerin kadın öğrencilere göre, 2.sınıfların 1. ve 3. sınıflara göre Endüstri 4.0'ı daha çok algıladığı söylenebilir. Ayrıca muhasebe dersleri ile Endüstri 4.0 arasındaki ilişki boyutunda öğrencilerin demografik özellikleri ile herhangi bir ilişki tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, Dijitalleşme, Muhasebe Eğitimi, Muhasebenin Dijitalleşmesi, Dijital Dönüşüm.

DIGITALIZATION OF ACCOUNTING AND A STUDY ON HEALTH MANAGEMENT STUDENTS

Abstract

The rapid development of information technologies is manifesting its impact in various areas, such as e-accounting, e-invoicing, e-government, and banking transactions conducted in virtual environments. The establishment of virtual businesses is also noteworthy in this context. Given that these applications are executed through digital systems, they need to be aligned with the swift pace of development. The adaptability of students studying accounting to the digitalization process and their proficiency in using digital programs are increasingly crucial. This study aimed to elucidate the opinions of students enrolled in accounting courses

* Doç. Dr., Hitit Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü, elahicyorulmaz@hitit.edu.tr., <https://orcid.org/0000-0001-7442-4138>

regarding the digitalization of accounting. The study was conducted through a questionnaire distributed to students at Hitit University, Faculty of Health Sciences, Department of Health Management. The sample size, originally set at a minimum of 186 individuals, ultimately included 200 students who participated in the study. Following reliability and validity analyses and controls, hypothesis results were tested using Independent-Samples T Test and ANOVA analysis, with the analysis conducted using the SPSS 2018 program. The results of the analysis indicated that male students exhibit a higher perception of Industry 4.0 compared to female students. Furthermore, second-year students perceived Industry 4.0 more than their counterparts in the first and third grades. Notably, in exploring the relationship between accounting courses and Industry 4.0, no significant correlation was found with the demographic characteristics of the students.

Keywords: *Accounting, Digitalization, Accounting Education, Digitalization of Accounting, Digital Transformation.*

Giriş

Bir ülkenin, bir konunun ya da bir mesleğin gelişmesi veya ilerlemesi isteniyorsa o zaman tarihini öğrenmek gerekir. Ne zaman oluştu? Neden ihtiyaç duyuldu? Hangi aşamalardan geçti? Bu sorular çoğaltılabilir. Muhasebe için de bu süreç önem taşımaktadır. Ne zamandan beri muhasebe kullanılıyor? Ya da yazının icadından önce de kayıt ve hesap sistemi var mıydı? Araştırmacılar uzun süredir bu soruların cevabını aramakta ve önemli bulgulara ulaşmaktadır. Muhasebenin tarihi incelendiğinde ortaya çıkış nedeninin ticaret olduğu söylenebilir. Çünkü insanlar hayatlarını devam ettirebilmek için çeşitli ticaret yöntemlerini kullanmışlardır. Ancak yazının kullanılmaması ve insanların unutkanlığı nedeniyle çeşitli anlaşmazlıklar yaşanmaya başlamıştır. Kimin ne kadar ödeme yaptığı, ödemenin istenilen günde gerçekleşip gerçekleşmediği, depolarda yeterli ürünün bulunup bulunmadığı gibi birçok sorun ortaya çıkmıştır. Bu nedenle M.Ö. 8000 yıllarından yazının icadına kadar geçen sürede hesap ve kayıt gereksinimi ortaya çıkmış zamanla kayıt ve hesaplama yöntemleri geliştirilmiştir. Yapılan arkeolojik araştırmalar Token (hesap taşı) isimli küçük kil simgeler ile hesap sisteminin kullanıldığını ortaya koymaktadır (Şeker ve Şeker, 2019, ss. 86-93). Her bir nesne için farklı Tokenler kullanılmakta ve kullanılan nesne ile ilgili bilgiler burada yer almaktaydı. Böylece uzak bir bölgeye gönderim kolay bir şekilde gerçekleşmekteydi (Alparslan, 2009, ss. 52-53).

M.Ö. 3200 yıllarında ise Sümerler çivi yazısı kullanarak vergi ve ganimet kayıtlarını tutmuşlar, yani basit düzeyde muhasebeyi kullanmaya başlamışlardır. Bu yazılarda; tarih, isimler, kısa açıklamalar, hesaplamalar yer almaktadır. Çivi yazısı kullanımının yaklaşık 3000 yıl devam ettiği ve M.Ö. 1. yy.a kadar kullanıldığı bilinmektedir (Uztarih, 2018).

Ticaretin ilerlemesiyle birlikte muhasebenin önemi de artmıştır. 11. yy.a geldiğinde Haçlı Seferleri ticaretin büyük oranda Akdeniz'e kaymasına neden olmuştur. İtalya'nın Venedik ve Cenova gibi liman şehirleri ile Floransa

ve Milano büyük bir pazara dönüşmüştür. Tacirler finansal durumlarını takip etmek istemiş, kredili işlemler hızlanmış. 1458 yılında Benedetti Cartugli di Regusa tarafından kaleme alınan “Benedetti” ancak 1473 yılında basılmıştır. Bu kitapta muhasebe ile ilgili ilk bilgilerin yer aldığı bilinmektedir (Yücesoy, 1943). 1494 tarihinde Luca Pacioli “Summa Arithmetica” adlı eserinde ilk olarak çift taraflı kayıt tekniğinden bahsetmiştir. Goethe’nin “insan dimağının en mükemmel icatlarından biri” olarak ifade ettiği bu teknik ile günümüz çift taraflı kayıt tekniğinin temeli oluşmuştur. Günümüzde bu teknikte kullanılan ilke ve kavramlar halen geçerliliğini korumaktadır. 16. yy.a gelindiğinde Avrupa genelinde çift taraflı kayıt tekniğinin uygulandığı tespit edilmiştir. 18. yy.da İtalya çeşitli ekonomik ve siyasi sorunlar yaşamaya başlamıştır. Bu durumdan ilk olarak Fransa ile Almanya, daha sonraki yıllarda da İngiltere ile Amerika Birleşik Devletleri yararlanarak muhasebe konusunda etkili olmuşlardır. Muhasebenin kuramsal olarak gelişimi ise ancak 19. yy. sonlarında başlamıştır. Muhasebeyi iktisadi ve yönetsel bir kavram olarak değerlendiren Francesco Villa’nın (1840) çalışması bilimsel muhasebenin temeli olarak kabul edilmektedir. Villa çalışmalarında işletme varlıkları, kontrol, defter tutma, hesaplama teknikleri konularına değinerek yönetsel kararların iyileştirilmesi gerektiğini belirtmiştir (Bakır ve Erserim, 2022, ss. 49-52).

1970’li yıllara kadar geleneksel muhasebe işlemleri kullanıldıktan sonra, 29 Ekim 1969 tarihinde dünyanın ilk internet bağlantısı kurularak yepyeni bir dönem başlamıştır. Endüstri 3.0 döneminde internetin kullanımı oldukça artmıştır. Bu dönem bilişim teknolojisi dönemi olarak adlandırılır. Üretimde dijitalleşme kullanılmakta ve verimlilik artmaktadır. Kullanıcılar evlerinden sanal ortamlar yoluyla gerekli bilgilere ulaşabilmekte ve bu bilgileri kullanmaktadır (Davutoğlu, 2020, s. 179).

2011 yılında Almanya’nın Hannover şehrindeki fuarda ilk kez Endüstri 4.0 terimi kullanılmıştır. Dijital çağ olarak adlandırılan 21.yy hayatımızın tüm alanlarında etkisini göstermektedir. Muhasebe işlemlerini izlemek ve raporlamak otomasyon yoluyla sağlanmaktadır. Denetim işlemleri, sürekli, şeffaf ve detaylı bir şekilde yapılabilmektedir. Birçok şirket e-ticaret ile şirket verilerini tamamen elektronik ortamda bulundurabilmektedir. Arayüzler kullanılmadan kesintisiz iletişim sağlanmaktadır. Bankacılık işlemleri ve diğer tüm ödemeler elektronik ortamda yapılabilmektedir. E-devlet ile paralel sistemler kullanılmakta böylece daha hızlı bilgiye ulaşılabilir (Hiçyorulmaz ve Akdoğan, 2019, ss. 49-54). Bu hızlı gelişim süreci devam ederek Toplum 5.0’ın oluşmasını sağlamıştır. Birçok ülke henüz Endüstri 2.0 ile Endüstri 3.0 arasında bir teknoloji kullanırken, gelişmiş toplumlarda Toplum 5.0 konuşulmaya ve hatta uygulanmaya başlanmıştır. Dolayısıyla bu hızla gelişen ve değişen dönemde dijital teknolojiler de yerini almaktadır. Binlerce yıldır varlığını koruyan muhasebe ve muhasebecilik mesleği de bu hızlı değişime ayak uydurmaktadır. Kullanılan programlar, yazılımlar oldukça teknik bir hal almaktadır. Hiçyorulmaz ve Akdoğan da gelecekte muhasebe

mühendisliği ile muhasebenin yepyeni bir boyut kazanacağını belirtmiştir. Muhasebe işlemlerinin yapılmasının yanında muhasebe programları için yazılımların geliştirilmesi gerekmektedir. Hem muhasebe hem de yazılım konusunda eğitim almış bir kişinin dijital muhasebe uygulamalarına hakim olması ve etkin bir şekilde kullanması beklenebilir. Bu nedenle muhasebe mesleğinin gelecekte muhasebe mühendisliğine dönüşeceği tahmin edilmektedir (Hiçyorulmaz ve Akdoğan, 2017, s. 540).

Dijitalleşme nedeniyle muhasebe alanında yeni kavramlar, teoriler ve yöntemler ortaya çıkmaktadır. Dijital muhasebe uygulamalarının etkin bir şekilde kullanılması için muhasebe eğitiminin güncellenerek dijital çağın gereksinimlerini karşılayabilir hale gelmesi gerekmektedir. Teknolojinin değişimi ve gelişimi hızını kesmeden devam etmektedir. Bu nedenle muhasebe konusunda yapılan çalışmaların da sürekli kendini yenileyebilir olması gerekmektedir. ABD’de eğitim kurumlarının ve eğitim ile ilgili şirketlerin yer aldığı 32 üyeden oluşan “21. Yüzyıl Yetkinlikleri” grubu kurulmuştur. Bu grup “21. Yüzyıl Öğrenme Çerçevesi” adı ile öğrencilerin gelecekte başarılı olmaları için sahip olmaları gereken yetkinlikleri sıralamıştır. Bunlar (Kurnaz vd., 2020, ss. 83-84);

- Öğrenme ve inovasyon,
- Bilgi, medya ve teknoloji,
- Yaşam ve kariyer,
- 21. yüzyıl temaları ve temel derslerdir.

Muhasebe alanında gelişim sağlanabilmesi için öğrencilerin öncelikle etkin bir eğitim alması gerekmektedir. Lisans ve lisansüstü düzeyde eğitim alan öğrencilerin dijital uygulamaları etkin bir şekilde kullanması alanında yetkin mezunlar verilmesini sağlayabilir. Geleceğin muhasebe mensuplarının günümüzde muhasebenin dijitalleşmesi konusundaki görüşleri bu nedenle önem kazanmaktadır. Bu çalışmada öncelikle muhasebenin dijitalleşmesi konusuna değinilmiştir. Uygulama aşamasında ise Hitit Üniversitesi Sağlık Yönetimi Bölümü öğrencilerinin muhasebenin dijitalleşmesi konusundaki görüşleri araştırılmıştır. Lisans düzeyinde en fazla muhasebe dersi alan bölümlerden bir tanesi işletme bölümüdür. Ancak Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümünde çok az sayıda öğrencinin eğitime devam etmesi nedeniyle araştırma yine fazla sayıda muhasebe dersi alan Sağlık Yönetimi Bölümü öğrencilerine uygulanmıştır. Öğrencilere anket uygulanarak Endüstri 4.0’a bakış açıları ve muhasebe dersleri ile Endüstri 4.0 arasındaki ilişki hakkındaki düşünceleri araştırılmıştır.

1. MUHASEBENİN DİJİTALLEŞMESİ

Muhasebe; finansal ve finansal olmayan bilgilerin toplanması, doğruluklarının saptanması, kaydedilmesi, sınıflandırılması, raporlanması ve analiz edilerek yorumlanması süreci olarak tanımlanmaktadır (Bayazıtlı vd., 2015, s. 25). Geleneksel muhasebe sistemine sahip bir işletme açısından

düşünüldüğünde bu aşamaların her biri oldukça fazla zaman almaktadır. Öncelikle işletmeye ait verilerin toplanması, doğru olup olmadığının kontrol edilmesi, sonra bu bilgilerin kayıtlara geçirilmesi ve sınıflandırılması, en son aşamada da raporların sunulması ve analiz edilmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Bir de bu işlemlerin hepsini tek bir kişinin yaptığı düşünüldüğünde zaman kaybının yanında hata yapma olasılığının da arttığı söylenebilir. Günümüz teknoloji olanakları düşünüldüğünde, işletmelerin ne zaman kaybına ne de hataya tahammülü yoktur. Küresel bir pazarda rekabet halinde bulunan işletmelerin doğru kararı en hızlı şekilde alabilmeleri için anlık ve doğru bilgiye ulaşmaları gerekmektedir. Dijitalleşme bu konuda işletmeleri oldukça rahatlatmaktadır.

Peki dijitalleşme nedir? Dijitalleşme bilginin elektronik araçlarla sayısallaştırılması olarak tanımlanabilir (Yücel ve Adiloğlu, 2019, s. 52). Yapılan bir araştırmaya göre %84,4 ihtimalle 2025 yılına kadar insanların %80'i dijital bir varlık sahibi olacaktır (Schwab, 2016, s. 36). Ayrıca Yükseköğretim Kurulu'nun (YÖK) 2019 yılında Geleceğin Meslekleri Çalışmaları Raporu'na göre dijital dönüşüm son 2 yılda 2.000.000 yeni iş alanı yaratmıştır. Üçüncü sanayi devrimi ile başlayan dijitalleşme süreci oldukça hızlı gelişmektedir (Mert vd., 2022, s. 197). Dijital muhasebe ya da e-muhasebe adı verilen sistemler sayesinde tüm işlemler kısa sürede ve hatasız gerçekleşmektedir. Endüstri 4.0 sistemini kullanan bir işletmede veriler bulut sistem ile depolanmaktadır. Bulut sistem ilk olarak 1961 yılında John Mc Carthy'nin tanıtımıyla ortaya çıkmıştır. Bu sistem verilerin depolanması ve internet erişimi sağlanan her yerden bu bilgilere ulaşım sağlaması nedeniyle büyük avantaj sağlamaktadır. Esnek, ölçeklenebilir ve kullanım maliyetlerinin düşük olması nedeniyle tercih edilmektedir (Yalçın, 2022, s. 18). Ancak internete erişim sağlanamayan alanlarda bulut sistemler kullanılamamaktadır. Sistemsel sorunlar, güncellemeler ya da siber saldırılar da bulut sistemlerin kullanımında karşılaşılan diğer sorunlardır (Bizcom, 2023).

Verilerin depolanması için bellek kartları, taşınabilir bellekler (USB gibi), dahili ve harici hard diskler kullanılmaktadır. Hatta günümüzde bulut depolama adı verilen sanal alanlar kullanılmaktadır. Bulut depolama internet ortamında bulunan bir sabit diskdir (Bulut Depolama, 2023). Sistemlerinin işleyemeyeceği büyüklükte ve karmaşıklıkta veri kümelerine Big data (büyük veri) denilmektedir. Bu veriler geçmişte bir çöp olarak değerlendirilirken, günümüzde bu verilerin de işlendiği, analiz edildiği, gerekli bilgilerin sağlandığı veri kaynakları olarak görülmektedir (Mert vd., 2022, s. 199).

Dijitalleşme envanter faaliyetlerinde de büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Stok siparişinin verilmesi ve takibi, depo sayımları, amortisman hesaplaması, alış ve satış takibinde insan faktörüne ihtiyaç duyulmamaktadır. İşlemler eş zamanlı gerçekleştiği için denetim işlemleri kolaylıkla yürütülebilir. Nakit para kullanımı yerine banka işlemlerinin

sürdürülmesi kayıt dışılığı ortadan kaldırmaktadır (Yardımcıoğlu vd., 2019, s. 43).

Muhasebe işlemlerinin son basamağında yer alan raporlama ve analiz aşamasında da tüm veriler eksiksiz ve zamanında elde edildiği için doğru kararlar alınmasına yardımcı olmaktadır. Muhasebe işlemlerinin her aşamasında dijitalleşme oldukça kolaylık sağlamaktadır. Ancak teknolojiye uyum sağlayamayan personelin bulunduğu ortamlarda zaman kayıpları ya da ek maliyetler de ortaya çıkabilmektedir. İşletmelerde kullanılan teknolojinin sürekli güncellenmesi tek başına yeterli olmamaktadır. Bu sistemleri ve programları kullanan kişilerin de kendini bu konuda yetiştirmesi gerekmektedir. Önlisans ve lisans düzeyinde eğitim veren kurumların teknolojik yenilikler ve bu yeniliklerin kullanımı konusunda önemli bir görevi bulunmaktadır. Bu kurumlar farklı zamanlarda teknolojinin getirmiş olduğu avantajları da kullanmaktadır. Öğrenci kayıtlarının dijital platformlarda yapılması, çevrimiçi derslerin işlenmesi, çevrimiçi sınavların gerçekleştirilmesi, çevrimiçi sertifika eğitimleri, transkript vb. öğrenci belgelerine ya da sınav sonuçlarına uzaktan erişim gibi büyük kolaylıklar sunmaktadır. Erişim ve iletişim alanlarında sağlamış olduğu kolaylık sayesinde eğitim ve öğretim alanında fırsat eşitliği sağlanmıştır. Covid-19 salgını sırasında eğitime ara verilmeden dijital platformlar kullanılmıştır. Türkiye’de 6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan ve birçok ili etkileyen deprem sonrasında da üniversiteler dijital platformlar ile eğitime devam etmişlerdir. Geleneksel eğitim anlayışının yerine her yerde ve her zaman eğitim/öğretim anlayışı kullanılmaktadır. Farklı mekanlarda, farklı zamanlarda ve farklı araçlarla da eğitim ve öğretim devam edebilmektedir (Sürer, 2020, s. 31). Bu sisteme e-öğrenme modeli denilmektedir. Öğrenci ile öğretmen ve/veya eğitmen aynı mekânda bulunmak zorunda değildir (Alkayış, 2021, s. 223). “Muhasebede E-Öğrenme Modeli” ülkemizde Anadolu Üniversitesi’nde uygulanmaya başlamıştır. Genel olarak e-öğrenme modelinde öğrenci ile iletişimde bulunurken kullandıkları araçlar; tartışma formu, dosya paylaşımı, sistem içi e-posta, çevrimiçi notlar, gerçek zamanlı sohbet, video ve beyaz tahtadır. Modelin verimliliğini artırmak için; yönlendirmeler yapılmakta, çevrim dışı çalışmalarına imkân tanınmakta, kurs içinde arama yapılmakta, takvim ve yer imleri kullanılmaktadır. Öğrencilerde bu modele; grup çalışması, sınav, alıştırma, öğrenci toplulukları ve öğrenci kişisel sayfaları ile katılım sağlamaktadır (Mutlu vd., 2008). E-öğrenme modeli ile klasik öğrenme modeli karşılaştırıldığında e-öğrenme modelinin; zaman ve mekân açısından bağımsız, esnek, hızlı, teknolojik olarak bağımlı, yatırımlar ve işletim olarak daha ucuz maliyetli (birim başına öğrenci bazında), teorik olarak sonsuz ve yaygın olduğu görülmektedir. Klasik öğretimde ise; mekân ve zaman bağımlı, yüz yüze eğitim nedeniyle öğrenim ortamı kontrollü, esnek olmayan, belirli sayıda öğrenciye ulaşılabilen, okul binası ve giderleri, idari ve akademik personel maaşları gibi giderler nedeniyle yatırımların pahalı ve kullanılan programlarının sayısına ve kalitesine bağlı olarak kimi zaman

pahalı kimi zaman ucuz işletim sistemine sahiptir. Bu nedenle her iki modelin de olumlu ve olumsuz yönleri bulunmaktadır (Uçma ve Beycan, 2009, s. 44).

Hızlı teknolojik ilerleme ve dijitalleşmeyle birlikte sermaye ve para piyasaları adına muhasebe mesleğinden beklentilerin değişmesi, muhasebe mesleğinin de dönüşüm yaşayacağını göstermektedir (Türker, 2018, s. 230). Muhasebe eğitimi veren yükseköğretim kurumlarının da bu değişimi göz önünde bulundurması, mevcut ders müfredatlarının ve kullanılan programların güncellenmesi gerekmektedir. Çünkü muhasebe eğitimi açısından dijitalleşme ele alındığında geleneksel sistemlerden uzaklaşıldığı ve farklı bir boyut kazandığı görülmektedir. Öğrencilerin bu dijital uygulamalara ne kadar hazır olduğu ve muhasebenin dijitalleşmesi konusunu ne kadar önemsedığı derslere olan ilgilerini de etkilemektedir. Sarıççek'in (2020) yapmış olduğu çalışmada öğrencilerin almış olduğu muhasebe eğitiminin dijitalleşen muhasebe mesleğini ne kadar karşıladığı araştırılmıştır. Araştırma sonucunda öğrencilerin muhasebenin dijitalleşmesine önem verdikleri, müfredatlarda muhasebenin dijitalleşmesine yönelik bir değişime destek verecekleri ve dijital okuryazarlık konusunun işlenmesi gerektiği belirtilmiştir.

Muhasebe alanında teorik olarak verilen eğitimin yeterli düzeyde olduğu ancak pratikte öğrencilerin eksikliklerinin giderilmesi için uygulama derslerinin artırılması gerektiği söylenebilir (Ertaş ve Şimşek, 2020, s. 53). E-muhasebe uygulamalarını kullanmayan bir öğrenci, mezun olduğu andan itibaren dijital platformda veri girişi sağlayamamakta, girişi tamamlanmış bilgileri yorumlayamamakta ve bu nedenle de finansal analizler gerçekleştirememektedir. Kısacası nitelikli bir eleman olamamaktadır (Ceyhan ve Ulutan, 2020, s. 261). Kurnaz vd.nin (2020) yapmış olduğu çalışma bu durumu desteklemektedir. Muhasebenin dijitalleşmesi konusunu muhasebe meslek mensupları açısından da araştıran Kurnaz vd.ne (2020) göre, muhasebe eğitiminde muhasebenin dijitalleşmesi oldukça önemli bir konudur. Ancak mevcut müfredatlarda muhasebenin dijital olarak yeterince yer almaması nedeniyle nitelikli eleman yetiştirilmesinde sorun yaşanmaktadır. Son yılların muhasebe trendleri teknolojinin gelişmesiyle ortaya çıkmıştır. Bunlar; dijital muhasebe, bulut muhasebe, muhasebe veri analistliği ve verilerin analizi, siber suçlara karşı önlemler, muhasebe bilgi sistemlerinin ve sosyal medyanın entegrasyonu, dış kaynakların kullanımı, muhasebesel işlemlerinin otomasyonu, şeffaflık ve objektiflik gibi trendler olarak sıralanabilir (Kurnaz vd., 2020, s. 83). Bu trendlere karşılık 2022-2023 eğitim öğretim yılı lisans programı müfredatlarında; genel muhasebe, maliyet muhasebesi, yönetim muhasebesi, dönem sonu muhasebe uygulamaları, finansal tablolar analizi, muhasebe denetimi, şirketler muhasebesi, muhasebe bilgi sistemi, muhasebe sistemi ve uygulaması, devlet muhasebesi, Türkiye finansal raporlama standartlarına giriş, envanter ve bilanço, uluslararası muhasebe ve finansal raporlama standartları, vergi sistemi ve vergi muhasebesi, stratejik yönetim muhasebesi, ortaklıklar muhasebesi gibi dersler yer alırken yine aynı dönem müfredatlarında; dijital okuryazarlık ve etik, veri

bilimine giriş, yapay zekaya giriş gibi öğrencilerin teknolojik gelişimi takip edebilecekleri güncel dersler de yer almaktadır (Anadolu Üniversitesi, 2023, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, 2023).

Lisansüstü eğitim düzeyinde de muhasebenin dijitalleşmesi ve dijital muhasebe uygulamalarına olan ihtiyaç artmaktadır. Bu gelişmeler dikkate alınarak muhasebe derslerinin güncellemelerinin tüm üniversitelerde yapılması gerekmektedir. Ancak öğrencilerin bu değişime ne kadar uyum sağlamak istedikleri, değişen teknolojinin ne kadar farkında oldukları ve güncel konuları takip etme düzeyleri de önemlidir. Bu nedenle çalışmada öğrencilerin muhasebenin dijitalleşmesi konusu araştırılmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatür taraması sonucunda; muhasebenin dijitalleşmesi, öğrencilerin Endüstri 4.0 konusundaki görüşleri, dijital okuryazarlık, muhasebe mesleği ve Endüstri 4.0 uygulamasının etkileşimi konularında çeşitli çalışmalara ulaşılmıştır. Ulaşılan çalışmalar aşağıda tablo olarak sunulmuştur. Muhasebe dersi alan sağlık yönetimi öğrencilerinin muhasebenin dijitalleşmesi konusundaki görüşlerine yönelik bir çalışmaya ulaşılmamıştır. Bu nedenle yapılan bu çalışma ile sağlık yönetimi öğrencilerinin bu konudaki görüşlerini ortaya koymak ve literatüre katkı sağlamak hedeflenmektedir.

Tablo 1. Literatür Taraması

Yazar	Tarih	Bulgular
Yürekli, E. Şahiner, A.	2017	Endüstri 4.0 ile muhasebe eğitimi ilişkisini araştırmışlardır. Günümüzde kullanılan nesnelerin interneti platformlarında muhasebe desteğinin sınırlı olduğunu belirtmişlerdir. Meslek içi eğitim ve yeni müfredatlar ile teknolojik yenikliklere uyum sağlanmasını önermişlerdir.
Omar, S. A. Hasbolah, F.	2018	Yapmış oldukları çalışma sonucunda muhasebe öğrencilerinin Endüstri 4.0 konusunda yeterli bilgi sahibi olmadığı ve farkındalık düzeylerinin düşük olduğunu tespit etmişlerdir.
Öztemel, E.	2018	Eğitim 4.0 sistemi ile ilgili birliker vererek sistemin bileşenlerini açıklamıştır. Her yerde ve her zaman eğitim, kişiselleştirilmiş eğitim, esnek öğrenme, proje bazlı öğrenme, alan bilgisi ve tecrübeye odaklanma, büyük veri, mentor kullanma, web arayüzleri ve yeni teknolojilerin Eğitim 4.0' konusundaki öneminden bahsedilmiştir.
Demir, A.	2018	Endüstri 4.0 ile Eğitim 4.0 konularına değinerek eğitim-öğretim sisteminin nasıl kurgulanacağı açıklanmıştır. Yeni bir eğitim- öğretim sistemi için; müfredatlar, öğretmenler, öğrenciler, okullar, kullanılan araç ve gereçler ile genel bakış açısıyla uygulanabilecek temel yaklaşımlara değinilmiştir.
Temelli, F.	2018	Gelecekte muhasebe mesleğini sürdüreceer adaylar olan İİBF öğrencilerinin, almış oldukları muhasebe dersleri ile teknoloji kullanım ilişkisini yorumlamaları istenmiştir. Öğrencilere anket uygulanmış ve araştırma sonucunda, öğrencilerin çoğunluğunun bilgisayarı ve akıllı cep telefonu olduğu tespit edilmiştir. Öğrenciler sınavlara ve derslere hazırlanırken teknolojiden yararlanmaktadır. Projeksiyon, akıllı tahta, muhasebe yazılım programları (internet tabanlı ve paket), ofis uygulamaları ile derslerin yürütülmesi gerektiği belirtilmiştir. Öğrencilerin, öğretim elemanlarının teknolojik ders

		materyallerini kullanma düzeyleri 0 ile 11 puan arasında değerlendirilmiş (0 en düşük, 11 en yüksek puan) ve ortalama 1,810 puan tespit edilmiştir. Öğrenciler, öğretim elemanlarının düşük düzeyde teknolojiye yararlandığını düşünmektedir.
Tutar, S.	2019	Endüstri 4.0 uygulamasının muhasebe mesleği üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Muhasebe bilgi sisteminde yapılan değişikliklerle işlemlerin daha hızlı, şeffaf, verimli ve eş zamanlı bir şekilde yürütüleceği belirtilmiştir.
Torun, N. Cengiz, E.	2019	2018 Mart ayında İİBF öğrencileri üzerine bir anket uygulaması gerçekleştirilmiş ve İİBF öğrencilerinin Endüstri 4.0 konusundaki görüşleri araştırılmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerden 462'sinin anketi geçerli sayılmış ve analiz uygulanmıştır. Araştırma sonucunda öğrencilerin Endüstri 4.0'a pozitif yönde algılarının bulunduğu tespit edilmiştir.
Kurnaz, E. Tekbaş, İ. Bozdoğan, T. Çetin, Ö.O.	2020	Yapmış oldukları çalışmada, muhasebe meslek mensuplarına anket uygulayarak dijitalleşmenin muhasebe eğitimi üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Araştırmaya 390 muhasebe meslek mensubu katılmıştır. Ankete katılan muhasebe meslek mensuplarının çoğunluğu; mevcut müfredatın yeterli olmadığını ve müfredatın güncellenmesi gerektiğini, Endüstri 4.0'ın dikkate alınması ve ek kurs veya eğitimler ile dijitalleşme konusundaki eksikliklerin kapatılmasını, staja devam eden öğrencilerin dijital sistemler konusunda yeterli olmadığını ve tüm bu konuları içeren yeni bir eğitim modelini destekleyeceklerini belirtmişlerdir.
Talan, T.	2021	Araştırmasında dijital okuryazarlık ölçeğini, Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alan bir üniversitede 589 öğrenciye ulaşılarak gerçekleştirmiştir. Araştırma sonucunda bölüm, bilgisayar kullanım süresi ve internet kullanım süresi ile öğrencilerin dijital okuryazarlık seviyelerinin arasında anlamlı ilişki tespit edilmiş, diğer değişkenler ile anlamlı ilişki tespit edilememiştir.
Şen, V. Aracı, H.	2021	Muhasebe eğitiminde Endüstri 4.0'ın etkilerini çalışmalarında incelemişlerdir. Endüstri 4.0 konusuna değinerek Endüstri 4.0'ın altyapısından bahsetmişlerdir. Muhasebe eğitimindeki ilişkiyi paket program örnekleri ile desteklemişlerdir. Eğitim öğretim yöntemlerinin güncellenmesi ve müfredatların yenilenmesi gerektiğini belirtmişlerdir.
İşık, İ.	2022	Çalışmasında öğrencilerin Endüstri 4.0'a bakış açılarını araştırmıştır. Araştırmasında Aydın Adnan Menderes Üniversitesi'nde 400 öğrenciye anket uygulaması gerçekleştirmiştir. Araştırma sonucunda; cinsiyet, fakülte, ikamet yeri, Endüstri 4.0'ı duyup duymamaları ile babalarının eğitim durumu değişkenleri ile Endüstri 4.0 konusundaki bilgi düzeylerinin farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.
Çetin, Ö. O.	2022	Muhasebenin dijitalleşmesi ve Endüstri 4.0'ın muhasebeye olan etkilerini araştırmıştır. Araştırmasını Türkiye'de bulunan kamu üniversitelerinin işletme bölümü öğrencileri üzerinde gerçekleştirmiştir. Araştırmaya 491 öğrenci katılmıştır. Araştırma sonucunda işletme bölümü öğrencilerinin yaş, cinsiyet, sınıf ve not ortalamaları ile Endüstri 4.0 konusundaki görüşleri arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Muhasebe dersleri ile Endüstri 4.0 arasındaki ilişki boyutunda da cinsiyet, yaş, sınıf ve bölümleri arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir.

3. MUHASEBENİN DİJİTALLEŞMESİ KONUSUNDA ÖĞRENCİLERİN DÜŞÜNCELERİNİN ARAŞTIRILMASI

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın amacı, yöntemi ve kapsamı, hipotezleri, güvenilirliği ve elde edilen bulgular başlıklar halinde sunulmuştur.

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Hitit Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü öğrencilerinin muhasebenin dijitalleşmesi konusundaki düşüncelerini ortaya koymaktır.

3.2. Araştırmanın Yöntemi ve Kapsamı

Birincil veri toplama tekniklerinden anket tekniği kullanılarak araştırma gerçekleştirilmiştir. Ankette iki bölüm bulunmaktadır. Birinci bölümde tanımlayıcı bilgiler yer almaktadır. Tanımlayıcı bilgiler; cinsiyet, yaş, sınıf ve genel not ortalaması olmak üzere toplam 4 sorudan oluşmaktadır. İkinci bölümde ise, Çetin'in (2022) çalışmasında yer alan ölçek kullanılmıştır. Araştırmada kullanılacak ölçek 35 ifadeden oluşmakta ve 2 alt boyutu bulunmaktadır. Bunlar; Endüstri 4.0'a bakış açısı boyutu (EBA) ve muhasebe dersleri ile Endüstri 4.0 arasındaki ilişki tutumu (MUDEN) boyutudur. Ölçekte yer alan ifadelerden EBA boyutunda 20 ifade, MUDEN boyutunda 15 ifade bulunmaktadır. Anketlerde 5'li Likert Skalası dikkate alınmıştır (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum). Anket 10-30 Ocak 2023 tarihleri arasında Hitit Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü öğrencilerine uygulanmıştır. Uygulanan anket için gerekli etik kurul izni Hitit Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'ndan 2022-247 başvuru numarası ile 09/01/2023 tarihinde alınmıştır.

Hitit Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümünde toplam 360 öğrenci bulunmaktadır. Bu nedenle mevcut evren 360 öğrencidir. Buna göre mevcut evrenden alınması gereken örneklem sayısı 186 kişidir. Tolerans gösterilebilecek örnekleme hacmine göre 360 kişilik bir evrenden %95 güven düzeyinde 186 kişilik örneklem alınması yeterli görülmektedir (Bayram, 2012, s. 17). Araştırma örneklemini minimum 186 kişi olarak belirlenmiş olup 200 kişi anketi tam olarak cevaplandırmıştır.

Araştırmada veri analizleri SPSS 18 paket programı ile gerçekleştirilmiştir. İstatistiki anlamlılık düzeyi için %95 güven düzeyi ($p < 0,05$) kabul edilmiştir.

3.3. Araştırmanın Hipotezleri

Sağlık yönetimi bölümü öğrencileri ile muhasebenin dijitalleşmesi konusundaki ilişkinin tespit edilmesi amacıyla aşağıda yer alan hipotezler kurulmuştur.

H₁= Öğrencilerin Endüstri 4.0'a bakış açıları ile cinsiyetleri arasında anlamlı ilişki vardır.

H₂=Öğrencilerin muhasebe dersleri ile Endüstri 4.0 arasındaki ilişkiye olan tutumu ve cinsiyetleri arasında anlamlı ilişki vardır.

H₃= Öğrencilerin Endüstri 4.0'a bakış açıları ile yaşları arasında anlamlı ilişki vardır.

H₄= Öğrencilerin muhasebe dersleri ile Endüstri 4.0 arasındaki ilişkiye olan tutumu ve yaşları arasında anlamlı ilişki vardır.

H₅= Öğrencilerin Endüstri 4.0'a bakış açıları ile sınıfları arasında anlamlı ilişki vardır.

H₆= Öğrencilerin muhasebe dersleri ile Endüstri 4.0 arasındaki ilişkiye olan tutumu ve sınıfları arasında anlamlı ilişki vardır.

H₇= Öğrencilerin Endüstri 4.0'a bakış açıları ile not ortalamaları arasında anlamlı ilişki vardır.

H₈= Öğrencilerin muhasebe dersleri ile Endüstri 4.0 arasındaki ilişkiye olan tutumu ve not ortalamaları arasında anlamlı ilişki vardır.

3.4. Araştırmanın Güvenilirliği

Anket formu güvenilirliğini Cronbach Alpha testi uygulanarak test edilmiştir. İçsel tutarlılık yöntemine göre elde edilen Cronbach Alpha Katsayı sonuçları aşağıdaki Tablo 2'de bulunmaktadır.

Tablo 2. Güvenilirlik Analizi Sonucu

Ölçek Adı	Alfa Katsayısı	Madde Sayısı
GENEL	0,881	35
EBA	0,833	20
MUDEN	0,798	15

Güvenilirlik analizi sonucunda, alfa katsayısının 0,881 olduğu tespit edilmiştir. Kalaycı (2008), Alfa katsayısının 0,800'ün üzerinde olmasının yüksek derecede güvenilir anlamına geldiğini ifade etmiştir. Nunnally (1978) ise alfa katsayısının kabul edilebilir alt sınırını 0,70 olarak belirtmektedir. Bu nedenle güvenilirlik analizi sonucu yüksek derecede güvenilirdir. EBA boyutunun güvenilirlik analizi sonucu 0,833 iken, MUDEN boyutunda 0,798'dir. Her iki boyuttan yüksek derecede güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

Güvenilirlik analizi sonrasında faktör analizi uygulanmıştır. Faktör analizi sonucunda her iki boyutta yer alan ifadeler birden fazla faktöre yüklendiği için EBA boyutunda ortaya çıkan 6 faktör ile MUDEN boyutunda ortaya çıkan 4 faktör anlamlı bulunmamıştır. Bu nedenle analizler genel iki boyut olarak değerlendirilmiştir.

Tablo 3. Faktör Analizi Sonuçları

	EBA	MUDEN
KMO	0,821	0,798
Bartlett's Sph. Ki Kare	997,300	717,026
Bartlett's Sph. P.	0,000	0,000
Toplam Açıklanan Varyans	57,635	55,987
N	20	15

Kaiser-Meyer-Olkin testi sonucunda EBA boyutunda 0,821, MUDEN boyutunda 0,798 sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar araştırmamızın örneklem büyüklüğünün yeterli olduğunu göstermektedir. Bartlett's testi ile her iki boyutta ulaşılan $p=0,000$ değerleri ise araştırmamıza katılan öğrencilerin ciddiyle soruları yanıtladığını göstermektedir. Açıklanan varyans sütununa bakıldığında; araştırmamızda kullanmış olduğumuz ölçeğin EBA boyutunda %57,635'sinin, MUDEN boyutunda %55,987'sinin açıklandığı tespit edilmiştir. Her iki boyutta da %50 oranının üzerine çıkmıştır. Bu nedenle toplam değişken varyansın yarısından fazlasının açıklandığı görülmektedir.

3.5. Araştırmanın Bulguları

Hitit Üniversitesi, Sağlık Yönetimi Bölümünde öğrenimine devam ederek ankete katılan 200 öğrenciye ait demografik özellikler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 4. Demografik Özellikler

Demografik Değişkenler	Frekans	Yüzde (%)	
Cinsiyet	Kadın	148	74
	Erkek	52	26
Yaş	19 ve altı	32	16
	20	41	20,5
	21	43	21,5
	22	48	24
	23 ve üzeri	36	18
Sınıf	1	46	23
	2	16	8
	3	64	32
	4	74	37
Not Ortalaması	2.00 ve altı	6	3
	2.01-2.25	23	11,5
	2.26-2.50	30	15
	2.51-2.75	59	29,5
	2.76-3.00	32	16

3.01-3.25	32	16
3.26-3.50	14	7
3.51-3.75	4	2
3.76- 4.00	0	0
Toplam	200	100

Tablo 4’te ankete katılan öğrencilerin demografik dağılımları görülmektedir. Bu bilgilere göre ankete katılan 200 öğrencinin %74’ü kadın, %26’sı erkektir. Yaş dağılımlarına bakıldığında dağılımın dengeli olduğu söylenebilir. Yaş dağılımında en fazla oranı %24 ile 22 yaşındaki öğrenciler oluşturmaktadır. Sınıf mevcutlarına bağlı olarak ankete katılanların %37’si 4. sınıf, %32’si 3. sınıf, %23’ü 1. sınıf ve %8’si 2. sınıf öğrencisidir. Not dağılımları incelendiğinde en fazla %29,5 ile 2,51-2,75 not ortalamasına sahip öğrencilerin yer aldığı görülmektedir. 2,76-3,00 ile 3,01-3,25 not ortalamasına sahip öğrencilerin oranı birbirine eşit ve %16’dır. Daha sonra 2,26-2,50 not ortalamasına sahip öğrenciler %15 oranı ile yer almaktadır. 2,01-2,25 not ortalamasına sahip öğrenciler %11,5 iken diğer not ortalaması grupları %10’un altındadır. Ankete katılan öğrenciler arasında 3,76-4,00 not ortalamasına sahip öğrenci bulunmamaktadır.

Muhasebenin dijitalleşmesi ölçeğinin alt boyutlarının normal dağılım gösterip göstermediği Kolmogorov-Smirnov testi ile analiz edilmiştir. Gözlem sayısının 50’den fazla olması nedeniyle Kolmogorov-Smirnov testi kullanılmıştır. Kolmogorov-Smirnov test sonucunun 0,05’ten büyük olması veri setinin normal dağılım gösterdiğini belirtir (Durmuş vd., 2013, s. 66). Elde edilen sonuçlar Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 5. Normallik Testi Sonuçları

		N	İstatistik	Sig.	
EBA	Cinsiyet	Kadın	148	0,960	0,062
		Erkek	52	0,990	0,200
Yaş		19 ve altı	32	0,189	0,005
		20	41	0,144	0,053
		21	43	0,090	0,200
		22	48	0,108	0,200
		23 ve üzeri	36	0,242	0,000
Sınıf		1	46	0,148	0,130
		2	16	0,182	0,165
		3	64	0,100	0,186
		4	74	0,107	0,037
Not Ortalaması		2.00 ve altı	6	0,247	0,200

		2.01-2.25	23	0,295	0,000
		2.26-2.50	30	0,083	0,200
		2.51-2.75	59	0,103	0,194
		2.76-3.00	32	0,082	0,200
		3.01-3.25	32	0,145	0,084
		3.26-3.50	14	0,263	0,009
		3.51-3.75	4	0,226	-
		3.76- 4.00	0	-	-
MUDEN	Cinsiyet	Kadın	148	0,101	0,063
		Erkek	52	0,128	0,564
	Yaş	19 ve altı	32	0,177	0,052
		20	41	0,123	0,119
		21	43	0,061	0,200
		22	48	0,090	0,200
		23 ve üzeri	36	0,161	0,019
	Sınıf	1	46	0,106	0,200
		2	16	0,109	0,200
		3	64	0,091	0,200
		4	74	0,099	0,071
	Not Ortalaması	2.00 ve altı	6	0,332	0,058
		2.01-2.25	23	0,277	0,000
		2.26-2.50	30	0,204	0,003
		2.51-2.75	59	0,095	0,200
		2.76-3.00	32	0,127	0,200
		3.01-3.25	32	0,118	0,200
		3.26-3.50	14	0,271	0,006
		3.51-3.75	4	0,271	-
	3.76- 4.00	0	-	-	
Toplam			200		

Tablo 5’te yer alan sonuçlar incelendiğinde veri setinin normal dağılım gösterdiği tespit edilmektedir. Bu nedenle analizlere ANOVA ve bağımsız örneklem t testi ile devam edilmiştir.

Bağımsız örneklem T Testi uygulanarak öğrencilerin cinsiyetleri ile Endüstri 4.0’a bakış açısı ve muhasebe dersleri ile Endüstri 4.0’a tutum arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6. Cinsiyete Değişkenine Göre Bağımsız Örneklem T Testi Analiz Sonuçları

			n	\bar{x}	s.s.	t	p
EBA	Cinsiyet	Kadın	148	3,5872	0,3897	1,100	0,007
		Erkek	52	3,6644	0,5472		
MUDEN	Cinsiyet	Kadın	148	3,4995	0,5032	0,135	0,853
		Erkek	52	3,4885	0,5275		

Tablo 6’da yer alan sonuçlar incelendiğinde cinsiyet değişkeni ile EBA boyutunda anlamlı ilişki tespit edilmiştir ($0,007 < 0,05$). Ortalamalara bakıldığında erkek öğrencilerin kadın öğrencilere göre Endüstri 4.0’a bakış açısı daha yüksektir ($3,6644 > 3,5872$). Bu nedenle H_1 hipotezi kabul edilmiştir. MUDEN alt boyutunda ise anlamlı ilişki tespit edilmemiştir ($0,853 > 0,05$). H_2 hipotezi red edilir.

Tablo 7’de yaş değişkeni dikkate alınarak gruplar arası ilişki araştırılmaktadır. Burada ikiden fazla grup yer aldığı için ANOVA analizi kullanılmaktadır. ANOVA analizi sonuçları aşağıda yer almaktadır.

Tablo 7. Yaş Değişkenine Göre ANOVA Analizi Sonuçları

			n	\bar{x}	s.s.	F	p	Post-Hoc
EBA	Yaş	19 ve altı	32	3,5484	0,2579	0,274	0,895	-
		20	41	3,5878	0,4464			
		21	43	3,6093	0,4150			
		22	48	3,6448	0,3620			
		23 ve üzeri	36	3,6292	0,6365			
MUDEN	Yaş	19 ve altı	32	3,3938	0,4047	0,575	0,681	-
		20	41	3,5545	0,4598			
		21	43	3,4620	0,5042			
		22	48	3,5306	0,4908			
		23 ve üzeri	36	3,5185	0,6607			

Tablo 7’de yer alan bilgiler incelendiğinde yaş değişkeni ile EBA ve MUDEN boyutlarında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. EBA boyutunda p değeri 0,895 ve MUDEN boyutunda p değeri 0,681 olarak bulunmuştur. Her iki boyutta anlamlı bir ilişki bulunmadığı için Post Hoc çoklu karşılaştırma testi uygulanmamıştır. Bu nedenle H_3 ve H_4 hipotezleri red edilmiştir.

Öğrencilerin bulunduğu sınıf değişkenine göre yapılan analiz sonuçları Tablo 8’de bulunmaktadır. Sınıf değişkeni içerisinde de ikiden fazla grup bulunduğu için ANOVA analizi uygulanmıştır.

Tablo 8. Sınıf Değişkenine göre ANOVA Analizi Sonuçları

			n	\bar{x}	s.s.	F	p	Post-Hoc
EBA	Sınıf	1	46	3,5522	0,3171	3,085	0,028	1-2
		2	16	3,8375	0,4395			2-3

		3	64	3,5219	0,3954			
		4	74	3,6655	0,5081			
MUDEN	Sınıf	1	46	3,4783	0,3985	0,530	0,662	-
		2	16	3,5625	0,5832			
		3	64	3,4427	0,4966			
		4	74	3,5405	0,5639			

Tablo 8’de yer alan bilgilere göre, öğrencilerin sınıfı ile EBA boyutunda anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($0,028 < 0,05$). Bu nedenle H_5 hipotezi kabul edilir. Gruplar arasındaki ilişkinin tespit edilebilmesi için Post-Hoc çoklu karşılaştırma testlerinden Tukey analizi uygulanmıştır. Bu analiz sonucunda 1. Sınıf öğrencileri ($\bar{x} = 3,5522$, $ss = 0,3171$) ile 2. Sınıf öğrencileri ($\bar{x} = 3,8375$, $ss = 0,4395$) ve 2. Sınıf öğrencileri ile 3. Sınıf ($\bar{x} = 3,5219$, $ss = 0,3954$) arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Diğer alt boyutumuz olan MUDEN boyutunda ise anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. P değeri 0,662 bulunmuştur. Bu nedenle H_6 hipotezi red edilir.

Öğrencilerin not ortalaması dikkate alınarak yapılan analiz sonuçları Tablo 9’da yer almaktadır.

Tablo 9. Not Ortalaması Değişkenine Göre ANOVA Analizi Sonuçları

		n	\bar{x}	s.s.	F	p	Post-Hoc	
EBA	Not Ort.	2,00 ve altı	6	3,4917	,49741	1,118	0,353	-
		2,01-2,25	23	3,5152	,60649			
		2,26-2,50	30	3,5417	,32986			
		2,51-2,75	59	3,6229	,38566			
		2,76-3,00	32	3,5578	,33771			
		3,01-3,25	32	3,7297	,51648			
		3,26-3,50	14	3,6143	,50170			
		3,51-3,75	4	3,9625	,22867			
		3,76 ve üzeri	0					
MUDEN	Not Ort.	2,00 ve altı	6	3,2292	,39065	1,751	0,099	-
		2,01-2,25	23	3,5109	,59730			
		2,26-2,50	30	3,3083	,39081			
		2,51-2,75	59	3,5932	,51635			
		2,76-3,00	32	3,5000	,43620			
		3,01-3,25	32	3,5938	,52026			
		3,26-3,50	14	3,4911	,50231			
		3,51-3,75	4	3,9063	,29536			
		3,76 ve üzeri	0					

Yapılan ANOVA analizi sonucunda not ortalaması değişkeni ile EBA ve MUDEN boyutlarında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. EBA boyutunda p değeri 0,353 ve MUDEN boyutunda p değeri 0,099 olarak tespit edilmiştir. Bu nedenle H_7 ve H_8 hipotezleri red edilir.

Genel olarak hipotezlere bakıldığında; H_1 ve H_5 hipotezleri kabul edilmiş, H_2 , H_3 , H_4 , H_6 , H_7 , H_8 hipotezleri red edilmiştir.

Yapılan araştırma genel olarak değerlendirildiğinde MUDEN boyutunda tüm değişkenlerde anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Bu nedenle öğrencilerin muhasebe dersleri ile Endüstri 4.0 arasındaki ilişkiyi algılayamadıkları söylenebilir. EBA boyutunda ise cinsiyet ve sınıf değişkenlerinde anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Erkek öğrencilerin kadın öğrencilere göre, 2.sınıfların 1. ve 3. Sınıflara göre Endüstri 4.0'ı daha çok algıladığı söylenebilir.

Hitit Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü öğrencilerinin muhasebenin dijitalleşmesi konusunda çok fazla algı farkının olmadığı söylenebilir.

Sonuç

Bilginin depolanması ve bilgiye erişim konusunda büyük kolaylıkların sağlandığı günümüzde üretim, sağlık, eğitim gibi birçok alanda dijitalleşme en önemli unsur olmaktadır. Mekân faktörünün önemini kaybetmesi eğitim alanında yepyeni bir dönem oluşturmuştur. Bu yeni dönem zaman ve maliyet avantajı sağlanmıştır. Ancak e-egitim sisteminin getirdiği etkinliğin azalması, asosyalleşme gibi sorunlar tartışılmaktadır. İnsanlar dijital bağımlılık yaşamakta ve bu durum çağın vebası olarak görülmektedir (TRT Haber, 2019). Dijitalleşmenin olumsuz yanları her ne kadar tartışılmaya devam etse de hayatımızın ayrılmaz bir parçası da olmaktadır. Bu nedenle hem öğrencilerin hem de öğretmenlerin bilgi teknolojileri konusunda kendisini geliştirmesi gerekmektedir. Teknolojik gelişmelere açık ve uyumlu olduğunda daha etkin ve verimli eğitimin gerçekleşmesi beklenmektedir.

Muhasebenin dijitalleşmesi, Endüstri 4.0 ve muhasebe eğitimi ilişkisi, teknolojik yenilikler ve muhasebe gibi konularının literatürde yer aldığı ve araştırılmaya devam edildiği görülmektedir. Teknolojinin değişimi, muhasebe ile ilgili konuların da sürekli güncel kalmasına sebep olmaktadır. Yapılan çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, müfredatların yenilenmesi gerektiği belirtilmektedir. Mevcut konuların ve programların, güncel muhasebe programlarının kullanımı konusunda yetersiz kalması nedeniyle bu güncellenmenin yapılması önerilmektedir. Bazı üniversitelerde teknoloji kullanımına yönelik farklı dersler müfredatlara eklenmektedir. Ancak bu güncellemelerin tüm üniversite müfredatlarında olması gerekir. Z kuşağının teknoloji kullanım alışkanlıklarının giderek değişmesi, geleneksel sistemler ile eğitime devam edilmesi durumunda eğitim kalitesini olumsuz etkileyebilir. Öğrencilerin beklentilerinin değişmesi, değişime karşı olan tutumları, teknolojiyi benimseme ve kullanma düzeyleri başarılarında etkili olabilmektedir. Öğrencilerin teknoloji ve dijitalleşme konularındaki görüşleri önem kazanmaktadır.

Bu çalışmada da Hitit Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü öğrencilerinin muhasebenin dijitalleşmesi konusundaki görüşleri araştırılmıştır. Araştırmaya sağlık yönetimi bölümünde bulunan 360 öğrenciden 200'ü katılım sağlamıştır. Bu 200 öğrencinin 148 tanesi kadın, 52

tanesi erkektir. Yaş dağılımları incelendiğinde birbirine yakın sonuçlar tespit edilmiştir. Sınıf dağılımlarında; en az yoğunluk 2. sınıfta, en fazla ise 4. sınıfta oluşmaktadır. Not dağılımlarına bakıldığında 2,51-2,75 not aralığında 59 öğrencinin bulunduğu görülmektedir. 2,00 not ortalamasının altında bulunan öğrenci sayısı 6 iken, 3,50 not ortalamasının üzerinde herhangi bir öğrenci ankete katılmamıştır.

Araştırmada uygulanan ölçek iki alt boyuttan oluşmaktadır. Birinci boyutta “muhasebe dersleri ile Endüstri 4.0 arasındaki ilişki”, ikinci boyutta ise öğrencilerin Endüstri 4.0’ a bakış açıları yer almaktadır. Her iki boyut için uygulanan faktör analizi sonucunda anlamlı alt faktör bulunamamıştır. Analizler genel iki boyut dikkate alınarak tamamlanmıştır. Ölçekte yer alan iki alt boyut ve genel ölçek güvenilirlikleri Cronbach Alpha testi ile analiz edilmiştir. Anketin yüksek derecede güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kaiser-Meyer-Olkin ve Barlett’s testleri sonucunda da örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu ve öğrencilerin soruları ciddiyetle yanıtladığı tespit edilmiştir.

Veri setinin normal dağılım göstermesi nedeniyle araştırma hipotezlerinin test edilmesinde Bağımsız Örneklem T testi ve ANOVA analizleri uygulanmıştır. Muhasebe dersleri ile Endüstri 4.0 arasındaki ilişkiye olan tutum boyutunda herhangi bir anlamlı ilişki tespit edilememiştir. Endüstri 4.0’ a bakış açısı boyutunda ise cinsiyet ve sınıf değişkenlerinde anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Bu nedenle $H_1=$ Öğrencilerin Endüstri 4.0’a bakış açıları ile cinsiyetleri arasında anlamlı ilişki vardır hipotezi ile $H_5=$ Öğrencilerin Endüstri 4.0’a bakış açıları ile sınıfları arasında anlamlı ilişki vardır hipotezi kabul edilmiştir. Diğer hipotezler reddedilmiştir. Genel olarak öğrencilerin muhasebenin dijitalleşmesi konusunda algı farklılığının olmadığı söylenebilir.

Sağlık Yönetimi öğrencilerinin Endüstri 4.0 konusunda daha fazla bilgi sahibi olması gerekmektedir. Endüstri 4.0 ve Toplum 5.0 konuları hayatımızın her alanında yer almaktadır. Gelecekte sağlık yöneticisi olacak bu öğrencilerin hem sağlık hem de muhasebe alanında dijitalleşme ve dijitalleşmenin sağlayacağı yararları öğrenmeleri gerekmektedir.

Üniversitelerin yapmış oldukları müfredat yenileme çalışmalarında özellikle uygulamalı muhasebe derslerine ağırlık vermeleri önerilebilir. Dijital programların kullanımının sağlanabilmesi için simülasyonlardan da yararlanılabilir. Teorik olarak donanımlı öğrenciler yetiştiren bu kurumların pratikte de donanımlı öğrenciler yetiştirmesi nitelikli eleman sorununun önüne geçecektir. Hem muhasebe hem de yazılım alanında kendini yetiştiren bir kişi işletmesinin eksikliklerini daha kolay bir şekilde fark ederek işletmeye ait yazılımlar geliştirebilir. Bu nedenle muhasebe mühendisliği programlarına üniversitelerin yer vermesi önerilmektedir.

Toplum 5.0 döneminin yaşanmaya başlaması teknolojik olarak ilerlemelerin hız kesmeden devam edeceğinin bir göstergesi olarak kabul

edilebilir. Bu nedenle değişime ayak uydurarak ilerlemek tüm toplumlar açısından avantaj sağlayacaktır.

Muhasebe dersi alan öğrenciler üzerine gerçekleştirilen bu çalışma farklı bölümlerde, farklı öğrenci grupları üzerinde de gerçekleştirilebilir. Dijitalleşmenin etkileri her alanda etkili olduğu için kapsam genişletilerek karşılaştırmalara gidilebilir. Hitit Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü öğrencilerinin bu konu hakkındaki görüşleri küçük bir örneklem oluşturmaktadır. Bu nedenle farklı bölümler ya da üniversitelerde bu çalışma yinelenerek büyük bir örnekleme ulaşılabılır ve karşılaştırmalara gidilebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Ela Hiçyorulmaz: %100.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir. / Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, Hitit Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'ndan izin alınmıştır (09.01.2023 / 2022-247) alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Ela Hiçyorulmaz: 100%.

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval. / Ethics committee approval (09.01.2023 / 2022-247) was obtained from Hitit University Non-Interventional Studies Ethics Committee for the purpose of carrying out this study approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atf: Hiçyorulmaz, E. (2024). Muhasebenin dijitalleşmesi ve sağlık yönetimi öğrencileri üzerine bir araştırma. *Akademik Hassasiyetler*, 11(24), 198-222. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1318308>

Kaynakça

Alkayış, A. (2021). Eğitim felsefesi perspektifinden dijitalleşme ve eğitim 4.0, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(21), 221-237. <https://doi.org/10.29029/busbed.818165>

Alparslan, M. (2009). *Hititolojiye giriş*. Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü.

- Anadolu Üniversitesi. (2023). *Dersler-AKTS Kredileri*. 3 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.anadolu.edu.tr/akademik/fakulteler/207/isletme-bolumu/dersler> adresinden edinilmiştir.
- Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi. (2023). *Bilgi Paketi*. 3 Temmuz 2023 tarihinde <https://obs.hacibayram.edu.tr/oibs/bologna/index.aspx?lang=tr&curOp=showPac&curUnit=07&curSunit=9153#> adresinden edinilmiştir.
- Bakır, M. & Erserim, A. (2022). Muhasebenin tarihsel gelişimi: toplumsal-kamusal-kurumsal dönüşüm üzerine bir değerlendirme. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 24(1), 35-59. <https://doi.org/10.31460/mbdd.913809>
- Bayazıtlı, E. Çelik, O. & Gürdal, K. (2015). *Genel muhasebe*. Siyasal Yayınevi.
- Bayram, N. (2012). *Veri analizi*. Siyasal Kitabevi.
- Bizcom. (2023). *Bulut teknolojisinin avantajları, dezavantajları ve geleceği*. 30 Kasım 2023 tarihinde <https://bizcom.com.tr/blog/bulut-teknolojisinin-avantajlari-dezavantajlari-ve-gelecegi> adresinden edinilmiştir.
- Bulut Depolama. (2023). *2022 yılının en iyi bulut depolama sağlayıcıları*. 22 Nisan 2023 tarihinde <https://www.bulut-depolama.com/> adresinden edinilmiştir.
- Ceyhan, İ.F. & Ulutan, R. (2020). Muhasebe meslek mensuplarının bakış açılarıyla liselerde muhasebe beceri eğitimi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(19), 235-265. <https://doi.org/10.29029/busbed.644717>
- Çetin, Ö. O. (2022). *Endüstri 4.0 perspektifinde, muhasebenin dijital dönüşümü: işletme bölümü öğrencileri üzerine bir araştırma* [yüksek lisans tezi]. T.C. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Davutoğlu, N. A. (2020). Üçüncü ve dördüncü sanayi devrimleri arasındaki temel ve sistematik farklılıkların determinist bir yaklaşımla analizi. *Management and Political Sciences Review*, 2(1), 176-194.
- Demir, A. (2018). Endüstri 4.0'dan eğitim 4.0'a değişen eğitim-öğretim paradigmaları, *Turkish Studies*, 13(15), 147-171. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13480>
- Durmuş, B., Yurtkoru, E. S. & Çinko, M. (2013). *Sosyal bilimlerde SPSS'le veri analizi*. Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş.
- Ertaş, F. & Şimşek, A. (2020). Ortaöğretim muhasebe eğitiminde uygulanan meslek derslerinin sektör beklentilerini karşılama ve öğrenim düzeyi üzerine Erzurum ilinde bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (86), 39-56. <https://doi.org/10.25095/mufad.710154>
- Hiçyorulmaz, E. & Akdoğan, H. (2017). The Profession of the future in the field of accounting: accounting engineering,

Turkish Online Journal of Educational Technology (TOJET), (İNTE 2017 için Özel Sayı), 536-541.

- Hiçyorulmaz, E. & Akdoğan, H. (2019). *Kaynak tüketim muhasebesi ve endüstri 4.0'ın üretim işletmeleri üzerindeki etkisi*. Siyasal Kitabevi.
- İşık, İ. (2022). *Üniversite öğrencilerinin bakış açısıyla, endüstri 4.0 yaklaşımına yönelik farkındalığın belirlenmesi: Aydın ADÜ örneği* [yüksek lisans tezi]. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.
- Kalaycı, Ş. (2008). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Asil Yayıncılık.
- Kurnaz, E., Tekbaş, İ., Bozdoğan, T. & Çetin, Ö. (2020). Dijitalleşmeyle birlikte muhasebe eğitiminin muhasebe meslek mensupları açısından değerlendirilmesi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, (22), 81-96. <https://doi.org/10.31460/mbdd.642307>
- Mert, H., Güner, M. & Duyar, G. (2022). Dijitalleşme sürecinin gelişimi ve muhasebe uygulamalarına etkileri yönünden İstanbul ilinde SMMM'ler üzerinde bir araştırma, *Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisi*, (66), 195-218, <https://doi.org/10.55322/mdbakis.1055937>
- Mutlu, M. E., Gümüş, S. & Okur, R. (2008). *Muhasebe sürecinde e-öğrenme süreci*. 21 Haziran 2023 tarihinde [https://www.researchgate.net/profile/Mehmet-Mutlu-12/publication/254199129_Muhasebe_Egitiminde_e-Ogrenme_Sureci](https://www.researchgate.net/profile/Mehmet-Mutlu-12/publication/254199129_Muhasebe_Egitiminde_e-Ogrenme_Sureci adresinden edinilmiştir) adresinden edinilmiştir.
- Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric theory*. New York: McGrawHill.
- Omar, S, A. & Hasbolah, F. (2018, Ekim). Awareness and Perception of Accounting Students towards Industrial Revolution 4.0. *Proceedings of the 5th International Conference on Accounting Studies (ICAS 2018)* Penang, Malaysia.
- Öztemel, E. (2018). Eğitimde yeni yönelimlerin değerlendirilmesi ve eğitim 4.0. *Üniversite Araştırma Dergisi*, 1(1), 25-30. <https://doi.org/10.32329/uad.382041>
- Sarıçiçek, R. (2020, Ekim). Muhasebe eğitiminin dijitalleşen muhasebe mesleğini karşılama düzeyi: İİBF öğrencilerine yönelik bir araştırma, *ECONDER 2020 3rd. International Economics, Business and Social Sciences Congress*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş.
- Schwab, K. (2016). *Dördüncü sanayi devrimi* (Çev. Zülfü D.). Optimist Yayın.
- Sürer, A. G. (2020). Eğitimde dijitalleşme çağı, *Kapadokya Eğitim Dergisi*, 1(1), 28-34.
- Şeker, S. & Şeker F. (2019). Token'lardan çivi yazılı kil tabletlere: yazının icadında muhasebenin izleri. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (16), 86 – 110.

- Şen, V. & Aracı, H. (2021). Muhasebe eğitimine endüstri 4.0'ın etkileri, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 28(4), 875-889. <https://doi.org/10.18657/yonveek.896791>
- Talan, T. (2021). Üniversite öğrencilerinin dijital okuryazarlık durumlarının incelenmesi, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 50-59.
- Temelli, F. (2018). İİBF öğrencilerinin muhasebe derslerinde teknoloji kullanımı ile ilgili görüşleri: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi örneği, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, (20/Özel sayı), 701-720.
- Torun, N. & Cengiz, E. (2019). Endüstri 4.0 bakış açısının öğrenciler gözünden teknoloji kabul modeli (tkm) ile ölçümü. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (22), 235-250. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.444410>
- TRT Haber. (2019). *Çağın vebası dijital bağımlılık: mutsuz, asosyal ve umutsuz bir hayat*. 24 Nisan 2023 tarihinde <https://www.trthaber.com/haber/bilim-teknoloji/cagin-vebasi-dijital-bagimlilik-mutsuz-asosyal-ve-umutsuz-bir-hayat-409091.html/> adresinden edinilmiştir.
- Tutar, S. (2019). Endüstri 4.0'ın muhasebe mesleğine olası etkileri, *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 3(2), 323-344. <https://doi.org/10.29216/ueip.611209>
- Türker, M. (2018). Dijitalleşme sürecinde küresel muhasebe mesleğinin yeniden şekillenmesine bakış. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20(1), 202-235. <https://doi.org/10.31460/mbdd.383319>
- Uçma, B. & Beycan, M. (2009). Muhasebe eğitiminde uzaktan öğretim ve e-öğrenme. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 2(3), 35-50.
- Uztarih. (2018). *Sümerlerden mısırlılara yazının icadı*. 17 Nisan 2023 tarihinde <https://www.uztarih.com/2018/12/sumerlerden-misirlilarya-yazinin-icadi.html/W> adresinden edinilmiştir.
- Yalçın, H. (2022). Muhasebenin dijitalleşmesi ve muhasebe mesleğinin geleceği. Ş. Karabulut (Ed.) *Muhasebe – Pazarlama Organizasyon: Teori ve Uygulama* içinde (s. 13-24). Yalçın, H. (2022). Muhasebenin dijitalleşmesi ve muhasebe mesleğinin geleceği. Ş. Karabulut (Ed.) *Muhasebe – Pazarlama Organizasyon: Teori ve Uygulama* içinde (s. 13-24). Ekin Basım Yayım Dağıtım.
- Ekin Basım Yayım Dağıtım.
- Yardımcıoğlu, M., Karahan, M. & Yörük, A. (2019). Dijitalleşme ışığında muhasebe mesleğinin geleceği. *Muhasebe Enstitüsü Dergisi*, (61), 35-46. <https://doi.org/10.26650/MED.2019542847>.
- YÖK. (2019). *Geleceğin Meslekleri Çalışmaları*, 22 Nisan 2023 tarihinde https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/2019/gelecegin_meslekleri_calismalari.pdf/ adresinden edinilmiştir.

- Yücel, G. & Adiloğlu, B. (2019). Dijitalleşme-yapay zekâ ve muhasebe beklentiler, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (17), 47-60.
- Yücesoy, C. (1943). Prof. Dr. Cevat Yücesoy'un muhasebe dersleri cilt I kitabından muhasebenin tarihçesi, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (14), 263-264.
- Yürekli, E. & Şahiner, A. (2017). Muhasebe eğitimi ve endüstri 4.0 ilişkisi, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(55), 152-162. <https://doi.org/10.16992/asos.12794>

Extended Abstract

With the rapid development of technology and digitalization, expectations from the accounting profession are changing. Higher education institutions providing accounting education should also consider this change, and the current course curricula and programs used should be updated. When digitalization is considered in terms of accounting education, it is evident that traditional systems have shifted, gaining a different dimension. The readiness of students for these digital applications and their level of interest in the digitalization of accounting also impact their engagement in lessons. Therefore, the opinions of the students constitute the subject of the research.

The current study examined the opinions of students in the Health Management Department of the Faculty of Health Sciences at Hitit University regarding the digitalization of accounting. The research utilized the questionnaire technique as one of the primary data collection methods, comprising two parts. The first section provided descriptive information, while the second part employed the scale from Çetin's study (2022). This scale, used in the research, consists of 35 statements with two sub-dimensions: the perspective of Industry 4.0 (EBA) and the relationship attitude (MUDEN) dimension between accounting courses and Industry 4.0. The questionnaires were formatted in a 5-point Likert-type question style and were administered to students of Hitit University's Faculty of Health Sciences Health Management Department between January 10-30, 2023. The necessary ethical committee permission for the applied questionnaire was obtained from Hitit University.

The following hypotheses were established in order to determine the relationship between the students of the health management department and the digitalization of accounting.

H₁= There is a significant relationship between the students' perspectives on Industry 4.0 and their gender.

H₂=There is a significant relationship between students' attitudes towards the relationship between accounting courses and Industry 4.0 and their gender.

H₃= There is a significant relationship between the students' perspectives on Industry 4.0 and their ages.

H₄= There is a significant relationship between the students' attitudes towards the relationship between accounting courses and Industry 4.0 and their ages.

H₅= There is a significant relationship between the students' perspectives on Industry 4.0 and their classes.

H₆= There is a significant relationship between students' attitudes toward the relationship between accounting courses and Industry 4.0 and their classes.

H₇= There is a significant relationship between the students' perspectives on Industry 4.0 and their grade point averages.

H₈= There is a significant relationship between students' attitudes toward the relationship between accounting courses and Industry 4.0 and their grade point averages.

As a result of the analysis, it was determined that the alpha coefficient was 0.881. Following the reliability analysis, factor analysis was conducted. The factor analysis revealed that expressions in both dimensions were related to all factors. However, six factors in the perspective of Industry 4.0 and four factors in the dimension of the relationship attitude between accounting courses and Industry 4.0 were not found to be significant. Therefore, the analyses were assessed as two general dimensions.

The Kaiser-Meyer-Olkin test yielded a result of 0.821 for the perspective of Industry 4.0 and 0.798 for the dimension of the relationship attitude between accounting courses and Industry 4.0. These results indicate that the sample size in our study is sufficient. The $p=0.000$ values obtained in both dimensions with Bartlett's test demonstrate that the students participating in our research took the questions seriously.

When the Independent-Samples t-Test results examined, a significant relationship was found between the gender variable and the perspective on Industry 4.0 ($0.007 < 0.05$). Looking at the averages, male students had a higher perspective on Industry 4.0 than female students ($3.6644 > 3.5872$). Therefore, the H₁ hypothesis was accepted. In the sub-dimension of attitude of the relationship between accounting courses and Industry 4.0, no significant relationship was found ($0.853 > 0.05$). The H₂ hypothesis is rejected.

There was no significant relationship between the age variable and the perspective on Industry 4.0, and the relationship attitude dimensions between accounting courses and Industry 4.0. Therefore, hypotheses H₃ and H₄ were rejected.

A significant relationship was found with the ANOVA Analysis in the dimension of the students' class and their perspectives on Industry 4.0 ($0.028 < 0.05$). Therefore, the H₅ hypothesis was accepted. Tukey analysis, one of the Post-Hoc multiple comparison tests, was used to determine the

relationship between the groups. Following this analysis, a significant relationship was identified between 1st-year students (mean = 3.5522, standard deviation = 0.3171) and 2nd-year students (mean = 3.8375, standard deviation = 0.4395), as well as between 2nd-year students and 3rd-year students (mean = 3.5219, standard deviation = 0.3954). However, no significant relationship was observed in the MUDEN dimension. Consequently, hypothesis H6 is rejected.

There was no significant relationship between the grade point average variable and the perspective on Industry 4.0, as well as the attitude dimensions related to the relationship between accounting courses and Industry 4.0. Hypotheses H7 and H8 were rejected.

Upon comprehensive evaluation of the research, no significant differences were found in all variables within the dimension of attitude toward the relationship between accounting courses and Industry 4.0. Consequently, it can be asserted that students may not perceive the relationship between accounting courses and Industry 4.0. Concerning the perspective on Industry 4.0, a notable difference was identified in gender and class variables. Specifically, it can be inferred that male students have a higher perception of Industry 4.0 compared to female students, and 2nd-year students exhibit a higher perception than 1st and 3rd-year students.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ŞİDDETE YÖNELİK TUTUMLARININ İNCELENMESİ

Hande ŞAHİN* & Aygen ÇAKMAK** & Müzeyyen ÖZHAVZALI*** & Nuray TASTAN**** & Ayşe GÜLER***** & Ceylan SÜLÜ AKGÜL*****

Öz

Bu araştırma üniversite öğrencilerinin şiddete yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelemesinin amaçlandığı tanımlayıcı tipte bir araştırmadır. Araştırmanın çalışma grubunu 926 üniversite öğrencisi oluşturmuştur. Çalışma örneklemini 2021-2022 eğitim yılı bahar döneminde Kırıkkale Üniversitesi'nin on iki fakültesinde öğrenim gören öğrenciler yerleşme puan türlerine göre tabakalandırılarak Hukuk, İslami İlimler, Veterinerlik, Fen Edebiyat ile Güzel Sanatlar Fakültesi'nde öğrenimine devam eden öğrencilerin gönüllü katılımları esas alınarak, beş fakülteden 926 öğrenci oluşturmuştur. Veriler "Kişisel Bilgi Formu" ile "Üniversite Öğrencilerinde Şiddete Yönelik Tutum Ölçeği" kullanılarak toplanmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde tanımlayıcı istatistikler, Tek Yönlü ANOVA testi, bağımsız örneklem t testi analizinden yararlanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre; üniversite öğrencilerinin şiddeti kabul etmeme açısından olumlu tutumlara sahip olduğu, şiddete tanık olmadıklarını belirten öğrenciler ile kadın öğrencilerin şiddeti kabul etmeme açısından puan ortalamalarının ise yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca öğrencilerin şiddete yönelik tutum ölçeğinin şiddetin türleri ve kadına yönelik şiddet alt boyut puan ortalamaları ile toplam ölçek puan ortalamalarında yerleştirme puan türünün, şiddetin farklı boyutları açısından aile yapısının anlamlı bir farklılık oluşturduğu saptanmıştır ($p < .05$).

Anahtar Kelimeler: Şiddet, Tutum, Üniversite Öğrencileri.

* Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, hande_k979@yahoo.com, <https://orcid.org/000-0002-0012-0294>

** Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü, ayalp71@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0692-336X>

*** Dr. Öğr. Üyesi., Kırıkkale Üniversitesi Fatma Şenses Sosyal Bilimler MYO Yönetim ve Organizasyon Bölümü, tmuzeyyen@kku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0518-3021>

**** Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Psikoloji Bölümü, nuraytastan@kku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9101-0236>

***** Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü, ayse77guler@kku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4329-8460>

***** Dr. Öğr. Üyesi., Kırıkkale Üniversitesi Delice MYO Sosyal Hizmetler ve Danışmanlık Bölümü, ceylansulu@kku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9147-9664>

EXAMINATION OF UNIVERSITY STUDENTS' ATTITUDES TO VIOLENCE

Abstract

This research is a descriptive study aiming to examine the attitudes of university students towards violence across various variables. The study group comprised 926 university students. The study sample was stratified based on the placement score types of students from twelve faculties at Kırıkkale University during the spring semester of the 2021-2022 academic year. The sample was derived from voluntary participants in the Faculty of Law, Islamic Sciences, Veterinary Medicine, Science and Arts. Data were collected using the "Personal Information Form" and the "Attitude Scale towards Violence in University Students." Descriptive statistics, the One-Way ANOVA test, and independent sample t-test analyses were employed to evaluate the data. According to the research results, university students exhibited positive attitudes, particularly in terms of not accepting violence. Those who reported not witnessing violence and female students had high mean scores regarding their rejection of violence. Additionally, significant differences ($p < .05$) were found in the types of violence, violence against women sub-dimension score averages, the placement score type in the total scale score averages, and family structure concerning different dimensions of violence on the students' attitude scale.

Keywords: Violence, Attitudes, University Students.

Giriş

Toplumsal bir sorun olan şiddetle hayatın her kesiminde karşılaşılabilir. Disiplinler arası bir çalışma konusu olan şiddet kavramının temelinde güç yatmaktadır (Güleç vd, 2012, s. 112). Bu bağlamda şiddet kavramının güç ilişkileri ve güç ilişkileri sonucunda oluşan hiyerarşi kapsamında ele alınmasında yarar vardır. Şiddeti Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından, "Amaçlı bir şekilde; tehdit veya fiilen kendine, diğer bireye veya bir grup ya da topluluğa karşı fiziksel, psikolojik zarar verme, kişinin gelişimini etkileme veya yoksun bırakma ile sonuçlanan fiziksel güç kullanılması ya da tehdit edilmesi" şeklinde tanımlamıştır (Akt. Wolf vd., 2002, s. 125).

Genellikle başka bir kişiye yönelik zarar verme, yaralama ya da istismar etme niyetiyle gerçekleştirilen bir davranış saldırganlık olarak tanımlanırken, şiddet saldırganlığın da ötesinde yer alan özel bir fiziksel saldırganlık türü olarak ifade edilebilir. Eğer kurallar çiğneniyorsa her eylem şiddet olarak algılanabilir (Polat, 2004).

Şiddet her yıl dünyada 1.6 milyon kişinin hayatını kaybetmesine ve yaralanmasına neden olmaktadır (WHO, 2002). Ülkemizde aile içinde %30 oranında fiziksel, %53 oranında sözel şiddet yaşanmakta ve çocukların %46'sı fiziksel şiddete maruz kalmaktadır (Akın vd., 2003).

Şiddet; etiyolojik yaklaşımda ekonomik, psikolojik, genetik, kültürel etmenlerin zorlaştırıcı ya da kolaylaştırıcı taraflarıyla ayrı olarak ya da bir arada ele alınmasıyla sanki doğal ve mecburi bir durum gibi kabul edilmiştir (Güleç vd., 2006, s. 112). Davranışçı yaklaşımda; şiddetin bireysel değil toplumsal olduğuna değinilmektedir. Psikososyal yaklaşımda ise; aile içi sorunlar, temel ihtiyaçların karşılanmaması, aile içi problemlerin olması, madde kullanımı, işsizlik gibi düşük sosyo-ekonomik düzey şiddet ile ilişkilendirilmiştir (Lewis, 2005, s. 2258).

Şiddetin meydana gelmesinde çeşitli etkenler önemli rol oynamaktadır. Literatürde şiddet içeren tutum ve davranışların gelişiminde sosyal, ailesel ve bireysel faktörler etkili olmaktadır. Bunlar medyada saldırganlığın ön planda olması, toplumun değer yargıları olumsuz davranış modelleri, düşük eğitim düzeyi, bireyin düşük/yüksek özgüveni vb. özelliklerin etkili olduğu belirtilmektedir (Özerkmen ve Gölbaşı, 2012, s. 1; Tosunöz vd., 2019, s. 471).

Üniversite gençliği; toplumun 18-24 yaş grubunu oluşturmakta araştırmacı ve sorgulayıcı, bilimsel düşünme becerisi kazanabilen, kendilerine özgü kültür oluşturan, toplumun önderleri olarak tanımlanabilecek grubu oluşturmaktadır (Bayhan, 1995). Bu bağlamda üniversite gençliği kendi kimliğini şekillendirmeye toplumda kendi kimliğini bulmaya çalışan kesim olduğundan toplumun en dinamik unsurudur (Oğuz, 2008).

Üniversite öğrencilerinin içinde bulunduğu karmaşık ve dinamik bir gelişim dönemi olan yetişkinliğe geçiş döneminde hem gence çeşitli fırsatlar sunulmakta hem de genç belirli zorluklar yaşamaktadır. Bu dönemde gençler; yaşamın birçok alanında yeni deneyimler kazanmaya ve yaşamlarına özgürce yön vermeye başlarlar. Bunun yanı sıra kendilerini tam anlamıyla ergen olarak da genç yetişkin olarak da hissedemedikleri için arada kalmışlık yaşarlar (Santrock, 2021). Bu bağlamda üniversite öğrencilerinin içinde buldukları dönemin özellikleri göz önüne alındığında; kişiler arası ilişkilerde etkili iletişim becerilerini kullanmaları, çatışmalarını problem çözme becerilerini kullanarak çözmeleri, öfke ile başa çıkabilmeleri sağlıklı toplumsal ilişkiler kurmaları açısından oldukça önemlidir. Arada kalmışlık, istikrarsızlık, kendine odaklanma ve kimlik arayışı gibi gelişim görevlerini içeren bir dönemde bulunan üniversite öğrencileri için hazırlanan şiddeti önleme çalışmalarında üniversite öğrencilerinin şiddete yönelik davranışlarını inceleyen çalışmaların sonuçlarından yararlanılabilir. Üniversite öğrencilerine yönelik şiddet konusunda Türkiye'de yapılmış çalışmalar olmakla birlikte genellikle bu çalışmaların kadına yönelik şiddet üzerine olduğu görülmektedir (Utuş, 2021; Özdemir, 2021; Dağaşan, 2021; Güreşçi, 2021; Acar-Gündüz, 2021; Sarıca, 2021). Bu çalışmalarda şiddetin farklı yönleri ele alınırken diğer çalışmalarda ise şiddete yönelik tutumları ele almaktadır (Krug vd., 2002).

Tutumlar davranışın temel belirleyicileri olarak değerlendirilebilir. Tutum psikolojik bir eğilim olarak belirli bir varlığı olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirmeyi temel almakta, bir davranışa yönelik olumlu bir tutum o davranışın ortaya çıkma olasılığını artırabilirken bu davranışa karşı daha

olumsuz bir tutum ise o davranışın engellenmesine neden olabilecektir (Zwets vd., 2015, s. 632).

Tüm dünyada şiddet en temel sorunlardan biri olarak kabul edilmekle birlikte fiziksel, psikolojik, ekonomik, kültürel ve sosyal sonuçları bulunmaktadır. Bilimsel araştırmalar şiddetin hem öngörülebilir hem de önlenabilir olduğunu göstermektedir. Ancak buna rağmen şiddet çok boyutlu ve dinamik doğası gereği çok yönlü bir bakış açısıyla ele alınmalıdır.

Buna göre, şiddete yönelik tutumlar arasındaki ilişkileri keşfetmenin önemine dayanarak, mevcut çalışma, Kırıkkale Üniversitesi'nde farklı fakültelerde lisans eğitimine devam eden öğrencilerin şiddete yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelemeyi amaçlamaktadır.

1. MATERYAL VE YÖNTEM

Bu araştırma; Kırıkkale Üniversitesi'nde farklı fakültelerde lisans eğitimine devam eden üniversite öğrencilerinin şiddete yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelemeyi amaçlayan tanımlayıcı tipte bir araştırmadır. Çalışma, Kırıkkale Üniversitesi Etik Komisyonu tarafından 7 Nisan 2022 tarihinde yapılan toplantıda (Sayı: 2022.04.07) etik açıdan uygun bulunmuştur.

Araştırmada örneklem grubu tabakalı rasgele örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Tabakalı rasgele örnekleme yönteminde evrenin tabakalara ayrılması söz konusudur. Evrenin heterojen bir yapıda olması nedeniyle evrende aynı özelliklere sahip kişi ve objeler tabakalara ayrılarak ve örneklem ayrı ayrı bu tabakadan alınır (Aziz, 2014). Bu amaçla çalışma örneklemini 2021-2022 eğitim yılı bahar döneminde Kırıkkale Üniversitesi'nin on iki fakültesinde öğrenim gören öğrenciler yerleşme puan türlerine göre tabakalandırılarak (Söz., Say., Ea., Dil ve Yetenek); Hukuk, İslami İlimler, Veterinerlik, Fen Edebiyat ile Güzel Sanatlar Fakültesi'nde öğrenimine devam eden öğrencilerin gönüllü katılımları esas alınarak, beş fakülteden 926 öğrenci oluşturmuştur. Kırıkkale Üniversitesi web sayfasında 2021-2022 öğretim yılında çeşitli fakültelelere devam eden öğrenci sayısı 22.061 olarak verilmekte ve Büyüköztürk vd. (2011) 0,05 örnekleme hatası ile 50000 kişilik bir evren için 381 kişilik örneklem boyutunun yeterli olduğunu belirtmişlerdir.

Araştırmaya normal öğretim Lisans eğitimine devam eden (yüksek okullar, uzaktan öğretim ve ikinci öğretim araştırma dışında tutulmuştur) ve gönüllü olarak çalışmaya katılmayı kabul eden öğrenciler dâhil edilmiştir. Araştırma katılımcıların kişilik haklarını ve özel yaşantılarını ihlal edici soruları içermemektedir. Araştırma verileri Kırıkkale Üniversitesi 2021-2022 eğitim yılı bahar döneminde toplanmıştır.

1.1. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veriler "Kişisel Bilgi Formu" ile "Üniversite Öğrencilerinde Şiddete Yönelik Tutum Ölçeği" kullanılarak toplanmıştır.

Kişisel bilgi formu: Öğrencilerin yaş, cinsiyet, yerleştirme puan türü, aile gelir düzeyi, anne-baba öğrenim durumu, aile içinde şiddete tanık olma durumu ve aile tipi gibi tanıtıcı bilgileri elde etmek amacıyla hazırlanan bir formdur.

Üniversite Öğrencilerinde Şiddete Yönelik Tutum Ölçeği: 2018 yılında Adıbelli, Saçan ve Türkoğlu tarafından geliştirilmiş toplumdaki gençlerin şiddete yönelik tutumlarını belirlemeye yönelik bir ölçektir. Ölçek 52 madde, 5'li Likert tipinde ve beş alt boyuttan oluşmaktadır. Bu alt boyutlar şiddetin türleri, şiddeti olağanlaştırma, kadına yönelik şiddet, şiddeti onaylamama ve şiddetin farklı boyutları olarak isimlendirilmekte ve toplam varyansın %40.98'ini açıkladığı bulunmuştur. Ölçeğin bütününe ve alt boyutlarına ilişkin Cronbach alfa değerleri sırasıyla 0.91, 0.87, 0.83, 0.83, 0.73, 0.75'tir. Bu araştırma için ölçeğin bütününe ve alt boyutlarına ilişkin Cronbach alfa değerleri sırasıyla 0.91, 0.79, 0.84, 0.85, 0.73, 0.72'dir.

Ölçekten alınan puanların artması öğrencilerin şiddete yönelik olumsuz tutumlarını ifade etmektedir.

Verilerin analizi: Verilerin analizinde SPSS programı kullanılmış ve verilere öncelikle normallik testi uygulanmıştır. Üniversite Öğrencilerinde Şiddete Yönelik Tutum Ölçeği'ne ait puanların normal dağılım göstermediği belirlenmiştir. Normallik testi için Skewness ve Kurtosis değerlerine bakılmıştır.

Tablo 1. Üniversite Öğrencilerinde Şiddete Yönelik Tutum Düzeyleri

Ölçek	Min	Max	ss	Kurtosis	Skewness
Şiddetin Türleri	14,00	53,00	7,01	1,27	1,05
Şiddeti olağanlaştırma	13,00	65,00	8,52	1,88	-1,71
Kadına Yönelik Şiddet	11,00	55,00	8,13	1,28	-1,20
Şiddeti Onaylamama	7,00	35,00	2,81	1,60	1,98
Şiddetin Farklı Boyutları	7,00	35,00	3,86	1,50	1,57
Toplam	52,00	260,00	14,71	1,49	-1,59

N=929

Tablo 1'de görüldüğü gibi, ölçeğin şiddetin türleri, şiddeti olağanlaştırma, kadına yönelik şiddet, şiddeti onaylamama, şiddetin farklı boyutları alt boyutları ile toplam ölçek puanlarına ait sırasıyla Skewness değerleri 1,05, -1,71, -1,20, 1,98, 1,57, -1,59 ile Kurtosis değerleri 1,27, 1,88, 1,28, 1,60, 1,50, 1,49 olarak belirlenmiştir.

Normallik testi yapılırken Tabachnik ve Fidell'e (2013) göre skewness (çarpıklık) ve kurtosis (basıklık) değerleri -1,50 ile +1,50 arasında ise normal dağılım olduğu kabul edilir. George ve Mallery'e (2010) göre ise, skewness (çarpıklık) ve kurtosis (basıklık) değerlerinin -2,00 ile +2,00 arasında olması normal dağılım olarak kabul edildiğini belirtmişlerdir. Kurtosis ve Skewness değerleri -2,0 ile +2,0 aralığında olduğunda verilerin normal dağılımdan

geldiği kabul edilerek, analizinde tanımlayıcı istatistikler, t-testi, ANOVA, Pearson Korelasyon analizi kullanılmıştır.

Araştırma sadece bir üniversitede belli fakültelerde yapılmış olup, çalışmaya gönüllü olarak katılan öğrencilerin verdiği yanıtlarla sınırlıdır.

2. BULGULAR

Normallik varsayımının sağlandığının görülmesinin ardından ölçeğin yapı geçerliği için birinci ve ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. DFA, daha önceden tanımlanmış bir yapının, doğrulanıp doğrulanmadığının test edildiği güçlü bir analizdir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyükoztürk, 2012).

Tablo 2. Şiddete Yönelik Tutum Ölçeği DFA Modelinin Geçerliliği İçin Uyum İstatistiği Değerleri

	CMIN/DF	GFI	CFI	RMSEA
Düzye 1	1,974	0,958	0,939	0,033
Düzye 2	2,085	0,945	0,92	0,035
Kabul Edilebilir Uyum	≤5	≥0,90	≥0,90	≤0,080

Yaygın kullanılan uyum iyiliği ölçütü RMSEA değeridir. Analiz edilen modelde, χ^2/sd değeri 2 den küçük ise mükemmel uyum iyiliği, 2 ile 5 arasında ise kabul edilebilir uyum iyiliği yine modelde RMSEA değeri 0,05'den küçük ise mükemmel uyum iyiliği, 0,05 ile 0,10 arasında ise kabul edilebilir uyum iyiliği vardır denir. Elde edilen bulgulara göre her iki düzeyde de yapısal geçerlilik için uyum indeksleri değerleri kabul edilebilir değerler aralığında olduğu görülmektedir. Çalışmada analiz edilecek değişkenler arasındaki ilişkilerin anlamlı ve sıfırdan farklı olup olmadığını değerlendirmek için KaiserMeyer-Olkin (KMO) Örneklem Uygunluk Testi ve Bartlett testi uygulanmıştır. KMO katsayısının 0,92 olduğu, Bartlett testine ilişkin ki-kare değerinin $\chi^2=14684.06$ ileri düzeyde anlamlı olduğu belirlenmiştir. Şiddete Yönelik Tutum Ölçeği'nin DFA analizi sonrası toplam varyansın %40'ını açıklayan bir yapı ortaya çıkmaktadır.

Araştırmada Üniversite Öğrencilerinde Şiddete Yönelik Tutum Ölçeği'nin çeşitli değişkenler açısından incelenmiş ve sonuçlar Tablo 3 ve Tablo 4'te sunulmuştur.

Çalışmaya katılan 926 üniversite öğrencisinin %58,7'si 21 yaş ve altı yaş grubunda, %67,4'ü kadın, %86,3'ü çekirdek aileye sahiptir. Katılımcıların %51,3'ü gelir durumunu gelir gidere eşit olarak belirtirken, %34,6'sının anneleri ilkokul mezunu, %30,8'inin babaları üniversite mezunudur. Üniversite öğrencilerinin %25,8'i sayısal, %15,8'i sözel, %30,6'sı eşit ağırlık, %18,9'u dil ve %9'u yetenekle yerleşme puan türüne sahip fakülte ve bölümlerde eğitimlerini sürdürmektedirler.

Tablo 3. Üniversite Öğrencilerinde Şiddete Yönelik Tutum Ölçeği'ne Ait Puan Ortalamaları

Ölçek	$X \pm SD$	Min-Max
Üniversite Öğrencilerinde Şiddete Yönelik Tutum	222,05 ± 31,86	52-260

N=929

Tablo 3'te Üniversite Öğrencilerinde Şiddete Yönelik Tutum Ölçeği'ne ait toplam puan ortalaması 222.05 ± 31.86 olarak bulunmuştur.

Tablo 4. Üniversite Öğrencilerinin Tanıtıcı Özelliklerine Göre “Üniversite Öğrencilerinde Şiddete Yönelik Tutum Ölçeği”ne Ait Puan Ortalamalarının Karşılaştırılması

Üniversite Öğrencilerinde Şiddete Yönelik Tutum Ölçeği ve Alt Boyutları						
Tanıtıcı özellikler	Şiddetin türleri	Şiddeti olağanlaştırm a	Kadına yönelik şiddet	Şiddeti onaylamam a	Şiddetin farklı boyutları	Topla m
	$\bar{X} \pm SS$	$\bar{X} \pm SS$	$\bar{X} \pm SS$	$\bar{X} \pm SS$	$\bar{X} \pm SS$	$\bar{X} \pm SS$
Cinsiyet						
Kadın	21,97±6,57	57,70±7,06	47,20±6,73	11,63±2,60	10,95±3,95	148,71 ±12,25
Erkek	25,16±7,20	51,75±9,89	40,96±9,18	12,05±3,19	11,72±3,61	141,76 ±18,09
İstatistiksel Değerlendirme	t= -7,943 p=,000**	t= 10,273 p=,000**	t= 11,442 p=,000**	t= -2,118 p=,034*	t= -2,799 p=,005**	t= 6,720 p=,000**
Yaş						
21 yaş ve altı	22,71±7,02	55,55±8,12	45,54±7,77	11,88±2,83	11,16±3,72	146,80 ±14,12
22yaş ve üzeri	22,24±6,99	56,20±9,08	44,73±8,62	11,59±2,77	11,24±4,05	146,05 ±15,56
İstatistiksel Değerlendirme	t= 0,995 p=,320	t= -1,114 p=,266	t= 1,453 p=,147	t= 1,549 p=,122	t= -0,314 p=,754	t= 0,746 p=,456
Puan Türü						
Sayısal	23,97±7,54	54,85±8,47	46,24±7,59	12,10±3,41	11,74±4,31	148,64 ±13,31
Sözel	21,41±6,87	55,62±9,25	42,11±9,09	1,66±2,47	11,09±3,50	141,75 ±16,58
Eşit Ağırlık	22,03±6,61	56,39±8,16	46,00±7,46	11,78±2,49	11,13±3,93	147,53 ±13,06
Dil	22,63±6,42	56,19±7,79	45,42±8,37	11,67±2,78	10,72±3,13	146,63 ±15,62

Yetenek	21,62±7,59	56,19±9,95	44,15±8,43	11,08±2,42	10,98±4,06	144,09 ±16,95
İstatistiksel Değerlendi rme	F=4,086 p=,003**	F=1,207 p=,306	F=7,026 p=,000**	F=2,204 p=,067	F=1,960 p=,099	F=5,5 77 p=,000 **
Şiddete Tanık Olma						
Evet	22,45±6,76	54,35±8,86	43,93±8,98	11,69±3,03	10,88±3,59	143,29 ±16,66
Hayır	22,53±7,05	56,07±8,44	45,43±7,96	11,77±2,77	11,25±3,90	147,05 ±14,30
İstatistiksel Değerlendi rme	t=-0,116 p=,907	t=-2,139 p=,033*	t=-1,948 p=,052	t=-0,328 p=,743	t=-1,005 p=,315	t=- 2,701 p=,007 **
Aile tipi						
Çekirdek aile	22,34±6,85	56,00±8,55	45,33±8,17	11,70±2,77	12,10±4,68	146,43 ±14,90
Geniş aile	2,62±7,87	54,68±8,28	44,46±7,84	12,14±3,04	11,05±3,69	146,92 ±13,53
İstatistiksel Değerlendi rme	t=-1,892 p=,059	t=1,593 p=,112	t=1,105 p=,269	t=-1,656 p=,098	t=-2,816 p=,005**	t=- 0,343 p=,732

N=929

Tablo 4 incelendiğinde cinsiyet değişkeni açısından kadın öğrencilerin şiddete yönelik tutum ölçeğinin şiddeti olağanlaştırma, kadına yönelik şiddet alt boyut puanları ile toplam puan ortalamaları erkek öğrencilerden daha yüksektir. Analiz sonucunda üniversite öğrencilerinde şiddete yönelik tutum ölçeği tüm alt boyutları ile toplam ölçek puan ortalamalarında cinsiyetin anlamlı bir farklılık oluşturmaktadır ($p<0,05$).

Öğrencilerin şiddete yönelik tutum ölçeğinin alt boyut puanları ile toplam ölçek puan ortalamalarında yaş değişkeninin anlamlı bir farklılık oluşturmadığı saptanmıştır.

Öğrencilerin şiddete yönelik tutum ölçeğinin şiddetin türleri, kadına yönelik şiddet alt boyut puan ortalamaları ile toplam ölçek puan ortalamalarında yerleştirme puan türünün anlamlı bir farklılık oluşturmaktadır ($p<0,05$). Yerleştirme puan türü sayısal olan öğrencilerin şiddetin türleri (23,97±7,54), kadına yönelik şiddet alt boyut puan ortalamaları (46,24±7,59) ile toplam ölçek puan ortalamalarının (148,64±13,31), diğer yerleştirme puan türlerinde yer alan öğrencilerinin puan ortalamalarından daha yüksektir. Analiz sonucunda üniversite öğrencilerinde şiddete yönelik tutum ölçeği şiddetin türleri, kadına yönelik şiddet alt boyut puan ortalamaları ile toplam

ölçek puan ortalamalarında yerleştirme puan türünün anlamlı bir farklılık oluşturduğu belirlenmiştir ($p<0,05$). Yapılan Scheffe testi sonucunda toplam ölçek puan ortalamalarında sayısal yerleştirme puan türüne sahip öğrencilerle sözel yerleştirme puan türüne sahip öğrencilerin puan ortalamaları arasında fark anlamlıdır.

Aile içinde şiddete tanık olmadıklarını belirten üniversite öğrencilerinin şiddete yönelik tutum ölçeğinin şiddeti olağanlaştırma alt boyutu ($56,07\pm 8,44$) ile toplam ölçek ($147,05\pm 14,30$) puan ortalamalarının aile içinde şiddete tanık olduklarını belirten öğrencilere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Analiz sonucunda üniversite öğrencilerinde şiddete yönelik tutum ölçeğinin şiddeti olağanlaştırma alt boyutu ile toplam ölçek puan ortalamalarında şiddete tanık olma durumunun anlamlı bir farklılık oluşturduğu belirlenmiştir ($p<0,05$).

Aile tipi değişkenine göre üniversite öğrencilerinin şiddete yönelik tutum ölçeğinin sadece şiddetin farklı boyutları alt boyutu puan ortalamalarında anlamlı bir farklılık oluşturduğu ve çekirdek aileye sahip öğrencilerin puan ortalamalarının ($12,10\pm 4,68$) geniş aileye sahip öğrencilerin puan ortalamalarından ($11,05\pm 3,69$) daha yüksektir.

Sonuç

Üniversite dönemi bireylerin kimliklerini kazandıkları, gelecekle ilgili hedefler oluşturdukları, bireyselleştikleri ergenlikten yetişkinliğe geçiş dönemidir. Bu dönemde aileden ve otorite saydığı kişilerden uzaklaşarak, kurallara meydan okuması toplum tarafından onaylanmazken ergenlik ve genç yetişkinlik döneminde şiddete yönelik davranışların artması da görülebilmektedir (Çetin, 2011, s. 68; Yıldırım ve Terzioğlu, 2018, s. 285).

Üniversite öğrencilerinin şiddete yönelik tutumlarının incelendiği araştırmada öğrencilerin şiddeti tasvip etmeme açısından olumlu tutumlarının yüksek olduğu saptanmıştır. Bu durum çalışma grubunun üniversiteye devam etmeleri, şiddet ve etkilerine yönelik farkındalıklarının gelişmiş olması ve geleneksel anlayıştan uzak bir tutuma sahip olmaları ile açıklanabilir.

Üniversite öğrencilerinin şiddete yönelik tutumlarının cinsiyet değişkeni açısından anlamlı şekilde farklılaştığı belirlenmiştir. Özellikle kadın öğrencilerin erkek öğrencilere göre şiddete yönelik tutum toplam puanlarının yüksek olması şiddeti kabul etmeme açısından olumlu tutumlarının olduğunu göstermektedir. Babahanoğlu (2022) on ikinci sınıf öğrencilerinin aile içi şiddete yönelik tutumlarını incelediği çalışmasında cinsiyetin şiddete yönelik tutum puanlarında anlamlı bir farklılık oluşturduğunu belirlemiştir. Uçar, Derya, Karaaslan ve Tunç (2017) çalışmalarında şiddete yönelik olarak erkeklerin kızlara göre fiziksel şiddeti daha fazla onayladıklarını belirlerken, aile içi şiddet ile ilgili kızların erkeklere göre daha olumsuz tutumda olduklarını gösteren çalışmalar da bulunmaktadır (Bulut, 2015, s. 403; Vural, İrmak, İnangil ve Körpe, 2020, s. 272). Karabacak ve Kodan Çetinkaya'da

(2015) araştırmalarında üniversite öğrencilerinin şiddet kabul düzeylerinin erkeklerin lehine farklılaştığı sonucunu saptamışlardır. Kılınç (2021) ise çalışmasında erkeklerin aile içi şiddeti daha olağan gördükleri, genelleştirdikleri ve sakladıkları belirlemiştir. Özellikle ataerkil toplumlarda kız ve erkek çocuklarına uygulanan farklı tutumlar, toplumsal ve geleneksel yapı içerisinde erkeğin kadın üzerindeki üstünlüğünün kabul edilmesi ve cinsiyete ait rol beklentileri, erkek çocuklarının saldırgan davranışlarının güçlü olma ile ilişkilendirilmesi ve onay görmesi erkek öğrencilerin şiddeti onaylama ve kabul etme açısından kadın öğrencilere göre geleneksel tutumlarını açıklayabilmektedir. Yine son dönemlerde kadına yönelik yaşanan şiddet olayları konusunda yasal düzenlemelerden daha çok haberdar olmaları, farkındalık düzeylerinin artması ve bu konuda daha bilinçli hareket etmeleri kadın öğrencilerin şiddeti kabul etmeme açısından olumlu tutumları ile ilişkilendirilebilir.

Araştırmada yaş değişkeni açısından üniversite öğrencilerinin şiddete yönelik tutumlarında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayyıldız ve Taylan'ın (2018) yaş ilerledikçe şiddete yönelik kabul edici tutumların arttığı bulgusunun aksine çalışma sonuçlarımıza paralellik gösteren Duman, Bridge ve Dağ'ın (2019) çalışmalarında yaş değişkeninin şiddete yönelik tutumlarda anlamlı bir farklılık göstermemektedir. İftar ve Güler (2020) araştırmalarında 17-19 yaş arası gençlerin şiddete yönelik tutumlarının diğer yaş gruplarına oranla daha yüksek olduğunu belirlemişlerdir. Bu durum araştırmanın sadece üniversite öğrencileri ve yaş aralığının sınırlı olması ile açıklanabilir.

Yerleştirme puan türü sayısal olan öğrencilerin şiddetin türleri, kadına yönelik şiddet alt boyut puan ortalamaları ile toplam ölçek puan ortalamaları diğer yerleştirme puan türlerinde yer alan öğrencilerin puan ortalamalarından daha yüksektir. Besni (2011) üniversite öğrencilerinin aile içi şiddete yönelik tutumlarını incelediği çalışmasında farklı fakültelerde okuyan öğrencilerin aile içi şiddete yönelik tutumlarının anlamlı düzeyde farklılaştığını Eğitim Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin aile içi şiddete yönelik tutumlarının daha olumsuz olduğunu saptanmıştır. Sakarya-Kaya (2013) çalışmasında ise Mühendislik/Mimarlık Fakültesi öğrencilerinin çiftler arası şiddeti kabul durumunun Eğitim Fakültesi, Edebiyat Fakültesi ve Fen Fakültesi öğrencilerine göre anlamlı düzeyde yüksek olarak belirlemiştir. Bu çalışmada özellikle sayısal yerleşme puan türü ile üniversiteye yerleşen öğrencilerin şiddeti onaylamama, kabul etmeme açısından sözel yerleşme puan türüne sahip öğrencilere göre daha olumlu tutumlara sahip oldukları yapılan farklı çalışmalarda yer alan sonuçlarla kıyaslandığında çalışma grubunun düşünme stilleri ile ilişkili olabileceğini düşündürmektedir.

Aile içinde şiddete tanık olmadıklarını belirten üniversite öğrencilerinin şiddete yönelik tutum ölçeğinin şiddeti olağanlaştırma alt boyutu ile toplam ölçek puan ortalamalarının aile içinde şiddete tanık olduklarını belirten öğrencilere göre daha yüksektir. Sabancıoğulları, Yılmaz, Ar ve Çakmaktepe

(2016) hemşirelik öğrencileri ile yaptıkları çalışmada şiddete tanık olma ya da şiddete maruz kalmanın şiddet tutumu üzerinde etkili olduğunu ve şiddete karşı daha fazla geleneksel yaklaşım gösterdiklerini belirlemişlerdir. Araştırma sonuçları Bozkurt, Daşıkın, Kavlak ve Şirin (2013), Kaplan, Akalın, Pınar ve Yılmaz (2014) ile Karabacak ve Kodan-Çetinkaya'nın (2015) çalışmaları ile de paralellik göstermektedir. Bu durum ne yazık ki şiddete tanık olan öğrencilerin şiddeti olağan bir durum olarak görmelerinin sonucu olarak düşünülmektedir.

Aile tipi değişkenine göre üniversite öğrencilerinin şiddete yönelik tutum ölçeğinin sadece şiddetin farklı boyutları alt boyutu puan ortalamalarında anlamlı bir farklılık oluşturduğu ve çekirdek ailesi olanların puanlarının geniş ailesi olanlardan daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Geniş aile içinde yaşayan bireylerin temel ihtiyaçlarının karşılanamamasının bir çeşit ihmal olduğu, geniş ailede yaşayan bireylerin ataerkil toplumlarda sürekli otoriter tutumlara maruz kalması bu sonucun nedeni olarak düşünülebilir.

Araştırmadan elde edile bulgular ışığında;

- Üniversitelerin ders programlarına “iletişim” ve “sorun çözme” derslerinin eklenmesi,

- Okulöncesinden başlayarak her öğretim kademesinde öğrencilere şiddete yönelik farkındalık psiko-eğitim programlarının uygulanması,

- Üniversitelerde topluluk ve kulüplerin oluşturularak yapılacak etkinliklerde erkek öğrencilerinin de katılımının desteklenmesi,

- Görsel medyada şiddet içerikli yayınlar konusunda gerekli hassasiyetin gösterilmesi ve şiddetin olağan bir durum olarak yansıtılması konusunda gerekli önlemlerin alınması

- Genel şiddet olgusunun önlenmesi için ulusal bir eylem planı oluşturulması, uygulanması ve izlenmesi,

- Örneklem sayısının artırıldığı, yaş aralığının genişletildiği, farklı eğitim düzeyine sahip katılımcıların olduğu araştırmaların yapılması, önerilerinde bulunulabilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Hande Şahin: %25, Aygen Çakmak: %25, Müzeyyen Özhavzalı: %20, Nuray Taştan: %10, Ayşe Güler: %10, Ceylan Sülü Akgül: %10

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir. / Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, Kırıkkale Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'ndan izin alınmıştır (7 Nisan 2022/2022.04.07) alınmıştır

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Hande Şahin: 25%, Aygen Çakmak: 25%, Müzeyyen Özhavzalı: 20%, Nuray Taştan: 10%, Ayşe Güler: 10%, Ceylan Sülü Akgül: 10%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval. / Ethics committee approval (7 April 2022/2022.04.07) was obtained from Kırıkkale University University Non-interventional research Ethics Committee for the purpose of carrying out this study approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atf: Şahin, H., Çakmak, A., Özhavzalı, M., Taştan, N., Güler, A., Sülü & Akgül, C. (2024). Üniversite öğrencilerinin şiddete yönelik tutumlarının incelenmesi. *Akademik Hassasiyetler*, 10(23), 223-238. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1323936>

Kaynakça

- Acar-Gündüz, G. (2021). *Üniversite öğrencilerinin kadına ilişkin namus kavramı ve namus adına kadına uygulanan şiddete bakış açısının incelenmesi* [yüksek lisans tezi]. Beykent Üniversitesi
- Adıbelli, D., Saçan, s. & Türkoğlu, N. (2018). Üniversite öğrencilerinde şiddete yönelik tutum ölçeğinin geliştirilmesi. *Anatolian Journal of Psychiatry*, 19(2), 202-209. <https://doi.org/10.5455/apd.274483>
- Andaç-Demirtaş, H. (2018). Attitudes toward violence: Relationship between age, gender, and aggression in a Turkish University sample. *Humanities and Social Science Review*, 8(1), 87-94.
- Akın A., Üner S., Aslan D, Esin Ç. & Coşkun A. (2005) Kadın sağlığı ve sigara, şiddet, beslenme. A, Akın (Ed) *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet*, içinde (s. 1-25). TC. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.
- Ayyıldız, A. B. & Taylan, H. H. (2018). Üniversite öğrencilerinde flört şiddeti tutumları: Sakarya Üniversitesi örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(86), 413-427. <https://doi.org/10.16992/ASOS.14577>
- Aziz, A. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntem ve teknikleri*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Bayhan, V. (1995). *Üniversite gençliğinde anomi ve yabancılaşma*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bozkurt, Ö. D., Daşıkın, Z., Kavlak, O. & Şirin, A. (2013). Ebelik öğrencilerinin gebelikte şiddet konusundaki bilgi, görüş ve mesleki tutumlarının belirlenmesi. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(2), 99-107

- Bulut, M.B. (2015). Üniversite öğrencilerinin aile içi şiddete yönelik tutumları. *The Journal of Academic Social Science*, 3(7), 403-415. <https://doi.org/10.16992/ASOS.811>
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem.
- Çetin, H. (2011). Ergenler için şiddete yönelik tutum ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Elementary Education Online*, 10(1), 68-79.
- Çokluk, Ö. S., Şekercioğlu, G. & Büyüköztürk, s. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: Spss ve Lisrel uygulamaları*. Pegem.
- Dağışan, T. (2021). *Ordu Üniversitesi Eğitim ve Araştırma Hastanesinde kadın sağlık çalışanlarının kadına yönelik şiddete ilişkin tutum ve davranışlarının değerlendirilmesi* [uzmanlık tezi]. Ordu Üniversitesi.
- Duman, N., Bridge E. N. & Dağ, B. (2019). Yetişkin ilişkilerinde şiddete yönelik tutumların incelenmesi. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12(28), 1210-1222.
- Güleç, H., Topaloğlu, M., Ünsal, D. & Altıntaş, M. (2012). Bir kısır döngü olarak şiddet. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4(1), 112-137. <https://doi.org/10.5455/cap.20120408>
- George, D., & Mallery, M. (2010). *SPSS for windows step by step: A simple guide and reference*, 17.0 update (10a ed.) Boston: Pearson.
- Gümüş A. (2006, Mayıs). *Şiddetin nedenleri*. A. Özdemir (Başkan), Toplumsal bir sorun olarak şiddet sempozyumu. EğitimSen, Ankara.
- Güreşçi, D. (2021). *Türkiye'de kadına yönelik şiddet algısının analitik incelemesi (Kocaeli Üniversitesi örneği)* [yüksek lisans tezi]. Kocaeli Üniversitesi.
- İftar, M. & Güler, G. (2020). Attitudes and behaviors of university students towards dating violence. *International Anatolia Academic Online Journal Health Sciences*, 6(2), 151-177.
- Kaplan, Ş., Akalın, A., Pınar, G. & Yılmazer, T. (2014). Hemşirelik öğrencilerinin kadına yönelik aile içi şiddet ve aile içi şiddette mesleki rollerine ilişkin tutumları. *Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik E Dergisi*, 2(1), 26-35.
- Karabacak, A. & Kodan-Çetinkaya, S. (2015). Üniversite öğrencilerinin şiddet kabul düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 13-21.
- Krug, E. G., Dahlberg, Linda L. L., Mercy, J. A., Zwi, A. B., Lozano, R. (2002, 3 Ocak). Şiddet ve sağlık dünya raporu. 10 Mayıs 2023 tarihinde <https://apps.who.int/iris/handle/10665/42495> adresinden edinilmiştir.
- Lewis D. O. (2005). Adult antisocial behavior, criminality and violence. BJ Sadock, VA Sadock (Ed), *Comprehensive textbook of psychiatry*, (s.2258-2272). Lippincott Williams & Wilkins.

- Oğuz, N. (2008). *Tüketim kültürünün üniversite gençliği üzerine etkisi. Süleyman Demirel Üniversitesi Örneği* [yüksek lisans tezi]: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Özdemir, s. (2021). *Üniversite öğrencilerine verilen eğitimin kadına yönelik şiddete ilişkin tutum, çatışma ve farkındalık düzeyleri üzerine etkisi.* [yüksek lisans tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Özerkmen, N. & Gölbaşı, H. (2012). Toplumsal bir olgu olarak şiddet. *Akademik Bakış Dergisi*, 28, 1-19.
- Polat O. (2004). *Kriminoloji ve kriminalistik üzerine notlar*. Seçkin Yayınevi.
- Sabancıoğulları, S., Yılmaz, T.F. Ar, E. & Çakmaktepe, G. (2016). Hemşirelik öğrencilerinin kadına yönelik şiddete ve şiddette mesleki role ilişkin tutumları, benlik saygıları ve etkileyen faktörler. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 13 (1), 35-43.
- Santrock, J. W. (2021). Yaşam boyu gelişim. G. Yüksel (Ed). *Gelişim Psikolojisi*, Nobel Akademik Yayıncılık.
- Sarıca, K. (2018). *KKTC'deki üniversite öğrencilerinin kadına yönelik şiddet algısı.* [yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Sümbüloğlu, K. ve Sümbüloğlu, V. (2002). *Araştırma yöntemleri*. Hatipoğlu Yayınları.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics*. Pearson.
- Tosunöz-Köse, İ., Öztunç, G., Eskimez, Z. & Yeşil Demirci, P. (2019). Determination of nursing students' tendency to violence. *Cukurova Med J* 44(2),471-478 <https://doi.org/10.17826/cumj.459256>
- Uçar, T. Derya, Y.A. Karaaslan, T. & Tunç, A. Ö. (2017). Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları ve şiddet davranışları. *Sted.* 26(3), 96-103
- Utuş, G. (2021). *Hemşirelik öğrencilerinin eş dövmeye ilişkin tutumları ve kadına yönelik şiddet belirtilerini tanıma düzeyleri.* [yüksek lisans tezi]. Ege Üniversitesi.
- WHO. (2002, 1 Şubat). World report on violence and health. 20 Mart 2023 tarihinde https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42495/9241545615_eng.pdf adresinden edinilmiştir.
- Wolf R, DaichmanL. & Benett G. (2002, 13 Haziran). Abuse of the elderly. In World Report on Violence and Health. 20 Mayıs 2023 tarihinde https://www.womensaid.ie/assets/files/pdf/who_world_report_on_violence_and_health.pdf adresinden edinilmiştir.
- Vural- Irmak P., İnangil, D. & Körpe, G. (2020). Üniversite öğrencilerinin şiddete ve aile içi şiddete yönelik tutumları ve ilişkili faktörler. *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi*, 3(3), 272-279. <https://doi.org/10.38108/ouhcd.777785>.

Yıldırım, S. , & Terzioğlu, F. (2018). Şiddetin farklı bir yüzü: flört şiddeti, etkileri ve etkileyen faktörler. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 21(4), 285-292.

Zwets, A.J., Homsveld, R., Muris, P. & Huijding, J. (2015). Implicit attitudes toward violence and their relation to psychopathy, aggression, and socially adaptive behaviors in forensic psychiatric inpatients. *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 26(5), 632-651 <https://doi.org/10.1080/14789949.2015.1037331>

Extended Abstract

Violence, a pervasive social problem, can manifest in various aspects of life. As an interdisciplinary study, the concept of violence is rooted in the dynamics of power. The World Health Organization (WHO) defines violence as "The purposeful use or threat of physical force, threatened or actual, against oneself, another individual, or a group or community, resulting in physical or psychological harm, influencing the development of a person, or deprivation." Globally, violence leads to 1.6 million deaths and injuries each year. In our country, there is a prevalence of 30% physical and 53% verbal violence within families, with 46% of children being exposed to physical violence.

University youth comprises the 18-24 age group of society, often regarded as the leaders who are investigative, questioning, and capable of acquiring scientific thinking skills, creating their own unique culture. In this context, university youth represent the most dynamic element of society, as they actively engage in shaping their identity and finding their place within the community. During this period, young individuals embark on gaining new experiences across various aspects of life, steering their lives with a sense of freedom. Additionally, they encounter a state of in-betweenness, struggling to fully identify themselves as adolescents or young adults. Given the characteristics of the period in which university students live, it becomes highly significant for them to employ effective communication skills in interpersonal relations, utilize problem-solving skills to address conflicts, manage anger, and establish healthy social connections.

Although violence is recognized as one of the most pervasive issues worldwide, it carries physical, psychological, economic, cultural, and social consequences. Scientific research indicates that violence is both predictable and preventable. However, despite this understanding, addressing violence requires a multidimensional perspective given its diverse and dynamic nature. In line with the significance of uncovering the relationships between attitudes towards violence, the present study aims to investigate the attitudes towards violence among university students enrolled in different faculties at Kırıkkale University, considering various variables.

The study sample comprised students from five faculties—Law, Islamic Sciences, Veterinary Sciences, Science and Letters, and Fine Arts—

selected through voluntary participation. Stratification of students from twelve faculties at Kırıkkale University during the spring semester of the 2021-2022 academic year resulted in a total of 926 participants. Data collection tools included the "Personal Information Form" and the "Attitudes towards Violence in University Students" questionnaire. For data analysis, the SPSS package program was utilized, and the normality test was initially applied to the data. Although the scores of the Attitudes Towards Violence Scale among University Students were considered not to exhibit a normal distribution, skewness and kurtosis values falling between -2.0 and +2.0 are accepted as indicative of a normal distribution. Assuming the data adhered to a normal distribution, descriptive statistics, t-tests, One-Way Analysis of Variance, and Pearson Correlation analysis were employed in the analysis. The results were assessed at the $p < .05$ significance level.

In the study examining university students' attitudes toward violence, it was found that students held highly positive attitudes, particularly in terms of disapproving of violence. The study revealed significant differences in the attitudes of university students toward violence based on the gender variable. Notably, female students exhibited higher total scores on attitudes toward violence than male students, indicating their positive stance in not accepting violence. The study concluded that there was no significant difference in university students' attitudes toward violence concerning the age variable. However, types of violence, sub-dimension mean scores for violence against women, and total scale mean scores were higher for students with a numerical placement score type compared to other placement score types. Particularly, students placed in the university with a numerical placement score type demonstrated more positive attitudes in disapproving and not accepting violence compared to those with a verbal placement score type. When comparing these results with findings from other studies, it suggests a potential relationship with the thinking styles of the study group. Furthermore, university students who reported not witnessing violence in the family displayed higher mean scores for the violence normalization sub-dimension and total scale scores on the attitude scale toward violence compared to those who stated witnessing violence in the family. Regarding the family type variable, it was determined that the university students' attitude scale toward violence only showed a significant difference in the mean scores of the sub-dimension of different violence dimensions, with the mean score of students from nuclear families being higher than those from extended families.

1977-2022 YILLARI ARASINDAKİ ÇAĞDAŞ TÜRK DÜŞÜNCESİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Esra SİPAHİ DÖNGÜL*

Öz

Bu çalışmada, "Contemporary Turkish Thought (Çağdaş Türk Düşüncesi)" ile ilgili yapılan çalışmaların analizi görsel olarak sunarak çalışmanın etkisinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Web of Science'da (WOS) 1977-2022 yıl aralığında yayınlanmış olan çalışmaların bibliyometrik analizi VOSviewer (Version 1.6.9) paket programı ile analiz edilmiştir. "Contemporary Turkish Thought (Çağdaş Türk Düşüncesi)" sözcüğünün yer aldığı "başlığın, içeriğinin ve anahtar kelimesinin tüm dillerde ve tüm yayın türlerinde" taranması amaçlandığından 1945 esere erişilerek analizler gerçekleştirilmiştir. "Contemporary Turkish Thought (Çağdaş Türk Düşüncesi)"ne dair önceki yayınlanan eserlerin yıl bazlı dağılımına bakıldığında en fazla yayın yapılan yıl 173 eser ile 2021 yılıdır. En fazla yayınlanan eserlerin yayın türüne göre dağılımında ise 1.877 dergi makalesine erişilmiştir. Yayınlanan eserlerin ülkelere göre dağılımında en fazla yayın sayısı 1.588 ile Türkiye'dir. En fazla yayın sayısı 1.222 ile İngilizce dilindedir. Yazarlar arası iş birliğini gösteren ortak yazar bağlarına dair sonuçlara göre Gürkan Öztürk 16 eser ile en fazla esere sahiptir. En fazla atıf alan ülke; Türkiye'dir (9.256 atıf). Kurumların bibliyometrik eşleşme analizine göre Atatürk Üniversitesi 384 eser ile önde gelmektedir. Anahtar kelimelerden en fazla kullanılanlar 130 tekrar ile Türkiye, 73 tekrar ile Mustafa Kemal Atatürk, 39 tekrar ile modernization (modernleşme), 24 tekrar ile eğitim (education), 19 tekrar ile İslam (Islam) ve The Ottoman Empire (Osmanlı İmparatorluğu), 15 tekrar ile milliyetçilik, 14 tekrar ile Kemalism (Kemalizm), 9 tekrar ile secularism (laiklik) ve critical thinking (eleştirel düşünme), 7 tekrar ile democracy (demokrasi) olmuştur. Bu çalışma, 1977-2022 yıl aralığında Web of Science'da (WOS) yayınlanan çalışmaların bibliyometrik analizi ile sınırlıdır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti, Liderlik, Eleştirel Düşünme, Modernleşme, Milliyetçilik.

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF STUDIES ON CONTEMPORARY TURKISH THOUGHT BETWEEN 1977-2022

Abstract

This study aims to visually reveal the impact of research by conducting a bibliometric analysis on "Contemporary Turkish Thought" using the Web of Science (WOS) data from 1977-2022 using the VOSviewer (Version 1.6.9). Since the goal was

* Dr. Öğr. Üyesi., Aksaray Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, esrasipahidongul@aksaray.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6495-4378>

to scan the title, content, and keywords of the term "Contemporary Turkish Thought" in all languages and types of publications, 1,945 works were accessed and analyzed. Examining the year-based distribution of previously published works on "Contemporary Turkish Thought" the year with the highest number of publications is 2021, with 173 works. In the distribution of the most published works by publication type, 1,877 journal articles were reached. In the distribution of published works by country, the highest number of publications is in Türkiye with 1,588. The largest number of publications is in English, with 1,222. According to the results regarding co-author connections, which indicate collaboration between authors, Gürkan Öztürk has the most works with 16. The country with the most citations is Türkiye (9,256 citations). According to the bibliometric matching analysis of institutions, Atatürk University is the leader with 384 works. The most commonly used keywords are Turkey with 130 repetitions, Mustafa Kemal Atatürk with 73 repetitions, modernization with 39 repetitions, education with 24 repetitions, Islam and the Ottoman Empire with 19 repetitions, nationalism with 15 repetitions, Kemalism with 14 repetitions, secularism and critical thinking with 9 repetitions, democracy with 7 repetitions. This study is limited to the bibliometric analysis of studies published in the Web of Science (WOS) between 1977-2022.

Keywords: Republic of Türkiye, Leadership, Critical Thinking, Modernization, Nationalism.

Giriş

Çağdaş Türk Düşüncesi, geçmişten günümüze uzanan bir süreçte çeşitli düşünce akımlarının etkileşimiyle şekillenmekte; günümüzde ise geçmişin izlerini taşıyarak küreselleşme, teknolojik ilerlemeler ve toplumsal değişimlerle birlikte dönüşmeye devam etmektedir. Literatürde, bu konudaki yayınların bibliyometrik analiz bileşenlerini ele alan bir çalışmaya rastlanılmadığından bu çalışma tercih edilmiştir.

Bu çalışmanın amacı; Çağdaş Türk Düşüncesi değişen politik, sosyal ve kültürel bağlamların etkisiyle sürekli evrildiğinden bu konu üzerine yapılan yayınların sayısal verilerini inceleyerek bu alandaki trendleri, gelişmeleri ve etkileşimleri analiz etmektir. Ayrıca çalışma, hangi yazarların ve eserlerin daha fazla alıntılındığını, hangi konuların daha çok ele alındığını belirleyerek araştırmacılara ve akademisyenlere alandaki öncelikleri ve eğilimleri göstermeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın literatürdeki eğilimleri anlamak ve alanındaki çalışmalara katkıda bulunmak isteyen araştırmacılar için ışık tutacağı düşünülmektedir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çağdaş Türk Düşüncesi ile ilişkilendirilen birçok kavram bulunmaktadır. Bu kavramlar, Türkiye'nin siyasi, kültürel ve toplumsal gelişiminde önemli rol oynamıştır. Dolayısıyla "Contemporary Turkish Thought (Çağdaş Türk Düşüncesi)", ülkenin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik dinamikleri göz önünde bulundurularak şekillenmektedir. Kara'ya

(2003) göre Osmanlı Devleti'nde ıslahat/modernleşme teşebbüslerinin başladığı XVIII. yüzyılın son çeyreğinden günümüze kadar uzanan din, siyaset, hukuk, ahlak, sosyal hayat, bilim, medeniyet gibi konularda ortaya konan bütün düşünce faaliyetleri Çağdaş Türk Düşüncesi kavramı altında toplanabilir.

Çağdaş Türk Düşüncesi, Türkiye'nin ve Türk kültürünün modern dönemdeki entelektüel ve felsefi gelişimini kapsayan zengin bir alandır. Bu düşüncenin şekillenmesinde, eleştirel düşünme, modernleşme ve milliyetçilik gibi temel kavramlar önemli bir role sahiptir. Bu kavramlar, Çağdaş Türk Düşüncesinin merkezinde yer alırken birbirleriyle derin bir ilişki içindedir. Eleştirel düşünme, modernleşme ve milliyetçilik, Çağdaş Türk Düşüncesinin farklı yönlerini anlamak için birbirlerini tamamlamaktadır.

Eleştirel düşünme, farklı bakış açılarını değerlendirme ve analiz etme becerisini içerdiğinden bu kavram da Çağdaş Türk Düşüncesinin gelişiminde farklı ideolojilerin ve düşünce akımlarının etkileşimiyle bağlantılıdır. Patrick (1986; Seferoğlu ve Akbıyık, 2006, s. 196), eleştirel düşünmeyi toplumsal özgürlükler ve demokrasi bağlamında değerlendirerek kapalı, totaliter toplumların genel kabul görmüş fikirlerin eleştirilmesine onay vermediklerini, oysa demokratik bir toplumun okullarında sorgulamanın ve eleştirmenin teşvik edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda eleştirel düşünmenin, demokratik yönetimlerin ilerlemesine ve toplumun özgürleşmesine faydalı olduğu anlaşılmaktadır (Seferoğlu ve Akbıyık, 2006, s. 196). Bu doğrultuda eleştirel düşünme becerileri, demokratik bir toplumun sağlıklı işleyişine ve modernleşme sürecinin daha dengeli bir şekilde yönlendirilmesine yardımcı olabilmekte ve modernleşmenin getirdiği değişimleri analiz etme ile olumlu ve olumsuz yanlarını görebilme yeteneğini destekleyebilmektedir.

Öncelikle modernleşme ve milliyetçiliğin birbirleri ile ilişkili süreçler olduğunu belirtmek gerekmektedir. Günümüzde gerek milliyetçiliğin gerekse modernleşmenin doğasının “çatışmalarla dolu, çoğu kez devrimci, hatta acımasız olduğu konusunda” genel bir görüş birliği bulunmaktadır (Ana Britannica, 1992, s. 165; Aksakal, 2010, s. 247). Bu bağlamda modernleşme ve milliyetçilik, söylem düzeyinde evrensel bir uzlaşmaya gerek duymayan, kalabalıkların uymasının veya inanmasının yeterli olduğu bir dünya görüşü ve yaşam biçimi olarak da ifade edilebilmektedir (Aksakal, 2010, s. 247). Modernleşme süreci, milliyetçilik duygusunu beslerken, milliyetçilik de modernleşmeyi etkileyebilir. Bu ilişki karmaşık ve çok yönlüdür, çünkü modernleşme ve milliyetçilik, birbirlerini etkileyen ve karşılıklı olarak dönüştüren süreçlerdir.

Modernleşmenin, Türkiye'nin tarihsel sürecinde yaşadığı dönüşümü ifade ettiğini belirtebiliriz. Modernleşme, genellikle endüstrileşme, teknolojik gelişmeler, ekonomik değişim ve toplumsal yapıda dönüşüm gibi unsurları içeren bir toplumsal ve kültürel değişim sürecidir. Bu süreçler toplumun geleneksel yapısını etkiler ve insanların yaşam tarzlarını, düşünce sistemlerini ve toplumsal ilişkilerini değiştirebilmektedir. Modernleşme ve milliyetçilik

ilişkisi, milliyetçilik araştırmalarında odak olan konuların başında yer almaktadır. Milliyetçiliğin, modernleşme sürecine etkisini anlamak için, milliyetçiliğin hâkim/etkin bir ideoloji haline geldiği 19. yüzyıl Batı Avrupa coğrafyasının zihniyet dünyasına nüfuz etmek gerekmektedir. Bu dönem insanının dünyaya bakışı, özellikle zamanı kavrayışı yani tarih anlayışı ve gelecek kurgusu, milliyetçilik söylemine ana rengini vermektedir (Özkan Kerestecioğlu, 2022). Milliyetçilik, belli bir ulus veya etnik grubun ortak bir kimlik, kültür veya tarih paydası etrafında bir araya gelmesini vurgulamaktadır. Modernleşme süreci genellikle toplumun kimlik algısını etkilemekte ve bireylerde ulusal kimlik veya milliyet duygusunun güçlenmesine katkıda bulunabilmektedir. Batı dünyasının değerleriyle kendi kültürel mirasının sentezi ve bu sentezin Türk düşüncesine etkisi, Çağdaş Türk Düşüncesinin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır.

Milliyetçilik ise, Türk kimliğinin ve kültürel öğelerin vurgulanmasıyla ilgili olup Çağdaş Türk Düşüncesinin temel taşlarından biridir. 20. yy öncesinde sistematik olarak ele alınmayan milliyetçilik, ancak 1920'li yıllarda akademik bir konu olarak ele alınmış ve daha nesnel bakış açılarıyla incelenmiştir. Bu noktada milliyetçilik tartışmasını alevlendiren, milliyetçiliğin modernleşme süreçleriyle olan ilişkisidir. Söz konusu tartışmalarda milletler ve milliyetçiliğin modern çağa ait yapılar olduğu görüşü hâkimdir (Aksakal, 2015, s. 203).

Kavramsal olarak Türk milliyetçiliği, Türk milleti olarak adlandırılan Türkiye halklarının bütünü için yeni bir çağın açılması ve modern dünyaya entegrasyonu anlamına gelmektedir. Milliyetçiliğe bağlı bir şekilde gelişen ve organik olduğu düşünülen modernleşme hareketleri, toplumun bütününe ilgilendirip onların sosyal, iktisadî ve kültürel hayatları üzerinde çağdaş değişiklikleri, köklerinden de kopmadan, farkındalık düzeyinde sağlamaktadır (Özüçetin, Karakaya, 2023, s. 37).

Çalışmanın bu bölümünde “Contemporary Turkish Thought (Çağdaş Türk Düşüncesi)” ile ilişkili “Eleştirel Düşünme”, “Modernleşme” ve “Milliyetçilik” kavramlarına dair literatür çalışmalarına yer verilmektedir. Bu kavramlar arasındaki ilişki ve etkileşim, Çağdaş Türk Düşüncesinin dinamik doğasını anlamak için önemlidir. Bu bağlamda, bu kavramlar arasındaki derin ilişkiyi anlamak, bu alandaki akademik çalışmalara ve düşünsel tartışmalara yön vermek için bu kavramlara odaklanılmıştır.

1.1. Eleştirel Düşünme

Eleştirel sözcüğünün İngilizce karşılığı olan "critical" sözcüğü; değerlendirme, yargılama, ayırt etme anlamlarını ifade eden Yunanca "kritikos" teriminden türetilmiş, Latince'ye "criticus" olarak geçerek bu şekilde diğer dillere aktarılmıştır (Kaya, 1997; Seferoğlu ve Akbıyık, 2006, s. 194).

Eleştirel düşünme, bir konuyu veya durumu yüzeysel olarak değil, derinlemesine ve analitik bir şekilde inceleyerek değerlendirmeyi ve anlamayı ifade etmektedir. Bu tür düşünme, bilgiyi basitçe kabul etmek yerine, bilgiyi sorgulamak, analiz etmek, farklı açılardan bakmak ve mantıklı sonuçlara ulaşmak için gereklidir.

Genel olarak eleştirel düşünme, düşünürün kendisini geliştirdiği herhangi bir konu, içerik veya sorun ile sorumluluğunu ustalıkla üstlenerek düşünme kalitesini ortaya koymaktadır. Ayrıca düşünmenin doğasında olan standartlar ile entelektüel standartları empoze etmektedir (Paul ve Elder, 2004, s. 1; Karbalaei, 2012, s. 121).

Hem kişisel hem de mesleki yaşamlarında daha başarılı kararlar vermek isteyen bireylerin eleştirel düşünme kapasitelerini geliştirmek ve yüksek önemi olan kararlar alırken karar tekniklerinden yararlanmak oldukça önemlidir (Turan vd., 2019, s. 1). Beyer (1995) eleştirel düşünmenin öğretilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bunun millet için gerekli olduğunu belirtmektedir. Demokrasinin var olduğu bir toplumda başarılı bir şekilde yaşayabilmek için, insanların eleştirel düşünebilmesi gerektiğini savunarak kişisel ve toplumsal konularda sağlam kararlar almak için eleştirel düşünme becerisinin geliştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Karbalaei, 2012, s. 126). Öte yandan eleştirel düşünme yapıcı bir güç olmanın ötesinde erken aşamada devreye girerse, yani öğrenmeksizin, sorunu ilk önce detaylı bir biçimde anlamadan düşünülürse, yıkıcı da olabilmektedir (Musametov, 2021, s. 46).

Watson ve Glaser'a (1964) göre ise eleştirel düşünme; problemin çözülmesi, sorgulanması ve araştırılması gibi kazanımları kapsayan bir süreçtir (Akar Vural ve Kutlu, 2004, s. 190). Jusso (2007, s. 70) Lipman'ın eleştirel düşünme özelliklerine dair fikirlerini dört başlıkta ele almıştır. Lipman "eleştirel düşünmenin" (1) yargılamayı kolaylaştırdığını çünkü (2) kriterlere bağlı olduğunu, (3) kendi kendini düzelttiğini ve (4) bağlama karşı duyarlı olduğunu kastetmektedir (Demir vd., 2011, s. 548).

Carr'a (1988) göre düşünmeyi vurgulayan bir ortamda hedefler, uygulama ve analizi içermelidir. Bu durum farklı düşünme ve organize etme fırsatları yaratan fikirleri ve değer yargılarını desteklemeye katkıda bulunacaktır. Dolayısıyla verimli bir öğrenme ortamı teşvik edilerek eleştirel düşünmeye aktif katılım sağlanmış olacaktır (Karbalaei, 2012, s. 122). Mariorana'a (1992) göre soru sorma davranışını içeren eleştirel düşünme; kavrama, bakış açılarını değerlendirme ile problem çözme süreçlerine odaklanmaktadır (Akar Vural ve Kutlu, 2004, s. 190). Paul ve Elder'a (2004, s. 2) göre eleştirel düşünme ideal olarak bir amaca yönelik olarak meşgul olma yeteneği olup sosyal önyargılardan uzaktır. Bu durum kişisel düşünmenin ortadan kalkmasını sağlamaktadır (Karbalaei, 2012, s. 124).

Eleştirel düşünebilme ve etkili kararlar alabilme, eğitilmiş bir kimsede bulunması gereken bilişsel yeteneklerdir (NCEE, 1988; Seferoğlu ve Akbıyık, 2006, s. 196). Demokratik bir toplumda bireylerin eleştirel düşünme

becerilerine sahip olmaları, eleştirel düşünme ve karar verme becerilerini karşılaştıkları karmaşık sosyal sorunların çözümünde uygulamaları oldukça önemlidir (Seferoğlu ve Akbıyık, 2006, s. 196).

1.2. Modernleşme

Geleneksel toplum düzeninden modern topluma geçişte, geleneksel yapıların çözülerek, Osmanlı millet sisteminin bozulması modernleşme ile yakından ilgilidir (Aksakal, 2015, s. 217). Osmanlı modernleşmesi sadece Osmanlı Türkiye'sini kapsayan bir mesele değildir (Ortaylı, 2004, s. 13; Aksakal, 2010, s. 249). Fransız İhtilali'nin tüm kıta sathında yaydığı milliyetçilik dalgasıyla güçlenen, fakat esasen Ortaçağ'dan beri Balkanlarda mevcut bulunan örtülü devlet yapıları, kilise, dil, edebiyat ve her daim canlı tuttıkları bağımsızlık idealiyle hem tüm Osmanlı modernleşmesinin hızlandırıcısı olmuş, hem de devletin yıkılışına ve yeni ulus-devletlerin doğuşuna temel oluşturmuştur (İnalçık, 1943, s. 76; Aksakal, 2010, s. 249).

Osmanlı toplumunun Müslüman ve daha çok dinî karakterli bir toplum olması dolayısıyla Batı kaynaklı yeniliklere karşı direnç göstermiştir. Buna bağlı olarak yöneticilerin birçok kez, eskinin tatbiki eğilimleri içerisinde olduğu gözlemlenmektedir. 19. yüzyılda II. Mahmut'un yapmış olduğu ıslahatlar, toplum tarafından yabancılaşmak olarak yorumlanmış, bunu uygulayana da uygulamanın kendisine de tepkilerin doğmasına neden olmuştur. Toplum yeni dinamikleri benimsemekte güçlük çekse de modernizmin önu tikanamamıştır. (Özüçetin, Karakaya, 2023, s. 31).

Türkiye'de erken Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen kökten kopuş şeklindeki modernize modernleşmeci çabalar, karşısında tarihselliği ilk modernleşme çabalarına kadar giden, muhafazakâr ya da demodernize modernleşme tepkilerinin doğmasına da neden olmuştur (Akpolat, 2016, s. 299).

Türkiye'nin Osmanlı son yüzyılı ile başlayan (Yıldırım, 2022, s. 124) modernleşme hadisesi, ızdırarî veya ihtiyarî bir yenileşme veya en mûnis tabirle tadil sürecidir. Bu bağlamda Çağdaş Türk Düşüncesinde ana hattın yenilikler, değişmeler, tadiller üzerinde cereyan ettiği açıktır (Berkes, 1978; Kara, 2003, s. 161).

20. Yüzyılın başlarında batılılaşma ekseninde modernizmin topluma aktarılması noktasındaki elitlerin tutumu, modernleşmenin sadece kendileri gibi olabilen kimseler tarafından tatbik edilebileceği yönünde bir yanlgı oluşturmuştur. Eski-yeni, geleneksel-modern, doğulu-batılı gibi çatışmaların, toplumu kutuplaştırdığı, ortaya çıkan bu gerilim atmosferinde ifade edilen terimlerin kavramsallaşmadığı ve müstakil olarak değerlendirilmesini geciktirdiği söylenebilir (Beşirli, 1999, s. 136; Özüçetin, Karakaya, 2023, s. 32).

Cumhuriyet dönemi Türk modernleşmesi, Cumhuriyet devrimleriyle başlayan ve sonrasında uzun yıllar boyunca sürdürülen bir dizi reform ve

değişim sürecini ifade etmektedir (Aslan, 2008, s. 257; Bakan vd., 2013, s. 53).

Hukuk reformlarına bakıldığında hukukun daha tarafsız ve adaletin daha erişilebilir hale gelmesi sağlanmıştır. Modernleşmeyle hukuk alanında, statü hukukundan sözleşme hukukuna geçiş görülmekte, bireyi korporatif sistemin ve belirli statülerin hiyerarşik bağlarından ayıran ve ilişkilerini serbestçe düzenleme olanağı veren bir ortam doğmaktadır (Aslan ve Yılmaz, 2001, ss. 97-98; Bakan vd., 2013, s. 44).

Sanat, edebiyat ve kültürel alanlarda çağdaş ve uluslararası standartlara uygun eserler üretilmesi teşvik edilmiştir. Bu dönemde pek çok önemli sanatçı ve yazar yetişmiştir. Batı edebiyatına dair türler toplumsal alanda görülmüştür. Bu bağlamda “kendini sorgulayan”, “oldukça duyarlı”, “Batı müziği ve edebiyatı hakkında bilgi sahibi”, “bir Avrupa dili konuşabilen”, “pozitivist”, “insana değer veren”, “Batılı yaşam şekline bağlı” Osmanlı/ Türk imgesi inşa edilmiştir. İşlenen konu alanları ise, özgürlük, yeni birey anlayışı, kadın hakları ve sosyal adalet, yurt dışı eğitim, moda, yabancı dil şeklindedir (Göçek, 1999, s. 265; Oğuzhan, 2017, s. 118).

Modernleşme, bir yüzüyle mevcut üretim sisteminin, toplumsal yapının ve devlet mekanizmasının sorunlarını gidermeyi ve kendi ideali ne doğru toplumsal seferberlik başlatarak, kitleleri hareketlendirmeyi esas edinen tek yönlü ama çok boyutlu bir olgudur (Aksakal, 2010, s. 246). Gellner’in işaret ettiği üzere (2008, ss. 93-116; Aksakal, 2010, s. 246) milliyetçiliğin, modernleşmenin en önemli taşıyıcısı olan sanayi toplumunda kendini kitleselleştirme imkânı bulunduğu bugün tüm dünyada kabul gören bir değerlendirmedir.

Berger vd.’ne (2020; Akpolat, 2016, s. 295) göre modernleşme, batıda gelişen teknolojik medeniyetin geleneksel yapıları yıkarak yeni yapıları inşa etmesidir. Bilir’e (2007, s. 113) göre modernleşme sürecine sonradan dahil olan bir ülke olarak Türkiye’de modernleşme, mevcut toplumsal problemlere karşı yegâne çözüm önerisi gibidir. Türkiye Cumhuriyeti’nin modernleşme süreci hala devam etmektedir ve ülke bu alandaki reformları sürdürmektedir.

1.3. Milliyetçilik

Milletin olabilmesi için bir arada yaşayan insanların varlığından daha fazlasına ihtiyaç duyduğudur. (Ortak değerler, ortak dil, inanç, gelenek, kültür, ortak manevi bir payda da buluşma ve tüm bunlarla oluşan homojen bir yapı). Millet, genel anlamda birlikte olabilme birlikte biz diyebilmektir (Aksakal, 2015, ss. 207-208).

Milliyetçilik, bireylerin ortak bir düzlemde hareket etmelerini sağlamaya aracılık eden bir motivasyon unsurudur. İşlevsel boyutta büyük bir öneme sahip olan Türk milliyetçiliği, millî birlik ve beraberlik duygusu ile ülkenin bağımsızlığını güçlendirmiş ve modern devletin oluşumunda rol oynamıştır (Özüçetin, Karakaya, 2023, s. 29). Milliyetçiliğin modernizmle

ilişkisi neticesinde, olası bir kültür kaybının söz konusu ihtimal dahilinde olması ve bu riskin göze alınması, hakların ihlali konusunda bir itiraz doğurmaktadır (Özüçetin, Karakaya, 2023, s. 42).

Milliyetçilik üzerine yazılan birçok eserde ortak olan nokta şudur ki, milliyetçiliğin yirminci yüzyıl öncesinde sistematik ve belirli bir kuramsal çerçeve dahilinde ele alınmadığı görüşü. Bu dönemin eserleri, daha çok felsefi ve ahlaki kaygılarla üretilmektedir (Özkırımlı, 2008; Aksakal, 2015, s. 208). Modernist yaklaşımı benimseyen çalışmaların ortak paydasını milletler ve milliyetçiliğin modern çağa (son birkaç yüzyıla) ait yapılar olduğu görüşü oluşturmaktadır. Bu görüşe göre milletler ve milliyetçilik kapitalizm, sanayileşme, merkezi devletlerin kurulması, kentleşme, laikleşme gibi modern süreçlerle birlikte ya da onların ürünü olarak ortaya çıkar (Aksakal, 2015, s. 209).

Milliyetçilik zamanımızda insan topluluklarını modern devlet elinde güçlü bir bütün hâline getirmektedir (Bilge, 1966; Keskin, 1998, s. 362). Milliyetçilik, tarih boyunca pek çok ülkede, toplulukta ve dönemde farklı anlamlar kazanmış ve farklı şekillerde ifade edilmiş olup milliyetçiliğin tarih boyunca farklı dönemlerde feodalite sisteminden ulusal ekonomilere, imparatorluğun yapılanmasından yerel siyasal birimlere ve dini düşünceden sekülerliğe geçişte etkin rol aldığına (Mazlum Aksoy, 2021, s. 661) dair bazı genel gözlemlerde bulunabilir. Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı, din ve ırk birliği gibi unsurlara bağlı değildir (Dinç, 2008, s. 2). Ulusal kimlik ve birlik duygusu, insanları birlikte yaşadıkları topluluğa daha fazla bağlı hissettirerek, feodal bağlılıkların yerini almıştır. Kodaman'a (1999, s. 67) göre milliyetçilik, tarihi ve sosyolojik bir varlık olarak millet üzerine bina edilmiş, bir fikri sistem ya da anlayıştır (Şahin, 2015). Milliyetçilik, Türk milletinin birliği ve bağımsızlığına vurgu yapmaktadır. Türkiye'de milliyetçilik, ulusal kimliğin korunması ve geliştirilmesi amacıyla önem taşımaktadır.

Türkiye'de milliyetçiliğin mihenk taşı olan kültür, ortak bir coğrafya da ortak geçmişe sahip toplumun birleştirici ögesidir. Türkiye'de milliyetçilik Osmanlıdan farklı olarak (Osmanlıcılık ve İslamcılık) millet bilincini şekillendiren ve bunun etrafında ortaya çıkan problemlere çözüm üretme çabası içinde olmuştur (Aksakal, 2015, s. 219).

Mustafa Kemal, Türk milletinden hareketle modern ve millî bir parolayla kurtuluşu hedeflemekte, modernizmi ve milliyetçiliği, I. Dünya Savaşı'ndan itibaren maddî ve manevî anlamda son derece yıpratılmış, işgal altında olan ve paylaşılmış bir ülkenin yeniden bağımsızlığını sağlayacağı bir olgu olarak görmekteydi. Mustafa Kemal'in bunu yapmayı istediği dönemde kendisinin muvaffak olmayacağı yönünde bir muhalefet durumunun da söz konusu olduğunu ifade etmekte fayda vardır. Millî Mücadele'nin önemli isimlerinden İsmet Paşa ve Refet Paşa gibi isimler dahi Amerikan mandası altına girmeyi “ehven-i şer” olarak değerlendirmişler, Anadolu'nun merkeze alınarak, toplumla birlikte bir direnişin mümkün ve gerçekçi olmadığı yönünde ifadelere yer vermişlerdir (Dindar, 2014, s. 17; Karakaya, 2023, s.

32). Bakıldığında, milliyetçilik ve modernizm temelinde toplumsal bir hareketin gerçekleşebilmesi için zeminin müsait olmasına ve toplumdaki yeni elitlerin de Türkçü düşünce etrafında birleşmesine rağmen, Anadolu temelli bir halk direnişinin mümkün olarak ele alınmaması, Mustafa Kemal Paşa'nın üstlendiği sorumluluğun derecesini arttırmıştır (Karakaya, 2023, s. 32).

Atatürk milliyetçilik anlayışını “Ne Mutlu Türküm Diyene” sözleriyle ifade etmiştir (Erdoğan, 2022, s. 1184). Atatürk'e göre Türk milliyetçiliği; terakki ve inkişaf yolunda ve milletler arası temas ve münasebetlerde, bütün çağdaş milletlere paralel ve onlarla bir ahenkte yürümekle beraber, Türk içtimai heyetinin hususî seciyelerini ve başlı başına bağımsız hüviyetini korumuş bulunmaktadır (İnan, 1977; Keskin, 1998, s. 363).

Mustafa Kemâl'e göre milliyet prensibi, Türklüğümüzü korumak için çokça itina gösterilecek bir prensiptir (Keskin, 1998, s. 364). Sonuç olarak, Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı, Türk milli kimliğini güçlendiren ve bağımsız bir Türkiye'nin temellerini atan önemli bir faktördür. Demokratik değerler temelinde Türk milliyetçiliği, Türk milleti çatısını geniş tutmuş, aşırılıklara ve dışlayıcılıklara fırsat vermeden kendi meşruiyetini müdafaa amacını gütmüştür (Karakaya, 2023, s. 45).

2. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın amacı, yöntemi ve bulguları açıklanmıştır.

2.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, 1977-2022 yıllarını kapsayan dönemde Web of Science' da (WOS)² taranan ve “Contemporary Turkish Thought (Çağdaş Türk Düşüncesi)” kavramını içeren tüm yayınların bibliyometrik analizinin yapılması amaçlanmıştır.

2.2. Veri ve Analiz

Bibliyometrik analiz, belirli bir konu veya alanla ilgili tüm yayınları kapsayarak temel araştırmayı veya yazarları ve bunların ilişkilerini tanımlayabilen bilimsel, bilgisayar destekli bir inceleme metodolojisidir (De Bellis, 2009; Han vd., 2020, s. 2). Bibliyometri ile hangi ülkelerin belirli bir alanda daha fazla araştırma yaptığına dair veriler elde edilebilmekte ve bu durum bir ülkenin belirli bir alanda ne kadar etkin olduğunu göstermektedir. Bununla beraber hangi yazarların belirli bir alanda daha fazla yayın yaptığı belirlenebilmekte, hangi üniversitelerin belirli bir alanda daha fazla araştırma yaptığına dair bilgiler sağlanabilmekte, hangi dergilerin belirli bir alanda daha fazla eser yayımladığına dair veriler elde edilebilmekte, hangi ülkeler, yazarlar, üniversiteler veya kurumlar arasında daha fazla iş birliği olduğu belirlenebilmektedir. Kısaca bibliyometrik analizler, bilimsel araştırma ve yayın stratejilerini geliştirmek, araştırma alanlarını anlamak ve gelecekteki

çalışmalar için rehberlik sağlamak amacıyla kullanılması ile ayrıca büyük veri setlerini işleyebilme kapasitesine sahip olduğundan ve sonuçları görsel olarak sunabildiğinden bu çalışmada tercih edilmiştir. Çalışmada uygulanan bibliyometrik analiz aşağıdaki bileşenleri içermektedir:

Şekil 1. Çalışmada Uygulanan Bibliyometrik Analiz Bileşenleri

Kaynak: Şekil 1 yazar tarafından oluşturulmuştur.

Öncelikle çalışmada “Contemporary Turkish Thought (Çağdaş Türk Düşüncesi)” kavramının ilgili başlık, içerik ve anahtar kelime kategorilerinde tüm dillerde ve tüm yayın türlerinde taranması amaçlanmıştır. Ardından yayınların dağılımını belirlemek için yıl bazlı yayınlanan eserlerin sayısı belirlenmiştir. Daha sonra ortak yazar analizi, yazarların atıf analizi, ülkelerin atıf analizi, kurumların bibliyometrik eşleşme analizi, anahtar sözcük analizi, yazarların bibliyografik eşleşme analizi ve son olarak ortak yazarların kurumları analizi yapılmıştır. Böylelikle bir çalışmanın etkisini ve önemini belirlemek için makalelerin ve çalışmaların diğer çalışmalara olan atıfları tespit edilmiş, atıf sayısı ve iş birlikleri gibi özellikler ortaya çıkarılmış, konunun literatürdeki trendleri tespit edilmiş, yayınların ve yazarların coğrafi dağılımı irdelenmiş, yayınların ve atıfların zaman içindeki değişiklikleri gözlemlenmiştir.

Bu bağlamda uygulanan yöntemin akademik yayınları yönlendiren faktörleri ve bilimsel iletişimi etkileyen dinamikleri anlamak için kullanışlı olduğu düşünülmektedir. Bu çalışma, “Contemporary Turkish Thought (Çağdaş Türk Düşüncesi)” ile ilgili 1977-2022 yıl aralığında Web of Science (WOS)’ ta taranan çalışmaların bibliyometrik analizi ile sınırlıdır.

VOSviewer; ortak alıntılara, bibliyografik bağlantılara (kurumlar, yazarlar, eserler), dergiler ve araştırmacılar ile bireysel yayınlar arasındaki ortak yazarlık ilişkilerine dayalı bibliyometrik ağlar oluşturmak ve

görselleştirmek için kullanılan bir araçtır (Donthu vd., 2021, Moral-Muñoz vd., 2020, Guo vd., 2021; Wang ve Kim, 2023, s. 7). Bu çalışmada, alanda yayınlanan çalışmaları takip etmek, literatürdeki boşluk ve anahtar kelimeleri ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Bu bağlamda analizleri görselleştirilerek inceleme özelliği sunduğundan ve harita öğeleri içerdiğinden çalışmanın analizleri VOSviewer paket programının 1.6.9 versiyonu (Van-Eck ve Waltman, 2023) ile yapılmıştır.

3.BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde analiz neticesinde ortaya çıkan bulgular yer almaktadır.

Araştırmaların güvenilirliği ve kalitesi açısından uygun veri kaynaklarının seçilmesi çok önemlidir. Bilimsel literatürün geniş kapsamlı bir veri tabanı olması nedeniyle bu çalışmada WOS veri tabanı kullanılmıştır. Elde edilen veriler; yazar, atıf sayısı, ülke, kurum ve anahtar kelime analizleri ile yayın yılı, yayın dili ve indeks bilgisi kategorileri bağlamında değerlendirilmiştir.

Tablo 1. Yayınlanan Eserlerin Yıl Bazlı Dağılımı

Yıl	Yayınlanan eser sayısı	%	Yıl	Yayınlanan eser sayısı	%
2022	151	7,76	1999	6	0,30
2021	173	8,9	1998	5	0,25
2020	159	8,17	1997	6	0,30
2019	122	6,27	1996	9	0,46
2018	125	6,42	1995	4	0,20
2017	121	6,22	1994	3	0,15
2016	116	6	1993	2	0,10
2015	90	4,62	1992	1	0,05
2014	108	5,55	1991	-	
2013	102	5,24	1990	-	
2012	99	5,08	1989	-	
2011	84	4,31	1988	3	0,15
2010	86	4,42	1987	-	
2009	80	4,11	1986	-	
2008	66	3,39	1985	-	
2007	57	2,93	1984	1	0,05
2006	43	2,21	1983	-	
2005	38	2	1982	-	

2004	23	1,18	1981	1	0,05
2003	20	1,02	1980	1	0,05
2002	22	1,13	1979	-	
2001	5	0,25	1978	-	
2000	13	0,66	1977	1	0,05

Kaynak: Tablo 1 Web of Science veri tabanı kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yıl bazlı dağılıma bakıldığında en fazla yayın yapılan yıl 173 eser (%8,9) ile 2021 yılıdır. Akabinde 159 eser (%8,17) ile 2020 yılı gelmektedir. 2020'den 2021'e olan artışta, araştırmacıların Çağdaş Türk Düşüncesine odaklanan eserlere ilgilerinin arttığını söyleyebiliriz. 2022 yılında ise 151 eser (%7,76) yayınlanmıştır. 2022'deki düşüş, bu alandaki ilginin dönemsel olarak değişebileceğini işaret edebilmektedir. En az eser (1 eser) ile 1992, 1984, 1981, 1980 ve 1977 yıllarında yayınlanmıştır (%0,05). Bu bağlamda bu yıllara dair eserler incelenerek o dönemlere özgü ve dikkate değer düşünceler gün yüzüne çıkarılabilir.

Tablo 2. Yayınlanan Eserlerin Yayın Türüne Göre Dağılımı

Yayın Türü	Yayın Sayısı	%
Dergi Makalesi	1877	96,50
Kitap Bölümü	40	2,06
Konferans Bildirisi	28	1,44
Toplam	1945	100

Kaynak: Tablo 2 Web of Science veri tabanı kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yayınlanan eserlerin yayın türüne göre dağılımına bakıldığında en fazla yayın türü dergi makalesine aittir (1.877). Dergi makalesi, yayınlanan eserlerin %96,50'sini oluşturmaktadır. Bu veriler, yayın türlerinden dergi makalelerinin daha baskın olduğunu göstermektedir. Diğer yandan en az yayın türü ise %1,44 ile konferans bildirisine aittir. Bu bağlamda konferans bildirilerinin daha düşük bir oranda yayınlanması, araştırmacıların daha çok dergi makaleleri üzerinde çalıştığını veya konferanslarda sunum yapmak yerine yazılı eserler üzerine daha fazla odaklandıklarını gösterebilir.

Tablo 3. Yayınlanan Eserlerin Ülkelere Göre Dağılımı

Ülkeler	Yayın Sayısı	%
Türkiye	1.588	81,70
Amerika Birleşik Devletleri	86	4,50
İngiltere	45	2,31

*1997-2022 Yılları Arasındaki Çağdaş Türk Düşüncesi Üzerine Yapılan Çalışmaların
Bibliyometrik Analizi*

Rusya	21	1,07
Almanya	19	1
KKTC	11	0,57
İtalya	10	0,51
Fransa	8	0,41
İran	8	0,41
Avustralya	7	0,36
Çin	7	0,36
Polonya	6	0,30
İsrail	5	0,26
Malezya	5	0,26
Hollanda	5	0,26
İspanya	5	0,26
İsviçre	5	0,26
Kanada	4	0,20
Norveç	4	0,20
Çek Cumhuriyeti	4	0,20
Yunanistan	4	0,20
Japonya	4	0,20
Meksika	4	0,20
İsveç	3	0,15
Galler	3	0,15
Bulgaristan	3	0,15
Hırvatistan	3	0,15
Finlandiya	3	0,15
İskoçya	3	0,15
Sırbistan	3	0,15
Singapur	3	0,15
Slovenya	2	0,10
Ermenistan	2	0,10
Avusturya	2	0,10
Bangladeş	2	0,10
Bosna Hersek	2	0,10
Brezilya	2	0,10
Danimarka	2	0,10
Gürcistan	2	0,10
Macaristan	2	0,10

Hindistan	2	0,10
Irak	2	0,10
İrlanda	2	0,10
Kırgızistan	2	0,10
Fas	2	0,10
Katar	2	0,10
Romanya	2	0,10
Suudi Arabistan	2	0,10
Güney Afrika	2	0,10
Güney Kore	2	0,10
Birleşik Arap Emirlikleri	2	0,10
Ukrayna	2	0,10
Afganistan	1	0,05
Belçika	1	0,05
Estonya	1	0,05
İzlanda	1	0,05
Endonezya	1	0,05
Kazakistan	1	0,05
Kosova	1	0,05
Lübnan	1	0,05
Nepal	1	0,05
Yeni Zelanda	1	0,05
Pakistan	1	0,05
Portekiz	1	0,05
Sudan	1	0,05
Tunus	1	0,05
Toplam	1.945	100

Kaynak: Tablo 3 Web of Science veri tabanı kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yayınlanan eserlerin ülkelere göre dağılımına bakıldığında en fazla yayın sayısı 1.588 ile Türkiye'ye aittir (%81,70). İlk beşte yer alan diğer ülkeler ise 86 eser (%4,50) ile Amerika Birleşik Devletleri, 45 eser (%2,31) ile İngiltere, 21 eser (%1,07) ile Rusya ve 19 eser (%1) ile Almanya'dır. Türkiye'nin bu alandaki yayın sayısının diğer ülkelerin toplamından çok daha fazla olması dikkat çekicidir. Bu durum, Türkiye'deki araştırmacıların, Çağdaş Türk Düşüncesini anlama ve analiz etme konusundaki aktif katılımını yansıttığından bahsedilebilir. Ancak, diğer ülkelerin de bu konuya belirli bir ilgi ve katkıda buldukları görülmektedir.

Tablo 4. Yayınlanan Eserlerin Yayın Diline Göre Dağılımı

Yayın Dili	Yayın Sayısı	%
İngilizce	1.222	62,9
Türkçe	643	33,04
Rusça	25	1,27
Fransızca	21	1,07
Almanca	19	0,97
İspanyolca	5	0,25
İtalyanca	4	0,2
Estonca	1	0,05
Norveççe	1	0,05
Lehçe	1	0,05
Portekizce	1	0,05
Slovakça	1	0,05
Slovenca	1	0,05
Toplam	1.945	100

Kaynak: Tablo 4 Web of Science veri tabanı kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yayınlanan eserlerin yayın diline göre dağılımına bakıldığında en fazla yayın sayısı 1.222 ile İngilizce dilindedir. İngilizce dilinde yayınlanan eserler, yayın diline göre dağılımın %62,9'unu oluşturmaktadır. En az yayın dili ise %0,05 oranı ile Estonca, Norveççe, Lehçe, Portekizce, Slovakça ve Slovenca dillerine aittir. Bu sonuç, İngilizce dilinin bilimsel iletişim ve paylaşım açısından yaygın olarak tercih edildiğini ve bu dilde çalışma yapan araştırmacıların eserlerini daha geniş bir kitleye ulaştırma konusunda avantajlı olduklarını gösterebilir. Dahası, bu sonuç İngilizce dilinin uluslararası alanda etkili bir iletişim aracı olarak kullanılmasını gösterirken, diğer dillerde yapılan çalışmaların uluslararası alanda daha fazla tanıtılması ve erişilebilir hale getirilmesinin önemini de vurgulamaktadır.

Tablo 5. Yayınlanan Eserlerin İndeks Bilgisine Göre Dağılımı

İndeks Bilgisi	Yayın Sayısı	%
Emerging Sources Citation Index (ESCI)	825	42,40
Science Citation Index Expanded (SCI-EXPANDED)	621	31,90
Social Sciences Citation Index (SSCI)	267	13,74
Arts & Humanities Citation Index (A&HCI)	168	8,70
Book Citation Index – Social Sciences & Humanities (BKCI-SSH)	32	1,64

Conference Proceedings Citation Index – Science (CPCI-S)	21	1,07
Conference Proceedings Citation Index – Social Science & Humanities (CPCI-SSH)	7	0,35
Book Citation Index – Science (BKCI-S)	4	0,20
Toplam	1.945	100

Kaynak: Tablo 5 Web of Science veri tabanı kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yayınlanan eserlerin indeks bilgisine göre dağılıma bakıldığında en fazla yayın sayısı 825 (%42,40) ile Emerging Sources Citation Index (ESCI) indeksine aittir. Akabinde 621 eser ve %31,90 oranı ile Science Citation Index Expanded (SCI-EXPANDED) indeksi gelmektedir. Yayınlanan eserlerin indeks bilgisine göre dağılımının en az olduğu indeks ise %0,20 oranı ile “Book Citation Index – Science (BKCI-S)”dir. Bu durum, kitapların yerine dergi makalelerinin veya diğer yayın türlerinin daha fazla tercih edildiğini göstermektedir.

3.1. Ortak Yazar Analizi

Ortak yazar analizi, araştırmacıların ortak yayınlarını ve ortak ilgi alanlarını görselleştirerek aralarındaki iş birliklerinin anlaşılmasına fayda sağlamakla birlikte VOSviewer, ortak yazarlık ağlarının görsel bir temsilini sağlayarak, belirli bir alan veya konu içindeki araştırma iş birliklerini ve eğilimleri tanımlamayı kolaylaştırmaktadır. Ortak yazar analizi, alana katkıda bulunan bireyler ve kuruluşlar arasındaki iş birliği mekanizmalarına dair içgörü sağlamaktadır (Glänzel ve Schubert, 2005; Wang ve Kim, 2023, s. 9).

Tablo 6’ da yazarlar arası iş birliğini gösteren ortak yazar bağlarına dair sonuçlara yer verilmiştir.

Tablo 6. Yazarlar Arası İş Birliğini Gösteren Ortak Yazar Bağları

Yazar Bilgisi	Yayın Sayısı	Atıf Sayısı	Toplam Bağlantı Gücü
Gürkan Öztürk	16	75	88
Hamit Acemoğlu	11	73	41
Murat Akyol	4	135	41
Yüksel Küçükzeybek	4	135	41
Mustafa Oktay Tarhan	4	135	41
Ercan Korkut	6	63	39
Bülent Aydınlı	7	42	36
Ömer Araz	6	83	36
Emrah Alper	5	40	36
Ahmet Alacacıoğlu	4	169	36
H., Karadede	2	456	3
E., Ünlü	2	456	3

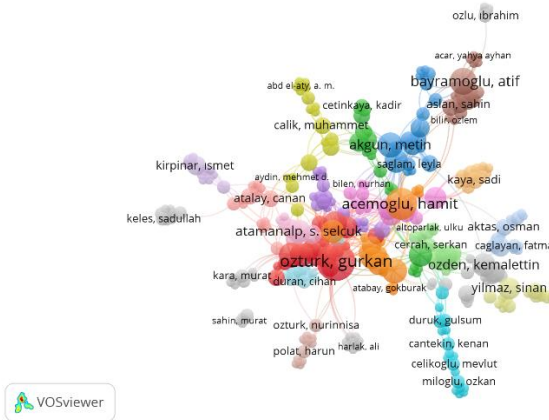
Seyit Ahmet, Oymak	1	197	2
Karim Benzerara	1	188	7
Gordon E., Brown	1	188	7
Francois Guyot	1	188	7
Jozef Kazmierczak	1	188	7
Purificacion Lopez-Garcia	1	188	7
Nicolas Menguy	1	188	7
Tolek Tyliczszak	1	188	7
Tae-Hyun Yoon	1	188	7

Kaynak: Tablo 6 yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 6'ya göre Gürkan Öztürk 16 esere sahip olup atıf sayısı 75'tir. En fazla toplam bağlantı gücüne sahip yazardır (88 toplam bağlantı gücü). Hamit Acemoğlu 11 esere sahip olup atıf sayısı 73, toplam bağlantı gücü ise 41 ile 2. sırada yer almaktadır. Akabinde 4 yayın sayısı, 135 atıf sayısı ve 41 toplam bağlantı gücü ile Murat Akyol, Yüksel Küçükzeybek ve Mustafa Oktay Tarhan adlı yazarlar yer almaktadır. En fazla atıf alan yazarlar 2 eser, 456 atıf sayısı ve 3 toplam bağlantı gücü ile H. Karadede ve E. Ünlü'dür.

Yazarların ortak yazarlık analizi bağlamında, en çok bağlantılı yazarları belirleme amacıyla en az 1 yayın ve en az 1 atıf kriterini sağlamak koşuluyla sunulan ortak yazar analizine ait 2.899 birim 25 küme ve 1.269 bağlantı ve 1.513 toplam bağlantıdan oluşan ağ haritası Şekil 2' de sunulmuştur.

Şekil 2. Yazarlar Arası İş Birliğini Gösteren Ortak Yazar Bağlarına Ait Ağ Haritası

Kaynak: Şekil 2 yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2. Yazarların Atıf Analizi

Yazarların atıf analizini belirlemek amacıyla, alıntılara dayalı bibliyometrik ağlar oluşturulması ve görselleştirilmesi açısından VOSviewer kullanılımasının uygun olacağı önerilmiştir (Donthu vd. 2021, Moral-Muñoz vd., 2020, Guo vd., 2021; Wang ve Kim, 2023, s. 7).

Atıf ağlarının katmanlaşma durumunu belirlemek amacıyla en az 1 yayın ve en az 1 atıf kriterini sağlamak koşuluyla yazar atıf analizi bağlamında yıl bazlı katmanlaşma durumu tespit edilmiştir. Analiz neticesinde aralarında bağlantı olduğu tespit edilen 484 gözlem biriminde 26 birim, 6 küme ile 91 bağlantı gücü ve 178 toplam bağlantı gücü olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 7. Yazarların Atıf Analizi

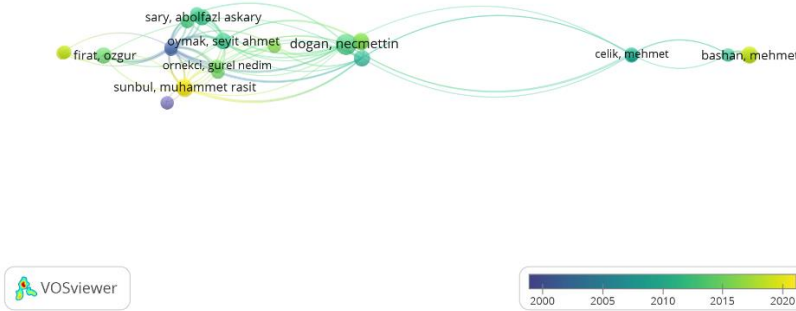
Yazar Bilgisi	Yayın Sayısı	Atıf Sayısı	Toplam Bağlantı Gücü
H. Karadede	2	456	39
E. Ünlü	2	456	39
Ahmet Alacacıoğlu	4	169	0
Murat Akyol	4	135	0
Yüksel Küçükzeybek	4	135	0
Mustafa Oktay Tarhan	4	135	0
A. Karaman	2	132	0
Umut Varol	2	124	0
Yaşar Yıldız	2	124	0
Betül Bolat Küçükzeybek	3	123	0
İbrahim Vedat Bayoğlu	3	122	0
Lütfiye Demir	2	118	0
Ahmet Dirican	2	118	0
Çiğdem Erten	2	118	0
İşıl Somali	2	118	0
Muhammet Raşit Sünbül	3	103	18
Mehmet Varol	3	103	18
Çetin R. Kayaoğlu	5	98	48
Y. Tüzün	5	98	48
İsmail H. Aydın	4	79	34
H. H. Kadioğlu	4	79	34
E. Takçı	4	79	34
Necmettin Doğan	5	49	31
Seyit Ahmet Oymak	3	80	30
Samet Feyyaz Hamamcı	3	60	24

Özgür Fırat	3	60	15
Nesimi Özkurt	4	57	28
Deniz Sarı	4	57	28
Seyit Ahmet Oymak	3	49	23
Mehmet Çelik	2	47	21
Abolfazi Askary Sary	3	46	19
Maryam Mohammadi	2	41	15
Mehmet Başhan	3	11	2
Gürel Nedim Örneği	2	8	10

Kaynak: Tablo 7 yazar tarafından oluşturulmuştur.

En çok atıf alan yazarlar 2 eser, 456 atıf ve 39 toplam bağlantı gücü ile H. Karadede ve E. Ünlü'dür. Akabinde 2 eser ve 169 atıf sayısı ile Ahmet Alacacıoğlu gelmektedir. Yazarın atıf sayısı yüksek olmasına rağmen toplam bağlantı gücü bulunmamaktadır.

Şekil 3. Yazarların Atıf Bağlarının Yıl Bazında Katmanlaşma Durumu

Kaynak: Şekil 3 yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.3. Ülkelerin Atıf Analizi

Bir alandaki yayın metriklerine dayanarak, o alanın verimliliğini ölçerek tespit etmek mümkündür. Bu bağlamda yazarlar, kurumlar veya ülkeler arasındaki ilişkileri keşfetmek için bilimsel bir harita kullanılabilir (Donthu vd., 2021, Silva vd., 2019; Wang ve Kim, 2023, s. 7).

Yayınlanan çalışmaların ülke bazlı atıflara ilişkin yıl bazlı katmanlaşma durumunu belirlemek üzere bir ülkenin en az 1 çalışma yayınlanmış olması ve en az 1 atıf almış olma şartını taşımasına dikkat edilmiştir. Yapılan analiz neticesinde arasında ilişki olduğu tespit edilen 58 gözlem birimi üzerinden analiz gerçekleştirilerek 19 küme olduğu, 32 bağlantı gücü ve 78 toplam bağlantı gücüne sahip olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 8. Ülkelerin Atıf Analizi

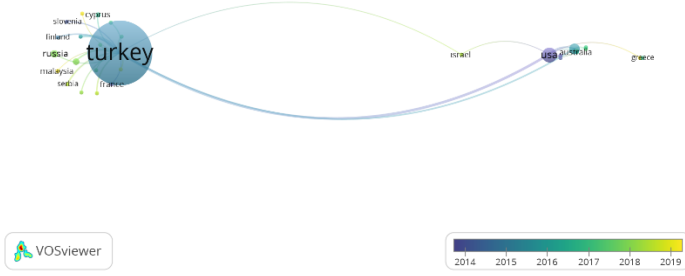
Ülkeler	Yayın Sayısı	Atıf Sayısı	Toplam Bağlantı Gücü
Türkiye	1.588	9.256	64
Amerika Birleşik Devletleri	86	980	19
İngiltere	45	587	11
Rusya	21	70	2
Almanya	19	230	4
Kıbrıs	11	21	2
İtalya	10	92	0
Fransa	8	252	1
İran	8	63	13
Avustralya	7	24	2
Çin	7	95	2
Polonya	6	206	2
İsrail	5	6	2
Malezya	5	15	1
Hollanda	5	179	3
İspanya	5	167	0
İsviçre	5	0	0
Kanada	4	37	1
Norveç	4	163	0
Çek Cumhuriyeti	4	51	0
Yunanistan	4	38	1
Japonya	4	31	0
Meksika	4	22	3
İsveç	3	31	0
Galler	3	58	0
Bulgaristan	3	12	2
Hırvatistan	3	7	2
Finlandiya	3	21	3
İskoçya	3	13	0
Sırbistan	3	4	4
Singapur	3	8	1
Slovenya	2	27	2
Güney Kore	2	224	0
Kırgızistan	2	26	0
Avusturya	2	15	1

Fas	2	12	0
Suudi Arabistan	2	12	0
Hindistan	2	9	0
Danimarka	2	8	2
Romanya	2	8	0
İrlanda	2	8	0
Katar	2	7	1
Ermenistan	2	3	0
Bangladeş	2	6	3
Bosna Hersek	2	3	0
Brezilya	2	1	0
Irak	2	1	0
Birleşik Arap Emirlikleri	2	1	0
Gürcistan	2	0	0
Macaristan	2	0	0
Güney Afrika	2	0	0
Ukrayna	2	0	0
Estonya	1	7	0
Portekiz	1	7	0
Lübnan	1	7	0
Yeni Zelanda	1	1	0
Kazakistan	1	1	0
Afganistan	1	0	0
Belçika	1	0	0
Kosova	1	0	0
Nepal	1	0	0
Pakistan	1	0	0
Sudan	1	0	0
Endonezya	1	0	0
Tunus	1	0	0
İzlanda	1	0	0

Kaynak: Tablo 8 yazar tarafından oluşturulmuştur.

En fazla atıf alan ülkeler; Türkiye (9.256 atıf), ABD (980 atıf) ve İngiltere (587 atıf) olmuştur. Eser sayısı olarak ise sıralamada Türkiye (1.588 yayın), ABD (86 yayın), İngiltere (45 yayın) şeklindedir.

Şekil 4. Ülkelerin Atıf Bağlarının Yıl Bazında Katmanlaşma Durumu

Kaynak: Şekil 4 yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.4. Kurumların Bibliyometrik Eşleşme Analizi

Kurumların bibliyometrik eşleşme analizine dair kurumların bibliyografik eşleşme bağlarının yıl bazında katmanlaşma durumunu tespit etmek amacıyla 1 kurumun en az 1 çalışma yayınlamış olması ve en az 1 atıf almış olması şartı ile aralarında ilişki olduğu tespit edilen 757 gözlem birimi ile analiz gerçekleştirilen analiz sonucunda 11 küme, 306 bağlantı gücü ve 488 toplam bağlantı gücü olduğu tespit edilmiştir. Bu tür eşleşmeler, çalışmanın ne kadar geniş bir kitleye yayıldığı tespit etmek açısından önemli olabilir.

Tablo 9. Kurumların Bibliyometrik Eşleşme Analizi

Kurum	Eser Sayısı	Atıf Sayısı	Toplam Bağlantı Gücü
Atatürk Üniversitesi	384	3.230	24
Dicle Üniversitesi	17	577	104
Hacettepe Üniversitesi	51	368	16
Harran Üniversitesi	4	310	71
Gazi Üniversitesi	47	250	5
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi	33	248	0
Ege Üniversitesi	26	231	3
Karadeniz Teknik Üniversitesi	22	205	7
Dokuz Eylül Üniversitesi	25	203	1
İstanbul Teknik Üniversitesi	26	201	32
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	12	198	1
Stanford Üniversitesi	2	376	0
Polonya Bilimler Akademisi	2	188	0

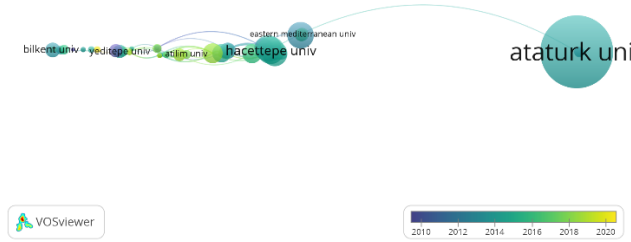
Hanyang Üniversitesi	1	188	0
Lawrence Berkeley Ulusal Laboratuvarı	1	188	0
Paris Üniversitesi	1	188	0

Kaynak: Tablo 9 yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 9’da yer alan kurumların bibliyometrik eşleşme analizine göre Atatürk Üniversitesi (384) eser, Hacettepe Üniversitesi (51) eser, Gazi Üniversitesi (47) eser, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (33) eser, Ege Üniversitesi ve İstanbul Teknik Üniversitesi (26) eser olduğu görülmektedir.

En çok atıf alan çalışmaların kurumları Atatürk Üniversitesi (3230 atıf), Dicle Üniversitesi (17 eser ve 577 atıf), Hacettepe Üniversitesi (51 eser ve 368 atıf), Harran Üniversitesi (4 eser ve 310 atıf), Gazi Üniversitesi (47 eser ve 250 atıf), İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (33 eser ve 248 atıf) şeklindedir. Bu durum bize Harran Üniversitesine ait yayın sayısı 4 olmasına rağmen atıf sayısının oldukça yüksek olduğunu göstermektedir.

Şekil 5. Kurumların Bibliyografik Eşleşme Bağlarının Yıl Bazında Katmanlaşma Durumu

Kaynak: Şekil 5 yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.5. Anahtar Sözcük Analizi

Anahtar sözcük analizi, belirli bir araştırma alanındaki bilgi yapısını belirlemek için bir araç sağlamanın yanında, bir bütün olarak alandaki gelişim eğilimlerini keşfetmenin bir yolunu sağlamaktadır (Wang vd., 2021; Wang ve Kim, 2023, s. 11).

Çalışmada en az 2 defa olmak koşuluyla aralarında ilişki bulunan ve en çok kullanılan anahtar kelimeler 145 birim, 16 küme, 403 bağlantı, 535 toplam bağlantı gücü açısından analiz edilmiştir.

Tablo 10. Anahtar Sözcük Analizi

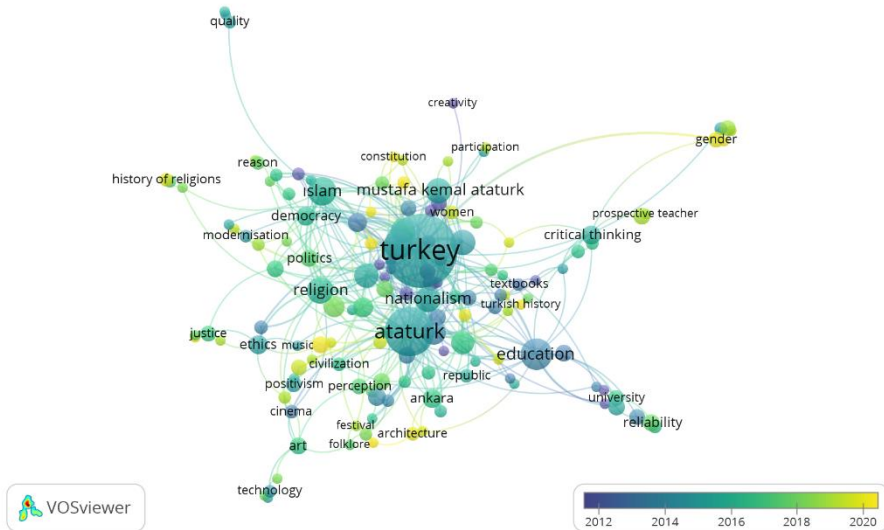
Anahtar Kelimeler	Anahtar Kelimenin Kullanım Tekrarı	Toplam Bağlantı Gücü
Türkiye	130	197

Mustafa Kemal Atatürk	73	112
Modernleşme	39	77
Eğitim	24	39
İslam	19	46
Osmanlı İmparatorluğu	19	33
Milliyetçilik	15	27
Kemalizm	14	27
Laiklik	9	27
Eleştirel Düşünme	9	9
Demokrasi	7	20

Kaynak: Tablo 10 yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 10’da anahtar kelimelerden 130 tekrar ile Türkiye (197 toplam bağlantı gücü sayısı), 73 tekrar ile Mustafa Kemal Atatürk (112 toplam bağlantı gücü sayısı), 39 tekrar ile modernization (modernleşme) (77 toplam bağlantı gücü sayısı), 24 tekrar ile education (eğitim) (39 toplam bağlantı gücü sayısı), 19 tekrar ile İslam (46 toplam bağlantı gücü sayısı), 19 tekrar ile Ottoman Empire (Osmanlı İmparatorluğu) (33 toplam bağlantı gücü sayısı), 15 tekrar ile nationalism (milliyetçilik) (27 toplam bağlantı gücü sayısı), 14 tekrar ile Kemalizm (Kemalizm) (27 toplam bağlantı gücü sayısı), 9 tekrar ile critical thinking (eleştirel düşünme) (9 toplam bağlantı gücü sayısı), 7 tekrar ile demokrasi (democracy) (20 toplam bağlantı gücü sayısı), 9 tekrar ile secularism (laiklik) (27 toplam bağlantı gücü sayısı), olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 6. En Sık Kullanılan Anahtar Kelime Bağlarının Yıl Bazında Katmanlaşma Durumu

Kaynak: Şekil 6 yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.6. Yazarların Bibliyografik Eşleşme Analizi

Çalışmada en az 1 eser yayınlarak aynı zamanda 1 atıfa sahip olma şartını taşıyan yazarların bibliyografik eşleşme analizi bağlamında 1.577 birim 67 küme 12.048 bağlantı ve 162.759 toplam bağlantı gücü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 11. Yazarların Bibliyografik Eşleşme Analizi

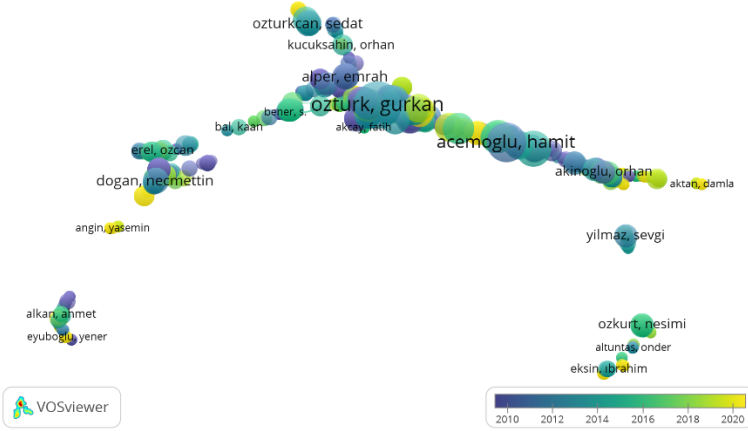
Yazar	Eser Sayısı	Atıf Sayısı	Toplam Bağlantı Gücü
Karim Benzerara	1	188	301
Gordon Brown	1	188	301
Francois Guyot	1	188	301
Jozef Kazmierczak	1	188	301
Purificaion Lopez-Garcia	1	188	301
Nicolas Menguy	1	188	301
Tolek Tyliszczak	1	188	301
Tae-Hyun Yoon	1	188	301
Mehtap Tan	9	114	418
Gürkan Öztürk	16	75	2389
Hamit Acemoğlu	11	73	917
Sedat Öztürkcan	5	69	999
Necmettin Doğan	5	49	1366
Emrah Alper	5	40	937
Özcan Erel	3	20	607
Atif Bayramoğlu	8	19	499
Orhan Akınoğlu	4	19	179
Yener Eyüboğlu	1	12	514
Orhan Küçükşahin	3	6	714
Yasemin Angin	1	4	11
Ahmet Alkan	2	2	324

Kaynak: Tablo 11 yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yazarlardan en fazla bibliyografik eşleşmeye sahip olan yazar 16 eser, 75 atıf ve 2.389 toplam bağlantı gücü ile Gürkan Öztürk adlı yazardır. Hamit Acemoğlu 11 eser, 73 atıf ve 917 toplam bağlantı gücüne; Mehtap Tan 9 eser, 114 atıf ve 418 toplam bağlantı gücüne; Sedat Öztürkcan 5 eser, 69 atıf ve 999 toplam bağlantı gücüne, Necmettin Doğan 5 eser, 49 atıf ve 1.366 toplam bağlantı gücüne sahip olduğu Tablo 11’de gösterilmektedir. Karim Benzerara, Gordon Brown, Francois Guyot, Jozef Kazmierczak, Purificaion Lopez-

Garcia, Nicolas Menguy, Tolek Tyliczszak, Tae-Hyun Yoon adlı yazarlara ait ise 1 eser, 188 atıf sayısı ve 301 toplam bağlantı gücü bulunmaktadır.

Şekil 7. Yazarların Bibliyografik Eşleşme Bağları

Kaynak: Şekil 7 yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.7. Ortak Yazarların Kurumları Analizi

Atıf sayısı en az 1 seçilerek 226 birim ile gerçekleştirilen analiz sonucunda toplamda 22 küme ve 1.860 bağlantı gücü ve 30.634 toplam bağlantı gücüne ulaşılmıştır.

Tablo 12. Ortak Yazarların Kurumları Analizi

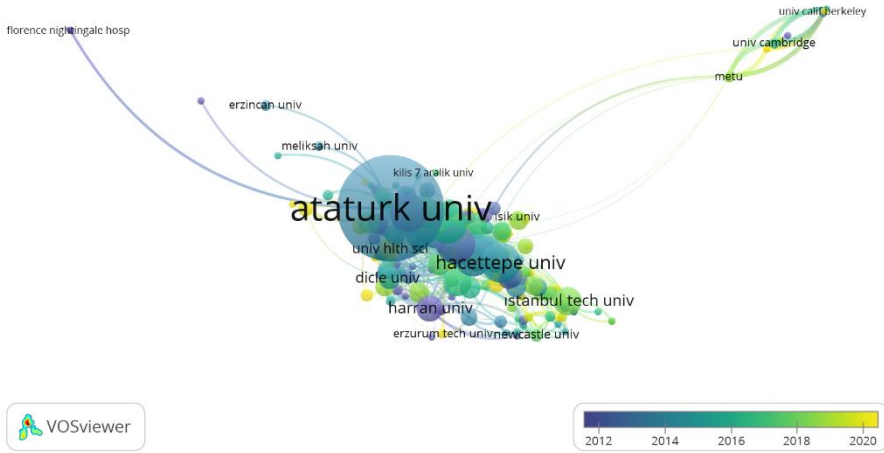
Kurum	Eser Sayısı	Atıf Sayısı	Toplam Bağlantı Gücü
Atatürk Üniversitesi	343	2.608	5.514
Harran Üniversitesi	26	570	2.238
Dicle Üniversitesi	16	318	1.777
Hacettepe Üniversitesi	49	277	892
Gazi Üniversitesi	47	250	1.061
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi	33	248	564
Ege Üniversitesi	26	231	573
Karadeniz Teknik Üniversitesi	22	205	622
Dokuz Eylül Üniversitesi	25	203	568
İstanbul Teknik Üniversitesi	26	201	754
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	12	198	141
Polonya Bilimler Akademisi	2	188	0

Fırat Üniversitesi	13	168	324
Cambridge Üniversitesi	4	167	1.455
Floransa Nightingale Hastanesi	2	107	137
Melikşah Üniversitesi	3	77	69
Erzincan Üniversitesi	4	18	53
Erzurum Teknik Üniversitesi	3	14	162
Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley	2	14	1.319

Kaynak: Tablo 12 yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 12’de ortak yazarların kurumları analiz edildiğinde Atatürk Üniversitesinde 343 eser, 2.608 atıf ve 5.514 toplam bağlantı gücü, Harran Üniversitesinde 26 eser, 570 atıf ve 2.238 toplam bağlantı gücü ve Dicle Üniversitesinde 16 eser, 318 atıf ve 1.777 toplam bağlantı gücü olduğu gösterilmiştir.

Şekil 8. Ortak Yazarların Kurumları Arasındaki Bağların Yıl Bazında Katmanlaşma Durumu

Kaynak: Şekil 8 yazar tarafından oluşturulmuştur.

Sonuç

Bu çalışmada bibliyometrik analiz açısından “Contemporary Turkish Thought (Çağdaş Türk Düşüncesi)” ile ilgili yapılan çalışmaların analizini görsel olarak sunmaya, araştırmalara kapsamlı bir genel bakış sağlamaya ve çalışmanın etkisi açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Konuyla ilgili yapılan

çalışmalar da Çağdaş Türk düşüncesinin dinamiklerini anlamak için rehberlik etmektedir. Yakın tarihte ve günümüzde Çağdaş Türk düşüncesinin sorunları ile ilgili yayınlanan metinlerin veri tabanları hayli önemlidir (Gündüz, 2005, s. 309). Bu çalışmada yayınlanan eserlerin indeks bilgisine göre dağılımında en fazla yayın sayısı 825 ile Emerging Sources Citation Index (ESCI) indeksine aittir.

Gündüz'e (2005, s. 311) göre Çağdaş Türk düşüncesinin bugün geldiği seviye maalesef çok yüksek olmamakla beraber Çağdaş Türk düşüncesinin meseleleri üzerinde çalışmak isteyen araştırmacıların, modernleşme dönemi boyunca Türk düşüncesinin şekillenmesinde etkili olan bir dizi alanı incelemesi gerekmektedir. Gündüz (2005, s. 311) bu alanlar arasındaki geçişkenliği anlamının, Türk düşüncesinin gelişimini ve değişimini daha derinlemesine kavramalarına yardımcı olacağını belirtmektedir. Modernleşme teorisi, genellikle toplumsal, ekonomik ve kültürel değişimlerin demokratikleşme üzerindeki etkilerine odaklanan, Yardımcı Geyikçi ve Çil'e (2019) göre demokratikleşme süreçlerinin kavranması ve sebep-sonuç ilişkisinin tanımlanarak anlamlandırılması ile açıklanması hususlarında tercih edilen yaklaşımlardan olmuştur. Demokratikleşme, toplumların çağdaş uygarlık standartlarına ulaşmasını destekleyen temel bir unsurlardan biri olmakla birlikte, Türkiye'nin de çağdaş uygarlık seviyesine erişebilmesi için toplumsal gelişmişliğe sahip ülkeler gibi eğitime odaklandığı bilinmektedir (Hotaman, 2020, s. 645). Yarımca'ya (2011, s. 3) göre çağdaş eğitim sistemi içerisinde disiplinler arası yaklaşım önemli bir yere sahip olup aynı zamanda güncel yaşamı da yansıtmaktadır. Yapılan bu çalışmada ele alınan "Contemporary Turkish Thought (Çağdaş Türk Düşüncesi)" kavramı farklı disiplinler arası yaklaşımlara konu olduğundan çeşitli perspektiflerden gelen bilgileri entegre etme imkânı sunmaktadır.

Yapılan bu çalışma da bibliyometrik analizde farklı disiplinlerden olan yayınlar, atıflar incelenmiş alandaki eğilimler ve gelişmeler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Makale sayısı tek başına yeterli bir ölçüt olmayıp makalelerin kalitesi ve etkisi de önemlidir. Genellikle alıntıların araştırmanın etkisini veya kalitesini yansıttığı varsayılmaktadır (Aksnes vd., 2019, s. 1). Bu çalışmada da yazarların, ülkelerin ve kurumların atıf analizi gerçekleştirilmiş bilimsel araştırmalarda ne kadar etkili olduğu değerlendirilmiştir.

Gelecekte yapılacak olan araştırmalar için modern Türkiye'nin siyasi, kültürel ve entelektüel evrimini anlamaya yönelik Çağdaş Türk düşüncesinin tarihsel bağlamlarda değerlendirildiği araştırmalar, kültürel bağlamını ve toplumsal etkilerini anlamaya yönelik çalışmalar ve dilin rolünü anlamaya yönelik çalışmalar yapılabilir. Çağdaş Türk düşüncesinde ahlâk, tasavvuf-tarikat, sosyal yapılar, halk kültürü, halk zihniyeti gibi kavramların üzerinde çalışılmasının gerekli olduğu belirtilmektedir (Gündüz, 2005, s. 313). Çoklu perspektiflerin konu üzerinde daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesinin konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu çalışma sadece WOS veri tabanında yer alan çalışmaların analizi ile sınırlı

kaldığından güncel gelişmeleri, farklı disiplinlerden gelen bakış açılarını ve araştırma trendlerini keşfetmek açısından belirli periyotlarda buna benzer çalışmaların farklı veri tabanlarında da araştırılması önerilmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Esra Sipahi Döngül: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Esra Sipahi Döngül: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Sipahi Döngül, E. (2024). Çağdaş Türk düşüncesi üzerine yapılan çalışmaların bibliyometrik analizi. *Akademik Hassasiyetler*, 11(24), 239-273. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1354550>

Kaynakça

- Akpolat, Y. (2016). Bir demodernize bilinç olarak muhafazakâr-modernleşme ya da tam batılılaşmaya/modernleşmeye direniş olarak kültür milliyetçiliği ya da modernleşme bilinçlerinin arz-ı endamı. *Sosyologca*, 6(11-12), 293-326.
- Aksakal, H. (2010). Türk modernleşmesinin ambivalent doğası: Modernleşme, milliyetçilik, medeniyet ilişkisi üzerinden Türkiye'yi okumak. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 2(1), 245-264.
- Aksakal, E. (2015). Modernist milliyetçi kuramlar ışığında türk milliyetçiliğine bakış. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 54, 203-221.
- Aksnes, D. W., Langfeldt, L. ve Wouters, P. (2019). Citations, citation indicators, and research quality: An overview of basic concepts and theories. *Sage Open*, 9(1), 1-17. <https://doi.org/10.1177/2158244019829575>

- Ana Britannica (1992). *Genel kültür ansiklopedisi*. İstanbul: Ana Yayıncılık ve Sanat Ürünleri Pazarlama A.Ş.
- Aslan, S. ve Yılmaz, A. (2001). Modernizme bir başkaldırı projesi olarak postmodernizm. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 93-108.
- Aslan, T. (2008). Siyasi, sosyal ve kültürel açıdan atatürk'ün liderliği üzerine bir deneme. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(2), 241-261.
- Bakan, S. Özdemir, H. ve Demirkanoğlu, Y. (2013). Türk modernleşmesinin bir aracı olarak harf inkılabı. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, 41-60.
- Berger, P. L. Berger, B. ve Kellner, H. (2000). *Modernleşme ve bilinç* (Çev. C. Cerit) İstanbul: Pınar Yayınları.
- Berkes, N. (1978). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Beyer, B. (1995). *Critical thinking*. Bloomington, IN: Phi Delta Kappa Educational Foundation.
- Bilge, A. S. (1966). *Milletlerarası politika*. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.
- Bilir, O. (2007). *Eleştirel kuram ve Türk düşüncesi* [yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Carr, K. (1988). How can we teach critical thinking? *Childhood Education*, 65(2), 69-73.
- De Bellis, N. (2009). *Bibliometrics and citation analysis: from the science citation index to cybermetrics*. Lanham: Scarecrow Press
- Demir, M., Bacanlı, H., Tarhan, S. ve Dombaycı, M. A. (2011). Quadruple thinking: Critical thinking. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 12, 545-551. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.02.066>
- Dinç, S. (2008, 1 Eylül). *Atatürkçü düşünce sistemine göre milliyetçilik ilkesi*. 18 Haziran 2023 tarihinde http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/sait_dinc_ataturkcu_dusunce_sistemi_milliyetcilik_ilkesi.pdf adresinden edinilmiştir.
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N. ve Lim, W.M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *J. Bus. Res*, 133, 285-296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
- Erdoğan, A. (2022). Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı. *International Journal of Social Humanities Sciences Research*, 9(84), 1176-1187. <https://doi.org/10.26450/jshsr.3113>
- Gellner, E. (2008). *Uluslar ve ulusçuluk*. (Çev. B. Ersanlı, G. G. Özdoğan). İstanbul: Hil Yayınları.
- Göçek, F. M. (1999). *Burjuvazinin yükselişi, imparatorluğun çöküşü*. Ankara: Ayraç Yayınları.

- Glänzel, W. ve Schubert, A. (2005). Analysing scientific networks through co-authorship. *Handbook of quantitative science and technology research: the use of publication and patent statistics in studies of s&t systems* içinde, (ss. 257-276). Berlin: Springer.
- Guo, Y.-M., Huang, Z. L., Guo, J., Guo, X.R., Li, H., Liu, M.Y., Ezzeddine, S. ve Nkeli, M.J. (2021). A bibliometric analysis and visualization of blockchain. *Future Gener. Comput. Syst.*, 116, 316–332. <https://doi.org/10.1016/j.future.2020.10.023>
- Gündüz, M. (2005). İsmail Kara- din ile modernleşme arasında çağdaş Türk düşüncesinin meseleleri. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 19, 307-318.
- Han, J., Kang, H.J., Kim, M. ve Kwon, G. H. (2020). Mapping the intellectual structure of research on surgery with mixed reality: Bibliometric network analysis (2000–2019). *Journal of Biomedical Informatics*, 109, 103516. <https://doi.org/10.1016/j.jbi.2020.103516>
- Hotaman, D. (2020). Eleştirel düşünme becerisi açısından öğrenme kuramları, öğrenme ortamları ve öğretmen davranışlarının incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(72), 637-647.
- İnan, A. (1977). *Türkiye cumhuriyeti ve Türk inkılâbı*. Ankara: T.T.K. Yayımları.
- İnalçık, H. (1943). *Tanzimat ve Bulgar meselesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kara, İ. (2003). Çağdaş Türk düşüncesi nasıl ele alınabilir? *Kutadgubilig: Felsefe Bilim Araştırmaları*, 0(4), 159- 227.
- Karbalaei, A. (2012). Critical thinking and academic achievement. *Medellin – Colombia*, 17(2), 121-128.
- Kaya, H. (1997). *Üniversite öğrencilerinde eleştirel akıl yürütme gücü* [doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Keskin, M. (1998). Atatürk'e göre millet ve Türk Milliyetçiliği. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 14(41), 360-373.
- Mazlum Aksoy, C. (2021). Milliyetçi ideolojinin tarihsel gelişimi. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 10(30), 659-677.
- Moral-Muñoz, J.A., Herrera-Viedma, E., Santisteban-Espejo, A. ve Cobo, M.J. (2020). Software tools for conducting bibliometric analysis in science: An up-to-date review. *Information Professional*, 29(1), 1-20. <https://doi.org/10.3145/epi.2020.ene.03>
- Musametov, B. (2021, 4-5 Aralık). *Eleştirel düşünmeye eleştirel bir yaklaşım*. 3rd International Symposium On Critical Analytical Thinking, (ISCAT2021): Online, Türkiye.
- NCEE (1988). *Anation at risk: the imperative for educational reform*. Washington OC: Government Printing Office.

- Oğuzhan, Ü. A. (2007). Türkiye’de modernleşmenin oluşumu ve Cumhuriyet dönemi Türk Romanında Batılılaşma olgusu: Kıralık Konak, Sözde Kızlar, Yaprak Dökümü. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 55 (2007/1), 111-144.
- Ortaylı, İ. (2004). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özkan Kerestecioğlu, İ. (2022, 11 Aralık). *Milliyetçilik ve modernleşme ilişkisi üzerine*. 17 Haziran 2023 tarihinde <https://www.kirmizilar.com/tr/index.php/konuk-yazarlar2/7418-milliyetçilik-ve-modernleşme-i-liskisi-uzerine> adresinden edinilmiştir.
- Özkırmımlı, Ü. (2008). *Milliyetçilik kuramları eleştirel bir bakış*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Özüçetin, Y. ve Karakaya, O. K. (2023). Cumhuriyet dönemi Türk modernleşmesinde milliyetçiliğin işlevi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(100. Yılında Cumhuriyet Özel Sayısı), 29-51. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.1313496>
- Patrick, J. J. (1986). Critical thinking in the social studies. *ERIC Digests*, 30, 1-4.
- Paul, R., & Elder, L. (2004). Critical thinking and the art of close reading. Part III. *Journal of Developmental Education*, 28(1), 36-37.
- Seferoğlu, S. S. ve Akbiyık, C. (2006). Eleştirel düşünme ve öğretimi. *H.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30, 193-200.
- Silva, F.S., Schulz, P.A., ve Noyons, E.C. (2019). Co-authorship networks and research impact in large research facilities: Benchmarking internal reports and bibliometric databases. *Scientometrics*, 118, 93-108. <https://doi.org/10.1007/s11192-018-2967-4>
- Şahin, M. (2015). Bir modernleşme ideolojisi olarak milliyetçiliğe karşılaştırmalı bir bakış. *Türk Yurdu Dergisi*, 104(329), 1-9.
- Turan, U., Fidan, Y. ve Yıldırım, C. (2019). Critical thinking as a qualified decision-making tool. *Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 8 (4), 1-18. <https://doi.org/10.7596/taksad.v8i4.2316>
- Wang, J. ve Kim, H.S. (2023). Visualizing the landscape of home IoT research: A bibliometric analysis using VOSviewer. *Sensors*, 23, 3086, 1-24. <https://doi.org/10.3390/s23063086>
- Wang, Y., Zhang, F., Wang, J., Liu, L. ve Wang, B. (2021). A bibliometric analysis of edge computing for internet of things. *Secur. Commun. Netw.*, 5563868, 1-10. <https://doi.org/10.1155/2021/5563868>
- Watson, G. ve Glaser, M. E. (1964). *Watson-glaser critical thinking appraisal manual form s*, New York: Harcourt, Brace & World Inc.
- Van Eck, N. J. ve Waltman, L. (2023, 23 Ocak). *VOSviewer manual*. 02 Haziran 2023 tarihinde https://www.vosviewer.com/documentation/Manual_VOSviewer_1.6.19.pdf adresinden edinilmiştir.

- Vural, A. G. R. A. ve Kutlu, Y. D. D. O. (2004). Eleştirel düşünme: Ölçme araçlarının incelenmesi ve bir güvenilirlik çalışması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 189-200.
- Yardımcı Geyikçi, Ş. ve Çil, U. (2019). Modernleşme teorisini yeniden düşünmek: Ekonomik kalkınma ve demokrasi ilişkisine eleştirel bir bakış. *OPUS International Journal of Society Researches*, 11(18), 2996-3022. <https://doi.org/10.26466/opus.561066>
- Yarımca, Ö. (2011). Disiplinler arası yaklaşıma dayalı bir durum çalışması. *Akademik Bakış Dergisi*, 25, 1-22.
- Yıldırım, E. (2022). Baykan Sezer'in modernleşmeye sosyolojik eleştirisi: Niçin modernleşme? *Sosyologca*, 24, 121-128.

Extended Abstract

In this study, it is aimed to reveal the effect of the study by presenting the analysis of the studies on "Contemporary Turkish Thought" visually. VOSviewer (Version 1.6.9) was preferred because it is a powerful tool used to understand the interaction, relationships, and trends of publications in scientific research, and it also offers researchers the opportunity to visually explore important topics and connections in the literature, especially in bibliometric analysis. In this context, the bibliometric analysis of the studies published in the Web of Science (WOS) between 1977 and 2022 was analyzed with the VOSviewer (Version 1.6.9) package program. Since the concept of "Contemporary Turkish Thought" discussed in this research is the subject of different interdisciplinary approaches, it offers the opportunity to integrate information from various perspectives. Since it was aimed to scan the title, content and keyword of the word "Contemporary Turkish Thought" in all languages and all types of publications, 1,945 works were accessed and analyzed. Looking at the year-based distribution of previously published works on "Contemporary Turkish Thought", the year with the highest number of publications is 2021 with 173 works. It is followed by 2020 with 159 works (8.17%). In the increase from 2020 to 2021, we can say that the interest of researchers in works focusing on Contemporary Turkish Thought has increased. In 2022, 151 works (7.76%) were published. The decline in 2022 may indicate that interest in this area may change periodically. It was published in 1992, 1984, 1981, 1980 and 1977 with the fewest works (1 work) (0.05%). In this context, by examining the works of these years, the thoughts specific to those periods and remarkable thoughts can be brought to light. In the distribution of the most published works by publication type, 1,877 journal articles were reached. Journal articles constitute 96.50% of the published works. These data show that journal articles are more dominant than publication types. On the other hand, the least type of publication belongs to the conference paper with 1.44%. In this context, a lower rate of conference proceedings may indicate that researchers are working more on journal articles or focusing more on written works rather than presenting at conferences. In

the distribution of published works by country, the highest number of publications is Türkiye with 1,588. Other countries in the top five are the United States with 86 works (4.50%), England with 45 works (2.31%), Russia with 21 works (1.07%) and Germany with 19 works (1%). It is noteworthy that the number of publications in this field in Türkiye is much higher than the sum of other countries. It can be mentioned that this reflects the active participation of researchers in Türkiye in understanding and analyzing Contemporary Turkish Thought. However, it seems that other countries have also shown a certain interest and contribution to this issue. The largest number of publications is in English with 1,222. Works published in English constitute 62.9% of the distribution according to the language of publication. The least common language is Estonian, Norwegian, Polish, Portuguese, Slovak and Slovenian with a rate of 0.05%. This result may indicate that the English language is widely preferred in terms of scientific communication and sharing, and that researchers working in this language have an advantage in delivering their works to a wider audience. When we look at the distribution of published works according to the index information, the highest number of publications belongs to the Emerging Sources Citation Index (ESCI) index with 825. It is followed by the Science Citation Index Expanded (SCI-EXPANDED) index with 621 works and a rate of 31.90%. The index with the lowest distribution of published works according to the index information is "Book Citation Index – Science (BKCI-S)" with a rate of 0.20%. This shows that journal articles or other types of publications are more preferred than books. According to the results of co-author connections, which show the cooperation between the authors, Gürkan Öztürk has the highest number of works with 16 works. Hamit Acemoğlu has 11 works, the number of citations is 73 and the total connection power is 41. Subsequently, there are authors named Murat Akyol, Yüksel Küçükzeybek and Mustafa Oktay Tarhan with 4 publication issues, 135 citations and 41 total connection power. The most cited authors are H. Karadede and E. Ünlü with 2 works, 456 citations and 3 total link strengths. The country with the most citations; Türkiye (9.256 citations). According to the bibliometric matching analysis of the institutions, Atatürk University is the leader with (384) works. The most commonly used keywords are Turkey with 130 repetitions, Mustafa Kemal Atatürk with 73 repetitions, modernization with 39 repetitions, education with 24 repetitions, Islam and the Ottoman Empire with 19 repetitions, nationalism with 15 repetitions, Kemalism with 14 repetitions, secularism and critical thinking with 9 repetitions, democracy with 7 repetitions. Since this study is limited to the bibliometric analysis of the studies published in the Web of Science (WOS) between 1977-2022, it is recommended to research similar studies in different databases in certain periods in order to explore current developments, perspectives from different disciplines and research trends. In addition, in future studies, the roles and trends of different regions in scientific production can be determined by examining the geographical distribution of publications. In addition, research in which contemporary

Turkish thought is evaluated in historical contexts in order to understand the political, cultural, and intellectual evolution of modern Türkiye, studies to understand its cultural context and social effects, and studies to understand the role of language can be carried out.

SLOGANLARLA İSLAMCILIK: ŞÛRÂ DERGISİNDE SİYASAL İDEOLOJİYİ SLOGANLARDAN OKUMAK*

Selin ŞAHİN** & Enes ŞAHİN***

Öz

Modern dönemde siyasal ve toplumsal yapıların değişmesi, ulus devletlerin ve demokratik rejimlerin dünya çapında yaygınlık kazanması toplumu yönetilen pozisyonundan siyasal karar verici pozisyonuna intikal ettirmiştir. Bu durum toplumun her kesiminin siyasal meseleler hakkında bilgi sahibi olmasını zarurî hale getirmiştir. Bu konuların felsefî ve sosyolojik derinliği olan meseleler olması toplumların yeni siyasal yöntemleri benimsemesi için farklı öğretim ve iletişim tarzlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ayrıca farklı siyasal ideolojileri savunan siyasal gruplar da fikirlerini toplumun her kesimine aktarmak için bu arayışa dahil olmuşlardır. Bahsi geçen arayışların neticesi olarak ortaya çıkan unsurlardan biri sloganlardır. Sloganların belli bir siyasal fikir ya da ideolojinin temel kabullerini, anahtar kavramlarla ve kolay akılda kalacak şekilde sunması devletler ve siyasal grupların sloganları sıkça kullanmasına sebebiyet vermiştir. Sloganları siyasal zihniyetlerini aktarma hususunda kullanan unsurlardan biri de İslamcı düşüncenin müntesipleri olmuştur. Bu doğrultuda Türkiye’de İslamcı düşüncenin 1970’lerdeki temel gerilimlerinin sloganlar etrafında ele alınmasının amaçlandığı çalışmada Şûrâ dergisinin kırk bir sayısında, sayfaların üst kısmında yer verilen sloganlar söylem analizi yöntemi ile incelenmiştir. Çalışmada elde edilen sonuç Şûrâ dergisinin dinî açıdan literalist ve dışlayıcı, toplumsal açıdan ötekileştirici ve siyasal açıdan devrimci bir söyleme sahip olduğu, dergideki sloganların bu anlayışları özetleme ve aktarma amacıyla kullanıldığı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Siyaset Bilimi, Siyasal Akımlar, İslamcılık, Şûrâ Dergisi, Sloganlar.

* Bu çalışma 09-10 Haziran 2022 tarihleri arasında Yeni Yüzyıl Üniversitesi tarafından gerçekleştirilen “Yeni Yüzyıl’da İletişim Kongresi” başlıklı etkinlikte Dr. Öğretim Üyesi Selin Şahin tarafından sunulan “Mottolarla Siyasal İletişim: Şûrâ Dergisinde Siyasal İdeolojüyü Sloganlarından Okumak” başlıklı sözlü bildirinin Dr. Öğretim Üyesi Enes Şahin ile yeniden değerlendirilmiş, genişletilmiş ve geliştirilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, selin.sahin@dpu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0071-6554>

*** Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, enes.sahin@dpu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5974-240X>

ISLAMISM IN SLOGANS: READING POLITICAL IDEOLOGY THROUGH SLOGANS IN ŞÛRÂ MAGAZINE

Abstract

In the modern period, the change in political and social structures and the spread of nation-states and democratic regimes around the world have moved society from the position of the governed to the position of political decision-makers. This has made it essential for all segments of society to be informed about political issues. The philosophical and sociological depth of these issues has led to the emergence of different ways of teaching and communication for societies to adopt these new political methods. Political groups advocating different political ideologies have also been involved in this quest to convey their ideas to all segments of society. One of the elements that emerged as a result of these searches is slogans. The fact that slogans present the basic assumptions of a political idea or ideology in key concepts and in a memorable way has led states and political groups to use slogans frequently. One of the elements that used slogans to convey their political mentality was the followers of Islamist thought. This study aims to discuss the main tensions of Islamist thought in Türkiye in the 1970s around slogans. In this regard, the slogans at the top of the pages in the forty-one issue of Şûrâ magazine were examined using the discourse analysis method. The conclusion obtained from the study is that Şûrâ magazine has a religiously literalist and exclusionary, socially marginalizing, and politically revolutionary discourse, and the slogans in the magazine are used to summarize and convey these understandings.

Keywords: *Political Science, Political Movements, Islamism, Şûrâ Magazine, Slogans.*

Giriş

Bireylerin hayatlarını toplumsal bir yapı içerisinde sürdürmesi siyasal yapı, kurum ve işleyişlerin ortaya çıkışını beraberinde getirmektedir. Bireyler öncelikli olarak can ve mal güvenliğini sağlamak yani yaşamlarını idame ettirebilmek için kendi talepleri doğrultusunda bir üst yönetim mekanizmasını var etmektedir. Bu doğrultuda klasik ve modern eserler tetkik edildiğinde toplumsal yaşantının siyasal bir yapıyı kendiliğinden şekillendirdiğine işaret edildiği görülmektedir (İbn Haldun, 2020, s. 213; Kınalızâde Ali Çelebi, 2016, ss. 376-383; Hobbes, 2007, ss. 79-85). Bu anlayış modern siyasal düşünce literatürü içerisinde toplum sözleşmesi (Rousseau, 2013) anlatısında karşılık bulmaktadır. Modern dönemde bilhassa demokratik rejimlerin yaygınlaşmasıyla birlikte bu durum iletişim hususunda da değişim ve dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Toplumsal mekanizmanın siyasal yaşantıyı var etmesinin bir neticesi olarak yöneten yönetilen ilişkisinin tesisiyle birlikte iletişim kurma tarzı siyasal bir forma bürünmekte ve böylelikle siyasal iletişim yalnızca siyasal kurum ve mekanizmalar içerisinde yer alan aktörler tarafından kurulan bir iletişim tarzı olmanın dışına çıkmaktadır. Mesele geniş bir bakış açısı etrafında değerlendirildiğinde

toplumun siyasal düşünce ve eylemlerine yön verme, onları şekillendirme maksadıyla gerçekleştirilen iletişim biçim ve süreçlerinin siyasal iletişim çerçevesinde değerlendirilmesi mümkün hale gelmektedir (Aziz, 2021, s. 3; Çankaya, 2019, s. 13; Avşar vd., 2021, s. 11).

Bireylerin hem siyasal hem toplumsal hayatı anlama ve sürdürme tarzlarının şekillendirilmesi noktasında Avrupa ve Türk matbuat tarihinde işlevsel bir mahiyeti bulunan dergiler (Meriç, 2006, ss. 102-107), siyasal iletişim sahasında önemli bir konuma sahiptir. Dergiler vasıtasıyla hem düşünce üretilip geliştirilmekte hem de düşüncenin varlığı muhafaza edilip görünür kılınmaktadır. Bu çerçevede düşünce dergileri-dergiciliği siyasal fikirlerin kalıcı kılınması ve aynı zamanda topluma intikal ettirilmesi hususunda kendisinden istifade edilen bir unsur haline bürünmektedir. Dergilerin yazar kadroları siyasal tasavvur, öneri ve tenkitlerini dergi sayfalarından topluma aktararak cemiyetin siyasal davranışlarına yön vermenin imkanını aramaktadır. Böylelikle dergi sayfaları siyasal mücadelelerin yürütüldüğü aktif bir saha haline gelmekte ve yazarlar da bu sahada okurlarını kendi düşünce çizgilerine çekmeye gayret göstermektedir.

Dergiler bu amaçlarını gerçekleştirmek için içlerinde yer alan yazıları önceleseler de dergilerde fikir aktarımının tek vasıtası bu olmamıştır. Neşredilen yazılarla beraber dergilerin kapakları, içlerinde yer alan sloganlar, karikatürler, resimler, illüstrasyonlar aracılığıyla da okurlara seslenilmektedir. Dergilerin içerisine yerleştirilebilecek her türlü yazılı ve görsel unsur iletişimin bir parçası haline getirilmektedir (Güngör, 2020, s. 49). Bu unsurlarda kullanılan kelime ve renkler dahi okuyucuya iletilmek istenen mesajın daha kalıcı ve etkili olmasını sağlamaya çalışarak bir düşünce ekolünün kendi ıstılah ve aksiyomlarının aktarılması sürecini tesis etmektedir. Bu meyanda Türk modernleşme devrinden itibaren dergilerin ve dergiciliğin siyasal fikirlerin kamuoyu ile buluşturulması maksadıyla işlevselleştirildiğini söylemek mümkündür.

Türkiye’de siyasal tasavvurlarını topluma intikal ettirme hususunda dergileri aracı kılan kesimlerden biri İslamcı düşüncenin müntesipleridir. İslamcılığın bir fikir olarak kendisini gösterdiği modernleşme devrinden beri İslamcılar içinde buldukları dönemin siyasal ve toplumsal atmosferine dair düşünce, tenkit ve önerilerini çıkarmış oldukları dergiler vasıtasıyla topluma kendi perspektiflerinden sunmuştur. Bu şekilde muhataplarının siyasal zihniyet ve davranışlarına etki ederken siyasal düzende gerçekleşmesini talep ettikleri değişim ve dönüşümleri de hayata geçirmenin imkanını yoklamışlardır. Bu doğrultuda çıkarılan dergiler sürdürülen zihniyet mücadelesinin bir parçası haline bürünmüştür. Dolayısıyla dergilerin düşünsel bir değişim ve dönüşümün yanı sıra pratiğe dönük taleplerin gerçekleşmesi maksadıyla da çıkarıldığı ifade edilebilir niteliktedir.

5 Ocak 1978 tarihinde yayın hayatına dahil olan ve kırk bir sayı yayımlanan *Şûrâ* dergisi de bu çerçevede yayımlanan dergilerden biridir. Dergi kadrosu, dergi içerisinde yer alan metinlerin yanı sıra gerek dergi kapaklarında

yer alan ifade ve görsellerle gerek iç sayfaların üst kısmında bulunan sloganlar ile okuyucularına siyasal mesajlarını iletmiştir. Bu çerçevede Türkiye’de 1960’lardan itibaren alan bulan beynelmilel İslamcılığın 1970’lerin son dönemindeki dinî, siyasî ve toplumsal zihniyetinin sloganlar vasıtasıyla ele alınmasının amaçlandığı çalışmada *Şûrâ* dergisinin sayfalarının üst kısımlarında yer alan sloganlar tetkik edilecek, sloganların temel konuları tespit edilip sınıflandırılarak bu sloganlar aracılığıyla siyasal ideolojinin nasıl aktarıldığı ortaya koyulacaktır.

Çalışmada yorumsamacı bir epistemoloji tasavvurundan hareketle, “Bir metni şekillendiren söylemin kendi bağlamı ve bu bağlamın ürettiği idrak tarzı içerisinde arkeolojisinin yapılması olarak hülasa edilebilecek...” (Şahin & Şahin, 2022, s. 242) söylem analizi yöntemi kullanılmıştır. Söylem analizi başlığı altındaki pek çok analiz tarzı arasından tercih edilen ise James Paul Gee’nin (2010) *An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method* serlevhali eserinde detaylı bir şekilde ele aldığı ve tartıştığı söylem analizi tarzı olmuştur. Gee (2010, ss. 8-10) hali hazırda var olan söylem analizi literatürünü takip ederek söylem analizi yöntemlerini açıklayıcı söylem analizi ve eleştirel söylem analizi olarak ikiye ayırmaktadır. Bununla beraber Gee’ye göre (2010, s. 9) aslında her söylem analizi özsel olarak eleştirel mahiyette olmalıdır çünkü ona göre dilin kendisi bizatihi politiktir. Gee (2010, ss. 17-20) dilin kimlik oluşturma, bağlantı kurma, toplumsal unsurları organize etme gibi farklı işlevleri olduğunu ifade etmektedir. Bu işlevler vasıtasıyla da üretim ilişkilerini kabullendirmek, siyasal sistemleri meşrulaştırmak, müesses nizamı eleştirmek ya da yeni toplumsal ve siyasal yapılar kurgulayıp dünyalar inşa etmek gibi neticeler elde edilebilmektedir (Gee, 2010, ss. 76-98). Gee’ye göre bir yöntem olarak söylem analizinin amacı iletişimsel unsurlar olan sözler, hitaplar, jestler, metinler (2010, s. 117) gibi araçların dilin hangi vasıtalarını kullanarak ne gibi neticeler elde etmeye çalıştığının çözümlenmesi ve çeşitli sorun ve tartışmaların incelenmesine yardım sağlamasıdır (2010, ss. 9-10). Ayrıca Gee (2010, s. 18) kimlik inşa eden dilin milliyet, cinsiyet, inanç gibi toplumsal unsurları şekillendirmesi ve çeşitli sınıflarla ilişkilendirmesi gibi işlevlerine de dikkat çekmektedir. Çalışmadaki sloganların dilin bu fonksiyonu ile ilgili bir okumasını yapabilme imkanı vermesi de söylem analizi yönteminin kullanılmasını daha önemli hale getirmektedir. Söylem analizi yönteminin söylemi belli bir tarihsel bağlam etrafında, toplumsal bir üretim olarak tasavvur etmesi de çalışmadaki sloganların 1960 sonrası Türkiye siyasetinin teşekkül ettirdiği fiilî ve fikrî şartlar doğrultusunda değerlendirilmesine imkan vermektedir.

Çalışmada derginin kırk bir sayısında yer verilen sloganların tamamı herhangi bir eksiltme veya sayı sınırı olmaksızın çalışmanın sınırlarına dahil edilmiştir. Yapılan tetkik neticesinde tekrarlar çıkarıldığında çalışmanın konusu olacak yüz on sekiz slogan tespit edilmiş, kullanılan yüz on sekiz slogan ise verdikleri mesajın ana unsurları etrafında temel düzeyde bir tasnife tabi tutulmuştur. Buna göre bu sloganlar din anlayışı; siyaset ve toplum

anlayışı ve öteki anlayışı kategorileri etrafında sınıflandırılabilir niteliktedir. Bu sınıfların tamamı doğrudan ya da dolaylı olarak siyasal bir fikriyatın zemini ve temel aksiyomlarını ortaya koyar mahiyettedir. Bununla beraber çalışmanın kaynağı olarak kullanılan yüz on sekiz sloganın tamamı doğrudan ya da dolaylı olarak siyasal bir mahiyete sahip olmamasından dolayı bu kategorilere dahil olmamıştır. Kategorizasyonda ilk ölçü sloganların içinde bulunan kavram ve temalar olmuştur. Söylem analizi yönteminin dilsel anlatıların içkin olduğu manaları ortaya çıkarma amacından hareketle içinde dinî ya da seküler ıstılahta siyasal bir manayı muhtevi kavramlar barındıran sloganlar çalışmaya dahil edilmiştir. NATO, laiklik, Masonluk, Amerika, Siyonizm gibi kavramlar yapıları itibarıyla kendiliğinden siyasal olarak kafir, zulüm, zalim, Ehl-i Sünnet, cihat, Şeriat gibi kavramlar bağlamsal olarak siyasal bir mahiyet arz etmektedir. Buna göre “Namaz dinin direğidir.”, “Allah’ı çokça zikredin.” gibi sloganlar içlerinde doğrudan ya da dolaylı siyasal manalar barındıran kavramlara sahip olmadığından çalışmadaki kategorilere girmemiştir. Gerçekleştirilen tasnifte temel arayış da bu doğrultuda sloganları oluşturan kavram setlerinin mahiyeti etrafında ortaya koyulmuştur. “Ya tam Müslüman olunur ya da hiç!” gibi sloganların kavram setleri doğrudan ve tamamen dinî bir mahiyettedir. Burada siyasal söylem dinsel bağlamın içerisinde inşa edilmektedir. Bu sebeple bu tip sloganlar dinî sloganlar olarak değerlendirilmiştir. “Masonlara, lionslara, rotaryenlere aldanma.”, “NATO’ya AET’ye hayır.” gibi sloganların kavram setleri ise bir dış grubu olumsuz olarak imleyen mahiyette olup bu şekilde kötü-şeytanî ötekiler oluşturma amacına matuftur. Bundan dolayı bu sloganlar öteki inşa eden sloganlar kategorisine dahil edilmiştir. Son olarak “Yaşasın dünya Müslümanlarının hak için olan mücadelesi”, “Şeriat gelecek vahşet bitecek.” gibi sloganlar ise kavram setleri açısından siyasal ve toplumsal süreç, kurum ya da arayışları merkeze alma hususiyetlerinden dolayı siyasal ve toplumsal sloganlar kategorisi etrafında tetkik edilmiştir.

1. BİR MESELE OLARAK TOPLUMA SİYASETİ ÖĞRETMEK: SLOGANLARI ORTAYA ÇIKARAN SÜREÇ

Modern öncesi dönemde siyasal yapının niteliği üzerine düşünüldüğünde bir süreç ve gereklilik olarak siyasal iletişimin var olmaması kendiliğinden anlaşılır hale gelmektedir. Toplumsal yapıların siyasal süreçler ve karar vericilerle neredeyse hiçbir irtibatının olmadığı, tebaanın devletle olan irtibatının neredeyse tamamen vergi müessesesi etrafında gerçekleştiği modern öncesi dönem, siyasete dair bilginin siyaseti yapan unsurlar ve entelektüel zümre tarafından üretildiği ve paylaşıldığı bir devri ifade etmektedir. Siyasetin toplumun kısıtlı bir zümresi tarafından bilinen bir bilim ve gerçekleştirilen bir faaliyet olması ona dair bilginin toplumun geri kalanına yayılmasına ve öğretilmesine yönelik özel bir çaba gösterilmesini hem işlevsiz hem de gereksiz kılmıştır. Klasik dönemde toplumun alelekseri tarafından bilinmesi istenen bilgi türünün başta dinî bilgiler olduğu düşünülebilir

niteliktedir. İnanç sahasının bu dönemde toplumların etrafında birleştiği temel hususiyet olması ve siyasal alan da dahil olmak üzere neredeyse her meselenin meşruiyet zemini olarak kabul edilmesi, bu sahaya dair temel düzeyde bilginin cemiyetin her ferdi tarafından bilinmesini de toplumsal ve siyasal devamlılık açısından bir zorunluluk haline getirmektedir (Şahin, 2022a, ss. 413-416). Klasik dönemde temel dinî bilgilerin pek çok farklı işlevi de olmakla beraber modern dönemdeki vatandaşlık bilgisi işlevini de muhtevî olduğunu söylemek mümkündür.

Modern döneme geçişle beraber toplumsal yapıların ulus kavram ve fikri etrafında teşekkül ettiği (Giddens, 2008, ss. 159-165), toplumsal sözleşme anlayışının merkezde olduğu, dinin cemiyetinin kurucu unsuru olmaktan çıktığı (Taylor, 2017, ss. 69-81; Bauberot, 2008, ss. 80-89) bir sistem kendisini göstermiştir. Bu sistem aynı zamanda siyasal yapı, süreç ve kararların doğrudan olmasa da toplumun kendisi tarafından, temsilcileri vasıtasıyla alındığı bir yapıyı da beraberinde getirmiştir. Siyasetin bir toplumsal oyaşma etrafında gerçekleşmesi ise modern öncesi dönemde toplumun yönetici zümrelerinin malumu olan bir mesele olan siyasal bilginin toplumun her ferdine öğretilmesi ve içselleştirilmesi icabını ortaya çıkarmıştır. Bu durum çocukluktan başlayan zorunlu eğitim faaliyetinin müsebbibi olduğu gibi (Spring, 1997, s. 10) demokratik rejimlerde farklı siyasal görüşleri temsil eden partiler ve siyasal zihniyet yahut ideolojilerinin toplumda karşılık bulmasını talep eden siyasal grupların siyasal iletişim faaliyetleri ve stratejileri geliştirmesi sürecini de tetiklemiştir. Bununla beraber siyasal zihniyet ve ideolojilerin yer yer felsefî ve teorik soyutlamalar etrafında şekillenmesi bu unsurlara vakıf olabilmek için bir entelektüel derinlik ve müktesebata sahip olmayı gerek şart haline getirmektedir. Tam da burada modern dönemde siyasal süreçlerle alakalı oldukça önemli bir ikilem kendisini göstermektedir. Modern dönemde toplumun eğitim düzeyinden bağımsız olarak her ferdinden girift siyasal felsefe, ideoloji ve yapıları anlaması ve içlerinden birini tercih etmesi talep edilmektedir. Bu unsurların ise herkesçe derinlikli ve eşit bir biçimde anlaşılacağı açıktır. Toplumsal işbölümü içerisinde kendi zanaat, memuriyet ve sanatını icra eden kimselerin bu işleri dışında siyaset teorisi ve felsefesine vakit ayırıp, bu konulardaki tartışmaları özümseyerek kendi kanaatlerini inşa etmelerini beklemek mümkün değildir. Klasik dönemde bir yazarın kitabında ortaya koyduğu yalnızca bir meseleyi açıklaması ve ispatı kimi zaman yüzlerce sayfa sürerken modern dönem bu tip uzun izah ve ispatlara imkân vermemektedir. İdeolojilerin tabiatı gereği toplumun her kesimine hitap edebilme kabiliyeti aynı zamanda ideolojilerin itiraz ve kabullerinin herkes tarafından, düşünsel bir çaba göstermeksizin, özel bir kabiliyete gerek duymadan anlaşılabilceği yeni bir izah formuna ihtiyaç duymaktadır. Tam da bu noktada siyasî partiler ve gruplar; devlet, toplum, siyaset gibi hususlardaki anlayışlarını toplumun en entelektüel zümrelerinden en az eğitilmiş sınıflarına kadar herkesin anlayacağı bir niteliğe büründürmenin yollarını aramaktadır. Bu izah formlarından birinin ise sloganlar olduğu söylenebilir niteliktedir.

“Slogan Galce *Sluag-ghairm* ve İskoçça *Slughorne* kelimelerinden türemiştir. Köken itibariyle Kelt İskoçların “ritmik savaş çılgılığı” ya da “bir klanın savaşçılarının toplanma çağrısı” anlamındadır.” (Keskin, 2014, s. 282). Türk Dil Kurumu tarafından “Bir düşünceyi kolay hatırlanıp tekrarlanabilir bir biçimde ifade eden kısa, çarpıcı söz” ve “Kimlik, topluluk, örgüt, kurum veya kuruluşun amaç ve araçlarını özlü bir biçimde tanımlayan deyiş veya söz” (TDK, 2023) şeklinde tanımlanan, temel anahtar kelimelerin yer aldığı, kolay ezberlenen, fikri en basit ve anlaşılır hali ile özetleyen sloganlar modern dönemin siyasal iletişim süreçlerinde de önemli bir rol oynamaktadır. Sloganların siyasal fikirlerin en temel ve karakteristik unsurlarını; ikna niteliği yüksek, akılda kalan ve harekete geçirme gücünü muhtevî bir şekilde aktarma kabiliyetine sahip olması siyasal parti ve grupların kendilerini toplumun geneline izah ve kabul ettirebilmek için sloganlara sıkça başvurmasına sebebiyet vermektedir. Bu doğrultuda farklı siyasal ideoloji ve fikirleri benimseyen grupların çeşitli çıktılarında sloganların oynadığı rolleri ele alan çalışmalar da önem arz etmektedir.

Sloganlarla alakalı literatür tetkik edildiğinde çalışmaların önemli bir kısmının işletme ve reklamcılık sahalarında gerçekleştirildiği görülmektedir. Markaların kullandıkları sloganların tüketim alışkanlıklarındaki devamlılık ya da değişimi ne şekilde etkilediği (Mengü, 2006), markalarının farkındalık, bilinirlik ve tanınırlığının artmasında sloganların ne derecede işlevsel olduğu (Kızgın vd., 2018; Yalçinkaya, 2021) gibi konularda gerçekleştirilen bu çalışmalar aynı zamanda sloganın etkinliğini de ortaya koyar niteliktedir. Bununla beraber seçim süreçlerinde sloganların kullanımı temasını merkeze alan siyasal iletişim çalışmalarına da rastlamak mümkündür. Ali Atıf Bir ve Selçuk Yeles (1989) tarafından kaleme alınan *29 Kasım Seçimleri TV Propagandalarında Kim Kime Ne Söz Verdi? Simgeler, Sloganlar, Vaadler* başlıklı makale 1987’de gerçekleşen erken genel seçimlerde partilerin kullandıkları simge ve sloganları merkeze alıp bir dökümünü sunsa da net bir netice ve teorik bir yaklaşıma sahip olmamıştır. Muammer Öztürk’un (2014) *Seçim Sloganlarının Seçmen Hissiyatına Tercüman Olma Yarışı: 30 Mart 2014 Seçimlerinin Bir Analizi* başlıklı, ortalama seçmenin siyaset ve Türkiye ile alakalı hissiyatını yakalayan sloganların başarılı olacağı hipotezi üzerinde durduğu makalesi 2014 seçimleri üzerinden meseleyi tartışmıştır. Mikail Batu, Akan Yanık ve Onur Tos’un (2021) *İdeolojik Bir Söylem Olarak Slogan Üzerine Düşünmek: Türkiye’de Mart 2019 Yerel Seçimlerinde Kullanılan Parti Sloganları Üzerine Kıyaslayıcı Bir Analiz* başlıklı çalışması belli bir seçimde kullanılan sloganların nicel yöntemler kullanılarak tetkiki ve mukayesesini gerçekleştirmiştir. Murat Sezik (2019) *Vaatler ve Sloganlarla Muhtarlık Yarışları: 2019 Yerel Seçimleri Broşür Çözümlemesi* başlıklı çalışmasında makro düzeyden mikro düzeye inerek muhtarlık seçimlerinde slogan kullanımını tetkik etmiş, yerel düzeyde dahi slogan kullanımının çok yaygın olduğunu ortaya koymuştur. Sloganların kimlik inşası ve iç-grup aidiyetinin pekiştirilmesi açısından da önemli olduğu malumdur. Taner Atmaca ve Sinan Dağ’ın (2023) *Okul Marşları ve Sloganlarında Yer Alan*

Değerlerin Okul Kültürü Oluşturma ve Kimlik İnşası Bağlamında İncelenmesi serlevhali makalesi de bu meseleyi ele almış ve sloganların kimlik ve aidiyet oluşturma işlevi üzerinde durmuştur. Dinî kavramların sloganik kullanımı hususunda ise Fatih Koca'nın (2014) *Tarihten Günümüze Tekbîr ve Tehlîl Nidâlarının Sloganik Değeri Üzerine Bir İnceleme* başlıklı ve tekbir ve tehlilin amacına uygun kullanılmasının dinî bir gereklilik olduğu tespiti ile nihayete eren makalesi örnek olarak gösterilebilir niteliktedir. Türkçe literatürde sloganın felsefi cephesini merkeze alan istisnai nitelikteki çalışmalardan biri İsmail Latif Hacinebioğlu (2006) tarafından kaleme alınan ve sloganın bilgi edinme süreçlerindeki inkâr edilemez etkinliği sebebiyle doğru yönde işlevselleştirilmesi gerektiği kanaati ile neticelenen *Bilgi ve İfade için Bir Araç ya da Engel Olarak Slogan* serlevhali makaledir.

Slogan üzerine oldukça geniş bir uluslararası literatür mevcuttur. Bununla beraber Türkçe literatürdeki işletme ve reklamcılık merkezli slogan araştırmaları durumunun uluslararası literatürde de mevcut olduğunu söylemek mümkündür (Tinceva, 2020, s. 58). Bu literatürün siyaset bilimi, siyasal iletişim ve uluslararası ilişkiler cephesini alakadar eden birkaç örneğine işaret etmek yerinde olacaktır. Jinghan Zeng (2020) *Slogan Politics: Understanding Chinese Foreign Policy Concepts* başlıklı kitabında üç farklı slogan üzerinden, bu sloganların kültürel bağlamını da tetkik ederek Çin dış politikasını ele almıştır. Manuel Garrido-Lora, William-N. Sánchez-Decicco ve Rubén Rivas-de-Roca (2022) tarafından kaleme alınan *Strategy and Creativity in The Use of Political Slogans: A Study of The Elections Held in Spain in 2019* serlevhali, sloganların siyasal iletişimdeki yerinin layüsel olduğu aksiyomunun temel alındığı ve sosyal medya kullanımının sloganların etkinliğini zayıflatmak bir yana daha da güçlendirdiğinin savunulduğu makalede Türkiye'deki çalışmalara benzer şekilde örnek olay olarak 2019 İspanya seçimlerinde siyasal sloganların kullanımı ele alınmıştır. Nelly Tinceva (2020) *What's in a Political Slogan?* başlıklı çalışmasında siyasal sloganları daha derinlikli bir şekilde, bilişselci bir bakış açısıyla ele almıştır. Cail Newsome'ın (2002) *The Use of Slogans in Political Rhetoric* başlıklı makalesi de sloganların siyasal söylemleri aktarma ve benimsetme işlevinin neden ve nasıl başarılı olduğu üzerinde durmuş, siyasal sloganların seçmenlerde duygu, mantık ve inandırıcılık unsurlarını aynı anda sağlayabilmesi halinde başarı gösterdiği sonucuna varmıştır. Shintetsu Fukunaga ve Bin Zhang'ın (2007) *A Comparative Analysis of American and Chinese Political Slogans: A Critical Linguistic Perspective* serlevhali makalesi Amerika ve Çin siyasal hayatında kendisini gösteren sloganları eleştirel dilbilim ve yorumbilim cephesinden analiz etmekte ve siyasî sloganların, kendilerini üreten toplumun kültür, ideoloji, felsefe ve siyasal zihniyeti etrafında şekillendiği ve aynı zamanda bu unsurları da şekillendirdiğini ortaya koymaktadır.

Görüleceği üzere sloganlarla alakalı çalışma alanları oldukça geniş ve çeşitliliği yüksek olmasına rağmen Türkiye'deki eğilim alekser siyasal

iletişim cephesinde ve çeşitli seçimler öncesindeki parti sloganlarının ele alınması kısıtı etrafındaki tetkikler şeklinde olmuştur. Bu doğrultuda herhangi bir siyasi parti tarafından temsil edilmese de toplumsal alanın gençler, üniversite öğrencileri, kadınlar, işçiler gibi çeşitli unsurları tarafından destek bulan ve onları temsil iddiasında olan farklı ideolojik grupların sloganlarının da incelenmesi siyasal düşünce tarihinde belli bir dönemin dünya görüşlerinin tetkiki bakımından önem arz etmektedir.

2. ŞÛRÂ DERGİSİ VE SLOGANLARI

Türk modernleşme tecrübesinde Osmanlı Devleti'nin ikbali endişesi ile tesis edilmiş, devleti kurtaracak ve ileriye götürecektir istikametleri tespit etme gayesine matuf bir şekilde kendisini gösteren fikir hareketleri Osmanlılık, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık etrafında hülasa edilebilmektedir (Şahin, 2023, ss. 17-18). İslamcılık fikri, Osmanlı Devleti için ikbal siyasetini İslam dininin içtimaî, iktisadî ve ahlakî nizamı ile Batı'da geliştirilen ilmî müktesebatı, teknik ve teknolojik ilerlemeleri meczetmek olarak tayin etmiştir. Bu anlayış biçimi bilhassa İkinci Meşrutiyet sonrasında neşredilen *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilürreşad* dergileri etrafında bir araya gelen isimlerle sistematik bir hale bürünmüştür (Koroğlu, 2016, s. 5). Cumhuriyet idaresinin tesisinin ardından devlet ideolojisi olarak farklı unsurların tercih edilmiş olması ve İslamcılığın kendisine yer bulamaması ile bir fetret devrine giren İslamcı düşünce (Yılmaz, 2011, s. 633) 1950'lerle birlikte yeniden hareket sahası bulsa da (Tekin vd., 2011, s. 657) asıl hızını 1961 Anayasası'nın açtığı alanda almış (Sunar, 2019, s. 9) fakat bu dönemden itibaren Türk zihniyet dünyasından kopan unsurların hakimiyet kurmaya başladığı bir hale bürünmüştür (Kara, 2013, s. 32). Özellikle dünyanın çeşitli yerlerinde işgal ve sömürge tecrübesi geçirmiş, İslam'ı bu işgal ve sömürge süreçleri karşısında bir direniş kaynağı olarak aktüel hale getiren İslamcılık anlayış ve anlatılarının kurucu isimleri tarafından kaleme alınan kitapların Türkçe'ye çevrilmesiyle çok farklı şart ve bağlamlar etrafında inşa edilen fikirlerin Türkiye'de karşılık bulması için çaba gösterilmiştir (Aktay, 2011, s. 21). Bu doğrultuda farklı İslamcı gruplar yayınladıkları çeviri ve telif kitaplar ve bilhassa dergiler ile farklı dünya ve tecrübelerden ithal edilen fikirleri aktarma ve benimsetme arayışını ortaya koymuştur. Bu dergilerden biri de Türkiye'de siyasal istikrarın tesis edilemediği 1970'lerin son döneminde yayınlanmaya başlanan *Şûrâ* dergisidir.

5 Ocak 1978 tarihinde haftalık siyasî bir yayın olarak okuyucularının karşısına çıkan *Şûrâ* dergisi daha ilk sayısının kapağında yer alan "Şeriatçı gazete olabilir mi?" sorusu ile var olan siyasal düzene ilişkin düşünce ve taleplerini ortaya koymuştur. Dergiyi neşreden kadro kendisini "İslâm'ı dünyevi ve uhrevi hayatın her safhasını aklın idrakinden uzak en cüz'i noktalarına kadar tesis ve tanzim eden şeriata malik, noksandan münezzeh, değişmez ve değiştirilemez yegâne nizam kabul eden bir kadro..." ("Bu Gazete", 1978, s. 2) olarak tasvir ederek bu husustaki düşüncelerini açıkça

beyan etmiştir. Derginin devamlılığı hususundaki çizgi ise dergi kadrosunca şu şekilde ifade edilmiştir: “Yazıp çizdiklerinden dolayı evvelâ Hakkâ sonra cemaatine karşı mes’uldür. Mes’uliyetinin hesabını veremez vaziyete düştüğü, hasbilkten hesabılığe kaydığı ve düşmanın âmaline alet olma emarelerini hissettiği an neşriyatına son verecektir.” (“Bu Gazete”, 1978, s. 2). Dergide Yılmaz Yalçiner, Selahaddin Eş Çakırgil, Ömer Yorulmaz, Hüsnü Aktaş gibi isimlerin yanı sıra farklı pek çok ismin metinlerine yer verilmiştir. Dergi yalnızca düşüncenin aktarılmasına vasıta kılınan bir araç olarak değil aynı zamanda talep ettikleri siyasal düzene kavuşmalarını sağlayacak (Yalçiner, 1978a, s. 6) ve ötekileri olarak gördükleri kesimle mücadelelerinde kullanacakları bir silah olarak nitelendirilmiştir (Yalçiner, 1978b, s. 7). *Şûrâ*’nın silah olarak tanımlanması dergi kadrosunun toplumsal uzlaşımın sağlanmasının bir tarafı ya da destekçisi olarak hareket etmeyeceklerinin bir göstergesi olarak ele alınmış ve bu durum “*Şûrâ*, İslâmci gazete... Gazete fakat hem gazete hem silâh...” dedik. Silâh’ın konuştuğu yerde uzlaşma yoktur. Uzlaşmanın yapılacağı yere de silâhla gidilmez. O halde, *Şûrâ*, her ne sebeple olursa olsun -eğer stratejik zaruret icabı değilse- asla objektif habercilik yapamaz, yazılarıyla “uzlaştırıcı” vazifeler yüklenemez.” (“Omuz Omuz”, 1978, s. 2) şeklindeki ifadeler ile ortaya koyulmuştur. Bu çerçevede *Şûrâ*’nın mevcut tarafgirlikleri ve toplumsal ayrışmayı daha da derinleştirmeye hizmet eden çatışmacı bir yayın olduğunu söylemek mümkün hale gelmektedir (Maviş, 2019, s. 208). 30 Ekim 1978 tarihinde yayınlanan kırk birinci sayının kapağında yer alan “Sizleri bir kere daha Tevhid Bayrağını yüksekte tutmaya çağırıyor ve neşriyatımızı tatil ediyoruz.” şeklindeki hem veda hem de yeni bir başlangıca işaret eden ifadelerle derginin yayın hayatına son verilmiştir. *Şûrâ* dergisi yayınlandığı dönem göz önünde bulundurulduğunda yüksek tirajlı bir yayın olarak nitelendirilebilecek olması (Maviş, 2019, s. 208), gerek dergi kapaklarında yer alan görsel ve ifadeler gerek dergi içeriğinde yer alan metinlerle devrinin İslamcı düşüncesini yansıtan bir mahiyeti bulunması sebebiyle Türkiye’de İslamcı dergicilik içerisinde önemli bir konuma sahip olmuştur.

Toplam kırk bir sayı neşredilen *Şûrâ*’nın sayfa tasarımları incelendiğinde derginin bazı sayfalarının üst kısımlarında, çoğunlukla altında bulunan sayfadaki makalenin konusu ile irtibatlandırılacak sloganlar olduğu görülmektedir. Bu sloganlar nicel yönden ele alındığında kırk bir sayıda tekrarlarla dört yüz altmış dört, tekrarsız yüz on sekiz adet slogana yer verildiği tespit edilmiştir. Bazı sloganlar derginin farklı sayılarında tekraren kullanılmış, böylece bilinirliği ve etki gücü arttırılmaya çalışılmıştır. Sloganlar nitel yönden ele alındığında ise *Şûrâ* dergisini çıkaran kadronun bu sloganlar vasıtasıyla dönemin evrenselci İslamcı ekolünün mümessili olabilecek şekilde fikriyatını özetlediğini söylemek mümkündür. Kavram setlerinin mahiyetleri itibarıyla tasnife tabi tutulan bu sloganlar çalışmada dini sloganlar, öteki inşa eden sloganlar ile siyasi ve toplumsal sloganlar olarak sınıflandırılmıştır.

2.1. Şûrâ Dergisindeki Sloganlarda Din Tasavvuru

Şûrâ dergisinin sloganları tetkik edildiğinde en sık rastlanacak slogan tarzının doğrudan dinin itikat ve ibadet cephesine yönelik sloganlar olduğunu söylemek mümkündür. Bu sloganların bir kısmı “Namaz dinin direğidir.” (1978, s. 15), “Allah’ı çokça zikredin.” (1978, s. 6), “Namazını ihmal etme.” (1978, s. 3), “Ezan, kurtuluşa davettir.” (1978, s. 13), “Gerçek din İslam’dır.” (1978, s. 13) gibi ikincil bir siyasal ya da toplumsal anlamı olmayan, doğrudan itikat ve ibadetle alakalı sloganlardır. Bununla beraber gene itikat ve ibadetle alakalı olmakla birlikte dönemin İslamcı fikriyatının siyasal ve toplumsal tasavvurunu da yansıtan ve tahkim eden bir takım ikincil manaları muhtevî sloganlara sıkça rastlanmaktadır. Derginin birinci ve ikinci sayısında yer verilen “Ehl-i sünnet yolundan ayrılma” (1978, s. 10; 1978, s. 10) sloganı sonraki otuz dokuz sayıda kullanılmamıştır. Türkiye’de dönemin enternasyonalist-ümmetçi İslamcılığı ile İrancılık tetkik edildiğinde bu İslamcılık tasavvurlarının İslam dininin içerisindeki mezhepleri sorunsallaştırma hususunda ortak bir tutuma sahip olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda ilk iki sayıda da olsa Ehl-i Sünnet vurgusu ile karşılaşılması dönemin algısından farklı bir söylem tarzını ifade etmektedir. Bununla birlikte İran’da İslam devrimi sürecinin yükselişe geçmesiyle beraber “Ehl-i Sünnet yolundan” vazgeçilmiş, İran devrimi ve Humeyni ile alakalı hususlara doğrudan derginin kapaklarında yer verilmiştir. Ayrıca dönemin İslamcılığının aktivist ve devrimci söylemleri Ehl-i Sünnet itikadının iman ile ameli birbirinden ayıran inanç biçimine muarız bakma eğilimindedir. Örneğin “İnanıyorsan, inancını tam yaşa.” (1978, s. 3) sloganında iman ile ameli bir bütün olarak görme eğilimini tespit etmek mümkündür. “Ya tam Müslüman olunur ya da hiç!” (1978, s. 5) sloganı da bu eğilimi destekler niteliktedir.

Şûrâ’nın sloganlarında ehli kibleyi tekfir etmemeyi bir esas olarak belirleyen Ehl-i Sünnet usulüne (Mızraklı İlmihal, 2012, s. 60) muarız bir biçimde belirli şahıs, grup, inanç ve anlayışları doğrudan kafir ilan eden tekfirci bir yöntemin varlığı da görülmektedir. “Laik’ten Müslüman olmaz.” (1978, s. 12) ve “İnkârcıların cenâze namazını kılma.” (1978, s. 13) sloganları siyasal düşünceler tarihindeki bağlam ve manası tam olarak anlaşılammış kavramların Müslümanlık ölçeği haline getirildiğini, bu doğrultuda Müslümanlığı Şûrâ kadrolarının keyfî din anlayışı doğrultusunda tespit edilmiş kişilerin cenaze namazının kılınmaması hükmünün dahi verildiğini ortaya koymaktadır.

Dönemin beynelmil İslamcı kadrolarının din tasavvuru tetkik edildiğinde şeriat kavramını bir siyasî sistem olarak tasavvur eden; bu siyasal sistemle yönetilmeyen devletleri tağut, farklı siyasal sistemlerle yönetilen devletlerin yöneten ve yönetilenlerini kafir olarak kodlayan; bu şekilde kodladıkları rejimler ve mensuplarına yönelik mücadeleyi cihat ile özdeşleştiren; İslam düşünce tarihindeki yöntemsel karşılığı Haricilik’te (Öz, 2012, ss. 69-90) bulunabilecek bir din anlayışı olduğu gözlemlenebilir niteliktedir. Bu anlayış tarzı İslam dışı idare biçimlerini zulüm, bu idare

tarzlarıyla yönetilen ülkelerdeki idareci ve vatandaşları ise zalim olarak adlandırmaktadır. *Şûrâ*'nın sloganlarında da bu fikriyatın desteklendiği görülmektedir. “Zulme rıza zulümdür.” (1978, s. 12) denilerek İslam dışı idare tarzlarına rıza gösterenleri din dışı bir saha ile irtibatlandırma çabası ortaya koyulurken “Zalimlerle mücadele cihaddır.” (1978, s. 2) sloganıyla cihadın sahası ülke sınırlarına çekilmek istenmektedir. “Allah’ın laneti zalimler üzerindedir.” (1978, s. 15) sloganı da bütün bir cemiyeti sorunsallaştırmaktadır. Bu durum ilgili sloganın altında bulunan yazıyla irtibatlı bir şekilde değerlendirildiğinde çok daha açık bir şekilde anlaşılabilir niteliktedir. *Şûrâ*'nın ilk sayısının “Şeriatçı Gazete olabilir mi?” başlığıyla çıkmasının ardından bu kapak “Savcılara meydan okuyorlar” ve “Şeriat devletini savunan gazete çıkarıldı!” başlıkları ile *Yeni Ulus* gazetesi tarafından haberleştirilmiş, kamuoyunda gündem olmasının ardından da dergi toplatılmış; *Şûrâ* kadrosunun önemli isimlerinden, beşinci sayının ardından derginin sahibi ve sorumlu müdürü olarak belirtilen Yılmaz Yalçiner tutuklanmıştır (“toplatıldık... ve tutuklandık!..”, 1978, s. 3). “Zalimlerle mücadele cihaddır.” (1978, s. 2) sloganının altında Yılmaz Yalçiner’in mahkemede yazdığı şu mektup bulunmaktadır:

“Müslüman kardeşlerim, Bu satırları mahkeme koridorunda karalıyorum. Biraz sonra tevkif edip düzenin damına gönderecekler. Göndersinler. Assalar ne olur? Zeki'nin bir yazısı vardı: Müslümanı bu düzende kimse yargılayamaz diye. Bizi bu düzen yargılayamaz. Bizden hesap soramaz. Bizim hesabımız Allah'adır. Kullara, hele oligarşik zulüm idarelerine değil!.. Allah rızası için her türlü küfre karşı durmak boynumuzun borcu. Düzenin kelepçeleri bize sökmez!” (Yalçiner, 1978c, s. 2).

Görülebileceği üzere dergi kadrolarının devlete bakış açısı tağuti düzen, zulüm ve küfür idaresi fikri çerçevesinde teşekkül etmiştir. Sloganlar da bu doğrultuda adeta alt kısımlarda bulunan yazıların bir hülasesi ve akılda kalan hüküm şeklinde kullanılmaktadır.

Şûrâ devlet idaresine yönelik düşmanlığını cemiyeti bir araya getiren unsurlar olarak millî bayramlar etrafında da göstermektedir. “Şeriat’ın bayramı ikidir. Ramazan ve Kurban.” (1978, s. 3) sloganı ile verilen hüküm ilgili sayfada bulunan *Dikkat: Münâfik düzen evvelâ idrâklerde yıkılır* yazısındaki şu ifadelerle pekiştirilmektedir:

“En iptidai bir yamyam aklı ve mantığına bile kat’iyyen zor gelecektir ki “Layıkım (Dinsizim), ilkeci, ülkücü, demokratik, şefokratik ve Şeriat (Din) düşmanıyım” diye uydurma bayramları, inkarcı mesajları ve materyalist maarifi ile bir rejim hora tepsin de, bir yandan da en büyük düşman olduğu dine (Şeriata) hizmet etsin! ...Türkiye’deki layık ve münafık düzmece düzenden daha büyük Şeriat düşmanı bir düzene, insanlık tarihinde asla rastlanılmaz. ...İşte bugün Türkiye’deki

münafık düzen de, “Diyanet İşleri Başkanlığı” denilen yeri ile, saf ve zavallı Müslüman kitlelere şirin görünme becerikliliği peşindedir.” (Ahmed Selâmî, 1978, s. 3).

Açık bir biçimde görüleceği üzere *Şûrâ*’nın din tasavvuru, Türkiye’deki müesses nizamı kafır, münafık gibi kavramlar etrafında konumlandırılan, bu nizama karşı cihadî dinî bir emir olarak gören bir mahiyette olup kullanılan sloganlarla da bu zihniyet okurların zihninde hem hülâsa edilmiş hem de kuvvetlendirilmiştir.

2.2. *Şûrâ* Dergisindeki Sloganlarda Ötekilik

Modern dönemde her siyasal ideoloji ve zihniyet bir yandan kendi fikriyatlarını teşekkül ettirip bunu aktarmanın yollarını ararken diğer yandan kendilerinden olmayanları-ötekileri oluşturulma süreçlerini de ortaya koymaktadır (Aronson vd., 2020, ss. 762-763). Bir iç gruba yönelik aidiyetin artırılması amacıyla dış grubun da tüm detayları ile betimlenmesi ve bir cephesiyle de inşa edilmesi modern dönemde neredeyse her siyasal grup tarafından gerçekleştirilen bir çabayı ifade etmektedir (Cottam vd., 2021, s. 100). Böylece oluşturulan biz-öteki düalizmi bireylerin ideolojilere bağlılıklarını arttırmakta, mobilizasyon sürecini hızlandırmaktadır.

Şûrâ dergisinde de İslamcı fikriyatın mahiyet ve keyfiyeti şekillendirilirken İslamcılığın ve Müslümanların ötekilerinin kimler olduğu üzerinde de durulmuş, bu durum dergilerde yer verilen sloganlarda da gözlemlenebilir hale gelmiştir. Sloganlardan hareketle meseleye intikal edildiğinde öncelikli ötekilerin dönemin beynelmilel İslamcı anlatılarında sıkça rastlandığı üzere Siyonizm ve masonluk olduğu görülmektedir. “İslam’ın baş düşmanı Siyonistler ve masonlardır.” (1978, s. 5), “Masonlara, lionslara, rotaryenlere aldanma.” (1978, s. 13), “Müşrik düzenlerin kaynağı siyonizm’dir.” (1978, s. 11) sloganlarında görülebileceği üzere müşrik düzenler olarak kavramsallaştırılan İslam dışı yönetim sistemlerinin membaı olarak Siyonizm tespit edilmiş, bunun yanında Siyonistlerle beraber masonlar İslam’ın en temel düşmanları olarak tasavvur edilmiş, Lions ve Rotary gibi topluluklar da bu unsurlarla beraber Müslümanları yanlış düzenlere intikal hususunda manipüle eden ve Müslüman dünyayı kendilerine ait olmayan idare tarzlarına sürükleyen şeytanî topluluklar olarak tasvir edilmiştir. Bunun yanında İslam dışındaki diğer dinlerin mensupları ile dostluk ilişkisi kurulmaması “Yahudi’den, Nasrani’den dost tutma.” (1978, s. 12) ve “Kafirden dost edinmeyin.” (1978, s. 12) sloganları ile okurlara tembihlenmiştir. Çeşitli gruplar ve dinlerin ardından ortaya koyulan bir diğer öteki ise ideolojiler olmuştur. 1950’lerden itibaren muhafazakâr camianın temel tehlike olarak komünizmi değerlendirmesine eleştirel bir yaklaşım olarak “Kapitalizm ve faşizm, komünizm kadar belâdır.” (1978, s. 12) sloganıyla modern siyasal ideolojilerin her türlüşünün Müslümanlar için tehlike arz ettiği üzerinde durulmuştur. Bir devlet olarak Amerika Birleşik Devletleri de öteki olarak tespit edilmiş “Amerika’ya kovalım.” (1978, s. 5)

sloganıyla hem Amerika'nın ötekiliği ortaya konmuş hem de okurların Amerikan karşıtlığı hususunda mobilize olmasına çaba gösterilmiştir. Tüm bunlarla beraber bazı uluslararası örgütler de ötekilere dahil edilmiştir. "NATO'ya AET'ye hayır." (1978, s. 7) ve "NATO'ya Ortak Pazar'a hayır." (1978, s. 12) sloganları ile NATO ve Avrupa Birliği uluslararası sistemin ötekisi olarak kodlanmıştır.

Bu ötekilik inşası ve tahayyülleri sosyal psikoloji literatürü etrafında ele alındığında, burada bir dışsal yüklenme durumunun olduğu apaçık bir biçimde görülmektedir (Taylor vd., 2020, s. 195). Ortaya çıkan her türlü problemi, tarihî her vakıa ve yenilgiyi içsel değil de dışsal faktörlerde aramanın bir neticesi olarak ortaya çıkan bu zihniyet tarzının öteki olarak kurguladığı bu unsurlar hakkında da neredeyse hiçbir bilgisinin bulunmadığı anlaşılır niteliktedir. *Şûrâ* kadrolarının bu kavramları kullanma tarzı dikkatle incelendiğinde Lions, Rotary, Mason, Siyonist gibi kavramların hepsinin aynı manaya sahip, müteradif kavramlarmişçasına kullandığı görülmektedir. Derginin onuncu sayısının kapağındaki şu ifade meseleyi apaçık bir biçimde göstermektedir: "Siyonist Katillerden Hesap Soracağız Osmanlı Şeriat Devleti'nin Katili de Siyonistlerdi.. İşte Mason Ziya Gökâlp". Burada bambaşka tarihî, kültürel, iktisadî, dinî ve siyasî bağlam ve süreçlerin neticeleri olarak ortaya çıkan Masonluk ve Siyonizm aynı manaya geldiği tamamen kabul edilen bir mahiyette kullanılmıştır.

2.3. *Şûrâ* Dergisindeki Sloganlarda Siyasal Muhayyile

1960 sonrasında Türkiye'de ortaya çıkan görece özgürlük alanlarının genişletildiği ortamda sosyalist söylem ve çevirilerin artmasına benzer şekilde İslamcı camiada da dünyanın farklı yerlerinde ortaya çıkmış İslamcı düşüncelerin, çeviriler suretiyle Türkiye'de bilinirliğinin arttırıldığı görülmektedir. Seyyid Kutup, Mevdudî, Hasan el-Benna gibi isimlerin eserleri hem çıkarılan dergilerde yayınlanmış hem de müstakil kitaplar olarak neşredilmiştir (Şahin, 2022b, ss. 152-153). Ayrıca bu dönemde İslamcı düşüncenin sosyalist düşünce ve kültürden de etkilendiği, kendisine mal ettiği unsurlar olduğunu da müşahade etmek mümkündür (Bora, 2019, s. 100). Bu meyanda dönemin İslamcı düşüncesinin en ayırıcı unsurlarından birinin enternasyonalist-beynelmilel-ümmeççi bir İslamcılık tahayyülü olduğu söylenebilir niteliktedir. *Şûrâ* dergisinin sloganlarında da bu enternasyonalist İslamcılık anlayışı açık bir şekilde görülebilir niteliktedir. "Tevhid Bayrağı'nın altında toplanalım." (1978, s. 3), "İslam tevhid dinidir. Parçalanma." (1978, s. 7) sloganları ile toplumsal mesajlar verilmiş, itikadî bir mesele içtimaî bir meseleye dönüştürülmüştür. "Kavmini sev fakat, kavmiyetçilik yapma." (1978, s. 12) sloganıyla milliyetçi fikriyat memnu hale getirilmiş, "Uzaklardaki kardeşinin ızdırabını ızdırabın bil." (1978, s. 2) ve "Müslüman, tefrikaya düşme: Kenetlen." (1978, s. 13) sloganları ile Müslüman dünyanın ortak bir bilince sahip ve yekvücut olması gerektiği üzerinde durulmuştur. "Asabiyyetinin kaynağı imanın olsun." (1978, s. 5)

ifadesiyle Türklük asabiyeti tasfiye edilmiştir. “Müslümanlar tek millettir.” (1978, s. 4) ifadesiyle de mezhep, dil, gelenek, tarih, kültür gibi unsurların üstü çizilerek enternasyonalizmden mülhem bir ümmetçiliğin sloganı tesis edilmiştir. Enternasyonalizmden mülhem ümmetçilik tezinin ispatını da doğrudan *Şûrâ*’nın sloganlarında görmek mümkündür: “Yaşasın dünya Müslümanlarının hak için olan mücadelesi” (1978, s. 13).

Dönemin İslamcı dergilerinin önemli temalarından birinin de düzen eleştirisi olduğu görülmektedir. Uluslararası sistemden iktisadî yapıya, iç siyasetten dış politik ilişkilere ve yönetim sistemine kadar her mesele bu dönemde düzen kavramı etrafında hülasa edilmiştir. *Şûrâ* dergisinin sloganlarında da düzen konusunun kendisine yer bulduğu görülmektedir. “Bu düzen bizim değildir.” (1978, s. 2) sloganıyla Cumhuriyet idaresi sorunsallaştırılmış, “Müslüman mes’elelerimizi düzenin adamlarına bırakmayalım.” (1978, s. 11), “Müslüman, politikacının basamağı değildir.” (1978, s. 4) sloganlarıyla müesses düzene siyasal katılım tenkit edilmiş, “Müşrik düzenlerin oyununa gelme.” (1978, s. 10), “Müslüman küfrün oyununa gelme.” (1978, s. 7) ve “Müşrik düzende huzur olmaz.” (1978, s. 10) sloganlarıyla ise müesses nizam şirk ile müteradif hale getirilmiştir. “Düzene uyma, uyanları uyandır.” (1978, s. 11), “Batıl’ın peşinde koşma” (1978, s. 6), “Allah’ın kuluyuz, kula kul olma.” (1978, s. 15) sloganlarıyla okurlar müesses nizam karşısında mobilize olmaya teşvik edilmiş, “İnançlar prangaya vurulamaz.” (1978, s. 5), “Müslümana cezayı ancak Allah verir.” (1978, s. 14) sloganlarıyla düzen karşıtı fikir ve mücadelenin meşruiyet zemini teşekkül ettirilme gayreti gösterilmiştir. Düzen eleştirisi ardından talep edilen düzenin tesisi yani Şer’i bir devrim arayışı ise cihat kavramı etrafında inşa edilmiştir. “Öz nizamında yaşamanın cehdinden uzak kalma.” (1978, s. 2) sloganıyla İslamî nizam ve müşrik düzen ayrımı somutlaştırılmış, “Evladını cihaddan alıkoyma, kendin geri durma.” (1978, s. 5) ifadesiyle mobilize edilmeye çalışılan gençlere mani olan ebeveynlere de telkinde bulunulmuştur. “Müslüman, cihad için kenetlen.” (1978, s. 15), “Köşene çekilme, kardeşlerinle kenetlen.” (1978, s. 15) ifadeleri etrafında müslüman olmakla enternasyonalist devrimci bir İslamcılık fikrini benimsemek müteradif hale getirilmiştir. Cihat kavramı etrafında kodlanan bu devrim arayışının istikametini ise Resul-i Ekrem’in işaret ettiği söylenmekte, “Kurtuluş’un metodu fahri kainatın gösterdiği yoldur.” (1978, s. 3) sloganıyla kendi İslamcılık anlayışlarının kaynağı olarak İslam Peygamberi’ne atıf yapılmaktadır.

Sloganlarda gerçekleştirilmesi amaçlanan İslam devriminin ardından ortaya çıkacak İslamî nizamın mahiyet ve keyfiyetine dair de çeşitli fikirler tespit etmek mümkündür. Buna göre verilecek mücadele sonucunda İslamî nizamın kurulacağı *Şûrâ* müelliflerine göre açık bir hakikattir çünkü “Zafer, şeriati için yaşayanlarındır.” (1978, s. 5) ve “İstikbalde en gür seda İslam’ın olacak.”tır (1978, s. 4). Bu doğrultuda bu neticeden ümit kesmek de sorunsallaştırılmış, “Yeis küfür tohumudur.” (1978, s. 13) ifadesiyle

ümitsizliğe düşme dinden çıkarma sürecine götürecektir bir tehlike olarak betimlenmiştir. “İslam çağın hiçbir zulmüne ortak değildir.” (1978, s. 15) sloganı ile İslam ile aynileştirdikleri kendi İslamcılık tasavvurları temize çekilmektedir. Netice itibarıyla İslamî devrim gerçekleştiğinde ortaya çıkacak toplumla alakalı sloganlar “Şeriat gelecek vahşet bitecek.” (1978, s. 10), “Kanun-u mutlak hakim olacak.” (1978, s. 3), “Şeriat’ın kesdiği parmak acımaz.” (1978, s. 4), “İşçinin alın terini şeriat verir.” (1978, s. 7) etrafında hülasa edilebilir niteliktedir.

Sonuç

Modern dünyanın tesis ettiği siyasî, toplumsal, iktisadî ilişkilerin bir neticesi olarak kendisini gösteren demokratik rejimler, tüketim kültürü, toplumsal gruplar, ulusal kimlikler gibi unsurların tamamı bu tecrübenin ve toplum sözleşmesinin parçalarından biri olabilmek için belli düzeyde malumatı zarurî hale getirmektedir. Zorunlu temel eğitim, askerlik gibi unsurlarla cemiyetin ortak bir asgarî bilgi müştereginde buluşması çabası gösterilse de bilgi çağının dinamik yapısı, bilhassa içinde bulunulan dönemde bilgi edinme sürecini devamlı bir icap formuna sokmuştur. Bu durum siyasal gruplar, şirketler, markalar, partiler ve devletleri bireyleri çok daha hızlı bir şekilde eğitecek ve malumatı içselleştirerek ikna edecek bir iletişim şekli tesis etme arayışına itmiş, bulunan çözümlerden biri de sloganlar olmuştur. Çalışma etrafında Türkiye’de İslamcı düşünce içerisinde fikir üretmiş *Şûrâ* dergisinin sayılarında, sayfa üstlerinde kullanılan sloganlar bu anlayış etrafında ele alınmış, bahsi geçen sloganlar çerçevesinde devrin İslamcılık anlayışının temel örneklerinden biri anlaşılıma çalışılmıştır.

Şûrâ dergisinde kullanılan sloganlar kendi içsel bütünlükleri etrafında ele alındıklarında dönemin dinî kaynaklarda yorum yöntemi bakımından literalist; kelimî anlayış açısından iman ile ameli bütün olarak gören Haricilik benzeri; ötekilik kurgusu yönünden diğer dinler, ideolojiler ve bir takım yapıların öteki olarak inşa edildiği ve sorunsallaştırılan her şeyin bu ötekilerle irtibatlandırıldığı; siyasal fikriyat cephesinden şeriat merkezli bir yönetimi amaçlayan devrimci bir anlatının olduğu ve bu devrimci söylemin cihat kavramı etrafında şekillendirildiği; toplumsal yapı hususunda enternasyonalizm benzeri bir ümmetçiliğin üzerinde durulduğu bir İslamcılık fikrinin inşa, izah ve intikal ettirildiğini gözlemlemek mümkün hale gelmektedir.

Sonuç olarak sloganların yalnızca siyasal partiler tarafından değil belki onlardan daha çok farklı toplumsal gruplara hitap eden siyasal gruplar tarafından kullanıldığı, dergicilik faaliyetlerini etkin bir şekilde kullanan İslamcı düşünce müntesiplerinin de sloganların bu cazibesinden hem etkilendiği hem de istifade ettiği, *Şûrâ* dergisinde 1960 sonrası Türkiye’de kendisini gösteren ve enternasyonalist-beynelmilel-ümmetçi bir İslamcılığın temel aksiyomlarının bu sloganlar vasıtası ile okurlara aktarıldığı tespit edilmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Selin Şahin: %50, Enes Şahin: %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Selin Şahin: 50%, Enes Şahin: 50%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Şahin, S. & Şahin, E. (2024). Sloganlarla İslamcılık: Şûrâ Dergisinde siyasal ideolojiyi sloganlardan okumak. *Akademik Hassasiyetler*, 11(24), 274-296. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1384065>

Kaynakça

- Ahmed Selâmî. (1978). Dikkat: Münâfık düzen evvelâ idrâklerde yıkılır. *Şûrâ*, 33, 3.
- Aktay, Y. (2011). Sunuş. Yasin, A., Murat, G. ve Tanıl, B. (Ed.). *Modern Türkiye’de siyasî düşünce İslamcılık içinde* (ss. 13-25). İletişim Yayınları.
- Aronson, E., Wilson, T. D. & Akert, R. M. (2020). *Sosyal psikoloji*. (Çev. O. Gündüz). Kaknüs Yayınları.
- Atmaca, T. & Dağ, S. (2023). Okul marşları ve sloganlarında yer alan değerlerin okul kültürü oluşturma ve kimlik inşası bağlamında incelenmesi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(2), 1259-1284. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1282909>
- Avşar, Z. & Balcı, A. U. (2021). Siyasal iletişim ve kavramlar. E. Karakoç & O. Taydaş (Ed.), *Siyasal iletişim teorik tartışmalar kavramlar, kuramlar ve stratejiler içinde* (ss. 5-25). Nobel.
- Aziz, A. (2021). *Siyasal iletişim*. Nobel.
- Batu, M., Yanık, A. & Tos, O. (2021). İdeolojik bir söylem olarak slogan üzerine düşünmek: Türkiye’de Mart 2019 yerel seçimlerinde kullanılan parti sloganları üzerine kıyaslayıcı bir analiz. *Erciyes İletişim Dergisi*, 8(1), 257-275. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.808380>

- Baubérot, J. (2008). *Dünyada laiklik*. E. (Çev. C. Gürcan). Dergâh Yayınları.
- Bir, A. A. & Yeles, S. (1989). 29 Kasım seçimleri tv propagandalarında kim kime ne söz verdi? Simgeler, sloganlar, vaatler. *Kurgu*, 5(1), 244-259.
- Cottam, M. L., Mastors, E., Preston, T. & Dietz, B. (2021). *Siyaset psikolojisine giriş*. (Çev. M. Şenol). Serbest Akademi.
- Çankaya, E. (2019). *Siyasal iletişim dünyada ve Türkiye’de*. İmge Kitabevi.
- Fukunaga, S. & Zhang, B. (2007). A comparative analysis of American and Chinese political slogans: a critical linguistic perspective. *Bulletin of Faculty of Education, Okayama University*, 136, 85-92. <http://doi.org/10.18926/bgeou/13298>
- Gee, J. P. (2010). *An introduction to discourse analysis theory and method*. Routledge.
- Giddens, A. (2008). *Ulus devlet ve şiddet*. (Çev. C. Atay). Kalkedon Yayınları.
- Güngör, N. (2020). *İletişim kuramlar ve yaklaşımlar*. Siyasal Kitabevi.
- Hacinebioğlu, İ. L. (2006). Bilgi ve ifade için bir araç ya da engel olarak slogan. *Felsefe Dünyası*, 44, 66-77.
- Hobbes, T. (2007). *Elementa philosophica de cive yurttaşlık felsefesinin temelleri*. (Çev. D. Zarakolu). Belge Yayınları.
- İbn Haldun. (2020). *Mukaddime*. (Çev. S. Uludağ). Dergâh Yayınları.
- Kara, İ. (2013). Türkiye’de İslamcılık düşüncesi ve hareketi üzerine birkaç not. İ. Kara & A. Öz. (Ed.), *Türkiye’de İslamcılık düşüncesi ve hareketi* içinde (ss. 15-43). Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kara, İ. (Haz.) (2012). *Mızraklı ilmihâl*. Dergâh Yayınları.
- Keskin, F. (2014). *Politik iletişim sözlüğü*. İmge Kitabevi.
- Kınalızâde Ali Çelebi. (2016). *Ahlâk-ı Alâî (Günümüz Türkçesiyle)*. (Sad. M. Demirkol). Fecr Yayınları.
- Kızgın, Y. & Benli, T. (2018). Reklam sloganlarının marka farkındalığına olan etkisinin belirlenmesi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 6(4), 1178-1197. <https://doi.org/10.15295/bmij.v6i4.279>
- Koca, F. (2014). Tarihten günümüze tekbîr ve tehlîl nidâlarının sloganik değeri üzerine bir inceleme. *Dini Araştırmalar*, 17(45), 149-158. <https://doi.org/10.15745/da.50187>
- Köroğlu, A. (2016). Türkiye’de İslamcılık düşüncesinin seyrini dergiler üzerinden okumak. V. Işık, A. Köroğlu & Y. E. Sezgin (Ed.). *1960-1980 arası İslamcı dergiler toparlanma ve çeşitlenme* içinde (ss. 5-40). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Lora, M., Decicco, W. N. S. & Roca, R. R. (2022). Strategy and creativity in the use of political slogans: a study of the elections held in Spain in 2019. *Communication & Society*, 35(3), 155-171. <https://doi.org/10.15581/003.35.3.155-171>

- Maviş, N. (2019) İslamcılık düşüncesinin değişimini İslamcı dergiler üzerinden okumak. L. Sunar (Ed.), “Bir başka hayata karşı” 1980 sonrası İslamcı dergilerde meseleler, kavramlar ve isimler, Cilt 1 içinde (ss. 205-229). Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Mengü, M. M. (2006). Reklam sloganları ve tüketici zihni. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 25, 109-121.
- Meriç, C. (2006). *Bu ülke*. İletişim Yayınları.
- Newsome, C. (2002). The use of slogans in political rhetoric. *The Corinthian*, 4, 21-35.
- Öz, M. (2012). *Anahatlarıyla İslâm mezhepleri tarihi*. Ensar Neşriyat.
- Öztürk, M. (2014). Seçim sloganlarının seçmen hissiyatına tercüman olma yarışı: 30 Mart 2014. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 4, 91-109. <https://doi.org/10.16947/fsmiad.70131>
- Rousseau, J. J. (2013). *Toplum sözleşmesi*. (Çev. V. Günyol). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sezik, M. (2019). Vaatler ve sloganlarla muhtarlık yarışları: 2019 yerel seçimleri broşür çözümlemesi. *Turkish Studies Social Sciences*, 14(5), 2501-2513. <http://doi.org/10.29228/TurkishStudies.30259>
- Spring, J. (1997). *Özgür eğitim*. (Çev. A. Ekmekçi). Ayrıntı Yayınları.
- Sunar, L. (Ed.) (2019). İslamcılığı konumlandırmak: genel bir giriş. “Bir başka hayata karşı” 1980 sonrası İslamcı dergilerde meseleler, kavramlar ve isimler, Cilt 1 içinde (ss. 1-14). Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Şahin, E. (2023). *Türk İslamcılığı tetkik – tasnif – teklif*. Çizgi Kitabevi.
- Şahin, E. & Şahin, S. (2022). Şahsiyet ve siyaset: İslam siyaset düşüncesinde lider merkezlik örneği olarak Nehcü’s-Sülûk fi Siyaseti’l-Mülûk. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 17(2), 237-259. <https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1135245>
- Şahin, S. (2022a). Siyasal meşruiyet: gelenekten moderniteye bir tahlil. S. Kahraman (Ed.), *Siyasal yazılar siyasal kavramlar ve terimler üzerine tetkikler* içinde (ss. 407-425). Eğitim Yayınevi.
- Şahin, S. (2022b). *Zihniyet mücadelesi Diyanet Gazetesi ve İslamcı dergilerde din, devlet ve siyaset*. Çizgi Kitabevi.
- Taylor, C. (2017). Batı Sekülerliği. (Çev. Ö. Özden). C. Calhoun, M. Juergensmeyer, J. VanAntwerpen (Der.). *Laikliği yeniden düşünmek* içinde (ss. 51-83). Nika Yayınevi.
- Taylor, S. E., Peplau, L. A. & Sears, D. O.. (2020). *Sosyal psikoloji*. (Çev. A. Dönmez). İmge Kitabevi.
- TDK. (2023). Slogan, 24 Ekim 2023 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişilmiştir.

- Tekin, Y. & Akgün, B. (2011). İslâmcılar – demokrasi ilişkisinin tarihî seyri. Yasin, A., Murat, G. ve Tanıl, B. (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasî düşünce İslamcılık*, Cilt 6 içinde (ss. 652-663). İletişim Yayınları.
- Tincheva, N. (2020). What’s in a political slogan?. *Philologia*, 38, 57-70.
- Yalçınmer, Y. (1978a). Eeveet.... *Şûrâ*, 1, 6.
- Yalçınmer, Y. (1978b). Yeniden. *Şûrâ*, 5, 7.
- Yalçınmer, Y. (1978c). Başlıksız. *Şûrâ*, 2, 2.
- Yalçınkaya, N. (2021). Sloganların marka kimliğine katkısının içerik analizi yöntemi ile incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 47, 247-267.
<https://doi.org/10.30794/pausbed.778010>
- Yılmaz, M. (2011). Darbeler ve İslâmcılık. Yasin, A., Murat, G. ve Tanıl, B. (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasî düşünce İslamcılık*, Cilt 6 içinde (ss. 632-639). İletişim Yayınları.
- Zeng, J. (2020). *Slogan politics: understanding chinese foreign policy concepts*. Palgrave Macmillan.

Şûrâ Sayıları

- “Allah’ı çokça zikredin.”. (1978). *Şûrâ*, 3, 6.
- “Allah’ın kuluyuz, kula kul olma.”. (1978). *Şûrâ*, 1, 15.
- “Allah’ın laneti zalimler üzerinedir.”. (1978). *Şûrâ*, 3, 15.
- “Amerika’yı kovalım.”. (1978). *Şûrâ*, 14, 5.
- “Asabiyyetinin kaynağı imanın olsun.”. (1978). *Şûrâ* 8, 5.
- “Batıl’ın peşinde koşma”. (1978). *Şûrâ*, 14, 6.
- “Bu düzen bizim değildir.”. (1978). *Şûrâ* 1, 2.
- “Bu gazete”. (1978). *Şûrâ*, 1, 2.
- “Düzene uyma, uyanları uyandır.”. (1978). *Şûrâ*, 1, 11.
- “Ehl-i sünnet yolundan ayrılma”. (1978). *Şûrâ*, 1, 10.
- “Ehl-i sünnet yolundan ayrılma”. (1978). *Şûrâ*, 2, 10.
- “Evladını cihaddan alıkoyma, kendin geri durma.”. (1978). *Şûrâ*, 6, 5.
- “Ezan, kurtuluşa davettir.”. (1978). *Şûrâ*, 5, 13.
- “Gerçek din İslam’dır.”. (1978). *Şûrâ*, 17, 13.
- “İnançlar prangaya vurulamaz.”. (1978). *Şûrâ*, 4, 5.
- “İnanıyorsan, inancını tam yaşa.”. (1978). *Şûrâ*, 6, 3.
- “İnkârcıların cenâze namazını kılma.”. (1978). *Şûrâ*, 24, 13.
- “İslam çağın hiçbir zulmüne ortak değildir.”. (1978). *Şûrâ*, 33, 15.
- “İslam tevhid dinidir. Parçalanma.”. (1978). *Şûrâ*, 1, 7.
- “İslam’ın baş düşmanı Siyonistler ve masonlardır.”. (1978). *Şûrâ*, 10, 5.

- “İstikbalde en gür seda İslam’ın olacak.”. (1978). *Şûrâ*, 30, 4.
- “İşçinin alın terini şeriat verir.”. (1978). *Şûrâ*, 33, 7.
- “Kafirlerden dost edinmeyin.”. (1978). *Şûrâ*, 2, 12.
- “Kanun-u mutlak hakim olacak.”. (1978). *Şûrâ*, 35, 3.
- “Kapitalizm ve faşizm, komünizm kadar belâdır.”. (1978). *Şûrâ*, 5, 12.
- “Kavmini sev fakat, kavmiyetçilik yapma.”. (1978). *Şûrâ*, 24, 12.
- “Köşene çekilme, kardeşlerinle kenetlen.”. (1978). *Şûrâ*, 18, 15.
- “Kurtuluş’un metodu fahri kainatın gösterdiği yoldur.”. (1978). *Şûrâ*, 19, 3.
- “Laik’ten Müslüman olmaz.”. (1978). *Şûrâ*, 18, 12.
- “Masonlara, lionslara, rotaryenlere aldanma.”. (1978). *Şûrâ*, 25, 13.
- “Müslüman küfrün oyununa gelme.”. (1978). *Şûrâ*, 21, 7.
- “Müslüman mes’elelerimizi düzenin adamlarına bırakmayalım.”. (1978). *Şûrâ*, 33, 11.
- “Müslüman, cihad için kenetlen.”. (1978). *Şûrâ*, 14, 15.
- “Müslüman, politikacının basamağı değildir.” (1978). *Şûrâ*, 14, 4.
- “Müslüman, tefrikaya düşme: Kenetlen.”. (1978). *Şûrâ*, 7, 13.
- “Müslümana cezayı ancak Allah verir.”. (1978). *Şûrâ*, 4, 14.
- “Müslümanlar tek millettir.”. (1978). *Şûrâ*, 18, 4.
- “Müşrik düzende huzur olmaz.”. (1978). *Şûrâ*, 34, 10.
- “Müşrik düzenlerin kaynağı siyonizm’dir.”. (1978). *Şûrâ*, 14, 11.
- “Müşrik düzenlerin oyununa gelme.”. (1978). *Şûrâ*, 18, 10.
- “Namaz dinin direğidir.”. (1978). *Şûrâ*, 2, 15.
- “Namazını ihmal etme.”. (1978). *Şûrâ*, 4, 3.
- “NATO’ya AET’ye hayır.”. (1978). *Şûrâ*, 4, 7.
- “NATO’ya Ortak Pazar’a hayır.”. (1978). *Şûrâ*, 22, 12.
- “Omuz Omuza”. (1978). *Şûrâ*, 10, 2.
- “Öz nizamında yaşamının cehdinden uzak kalma.”. (1978). *Şûrâ*, 19, 2.
- “Şeriat gelecek vahşet bitecek.”. (1978). *Şûrâ*, 30, 10.
- “Şeriat’ın bayramı ikidir. Ramazan ve Kurban.”. (1978). *Şûrâ*, 33, 3.
- “Şeriat’ın kesdiği parmak acımaz.”. (1978). *Şûrâ*, 35, 4.
- “Tevhid Bayrağı’nın altında toplanalım.”. (1978). *Şûrâ*, 27, 3.
- “toplattıldık... ve tutuklandık!..”. (1978). *Şûrâ*, 2, 3-5.
- “Uzaklardaki kardeşinin ızdırabını ızdırabın bil.”. (1978). *Şûrâ*, 30, 2.
- “Ya tam Müslüman olunur, ya da hiç!” (1978). *Şûrâ*, 15, 5.
- “Yahudi’den, Nasrani’den dost tutma.”. (1978). *Şûrâ*, 1, 12.
- “Yaşasın dünya Müslümanlarının hak için olan mücadelesi”. (1978). *Şûrâ*, 14, 13.

“Yeis küfür tohumudur.”. (1978). *Şûrâ*, 32, 13.

“Zafer, şeriatı için yaşayanlarındır.”. (1978). *Şûrâ*, 35, 5.

“Zalimlerle mücadele cihaddır.”. (1978). *Şûrâ*, 2, 2.

“Zulme rıza zulümdür.”. (1978). *Şûrâ*, 27, 12.

Extended Abstract

The change in political and social structures in the modern period has led to a change in the political structure of society. The spread of the nation-state structure and democratic regimes around the world has transferred society from the position of being governed to the position of political decision-maker. This situation has made it necessary for every segment of society to be informed about issues such as citizenship, national identity, democracy, and politics and to meet at a minimum common ground. The philosophical and sociological depth of these issues, even at a basic level, has led to the emergence of new ways of teaching and communicating to achieve this minimum commonality. In addition, political groups that support different political ideologies and want these ideologies to become dominant have also been involved in this quest to convey and adapt their ideas to all segments of society. One of the elements that emerged as a result of these searches is slogans. Slogans reveal the basic assumptions of a certain political idea or ideology. The fact that slogans present these elements in easy-to-remember key concepts and one-sentence summaries has led states and political groups to frequently use slogans to convey and adopt their ideas.

In the Turkish modernization experience, the intellectual movements that were established with the concern for the future of the Ottoman Empire and that manifested themselves to determine the directions that would save the state and take it forward can be summarized around Islamism, Turkism, Ottomanism, and Westernism. Islamism defined the politics of the future for the Ottoman Empire as combining the social, economic, and moral order of Islam with the scientific, technical, and technological advances developed in the West. After the establishment of the Republic, Islamist thought, which entered a period of stagnation because different elements were preferred as the state ideology and Islamism could not find a place for itself, found movement again in the 1950s. With the 1961 Constitution's opening of the space of freedom, Islamism did not follow the experience of the Ottoman period but was constructed based on experiences in different geographies. In this direction, different Islamist groups have published translated and original books and especially journals in their quest to convey and adopt borrowed ideas. One of these journals is *Şûrâ*, which began to be published in the last period of the 1970s when political stability could not be established in Türkiye. When the page designs of the *Şûrâ* magazine, which was published for a total of forty-one issues, are examined, it is seen that there are slogans at the top of some pages of the journal that can be linked to the subject of the

article on the page below it. This study aims to discuss the main tensions of Islamist thought in Türkiye in the 1970s around slogans. In this regard, the slogans at the top of the pages in the forty-one issue of *Şûrâ* magazine were examined using the discourse analysis method.

When the slogans in *Şûrâ* magazine are evaluated holistically and classified according to their subjects, it is determined that they can be divided into three categories: religious slogans, slogans constructing the other, and political slogans. An analysis of the religious slogans in *Şûrâ* magazine reveals slogans related to the principles of worship and belief in Islam, as well as slogans of a political character. Slogans such as “Secularists cannot be Muslims”, “Don’t pray for the funeral of unbelievers”, “Consent to oppression is oppression”, “Fighting oppressors is jihad”, and “The curse of Allah is on the oppressors” are examples of political religious slogans. When slogans that construct the other are examined, it is seen that these slogans target groups such as Freemasons; ideologies such as capitalism and communism; countries such as the USA, and international organizations such as NATO. It is possible to think that the goal of these slogans is to link any problems that arise to external factors and to reinforce in-group belonging. Slogans such as “Islam’s main enemies are Zionists and Freemasons”, “Capitalism and fascism are as much a scourge as communism”, and “Let’s kick America out” are examples of this category. When political slogans are analyzed, it is possible to identify slogans that problematize political governments and demand the capture of power through revolutionary methods. It is also possible to detect the influence of the internationalist aspect of socialist political thought. For example, in the slogan “Long live the struggle of the world's Muslims for justice”, this influence can be identified.

As a result, it has been determined that slogans are used not only by political parties but also, perhaps more than them, by political groups that appeal to different social groups; that the adherents of Islamist thought, who use magazine publishing activities effectively, are both influenced and benefited from this attraction of slogans; and that the basic axioms of an internationalist Islamism that manifested itself in post-1960 Türkiye in *Şûrâ* magazine were conveyed to its readers through these slogans.

THE ASYMMETRIC EFFECT OF PRODUCER PRICES ON CONSUMER PRICES IN TURKISH ECONOMY

Bekir AŞIK*

Abstract

The aim of the study is to evaluate the asymmetric impacts of producer price on consumer prices and cointegration relationship between two price indexes for Turkish economy from 2003.M1 to 2022.M12. Another aim is to analyze the causality between Producer Price Index (PPI) and Consumer Price Index (CPI). The Autoregressive Distributed Lag Model (ARDL) and Non-Linear Autoregressive Distributed Lag Model (NARDL) are estimated to determine relation between PPI and CPI and asymmetric effects of PPI on CPI. The causality relation is examined using Toda-Yamamoto Granger Causality method. According to the results, there is a cointegration relation between CPI and PPI. The ARDL model implies that PPI has a positive impact on CPI both in the short time period and in the long time period. The NARDL model indicates that although positive shocks to the PPI have positive effects on CPI, negative shocks do not have statistically significant effect on CPI. In addition to these results, Toda-Yamamoto Granger Causality method indicates that a bidirectional causality is determined between two price indexes. In this paper, it has been found that PPI and positive shocks to PPI have an impact on CPI. Therefore, it would be useful to developed decreasing the effect of cost-push policies while implementing the inflation targeting.

Keywords: Inflation, CPI, PPI, Nonlinear ARDL Model, Causality.

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE ÜRETİCİ FİYATLARI ENDEKSİNİN TÜKETİCİ FİYATLAR ENDEKSİ ÜZERİNDEKİ ASİMETRİK ETKİSİ

Öz

Bu çalışmanın ana amacı 2003.M1-2022.M12 döneminde Türkiye’de üretici fiyatlarının, tüketici fiyatları üzerindeki asimetrik etkilerini tespit etmek ve her iki fiyat endeksi arasındaki eşbütünleşme ilişkisini belirlemektir. Bununla birlikte Üretici Fiyatları Endeksiyle, Tüketici Fiyatları Endeksi arasındaki nedensellik ilişkisini de belirlemektir. Kısa ve uzun dönemde üretici fiyatlarının, tüketici fiyatları arasındaki eşbütünleşme ilişkisini ve asimetrik ilişkiyi belirleyebilmek için Doğrusal Gecikmesi Dağıtılmış Model (ARDL) ve Doğrusal Olmayan Gecikmesi Dağıtılmış Model (NARDL) tercih edilmiştir. Ayrıca iki fiyat endeksi arasındaki ilişkiyi tespit edebilmek

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Beykent Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat (İngilizce) Bölümü, bekirasik@beykent.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2221-016X>

için Toda-Yamamoto Nedensellik Testi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre üretici ve tüketici fiyatları arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır. ARDL modelinin tahmininden elde edilen sonuçlar hem kısa vadede hem de uzun vadede üretici fiyatlarının tüketici fiyatları üzerinde pozitif etkisi vardır. NARDL modeline göre ise üretici fiyatlarına gelen pozitif bir şokun, tüketici fiyatları üzerinde pozitif ve istatistiki olarak anlamlı etkisi varken negatif şokların istatistiki olarak anlamlı bir etkisine rastlanmamıştır. Bu sonuçlara ek olarak, Toda-Yamamoto Nedensellik Testi sonuçlarına göre her iki fiyat endeksi arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. TÜFE üzerinde ÜFE'nin etkili olması ve ÜFE'ye gelen pozitif şokların anlamlı bir etkisinin tespit edilmesi nedeniyle, enflasyon hedeflemesi politikası uygulanırken maliyet azaltıcı politikaların da geliştirilmesi faydalı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon, TÜFE, ÜFE, Doğrusal Olmayan ARDL Model, Nedensellik.

Introduction

Inflation is not only one of the essential macroeconomic variables in an economy but also the most important indicator for policymakers, researchers, companies, and workers. Inflation is permanently increase in the price level and Consumer Price Index (CPI) and Producer Price Index (PPI) are mostly used to calculate the trend in price levels. CPI measures the changes in consumer prices paid by the households. Furthermore, CPI is the most essential index of the magnitude, and it is also crucial in determining the inflation trends. PPI measures the changes in prices of domestically produced goods that are produced by the producer over time. Moreover, PPI has a crucial role to judge the product price trend and the effects of production on industrial output values over a specified time. It performs inputs in the production processes and goods sold by companies. Therefore, if PPI increases, CPI is also expected to increase.

A fluctuation in one of the price indexes may affect the other one. Therefore, it is important for policymakers and researchers to determine which index influences the other or whether there is a bidirectional relation. According to the empirical literature, there are two main theoretical approaches used to express the relation between price indexes: supply-side approach and demand-side approach.

The supply-side approach indicates that if producer prices increase, this increase will have an impact on consumer prices. Consumer prices can be affected because the spillover effect in production chains has an impact on the prices (Tiwari, 2012). This shock to the production chain is called 'cost-push' shock and the initial impact of these shocks can be visible from the early stages of production chain. Supply side approach indicates that raw materials are used to produce intermediate goods and these intermediate goods are used to produce final goods. Thus, when a 'cost-push' shock hits to the price of inputs, changes of inputs can increase the price of intermediate and final goods.

Changes in prices of final goods have an effect on consumer goods. Thus, PPI is Granger cause CPI according to the supply-side approach (Akçay, 2011).

The demand side approach is the other theoretical explanation implying that if consumer prices increase, this increase will have an effect on producer prices. According to the Caporale et al. (2002), different preferences of raw materials and intermediate goods can affect the production costs, and these costs have impact on final goods, and services demand. Therefore, choices of raw materials between alternative uses can be stated for the final goods and services demand. Furthermore, it is assumed that the expected price of consumer goods can determine the demand for primary goods. With this assumption, CPI depends on the present demand and the expectations for the present demand and PPI depends on the expectations of demand (Cushing and MacGarvey, 1990). If demand of final goods changes, it will affect the input prices, thus CPI affects PPI.

Although there are two main theoretical approaches in the literature, there are some controversial results in the empirical research. The four different results are found in the empirical literature: PPI leads CPI, CPI leads PPI, bidirectional causality, and there is no causality.

It is especially important for conducting monetary policy to accurately determine the relation between producer prices and consumer prices. In the empirical studies, there are controversial results about the relation between CPI and PPI not only for Turkish economy but also developing and developed countries. These controversial results imply that this relation should be investigated employing new methods. The intention of this paper is to determine the cointegration and causality relation between CPI and PPI using Turkish data over the sample 2003M-2022M12 employing relatively new models. For this purpose, both Autoregressive Distributed Lag (ARDL) model and Non-Linear ARDL model have been implemented to determine the cointegration relation between CPI and PPI. Moreover, Toda-Yamamoto (1995) causality test is employed to find causality relation between to price indexes.

This study contributes to literature analyzing the asymmetric effects of producer prices on consumer prices. The relation between CPI and PPI is investigated by cointegration methods and causality tests in the empirical literature. Most of those studies were based on linear models, such as Vector Error Correction models and Autoregressive Distributed Lag (ARDL) and these models assume that there are symmetric effects of independent variables on dependent variable. In reality, there are positive or negative effects of independent variables on dependent variable. For this reason, Non-Linear Autoregressive Distributed Lag (NARDL) model is estimated to examine the asymmetric relationship between CPI and PPI. For this purpose, we organize the study as follows. The empirical literature is evaluated in Section 1. Data is introduced and methodology is explained in Section 2. Findings are evaluated in Section 3; and the conclusion is presented in the last section.

2. LITERATURE REVIEW

There are a lot of searches investigating the causality relationship for different number of countries for a certain period. According to the related literature, four different possible causality relations are found between CPI and PPI: the first one is the causality from PPI to CPI. This causality relation is related with the supply side approach. Secondly, the causality is from PPI to CPI and this is related with the demand-side approach. Third one is the bidirectional relation and finally there is no causal relationship.

In the empirical literature, there are vast amount of studies supporting the supply-side approach. One of the oldest studies belongs to Silver and Wallace (1980). They investigated effects of wholesale prices on CPI over the sample 1952-1977 in the USA using Pearson and Hatanaka-Wallece methods and they found that that there was a unidirectional causality from wholesale prices to consumer prices. In addition to this study, Guthrie (1981) found wholesale producer prices had more effect on CPI in the short-run.

Caporole et al. (2002) investigated the effects of one price index on the other one for G-7 countries over the sample 1976.Q1-1994.Q4. They found mixed results and the results showed that the causality ran from producer prices to consumer prices in the most countries. Ghazali et al. (2008) examined the relation over the sample 1986.M1-2007.M5 for Malaysia. Uni-directional relation was found from PPI to CPI in Malaysia. Shahbaz and Nasir (2009) estimated linear ARDL and VECM to search the long-run cointegration relation and causality relationship for Pakistan. However, they found that there was a bidirectional causality, the supply-side approach was stronger. Sidaoui et al. (2009) used VEC model and Granger causality to investigate the relation between price indexes for Mexican economy. Although they found long-run cointegration relation and causality relation from PPI to CPI, they could not detect any short-run causality between CPI and PPI. Kwon and Koo (2009) employed Toda-Yamamoto and Dolado-Lütkepohl Granger causality test to investigate the relation between CPI and PPI in the USA over the sample 1985-2001 and 2002-2008. According to the results, the causality was bidirectional, and it ran from CPI to PPI from 1985 to 2001, there was a unidirectional relationship from 2002 to 2008. Akçay (2011) searched the relation over the sample 1995.M1-2001.M12 for five developed countries. The results of these tests were complicated. First, the results of Johansen and Juselius cointegration method indicated that there was a cointegration relation in Germany but there was no cointegration relation in Finland, France, the Netherlands, and Sweden. Akçay (2011) reached conflicting findings. Hasan and Masih (2018) examined the determinants of food inflation in Malaysia employing ARDL and Non-linear ARDL model and the results implied that crude oil price, exchange rate, domestic prices and industrial production index had a cointegration relation with CPI. Khan et al. (2018) analyzes the relation for Central and Eastern European countries employing the bootstrap panel Granger causality test. According to the results, PPI affected CPI in Latvia, Lithuania, Romania, Slovakia, and Slovenia. CPI only affected PPI in

Hungary. Thus, it can be said that PPI is a primary contributor of CPI in most Central and Eastern European countries.

Suriani and Ridzqi (2019) investigated the impacts of commodity prices on CPI based on the inflation persistence in Aceh Province, Indonesia employing Partial Adjustment Model. Results indicate that groups of commodity price, namely, housing, water, electricity, gas, fuel, foodstuffs, and transportation, communication, and financial services, considerable impact on CPI. Thus, the supply-side approach was valid for Indonesian economy. Rizvi and Sahminan (2020) estimated a commodity augmented Phillips curve to analyze the effects of commodity prices on domestic inflation in Brazil, Russia, India, Indonesia, China, and South Africa. In all countries except Russia, oil and energy prices had positive impact on domestic inflation. Global food prices affected domestic inflation in India and Indonesia; metal prices had a negative impact in South Africa. Abbas and Lan (2020) investigated the pass-through of commodity and energy prices to inflation across different inflation regimes employing Markow-switching model for both developed and developing countries. They found that commodity pass through varied from one country to another. The impact of commodity prices on domestic inflation was asymmetric and energy was the principal commodity, which affected the inflation. Moreover, prices of food and agricultural commodities were very essential for developing countries. Sek et al. (2023) analyzed the asymmetric effects of commodity price changes on CPI employing the Markow-switching regression for Malaysian economy. The results indicated that asymmetric commodity prices changed affects inflation. Non-energy and precious metals have higher effect on CPI.

In the empirical literature, the causality from consumer to producer prices was also found by some studies. Colclough and Lange (1982) investigated relation between two price indexes in the USA from 1945.M1 to 1979M.12. According to the results, there was a causality from CPI to PPI. Hamid et al. (2006) investigated the nature of price transmission in the USA employing VAR method and Granger causality test. They investigated this relationship from 1926 to 1945, from 1946 to 1972, and from 1972 to 2003. According to the VAR method results, the change in PPI was significantly affected by CPI but PPI did not have any significant impact on CPI between 1926-1945 and between 1946-1972. One or two lag values of CPI affected PPI and two lag values of PPI affected CPI between 1972 and 2003. Moreover, Granger causality test results indicated that CPI was the cause of PPI but the opposite relation was not true. Gang et al. (2009) employed causality methods for Chinese economy and they found that CPI was Granger a cause the changes in PPI and PPI effected CPI with a time lag one to three months. Thus, the demand-side approach was stronger. Moreover, Shahbaz et al. (2012) found the same results for Pakistan by employing the frequency domain causality approach.

Mohd and Masih (2018) searched asymmetric relation between CPI and PPI using CPI, PPI and interest rate data of the United State, European Union,

Singapore, and Malaysia. According to the results of ARDL model, the United States PPI, European PPI and Singapore CPI were cointegrated with selected variables. Mohd and Masih (2018) focused on the United States CPI and PPI relation for the purpose of Nonlinear ARDL model because they found that CPI was exogenous, and PPI was endogenous. Results implied that there was an asymmetric relation between CPI and PPI either in long-run or short-run. Furthermore, the cumulative effect on CPI on PPI was negatively asymmetrical. It meant that when CPI increased, PPI increased in smaller amount compared to when CPI reduced.

In addition to these studies, the bidirectional causality between two price indexes was also investigated. Jones (1986) searched this relation between consumer and producer prices in the USA from 1947M1 to 1983M12 using Wald Granger causality. Jones (1986) found a bidirectional relationship. Cushing and MacGarvey (1990) searched the relationship between CPI and wholesale price index in the American economy over the sample 1954-1987. They found that there was a bidirectional relationship between CPI and wholesale price index. Gang et al. (2009) examined the relationship in China over the sample 2001.M1-2008.M12. The results indicated that CPI was Granger cause to PPI. Thus, demand-side factors had much more effects than the supply-side factors in Chinese economy. Tiwari et al. (2013) analyzed causality between price indexes for Romania using Wavelet analyses and they found that there were cyclical effects between CPI and PPI. Özpolat (2020) investigated the long-run and causality relation between two price indexes for the Central and Eastern European countries over the period 1992-2017 employing panel cointegration and causality models. Results implied that there was a long-run cointegration between CPI and PPI and bidirectional causality relation was found between these variables.

Mert (2023) analyzed the relation between CPI and PPI using the threshold autoregressive and momentum threshold autoregressive model for Brazil, India, Indonesia, South Africa and Turkey. However, there was no asymmetrical relation in Brazil and India; there was an asymmetrical relation in Indonesia, South Africa, and Turkey. In addition to these results, although there was no asymmetrical causality in Indonesia, South Africa, and Turkey in the long-run, asymmetrical causality was found for these countries in the short-run. The transmission mechanisms also varied from country to country. In Indonesia, casual relation was from PPI to CPI; in South Africa from CPI to PPI; and in Turkey bidirectional causality was found.

Li et al. (2019) used VEC model to determine the cointegration relation between PPI and CPI for Chinese economy over the period 2008-2018. They found that cointegration relation existed and causality run from PPI to CPI.

Finally, some studies found no causality between CPI and PPI. Blomberg and Harris (1995) searched the relation between two price indexes between 1970 and 1994 in the USA using VAR model. They found that although prices of goods had a forecasting power explaining consumer prices

in the 1970s and at the beginning of 1980s, the forecasting power of PPI was not powerful for determining the consumer prices at the end of the 1980s. Clark (1995) also employed VAR model in the USA over the sample 1959.Q2-1994.Q1. The results showed that PPI did not systematically affect CPI. Dorestani and Arjomand (2006) employed cointegration methods from 1960 to 2005 in the USA and cointegration relation could not be found between two series. Losada et al. (2018) investigated the relation between CPI and PPI for Brazil, Colombia, Ecuador, Peru, Paraguay, and Uruguay employing VAR, VEC models and Toda-Yamamoto Granger causality test. The results implied that there were no causality relations in Brazil, Colombia, Ecuador, and Uruguay. In Peru and Paraguay, there were causality relations. Oyeleke and Ojediran (2018) found no causality relation between CPI and PPI in Nigerian economy estimating Johansen and Engle-Granger methods.

In the empirical literature, there were vast studies that investigated the relationship in Turkish economy. First, we reviewed the studies that support the supply-side approach. Zortuk (2008) investigated the relationship in Turkish economy over the sample 1986.M1 to 2004.M12 using causality test and the supply-side approach was found. Yamak and Topbaş (2008) also investigated the cointegration relationship over the sample 1982.M1-2005.M5 for Turkish economy using Enders-Ludlow Nonlinear cointegration method. They found that both CPI and PPI had nonlinear structure and the change in PPI had an impact on CPI. In addition to these studies, Saraç and Karagöz (2010) used linear ARDL method for Turkish economy over the sample 1994.M1-2009.M12 to find the relation between price indexes. According to the results, the unidirectional causality ran from PPI to CPI. Erdem ve Yamak (2014) employed Kalman filter approach over the period from 1987 to 2012. According to the results, the transitivity from PPI to CPI decreased between the years 2003 and 2012. Yıldırım (2015) investigated the relationship between CPI and PPI employing cointegration methods, namely Autoregressive Distributed Lag model, Dynamic OLS model, Johansen cointegration method, and Gregory-Hansen method. Yıldırım (2015) analyzed the relationship over the sample 1987.M1-2013.M12 and two sub-periods. However, the pass-through from PPI to CPI was one-to-one over the full sample when the cointegration methods were employed except Gregory-Hansen method, the pass-through decreased when Gregory-Hansen method, which considers structural breaks. In the first sub-period (1987.M1-2001.M12), the pass-through from PPI to CPI was too high. In the second sub-period (2002.M1-2013.M12), the pass-through was the same with the previous sub-period when Dynamic OLS and Johansen cointegration method were employed. According to the results of ARDL model, the pass-through decreased from 2002 to 2013. Saatcioğlu ve Karaca (2017) employed Toda-Yamamoto test to analyze causality over the sample 2005.M1-2016.M12. They supported the supply-side approach. Oral and Eştürk (2022) found asymmetric relation between PPI and CPI for Turkish economy over the

sample 2006-2021. The results indicated that the impact of negative shocks of PPI to CPI was bigger than the impact of positive shocks.

Secondly, some studies found the results that supported the demand-pull approach. Ülke and Ergün (2014) employed VEC model for Turkish economy from 2003 to 2013 using monthly data and they concluded that there was no causality in the short-run, but the unidirectional causality ran from consumer to producer prices. Abdioğlu and Korkmaz (2012) investigated the relationships between CPI and PPI over the sample 2003-2012 using Engle-Granger and Johansen cointegration methods. Moreover, they employed Granger causality and Engle-Granger error correction method to determine causality relation. They found that there were bidirectional causality relationships between two price indexes, but bidirectional relationship was found from CPI to PPI when sub-groups of price indexes were investigated. They concluded that increases in prices resulted from the demand side factors. Tari et al. (2012) also searched the causality relation from 1987.M1 to 2008.M4 employing frequency domain approach. The results showed that although producer prices affected consumer prices in the short-run, consumer prices affected producer prices in the long-run. Öner (2018) analyzed the causality relationship over the sample 2004.M1-2016.M12 and Öner (2018) founds unidirectional relationship ran from CPI to PPI in Turkish economy.

Thirdly, some studies found the bidirectional causality between consumer and producer prices for Turkish economy. Akdi and Şahin (2007) investigated convergence relationship over the sample 1988.M1-2007.M10 using unit root tests. According to the results, there was a convergence between CPI and PPI. Terzi and Tütüncü (2017) employed ARDL method over the sample 2010.M5- 2016.M4. They found that there was a bidirectional cointegration relationship. Topuz et al. (2018) compared the relation between CPI and PPI in the UK and Turkey using VAR, impulse-response, variance-decomposition and Granger-causality tests. Results implied that there was bidirectional causality between two indexes for UK and Turkey. Kocak (2021) analyzed the relation between CPI, domestic PPI, and the agricultural sector PPI employing VEC model. According to the outcomes of the model, there were cointegration relations and short-run causality between these price indexes. Furthermore, the impact of agricultural sector and domestic PPI on CPI was lower than the effect of CPI on agricultural sector and domestic PPI. Thus, it meant that the effect of consumer prices was dominant than producer prices for Turkish economy. Demir (2022) also investigated the relation between two price indexes using hidden cointegration and asymmetric causality methods for Turkish economy. The results implied that the impact of changes in CPI on PPI was more dominant the impact of PPI on CPI in the long run. Even though, there was a demand-side approach in the long-run for Turkish economy, supply-side approach was valid in the short-run.

Kara and Keskin (2021) investigated the transitivity of prices from 1996.M1 to 2020.M9 for Turkish economy and they found that the causality was bidirectional between price indexes in the long-run.

Finally, there were also researches that did not determine neither cointegration nor causality relation in Turkish economy. Akdi et al. (2006) employed Engle and Granger, Johansen's cointegration test, and seasonally robust periodogram-based test over the sample 1987.M1-2004.M8 for Turkish economy. Although the conventional cointegration test gave mixed results, the results of seasonally robust periodogram-based test showed that there was no cointegration relation. Bidirectional causality existed between these two series in the short-run, not in the long-run.

According to the empirical literature, there were vast studies investigating the relation between CPI and PPI for developing and developed countries. However, the results changed depending on the selected country groups, period and the method estimated and there were more studies supporting the supply-side approach. The same outcome is valid for Turkish economy. Although there are a vast of studies that investigate the relation between CPI and PPI for Turkish economy employing cointegration methods, the asymmetric relation between two indexes have not been investigated enough. For this reason, the asymmetric relation between CPI and PPI should be investigated using new cointegration methods that test the asymmetric relation between CPI and PPI. In addition to cointegration methods, the different results obtained in the same causality methods conducted in the recent years for Turkish economy need further investigations. Thus, it would be useful to reconsider the causality relation between CPI and PPI for Turkish economy. Further studies on this issue may contribute to a more accurate determination of the relationship between producer and consumer prices in Turkey.

3. METHODOLOGY

The relation between CPI and PPI was investigated over the sample 2003.M1-2022.M12. The dataset contained producer price index (PPI) and consumer price index (CPI). All data were collected from Central Bank of Republic of Turkey. After seasonally adjusted was done using Census X-12 method, the logarithm of consumer and producer price index was taken.

3.1. ARDL Model

Different methods are estimated to find the cointegration relationship in the empirical literature. We adopted to employ ARDL and NARDL methods. Although there are several methods employs to explore the cointegration relations, the linear ARDL method is the one of the most employed cointegration methods in the empirical literature because of its advantages. First, ARDL model gives better results in the small and finite samples. Secondly, conventional methods claim that selected variables must be integrated of the same order. Unlike these methods, ARDL model can be employed even the selected variables integration degree is $I(0)$ or $I(1)$. On the contrary, Pesaran et al. (2001) implies that if the selected variables are

integrated at I(2), or larger, ARDL model is invalid. Furthermore, different number of lag values of selected variables are allowed when the ARDL model is employed.

The linear form of linear model for the long-run was written as follows:

$$CPI_t = \beta_0 + \beta_1 PPI_t + u_t \tag{1}$$

where β_0 was constant terms β_1 was the coefficient of dependent variable and u_t is the disturbance term. We could transform equation (1) into the generalized form of ARDL model as follow:

$$\Delta(CPI_t) = \alpha_0 + \varphi_1 CPI_{t-1} + \varphi_2 x_{t-1} + \sum_{j=1}^p \omega_1 \Delta(CPI_{t-j}) + \sum_{j=1}^{q_1} \omega_2 \Delta(PPI_{t-j}) + \varepsilon_t \tag{2}$$

The long-run coefficients were φ_1 and φ_2 are and the short-run coefficients were ω_1 and ω_2 . The null hypothesis should be constructed to estimate the long-run relationship as follows: $H_0: \varphi_1 = \varphi_2 = 0$. Alternative hypothesis H_1 indicated that there is a long-run relation. Pesaran et al. (2001) proposed the following conditions to test the hypothesis: (1) If F-statistics is lower than the lower bound critical value, it means that long-run relationship does not exist; (2) If F-statistics is between lower and upper bound, decision is not conclusive; (3) If F-statistics is higher than the upper bound critical value, it indicates that long-run relationship exists.

The ARDL model also estimated short-run relation between CPI and PPI. To analyze the short-run dynamics between selected variables, the following regression was used:

$$\Delta(CPI_t) = \vartheta_0 + \sum_{i=1}^{p_1} \delta_i \Delta(CPI_t) + \sum_{i=1}^{p_2} \mu_i \Delta(PPI_t) + \psi ECT_{t-1} + \eta_t \tag{3}$$

The Error Correction is represented with the coefficient ψ and it represents the speed of adjustment of independent variables converging to its equilibrium. The coefficient of ECM should be negative to establish the convergence in the long-run.

3.2. NARDL Model

However, the effects of shocks that hit the independent variables on dependent variable can be either positive or negative; the ARDL model assumes a symmetric relationship between variables. For this reason, Shin et al. (2014) develops asymmetric ARDL model to distinguish the impact of negative and positive changes in the independent variables. Decomposition of negative and positive changes for PPI could be represented as follows:

$$PPI_t^+ = \sum_{L=1}^T \Delta PPI_L^+ = \sum_{L=1}^T MAX(\Delta PPI_L, 0) \tag{4}$$

$$PPI_t^- = \sum_{L=1}^t \Delta PPI_L^- = \sum_{L=1}^T MIN(\Delta PPI_L, 0)$$

where PPI_t^+ and PPI_t^- were positive and negative shocks, respectively. Generalized form of ARDL could be rewritten in nonlinear form by adding PPI_t^+ and PPI_t^- as follows:

$$\Delta(CPI_t) = \alpha_0 + \varphi_1 CPI_{t-1} + \varphi_2 PPI_{t-1} + \varphi_3^+ PPI_{t-1} + \varphi_3^- PPI_{t-1} + \sum_{j=1}^p \omega_1 \Delta(CPI_{t-j}) + \sum_{j=1}^{q_1} \omega_2 \Delta(PPI_{t-j}) + \sum_{j=1}^{q_3} \omega_3^+ \Delta(PPI_{t-j}) + \sum_{j=1}^{q_3} \omega_3^- \Delta(PPI_{t-j}) + \varepsilon_t \tag{5}$$

φ_1 , φ_2 , and φ_3 were long-run coefficients; ω_1 , ω_2 , and ω_6 were short-run coefficients and q_1 , q_2 , and q_6 were lag orders in equation 5.

The asymmetric relation between PPI and CPI could be examined by nonlinear ARDL model. To apply the nonlinear ARDL model, unit root tests should be performed to determine the integration of selected variables. Moreover, information criteria is used to determine the order of the distributed lag function. We employed Bound analysis to analyze the long-run relation.

3.3. Toda-Yamamoto Causality Test

Toda and Yamamoto test is employed regardless of the integration degree of selected series. Furthermore, the degree of integration of selected variables can be different when this method is employed.

According to Toda-Yamamoto (1995), even selected variables were first degree integrated; the causality test could be employed. To estimate the Toda-Yamamoto test, three steps should be followed: the first one is determining the maximum integration degree (dmax) of selected variables using unit root tests. The second step is selecting the appropriate lag length (k) using any information criteria tests in a VAR model. The third step is employing Granger causality to determine the causality relationships between selected variables using LA-VAR(k+dmax) model. The value of k is taken from VAR model and the value of d which shows maximum integration number of selected variables, and it is expressed as VAR(p+dmax). To test the hypothesis of LA-VAR model, the Wald test should be employed (Toda and Yamamoto (1995)).

$$CPI_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{k+dmax} \beta_i CPI_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+dmax} \alpha_i PPI_{t-i} + \varepsilon_{1t} \tag{6}$$

$$PPI_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{k+dmax} \alpha_i CPI_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+dmax} \theta_i PPI_{t-i} + \varepsilon_{2t} \tag{7}$$

ε_{1t} and ε_{2t} were error terms which follow white noise process.

4. EMPIRICAL RESULTS

First of all, the empirical results of ARDL and NARDL models are represented and evaluated. Then, the results of Toda-Yamamoto causality test are represented.

4.1. Estimation Results of the Models

Integration degree of the selected variables should be determined before estimating the models. For this purpose, Augmented Dickey Fuller (ADF) test and Phillips-Perron test were implemented. The results of the unit root tests were represented in Table 1. When we analyzed Table 1, selected variables were first degree integrated and the cointegration test was able to be employed.

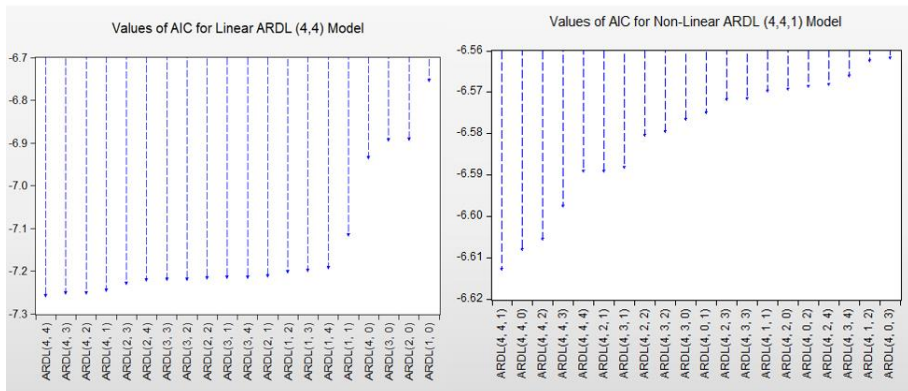
Table 1. Results of Unit Root Tests

Variables	Test	Level		First Difference		Integration Degree
		Constant	Constant and Trend	Constant	Constant and Trend	
CPI	ADF	2.798 (1.000)	3.883 (1.000)	-3.306** (0.016)	-4.013*** (0.009)	I(1)
	Phillips-Perron	3.584 (1.000)	5.511 (1.000)	-7.064*** (0.000)	-7.313*** (0.000)	
PPI	ADF	3.850 (1.000)	2.941 (1.000)	-6.878*** (0.000)	-7.724*** (0.000)	I(1)
	Phillips-Perron	3.706 (1.000)	2.973 (1.000)	-6.704*** (0.000)	-7.549*** (0.000)	

Note: 1%, 5%, and 10% significance level were represented with ***, **, *, respectively. Probability values were written in parentheses. The appropriate lag numbers were selected using Akaike Information Criteria (AIC).

The second step before estimating ARDL models, appropriate lag numbers should be selected. Akaike Information Criteria is used and appropriate lag numbers for linear ARDL and Non-Linear ARDL models are represented in Figure 1. According to Figure 1, appropriate lag numbers for linear ARDL model and non-linear model are (4,4) and (4,4,1), respectively.

Figure 1. Values of AIC for ARDL Models

Pesaran et al. (2001) developed the ARDL bound test to find the cointegration relation between selected variables. Table 2 represents the bound test results for both ARDL and NARDL method. The value F-statistics was over the upper limit and it meant that cointegration relation existed between producer and consumer prices.

Table 2. Bound Test Results for Cointegration

Model Specification	F-Statistic	Critical Values of Bound Test		Conclusion
		I(0)	I(1)	
Linear				
CPI-PPI	6.463	6.10*	6.73*	Cointegration
		4.68**	5.15**	
		4.05***	4.49***	
Non-Linear				
CPI-PPI	4.381	4.99*	5.85*	Cointegration
		3.88**	4.61**	
		3.38***	4.02***	

Note: 1 %, 5 %, and 10 % significance level were represented with ***, **, *, respectively.

The bound test results showed that there was a cointegration results. Therefore, the relation between CPI-PPI was estimated using both ARDL and NARDL models, and Table 3 showed the estimation results for linear models in the long-run and Table 4 represented short-run estimation results of linear models. If there was 1 % increases in PPI, CPI increased 0.56 %. The results of Breusch-Godfrey-Pagan test implied that there was homoscedasticity in the model. In addition to this, the results of Breusch-Godfrey autocorrelation test autocorrelation were not detected.

Table 3. Estimation Results for Linear Models in the Long-Run

ARDL Model for CPI-PPI (4,4)	
PPI	0.563*** (0.000)
Diagnostic Tests	
Autocorrelation	1.627 (0.198)
Heteroscedasticity	0.672 (0.512)

Note: 1 %, 5 %, and 10 % significance level were represented with ***, **, *, respectively. Probability values were written in parentheses Breusch-Godfrey Test was employed for autocorrelation and the lag numbers were determined by using Akaike Information Criteria (AIC). 1 lag was selected for ARDL Model for CPI-PPI regression. Breusch-Godfrey-Pagan Test was employed for heteroscedasticity and 2 lags were selected.

According to the estimation results for linear models in the short-run as represented in Table 4, there were similar results for linear models in the long-run. When there were changes in the producer price index and CPI were effected positively and significantly by lags of PPI. Moreover, the effect of changes in PPI continued for three months. The lag of changes of CPI also had effects on changes in CPI in the short-run and the effects of these changes continued for 3 months.

The Error Correction Term (ECT) represents the speed at which consumer prices return to the equilibrium level when a shock hit the economy. The sign of the ECT was negative as expected and the value of the coefficient of ECT was -0.135. These results indicates that the there was a convergence to long-run equilibrium after a shock hits to economy.

Table 4. Estimation Results for Linear Models in the Short-Run

ARDL Model for CPI-PPI (4,4)	
Variables	Coefficient
D(CPI(-1))	0.222*** (0.000)
D(CPI(-2))	-0.046 (0.476)
D(CPI(-3))	0.219*** (0.000)
D(PPI)	0.353*** (0.000)
D(PPI(-1))	0.081* (0.069)
D(PPI(-2))	-0.049 (0.271)
D(PPI(-3))	-0.086* (0.062)
Constant	0.272*** (0.000)
CointEq(-1)	-0.135*** (0.000)

Note: D represented the difference of variables. 1 %, 5 %, and 10 % significance level were represented with ***, **, *, respectively. Probability values were written in parentheses.

The asymmetric relationship between CPI-PPI was investigated using Non-linear ARDL model. Table 5 represented the findings of the non-linear ARDL model in the long-run and Table 6 showed the estimated results in the short time. The positive shock in producer prices had a positive and statistically significant in the long term. If there was a 1 % increase in positive shock in PPI, CPI increased 0.59 % in the long-run. In contrast to positive

shock, the impact of negative shock had positive but statistically insignificant. According to these results, there was an asymmetric effect of negative and positive shocks of PPI on CPI in the long period.

Table 5. Estimation Results for Non-Linear Models in the Long-Run

ARDL Model for CPI-PPI (4, 4, 1)	
Variables	
PPI_POS	0.578* (0.000)
PPI_NEG	0.111 (0.726)
Diagnostic Tests	
Autocorrelation	1.711 (0.183)
Heteroscedasticity	0.201 (0.412)

Note: 1 %, 5 %, and 10 % significance level were represented with ***, **, *, respectively. Probability values were written in parentheses. Breusch-Godfrey Test was employed for autocorrelation and the appropriate lag number were determined by using Akaike Information Criteria (AIC). 1 lag was selected for ARDL Model for CPI-PPI regression. Breusch-Pagan-Godfrey Test was employed for heteroscedasticity.

There were similar results when we analyzed the estimation results of NARDL. The positive shock to the PPI and its lag had statistically significant and a positive effect on CPI. One month after a positive shock to the PPI, the effect of the shock turned negative but the magnitude of these shocks were quite small. Moreover, the negative shock on PPI had statistically insignificant effect on CPI and the value of negative shock was small when it was compared to the value of positive shock. Thus, it could be said that there was asymmetric effect of negative and positive shocks to PPI on CPI. Moreover, lag values of CPI had a notable impact on current CPI. When there was a change in CPI, the effects continue for four months.

The sign of the ECT was negative for the regression as expected and the value of the coefficient of ECT is -0.128. These results indicated that convergence to long-run equilibrium level occurred after a shock hit to economy.

Figure 2. Stability Test Results of ARDL Model

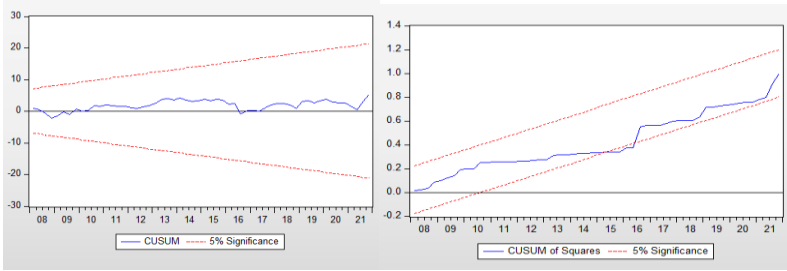
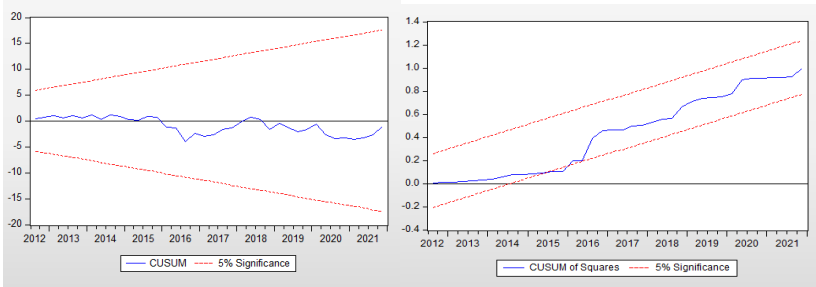

Figure 3. Stability Test Results of NARDL Model

In addition to the results of ARDL and NARDL models, Figure 1 represented the CUSUM and CUSUMSQ test results of ARDL model and Figure 2 represented the same test results of NARDL model. These tests were against the breakpoints and the null hypotheses of these tests were based on the instability of parameters. Figure 1 and 2 represented the ascertain significance of trajectory at the 95 % confidence bounds. According to the test results, the null hypotheses of CUSUM tests were rejected for both ARDL and NADL models. When we analyzed the CUSUMQ test graphics, the CUSUM of Squares line was out of 5 % boundaries in some points over the sample. These situations implied that there were doubts about the stability of the parameters.

Table 6. Estimation Results for Non-Linear Models in the Short-Run

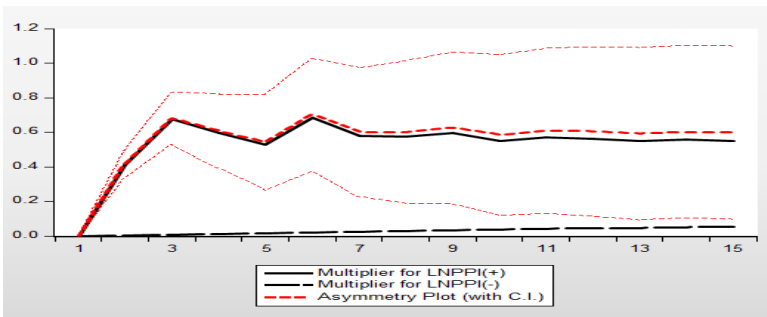
ARDL Model for CPI-PPI (4, 4, 1)	
Variable	Coefficient
D(CPI(-1))	0.209*** (0.002)
D(CPI(-2))	-0.022 (0.736)
D(CPI(-3))	0.188** (0.003)

D(PPI_POS)	0.389*** (0.000)
D(PPI_POS(-1))	0.121** (0.013)
D(PPI_POS(-2))	-0.089* (0.073)
D(PPI_POS(-3))	-0.092* (0.073)
D(PPI_NEG)	0.014 (0.671)
Constant	0.534*** (0.000)
CointEq(-1)	-0.128*** (0.000)

Note: D represented the first difference of variables. 1 %, 5 %, and 10 % significance level were represented with ***, **, *, respectively. Probability values were written in parentheses.

Finally, Figure 3 represented the cumulative multiplier effects of changes in PPI on CPI in the short-run. The effects of the increase in PPI were continuous over a year. The continuing effects of the cost-push shock to the production process could explain this situation and it could affect the consumer prices because of the spillover effect in the production processes as explained in the supply-side approach. Moreover, the impact of cost-push shock to the prices of inputs and changes of inputs affected the prices of final goods. Furthermore, the effects of negative shock to the PPI were insignificant and this movement of negative shock in Figure 3 was parallel with the findings of NARDL.

Figure 4. Multiplier Impacts of Changes in PPI

4.2. Results of Toda-Yamamoto Causality Test

To evaluate the Toda Yamamoto Causality test, it should be checked whether α_i is equal to zero or not in the equations (6) and (7). If one of the values of α_i is not equal to zero, there is a causality relation between the selected variables. If the value of α_i is equal to zero, there is not any causality relation between CPI and PPI.

According to the unit root test results, value of maximum integration degrees of CPI and PPI is equal to 1. The lag length of the VAR model is determined by various information criteria. Maximum lag length is selected as 12 because selected data frequency is monthly. The appropriate lag length of VAR model is selected 5 as represented in Table 7.

Table 7. The Appropriate Lag Length of the VAR Model

Lag Number	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-	0.0008	-1.4111	-1.3797	-1.3984
1	2556.575	5.02e-09	-13.4332	-13.3391	-13.3952
2	56.8978	3.98e-09	-13.6669	-13.5101*	-13.6036
3	14.2255	3.86e-09	-13.6981	-13.4786	-13.6094*
4	2.9507	3.94e-09	-13.6752	-13.3930	-13.5612
5	13.3994*	3.83e-09*	-13.7037*	-13.3588	-13.5643
6	2.2396	3.94e-09	-13.6776	-13.2700	-13.5129
7	3.3525	4.01e-09	-13.6580	-13.1877	-13.4680
8	0.7936	4.15e-09	-13.6248	-13.0918	-13.4094
9	3.9790	4.22e-09	-13.6079	-13.0121	-13.3672
10	5.3772	4.26e-09	-13.5984	-12.9399	-13.3323
11	3.9861	4.34e-09	-13.5819	-12.8608	-13.2906
12	2.4787	4.45e-09	-13.5576	-12.7739	-13.2411

Note: LR represents sequential modified LR test statistics, FPE represents final prediction error, AIC represents Akaike Information Criteria, SC represents Schwarz information criteria, HQ represents Hannan-Quinn information criteria.

We can evaluate the results of Toda Yamamoto Causality test result after implementing unit root tests and determining appropriate lag length. We evaluate the Toda-Yamamoto test establishing lag length as $k+dmax = 5+1 = 6$. In addition to this, the Toda Yamamoto Causality test is estimated with Seemingly Unrelated Regression method.

Table 8. Results of Toda-Yamamoto Causality Test

Null Hypothesis (H_0)	Optimal Lag Length	Value of Maximum Integration Degree of Variables (dmax)	Statistic Value of Test
PPI \nrightarrow CPI	5	1	106.711*** (0.000)
CPI \nrightarrow PPI	5	1	17.127*** (0.000)

Note: 1 %, 5 %, and 10 % significance level were represented with ***, **, *, respectively. Probability values were written in parentheses.

The value of optimal lag length, the value of maximum integration degree of selected variables and the Toda-Yamamoto test results have been represented in Table 7. Results implied that bidirectional causality was found between CPI and PPI in the short-run in Turkish economy¹.

Conclusion

Changes in the inflation regime will lead to changes in the dynamics between producers and consumer price indexes. The pass-through effect of prices from PPI to CPI and the causality relation between these two price indexes depend on the inflation regime in an economy. The pricing behavior of the firms depends on the inflation regime and firms have low pricing power if the inflation rates are low. Therefore, firms can reflect changes in cost to the prices of intermediate and final goods in a limited extent. In contrast to this, firms have high pricing power when the inflation rates are high and firms can easily reflect changes in cost to the prices. For this reason, it is expected that the impacts of the changes in PPI to the CPI are too high.

The results were consistent with related literature and facts of Turkish economy. According to the results of the bound tests of both ARDL and NARDL models, cointegration relation was determined. Moreover, the impact of PPI on the CPI was positive and statistically significant for the estimation results of ARDL model. On contrary to the literature, we investigated the asymmetric impact of changes in producer prices on consumer prices. Estimation NARDL model showed that there were asymmetric effects of socks. However, positive shocks had a statistically significant and positive impact on CPI, the negative shocks had statistically insignificant impact on CPI in the long term. The outcomes of the model in the short term were similar with the outcomes of the model in the long term. The positive shock had statistically significant and positive impact on CPI and negative shock had statistically insignificant effect on CPI in the short term. Therefore,

¹ According to the ARDL model (4,4), bivariate long-run relationship runs from CPI to PPI. The value of Granger test is 18.328 and probability value is 0.000. Thus, causality runs from PPI to CPI. Moreover, the statistics value of Granger test is 3.583 and probability value is 0.007. Therefore, causality also runs from PPI to CPI. Thus, it can be said that bidirectional causality is determined between CPI and PPI in the long term in Turkish economy.

asymmetric effects of shocks were determined from PPI to CPI both in the short term and in the long term in Turkish economy. In other words, the asymmetric model could be applied to define whether the CPI responded more to increase than to decrease in PPI. These results were contradictory with the results obtained by Oral and Eştürk (2022). They found that the impact of negative shocks of PPI to CPI is bigger than the impact of the positive shocks. These contradictory results might be because of the period chosen. In this paper, the NARDL model was estimated over the sample 2003-2022, Oral and Eştürk (2022) estimated the model over the sample 2006-2021. Turkish economy switched from implicit inflation targeting policy to explicit inflation targeting policy in 2006. Thus, this change implies a structural transformation. This difference may also be due to the rapid changes in price levels in the Turkish economy in the recent years. The general price levels started to rise rapidly, and volatility of prices also increased. All of these structural transformations affect the results of cointegration methods. Therefore, in future studies, this relation between CPI and PPI should be analyzed with unit root and cointegration tests that take the structural transformations into account in order to obtain more reliable results.

In addition to the cointegration methods, Toda Yamamoto causality test was employed and according to the test results, a bidirectional relation was detected between PPI and CPI.

According to the outcomes, the impact of the PPI on the CPI increased in the high inflation regime. This result was in consistent with the theoretical explanation saying that firms had high pricing power and could easily reflect costs to the prices of intermediate and final goods during high inflationary periods. Another important reason for this result was that the structure of the Turkish economy depends on imported goods. If the value of exchange rates and prices of imported inputs increased, the cost of the production also increased. High production costs increased the producer prices and high producer prices increased consumer prices. Therefore, policymakers should develop structural reforms to decrease the import dependent production process in Turkish economy. These reforms will help the monetary authority to implement its inflation target policy as decreasing external cost factors.

As a result, it is required for monetary authority to concentrate on increasing the producer prices in order to control consumer prices in Turkish economy, which is dependent on imported goods.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Bekir Aşık: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Bekir Aşık: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atf: Aşık, B. (2024). The asymmetric effect of producer prices on consumer prices in Turkish economy. *Akademik Hassasiyetler*, 11(24), 297-324. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1291580>

References

- Abbas, S. K., and Lan, H. (2020). Commodity price pass-through and inflation regimes. *Energy Economics*, 92(104977), 1-45. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2020.104977>
- Abdioğlu, Z., and Korkmaz, Ö. (2012). Tüketici ve üretici fiyat endekslerinde fiyat geçişkenliği: Alt sektörler. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16(2), 65-81.
- Ağayev, S. (2011). Azerbaycan'da fiyatlar genel düzeyi ve döviz kuru ilişkisi. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(1), 1-19.
- Akçay, S. (2011). The causal relationship between producer price index and consumer price index: Empirical evidence from selected European countries. *International Journal of Economics and Finance*, 3(6), 227-232. <https://doi.org/10.5539/ijef.v3n6p227>
- Akdi, Y., and Şahin, A. (2007). Inflation convergence: Evidence from Turkey. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 45(514), 69-74.
- Akdi, Y., Berument, H., and Cilasun, S. M. (2006). The relationship between different price indices: Evidence from Turkey. *Physica A*(360), 483-492. <https://doi.org/10.1016/j.physa.2005.05.037>
- Akkoç, U., and Yücel, M. E. (2017). Türkiye'de döviz kuru geçişkenliğinin asimetrik davranışı. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, ICMEB17 Özel Sayısı, 903-9011.
- Arslaner, F., Karaman, D., Arslaner, N., and Kal, S. H. (2014). The relationship between inflation targeting and exchange rate pass-through in Turkey with a model averaging approach. *CBRT Working Paper*, (14/16), 1-57.
- Azgün, S. (2013). Türkiye'de döviz kuru hareketlerinin iç fiyatlara (ithalat, ÜFE, TÜFE) geçişi. *Sosyoekonomi*, 2(130205), 1-14.
- Balcılar, M., Ozdemir, Z. A., and Shahbaz, M. (2019). On the time-varying links between oil and gold: New insights from the rolling and recursive

- rolling Approaches. *International Journal of Finance & Economics*, 24(3), 1047-1065.
- Baum, C. F., Hurn, S., and Otero, J. (2021). The dynamics of U.S. industrial production: A time-varying granger causality perspective. *Econometrics and Statistics*, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.ecosta.2021.10.012>
- Bayat, T., Özcan, B., and Taş , Ş. (2015). Türkiye’de döviz kuru geçiş etkisinin asimetrik nedensellik testleri ile analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(2), 7-30.
- Blomberg, S. B., and Harris, E. S. (1995). The commodity–consumer price connection: fact or fable? *FRBNY Economic Policy Review*, 21-38.
- Bozdağlıoğlu, E., and Yılmaz, M. (2017). Türkiye’de enflasyon ve döviz ilişkisi: 1994-2014 yılları arası bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 2(3), 1-20.
- Caporale, G. M., Katsimi, M., and Pittis, N. (2002). Causality links between consumer and producer prices: Some empirical evidence. *Southern Economic Journal*, 68(3), 703-711.
- Ca’Zorzi, M., Hahn, E., and Sanchez, M. (2007, March). Exchange rate pass-through in emerging markets. *European Central Bank Working Paper Series*(739), 1-34. <https://doi.org/10.2139/ssrn.970654>
- Clark, T. E. (1995). Do producer prices lead consumer prices? *Economic Review*, 80(3), 25-39.
- Colclough, W. G., and Lange, M. D. (1982). Empirical evidence of causality from consumer to wholesale prices. *Journal of Econometrics*, 19(2-3), 379-384. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(82\)90012-4](https://doi.org/10.1016/0304-4076(82)90012-4)
- Cushing, M. J., and MacGarvey, M. G. (1990). Feedback between wholesale and consumer price inflation: A reexamination of the evidence. *Southern Economic Journal*, 56, 1059-1072.
- Delatte, A.-L., and Villavicencio, A. L. (2012). Asymmetric exchange rate pass-through: Evidence from major countries. *Journal of Macroeconomics*, 34, 833-844.
- Demir, F. (2022). Investigation of asymmetric relationship between Consumer and producer prices in Turkey: Evidence from hidden cointegration and asymmetric causality analyses. *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 6(2), 2051-2067. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.1008222>
- Dolores, R. M. (2009). Exchange rate pass-through in central and east European countries: Do inflation and openness matter? *Eastern European Economics*, 47(4), 42-61. <https://www.jstor.org/stable/27740130>
- Dorestani, A., and Arjomand, L. H. (2006). An empirical study of the relationship between consumer and producer price index: A unit root

- test and test of cointegration. *The Coastal Business Journal*, 5(1), 33-38. <https://digitalcommons.coastal.edu/cbj/vol5/iss1/4>
- Erdem, H. F., and Yamak, R. (2014). Üretici fiyat endeksi ve tüketici fiyat endeksi arasındaki geçişkenliğin derecesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(4), 1-13.
- Gang, F., Liping, H., and Hu, J. (2009). CPI vs. PPI: Which drives which? *Front. Econ. China*, 4(3), 317-334. <https://doi.org/10.1007/s11459-009-0018-z>
- Ghazali, M. F., Yee, O. A., and Muhammad, M. Z. (2008). Do producer prices cause consumer prices? Some empirical evidence. *International Journal of Business and Management*, 3(11), 78-82.
- Göktaş, P. (2019). Türkiye’de döviz kurunun tüketici fiyatları üzerindeki asimetrik geçiş etkileri. *Sosyoekonomi*, 27(42), 29-50. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2019.04.02>
- Guthrie, R. S. (1981). The Relationship between wholesale and consumer prices. *Southern Economic Journal*, 47(4), 1046-1055. <https://doi.org/10.2307/1058161>
- Gül, E., and Ekinci, A. (2006). Türkiye’de enflasyon ve döviz kuru arasındaki nedensellik ilişkisi: 1984-2003. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 91-106.
- Gümrah, Ü., and Konur, F. (2017). Asimetrik döviz kuru geçişkenliği: Türkiye örneği. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 82-90.
- Güven, E. A., and Uysal, D. (2013). Türkiye’de döviz kurlarındaki değişim ile enflasyon arasındaki ilişki (1983-2012). *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5(9), 141-156.
- Hamid, S. A., Thirunnavukkarasu, A., & Rajamanickam, M. (2006). Price transmission between DJIA, S&P 500 index, PPI and CPI. *Southern New Hampshire University Center of Financial Studies Working Papers*, 5, 1-21.
- Hasan, A. N., and Masih, M. (2018). Determinants of food price inflation: Evidence from Malaysia based on linear and nonlinear ARDL. *MPRA Munich Personal RepEc Archive*, 91517, 1-27. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/91517/>
- Helali, K., Kalai, M., and Thouraya, B. (2014). Exchange rate pass-through to domestic prices in Tunisia: A short and long-run analysis. *MPRA-Munich Personal RepEc Archive*, 62204, 1-18. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/62204/>
- Ito, T., and Sato, K. (2008, October). Exchange rate changes and inflation in post-crisis Asian economies: Vector autoregression analysis of the exchange rate pass-through. *Journal of Money, Credit and Banking*, 40(7), 1407-1438. <https://www.jstor.org/stable/25096316>

- Jones, J. D. (1986). Consumer prices, wholesale prices, and causality—more empirical evidence for the U.S., 1947–1983. *Empirical Economics*, 11, 41-55.
- Kal, S. H., Arslaner, F., and Arslaner, U. (2015). Sources of asymmetry and non-linearity in pass-through of exchange rate and import price to consumer price inflation for the Turkish economy during inflation targeting regime. *CBRT Working Paper*, (15/30), 1-30.
- Kara, A. H., and Ögünç, F. (2012). Döviz kuru ve ithalat fiyatlarının yurt içi fiyatlara etkisi. *İktisat, İşletme ve Finans*, 27(317), 9-28. <https://doi.org/10.3848/iif.2012.317.3396>
- Kara, B., and Keskin, A. (2021). Üretici fiyat endeksi, tüketici fiyat endeksi ve maliye politikası: 1996-2020 dönemi ve Türkiye. *Kafkas Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12(24), 881-899.
- Kaygusuz, A. D. (2018). Döviz kuru dalgalanmalarının enflasyon üzerindeki geçiş etkisi: Türkiye örneği. *International Review of Economics and Management*, 6(2), 117-137.
- Khan, K., Su, C.-W., Tao, R., and Lobont, O.-R. (2018). Producer price index and consumer price index: Causality in Central and Eastern European countries. *Ekonomický časopis*, 4(66), 367-395.
- Khemiri, R., and Ben Ali, M. (2013). Exchange rate pass-through and inflation dynamics in Tunisia: A markov-switching approach. *Economics*, 7(1), 1-30. <https://doi.org/10.5018/economics-ejournal.ja.2013-43>
- Kılıç, R. (2010). Exchange-rate pass-through to import prices: Nonlinearities and exchange rate and inflationary regimes. *TÜSİAD-Koç University Economic Research Forum Working Paper Series*(1033), 1-41.
- Kim, K.-H. (1998). US inflation and the dollar exchange rate: A vector error correction model. *Applied Economics*, 30(5), 613-619. <https://doi.org/10.1080/000368498325606>
- Kocak, N. A. (2021). Türkiye'de tüketici ve üretici fiyatları arasındaki ilişkinin alternatif tahmin yöntemleri kullanılarak analizi. *Business and Economics Research Journal*, 12(1), 33-47. <https://doi.org/10.20409/berj.2021.309>
- Korkmaz, S., and Bayır, M. (2015). Döviz kuru dalgalanmalarına yurtiçi fiyatlarının etkisi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(4), 69-85. <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/niguiibfd/>
- Kwon, D.-H., and Koo, W. (2009). Price transmission mechanisms among disaggregated processing stages of food: demand-pull or cost-push? (A. a., Ed.) *2009 Annual Meeting, July 26-28, 2009*, 1-32. <https://doi.org/10.22004/ag.econ.49332>
- Leigh, D., and Rossi, M. (2002). Exchange rate pass-through in Turkey. *IMF Working Paper*, (WP/02/204), 1-19.

- Li, S., Tang, G., Yang, D., and Du, S. (2019). Research on the relationship between CPI and PPI based on VEC model. *Open Journal of Statistics*, 9(2), 218-229.
- Losada, Ó. H., Arias, J. P., and Guzmán, J. C. (2018). Relationship between the consumer price index and the producer price index for six South American countries. *Apuntes del Cenes*, 37(66), 39-74. <https://doi.org/10.19053/01203053.v37.n66.2019.6601>
- Manning, M. L., and Andrianacos, D. (1993). Dollar movements and inflation: A cointegration analysis. *Applied Economics*, 25(12), 1483-1488. <https://doi.org/10.1080/00036849300000152>
- McCharty, J. (1999). Pass-through of exchange rates and import prices to domestic inflation in some industrialized economies. *BIS Working Paper*, (79), 1-48.
- Mert, N. (2023). Transmission mechanism between consumer and producer prices in fragile five countries: Threshold cointegration and error correction. *Hacettepe University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 41(2), 251-270. <https://doi.org/10.17065/huniibf.1137805>
- Mirdala, R. (2014). Exchange rate pass through to domestic prices under different exchange rate regimes. *William Davidson Institute Working Paper*(1070), 1-38.
- Mohd, R., and Masih, M. (2018). Testing the asymmetric and lead-lag relationship between CPI and PPI: An application of the ARDL and NARDL approaches. *Munich Personal RepEc Archive-MPRA*, (112500), 1-32.
- Nguyen, T.-N. A., and Kiyotaka, S. (2015). Asymmetric exchange rate pass-through in Japanese exports: Application of the threshold vector autoregressive model. *RIETI Discussion Paper Series* (15-E-098), 1-26.
- Nidhaleddine, B. C. (2012). Asymmetric exchange rate pass-through in the Euro Area: New evidence from smooth transition models. *Economics: The Open-Access, Open-Assessment E-Journal*, 6(2012-39), 1-28. <https://doi.org/10.5018/economics-ejournal.ja.2012-39>
- Nogueira, R. J., and Leon-Ledesma, M. A. (2008). Exchange rate pass-through into inflation: the role of asymmetries and nonlinearities. *Department of Economics Discussion Paper*, 8(1), 1-46.
- Oral, İ. O., and Eştürk, Ö. (2022). Üretici fiyatından gıda tüketicisi fiyatına asimetric iletim. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(2), 676-684.
- Oyeleke, O. J., and Ojediran, O. A. (2018). Exploring the relationship between consumer price index (CPI) and producer price index (PPI) in Nigeria. *Advances in Social Sciences Research Journal*, 5(11), 214-224. <https://doi.org/10.14738/assrj.511.5450>

- Öner, H. (2018). Tüketici ve üretici fiyat endeksleri arasındaki ilişkinin Granger nedensellik testi yoluyla incelenmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 318-327.
- Özkan, İ., and Erden, L. (2015). Time-varying nature and macroeconomic determinants of exchange rate pass through. *International Review of Economics and Finance*, 38, 56-66. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2015.01.007>
- Özpolat, A. (2020). Casual link between consumer price index and producer price index: an evidence from central and eastern European countries (CEECs). *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 319-332. <https://doi.org/10.31679/adamakademi.594508>
- Reddan, P., and Rice, J. (2017). Exchange rate pass-through to domestic prices. *Central Bank of Ireland Economic Letter Series*, (8), 1-11.
- Rincon, H., and Rodriguez, N. (2016). Pass-through of exchange rate shocks on inflation: A Bayesian smooth transition VAR approach. *Graduate Institute of International and Development Studies International Economics Department Working Paper Series*, (13), 1-72.
- Rizvi, S. A., and Sahminan, S. (2020). Commodity price and inflation dynamics: Evidence from BRICS. *Bulletin of Monetary Economics and Banking*, 23(4), 485-500.
- Rowland, P. (2004). Exchange rate pass-through to domestic prices: The case of Colombia. *Revista ESPE - Ensayos sobre Política Económica, Banco de la Republica de Colombia*, 22(47), 106-125.
- Saatcioğlu, C., and Karaca, O. (2017). Türkiye'de üretici fiyatları ile tüketici fiyatları arasındaki nedensellik ilişkisi: 2005-2016. *Sakarya İktisat Dergisi*, 6(2), 1-16.
- Saha, S., and Zhang, Z. (2013). Do exchange rates affect consumer prices? A comparative analysis for Australia, China and India. *Mathematics and Computers in Simulation*, 93, 128-138. <https://doi.org/10.1016/j.matcom.2012.11.002>
- Saraç, T. B., and Karagöz, K. (2010). Türkiye'de tüketici ve üretici fiyatları arasındaki ilişki: Yapısal kırılma ve sınır testi. *Maliye Dergisi*, (159), 220-239.
- Sek, S. K., Sim, K. Y., Har, W. M., and Aric, K. H. (2023). Examination on the asymmetric effects of commodity price changes on sectoral CPI inflation of Malaysia. *AIP Conference Proceedings*, 2500(020023), 1-11. <https://doi.org/10.1063/5.0110160>
- Selim, S., and Güven, E. A. (2014). Türkiye'de enflasyon, döviz kuru ve işsizlik arasındaki ilişkinin ekonometrik analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 127-145.
- Shahbaz, M., and Nasir, N. (2009). Producer and consumer prices nexus: ARDL bounds testing approach. *International Journal of Marketing Studies*, 1(2), 78-86. <https://doi.org/10.5539/ijms.v1n2p78>

- Shahbaz, M., Tiwari, A. K., and Tahir, M. I. (2012). Does CPI Granger-cause WPI? New extensions from frequency domain approach in Pakistan. *Economic Modelling*, 29(5), 1592-1597. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.05.016>
- Shi, S., Hurn, S., and Phillips, P. C. (2016). Causal change detection in possibly integrated systems: Revisiting the money-income relationship. *Cowles Foundation Discussion Papers*, (2059), 1-59.
- Shintani, M., Hagiwara, A. T., and Yabu, T. (2013). Exchange rate pass-through and inflation: A nonlinear time series analysis. *Journal of International Money and Finance*, 32, 512-527.
- Sidaoui, J., Capistran, C., Chiquiar, D., and Ramos-Franca, M. (2009). A note on the predictive content of PPI over CPI inflation: The case of Mexico. *Banco de México Working Paper*, (2009-14), 1-20.
- Silver, J. L., and Wallace, T. D. (1980). The lag relationship between wholesale and consumer prices. *Journal of Econometrics*, 12(3), 375-387. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(80\)90063-9](https://doi.org/10.1016/0304-4076(80)90063-9)
- Suriani, and Ridzqi, F. (2019). Effect of commodity prices on inflation persistence: Partial adjustment approach. *Regional Science Inquiry*, 11 (2, Special Issue), 121-135.
- Tarı, R., Abasız, T., and Pehlivanoglu, F. (2012). TEFE (ÜFE)-TÜFE fiyat endeksleri arasındaki nedensellik ilişkisi: frekans alanı yaklaşımı. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (24), 1-15.
- Terzi, H., and Tütüncü, A. (2017). Türkiye’de üretici fiyat endeksi ve tüketici fiyat endeksi arasındaki ilişkinin incelenmesi: ARDL sınır testi yaklaşımı. *Sosyoekonomi*, 25(34), 173-186. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.289926>
- Tiwari, A. K. (2012). An empirical investigation of causality between producers' price and consumers' price indices in Australia in frequency domain. *Economic Modelling*, (29), 1571-1578. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.05.010>
- Tiwari, A. K., Mutascu, M., and Andries, A. M. (2013). Decomposing time-frequency relationship between producer price and consumer price indices in Romania through wavelet analysis. *Economy Modelling*, (31), 151-159.
- Toda, H. Y., and Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated process. *Journal of Econometrics*, (66), 225-250.
- Topuz, Y. V., Yazdifar, H., and Sahadev, S. (2018). The relation between the producer and consumer price indices: A two country study. *Journal of Revenue and Pricing Management*, (17), 122-130. <https://doi.org/10.1057/s41272-017-0125-x>

- Ülke, V., and Ergün, U. (2014). The relationship between consumer price and producer price indices in Turkey. *International Journal of Academic Research in Economics and Management Sciences*, 3(1), 1-20. <https://doi.org/10.6007/IJAREMS/v3-i1/607>
- Volkan, A., Saatçioğlu, C., and Korap , L. (2007, August). Impact of exchange rate changes on domestic inflation: The Turkish experience. *Turkish Economic Assosiation Discussion Paper*, (2007/06), 1-12.
- Yamak, R., and Topbaş , F. (2008). Üretici fiyat endeksi ve tüketici fiyat endeksi arasındaki geçişkenliğin derecesi [Bildiri sunumu]. Dokuzuncu Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu, İzmir.
- Yıldırım, Z. (2015). Enflasyon rejimleri ve üretici enflasyonunda tüketici enflasyonuna geçişkenlik. *Central Bank Review*, 15, 89-114.
- Yüncüler, Ç. (2011). Pass-through of external factors into price indicators in Turkey. *Central Bank Review*, 11, 71-84.
- Zortuk, M. (2008). Türkiye’de tüketici ve toptan eşya fiyat endeksleri arasındaki nedensellik ilişkisi: 1986–2004. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 181-190.

YAZINLARARASILIK BAĞLAMINDA MAHMUT İLE MERYEM ROMANI

Ekin AKTÜRK*

Öz

Mahmut ile Meryem romanı, çağdaş Azerbaycan edebiyatının en güçlü kalemlerinden biri olan Elçin'in yazdığı yazınlararasılık bağlamında oldukça değerli ve zengin alt yapısı olan bir eserdir. Bir aşk hikâyesi etrafında kurgulanan romanda tarihi, realist, romantik ve olağanüstü unsurların bir arada işlenmiş olması bakımından ilgi çekicidir. Anadolu'da, Azerbaycan'da ve diğer milletlerde de büyük ilgi uyandırmış olan sözlü ve yazılı gelenekten başlayarak karagöz, tiyatro, orta oyunu gibi edebi türlere de tesir etmiş ünlü halk hikâyesi Kerem ile Aslı'nın merkezinde kurgulanmış olan roman, yazınlararası inceleme için zengin bir eserdir. Mahmut ile Meryem romanı, Kerem ile Aslı halk hikâyesini Azerbaycan varyantına dayanmaktadır. Yazınlararasılığın en yoğun biçimde tespit edildiği 'yeniden yazma' metoduyla kaleme alınmıştır. Halk hikâyesinde karşılaşılan motifler, kişiler, olay örgüsü, mekân çoğunlukla korunmuştur. Mahmut ile Meryem romanında, roman tekniğine has özelliklerden kaynaklanan farkların yanı sıra tarihi olaylar, şahsiyetler ya da şairler roman içinde olay örgüsüyle harmanlanmıştır. Türk gelenek, görenek, tarih, yaşayış ve kültür özellikleri bakımından zengin folklorik unsurlarla yoğurulmuş; deyimler, atasözleri, alkışlar, kargışlar bakımından zengin bir söz varlığı olan Mahmut ile Meryem romanı, Kerem ile Aslı halk hikâyesi merkezinde; dünyevi aşktan, insan sevgisine kadar büyük bir hümanizmanın temsili gibi okurunu selamlamaktadır. Bu çalışmada Kerem ile Aslı halk hikâyesi ve Mahmut ile Meryem romanı yazınlararasılık bağlamında değerlendirilmiş, benzer ve farklı yönleri olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Elçin Efendiyev, Halk Hikâyeleri, Yazınlararasılık.

THE NOVEL OF MAHMUT AND MERYEM IN THE CONTEXT OF INTERLITERATURE

Abstract

The novel Mahmut and Meryem is a work with a very valuable and rich infrastructure in the context of interliterature written by Elçin, one of the strongest writers of contemporary Azerbaijani literature. The novel, built around a love story, is interesting in that it combines historical, realistic, romantic and extraordinary elements. The novel, which is based on the famous folk story Kerem and Aslı, which has influenced literary genres such as karagöz, theater and middle game, starting

* Dr.Öğr.Üyesi, Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, ekindex@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9039-2455>

from the oral and written tradition, which has aroused great interest in Anatolia, Azerbaijan and other nations, is a rich source for inter-literary analysis. It is a work. The novel Mahmut and Meryem is based on the Azerbaijani variant of the folk story Kerem and Aslı. It was written with the 'rewriting' method, where interliterature is most intensely detected. The motifs, people, plot and place encountered in the folk tale are mostly preserved. In the novel Mahmut and Meryem, historical events, figures or poets are blended with the plot in the novel, in addition to the differences arising from the peculiarities of the novel technique. The novel Mahmut and Meryem, which has a rich vocabulary in terms of idioms, proverbs, applause and curses, blended with folkloric elements rich in Turkish traditions, customs, history, lifestyle and cultural characteristics, is at the center of the Kerem and Aslı folk story; It greets its readers as the representation of a great humanism, from worldly love to human love. In this study, the folk story Kerem and Aslı and the novel Mahmut and Meryem were evaluated in the context of interliterature and it was determined that they had similar and different aspects.

Keywords: Elçin Efendiyev, Folk Stories, Interliterature.

Giriş

Mahmut ile Meryem romanı, Türk dünyasının ortak halk hikâyelerinden olan Kerem ile Aslı halk hikâyesinin incelediğimiz romanın doğduğu coğrafyaya ait olan Azerbaycan varyantı üzerine kurgulanmış olan, Türk dünyası edebiyatları içinde; anonim, realist, tarihi, siyasi, olağanüstülükler, mitolojik ve psikolojik nitelikleri aynı anda taşıyan bir roman olarak çok önemli bir yere sahiptir. Mahmut ile Meryem romanının kurgusunda gördüğümüz Türk dünyasına ait karakter tiplemelerinin her birinin hem yazınsal hem semantik hem de göstergebilimsel olarak ortak kültürel mirasa dair çok önemli sosyolojik kodlar taşıdığını söylemek mümkündür. Somut olmayan kültürel mirası kuşaktan kuşağa aktarmanın en değerli yollarından olan halk hikâyeciliği böylelikle çağdaş roman tekniğiyle birleştirilmek suretiyle yeniden doğmuş, yeniden can bulmuş, yeni nesillere aktarılmanın çağdaş bir biçimine bürünmüş halde Türk dünyası edebiyatı hazinesinde yerini almıştır. Bu değerli eser 1984 yılında modern Azerbaycan edebiyatının en önemli temsilcilerinden olan Elçin Efendiyev tarafından kaleme alınmıştır. Türk dünyası edebiyatlarında ve folklorunda önemli bir yeri olan halk hikâyeleri, konargöçer yaşam tarzını benimsemiş olan Türk toplulukları arasında göçebe hayattan yerleşik yaşam düzenine geçişin sözlü gelenekten başlayarak yazılı geleneğe de taşınmış olan kuşaklar boyu aktarılan en önemli kültürel miraslarından biridir.

Halk hikâyeleri, “Göçebelikten yerleşik hayata geçişin ilk mahsullerinden olup sevgi, aşk, alplık gibi konuları merkezine alan köklerini Türk, Arap – İslam ve Hint – İran köklerinden alan, çoğunlukla âşıklar veya meddahlar tarafından anlatılan nazım nesir karışımı anlatmalardır.” şeklinde tanımlanmıştır (Alptekin, 1977, s. 7).

Eflatun Cem Güney, “Halkın gönül dünyasını dile getiren ölümsüz hikâyelerdir.” şeklinde tanımlamıştır (Güney, 1951, s. 385). Halk hikâyeleri çoğunlukla destanlarla beraber sosyolojik ve kültürel yapının izlerini takip etmek suretiyle kuşaklar arası etkileşimle nesillerce aktarılan, âşıklar ve meddahlar tarafından sözlü olarak icra edilmekle beraber yazılı olarak metinleşme niteliği de gösteren, çoğunlukla aşk, kahramanlık veya gerçek yaşanmış olayları konu edinen nazım- nesir karışık şekilde bir yapıya sahip olan halk edebiyatı ürünleridir (Oğuz vd., 2022, s. 348).

Konuları bakımından, coğrafi dağılım bakımından ya da şekil bakımından sınıflandırılan halk hikâyeleri çoğunlukla konuları bakımından aşk ve kahramanlık hikâyeleri, yaşanmış hikâyeler, şekil bakımından ise türkölü (klasik hikâyeler, serküştelere, bozlaklar) veya türkölüsüz hikâyeler (karavelliler, kara hikâyeler), hacim bakımından, uzun veya kısa hikâyeler, coğrafi yayılıma göre hikâyeler ise, Anadolu’da bilinen hikâyeler veya Türk dünyasının genelinde bilinen hikâyeler olarak sınıflandırılabilir (Oğuz vd., 2002, ss. 349-350).

Halk hikâyelerinin yapısal özellikleri incelendiğinde iki ana kısımdan söz edilebilir: Manzum ve mensur kısımların bir arada görüldüğü halk hikâyelerinin diyalog ağırlıklı kısımları, tasvirler, manzum kısımlarda yer alırken macera ve ana olay örgüsünün yer aldığı kısımlar mensur kısımlardır. Kerem ile Aslı halk hikâyesi de nazım nesir karışık olarak yazıya aktarılmıştır. Mahmut ile Meryem romanında da roman tekniğiyle oluşturulan kurgunun içinde şiirli kısımlar da yer almaktadır. Mahmut ile Meryem’in ana hikâyesi bir halk hikâyesi olduğundan roman tekniğinin yanı sıra halk hikâyesi üslubunun yapısal özelliklerinin de korunmuş olduğu söylenebilir. Bu ortak özellikler arasında kahramanların başından geçen olağanüstü durumlar, doğumların olağanüstülüklerle ve tılsımlarla ya da pir veya derviş yardımıyla gerçekleşmesi, Hz. Hızır’ın inayetleri, alkışlar, kargışlar, deyimler, atasözleri, halk gelenekleri (düğün, doğum, yas, halk sağaltım yöntemleri, giyim, inanç vs.) mekânsal olarak kısıtlı bir çevrede başlayan hikâyenin bir anda çok geniş bir coğrafyaya yayılması, kahramanın yoldaşı olan atı ve sazı gibi özellikler sıralanabilir. Bu özellikler genel olarak halk hikâyelerinin ortak yapısal özellikleri olmakla beraber hem Kerem ile Aslı’nın Azerbaycan ve Anadolu varyantlarında hem de Mahmut ile Meryem romanında yer almaktadır.

Kerem ile Aslı, Tahir ile Zühre, Leylâ ile Mecnûn gibi halk hikâyeleri milli hikâye nitelikleri taşımaktadır. Anadolu’nun pek çok yerinde farklı varyantlarla nesiller boyunca yazılı ve sözlü gelenek aracılığıyla aktarılmışlardır.

Halk hikâyelerinin bir kısmı mutlu sonla biterken büyük bir kısmı; Leyla ve Mecnun, Kerem ile Aslı, Tahir ile Zühre, Ferhat ile Şirin, Arzu ile Kamber gibi aşk hikâyelerinde mutlu son yoktur; âşıklar ya kavuşamaz ya da kavuştukları anda ölüm onları ayırır (Alptekin, 2021, s. 40). Kerem ile Aslı hikâyesinin Türkmen ve Horasan varyantlarında; Kerem yandıktan sonra Aslı onu mezarı başında kırk yıl bekler. Daha sonra Allah’a, ya canını almasını ya

da Kerem'i tekrar göndermesi için dua edince Allah, duasını kabul ederek Hazreti Muhammed ve Hazreti Ali'nin aracılığı ile Kerem'i canlandırır, Aslı'yı da tekrar gençleştirir. İki âşığın nikâhını Hazreti Muhammed ve Hazreti Ali kıyarlar (Duymaz, 2001, ss. 75-76). Anadolu ve Azerbaycan varyantlarında Kerem ile Aslı birbirlerine kavuşamaz. Kerem, sihirli elbise yüzünden ah eder ve ahının ateşiyle alev alır yanar ve kül olur. Aslı, Kerem'in külünün başında kırk gün bekler. Aslı, Kerem'in küllerini süpürürken saçına külden ateş gelir ve Aslı'da yanarak kül olur. Kerem ile Aslı'yı birlikte toprağa gömerler.

Halk hikâyelerinde kahramanların âşık olmalarıyla ilgili ortak olarak tekrar eden bazı motifler vardır. Bunlar bir pirin ya da âşık olduğu kişinin elinden bâde içerek âşık olan kahramanlar, ilk görüşte etkilenip âşık olanlar, aynı evde büyüyerek âşık olan hikâye kahramanları ya da bir resme bakarak etkilenip âşık olan kahramanlardır.

Bâde İçerek: Kahraman kimsenin olmadığı bir yerde yalnızken aniden beliren Hz. Hızır ona bâde uzatır. Bâde sunma çoğunlukla üç defa gerçekleşir. Pir elinden ya da âşık olduğu kişi elinden bâde içmek genellikle rüya motifiyle birlikte işlenmiştir. Kerem ile Aslı, Âşık Garip, Ercişli Emrah gibi halk hikâyelerinde bu şekilde rüyada âşık olma motifi ile karşılaşılır (Günay, 1986, ss. 199-127). Mahmut rüyasında bâde içer baygın yatar kalır ve bir acuze kadın onu Meryem'in göğsünden süt emzirek uyandırır.

Aynı Evde Büyüyen Kahramanlar Kardeş Olmadıklarını Öğrenince: Çeşitli sebeplerden dolayı aynı evde yaşayan iki kahraman çocuklukları birlikte geçer. Birlikte oynarlar, birlikte okula giderler. Ancak bir arabozucu çıkıp da bunların kardeş olmadıkları söyleyince, iki genç birbirlerini sevmeye başlarlar.

Resme Bakarak Âşık Olma: Erkek kahraman, resme bakarak âşık olur (Boratav, 1946, s. 109).

İlk Görüşte Âşık Olma: Birbirini tanımayan iki genç herhangi bir yerde (bahçede, pencerede yolda), ilk defa karşılaştıklarında birbirlerine âşık olurlar (Alptekin, 2021, s. 39).

Mahmut ile Meryem romanı ve Kerem ile Aslı'nın Azerbaycan varyantında kahramanlar ilk görüşte birbirlerinden etkilenirler. İlk görüşte aşk hem hikâyede hem de romanda karşılaşılan ortak bir motiftir.

Halk hikâyeciliği geleneği içerisinde Doğu Anadolu ve Azerbaycan'ın önemli bir yeri vardır (Alptekin, 2021, s. 43).

Halk hikâyeleri genellikle basmakalıp ifadelerle başlar. Ancak bu basmakalıp ifadeler daha çok yazılı metinlerde karşımıza çıkar (Alptekin, 2021, s. 43).

Hikâye sözlü gelenekte ise bir fasılla başlar. Fasıl; çoğunlukla aruzun failatün / failatün / failatün / failün vezni ile söylenir. Ancak hikâyeci âşıklar, aruz vezni bilmedikleri için divani nazım şeklini hece şekline uydurmaya çalışırlar. Böylece 4+4+4+3; 8+7=15 duraklı bir nazım şekli ortaya çıkar.

Kerem ile Aslı halk hikâyesinin Azarbaycan varyantı üstadnâme ile başlar. Bu bölüm sekizli veya on birli koşma ile başlar. Bu koşmaların sayısı üçtür. Bir koşmadan diğerine geçilirken “ustadlar ustadnameni bir demez, iki deyer biz de deyek üç olsun” cümlesi kullanılır. (Alptekin, 2021, s. 47).

“Ademoğlu, yol erkânı tanı, bil,
Yol erkân bilen yeri dar olmaz.
Sırrını söyleme kamu âleme,
Bivefa dilberden sana yar olmaz.

Yiğit odur yergi okun atmaya,
Helal mayasına haram katmaya,
Bir oğul ki, ata sözü tutmaya,
O oğulda gayret, namus, ar olmaz.” (Alptekin, 2021,

s. 163)

Mahmut ile Meryem romanı ana epizotları bakımından şöyle okunabilir: Mahmut ve Meryem başkarakterlerdir. Ziyat Han isimli şah, Kamer Banu ile dokuz yıldır evlidir. Ziyat Han’ın elinde her imkânı olmasına rağmen çocuğu yoktur. Çocuğu olmadığı için dertlidir. Durdine derman aramak için çeşitli yollar dener. Başvurduğu yolların sonucunda Mahmut dünyaya gelir. Ermeni Keşiş, Meryem’in babasıdır.

Ziyat Han ve Kamer Banu çocukları olsun diye birçok yola başvurmuştur. Ziyat Han’ın aklına çirkin dilsiz sıfatlı adamın yanında gezdirdiği uyuz tilki gelmiştir. Uyuz tilki her şeyi görür, her şeyi bilir, yeryüzünde bulunan bütün dertlere çare bulurmuş. Tilki, Kamer Banu’ya üç gece Göğçegöl’de yıkanınca durdine çare bulacağını söylemiş. Kamer Banu, tilkinin dediklerini uygulamıştır. Ziyat Han, avucunu Kamer Banu’nun karnında gezdirmiş ve bu sıcaklık Kamer Banu’nun içine yayılmıştır. Bundan tam dokuz ay sonra Mahmut dünyaya gelmiştir.

Ziyat Han ve Keşiş çocukları doğduktan sonra isimlerini koyar. Roman boyunca isimleri Mahmut ile Meryem olarak devam eder.

Ziyat Han oğlu Mahmut’un, Sofu isimli yardımcısı bulunmaktadır. Mahmut, eğitimini Sofu ile birlikte alır.

Mahmut Meryem’i ilk gördüğü yerde ondan etkilenir.

Mahmut bir gün gezerken Meryem’i bahçede görür.

Mahmut âşık olduğu kızı bulmak için gurbete çıkar. Şehir şehir gezip sevdiğini arar, gezerken gördüğü canlılara sevdiğini sorar. Gurbette başına çeşitli olaylar gelir. Romanda başına gelen olaylar detaylıca betimlenerek anlatılır.

Mahmut âşık olduğu kızı babasına bildirir. Ziyat Han, oğlunun farklı dinden birisi ile evlenmesini istemez. Mahmut’u başka birisi ile evlendirmek ister. Mahmut babasının diğer kızlarla evlendirme fikrini kabul etmez.

Kahraman gurbete çıktığı yerden evine geri dönemez.

Keşiş, kızı Aslı'ya sihirli elbise yaptırır. Elbisenin düğmelerini Kerem'in açmasını söyler. Kerem elbisenin düğmesini açmak ister fakat açamaz. Alevler saçan tılsımlı elbise ile Kerem yanıp kül olur. Külün başında kırk gün bekleyen Aslı, saçını süpürge edip külleri toplarken saçını ateş sarar. Aslı'da yanıp kül olur ve Kerem'in külüne karışır. Roman mutsuz son ile biter.

Mahmut ile Meryem romanında çocuksuzluk, bir ihtiyarın vermiş olduğu elma fidesi ile çocuk sahibi olma, dini motifler, gurbet, olağanüstü durum ve ölüm motifleri bulunmaktadır.

Farklı dinden olan iki kişinin birbirlerine olan aşkları ve farklı dinden oldukları için ailelerinin karşı çıkmaları romanda işlenmiştir.

Kamer Banu ile evli olan Ziyat Han'ın çocuğu yoktur. Bu durum karşısında çok üzülür ve dertlenir.

Romanda dua motifi bulunmaktadır. Mahmut, sevdiğine kavuşmak için dua eder. Mahmut, memleketinden ayrılıp gurbete çıktığı zaman anne ve babasından dua ister. Dua motifi roman boyunca yer almaktadır. Kerem ile Aslı halk hikâyesi ana epizotları bakımından şöyle okunabilir:

Azerbaycan'ın Gence şehrinde yaşayan Ziyat han, Mahmut'un babasıdır. Baba Keşiş, Meryem'in babasıdır. Meryem'in annesi, Meryem doğmadan ölmüştür. Ziyat Han maddi ve manevi olarak güçlüdür. Baba Keşiş ve Kızı sıradan bir hayat süren bir ailedir.

Kahramanların doğum anları anlatılmamaktadır.

Kahramanlar doğduktan sonra oğlan olana Mahmut, kız olana Meryem ismi konulmuştur. Hikâyenin ilerleyen bölümlerinde Mahmut ile Meryem karşılaşınca isimler değişmiştir. Mahmut, Meryem'e senin adın Aslı olsun demiştir. Meryem'de Mahmut'un teklifini kabul etmiştir. Mahmut, Meryem'e benim dediğimi kabul ettin sen de bana Kerem diye seslen demiş ve o andan sonra birbirlerine Kerem ve Aslı diye hitap etmişlerdir.

Mahmut (Kerem), lalası Sofu'dan eğitimini alır. Meryem'i (Aslı) babası okula yazdırır. Meryem eğitimini okuldan alır. On beş yaşına geldikleri zaman Mahmut ile Meryem karşılaşırlar.

Mahmut ile Meryem birbirlerini ilk gördükleri yerde birbirlerinden etkilenirler.

Mahmut, Meryem'i ilk kez servi ağacının yanında görür.

Müslüman olan Mahmut ile kızı Meryem'i evlendirmek istemeyen Baba Keşiş kızını Gence şehriden çıkarır. Mahmut ise sevdiği Meryem'i bulup ona kavuşmak için şehir şehir gezer.

Baba Keşiş kızını farklı dinden olduğundan Mahmut'a vermek istemez. Kızını başka birisi ile nişanlar.

Yaşadığı yeri bırakıp gurbete çıkan Mahmut (Kerem), çıktığı gurbetten evine geri dönemez. Sevdiğine kavuştuğunu düşündüğü anda yanıp kül olur.

Mahmut (Kerem) ile Meryem (Aslı) hikâyesinin sonunda birbirlerine kavuşurlar fakat beraber yaşayamazlar. Gerdek odasına birlikte girerler Mahmut (Kerem) ile Meryem (Aslı) birbirlerine sarılıp kucaklaşırlar. Baba Keşiş'in kızına yaptığı sihirli elbisenin düğmelerini Mahmut (Kerem) açamaz, Mahmut (Kerem) açmaya çalıştıkça düğmeler geri kapanır. Defalarca denemesine tekrar düğmeleri açamaz, düğmenin biri açılır, diğeri tekrar kapanır. Bir ateş fışkırıp Mahmut'un (Kerem) göğsüne düşer. Mahmut (Kerem) yanar. Meryem (Aslı) çılgık çılgığa ağlamaya başlar, Meryem'in (Aslı) sesini duyan akrabaları, arkadaşları koşup gelir. Mahmut'un (Kerem) ateşini söndüremezler. Mahmut (Kerem) yanıp kül olur. Meryem (Aslı), Mahmut'un (Kerem) külünün başında kırk gün bekleyip ağlar. Kırk birinci gün saçlarını süpürge edip külü süpürürken külün içinde kalan közden Aslı'da Kerem gibi yanıp kül olur. Bunları gören Baba Keşiş'in eşi bağırır, çağırır. Kerem ile Aslı'nın yandığı haberi her yere yayılır. Kerem ile Aslı'nın bu durumuna herkes çok üzüülür ve ağlar. Haberi duyan Halep Paşası da duruma üzülüp Baba Keşiş ve eşini yanına çağırıp onlara eziyetler yaptırır. Onlara yaptıklarına pişman olduklarını fark ettirdikten sonra ikisini de boyunlarından vurdurur. Kerem ile Aslı'nın külleri bir sandığa doldurulur. İki birlikte toprağa gömülür. Üstüne de bir kümbet diktirirler.

Masal ve halk hikâyelerinde devamlılık gösteren ortak unsurlar olan motifler hem romanda hem halk hikâyesinde karşımıza çıkmıştır. Umay Günay, motifi “masal geleneğinde süreklilik gösteren, masalın en unsuru olarak tanımlamıştır. Bir hikâyesinin en az bir motiften oluştuğunu, birden fazla motifli hikâyelerin olduğunu belirtmiştir.” (Günay, 1986, s. 21).

Ayrı dinden olan iki gencin birbirine kavuşamaması ve bu aşk karşısında ailelerin bu aşka bakış açıları hikâye ve romanda anlatılmaktadır. Keşiş farklı dinden oldukları için kızını Kerem'e vermek istemez. Keşiş, aşka engel olmak için kızını da alıp yaşadığı ülkeyi terk eder. Hikâyesinin sonunda birbirine tam kavuştuklarını düşündükleri anda sevgililer birbirlerini kaybederler. İki de yanıp kül olur. Mezarları aynı yere gömülür. Mahmut ile Meryem romanında dinleri farklı olduğu için Ziyat Han'ın oğlu Kerem'e kızını vermek istemeyen Keşiş, kızını alıp yaşadığı şehirden kaçıp uzaklara gider. İki gencin dinlerinin farklı olması aileleri tarafından hoş karşılanmaz. Aileleri bu duruma karşı çıkarlar. Romanda oğullarının üzülmesini istemeyen Kamer Banu ve Ziyat Han, sevdiğinin peşinden gitmesi için zorda olsa oğullarına izin verirler. Mahmut'un yanında yardımcısı Sofu'nun da gitmesi gerektiğini söyleyip Mahmut ile beraber Sofu'ya da gurbete uğurlarlar.

Büyücü olan Keşiş kızına büyülü, sihirli bir elbise yapar.

Halk hikâyelerinin bir özelliği olan çocuksuzluk motifi Kerem ile Aslı hikâyesinde vardır. Kerem ile Aslı halk hikâyesinin Anadolu ve Azerbaycan varyantlarında varlıklı zengin şah/hanın çocuğu yoktur. Her şeye sahip olmalarına rağmen çocukları yoktur. Bu durum karşısında üzüülürler ve ellerinden geldiğince sorunlarına çözüm bulmaya çalışırlar. Hikâyede ihtiyar

bir adamın verdiği elma fidesinden oluşan elmayı yiyen şahın eşi hamile kalır ve dünyaya Kerem gelir (Elçin, 2000, s. 20).

Mahmut ile Meryem romanında çirkin sıfatlı dilsiz adamın yanında gezdirdiği tilkinin dediklerini uygulayıp üç gün Göğçeğöl'de yıkanan Kamer Banu hamile kalır ve Mahmut dünyaya gelir.

“Kurban olduğumuz tilki buyurur ki karın gitsin üç gece Göğçeğöl'de yıkanıp gelsin, kurban olduğumuz tilki ona bakacak ve derdine derman bulacak.”(Elçin, 2019, s. 29).

Mahmut ile Meryem romanında ve Kerem ile Aslı hikâyesinde birçok dini motif bulunmaktadır. Romanda Kur'an'da geçen ayetlere ve peygamberlere telmih yapılmıştır.

Hasene Hanım, Kerem'in gerçek bir âşık olup olmadığını anlamak için Kerem'e bir kurgu kurup gerçekte canlı olan bir insana cenaze namazı kıldırmasını ister. Cenazenin canlı mı cansız mı olduğunu anlarsa âşık diye düşünür. Kerem kurguyu anlar. Cenazenin canlı olduğunu canlı bir insana nasıl cenaze namazı kıldırayım diye söyler. Buradan Kerem'in gerçek bir âşık olduğunu anlarlar.

Romanda da hikâyede de sevdiğini bulmak için ailesini memlekette bırakıp lalası Sofu ile birlikte gurbete çıkan Kerem, babasına bir daha kavuşamaz. Kerem gurbette sevdiğini bulmak için gezerken babası ölür. Babasının cenazesine gidemez. Çıktığı gurbette başına çeşitli olaylar gelen Kerem, yaşadıkları ile mücadele etmeye çalışır, pes edip ülkesine dönmek istemez. Sevdiğini bulan Kerem sevdiğini kavuştuğunu düşündüğü sırada Keşiş'in kızına yaptığı sihirli elbiseden çıkan ateşten yanıp kül olur sevdiğine kavuşmadan ölür. Kerem'in durumuna üzülp kırk gün başında bekleyen Aslı, kırk birinci gün Kerem'in küllerini süpürmeye çalışırken saçlarına külden ateş sıçrar, Aslı'da Kerem gibi yanıp kül olur. İkisi birlikte toprağa gömülür. Kerem, ailesine de sevdiğine de kavuşmadan ölür. Kerem'in yanıp kül olduğunu duyan herkes Kerem'in mezarına gelir ve ağlar (Elçin, 2000, s. 21).

Kerem ile Aslı hikâyesinde, Keşiş, kızına sihirli bir elbise yaptırır. Kızına elbisenin düğmelerini Kerem'in açmasını rica eder. Kerem elbisenin düğmesini açmaya açılır fakat açamaz. Elbiseden çıkan ateş Kerem'in vücudunu sarar ve Kerem kül olur. Kırk gün Kerem'in külünün başında bekleyen Aslı külü süpürürken saçına bulaşan ateşten alev alır ve Aslı'da yanıp kül olur. Kerem'in külüne karışır (Elçin, 2000, s. 20).

Kerem ile Aslı hikâyesinde Ermeni Keşiş kızını Kerem'e vermemek için kızını alıp yaşadığı ülkeden kaçıp gider. Ermeni Keşiş, Müslüman olan Kerem'e kızını vermek istemez. Kerem'de sevdiğini arayıp bulmak için memleketinden ayrılıp gurbete çıkar.

Mahmut bahçede elinden uçup giden kuşun peşinde gider. Kuş bahçede olan Meryem'in kucağına düşer.

Mahmut ile Meryem romanında Kamer Banu, eşi Ziyat Han'dan başkasının hükümdar olmasını istemediği için Ziyat Han'ın tek kardeşi olan Cavaşır'ı öldürtür. Cavaşır'ın çocukları yetim kalır. Bayındır Bey'i Ziyat Han'ı öldürür. Mahmut ile Meryem'in yanıp kül olup ölmesi sonucunda roman mutsuz bir son ile biter.

Türk edebiyatında kuş ve turna haberci, haber götüren olarak simgelenmektedir. Kerem ile Aslı hikâyesinin Anadolu varyantında, Kerem gurbette yalnız başına kaldığında gördüğü turnalara “anamı, babamı, sevdiğimi gördünüz mü?” diye sorar. Annesini, babasını bırakıp gurbete çıkan Kerem turnalar ile annesine, babasına selam gönderir.

Kerem ile Aslı hikâyesinin Anadolu varyantında, Kerem sevdiğini bulmak için çıktığı gurbette Aslı'nın evini bulur ve kılık kıyafetini değiştirerek Aslı'nın evine gider. Aslı'nın annesine dişim ağrıyor deyip dişini çektirmek ister o esnada Aslı'yı görür. Aslı, Kerem olduğunu anlar (Elçin, 2000, s. 26).

Kerem ile Aslı Azerbaycan varyantında Mahmut, Meryem'i ilk kez servi ağacının yanında görür.

Kerem sevdiğini bulmak için çıktığı gurbette karşısına çıkan canlı, cansız bütün varlıklara Aslı'yı gördünüz mü diye sorar. Dereye, nehire, dağlara, turnalara...

Kerem ile Aslı hikâyesinin Azerbaycan varyantında Ziyat Han, Keşiş'in kızını oğluna ister. Baba Keşiş, farklı dinden oldukları için kızını Kerem'e vermek istemez. Ziyat Han'ın Keşiş'i ikna etme konuşmalarından sonra Ziyat Han'ı kandırıp düğün hazırlıkları yapmak için belli bir süre ister ve Ziyat Han'dan nişan yüzüğü alır.

Gerçekleşmesi güç olan şeyler romanda da hikâyede de karşımıza çıkmaktadır.

Mahmut ile Meryem romanında, Mahmut'un bir ihtiyarın vermiş olduğu elma fidanından büyüyen elmayı yiyen Kamer Banu'nun hamile kalıp çocuk sahibi olması olağanüstü bir durumdur.

Kerem ile Aslı hikâyesinin Azerbaycan varyantında Kerem, parmağındaki yüzüğü Aslı'ya, Aslı'da ipek mendilini Kerem'e verir.

Kerem ile Aslı hikâyesinde Kerem, karşısındaki kişiyi kendisine inandırmak için yemin eder. Gurbette sevdiğini arayan Kerem, Aslı'ya çok benzeyen birisini görüp yemin eder. Aslı, babasına elbisenin düğmelerini Kerem'e açtıracağına dair yemin eder.

Kerem ile Aslı hikâyesinin geçtiği zaman dilimi belli değildir. Mekânlar, yaşam tarzları sosyolojik, içtimai kodlara hikâyenin sözlü gelenektenasma ve yazma nüshalara geçmiş varyantlarına kadar aktarılan nazım ve nesir kısımlarından da tespit etmenin mümkün olduğu ipuçları ile devrin yaşamına mekân ve karakterlere ait bazı bilgilere ulaşmak mümkündür. Buna karşın Elçin'in Mahmut ile Meryem'inde zaman ve mekân kesin çizgilerle belirlenmiş ve roman içinde okura bildirilmiştir. Kerem ile Aslı da mekân İran'ın İsfahan şehridir. Kerem, İran'da İsfahan şehrinin padişahının

oğludur. Zenginlik içinde yaşamış ve geleceğin taht sahibi olması beklenen yegâne evlattır. Çok uzun zaman sonra bir dervişin inayetiyle dünyaya gelen Kerem (Mahmut) dünyayı yine bir derviş gibi yaşayacaktır. Çok okuyan Kerem iyi bir eğitimden geçmiştir. Hem dost hem rehber hem öğretmen gibi hikâyede karşımıza çıkan Sofu, Anadolu insanı için çok tanıdık bir tiptedir. Din ve dünyevi eğitimin temsilcisi gibi karşımıza çıkmaktadır. Dinlerin ve kültürlerin çatışması hikâyedeki ana çatışmalardan biri olarak dikkati çekmektedir. Kerem'in bir Anadolu delikanlısının aşkı gibi başlayıp bir dervişin aşkına kadar yükseldiği bu hikâyedeki en büyük yareni olan sazı onu hikâyede Anadolu'nun en büyük kültürel hazinelerinden olan bir 'halk ozanı' tiplemesi olarak karşımıza çıkarmıştır. Diyar diyar gezerek aşkının peşinde koşan Kerem, aşkını sazının tellerine dökmüştür. Kerem'in şiirleri eserin halk hikâyelerine özgü bir nitelikte nazım kısmını oluşturmuştur. Kerem ile Aslı'da aşk olarak başlayan temanın Mahmut ile Meryem'de aşkla başlayıp insanın tekâmülüne kadar giden daha derin ve geniş bir boyutu olduğundan söz edilebilir. Kerem ile Aslı'da dünyevi aşktan ilahi aşka yükseliş varken Mahmut ile Meryem de ana konu insan sevgisine ve insanın olgunlaşma noktasında kendi nefsi, iradesi ve benliğiyle mücadelesiyle bütünleşen yolcuğuna doğru evrilmiştir.

1. YAZINLARARASI İLİŞKİLERİN YAPISAL LİNGÜİSTİK YORUMU

Bir edebî metinde yazınlarası karşılıklı teması tespit edebilmek için eser/yazar, aracı unsurlar, okur/alımlayan etkileşimini detaylıca incelemek gerekir. Yazınlararası etkileşimin incelenmesinde üç ana unsur olarak diğer bir deyişle gönderen-taşıyan-alımlayan şeklinde sıralanabilir (Sakallı, 2014: 147). Karşılaştırmalı yazınbilim, uluslararası ya da ulusal düzeyde metinlerarası karşılıklı kültürel etkileşimi esas alır. Özellikle ulusal yazınlar arasındaki etkileşimde toplumsal ve kültürel etkileşimi merkeze alır. İncelemiş olduğumuz çalışmamıza kaynaklı eden Kerem ile Aslı halk anlatısı ve Mahmut ile Meryem romanındaki yazınlararası iletişim ortak Türk Dünyasının benzer kültürel motif ve toplumsal değerlerin ortak göndermelerini yansıtmaları bakımından son derece önem taşımaktadır. Uluslararası bağlamda değerlendirildiğinde ise yazınlararası ilişkiler yazın bilimin üç temel alanında gerçekleşir. Yazın kuramları, yazın tarihleri, ve yazın eleştirilerinde diyalojik bir gelişme göstermektedirler (Sakallı, 2014, s. 121). Bu düzlemde yazınlararası ilişkiler incelenirken sadece yapıtlar içerik bakımından değil, yazını oluşturan diğer faktörler (yazına bakış açısı, yazın anlayışları, yazın yöntemleri ve kuramları) de araştırma sorunsallarından başlıcalarını oluşturmaktadır. Bu bağlamda da yapıtlar yazınlararası iletişimsellik bakımından sadece edebi, eser, okur, alımlayan, estetik gibi açılardan değil; içeriği oluşturan linguistik unsurların yazar, okur, eser düzlemindeki izlerini de araştırma konusu olmuştur. Bir yazını linguistik açıdan incelemek onun gramatik, söz varlığı, semantik, söz dizimi özellikleri

gibi özelliklerini ortaya koyabilirken öte taraftan söz varlığı içindeki unsurlar, tekrarlar, motifler, kültürel kodlar, benzeyen veya farklılaşan yönler yazının diğer yazınlar arasındaki yerini tespitinde de önemli bir rol üstlenmektedir. Bu yöntem yapısal linguistikteki dizgeyi ilkin ortaya koymuş olan Ferdinand de Saussure'ün linguistik verilere yapısalcı yaklaşımını hatırlatmaktadır. Saussure yapısalcılığının yazınbilimden başlayarak, göstergebilimsel, sosyolinguistik, dil felsefesi, semantik, yapı sökümler felsefesinden ucu postmodernizme kadar gidebilen çok geniş bir etki sahasına sahip bir inceleme, okuma, tahlil yapma metodu olduğu aşikârdır. Zira Saussure'ün gösterge kuramı edebiyatta imge adını verdiğimiz kavramla yakından ilişkili olup yazarın dünyasında kurduğu imgelemenin okur açısından oluşturduğu gösterilen kavramla ilişkileri ve bunlar arasındaki estetik, edebi, bireysel yahut evrensel, nominatif unsurların tespitiyle edebi metne tümel bir yaklaşımla bakmayı özelden genele varan yargı ve yorumlara ulaşabilmeyi sağlamaktadır.

Yazınbilimsel yapısalcılık bu perspektif ile Prag dilbilim ekolünden Jan Mukarovsky açısından estetik ve edebi bir bakış açısıyla sanatı göstergebilimsel bir ekol olarak tanımlamasıyla parlamış olur. Mukarovsky de yazın yapıtları içinde yer alan göstergeleri yazın-içkin göstergeler ve yazın-aşkın göstergeler olarak tanımlamaktadır. Mukarovsky'ye göre yazın-içkin ve yazın-aşkın göstergelerin birleşiminden doğan semiyotik bütünlük yazının anlamını tam olarak ortaya koymayı sağlamaktadır. Bu bakımdan yapısal linguistik yazın çözümlemeleri son derece etkili ve önemlidir. Buna mukabil metinlerarası iletişimsellik taşıyan yazınların karşılaştırmalı yapısal linguistik yorumlanması ise metnin hem metinlerarasılığının derecelendirilmesi hem de semantik anlamda doğacak boşlukları en aza indirgeyecek biçimde tahlil imkânını kolaylaştırır. Metinlerarası derecelendirme yeni yapısalcı metinlerarasılık kuramı (Julia Kristeva) ile doğrudan ilişki içindedir. Gadamar'ın 'yorumbilgisiyle' doruk noktasına ulaşan bu kuram ile inceleme metodu, Bakhtin'in Dostoyevski romanlarını içerik-biçim açısından inceleyerek oluşturmaya çalıştığı dilsel kuramla da yakından ilgilidir (Sakallı, 2014, ss. 156-157). Yazınlararasılığın derecelerini şu unsurlar ortaya koymaktadır:

Bir metnin sözel ya da alıntı yoluyla başka bir metne gönderimde bulunduğu durumlarda son metnin ilk metne göndergeselliğinin yoğunluğunun derecesi söylem yapısının içinde ya da dışında yer almasını belirleyen bir unsurdur. Derecesine göre ise az yoğunluklu olarak nitelendirilmektedir (Sakallı, 2014, s. 161).

Bir metnin yazınsal olarak diğer bir metin içinde bilinçli olarak konu edilmesi durumu ise en yoğun derece olarak nitelendirilmektedir. Çalışmamıza konu olan Mahmut ile Meryem romanı Kerem ile Aslı halk hikâyesinin Azerbaycan varyantı esas alınarak yazar tarafından bilinçli olarak eserin ana konusu olarak kullanılmıştır. Buna yeniden yazma yöntemi adı verilmektedir ki bu durumda yazınlararasılığın derecesi en üst seviyeye

tırmanmış olur. Kerem ile Aslı hikâyesinin temelinde kurgulanan roman tekniği ile zenginleştirilmesinin dışında eserin ana konusunu ve kişi kadrosunu aynıyla eserde taşımış durumdadır.

Yazınlararasılığın derecelendirilmesinde diğer unsur ilk metin ile diğer metnin yapısal olarak birbirine uyumlulaştırılması esasına dayanmaktadır. İlk metindeki yapı ve anlamların diğer metne hangi biçimde geçmiş olduğunu incelemek yazınlararasılığın derecelendirilmesinin ölçümünde diğer önemli bir unsurdur.

Yazınlararası diyalektik temelinde ilk metnin diğer metne yapısal uyumlulaştırılması sırasında anlam ve biçimlerin olumlu ya da olumsuz manada biçimselliğindeki geçişin seçimselliği ölçütü de yine yazınlararası derecelendirmeyi tespit etmeye yarayan unsurlardan bir diğeridir (Sakallı, 2014, ss. 160-161).

Metinlerin yapısal özelliklerini ayrı ayrı açıkladıktan sonra bunları benzeyen ve ayrılan yönleriyle tespit etmek yerinde olacaktır. Mahmut ile Meryem romanı, Azerbaycan'ın Gence şehrinde yaşayan yirmi yıldır hükümdarlık yapan elinde her imkânı bulunan ancak çocuğu olmayan Ziyat Han ile eşi Kamer Banu'nun çocukları olsun diye dertlerine çare aramaları ve bu yolda çektikleri sıkıntılar anlatılır. Ziyat Han yirmi üç yıldır hükümdarlık yapmış, ülkesini adaletle yönetmeye çalışan, eşi Kamer Banu'dan başka kimseyi görmemiş, haremi olmayan tek hükümdardır.

Ziyat Han, çocuğu olmadığı için çok üzülür ve bu durumdan dolayı geceleri uykuları bölünür. Uykusundan uyanır. Bir gün Ziyat Han'ın aklına çirkin dilsiz sıfatlı adam gelir. Çirkin dilsiz sıfatlı adam yanında gezdirdiği bir tilki bulunur. Tilkinin söylediği, gördüğü, baktığı her şey derdine çare bulurdu. Tilki, gördüğünü bildiğini sadece yalnız kalınca sahibi dilsiz adama söylemiş o zaman dilsiz adamın dili açılmış. Tilki, Kamer Banu'nun Göğçeğöl'de yıkanması gerektiğini söyler. Kamer Banu, tilkinin dediklerini uygular. Dilsiz adamın dili açılır. Dilsiz adam, tilkinin dediklerini Ziyat Han'a söyler. "Bütün insanlar dokuz ayda doğar sizinki dokuz yılda doğacak" der. Aradan çok zaman geçer ve Ziyat Han bir oğlu olacağına inanır, avucunu Kamer Banu'nun karnında gezdirir ve tam dokuz ay sonra Mahmut dünyaya gelir. Mahmut doğduktan sonra hayatları değişen Ziyat Han ve Kamer Banu'nun yaşadıkları, başlarından geçen çeşitli olaylar romanda anlatılır. Mahmut kitap okumayı, çiçek toplamayı, kırlarda, bahçelerde gezmeyi seven birisi olarak günlerini geçirir fakat Kamer Banu bu duruma çok üzülür. Kamer Banu, Mahmut'un ava çıkmasını, ata binmesini ister. Mahmut merhametli, insanların yaşantılarını kendisine dert edinen, hassas yüreği olan birisidir. Mahmut'un kırlarda gezip çiçek toplamasına sarayda yaşayan halk alay edip güler.

Mahmut ve Meryem birbirlerine tam kavuştuklarını düşündükleri zaman Baba Keşiş'in kızına özel olarak sihirden yaptığı elbiseden çıkan ateşten Mahmut ve Meryem kül olur. Baba Keşiş, kızının Müslüman bir kişi ile evlendiğinde mutsuz olacağını düşündüğü ve kızını bu durumdan

kurtarmak isterken yapmış olduğu sihirli elbise yüzünden kızının ölmesine neden olmuştur. Kendisi Hristiyan olduğu için kızını Müslüman biri ile evlendirmek istememektedir. Din ile ilgili ilk çatışma burada karşımıza çıkmıştır.

Roman karakterleri şöyle sıralanabilir: Ziyat Han: Kamer Banu'nun eşi, Mahmut'un babasıdır. Altmış yıl boyunca tahtını elinde tutabilmek, tahtını sağlamlaştırmak için çok çalışan, eşi Kamer Banu'ya âşık, sadece onunla vaktini geçiren diğer hanımlara bakmayan altmış yıldır hükümdarlık yapan ve haremi olmayan tek hükümdardır. Müslümandır, ülkesini adaletle yönetmeye çalışır, bütün halka eşit davranmaya çalışan handır. Kerem ile Aslı hikâyesinde de Isfahan hükümdarı bu benzer özellikleri dolayısıyla Harünü'r Reşid'e benzetilen ve böyle nam salan bir hükümdar olarak işlenmiştir.

Mahmut: Romanın başkarakterlerinden birisidir. Orta boylu, iri gök gözlü, kıvrıkcık sarı saçlı, solgun yüzlü, hassas pamuk gibi yüreği olan Ziyat Han ve Kamer Banu'nun tek çocuğudur. Kendisini kitap okumaya adanmış, doğayı gezip çiçek toplamayı seven masum kendi halinde olan saf temiz bir çocuktur. Doğayı gezip çiçek toplarken insanların dertlerini sorgulayıp insanların güzellik içinde yaşamasını isteyen Mahmut, doğanın güzelliklerini sevip diğer insanların sevgi ile bakmasını isteyen biridir. İnsanların dertlerini, üzüntülerine kendisine dert olarak görür. İnsanların davranışlarını sorgular.

Meryem: Romanın başkarakterlerinden biridir. Gence şehrinin kenarında babası, Baba Keşiş ile birlikte yaşayan, açık kahverengi saçlı, siyah gözlü, esmer kızdır. Meryem, doğduğunda annesi vefat etmiştir. Meryem, annesini hiç görmemiştir. Babasına annesi hakkında sorular sorar. Babasının, tek yakınıdır, kendinden başka kimsesi olmadığı için babasının yerine de üzülmektedir.

Kamer Banu: Romanın başkarakterleri Mahmut'un annesi, Ziyat Han'ın eşidir. Kamer Banu, oğlu Mahmut'un iyiliği için birçok günah işlemiştir. Oğlu Mahmut'un yaşadığı durumlar karşısında çok üzülür. Üzüntüsü ile hırslı karakteri birleşince de ortaya çıkan günahkâr karakter roman boyunca hatalarını kapatmak için daha fazla hata yapacak ve ömür boyu yükünü taşıyacağı büyük günahların altına girecektir.

“Allah'ın karşısında Kamer Banu'nun günahları çoktu.

Kamer Banu bütün bu günahları Mahmut için işlemiştir ve gitgide Kamer Banu'nun yüreğini başka bir korku bürüyordu: Mahmut o kadar temiz, o kadar masumdu ki, onun için işlenmiş bu kadar günahtan sonra Mahmut mutlu olamayacaktı. Mahmut'un saflığı, temizliği başkasının mutluluğu karşılığında kendisinin mutlu olmasına izin vermeyecekti.” (Elçin, 2019, s. 48).

Baba Keşiş: Uzun boylu, geniş omuzlu, saçlarına aklar düşmüş, ağarmış dağınık sakalı olan bir adamdır. Romanın başkarakterlerinden birisi olan Meryem'in babasıdır. Azerbaycan'ın Gence şehrinin kenarında kızı Meryem ile birlikte yaşar. Sıradan bir halk insanıdır. Baba Keşiş, kızı Meryem

doğduğunda eşini kayıp etmiş kızını tek başına büyötmeye çalışan, kendisini kızına adanmış, kızının iyiliğı düşünöþ koruyan, kızının mutlu olması için çabalayan, yalan söylemeyen, aldatmayan, bazen susup Meryem'in sorularına cevap vermeyip ondan bir şeyleri gizleyen Ermeni bir kişidir.

Ak Keçi: Meryem ve Keşiş'in keçisidir. Meryem, keçisi ile konuşur. Baba Keşiş ile Meryem Gence şehrini terk ettikten sonra Damengir İsmail, Ak keçiyi kesip etini yer. Gence şehrini ve Ak Keçisi Meryem'in aklına gelir ve onu özler.

Anuş: Meryem ile Baba Keşiş'in komşusudur. Meryem'den on beş yaş büyük, güzel ve çalışkan birisidir. Baba Keşiş'i seven hiç evlenmemiş kızdır. Meryem, Anuş'un davranışlarından dolayı Baba Keşiş'i sevdiğini düşünür. Anuş, Baba Keşiş'i sevdiğini hiç söylemez. Bir süre sonra bulunduğu evden İstanbul'a taşınır.

Aysulu: Köyde kendi hallerinde sakince bir hayat yaşayan insanlardan biridir. Eşi Azer'dir. Aysulu ve Azer'in çocuklarına on iki imamın isimleri verilir. Romanda, Aysulu'nun yaşadığı durum olağanüstü bir şekilde anlatılır.

Azer: Aysulu'nun eşidir. Köyde yaşayan bütün gününü ekip biçme ile geçiren kişidir. Gündüz tarlasına gidip işlerini yapar akşam olunca evine gelip vaktini eşi ile geçirir. Eşi Aysulu ve çocuklarını kaybettikten sonra sırayla ailesini toprağa gömer.

Bayındır Bey: Ziyat Han'ın son yıllarda hayranlık duyduğu ve beslediğı bilge, cesur, Ziyat Han'a gönülden hizmet eden bir adamdır. Ziyat Han'ın göğsüne kılıcı saplayıp ölümüne neden olup tahtın başına geçen, Mirza Salman'ın da sakallarını tamamen kestirtip Gence şehrinden kovan kişidir.

Cavañşir Han: Ziyat Han'ın küçük ve tek kardeşidir. Ziyat Han gibi ata binen, kılıç kuşanan biridir. Kamer Banu, eşinin tek hükümdar olmasını istediğı için Cavañşir Han'ı öldürtür.

“Cavañşir Han, Ziyat Han'ın tek ve en küçük kardeşiydi, Ziyat Han gibi ata binen, kılıç kuşanan birisiydi. Kamer Banu bazen Cavañşir Han'ın Mahmut'a dikilmiş gözlerinde bir canavar ihtirası hissederdi. ...Ama bir defasında Sofu şöyle bir haber getirmişti: Göygöl'de kurulmuş keyif meclisinde Cavañşir Han, 'Gence'yi buraya taşıyacağım, sarayımı da öyle yaptıracağım ki Göygöl'e baksın' demiş... (Elçin, 2019, s. 56).

Bütün bu işittikleri Cavañşir Han'a karşı -Mahmut'u her türlü günahı işleme pahasına koruyan aynı zamanda tahtın ellerinden gitmesini istemeyen-Kamer Banu için büyük düşmanlık sebebi oluşturmaktaydı. Nitekim Cavañşir Han'ı öldürmeyi de göze alacak ve günahlarına yenisini ekleyecektir.

Ceylan: Kaşları keman gibi olan akıllı, güzel, parayı seven bir kızdır.

Çirkin Sıfatlı Dilsiz Adam: Çirkin sıfatlı dilsiz adam romanda şöyle tasvir edilmiştir: Ne yüzünde ne de başında tüy vardır. Kaşları veya kirpikleri yoktur. Uzun boylu, uzun boyunlu, beli kıvrık, deveyi andıran gri gözleri olan bir adamdır. Yanında uyuz bir tilki gezdiren konuşamayan tilkisi ile yalnız

kalınca konuşabilen kişidir. Ziyat Han'ın eşi Kamer Banu, çirkin sıfatlı dilsiz adamın yanında gezdirdiği tilkinin dediklerini uygulayıp hamile kalır ve çocuk sahibi olur.

Damengir İsrail: Ak keçiyi kesip etini yiyen kişidir. Ak keçinin başının etini yemek isterken elleri kasılır, tutmaz ve sonrasında keçi gibi ses çıkarmaya başlar. Herkes bu durum karşısında çok şaşırır.

Kısır Karı: Gence şehrinin en sahtekâr, fesat kişisidir. Gökyüzü ve mavilik özlemi çeken, insanlar gibi gezemeyen, hep koşturan, hızlı hızlı yürüyen biridir.

Mirza Salman: Uzun beyaz sakallı, saray kütüphanesinin müdürüdür. Kamer Banu ile konuşmalar yapar. Kamer Banu'a akıl vermeye çalışır.

Sazlı Abdullah: Halk âşığıdır.

Gence şehrinde başlayan roman, Mahmut'un (Kerem) sevdiği Meryem'i (Aslı) aramak için gurbete çıkması ile büyük ve geniş bir coğrafyada geçer. Göçebe bir hayat yaşayan Mahmut sevdiğini bulmak için şehir şehir ülke ülke gezer. Yolda kimi görse ondan yardım umar. Romanda anlatılan tarihi olaylarda Çaldıran Ovası anlatılır. Romanın başlangıcında hikâyenin başlangıç mekânı olan Gence şehrinin önemi ayrıntılarıyla anlatılmıştır:

“Ziyat Han o ecnebiye daha birçok şey diyebilirdi. Allah bu toprağı sadece Karabağ beylerbeyliğini değil, bütün Azerbaycan toprağını, bir ucu Kazvin'de öbürü Derbent'te bir ucu Hazar sahillerinde öbür ucu Erzurum dağlarında olan bir memleket toprağını bu kadar bereketli kılmış, ama her zaman başı belalı olmuş, her zaman soyulmuş ve bundan sonra da böyle olacak. Bu toprağın ipeği tuzu petrolü kuru meyvesi balığı pirinci buğdayı pamuğu safranı bütün dünyanın ülkelerine taşınır. Bu taşıma, ne zaman istila yoluyla soygunculukla yapılırsa o zaman bu bedbaht cemaatin bu toprağın sinesi kan ağlar. Ama ne zaman ki söz ticaretten alışverişten açılır o zaman Gence gibi kervan yollarının kesiştiği yerde kurulan şehirler ticaret merkezine çevrilir.” (Elçin, 2019, s. 21).

“Şah İsmail'in çocukluğu Çaldıran Ovası'nda geçmemişti, ama o çocuk şimdi Çaldıran Ovası'nda rengârenk kelebekler tutuyordu, karınca yuvalarını seyrediyordu, gül çiçek topluyordu, sonra sırt üstü yeşil çimenlere uzanıp gökyüzüne bakıyordu, daha sonra gözlerini yumuyordu ve gelecekteki dünyasına giriyordu.” (Elçin, 2019, s. 121).

Mahmut ile Meryem romanı,

“Hicri 920 yılı Cemaziyülevvel ayının 4'ü, miladı1514 yılı Haziran ayının 28'idi. Gence uyumuştı” diye başlar. Romanda Mahmut'un Cevza burcunda doğduğu belirtilmiştir. Romanda tarihi olaylar bize zaman hakkında bilgiler

vermektedir. 1514 Çaldıran Savaşı anlatılmıştır. “Hicri 920 yılı Cemaziyülevvel ayının 4’ü, miladi 1514 yılı haziran ayının 28’idi. Gence uyumuştı.” (Elçin, 2019, s. 11).

Romanda zaman tarihi olaylar ışığında da belirtilmiştir. Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail devri olduğu eserde tarihi olaylar aktarılırken açıkça belirtilmiştir.

Mahmut ile Meryem romanının olay örgüsünde ise dokuz yıldır evli olup çocuksuzluktan dert yanan, bu durum karşısında üzülen, dertlerine derman aramak için her türlü yola başvuran ve dokuz yıl aradan sonra çocukları bir olan Müslüman aile Ziyat Han ve eşi Kamer Banu ile, Ermeni, Hristiyan Ziyat Han’ın hazinedarının Keşiş’in kızı Meryem ile Mahmut’un karşılaşması ve sonrasında aralarında birbirlerine âşık olmaları anlatılmaktadır. Mahmut’un hayatı Meryem ile karşılaştıktan sonra adeta içinde arayıp bulamadığı eksikliği tamamlamasıyla değişir. Mahmut, Meryem’e âşık olur. Mahmut, Müslüman olduğu için Hristiyan babanın Mahmut’tan kaçırdığı Meryem’i bulmak için çıktığı gurbette yaşadıkları anlatılır. Bir aşk romanı olmasının dışında insanların duygu ve düşüncelerini aktarıldığı bir romandır. Romanın başkarakteri Mahmut, insanların dertlerini, üzüntülerini kendisininmiş gibi üzülür kendisine dert olarak görür. Mahmut’un aşkı uğrunda çıktığı yolculuğun bir metafor olarak kullanılmış olduğu aşk hikâyesi çemberinde dolaşan bir insan-ı kamilin tekâmül yolculuğu anlatılmıştır. Ziyat Han’ın kaçan uykusuyla başlayan kahramanların ilk çatışması halk hikâyelerinin de vazgeçilmez motifi olan çocuksuzluğun verdiği sıkıntıdan başka bir şey değildir. Zira çocuk soyun ve tahtın; mirasın devamı demektir. Ziyat Han ise hükümdarlık nitelikleri dışında alışıl gelmişin dışında adeta bir derviş gibi yaşamını sürdüren Mahmut’un hiçbir zaman taç giyemeyeceğinden büyük bir endişe duymaktadır. Çok okuyan çok araştıran çok duygusal olan Mahmut henüz diğer gençler gibi yiğitliğe dair bir hüner gösterememiştir. Bu durum babası Ziyat Han için endişe, annesi Kamer Banu için ise adeta bir utanç sebebidir. Onlar Mahmut’un gelecekte Karabağ Beylerbeyi olmasını istiyordu ancak bunun mümkün olamayacağını gördükçe kapıldıkları endişe onları romanın içinde farklı maceralara sürüklemiş oluyordu. Hırslı bir karakter olan Kamer Banu bu hususta iyi ya da kötü yapacağı her şeyi bu uğurda mübah sayan bir karakter olarak karşımıza çıkmıştır. Böylece endişe, çaresizlik ve elde edilmek istenen karşısındaki çaba yolunda karakterlerin iyi ve kötü arasındaki tercih ve çatışmaları baş gösterir. Bu durum romanda şu cümle ile açıkça belirtilmiştir: “Ziyat Han’ın her şeyi vardı sadece evladı yoktu.” (Elçin, 2019, s. 28). Mahmut ile Meryem romanı pek çok açıdan Kerem ile Aslı hikâyesinin Azerbaycan varyantıyla benzerlik gösterir. Yeniden yazma metoduyla bu hikâye üzerine kurgulanan romanda halk hikâyesine ait pek çok motif ve özelliğin de korunduğu görülmüştür. Bunların başında nazım olan kısımlar ve giriş kısmında yer alan üstadname başı çekmektedir.

“Ama ne Ziyat Han’ın ne de Kamer Banu’nun aklına halk aşığı sazlı Abdullah’ın dedikleri gelmişti. Sazlı Abdullah üstadlar üstadnamesinde şöyle demişti: Felek biçicidir, bu dünya tarla, biçilen tarladan ise bahçe olmaz.” Üstadlar üstadnameyi bir değil iki derler. Sazlı Abdullah da ikinci üstadnamede şöyle demişti: “Dünya bir bostandır, bozulur gider”... (Elçin, 2019, s. 31).

Romanda halk edebiyatının farklı nazım şekillerinden koşma, üstadname gibi biçimlerin yanı sıra ünlü şairlerin eserlerinden de bahsederek hikâyenin geçtiği devir ve edebi kültürün anlayışı hakkında da ipuçları verilmiştir. Bunların başında Fuzuli ve Nizami hakkında yapılan telmihler sayılabilir. Çok okuyan, çok bilen kültürlü bir genç olan Mahmut (Kerem gibi) aynı zamanda sezgileri kuvvetli, rüyaları gerçeğe yorabilen, ilmi, bilgisi, görgüsü ve kimi zaman da gösterdiği kerametlerle olağanüstülükleri de bünyesine alan kendi kâmillik tekâmülünü arayan bir derviş gibi hikâyede olduğu gibi romanda da karakterize edilmiştir.

“Bu sorular bahar başladı, çünkü bu bahar başka bir bahar idi. Mahmut her bahçede dolaştığında, kırlarda gezmeye çıktığında, Kepez taraflarına gittiğinde nasıl olup da şimdiye kadar bu dünyayı böyle görmediğine; bütün vaktini, kısmı, yazını, ilkbaharını, sonbaharını, sadece kitap okumakla geçirdiğine, akşamlarını Sofu’nun masallarını dinlemekle geçirdiğine hayret ediyordu. Mahmut, Eflatun’un ve Aristo’nun kitaplarından tutun İbn-i Sina’nın eserlerine, Kelile ve Dimne’den Sadi’nin Gülistan’ına, Nevai’nin Hamsesi’ne kadar birçok kitap okumuştur.” (Elçin, 2019, s. 35).

“Çünkü Kamer Banu Mahmut’un kalbinin bir cam gibi olduğunu, kırmamak gerektiğini biliyordu. Bunun için Mahmut’un kız gibi kırlardan gül çiçek toplamasını hiç kimseye söylememeleri için oğlunun gizli gözetleyicilerinin ücretini daha fazla veriyordu.” (Elçin, 2019, s.36).

“Ama Kamer Banu’nun gözetleyicilerinin de bir meseleden haberleri yoktu. Mahmut bir şeyler bekliyordu. Mahmut bir şeylerin arifesindeydi. Bu neydi? Mahmut bunu kendisi de bilmiyordu. Sadece bir şeyler olacağını biliyordu, çünkü toprak böyle gülüyorsa bir şeyler olacak demektir.” (Elçin, 2019, s. 36).

Mahmut romanda tıpkı Kerem gibi saz ile derdini anlatan bir ozan kimliğindedir. Saz Kerem için doğuştan gelen bir istidad ve yetenektir, Mahmut için de durum aynıyla böyle olup tıpkı ozanların rüyasında bir saz ehlinin elinden bade içip el almasıyla saz ve ozan geleneğine başlaması gibi Mahmut da sazı rüyasında aldığı ilham sayesinde çalmaya başlamıştır.

“Yine sıcak yaz gecelerinden biriydi ve vakit gece yarısını geçmişti, Mahmut saz sesiyle uykudan uyandı. Önceleri sazın babasının yatak odasında çaldığını sandı. Ama sonra bunun başka türlü, başka sözler diyen bir saz olduğunu hissetti. Bu sazın

sözlerini adeta baharda toprak söylüyordu, güneş söylüyordu, ay ışığı söylüyordu, yıldızlar söylüyordu, bu sözlerin yeşil, kırmızı, sarı, turuncu rengi vardı. ...Bu aydınlık yaz gecesinde Mahmut'un yattığı odanın penceresi önünde sanki göze görünmez bir iple gökten sallanmış bir saz vardı ve bu saz kendi kendine çalıyordu.” (Elçin, 2019, s. 37).

Romanın üzerinde kurgulanmış olduğu tabandaki Kerem ile Aslı halk hikâyesinden kurgusal tasarlanmış bazı yönleriyle ayrıldığı görülmektedir. Tarihi, dini, edebi bazı önemli kıssalara, hikâyelere, olay veya şahıslara telmihler yapılmıştır. Meryem romanının bir bölümünde Meryem Ana'yı rüyasında görüp bunu uyanikken anımsayıp anlatıyor. Rüya motifi romanda sık karşımıza çıkmaktadır. Bu motiflerden biri romanda Meryem kıssasını hatırlatır nitelikte okura Meryem'in ağzından aktarılmıştır.

“Sonra Meryem ılık bir nefes hissetti, bu nefes çöl susuzluğu içinde onun vücuduna bir serinlik getirdi ve Meryem uykuda bu ılık ve aynı zamanda serin nefesin Cebrail'in nefesi olduğunu, bu nefesin Beytül Mukaddes'te mukaddes Meryem Ana'yı hamile bırakan nefes olduğunu anladı. Meryem evlerinin karşısındaki pınardan mukaddes Meryem Ana'ya bir bakraç su getirmek istedi, ama getiremedi çünkü mukaddes Meryem kendisiydi, kendi kendini çölde bırakıp gelemiyordu.” (Elçin, 2019, s. 43).

Romanın başkarakterlerinden olan Meryem'e de yazar tarafından olağanüstülüklerle örülü bir tiplene kurgulanmıştır. Meryem adeta Hz. Meryem ile özdeşleştirilmiştir. Meryem'in rüyaları da olağanüstü motiflerle süslenmiştir. Romanın bir bölümünde gördüğü rüyayı Baba Keşiş'e yorumlatmak isteyen Meryem'in rüyası Hz. İsa'nın kutsal sofrası ve o sofranın cennettekiler için hiçbir zaman boşalmaması mucizesine telmih yapılarak aktarılmıştır. “Mesiha'nın sofrasındaydı, oturup yemek yemek istiyordu, ama Mesiha sofrasının üstü bomboştur. Kemikler, yemek artıkları, bulâşık kaplar, ekmeğin kırıntıları... Mesiha sofrasında Meryem'den başka kimse yoktu.” (Elçin, 2019, s. 44). Bu rüya, Baba Keşiş tarafından yorumlanmak istenmemiş zira hayırlı bir rüya olarak değerlendirilmemiştir. Kızını zaten kendi dininden olmayan biriyle evlendirmek istemeyen Baba Keşiş, gelmekte olan durumun farkındadır. Bu durumu engellemek ve kızını Ziyat Han'ın oğlundan uzak tutmanın yolunu her türlü yolu deneyerek roman boyunca kaderin karşısında direnmeye çalışan bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Meryem de tıpkı Mahmut gibi olağanüstülüklerle bezenmiş bir karakter tiplemesidir. Sezgileri kuvvetlidir. O da Mahmut gibi yaşayacaklarını, kaderini adeta hissediyor ancak adını koyamamaktadır.

“...evin etrafındaki kırlarda dolaşıyordu, gül, çiçek topluyordu ve her akşam babasına bir şey sormak istiyordu, fakat soramıyordu. Çünkü ne soracağını bilmiyordu. Fakat sinesinde söylenecek sözü olduğunu, yüreğinin dolu olduğunu, babasına

çok şeyler söylemesi gerektiğini hissediyordu, ama ne söylemeliydi bunu bilmiyordu.” (Elçin, 2019, s. 46).

Bir aşk romanı olarak görünen yalnız aşkın dışında anlatılan olaylar bize roman hakkında bilgiler vermektedir. Romanda hem ilahi hem de beşeri aşk bulunmaktadır. İnsanlar farklı dinlere sahip olsa dahi bu onların arasındaki sevgiye engel değildir. Romanda farklı dinden iki sevgilinin birbirlerine olan sevgisinin gücü gözler önüne serilmiştir. Romanda aynı zamanda olağanüstülükler de yer almaktadır. Halk hikâyeleri rivayetlerinde rastlanan tılsımlı, efsunlu, ermiş kişilerin inayeti ya da uyarıları Mahmut ile Meryem romanında da karşımıza çıkan motiflerin içinde yer almaktadır.

“Bu karlı kış günü ak cübbeli, ak kaşlı, Erdebilli Seyyid Abdülkasım iki günün açlığından susuzluğundan sönükleşmiş dumanlı gözleriyle Kamer Banu’ya baktı ve hiçbir şey söylemedi, bahçede dümdüz gidip birdenbire karın içinde yok oldu. Cariyelerin, hizmetçilerin hepsi hayretten oldukları yerde donup kaldılar. Hepsi bir ağızdan –Bismillah dediler, Harut Marut’un işi olmalı!...” (Elçin, 2019, s. 51).

Sıra dışı olaylar romanda halk hikâyesi temelinde oturan ana hikâyeyi roman teknikleriyle süsleyip daha zengin hale getirmiştir: ‘Yedi gün sonra ulak geri dönüp öyle bir haber getirdi ki görülmüş şey değildi. Yazın bu yakıcı havasında Kalkanlı deresine kar yağmıştı ve yakın zamanda bu dereyi geçip Erdebil’e gitmek mümkün değildi.’ (Elçin, 2019, s. 52). Roman kurgusunda yer alan metaforlar ile roman karakterleri halk hikâyesindeki karakterlerden daha ince ve detaylı aktarılmıştır:

“Başka bir defa ise on bir on iki yaşlarında vardı sarayın avlusunda gezerken tavuklara bakan şişman iri yarı köylü bir kadın Mahmut’u çağırmıştı: ‘kulağını beri tut.’ demiş ve elindeki yumurtayı Mahmut’un kulağına doğru uzatmıştı. Yumurtadan ince sesler geliyordu, tıkırtı sesi geliyordu. Sonra civciv yumurtanın kabuğunu kırmış ve civcivin başı, yumuk gözleri görünmüştü. Sonra civciv bu şişman kadının elinde yumurtadan çıkmıştı, sanki suya sokup çıkarılmış gibi küçük kanatları etine yapışmıştı. Başını kaldırıp yumuk gözleriyle göğe bakmış ve ince sesiyle cıvıdamaya başlamıştı. Mahmut, ‘civciv yiyecek istiyor’ demişti. Şişman kadın da ‘hayır, Allah’tan baht arzuluyor demişti’... Bütün bu uzak hatıralar bir ılıklik getirdi, bir sevinç, getirdi. Mahmut, o beyaz çiçeğin kokusunu duydu, o sıcak tandır ekmeğinin kokusunu ve tadını hissetti, o küçücük civcivin hayttaki ilk cıvıltısını işitti ve tam bu sırada... Ve işte tam bu sırada Mahmut, Meryem’i gördü.” (Elçin, 2019, s. 64).

Mahmut, romanda bir kahraman olarak başlangıçtan bitişe kadar büyük bir yolculuk içindedir. Onun hayatta duruşunun sıra dışılığı, kendini arayışı, tamamlanma arzusu, sezgiselliğinin gücü, aşkı buluşu ve bu aşkın dünyevi aşktan ilahi aşka evrilişi ve aslında tıpkı bu civciv gibi yumurtanın tüm

olgunluk evrelerinin Mahmut'un hayatta geçirdiği her olgunluk aşamasıyla özdeşleşmesi ve tam da hazır olduğunda yumurtasını çatlatıp, somut dünyaya yani dünyevi aşka ilk kez kalp gözüyle bakışı... Bütün bunlar aslında kâmillik noktasında ki tekâmül noktasının başlangıcına kadar geçirdiği gelişim mertebelerinden başka bir şey değildir. Onun olgunluk mertebesinde ki aracı dinen bile uyuşmadığı kendine her konuda zıt ve uzak olan Meryem'e duyduğu ulaşma isteği aslında zıtların birliğiyle beraber adeta tam bir tekâmül noktasına erişmek amacından başka bir şey değildir. Zira dervişlerin, ermişlerin, insan-ı kâmil olanların dünyasında vahdet-i vücud anlayışı vardır. Her şey bir bütündür, kesret; çokluk bu dünyaya ait olgulardır. Vahdet; birlik ise gerçek tekâmül yolunda ulaşılması gereken nokta ve varlıkta; teklikte yok olup; varlıkla yokluğun birleşmesiyle elde edilen olgunluktur. Tasavvufta fenâfillâha ermektir. Onun için zıt din ve dünya görüşlerinin birlikte yanıp kül olması bu metaforu doğurmaktadır. Buradaki olgu aşk merkezine alınmış farklı metaforlarla tasavvuf kültürünün temel felsefesini romana hazmettirmektedir. Allah'a giden yolda; ilahi aşkta dil, din, ırk ayrımı yoktur, bu kâinat birdir ve bütündür. Romanda, dini inanışlar, rivayetler, tarihi önemli şahsiyetler (Hipokrat, Bogratisis), önemli şairler, Fuzuli, Nizami, Nevayi, kurban geleneği, doğum geleneği, ad koyma geleneği gibi pek çok kültürel geleneklere de yer verilmiştir. Roman bu bağlamda bakıldığında her ne kadar Kerem ile Aslı halk hikâyesinden beslenmiş olsa da gerek bu yönüyle gerek aktardığı tarihi olaylarla (Şah İsmail, Yavuz Sultan Selim, Çaldıran Savaşı vs.) daha zengin bir kurguya sahip olarak karşımıza çıkmaktadır.

Elçin Efendiyev'in Mahmut ile Meryem romanı farklı dinden olan iki insanın aşkını ele alıp anlatırken insan psikolojisine de değinmiştir. Romanın başkarakterlerinden Mahmut'un olaylara bakış açısı, kendi içsel konuşmaları romanda detaylıca anlatılmıştır. Romanın dili ve söz varlığı zengindir. Göstergeler metaforlarla örülü ve derin anlamlara sahip olarak karşımıza çıkmaktadır. Romanda olağanüstü durumlar dini terimler, ayetler, dualar, deyimler, atasözleri, mecaz anlam, kişileştirme, birleşik cümle, sıralı cümle, soru cümleleri bulunmaktadır. Romanda Mahmut'un sürekli sorular sorduğu, sorularına cevap gelmesi, kendi kendine konuştuğu ve canlı olmayan varlıklar ile konuştuğu bölümler mevcuttur. Mahmut ile Meryem romanında izlek içerisinde dikkati çeken belli başlı çatışmalar arasında iyilik ile kötülüğün çatışması, doğru yoldan sapma, nefsi duygularla mücadele, dünyevi keyifleri terk etme, kişilerin kendi iradelerine karşı yenik düştüğü anlar gibi çatışmalar farklı din ve kültürden iki zihniyetin insanları üzerinden irdelenmiştir. Bütün bu kültürel çatışmaların yanı sıra tarihi ve siyasi bazı olaylara da romanda yer verildiğini görmek mümkündür. Örneğin romanın bir bölümünde Süleyman Paşa'nın ideali şöyle aktarılmıştır: "Ama Süleyman Paşa'nın böyle bir vurgunluktan başından sonuna kadar istifade edecek kadar vakti yoktu. Çünkü bütün fikri, zikri, amacı ve arzusu yeryüzündeki Türkleri birleştirmek ve büyük Türk devleti yaratmaktı. Rüyasında bile bunu görüyordu." (Elçin, 2019, s. 225).

Tılsımlı elbise motifi romanda da hikâyede de karşımıza çıkan belli başlı motiflerden biridir.

“...Baba Keşiş’in Mukaddes evden getirdiği elbise güneş gibi ışık saçıyordu.... Meryem anasından kalmış yakası dört düğmeli o eskimiş elbiseyi sırtına giydiğinde elbise göze çarpacak şekilde değişti, dünyanın binbir rengini aldı, parıl parıl parladı, dünyanın en güzel gelinliğine döndü. Sanki Meryem’in vücuduna göre dikilmişti, rahattı...” (Elçin, 2019, ss. 231-232).

Mahmut ile Meryem romanının üzerinde durduğu en dikkat çekici anlayış ise derviş tipi motifinden de hareketle bir derviş gibi yaşamını sürdüren Mahmut üzerinden vahdet-i vücud anlayışıdır. “Bu nedir böyle? – Dört kitaptr. – Sen kimsin? – Musa’yım, Davut’um, İsa’yım, Muhammet’im. Allah mısın? İhtiyar yemyeşil gözlerini güneş ışığı altında süzerek ‘Hayır’ dedi. ‘İnsanım, benim, oyum, benim, Meryem’im, Sofu’yum’...” (Elçin, 2019, s. 159). Mahmut yolculuğu sırasında adeta romanda tasvir edilen civcivin yumurtadan çatlayıp çıkması gibi bu dünyada olgunlaşp, kâmilliğe tekâmülünde dünya hakkında belli başlı felsefeler de oluşturmuştur. Bunların başında birlik, hiçlik ve dünyada gerçek mutluluğun sırrı hakkındaki düşünceleri sayılabilir.

“Mahmut’un hayâ ve utanma hissi içinden kopan çığlığı boğdu. Mahmut bütün etrafına toplanmış ve bu şimdi yırtık pırtık elbiseler içinde dünyanın en mesut insanları gibi keyifle gülerek neredeyse kendilerinden geçen cemaate bakarak anladı ki aslında insanın mutlu olması için çok az şey gerekiyordu. Ama kendisi hala mutluluğun ne olduğunu bilmiyordu.” (Elçin, 2019, s. 204).

Kerem ile Aslı hikâyesi farklı nüshalarıyla kuşaklar boyu aktarılan en yaygın olarak tanınan ve diğer edebi türler içinde de işlenen bir halk hikâyesidir. Kerem ile Aslı hikâyesinin Yazma nüshası, basma nüshası, Azeri rivayeti ve Kerem ile Aslı’yı konu edinen tiyatro türünden nüshaları günümüze ulaşmıştır (Elçin, 2000, s. 11). Yazma nüsha ve Basma nüsha arasında; Azerbaycan ve Anadolu sahalarında yayılan rivayetlerde bazı tarihi, edebi, motif yönünden farklılıklar olduğu göze çarpmaktadır. Bunlar da çok geniş bir coğrafyaya yayılan sözlü ve yazılı rivayetleri çok çeşit arz eden bir halk hikâyesi için son derece olası bir durumdur. Bu rivayetlerde bazı tekrarlanan ortak motifler olduğu dikkati çekmiştir. Bu motifler halk hikâyeciliği geleneğinde yer alan diğer halk hikâyelerinde de karşımıza çıkmaktadır. Bu motiflerin başında çocuksuzluk, tılsımlı meyve, tılsımlı elbise, hanedanı tehlikede bir padişah, saz, aşk, rüya motifi, yanma motifi, büyücü kimse, ermiş motifi, gibi unsurlar tekrar eden belli başlı motifler arasında sayılabilir. Yazma nüshayı baz alarak Kerem ile Aslı hikâyesinin ana olay örgüsü şöyledir: Vaktin birinde İsfahan şehrinde/Şiraz şehrinde, çok güçlü bir şah vardır. Bu şahın çok güçlü bir saltanatı, sarayı, serveti, her şeyi vardır lakin geceleri uykusunu kaçıran bir dertten müzdariptir. Şahın yıllarca çocuğu olmamıştır. Kendisi gibi hiç çocuğu olmayan musahibi Keşiş ile

dertleşmektedir. Keşiş ile bir derviş gibi ellerinde asa, sırtlarında hırka, başlarında bir taç ile yola koyulma kararı almışlardır. Başka bir rivayette ise keşiş Şah'a büyük gösterişli havuzlu bahçesinde dertlendikçe keyiflenebileceği o bölgenin en şaşalı saray bahçesini yaptırmasının ona bir teselli olabileceğinden bahseder. Yazma rivayetine göre yolculukta karşılıklarına çıkan bir derviş, bir elmayı ikiye bölerek karılarıyla birlikte yemelerini salık verir. Böylece bu elmanın tılsımıyla dünyaya gelecek çocuklar birbirlerine ebedi bir kader bağıyla bağlanmış olacaklardır. Bu iki çocuğu birbirlerine vermeye söz vermişler. Derviş, onları ayırmanın büyük vebal olacağını bildirip gözden kaybolmuştur. Padişah, oğlu olursa, kızı Müslüman edip oğluma alırım diye düşünmüş; Keşiş de kızını İncil'e el basmak suretiyle Şah'ın oğluna vereceğine and içmiştir. Bir başka rivayette ise Padişah ve Keşiş'in eşleri bir dervişten elma ve ayva fidanı alırlar. Ayva meyve vermez. Kamer Banu, Keşiş'in karısına kendi elmasının yarısını verir. Böylece tılsımlı meyve motifleriyle çocukları olur. Onlar da benzer şekilde birbirlerine bu elmanın iki yarısından doğan çocukları büyüdüklerinde evlendirecekleri ve ayırmayacakları yönün de söz verirler. Derviş gözden bir anda kaybolunca derdimize Hızır yetişti diyerek sevinirler. Dokuz ay dokuz gün dokuz saat sonra Hatice Sultan'ın (Kamer Banu) bir oğlu, Keşiş'in karısının ise bir kızı olur. Hatice Sultanoglunun adını Şah Gülşen, Keşiş'in karısı ise kızının adını Meryem koyar. Meryem ve Gülşen büyürler. Meryem'in güzelliğini ve saflığını kimse görmesin diye babası Keşiş onu camdan yedi kat bir kuleye kapatır. Burada ona özel öğretmen ile eğitim aldırır. Gergef işleyen Meryem, günlerini bu kulede geçirir. Meryem'i bu yedi katlı kulede adeta dış dünyadan saklayarak büyütür. Meryem'i eğitmesi için özel hocalar tutar. Şah Gülşen ise hocası, yoldaşı, eğitmeni Sofu ile eğitilmektedir. Günlerden bir gün Gülşen, Sofu'dan bir güvercin ister ve güvercinleriyle oynarken kuşlardan biri Keşiş'in evinin önündeki çınara konar. Kuşu uçurmak için taş atan Şah Gülşen'in taşı, içerde gergef işleyen Meryem'in gergefine düşer. Pencereden bakan Meryem'i gören Şah Gülşen onun güzelliğinden o derece etkilenir ki olduğu yerde bayılır. Gözünü kırklar meclisinde açan Gülşen, dervişin elinden bade içer ve tekrar bayılır. Bunu gören acuze yaşlı bir kadın Meryem'in göğsünden süt emzirdiği Gülşen'i ayıltır. Şah Gülşen, Sofu'dan dertlerini dile getirebilmek için bir saz ister. Keşiş'in kızı Meryem ve Şah Gülşen arasında nişan kesinleştirilir. Keşiş'e kırk gün süre verilir. Keşiş, Maruk, karısı ve Meryem'i alıp Hristiyan'ların Tacik'in eline geçtiğini duyup kaçmaya koyulur. Kerem (Şah Gülşen) peşlerine düşer diyar diyar dolandır. Keşiş ve karısı zindana kapatılır. Kerem, Meryem'in adını Aslı koyar. Aslı'nın Müslüman olması şartıyla onu nikâhına alacağını söylese de Aslı bunu kabul etmeyip, kendisini olduğu gibi kabul etmesi gerektiğini söyler. Kerem Aslı'nın peşinden diyar diyar sürüklenir. Sofu ile düştüğü yolda Hızır'a rastlayan Kerem, geçit vermez yolları aşar. Aslı, keşiş ve karısının serbest bırakılması şartıyla nikâhı kabul eder. Paşa, bir kervan hazırlatır yola koyulurlar ancak sihirbaz olan amcası Manuk, Aslı'yı kervandan alır ve kaçıtır. Diyar diyar Kerem'den Aslı'yı kaçıran Keşiş, Kayseri'ye ulaştığında

patrik olmuştur. Erzurum'dan, Murat Suyu'na, Maraş'a Kayseri'ye kadar yolda gördüğü varlıklara Aslı'nın izini sorarak giden Kerem artık hasta düşer. Manastır'a hizmetçi olarak girer. Aslı'nın isteği üzerine okuduğu bir türküde mahlasını söyler ve adını belli edince kovulur. Dilenci kılığında tekrar döner. Kerem yüreğindeki acı ile ah eder ve yüzü şişer. Otuz iki dişini birden çektirir. Aslı anasına, dişini çektikleri bu kişinin Kerem olduğunu bildirir. Kerem'in yürekten ahı ile dileği kabul olur ve Aslı, rüyasında bade içip Müslüman olur. İki âşık kaçmaya çalışırlar. Kerem'in hak aşığı olduğunu kanıtlaması üzerine kızını Kerem'e veren Keşiş, tılsımlı bir elbise hazırlar. Bu elbise sihirlidir. Bir türlü çözülmez. Kerem ahının ateşiyle yanar. Bu yangına Aslı'da karışır ve iki âşık da kül olup giderler.

Kerem sevdiği Aslı'yı bulmak için anne ve babasını yaşadığı şehirde bırakır ve gurbete çıkar. İsfahan şehrinde başlayan hikâyeye sırasıyla Çıldır, Ahıska, Şeki, Orhan, Gürcistan, Kelbe, Kars, Oltu, Narman, Bayazıt, Bayat, Erciş, Van, Tiflis, Ahlat, Muş, Çanlı Kilise, Malazgirt, Pasin Ovası, Hasankale, Hodım Pınarı, Cafer Ağa Hamamı, Eşen Kalesi, Şogın, Cincibeli, Erzincan, Sarılar, Gemi Beli, Eşkat, Ayaş, Kızılırmak, Sivas, Ürgüp ve, Kayseri'ye yayılır. Kerem bu şehirlere tek tek gidip sevdiğimi gördünüz mü diye yolda gördüğü canlı cansız bütün varlıklara sorar.

Keşiş, kızına sihirli bir elbise yaptırır. Kızına elbisenin düğmelerini Kerem'in açması gerektiğini söyler. Aslı da peki deyip babasına yemin eder. Kerem, Aslı'nın elbisesinin düğmeleri açamaz, o esnada ateş çıkar. Kerem yanıp kül olur. Aslı, Kerem'in külünün başında kırk gün bekler. Sonra kül etrafa yayılır. Aslı saçını süpürge edip toplarken saçı ateş tutup Aslı da cayır cayır yanıp Kerem'in külüne karışır. Hasena Hanım ile Sofu evlendirilir.

Kerem ile Aslı hikâyesinde karakterler şöyle sıralanabilir: Ahmet Mirza, şahın oğludur. Doğduğunda ismi Ahmet Mirza konulur daha sonra hikâyenin ilerleyen bölümlerinde ismi Kerem diye geçer.

Ermeni Keşiş: Şahın hazinedarıdır. Kara Sultan'ın (Aslı'nın) babasıdır. Kızını çok seven, kızının mutluluğu için uğraşan birisidir.

Hanım Sultan: Şahın eşidir.

Hasena Hanım: Hikâyenin sonunda Sofu ile evlendirilir.

Kara Sultan: Hazinedarın kızıdır. Hikâyenin ilerleyen bölümlerinde ismi Meryem olur.

Sofu: Ahmet Mirza'nın (Kerem'in) yardımcısıdır. Birlikte eğitim alırlar.

Şah: İsfahan şehrinde yaşayan halkını adil bir şekilde yönetmeye çalışan şahıdır.

Mekân: İsfahan şehrinde başlayan hikâyeye bütün Anadolu'ya yayılmıştır. Kerem sevdiğini bulmak için gurbete çıkar. Çıldır, Akıska, Serki, Orhan, Gürcistan, Kelbe, Kars, Oltu, Narman, Bayazıt, Bayat, Erciş, Van, Tiflis, Ahlat, Muş, Çanlı Kilise, Mazgirt, Pasin Ovası, Hasankale, Hodım

Pınarı, Cafer Ağa hamamı, Esen Kalesi, Şogın, Cincibeli, Erzincan, Sarılar, Gemi Beli, Eşkât gidip sevdiğini arar.

Zaman: Hikâyede tam bir zaman dilimi belirtilmemiştir.

Kerem ile Aslı'nın Azerbaycan versiyonu bir üstadname ile başlar. Üstadname ile başlaması bir halk hikâyesi olmasının özelliğidir. Azerbaycan'ın Gence şehrinde Ziyat isimli Han varmış. Ülkesini ve insanlarını eşit bir şekilde yönetmeye çalışan, kimsenin kötülüğünü istemeyen biridir. Ziyat Han, elinde tüm imkânları olmasına rağmen çocuğu yoktur. Onu görenler onu çok mutlu mesut sanarlarmış fakat çocuğu olmadığı için çok üzülürmüş. Ziyat Han'ın Kara Keşiş isimli bir hazinedarı varmış. Kara Keşiş'in de Ziyat Han gibi çocuğu yokmuş. İkisi bir araya gelince bu durumdan dert yanıp, sohbet etmeye dertlerine çözüm bulmak için konuşurlar. Bir gün Kara Keşiş, Ziyat Han'a eğer bir gün benim kızım, senin oğlun olursa ben kızımı senin oğluna vereyim, senin oğlun, benim kızım olursa, sen kızını benim oğluma ver diye teklifte bulunur. Ziyat Han'da bu durumu kabul eder. Aradan zaman geçtikten sonra Ziyat Han'ın bir kızı, Kara Keşiş'in de bir oğlu olur. Kızın ismini Meryem, oğlanın ismini Mahmut koyarlar. Çocuklar birbirlerini görmeden büyümeye başlar. Ziyat Han çocuğunu bir bakıcıya emanet eder. Keşiş, kızına kendisi eğitim vermeye başlar. Hiç birbirini görmeyen Mahmut ile Meryem bir gün bir bahçede servi ağacının yanında birbirlerini görürler. Mahmut, Meryem'in güzelliği karşısında çok etkilenir. Meryem'in yanından gitmesini istemez. Mahmut, Meryem'e senin ismin Aslı olsun der. Meryem'e kabul edip senin adında Kerem olsun der. Ve ondan sonra birbirlerine Kerem ile Aslı diye seslenirler. Kara Keşiş verdiği sözden dolayı pişmanlık duyar. Kerem Müslüman olduğu için kızını Ziyat Han'ın oğluna vermek istemez. Bu durum karşısında üzülür ve pişmanlık duyar. Kızını Kerem'den kurtarmak için yaşadığı şehri terk etmeye karar verir. Yanına değerli eşyalarını alıp şehri terk eder. Kara Keşiş'in yaşadığı şehri terk ettiği duyan Kerem çok üzülür, dertlenir ne yapması gerektiğini düşünür ve Kerem sevdiğini bulmak için anne ve babasının bırakıp yardımcısı ile beraber gurbete çıkar. Kerem'in gittiği gurbette başından çeşitli olaylar geçer. Kerem bu olaylar ile mücadele edip sevdiğini bulmaya çalışır. Gittiği her yerde türküler söyler ağlar. Gördüğü canlı ve cansız bütün nesnelere sevdiğimi gördünüz mü diyerek sorar.

Kerem, Aslı'yı bulur ve Aslı'ya tam kavuştuğunu düşündüğü an hayatını kaybeder. Hikâye mutsuz sonla biter. Hikâyede karakterler şöyle sıralanabilir:

Ziyat Han: Hikâyenin başkarakteri Mahmut'un babasıdır. Azerbaycan'ın Gence şehrinde yaşayan Müslüman, kimseyi rahatsız etmeyen, kimsenin hakkından taviz vermeyen, insanlara adaletli davranan bir handır.

Mahmut: Hikâyenin başkarakterlerinden birisidir. Genceli Ziyat Han'ın oğludur. Sarayda büyüyen, zengin, kimsenin kötülüğü istemeyen yardımcısı Sofu ile beraber günlerini geçiren, âşık olduktan sonra hastalamp, sevdiğini arayan için gurbete çıkan kişidir.

Meryem: Hikâyenin başkarakterinden birisidir. Kara Keşiş'in kızıdır. Siyah gözlü, keman kaşlı, fındık burunlu bir kızdır. Mahmut'un sevdiği kızdır. Mahmut, görür görmez Meryem'in güzelliğinden hemen etkilenir.

Sofu: Mahmut'un bakıcısıdır. Her zaman yanında olan kişidir. Sofu günlerini Mahmut ile birlikte geçirir. Sofu hiç evlenmemiştir.

Kara Keşiş: Ermeni, Hristiyan asıllı Ziyat hanın hazinedarıdır. Meryem'in babasıdır. Meryem doğduğunda Kara Keşiş, eşini kaybetmiştir. Kara Keşiş, kızı ile aynı evde birlikte yaşayan kendi halinde Allah'a inanan kişidir. İbadetlerini yerine getiren, kızının mutluluğu için çaba gösteren kişidir. Sabah kalkıp işine gider akşam olduğunda evine gelip sakin bir hayat yaşayan kişidir. Ziyat Han, kızını Kerem'e istedikten sonra göçebe bir hayat sürer. Kerem'den kızını kaçmaya çalışır.

Kocakarı: Azerbaycan'ın Gence şehrinde yaşayan Mahmut'un (Kerem'in) derdine bakan sezgisi yüksek, anlayışlı birisidir. Hüsniye Hanım ve Halep Paşası diğer karakterler olarak sayılabilir.

Kerem ile Aslı hikâyesinde İsfahan şehri padişahı başkarakterlerden biridir. Harünü'r Reşid gibi diye hikâyede tanımlanması onun devrin çok değer gören hükümdarlarından olduğunun kanıtıdır. Her şeyi hayatta tam olan padişahın en büyük derdi halk hikâyelerinin bilinen motiflerinden biri olarak çocuksuzluk motifiyile karşımıza çıkmaktadır. Haznedar Keşiş ise romanda da hikâyede de ortak başkarakterlerden bir diğeridir ve onda da çocuksuzluk motifi karşımıza çıkmaktadır. Hanım Sultan ve Keşiş'in karısı her ikisi de aynı dertten müzdarip çocuksuzluk imtihanıyla bu dünyada sınanan her iki kadın da anne tipi olarak hikâyede yer almaktadır. Aksakallı pir ve onun tılsımlı çaresi ile klasik bir motif olan elma motifi ile olağanüstü bir şekilde evlat sahibi olma hikâyede dikkati çeken bir diğer önemli motiftir. Müslüman ve Hristiyan çatışması yine halk hikâyelerinde sıklıkla karşımıza çıkan unsurlardan biri olmakla beraber hikâyede yoğun olarak işlenen temel çatışmalardan biridir. Kerem ile Aslı hikâyesinde mekân çok geniş tutulmuştur. Hikâyede mekân İsfahan şehrinde İran'da başlarken çok geniş bir coğrafyada dolaşan başkarakter Kerem ile beraber çok fazla sayıda farklı mekân işlenmiştir. Hoy, Şuşa, Gence, Çıldır, Ahıska, Şeki, kelbe, Kars, Oltu, Narmana, Bayat, Tortum, Van, Tiflis, Nemrut, Ahlat, Muş, Çanlı Kilise, Murat Irmağı, Malazgirt, Pasin Ovası, Otluk kalesi, Hasan kalesi, Çoban Köprüsü, Erzurum, Vabrik, Tercan, Çinci, Beli, Erzincan, Engürü, Ayaş, Kızılırmak, Zile, Sivas ve Kayseri hikâyenin geçtiği mekânlardır.

Sonuç

Mahmut ile Meryem romanı, temelinde oturmuş olduğu Kerem ile Aslı halk hikâyesiyle metinlerarası iletişimsellik bakımından en yoğun derece ile işlenmiş ve her ikisi de bir aşk hikâyesi merkezinde teşekkül etmiştir. Romanın da hikâyenin de merkezinde iki sevgili bulunur ve onların yaşadığı aşkı konu alır. Roman da hikâye de mutsuz sonla biter. Sevgililer bir araya gelirken ya da tam kavuşurken bir şekilde ayrılırlar ya da ayrılırlar ve sonra

ölürler. İki hikâyede de çocuk sahibi olamamanın zorlukları ve bu durumun getirdiği üzüntü vurgulanmaktadır. Karakterlerin birbirine olan sevdası ve sadakati ön plandadır. Birbirlerine olan aşkları uğruna zorluklara göğüs gererler, fedakârlık yaparlar. Romanda da hikâyede de farklı veya ortak karakterler ve olay örgüsü vardır. Başkarakterlerin isimleri, kişilik özellikleri ve davranışları da farklılık göstermektedir. İki de aşk temasını işlemektedir. Her ikisi de aşkın gücünü ve insanların bu aşk uğruna neler yapabileceğini anlatır. Hem roman hem hikâye kahramanlar arasındaki engellerle ve zorluklarla doludur. Bu engeller arasında aile baskısı, toplumsal normlar gibi faktörler yer alır. Mahmut ile Meryem romanı, modern bir roman olup temeline geçmişe ait sözlü ve yazılı gelenekte varlığını koruyan bir halk hikâyesini almış, insanının hayatını ve sosyal sorunlarını anlatmış, Kerem ile Aslı halk hikâyesi geçmişe yönelik bir hikâye olup daha geleneksel bir şekilde anlatılmıştır. Mahmut ile Meryem romanında, karakterlerin psikolojik gelişimleri ve iç dünyaları daha ayrıntılı bir şekilde ele alınırken, Kerem ile Aslı halk hikâyesinde karakterler daha stereotipik ve sembolik olarak işlenmiştir. Kerem ile Aslı halk hikâyesi genellikle sözlü olarak aktarıldığı için zamanla çeşitli değişikliklere uğramıştır. Mahmut ile Meryem romanında ise yazarın tam kontrolü vardır ve olaylar daha dikkatli planlanmış ve yazıya dökülmüştür. Kerem ile Aslı halk hikâyesinde, karakterlerin sevgileri ve bağlılıkları daha tutkulu ve destansı olarak anlatılırken, Mahmut ile Meryem romanında bu duygular daha içsel ve karmaşık bir şekilde incelenir. Kerem ile Aslı halk hikâyesi genellikle anonim olarak geçerken, Mahmut ile Meryem romanı, bir yazarın sanatsal ve kişisel bir vizyonunu yansıtır. Genel olarak tespit edilen ortak ve farklı unsurlar şöyle sıralanabilir:

Mahmut ile Meryem romanının, Kerem ile Aslı halk hikâyesiyle karşılıklı bir incelemeyle okunmasında dikkati çekecek ilk unsur şüphesiz şekil yönündeki farklılıklar olacaktır. Halk hikâyesinin nazım biçimine uygun olarak karışık şekilde yazılmış olduğu söylenebilir: Kerem ile Aslı halk hikâyesi bir üstadname ile başlar ve nazım nesir karışık şekilde devam etmiştir. Kerem ile Aslı halk hikâyesinin en dikkat çeken farkı 8'li ya da 11'li bir koşma ile başlayan nazım bölümü hikmetli sözler, atasözleri ve deyimlerle örülü olan üstadname ile başlamaktadır. Mahmut ile Meryem romanı ise roman tekniğine uygun olarak yazılmıştır. Nesir türünün içine serpiştirilmiş olarak yer yer manzum parçalara da rastlanmaktadır.

Kerem ile Aslı halk hikâyesinin dili ve üslubu Mahmut ile Meryem romanına göre farklılıklar göstermektedir. Yazma, basma ve sözlü varyantları olan Kerem ile Aslı halk hikâyesi dil hususiyetleri bakımından bir roman olan Mahmut ile Meryem'den farklıdır. Deyimler, darb-ı meseller, folklorik unsurlar, halk söyleyişleri, yer adları, kişi adları gibi hususlarda farklılıklar dikkati çekmektedir.

Kerem ile Aslı halk hikâyesinde şiirleri çoğunlukla hikâyenin başkarakterleri söylerken, Mahmut ile Meryem de şiirli kısımlar hem daha az yer tutar hem de bazen ikincil karakterler tarafından söylenmiştir.

Kerem ile Aslı halk hikâyesinde saz eşliğinde şiir söyleme doğuştan gelen bir ilham ve yetenektir, Mahmut ile Meryem romanında yine ilham söz konusudur ve ilhamı Mahmut'a getiren Sazlı Abdullah adlı saz aşığıdır.

Hikâye ve romanın başkişileri olan Mahmut ile Meryem'in ya da Kerem ile Aslı'nın doğumlarındaki olağanüstülükler paralellik gösterirken bazı farklarla da birbirinden ayrılmıştır. Kerem ile Aslı'da kahramanların dünyaya gelişi, bir türlü gebe kalamayan annelerinin bir dervişin tavsiyesiyle yedikleri elmadan sonra hamile kalmaları söz konusuysen romanda Mahmut'un annesi Göğçeğöl'de üç gün yıkandıktan sonra tılsımlı elma sayesinde gebe kalmıştır. Derviş yerine romanda 'uyuz tilki' ve 'dilsiz ucube' tipleri eklenmiştir. Meryem ise annesi onu doğururken ölmüştür. Romanda Meryem'in dünyaya gelişi biraz daha farklı olarak Hz Meryem kıssasına telmih yapılarak aktarılmıştır. Halk hikâyesi varyantında bu unsurlar yer almamaktadır. Bunlar romancının eklediği unsurlar olarak karşımıza çıkmıştır.

Mahmut ile Meryem romanında, Kerem ile Aslı hikâyesinden farklı olarak zaman net olarak yazar tarafından belirlenmiştir; hikâyede zaman belli değildir. Romanda olayların geçtiği devir, Şah İsmail devridir. Yavuz Sultan Selim zamanı ve Çaldıran Savaşı'nın yanı sıra yazarın romanın içinde verdiği net tarihlerle hikâyedeki zaman hakkındaki muallaklık söz konusu olmaktan çıkarılmıştır. Mekân konusunda hikâye ve roman birbiriyle tutarlıdır.

Mahmut ile Meryem romanı da Kerem ile Aslı halk hikâyesi de deyimler, darb- ı meseller, folklorik unsurlar ve geleneksel imgeler bakımından oldukça zengindir. Roman bu konu da teknik itibarıyla de hikâyenin birkaç basamak önüne geçmiştir denebilir.

Kerem ile Aslı halk hikâyesinde kahramanların mahlasları hikâye boyunca kullanılırken, Mahmut ile Meryem romanında karakterlerin adları roman boyunca aynıyla kullanılmıştır.

Mahmut ile Meryem romanında romanın daha kapsamlı olması ve ilave tekniklerle yoğurulması bakımından (tarihsel olaylar, halk hikâyesinde olmayan karakterler ya da unsurlar...) Kerem ile Aslı halk hikâyesine göre izleksel olarak birden fazla merkezde mesajlar ya da çatışmalar işlendiğini görmek mümkündür. Din farkı (İslam-Hristiyanlık), mezhep farkı (Sunni, Şii), kültürel farklar gibi çatışmalar Mahmut ile Meryem romanında hikâyeden ayrılan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Romanda ayrıca milliyetçilik temayülünün de baskın olduğunu söylemek mümkündür.

Mahmut ile Meryem romanı ve Kerem ile Aslı halk hikâyesinin ana merkezini oluşturan aşk teması, aşkı uğruna âşıkların karşılıklı yaptıkları fedakârlıklar ve bu uğurda yanıp kül olmalarına kadar giden son ile beraber Mahmut ile Meryem romanında dünyevi aşktan daha evrensel bir duyguya hümanizme kadar ulaşan bir doruk noktasından söz etmek mümkündür.

Metinlerarası iletişimsellik kıstaslarından en yoğunu kabul edilen yeniden yazma tekniğine uygun bir şekilde kurgulanmış olan Mahmut ile

Meryem romanı, Türk dünyasında tanınan sözlü ve yazılı halk edebiyatı geleneğinin en güzel numunelerinden olan Kerem ile Aslı halk hikâyesi temelinde kurgulanmış ve aşkın hümanizmle birleştiği vahdet-i vücud felsefesiyle, din ve tasavvufun ışığıyla ve tarihin önemli dönem ve şahsiyetleriyle zenginleştirilmiş bir varyantını okurların belleklerine nakş etmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Ekin Aktürk: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Ekin Aktürk: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Aktürk, E. (2024). Yazınlararasılık bağlamında Mahmut ile Meryem romanı. *Akademik Hassasiyetler*, 11(24), 325-354. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1385291>

Kaynakça

- Alptekin, A. B. (2021). *Halk hikâyelerinin motif yapısı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Boratav, P. N. (1946). *Halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği*. Milli Eğitim Basımevi.
- Çolak, F. (1994). *Şah İsmail hikâyesi üzerine karşılaştırmalı bir araştırma* [Doktora Tezi]. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Güney, E. C. (1951). *Folklor ve halk edebiyatı*. Milli Eğitim Basımevi.
- Duymaz, A. (2019). *Mahmut ile Meryem (sunuş yazısı)*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Günay, U. (1986). *Âşık tarzı şiir geleneği ve rüya motifi*. Ankara: TTK Basımevi.
- Efendiyev, E. (2019). *Mahmut ile Meryem* (Çev. Ali D.). İstanbul: Ötüken Yayınları.

- Elçin, Ş. (2000). *Kerem ile Aslı hikâyesi.*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Elçin, Ş. (2004). *Halk edebiyatına giriş.* Ankara: Akçağ Yayınları.
- Oğuz, M. Ö., Ekici, M., Teke, S., G. Ö., Ölçer, Evrim, T., Dilek, Duymaz, Ali, Ş., Halil İ., Y., Müge A., Fedakâr, P., Düzgün, D., Daşdan, N., Arslan, Mustafa, A., R. Bahar, Eker, G., Öğüt, Özkan, T. (2022). *Türk halk edebiyatı el kitabı.* Akçağ Yayınları.
- Sakallı, C. (2014). *Karşılaştırmalı yazınbilim ve yazınlararasılık/sanatlararasılık üzerine.* Ankara: Seçkin yay.
- Şimşek, E. (1987). *Arzu ile Kamber hikâyesi üzerine mukayeseli bir araştırma* [Yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Extended Abstract

The novel Mahmut and Meryem is among the literatures of the Turkish world, which is based on the Azerbaijani variant of the Kerem and Aslı folk story, which is one of the common folk stories of the Turkish world, and belongs to the geography where the novel we are examining was born; It has a very important place as a novel that has anonymous, realistic, historical, political, extraordinary, mythological and psychological qualities at the same time. It is possible to say that each of the character types belonging to the Turkish world that we see in the fiction of the novel Mahmut and Meryem carries very important sociological codes regarding the common cultural heritage, both literary, semantic and semiotic. Folk storytelling, which is one of the most valuable ways of transferring intangible cultural heritage from generation to generation, has thus taken its place in the treasury of Turkish world literature by being combined with the contemporary novel technique, reborn, revived, and in a contemporary form of transferring to new generations. This valuable work was written in 1984 by Elçin Efendiyev, one of the most important representatives of modern Azerbaijani literature. The novel Mahmut and Meryem (1984), written by Elçin (Efendiyev), one of the most important representatives of Contemporary Azerbaijani Literature, was fictionalized by rewriting method on the basis of the folk story Kerem and Aslı, which continues its existence in the oral and written tradition of the Turkish world. Stories about love, epic stories of heroism, bravery and heroism from the transition period of the equestrian and nomadic Turkish society to settled life have been preserved and passed down from oral tradition to written tradition until today. The story of Kerem and Aslı, who fell in love with each other at first sight in a divine atmosphere, was formed in the center of a love story; Blended with motifs reflecting the history, culture, lifestyle and traditions of the Turkish society, the journey, which tells the life stages of the lovers who could not meet until the end of the story, was accompanied by social, faith-related, cultural and traditional conflicts. The story, written in a mixture of verse and prose according to the folk tale tradition, has preserved itself in the novel with some additions, expansions and stylistic differences. It

is known that the folk story Kerem and Aslı has variants in Anatolia, Azerbaijan, and among different nations in various geographies, as well as among Turkish peoples. The novel Mahmut and Meryem, which is the source of our study, is based on the Azerbaijani variant of the folk story Kerem and Aslı. According to the grading system of the concept of interliterature, the novel Mahmut and Meryem, which was constructed with the rewriting technique in which intertextual communicativeness is most intense, attracted attention with its similar and different aspects to the folk story Kerem and Aslı. In this study, firstly, the Anatolian and Azerbaijani variants of the folk tale were explained in terms of their structural elements, and then, with the determination that the Azerbaijani variant and the Anatolian version had common elements except the mastername section, it was examined how the folk tale was assimilated into the layers of the novel Mahmut and Meryem in terms of interliterature. After identifying the rich interliterary elements in the novel Mahmut and Meryem, how the common motifs seen in the Kerem and Aslı folk tale are handled in the novel Mahmut and Meryem is revealed with their common and different aspects. According to this study, it has been determined that the novel Mahmut and Meryem differs primarily from the folk story Kerem and Aslı, which is mixed in verse and prose, in terms of form. Verse sections appear to be sprinkled throughout the novel. It has been seen that the motifs we encounter in folk tales are preserved, and the names of the heroes who were born with extraordinary things are different in the story and in the novel. In the novel, instead of their pseudonyms, their given names Mahmut and Meryem are used throughout the novel. Historical events, people and wars that we do not encounter in the Kerem and Aslı folk tale are depicted in the novel. The novel Mahmut and Meryem preserved the richness of the folk tale, idioms, proverbs and folkloric elements. Religion (Islam-Christianity), sect (Sunni-Shia), cultural difference, worldly life and the place of worldly happiness in the essence of life, differences in perspective on the world are the conflicts that are expanded and dealt with in the novel Mahmut and Meryem, in addition to the folk story of Kerem and Aslı. In the novel Mahmut and Meryem, which is very rich and intense in terms of interliterature, classical period Turkish poetry and poets, folk poetry, religious-legendary subjects; References were made to people and events. In terms of these elements, the novel Mahmut and Meryem is a treasure in terms of interliterature. Whereas the folk tale of Kerem and Aslı begins with a mastername and the poems are mostly sung by the main characters, Kerem and Aslı, in the novel; It has been noted that while poems take up less space than the story, they are sometimes sung by side characters. Kerem and Aslı appear in the folk tale.

HALİDE EDİP'İN GÖZÜNDEN CUMHURİYETİN SOSYO-KÜLTÜREL İDEALLERİ: TATARCIK ROMANI ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

Zeynep Serap TEKTEN* & Zeynep SANCAKTUTAN**

Öz

Bir edebi tür olarak roman, yazıldığı çağa tanıklık eden, o çağda yaşanan toplumsal olayların izlerini taşıyan bir kaynaktır. Yazar bizâtihi kendisi toplumu etkileyen ve kendisi de toplumdan etkilenen bir fert olarak tanıklık ettiği olayları eserlerinde yansıtan kişidir. Bu anlamda edebiyat sosyolojisi, edebi eserlerden faydalanarak dönemin fikrîsel akımlarını, sosyal dokusunu, toplumsal değişim dinamiklerini analiz edebilmek için edebiyat eserlerinden faydalanır. Osmanlı'da Tanzimat reformuyla resmi olarak başladığı kabul edilen yenileşme ya da Batılılaşma olarak adlandırabileceğimiz süreç, pek çok yeniliğin toplumsal hayata dahil edilmesi sürecidir. Tanzimat'la başlayıp Cumhuriyet yenilikleri ile devam eden süreçte yaşanan toplumsal değişim ve dönüşümler devrin romanlarında çeşitli şekillerde kendine yer bulmuştur. Toplumsal değişime eserlerinde yer veren yazarlardan biri de Halide Edip Adıvar'dır. Bilhassa kadınların eğitimi, kadın hakları, kadının toplumsal statüsü gibi mevzularda yazılar yazan ve bu meseleleri dert edinen Halide Edip, bu çalışmanın da kaynağı olan Tatarcık adlı romanında benzer mevzularda yer vermiştir. Başkarakter Lale (Tatarcık) Halide Edip'in şahsi hayatında kadına verdiği önemi ve kadının olması gerektiğini düşündüğü pozisyonu yansıtan ideal bir kadındır. Cumhuriyet yeniliklerinin roman mekânı olan Poyraz köyde meydana getirdiği değişimler, eserde yediler diye tanıtılan gençlerin eğitimleri ile toplumsal hayata bakışları ve batılılaşmanın yüzeysel bir şekilde taklit edildiği yaşamlar Tatarcık romanında incelenen mevzular olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Halide Edip Adıvar, İdeal kadın, Sosyo-kültürel değişim, Batılılaşma, Medenileştirme.

SOCIO-CULTURAL IDEALS OF THE REPUBLIC FROM HALİDE EDİP'S PERSPECTIVE: AN EVALUATION BASED ON THE NOVEL TATARCIK

Abstract

The novel, as a literary genre, serves as a historical witness to the era in which it was penned, bearing traces of the social events of that time. Writers, as individuals

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, zeynep.tekten@hbv.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3840-0056>

** Arş. Gör. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, zeynep.sancaktutan@hbv.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4405-5647>

who both influence and are influenced by society, utilize the events they have personally witnessed as material for their works. Sociology of literature leverages literary works to analyze the intellectual movements, social fabric, and dynamics of social change within specific periods. Modernization or Westernization, often considered to have officially commenced with the Tanzimat reform in the Ottoman Empire, involves the assimilation of numerous innovations into social life. The social changes and transformations during the period beginning with Tanzimat and continuing with the innovations of the Republic found expression in novels of that era in various forms. Halide Edip Adivar is one such writer who incorporated themes of social change into her works. Addressing issues such as women's education, women's rights, and women's social status, Halide Edip explored similar themes in her novel "Tatarcık," which is the primary source of this study. The central character, Lale (Tatarcık), embodies the ideal woman reflecting the significance of women in Halide Edip's vision for the formation of a new Turkish society. The changes brought about by the Republic's innovations in Poyraz village, where the novel is set, the education of the young individuals introduced as "the seven," their perspectives on social life, and the lives that superficially imitate Westernization are the central themes examined in the novel "Tatarcık."

Key Words: Halide Edip Adivar, Ideal woman, Socio-cultural change, Westernization, Civilization.

Giriş

Edebiyat nedir? sorusuna verilecek onlarca yanıtın ortak noktasının "düşünce, hayat ve güzellik algısının edebi metinde kristalize olması" (Tosun, 2020, s. 13) olduğu söylenebilir. Bize hayatı keşfedeceğimiz yeni ipuçları sunarak onu anlamamızı sağlayan edebiyat disiplini aynı zamanda bir ayna görevi görerek bize kendimizi ve ötekini yansıtır. Kişisel olarak üretilen fakat toplumsal olarak tüketilen edebiyatın, düşlerle ve gerçeküstü kurmacalarla kişiyi hakikate ulaştırdığı, toplumu, insanı değiştirme ve dönüştürme ve ona hissetmediği duyguları sezdirme kabiliyeti olduğunu söylemek mümkündür. Modern Türk Edebiyatı'nın 19.yüzyıldaki doğuşuna bakıldığında dönemin sosyal gelişmeleriyle yakından ilgili olduğu, köklü sosyal değişimlerin de insanların ve toplumların düşüncelerini etkilediği görülmektedir. Edebiyatın, bilhassa nesrin insanların yeni fikirlerin doğmasıyla farklı ifade şekillerini aramalarının ve araçlarını yaratmalarının önünü açtığı aşikârdır (Tosun, 2020, ss. 13-14; Karpaz, 2017, s. 11). Tanzimat Fermanıyla resmi olarak başladığı ilan edilen yenileşme döneminin yani 19. yüzyılda meydana gelen toplumsal değişimlerin izini bu devrin edebiyatında sürmek mümkündür. Batılılaşma da denilebilecek bu değişim süreci devrin aydınını etkilemekle kalmamış, onu bu sürecin anlatıcısı ya da daha net bir ifadeyle aktarıcısı konumuna getirmiştir.

Yaklaşık 200 yıldır süren Türk modernleşmesi çabalarının çok boyutlu ve zengin bir açılımla yorumunun yapılabilmesi için Türk romanı önemli bir kaynaktır. Şerif Mardin'e göre ilk Osmanlı romanlarının büyük çoğunluğu toplumsal ve siyasal olaylardan kaynaklanan değişimlerin ve sorunların

incelendiği metinlerdir. Bu hususu Mardin şu şekilde ifade etmiştir (2015, s. 30): “Osmanlı romanı, Türk modernleşmesini incelemek için az yararlanılmış bir kaynaktır, oysa birçok roman yazıldıkları zamana ait İstanbul seçkin çevrelerinin durumu hakkında bize önemli bilgiler verir. Bu kaynaklar, ayrıca, Osmanlı aydınlarının sosyal değişiminin getirdiği sorunlara nasıl yaklaştıklarını da belgeler.”

Yalnızca Tanzimat Devri yazarları değil aynı zamanda Cumhuriyet Devri yazarları da toplumda meydana gelen köklü değişimlere kayıtsız kalamamış, yazılarıyla ve eserleriyle halkın modernleşmesi hususunda öncü roller üstlenmişlerdir. Karpat'a (2017, s. 158) göre modern Türk nesri Atatürk döneminde yıldızı parlayan birkaç öncü yazarın eserleriyle ortaya çıkmıştır. Bu yazarlar arasında aynı zamanda bir kadın hareketinin lideri olarak da kabul edilen Halide Edip Adıvar öne çıkmaktadır.

Halide Edip, 1882 yılında İstanbul'da doğmuş ve 1964'te de ölmüştür. Enginün'e göre kendisi II. Meşrutiyet sonrasının en canlı şahsiyetlerinden biridir. Henüz çocuk denecek yaşta yayımladığı John Abbot'tan *Mâder* çevirisinden sonra asıl şöhretini *Tanin* gazetesinde 1908 yılında yayımlanmaya başlayan yazılarıyla elde etmiştir. Halide Edip'in hayatı babasının alafranga evi ile anneannesinin alaturka- imparatorluğun küçük bir örneği- evi arasında geçmiştir. Babasının birçok kadınla olan beraberliği Halide Edip'in ileriki yaşlarında çok kadınla olan evliliğe karşı çıkmasında etkili olmuştur. Eserlerindeki karakterlerden bazıları Halide Edip'in bizzat hayatında da yer alan önemli kişilerdir. Mesela Nizamizâde ailesine mensup Eyüplü Mevlevi anneanesi ile ona hayran büyükbabası eserlerindeki ideal yaşlı Türk tiplerinin canlı örnekleridir. Yazar, din terbiyesini de anneannesinin evinde almıştır. Halide Edip'in gerek şahsi yaşamında gerekse de yazın hayatında dini, ferdi ve sosyal bir vakıa olarak değerlendirirken ve yazar eserlerinde bu doğrultuda karakterler oluştururken yaşamının ilk evrelerindeki izlenimlerinin payı büyük olmuştur. İngilizlere ve İngiliz terbiyesine hayran olan babası tarafından bu terbiye çerçevesinde yetiştirilmeye çalışılmıştır. Halide Edip, 1893 yılında Amerikan Koleji'ne başlamıştır ve dolayısıyla değişik bir eğitim ve öğretime tabi tutulmuştur. Yazarın, Herbert Spencer hayranı olan Rıza Tefik Bölükbaşı tarafından mistik temayülleri beslenirken, Salih Zeki tarafından da önünde pozitivist bir dünya açılmıştır. Halide Edip birbirinden çok farklı iki dünyayı da tanıma fırsatı bulmuş fakat bu durum onda kafa karışıklığına sebep olmamıştır. Bilakis iki dünya arasında zihinsel açıdan bir denge kurmayı başarmıştır. Değişik ortamlarda yabancılarla beraber bulunması aynı zamanda onun milli şuurunun da gelişmesinde etkili olmuştur. Şunu açıkça söylemek mümkündür ki Halide Edip, bütün ömrü boyunca yabancı kültürlerde ve yaşamlarda daima kendi milli kültürü ile karşılaştırmalar yapmış ve her daim karşı kültürün bizdeki mukabilini aramıştır. Bilhassa kadınların eğitimi hususuna özel bir önem veren yazar, bunun da ilk olarak kadının çocuk yetiştirmesinden başlayacağını iddia etmiştir. Batılıların Türklere karşı kullandıkları çifte standartlar onda zamanla

Batıya karşı beslediği hayranlığı azaltmıştır. Halide Edip'e göre çocuklara milli değerlerin -Allah, tabiat, insan, vatan vs.- öğretilmesi ve bu bilincin kazandırılması çok önemli bir görevdir. Halide Edip'in Milli Mücadele Dönemi'nde yazdığı eserleri edebiyat açısından önemlidir. Şöyle ki geniş ve zengin içeriğiyle bu eserler hem edebi değerler hem de milli mücadeleyi konu alacak yeni eserlerin yazılması bakımından zengin birer malzemedirler (Enginün, 1989, ss. 1-36).

Adıvar'ın eserlerinde Osmanlı'nın bunalımlı yılları, Cumhuriyet ve daha sonra yaşananların sosyolojik ve toplumsal yansımaları ile sanatsal gözlemleri yer bulmaktadır. “Yeni”yi benimsemekle birlikte, maziyle bağlantısını sürdüren Adıvar, kopuştan değil “devam”dan yana bir tavır ortaya koymuştur. Net bir tanımla ifade etmek gerekirse Halide Edip Adıvar, sentezcidir. Adıvar aynı zamanda Tanzimat'tan itibaren başlayarak devam eden modernleşmenin nasıl ve ne şekilde olacağı hususundaki toplumsal projelerin “yeni kadın”a ilişkin birçok ideal ortak görüşünü yazarlık ve kadınlık kimliğinde birleştirebilmiş ve yaşama geçirebilmiş kişilerden biridir. Cumhuriyet'in örnek kadını olarak da gösterilmiş olan Adıvar, ürettiği eserlerle çeşitli dergi ve gazetelerde modernleşme, kadın hakları, kadın eğitimi ve toplumsal sorunlar gibi pek çok konuda yazı kaleme almış ve yankı uyandırmış kadın yazarlarımızdan biridir (Erdoğan, 2019, s. 289; Tosun, 2020, s. 490). Sosyal problemler konusunda kamusal ilginin oluşmasında önemli yerleri ve rolleri olan yazarların yaşadıkları dönemin bir nevi kaydını da tutan eserleri bizler için toplumsal değişimi ve dönüşümü anlamamız bakımından önemli kaynaklardandır. Halide Edip'in yazdığı romanlar da bize yazıldığı dönemlerden kesitler sunan önemli eserlerdir. Enginün, Halide Edip'in kadın, eğitim, dürüst siyaset konularında Tanin başta olmak üzere, döneminin birçok dergi ve gazetesinde yazdığını, hikayelerinin ilk önce bu sütunlarda yayımlandığını ve romanlarının da yine süreli yayınlarda çıktığını aktarır. Yazarın, kadın ve eğitim konularından başka zihnini meşgul eden bir kavram da demokrasidir. Halide Edip hem fertlerin hürriyetini hem de hür fertlerden oluşan milletin seçim hakkını savunan biridir. Bundan dolayı da milletler için “istikrar ve değişmeyi” her ne kadar birbirine zıt olsalar da vazgeçilmez iki umde olarak ele almaktadır (Enginün, 2018, ss. 107-108). Yazarın değişime atfettiği önemi romanlarında müşahade etmek mümkündür. Kurulan yeni Cumhuriyetin getirdiği yenilikler çerçevesinde meydana gelen değişim ve dönüşümler yazarın eserlerinde belli temalar altında ele alınmıştır.

Bu çalışmada Halide Edip Adıvar'ın “Tatarcık” adlı romanı ve bilhassa romandaki karakterler üzerinden Cumhuriyet devrinin toplumsal ve kültürel değişimlerinin ve ideallerinin izinin sürülmesi amaçlanmıştır. “Tatarcık” romanının özetini şu şekilde yapmak mümkündür: Romanın baş karakteri Lale isimli genç bir kızdır, mahalle halkı tarafından bu kıza "Tatarcık" lakabı takılmış olup romanın ismi de buradan gelmektedir. Kendisi de Amerikan Kız Kolejinde okuyan Halide Edip'in Lale karakteri de bu kolejde okumuştur ve Amerikan medeniyetine karşı oldukça ilgili bir kişidir. Lalenin yanı sıra

romanın diğer önemli karakterleri üniversite eğitimi almış ya da almakta olan yedi gençten oluşmakta ve bu yedi genç, Lale ile Cumhuriyete şekil verecek yeni nesil olarak okuyucuya sunulmaktadır. Bu gençlerin isimleri Recep, Safa, Haşim, Salim, Ahmet, Hasan ve Şinasi'dir. Her biri farklı bir hayat anlayışına ve düşünsel çerçeveye sahip bu gençler üzerinden Halide Edip bize bazen eleştirdiği, bazen de onayladığı yaklaşımların ipuçlarını vermektedir. Romandaki bir diğer önemli karakter ise yozlaşmış bir zihniyeti temsil eden bir genç kız olan Zehra'dır. Tek büyük emeli zengin ve başarılı bir erkek ile evlenip hayatını garantiye almak olan Zehra, Tatarcık'ın zıttı bir karakter olarak karşımıza çıkmakta ve Halide Edip'in Cumhuriyet'in ideal kadınının tersi bir zihniyet sergilemektedir. Yozlaşmış kadın temasının diğer temsilcileri ise Fitnat ve Dürdane'dir. Bu figürler yine taklitçi ve "asalak" diyebileceğimiz ve Tatarcık ile hiç benzeşmeyen karakterlere sahip kişilikler olarak romanda yer almaktadır. Tatarcık'ın Amerikalı dostu Miss Barkley ve Bay Balta'nın sekreteri Saffet ise Tatarcık ile beraber olumlu kadın imajının romandaki temsilcileridir. Kadın karakterler Halide Edip'in diğer romanlarında olduğu gibi Tatarcık romanının analizi için de önemlidir. Çünkü yazarın ideal ve ideal dışı kadın analizleri, cumhuriyetin getirdiği değişimin aileye ve topluma nasıl yansıdığını ve bu durumun yazar tarafından nasıl düşünüldüğünü anlamının bir yoludur.

Halide Edip'in bu romanında karşımıza çıkan bir diğer tema kapitalizmin ele alınışıdır. Bu nokta Türkiye Cumhuriyeti'nin kapitalizmle nasıl bir ilişkisi olması gerektiğine dair Halide Edip'in görüşlerini yansıtmaları açısından da önemlidir. Romanda Cumhuriyet dönemiyle türeyen yeni zenginlerin ve kapitalist zihniyetin temsilcisi olarak karşımıza Sungur Balta çıkmaktadır. Bu kişi tam anlamıyla Batı taklitçisi ve haksız yere kazanç sağlayan, fırsatçı bir kişiliktir. Haşim'in babası eski asker Miralay Mithat da romanda geçen bazı ideolojik tartışmalar açısından önemli bir figürdür. Tatarcık romanında olay anlamında pek fazla iniş çıkış olmadığını söylemek mümkündür. Tatarcık'ın yaşadığı yer olan Poyraz köyde zengin ve köklü diye tanımlanabilecek bir aileye (Haşim'in ailesine) ait olan Feridun Paşa Korusu'na başta bahsedilen yedi gencin gelişi, aynı muhitte geçen çeşitli olaylar ve bu insanların birbirleriyle tanışması ve etkileşim içine girmesi, Recep'in Lale ile ve Haşim'in Zehra ile evlenme kararı almasıyla roman sonlanmaktadır. Çalışmanın bundan sonraki kısmında bu edebi eserdeki temel karakterlerin hangi temel temalarla eşleştiği ve bunların Türk Modernleşmesi konusunda Halide Edip'in düşüncelerini hangi bağlamda yansıttığı incelenmiştir.

1. CUMHURİYETİN ÖRNEK GENÇLERİ VE AYDINLARI OLARAK LALE VE RECEP

Kitabın ana karakteri olan Lale, Kurtuluş Savaşında hizmeti olmuş, becerikli, tutumlu ve fakir bir babanın ve sessiz sakin bir annenin kızıdır. Lale'nin hayattaki en büyük amacı yeni Cumhuriyetin ilkelerini ve

yeniliklerini halka benimsetebilmektir. Lale'nin bunu yapmaya başlayacağı yer, doğup büyüdüğü Poyraz köydür. Lale, Halide Edip'in romanlarından alışkın olduğumuz güçlü, bağımsız ve idealleri olan bir genç kadındır.

Sönmez (1973, s. 114), romanlarında Halide Edip'in bağımsız ve güçlü kişilikleri olan kadın baş karakterlerin toplumsal yaşamdaki yerlerine vurgu yaparken erkek karakterlerin ise bu kadın karakterler için engel oluşturduğunu iddia eder. Halide Edip'in romanlarındaki ideal kadınların karşısındaki toplumsal engelleri temsil eden bu erkek karakterlerin yanı sıra, ana kadın karakterleri destekleyen ve aynı idealizmi taşıyan erkek karakterleri de görmek mümkündür. Bu bağlamda Tatarcık romanında ideal kadın temsilinin erkek karakter olarak karşılığı Recep'tir. Recep, Halide Edip'in Sinekli Bakkal¹ eserinde yer alan Osman ve Rabia karakterlerinin romanın sonunda doğan çocuğudur ve Sinekli Bakkal romanında bu evlilik Doğunun ve Batının mutlu evliliği olarak resmedilmiştir. Recep, Tatarcık² romanında tam da bu örnek evlilikten beklenen şekilde Doğu'yu ve Batı'yı içine iyice sindirmiş, Batı'yı taklitten uzak duran ve Doğu'dan gelen değerleri unutmamış bir karakterdir. Recep tam da Halide Edip Adıvar'ın istediği şekilde Doğu'nun bizi âtil kılan taraflarından kurtulmuş ama dürüstlük, mertlik, samimiyet gibi değerleri de bünyesinde barındıran biridir. Bu karakter Adıvar'ın sentezci kimliğinin bir yansımasıdır. O da Lale gibi toplumu modernleştirmek istemektedir ve Lale'nin İstanbul'un periferisi olan Poyraz köyünü modernleştirme projesine destek vermeye söz verir. Recep, Londra'da eğitim görmektedir ve avukat olacaktır fakat para hırsıyla hareket etmemektedir. Recep'in eğitiminin amacını Lale ile geçen şu diyalogdan anlamak mümkündür (Adıvar, 2023, s. 243-244):

“Lale: Üniversite bitince ne yapacaksınız?”

Recep: Avukat olacağım.

Lale: Çok para kazanacağımıza eminim.

Recep: Ben de... Fakat para kısmı sırf bakkala, kasaba ait, asıl maksadım başka... Halkın avukatı olacağım. Avukat tutmaya muktedir olmayanların haklarını müdafaa edeceğim...Siz onları (Poyraz köyü halkını) modernleştirirken..., ben de onlara nereden

¹ Sinekli Bakkal, İstanbul'daki II.Abdülhamit dönemindeki Türk toplumunun panoramik bir tablosunu çizer. Olay örgüsü topluma yayılarak genişleyen roman, siyasal, toplumsal ve dinsel sorunlarla örülmüş olarak gelişir. II.Abdülhamit döneminin İstanbul'unu, her zümreden insana yer vererek anlatmasıyla okuru kendisine çeken eserde fakir kenar mahallesi, zengin konakları ve saray çevresi yer alır (Moran, 2018, s. 157).

² Tatarcık romanı, Halide Edip'in “Sinekli Bakkal” ve “Zeyno'nun Oğlu” romanlarının devamı niteliğinde bir romandır. Olcay Öner toy'a göre “Tatarcık'ta Doğu-Batı bileşiminin oluştuğunu görüyoruz. Bu romanda ayrıca aydın gençlerde uyanmaya başlayan köyü kalkındırma düşüncesi de verilmektedir(1984, s. 13).”

geldiklerini, köklerini, benliklerini, yaşamak ne demek olduğunu öğreteceğim.

Lale: Nasıl öğreteceksiniz?

Recep: ...Haftada bir, çocuklara kukla oynatacağım.”

Görüldüğü gibi Sinekli Bakkal karakterlerinden Kız Tevfik, Rabia ve Osman etkisi Recep'in kişiliğinde rahatça hissedilmektedir. Sinekli Bakkal'da Rabia'nın Boğaz kıyısındaki evde Robert Kolejinden gelen org sesini duyup eğer oğlu olursa bu okula göndermek istediğine dair geçen konuşmada Osman, Rabia'nın bunu yapmasının oğlunda iki medeniyet arasında kalmaya ve kafa karışıklığına yol açacağını iddia ettiği, oğlunu Sinekli Bakkal olmayan her şeyden uzak tutmasını öğütleyişi ve Rabia'nın buna karşı çıkışı yer almaktadır. Anlaşılan bu tartışmada Rabia galip gelmiştir çünkü Recep, Robert Kolejinden mezun olmuştur ve Tatarcık'ta anlatıldığı haliyle içinde hiç de daimî bir didişme ve çarpışma yaşamamaktadır. Aksine Recep mükemmel bir sentez olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda verdiğimiz diyalogda aynı zamanda Halide Edip'in Batılılaşma fikrinin tesiri de görülmektedir. Halide Edip, Batılılaşmanın aşamalı olarak ve kültürel belleğin dikkate alınarak gerçekleşmesinden yana tavır almış bir yazardır (Kanter, 2020, s. 1036). Diyalogda medenileştirme amacının mazinin kaybedilmeden, köklere yapılan vurguyla gerçekleştirilmesi gerektiğinin okura aktarıldığı görülmektedir. Kısacası yazar, kök değerlere olan bağlılığın kopmamasını arzu etmektedir.

Lale ve Recep'in ideali olan modernleştirme projelerinde kuşaklar arasında cumhuriyetin yeniliklerinin benimsenmesine dair farklılıklara da rastlanmaktadır. Orta yaşlı ve yaşlı kesimin modernleşme projesine olan direnci ve bu yaştaki insanların hayatında elle tutulur bir değişikliğin gerçekleşmemiş olmaması gibi olgular romanda yer almaktadır. Kitapta bu husus şu sözlerle net bir şekilde ifade edilmektedir (Adıvar, 2023, s. 44):

“...Çünkü bir ayakları çukurda olan bu ihtiyarlara memlekete baştan başa yeni şekil veren, yeni düşünceler salan inkılap devri uzun müddet kuru bir laftan ibaret kalmıştı. Şimdi onun hakikat olduğunu büyüyen, mektebe giden torunlarından, onların çetrefil laflarından seziyorlar... “Medeni yapacağız” tabirinden ihtiyarlar şimdi Azrail gibi korkuyor...”

Bu ifadeler aynı zamanda Türk modernleşmesinin yöntemi ve kapsamına dair ipuçları da barındırmaktadır. Şöyle ki; özü itibariyle Batılılaşarak modernleşme en başından beri değişim sürecinin kabul gören bir yöntemi olmuştur. Fakat değişme isteği halktan gelmemiş, yönetici ve aydın kesim tarafından toplumsal dönüşüm *tepeden bir etkiyle* bir yöntem olarak benimsenmiştir. Modernleşme projesinin bir tarafında modern olmayı hayati derecede önemseyen seçkin kesim varken diğer tarafında da seçkinleri şaşkınlık içinde bırakacak bir duyarsızlığa sahip halk vardır. Halkın duyarsızlığı ise süreci anlayamamalarından ziyade seçkinler tarafından

kendilerine dayatılanların, yaşadıkları problemlerle ilgisizliğinden kaynaklanmıştır. Kısacası seçkinlerle halkın dünyaları farklıdır (Vatandaş, 2013, s. 82-83). Romandaki orta yaşlı ve yaşlı kesimin değişimden korkmasının temelinde de modernleşme projesinin tabandan gelen taleplerle şekillenmemesinin yattığını söylemek mümkündür.

Kitapta bu medenileştirme/modernleştirme projesine dair başka bir örnek olarak Tatarcık'ın Poyraz köyü halkına yaya kaldırımını kullanma alışkanlığını kazandırmaya çalışması verilebilir. Lale'nin amacı; yolun tam ortasından yürümeye alışmış bu kişilere, yolun kenarından yürümeleri gerektiğini öğretmektir, bunu da "...Niçin mektebe, üniversiteye gittim zannediyorsun?..Sizin gibi köhne kafaların içini gençleştirmek, sizi medenileştirmek için ... (2023, s. 35)" diyerek çok açık bir şekilde ifade etmektedir. Ayrıca Poyraz köyü modernleştirme fikrini kendisine aşlamış olan Miss Barkley ile yaptığı sohbet sırasında Barkley'in "sen hiç flört yapmaz mısın?" şeklindeki sorusuna Lale'nin "Vaktimiz yok. Gençlerin bugünkü işi kurulan yeni cemiyeti temelleştirmek, eski fikirler ve anelerle mücadele etmek (2023, s. 76)." şeklinde cevap vermesi Lale'nin hayatını bu işe ne kadar çok adadığını göstermektedir. Zaten kitabın sonunda Recep ve Lale'nin evlenme kararı aldıkları konuşmanın ana temasını da bu modernleştirme/medenileştirme projesi oluşturmaktadır. Bu evlilik aynı ideallere sahip iki karakterin evliliğidir.

Halide Edip, Helen Barkley'in gözünden Lale'yi anlatırken bize yine doğru Batılılaşmadan ve modernleşmeden ne anladığı konusunda ipuçları verir. Öncelikle Lale ve Barkley arasında geçen konuşmalardan şu anlaşılmaktadır ki Lale her ne kadar Amerika'nın medeniyetine yakından ilgi gösterse de "pek sağlam tenkitler" yapmaktan da geri kalmamaktadır. Ayrıca Barkley'e göre Lale, onun Amerikalı genç arkadaşlarından pek de farklı değildir. Barkley ve Lale aynı dili konuşabilen ve birçok noktada birbirlerini anlayabilen iki geçtir. Ayrıca Halide Edip, Barkley'in gözünden taklitçi yeni zengin Türklerin de eleştirisini yapmaktadır:

"...Bebekte gördüğü yeni zengin Türk evleri bazen zevkli, ekseri zevksiz, mukallit ruhlu adamların yurdu hissi vermişti...Bir tarafta ucuz bir stüdyo, öbür tarafta otları fırlamış minder ve döşemeler... Ne eskisi geçmiş bir medeniyet ve güzellik hissi veriyor ne de yenisi ölü bir mazinin üstüne aşılana zavallı bir Avrupalılıktan ileri geliyor" (2023, s. 79).

Fakat Lale ve Recep bu tür taklitçilerden çok uzak duran iki gençtir, onların içinde birbirine tezatlık gösteren ve yapmacık görünen hiçbir şey yoktur. Romanda Lale ve Recep'in dikkat çeken bir diğer ortak özellikleri ise ikisinin de atletik vücutlara sahip ve sporcu olmasıdır. Lale hiç aksatmadan her gün yüzer. Recep ise yüzme sporunda derece alacak kadar iyi bir yüzücüdür. Buradan hareketle Halide Edip'in sporu Avrupalı bir alan olarak gördüğünü ve kadın erkek ayrımı yapmadan bu özelliğin Cumhuriyet insanına kazandırılmasını dilediğini söylemek mümkündür.

Lale'yi ele alırken onu Sinekli Bakkal'daki Rabia³ ile karşılaştırmak yararlı olacaktır. Rabia bilindiği gibi Doğu'yu temsil eden bir figürdür ama Lale, Rabia gibi tam anlamıyla Doğu'yu temsil etmemektedir. Lale, ideal Cumhuriyet gencini ve aydınını yani bir sentezi temsil eder. Lale'nin annesi Sinekli Bakkal sokağındaki kadınlardan farklı bir figür değildir, babası ise İngilizce konuşabilen, çok okuyan, birçok yeri gezip görmüş ve belki de Lale'nin Batı ile ilişkisinin bu kadar sağlam olmasını sağlayan bir karakterdir. Recep'in babasının Osman gibi tam bir Batı temsilcisi olduğu ileri sürülemez de Lale'nin babası Tatar Osman, yaşadığı dönem için görece Batılı biri ve belki de daha o zamanlarda ortaya çıkmış ideal bir sentezdir. Romanda Lale'nin babasına sık sık birçok yönden benzemesine dikkat çekilmiş olması tesadüf değildir. Lale ile Rabia'nın mukayesesine devam edilecek olursa Lale'nin içinde oldukça fazla Batı vardır; İngilizceyi çok iyi konuşması, kılık kıyafetinin gerektiğinde taklitten uzak bir şekilde Batıya yaklaşabilmesi, spor yapması, Batı tarzı eğitimi gibi etkenler onu Batı'ya yaklaştırır, fakat Rabia, hafız ve muhafazakâr bir kadın olarak Doğu'ya ait bir kadındır. Ancak Lale de her ne kadar Batı ile sıkı ve kopmaz ilişkiler kursa da mütevazilik, yardımseverlik, lüksten ve aşırı masraftan kaçınma, dürüstlük, mertlik gibi Halide Edip için elzem olan ve Doğu'nun değerleri olarak görülen özellikleri taşımaktadır. Fakat son kertede Lale de Rabia da kendi ayaklarının üstünde durabilen, hiçbir erkeğe muhtaç olmadan yaşayabilen ve gerektiğinde savundukları değerler için çevrelerine meydan okuyabilen karakterlerdir.

2. SAFA KARAKTERİ ÖZELİNDE SOVYETLER BİRLİĞİ ELEŞTİRİSİ

Safa, Tatarcık romanının dikkat çeken bir başka karakteridir. Romanda Safa karakteri üzerinden Halide Edip'in Sovyetler Birliği'ne karşı olan eleştirilerini görmek mümkündür. Öncelikle Safa'nın “dinsiz” bir genç oluşuna dair büyük bir vurgu vardır ve Sovyetler Birliği eleştirisi de bu noktadan başlamaktadır. Safa, babası Hacı İbrahim Efendi gibi içi “kudret dolu” bir gençtir fakat kendini bildiği günden itibaren babasına ve babasının temsil ettiği değerlere isyan etmiştir. Senelerce babasının elinde bir kukla gibi oynatılmış, onun taassubuna karşı içinde büyük bir hınç ve kin biriktirmiştir. Babası için Müslüman olmayan herkes asılmaya layık, işkence edilmesi lazım insanlarken Safa için yalnız dindar olanlar değil, din meselesine lakayt olanlar da insanın en büyük düşmanı, kökleri kazınması lazım gelen, medeniyeti kurutan yabancı muzır otlardır”. Yani “...Hacı İbrahim Efendi ne kadar eski

³ Sinekli Bakkal romanının ilk kısmını mahalle, Rabia ve ailesi oluşturmaktadır. İmam olan büyükbabası tarafından hafız olarak yetiştirilen Rabia, Mevlevi şeyhi Vehbi Dede'den alaturka musiki dersi de alır. Adivar, romanda Rabia ile sonradan Müslüman olan Peregriniyi o dönemde örneklerine rastlanan sosyal tipler oldukları için değil soyut kavramların simgesi olarak kullanmıştır. Adivar'ın Rabia ile Peregriniyi simgeleştirmesi Doğu ve Batı kavramlarıyla ilgili olup evlenmelerinin de simgesel bir anlamı vardır (Moran, 2018:172).

usul bir softaysa, Safa da o kadar yeni biçim bir softadır. Yani fikir itibarıyla birbirinin zıddı, mizaç itibarıyla birbirinin aynı, telkin vasıtaları tamamen birbirine benzer iki örnektir (2023, s. 87).

Romanda Hacı İbrahim Efendi'den her ne kadar uzun uzun bahsedilmemişse de aslında bu kişinin, oğlu Safa üzerinde çok büyük bir etkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Halide Edip'e göre, katı ve hoşgörüsüz din yorumlamasının varabileceği kötü sonuçlardan biri, Safa gibi aşırıya kaçmış ve kendini dine karşı çıkmakla var etmeye çalışan yeni bir nesildir. Yani şunu söylemek mümkündür: Safa karakteriyle eleştirilen değer sistemi sadece Sovyetler Birliği'ni değil, bunun yanında katı İslam anlayışındaki grupları da içermektedir. Safa'nın tehlikeli fikirlere kendini kaptırmış bir figür olarak ortaya çıkışında dönemin etkisi de büyüktür çünkü Safa aslında dine karşı çıkışının politik düzeyde yansımaları Sovyetler Birliği ideolojisinde bulmakta ve ona sarılmaktadır. Ayrıca Safa'nın alt sınıftan gelip başkalarının maddi yardımıyla Galatasaray'da okuması ve buradaki insanlarla sınıfsal farklılıklar yüzünden uyum sağlayamadığına inanması, onu yine sosyalist söyleme yakınlaştırmaktadır. Romanda Safa'nın Bolşevik hayranlığının iki sebebi olduğu ileri sürülür; biri komünizmin din düşmanlığıdır ikincisi ise kan ve zorla yeni bir sistem getirilmek istenmesidir. Halide Edip, Safa'nın bu ideolojiyi benimsemesini çocukluğunda yaşadıklarına ve kişiliğindeki şiddete eğilimli yana bağlar fakat aynı zamanda ideolojik ve düşünsel çerçeveyi de yok sayar. Yazara göre ideal yeni Türk neslinin temsilcilerinden biri olan Recep'in ağzından "Senin davanda fikir tarafı solda sıfır, Safa. Yalnız ihtiras tarafı hâkim. O ihtiras da sırf babana kinin, gayzın... Senin yaratacağın model dünyaya en vahşi bir Afrika kabilesini ben tercih ederim azizim... (2023, s. 201-202)" sözlerinin çıkmış olması bunu desteklemektedir.

Romandaki Sovyetler Birliği eleştirisi modernleşme tartışmaları ile çok yakından ilgilidir çünkü Safa karakteri eleştirisi üzerinden alternatif modernizasyon projesi olarak Sovyetler Birliği'nin reddi görülmektedir. Safa da Batının/Avrupa'nın "köhne" değerlerini eleştirir, O da Halide Edip gibi boyalı kadınları, Avrupa'yı taklit eden figürleri, milletin üstünden zengin olan yeni kapitalist sınıfı eleştirir fakat onun ileri sürdüğü sistem, Halide Edip'e göre bize yol gösterici nitelikte değildir. Öncelikle Safa yani Sovyetler Birliği demokratik değildir, Halide Edip romanda "Zaman zaman komünistlerin demokratik Avrupa usullerini alacaklarını işittikçe onlardan derhal soğurdu (2023, s. 88)" diyerek Safa'nın antidemokratik tarafını açıkça vurgulamaktadır. Bu bağlamda Halide Edip'e göre Safa'nın ilkel bir polis zihniyetiyle hareket eden biri olduğunu, hakkaniyetten uzak, baskıcı bir adalet anlayışını temsil ettiğini söylemek mümkündür. "Senin adalet anlayışının galebe çaldığı gün, Safa, dünya muazzam bir zindan, insaniyet beş on kırbaçlı zindancının sürdürdüğü bir mahpus alayı olacaktır (2023, s. 124)" sözleri yazarın bu düşüncelerini yansıtmaktadır. Ayrıca yazar yine Safa üzerinden Sovyetler Birliği'nin sanat anlayışını eleştirmektedir. Örnek olarak Safa'nın, Shakespeare'i okumamasının nedenini "...Büyük şiirmiş, büyük nesirmiş,

bunlar bana vız gelir...Ben içindeki fikre bakarım. Bugün kurmak istediğim dünya nizamına yarar yeri var mı, yok mu? Sanat mikeyası da ilim mikeyası da benim için bundan ibaret (2023, s. 201).” şeklinde açıklamaktadır. Sovyetler Birliğı’ni temsil eden Safa’nın bu açıklamasından hareketle Halide Edip’e göre Sovyetler Birliğı alternatif bir modernizasyon örneğı değıldir çünkü onun objektif bir bilim ve sanat anlayışının olmadığı iddia edilebilir. Halide Edip’in gözünde Sovyetler Birliğı için sanat, edebiyat ve bilim, sadece kendi kurmak istedikleri yeni düzenin ifadesi olabildiğı ve bunu kurmaya yardım ettiği ölçüde değıerlidir ve bu yönüyle bizim kurmaya çalıştığımız yeni düzen için bir örnek teşkil etmemektedir.

Safa karakterinin bir diğere yönü ise “yanlış Batılılaşan” karakterler ile ortak bir yön olarak taklitçiliktir. Safa “dışı moda, içi softa” şeklinde tasvir edilirken aslında içinde bir taklitçilik barındırdığı ifade edilmiştir. Yani bir kısım insanlar Paris’i, Berlin’i ve Londra’yı kendi değıerleri ile bütünleştirmeden taklit ederken Safa, Moskova’yı taklit etmektedir. Halide Edip’in bizi biz yapan değıerlerden biri olarak algıladığı tasavvufi İslam yorumunu da reddeden Safa’nın, Marx’ı da çok iyi içine sindirmediğı, zaman zaman kendiyile çeliştiğı de romanda yer almaktadır. Romanda geçen “... senin (Safa’nın) ağzından o kadar çok birbirini tutmayan (Marx’ın) tefsirlerini dinledim ki (2023, s. 125).” ifadeleri ile Safa’nın sosyalist düşüncenin ana referanslarında bile tutarlı bir karakter olmadığı ileri sürülmektedir. Yani Cumhuriyet gençlerinin modernleşme sürecinde kendilerini sakınmaları ve taklitten uzak durmaları gereken diğere bir düşünce sistemi olarak Sovyetler Birliğı ideolojisi öne çıkmaktadır. Kitapta bu düşünce sisteminin eleştirisinin yoğunlaştığı yer din düşmanlığı noktasıdır.

Dinin reddi eserde iki figürde baskın olan bir özelliktir; bu kişiler Safa ve Miralay Nihat’tır fakat Halide Edip, Miralay Nihat’ın ve Safa’nın dinsizlikleri arasında keskin bir ayırım yapmaktadır. Miralay’ın dinsizliğinde “insanın aklını efsane zincirinden kurtarmak, akla hudutsuz bir saha, muhakemeye yalnız ve yalnız hakikat arayan, hakikate dayanan bir yön vermek emeli” (2023, s. 202) varken Safa’nın dinsizliğinin amacı “insan dimağına yeni bir zincir vurmak” şeklinde tanımlanmaktadır. Miralay’ın temsil ettiği dinsizlik biçimi Avrupa tarzı bir dinsizlik iken, Safa’nın temsili Moskova tarzı bir dinsizliktir. Aslında Halide Edip her iki figürün de dinsizliğini bir “din” olarak tanımlamaktadır; Miralay’ın dini “sakin, liberal, heyecan karışmayan, kitaplar arasında esasları tespit edilen bir din...”iken Safa’nın benimsediğı din ise “...karanlık ve azgın bir içgüdünün, isyanın, tahakküm arzusunun, cidalin doğurduğu karanlık ve iptidai bir din... (2023, s. 173)” şeklinde betimlenmiştir. Fakat burada Halide Edip’in Avrupa tarzı dinsizliği, akla sınırsız yer açma amacı taşıdığı için övdüğü zannedilmemelidir çünkü bu düşüncenin temelinde her ne kadar yüksek bir emel var ise de yazar bu emelin gerçekleştirilmediğini ve bu yolun çatallaştığını iddia eder.

3. HALİDE EDİP'İN KAPİTALİZME YAKLAŞIMI: KAPİTALİST MANTIĞIN TEMSİLCİLERİ OLARAK SUNGUR BALTA VE AHMET

Romanda ele alınan diğer unsurlar Türkiye'nin modernleşme/Batılılaşma ile deneyimlediği kapitalistleşme süreci ve yeni oluşan sınıfsal yapıdır. Halide Edip, "...Büyük Harp'ten sonra meydana çıkmış zenginlerin bazılarından bahsedilirken "kapital, sermaye, millî servet, vesaire" birtakım yeni laflar ediliyor, umumun anlayamadığı bir felsefe yapılıyor... Hangisinin serveti bir hastaneye, bir mektebe, bir hayırlı işe verilmiş ki, yâd etsin!" (2023, s. 43) şeklindeki yorumla bu yeni gelişen sınıfa eleştirilerde bulunur. Romanda yeni türedi zenginler olarak tabir edilen bu sınıfın temsilcisi Sungur Balta isimli kişidir. Bu isim ayrıca taklitçi Batılılaşma ve yozlaşma gibi sorunları da bünyesinde barındıran biridir. Bay Balta'nın taklitçiliği evinin dekorasyonundan, gereksiz şekilde dinsiz görünmeye çalışmasına kadar uzanmaktadır. Bay Balta'nın zenginlere bakışını kendi ağzından çıkan şu sözlerde görmek mümkündür: "Bir cemaatin hakiki amiri, hakiki medeni alimi zenginlerdir. Bir milleti büyük yapan ... dehalarıyla servet sahibi olanlardır..." (2023, s. 217). Sungur Balta ayrıca paranın açamayacağı kapı olmadığına inanan ve para kazanmak için rüşvet gibi yöntemlere başvurmaktan da çekinmeyen bir figürdür. Aynı zamanda zengin bir adam olarak metresi olması gerektiğine inanmak gibi ahlâki yozlaşmanın izlerini de taşımaktadır. Halide Edip, kapitalist zihniyetin çirkin taraflarını Sungur Balta karakteri üzerinden sergilemeye çalışmıştır. Bay Balta'nın ahlaki yönden yozlaşmışlığı kitabın pek çok yerinde okuyucuya aktarılmaktadır. Sonradan zengin olan ve alafranga bir hayat yaşayan Bay Balta'nın en büyük korkusu, çevresinin kendisine hürmet göstermemesidir. Yazar, Bay Balta'nın bu endişesini şu ifadelerle anlatır (2023, s. 37):

"...Hatta milyoner olduktan sonra bile etrafındaki hürmet ve huşunun şahsına değil, servetine, gösterişine olduğunu anlayacak kadar zekâsı vardır. Buna rağmen etrafın gösterdiği hürmet ve korku suni dahi olsa yine onsuz yaşayamayacak kadar ona ihtiyacı da vardır. Bu adamın bir tek endişesi var: Yaşamak için hava kadar kendini muhtaç bildiği bu tabasbusu kaybetmek..."

En başta bahsettiğimiz yedi gencin arasından Ahmet ise kapitalist mantığı en bariz şekilde temsil eden kişidir. Yazar bu durumu şu sözleriyle net bir şekilde açıklar (2023, s. 89):

"Yediler arasında Ahmet'in gönlünde hâkim olan "Mehlika Sultan" servettir...Ona göre fukaralık en büyük zillet, adeta içtimai bir hastalıktır..." Ahmet "sırf siyasi mevkisinden dolayı zengin olanları takdir etmez, ...müsrifleri, mirasyedileri istihfaf eder. Ona göre faydalı zengin zekâsı, çalışkanlığı ile para kazanan, yeni servet sahası bulan ve parasını sokağa atmayanlardır.

Ahmet ayrıca Sungur Balta'ya servetinden dolayı da bir hayranlık beslemektedir. Ahmet'in amacı çok para kazanmaktır ve zaten onun için "...yalnız zengin milletler, yalnız paralı fertler kuvvetlidir, medenidir... (2023, s. 89)",

yani Ahmet'in bir aydın olarak medenileştirme projesinde kapitalistleşme en temel gaye ve düsturdur. Bu noktada Bay Balta ile Ahmet'i birbirinden ayıran unsur, Ahmet'in Bay Balta gibi taklitçi ve dürüstlükten uzak olmamasıdır. Bay Balta yozlaşmış bir karakter iken Ahmet öyle değildir, ama Halide Edip yine de Ahmet'i örnek alınması gereken bir karakter olarak sunmaz. Öteyandan Ahmet karakterinin tutumu tamamen tamamen kötülenmez de. Şu açıktır ki Ahmet'in yolu "üstünden ancak üç beş fert" in geçebileceği yol iken, Halide Edip bütün Türk halkı için bir yol aramaktadır. Kısacası Halide Edip'in bir fikir olarak kapitalizmi reddetmediğini Ahmet karakterini Bay Balta karakterinden daha düzgün ve dürüst çizmesinden anlamak mümkündür. Özellikle o dönemde kapitalizme alternatif olarak görülebilecek sosyalist sisteme çok ağır eleştirilerde bulunuyor olması Halide Edip'in ekonomik anlamda kapitalizme bir alternatif aramadığını ancak Cumhuriyetin kuruluşunun kapitalistleşmeden daha farklı ve çeşitli idealler içerdiğine inandığını göstermektedir.

4.“YANLIŞ BATILILAŞMIŞ” KADIN ÖRNEKLERİ OLARAK ZEHRA, FİTNAT VE DÜRDANE

Halide Edip Adivar'ın ilk yapıtlarında karşımıza çıkan ideal kadın imgesi toplumda birbirine karşıt sunulan bazı değerleri uzlaştırması bakımından önemlidir. Bir tarafta cahil ve İslâm-Osmanlı geleneklerine uygun yaşam süren bir kadın bulunur. Bu karakter geri kalmış bir uygarlığın temsilidir. Karşı tarafta ise Batılılaşmış kadın yer alır. Bu kadın köklerinden uzaklaşmış, değerlerini yitirmiş ve serbest davranışlar sergileyen bir tiptir. Adivar, eserlerinde bu iki zıt ve çelişkili kadın profilini uzlaştırarak kendi kafasındaki ideal kadın imgesini okuyucuya tanıtır. Adivar'ın sentezindeki kadın imgesi Batılılaşmış fakat ulusal değerlerine bağlı kalmış; eğitilmiş ama aynı zamanda ahlâklı kadındır. Adivar'ın kadın karakterleri, Lale karakterinin sık sık yüzmesi, ata binmesi vb. gerektiğinde bir erkek gibi spor yapan kişilerdir (Moran, 2018, s. 156). Çocuk terbiyesi, kadının eğitimi ve rejim meselesi gibi çeşitli alanlarda yazılar kaleme alan Halide Edip'in yazılarının ortak noktasının cemiyete ve dolayısıyla hayata şekil verecek şahsiyetlerin yetiştirilmesi olduğunu söylemek mümkündür. Burada anneye özellikle dikkati çeken yazar, ancak şahsiyet sahibi bir annenin iyi bir evlat yetiştirebileceğini söyler. Gelecek de böyle şahsiyetli bir şekilde yetiştirilmiş gençlere emanet edilebilir (Tezcan, 2012, s. 11). Kadın meselesi Halide Edip için annelik mevzu bahis olduğundan büyük önem taşır. Kadına ve bilhassa kadının eğitimine oldukça önem veren Halide Edip, Tatarcık romanında da bunun bir örneğini Lale karakteri üzerinden okuyucuya sunmaktadır. Diğer

yandan romanda, ideali temsil etmeyen farklı kadın karakterlerle de karşılaşmak mümkündür.

Halide Edip'in romanlarındaki kadın karakterleri kategorize edilecek olunursa bu kategoriler; geleneği temsil eden kadınlar, “yanlış batılılaşmış” kadınlar ve ideal kadınlar olarak özetlenebilir. Geleneksel kadınlar genelde genç kadınlar değildir, daha yaşlı kadınların bu grubu oluşturduğu görülür ve bu kadınlar eski düzeni temsil etmektedir. Eski düzenin değerleri ile ilişkilendirildikleri için Halide Edip bu kadın karakterlere eleştirel yaklaşmakta (Calayir Küçükgörmen, 2010, s. 40) fakat “yanlış Batılılaşmış” kadınlara kıyasla bu kadınlara karşı daha yumuşak bir tutum sergilemektedir.

“Yanlış Batılılaşma” tıpkı Tanzimat Devri yazarlarında olduğu gibi Cumhuriyet Devri yazarlarının da ele aldığı ve dikkat çekmeye çalıştığı bir mesele olmuştur. Yenileşme devrinde yazarlar, Batılılaşma sonucu meydana gelen sosyal ve kültürel değişimleri eleştirel bir bakış açısıyla; “alafrangalık, kuşak çatışması, kadının konumu, flört, evlilik usullerindeki değişme, cinsellik, moda, ahlaki çöküntü, kültürel yozlaşma, eğitim, yoksulluk, aşk, sevgi, ihanet ve sadakat” gibi temalar çerçevesinde eserlerinde konu edinmişlerdir (Orman, 2016, ss. 108-109). Adivar'ın “Alafranga kadın” olarak betimlediği kadınlar eğlenceye düşkün, içtimai konulara ve ideallere uzak, cinsel kimlikleri ile ön plana çıkan tiplerdir (Calayir Küçükgörmen, 2010, s. 53). Bu analize uygun olarak Tatarcık romanındaki Alafranga kadın betimlemesine uyan karakterler Zehra, Fitnat ve Dürdane'dir.

Alafranga hayat göz önünde bulundurulursa Zehra, Lale'nin zıttı bir yaşam sergilemektedir. Lale ne kadar sade ise Zehra o kadar gösterişe, israfa ve lükse düşkündür. Yazarın şu ifadeleri Zehra'nın yüzeyselliğini gösterir niteliktedir: “...Orada yeşil gözlü, kızıl dudaklı bir vamp vardı, hepsi ona yanık yanık bakıyordu. Ama Hollywood'dan yeni gelmiş gibi bir mahluku.” “Zehra olacak...Onun işi gücü poz almak...” (2023, s. 76). Lale kendisinin ve annesinin geçimini sağlamayı başarabilecek kadar ayaklarının üstünde durabilen biriyken Zehra'nın geleceği tamamen evleneceği erkeğe bağlıdır. Zehra'nın Lale gibi ideolojik idealleri yoktur, onun kafası geleceğini en iyi şekilde garantiye almak için zengin ve parlak koca adayını seçmek için çalışır. Zehra kıyafetiyle ve tavıyla Batılı görünmeye çalışır fakat bu çabasının altındaki gaye Batılı olma modasına uymaktır. Mesela İngilizce öğrenmeye çalışmasının sebebi lisan bilen kızların daha iyi koca adaylarına sahip olmasıdır. Bunların yanı sıra yazar Zehra karakterinin bir erkek tarafından neden tercih edileceğini açıkladığı şu ifadeleriyle aslında toplumdaki silik ve muhtaç kadın profilini de açıklamış olur: “...azap verdiği kadar zevk verdiği için sever, kendinden himaye istediği, süs ihtiyaçları için çalıştığı ve nihayet erkekte mülkiyet gururu ve tefevvuk hülyalarını okşadığı için sever...” (2023, s. 111). Kadınların eğitilmiş ve kültürlü olmasını ve kendi ayakları üzerinde durmasını isteyen Halide Edip'e göre kadınlar ancak milli ve Batılı bir sentez ile güçlü bir kişilik sahibi olabilirler (Karabulut ve Tilek, 2021, s. 11). Yazarın ideal kadın tiplmesi göz önünde bulundurulursa Zehra'nın bu ideallik

vasıflarından ne kadar uzak olduğu ve ancak bir erkeğin himayesi altında bulunarak var olabileceği aşikârdır.

Romanın zengin erkek avcısı diyebileceğimiz diğer karakterleri ise Fitnat ve kızı Dürdane'dir. Fitnat yalnız kızı için değil kendisi için de lüks bir hayat yaşama arzusundaki bir karakterdir. Kızıyla aralarında geçen şu muhabbet zengin erkek avcısı kadın profilini yansıtmaktadır (2023, s. 215):

“Bu akşam çok dikkat et Dürdane.”

“Neden?”

“Yedi genç var.”

“İsterse on yedi olsun, bana ne?”

“İçlerinde bakkal ve müezzin oğlu bile var.”

“Gary Cooper'a benzeyen kimin oğlu?”

“Cızzz...”

“O halde zayıf, kara gözlü oğlan...Gözüm pek kesmiyor.”

“Para, sefaret, Avrupa'da lüks hayat!”

Fitnat karakterinin tek emelinin İstanbul'un zenginlerinden bir Bey'i elde etmek olduğu kitabın pek çok yerinde geçmektedir. Halide Edip'in ideal kadın profilinin tam zıttı bir karakter olarak Fitnat, her ortamda kendisi için zengin bir eş aramaktadır. Mesela eserin bir bölümü olan *Suzan'ın İsim Gecesi'nde* yazar, şu ifadeler ile Fitnat'ın bir erkekte aradıklarını çok net bir şekilde açıklamaktadır: “...Fitnat onun kocaman karnını, kat kat gerdanını, beyazları bulanık küçük kurnaz gözlerini değil, milyonlarını görüyordu...” (2023, s. 225).

Halide Edip, Tatarcık romanında birbirine zıt karakterlere yer vererek dönemin genç kadınlarını ele almaktadır. Bir tarafta “...bu köhne meskenlerin Kandilli Lisesine, üniversiteye hatta Arnavutköy Kolejine giden kızları vardır (2023, s. 14) ...” dediği eğitilmiş bir nesil, diğer tarafta da “...İşte teselli tarafı: Dürdane'nin daima mezatta, daima en çok arttırının üstünde kalan bir meta olması.” (2023, s. 246) dediği sığ kadın figürleri bulunmaktadır. Her halükârda Halide Edip eserlerinde, Doğu ile Batı'yı bünyesinde sentezleyebilmiş, Cumhuriyet yenilikleriyle münasebeti olan genç bir neslin özlemini kadın karakterler üzerinden yansıtmış bir yazardır.

Sonuç

Tatarcık, Halide Edip'in Millî Mücadele sonrası dönemin değişim ve dönüşümünü küçük bir köy üzerinden ve bu köyde meydana gelen değişimler yönünden ele aldığı bir romandır. Tatarcık romanının karakterlerinin her biri üzerinden dönemin izlerini ve yeni kurulan Cumhuriyetin fikrî duruşunu Halide Edip'in gözünden takip etmek mümkündür. Halide Edip için Doğu-Batı ikilemi içerisinde seyreden bir medeniyet dönüşümünde yeniliklerin yanı

sıra ahlaki çöküntüler, yozlaşmalar ve alafrağa hayatın sığı ve yüzeysel yanları da okuyucuya dolaylı yollardan aktarılmaktadır.

Eserin ana karakteri Lale ya da romana adını veren lakabı ile Tatarcık, 1930'lu yılların genç neslini temsil eden ideal bir kadın figürü olarak karşımıza çıkar. Bu karakterin oluşturulmasında Halide Edip Adivar'ın yaşanan değişim karşısındaki şahsi tavrı, kadınlara bakış açısı ve ideal kadın olarak bağımsız bir kadın tipini benimsemesi etkili olmuştur. Romanda yer alan ve “yediler” diye anılan yedi genç, erken Cumhuriyet döneminde yurt dışında tahsil görmüş, kendisini yetiştirmiş, yeni kurulan Cumhuriyet için emelleri ve hedefleri olan gençlerdir. Bu gençler ortaklaştıkları bu noktalara rağmen, farklı siyasi ve toplumsal akımların etkisi altındadır. Bu özellikleri ile dönemin siyasi ve sosyal hayatındaki farklılaşmaları ve kutuplaşmaları yansıtırlar.

Türk moderleşmesinin 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl ilk çeyreğindeki öncü aktörleri olan genç aydınların hedefi, kendi ideallerini hayata geçirmektir. Halide Edip, romanında farklı idealleri ve siyasi akımları yansıtan genç karakterler kurgulayarak bu akımları onların üzerinden tartışmaktadır. Tatarcık romanında Sovyetler Birliğini ve onun ideolojisini temsilen sunulan Safa ve kapitalist idealler ile hareket eden Ahmet karakterlerinin ele alınışı, Halide Edip'in gözünden Türkiye Cumhuriyeti'nin bu iki etkiye karşı alması gereken tavrı yansıtmaktadır. Romanda İstanbul'un yeni türedi zenginlerinden olan bir ailenin de yer alması, Halide Edip'in oluşan bu yeni toplumsal kesime olan tavrını görmemizi sağlar. Romanda ele alınan kapitalizm-sosyalizm ikiliğinin yanısıra kapitalizmin “iyi” ve “kötü” formları arasındaki fark da Halide Edip'in gözünden aktarılmıştır. Bu anlamda Tatarcık romanı, Cumhuriyetin kapitalizm ile kurduğu ilişkinin nasıl olması gerektiğine dair aktardıklarıyla da önemlidir.

Romanda, romanın ideal karakterleri olan Lale ve Recep'in üzerinden zaman zaman vurgulanan bir diğer toplumsal mesele, cumhuriyet ideallerinin halka anlatılması ve benimsetilmesidir. Romanda işlenen bu tema, Cumhuriyet ideallerinin özellikle daha önceki kuşaklar tarafından benimsenmekte zorlanılmasını yansıtmaktadır. Halide Edip'e göre, gençlere ve aydınlara düşen görev kuşaklar arasındaki bu iletişimin sağlanmasıdır.

Türk modernleşmesinde Tanzimattan itibaren aydınlar arasında tartışma konusu olan “Batı'dan neleri almalıyız?” sorusu bir kesim tarafından tedrici bir yol izlenmesi gerektiği yönünde cevap bulurken diğer kesim tarafında ise topyekün bir değişimle mümkün olacağı iddiası ile yanıtlanır. Bu bağlamda Tatarcık romanı, bir Cumhuriyet dönemi aydını olan Halide Edip'in modernleşme meselesine sentezci bir yaklaşımla çözüm bulunabileceğine dair inancını yansıtır. Yazara göre dönemin ideallerini hayata geçirecek olan gençler, köklerinden kopmadan ve geleneği unutmadan yeniliklere açık olmalıdır. Daha net bir ifade ile Halide Edip için Doğu ile Batı'nın sentezi gençliğin idealini oluşturmalıdır.

Kısacası Halide Edip Adivar Tatarcık romanında, kendi şahsi tutumundan yola çıkarak idealize ettiği Lale karakteri ile bizlere eğitilmiş kadının o dönemdeki toplumsal misyonunu göstermektedir. Halide Edip her ne kadar bağımsız ve güçlü bu kadın karakteri yarattıysa da Lale kendisi ile aynı ülküleri paylaşan Recep ile evlenir. Bu anlamda Halide Edip'e göre Cumhuriyet'in ideal kadını bağımsız olsa da yalnız yürümemelidir. Yukarıda da ifade edildiği üzere Cumhuriyet nesli Halide Edip'in gözünde Doğu ile Batı'yı sentezleyebilmiş, kendi ayakları üzerinde durabilen genç kadınlar ve onlara engel teşkil etmeyecek bilakis onlarla beraber yol alabilecek kadın ve erkeklerden oluşmalıdır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Zeynep Serap Tekten: %50, Zeynep Sancaktutan: %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Zeynep Serap Tekten: 50%, Zeynep Sancaktutan: 50%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Tekten, Z. S. & Sancaktutan, Z. (2024). Halide Edip'in gözünden Cumhuriyetin sosyo-kültürel idealleri: Tatarcık romanı üzerinden bir değerlendirme. *Akademik Hassasiyetler*, 11(24), 355-374. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1388112>

Kaynakça

Adivar, H. E. (2022). *Sinekli bakkal*. Can Yayınları.

Adivar, H. E. (2023). *Tatarcık*. Can Yayınları.

Calayır Küçükgörmen, G. (2010). *Halide Edip Adivar'ın romanlarında kadın ve kadın eğitimi* [yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.

Enginün, İ. (1989). *Halide Edip Adivar*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Enginün, İ. (2018). *Yeni Türk edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*. Dergâh Yayınları.

- Erdoğan, T. (2019). Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e değişen kadın kimliği: Halide Edip Adıvar'ın romanları. Köksal A. (Ed.), *Edebiyat sosyolojisi incelemeleri* içinde (s. 285-306). İz Yayıncılık.
- Kanter, B. (2020). Halide Edip'in romanlarında İstanbul'un geleneksel ve modern yüzü. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 9(3), 1033-1049.
- Karabulut, M. ve Tilek, M. (2021). Halide Edip Adıvar'ın romanlarında idealize etme bağlamında kadın ve eğitim. *International Journal Of Turkish Academic Studies (TURAS)*, 2(3), 1-12. <https://doi.org/10.54566/turas.1009936>
- Karpat, K. (2017). *Osmanlı'dan günümüze edebiyat ve toplum*. Timaş Yayınları.
- Mardin, Ş. (2015). *Türk modernleşmesi*. İletişim Yayınları.
- Moran, B. (2018). *Türk romanına eleştirel bir bakış 1*. İletişim Yayınları.
- Orman, T.F. (2016). Halide Edip Adıvar'ın "Tatarcık" romanında sosyal/kültürel değişimin izleri, *Folklor/Edebiyat*, 22(85), 107-122.
- Önertoy, O. (1984). *Cumhuriyet dönemi Türk roman ve öyküsü*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sönmez, E. (1973). The novelist Halide Edib Adıvar and Turkish feminism. *Die Welt des Islams*, 14(1/4), 81-11.
- Tezcan, T. (2012). *Halide Edip Adıvar'ın Vurun Kahpeye, Sinekli Bakkal, Tatarcık; Peyami Safa'nın Sözde Kızlar, Cumbadan Rumbaya, Yalnızız romanlarında Doğu-Batı ikileminde eğitim problemlerinin karşılaştırılması* [yüksek lisans tezi]. Pamukkale Üniversitesi.
- Tosun, N. (2020). *Edebiyat atlası*. Dedalus Yayınları.
- Vatandaş, C. (2013). Kapsam ve yöntem açısından Türk modernleşmesi, Memet Zencirkıran (Ed.) *Dünden bugüne Türkiye'nin toplumsal yapısı* içinde (s. 63-95). Dora Yayıncılık.

Extended Abstract

The field of literature, which provides new perspectives for understanding life, also serves as a mirror, reflecting both ourselves and the world around us. Literature, created on a personal level but consumed socially, has the power to reveal truths through fiction and possesses the capacity to bring about change and transformation within society. The literature of the 19th century, particularly during the modernization period officially commencing with the Tanzimat era, offers insights into the social changes of that era. This process of transformation, often referred to as Westernization, not only impacted the intellectuals of the time but also made them narrators and conveyors of this transformative journey. The Turkish novel serves as a valuable source for a multidimensional and comprehensive interpretation of the nearly 200-year-long modernization efforts in our history. Writers of the

Tanzimat period and those from the early Republic period were not immune to the profound societal changes, actively participating in the modernization endeavor through their writings and literary contributions. Among these influential writers, Halide Edip Adivar, a prominent figure in the women's movement and a contributor to Turkish feminism during the early years of the Republic, stands out.

Adivar, an exemplary figure of the Republic, is a prolific female writer who has addressed various subjects, including modernization, women's rights, women's education, and social issues, through her works published in numerous magazines and newspapers. Her writings have generated considerable attention and discussion. In this study, we delve into the social and cultural transformations and ideals of the Republican era by analyzing the characters portrayed in Halide Edip Adivar's novel "Tatarcık." The novel "Tatarcık," originally serialized in *Yedigün* magazine in 1939 and later published as a book, presents a cross-section of the Republican generation. Among the older generation residents of Poyraz village are individuals such as Abdülgaffar Efendi, Kör İsmail, members of the Feridun Pasha Mansion, Miralay Nihat, Tatar Osman, Sungur Balta, and Fitnat. Simultaneously, the novels also feature European-educated youth who have been raised in Western culture. Halide Edip, while maintaining respect for Ottoman culture and values, portrays these new generations as agents of societal change. The young generation includes characters like Lale, Zehra, Dürdane, and seven university students (Recep, Salim, Haşim, Safa, Ahmet, Şinasi, Hasan). The opinions and perspectives of these young people are influenced by their social class and upbringing, with each representing a different ideological stance. These characters serve as a reflection of the prevailing dynamics within society. Characters such as Lale (Tatarcık) and Recep embody the positive aspects of the young republic, while others represent the challenges and difficulties encountered during the process of Westernization in certain segments of society. In Halide Edip's novels, there is a recurring theme of idealized young women who resemble the author herself, alongside female characters whose identities are shaped by their sexuality. These characters are juxtaposed as embodiments of the ideal and the compromised.

In the novel, Halide Edip presents her views on capitalism and socialism. She notably critiques the socialist system, symbolized by the character Safa in the novel, which was considered an alternative to capitalism during that period. This criticism highlights Halide Edip's stance, indicating that she was not seeking an economic alternative to capitalism. Instead, she believed that the establishment of the Republic embodied different and more diverse ideals than capitalism. The concept of synthesis plays a pivotal role in Halide Edip's response to the identity crisis of the new republic. One of the characters in the novel, Recep, is the son of Rabia and Osman, characters from the author's previous novel, "Sinekli Bakkal." Recep represents a synthesis of Eastern and Western influences, much like Lale, the novel's heroine. Recep is

conservative in his values, yet he possesses a deep understanding of Western culture. He embodies the ideal figure needed by society and has emerged by addressing the shortcomings observed in previous generations. According to the author, Recep embodies Eastern values while achieving synthesis by balancing his emotions and logic.

Lale, raised with a strong sense of responsibility by her parents, experienced the loss of her father at a young age but managed to complete her education independently. She is proficient in English, a point of significance for Halide Edip, as she believes that knowledge of a Western language is essential for understanding Western culture. Lale's objective is to "civilize" Poyraz village, and, in the author's words, she represents "a young individual who has harmonized the various and sometimes contradictory aspects of any Turkish girl from her generation."

DİJİTALLEŞMENİN İŞ TATMİNE ETKİSİNDE İŞ YAŞAM DENGESİNİN ARACILIK ROLÜ¹

Alp AYDINLI* & Ahmet ERKASAP** & Ali ÖZCAN***

Öz

Günümüz iş dünyasında hızla ilerleyen dijital dönüşüm, çalışanların iş tatmini ve iş-yaşam dengesi gibi hususları belirgin bir biçimde etkileyen temel faktör olarak öne çıkmaktadır. İş performansını ve çalışan refahını büyük oranda şekillendiren bu etkiler, iş-yaşam dengesi ve iş tatmini kavramlarının artan bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, sağlıklı bir iş-yaşam dengesini teşvik edecek stratejiler geliştirme gereksinimi, yöneticilerin önceliklerinden biri olarak belirgin bir yer tutmaktadır. Bu araştırma, dijital dönüşümün, çalışanların iş tatmini üzerindeki etkisi ve bu ilişkide iş-yaşam dengesinin alt boyutları ile aracı rolü olup olmadığını ortaya koymaya çalışmıştır. Araştırma bankacılık sektöründe çalışan 393 çalışandan toplanan anketler ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada kullanılan tüm ölçekler için doğrulayıcı faktör analizi uygulanmış, yapısal eşitlik modellemesi ile araştırma modeli test edilmiştir. Modelde iş-yaşam dengesi değişkeninin alt boyutları bazında aracılık etkisi olup olmadığı gözlenen yol analizi modeli ile bootstrap yöntemi kullanılarak test edilmiştir. Bulgular, dijital dönüşümün, iş-yaşam dengesi ve iş tatmini üzerinde anlamlı bir doğrudan etkisinin olduğunu göstermiştir. Ayrıca, dijital dönüşüm ile iş tatmini arasındaki ilişkide iş yaşam dengesinin alt boyutlarından "işin yaşama olumlu etkisi ve yaşamın işe olumlu etkisi"nin kısmi aracılık rolü olduğunu gözlemlenmiştir. Çalışmada ulaşılabilen yazın taraması sonucunda benzer bir konuda yapılmış bir çalışma göze çarpmamıştır. Bu bakımdan, gelecekte yapılacak çalışmalar için benzer araştırmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İşletme, Dijitalleşme, Dijital Dönüşüm, İş-Yaşam Dengesi, İş Tatmini, Dijital Bankacılık.

¹ Bu çalışma, Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Erkasap danışmanlığında Alp Aydınli tarafından İstanbul Gedik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı'nda hazırlanan "Dijitalleşme ile İş Stresi ve İş Doyumu Arasındaki İlişkide İş-Yaşam Dengesinin Aracılık Rolü" başlıklı doktora tezinden Dr. Öğr. Üyesi Ali Özcan'ın destekleriyle türetilmiştir.

* İşletme Doktora Programı Öğrencisi, İstanbul Gedik Üniversitesi, alpaydinli@hotmail.com, <https://orcid.org/0009-0002-8399-062X>

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gedik Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, ahmet.erkasap@gedik.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6239-1700>

*** Dr. Öğr. Üyesi, Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi. ali.ozcan@nisantasi.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3751-8148

THE MEDIATING ROLE OF WORK-LIFE BALANCE IN THE EFFECT OF DIGITALIZATION ON JOB SATISFACTION

Abstract

The contemporary corporate landscape is characterized by the rapid advancement of digital transformation, which significantly influences employees' job satisfaction and work-life balance. These impacts, affecting both business performance and employee well-being, underscore the growing importance of work-life balance and job happiness. In this context, it has become crucial for managers to prioritize initiatives aimed at fostering a harmonious balance between work and personal life. The objective of this study was to examine the impact of digital transformation on employees' job satisfaction and explore whether various aspects of work-life balance mediate this relationship. The study collected questionnaires from a sample of 393 individuals working in the banking industry. Confirmatory factor analysis (CFA) was employed to assess the validity of all scales, and the research model underwent testing using structural equation modeling (SEM). An observed path analysis model and the bootstrap method were used to investigate the presence of a mediation effect within the sub-dimensions of the work-life balance variable. The results indicated that digital transformation has a significant and direct influence on both work-life balance and job satisfaction. Furthermore, it was observed that the sub-dimensions of work-life balance, specifically the "positive impact of work on life and positive impact of life on work," partially mediate the relationship between digital transformation and job satisfaction. Notably, no prior study on a similar subject was found in the literature review, making this research a valuable contribution with potential insights for future investigations.

Keywords: Business, Digitalization, Digital Transformation, Work-Life Balance, Job Satisfaction, Digital Banking.

Giriş

Dijital dönüşüm, dünya çapında ekonomiden eğitime, sosyal yaşamdan iş yaşamına kadar her alanda hızla önemini arttırmaktadır. Yeni teknolojilerin gelişimi, çevrim için kişi sayının sürekli artması ile birlikte devletler, küresel firmalar ve hatta yerel firmalarda teknolojik yeniklerin hızana yetişebilmek, potansiyel müşterine ulaşabilmek için işlerini dijital ortama taşımaktadır. İnsan bilişsel yetenekleri ile birlikte dijital dönüşümün temelinde yer almaktadır (Sağlam, 2021, s. 399). Dijital teknolojileri benimsemek, işletmelerin rekabetçi kalabilmeleri ve gelişen endüstri ortamında sürdürülebilir büyümelerini sağlamaları için zorunlu bir strateji haline gelmektedir. Bu durum firmaların ya da kurumların çalışanlarını da yakından ilgilendirmektedir. Dijital dönüşüm stratejilerine benimsenemez ise firmalar rekabet üstünlüğünü kaybedebilir ve operasyonel zorluklarla karşılaşabilirler (Matt vd., 2015, s. 5). Dijital teknoloji ile birlikte firmalar; daha iyi müşteri deneyimleri ve etkileşimi, kolaylaştırılmış operasyonlar, yeni iş kolları veya iş modelleri geliştirebilirler (Fitzgerald vd., 2013, s. 12).

Yazında dijitalleşme olarak da bilinen dijital dönüşüm, dijital teknolojilerin çoğalması, standart yazılımların ötesine geçerek robotlar, akıllı sistemler, e-ticaret platformları, sosyal medya ağları, e-devlet girişimleri, mobil iletişim araçları ve veri odaklı çözümler gibi dönüştürücü unsurları kapsamaktadır (Klein, 2020, ss. 24-25; Baysal, 2023, s. 36). Dijital araçların bu yaygın şekilde benimsenmesi, genel dijital dönüşüm sürecini hızlandırmıştır. Bununla birlikte, son yıllarda yaşanan teknolojik gelişmeler ve iş yaşamında insana verilen değer artması ile birlikte çalışma hayatında dijitalleşmenin çalışanların iş tatmini ve iş-yaşam dengesine etkisi önem kazanmıştır (Ekinci ve Sabancı, 2021, s. 153; Bolli ve Pusterla, 2022, s. 224).

İş tatmini ile ilgili en çok kullanılan tanımlardan biri Locke'a aittir. Locke'a (1976) göre iş tatmini, bir çalışanın işini ve deneyimlerini değerlendirmesinden ortaya çıkan memnuniyet ve iyi duygulardır. Davis (1988) iş tatmini kavramına iki boyutlu bir bakış açısı getirmiştir. Buna göre iş tatmini, bireyin işinden duyduğu memnuniyet ya da memnuniyetsizlik düzeyini ifade etmektedir. Bu yaklaşım, iş tatminini hem olumlu hem de olumsuz duygusal tepkilere açık bir kavram olarak ele almaktadır. Bir diğer tanım da ise, Spector (1997) iş tatminini, insanların işlerinin tüm unsurlarını ne ölçüde sevdikleri ya da sevmedikleri olarak tanımlamıştır.

İş-yaşam dengesi, kişinin işi ile iş dışındaki sosyal hayattaki rolleri arasında çok az çatışma olması ya da hiç çatışma olmaması anlamına gelmektedir (Clark, 2000, s. 749). Bir başka tanıma göre iş-yaşam dengesi, bireyin iş ve özel yaşam uyumundan duyduğu memnuniyete ilişkin duygusal ve bilişsel değerlendirmesi olarak tanımlanabilir. Bunun sonucunda, kariyer hayatı ile özel hayat arasında iyi bir uyum olduğunu kabul eden ve bunu sağlayan kurumlarda çalışanlar, daha üretken ve memnun olacaktır (Bruck vd., 2002, ss. 338-339; Duxbury ve Higgins, 2003 s. 2; Kelliher vd., 2019 ss. 5-7).

Yapılan yazın taramasında elde edilen verilere dayanarak, dijital dönüşümün iş tatmini ve iş-yaşam dengesi üzerindeki etkisini tam olarak anlamak için daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğu görülmektedir. Araştırmalar, dijitalleşmenin genel olarak iş memnuniyetini artırdığını göstermektedir (Cijan vd., 2019). Ancak, demografik faktörlerin bu ilişki üzerindeki etkisi belirsizliğini korumaktadır. Ayrıca, Jacukowicz ve Merecz-Kot'un (2020) çalışması, çevrimiçi çalışanların iş-yaşam dengesinden memnun olmadıklarını ifade ettiklerini ortaya koymuş ve bu konunun daha kapsamlı bir analizine ihtiyaç duyulduğunu göstermiştir. Ninaus vd. (2021) dijitalleşmenin iş tatmini üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir pozitif etkisi olduğunu göstermiştir. Farivar ve Richardson (2021) da benzer şekilde, sosyal medya kullanımının iş tatmini üzerinde pozitif bir istatistiksel etkisi olduğunu belirtmiştir. Metz (2018), Herzberg'in çift faktör teorisini kullanarak iş tatmini ile iş-yaşam dengesi arasındaki ilişkiyi araştırmış ve iş tatmininin iş-yaşam dengesini olumlu yönde etkileyebileceğini öne sürmüştür. Bolli ve Pusterla'nın (2022) araştırması, dijitalleşmenin iş yaşam dengesinin

kötüleşmesi ve zaman baskısındaki artışın iş tatmini üzerindeki negatif ilişkisini vurgulamaktadır. Ayrıca yapılan yazın taramalarında banka müşterilerinin dijital bankacılık ürünlerini benimsemelerinin müşteri satın alma davranışı üzerinde olumlu etkisi olduğunu gösteren çalışmalara rağmen, banka çalışanları üzerindeki etkilerine dair yeterli araştırma tespit edilememiştir. Kapsamlı bir anlayış ve yeni bir bakış açısı kazanmak için bu boşlukların doldurulması gerekmektedir.

Bu bilgiler ışığında, araştırma dijital dönüşüm, çalışanların iş tatmini ve iş-yaşam dengesinin bu ilişkideki aracılık fonksiyonunu değerlendirmek üzere tasarlanmıştır ve şu temel sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır: Dijital dönüşüm çalışanların iş tatmini üzerine etkisi var mıdır? Bu etki üzerinde iş-yaşam dengesinin aracı rolü nedir? Bu doğrultuda oluşturulan hipotezler, bankacılık sektörü yönetici ve çalışanlarından elde edilen veriler üzerinden test edilmiştir. Bu çalışmada elde edilen sonuç ve değerlendirmelere dayalı olarak bankacılık sektörü yönetimine yönelik öneriler geliştirilmesi ve yazına katkı sağlanması hedeflenmektedir. Araştırma, belirli bir zaman aralığında yürütülmesi bakımından zaman açısından kısıtlıdır. Ayrıca, sadece bankacılık sektöründe çalışan bankacılar üzerinde gerçekleştirilmiştir. Konunun, farklı sektör işletmelerinde ele alınması, daha genel bir çerçeve çizmesi ve genelleme yapılabilmesi açısından önemlidir. Çalışma, hipotez geliştirme, araştırma yöntemi, analiz ve bulgular, sonuç ve öneriler şeklinde ilerlemektedir.

1.YAZIN TARAMASI

Yapılan yazın taramasında, dijitalleşmenin farklı meslek grupları, sektörler ve ülkeler arasında iş-yaşam dengesi ve iş tatmini üzerindeki etkileri de dâhil olmak üzere çok çeşitli perspektifler araştırılmıştır.

1.1. Dijital Dönüşüm ve İş Tatmini

Dijital teknolojilerin işyerine entegrasyonunun çalışanların genel iş memnuniyetini nasıl etkilediği incelendiği çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin, Ninaus vd., (2021) çalışanların bilgi ve iletişim teknolojileri algılarının tükenmişlik, iş-aile dengesi ve iş tatmini üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmalarında bilgi teknoloji kaynaklarının iş tatmini üzerinde pozitif bir etkiye sahipken, bilgi teknolojileri taleplerinin iş tatmini üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bir diğer çalışmada, Farivar ve Richardson (2021) işyerinde dijitalleşme ile iş-iş dışı tatmin arasındaki ilişkide sosyal medya kullanımının iş-iş dışı çatışma ile pozitif, iş-iş dışı memnuniyet ile negatif ilişkili olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, iş yerinin dijitalleşmesi, özellikle sosyal medyanın mesai saatleri dışında kullanımı söz konusu olduğunda, iş tatmini üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olabilir.

Yazında tespit edilen diğer çalışmalarda, farklı demografik değişkenler ile incelendiğinde dijitalleşme ile iş tatmini arasındaki ilişkinin pozitif yönlü olduğu ortaya koyulmuştur. Cijan vd., (2019) sektörler ve disiplinler arasında 98 bireysel çalışanla çevrimiçi bir anket gerçekleştirmiş ve toplanan verileri tek örneklemlili t-testleri ile analiz etmiştir. Analiz sonuçları, dijitalleşmenin iş tatmini artırdığı göstermektedir. Benzer bir şekilde Bolli ve Pusterla (2022), dijitalleşmenin, esas olarak verimlilik artışı ve daha ilginç işler nedeniyle, iş tatmini ile pozitif bir ilişkisi olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, zaman baskısının artması ve iş-yaşam dengesinin kötüleşmesi gibi bazı kanallar iş tatmini azaltmaktadır. Ayrıca, dijitalleşmenin iş tatmini üzerindeki etkisinin kadınlar, yaşlı çalışanlar ve yönetici pozisyonu olmayan çalışanlar gibi farklı çalışan alt grupları arasında farklılık gösterdiğini öne sürmektedir. Yazın, dijitalleşmenin artan esneklik, özerklik ve iş kontrolü gibi iş tatmini üzerindeki potansiyel faydalarını vurgulamaktadır. Bununla birlikte, artan iş talepleri, iş güvensizliği ve iş ile özel yaşam arasındaki sınırların bulanıklaşması gibi dijital teknolojilerin yarattığı zorlukları da kabul etmektedir. Bu çalışmada sunulan tüm araştırmalar ışığında, dijital dönüşümün iş tatminini etkileyebileceği varsayımıyla aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

H1: Dijital dönüşümün iş tatmini üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

1.2. Dijital Dönüşüm ve İş Yaşam Dengesi

Dijital dönüşüm ve iş-yaşam dengesi ilişkisini doğrudan ele alan bir çalışma tespit edilmesede, teknoloji ve internet kullanımı iş-yaşam dengesi ilişkisini ortaya koyan çeşitli çalışmalardan bahsetmek mümkündür. Örneğin Nam, (2014) çalışmasında internet ve mobil teknolojilerin kullanımının iş-yaşam dengesi üzerinde pozitif yönlü bir etkisi olduğu sonucuna varmaktadır. Bu çalışmada, teknoloji kullanımının iş-yaşam dengesinin esneklik ve geçirgenlik boyutlarını olumlu yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, teknoloji kullanımının iş tatmini, iş stresi ve iş yükü üzerinde hem olumlu hem de olumsuz sonuçları olduğunu öne sürmektedir.

Dijitalleşme ve dijital dönüşüm ile yeni meslekler ve iş alanları ortaya çıkmaktadır. Jacukowicz ve Merecz-Kot (2020) tarafından yapılan çalışmada, yeni ortaya çıkan çevrimiçi meslekler bağlamında teknolojinin ilerlemesinin örgütsel psikoloji ve iş sağlığı üzerinde etkileri olduğunu göstermektedir. Çalışma, çevrimiçi çalışanların geleneksel ofis çalışanlarına kıyasla daha düşük iş-yaşam dengesi memnuniyeti olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, iki grup arasında sosyal yaşam kalitesi açısından herhangi bir fark tespit edilmemiştir. Bugün modern iş dünyasında çalışanlar, teknolojideki ilerlemeler nedeniyle iş-yaşam dengesini sağlamada zorluklarla karşılaşabilmektedir (Luthans, 2011, s. 218). Dijital dönüşümün iş-yaşam dengesi üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri olabileceği düşünülmektedir. Dijital dönüşüm esnekliği ve uygulanabilirliği artırarak iş

memnuniyetini ve iş verimliliğini artırabilirken, aynı zamanda iş stresi, iş yükü ve iş-yaşam dengesi memnuniyetsizliğine de yol açabilmektedir. Bu tartışmalar neticesinde dijital dönüşüm ile iş-yaşam dengesi arasındaki ilişkinin anlaşılması amacıyla aşağıdaki hipotezi oluşturulmuştur.

H2: Dijital dönüşümün iş-yaşam dengesi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisi vardır.

1.3. İş-Yaşam Dengesi ve İş Tatmini

Çok sayıda çalışma, iş-yaşam dengesi ile iş tatmini arasındaki etkileşimi araştırmış ve çeşitli faktörlerin çalışanların tatmin düzeyleri üzerindeki etkisini incelemiştir. Yazında, iş-yaşam dengesinin farklı boyutlarına ve bunların çeşitli sektör ve endüstrilerdeki iş tatmini ile nasıl ilişkili olduğuna dair çalışmalar tespit edilmiştir. İstanbul'da yer alan özel banka çalışanları ile yapılan çalışmada hem X kuşağı hem de Y kuşağı için iş-yaşam dengesinin iş tatminine etkisi pozitif etkilediği ortaya koyulmuştur. Ayrıca, iş ve özel yaşam arasında tatmin edici bir denge kurmanın iş tatminine ve genel refaha nasıl katkıda bulunduğunu incelemektedir (Greenhaus vd., 2003, s. 511; Bayarçelik ve Hıdır, 2020, ss. 58-59).

Yazın, iş-yaşam dengesinin iş tatminini etkilediği mekanizmaları değerlendirmekte ve hem bireyler hem de kuruluşlar için sonuçlarını tartışmaktadır. İş-yaşam dengesi eksikliği ve iş tatminsizliği yaşayan bireyler artan stres, tükenmişlik, azalan üretkenlik ve genel refahın azalması gibi olumsuz sonuçlarla karşılaşabileceği vurgulanmıştır. Bu olumsuz sonuçlar sadece bireyleri etkilemekle kalmaz, aynı zamanda artan sağlık maliyetleri, daha düşük ekonomik üretkenlik ve kişisel ilişkiler üzerindeki baskılar da dâhil olmak üzere daha geniş toplumsal etkilere sahiptir. Araştırmaların sonuçlarına göre, iş-yaşam dengesinin iş tatminine istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde pozitif yönde etki ettiği tespit edilmiştir (Orkibi ve Brandt, 2015, s. 408; Memon vd., 2020, s. 5; Çam Kahraman ve Dündar, 2021, ss. 146-149; Attar vd., 2021, s. 219).

Mas-Machuca vd., (2016) İspanyol ilaç şirketinde 374 katılımcı ile yaptığı çalışmada iş-yaşam dengesinin örgütsel gurur ve iş tatmini ile olumlu yönde ilişkili olduğu sonucuna varmıştır. Weale vd., (2019) yapmış olduğu çalışmada iş-aile çatışması ve iş-yaşam dengesinin işyeri stres faktörleri ile iş tatmini arasında aracı rol oynadığını belirtmektedir. Metz (2018), Herzberg'in çift faktör teorisine dayanarak iş tatmini, başarı motivasyonu ve iş-yaşam dengesi arasındaki ilişkiyi değerlendirmek için bir araştırma yapmıştır. Çalışmanın bulguları, iş-yaşam dengesindeki dengesizliğin iş tatminsizliğine yol açabileceğini göstermektedir.

Özel bankacılık sektöründe gerçekleştirilen araştırmanın sonuçlarına göre, iş-yaşam dengesi ile iş tatmini arasında olumlu bir ilişki tespit edilmişken, tükenmişlik ile iş tatmini arasında ise olumsuz bir ilişki saptanmıştır (Devi ve Nagini, 2014 ss. 52-53; Hsu vd., 2019, s. 6). Tayvan'da

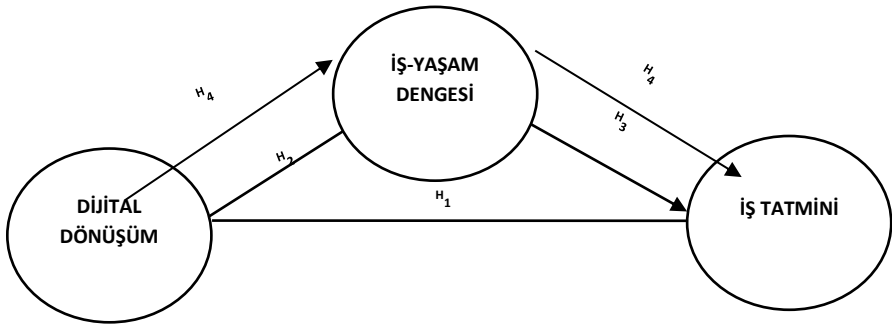
yüksek teknoloji ve bankacılık sektörlerinde çalışan 369 katılımcı ile gerçekleştirilen çalışmada uzun çalışma saatleri ile hem mesleki stres ve iş-yaşam dengesi arasında hem de mesleki stres ile hem iş-yaşam dengesi hem de iş tatmini arasında istatistiksel anlamlı ilişki bulunmuştur. Diğer bir bankacılık sektöründeki çalışmada kadın çalışanlar arasında iş-yaşam dengesi, iş tatmini ve çalışan performansının birbiriyle ilişkili olduğunu ve iş tatmininin iş-yaşam dengesi ile çalışan performansı arasında kısmi aracılık rolü oynadığını ortaya koyulmuştur (Raju, 2022, ss. 2420-2421). Bu araştırma bağlamında ve bahsi geçen yazından hareketle, çalışmada iki hipotez daha ortaya konmuştur. İlk hipotez, iş tatmininin iş-yaşam dengesinin kurulması üzerindeki potansiyel etkisini araştırmaktadır. İkinci hipotez ise dijital dönüşüm ve iş tatmini arasındaki ilişkide iş-yaşam dengesinin aracılık rolünü incelemektedir.

H3: İş-yaşam dengesinin iş tatmini üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisi vardır.

H4: Dijital dönüşümün iş tatmini üzerindeki etkisinde iş-yaşam dengesinin aracılık rolü istatistiksel olarak anlamlıdır.

Bu araştırma, üç ayrı değişkeni ele almıştır: dijital dönüşüm (bağımsız değişken), iş tatmini (bağımlı değişken) ve iş-yaşam dengesi (aracı değişken). İş-yaşam dengesi, bu iki bağımsız değişken arasında aracılık rolü üstlenmiştir. Bu çalışma, dijital dönüşümün iş tatmini üzerindeki etkisinde iş-yaşam dengesinin potansiyel aracılık rolünü keşfetmek amacıyla oluşturulmuş bir model sunmaktadır. Oluşturulan modelde ortaya konan temel yaklaşımla, dört ana hipotez oluşturulmuş ve test edilmiştir. Oluşturulan model Şekil 1'de detaylandırılmıştır.

Şekil 1. Araştırma Modeli

2. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın önemi, örneklem, veri toplama, analiz ve bulgular sunulmaktadır.

2.1. Araştırmanın Önemi

Araştırmanın temelinde, hızla teknoloji ile paralel gelişen, dijital dönüşüm, iş tatmini ve iş-yaşam dengesi kavramların önemli olduğu, iş-yaşam dengesinin sağlanarak iş tatmininin artacağı bu sayede entelektüel sermaye olan insan kaynaklarının etkin ve verimli olarak kullanılacağı varsayımı yatmaktadır. Bu çalışmada İş-yaşam dengesinin, dijital dönüşümün iş tatmini üzerindeki etkilerine aracılık eden bir mekanizma olarak nasıl işlediğini incelemektedir. Araştırmalar, iş-yaşam dengesinin dijital dönüşüm ve iş tatmini üzerindeki olumsuz etkilerini azaltabildiğini ve olumlu etkilerini artırabildiğini göstermektedir. Ayrıca, bu dijital dönüşüm ve iş tatmini değişkenleri arasındaki ilişkide, iş-yaşam dengesinin aracı rolü tespit edilmeye çalışılmıştır.

Genel olarak, dijital dönüşüm, iş tatmini ve iş-yaşam dengesi konularındaki yazın taraması, bu üç faktör arasındaki karmaşık ve gelişen ilişkiyi vurgulamaktadır. Ulaşılan yazın taramasında benzer bir konuda bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, ileri de gerçekleşecek olan çalışmalara da ışık tutacağı söylenebilmektedir.

2.2. Örneklem ve Veri Toplama

Nicel araştırma yöntemi kullanılan çalışmada, anket tekniği kullanılarak, Türkiye’de faaliyet gösteren bankacılık sektörü çalışanları ile gerçekleştirilmiştir. Uygulanan anketler için Gedik Üniversitesi Etik Kurulunun 20.12.2022 tarihli ve 2022/10 sayılı toplantısı ile etik kurul onayı alınmıştır. 2022 yılında Türkiye’de bankacılık sektöründe 188.687 kişi istihdam edilmektedir (TBB 2022). Anketler, bankacılık sektöründe çalışan 500 katılımcıya gönderilmiş ve elektronik ortamda toplanan anketlerin 393’ünden sağlıklı geri dönüş alınmıştır. Örneklem sayısı G Power programında 386 olarak bulunduğundan geri dönüş sayısı örneklem olarak yeterli bulunmuştur (Faul vd., 2007, ss. 177-189).

Veriler, üç farklı değişkene ait hazır anket uygulaması ile elde edilmiştir. Bu kapsamda, Nadeem vd., (2018) tarafından geliştirilen Sağlam (2021) tarafından Türkçeye uyarlanan “Dijital Dönüşüm Ölçeği”, Fisher ve arkadaşları tarafından geliştirilen İkinci ve Sabancı (2021) tarafından Türkçeye uyarlanan “İş Yaşam Dengesi Ölçeği”, Brayfield ve Rothe (1951) tarafından geliştirilen, Judge, Locke, Durham ve Kluger (1998) tarafından 5 maddelik kısa formu oluşturulan Keser ve Bilir tarafından Türkçeye uyarlanan “İş Tatmini Ölçeği” ile ölçümlenmiştir. Her üç ölçekde Likert Tipi ölçek olup, sorular katılımcılara, 1=Kesinlikle Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Katılıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum şeklinde yönlendirilmiştir. Anket formunda ayrıca katılımcıların demografik özellikleri belirlemek üzere sorular yer almaktadır.

2.3. Analiz ve Bulgular

Araştırmada 393 katılımcıdan elde edilen yanıtlar SPSS for Windows 25.0 ve AMOS 25.0 paket programları ile k analiz edilmiştir. Örneklemin frekans analizinde demografik özellikler ve çalışma hayatı ile ilgili tanımlayıcı bilgiler yüzdelik oranları ile birlikte verilmiştir. Anket formunda yer alan Dijital dönüşüm, İş yaşam dengesi ve İş tatmini ölçeklerinin doğrulayıcı faktör analizleri yapılarak örnekleme tutarlılık, geçerlilik ve güvenilirliği Cronbach's alpha, Birleşik güvenilirlik ile Açıklanan ortalama varyans (AVE) değerleri hesaplanarak ölçümlenmiştir. Değişkenler arasında Discriminant geçerliliği analizi yapılarak yapısal eşitlik modellemesi için değişkenler arası ayrışmanın yeterli olup olmadığı araştırılmıştır. Dijital dönüşümün İş tatminine etkisinde iş yaşam dengesi değişkeninin alt boyutlar bazında aracılık etkileri olup olmadığı gözlenen değişkenlerle yol analizi modeli ile bootstrap yöntemi kullanılarak test edilmiştir.

2.3.1. Demografik Özelliklerin Dağılımı

Katılımcıların, cinsiyet dağılımında %51,7 kadın , %48,3 erkek olmak üzere dengeli bir dağılım söz konusudur. Katılımcılarımızın %65,9'u evli iken, %34,1'i ise bekârdır. Yaş gruplarında 18-25 grubu oranı %8,9, 26-29 grubu oranı %12, 30-35 grubu oranı %28,2, 36-45 grubu oranı %38,9 ve 45 yaş ve üstü grubu oranı %11,6 olmak üzere yoğunluk göstermiştir. Katılımcıların eğitim durumları örnekleme lise %6,9, ön lisans %11,5, Lisans %69,5, Yüksek lisans %11,7 ve doktora mezunu %0,5 olmak üzere yer almıştır.

Tablo 1. Örnekleme Ait Demografik Özelliklerin Yüzdesel Dağılımı

		n	%
Cinsiyet	Erkek	190	48,3%
	Kadın	203	51,7%
Yaş grupları	18-25	35	8,9%
	26-29	47	12,0%
	30-35	111	28,2%
	36-45	153	38,9%
	45+	47	11,6%
Medeni durum	Evli	259	65,9%
	Bekar	134	34,1%
Eğitim durumu	Lise	27	6,9%
	Ön Lisans	45	11,5%
	Lisans	273	69,5%
	Yüksek Lisans	46	11,7%
	Doktora	2	0,5%

Örneklemede tecrübe yılı grupları 0-5 yıl %14,2, 5-10 yıl %20,1, 10-15 yıl %32,6, 15 yıl ve üzeri %33,1 oranında yer almıştır. Kıdem yılı grupları ise 0-1 yıl %5,6, 1-3 yıl %11,5, 3-5 yıl %7,4, 5-10 yıl %23 ve 10 yıldan fazla gurubu %52,6 oranlarında olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların %39,3'ünün asistan olduğu, %36'sının yetkili ve %24,7'sinin ise yönetici olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Örneklemede Yer Alan Bireylerin Mesleki Özelliklerinin Dağılımı

		n	%
Tecrübe yılı	0-5 Yıl	56	14,2%
	5 - 10 Yıl	79	20,1%
	10 - 15 Yıl	128	32,6%
	15 Yıldan fazla	130	33,1%
Kıdem yılı	0 - 1 Yıl	22	5,6%
	1 - 3 Yıl	45	11,5%
	3 - 5 Yıl	29	7,4%
	5 - 10 Yıl	90	23,0%
	10 Yıldan fazla	206	52,6%
Görevi	Asistan	154	39,3%
	Yetkili	141	36,0%
	Yönetici	97	24,7%

2.3.2. Modelde Yer Alan Ölçeklerin Doğrulayıcı Faktör Analizleri

Doğrulayıcı Faktör analizinde Örnekleme genişliği yükseldikçe, 200'den yüksek örneklerde Ki-Kare (χ^2) hesaplanan parametresi yüksek bulunmakta ve Ki-Kare (χ^2) test istatistiği anlamsız olarak bulunmaktadır (Fornell ve Larcker, 1981, s. 40; Bollen, 1989, s. 256; Bagozzi vd., 1999, s. 396). Araştırmada yer alan ölçeklerin doğrulayıcı faktör analizinde ve modelin istenilen aralıklarda olup olmadığına, serbestlik derecesi ile ayarlanmış Ki-Kare (χ^2) değeri (χ^2/sd) ve diğer uyum indeks değerleri ve standartlaştırılmış kalıntı (residual) kovaryans matriste var olan parametrelerin incelenmesi sonucunda karar verilmiştir (Bayram, 2013, s. 71).

Tablo 3. Doğrulayıcı Faktör Analizinde Dikkate Alınan İndeks Aralıkları ve Uyum Katsayıları (Meydan, 2011, s. 72).

İndeksler	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	DD	IYD	IT
χ^2 / df	$0 \leq \chi^2/df \leq 2$	$2 < \chi^2/df \leq 3$	2,989	2,656	1,360
GFI	$\geq 0,90$	0,85-0,89	,934	,906	,994
CFI	$\geq 0,97$	$\geq 0,95$,973	,953	,998

SRMR	$\leq 0,05$	$,06 \leq \text{SRMR} \leq ,08$,025	,026	,007
RMSEA	$\leq 0,05$	$,06 \leq \text{RMSEA} \leq ,08$,072	,074	,030

2.3.2.1. Dijital Dönüşüm Ölçeği (DD) için Doğrulayıcı Faktör Analizi

12 madde ve tek boyutlu yapısıyla yazında var olan Dijital dönüşüm Ölçeği için uygulanan doğrulayıcı faktör analizinde faktör yükleri 12 maddenin tamamında için ($FY > 0,50$) olduğundan analiz dışı bırakılan madde yer almamıştır. Doğrulayıcı faktör analizi yazında olduğu gibi 12 madde ile sonuçlandırılmıştır. Analizde faktör yükü standart değerleri ($,55; ,87$) aralığında yer almaktadır. Tablo3’de yer alan model indislerine göre Dijital dönüşüm Ölçeği “kabul edilebilir uyum” sınırları dâhilinde yer almaktadır.

2.3.2.2. İş Yaşam Dengesi Ölçeği (IYD) İçin Doğrulayıcı Faktör Analizi

17 maddeli ve 4 boyutlu olarak yazında yer alan İş yaşam dengesi Ölçeği (IYD) için uygulanan doğrulayıcı faktör analizinde maddelerin tamamı ($FY > 0,5$) olduğundan analizden elenen madde olmamıştır. Analizde faktör yükü standart değerleri ($,54; ,93$) aralığında yer almakta olduğu görülmektedir. Tablo 3’de yer alan model indislerine göre İş yaşam dengesi Ölçeği “kabul edilebilir uyum” sınırları dâhilinde yer almaktadır.

2.3.2.3. İş Tatmini Ölçeği (IT) İçin Doğrulayıcı Faktör Analizi

5 maddeli ve tek boyutlu olarak yazında yer alan İş Tatmini Ölçeği (IT) için uygulanan doğrulayıcı faktör analizinde standart faktör yükü değerleri ($FY > 0,5$) olduğundan analizden çıkarılan madde yer almamıştır. Analiz 5 madde ile sonuçlandırılmıştır. Analizde faktör yükü standart değerleri ($,75; ,96$) aralığında yer almakta olduğu görülmektedir. Tablo3’de yer alan model indislerine göre İş Tatmini Ölçeği “iyi uyum” sınırları dâhilinde yer almaktadır.

2.4. Modelde Yer Alan Değişkenlere Uygulanan Yakınsama ve Ayırışma Geçerliliği

Birleşik güvenilirlik (CR) katsayısı doğrulayıcı faktör analizinde bulunan standart yüklerden hesaplanır. Birleşik güvenilirlik katsayısı ($CR \geq 0,70$) olarak bulunursa “birleşik güvenilirlik şartı”nın sağlanmış olduğu ifade edilebilir (Raykov, 1997, ss. 181-182).

Yakınsama geçerliliği ise açıklanan ortalama varyans (AVE) katsayısıdır. Yakınsama geçerliliği koşulunun sağlanabilmiş olması bu değer ($AVE \geq 0,50$) olması ile kontrol edilir. Eğer tüm Birleşik güvenilirlik değeri ($CR \geq 0,70$) bulunursa ($AVE \geq 0,40$) olarak bulunması da kabul edilebilir bir durumdur. Ayırışma geçerlilik şartı (AVE) katsayısının karekökü alınarak hesaplanan değer söz konusu satır ve sütunda var olan korelasyon

katsayısından yüksek olması koşulu ile kontrol edilir (Fornell ve Larcker, 1981, s. 39).

Tablo 4. Standart Faktör Yüklerinden Hesaplanan Yakınsama ve Ayırışma Geçerlilik Değerleri

Boyut	AO	SS	DD	IYOLE	IYOSE	YIOLE	YIOSE	IT
DD	4,24	,73	(,789)					
IYOLE	3,91	1,06	,295**	(,849)				
IYOSE	3,91	1,16	-,013	,300**	(,863)			
YIOLE	2,50	1,22	,155**	,005	-,399**	(,846)		
YIOSE	1,94	1,02	-,066	-,100*	,110*	,336**	(,781)	
IT	2,90	1,30	,078	-,356**	-,574**	,641**	,073	(,806)
Cronbach's Alpha (CA)			,923	,912	,921	,882	,902	,919
Composite reliability (CR)			,918	,901	,911	,832	,899	,913
Açıklanan Ortalama Varyans (AVE)			,623	,721	,742	,716	,610	,650

***p<0.001 **p<0.01 *p<0.05 DD: Dijital dönüşüm, IYOLE: İşin yaşama olumlu etkisi, IYOSE: İşin yaşama olumsuz etkisi, YIOLE: Yaşamın işe olumlu etkisi, YIOSE: Yaşamın işe olumsuz etkisi, IT: İş Tatmini

Araştırmada yer alan ölçeklerin ilk örnekleme aldıkları güvenilirlik değerleri; Dijital dönüşüm ölçeği için (,923), İş yaşam dengesi ölçeği tüm maddeler için (,915), İş yaşam dengesi ölçeği alt boyutlarından işin yaşama olumlu etkisi boyutu için (,912), İşin yaşama olumsuz etkisi için (,921), Yaşamın işe olumlu etkisi için (,882), Yaşamın işe olumsuz etkisi için (,902) ve İş tatmini ölçeği için (,919) bulunduğundan ölçeklerin tamamında yüksek güvenilirlik ($\text{Alpha} \geq 0,80$) derecesi elde edilmiştir. Birleşik güvenilirlik Dijital dönüşüm ölçeği için (,918), İş yaşam dengesi ölçeği alt boyutlarından işin yaşama olumlu etkisi boyutu için (,901), İşin yaşama olumsuz etkisi için (,911), Yaşamın işe olumlu etkisi için (,832), Yaşamın işe olumsuz etkisi için (,899) ve İş tatmini ölçeği için (,913) bulunmuştur. Birleşik güvenilirlik değerlerinde ölçeklerin tamamından bulunan değer ($\text{CR} \geq 0,70$) olduğundan birleşik güvenilirlik koşulu yerine getirilmiştir. Ortalama açıklanan varyans katsayıları ($\text{AVE} \geq 0,50$) olduğundan ise yakınsama geçerliliği koşulu da tamamlanmıştır. AVE katsayılarının karekök değeri söz konusu satır ve sütunda var olan korelasyon katsayılarından yüksek olduğu için ayırışma geçerliliği şartı da sağlanmış olmaktadır.

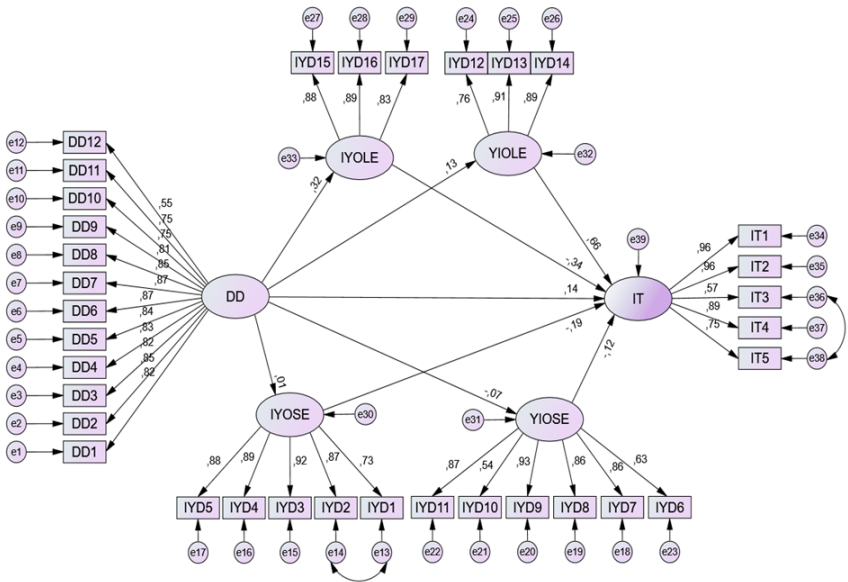
2.5. Araştırma Modelinin Gözlenen Değerlerle Uygulanan Yapısal Eşitlik Modellemesi Yol Analizi

Birçok yönüyle mediatör veya moderatör ilişkileri test eden modeller yapısal eşitlik modellemesi içinde önemli yer tutar. Mediatör veya moderatör değişkenlerin olup olmadığının test edildiği modeller temel yapısal eşitlik

modelleridir (Kline, 2005, ss. 9-13). Şekil 2’de yer alan araştırma modeli AMOS programı 25.0 kullanılarak ölçüm modelinin de yer aldığı, gözlenen değişkenlerle yol analizi modeli olarak analiz edilmiştir. Modelde var olan indirekt etkilerin anlamlılıkları, normallik varsayımının genelde sağlanmadığından Sobel testine alternatif olarak Bootstrap ile simülasyon (%95 Güven Aralığı dikkate alınmış, en az 2000 tekrarlı örneklem ile) testi sağlanmıştır (Preacher ve Hayes, 2008, ss. 884-885). Davranışsal araştırmalarda Baron-Kenny yöntemi yerine Bootstrap yöntemi, aracılık modellerini test ederken ve yorumlarken daha gerçekçi sonuçlar elde edilmesine yardımcı olabilmektedir (Gürbüz ve Bayık, 2021, ss. 4-12; Çelik, 2022, ss. 396-397). Bu tekniğe göre, gerçek veri setindeki gözlemler tekrarlanarak yeni bir veri seti oluşturulur ve istatistiksel hesaplamalar yeni oluşturulan örnekler üzerinde gerçekleştirilir (Efron, 1987, ss. 172-185). Bu çalışmada da Bootstrap yöntemi kullanılmıştır.

Araştırma modelinde Dijital dönüşümün İş stresi ve İş tatminine etkisinde iş yaşam dengesi değişkeninin alt boyutlar bazında aracılık etkisi olup olmadığı gözlenen değişkenlerle yol analizi modeli ile test edilmiştir. Modelde aynı zamanda Dijital dönüşümün İş tatminine etkisinde iş stresi değişkeninin de aracılık etkisi olup olmadığı da incelenmiştir.

Şekil 2. Gözlenen Değişkenlerle Medyatör Model Yol Analizi (bootstrap n=5000)

Gözlenen değişkenlerle yol analizi modelinde model indisleri ($p < 0.05$) olmak üzere χ^2 (1148,077), χ^2/df (2,234) hesaplandığından model anlamlıdır. Modelin uyum indeksleri GFI (.910), CFI (.946), SRMR (.0755), RMSEA (.0560) kabul edilebilir uyum aralığında olduğundan modelin geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Model regresyon parametreleri (Tablo 5) ve medyatörlük hipotezlerinin test edildiği değerler (Tablo 6) sunulmuştur.

Tablo 5. Modelde Yer Alan Regresyon Katsayılarının Anlamlılık Testi

BAĞIMSIZ	BAĞIMLI	KATSAYI	S.KATSAYI	Z	P	HİPOTEZ
DD	→ IYOLE	,481	,323	6,049	0,0002*	Desteklendi
DD	→ IYOSE	,010	,009	,174	0,431	Desteklenmedi
DD	→ YIOLE	,191	,131	2,418	0,023*	Desteklendi
DD	→ YIOSE	-,096	-,065	-1,232	0,120	Desteklenmedi
DD	→ IT	,287	,144	3,822	0,00021*	Desteklendi
IYOLE	→ IT	-,458	-,342	-8,892	0,00051*	Desteklendi
IYOSE	→ IT	-,343	-,190	-4,415	0,00065*	Desteklendi
YIOSE	→ IT	-,161	-,118	-2,898	0,00033*	Desteklendi
YIOLE	→ IT	,906	,664	11,745	0,00011*	Desteklendi

*p<0,05

Gözlenen değişkenlerle yol analizi modelinde direkt regresyon etkilerinin incelendiği tablo 5’de Dijital dönüşümün İşin yaşama olumsuz etkisi değişkenine etkisi, Dijital dönüşümün Yaşamın işe olumsuz etkisi değişkenine etkisi ve Yaşamın işe olumsuz etkisi değişkeninin İş tatmini değişkenine etkisi anlamsız ($p>0,05$) bulunmuş, diğer bütün etkilerde ($p<0,05$) bulunduğundan anlamlı olarak değerlendirilmiştir. Buna göre;

Dijital dönüşüm değişkeninin İşin yaşama olumlu etkisi alt boyutu değişkenine etkisinde katsayı ($\beta=,323;p<0,05$) pozitif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Bu durumda Dijital dönüşüm değişkeni İşin yaşama olumlu etkisi değişkenini direkt olarak yükseltici yönde etki eder.

Dijital dönüşüm değişkeninin İşin yaşama olumsuz etkisi değişkenine etkisinde katsayı ($\beta=,009;p>0,05$) anlamsız olduğu görülmektedir. Bu durumda Dijital dönüşüm İşin yaşama olumsuz etkisi değişkenini direkt etkilememektedir.

Dijital dönüşüm değişkeninin Yaşamın işe olumlu etkisi alt boyutu değişkenine etkisinde katsayı ($\beta=,131;p<0,05$) pozitif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Bu durumda Dijital dönüşüm değişkeni Yaşamın işe olumlu etkisi değişkenine direkt olarak arttırıcı yönde etki eder.

Dijital dönüşüm değişkeninin Yaşamın işe olumsuz etkisi değişkenine etkisinde katsayı ($\beta=,065;p>0,05$) anlamsız olduğu görülmektedir. Bu durumda Dijital dönüşüm Yaşamın işe olumsuz etkisi değişkenini direkt etkilememektedir.

Dijital dönüşüm değişkeninin İş tatmini değişkenine etkisinde katsayı ($\beta=,144;p<0,05$) pozitif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Bu durumda Dijital dönüşüm değişkeni İş tatmini değişkenini direkt olarak pozitif yönlü etkiler.

İşin yaşama olumlu etkisi değişkeninin İş tatmini değişkenine etkisinde katsayı ($\beta=,342;p<0,05$) negatif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Bu

durumda İşin yaşama olumlu etkisi değişkeni İş tatmini değişkenini direkt olarak ters yönlü olarak etkiler

İşin yaşama olumsuz etkisi değişkeninin İş tatmini değişkenine etkisinde katsayı ($\beta=-,190;p<0,05$) negatif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Bu durumda İşin yaşama olumsuz etkisi değişkeni İş tatmini değişkenini direkt olarak ters yönde etkiler.

Yaşamın işe olumsuz etkisi değişkeninin İş tatmini değişkenine etkisinde katsayı ($\beta=-,118;p<0,05$) negatif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Bu durumda yaşamın işe olumsuz etkisi değişkeni İş tatmini değişkenini direkt olarak azaltıcı yönde etkiler.

Yaşamın işe olumlu etkisi değişkeninin İş tatmini değişkenine etkisinde katsayı ($\beta=-,664;p<0,05$) pozitif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Bu durumda yaşamın işe olumlu etkisi değişkeni İş tatmini değişkenini direkt olarak yükseltici yönde etkiler.

Tablo 6. Modelde Yer Alan Medyatör Hipotezlerin Anlamlılık Testi

	Katsayı	Min	Max	P	Hipotez
DD→İYOLE→İT	-,220	-,311	-,141	0,0002*	Desteklendi
DD→İYOSE→İT	-,003	-,040	,040	,21	Desteklenmedi
DD→YİOSE→İT	,015	-,006	,046	,521	Desteklenmedi
DD→YİOLE→İT	,173	,064	,287	0,0023*	Desteklendi

* $p<0,05$

Dijital değişim değişkeninin iş tatmini değişkenine etkisinde İş yaşam dengesi ölçeği alt boyutlarının aracılık rollerinin test edilmesinde bootsrap yöntemi ($n=5000$) kullanılmıştır. Modelde yer alan 4 adet aracılık hipotezinden 2 adet aracılık hipotezinde ($p<0,05$) bulunduğu kabul edilmiştir.

Dijital dönüşüm değişkeninin, İş tatmini değişkenine İşin yaşama olumlu etkisi değişkeni üzerinden dolaylı etkisi ($\beta=-,220;p<0,05$) negatif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Bu durumda İşin yaşama olumlu etkisi boyutu, Dijital dönüşüm değişkeninin İş tatmini değişkenine etkisinde kısmi aracılık rolü olduğu anlaşılmaktadır. Dijital dönüşüm değişkeni, İşin yaşama olumlu etkisi değişkeni üzerinden, dolaylı olarak İş tatmini değişkenini azaltıcı yönde etkiler.

Dijital dönüşüm değişkeninin, İş tatmini değişkenine İşin yaşama olumsuz etkisi alt boyutu değişkeni üzerinden dolaylı etkisi ($\beta=-,003;p>0,05$) bulunduğundan anlamlı bulunamamıştır. Bu durumda İşin yaşama olumsuz

etkisi değişkeni, Dijital dönüşüm değişkeninin İş tatmini değişkenine etkisinde aracılık rolünün olmadığı anlaşılmıştır.

Dijital dönüşüm değişkeninin, İş tatmini değişkenine Yaşamın işe olumsuz etkisi alt boyutu değişkeni üzerinden dolaylı etkisi ($\beta=-,015;p>0,05$) bulunduğu anlamı bulunmamıştır. Bu durumda Yaşamın işe olumsuz etkisi değişkeni, Dijital dönüşüm değişkeninin İş tatmini değişkenine etkisinde aracılık rolünün olmadığı görülmüştür.

Dijital dönüşüm değişkeninin, İş tatmini değişkenine Yaşamın işe olumlu etkisi alt boyutu değişkeni üzerinden dolaylı etkisi ($\beta=,173;p<0,05$) aynı yönlü ve anlamlı olduğu görülmektedir. Bu durumda Yaşamın işe olumlu etkisi değişkeni, Dijital dönüşüm değişkeninin İş tatmini değişkenine etkisinde kısmi aracılık rolü üstlenmektedir. Dijital dönüşüm Yaşamın işe olumlu etkisi değişkeni üzerinden dolaylı olarak İş tatmini değişkenini artırıcı yönde etkiler.

Sonuç

Bu araştırma, dijital dönüşümün Türkiye’de faaliyet gösteren banka çalışanlarının iş tatmini üzerindeki etkisinde iş-yaşam dengesinin aracı rolünü değerlendirmeye odaklanmaktadır. Bu kapsamda, “dijitalleşmenin çalışanların iş tatmini üzerine etkisi var mıdır? Bu etki üzerinde iş-yaşam dengesinin aracı rolü nedir?” sorularını cevaplamayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, araştırma dört hipotez önermekte ve 392 katılımcıdan veri toplamak için anket yöntemini kullanmaktadır. Toplanan veriler ile yapısal eşitlik modeli kullanılarak hipotezler test edilmiştir. Aynı zamanda iş-yaşam dengesi değişkeninin alt boyutlar bazında aracılık etkileri olup olmadığı gözlenen değişkenlerle yol analizi modeli ile bootstrap yöntemi kullanılarak test edilmiştir.

Ninaus vd. (2021), bilgi teknolojisi kaynaklarının iş tatmini üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermiş ve böylece dijital dönüşümün faydalarını vurgulamıştır. Benzer şekilde, Farivar ve Richardson (2021) dijitalleşme ile iş ve iş dışı tatmin arasındaki ilişkiyi araştırmış ve dijital dönüşümün iş tatmini üzerindeki karmaşık etkilerini ortaya koymuştur. Cijan ve diğerleri (2019) ile Bolli ve Pusterla'nın (2022) bulgularına göre, dijitalleşme genel olarak iş tatmini üzerinde olumlu bir etkiyle ilişkilendirilmektedir. Bu çalışmanın sonuçları da önceki çalışmalarda belirtildiği gibi dijital dönüşümün iş tatmini üzerinde pozitif anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Çalışma sonuçları, dijital dönüşümün iş tatmini üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu öne süren H1 hipotezini desteklemektedir.

Nam'ın (2014) çalışması, internet ve mobil teknolojilerin iş-yaşam dengesi üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu öne sürmektedir. Bununla birlikte, Jacukowicz ve Merecz-Kot'un (2020) çalışması, çevrimiçi çalışanların geleneksel ofis çalışanlarına kıyasla iş-yaşam dengelerinden daha az memnun olduklarını göstermektedir. Araştırma sonuçları, dijital dönüşüm,

iş-yaşam dengesinin alt boyutlarından işin yaşama olumlu etkisi (IYOLE) ve yaşamın işe olumsuz etkisini (YIOLE) arttırdığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, dijital dönüşümün iş-yaşam dengesi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğunu öne süren H2 hipotezini destekleyen kanıtlar sunmaktadır.

Greenhaus vd. (2003) ile Bayarçelik ve Hıdır (2020) tarafından yapılan araştırmalar, iş-yaşam dengesinin iş tatmini üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Orkibi ve Brandt (2015) iş-yaşam dengesi ile iş tatmini arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir ilişki bulmuştur. İş-yaşam dengesi ve iş tatmini arasındaki ilişkiyi daha derinlemesine anlayabilmek için, önceki yazındaki genel bulgulara ek olarak, bu ilişkinin alt boyutlarını analiz ederek daha kapsamlı bir yaklaşım benimsemektedir. Aynı zamanda dijital dönüşüm iş tatminini de arttırmaktadır. Buradan yola çıkarak, dijital dönüşüm iş-yaşam dengesine ve iş tatminine olumlu yönde etki etmekte, olumsuz etkisi bulunmamaktadır. İş yaşam dengesinin alt boyutlarından işin yaşama olumlu etkisi (IYOLE), işin yaşama olumsuz etkisi (IYOSE) ve yaşamın işe olumsuz etkisi (YIOSE) iş tatminini azaltmaktadır. Aynı zamanda yaşamın işe olumlu etkisi (YIOLE) iş tatminini arttırmaktadır. Çalışanların özel yaşamı iş tatmini arttırırken, iş yaşamı iş tatmini olumsuz etkilemektedir. Araştırma iş-yaşam dengesinin alt boyutlarından IYOSE ve YIOSE'nin dijital dönüşümün iş tatmini üzerindeki olumsuz etkilerine aracılık etmediğini ortaya koymuştur. Çalışma, iş-yaşam dengesinin iş tatmini üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğunu ortaya koyarak H3 hipotezini desteklemektedir.

Çalışmanın dijital dönüşüm ile iş tatmini arasındaki ilişkide iş-yaşam dengesi kısmi aracı görevi gördüğünü ortaya koymuştur. Yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin orijinal formu doğrulandığı gözlemlenmiştir ve güvenilirlik testi Cronbach alfa değeri, yapı geçerliliği, birleşim ve ayrışım geçerlilik değerleri uygun bulunmuştur. Araştırma sonuçları dört hipotezin tamamını desteklemektedir. Araştırma, dijitalleşmenin iş-yaşam dengesi üzerinde anlamlı bir doğrudan etkisi olduğunu ve aynı zamanda iş tatmini üzerinde de anlamlı bir doğrudan etkisinin olduğunu göstermiştir.

Araştırmada ortaya çıkan sonuçlara göre kurumlar, çalışanların iş-yaşam dengesini kolaylaştırmak için dijital teknolojilere odaklanmalıdır. Esnek çalışma modelleri, uzaktan çalışma ve esnek çalışma saatleri gibi seçenekler sunarak çalışanların iş ve özel yaşamları arasında denge sağlanabilir. İş kolaylaştırıcı uygulamalar, verimliliği artırırken çalışanların zaman yönetimini iyileştirebilir. Mobil erişim imkânı çalışanların işle ilgili bilgilere ve iletişime her zaman ve her yerden erişmelerine yardımcı olabilir. Dijital iletişim araçları, çalışanlar arasında iletişimi güçlendirerek ekip içi işbirliğini destekleyebilir. Eğitim ve etkinlikler düzenleyerek, çalışanların iş-yaşam dengesi konusunda farkındalıklarını artırmak ve dijital teknolojileri etkin kullanmalarını sağlamak önemlidir. Bireysel farklılıkları göz önünde bulundurmak, dijitalleşmenin iş tatmini üzerindeki etkisini anlamak için

önemlidir. Dijitalleşmenin iş-yaşam dengesi ve iş tatmini üzerindeki uzun vadeli etkilerini araştırmak, olumsuz etkileri en aza indirmek için önemli bir adımdır. Örgüt kültürü ve liderlik tarzı gibi örgütsel faktörler, dijitalleşme, iş-yaşam dengesi ve iş tatmini arasındaki ilişki üzerinde etkili olabilir ve göz önünde bulundurulmalıdır. Bu stratejiler arasında esnek çalışma politikalarının uygulanması, zaman yönetimi konularında eğitim verilmesi ve çalışanların mesai saatleri dışında işle bağlantılarını kesmelerini teşvik eden bir kültürün geliştirilmesi yer alabilir. Bu tür çabaların, genel iş tatmini seviyelerini artırarak daha yüksek çalışan refahı ve üretkenlik seviyelerine katkı sağlaması beklenir (Nam, 2014, s. 1037; Cijan vd., 2019, ss. 9-10; Cazan, 2020, s. 5; Bolli ve Pusterla, 2022, ss. 289-298).

Bu durumda, dijital teknolojilerin artan kullanımının iş-yaşam dengesinden bağımsız olarak iş tatmini azaltabileceği düşünülmektedir ve daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca, gelecekteki araştırmalarda dijital dönüşüm, iş-yaşam dengesi ve iş tatmini arasındaki ilişkiyi etkileyebilecek diğer faktörlerin de incelenmesi önerilmektedir. Bu faktörler arasında kurum kültürü, liderlik desteği, bireysel farklılıklar gibi öğeler yer alabilir. Aynı zamanda, sektöre ve kültürel bağlama göre farklılaşan iş-yaşam dengesi zorlukları ve fırsatlarını analiz etmek için karşılaştırmalı çalışmalar yapılması faydalı olabilir. Bireysel ve kurumsal faktörlerin iş-yaşam dengesini şekillendirmedeki rolünün ve iş tatmini üzerindeki etkisinin daha ayrıntılı bir şekilde anlaşılması için ileri çalışmaların yapılması gerektiği belirtilmektedir.

Bu araştırma, dijital dönüşümün iş-yaşam dengesi ve iş tatmini üzerindeki önemli etkilerini vurgulayarak, gelecekteki çalışmalar için önemli bir rehberlik sağlamaktadır. Özellikle dijital teknolojilerin etkin kullanımıyla sağlanan iş-yaşam dengesi ve iş memnuniyeti artışının, kuruluşların genel performansını ve çalışanların refahını olumlu yönde etkileyeceği vurgulanmaktadır. Kurumlar, çalışanlarının iş memnuniyetini ve genel refahını artırmak için iş-yaşam dengesini kolaylaştıran dijital teknolojileri uygulamaya odaklanmalıdır. Ayrıca, dijitalleşmenin iş tatmini üzerindeki etkisinde iş-yaşam dengesinin aracı rolünü anlayarak, çalışanlar için sağlıklı bir iş-yaşam dengesini teşvik edecek stratejiler geliştirilebilir.

Araştırma bazı açılardan kısıtlıdır. Öncelikle, bankacılık sektörü yöneticileri ve çalışanlarından elde edilen veriler kullanılarak hazırlanmıştır. Dolayısı ile farklı sektörlerde farklı sonuçlar elde edilebilir. Konunun çeşitli sektörlerdeki işletmelerde ele alınması, daha genel bir çerçeve oluşturmak ve genellemeler yapabilmek açısından önemlidir. Öte taraftan, araştırma belirli bir zaman aralığında yürütülmüş, dolayısı ile zaman açısından da kısıtlı bir araştırma gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür. Ayrıca örnekleme çerçevesi ve daha fazla doğrulamak için örnekleme büyüklüğü artırılabilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Alp Aydın %50, Ahmet Erkasap %40, Ali Özcan %10

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Uygulanan anketler için Gedik Üniversitesi Etik Kurulunun 20.12.2022 tarihli ve 2022/10 sayılı toplantısı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Alp Aydınlı %50, Ahmet Erkasap %40, Ali Özcan %10

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: Ethics committee approval was obtained for the applied questionnaires with the meeting of Gedik University Ethics Committee dated 20.12.2022 and numbered 2022/10.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Aydınli, A., Erkasap, A. & Özcan, A. (2024). Dijitalleşmenin iş tatmine etkisinde iş yaşam dengesinin aracılık rolü. *Akademik Hassasiyetler*, 11(24), 375-399. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1387836>

Kaynakça

- Attar, M., Çağlıyan, V., ve Abdul-kareem, A. (2020). Evaluating the moderating role of work-life balance on the effect of job stress on job satisfaction. *Istanbul Business Research*, 49(2), 201-223. <https://doi.org/10.26650/ibr.2020.49.0081>
- Bagozzi, R. P., Gopinath M., ve Nyer, P.U. (1999). The role of emotions in marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 27(2), 184-206. <https://doi.org/10.1177/0092070399272005>
- Bayarçelik, E. B., ve Hıdır, A. (2020). Kuşaklara göre iş tatmini, tükenmişlik ve iş yaşam dengesi. *International Journal of Management and Administration*, 4(7), 54-70. <https://doi.org/10.29064/ijma.665688>
- Bayram, N. (2013), *Yapısal eşitlik modellemesine giriş amos uygulamaları*. Ezgi Kitabevi.
- Baysal, C. (2023). Dijital dönüşüm'ün son on yılı: web of science'de taranan çalışmaların bibliyometrik analizi. *Turkish Studies - Economy*, 18(1), 33-51. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.63407>
- Bruck, C.S., Allen, T.D. ve Spector, P.E. (2002). The relation between work-family conflict and job satisfaction: a finer-grained analysis. *Journal Of Vocational Behavior*, 60, 336-353. <https://doi.org/10.1006/jvbe.2001.1836>
- Bolli, T., ve Pusterla, F. (2022). Decomposing the effects of digitalization on workers' job satisfaction. *International Review of Economics*, 69(2), 263-300. <https://doi.org/10.1007/s12232-022-00392-6>

- Bollen, K.A. (1989). *Structural equations with latent variables*. John Wiley and Sons, Inc. <https://doi.org/10.1002/9781118619179>
- Cazan, A. (2020). The digitization of working life: challenges and opportunities. *Psihologia Resurselor Umane*, 18(1), 3-6. <https://doi.org/10.24837/pru.v18i1.457>
- Meydan, C. H. ve Şeşen, H., (2011). *Yapısal Eşitlik Modellenmesi Amos Uygulamaları*. Detay Yayıncılık.
- Cijan, A., Jenič, L., Lamovšek, A. ve Stemberger, J. (2019). How digitalization changes the workplace. *Dynamic Relationships Management Journal*, 8(1), 3-21. <https://doi.org/10.17708/DRMJ.2019.v08n01a01>
- Çam Kahraman, F., ve Dündar, G. (2021). Aile destekleyicisi iş ortamının iş tatmini ve işten ayrılma eğilimi üzerindeki etkisinde iş-yaşam dengesinin aracı rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(3), 1357-1380. <https://doi.org/10.16953/deusosbil.728696>
- Çelik, F. (2022). Davranışsal iletişim araştırmalarında aracılık testine genel bir bakış. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. <https://doi.org/10.52642/susbed.1158738>
- Davis, K., (1988), *İşletmede insan davranışı: örgütsel davranış* (Çev: Kemal Tosun), İ. Ü. İşletme Fakültesi
- Devi, V. R., ve Nagini, A. (2013). Work-life balance and burnout as predictors of job satisfaction in private banking sector. *Skyline Business Journal*, 9(1), 50-53.
- Duxbury, L., ve Higgins, C. (2003), Work-life balance in Canada in the new millennium: A status report, Canada: Healthy Communities Division.
- Efron, B. (1987). Better bootstrap confidence intervals. *Journal of the American Statistical Association*, 82(397), 171-185. <https://doi.org/10.1080/01621459.1987.10478410>
- Ekinci, H., ve Ali Sabancı. (2021). İş-yaşam dengesi ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Trakya Eğitim Dergisi*, 11(1):151-63. <https://doi.org/10.24315/tred.690816>
- Farivar, F., ve Richardson, J. (2021). Workplace digitalisation and work-nonwork satisfaction: the role of spillover social media. *Behaviour & Information Technology*, 40(8), 747-58. <https://doi.org/10.1080/0144929X.2020.1723702>
- Faul, F., Erdfelder, E., Lang, A.-G., ve Buchner, A. (2007). G*Power 3: A flexible statistical power analysis program for the social, behavioral, and biomedical sciences. *Behavior Research Methods*, 39(2), 175-191. <https://doi.org/10.3758/bf03193146>
- Fornell, C., ve Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of*

- Marketing Research*, 18(1), 39–50.
<https://doi.org/10.1177/002224378101800104>
- Fitzgerald, M., Kruschwitz, N., Bonnet, D., ve Welch, M. (2013). *Embracing digital technology: a new strategic imperative. MIT sloan management review research report*. 20 Aralık 2022 tarihinde <https://sloanreview.mit.edu/projects/embracing-digital-technology/> adresinden edinilmiştir.
- Greenhaus, J., ve Collins, K., ve Shaw, J. (2003). The relation between work-family balance and quality of life. *Journal of Vocational Behavior*, 63, 510-531. [https://doi.org/10.1016/S0001-8791\(02\)00042-8](https://doi.org/10.1016/S0001-8791(02)00042-8)
- Gürbüz, S. ve Bayık, M. E. (2021). Aracılık modellerinin analizinde yeni yaklaşım: Baron ve Kenny'nin yöntemi hâlâ geçerli mi? *Türk Psikoloji Dergisi*, 36(88), 1-14. <https://doi.org/10.31828/tpd1300443320191125m000031>
- Hsu, Y. Y., Bai, C. H., Yang, C. M., Huang, Y. C., Lin, T. T., ve Lin, C. H. (2019). Long hours' effects on work-life balance and satisfaction. *BioMed Research International*, (1), 1-8. <https://doi.org/10.1155/2019/5046934>
- Jacukowicz, A., ve Merecz-Kot, D. (2020). Work-related internet use as a threat to work-life balance – a comparison between the emerging on-line professions and traditional office work. *International Journal of Occupational Medicine and Environmental Health*, 33(1), 21–33. <https://doi.org/10.13075/ijomeh.1896.01494>
- Kelliher, C., Richardson, J., ve Boiarintseva, G. (2019). All of work? All of life? Reconceptualising work-life balance for the 21st century. *Human Resource Management Journal*, 29(2):97-112. <https://doi.org/10.1111/1748-8583.12215>
- Keser, A. ve Öngen Bilir, K. B. (2019). İş tatmini ölçeğinin Türkçe güvenilirlik ve geçerlilik çalışması. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(3) , 229-239.
- Klein, M. (2020). İşletmelerde dijital dönüşüm ve etmenleri. *Journal of Business in The Digital Age*, 3(1), 24-35. <https://doi.org/10.46238/jobda.729499>
- Kline, R. B. (2015). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling, Fourth Edition*. Guilford Publications.
- Locke, E. A. (1976). The nature and causes of job satisfaction. M. D. Dunnette (Ed.), *Handbook of industrial and organizational psychology* (s. 1297–1349). Rand McNally.
- Luthans, F. (2011). *Organizational behavior: An evidence-based approach*. McGraw-Hill Irwin.
- Mas-Machuca, M., Berbegal-Mirabent, J. ve Alegre, I. (2016). Work-life balance and its relationship with organizational pride and job

- satisfaction, *Journal of Managerial Psychology*, 31(2), 586-602.
<https://doi.org/10.1108/JMP-09-2014-0272>
- Matt, C., Hess, T. ve Benlian, A. (2015). Digital transformation strategies. *Business & Information Systems Engineering*, 57(5), 339-343.
<https://doi.org/10.1007/s12599-015-0401-5>
- Memon, M. Q., Khaskhely, M., ve Pitafi, A. (2020). Evaluating the Mediating Effect of Work-Life Balance between Emotional Intelligence and Job Satisfaction in Corporate Sector. *European Journal of Business and Management Research*, 5(6).
<https://doi.org/10.24018/ejbmr.2020.5.6.594>
- Metz, J. D. (2018). *The impact of achievement motivation, job satisfaction and work-life balance among retail managers* [doktora tezi]. Pepperdine Üniversitesi.
- Nam, T. (2014). Technology use and work-life balance. *Applied Research in Quality of Life*, 9(4), 1017-1040. <https://doi.org/10.1007/s11482-013-9283-1>
- Ninaus, K., Diehl, S., ve Terlutter, R. (2021). Employee perceptions of information and communication technologies in work life, perceived burnout, job satisfaction and the role of work-family balance. *Journal of Business Research*, 136, 652-666.
<https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.08.007>
- Orkibi, H., ve Brandt, Y. I. (2015). How positivity links with job satisfaction: preliminary findings on the mediating role of work-life balance. *Europe's Journal of Psychology*, 11(3), 406-18.
<https://doi.org/10.5964/ejop.v11i3.869>
- Preacher, K.J., ve Hayes, A.F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behav Res Methods*, 40, 879-91.
<https://doi.org/10.3758/BRM.40.3.879>
- Raju, J. K., ve Shruthi, M. (2022). The mediating effect of job satisfaction on the relationship between work-life balance and employee performance- a study with reference to banking women employees. *Special Education*, 2(23), 2408-2424.
- Raykov, T. (1997). Estimation of composite reliability for congeneric measures. *Applied Psychological Measurement*, 21(2), 173-184.
<https://doi.org/10.1177/01466216970212006>
- Sağlam, M. (2021). İşletmelerde geleceğin vizyonu olarak dijital dönüşümün gerçekleştirilmesi ve dijital dönüşüm ölçeğinin Türkçe uyarlaması. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20(40), 395-420.
<https://doi.org/10.46928/iticusbe.764373>

Spector, P. (1997). *Job satisfaction: application, assessment, causes and consequences*. Sage Publications.
<https://doi.org/10.4135/9781452231549>

Türkiye Bankalar Birliği. (2022). *Banka çalışan ve şube sayıları*. 20 Aralık 2022 tarihinde
https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/istatistikraporlar/ekler/4014/Banka_Calisan_ve_Subesayilari-Aralik_2022.pdf adresinden edinilmiştir.

Weale, V.P., Wells, Y., ve Oakman, J. (2019). The work-life interface: a critical factor between work stressors and job satisfaction. *Personnel Review*, 48(4), 880-897. <https://doi.org/10.1108/PR-09-2016-0226>

Extended Abstract

Currently, the realm of business is undergoing a swift and extensive The process of digital transformation has a significant impact on crucial elements, including employees' job satisfaction and their work-life balance (Sağlam, 2021, p. 399; Ekinci & Sabancı, 2021, p. 202; Bolli & Pusterla, 2022, p. 224). This study aims to investigate the influence of digital transformation on employees' job satisfaction and gain a deeper understanding of the importance of work-life balance in this context. The objective of this research is to provide managers and researchers with a comprehensive perspective by shedding light on the potential impacts of digital transformation in the corporate world on job satisfaction and work-life balance.

The literature has explored the integration of digital technologies in the workplace and its impact on job satisfaction. A study by Ninaus et al. (2021) examined the relationship between employees' perceptions of information and communication technologies and their levels of burnout, work-family balance, and job satisfaction. The findings revealed that the availability of information technology resources positively influenced job satisfaction, while the demands associated with information technology had a negative effect. In a study by Farivar and Richardson (2021), an inverse relationship was found between the implementation of digital technologies in the office and overall satisfaction in non-work domains, particularly evident in the use of social media during leisure time. Cijan et al. (2019) also found that digitalization improved job satisfaction across multiple sectors. Bolli and Pusterla (2022) discovered a complex relationship between job satisfaction and productivity. An increase in job satisfaction was associated with higher productivity, tempered by issues such as disruptions to work-life balance. According to Nam (2014), technology has beneficial impacts on achieving work-life balance, influencing factors like flexibility. Research has investigated the intricate relationship between work-life balance and job satisfaction, shedding light on negative outcomes associated with an imbalance, such as increased stress and burnout. Bayarçelik and Hıdır (2020) found a correlation between work-life balance and job satisfaction among employees in private banks.

Weale et al. (2019) indicated that work-life balance serves as a mediator between workplace stressors and job satisfaction. Previous research by Devi and Nagini (2014) and Hsu et al. (2019) has shown a positive correlation between work-life balance and job satisfaction, with a negative correlation observed between work-life balance and burnout in private banking.

The objective of the present study was to examine the impact of digital transformation on employees' job satisfaction and explore the potential mediating role of work-life balance sub-dimensions. Data for this study was collected through questionnaires administered to 393 individuals employed in the banking industry. Three Likert-type scales assessed various variables, including the Digital Transformation Scale (Nadeem et al., 2018; Sağlam, 2021), the Work-Life Balance Scale (adapted from Fisher et al., Ekinci & Sabancı, 2021), and the Job Satisfaction Scale (adapted from Brayfield & Rothe, short form Judge et al., 1998). Data analysis was performed using SPSS for Windows version 25.0 and AMOS version 25.0. Confirmatory factor analysis (CFA) assessed the validity of all scales, and the research model was tested using structural equation modeling (SEM). The research model was investigated using route analysis with observable variables. Mediation hypotheses were tested using the bootstrap technique with a sample size of 5000 due to non-normality assumptions. Findings indicate a partial mediating effect of work-life balance on the relationship between digital transformation and job satisfaction. Confirmatory factor analysis confirmed the scales, demonstrating strong reliability, construct validity, and convergent and discriminant validity. All four hypotheses were validated. Digital transformation amplified both the positive (IYOLE) and negative (YIOLE) impacts of work on individuals' lives within the context of work-life balance and had a favorable influence on job satisfaction. Therefore, digital transformation yields positive outcomes in work-life balance and job satisfaction. Work-life balance sub-dimensions were identified as influential factors. Specifically, the sub-dimensions positive work-life impact (IYOLE), negative work-life impact (YIOSE), and negative life-work impact (YIOLE) had a detrimental effect on job satisfaction. Conversely, positive life-work impact (YIOLE) was associated with higher job satisfaction. A fulfilling personal life positively impacted job satisfaction, while professional life negatively influenced it. Digital transformation directly enhanced work-life balance and job satisfaction, particularly the sub-dimensions interference between work and life outside of work (IYOLE) and interference between life outside of work and work (YIOSE), leading to increased overall job satisfaction.

This study emphasizes the importance of creating work environments that promote digital transformation and enable a healthy work-life balance. Identifying the mediating role of work-life balance sub-dimensions in the relationship between digital transformation and job satisfaction can provide firms and managers with a more solid foundation for strategic decision-

making. This discussion provides recommendations on how managers can use digital technology to support work-life balance and improve job satisfaction. Businesses can enhance both job satisfaction and the overall well-being of their employees by effectively harnessing digital technologies to improve work-life balance. To enhance job satisfaction and overall well-being, organizations have the opportunity to leverage digital technology for flexible work arrangements, such as telecommuting and flexible working hours. Additionally, digital tools can improve time management, facilitate effective communication, and promote collaborative teamwork. The study also suggests the importance of exploring the interactions among variables like organizational culture, leadership support, and individual differences that may influence the relationship between digital transformation, work-life balance, and job satisfaction in various industries and cultural contexts.

Despite its limitations in terms of the chronological span and exclusive focus on the banking sector, this study makes a significant contribution to understanding the complex relationship between digitalization, work-life balance, and job satisfaction. Future investigations should prioritize exploring alternative determinants of influence, industry-specific differences, and organizational strategies to promote a harmonious balance between work and personal life, ultimately enhancing overall job satisfaction.

BENEFITS OF INTERNSHIP ACCORDING TO POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION STUDENTS

Oktay ALKUŞ*

Abstract

A step has been taken in higher education towards the specialization of universities. In line with this step, a trend towards internship applications has started in the political science and public administration departments of universities. There is a gap in the literature on studies related to internships in these departments. The present study aims to fill said gap. The purpose of the study is to explore the benefits of internship through the opinions of political science and public administration students. The study was conducted descriptively employing the qualitative research method with a single case design. The participants of the study were identified using the purposive sampling method and typical case sampling. The participants were students of the Department of Political Science and Public Administration, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Aksaray University. The internship program in the department had been recently initiated at the request of the students. Seven students out of a total of ten students who had completed their internship were the participants of the study. Observations, interviews and document analysis were used as data collection tools. Semi-structured interview questions were used in the interviews. The collected data were transferred to the Maxqda 2022 software for coding. Categories were generated based on these codes and themes were identified based on the categories. At the end of the study, the benefits of internship were grouped under two themes. The first theme is "Benefits of internship for students" and the second one is "Benefits of internship for the faculty".

Keywords: Department of Political Science and Public Administration, Student, Internship Training, Benefits of Internship.

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ BÖLÜMÜ STAJ ÖĞRENCİLERİNE GÖRE STAJIN KATKILARI

Öz

Üniversitelerin ihtisaslaşması yönünde yükseköğretimde bir adım atılmıştır. Bu adım doğrultusunda üniversitelerin siyaset bilimi ve kamu yönetimi bölümlerinde staj uygulaması yapılması yönünde bir yöneliş başlamıştır. Bu bölümlerdeki staj konusunda literatürde boşluk bulunmaktadır. Bu araştırma, o boşluğu doldurmaya yöneliktir. Araştırmanın amacı, siyaset bilimi ve kamu yönetimi bölümü öğrencilerinin görüşleriyle staj uygulamasının katkılarını keşfetmektir. Araştırma,

* Dr. Öğr. Üyesi, Oktay Alkuş, Aksaray Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, oktayalkus@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5046-9366>

nitel araştırma yöntemi, tekli durum deseniyle betimsel biçimde yürütülmüştür. Amaçlı örneklem yöntemi tipik durum örneklemesiyle katılımcılar belirlenmiştir. Katılımcılar, Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü öğrencileridir. Bölümdeki staj uygulaması, öğrencilerin isteğine bağlı şekilde yeni başlatılmıştır. Bugüne kadar stajını tamamlamış toplamda on öğrenciden yedi öğrenci, araştırmanın katılımcıları olmuştur. Araştırmada veri toplama araçları olarak gözlem, görüşme ve doküman incelemesi kullanılmıştır. Görüşmelerde yarı yapılandırılmış görüşme sorularıyla veriler toplanmıştır. Toplanan veriler, Maxqda 2022 programına aktarılarak kodlamalar yapılmıştır. Bu kodlardan kategoriler oluşturulmuş ve kategorilerden temalara ulaşılmıştır. Araştırmanın sonucunda stajın katkıları iki temada toplanmıştır. Bu temalardan biri “Stajın öğrencilere katkıları” ve diğeri “Stajın fakülteye katkıları”dır.

Anahtar Kelimeler: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Öğrenci, Staj Eğitimi, Stajın Katkısı.

Introduction

An internship is a learning period that a prospective professional spends working in certain departments of an organization in order to increase their professional knowledge. An intern is a person who engages in an internship. In addition to professional knowledge, internship is the process of learning unwritten rules, procedures, customs, information about professional life, professional structure, professional discipline and professional ethics in an environment where the specific profession is practiced.

Internship is classified into two types in the literature: “Compulsory internship” and “Voluntary internship”. Compulsory internship is considered as a part of the education provided by educational institutions. It is compulsory to complete and subject to grading. The intern's insurance premium is covered by the educational institution where the intern is studying. Voluntary internship does not share the same qualities as compulsory internship and is left to the intern's own will.

There is also the concept of “Voluntary Work”, which is similar to compulsory or voluntary internship, but has certain differences. It is implemented in organizations established to benefit humanity and society. Its main purpose is not training. It is the acquisition of knowledge, skills, experience and behaviour in line with the objectives of organizations known as humanitarian organizations (Dost & Bilgin, 2020, pp. 125-126).

There is also an internship practice known as “Fake internship”, which is not mentioned in the literature and is a specific problem area. This is a type of internship where interns, in agreement with the place of internship, do not complete the required working days to complete their internship or do not even go to the place of internship, and the internship is made to appear as if the internship has been completed on paper by the place of internship. The study conducted by Koçyiğit, Alyavuz, and Bildirici (2011) on this type of

internship revealed that 24% of the interns who were to complete their compulsory internship received fake internship offers from the organizations where they would do their internships (Dost & Bilgin, 2020, p. 131). There is no doubt that this fraudulent form of internship, which only appears to be completed on paper, has no meaning in the literature.

Internship provides various benefits for interns, places of internship and institutions that require internships. The benefits to the intern may include communicating with the staff and customers of the organization (Duran & Dolmacı, 2017, p. 257), experiencing the profession before entering the profession (Yücekaya et al., 2016, p. 235), understanding the realities of the profession that are not covered in textbooks, improving employability, facilitating the transition from school life to professional life, and gaining self-confidence. The benefits to the organization where the internship is done may include finding employable individuals easily, evaluating potential employees in without risk, reducing labour costs (Demir & Demir, 2014, p. 31) and improving employee motivation. As for the benefits that internship provides to the organization, these may include organizing education programs with the feedback received from interns, supplying more competent graduates to the job market, making it easier for graduates to find a job, providing interns with services that cannot be offered during their academic life, and keeping up-to-date with current developments in business life (Dost & Bilgin, 2020, pp. 127-129).

Internship is the period during which interns are introduced to the profession in which they may be employed in the future. In this period, the intern forms their initial opinions about the profession (Pelit & Güçer, 2006, p. 140). Interns find the opportunity to learn about and use the technical tools which they will use in the future to practice their profession (Erden & Gök, 2017, p. 45). They acquire a certain social network related to their profession (Kara & Demir, 2018, p. 102).

Interns gain professional experience through internship (Çiftçi et al., 2013, p. 165). They get to a turning point related to their career choice (Akay & Şittak, 2019, p. 762). They can see whether the profession suits them or not. They can show their internship as a reference in their resume (Olcaç et al., 2015, p. 325). They also develop work ethics and work discipline (İşleyen, 2019, p. 4).

The first place where interns take responsibility in their professional careers is the organizations where they do their internship. Internship contributes to the intern's self-confidence, happiness and sense of professional belonging (Bostancı, 2011, p. 56). The intern achieves personal development through the internship (Çiftçi et al., 2013, p. 173).

Internship is essential for interns to be able to compare theoretical knowledge with practical knowledge and to adapt to business life (Karacan & Karacan, 2004, p. 174). It allows for easier adaptation to business life and provides the opportunity to apply academic competencies in business life

(Kayakuş et al., 2017). In this respect, it is important for the intern to have a mindful internship period. One of the most significant benefits of a mindful internship period is learning the competencies required in business life by experiencing them first hand (Demir & Demir, 2014, p. 31).

It is obvious that internship provides valuable benefits to interns (Yazarkan & Yılmaz, 2016, p. 289) however, there are also some undesired issues experienced by interns during internship. These include the lack of sensitivity regarding the intern's adaptation to the organization and the intern's request for a change of place in the organization (Olcaý et al., 2015, p. 326), the staff at the place of internship not valuing the intern by disregarding the intern (Kaysi & Aydemir, 2018, p. 128), the intern's inability to access sufficient information and documents at the place of internship (Duran & Dolmacı, 2017, p. 265), and the intern's inability to do the internship for a longer period (Uysal & Savaş, 2021, p. 1673).

Recently, there has been a tendency to initiate internship programs in public administration departments of faculties of economic and administrative sciences at universities. Aksaray University's Department of Political Science and Public Administration also started an optional internship program for junior students. For the first time, ten students completed their internship as part of this program. Since this practice is new in public administration education, there is a gap in the literature. The purpose of the present study, which is intended to fill this gap, is to explore the benefits of internship according to the views of the students of the Department of Political Science and Public Administration in Aksaray. A qualitative case design and the descriptive method were used to this end. Seven out of ten students who had completed their internship were the participants of the study. The Maxqda 2020 software was used to analyse the collected data.

1. LITERATURE REVIEW

A review of the literature revealed that there are studies on topics similar to the that of the present study. The first of these studies is a survey on the issues experienced by interns published by Kozak and Okumuş in 1991. In 2011, Bostancı conducted a study on the internships completed by local government program students in municipalities. In 2013, Çiftçi et al. conducted a content analysis of the internships completed by the students of the Office Management and Executive Assistant Training Program based on the example of Atabey Vocational High School.

In 2017, Hora and colleagues on “What do we know about the impact of internships on student outcomes?” reviews the present literature work and current practices. In 2018, Kara and Demir investigated the views of students in the Department of Banking, Finance and Insurance on internship based on the example of Gevaş Vocational High School. Again in 2018, Yalçinkaya and Saydam's study revealed the impact of internship processes on students'

professional expectations. In 2019, İşleyen examined the changes caused by internship on FEAS students at Van Yüzüncü Yıl University.

In 2020, Dost and Bilgin conducted a study to reveal the value of gaining experience through internship in the labour market, to find an answer to the question of whether completing an internship makes it easier to be employed, to determine whether the employment start times of those who completed an internship show significant differences compared to those who did not complete an internship, and to evaluate the opinions of those who completed an internship regarding internship. There are other similar studies and other researchers in the literature on the subject of the present study. Table 1 shows these studies.

Table 1. Studies with Similar Subjects to the Present Study and Their Researchers

Studies with Similar Subjects	Researchers
Master's theses and doctoral dissertations	Afşin (1988), Üte (1990), Dağlı (1991), Tuncer (1993), Aydın (1994), Ayar (1996), Bozkurt (1998), Avşar (1999), Koçer (1999), Balbay (2000), Bizati (2001), Mehmetoğlu (2002), Aydoğan (2002), Korkmaz (2003), Şahin (2004), Öztürk (2004), Gören (2005), Çelik (2005), Turgay (2005), Parlak (2005), Bila (2006), Çelik (2006), Metin (2006), Keskin (2007), Kızıldağ (2007), Sarı (2007), Soltay (2007), Candemir (2010), Demir (2010), Tutan (2010), Türkan (2010), Yener (2011), Hoş (2012), Türkseven (2012), Raştana (2012), Genç (2013), Yazıt (2013), Ekmen (2014), Başçı (2015), Karsli (2015), Soyumgürbüz (2015), Sürme (2015), Çeber (2016), Koçak (2016), Kulaksız (2016), Yortanlı (2016), Alnajjar (2017), Mahmoudi (2017), Uğurlu (2017), Balıkcı (2018), Özkan (2018), Özdemir (2018), Üstün (2018), Bayer (2019), Durmaz (2019), Gedik (2019), Özdemir (2019), Görgülüoğlu (2019), Sertkaya (2019), Yıldırım (2019), Alp (2020), Demir (2020), Dinçer (2020), Bekar (2021), Çekok (2021), Demir (2021), Erden (2021), Kale (2021), Kıyıcı (2021), Süvari (2021), Şen (2021), Takmaz (2021), Usta (2021), Kurnaz (2022).
Articles	Karacan & Karacan (2004), Çetin (2005), Uzay (2005), Pelit & Güçer (2006), Emir et al. (2008), Emir et al. (2010), Güzel (2010), Çetinkaya & Kurşun (2011), Kaplanoğlu (2014), Demir & Demir (2015), Kaya et al. (2015), Olcay et al. (2015), Titrek et al. (2015), Chou et al. (2016), Chou et al. (2017), Ibrahim et al. (2016), Korucu (2016), Mohammed & Rashid (2016), Yazarkan & Yılmaz (2016), Yücekaya et al. (2016), Duran & Dolmacı (2017), Erden & Gök (2017), Karaman et al. (2017), Kayakuş et al. (2017), Kraiem et al. (2017), Olcay et al. (2017), Akay et al. (2018), Akın (2018), Dalkılıç & Ebeoğluligil (2018), Kaysi & Aydemir (2018), Temizkan & Arı (2018), Yıldırım et al. (2018), Akay & Şittak (2019), Çokal et al. (2019), Koçak et al. (2019), Oğuz & Ustasıleyman (2019), Öztürk & Kırac (2019), Arslanbaş (2020), Boyraz (2020), Coşkun & Gürer (2020), İzadpanah et al. (2020), Nalçakan (2020), Kılıç et al. (2021), Koska et al. (2021), Parlak & Atik (2021), Pek (2021), Uysal & Savaş (2021), Yavaş et al. (2021), Aydın & Karasu (2022), Mon et al. (2023).

These studies with a similar subject to the present study note that interns have difficulties in finding an internship and that the wages paid to them are insufficient (Kaplanoğlu, 2014, p. 281). It was found that approximately 83%

of the interns were able to find an internship on their own or with the help of their family members (Türkseven, 2012, p. 122). It was also found that organizations that can be used as places of internship are reluctant to hire interns (Kayakuş et al., 2017, p. 135). It was revealed that interns wanted to receive training that introduces them to the profession before starting their internship (Yazarkan & Yılmaz, 2016, p. 294).

In other studies, it was found that there was a significant difference between the pre-internship period and the post-internship period. It was noted that interns developed self-confidence after the internship and realized the meaning of the department they studied in life (İşleyen, 2019, p. 9). It was revealed that interns expect attention and appreciation from the members of the profession in their place of internship and they want to perform tasks other than routine office activities (Uzay, 2005, p. 78).

Other researchers found that there was no significant difference between the internship experiences of male and female interns. It was concluded that the wishes of both groups were similar in their career choices (Akay & Şittak, 2019, p. 775). No statistically significant difference was found between the opinions of interns about internship training by their gender and the type of business they completed their internship (Olçay et al., 2015, p. 330).

Some other researchers suggested that theoretical courses should be associated with practice that internships should be conducted in a controlled manner and that students who are to do internships should be informed in advance. It was understood that internships enabled interns to make suggestions about which courses they benefited less from and which ones they benefited more from during their internships, which courses should be added or removed from the education plans, or which course topics should be added to or removed from the relevant course's content. It was suggested that the education plans developed based on these suggestions could increase the likelihood of students being employed in the industry after graduation (Çetin, 2005, pp. 167-168). No study investigating the same topic with the present study was found in the literature review

2. RESEARCH METHODOLOGY

In line with the purpose of the study, the qualitative research method was used to reveal the benefits of internship according to the students of the Department of Political Science and Public Administration. For this, permission was obtained from Aksaray University Human Research Ethics Committee with the protocol number 2022/07-13 on 25.10.2022.

2.1. Research Design

The study was conducted using the single case study design, which is a qualitative research approach. Case study design is a qualitative research approach in which a specific situation within a limited time of life is revealed

by processing, thematizing and describing the data collected with the help of data collection tools in detail and in depth (Subaşı & Okumuş, 2017, p. 420). In the case design, a structured situation with defined boundaries is explored by describing it in depth (Merriam, 2018). In this case study, the benefits of internship were identified based on the views of the participants.

2.2. Study Participants

The study included seven students out of ten students who had participated in and completed their internship as part of the newly introduced internship program at the Department of Political Science and Public Administration, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Aksaray University. The participants were selected through typical case sampling, which is one of the purposive sampling methods used in qualitative research design. Typical case sampling is a type of sampling used to show specific, ordinary, normal or average situations (Baltacı, 2018, p. 246). There is no generally accepted criterion for sample size in terms of validity and reliability in qualitative research. Rather than the number of participants, the degree to which the result reflects the object of study determines the validity and reliability of said study (Tutar, 2022, p. 120).

It was aimed with the purposive sampling method that the students who would contribute to the study with their views would reflect different situations. The students were contacted and their voluntary participation was ensured as part of the research process. The data were collected through interviews with the participants. Table 2 provides information about the participants.

Table 2. Personal Information of the Students Participating in the Study

Participant	Gender	Age	Cumulative Grade Point Average (CGPA)	Grade
P1	Female	22	3.32	4
P2	Female	23	3.26	4
P3	Male	26	3.92	4
P4	Female	23	3.23	4
P5	Male	22	3.19	4
P6	Female	21	3.26	4
P7	Female	24	3.13	4

2.2. Data Collection Process

Observations, interviews and document analysis were used as data collection tools. Interview is the activity of understanding the feelings and thoughts of the participants of the study on a certain subject. Its main purpose is to try to understand the participant's point of view. Thus, an attempt is made

to understand the thoughts, attitudes, experiences and intentions of the participants on the subject under investigation (Karataş, 2017, pp. 76-77).

Semi-structured interview questions were asked in the interviews with the participants. The reason for using semi-structured interview questions is to analyse the answers of the participants in depth and to establish cause-effect relationships.

The interview form included questions such as “Why did you want to do an internship?”; “What did you learn during your internship? Can you explain what you gained?”; “Was there any difference between what you learned at school and what you learned at the internship, can you compare them?” and “Are there any courses or subjects that you think should be included in the curriculum during or after your internship, can you discuss them?” The opinions of the participants were collected with the research questions asked. Interviews were conducted with the participants on a previously designated day and time. Each of the participants gave consent for the opinions they expressed in the interview to be used in this research. Aksaray University Ethics Committee also approved the research.

2.2. Data Analysis

The opinions received from the participants were summarized and transferred to the Maxqda 2022 software. Open, axial and selective coding was performed using the software. The codes were identified by using the participants' opinions in the form of sentences. The categories were identified by evaluating the similarities and differences between the codes. The categories were created with an inductive approach. The categories were compared and themes were revealed through holistic review.

Descriptive and contextual analysis was performed with the constant comparison technique in the analysis of the data. Descriptions were frequently made with direct quotations from the participants in order to accurately reflect their views. In the quotations, the same or similar views and similar discourses of the participants were incorporated into the research in line with the purpose of the study.

3. FINDINGS

Internship Guidelines of the Faculty of Economics and Administrative Sciences of Aksaray University defines internship as “Applied works to be carried out by the students within the boundaries of the country in order for them to have work experience to enhance their theoretical knowledge and professional competencies, to familiarize with and experience the principles of functioning and organizational structures of public and private sector organizations, to have preliminary knowledge to help them choose their field of work in the post-graduation period, to learn about their responsibilities, employee-employer relations, organization, production and occupational safety systems in the organizations where they will be employed in the post-

graduation period” (AUFEAS Internship Guidelines, 2023, p. 2). According to the students who completed their internship in compliance with the internship guidelines, the benefits of internship are grouped under two themes. The first theme is “Benefits of internship for students” and the second one is “Benefits of internship for the faculty”.

3.1. Benefits of Internship for Students

The benefits of internship for students fall into six categories as follows:

- 1) Finding opportunities for personal development;
- 2) Taking responsibility;
- 3) Building competence;
- 4) Experiencing the profession;
- 5) Taking a career step;
- 6) Impact on employment.

3.1.1. Finding Opportunities for Personal Development

In the finding opportunities for personal development category, P1 explained that when she started her internship, she was told that she could do her internship in a single department, the municipal police directorate, but when she said that she would like to do her internship in other departments, she was told that they would reconsider the situation after she spent the first week in that department. After stating that in the first week in that department, each and every staff member attended to their own work and that she was not assigned any task. She explained her situation at that time as “I was just standing idle most of the time”. P1 described her situation during the first week saying “I felt a little bit like I was left out”. Continuing her statement, P1 stressed that as of the second week of the internship, she started to see contributions to her personal development and that personal development was an important reason why she wanted to do an internship in the first place. P1 believed that what she learned during the internship will definitely benefit her in one way or another while making decisions about what she wants to do in the future.

P4 stated that one of the reasons why she did the internship was to gain personal experience and that she learned how to communicate effectively during her internship. P2 said that thanks to the internship, she found the opportunity to compare her school life with real life and saw her shortcomings. Similarly, while expressing similar thoughts, P3 emphasized that thanks to the internship, he had the opportunity to meet, talk and chat with the deputy governors at the provincial governorship where he did his internship, and this event was important for him and he considered this as one of the advantages of the internship.

As a student who completed an internship both as part of the Presidential Human Resources Office Career Gate National Internship Program and at a separate institution, P2 believed that there were differences

between these two internships. P2, P5, P6, P7 enjoyed her internship as part of the Presidential Human Resources Office Career Gate National Internship Program more. P4 also stated that if she is accepted for an internship in the Presidential Human Resources Office Career Gate National Internship Program, she would like to do an internship there as well, because she would have the opportunity to get to learn about the profession more since that internship is done in governorships.

In this category, the participants mentioned benefits such as being able to communicate effectively, comparing school life with working life, realizing their own shortcomings, and meeting competent people in their profession. When the participants compared the internship as part of the faculty's program with the internship as part of the Presidential Human Resources Office Career Gate National Internship Program, they liked the latter more.

3.1.2. Taking Responsibility

In the taking responsibility category, P1 reported that she was assigned to the human resources unit in the third week of her internship based on the responsibilities she took in the organization where she did her internship, and that two other students continued their internship in that unit. P5, P6, P7 stated that they had a hard time finding an internship place. P2 said that she had a lot of difficulty in finding a place of internship that the internship taught her to take responsibility, that she realized that no matter what the job is, it requires “doing it right” and thus she learned responsibility.

In this category, P4 explained that she completed his high school education at a vocational high school, that she did an internship while she was in high school and that she realized how useful internship was while she was in high school, therefore, she also wanted to do an internship as part of her higher education and saw it as an opportunity. Moreover, P4 explained that she applied to the Presidential Human Resources Office Career Gate National Internship Program, but she was not approved for an internship there, that she will apply again and seek approval because that internship is a more comprehensive program since it is conducted at governorships.

Similarly, P1 described one of the reasons for doing an internship as “taking responsibility”. She noted that during her internship, a civil servant assigned her the responsibility of transcribing the audio and video recordings of the parliamentary meeting by allocating a computer to her. She transcribed the audio and video recordings of the meeting and transferred the text to a computer and then she and the civil servant prepared a summary of the parliamentary resolution.

P1 also mentioned that a civil servant informed her about the council meeting, that they wrote down the resolutions together based on the requests in the meeting, that they printed them out, had a copy signed by the members attending the meeting and sent them to the directorate, and that this made her happy, describing the time she spent in the clerical office that week as “a

productive and good week”. She said that she and some of the staff members were sent to the archive where the personnel files were kept, and they organized the archive by sorting and rearranging a room full of files on dirty shelves. She adds that she was given at least the filing tasks so that she would not be idle during her internship, but she was not instructed about the functioning of the department, she was also given the responsibility of figuring out which documents belonged to which files, and removing documents from old files and putting them into new files.

In addition, P1, P5, P6, P7 noted that after the internship, they were glad to have done such an internship. P1 said that the staff helped her a lot, only a few staff members in a few units could not help her because they were too busy with their own work. P1 stated that the staff who tried to help her assumed that she, as a student doing her internship, knew what they were telling her, and that she had to make a greater effort to learn more, and that the staff, seeing her effort, helped her more. In this regard, P1 believed that it would be more helpful if the staff trying to help would explain each aspect of the subject in detail and one by one.

In this category, the students felt that they benefited from taking on various responsibilities in their place of internship and fulfilling these responsibilities.

3.1.3. Building Competence

In the building competence category P5, P6, P7 as well as P4 have the same opinion. P4 expressed her opinion that the internship contributed to her knowledge, skills, experience and conduct by saying, “I continued the internship because I thought it was for my own benefit. What we learned at school and how things work at my place of internship were not the same; for example, there was favouritism. She gives an example of this situation by explaining that when someone whom a staff member knows comes to receive a service, that staff member takes care of it immediately by making phone calls to certain people within the organization, whereas when someone whom that staff member does not know comes to receive the same service, that staff member does not provide the necessary information to that person, and she expressed how that staff member serves that person by saying, “They are forced to go back and forth for hours, and staff members do not give the necessary information”.

P3 said, “I was actually in the provincial clerical office, they originally assigned me to the human resources department, but I went to the accounting department, I went to the record office, I was constantly going back and forth asking for work, I did a lot of work in this way”. He stated that in the record office, he learned how to figure out which documents would be sent to the governor and which to the deputy governor through the system and how to send them.

P3 also said that during his internship, he first learned how personnel files were prepared in the archive, how leave procedures were performed, how they were recorded in the system, and how they were filed. He said that it caught his attention that these records were made in three different ways, both in the system, in an excel file and in the personnel file, and he described his experience as “They always make certain of things, they are always on the safe side”. He explained that he saw how personnel travel allowances were processed, worked on preparing indexes for archive files, learned how to enter wage adjustments and clothing allowances into the system, and assisted with their processing.

P2 explained that in the first two days after she was accepted for the internship, she was introduced to the departments of the municipality, she met the deputy mayor, the mayor directed her to do her internship in the human resources management department and told her that she could observe any department she wished in order to see how each department functioned.

In the clerical office, which was one of the departments she was assigned to as an intern, P2 said that she was not shown classified correspondences, but that it was in this department that she learned how citizens could submit their complaints to the municipality through petitions. She explained that she learned how the leaves of the staff members were recorded in the system, that the wage of each staff member was calculated differently in the accounting department, that she was not allowed to perform certain tasks in some departments of the municipality, but that she was allowed to watch the tasks being performed and that she was given answers to the questions she asked.

“I realized that the municipality staff did not do their jobs according to the legislation,” said P2, adding that some tasks were not performed as they were taught at school, and that when she asked why they were not performed as they were supposed to be performed as she had learned at the faculty, she was often told that the rules were sometimes “stretched” due to the difference between theory and practice.

In addition to this internship, P2 said that she also did a 20-working day internship at the provincial governorship as part of the Presidential Human Resources Office Career Gate National Internship Program, and points out that her internship there was more productive. P2 said about her internship at the provincial governorship: “It was more productive there. I felt that I belonged there more. I was able to personally observe the units and departments and I was able to feel that I belonged there more.” K5, K6 and K7 evaluated their internships in the Presidential Human Resources Office Career Door National Internship Program as unproductive.

P2 explained that she had the opportunity to speak with the governor, they even assigned her as a secretary to the deputy governor and told her, “You are studying in this field, try it out, get a feel of the place, let's see if you are fit for it, is your soul fit for it, is your conscience fit for it”, and underlines that she was very satisfied with her experience there.

P2 emphasized that she wishes to be able to pursue her studies properly and to be productive when she becomes a civil servant in the future. She pointed out that in the places where she did her internship, she observed that the staff members did their jobs because they were required to do so, just to get by, in a sense, as a matter of conscience.

Based on these opinions, we can conclude that students who did an internship found the opportunity to add knowledge, skills, experience and conduct which cannot be acquired through the courses given at the faculty, but they must possess, to their competencies through internship.

In this category, the participants mentioned that realizing what they learned at school and what they observed in their place of internship were different, the knowledge, skills and experiences they acquired about the functioning of the institutions where they did their internship, learning to use the technological systems used by the institution in the service provision, understanding how accounting records are kept, and observing the conduct of the staff in service provision increased their competence level.

3.1.4. Experiencing the Profession

Concerning the experiencing the profession category, P1 considered one of the reasons why she was inclined to do an internship as experiencing the profession in real life. She explained that she chose to do an internship in order to see and learn the work done in different departments and units in the institution where she did her internship, to realize her own potential, to think about what she experienced in the internship environment in order to decide what she wants to do in future.

P2 stated that she chose to do an internship with the idea that the internship would contribute to her ideal of doing her job properly, and that during her internship, she experienced things that she did not and could not experience in school, and said, “I realized that it is not as easy as just writing what is in the textbook and passing the exam and sitting at a desk, listening lectures. The internship was very helpful for me. I realized that I can do it when I start working in the future.” P3 also stated that he decided to do an internship to see whether he was ready for the job and that he would like to do an internship at a private company in addition to his internship at a public institution.

In this category, P4 stated that while one of the staff members who is authorized and tasked to do a job provides the expected service to people, another who is authorized and tasked to do the same job avoids work as much as possible, that this is unfair and that this is not checked and supervised by superiors. She believed that there are deficiencies and disruptions in the services provided to the public because the relations between the staff and the functioning of the institution are not properly structured.

P4 expressed her opinion that the requests of the staff members to streamline the work are not taken into consideration by their superiors with

the sentences “They do not pay much attention to what the staff member said” and “They generally do not value what the lower-level units say too much”.

In addition, P4 explained that during her internship, managers did not or could not supervise the staff, which led to problems, and that in superior-subordinate relations, superiors gave some of the work that they could do themselves to their subordinates, and that staff members tended to leave some of the tasks to each other. While stating that some units do not provide solutions for the problems of citizens, she described the situation she observed about the performance of tasks by saying “They usually do things in a sloppy manner”. For this reason, P4 considered the lack of communication during the performance of the job as an important problem and suggested that the senior manager should hold a meeting with each unit at least once a month to solve this problem.

P5, P6, P7 agree with other participants about the category of experiencing the profession. In this category, students stated that they had the opportunity to experience the profession in real life, realize their potential in the profession, form an idea about which profession to choose, acquire some of the professional knowledge that cannot be acquired at school, and observe the professional relations among the members of the profession.

3.1.5. Taking a Career Step

In the taking a career step category, P4 stated that one of her reasons for doing an internship was that she wanted her internship to be included in her resume. P1 described one of the reasons for choosing to do an internship as taking a career step by saying “I thought that internship would be a small simulation of my career”. In this context, she underlines that she wanted to do an internship because she believed that internship would provide a great advantage for her career in working life.

P2 thinks that an internship can help the intern to figure out whether they are suited for the profession or not. She believed that the internship would enable her to make accurate decisions about which elective courses her department at the faculty offers she should choose for her career planning.

P3 pointed out that the internship provided him with an opportunity to see whether he would be able to work in the public sector. He noted that during the internship, he observed that the provision of services was always based on legislation, and that sometimes it was as if there was such a law, and that this situation should be taken into account and necessary courses should be included in the curriculum of his department at the faculty. In his opinion, by choosing the elective courses that are considered necessary, one can graduate better equipped and progress in one's desired career plan. According to P3, there are many elective courses at the school, but it is not possible to choose most of these courses because they are not open for selection and he felt this shortcoming during his internship.

Concerning taking a career step, “Doing an internship is a really important advantage to gain work experience” according to P1. Being aware of this advantage, she stated without hesitation that she would do another internship if she had the opportunity, even after completing a two-week internship at the district governorship and an additional two-week internship at the provincial governorship. “It was really nice to see different environments, to see institutions, it was really nice, I had good experiences,” said P1, emphasizing her satisfaction by stating that she would do an internship again if she could. Similar to P1, P2 is also glad that she did her internship. P2 said, “I am very glad that I did it, it was a good thing that I did it.” She also stated that she was able to see her shortcomings and realized what she needed to do.

In addition, P1 pointed out that what she learned during her internship contributed to her life, even if not to her career. For example, she stated that if she had a job related to the organization where she did her internship, she would have learned how to do that job in that organization. She underlines that she did her internship as part of both the Presidential Human Resources Office Career Gateway National Internship Program and the faculty's internship program, but they were very different from each other; therefore, it would be useful to do both internships.

In the category of taking a career step, P5, P6 and P7 have the same opinion as other participants. In this category, the participants stated that they intended to add the internship to their resumes, that they considered the internship as a simulation of their career in the profession, that the courses in the curriculum related to their future careers would affect their course selection, and that they gained a perspective to graduate from the faculty better equipped.

3.1.6. Impact on Employment

In the impact on employment category, P3 stated that experience is important for employment, that completing an internship is an important way to gain experience during one's school life, and that he thinks that the internship he completed will contribute to deciding the institution where he wants to be employed. He stated that thanks to the internship, he both experienced the institution where he could be employed and gained insights about his own situation from the perspective of the staff of the institution during the internship. With a similar approach, P1 stated that the internship has great value for students in terms of understanding how things work in business life.

In this category, after saying that she noticed that some of the staff in the municipal institution were employed even though they were primary and secondary school graduates because they were relatives of martyrs, and that she did not find this situation upsetting, and that she witnessed that there were staff in the institution who really did their job properly with the competence

they had, and she provides an assessment of the employment situation at the institution where she did her internship by saying “I saw that there were staff members who were not in the position they were in because of the education they had received or the diploma they had.”

On the same subject, P1 contemplatively explained that during her internship, she saw that the staff of the institution were mostly distance education graduates and that she learned that such staff members, after becoming civil servants, continued their education and training while doing their jobs and graduated from distance education undergraduate programs.

In the impact on employment category, P5, P6 and P7 agree with other participants. In this category, the participants noted that the internship played an important role in gaining experience for employment, was useful in determining the institutions where they could be employed, made them aware of the competencies of those employed in the profession and helped them understand their status in the profession.

3.2. Benefits of Internship for Faculty

The benefits of internship for faculty fall into two categories: “Benefits of internship for the department” and “Benefits of internship for the internship guidelines”.

3.2.1. Benefits of Internship for the Department

Concerning the benefits of internship for the department, P2 said that she first applied to the district governorship to do her internship, but because she was asked implicit questions about her political leaning, she decided not to do her internship there and instead applied to the municipality. She explained that the municipality accepted her for an internship upon her application, but she was told that there was no department in the municipality where she could work in her field of study. In response to this statement from the municipality, P2 said that the municipality accepted her for an internship based on her insistence and determination to do an internship and after she told the official who would admit her for an internship at the municipality that she had taken local governments and public personnel management courses in her department at the faculty.

P1 said that in the institution where she did her internship, the staff were very busy due to their workload and each staff member worked very intensively. For this reason, P1 suggested that a unit should be established in such institutions to attend and provide guidance to students who are there to do their internships. In her opinion, such a unit would allow students to have more productive internships.

As one of her opinions at the end of her internship, P2 said, “I would definitely like to take a course on communication and understanding people as part of my studies.” P2 believed that such a course should be taught at school. She stated that during her internship, she noticed that there were

problems in communication between the municipality staff and the public, and for this reason, she suggested that a course such as “Public Relations” should be taught as a compulsory course at school. Also, K5 and K6 suggested that a course such as “Protocol Management” and “Correspondence Techniques” should be added to the department lesson plan.

P2 emphasized that at the time of her internship application, the human resources manager of the institution told her “You cannot do an internship here, you are not suited for this place, you can just stop by once in a while”, but when she told them “That is not acceptable, I want to do my internship properly” and when the human resources manager saw her determination, she was able to start her internship. P2 summarizes the significance of what she learned during her internship with the sentence “Not everything can be learned from textbooks, you have to go and breathe the air of that place, you have to be in that environment, and you have to learn how things work.” With this opinion, P2 supports the idea that it is absolutely necessary to provide internship opportunities for students of the department. On the other hand, P2 said “It was not a perfect internship, there were some shortcomings”. Similarly, K2 strongly recommends doing an internship to her friends by saying “I would definitely want them to see that environment”.

P3 noted that during his internship, he noticed that most of the civil servants there did not know their rights under the Law No. 657 on Civil Servants. In his opinion, what is taught in the accounting courses he had taken at school has nothing to do with the accounting practices of the institution where he did his internship. For this reason, he believed that a course such as “Public Accounting”, which explains the accounting practices in public institutions, should be included in the curriculum of the department he is studying. Similarly, as an intern, P1 suggested that “a course on correspondence techniques should be included” in the curriculum of her department.

In one of the statements, she used to explain her views, P4 said, “We don an internship as an applied program, I think we should take it as a course” and suggested that theoretical information about the internship should be given before doing the internship. In her opinion, “It should be explained in that course how to establish a good relationship, how to communicate and how to provide services” and students who will do an internship should have taken said course or another similar course related to communication and public relations. P4 also pointed out that students who will do an internship should be told what rights citizens have in relation to the services provided by the institution in which students will do their internship.

Again, P4 pointed out with the sentence “Most people did not show up for the internship” that some students from various departments of other universities in the institution where she did her internship faked their internships, since there was an attendance requirement. In addition, P4 underlines that during the internship, their department at the faculty should be in constant communication with the place of internship.

In this category, the participants provided feedback on the difficulties in finding a place for internship, the need to establish a unit in places of internship that will be in constant communication with the interns and the faculty, the need to add courses on communication, public relations, public accounting, correspondence techniques, theoretical internship to the department's curriculum, making internship compulsory in the department, and providing detailed information to students about the services offered in their place of internship.

3.2.2. Benefits of Internship for the Internship Guidelines

According to P3, the faculty's internship guidelines stipulate that the internship report must be written according to the template provided by the faculty's internship committee, but there is no such template provided by the faculty's internship committee. For this reason, after completing her internship, P3 had difficulties with how the report must be written. She said that she solved this problem on her own by using templates provided by other universities. P3 pointed out that in order to overcome this problem, a certain "sample internship report" template should be prepared and included in the guidelines.

On the other hand, P3 stated that according to the internship rules of the faculty, the internship file must be submitted to the faculty within 3 days after the end of the internship and this "3-day period" is very short. P3 expressed that he had difficulty in submitting the internship file to the faculty in this short period of time, and therefore this period should be extended in order to prevent other students from experiencing the same difficulty in the future. P3 suggested that this period should be at least "7 days". On the same issue, P4 emphasized that the internship rules stipulate that the letter of commencement of the internship must be submitted to the faculty "within 3 days", but there is no indication of how the document in question should be delivered to the faculty. Again, P4 stated that there is no information on how to write the internship report in the guidelines.

According to P1, the current internship period of 20 working days is too short. It is not possible to observe every unit in the relevant institution or organization and understand its functioning during the internship. Similarly, P4 did an internship for 20 working days and thinks that this period is not enough for an internship. With the sentence "There were areas of improvement for me", P4 emphasized again that the internship period of 20 working days was not sufficient for her. P2 also underlines the shortness of the internship period. "I would definitely want the internship to be longer than 20 working days", P2 pointed out that 20 working days is a short period of time and suggested that the internship should be at least 30 working days. K6 and K7 also have the same opinion.

The current internship guidelines do not allow students of the faculty to do hybrid internships. According to P3, considering the benefits of internship

for students, it would be reasonable and fitting for the faculty to allow hybrid internships with an amendment to be made in the guidelines. In this sense, P3 explained in a sad and contemplative manner that while he had the opportunity to do such a hybrid internship, he could not do the internship in question because he was not allowed to do it since there was no provision in the guidelines for such permission, whereas if he had done the internship in question, he could have been employed in that organization as soon as he graduated, but he missed that opportunity. Similarly, P4 expressed her wish that this type of internship should be allowed in the guidelines in the future, saying “I would like hybrid internship to be possible”.

After pointing out that the requirement in the internship guidelines that the internship must be done in the third year is appropriate because the internship would not be productive in the fourth year with the stress of the final exams, P4 suggested that the duration of the internship should be increased. Furthermore, according to P4, it should be possible to do the internship in the first, second and third years during the summer vacation for periods of twenty days each. In this regard, P2, who stated that the internship should be done in the second year, said, “I would not have wanted to do the internship in my last year, I would definitely not want that.” P2 suggested that the guidelines should be amended so that internship can be done in first, second and third year, and not the fourth year. According to P1, if internship could be done in every year, students would be able to plan their careers more accurately.

Stating that she wrote a graduation thesis and did an internship at the same time, P2 said, “If I had to choose between a graduation thesis and an internship, I would choose the internship” and strongly recommends that internships be made compulsory. “I wish it was compulsory, I wish the school had forced me to do an internship,” said P2, suggesting that the internship, which is “optional” according to the internship guidelines, should be “compulsory”.

In this category, as the benefits of internship for the faculty's internship guidelines, the participants suggested adding an internship report template to the internship guidelines, increasing the time period for the internship file to be submitted to the faculty from 3 days to 7 days, and adding a provision to the internship guidelines on how to submit the internship file to the faculty, increasing the internship period from 20 to 30 working days, introducing a rule of twenty days of internship during the summer vacation in all years except the fourth year, allowing hybrid internships in the internship guidelines, and requiring each student to do at least one internship in the guidelines.

Conclusion

In the present study, the benefits of internship were revealed in two themes according to the opinions of the students of the Political Science and

Public Administration Department who completed their internship. The first theme is “Benefits of internship for students” and the second one is “Benefits of internship for the faculty”.

The benefits of internship for students fell into six categories as follows: “Finding opportunities for personal development”, “Taking responsibility”, “Building competence”, “Experiencing the profession”, “Taking a career step” and “Impact on employment”.

In the finding opportunities for personal development category, the participants mentioned benefits such as being able to communicate effectively, comparing school life with working life, realizing their own shortcomings, and meeting competent people in their profession. When the participants compared the internship as part of the faculty's program with the internship as part of the Presidential Human Resources Office Career Gate National Internship Program, they liked the latter more.

In the taking responsibility category, the students felt that they benefited from taking on various responsibilities in their place of internship and fulfilling these responsibilities. In the building competence category, the participants mentioned that realizing what they learned at school and what they observed in their place of internship were different, the knowledge, skills and experiences they acquired about the functioning of the institutions where they did their internship, learning to use the technological systems used by the institution in the service provision, understanding how accounting records are kept, and observing the conduct of the staff in service provision increased their competence level.

In the experiencing the profession category, students stated that they had the opportunity to experience the profession in real life, realize their potential in the profession, form an idea about which profession to choose, acquire some of the professional knowledge that cannot be acquired at school, and observe the professional relations among the members of the profession.

In the taking a career step category, the participants stated that they intended to add the internship to their resumes, that they considered the internship as a simulation of their career in the profession, that the courses in the curriculum related to their future careers would affect their course selection, and that they gained a perspective to graduate from the faculty better equipped.

In the impact on employment category, the participants noted that the internship played an important role in gaining experience for employment, was useful in determining the institutions where they could be employed, made them aware of the competencies of those employed in the profession and helped them understand their status in the profession.

There were two categories under the theme of the benefits of internship for the faculty: the benefits of internship for the department and the benefits of internship for the internship guidelines. As the benefits of internship for the department, the participants provided feedback on the difficulties in finding a place for internship, the need to establish a unit in places of internship that

will be in constant communication with the interns and the faculty, the need to add courses on communication, public relations, public accounting, correspondence techniques, theoretical internship to the department's curriculum, making internship compulsory in the department, and providing detailed information to students about the services offered in their place of internship.

As the benefits of internship for the faculty's internship guidelines, the participants suggested adding an internship report template to the internship guidelines, increasing the time period for the internship file to be submitted to the faculty from 3 days to 7 days, and adding a provision to the internship guidelines on how to submit the internship file to the faculty, increasing the internship period from 20 to 30 working days, introducing a rule of twenty days of internship during the summer vacation in all years except the fourth year, allowing hybrid internships in the internship guidelines, and requiring each student to do at least one internship in the guidelines.

Instead of making internships compulsory and requiring internships during the summer vacation of each year, it would be appropriate to introduce the requirement of a 30-work day compulsory internship once during the summer vacation of any of year except the fourth year.

Considering all these benefits, it is understood that institutions seem to be reluctant to accept interns, but on the other hand, students are quite satisfied with their internships. Given the high satisfaction of the students with their internships, directing students to voluntary work is also an option.

On the other hand, internship protocols should be signed between organizations that will accept students for internship and the educational institution, and students should be required to do their internships in organizations with the signed an internship protocol. Institutions and organizations that will open their doors to interns can announce this on their websites and provide opportunities for students looking for internships. Organizations can also prepare a program for students and publish this program on the internet.

Finally, a comparison of the results of the study with the literature shows that the findings of the study are consistent with publications by Karacan & Karacan (2004), Pelit & Güçer (2006), Bostancı (2011), Çiftçi et al. (2013), Demir & Demir (2014), Olcay et al. (2015), Yazarkan & Yılmaz (2016), Erden & Gök (2017), Kayakuş et al. (2017), Kara & Demir (2018), İşleyen (2019) ve Akay & Şittak (2019). It can be suggested that future studies on the difficulties and problems experienced by political science and public administration students during internships will contribute to filling the gap in the literature.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Oktay Alkuş: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval. / Ethics committee approval (25.10.2022 / 2022/07-13) was obtained from Aksaray University Human Studies Ethics Committee for the purpose of carrying out this study approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Oktay Alkuş: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir. / Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, Aksaray Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan izin alınmıştır (25.10.2022 / 2022/07-13) alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Önerilen Atıf: Alkuş, O. (2024). Benefits of internship according to political science and public administration students. *Akademik Hassasiyetler*, 11(24), 400-424. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1384740>

References

- Akay, B. & Şıttak, S. (2019). Staj deneyiminin kariyer seçimine etkisi: Trakya Bölgesi'ndeki turizm öğrencilerine yönelik bir araştırma. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 757-784. <https://doi.org/10.26466/opus.533956>
- AÜİİBF Staj Yönergesi. (2023, May 9). *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi staj yönergesi* madde 3/j. Retrieved on 2023, September 1 from <https://iibf.aksaray.edu.tr/dosya/444a3a36-3e82-436d-b574-ca5967a0840d.pdf>
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 231-274.
- Bostancı, S. (2011). Yerel yönetimler programı öğrencilerinin belediye stajları üzerine bir inceleme. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 55-64.
- Chou C. M., Shen C. H. & Hsiao H. C. (2016). Tertiary students' entrepreneurial ability of entrepreneurship-embedded internship program in education service industry, *International Journal of Psychology and Educational Studie*, 3(3), 1-8.
- Chou C. M., Shen C. H., Hsiao H. C., Shen T. C. & Tsen Y. J. (2017). Assessment indicators of tertiary student of internship programs adjust

- industry 4.0, *International Journal of Psychology and Educational Studies*, 4(2), 24-33.
- Çetin, Ş. (2005). Öğrenci stajlarında yararlanılan dersler üzerine ampirik bir değerlendirme: Mersin Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 153-169.
- Çiftçi, M., Kıyıcı, G. Ö. & Cevher, E. (2013). Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı Programı öğrencilerinin stajlarının içerik analizi ile incelenmesi: Atabey MYO örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Büro Yönetimi Özel Sayısı), 165-174.
- Demir, M. & Demir, Ş. Ş. (2014). Turizm işletmelerinde yöneticilerin mesleki staj ve stajyerleri değerlendirmesi. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, 18-33.
- Dost, Z. D. & Bilgin, K. U. (2020). Gençlerin işgücü piyasasına geçişinde deneyim ve staj etkisi. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 1(Özel Sayı), 119-153.
- Duran, Y. & Dolmacı, N. (2017). Ön lisans düzeyinde öğrenim gören öğrencilerin zorunlu staj uygulamasına ilişkin görüşleri, sorunları ve çözüm önerileri Isparta Meslek Yüksekokulu örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(21), 254-267. <https://doi.org/10.20875/makusobed.316226>
- Erden, A. & Gök, G. (2017). S.Ü.S.B.M.Y. Büro yönetimi yönetici asistanlığı öğrencilerinin staj yaptıkları büroların ergonomik açısından değerlendirilmesi. *Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges)*, 7(2), 44-51.
- Hora, M. T., Wolfgram M. & Thompson, S. (2017). *What do we know about the impact of internships on student outcomes?* RESEARCH BRIEF #2 Centre for Research on College to Workforce Transitions. (CCWT) and University of Wisconsin-Madison Wisconsin Center for Education Research.
- Ibrahim M. A., Shaker M. H., Sulaiman S., Aziz A. A., Ghaffar N. S. & Yusup M. H. (2016). The integration of naqlı and aqlı knowledge in curriculum at universiti sains Islam Malaysia: The study on student's internship organizations in Kelantan, Malaysia, *International E-Journal of Advances in Social Sciences*, 2(5), 376-383.
- İşleyen, Ş. (2019). Stajın İİBF öğrencileri üzerinde meydana getirdiği değişim - Van YYÜ uygulaması. *Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, 3(8), 1-10.
- Kaplanoğlu, E. (2014). Muhasebe stajyerlerinin meslek mensuplarından ve meslek örgütlerinden beklentileri: Manisa ili araştırması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(4), 265-284.

- Kara, M. & Demir, E. (2018). Finans, bankacılık ve sigortacılık bölümü öğrencilerinin staja bakış açıları üzerine bir araştırma: Gevaş Meslek Yüksekokulu örneği. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2, 99-114.
- Karacan, S. & Karacan, E. (2004). Meslek yüksekokullarında (MYO) yapılan staj uygulamalarına ilişkin bir araştırma: kalite ve verimlilik için iş yerleri - MYO işbirliğinin gereği. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, 168-184.
- Karataş, Z. (2017). Sosyal bilim araştırmalarında paradigma değişimi: nitel yaklaşımın yükselişi. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 68-86.
- Kayakuş, M., Terzioğlu, M. & İçmen, M. (2017). Meslek yüksekokulu öğrencilerinin isteğe bağlı stajlarında karşılaştıkları sorunlar. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(21), 131-136. <https://doi.org/10.20875/makusobed.306875>
- Kaysi, F. & Aydemir, E. (2018). Meslek yüksekokulu öğrencilerinin stajlarda karşılaştıkları sorunların değerlendirilmesi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 119-133.
- Koçyiğit, Ö. & Alyavuz, B. (2011). İnşaat mühendisliği eğitiminde staj. *İnşaat Mühendisliği 2. Sempozyumu*, 235-246. Muğla, Turkey.
- Kozak, M. A. & Okumuş, F. (1991). Stajyer öğrenci sorunları ve bu konuda bir anket çalışması. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 32-33.
- Kraiem A. M., Amri C., El Mhamdi S., Bousriha A., Haj Salem N. & Khalfallah T. (2017). Evaluation of student's competencies on social medicine internship with the objective structured clinical examination method. *International Journal of Educational Research Review*, 2(2), 21-33.
- Kurnaz S.S. (2022). *Türkiye'de staj uygulamaları ve üniversite öğrencileri üzerindeki etkileri: Staj seferberliği projesi* [master thesis]. Çanakkale Onsekiz Mart University.
- Merriam, S. B. (2018). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber* (Çev. Selehattin T.). Ankara: Nobel Yayınları.
- Mohammed A. A. & Rashid B. (2016). The moderating influence of internship program on the relationship between undergraduates' perception and their intention to join tourism and hospitality industry: a theoretical model, *International Review of Management and Marketing*, 6(2), 317-321.
- Mon P. Y., Ueno S., Suzuki G., Karasawa N., Horikawa K., Nishikawa M., Awaji M. & Isonishi T. (2023) A comprehensive evaluation of an internship program: a 360-degree review involving students, host organization supervisors, and faculty Members, *The Eurasia Proceedings of Educational & Social Sciences (EPESS)*, 33, 47-55.

- Olcaý, A., Yıldırım, İ. & Sürme, M. (2015). Turizm eğitimi alan öğrencilerin staj eğitimi hakkında görüşleri: Gaziantep ili örneği. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 3, 324-334.
- Pelit, E. & Güçer, E. (2006). Turizm alanında öğretmenlik eğitimi alan öğrencilerin turizm işletmelerinde yaptıkları stajları değerlendirmeleri üzerine bir araştırma. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 139-164.
- Subaşı, M. & Okumuş, K. (2017). Bir araştırma yöntemi olarak durum çalışması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 419-426.
- Tutar, H. (2022). Nitel araştırmalarda geçerlilik ve güvenilirlik: bir model önerisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 117-140.
- Türkseven, E. (2012). *Turizm eğitiminde yaşanan staj sorunları: lisans öğrencilerinin görüşlerine yönelik bir araştırma* [master thesis]. Sakarya University.
- Uysal, B. Ç. B. & Savaş, P. (2021). Türkiye 'de İngilizce öğretmenliği bölümü staj uygulamalarının zorluklarına genel bakış: 2004-2019 arası araştırmalarda bir meta sentez çalışması. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22, 1669-1712. <https://doi.org/10.17679/inuefd.886731>
- Uzay, Ş. (2005). Muhasebe meslek stajyerlerinin sorunları ve beklentileri: bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 25, 70-78.
- Yalçınkaya, B. & Saydam, V. (2018). Staj süreçlerinin öğrencilerin mesleki beklentilerine etkisi: Marmara üniversitesi bilgi ve belge yönetimi bölümü üzerine bir inceleme. *Arşiv Dünyası*, 20, 1-20.
- Yazarkan, H. & Yılmaz, Z. (2016). Muhasebe stajyerlerinin staj eğitiminde karşılaştıkları sorunlar ve beklentileri: TR90 bölgesinde bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(2), 285-302.
- Yıldırım, G., Kara, R., Çolak, F. & Aksu, H. F. (2018). Sosyal bilimler önlisans programlarında stajın faydalarının ve öneminin anket yöntemiyle incelenmesi; Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu örneği. *Mesleki Bilimler Dergisi (MBD)*, 7(2), 254-265.
- Yücekaya, P., Gürol, P. & Kara, K. (2016). Lojistik bölümü öğrencilerinin staj yeri seçiminin analitik hiyerarşi prosesi (AHP) yardımıyla tespit edilmesi. *Journal of Life Economics*, 3(4), 235-254.

YAKIN KAYBINDA YAS SÜRECİNİN BAŞA ÇIKMA VE BİLİŞSEL ÇARPITIMLAR BAĞLAMINDA İNCELENMESİ*

Muhammet Enes KAYA** & Filiz KUMOVA***

Öz

Bir yakının ölüm sebebiyle kaybedilmesi, insan hayatı için en acı verici deneyimlerden biri olmakla birlikte hayatın normal akışında yaşanabilecek doğal bir gerçekliktir. Normal ve beklenebilir olmasının yanında fazlasıyla zorlayıcı olması, yakın kaybını farklı dinamiklerle karmaşık hale getirmekte ve birçok yaşam alanında kayıp etkisinin ilişkili faktörlerle incelenmesini gerekli kılmaktadır. Genellikle yakın kaybını takiben ortaya çıkan ve her insan için parmak izi kadar biricik olan yas sürecinin; kayıp yaşayan kişinin bilişsel, duygusal, davranışsal, sosyal değişimleri ve tepkileriyle birlikte kişinin içerisinde bulunduğu ve kaybın yaşandığı sosyokültürel bağlam açısından incelenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, kayıp yaşayan kişilerin yas sürecinde hangi başa çıkma yöntemlerini kullandığının ve ne gibi bilişsel değişimler yaşadığının anlaşılması da incelemeye değer görülmektedir. Bu derleme çalışmasında da kayıp, yas, başa çıkma ve bilişsel çarpıtma kavramlarına; literatürdeki mevcut bilgiler ışığında açıklamalar getirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma aracılığıyla kişinin yakın kaybıyla nasıl başa çıktığının açıklanabilmesi ve gözlemlenen bilişsel çarpıtımaların yas sürecinde yaşanan bilişsel değişimler üzerinden incelenmesi, konunun ilgilisi uzmanlar ve araştırmacılarla birlikte kendi yas sürecini anlamaya çalışan kayıp yaşamış kişilere de fayda sağlayabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kayıp, Yakın Kaybı, Yas, Başa Çıkma, Bilişsel Çarpıtma.

INVESTIGATION OF THE GRIEF PROCESS IN THE BEREAVEMENT IN THE CONTEXT OF COPING AND COGNITIVE DISTORTIONS

Abstract

Losing a loved one due to death is one of the most painful experiences in human life, but it is a natural reality that can be encountered in the normal course of life. While it is a normal and expected part of life, it presents significant challenges, adding complexity to the grieving process with various dynamics. This complexity necessitates the examination of the impact of loss in various aspects of life, taking into

*Bu makale birinci yazarın doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

**Arş. Gör., İstanbul Beykent Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, eneskaya@beykent.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7808-6583>

***Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Psikoloji Bölümü, fkumova@fsm.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8420-629X>

account related factors. The grief process, which typically follows a loss and is as unique as a fingerprint for each person, underscores the importance of studying the cognitive, emotional, behavioral, and social changes and reactions of individuals who have experienced loss. It is also crucial to consider the sociocultural context in which the person is situated and where the loss occurred. From this perspective, it is valuable to explore the coping mechanisms employed by individuals who have experienced loss and the cognitive changes they undergo during the grief process. This review study aims to delve into the concepts of loss, grief, coping, and cognitive distortion, offering insights based on existing literature. By doing so, this study seeks to elucidate how individuals cope with bereavement and shed light on observed cognitive distortions stemming from the cognitive changes experienced during the grief process. This information can be beneficial for experts, researchers, and individuals who have experienced loss, aiding them in comprehending their own grief journeys.

Keywords: *Loss, Bereavement, Grief, Coping, Cognitive Distortions.*

Giriş

Her insan yaşamı boyunca çeşitli deneyimler yaşar ve farklı problem durumlarıyla karşı karşıya kalır. Yaşamın farklı alanlarında elde edilen kazanımlarla birlikte kayıp olgusuyla da bir yaşam gerçeği olarak sıklıkla yüzleşilir. Çok farklı kayıp türlerinden bahsedilebilse de kişide bıraktığı etkileri, hayatın akışında sebep olduğu büyük değişiklikler, duygusal ve sosyal açıdan sebep olduğu diğer kayıplar (Holland, 2008), klinik açıdan taşıdığı riskler, yüklenen korku dolu anlamlar ve en önemlisi geri dönüşsüz ve kaçınılmaz bir kayıp olması sebebiyle ölüm, kayıplar içerisinde farklı bir başlık olarak değerlendirilir (Okyayuz, 1995). İnsan yaşamında ölümün yerine dair ilgi de yüzyıllardır devam etmiş ve farklı coğrafyalarda, farklı kültür ve toplumlarda ölüm olgusu çeşitli açılardan ele alınmıştır. Eski çağ medeniyetlerinin metinlerinde, farklı milletlerin destanlarında ve kadim kültürlerle ait sözlü geleneklerde ölüme ve ölüm farkındalığına dair temalar işlenmiş, ölümün uyandırdığı güçlü duygular çeşitli şekillerde ifade edilmiştir (Kastenbaum ve Costa Jr, 1977; Lehto ve Stein, 2009).

Yakın kaybı (bereavement) şeklinde kavramsallaştırılan ve sevilen ya da önemli görülen birinin ölümüne bağlı olarak yaşanan hemen her kayıpta, 3 anahtar bileşenden söz edilebilir (Corr ve Coolican, 2010: 1) vefat eden kişiyle arada bir bağın bulunması, 2) bir kaybın yaşanmış olması, 3) ölüm sebebiyle sevilen birinden mahrum kalınmış olması. Yakın kaybı yaşamak, büyük bir stres kaynağı olması ve uzun süreli uyum sağlama sürecini gerektirmesi sebebiyle kritik bir yaşam olayı olarak değerlendirilir. Kişinin yaşadığı kayıp, yalnızca ölen kişinin yokluğuyla sınırlı bir yoksunluk olmasının ötesinde, ikincil kayıplar ve sorunlar ağıyla da örülü karmaşık bir bütün olarak deneyimlenir (Stroebe vd., 2005). Kayıp yaşayan kişinin kayıptan nasıl etkileneceğine dair mutlak yordayıcılar belirlemek güç olsa da kayıp öncesi koşullar, kayba dair detaylar, kayıp sonrası yaşanan sorunlar ve ortaya çıkan

ihtiyaçlar, fiziksel sağlık ve kişisel kaynaklar, içinde bulunulan psikolojik, sosyal, kültürel ve ekonomik şartlar, kaybın etkileri ve yas süreci üzerinde belirleyici faktörler olarak görülmektedir (Lichtenthal vd., 2013; Stephen vd., 2015; Stroebe vd., 2007).

Kayıp yaşayan kişilerin kayıp sonrasında deneyimledikleri yas sürecine dair uzun yıllardır farklı görüşler dile getirilmiş ve farklı açıklamalar yapılmaya çalışılmıştır. Kayıp gerçeğiyle başa çıkabiliyor olmanın hangi kriterlere göre belirlenebileceği, kayıp sonrası sürecin sağlıklı mı sağlıksız mı ilerlediği, yasin nasıl tutulduğu gibi sorulara kişinin sosyal yeterlilikleri, duygusal ve davranışsal tepkileri çerçevesinde cevaplar aranmaya çalışılmıştır (Rubin, 1984). Yas; bilişsel, duygusal, fiziksel ve davranışsal tepkilerle kişisel, sosyal, kültürel ve tarihsel etkilerin farklı bir biçimde kaynaşmasını yansıtan, kişisel farklılıkların büyük oranda belirleyici olduğu ve parmak izi kadar biricik olan çok boyutlu bir süreçtir (Humphrey, 2017).

Bir yakının kaybedilmesiyle birlikte kişisel ve toplumsal kayıpların (bağlılıklar, anlama ve anlaşılma duygusu, kabul görme ve değerli hissetme, güvende olma vs.) yaşanması, psikolojik ve sosyal sonuçlara sebep olmakta ve bu durum da çok yönlü bir uyum sağlama ve başa çıkma sürecinin öncülü haline gelmektedir (Maciejewski vd., 2022). Yas sürecinde kullanılan başa çıkma tarzlarının uyumlu ya da uyumsuz yapısı (sosyal destek arama gibi destekleyici, problem odaklı ve bilişsel yeniden çerçeveleme gibi aktif ya da madde kullanımı, inkar ve izolasyon gibi kaçınmaya yönelik) ve kullanılan başa çıkma tarzının ne kadar sağlıklı ya da işlevsel olduğu, yas sürecinin ruhsal sonuçlarıyla ilişkili bulunmaktadır (Fisher vd., 2022).

Yas sürecinde yaşanan ruhsal sorunlar, özellikle de karmaşık ya da uzamış yasta- bilişsel süreçleri de etkilemekte ve kayıp yaşayan kişinin başa çıkma becerileri ötesindeki işlevselliğini de düşürebilmektedir (Ward vd., 2008). Yaşanan kaybın acısıyla birlikte kişinin kendisi, kaybettiği kişi ve hayattaki diğerleriyle ilgili bozulan algıları, inançlarını ve duygu durumunu etkileyen bilişsel çarpıtmalara yol açabilmektedir (Ayyash-Abdo, 2001). Bu süreçte görülen çarpıtılmış düşünceler, aşırı duygusal tepkilerle ilişkili olarak patolojik bir form kazanan yas sürecinin karakteristiği haline gelmektedir (Malkinson, 2001).

1. YAKIN KAYBINDA YAS SÜRECİ

Hemen her insan yaşamı boyunca, büyük veya küçük birçok kayıp yaşamıştır. Bir yakının kaybedilmesiyle birlikte, kişinin kendisi için anlam ifade eden bir insandan, bir mekan ya da işten ayrı kalmak, boşanmak, emekli olmak ya da göç etmek, yas sürecinin görülebildiği kayıp deneyimleri arasındadır (Sabar, 2000). Kayıp ve yas üzerine yapılan güncel çalışmalara göre yas sürecinin beklenen doğal seyrinde yaşanıyor olmasında, semptomatik bakış açısıyla “patolojik durumların yokluğu” yeterli görülmemekle, farklı yaşam alanlarındaki işlevselliğin korunumu/geri kazanımı vurgulanmış ve

kayıp yaşayan kişideki biyopsikososyal değişim seyrine dikkat çekilmiştir (Çelik ve Sayıl, 2011; Lee ve Neimeyer, 2023).

Yas sürecindeki kişinin farklı alanlarda yaşadığı ve sınırlarının çizilmesi güç olabilen değişimlerin yanında, kayıp yaşayan kişilerin deneyimlerine dair aydınlatıcı bir içerik oluşturabilmenin ve kayıp yaşayanlara yaklaşımda yeterli bakış açısı sunabilmenin de gerekli olduğu düşünülmektedir. Buradan hareketle yasa dair geniş bir tanım yapmak gerekirse yas; ağır hastalığı bulunan kişilerin ve çevresindekilerin ölümü beklerken ya da kayıp yaşayan kişilerin kayıptan sonraki süreçlerinde görülmesi beklenen (Zeitlin, 2001), kaybın protest bir tavırla karşılandığı ve ruhsal bozulmalarla birlikte işlevsellikte düşmelerin görülebildiği, ölüm gerçeğinin zamanla kabullenilerek bu gerçekle yaşamının öğrenildiği (Zara, 2011), kişi için yeniden yapılanmayı da içeren, doğal ve normal bir süreçtir (Çelik ve Sayıl, 2011).

Yakın kaybı yaşayan insanların büyük kısmı, sağlıklı bir yas süreci geçirip ilk yılın sonunda kayıp öncesi işlevselliklerine hızlıca dönebilirken küçük bir kısım kişide, yas süreci daha uzun ve zorlu seyredebilmektedir. Yapılan araştırmalara göre kayıp yaşayan kişilerin %15-50'si yas sürecinin özellikle ilk aylarında normal olarak değerlendirilebilecek hafif bozulmalar gösterirken, %50-85'i bilişsel bozulmalar, sağlık sorunları, sosyal işlevsellikte ve keyif veren deneyimlerde azalma gibi yaygın belirtiler göstermektedir. Yas sürecinin ikinci yılında ise kayıp yaşayan kişilerin %85'inde belirtiler giderek azalıp minimal duruma gelirken %15'inde depresyon, anksiyete bozukluğu ve travma sonrası stres bozukluğu gibi patolojik belirtiler şiddetli şekilde görülmeye devam edebilmektedir (Bonanno ve Kaltman, 2001). Söz konusu belirtiler zamanla azalma göstermeyip yıllarca devam edebildiği gibi farklı problemler için de tetikleyici olabilmektedir. Bunun yanı sıra yaşanan temel kaybın sonrasında ortaya çıkan ikincil kayıplar da (maddi kayıplar, sosyal yalıtım, rol değişimleri vs.) yas sürecinin çok boyutlu şekilde daha zorlu yaşanmasına ve uyum sürecinin aksamasına sebep olabilmektedir (Penman vd., 2014).

Yas sürecinin çok boyutluluğun yanında, kişinin yaşadığı yasin normal/sağlıklı kabul edilebilecek sınırlarda ya da patolojik boyutta olup olmadığının belirlenmesi önemli görülmektedir. Yakın kaybı sonrasındaki ilk aylarda normal ve patolojik yas tepkileri arasında benzerlikler görülebilse de zaman ilerledikçe (özellikle ilk 6 ay sonrası) normal yas yaşayan bireyler yaşadığı kaybı ve ölüm gerçeğini kabul edebilir, hayatındaki diğer ilişkilere tutunabilir ve çalışma hayatıyla birlikte keyif veren aktivitelere de dönebilirler. Yaşadıkları kayıp sonrası yaşamlarında bir anlam bulabilirken yeni şartlara da uyum sağlayabilirler. Ne var ki patolojik yasta olan kişiler (karmaşık yas, anormal yas, atipik yas olarak da ifade edilebilir), yas tutma sürecinde sıkışıp kalmış gibidirler (Zhang vd., 2006). Normal yas sürecinde yaşanması beklenen; ölüm gerçeğini kabul etme, kayıp sonrası yaşama uyum sağlayabilme ve yeni anlamlarla yaşama devam edebilme gibi aşamalar

yaşanmadığında ya da sekteye uğradığında, yas süreci patolojik bir hal almaya başlamaktadır (Bal vd., 2016).

Normal ve patolojik yas arasındaki ayrımın açık önemine karşın patolojik yas üzerine tanısal tartışmalar da uzun süredir devam etmektedir. Tanısal kriterlerdeki farklılaşmalar, semptomlardaki ve tedaviye verilen yanıtlardaki değişimler, ilaç kullanımı ve damgalanma konusundaki endişeler, bu tartışmaların sürmesindeki temel sebepler olarak görülmektedir (Breen vd., 2015). Bununla birlikte kayıp yaşayan kişilerdeki kalıcı sıkıntılar ve işlev kayıplarına yönelik müdahale imkanlarını desteklemek amacıyla, patolojik yasa dair tanı kriterlerinin geliştirilmesi için uzun süredir çalışmalar da devam etmektedir. Prigerson vd. (2009), “Uzamış Yas Bozukluğu” olarak kavramsallaştırmaya gittikleri çalışmalarında, patolojik yasa dair bazı tanı kriterleri önermişlerdir. Söz konusu çalışmada yer alan kriterler şu şekildedir:

- Önemli birinin ölüm nedeniyle kaybedilmiş olması
- Kaybedilen kişiden ayrı kalmaya bağlı acı yaşanması ve özlem duyulması
- Kayıp yaşayan kişinin kendiliğiyle ya da yaşamdaki rolüyle ilgili kafa karışıklığı yaşaması
- Ölümü kabul etmede güçlük yaşanması
- Ölüm gerçeğini hatırlatan şeylerden kaçınılması
- Kayıp sonrası diğer insanlara güvenmede güçlük yaşanması
- Kayıpla ilgili acı ya da öfke duyulması
- Yeni ilişkiler ve ilgi alanlarıyla birlikte yaşama devam etmede güçlük çekilmesi
- Kayıp sonrası duygusal bir boşluk hissedilmesi
- Kayıp sonrası hayatın boş ve anlamsız olduğunun hissedilmesi
- Kayıp kaynaklı sersemlik ya da şok yaşanması
- Söz konusu belirtilerin kayıptan sonra 6 aydan uzun süre devam etmesi
- Belirtilerin klinik açıdan belirgin bir sıkıntıya ya da işlev kaybına neden olacak kadar şiddetli olması
- Belirtilerin depresif bozukluk, genel anksiyete bozukluğu ya da travma sonrası stres bozukluğuyla daha iyi açıklanamıyor olması

Amerikan Psikiyatri Birliği (American Psychiatric Association – APA) tarafından hazırlanan ve uluslararası kullanımda olan Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal Elkitabı'nın (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders – DSM), 2022 yılında yayımlanan yeni baskısında (DSM-5-TR) patolojik yasa ilgili belirsizlikler giderilmiş ve “Uzamış Yas Bozukluğu” bir ruhsal bozukluk olarak kabul edilmiştir (APA, 2022). Burada yer alan tanı kriterleri şu şekildedir:

A. Kayıp yaşayan kişiye yakın olan birinin en az 12 ay önce vefat etmiş olması (çocuklar ve ergenler için en az 6 ay),

B. Ölüm sonrası aşağıdaki belirtilerin biri ya da her ikisiyle karakterize olan yas tepkileri, klinik açıdan belirgin şiddette günlerin çoğunda vardır. Bu belirtiler, en azından son ayda neredeyse her gün görülmektedir.

1. Kaybedilen kişiye yoğun bir özlem duyma

2. Kaybedilen kişiyle ilgili hatıralar ya da düşüncelerle meşguliyet (Çocuklar ya da ergenlerde ölümün nasıl olduğuna odaklanmayla ilgili meşguliyet görülebilir)

C. Ölüm sonrası aşağıdaki belirtilerin üç ya da daha fazlası klinik açıdan belirgin şiddette günlerin çoğunda vardır. Bu belirtiler, en azından son ayda neredeyse her gün görülmektedir.

1. Ölüm sonrası kimlik bozulması (örneğin, kendisinin de sanki bir parçası ölmüş gibi hissetme)

2. Ölümüne belirgin şekilde inanmama

3. Kişinin ölümünün hatırlatıcılarından kaçınma (çocuklar ve ergenlerde hatırlatıcılardan kaçınma çabası olarak görülebilir)

4. Ölümle ilişkili yoğun duygusal acı (örneğin; öfke, karamsarlık, üzüntü)

5. Ölümünden sonra diğer insanlarla ilişkilere ve aktivitelere dahil olmada zorluk yaşama

6. Kayba bağlı olarak duygusal hissizlik (duygusal deneyimlerin yokluğu ya da belirgin azlığı)

7. Kayba bağlı olarak hayatın anlamsız olduğunu hissetme

8. Kayba bağlı olarak yoğun yalnızlık

D. Bu rahatsızlık, klinik açıdan belirgin bir sıkıntıya ya da toplumsal, işle ilgili ya da önemli diğer işlevsellik alanlarında işlevsellikte düşmeye neden olur.

E. Kayıp sonrası tepkilerin süresi ve şiddeti, kişinin kültür ve bağlamı için beklenebilecek sosyal, kültürel ya da dini normları açıkça aşar.

F. Belirtiler, majör depresif bozukluk ya da travma sonrası stres bozukluğu gibi başka bir ruhsal bozuklukla daha iyi açıklanamaz ve bir maddenin (örneğin; ilaç, alkol) ya da başka bir sağlık durumunun fizyolojik etkilerine bağlanamaz.

Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization – WHO) tarafından hazırlanan ve uluslararası kullanımdaki diğer tanı sistemi olan Hastalıkların Uluslararası Sınıflaması da (International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems– ICD), 2019 yılındaki son baskısında (ICD-11) güncel ismiyle “Ruhsal, Davranışsal ve Nörogelişimsel Bozukluklar” bölümünde patolojik yaşla ilgili ayrı bir başlık açılmış ve “Uzamış Yas Bozukluğu” bir ruhsal bozukluk olarak eklenmiştir (WHO, 2019). Burada yer alan tanı kriterleri şu şekildedir:

- Partnerin, ebeveynlerin, çocukların ya da diğer yakın kişilerin ölüm nedeniyle kaybedilmiş olması ve belirtilen kriterlerin bu kaybı takiben ortaya çıkması

- Yoğun duygusal acının eşlik ettiği, ölen kişi için özlem duyma veya ölen kişiyle sürekli meşgul olma ile karakterize, kalıcı ve yaygın yas tepkilerinin görülmesi

- Üzüntü, suçluluk, öfke, inkar, suçlama, ölümü kabul etmede güçlük, kendiliğinin bir parçası ölmüş gibi hissetme, olumlu ruh haline geçmede güçlük, duygusal boşluk, sosyal aktivitelere katılmada güçlük yaşama gibi durumların görülmesi

- Yas tepkilerinin kayıptan sonra en az 6 ay devam etmesi ve bu tepkilerin kişinin içerisinde bulunduğu kültüre ya da bağlama göre sosyal, kültürel ve dini normlarla açıkça uyumsuz olması

- Bu tepkilerin, kişinin bulunduğu kültürel ve dini bağlama göre görülmesi beklenen ve bir tanı almayacak durumda olan normal yas tepkilerine göre daha uzun sürmesi

- Kişinin yaşadığı rahatsızlığın; kişisel, ailevi, sosyal, akademik veya diğer önemli işlevsellik alanlarında belirgin bozulmalara sebep olması

ICD'nin 2019 yılındaki son baskısına kadar patolojik yas ruhsal bir bozukluk olarak alınmamış ve ICD-10'da "Ruhsal ve Davranışsal Bozukluklar" bölümünde yer alan "Uyum Bozuklukları" tanı başlığı altında gösterilmiştir (WHO, 2016). Uyum bozuklukları tanı başlığı, ICD-11'de de kullanılmaya devam etmiştir ve bu tanının düşünüldüğü durumlarda uzamış yas bozukluğu tanısının dışlanması gerektiğine dair uyarı yapılmıştır.

2. YAS SÜRECİNDE BAŞA ÇIKMA

İnsanlar için zorlayıcı olan yaşantılarda; duruma özgü şartların yanında, çevresel ve kişisel faktörlerin de dahil olduğu başa çıkma davranışları, farklı şekillerde ortaya çıkabilir. Kişinin yaşanan zorlayıcı durumla nasıl başa çıktığı çeşitli parametrelerden etkilenirken, başa çıkma davranışları da fiziksel, ruhsal ve sosyal yansımalarıyla kişinin problem sonrası yaşamını etkileyebilmektedir (Nakano, 1991). Yapısal bir bileşen olarak başa çıkma, içinde bulunulan problemlerle durumların sebep olduğu olumsuzluklar ve stres haliyle sağlıklı ve işlevsel olan kişisel kaynaklar arasındaki ilişkide kritik bir noktada değerlendirilir (Oakland ve Ostell, 1996). Yaşanan zorlukların fiziksel ve ruhsal sağlık açısından tetikleyicileri olduğu gibi bu zorluklarla başa çıkma sürecinin de fiziksel ve ruhsal sağlık açısından yansımaları bulunur.

Başa çıkma konusunda yapılan çalışmalarda ve ilgili literatürde genellikle "stres" kavramına ayrı bir vurgu yapıldığı ve başa çıkmanın özellikle strese karşı işleyen bir mekanizma olarak ele alındığı görülmektedir (Eryılmaz, 2009; Folkman, 2010). Kafa karışıklığına sebep olabilecek boyutlarda çeşitlilik göstererek; biyoloji, psikoloji, sosyoloji gibi çok çeşitli

alanlarda özelleşmiş versiyonlarıyla kullanılan (Aldwin, 2007) ve Latince *estrictia* kelimesinden gelen stres kavramı, zaman içerisinde anlam değişikliklerine uğramıştır. 17. yüzyılda daha çok felaket, musibet, dert, keder gibi olumsuz anlamlar yüklenirken; sonraki yüzyıllarda objeler, kişiler, organlar ve ruhsal yapıyla ilişkili olan güç, baskı ve zorluk durumlarını ifade etmiştir. Bu bağlamda stres kavramı, söz konusu güçlük ve zorlukların sebep olduğu bozulmalara karşı kişilerin ya da nesnelere gösterdiği direnç anlamında kullanılmaya başlamıştır (Güçlü, 2001).

Kayıp yaşamak, her insan için karşılaşılabılır bir deneyim olmasıyla birlikte en zorlayıcı stres kaynaklarından biridir. Özellikle ölüm sebebiyle bir yakının kaybedilmesi, kişi için birden fazla problem alanı ve stres kaynağı anlamına gelebilmektedir. Bu durum da geniş, karmaşık, kişiye-çevreye dönük yönü ve farklı dayanakları olabilen bir başa çıkma sürecini beraberinde getirmektedir (Aslan vd., 2018; Özbay ve Aydoğan, 2019). Kayıp yaşayan kişinin yas sürecinde kullandığı başa çıkma tarzı, yasin etkileri ve sonuçları açısından belirleyicidir. Bu belirleyicilik yas sürecinde, kısa ve uzun dönem etkiler açısından farklılaşabilmekte; kullanılan başa çıkma tarzlarının etkisi, zamana duyarlı şekilde değişiklik gösterebilmektedir. Ayrıca kültürel yapı da yas sürecinde başa çıkma stratejilerinin etkililiğini değerlendirmede göz önünde bulundurulması gereken bir değişken olarak ele alınmaktadır (Uchida vd., 2022).

Yakın kaybı yaşayan kişilerin kayıp yaşantısıyla nasıl başa çıktığına dair çeşitli yaklaşımlar geliştirilmiştir. Dutton ve Zisook (2005), kayba uyum sağlama temelinde yakın kaybıyla başa çıkmanın yapısını açıklamaya çalışan yaklaşımların bir dizi ortak noktasına değinmişlerdir:

- Bu yaklaşımlarda; etkili başa çıkmanın özellikleri tanımlanmakta, uyum ve dayanıklılığa odaklanılmaktadır,
- Yakın kaybına uyum sağlamanın karmaşık bir süreç olduğu belirtilmektedir,
- Kayba uyum sağlamanın farklı şekillerde ortaya çıkabileceği açıklanarak, uyum sürecindeki farklılıkların potansiyel kaynakları tanımlanmaya çalışılmaktadır,
- Başa çıkma tarzları, duygu düzenleme, kayıp yaşayan kişinin hayatındaki değişimler, kaybedilen kişiyle ilişkinin değerlendirilmesi gibi uyum sürecindeki anahtar yaklaşımlar tanımlanmaktadır,
- Yakın kaybının sosyokültürel bağlamda şekillendiğine dikkat çekilmektedir.

Yakın kaybı yaşayan kişiler; kayıp deneyimi karşısında çeşitli bileşenler içeren konumlar alır ve bu konumlar bağlamında başa çıkma tarzları sergilerler. Kayıpla başa çıkma sürecinde temel olarak beş stratejiden söz edilebilir (Ryckebosch-Dayez vd., 2016): davranışsal, duygusal, bilişsel, çoklu ve başa çıkmanın olmayışı. Başa çıkma stratejilerini değerlendirirken; başa çıkmayı zorlaştıran engellerin olabileceği (çoklu kayıplar, kayıp yaşayan

kişinin kendini izole etmesi, profesyonel destek eksikliği vs.) ve başa çıkmanın zamanla gelişen bir süreç olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır (Currie vd., 2019).

Asai vd. (2010), kayıp yaşayan kişilerin kayıplarına dair altı farklı psikolojik durumda konumlandığını ve bunlarla ilişkili altı farklı başa çıkma tarzı kullandıklarını belirtmişlerdir. Psikolojik durumlar olumlu ve olumsuz şeklinde ayrılırken başa çıkma tarzları, genel başa çıkma ve kayba özgü başa çıkma olarak ikiye ayrılmaktadır. Olumsuz durumlar; anksiyete, özlem, öfke ve depresyonu içerirken; olumlu durumlar, kabul ve gelecek odaklı duyguları içermektedir. Başa çıkma tarzları açısından ise kaçınma, mesafe koyma, duygusal ifade ve destek arama, genel başa çıkma; devam eden bağlar ve hayatı yeniden yapılandırma ise kayba özgü başa çıkma tarzları kapsamında değerlendirilmiştir. Bununla birlikte inanç kaybı, rahatlayamama, kendini suçlama, ilgisizlik, boşluk hissi ve kafa karışıklığı; yaşanmışlıklardan gurur duyma, bağışlayıcı olma, şükran duyma, amaç bulma ve diğer insanlara yardım etme gibi olumsuz ve olumlu durumlar da kayıp sonrası gözlemlenen psikolojik konumlara eşlik edebilmektedir. Öte yandan kaybedilen kişiye odaklanma, hatıralardan kaçma, günlük hayatı devam ettirme, kayıpla ilgili konuşma ya da ağlama, yakın çevreden duygusal destek bekleme, kaybedilen kişiyle temasta kalma yolları arama, ölümü kabul etme ve anlamlandırma gibi başa çıkma yöntemleri de temel başa çıkma ve kayba özgü başa çıkma tarzları beraberinde gözlemlenebilmektedir.

Betrian ve Kongsuwan (2019), çeşitli faktörlerden etkilenen psikolojik tepkilerin bulunduğu yas süreci içerisinde değerlendirdikleri üç başa çıkma tarzından bahsetmişlerdir: çevredekilerle paylaşımda bulunma, ölümden ve ölüm durumlarından kaçınma, maneviyatla meşgul olma. Çevredekilerle paylaşımda bulunurken; özellikle yaşanan kaybı daha iyi anlayabilecek, duygusal destek sağlayabilecek ve daha iyi hissettirebilecek benzer durumda olan kişiler tercih edilmektedir. Ölümden ve ölüm durumlarından kaçınmada, hayatın bir gerçekliği olan ölümün yer aldığı durumlarda sorumlulukların yerine getirilemediği görülmektedir. Maneviyatla meşgul olmada ise özellikle dini inançların referans kabul edildiği durumlarda yaratıcıya ve inanılan dinin öğretilerine olan inanç belirleyici olmaktadır. Yas sürecindeki acı ve zorluklara rağmen inançlarının öğrettikleri ve yaratıcıyla kurdukları ilişki, kayıp yaşayan kişilerin toparlanmasına destek olabilmektedir (Esen-Ateş, 2019). Tanrı'ya güçlü şekilde bağlanmanın yanında olumlu yeniden çerçeveleme, aktif şekilde dikkati başka yere yöneltme ve yardım arama davranışları da görülebilmektedir (Carr, 2020). Yapılan çalışmalarda vurgulanan noktalardan biri de hangi başa çıkma tarzının kullanılacağı ve kullanılan başa çıkma tarzının kayba bağlı psikolojik belirtiler üzerindeki etkisinin kişisel şartlara ve kaybın yaşandığı bağlama duyarlı olduğudur.

3. YAS SÜRECİNDE BİLİŞSEL ÇARPITIMLAR

Modern psikoloji tarihindeki temel yaklaşımlardan biri olan bilişsel psikoloji, nesne yerine özneyi merkeze alarak insan davranışlarında zihinsel süreçlerin etkisini ve insanın zihin yapısının nasıl çalıştığını incelemeyi amaçlar (Sampson, 1981). Bilişsel psikolojiye göre zihinsel süreçler, yalnızca davranışların değil yaşama dair algıların ve temel anlamlandırmaların da belirleyicisidir. Bir kişinin hayatındaki diğer insanlar, o insanlarla ilişkileri, yaşanan sorunlar ve bunları takiben alternatif çözümler tanımlanırken zihinsel süreçler aktif olarak işlemektedir (Burrell, 1987). İnsan yaşamı için en örseleyici yaşantılardan ve en büyük stres kaynaklarından biri olan yakın kaybı da kişinin bilişsel işleyişinde ve işlevlerinde belirgin düşümlere ve bozulmalara sebep olabilmektedir (Atalay ve Staneva, 2020). Bu bozulmaların güdümünde olan yas sürecindeki kişi; ruminasyon, hatıralardan kaçınma, dikkati kayıp üzerinde tutan zaman alıcı meşguliyetler ya da sosyal geri çekilme gibi yasin sağlıklı yaşanmasını güçleştiren işlevsiz stratejiler kullanabilmektedir (Duffy ve Wild, 2017).

Bilişsel perspektiften bakıldığında; sevilen birisini kaybetmenin kişiyi, kendisine ve dünyaya dair önceki varsayımlarını yeniden yapılandırmaya ya da yeniden inşa etmeye zorladığına dair giderek büyüyen bir anlayış bulunmaktadır (Matthews ve Marwit, 2004). Yakın kaybı sonrası kişinin inanç sistemleri ve bununla ilişkili olarak duygu ve davranışları değişime uğramaktadır. Kayıp sonrası yaşanan yas da yalnızca duygusal değil, kaybın sonuçlarına bilişsel ve davranışsal açıdan uyum sağlamayı içeren bir süreçtir (Malkinson, 2001). Dolayısıyla yas sürecindeki duygusal tepkilerin ötesinde; bilişsel açıdan gözlemlenen olumsuz inançlar, uyum ve yorumlama problemleriyle, davranışsal açıdan kaygılı ve depresif kaçınma stratejileriyle, yas sürecinin karmaşık ve patolojik hale gelmesinde kritik bileşenler olarak karşılaşılmaktadır (Boelen, Van Den Hout ve Van Den Bout, 2006; Neimeyer, 2006). Bu bileşenler dikkate alındığında, kişinin deneyimine ilişkin hatalı çıkarımlarını, algı ve yorumlamalarını içeren yanlı düşünceler, bilişsel çarpıtma olarak ifade edilmektedir. Söz konusu yanlılıklar, olayın kişi üzerindeki etkilerini belirleyebilmektedir (Barriga vd., 2000).

Kişinin yaşadığı duruma dair yaptığı çıkarımların içeriği, duygusal ve davranışsal sonuçları etkileyerek; durumla ilgili algı, dikkat ve bellek süreçlerinde olumsuz yanlılığın yaşanmasına, bu nedenle depresif hissedilmesine ve durum sonrası yaşanacaklara dair de daha karamsar bakılmasına sebep olabilmektedir (Covin vd., 2011). Bilişsel çarpıtmaları olan kişiler, bir yandan kendisine dair olumsuz değerlendirmeler yaparken bir yandan da dış dünyaya daha karamsar bakabilmektedir (Whiteman vd., 2019). Bilişsel çarpıtmalar, gerçekliğin çarpıtılarak olumsuz tonda algılanmasına ve bu algının yaşamın tüm alanlarını etkilemesine sebep olarak birçok probleme de zemin hazırlar. Bilişsel çarpıtmaları yoğun olan kişiler de patolojik duygusal durumlara daha yatkın hale gelir (Kaplan vd., 2017). Psikolojik kriz niteliğinde yaşanan kayıp sonrası çarpıtılmış hale gelebilen bilişsel işleyişte,

kişinin özellikle kendisi ve diğer insanlara dair geliştirdiği olumsuz inançlar ve hatalı otomatik düşünceler, yetersizlik hissiyle birlikte intihar girişimlerine varabilecek sağlıksız başa çıkma tepkilerine neden olmakta (Özguven, 1999), psikolojik iyi oluşu doğrudan olumsuz etkilediği gibi travma sonrası stres bozukluğu başta olmak üzere birçok psikolojik bozukluğun gelişimine de zemin hazırlayarak potansiyel bir risk faktörü haline gelebilmektedir (Perkonigg vd., 2000; Sexton vd., 2018).

Sonuç

Bir yakının kaybedilmesi, her insanın hayatının herhangi bir aşamasında yaşayabileceği evrensel bir deneyimdir. Beklenebilir, doğal ve herkes için geçerli olmasına karşın yakın kaybı, diğer tüm kayıplardan farklı bir yerde konumlanmaktadır. Ölümün tek başına ifade ettiği olumsuz ve korkutucu anlamların yanı sıra sevilen birinin ölüm sebebiyle kaybedilmiş olması, kişisel ve toplumsal yönüyle farklı kayıpların ve sorunların da hazırlayıcısı haline gelebilmektedir. Yaşanan her kayıp kendi bağlamında bir anlam taşıdığı gibi kayıp sonrası uyum ve yas süreci de kayba ve kişiye özgü şekilde yaşanır. Yas için belirli bir çerçeve çizilebilir mümkün olsa da yasin nasıl yaşanacağı; yoğunluğuna, süresine ve içeriğine dair detaylar, her insan için farklılık gösterebilmektedir. Nitekim bu konuda net sınırlar çizmek de çok mümkün görünmemektedir. Öyle ki yasa dair yapılan tanımlarda da farklı seyirlerin yaşanabileceğine dair vurgunun bulunduğu ve kişisel farklılıklara duyarlı tepki kümelerinin açıklandığı görülmektedir. Bu noktada önemli olan ise yasin nasıl yaşandığından ziyade yasin sağlıklı/normal sınırlarda olup olmadığıdır. Sağlıklı olmayan patolojik yası ifade etmek için kullanılan uzamış yas bozukluğu kavramına burada dikkat etmek gerekir. Uzamış yas bozukluğuyla ilgili tartışmalar ve tanı kriterleri geliştirme çalışmaları devam etse de temel noktalarda ortak görüşlerin olması, yas üzerine çalışan araştırmacılar ve müdahale programları hazırlayıp sunan uygulayıcılar için işlevsel görülmektedir.

Yaşanan kayıplar özelindeki farklılaşmalar, kayba uyum sağlama ve kaybın getirdikleriyle başa çıkmada da görülebilmektedir. Yas sürecinin kişiye özgü bileşenlerinde, kayıp yaşayan kişinin bu acı verici deneyimle nasıl başa çıktığı da bulunmaktadır. Kaybedilen ve kayıp yaşayan kişiye dair özelliklerin yanında, kayba dair detayların da etkili olduğu başa çıkma süreci; kişisel farklılıklara ve sosyokültürel bağlama yüksek duyarlılık göstermektedir. Yas sürecinde benimsenen başa çıkma tarzlarının ve kullanılan yöntemlerin, sınıflandırılmasından ziyade kayıp yaşayan kişi için ne derece işlevsel olup olmadığına dikkat etmek gerekir. İşlevsellik penceresinden bakıldığında başa çıkmanın, kişi ve kayıp özelinde değerlendirilmesi bir gereklilik haline gelir. Benzer şekilde yakın kaybı yaşamış kişilerde özelleşmiş değişimler de gözlemlenir. Yakın kaybı; insan üzerindeki bilişsel, duygusal, davranışsal ve sosyal etkileri açısından değerlendirildiğinde, bu alanlardaki değişimlerde de farklılıklar ve

çeşitlilikler görülebilmektedir. Özellikle diğer alanlar için de belirleyici olan bilişsel değişimler; yaşama, geçmişe, geleceğe ve kayba dair algıları, inanç sistemlerini, kişinin kendisi ve dış dünyayla ilgili varsayımlarını etkileyerek ya da yeniden yapılandırmaya götürerek hemen tüm tepkileri şekillendirebilmektedir. Söz konusu bilişsel süreçlerde yaşanan bozulmalar, bilişsel çarpıtmaların daha fazla kullanılmasına ve sağlıklı değerlendirmeler yapılamamasına neden olabilmektedir. Dolayısıyla yakın kaybı yaşayan kişinin; yaşadığı kayıpla ilgili bilişsel, duygusal, davranışsal, sosyal tepkilerini anlamak, kayıp sonrası yas süreci özelinde başa çıkma yöntemlerini ve bilişsel temelde yaşadığı değişimleri doğru okuyabilmek gerekmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Muhammet Enes Kaya: %50, Filiz Kumova: %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan izin alınmıştır (13.09.2023 / 27/12) alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Muhammet Enes Kaya: 50%, Filiz Kumova: 50%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: Ethics committee approval 13.09.2023 / 27/12) was obtained from Fatih Sultan Mehmet Vakıf University Scientific Research and Publication Ethics Committee for the purpose of carrying out this study approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Kaya, M. E. & Kumova, F. (2024). Yakın kaybında yas sürecinin başa çıkma ve bilişsel çarpıtmalar bağlamında incelenmesi. *Akademik Hassasiyetler*, 11(24), 425-454. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1393558>

Kaynakça

Aldwin, C. M. (2007). *Stress, coping, and development: An integrative perspective*. New York: Guilford Press.

American Psychiatric Association. (2022). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders*. Washington, DC: American Psychiatric Association Publishing.

Asai, M., Fujimori, M., Akizuki, N., Inagaki, M., Matsui, Y., ve Uchitomi, Y. (2010). Psychological states and coping strategies after bereavement

- among the spouses of cancer patients: A qualitative study. *Psycho-Oncology*, 19(1), 38-45. <https://doi.org/10.1002/pon.1444>
- Aslan, A. E., Ergün, N., Duman, B., Bozdağ, F., Karataş, S., ve Fakirullahoğlu, A. M. (2018). Yaşlılarda eş kaybı, kayıp sonrası başa çıkma stratejileri ve gelecek beklentileri üzerine nitel bir araştırma. *Journal of Human Sciences*, 15(1), 340-358. <https://doi.org/10.14687/jhs.v15i1.5118>
- Atalay, K., ve Staneva, A. (2020). The effect of bereavement on cognitive functioning among elderly people: Evidence from Australia. *Economics & Human Biology*, 39, 1-7. <https://doi.org/10.1016/j.ehb.2020.100932>
- Ayyash-Abdo, H. (2001). Childhood bereavement: What school psychologists need to know. *School Psychology International*, 22(4), 417-433. <https://doi.org/10.1177/0143034301224003>
- Bal, B., İlhan, R. S., Kaplan, B., Şentürk-Cankorur, V., ve Çevik, A. (2016). Psikoz sanılan patolojik yas: Olgu sunumu. *Kriz Dergisi*, 22(1), 13-19. https://doi.org/10.1501/Kriz_0000000338
- Barriga, A. Q., Landau, J. R., Stinson, B. L., Liau, A. K., ve Gibbs, J. C. (2000). Cognitive distortion and problem behaviors in adolescents. *Criminal Justice and Behavior*, 27(1), 36-56. <https://doi.org/10.1177/0093854800027001003>
- Betrian, F., ve Kongsuwan, W. (2019). Grief reactions and coping strategies of Muslim nurses dealing with death. *Nursing in Critical Care*, 25(5), 277-283. <https://doi.org/10.1111/nicc.12481>
- Boelen, P. A., Van Den Hout, M. A., ve Van Den Bout, J. (2006). A cognitive-behavioral conceptualization of complicated grief. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 13(2), 109. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2850.2006.00013.x>
- Bonanno, G. A., ve Kaltman, S. (2001). The varieties of grief experience. *Clinical Psychology Review*, 21(5), 705-734. [https://doi.org/10.1016/s0272-7358\(00\)00062-3](https://doi.org/10.1016/s0272-7358(00)00062-3)
- Breen, L. J., Penman, E. L., Prigerson, H. G., ve Hewitt, L. Y. (2015). Can grief be a mental disorder?: An exploration of public opinion. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 203(8), 569-573. <https://doi.org/10.1097/NMD.0000000000000331>
- Burrell, M. J. (1987). Cognitive psychology, epistemology, and psychotherapy: A motor-evolutionary perspective. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 24(2), 225. <https://doi.org/10.1037/h0085708>
- Carr, D. (2020). Mental health of older widows and widowers: Which coping strategies are most protective?. *Aging & Mental Health*, 24(2), 291-299. <https://doi.org/10.1080/13607863.2018.1531381>

- Corr, C. A., ve Coolican, M. B. (2010). Understanding bereavement, grief, and mourning: implications for donation and transplant professionals. *Progress in Transplantation*, 20(2), 169-177. <https://doi.org/10.1177/152692481002000212>
- Covin, R., Dozois, D. J., Ogniewicz, A., ve Seeds, P. M. (2011). Measuring cognitive errors: Initial development of the Cognitive Distortions Scale (CDS). *International Journal of Cognitive Therapy*, 4(3), 297-322. <https://doi.org/10.1521/ijct.2011.4.3.297>
- Currie, E. R., Christian, B. J., Hinds, P. S., Perna, S. J., Robinson, C., Day, S., ve Meneses, K. (2019). Life after loss: Parent bereavement and coping experiences after infant death in the neonatal intensive care unit. *Death Studies*, 43(5), 333-342. <https://doi.org/10.1080/07481187.2018.1474285>
- Çelik, S., ve Sayıl, I. (2003). Patolojik yas kavramına yeni bir yaklaşım: Travmatik yas. *Kriz Dergisi*, 11(2), 29-34. https://doi.org/10.1501/Kriz_0000000193
- Duffy, M., ve Wild, J. (2017). A cognitive approach to Persistent Complex Bereavement disorder (PCBD). *The Cognitive Behaviour Therapist*, 10, 1-19. <https://doi.org/10.1017/S1754470X17000034>
- Dutton, Y. C., ve Zisook, S. (2005). Adaptation to bereavement. *Death Studies*, 29(10), 877-903. <https://doi.org/10.1080/07481180500298826>
- Eryılmaz, A. (2009). Ergenlik döneminde stres ve başa çıkma. *Van Yüziüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 20-37.
- Esen-Ateş, N. (2019). Travmayı anlamlandırması açısından imtihan inancı ve başa çıkma: Şehit aileleri, gaziler ve gazi aileleri örneği. *Trabzon İlahiyat Dergisi*, 6(1), 125-151. <https://doi.org/10.33718/tid.546770>
- Fisher, J. E., Rice, A. J., Zuleta, R. F., ve Cozza, S. J. (2022). Bereavement during the COVID-19 Pandemic: Impact on coping strategies and mental health. *Psychiatry*, 85(4), 354-372. <https://doi.org/10.1080/00332747.2022.2051141>
- Folkman, S. (2010). Stress, coping, and hope. *Psycho-Oncology*, 19, 901-908.
- Güçlü, N. (2001). Stres yönetimi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1), 91-109. <https://doi.org/10.1002/pon.1836>
- Holland, J. (2008). How schools can support children who experience loss and death. *British Journal of Guidance & Counselling*, 36(4), 411-424. <https://doi.org/10.1080/03069880802364569>
- Humphrey, K. M. (2017). *Kayıp ve yas için danışmanlık becerileri* (Çev. F. Tanhan). İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kaplan, S. C., Morrison, A. S., Goldin, P. R., Olino, T. M., Heimberg, R. G., ve Gross, J. J. (2017). The Cognitive Distortions Questionnaire (CD-Quest): Validation in a sample of adults with social anxiety disorder.

Cognitive Therapy and Research, 41, 576-587.
<https://doi.org/10.1007/s10608-017-9838-9>

- Kastenbaum, R., ve Costa Jr, P. T. (1977). Psychological perspectives on death. *Annual Review of Psychology*, 28(1), 225-249.
<https://doi.org/10.1146/annurev.ps.28.020177.001301>
- Lee, S. A., ve Neimeyer, R. A. (2023). Grief Impairment Scale: A biopsychosocial measure of grief-related functional impairment. *Death Studies*, 47(5), 519-530.
<https://doi.org/10.1080/07481187.2022.2113605>
- Lehto, R., ve Stein, K. F. (2009). Death anxiety: An analysis of an evolving concept. *Research and Theory for Nursing Practice: An International Journal*, 23(1), 23-41. <https://doi.org/10.1891/1541-6577.23.1.23>
- Lichtenthal, W. G., Neimeyer, R. A., Currier, J. M., Roberts, K., ve Jordan, N. (2013). Cause of death and the quest for meaning after the loss of a child. *Death Studies*, 37(4), 311-342.
<https://doi.org/10.1080/07481187.2012.673533>
- Maciejewski, P. K., Falzarano, F. B., She, W. J., Lichtenthal, W. G., ve Prigerson, H. G. (2022). A micro-sociological theory of adjustment to loss. *Current Opinion in Psychology*, 43, 96-101.
<https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2021.06.016>
- Malkinson, R. (2001). Cognitive-behavioral therapy of grief: A review and application. *Research on Social Work Practice*, 11(6), 671-698.
<https://doi.org/10.1177/104973150101100603>
- Matthews, L. T., ve Marwit, S. J. (2004). Complicated grief and the trend toward cognitive-behavioral therapy. *Death Studies*, 28(9), 849-863.
<https://doi.org/10.1080/07481180490490924>
- Nakano, K. (1991). The role of coping strategies on psychological and physical well-being. *Japanese Psychological Research*, 33(4), 160-167.
- Neimeyer, R. A. (2006). Complicated grief and the reconstruction of meaning: Conceptual and empirical contributions to a cognitive-constructivist model. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 13(2), 141-145.
<https://doi.org/10.1111/j.1468-2850.2006.00016.x>
- Oakland, S., ve Ostell, A. (1996). Measuring coping: A review and critique. *Human Relations*, 49(2), 133-155.
<https://doi.org/10.1177/001872679604900201>
- Okyayuz, Ü. (1995). Ölüm ve ölümcül hastalık. *Kriz Dergisi*, 3(1), 167-171.
https://doi.org/10.1501/Kriz_0000000117
- Özbay, Y., ve Aydoğan, D. (2019). Losing childhood along with the father: father loss, sibling relationships and family resilience. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 126-39.
<https://doi.org/10.17556/erziefd.453746>

- Özguven, H. D. (1999). Psikiyatrik kriz vakalarında hatalı otomatik düşünceler ve fonksiyonel olmayan tutumların sıklığı. *Kriz Dergisi*, 7(2), 9-16. https://doi.org/10.1501/Kriz_0000000146
- Penman, E. L., Breen, L. J., Hewitt, L. Y., ve Prigerson, H. G. (2014). Public attitudes about normal and pathological grief. *Death Studies*, 38(8), 510-516. <https://doi.org/10.1080/07481187.2013.873839>
- Perkonig, A., Kessler, R. C., Storz, S., ve Wittchen, H. U. (2000). Traumatic events and post-traumatic stress disorder in the community: prevalence, risk factors and comorbidity. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 101(1), 46-59. <https://doi.org/10.1034/j.1600-0447.2000.101001046.x>
- Prigerson, H. G., Horowitz, M. J., Jacobs, S. C., Parkes, C. M., Aslan, M., Goodkin, K., ... ve Maciejewski, P. K. (2009). Prolonged grief disorder: Psychometric validation of criteria proposed for DSM-V and ICD-11. *PLoS Medicine*, 6(8), 1-12. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1000121>
- Rubin, S. S. (1984). Mourning distinct from melancholia: The resolution of bereavement. *British Journal of Medical Psychology*, 57(4), 339-345. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8341.1984.tb02599.x>
- Ryckebosch-Dayez, A. S., Zech, E., Mac Cord, J., ve Taverne, C. (2016). Daily life stressors and coping strategies during widowhood: A diary study after one year of bereavement. *Death Studies*, 40(8), 461-478. <https://doi.org/10.1080/07481187.2016.1177750>
- Sabar, S. (2000). Bereavement, grief, and mourning: A gestalt perspective. *Gestalt Review*, 4(2), 152-168. <https://doi.org/10.5325/gestaltreview.4.2.0152>
- Sampson, E. E. (1981). Cognitive psychology as ideology. *American Psychologist*, 36(7), 730-743. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.36.7.730>
- Sexton, M. B., Davis, M. T., Bennett, D. C., Morris, D. H., ve Rauch, S. A. (2018). A psychometric evaluation of the Posttraumatic Cognitions Inventory with Veterans seeking treatment following military trauma exposure. *Journal of Affective Disorders*, 226, 232-238. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2017.09.048>
- Stephen, A. I., Macduff, C., Petrie, D. J., Tseng, F. M., Schut, H., Skår, S., ve Wilson, S. (2015). The economic cost of bereavement in Scotland. *Death Studies*, 39(3), 151-157. <https://doi.org/10.1080/07481187.2014.920435>
- Stroebe, M., Schut, H., ve Stroebe, W. (2007). Health outcomes of bereavement. *The Lancet*, 370(9603), 1960-1973. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(07\)61816-9](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(07)61816-9)
- Stroebe, W., Zech, E., Stroebe, M. S., ve Abakoumkin, G. (2005). Does social support help in bereavement?. *Journal of Social and Clinical*

Psychology, 24(7), 1030-1050.
<https://doi.org/10.1521/jscp.2005.24.7.1030>

- Uchida, T., Satake, N., Takayama, C., Uno, A., Nakaho, T., Inoue, A., ve Saito, H. (2022). The effects of bereavement time on the relationship between coping strategies and psychological distress. *Journal of Social Work in End-of-Life & Palliative Care*, 18(3), 235-251. <https://doi.org/10.1080/15524256.2022.2093315>
- Ward, L., Mathias, J. L., ve Hitchings, S. E. (2008). Relationships between bereavement and cognitive functioning in older adults. *Gerontology*, 53(6), 362-372. <https://doi.org/10.1159/000104787>
- Whiteman, S. E., Kramer, L. B., Petri, J. M., ve Weathers, F. W. (2019). Trauma type and suicidal ideation: The mediating effect of cognitive distortions. *Traumatology*, 25(4), 262-268. <https://doi.org/10.1037/trm0000192>
- World Health Organization. (2016). *International statistical classification of diseases and related health problems – 10th revision (5th ed.)*. Switzerland: World Health Organization.
- World Health Organization. (2019). *International classification of diseases – 11th revision*. Switzerland: World Health Organization.
- Zara, A. (2011). Kayıplar, yas tepkileri ve yas süreci. Ayten, Z. (Ed.) *Yaşadıkça içinde* (s.73-90). İstanbul: İmge Yayınları.
- Zeitlin, S. V. (2001). Grief and bereavement. *Primary Care: Clinics in Office Practice*, 28(2), 415-425. [https://doi.org/10.1016/S0095-4543\(05\)70031-2](https://doi.org/10.1016/S0095-4543(05)70031-2)
- Zhang, B., El-Jawahri, A., ve Prigerson, H. G. (2006). Update on bereavement research: Evidence-based guidelines for the diagnosis and treatment of complicated bereavement. *Journal of Palliative Medicine*, 9(5), 1188-1203. <https://doi.org/10.1089/jpm.2006.9.1188>

Extended Abstract

Loss is a phenomenon frequently encountered as an inherent part of life across various domains. While there are various forms of loss, death is distinct within the realm of losses due to its profound effects on individuals. It brings about significant changes in one's life trajectory, triggers emotional and social upheaval, presents clinical risks, carries fearful connotations, and, most notably, represents an irreversible and inevitable loss (Okuyuz, 1995). The experience of loss is influenced by numerous factors, encompassing pre-loss conditions, circumstances surrounding the loss, post-loss challenges and emerging needs, physical health, personal resources, psychological factors, social dynamics, cultural aspects, and economic conditions (Lichtenthal et al., 2013; Stephen et al., 2015; Stroebe et al., 2007). In a comprehensive definition of grief, a crucial component following a loss, grief is expected to manifest in

individuals coping with severe illnesses and those in their proximity as they anticipate death or during the aftermath of a loss (Zeitlin, 2001). This grieving process may entail a protest phase in response to the loss, accompanied by diminished functionality and psychological distress. Over time, individuals come to accept the reality of death and learn to coexist with it (Zara, 2011). Grief is a natural and normal process that involves personal restructuring (Çelik and Sayıl, 2011).

In addition to the multifaceted nature of the grief process, it is essential to ascertain whether an individual's grief falls within normal and healthy boundaries or ventures into the realm of pathology. While there may be similarities between normal and pathological grief reactions in the initial months following a loss, over time—especially after the first six months—those experiencing normal grief tend to come to terms with the loss and the reality of death. They often manage to maintain other relationships in their lives and reintegrate into enjoyable activities and work (Zhang et al., 2006). In contrast, individuals grappling with pathological grief, also known as complicated grief, abnormal grief, or atypical grief, appear to become stuck in the grieving process (Zhang et al., 2006). Normal grief is expected to encompass stages such as accepting the reality of death, adapting to life after the loss, and finding new meanings in life. When these stages are not experienced or are disrupted, the grieving process can veer into pathology (Bal et al., 2016). Despite the evident significance of distinguishing between normal and pathological grief, ongoing debates regarding its diagnosis persist. Variations in diagnostic criteria, fluctuations in symptoms and responses to treatment, concerns about medication use, and the associated stigma are some of the primary reasons for the ongoing discussions (Breen et al., 2015). Nevertheless, significant efforts have been dedicated to developing diagnostic criteria for pathological grief. In the latest edition of the Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5-TR), uncertainties surrounding pathological grief were addressed, and "Prolonged Grief Disorder" was officially recognized as a mental disorder (APA, 2022). Similarly, the most recent edition of the International Classification of Diseases (ICD-11) introduced a distinct category for pathological grief within the "Mental, Behavioral, and Neurodevelopmental Disorders" section, with the current designation of "Prolonged Grief Disorder" established as a mental disorder (WHO, 2019).

In challenging life experiences, coping behaviors manifest in various ways, influenced by environmental and personal factors, as well as situational conditions. How an individual copes with such challenges is shaped by a range of parameters, and these coping behaviors can have physical, psychological, and social ramifications in the aftermath of the situation (Nakano, 1991). Individuals who have experienced loss adopt various positions and coping styles in response to the bereavement experience, which involves multiple components. In the context of coping with loss, there are primarily five coping

strategies (Ryckebosch-Dayez et al., 2016): behavioral, emotional, cognitive, multiple, and a lack of coping. When assessing coping strategies, it is essential to consider potential barriers that may hinder coping (such as experiencing multiple losses, self-isolation by the grieving individual, lack of professional support, etc.). Additionally, it is important to recognize that coping is a process that unfolds over time (Currie et al., 2019).

Grief following a loss is not solely an emotional process; it also encompasses cognitive and behavioral adjustments to the consequences of that loss (Malkinson, 2001). Therefore, in addition to emotional reactions during the grief process, cognitive elements such as negative beliefs, issues with adaptation and interpretation, and behavioral strategies marked by anxiety and depressive avoidance contribute significantly to the complexity and potential pathology of the grief process (Boelen, Van Den Hout, and Van Den Bout, 2006; Neimeyer, 2006). Within this framework, cognitive distortions are characterized as biased thoughts that involve erroneous inferences, perceptions, and interpretations of an individual's experiences. People with cognitive distortions may tend to make negative self-evaluations while also adopting a more pessimistic outlook on the external world (Whiteman et al., 2019). These cognitive distortions distort one's perception of reality and cast it in a negative light, impacting various aspects of life and potentially leading to numerous issues. Individuals with pronounced cognitive distortions are also more susceptible to experiencing pathological emotional states (Kaplan et al., 2017). In the realm of cognitive functioning, which can become distorted in the aftermath of a loss, especially within a psychological crisis, the negative beliefs and automatic erroneous thoughts developed by individuals, particularly about themselves and others, can give rise to unhealthy coping responses that may even escalate to suicide attempts, alongside feelings of inadequacy (Özgülven, 1999). Moreover, these cognitive distortions not only directly impair psychological well-being but also pose a potential risk factor by laying the groundwork for the development of various psychological disorders, notably post-traumatic stress disorder (Perkonigg et al., 2000; Sexton et al., 2018)

ALGILANAN KİŞİSELLEŞTİRMEİN MARKA KULLANIM NİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ*

Haluk KESKİN** & Nazlım URALTAŞ***

Öz

Kişiselleştirilmiş reklamcılık, dijital reklam mecralarında internet kullanıcılarına kişisel verilerine dayalı olarak daha alakalı ve kullanıcıların ilgi alanlarıyla uyumlu reklam deneyimi sunmayı hedefleyen bir yaklaşımdır. İnternet kullanıcılarının sanal ortamda bıraktığı; kişisel bilgiler, satın alma davranışları, internet kullanım alışkanlıkları, ilgi alanları gibi pek çok veri izlenmekte, depolanmakta ve bu veriler markaların iletişim faaliyetleri için kullanılmaktadır. Kişiselleştirilmiş reklam deneyiminin tüketicilerde olumlu davranışsal niyetlere etki edebildiği fakat diğer taraftan olumsuz birtakım algıları da yol açabildiği bilinmektedir. Bu paradoks, alanda merak edilen bir araştırma problemi olarak görülmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı, tüketicilerin algılanan kişiselleştirme düzeylerinin, gizlilik endişesi, gözetim algısı ve marka kullanım niyeti üzerindeki etkisini incelemektir. Çalışmanın evrenini, Türkiye’de yaşayan 18 yaş ve üzeri internet kullanıcıları oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, çalışmada veri toplama tekniği olarak çevrim içi anket uygulamasından yararlanılmıştır. Araştırma kapsamında 610 kişiye ulaşılmış ve 556 katılımcının anket formu değerlendirmeye alınmıştır. Araştırma hipotezleri Yapısal Eşitlik Modellemesi ile test edilmiştir. Araştırma kapsamında elde edilen verilerin güvenilirlik ve frekans analizi SPSS Windows 25.0 ve doğrulayıcı faktör analizi ile hipotez testleri analizi AMOS 23.0 programıyla yapılmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda, algılanan kişiselleştirme niyetini ve algılanan gözetimi olumlu yönde etkilediği ve algılanan gözetimin ise gizlilik endişesini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Reklamcılık, Kişiselleştirme, Algılanan Gözetim, Gizlilik Endişesi, Marka Kullanım Niyeti.

* Bu çalışma Haluk KESKİN’in, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde Prof. Dr. Kıvanç Nazlım TÜZEL URALTAŞ danışmanlığında yürütülen “Dijital Reklamcılıkta Kişiselleştirme: Algılanan Kişiselleştirme, Algılanan Gözetim, Gizlilik Endişesi ve Marka Kullanım Niyeti Üzerindeki Etkisi” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Öğr. Gör. Haluk KESKİN, Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Basım ve Yayım Teknolojileri Programı, haluk.keskin@klu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5122-4344>

*** Prof. Dr. Kıvanç Nazlım TÜZEL URALTAŞ, Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, ntuzel@marmara.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7682-2164>

THE EFFECT OF PERCEIVED PERSONALIZATION ON BRAND USAGE INTENTION

Abstract

Personalized advertising is an approach that aims to offer internet users a more relevant advertising experience in digital advertising channels based on their personal data and in line with their interests. Many data such as personal information, purchasing behaviors, internet usage habits, and fields of interest of internet users are monitored, stored, and used for the communication activities of brands. It is known that personalized advertising experience can influence positive behavioral intentions in consumers, but on the other hand, it can also lead to negative perceptions. This paradox is seen as a research problem that raises curiosity in the field. In this context, the purpose of this study is to examine the impact of consumers' perceived personalization levels on privacy concerns, perceptions of surveillance, and brand usage intention. The population of the study consists of internet users aged 18 and over living in Türkiye. Accordingly, the study utilized an online survey application as a data collection technique. Within the scope of the research, 610 people were reached and the questionnaire form of 556 participants was evaluated. The research hypotheses were tested with Structural Equation Modeling. Reliability and frequency analysis of the data obtained within the scope of the research were conducted with SPSS Windows 25.0. Confirmatory factor analysis and hypothesis tests were analyzed with the AMOS 23.0 program. In line with the findings, it was concluded that perceived personalization positively affects brand usage intention and perceived surveillance, and perceived surveillance positively affects privacy concerns.

Keywords: *Digital Advertising, Personalization, Perceived Surveillance, Privacy Concern, Brand Usage Intention.*

Giriş

Markalar, hedef kitleleriyle kurdukları iletişim tarzını gelişen yeni iletişim teknolojileriyle birlikte yeniden ele almakta ve biçimlendirmektedir. Geleneksel reklam mecraları aracılığıyla yürütülen kitlesel düzeydeki reklamcılık uygulamaları her ne kadar hala geçerli olsa da dijital çağdaki yeni tüketici profilinin ilgisini çekmek ve farkındalık yaratmak reklam verenler ve reklam ajansları açısından giderek zorlaşmaktadır. Öyle ki internet, mobil cihaz ve sosyal medya kullanımının toplumun genelinde yaygınlaşmasıyla birlikte tüketici profili ve tüketicilerin medya kullanım alışkanlıkları da giderek değişmektedir. Markaların sanal ortamda da tüketicileriyle iletişim halinde olmaları bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu doğrultuda, dijital mecralar, reklam verenler açısından önemli bir reklam mecrası olarak görülmektedir.

We Are Social'ın "Digital 2023" raporuna göre, dünya genelinde internet kullanıcısı sayısı 5,16 milyar kişiyi geçmiştir. Bu sayı dünya nüfusunun %64,4'üne tekabül etmektedir. Rapora göre, aktif sosyal medya kullanıcı sayısı ise 4,76 milyara ulaşmış durumdadır. Raporda insanların dijital medya tüketim alışkanlıklarına dair de önemli gözlemler

bulunmaktadır. Dünya ortalamasında 16-64 yaş arası bireyler günde 6 saat 37 dakikasını internette geçirmektedir. Bu süre Türkiye’de ise 7 saat 24 dakikayla dünya ortalamasının üzerindedir. Ayrıca rapora göre dijital reklamcılık harcamaları da her geçen yıl giderek artmaktadır. 2021 yılına göre %15,2 büyüyen dijital reklam yatırımları 2022 yılında 667,3 milyon dolara yükselmiştir (We Are Social, 2023). Bu bulgular doğrultusunda değerlendirildiğinde, sosyal medya ve dijital reklam ortamlarının markalar açısından artık vazgeçilmez bir konumda olduğunu söylemek mümkündür.

Dijital reklamcılığa yönelik artan ilgi sadece dijital platformlarda yer alan kullanıcı sayısı ile sınırlı değildir. Dijital reklam mecraları, markaların hedef kitleleriyle kurdukları iletişim pratiklerini kökten değiştirmiştir. Ölçülebilir, hızlı ve kişiselleştirilebilir reklam kampanyaları oluşturmak dijital mecraların sağladığı en önemli avantajlar arasındadır. Kitlesele reklam mesajlarından, kişiselleştirilmiş reklam mesajlarına geçiş yeni iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle birlikte mümkün hale gelmiştir. Tüketicilerin kişisel verilerine dayalı olarak onların ilgilenebileceği, alaka düzeyi yüksek reklam mesajı göndermeye odaklanan kişiselleştirme yaklaşımı, kitlesele pazarlama yaklaşımından daha avantajlı bir strateji olarak görülmektedir. Reklam mesajlarının kişiselleştirilmesi reklamda mesajın etkinliğini de arttıran bir çabadır (Lelebici Koçer & Özmerdivanlı, 2019, s. 428).

Dijital reklamcılık, gelişen teknolojiler sayesinde her geçen gün daha alakalı reklamları doğru hedef kitlelere gösterebilme noktasında kendisini geliştirmektedir. Kişiselleştirilmiş reklamcılık yaklaşımı olarak adlandırılan bu yöntem dijital reklamcılığın doğru hedef kitlelere doğru reklam mesajını iletme noktasında avantajını üst seviyelere çıkarmayı amaçlamaktadır. Tüketicilerin internet kullanımına ilişkin elde edilen verilerin otomatik olarak toplanması ve pazarlama amaçlı kullanılması, pazarlama kampanyaları hedeflerinin iyileştirilmesine katkı sağlamaktadır (Goldfarb & Tucker, 2011, s. 57).

Kişiselleştirilmiş reklamcılık, dijital reklamcılık uygulamaları arasında özellikle de görüntülü reklamcılık, video reklamlar ve sosyal medya reklamcılığında internet kullanıcılarına daha iyi bir reklam deneyimi sunma hedefi taşımaktadır. İnternet kullanıcılarının sanal ortamda bırakmış olduğu dijital izlerin yine kendilerine “özelleştirilmiş” reklam içerikleri olarak döndüğü bir reklam hedefleme yöntemi, kişiselleştirilmiş reklamcılığın temel yaklaşımıdır. İnternet kullanıcılarının sanal ortamda bırakmış olduğu kişisel verileri, satın alma davranışları, tarayıcı geçmişi, ilgi alanları, mobil cihaz ve internet kullanım alışkanlıkları gibi pek çok veri, dijital platformlar tarafından izlenmekte, kaydedilmekte, saklanmakta ve pazarlama iletişimi amaçlı olarak kullanılmaktadır. Bilgi iletişim teknolojileri alanında yaşanan gelişmeler, markaların iş yapma biçimini ve ürün/hizmet bilinirliklerini arttırmak amacıyla gerçekleştirdikleri pazarlama iletişimi faaliyetlerinde kullandıkları yöntemleri, radikal bir şekilde değiştirmiştir. Reklam paradigması artık

gelenekselden (açık hava, doğrudan pazarlama, radyo, TV) dijital odaklı bir noktaya kaymaktadır. Reklam verenler dijital reklam mecralarına her geçen yıl daha fazla yatırım yapmaktadır (Aslam & Karjaluo, 2017, s. 1651). Nitekim, veri gözetiminin pazarlama amaçlı kullanımı gittikçe yaygınlaşan bir uygulamadır. Veri odaklı reklamcılık uygulamaları, reklam mesajının yüksek düzeyde kişiselleştirilmesini ve reklam mesajının hedef kitleler üzerindeki etkililiğini arttırmayı hedeflemektedir.

Reklamda kişiselleştirme, kurulan iletişim tarzı açısından özellikle tüketiciler üzerinde “sana özel” tasarlandığı algısını yaratarak tüketicinin reklam mesajına yönelik dikkatini ve motivasyonunu arttırmaya çalışmaktadır (Hawkins vd., 2008, s. 5). Bu, reklam mesajının ikna ediciliğine katkı sağlayabilir. Kişiselleştirilmiş reklamcılık, markaların reklam mesajlarını, geçmiş davranış ve kişisel tercihlere göre hedefleyerek tüketicisiyle eşleşmesine odaklanmaktadır ki bu da kişiye özel bir reklam deneyimi sunmaktadır. Burada amaç, hedef tüketicinin ilgi alanlarıyla eşleşen reklam mesajı içerikleri sunarak reklama yönelik tepkiyi en aza indirmektir. Fakat, bazı kullanıcılar dijital davranışlarının takip edildiği algısına kapılarak kişisel mahremiyet alanlarının ihlal edildiği yönünde olumsuz bir düşünce geliştirebilmektedir (Brinson vd., 2018, s. 551).

Kişiselleştirme, potansiyel olarak tüketiciler ve markalar arasında derin bağlar ve olumlu ilişkiler yaratma açısından reklamcılık alanında popüler bir uygulama olsa da literatürde son zamanlarda kişiselleştirmenin neden olduğu olumsuzluklara yönelik yaklaşımlar da bulunmaktadır. Tüketiciler, dijital ortamda karşılaştıkları reklamda yüksek seviyede kişiselleştirme algılarına seçim özgürlüklerinin ihlal edildiği algısına kapılabilirler. Algılanan gözetim hissi, tüketici açısından bir risk ve tehdit olarak değerlendirilebilir. Tüketicilerin bu tür reklamlar karşısında gösterdiği tepkisellik markaların pazarlama hedeflerine ulaşma olasılıklarını azaltabilir ve reklama yönelik davranışsal niyetlerini olumsuz yönde etkileyebilir (Bernritter vd., 2021, s. 668). Bu durum aslında literatürde, “kişiselleştirme paradoksu” olarak adlandırılmaktadır. Kişiselleştirme, hedef tüketicinin reklam mesajına yönelik algısına göre hem etkili hem de etkisiz bir strateji olabilir. Kişiselleştirme, tüketici tarafından algılanan reklamın alaka düzeyine göre tüketicilerde olumlu etkiler yaratabilirken, diğer taraftan olumsuz bir yaklaşımı da tetikleyip tetiklemediği, alanda merak edilen bir araştırma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır (Aguirre vd., 2015, s. 35). Markaların, hedef tüketicileri üzerinde başarılı bir etki yaratabilmesi için kişiselleştirilmiş reklamlardan nasıl faydalanabileceğini anlaması ve reklam verenlerin markalarına yönelik olumlu tüketici algıları geliştirerek istendik yönde tüketici davranışı geliştirebilmeleri oldukça önemlidir (Tran vd., 2023, s. 458).

Bu bağlamda bu çalışmada, dijital mecralarda kişiselleştirilmiş reklamlarla karşılaşan tüketicilerin algılanan kişiselleştirme düzeyinin gizlilik endişesi, algılanan gözetim düzeyi ve marka kullanım niyeti üzerindeki etkisi bir e-ticaret markası örneği üzerinden incelenmiştir. Araştırma kapsamında,

bu faktörlerin birbirleriyle nasıl bir ilişki içerisinde olduğunu ve bu faktörlerin belirli bir markayı kullanma niyetlerini nasıl etkilediğini literatürde elden edilen bulgular ışığında ortaya koymak, amaçlanmıştır.

1. DİJİTAL REKLAMCILIK VE KİŞİSELLEŞTİRME

Dijital reklamcılık, markaların ürün, hizmet ya da fikirleriyle alakalı ikna edici reklam mesajlarını dijital medya araçları aracılığıyla hedef kitlelerine etkileşimli bir şekilde ulaştırdığı süreci tanımlayan kapsamlı bir kavramdır. Dijital reklamcılık, hem çevrim içi (web sitesi, video reklamlar, arama motoru reklamcılığı, sosyal medya), hem de çevrim dışı (etkileşimli billboardlar, sanal gerçeklik, kiosklar) kanalları kapsayan şemsiye bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Lee & Cho, 2020, s. 335).

İnteraktif Reklamcılık Derneği (IAB), dijital reklamcılığı, e-posta, sosyal medya platformları, web siteleri, mobil cihazlar ve internete bağlı TV'ler gibi araçlar aracılığıyla markaların, ürün ve hizmetlerine yönelik reklam kampanyalarının hedef tüketicilerine iletiildiği süreç olarak ifade etmektedir (IAB Europe). Dijital reklamcılık, görüntülü reklamlar, video reklamlar, sosyal medya reklamcılığı, doğal reklam ve arama motoru reklamcılığı gibi formatların tümünü kapsamaktadır.

Dijital reklamcılığı geleneksel reklamcılıktan ayıran en önemli özelliklerinden biri hedef kitle hakkında veri toplamaya müsait olmasıdır. Dijital reklam mecraları sağladığı teknolojik alt yapı olanakları ile internet kullanıcılarının kişisel verilerini izlemeye ve depolamaya imkân vermektedir. Reklam verenler, hedef kitlelerinin dijital mecralardaki izlerini çerezler aracılığıyla takip edebilmektedir. İnternet kullanıcısının lokasyonu, ziyaret ettiği siteler, ilgi alanları vb. pek çok veri bu sayede elde edilebilmektedir. Dijital reklam mecralarının sağladığı bu imkân sayesinde markalar hedef kitlelerine kişiselleştirilmiş reklamlar sunabilmektedir. Ayrıca, dijital mecraların yayında olan reklama yönelik anlık performans takibi ve ölçülebilir sonuçlar vermesi bu mecraları çok daha cazip hale getirmektedir (Kumar, 2016, s. 5).

Kişiselleştirme kavramını tanımlamak gerekirse, dijital mecralardaki müşteri deneyiminin, kişisel veri temelli bir yaklaşımla reklam mesajı ve tüketici eşleştirme yeteneği ve kabiliyetinin sağlanması, şeklinde açıklanabilir (Kerem & Ulla, 2018, s. 148). Dijital reklamcılık bağlamında, "kişiselleştirme" terimi için literatürde tam manasıyla uzlaşmış bir tanım yoktur. Ancak, literatürde kişiselleştirme, segmentasyon, hedefleme ve kişisel tüketici profili oluşturma kavramlarıyla ilişkilendirilmektedir (Köster vd., 2015, s. 181).

Kişiselleştirme, hedef kitlenin tespit edilmiş ilgi alanları göre tasarlanmış ve belirlenmiş bir hedef kitleye özgü gerçekleştirilen pazarlama iletişimi çabaları olarak tanımlanabilir (Tran vd., 2020, s. 231). Kavram temelde, reklam mesajının daha ikna edici bir hale gelmesini hedefleyen

iletişim stratejisidir. Bunun için kişinin adı, lokasyonu, geçmiş satın alma davranışları gibi nitelikleri kişiselleştirme amaçlı kullanılmaktadır (Maslowska vd., 2011, s. 91).

Kişiselleştirilmiş reklamcılık, tüketicilerin isimleri, geçmiş satın alma davranışları, psikografik ve demografik özellikleri, lokasyonları, ilgi alanları gibi kişisel verileri üzerinden paralı medya aracılığıyla her bir tüketiciye gösterilen özelleştirilmiş reklam iletileridir (Baek & Morimoto, 2012, s. 59). İnternet kullanıcılarının dijital mecralarda sınırsız sayıda reklam mesajına maruz kalması rahatsız edici bir durumdur. Kişiselleştirilmiş reklam yaklaşımı, dijital mecralarda internet kullanıcılarına sunulan çok sayıda reklam iletileri ve tüketicilerin talep ve ihtiyaçları arasındaki dengeyi sağlamaya destek olmaktadır (Keane, 2019).

Yeniden hedefleme, içeriğe dayalı hedefleme, anahtar sözcük temelli hedefleme ve çevrim içi davranışsal hedefleme gibi yöntemler kişiselleştirme stratejilerinin en yaygın uygulama alanlarıdır. Bu yöntemler aracılığıyla markalar, daha yüksek seviyede kişiselleştirmeyi başarabilmekte ve hedef tüketicilerine daha hassas bir şekilde ulaşarak onları ikna edebilme yeteneklerini arttırabilmektedir (Kim vd., 2019, s. 907).

1.1. Kişiselleştirilmiş Reklamların Tüketiciler Üzerindeki Etkisine Yönelik Yapılan Araştırmalar

Literatüre bakıldığında, kişiselleştirilmiş reklamların tüketiciler üzerindeki etkisini farklı değişkenlerle beraber değerlendirmeye alarak çok yönlü olarak inceleyen ve kişiselleştirilmiş reklamların tüketicilerde olumlu ve olumsuz birçok algı, tutum ve davranışsal niyete yol açabileceği sonucuna ulaşan çok sayıda çalışma mevcuttur.

Baek & Morimoto (2012), kişiselleştirilmiş reklam mesajlarının, kitlesel hedefli reklam mesajlarıyla kıyaslandığında tüketiciler üzerinde daha az olumsuz bir algıya yol açabileceğini keşfetmişlerdir. Doorn & Hoekstra (2013), kişiselleştirilmiş reklamların, reklam mesajı/tüketici uyumundan kaynaklı olarak tüketicilerin satın alma niyetini olumlu yönde etkileyebileceğini ortaya koymuşlardır. Fakat diğer taraftan, yüksek düzeyde kişiselleştirilmiş reklam mesajlarının bazı tüketicilerde yüksek müdahalecilik algısı yaratabileceğini de tespit etmişlerdir. Bu durumda da satın alma niyetinin olumsuz yönde etkilenebileceğini ileri sürmüşlerdir. Tucker (2014), kişiselleştirilmiş reklamları odak noktasına koyduğu deneysel çalışmasında; kişisel verilerinin kullanımıyla ilgili kontrolü kullanıcıların bizzat kendisine bırakıldığında reklam içeriklerine daha olumlu tepkiler verdiklerini ve reklama tıklama olasılıklarının daha da arttığını ortaya koymuştur. Keyzer vd. (2015), tüketicilerin algılanan kişiselleştirme seviyelerinin reklama yönelik tepkileri üzerinde etkisi olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Elde ettikleri bulgulara göre, kişiselleştirilmiş reklamların reklam içeriğine tıklama niyeti üzerinde olumlu bir etkisi olduğu anlaşılmıştır. Maslowska vd. (2016),

kişiselleştirilmiş reklamların, farkında olunduğunda, tüketici üzerinde daha güçlü bir etki yaratabildiğini ortaya koymuşlardır. Tran (2017), Facebook'ta yer alan reklamları kişiselleştirilmiş olarak algılayan tüketicilerin reklamı daha inandırıcı bulduklarını saptamıştır. Gironde & Korgaonkar (2018), tüketicilerin yapmış oldukları web araması sonucu elde edilen veriler doğrultusunda, kişiselleştirilmiş reklamların tüketicilerin karşısına çıkarılmasının daha iyi sonuçlar ortaya koyacağını tespit etmişlerdir. Kim vd. (2019), olumlu etkilerin aksine, kişiselleştirilmiş reklamların, tüketicilerin gizlilik endişelerini arttırabileceğini ve kişiselleştirilmiş reklamlara yönelik tüketicilerin olumsuz yönde bir algıya sahip olabileceklerini ortaya koymuşlardır. Tran vd. (2020), yaptıkları araştırma sonucunda; kişiselleştirilmiş reklamların tüketicilerin algılarını olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Kişiselleştirilmiş reklamların doğru bir planlamayla uygulandığında başarılı bir araç olabileceğini ifade etmişlerdir. Monem (2021), kişiselleştirmenin dijital reklamların etkinliği üzerindeki etkisini tespit etmek için gerçekleştirdiği çalışmada; kişiselleştirilmiş reklamların tüketicilerde gizlilik endişesine yol açtığı sonucuna ulaşmış ve buna rağmen tüketicilerin kişiselleştirilmiş reklamlara yönelik olumlu bir tutum geliştirdiklerini ve bunun da reklama yönelik olumlu davranışsal bir niyeti tetiklediğini (ör: reklama tıklama niyeti) ortaya koymuştur. Keyzer vd. (2022), yaptıkları çalışmada, bir sosyal ağ platformundaki reklam içeriğini kişiselleştirilmiş reklam mesajı olarak algılayan tüketicilerin, markaya yönelik daha olumlu bir tutum geliştirebileceklerini saptamışlardır. Tran vd. (2023), kişiselleştirilmiş reklamların tüketicilerin algılarını nasıl değiştirebileceğini ortaya koydukları çalışmalarında, sosyal medya platformlarında sunulan kişiselleştirilmiş mesajların tüketicilerin marka bağlılığını ve sadakatini arttırdığını tespit etmişlerdir. Kim vd. (2023), gizlilik endişeleri odağında kişiselleştirilmiş chatbot reklamlarına yönelik tüketici tepkilerini inceledikleri çalışmalarında, “tanıtım odaklı” katılımcıların kişiselleştirilmiş reklamların faydalarını daha çok göz önünde bulundurarak bu tarz reklamlara olumlu yaklaştıklarını, diğer taraftan “önleme odaklı” katılımcıların, kişisel verilerinin kişiselleştirilmiş chatbot reklamlarında kullanılmasını tehdit algılayarak bu tarz reklamlara olumsuz bir algı geliştirdiklerini, tespit etmişlerdir.

1.2. Dijital Reklamlarda Algılanan Kişiselleştirme, Algılanan Gözetim, Gizlilik Endişesi ve Marka Kullanım Niyeti Arasındaki İlişkiler Üzerine Literatür İncelemesi

Algılanan kişiselleştirme, algılanan gözetim, gizlilik endişesi ve marka kullanım niyeti arasındaki ilişkilere yönelik literatür taramasına bu bölümde yer verilmiştir. Literatür incelemesi sonucu elde edilen bulgular ışığında, araştırma kapsamında test edilecek hipotezler belirlenmiştir.

1.2.1. Algılanan Kişiselleştirme ve Marka Kullanım Niyeti

Algılanan kişiselleştirme, tüketici merkezli yapıyı nitelendiren bir kavramdır. Algılanan kişiselleştirme, hedef tüketiciye sunulan reklam mesajının tüketicinin istek, ihtiyaç ve tercihleriyle uyumlu olması sonucu ortaya çıkan bir durumu tanımlamaktadır. Bu uyum, yani doğru reklam mesajının doğru bireylerle eşleşmesi, kişiselleştirme yaklaşımıyla mümkün olmaktadır. Kişiselleştirmenin temelinde de hedef kitle segmentasyonu yatmaktadır (Lina & Ahluwalia, 2021). Algılanan kişiselleştirme, tüketicinin karşılaştığı reklam mesajını “kişiselleştirilmiş” olarak fark ettiği durumu ifade etmektedir fakat bu durum, tüketici üzerinde mutlaka olumlu bir algı yaratacağı anlamına gelmez (Maslowska vd., 2016, s. 77).

Marka kullanım niyeti ise bir markanın ürün ve hizmetlerini ulaşmayı planlamayı ya da o markayı satın alma aşamasında tercih etmeye eğilimli olmayı ifade etmektedir. Marka kullanım niyeti, tüketicilerin belirli bir markanın ürün ya da hizmetlerini kullanma arzusuna işaret eden bir kavram olarak görülmektedir (Shahid vd., 2017, s. 2).

Farman vd. (2020), internet kullanıcılarının çevrim içi gezintilerini hedef alan kişiselleştirilmiş reklamların satın alma niyeti üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu saptamıştır. Christian vd. (2021), sosyal medya kullanıcılarına yönelik gerçekleştirdikleri araştırmada, sosyal medya platformlarında yer alan kişiselleştirilmiş reklamların, tüketicilerin dürtüsel satın alma davranışlarını olumlu yönde değiştirmede etkili olduğunu tespit etmişlerdir. Lee vd. (2022), kişiselleştirmenin tüketiciler üzerinde olumlu davranışsal niyetlere yol açabileceğini ifade etmişlerdir. Elde ettikleri bulgulara göre, kişiselleştirmenin satın alma niyeti üzerinde olumlu yönde etkilerinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Literatürde yer alan bulgular ışığında ilk hipotez şu şekilde önerilmiştir:

H₁: Algılanan kişiselleştirmenin marka kullanım niyeti üzerinde etkisi vardır.

1.2.2. Algılanan Kişiselleştirme ve Gizlilik Endişesi

Gizlilik endişesi, kullanıcıların dijital mecralardaki kişisel verilerini ifşa edilmesiyle ya da edilebilme ihtimaliyle ilgili duyulan kaygıyı ifade eden bir kavramdır. İnternet kullanıcılarının en yaygın gizlilik endişeleri, kişisel verilerinin hizmet sağlayıcılar tarafından uygun şekilde toplanıp toplanmadığı ve güvenli bir şekilde saklanıp saklanmadığına ilişkindir (Zhou & Li, 2014, s. 285).

Algılanan kişiselleştirmenin tüketicilerin reklama yönelik tutumları üzerindeki etkilerini araştırmayı amaçlayan çalışmada, algılanan kişiselleştirmenin gizlilik endişesini tetiklediği sonucuna ulaşılmıştır (Mo vd., 2023).

Bu doğrultuda, ikinci hipotez şu şekilde önerilmiştir:

H₂: Algılanan kişiselleştirmenin gizlilik endişesi üzerinde etkisi vardır.

1.2.3. Algılanan Kişiselleştirme ve Algılanan Gözetim

Algılanan gözetim, bireylerin dijital ortamda gözetime dayalı olarak arzu edilmeyen sosyal varlıkları olarak nitelendirilmiştir. Algılanan gözetim kavramı, internet kullanıcılarının çevrim içi ortamda gezinirken omuzlarının üzerinden “biri bakıyormuş hissi” yaşamaları olarak ifade edilmektedir (Phelan vd., 2016, s. 5242)

Yapılan bir araştırmada, dijital mecralardaki kişiselleştirilmiş reklam mesajlarının gözetlenme hissini arttırdığı sonucuna varılmıştır (Segijn & Ooijen, 2020). Bir diğer çalışmada ise kişiselleştirilmiş reklam mesajlarının kitlesel ürün reklamlarına kıyasla daha yüksek bir algılanan gözetim düzeyine yol açtığı tespit edilmiştir (Farman vd., 2020). Segijn vd. (2022), algılanan kişiselleştirme ve algılanan gözetim arasında olumlu yönde bir ilişki saptamıştır.

Bu doğrultuda algılanan kişiselleştirme ve algılanan gözetim arasındaki ilişkiye yönelik hipotez şu şekilde önerilmiştir:

H₃: Algılanan kişiselleştirmenin algılanan gözetim üzerinde etkisi vardır.

1.2.4. Algılanan Gözetim ve Gizlilik Endişesi

Dijital ortamlarda kullanıcıların kişisel verilerinin toplanması ve ticari amaçlarla kullanılmasının kullanıcılar üzerinde yarattığı gözetim hissini, gizlilik endişelerini arttırabileceğini ileri sürülmektedir (Kim vd., 2019, s. 908). Segijn vd. (2022), gerçekleştirdikleri çalışmada, algılanan gözetim ve gizlilik endişeleri arasında anlamlı ve olumlu yönde ilişkiler saptamışlardır. Yapılan bir diğer çalışmada ise algılanan gözetim ve gizlilik endişeleri arasında olumlu yönde bir ilişki tespit edilmiştir (Zhang vd., 2023).

Bu doğrultuda dördüncü hipotez şu şekilde önerilmiştir:

H₄: Algılanan gözetimin gizlilik endişesi üzerinde etkisi vardır.

1.2.5. Algılanan Gözetim ve Marka Kullanım Niyeti

Lee vd. (2022), yaptıkları bir araştırmada elde ettikleri bulgulara göre; kişiselleştirmenin satın alma niyetini olumlu yönde etkilediği tespit edilse de algılanan müdahaleciliğin yüksek seviyede olmasının satın alma niyetini olumsuz yönde etkileyebileceği sonucunu ortaya koymuşlardır. Sifaoui vd. (2023), algılanan gözetimin artmasının tüketicide davranışsal olarak reklamlardan kaçınmaya yol açtığını tespit etmişlerdir. Bu bağlamda, bireylerde algılanan gözetim düzeyinin yüksek olmasının davranışsal bir niyet olarak marka kullanım niyetini de olumsuz yönde etkileyeceği ön görülmektedir:

H₅: Algılanan gözetimin, marka kullanım niyeti üzerinde etkisi vardır.

1.2.6. Gizlilik Endişesi ve Marka Kullanım Niyeti

Yapılan bir araştırmada, gizlilik endişelerinin tüketicilerin web sitelerine yönelik tutumlarını olumsuz yönde etkilediği saptanmıştır (Krohn vd., 2002). Gerçekleştirilen bir diğer araştırmada, tüketicilerin gizlilik endişesindeki artışın alışveriş yapmama niyetlerinde bir artışa sebep olduğu tespit edilmiştir (Cheung & Liao, 2003). Eastlick vd. (2006), yaptıkları çalışmada, tüketicilerin gizlilik endişelerinin e-ticaret sitelerine yönelik satın alma niyetini olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Benzer bir diğer çalışmada ise araştırmacılar, gizlilik endişeleri yüksek olan bireylerin, çevrim içi hizmetleri (ör: e-ticaret web siteleri, uygulamaları) kullanma niyetlerinin daha düşük seviyede olduğunu saptamışlardır (Baruh vd., 2017).

Bu doğrultuda altıncı hipotez şu şekilde önerilmiştir:

H₆: Gizlilik endişesinin, marka kullanım niyeti üzerinde etkisi vardır.

2. ARAŞTIRMA

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın problemi, amacı, önemi, modeli, hipotezleri, veri toplama yöntemi ve araçları, analiz yöntemi ve araştırmanın bulguları başlıklarına ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Problemi, Amacı, Önemi ve Kapsamı

Bu çalışmanın temel amacı, kişiselleştirilmiş reklamların tüketiciler tarafından ne derece “kişisel” olarak algılandığını ortaya koyarak, bu algının markaya yönelik kullanım niyeti üzerindeki etkisini tespit etmektir. Çalışmanın, kişiselleştirilmiş reklamlar aracılığıyla hedef kitlelerine ulaşmak isteyen markaların, hedef tüketicileri üzerinde güçlü ve olumlu etkiler yaratabilmesi amacıyla dijital mecralardaki iletişim stratejilerinde yol gösterici olması beklenmektedir. Çalışma, kişiselleştirilmiş reklamcılık yaklaşımının hedef kitle üzerinde yarattığı algılar çerçevesinde ortaya çıkarttığı avantaj ve riskleri tartışarak, markaların bu alanda geliştirecekleri pazarlama iletişimi stratejilerine yönelik içgörüler sunmayı hedeflemektedir. Dijital reklamcılık literatüründe, kişiselleştirilmiş reklamların ve internet kullanıcılarının “kişisel verilerinin” pazarlama ve reklam sektörü tarafından hedefleme amaçlı kullanımının güncel ve ilgi duyulan bir konu olması, çalışmaya değer katacak niteliktedir. Türkiye’de kişiselleştirilmiş reklamların tüketiciler üzerinde yarattığı algıyı ve bunun davranışsal niyete etkisini inceleyen nicel çalışmaların az sayıda olmasından dolayı araştırmanın literatüre katkı sunması beklenmektedir. Kişiselleştirilmiş reklamların tüketiciler üzerinde yarattığı algı ve tüketici tepkileri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların kısıtlı sayıda olması araştırmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Algılanan kişiselleştirmenin marka kullanım niyeti üzerindeki etkisini inceleyen çalışma, dijital mecralarda bir e-ticaret markasının

kişiselleştirilmiş reklamlarına maruz kaldığını beyan eden katılımcılar ile sınırlı tutulmuştur.

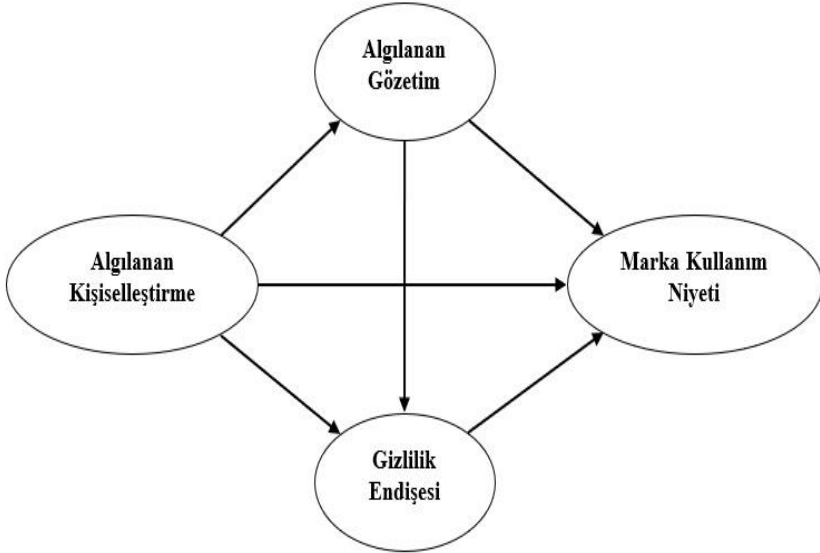
Kişiselleştirilmiş reklamların tüketiciler üzerinde algılanan kişiselleştirmeyi ne düzeyde sağladığı ve bu durumun tüketicilerin marka kullanım niyetine ne derece etkide bulunduğu sorusu, araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın aşağıda yer alan sorulara cevap vermesi beklenmektedir:

1. Kişiselleştirilmiş reklamcılıkta algılanan kişiselleştirme düzeyinin tüketicilerin marka kullanım niyeti üzerinde bir etkisi var mıdır?
2. Tüketicilerin algılanan kişiselleştirme düzeyi, gizlilik endişesini ve algıladıkları gözetim hissini etkiler mi?
3. Gizlilik endişesi ve algılanan gözetim, tüketicilerin marka kullanım niyeti üzerinde bir etkiye sahip midir?

2.2. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Literatür taraması sonucu elde edilen bulgular doğrultusunda çalışma kapsamında test edilmek amacıyla aşağıda yer alan model ve hipotezler önerilmiştir:

Şekil 1. Önerilen Araştırma Modeli

Hipotezler:

H₁: Algılanan kişiselleştirmenin marka kullanım niyeti üzerinde etkisi vardır.

H₂: Algılanan kişiselleştirmenin gizlilik endişesi üzerinde etkisi vardır.

H₃: Algılanan kişiselleştirmenin algılanan gözetim üzerinde etkisi vardır.

H₄: Algılanan gözetimin gizlilik endişesi üzerinde etkisi vardır.

H₅: Algılanan gözetimin, marka kullanım niyeti üzerinde etkisi vardır.

H₆: Gizlilik endişesinin, marka kullanım niyeti üzerinde etkisi vardır.

2.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

TÜİK'in 19 Aralık 2022 tarihinde yayınladığı “2021 yılı nüfus ve konut sayımı” verilerine göre Türkiye’de 15 yaş ve üzeri nüfus 65,7 milyon kişiye, toplam nüfus ise 84,6 milyon kişiye ulaşmıştır. We Are Social, “Digital 2023” raporunda yer alan bulgulara göre ise 85,59 milyona ulaşan Türkiye nüfusunun %83,4’üne tekabül eden 71,38 milyon kişi aktif internet kullanıcısı ve nüfusun %73,1’ine tekabül eden 62,55 milyon kişi aktif sosyal medya kullanıcısıdır. Türkiye’de yaşayan ve interneti/e-ticaret sitelerini aktif olarak kullanan, internet ortamında tüketime doğrudan katılabileceği düşünülen, 18 yaş ve üzeri kadın ve erkek tüketiciler bu araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, evrenin tümüne ulaşmak zaman ve maliyet açısından mümkün olmadığı için örneklem alma yoluna gidilmiştir. Bu doğrultuda, araştırmada örnekleme yöntemi olarak olasılıksız örnekleme yöntemlerinden “kolayda örnekleme” yönteminden yararlanılmıştır. Kolayda örnekleme, zaman ve maliyet sınırlılığından dolayı tercih edilmektedir (Kurtuluş, 2010, s. 63). Örneklem sayısı belirlemede; %95 güven aralığı ve %5 hata payı ile 384 kişinin evreni temsil yeteneğini sağlayacağı literatürde yer almaktadır (Cohen vd., 2000). Bu doğrultuda, araştırma kapsamında 610 kişiye ulaşılmış 556 kişinin cevap formu değerlendirmeye alınmıştır.

2.4. Veri Toplama Aracının Geliştirilmesi ve Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Araştırma kapsamında veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Google Forms platformu üzerinden oluşturulan anket formu bağlantısı katılımcılara WhatsApp, e-mail ve Telegram uygulamaları üzerinden ulaştırılmıştır ve ankete katılım çevrim içi ortamda sağlanmıştır. Anketin ilk kısmında, 4 farklı ölçeğe ait toplam 19 ifade yer almaktadır. Algılanan kişiselleştirme ölçeğinde 5 ifade, algılanan gözetim ölçeğinde 4 ifade, gizlilik endişesi ölçeğinde 6 ifade ve marka kullanım niyeti ölçeğinde 4 ifade bulunmaktadır. Algılanan kişiselleştirme ölçeği, Srinivasan vd. (2002); algılanan gözetim ölçeği, Segijn vd. (2022); gizlilik endişesi ölçeği ise Baek & Morimoto'ya (2012) ait çalışmalarından uyarlanmıştır. Marka kullanım niyeti ölçeği ise Yoo & Donthu (2001)'un çalışmasında kavramsal olarak ele alınmış ve Hollebeek vd. (2014) tarafından, çalışmalarında kullanıldığı şekliyle anket formuna uyarlanmıştır. Anket formunun ikinci kısmında ise katılımcılara ait demografik özelliklere ilişkin sorular yer almaktadır. Ankete başlamadan önce

katılımcılara kişiselleştirilmiş reklamın tanımını yapılarak örnek kişiselleştirilmiş reklam içeriği gösterilmiştir. Akabinde katılımcıların dijital mecralarda bir e-ticaret markasının kişiselleştirilmiş reklamlarına maruz kalıp kalmadıkları sorulmuştur. Olumlu yanıt veren katılımcılar ankete devam etmiş, olumsuz yanıt veren katılımcıların anketi sonlandırılmıştır. Bu doğrultuda ankete başlayan 610 katılımcıdan 556'sı anketi tamamlamıştır.

2.5. Veri Analizinde Kullanılan Yöntemler

Araştırmada toplanan veriler, SPSS (Statistical Package for Social Sciences) for Windows 25.0 ve AMOS (Analysis of Moment Structures) 23.0 yazılımları kullanılarak analiz edilmiştir. Ölçeklerin güvenilirliğini değerlendirmek amacıyla "Güvenilirlik Analizi" gerçekleştirilmiş, ayrıca yapı geçerliliğini test etmek için AMOS programı kullanılarak "Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA)" yapılmıştır. Son olarak kurulan model doğrultusunda yol analizi yapılarak model test edilmiştir.

YEM (Yapısal Eşitlik Modeli) analizinin uygulanabilmesi için veri setinin çok değişkenli normal dağılımı göstermesi gerekmektedir (Byrne, 2001). Bu doğrultuda, normallik dağılımını sağlamak amacıyla çok değişkenli uç değerler Mahalanobis uzaklık değerleri ile incelenmiştir. Sıfıra yakın ve negatif değerli gözlemlerin bulunduğu çok değişkenli ve hacimli veri setlerinde aykırı değerleri tespit etmek amacıyla, gözlemler arası ilişkilere dayalı olarak Mahalanobis ölçütü yöntemi önerilmektedir (Johnson & Wichern, 1998)

Aykırı değerler, hata varyansı değerini arttırdığı için istatistiksel testlerin gücünü etkilemektedir. Bu sebepten dolayı, istatistiksel testler uygulanmadan önce aykırı değerlerin varlığı incelenmiş ve veri setlerinde var olup olmadığına dair bir değerlendirme yapılmıştır. Aykırı/uç değerlerin varlığı Mahalanobis yöntemi kullanılarak saptanmış ve bu sayede çoklu normallik kriteri sağlanmıştır.

Araştırma kapsamında kullanılan verilerin normal dağılıma uygun olup olmadığı test edilmiştir. Verilerin normal bir dağılım gösterip göstermediği Q-Q Plot çizimi aracılığıyla incelenebilmektedir (Chan, 2003). Ek olarak, çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 3 arasında bir değerde olması verilerin normal dağılım gösterdiğine işaret etmektedir (Shao, 2002).

2.6. Bulgular

Bu bölümde, araştırma sonucu elde edilen bulgular doğrultusunda katılımcıların demografik özelliklerine dair bilgilerine, verilerin normallik dağılımlarına, araştırma kapsamında kullanılan ölçeklerin güvenilirlik analizi sonuçlarına ve yapısal modelin analizine ilişkin sonuçlara, sırasıyla, yer verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Değişkenler		n	%
Cinsiyet	Erkek	260	46,8
	Kadın	296	53,2
Yaş	18-26	181	32,6
	27-35	219	39,4
	36-44	117	21,0
	45 ve üzeri	39	7,0
	İlkokul/ Ortaokul	14	2,5
Eğitim Durumu	Lise	136	24,5
	Ön lisans	92	16,5
	Lisans	217	39,0
İnternette Geçirilen Süre	Lisansüstü	97	17,5
	Günde 1 saat ve daha az	78	14,0
	Günde 2-4 saat	267	48,0
	Günde 4-6 saat	143	25,7
	Günde 6-8 saat	44	7,9
En Sık Kullanılan Sosyal Medya Platformu	Günde 8 saatten fazla	24	4,4
	Facebook	18	3,2
	Instagram	369	66,4
	X (Twitter)	86	15,5
Toplam	Youtube	64	11,5
	Diğer	19	3,4
		556	100,0

Araştırmaya katılan katılımcıların demografik özelliklerine göre dağılımı Tablo 1’de verilmiştir. Katılımcıların %46,8’i kadınlardan, %53,2’si ise erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların, %39,4’ü 27-35 yaş arası, %32,6’sı 18-26 yaş arası, %21’i 36-44 yaş arası, %7’si ise 45 yaş ve üzeri bireylerden oluşmaktadır. Eğitim durumu açısından incelendiğinde; katılımcıların, %39’u lisans, %24,5’i lise, %17,5’i lisansüstü, %16,5’i ön lisans ve %2,5’i ise ilkokul/ ortaokul mezunu olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların internette geçirdiği süreler incelendiğinde; %48’inin günde 2-4 saat arası, %25,7’sinin günde 4-6 saat, %14’ünün günde 1 saatten az, %7,9’unun günde 6-8 saat ve %4,4’ünün günde 8 saatten fazla çevrim içi ortamlarda zaman harcadıkları görülmektedir. Katılımcıların %66,4’ü (n=369), en sık kullandıkları sosyal medya platformunun Instagram olduğunu belirtmişlerdir. Kullanım sıklığı açısından Instagram’ı sırasıyla %15,5 (n=86) ile X (Twitter) ve %11,5 (n=64) ile Youtube takip etmektedir. Diğer

platformlar, cevabını verenlerin oranı %3,5 iken, %3,2 ile Facebook kullanım sıklığında son sırada yer almıştır.

2.6.1. Normallik Dağılımı

Tablo 2. Araştırmada Kullanılan Değişkenlerin Normallik Analizi Sonuçları

Ölçekler	Çarpıklık	Basıklık	Durum
Algılanan Gözetim Ölçeği	-0.678	0.315	Normal
Gizlilik Endişesi Ölçeği	-1.035	1.515	Normal
Algılanan Kişiselleştirme Ölçeği	-0.137	0.531	Normal
Marka Kullanım Niyeti Ölçeği	-0.090	-0.737	Normal

Araştırmada kullanılan değişkenlerin normallik analizi sonuçları Tablo 2’de verilmiştir. Verilerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 3 arasında olması verilerin normal dağılıma sahip olduğunu göstermektedir. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 3 arasında bir değerde olması verilerin normal dağıldığının bir işaretidir (Shao, 2002).

2.6.2. Ölçeklerin Güvenirlilik Analizi

Mevcut verilere ilişkin güvenilirlik analizi genel olarak Cronbach Alpha ile gerçekleştirilmiştir. Cronbach Alfa, anketlerde maddelerin güvenilirliğini hesaplama yöntemlerinden biridir. Anket maddeleri arasındaki ikili korelasyondan hesaplanan iç tutarlılık katsayısına ise Cronbach Alfa katsayısı denir ve anket maddelerine verilen cevapların iç tutarlılığı hakkında bilgi verir. Araştırmada elde edilen verilere ilişkin Cronbach Alfa katsayıları Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Ölçeklerin Güvenirlilik Analizi Sonuçları

Ölçekler	Açıklama	Madde Sayısı	Cronbach Alfa
AG	Algılanan Gözetim	4	0,866

AK	Algılanan Kişiselleştirme	5	0,800
GE	Gizlilik Endişesi	6	0,837
MKN	Marka Kullanım Niyeti	4	0,930
		19	0.840

Cronbach Alfa katsayısının “0.7 ve üstü” olması durumunda ölçeğin güvenilirliği iyi olarak kabul edilmektedir. Öte yandan düşük değer alması ya da 1.0 değerine çok yakın olması, ölçekte yer alan madde sayısının az olmasına veya anketin rastgele biçimde doldurulmadığına işaret etmektedir. Tablo 3’te yer alan Cronbach Alfa katsayıları ve ölçekte yer alan tüm maddelere ilişkin genel güvenilirlik testinde elde edilen Cronbach Alfa katsayısı (0,840) incelendiğinde, anket verilerinin güvenilir olduğu sonucuna varılmıştır.

2.6.3. Doğrulatoryıcı Faktör Analizi

Doğrulatoryıcı Faktör Analizi, değişkenler arasındaki ilişki yapısına ilişkin kuramsal hipotezleri test etmek amacıyla uygulanmaktadır. Faktör sayısı ve hangi değişkenlerin hangi faktörle ilişkili olacağı analiz öncesinde bilinmektedir. Analiz sonucunda tanımlanan faktör yükleri hesaplanır. Açımlayıcı Faktör Analizi kuram geliştirme ile ilgilenirken, Doğrulatoryıcı Faktör Analizi ise kuramı doğrulamak ile ilgilenir (Tabachnick & Fidell, 2015). Yani, Doğrulatoryıcı Faktör Analizi (DFA), literatüre dayalı olarak önerilen bir model varsayımının olduğu durumlarda kullanılmaktadır. DFA kullanılarak, doğruluğu önceden kanıtlanmış bir yapının yeni bir veri seti ile arasında uyum araştırılmaktadır (Orcan, 2018, s. 414).

Tablo 4. Doğrulatoryıcı Faktör Analizine İlişkin Sonuçlar

Ölçekler	İfadeler	Faktör Yükleri	t Değerleri	p Değerleri
Algılanan Gözetim	AG1	0.761	-	-
	AG2	0.935	20.510	***
	AG3	0.807	20.407	***
	AG4	0.725	15.484	***
Gizlilik Endişesi	GE1	0.809	-	-
	GE2	0.874	20.989	***
	GE3	0.416	9.487	***
	GE4	0.746	18.695	***
	GE5	0.583	13.730	***

	GE6	0.576	12.699	***
	AK1	0.801	-	-
Algılanan Kişiselleştirme	AK2	0.776	14.675	***
	AK3	0.548	11.433	***
	AK4	0.660	12.058	***
	AK5	0.587	12.174	***
	MKN1	0.797	-	-
Marka Kullanım Niyeti	MKN2	0.889	28.384	***
	MKN3	0.900	23.998	***
	MKN4	0.895	23.846	***

***p<0.05

Tablo 4'te yer alan faktör yükleri göz önüne alındığında, algılanan gözetim ölçeğinde 4 ifade bulunduğu ve bu ifadelerle ait faktör yükleri değerlerinin 0.725-0.935 aralığında olduğu; gizlilik endişesi ölçeğinde 6 ifade yer aldığı ve faktör yüklerine ait değerlerin 0.576-0.874 aralığında olduğu; algılanan kişiselleştirme ölçeğinde 5 ifade yer aldığı ve bunlara ait faktör yüklerinin 0.548-0.801 aralığında olduğu; marka kullanım niyeti ölçeğinde 4 ifade yer aldığı ve bu ifadelerle yönelik faktör yüklerinin 0.797-0.900 aralığında olduğu görülmektedir. Değişkenler arasındaki korelasyonlar incelendiğinde maddelerin faktör yüklerinin 0.40'ın üzerinde olduğu ve tüm korelasyon ilişkilerinin anlamlı (***)p<0.05) olduğu saptanmıştır. Bu doğrultuda, tüm ölçeklerin faktör yükleri 0.40'ın üzerinde bir değere sahip olduğu tespit edildiğinden dolayı ölçeklere ait ifadelerden hiçbiri madde ölçeklerden çıkarılmamıştır. Sonuç olarak, ankette yer alan tüm soruların sorunsuz bir biçimde Algılanan Gözetim, Gizlilik Endişesi, Algılanan Kişiselleştirme ve Marka Kullanım Niyeti ölçekleri bazında faktörleştigi ortaya çıkarılmıştır.

Tablo 5. Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Ölçüm Modeline İlişkin Sonuçlar

Uyum Ölçütleri	Bulunan Değerler				Kabul Edilen Değerler
	Algılanan Gözetim	Gizlilik Endişesi	Algılanan Kişiselleştirme	Marka Kullanım Niyeti	
CMIN/DF	0.160	3.689	0.430	4.141	≤5
RMSEA	0.000	0.070	0.000	0.075	≤0.10

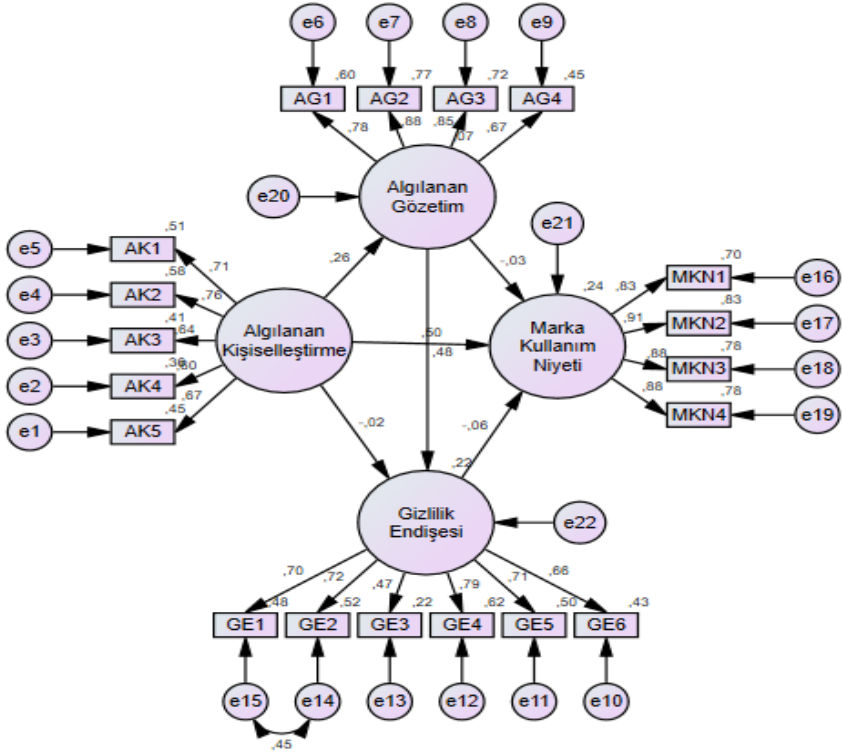
Algılanan Kişiselleştirmenin Marka Kullanım Niyeti Üzerindeki Etkisi

GFI	1.000	0.987	0.999	0.996	≥ 0.80
AGFI	0.999	0.953	0.995	0.963	≥ 0.80
CFI	1.000	0.988	1.000	0.998	≥ 0.80
RFI	0.999	0.960	0.995	0.986	≥ 0.80
NFI	1.000	0.984	0.999	0.998	≥ 0.80
SRMR	0.024	0.027	0.008	0.006	≤ 0.10

Doğrulayıcı faktör analizine göre; algılanan gözetim ölçeğinin 4 madde ve tek boyutlu ölçek yapısıyla ilişkili olduğu belirlenmiştir (Tablo 5). Modelde iyileştirme yapılmaktadır. İyileştirme yapılırken uyumu azaltan değişkenler belirlenmiş, artık değerler arasında kovaryansı yüksek olanlar için yeni kovaryansı oluşturulmuştur. Sonrasında yenilenen uyum iyiliği indeksi hesaplamalarında uyum indeksleri için kabul edilen değerlerin sağlandığı tabloda gösterilmiştir. Gizlilik endişesi ölçeğinin 6 madde tek boyutlu, algılanan kişiselleştirme ölçeğinin 5 madde tek boyutlu, marka kullanım niyeti ölçeğinin 4 madde tek boyutlu ölçek yapısıyla ilişkili olduğu saptanmıştır. Modellerde iyileştirmeler yapılmış olup sonrasında yenilenen uyum iyiliği indeksi hesaplamalarında “kabul edilen değerleri” sağladığı Tablo 5’te gösterilmiştir.

2.6.4. Yapısal Modelin Değerlendirilmesi

Şekil 2. Yapısal Eşitlik Modeli ve Standartlaştırılmış Yol Katsayıları

Tablo 6. Yapısal Model'e Ait Sonuçlar

	Tahmin (β)	Standart Hata	t	p	Durum
Algilanan Kişiselleştirme → Marka Kullanım Niyeti (H1)	0.499	0.079	9.173	***	Kabul
Algilanan Kişiselleştirme → Gizlilik Endişesi (H2)	-0.023	0.051	-0.464	0.642	Ret
Algilanan Kişiselleştirme →	0.261	0.051	5.108	***	Kabul

Algılanan Gözetim (H3)					
Algılanan Gözetim→ Gizlilik Endişesi (H4)	0.477	0.057	8.583	***	Kabul
Algılanan Gözetim→ Marka Kullanım Niyeti (H5)	-0.028	0.075	-0.533	0.594	Ret
Gizlilik Endişesi→ Marka Kullanım Niyeti (H6)	-0.056	0.073	-1.084	0.279	Ret
Uyum Değerleri					
CMIN/DF		4.206			
RMSEA		0.076			
GFI		0.894			
AGFI		0.861			
CFI		0.918			
RFI		0.877			
NFI		0.896			
SRMR		0.064			

***p<0.05

Uyum iyiliğinin göstergesi olarak kullanılan CMIN/DF değeri 4.206 olarak elde edilmiş olup, Tablo 5’te verilen referans uyum indekslerine göre kabul edilebilir uyum sınırları içerisinde olduğu görülmektedir. Benzer durum diğer indeksler (GFI, AGFI, CFI, RFI...) için de geçerlidir. RMSEA değeri 0.076 olarak hesaplanmış olup, bu değerinde kabul edilebilir uyum standartlarında olduğu görülmektedir. Dolayısıyla önerilen yapısal modelin veri seti için uygun bir model olduğu açıktır.

Araştırma modeli doğrultusunda gerçekleştirilen yol (path) analizine ait sonuçlar Tablo 6’da verilmiştir. Tablo 6 incelendiğinde; algılanan kişiselleştirmenin marka kullanım niyeti üzerinde ($\beta=0.499$, $p<0.05$) ve algılanan gözetim üzerinde ($\beta=0.261$, $p<0.05$) istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir etkisi olduğu saptanmıştır. Algılanan gözetimin gizlilik endişesi üzerinde ($\beta=0.477$, $p<0.05$) istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi olduğu da tespit edilmiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda, H₁, H₃ ve H₄ hipotezleri desteklenmiştir. Fakat, algılanan kişiselleştirmenin gizlilik

endişesi üzerinde, algılanan gözetimin marka kullanım niyeti üzerinde ve gizlilik endişesinin marka kullanım niyeti üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla, H₂, H₅ ve H₆ hipotezleri desteklenmemiştir.

Sonuç

Sosyal medya başta olmak üzere diğer tüm dijital kanalların bir reklam aracı olarak önem kazanmasında mobil cihaz sahipliği ve internet kullanıcısı sayısındaki artış önemli bir rol oynamaktadır. Bu doğrultuda, dijital mecralarda varlık göstermek her marka için artık bir zorunluluk haline gelmiştir. Rakiplerinden farklılaşmak isteyen işletmeler dijital platformların etkin bir reklam aracı olarak kullanımının yollarını aramaktadır. Bu mecralarda doğru hedef kitlelere ulaşarak reklam mesajının tüketiciler üzerindeki etkinliğini artırabilmenin yollarını keşfetmek, reklam hedefleme yöntemlerinin risklerini ve avantajlarını saptamak hem sektör profesyonellerinin hem de akademik alanda çalışma yapan araştırmacıların temel sorunlarından biri olmuştur. Kişiselleştirilmiş reklamlar, doğru dijital mecralarda doğru hedef kitlelere reklam mesajlarını ulaştırarak mesaj-tüketici uyumunu yüksek seviyelerde gerçekleştirebilmeyi hedeflemektedir.

Kişiselleştirmenin reklam mesajlarının etkinliğini artırarak tüketiciler üzerinde olumlu yönde etkiler sağladığına dair kanıtlar ortaya koyulsa da (Pappas vd., 2017; Farman vd., 2020; Christian vd., 2021), diğer taraftan reklamda kişiselleştirmenin tüketiciler üzerinde her zaman olumlu algılara yol açmadığı yönünde bulgular da literatürde mevcuttur (Krohn vd., 2002; Cheung&Liao, 2003; Eastin vd., 2016; Baruh vd., 2017).

Bu bağlamda, bu araştırma, dijital reklam mecralarında kişiselleştirilmiş reklamlara maruz kalan katılımcıların algılanan kişiselleştirme düzeylerinin gizlilik endişesi, gözetim algısı ve marka kullanım niyeti üzerindeki etkisini bir e-ticaret markası örneği üzerinden sorgulamayı amaçlamıştır. Çalışma kapsamında, kişiselleştirilmiş reklamların bahsedilen değişkenler arasında nasıl bir etkileşime yol açtığı ve bunların tüketicilerin davranışsal niyetlerine ne yönde bir etkide bulunduğu, alanda yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular doğrultusunda irdelenmiştir.

Araştırma bulguları; algılanan kişiselleştirmenin, marka kullanım niyeti üzerinde olumlu yönde bir etkisi bulunduğuna dair kanıtlar ortaya koymaktadır. Tüketiciler reklam mesajlarının kendisiyle uyumlu ve alakalı olduğunu algıladıklarında markaya yönelik kullanım niyetlerinde olumlu yönde bir artış meydana gelmektedir. Diğer bir deyişle, markaların hedef tüketicilerine dijital ortamlarda başarılı bir stratejiyle kişiselleştirilmiş reklam sunabilmesi ve bunun tüketiciler tarafından fark edilmesi markanın tercih edilebilirliğini arttırmaktadır. Dijital mecralarda, kişiselleştirilmiş reklamlar aracılığıyla tüketici/reklam mesajı eşleşmesinin başarılı bir şekilde gerçekleşmesi tüketicilerde olumlu davranışsal niyet yaratmada önemli bir rol

oynamaktadır. Sonuç olarak algılanan kişiselleştirmenin marka kullanım niyetini olumlu yönde etkilediği yönündeki hipotez doğrulanmıştır (H₁).

Algılanan kişiselleştirmenin gözetim algısını olumlu yönde etkilediği araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre kanıtlanmıştır. Bu doğrultuda H₃ hipotezi de doğrulanmıştır. Tüketicilerin, kişiselleştirilmiş reklamları fark etmesi ve kendisiyle ilişkilendirmesi durumunda kişisel verilerinin takip edildiği, izlendiği ve kaydedildiğine yönelik gelişen gözetim hissi artmaktadır. Bu sonuç, literatürdeki diğer çalışmalarla da paralellik göstermektedir (Segijn&Ooijen, 2020; Farman vd., 2020; Sifaoui, 2021). Algılanan gözetim, bireylerin internet ortamında kişisel verilerinin izlendiği ve gözetlendiği yönünde bir algı geliştirmesiyle ilgilidir.

Algılanan gözetimin tüketicilerin gizlilik endişesi üzerinde etkisi olduğuna dair hipotez doğrulanmıştır (H₄). İnternet kullanıcılarının, kişiselleştirilmiş reklamlarla karşılaşması durumunda kişisel verilerinin ve kendisinin takip edildiği, gözlemlendiği yönünde geliştirdiği gözetim algısı gizlilik endişesini tetikleyebilmektedir. Bu sonuç literatürdeki diğer çalışmalarla da uyumludur (Segijn&Ooijen, 2020; Segijn vd., 2022; Zhang vd., 2023). Markaların, tüketici verilerini kullanarak reklam mesajlarını iletmesi tüketiciler tarafından fark edildiğinde gözetim algısı yaratmakta ve bu da tüketicilerde gizlilik endişesi gibi olumsuz bir duruma yol açabilmektedir. Bu doğrultuda, tüketicilerde ortaya çıkabilecek gizlilik endişelerine yönelik sorunları en aza indirgeyecek stratejiler geliştirilmesi gerekmektedir.

Algılanan kişiselleştirmenin gizlilik endişesi üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda H₂ hipotezi reddedilmiştir. Algılanan kişiselleştirme paradoksu olarak da adlandırılan bu durum literatürde de sıklıkla sorgulanan bir durumdur. Bazı çalışmalar kişiselleştirilmiş reklamların tüketicilerde kullanışlılık ve fayda ekseninde gizlilik endişelerini ılımlaştırabileceğini ortaya koyarken (Zhu&Chang, 2016; Song vd., 2021), diğer taraftan kişiselleştirmenin tüketicilerde gizlilik endişesine yol açtığına dair bulgulara ulaşan pek çok çalışma da bulunmaktadır (Segijn vd. 2021; Lambillotte vd., 2022; Mo vd., 2023).

Araştırma sonucuna göre; algılanan gözetimin ve gizlilik endişesinin marka kullanım niyeti üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı anlaşılmıştır ve bu doğrultuda H₅ ve H₆ hipotezleri reddedilmiştir. Gizlilik endişesi ve gözetim algısı gibi tüketiciler üzerinde oluşan olumsuz algıların markayı kullanma/tercih etme niyetlerini etkilememesi şaşırtıcı bir sonuçtur. Literatürde, kişiselleştirilmiş reklamlara yönelik gizlilik endişesi gibi olumsuz tüketici algılarının marka kullanım niyetini olumsuz yönde etkilediğine dair yaygın çalışmalar bulunmaktadır (Cheung&Liao, 2003; Taylor vd., 2009; Eastin vd., 2016; Baruh vd., 2017; Sifaoui vd., 2023). Bulunan sonuç, gizlilik endişesinin çevrim içi satın alma niyeti üzerinde bir etkisinin bulunmadığına dair bulgular elde eden bir çalışmayla uyumludur (Odoom, 2022). Algılanan gözetimin ve gizlilik endişesinin marka kullanım niyeti üzerinde bir etkisi

olması beklenildiği halde anlamlı bir sonuç bulunamamıştır. Bu sonuç, tüketicilerin risk/fayda değerlendirmesine göre kişiselleştirilmiş reklam mesajlarını bir tehdit olarak algılamamasına dayandırılan araştırmalarla örtüşmektedir (Lee&Cranage, 2011; Lee vd., 2022).

Sonuç olarak, reklamda kişiselleştirme tüketiciler üzerinde olumsuz birtakım algılara yol açsa da davranışsal niyet bağlamında marka kullanım niyetine olumlu yönde katkı sağladığı açıktır. Burada önemli olan nokta kişiselleştirme stratejilerinin ve kişiselleştirme de kullanılan araçların doğru bir şekilde planlanmasıdır ki başarılı bir kişiselleştirme süreci, tüketici ve reklam mesajı arasındaki eşleşmenin başarılı bir şekilde kurulmasını sağlayacaktır. Bu da bu tarz reklamlara yönelik olumsuz algıları azaltabileceği gibi markanın tercih edilme ihtimalini de arttıracaktır.

Bu çalışma, kişiselleştirilmiş reklamlara yönelik tüketici perspektifinden yapılan araştırmaları gözden geçirerek ve algılanan kişiselleştirmenin olumsuz tüketici algıları ve marka kullanım niyetine etkisini sorgulayarak alana katkı sağlamayı hedeflemiştir. Diğer taraftan, bu çalışma, dijital mecralarda tüketicilerin kişiselleştirilmiş reklamlarla karşılaştığında geliştirmiş olduğu olumlu ve olumsuz tepkilere yönelik bir çerçeve çizerek, hedef tüketicilerine daha iyi bir kişiselleştirilmiş reklam deneyimi sunma hedefinde olan ve bu yönde stratejiler geliştirmeyi arzulayan markalara ve işletmelere iç görüler sağlamaktadır. Araştırma kapsamında elde edilen bulgular, reklam uygulayıcılarına, kişiselleştirme süreçlerini nasıl daha etkili hale getirebilecekleri konusunda fikir vermektedir.

Çalışma, algılanan kişiselleştirmenin tüketicilerin gizlilik endişesi ve gözetim algıları üzerindeki potansiyel etkilerini bir e-ticaret markası örneği aracılığıyla derinlemesine incelemektedir. Algılanan kişiselleştirme, gizlilik endişesi, algılanan gözetim ve marka kullanım niyeti arasındaki karmaşık ilişkiyi önerilen yapısal model doğrultusunda test ederek mevcut literatürü genişletmektedir.

Bu araştırma, bir e-ticaret markasının kişiselleştirilmiş reklamlarına maruz kaldığını beyan eden bireyler üzerinde gerçekleştirilmiş ve bu örneklem grubuyla sınırlandırılmıştır. Kişiselleştirilmiş reklamların tüketiciler üzerindeki etkilerini algılanan kişiselleştirme, gizlilik endişesi, algılanan gözetim ve marka kullanım niyeti faktörleriyle sınırlandırarak incelemiştir. Ancak çalışma, kişiselleştirmenin tüketiciler üzerindeki etkilerini daha geniş bir perspektiften ele alması açısından sınırlıdır; çünkü araştırmanın kapsamı, veri toplama tekniği ve örneklem grubu bu yönden dar bir odaya sahiptir. Katılımcılar sadece dijital mecralarda bir e-ticaret markasının kişiselleştirilmiş reklamlarına maruz kaldıklarını beyan ettikleri takdirde çalışmaya dahil edilmişlerdir.

Araştırmanın sınırlılığı odağında desteklenmeyen hipotezlere değinildiğinde; kişiselleştirilmiş reklamların tüketiciler üzerindeki etkisinin anlaşılmasında, algılanan gözetim ve gizlilik endişesinin marka kullanım niyeti değişkeni üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmaması ve

algılanan kişiselleştirmenin gizlilik endişesi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmaması, tüketici tercihlerinin ve davranışsal niyetlerinin oluşumunda karmaşık ve çok boyutlu bir yapının etkili olabileceğine işaret etmektedir. Bir başka deyişle reddedilen hipotezler, tüketicinin dijital ortamdaki etkileşimini ve marka ile ilişkisini gizlilik endişesi ve gözetim algısı üzerinden değerlendirmenin yeterli olmayabileceğini göstermektedir.

Gelecekte yapılacak araştırmalarda, yukarıda bahsedilen kısıtlardan kaynaklanabilecek bilgi eksikliklerini gidermek amacıyla daha geniş bir örneklem grubuyla çalışılması, araştırma kapsamında yapılabilecek analizlerin çeşitlendirilmesi ve farklı veri toplama yöntemlerinin kullanılması önerilmektedir. Örneğin, daha geniş bir tüketici grubunu hedefleyerek gerçekleştirilecek anket çalışması, niş bir hedef kitleye yönelik derinlemesine görüşme yapılarak desteklenebilir ya da kişiselleştirilmiş reklamcılık odağında kapsamlı bir deneysel araştırma tasarımı uygulanabilir. Bu yaklaşım, araştırmanın bulgularını zenginleştirebilir ve araştırmaya derinlik katabilir. Özetle, farklı veri toplama teknikleri ve analiz yöntemleri hem araştırmaya dair iç görüleri daha da geliştirilebilir ve iyileştirilebilir hem de mevcut çalışmanın geçerliliğini iyileştirmek için fırsatlar sunabilir.

Ayrıca, kişiselleştirilmiş reklamların tüketiciler üzerindeki etkilerini anlamayı ve bu etkilerin tüketicilerin davranışsal niyetleri üzerinde ne tür etkileri olabileceğini sorgulamayı hedefleyen gelecekteki çalışmalar, tüketici algılarının ve tüketici tercihlerinin altında yatan derin ve karmaşık faktörleri çok boyutlu, daha geniş bir perspektiften ele alarak çalışmaya yeni yaklaşımlar geliştirebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Haluk Keskin %50, Nazlım Uraltaş %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Etik Kurulu'ndan izin alınmıştır (Tarih: 2023-3 / Sayı: 8).

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Haluk Keskin %50, Nazlım Uraltaş %50

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: Ethics committee approval (Date: 2023-3/ No: 8) was obtained from Marmara University Social Science Research Ethics Committee for the purpose of carrying out this study approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atf: Keskin, H. & Uraltaş, N. (2024). Algılanan kişiselleştirmenin marka kullanım niyeti üzerindeki etkisi. *Akademik Hassasiyetler*, 11(24),444-475. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1406435>

Kaynakça

- Aguirre, E., Mahr, D., Grewal, D., de Ruyter, K., & Wetzels, M. (2015). Unraveling the personalization paradox: The effect of information collection and trust-building strategies on online advertisement effectiveness. *Journal of Retailing*, 91(1), 34-49. <https://doi.org/10.1016/j.jretai.2014.09.005>
- Aslam, B., & Karjaluoto, H. (2017). Digital advertising around paid spaces, E-advertising industry's revenue engine: A review and research agenda. *Telematics and Informatics*, 34(8), 1650-1662. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2017.07.011>
- Baek, T. H., & Morimoto, M. (2012). Stay away from me. *Journal of Advertising*, 41(1), 59-76. <https://doi.org/10.2753/JOA0091-3367410105>
- Baruh, L., Secinti, E., & Cemalcilar, Z. (2017). Online privacy concerns and privacy management: A meta-analytical review. *Journal of Communication*, 67(1), 26-53. <https://doi.org/10.1111/jcom.12276>
- Bernritter, S. F., Ketelaar, P. E., & Sotgiu, F. (2021). Behaviorally targeted location-based mobile marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 49(4), 677-702. <https://doi.org/10.1007/s11747-021-00784-0>
- Brinson, N. H., Eastin, M. S., & Cicchirillo, V. J. (2018). Reactance to personalization: Understanding the drivers behind the growth of ad blocking. *Journal of Interactive Advertising*, 18(2), 136-147. <https://doi.org/10.1080/15252019.2018.1491350>
- Byrne, B. M. (2001). Structural equation modeling with AMOS, EQS, and LISREL: Comparative approaches to testing for the factorial validity of a measuring instrument. *International Journal of Testing*, 1(1), 55-86. https://doi.org/10.1207/S15327574IJT0101_4
- Chan, Y. H. (2003). Biostatistics 101: Data presentation. *Singapore Medical Journal*, 44(6), 280-285.
- Cheung, M. T., & Liao, Z. (2003). Supply-side hurdles in internet B2C e-commerce: An empirical investigation. *IEEE Transactions on Engineering Management*, 50(4), 458-469. <https://doi.org/10.1109/TEM.2003.819649>
- Christian, J., Karissa, F., Handoyo, B., & Antonio, F. (2021). The effect of perceived ads personalization toward online impulse buying tendency with mediating and moderating variables, evidence from Indonesian

- millennial e-commerce customers. *Kinerja*, 25(1).
<https://doi.org/10.24002/kinerja.v25i1.4357>
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2000). *Research methods in education*(5.bs). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203224342>
- De Keyzer, F., Dens, N., & De Pelsmacker, P. (2015). Is this for me? How consumers respond to personalized advertising on social network sites. *Journal of Interactive Advertising*, 15(2), 124-134.
<https://doi.org/10.1080/15252019.2015.1082450>
- De Keyzer, F., Dens, N., & De Pelsmacker, P. (2022). How and when personalized advertising leads to brand attitude, click, and WOM intention. *Journal of Advertising*, 51(1), 39-56.
<https://doi.org/10.1080/00913367.2021.1888339>
- Eastlick, M. A., Lotz, S. L., & Warrington, P. (2006). Understanding online B-to-C relationships: An integrated model of privacy concerns, trust, and commitment. *Journal of Business Research*, 59(8), 877-886.
<https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2006.02.006>
- Farman, L., Comello, M. L. (Nori), & Edwards, J. R. (2020). Are consumers put off by retargeted ads on social media? Evidence for perceptions of marketing surveillance and decreased ad effectiveness. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 64(2), 298-319.
<https://doi.org/10.1080/08838151.2020.1767292>
- Gironda, J. T., & Korgaonkar, P. K. (2018). iSpy? Tailored versus invasive ads and consumers' perceptions of personalized advertising. *Electronic Commerce Research and Applications*, 29, 64-77.
<https://doi.org/10.1016/j.elerap.2018.03.007>,
- Goldfarb, A., & Tucker, C. E. (2011). Privacy regulation and online advertising. *Management Science*, 57(1), 57-71.
<https://doi.org/10.1287/mnsc.1100.1246>
- Hawkins, R., Kreuter, M., Resnicow, K., Fishbein, M., & Dijkstra, A. (2008). Understanding tailoring in communicating about health. *Health education research*, 23, 454-466. <https://doi.org/10.1093/her/cyn004>
- Hollebeek, L. D., Glynn, M. S., & Brodie, R. J. (2014). Consumer brand engagement in social media: Conceptualization, scale development and validation. *Journal of Interactive Marketing*, 28(2), 149-165.
<https://doi.org/10.1016/j.intmar.2013.12.002>
- Johnson, R. A., & Wichern, D. W. (1998). Applied multivariate statistical analysis. *Biometrics*, 54(3), 1203. <https://doi.org/10.2307/2533879>
- IAB Europe (2023) 13 Eylül 2023 tarihinde <https://iab europe.eu/digital-advertising-explained/> adresinden edinilmiştir.
- Keane, L. (2019, 11 Nisan). *10 brilliant personalized marketing examples*. 19 Eylül 2023 tarihinde <https://blog.gwi.com/marketing/personalized-marketing-works/> adresinden edinilmiştir.

- Kerem, K., & Ulla, M. (2018). Perceived intrusiveness of personalized marketing. *Digital Transformation – Meeting the Challenges*, 147-158. <https://doi.org/10.18690/978-961-286-170-4.9>
- Kim, T., Barasz, K., & John, L. K. (2019). Why am i seeing this ad? The effect of ad transparency on ad effectiveness. *Journal of Consumer Research*, 45(5), 906-932. <https://doi.org/10.1093/jcr/ucy039>
- Kim, W., Ryoo, Y., Lee, S., & Lee, J. A. (2023). Chatbot advertising as a double-edged sword: The roles of regulatory focus and privacy concerns. *Journal of Advertising*, 52(4), 504-522. <https://doi.org/10.1080/00913367.2022.2043795>
- Köster, M., Rütth, M., Hamborg, K.-C., & Kaspar, K. (2015). Effects of personalized banner ads on visual attention and recognition memory: effects of personalized banner ads. *Applied Cognitive Psychology*, 29(2), 181-192. <https://doi.org/10.1002/acp.3080>
- Krohn, F., Luo, X., & Hsu, M. K. (2002). Information privacy and online behaviors. *Journal of Internet Commerce*, 1(4), 55-69. https://doi.org/10.1300/J179v01n04_04
- Kumar, S. (2016). *Optimization issues in web and mobile advertising*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-18645-0>
- Kurtuluş, K. (2010). *Araştırma yöntemleri* (1.). Türkmen Kitabevi.
- Lambillotte, L., Bart, Y., & Poncin, I. (2022). When does information transparency reduce downside of personalization? Role of need for cognition and perceived control. *Journal of Interactive Marketing*, 57(3), 393-420. <https://doi.org/10.1177/10949968221095557>
- Leblebici Koçer, L., & Özmerdivanlı, H. (2019). Kişiselleştirilmiş reklamlara yönelik tutumları etkileyen faktörlerle satın alma davranışı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 427-454. <https://doi.org/10.25294/auibfd.649282>
- Lee, C. H., & Cranage, D. A. (2011). Personalisation–privacy paradox: The effects of personalisation and privacy assurance on customer responses to travel Web sites. *Tourism Management*, 32(5), 987-994. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2010.08.011>
- Lee, H., & Cho, C.H. (2020). Digital advertising: Present and future prospects. *International Journal of Advertising*, 39(3), 332-341. <https://doi.org/10.1080/02650487.2019.1642015>
- Lee, J., Kim, C., & Lee, K. C. (2022). Exploring the personalization-intrusiveness-intention framework to evaluate the effects of personalization in social media. *International Journal of Information Management*, 66, 102532. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2022.102532>

- Lina, L. F., & Ahluwalia, L. (2021). Customers' impulse buying in social commerce: The role of flow experience in personalized advertising. *Jurnal Manajemen Maranatha*, 21(1). <https://doi.org/10.28932/jmm.v21i1.3837>
- Maslowska, E., Smit, E. G., & van den Putte, B. (2016). It is all in the name: A study of consumers' responses to personalized communication. *Journal of Interactive Advertising*, 16(1), 74-85. <https://doi.org/10.1080/15252019.2016.1161568>
- Maslowska, E., Smit, E., & van den Putte, B. (2011). Is personalized communication superior? The effectiveness of personalization and the role of consumers' characteristics. *ACR Asia-Pacific Advances*, AP-09.
- Mo, L., Zhang, X., Lin, Y., Yuan, Z., & Peng, Z. (2023). Consumers' attitudes towards online advertising: A model of personalization, informativeness, privacy concern and flow experience. *Sustainability*, 15(5), Article 5. <https://doi.org/10.3390/su15054090>
- Monem, H. A. (2021). The Effectiveness of advertising personalization. *Journal of Design Sciences and Applied Arts*, 2(1). <https://doi.org/10.21608/jdsaa.2021.31121.1061>
- Odoom, P. T. (2022). Personalised display advertising and online purchase intentions: The moderating effect of internet use motivation. *International Journal of E-Services and Mobile Applications (IJESMA)*, 14(1), 1-16. <https://doi.org/10.4018/IJESMA.296575>
- Orcan, F. (2018). Exploratory and confirmatory factor analysis: Which one to use first? *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology*, 9(4), Article 4. <https://doi.org/10.21031/epod.394323>
- Pappas, I. O., Kourouthanassis, P. E., Giannakos, M. N., & Chrissikopoulos, V. (2017). Sense and sensibility in personalized e-commerce: How emotions rebalance the purchase intentions of persuaded customers. *Psychology & Marketing*, 34(10), 972-986. <https://doi.org/10.1002/mar.21036>
- Phelan, C., Lampe, C., & Resnick, P. (2016). *It's creepy, but it doesn't bother me*. Proceedings of the 2016 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems, 5240-5251. <https://doi.org/10.1145/2858036.2858381>
- Segijn, C. M., & Ooijen, I. van. (2020). Perceptions of techniques used to personalize messages across media in real time. *Cyberpsychology, Behavior and Social Networking*. <https://doi.org/10.1089/cyber.2019.0682>
- Segijn, C. M., Oprea, S. J., & Ooijen, I. van. (2022). The validation of the perceived surveillance scale. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 16(3), Article 3. <https://doi.org/10.5817/CP2022-3-9>

- Segijn, C. M., Voorveld, H. A. M., & Vakeel, K. A. (2021). The role of ad sequence and privacy concerns in personalized advertising: An eye-tracking study into synced advertising effects. *Journal of Advertising*, 50(3). <https://doi.org/10.1080/00913367.2020.1870586>
- Shahid, Z., Hussain, T., & Zafar, F. (2017). The Impact of brand awareness on the consumers' purchase intention. *Journal of Accounting & Marketing*, 06(01).
- Shao, A. T. (2002). *Marketing research: An aid to decision making* (2nd ed). Cincinnati : South-Western/Thomson Learning.
- Sifaoui, A., Lee, G., & Segijn, C. M. (2023). Brand match vs. mismatch and its impacts on avoidance through perceived surveillance in the context of synced advertising. In A. Vignolles (Ed.), *Advances in Advertising Research* (Vol. XII). Springer-Gabler.
- Song, Y. W. (Greg), Lim, H. S., & Oh, J. (2021). "We think you may like this": An investigation of electronic commerce personalization for privacy-conscious consumers. *Psychology & Marketing*, 38(10), 1723-1740. <https://doi.org/10.1002/mar.21501>
- Srinivasan, S. S., Anderson, R., & Ponnnavolu, K. (2002). Customer loyalty in e-commerce: An exploration of its antecedents and consequences. *Journal of Retailing*, 78(1), 41-50. [https://doi.org/10.1016/S0022-4359\(01\)00065-3](https://doi.org/10.1016/S0022-4359(01)00065-3)
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2015). *Çok değişkenli istatistiklerin kullanımı (Using multivariate statistics)*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Tran, T. P. (2017). Personalized ads on Facebook: An effective marketing tool for online marketers. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 39, 230-242. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2017.06.010>
- Tran, T. P., Solt, M. van, & Jr, J. E. Z. (2020). How does personalization affect brand relationship in social commerce? A mediation perspective. *Journal of Consumer Marketing*, 37(5), 473-486. <https://doi.org/10.1108/JCM-12-2017-2499>
- Tran, T., Sen, S., & Steenburg, E. V. (2023). This ad's for you: How personalized SNS advertisements affect the consumer-brand relationship. *Journal of Consumer Marketing*, 40(4). <https://doi.org/10.1108/jcm-12-2021-5070>
- Tucker, C. E. (2014). Social networks, personalized advertising, and privacy controls. *Journal of Marketing Research*, 51(5), 546-562. <https://doi.org/10.1509/jmr.10.0355>
- TÜİK (2022, 4 Şubat). 5 Mart 2022 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2021-45500> adresinden erişilmiştir.

- van Doorn, J., & Hoekstra, J. C. (2013). Customization of online advertising: The role of intrusiveness. *Marketing Letters*, 24(4), 339-351. <https://doi.org/10.1007/s11002-012-9222-1>
- We Are Social (2023). 17 Kasım 2023 tarihinde <https://wearesocial.com/uk/blog/2023/01/digital-2023> adresinden edinilmiştir.
- Yoo, B., & Donthu, N. (2001). Developing and validating a multidimensional consumer-based brand equity scale. *Journal of Business Research*, 52(1), 1-14. [https://doi.org/10.1016/S0148-2963\(99\)00098-3](https://doi.org/10.1016/S0148-2963(99)00098-3)
- Zhang, D., Boerman, S. C., Hendriks, H., Araujo, T., & Voorveld, H. (2023). A peak into individuals' perceptions of surveillance. *Advances in Advertising Research (Vol. XII)* içinde (s. 163-178). Springer Gabler, Wiesbaden. https://doi.org/10.1007/978-3-658-40429-1_12
- Zhou, T., & Li, H. (2014). Understanding mobile SNS continuance usage in China from the perspectives of social influence and privacy concern. *Computers in Human Behavior*, 37, 283-289. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.05.008>
- Zhu, Y.-Q., & Chang, J.-H. (2016). The key role of relevance in personalized advertisement: Examining its impact on perceptions of privacy invasion, self-awareness, and continuous use intentions. *Computers in Human Behavior*, 65, 442-447. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.08.048>

Extended Abstract

Personalization in advertising focuses on targeting advertising content by brands based on the personal interests and preferences of internet users. This aims to minimize individuals' reactions to advertising by providing a personalized advertising experience. However, some users feel that their privacy is violated by feeling that their movements in the digital environment are being monitored (Brinson et al., 2018, p. 551).

Personalization is a popular approach used in the advertising industry to develop positive relationships between consumers and brands. However, the literature also mentions personalization's negative effects (Brinson et al., 2018, p. 551). When consumers perceive personalization in digital advertising channels, they may think that their freedom of choice is violated, and the perceived sense of surveillance may be considered as a threat for the consumer. This may cause consumers to develop a negative behavioral intention towards the advertised brand (Bernritter et al., 2021, p. 668).

In this direction, the purpose of this study is to investigate the effect of perceived personalization levels of internet users who encounter personalized advertisements on privacy concerns, perceived surveillance, and brand usage intention through an e-commerce brand example. The research aims to reveal

how these variables are related to each other and how these variables affect brand usage intention, considering the findings in the literature.

The population of the research consists of male and female consumers aged 18 and over, who are assumed to participate directly in consumption, and who actively use the internet or e-commerce sites. Since it is difficult to reach the entire population considering the time and resources required, "convenience sampling" technique was used. This sampling method is preferred by researchers due to time and cost constraints (Kurtuluş, 2010, p. 63). In determining the sample size, it is manifested in the literature that reaching 384 people based on a 5% margin of error will provide the ability to represent the universe (Cohen et al., 2000). In the present study, 610 people were reached and the questionnaire forms of 556 participants were taken into consideration for analysis.

The survey technique was used as a data collection tool. The questionnaire forms created on Google Forms were delivered to the participants via digital communication channels such as WhatsApp, e-mail, and Telegram.

In the first part of the questionnaire form, there are 4 different scales and a total of 19 statements belonging to these scales.

The scales used in the research are as follows:

- 1) Perceived personalization scale, (Srinivasan et al., 2002): 5 statements
- 2) Perceived surveillance scale (Segijn et al., 2022): 4 statements
- 3) Privacy concern scale (Baek & Morimoto, 2012): 6 statements
- 4) Brand usage intention scale (Yoo & Donthu, 2001; Hollebeek et al., 2014): 4 statements

The second part of the questionnaire form includes questions to collect demographic data. Before starting the survey, the participants were provided with a definition of "personalized advertising" and an example was shown to them. Afterward, they were asked whether they had been exposed to personalized advertisements of an e-commerce brand before. Participants who responded positively were able to continue the survey, while the survey process for those who responded negatively was terminated. 556 out of 610 participants were able to complete the survey.

Based on the findings of the literature review, the following hypotheses were proposed to be tested within the scope of the research:

Hypotheses:

- H₁: Perceived personalization has an impact on brand usage intention.
- H₂: Perceived personalization has an impact on privacy concerns.
- H₃: Perceived personalization has an impact on perceived surveillance.
- H₄: Perceived surveillance affects privacy concerns.

H₅: Perceived surveillance affects brand usage intention.

H₆: Privacy concern affects brand usage intention.

The data obtained within the scope of the research were analyzed through SPSS 25.0 and AMOS software. "Reliability Analysis" was conducted for the scales. To analyze the construct validity, "Confirmatory Factor Analysis" was applied through AMOS software and then "path analysis" was performed to test the proposed model.

According to the path analysis result of the model: perceived personalization has a statistically significant and positive effect on brand usage intention ($\beta=0.499$, $p<0.05$) and perceived surveillance ($\beta=0.261$, $p<0.05$). Perceived surveillance has a statistically significant and positive effect on privacy concerns ($\beta=0.477$, $p<0.05$). In line with these findings, hypotheses H₁, H₃, and H₄ are accepted. However, perceived personalization has no significant effect on privacy concern, perceived surveillance has no significant effect on brand usage intention and privacy concern has no significant effect on brand usage intention. According to these results, hypotheses H₂, H₅, and H₆ are rejected.

In summary, it has been concluded that perceived personalization affects brand usage intention and perceived surveillance, and perceived surveillance affects privacy concern. However, according to the research results, it is interesting that perceived personalization had no effect on privacy concern. It was determined that privacy concerns and perceived surveillance did not affect brand usage intention.

As a result, it is concluded that although personalized ads may cause negative perceptions in consumers, they have a positive effect on brand usage intention in the context of behavioral intention. The point to be considered in personalization is the correct planning of personalization strategies and the tools used for this purpose. Successful personalization in advertising and its perception by the consumer will increase the likelihood of brand preference. However, it would be beneficial for brands to take precautions against the surveillance perception and subsequent privacy concerns that may arise in consumers due to personalization.

The sample of the study was limited to individuals who reported being exposed to personalised advertising from a Turkish e-commerce brand. In future research, a larger sample group can be used and the data set and analysis methods can be diversified to fill any information gaps resulting from the limitations of this study. For example, surveys can be conducted among a larger group of consumers and the data obtained from these surveys can be supported by in-depth interviews with a more niche target group. These approaches can enrich the research findings and add depth to the study.

ÇALIŞMA HAYATINDAKİ MÜHENDİSLERİN MOBBİNG VE TOPLUMSAL CİNSİYET ALGISI ÖLÇEKLERİNE GÖRE İNCELENMESİ

Elif Betül YALÇI* & Gamze YILDIZ ERDURAN**

Öz

Toplumsal cinsiyet kavramı, biyolojik olarak belirlenmiş cinsiyetlere toplumsal olarak yüklenen anlamı ifade etmektedir. Toplumsal cinsiyet kavramının çalışma hayatı üzerindeki etkisinin fark edilmesi, çalışma hayatını toplumsal cinsiyet bağlamında değerlendiren araştırmalara yönelik ilginin artış göstermesini sağlamıştır. Mobbing kavramı ile toplumsal cinsiyet kavramı arasındaki ilişkinin boyutuna yönelik araştırmalar alanyazında ilgi gören çalışmalar arasında yer almaktadır. Mobbing kavramı, çalışma ortamında sistematik olarak uygulanan baskı ve tacizi ifade etmektedir. Araştırmada, bireylerin toplumsal cinsiyet algısı ve mobbing mağduru olma durumları incelenmiştir. Mühendis olarak çalışma hayatında yer alan katılımcılardan elde edilen veriler, açık kaynak kodlu Jamovi (2.4.7 versiyon) programı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarında toplumsal cinsiyet algısının mobbinge maruz kalma durumu üzerinde etkili bir değişken olmadığı görülmüştür. Araştırmada; cinsiyet, medeni durum, yetişme çağında en uzun süre bulunulan yerleşim yeri değişkenlerinin mobbing mağduru olma durumu üzerinde etkili olmadığı görülürken toplumsal cinsiyet algısı üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Toplumsal cinsiyet algısına ilişkin farklılıklar incelendiğinde, cinsiyet değişkeninin; erkek çalışanların, evli çalışanların, büyükşehirde yaşamayan çalışanların toplumsal hayata yönelik alguları üzerinde daha fazla etkili olduğu ile ilgili sonuçlar elde edilmiştir. Araştırmada, çocuk sahibi olma değişkeninin toplumsal cinsiyet algısı üzerinde etkili olmadığı görülürken mobbing mağduru olma durumu üzerinde etkili olduğu, çocuk sahibi olan bireylerin daha fazla mobbinge maruz kaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Mobbinge maruz kalan katılımcılar üzerinde gerçekleştirilen analizler sonucunda; kadın çalışanların %4,9 oranında kadın, %13,4 oranında erkek, %28,2 oranında her iki cinsiyet tarafından; erkek çalışanların ise %7,5 oranında kadın, %22,4 oranında erkek, %10,4 oranında her iki cinsiyet tarafından mobbinge maruz bırakıldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Mobbing, Toplumsal Cinsiyet, Ki-kare, Mann Whitney U Testi, Kruskal Wallis Testi.

* Öğr. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi İpsala Meslek Yüksekokulu Yönetim ve Organizasyon Bölümü, elifbetulyalci@trakya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5559-9493>

**Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi İpsala Meslek Yüksekokulu Dış Ticaret Bölümü, gamzeerduran@trakya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3706-1566>

EXAMINATION OF ENGINEERS IN THE WORKPLACE BASED ON MOBBING AND GENDER PERCEPTION SCALES

Abstract

The concept of gender pertains to the societal meanings attributed to biologically determined sexes. An increased awareness of gender's impact on working life has spurred interest in studies that evaluate work environments through a gender lens. Among these, research exploring the relationship between mobbing—systematic bullying and harassment at work—and gender stands out in academic literature. This study examined the perceptions of gender and experiences of mobbing victimization among engineers. Data collected from participants were analyzed using the open-source software Jamovi (version 2.4.7). The findings indicated that gender perception does not significantly influence susceptibility to mobbing. The study found that gender, marital status, and the predominant living environment during upbringing did not affect mobbing victimization rates but did influence gender perceptions. Specifically, gender perceptions were more significantly impacted among male employees, those who are married, and those residing outside metropolitan areas regarding their social life perspectives. While having children did not alter gender perceptions, it was associated with an increased likelihood of mobbing victimization, suggesting that parents are more susceptible to workplace harassment. Analysis of mobbing experiences revealed that 4.9% of female employees reported harassment by women, 13.4% by men, and 28.2% by both genders. In contrast, 7.5% of male employees experienced mobbing by women, 22.4% by men, and 10.4% by both genders.

Keywords: Mobbing, Gender, Chi-square, Mann Whitney U Test, Kruskal Wallis Test.

Giriş

Endüstri devrimi ile başlayan süreçte bireyin hayatındaki yeri ve anlamı değişen çalışma hayatı, esasen tüm dönemlerde sosyal hayatı biçimlendirme gücüne sahip olmuştur. Tarihsel dönemler dahi gerçekleştirilen ekonomik etkinliklerin adları ile anılmıştır. Çalışma hayatında insan unsurunun etkisinin fark edilmeye başlamasıyla birlikte örgütsel davranış disiplinine verilen önem artmış, örgütsel davranış alanına yönelik araştırmalar derinleştirilmiştir. Çalışma hayatı üzerinde etkili olan örgütsel davranış konularından birisi de mobbing kavramıdır. Alan yazında ilk kez on dokuzuncu yüzyılda (Tınaz, 2006, s. 12) yer bulan mobbing kavramı, Lorenz tarafından sürü dışında kalan bir hayvana karşı sürü üyelerince uygulanan dışlamayı ifade etmek için kullanılmıştır. Sosyal bilimler alanyazınında mobbing kavramı, grup halindeki çocuklar tarafından diğer çocuklara uygulanan ve çalışma hayatında güçlü konuma sahip kişilerin güçsüz konumdaki çalışanları dışlamak amacı ile uyguladıkları saldırgan davranışlar olarak tanımlanmıştır (Leymann, 1996, s. 167). Çalışma hayatında mobbing, çalışanlara yönelik olarak uygulanan düşmanca ve etik dışı iletişim olarak tanımlanmaktadır. Mobbing davranışının

varlığından söz edebilmek için olumsuz eylemlerin sıklıkla tekrarlanması ve uzun bir süre zarfında devam etmesi gerekmektedir (Leymann, 1990, s. 120).

Çalışma ortamında uygulanan mobbinge yönelik tutum ve davranışlar hem mobbinge uğrayanların hem de mobbingin gerçekleştiği kuruluşların ciddi zararlara maruz kalmasına neden olmaktadır. Mobbing davranışının, çalışma ortamı üzerindeki olumsuz etkilerinin keşfedilmesi konu ile ilgili çalışma sayısının artmasını sağlamıştır (Salin, 2003a, s. 30). Gerçekleştirilen çalışmalarda, mobbinge neden olabilecek faktörler araştırılmış; cinsiyet değişkeni, mobbing üzerindeki etkileri araştırılan değişkenlerden birisi olarak alanyazında yer almıştır. Cinsiyet kavramı biyolojik bir kavram olmasının ötesinde sosyal yaşam üzerinde etkili olan önemli bir faktör olarak ifade edilmektedir. Biyolojik bir özellik olarak tanımlanan cinsiyet kavramı, anatomik özellikleri ifade ederken toplumsal cinsiyet kavramı bireyin sahip olduğu anatomik özelliklerin beraberinde getirdiği kültürel anlamı ifade etmektedir (Butler, 2023, s. 35). Biyolojik bir özellik olan cinsiyet kavramının sosyal bir anlama sahip olması, sosyal hayatın hemen her alanında kadın olmak ve erkek olmak değişkenine bağlı olarak bireylerin sosyal hayatını şekillendirmektedir. Toplumsal hayatın her alanına sinmiş olan toplumsal cinsiyet kurallarının kabulüne yönelik tavır, sosyal hayat içinde aslında zorunlu olmayan ancak bireyin cinsiyeti ile ilişkilendirilerek zorunluymuş gibi algılanan kuralları pekiştirmektedir. Toplumsal hayat üzerinde bu denli etkili olan toplumsal cinsiyet kavramının, sosyal hayatın önemli bir alanı olan çalışma hayatına etkisi de araştırmalara konu olmaktadır.

Gerçekleştirilen bu araştırmada, “kişisel yaşamın, sosyal ilişkilerin ve kültürün kilit bir boyutu” (Connell, 2009, s. 9) olarak ifade edilen toplumsal cinsiyet algısı ve bireylerin mobbing mağduru olma durumları incelenecektir. Araştırmada; cinsiyet, toplumsal cinsiyet ve mobbing kavramları arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalara yönelik alanyazının ardından çeşitli analizlerle kavramlar incelenmiş ve elde edilen sonuçlara yer verilmiştir.

1. TOPLUMSAL CİNSİYET ve MOBBİNG

Mobbing davranışlarının altında yatan ortaya çıkarılabilmesini sağlayacak önemli adımlardan birisi, toplumsal hayatta yaşanan güç dengesizliklerinin araştırılmasıdır. Sosyal hayatın hemen her alanında insan olmanın önemine yönelik vurgunun artmasına rağmen pek çok ülkede yöneticilerin mobbing uygulayan zorbalar olduğu ile ilgili sonuçlar elde edilmektedir. Mobbing davranışının bazen meşru bazen de görülmez olmasına neden olan güç dengesizlikleri, sadece resmi ilişkilerden değil durumsal ve bağlamsal özelliklerden de kaynaklanabilmektedir. Toplumsal hayatta düşük statüde kabul edilen kadınlara yönelik mağduriyetin fazlalığı ile ilgili sonuçların elde edildiği çalışmalar alan yazında yer almaktadır (Salin, 2003b, ss. 10-11). Kadınlar, cinsiyetlerine toplumsal olarak yüklenmiş anlam nedeniyle sosyal hayatın diğer alanlarında olduğu gibi mobbinge maruz kalma konusunda da dezavantajlı durumda olabilmektedir. Mobbing kavramının

toplumsal cinsiyet kavramı bağlamında değerlendirilmesi, iki binli yıllardan sonra gerçekleşmiş ve bu dönem öncesinde gerçekleştirilen araştırmalarda cinsiyet kavramına sosyal olarak yüklenen anlama önem verilmemiştir. Cinsiyet kavramı mobbingin direkt nedeni olarak tanımlanamasa da çalışanların mobbing ile ilgili deneyimleri cinsiyetlerine göre şekillenmektedir. Sektörel olarak incelendiğinde kadın çalışanların yoğunlukta olduğu hizmet sektöründe ve erkeklerin yoğunlukta olduğu sektörlerde kadın çalışanların mobbinge uğrama riskinin arttığı görülmektedir (Özen, 2016, s. 138).

Toplumsal cinsiyet kavramı ile mobbing kavramı arasındaki ilişkiye yönelik araştırmalarda, cinsiyetin mobbinge maruz kalma nedenlerinden birisi olduğuna dair bir çıkarımın yapılamayacağını (Vartia, 1996, s. 2003); mobbingin yaygınlığı ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığını (Notelaers vd., 2011, s. 80) ifade eden araştırmalar ile birlikte mobbing kavramının cinsiyetten ayrı olarak düşünülmemeyeceğini, mobbinge yönelik davranışların cinsiyet bağlamında incelenmesi gerektiğini (Simpson & Cohen, 2004, s. 2); cinsiyet faktörünün yaşanan pek çok mobbing olayında etkili olan belirgin bir faktör olduğunu (Mc Ginley, 2007, ss. 6-7); kadın olma değişkeninin mobbing kurbanı olma riskin arttırdığını (Aşkın ve Aşkın, 2018, s. 260) ileri süren araştırma sonuçları da bulunmaktadır.

Çalışma hayatında erkek çalışanlara kıyasla daha fazla sayıda olumsuz deneyimle karşılaşan kadınların, mobbinge maruz kalma durumları cinsiyetleri ile ilişkilendirilmektedir (Kaya, 2021, s. 101). Araştırmalarda kadın çalışanların %92'sinin, cinsiyetini mobbing mağduru olmasının sebeplerinden biri olarak gördüğü (Aşkın & Aşkın, 2018, s. 270), kadın akademisyenlerin %64,4'ünün akademik hayatta kadın olmayı dezavantaj olarak gördüğü ile ilgili sonuçlar elde edilmiştir (Aktuna vd., 2023, s. 1). Kadınlara uygulanan mobbing cinsiyet bağlamında şekillenebilmekte, toplumsal cinsiyet bağlamında şekillenmiş eşitsizlikler kadınların çalışma hayatlarını olumsuz olarak etkileyebilmektedir. Araştırmalara yönelik sonuçlar incelendiğinde kadınların mobbing mağduru olma oranlarının, erkeklerin mobbing mağduru olma oranlarından yüksek olduğunu ifade eden araştırmalar dikkat çekmektedir. Çalışma hayatında mobbing kavramıyla ilgili ilk incelemeleri gerçekleştiren araştırmacılardan olan Leymann'ın araştırma sonuçlarına göre mobbinge maruz kalan bireylerin; %55'ini kadımlar; %45'ini erkekler oluşturmaktadır (Leymann, 1992; akt. Topkaya Sevinç, 2011). Kadın çalışanların maruz kaldıkları mobbing davranışları incelendiğinde toplumsal cinsiyet kalıpları bağlamında kadına biçilen düşük statünün çalışma hayatında da karşılığını bulduğu görülmektedir. Kadınlar yaptıkları işin niteliğine yönelik mobbinge maruz kalmakta, niteliği düşük ve uzmanlık istemeyen işlerde görevlendirilerek mesleki nitelikleri küçümsemekte; bu tutumlar kadınların çalışma hayatındaki statülerinin düşük olduğuna yönelik algının oluşmasına neden olmaktadır (Özmete & Laleoğlu, 2013, s. 34). Kadınların üst pozisyonlarda yer almalarına yönelik sürekli ve sistematik olarak

uygulanan engeller gibi alt pozisyonlara hapsolan kadınların üstleri tarafından mobbinge maruz bırakılma oranlarının yüksek olması da toplumsal cinsiyet bağlamında değerlendirilebilir. Araştırma sonuçları dikkate alındığında mobbing mağdurlarının, Avusturya'da, %63; Danimarka'da, %91; Finlandiya'da, %61; Almanya'da, %65; İtalya'da, %51; Norveç'te, %54; İsveç'te, %69; İsviçre'de %68; İngiltere'de, %47 oranında kadınlardan oluştuğu ile ilgili sonuçlar elde edilmiştir (Zapf vd., 2003, s. 111). Araştırmalara ilişkin sonuçlar dikkate alındığında kadın çalışanların mobbing mağduru olma oranlarının erkeklerinkinden yüksek olduğu göze çarpmaktadır. Mobbing uygulayıcıları ile ilgili gerçekleştirilen araştırmalarda erkeklerin kadınlara kıyasla daha fazla mobbing uyguladığına ilişkin sonuçlar elde edilmiştir (Einarsen & Skogstad, 1996, s. 185).

Mobbing uygulayanlara ilişkin Türkiye'de yapılan araştırmalar incelendiğinde mobbing uygulayanların %72,4'ünün erkek %27,6'sının kadın olduğunu gösteren sonuçlar elde edilmiştir (Ertürk, 2005, s. 132). Gerçekleştirilen farklı bir çalışmada mobbing uygulayıcılarının %75'inin cinsiyetinin erkek olduğuna ilişkin sonuçlar elde edilmiştir (Cemaloğlu ve Ertürk, 2007, s. 345). Cinsiyet faktörünün mobbinge maruz kalmada etkili olan bir faktör olduğu ile ilgili sonuçlara ulaşılmış (Gökçe, 2006, s. 139), erkek öğretmenlerin "*kendini gösterme ve iletişim, sosyal ilişkiler, itibara saldırı, yaşam kalitesi ve mesleki durum*" ile ilgili konularda kadın öğretmenlere kıyasla daha fazla mobbinge maruz kaldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Mobbing mağduru olunmasında cinsiyetin etkili bir değişken olmadığı sonucuna ulaşılan araştırmaların derinine inildiğinde, mobbing yaşanmışlıklarının cinsiyete göre farklılaştığı ile ilgili sonuçlar elde edilmiştir. Mobbing uygulayan bireylerin sergiledikleri tutum ve davranışlar incelendiğinde; erkeklerin görünen saldırganlık metotlarını, kadınların ise sosyal manipülasyona yönelik metotları daha fazla uyguladığı görülmektedir. Kadın çalışanların kullandığı sosyal manipülasyona yönelik davranışlar dedikodu, asılsız söylentilerin yayılması, doğrudan olmayan imalar, suçlama, konuşulmama olarak ifade edilmektedir (Björkqvist vd., 1994, ss. 30-31). Kadın çalışanların ilişkili olduğu saldırganlık davranışları incelendiğinde, kadınların erkeklere kıyasla daha fazla olumsuz ve örtülü davranışlarla karşılaştıkları görülmektedir. Kadınların görmezden gelinmesine yönelik maruz kaldıkları saldırganlık davranışlarının erkeklerden daha fazla olduğuna ilişkin sonuçlar alanyazında yer almaktadır (Hoel & Cooper, 2000, s. 106). Kadın çalışanlara yöneltilen aşağılama ve küçümseme içeren, cinsiyet nezaketsizliği olarak ifade edilen "tatlım, canım" gibi cinsiyetçi söylemler erkek çalışanlara nadir olarak yöneltilmektedir (Hutchinson & Eveline, 2010, s. 49). İdarecilerin astlarına yönelik davranışları arasındaki farklılıklar ile ilgili sonuçlar incelendiğinde; kadın ve erkek çalışanlara karşı aynı durum için farklı davranışlar sergilendiği (Aşır & Akın, 2014, s. 594), mobbing davranışının yaygınlığı ve toplumsal cinsiyet kavramının yakın ilişkili olduğu ifade edilmiştir (Aşkın & Aşkın, 2018, s. 255).

Çalışma hayatında yer alan sektörlerin ve mesleklerin, kadınlara ve erkeklere yönelik olarak ayrıştırılması çalışma hayatının cinsiyet bağlamında kategorilere ayrıldığını göstermektedir. Erkeklerin domine ettiği sektörler incelendiğinde, feminist bakış açısı ile tutarlı olarak kadınların cinsel tacize maruz bırakıldığı ve geleneksel olarak kadınlarla özleştirilmeyen sektörlerden dışlandığı görülmektedir. Öyle ki kadınlara yönelik cinsel taciz davranışları erkek çalışanlar tarafından çalışma hayatının bir parçası ve eğlenceli davranışlar olarak ifade edilmektedir (Collinson & Collinson, 1996, s. 51). Çalışma hayatında yaşanan cinsel tacizin, kadınların yaşadığı deneyimleri tanımladığı, erkeklerin ise kadınların yaşadığı cinsel taciz deneyimlerini yaşamadığı ifade edilmektedir (Barling vd., 1996, s. 7). Mobbing kavramının cinsiyet bağlamında şekillenmesi, alanyazında kadınlara özel mobbing davranışlarının yer almasına neden olmaktadır. Kadınlara yönelik mobbing davranışları, alanyazında kabul gören metaforlar ile ifade edilmiş; finansal durumu kötü olan işletmelere, erkek yöneticilerin yerine atanan kadınların yaşadıkları olumsuz deneyimler cam uçurum (Allas, 2020, s. 26); üst yönetime gelmesi engellenen, yeterlilikleri görmezden gelinen kadınların yaşadıkları olumsuz deneyimler can tavan (Akca vd., 2022, s. 91) kavramları ile ifade edilmiştir.

Çalışma ortamında yaşanan tacizlerin; kadınların aşağılanması ve işin erkeklik yönünün güçlendirilmesiyle ilişkili olduğu, cinsiyet kavramının mobbing davranışının gerçekleşmesi üzerinde etkili olan önemli bir faktör olduğu ifade edilmiştir (McGinley, 2007, ss. 6-7).

Çalışma hayatında geçerli olan yönetsel uygulamaların altında yatan cinsiyetçi bakış açısının yönetimde benimsenen erkeksi etikle ilişkisi göz önünde bulundurulmalıdır. Mobbinge yönelik zorba davranışlar değerlendirilirken toplumsal cinsiyet kavramının etkisinin göz ardı edilemeyeceği, araştırma sonuçlarının toplumsal cinsiyet bağlamında değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmektedir (Simpson & Cohen, 2004, s. 2). Toplumsal normlar çerçevesinde şekillenen cinsiyete yönelik kurallar, bireylere cinsiyet rollerinden beklenen davranışları dayatmaktadır. Çalışma hayatı dışındaki sosyal çevresinde cinsiyet rollerinin sorumluluklarını yerine getirerek yaşamını sürdüren bireylerin, çalışma hayatlarında da rollerine uygun senaryoları garipsememeleri olağan karşılanabilir. Çalışma hayatı dışında yaşanan cinsiyet kaynaklı mobbingi kanıksamış bireylerin, çalışma hayatında yaşadıkları mobbinge yönelik farkındalıkları oluşmayabilmektedir. Çalışma ortamında ayrımcılığa maruz kalma ile kadın olma arasındaki ilişkinin varlığını ifade eden araştırma sonuçlarında; bireylerin maruz kaldıkları ayrımcılığı tanımlayamadıklarına yönelik sonuçlar elde edilmiştir (Türeli & Dolmacı, 2013, s. 83).

2. YÖNTEM

Yöntem kısmında araştırmanın; amaç ve önemine, örnekleme ve veri toplama araçlarına, verilerinin analizine, kısıtlarına, bulgularına ve sonuç bölümüne yer verilmiştir.

2.1. Amaç ve Önem

Sosyal öğrenme yoluyla benimsenmiş, toplumsal hayatın her alanına sinmiş davranış kalıpları, bireylerin hayatlarını görünmez sınırlarla şekillendirmektedir. Sosyal ilişkilerin şekillenmesinde etkili faktörlerden birisi olan toplumsal cinsiyet algısı, sosyal olaylar değerlendirilirken dikkate alınması gereken önemli bir bağlam olarak ifade edilmektedir. Mobbing kavramı da çalışma hayatındaki bireyleri olumsuz olarak etkileyen, yaşanan pek çok örnekte statü üstünlüğünün kullanıldığı sistematik ve bilinçli baskıyı ifade etmektedir. Kadın ile erkek arasındaki güç ilişkisinde, erkeğin lehine olan statü üstünlüğü değerlendirildiğinde, mobbing kavramındaki güç ilişkisinin toplumsal cinsiyet bağlamında değerlendirilmesi önem kazanmaktadır. Araştırmada, toplumsal cinsiyet algısı ve mobbing mağduru olma kavramlarının, birbirleriyle ve demografik faktörlerle olan ilişkisine yönelik sonuçların elde edilmesi amaçlanmıştır. Elde edilen sonuçlar; çalışma hayatı üzerinde olumsuz etkileri olan mobbing kavramı ve toplumsal hayatın her alanında etkisini hissettiren toplumsal cinsiyet algısı kavramını ilişkilendirme imkânı sunması açısından önem taşımaktadır.

2.2. Örneklem ve Veri Toplama Araçları

Araştırmada, veri toplama aracı olarak iki ölçek ve 21 sorudan oluşan bir anket kullanılmıştır. Kullanılan ölçekler; Çögenli ve Asunakutlu tarafından geliştirilen “Mobbing Ölçeği” ve Altınova ve Duyan tarafından geliştirilen “Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği” dir. Veri toplama formunun son bölümü ise kişilerin demografik bilgilerini tanımlayan 18 soru ve “çalışma hayatında psikolojik baskıya maruz kalma” durumuyla ilgili çoktan seçmeli cevapları olan 3 sorudan oluşmaktadır. Anketi uygulayabilmek için Trakya Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu’ndan 2022.04.31 numaralı kararda yer alan E-29563864-050.04.04-245945 sayılı onay alınmıştır.

Çögenli ve Asunakutlu tarafından geliştirilen “Mobbing Ölçeği” için hesaplanan güvenilirlik katsayısı (Cronbach’s Alpha) 0,970 olarak hesaplanmıştır. Altınova ve Duyan tarafından geliştirilen “Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği” için ise güvenilirlik katsayısı 0,872 olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada ise Mobbing Ölçeği ve Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği için hesaplanan güvenilirlik katsayıları sırasıyla, 0,942 ve 0,905’tir. Dolayısıyla her iki ölçek de yüksek derecede güvenilirlik sağlamaktadır. Her iki ölçek geliştirme araştırmasında da ölçeklerin yapı geçerlilikleri hesaplanmış ve ölçek geçerliliğinin sağlandığı ölçek maddeleri belirlenmiştir. Bu araştırmada yapı geçerliliğinin sağlandığı ölçek maddeleri kullanılmıştır.

Mobbing Ölçeği beş boyutlu olup 23 maddeden oluşmaktadır. Bunlardan ilk alt boyut, “Kendini Gösterebilmeye ve İletişime Yönelik Saldırıları- Kgi”, ikinci alt boyut “Sosyal İlişkilere Yönelik Saldırıları-Si”, üçüncü alt boyut “İtibara Yönelik Saldırıları- İti”, dördüncü alt boyut “Mesleki Duruma Yönelik Saldırıları- Mdr” ve beşinci alt boyut “Kişinin Psikolojik Sağlığına Yönelik Saldırıları- Kps” olarak belirlenmiştir. Ölçekte ters soru bulunmamaktadır. Ölçek cevapları 5’li Likert ölçeği (1: Her zaman, 2: Genellikle, 3: Bazen, 4: Nadiren, 5: Hiçbir zaman) şeklindedir. Hem ölçekten hem de ölçeğin alt boyutlarından elde edilen puanın yüksek olması, çalışanların mobbinge maruz kalmadığını ifade etmektedir.

Araştırmada kullanılan Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği; tek boyutludur ve 25 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte yer alan 15 adet ters sorunun yönleri değiştirilmiştir. Bu soru numaraları 2,4,6,9,10,12,15,16,17,18,19,20,21,24 ve 25’tir. Ölçek cevapları 5’li Likert ölçeği (1: Tamamen Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum, 5: Tamamen Katılıyorum) şeklindedir. Cinsiyet kavramı, biyolojik özelliklerden kaynaklanan farklılıkları ifade etmektedir. Toplumsal cinsiyet kavramı ise cinsiyet farklılıklarının sosyal hayata olan etkisini ifade etmektedir. Ölçek aracılığı ile katılımcıların toplumsal hayatta yönelik algılarında cinsiyet değişkeninin etkisi incelenmiştir. Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği’nde, cinsiyet değişkeninin, toplumsal hayata yönelik algıyı etkilediğini ifade eden maddelerle (2,4,6,9,10,12,15,16,17,18,19,20,21,24,25) birlikte, toplumsal hayatta yönelik algıyı etkilemediğini ifade eden maddeler (1,3,5,7,8,11,13,14,22,23) yer almaktadır. Ölçek maddeleri puanlanırken cinsiyet değişkeninin sosyal hayat üzerinde etkili olduğunu ifade eden maddeler ters kodlanarak ölçek ifadelerinin puanlandırılmasında tutarlılık sağlanmıştır. Yapılan düzenlemeler sonucunda ölçek maddelerinden elde edilen yüksek değerler, cinsiyet değişkeninin toplumsal hayatta yönelik algıyı etkilemediği yönünde çıkarım yapılmasını sağlamaktadır.

Çevrim içi anket yöntemi ile yürütülen bu araştırma, Türkiye’de çalışma hayatında aktif olarak mühendislik unvanıyla çalışan veya çalışmış olan 276 kişi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Örneklem büyüklüğü için alanyazında çok çeşitli yöntemler mevcuttur (Gorsuch, 1974, s. 333; Hatcher, 1994, s. 73; Uyumaz & Sırgacı, 2020; Lakens, 2022). Genel olarak kabul gören yöntemlerden birisi madde başına 5, 10 veya 15 katılımcının analize dahil edilmesidir (Aksu vd., 2017, s. 26). Bu araştırmada madde başına 1:10 oranında katılımcı analize dâhil edilmiştir.

2.3. Verilerin Analizi

Tüm analizlerden önce veri setinde eksik veya aşırı değerler içeren verilerin olup olmadığı ve istatistikî yöntemlerin uygulanabilmesi için gerekli varsayımların sağlanıp sağlanmadığı kontrol edilmiştir. Gerçekleştirilen kontrollerin ardından verinin yapısı ile ilgili özet bilgilerin sağlanması için tanımsal istatistikler hesaplanmıştır. Araştırmada her iki ölçek için daha önce

yapılan araştırmalarda öne sürülen geçerli faktör yapıları modellerinin, sağlanıp sağlanmadığını belirlemek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Anket sonuçlarının değerlendirilmesinde açık kaynak kodlu Jamovi 2.4.7 programı kullanılmıştır. Ölçeklerin dağılımlarının incelenmesinde en güçlü testlerden bir olan Shapiro-Wilk testi kullanılmış, iki ölçeğin de normal dağılım göstermediği belirlenmiştir (Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği $p=0,006 < 0,05$, Mobbing Ölçeği $p=0,001 < 0,05$). Bu nedenle analizlerde; t-testinin parametrik olmayan alternatifi, Mann Whitney U Testi ve ANOVA Testi' nin parametrik olmayan alternatifi, Kruskal Wallis Testi uygulanmıştır. Ayrıca χ^2 (ki kare) testi yapılmıştır.

2.4. Araştırmanın Kısıtları

Araştırma örneklemini için seçilen grup, mesleği mühendisler olan bireylerden oluşmaktadır. Araştırma bulguları, katılımcıların deneyimleri ile sınırlıdır ve çalışmanın tüm evrene genellenememesi en önemli araştırma kısıtıdır.

2.5. Bulgular

Araştırmada veri seti incelenerek eksik ve aşırı değerlerin olmadığı belirlenmiştir. Veri setindeki yapıyı ortaya koymak için öncelikle tanımsal istatistikler incelenmiştir. Tablo 1'de tanımsal istatistiklere yer verilmiştir:

Tablo 1. Tanımsal İstatistikler

Değişken (n=276)		Frekans	%
Cinsiyet	Kadın	142	%51,4
	Erkek	134	%48,6
Yaş Aralığı	30 yaş altı	113	%40,9
	31-40	115	%41,7
	41 yaş üstü	48	%17,4
Medeni Durum	Bekar	125	%45,3
	Evli	151	%54,7
Çalıştığı Sektör	Kamu	65	%23,6
	Özel	211	%76,4

Tablo 1'de araştırma örnekleminin demografik verilerine yer verilmiştir. Araştırma örnekleminin %51,4'ünü kadın, %48,6'sını erkek katılımcılar oluşturmaktadır. Örnekleme katılımcılarının %40,9'unun 30 yaş ve altı, %41,7'sinin 31-40 yaş aralığında ve %17,4'ünün 41 yaş ve üstü; %45,3'ünün bekar, %54,7'sinin evli; %23,6'sının kamu sektöründe, %76,4'ünün özel sektörde olduğuna ilişkin sonuçlar elde edilmiştir.

Araştırmada faktör analizinde yapı geçerliliği incelenmeden önce örneklem büyüklüğünün yeterliliğini ve korelasyon matrislerinin faktör analizine uygunluğunu belirlemek amacıyla KMO değerleri hesaplanmış ve Bartlett Küresellik Testi yapılmıştır. Mobbing ve Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği için elde edilen KMO değerleri sırasıyla “0,928 ve 0,877” olarak belirlenmiştir. Bartlett Küresellik Testi sonuçları ise her iki ölçek için “ $p < 0,001$ ” olduğundan ölçekler faktör analizine uygundur.

Araştırma verilerini elde etmek için kullanılan ölçeklerin faktör yapılarının doğrulanabilme durumunu analiz etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır. Ölçeklerin “iyi uyum” kategorisini sağladığını ifade eden uyum istatistikleri ve modifikasyon indekslerine ilişkin değerler şu şekildedir (Sümer, 2000):

- Ki Kare (χ^2) Uyum Testi / Serbestlik Derecesi (Degrees of Freedom, df), (χ^2/df) ≤ 5
- Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü (Root Mean Square Error of Approximation), (RMSEA) $\leq 0,80$
- Standardize Edilmiş Artık Ortalamaların Karekökü (Standardized Root Mean Square Residuals), (SRMR) $\leq 0,50$
- Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (Comparative Fit Index), (CFI) $\geq 0,90$

Mobbing Ölçeği için uygulanan DFA sonucunda “ $\chi^2=609$; $df=220$; $\chi^2/df=2,76$; $RMSEA=0,080$; $SRMR=0,05$; $CFI=0,898$ ” olarak bulunmuştur. Genel kabule göre modelin uyum düzeyinin “iyi uyum” kategorisini sağladığı ile ilgili sonuçlar elde edilmiştir. Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği için yapılan DFA sonuçları ise “ $\chi^2=1247$; $df=275$; $\chi^2/df=4,53$; $RMSEA=0,11$; $SRMR=0,09$; $CFI=0,669$ ” şeklindedir. Bu değerlere göre sonuçlar, modelin önceki çalışmalardaki yapı geçerliliğini sağladığını ifade etmektedir. Alanyazında genel kabul gören ideal değerlere göre bu çalışmada doğrulayıcı faktör analizi sonuçları, kabul edilebilir koşulları sağlamaktadır.

Araştırmada gerçekleştirilen analizler sonucunda katılımcıların mobbing mağduru olup olmadığına ilişkin sonuçlar elde edilmiştir. Mobbing Ölçeği'nin alt boyutlarına ilişkin elde edilen verilere Tablo 2'de yer verilmiştir:

Tablo 2. Mobbing Ölçeği'nin Alt Boyutlarına İlişkin İstatistikler

Mobbing Ölçeği'nin Alt Boyutları	Kendini Gösterebilmeye ve İletişime Yönelik Saldırıları- Kgi	Sosyal İlişkilere Yönelik Saldırıları- Si	İtibara Yönelik Saldırıları- İti	Mesleki Duruma Yönelik Saldırıları- Mdr	Kişinin Psikolojik Sağlığına Yönelik Saldırıları- Kps
N	276	276	276	276	276
Ortalama	4.29	4.70	4.06	4.17	4.78
Mod	5.00	5.00	4.00	5.00	5.00
Standard Sapma	0.701	0.557	0.787	0.846	0.455

Tablo 2'deki değerler incelendiğinde, ölçeğin tüm alt boyutlarında yüksek puanların yer aldığı görülmektedir. Elde edilen yüksek puanlar, çalışanların çalışma ortamında mobbinge maruz kalmadıklarına ilişkin sonuçlara ulaşılmasını sağlamıştır.

Araştırmada gerçekleştirilen analizler sonucunda katılımcıların toplumsal cinsiyet algılarına ilişkin sonuçlar elde edilmiştir. Toplumsal cinsiyet algısı ölçeği tek boyutlu olup ölçeğe ilişkin bilgilere Tablo 3'te yer verilmiştir:

Tablo 3. Toplumsal Cinsiyet Algısı (Tca) Ölçeği'ne İlişkin İstatistikler

Toplumsal Cinsiyet Algısı (Tca) Ölçeğine İlişkin İstatistikler	
N	276
Ortalama	4,25
Standard Sapma	0,557

Tablo 3'teki istatistiki değerler incelendiğinde toplumsal cinsiyet algısı ölçeğinin analiz sonuçlarından, yüksek değerlerin elde edildiği görülmektedir. Analiz sonucunda elde edilen yüksek değerler, cinsiyet değişkeninin toplumsal hayata yönelik algı üzerinde düşük düzeyde etkili olduğu yönünde çıkarım yapılmasını sağlamaktadır.

Araştırmada, çalışanların toplumsal cinsiyet algısı ile mobbinge maruz kalmaları arasında %95 güven düzeyinde farklılık olup olmadığı araştırılmıştır. Araştırma verileri aracılığıyla cinsiyet, medeni durum, yaş, yetişme çağına yaşanan yerleşim yeri, kamu veya özel sektörde çalışma durumu, bireyin çocuk sahibi olma durumu ve ankette yer alan 19. soruya göre her iki ölçek için %95 güven düzeyinde farklılık olup olmadığı incelenmiştir. Ayrıca 19. ve 20. soru ile cinsiyet değişkeni için χ^2 (ki kare) testi yapılmıştır. İlgili anket soruları (19. ve 20. sorular) şu şekildedir:

19. Çalışma hayatında psikolojik baskıya maruz kaldınız mı? (Evet/Hayır)

20. Eğer cevabınız evet ise psikolojik baskı gördüğünüz kişi veya kişilerin cinsiyeti nedir? (Kadın/Erkek/Her ikisi de)

Çalışanların toplumsal cinsiyet algısına göre Mobbing Ölçeği genelinde ve Mobbing Ölçeği alt boyutlarında %95 güven düzeyinde anlamlı bir fark olmadığı (Mobbing Ölçeği: $p=0,574>0,05$; Kgi: $p=0,205>0,05$; Si: $p=0,371>0,05$; İti: $p=0,358>0,05$; Mdr: $p=0,643>0,05$; Kps: $p=0,056>0,05$) belirlenmiştir.

Cinsiyete göre Mobbing Ölçeği'nin alt boyutları ve ölçek genelinde %95 güven düzeyinde anlamlı bir fark olmadığı (Mobbing Ölçeği: $p=0,414>0,05$; Kgi: $p=0,512>0,05$; Si: $p=0,189>0,05$; İti: $p=0,299>0,05$; Mdr: $p=0,541>0,05$; Kps: $p=0,805>0,05$) belirlenmiştir. Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği cinsiyet değişkenine göre analiz edildiğinde %95 güven düzeyinde anlamlı fark olduğu (Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği: $p=0,001<0,05$) sonucu elde edilmiştir. Gruplar arasındaki farklılıklar incelendiğinde, cinsiyet değişkeninin, erkeklerin toplumsal hayata yönelik algıları üzerinde daha fazla etkili olduğu ile ilgili sonuçlar elde edilmiştir.

Medeni durum değişkeni incelendiğinde Mobbing Ölçeği ve ölçek alt boyutları %95 güven düzeyinde anlamlı bir fark olmadığı (Mobbing Ölçeği: $p=0,258>0,05$; Kgi: $p=0,394>0,05$; Si: $p=0,736>0,05$; İti: $p=0,118>0,05$; Mdr: $p=0,857>0,05$; Kps: $p=0,530>0,05$), Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği genelinde ise anlamlı bir fark olduğu (Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği: $p=0,009<0,05$) belirlenmiştir. Gruplar arasındaki farklılıklar incelendiğinde, cinsiyet faktörünün, evli bireylerin toplumsal hayata yönelik algıları üzerinde daha fazla etkili olduğu ile ilgili sonuçlar elde edilmiştir.

Yaş değişkeni incelendiğinde Mobbing Ölçeği'ne ve Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği'ne göre %95 güven düzeyinde anlamlı bir fark olmadığı (Mobbing Ölçeği: $p=0,252>0,05$; Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği: $p=0,142>0,05$) belirlenmiştir.

Yetişme çağında (6–18 yaşları arasında) en uzun süre bulunulan yerleşim yerine göre ölçekler incelendiğinde Mobbing Ölçeği'ne göre %95 güven düzeyinde anlamlı bir fark olmadığı (Mobbing Ölçeği: $p=0,756>0,05$), Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği genelinde ise anlamlı bir fark olduğu (Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği: $p=0,025<0,05$) belirlenmiştir. Gruplar arasındaki farklılıklar incelendiğinde, cinsiyet faktörünün, büyükşehirde yaşamayan bireylerin toplumsal hayata yönelik algıları üzerinde daha fazla etkili olduğu ile ilgili sonuçlar elde edilmiştir.

Bireylerin kamu ya da özel sektörde çalışma durumuna göre ölçekler incelendiğinde Mobbing Ölçeği'ne ve Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği'ne göre %95 güven düzeyinde anlamlı bir fark olmadığı (Mobbing Ölçeği: $p=0,130>0,05$; Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği: $p=0,252>0,05$) belirlenmiştir.

Bireylerin çocuk sahibi olması durumuna göre ölçekler incelendiğinde, Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği'ne göre anlamlı bir fark olmadığı (Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği: $p=0,398>0,05$) Mobbing Ölçeği'ne göre ise %95 güven düzeyinde anlamlı bir fark olduğu (Mobbing Ölçeği: $p=0,020<0,05$) belirlenmiştir. Gruplar arasındaki farklılıklar incelendiğinde çocuk sahibi olan bireylerde mobbinge maruz kalma durumunun daha fazla yaşandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Alınan puanlar incelendiğinde, Mobbing Ölçeği'nin genel puanlarına göre çalışanların mobbinge maruz kalma düzeyinin düşük olduğu ifade edilirken "Çalışma hayatında psikolojik baskıya maruz kaldınız mı?" sorusuna verilen yanıtların %40,9'unun ($n=113$) "evet" olduğu belirlenmiştir. Mobbinge maruz kalma durumuna ve mobbing uygulayıcılarına ilişkin istatistikler, cinsiyet değişkeni bağlamında analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına ulaşmak amacıyla χ^2 (ki kare) testi uygulanmıştır. Tablo 4'te gerçekleştirilen χ^2 testi sonuçlarına yer verilmiştir:

Tablo 4. Mobbing Uygulayıcılarının Cinsiyetine İlişkin İstatistikler

		Mobbinge Maruz Kaldınız mı?		Mobbing Uygulayanların Cinsiyeti			Toplam
		Hayır	Evet				
Mobbinge Maruz Kalanların Cinsiyeti	Kadın	Frekans	76	7	19	40	66
		Oran	%53,5	%4,9	%13,4	%28,2	%46,5
	Erkek	Frekans	80	10	30	14	54
		Oran	59,7	7,5	22,4	10,4	%40,3

Hesaplanan χ^2 değeri, cinsiyet değişkeni ile mobbinge maruz kalma ve mobbing uygulayıcıları arasında bir ilişki olduğunu ifade etmektedir ($\chi^2 =0,01<0,05$). Gerçekleştirilen analizde, kadınların %46,5, erkeklerin %40,3 oranında mobbinge maruz kaldınız mı sorusunu evet olarak yanıtladıkları ile ilgili sonuçlar elde edilmiştir. Mobbinge maruz kalan kadın çalışanların %4,9 oranında kadınlar, %13,4 oranında erkekler, %28,2 oranında her iki cinsiyet tarafından mobbinge maruz bırakıldığı ile ilgili sonuçlar elde edilmiştir. Erkek çalışanların ise %7,5 oranında kadınlar, %22,4 erkekler, %10,4 her iki cinsiyet tarafından mobbinge maruz bırakıldığı görülmüştür.

Sonuç

Araştırma örneklemini için seçilen grup, mesleği mühendis olan bireylerden oluşmaktadır. Araştırma bulguları, katılımcıların deneyimleri ile sınırlıdır ve çalışmanın tüm evrene genellenememesi en önemli araştırma

kısıttır. Araştırmada, toplumsal cinsiyet algısı ve mobbing mağduru olma kavramlarının, birbirleriyle ve demografik faktörlerle olan ilişkisine yönelik sonuçların elde edilmesi amaçlanmıştır.

Araştırmada gerçekleştirilen analizler doğrultusunda bireylerin toplumsal cinsiyet algılarının mobbinge maruz kalmalarında etkili olmadığı ile ilgili sonuçlar elde edilmiştir. Geçmiş dönemlerde yapılmış çalışmalar ve araştırmada elde edilen sonuçlar ilişkilendirildiğinde; araştırma ile tutarlı olarak cinsiyetin mobbinge maruz kalma nedenlerinden birisi olmadığı (Vartia, 1996, s. 2003), mobbingin yaygınlığı ile cinsiyetin birbirleriyle ilişkili olmadığı (Notelaers vd., 2011, s. 80) cinsiyet kavramının mobbinge maruz kalma sıklığı üzerinde etkili bir değişken olmadığı (Acar & Dündar, 2008, s. 119) ile ilgili sonuçların elde edildiği görülmektedir. Diğer taraftan toplumsal cinsiyet ve mobbinge ilişkin bazı araştırmalarda ise mobbingin cinsiyetten ayrı olarak düşünülemeyeceğini, mobbing kavramının cinsiyet bağlamında incelenmesi gerektiğini (Simpson & Cohen, 2004, s. 2), cinsiyet faktörünün mobbing kavramı üzerinde etkili olan belirgin bir faktör olduğunu (Mc Ginley, 2007, ss. 6-7), kadın olmanın mobbing kurbanı olma riskini arttırdığını, kadın çalışanların %92'sinin, cinsiyetini mobbing mağduru olmasının sebeplerinden biri olarak gördüğünü (Aşkın & Aşkın, 2018, ss. 260-270), mobbinge maruz kalma durumu ile kadın olmanın ilişkili olduğunu (Kaya, 2021, s. 101), kadın akademisyenlerin %64,4'ünün akademik hayatta kadın olmayı dezavantaj olarak gördüğünü (Aktuna vd., 2023, s. 1) ileri süren sonuçlar yer almaktadır.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda; kadınların %46,5 oranında, erkeklerin %40,3 oranında, mobbinge maruz kaldınız mı sorusuna “evet” olarak yanıt verdikleri görülmüştür. Farklı ülkelerde gerçekleştirilen analiz sonuçları incelendiğinde kadın çalışanların mobbing mağduru olma oranlarının erkeklerinkinden yüksek olduğu sonucunun elde edildiği araştırmaların sayıca daha fazla olduğu dikkat çekmektedir (Zapf vd., 2003, s. 111).

Toplumsal cinsiyet algısının ölçüldüğü analizler sonucunda, cinsiyet değişkeninin toplumsal hayatta yönelik algı üzerinde düşük düzeyde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kadınlar ve erkekler arasındaki fark incelendiğinde cinsiyet değişkeninin, erkeklerin toplumsal hayata yönelik algıları üzerinde daha fazla etkili olduğu ile ilgili sonuçlar elde edilmiştir. Araştırma sonuçlarıyla tutarlı olarak toplumsal cinsiyet rolleri ile ilgili olarak kadınların, erkeklere göre daha fazla eşitlikçi tutum gösterdiği (Kayaoğlu, 2019, s. 110), kadın çalışanların toplumsal cinsiyet algılarının erkeklere göre daha olumlu olduğu (Tekin, 2017, s. 677) ile ilgili sonuçlar elde edilen araştırmalar da alanyazında yer almaktadır. Akkaş (2020, s. 65) tarafından gerçekleştirilen araştırma sonuçlarında ise toplumsal cinsiyet algısı ile cinsiyet arasında ilişki olmadığına yönelik sonuçlar elde edilmiştir.

Medeni durum değişkeni dikkate alınarak gerçekleştirilen analizler sonucunda, toplumsal cinsiyet algısının medeni durum değişkenine göre

farklılaştığı ile ilgili sonuçlar elde edilmiştir. Evli ve bekar bireyler arasındaki farklılıklar incelendiğinde; cinsiyet değişkeninin, evli bireylerin toplumsal hayata yönelik algıları üzerinde daha fazla etkili olduğu ile ilgili sonuçlar elde edilmiştir. Medeni duruma göre toplumsal cinsiyet algısının farklılaşması evli olup olmama durumuna göre farklılaşan aile içindeki rol dağılımı, ailede kabul görmüş normlar, aile reisinin tutumları, cinsiyetlere yönelik algı ile açıklanmıştır (Akkaş, 2020, s. 68). Tekin tarafından gerçekleştirilen araştırmadan elde edilen sonuçlarda, medeni durum değişkeninin toplumsal cinsiyet algısı üzerinde etkili olduğu, toplumsal cinsiyet algısının evli bireylerin sosyal hayatlarında daha fazla etkili olduğu ile ilgili sonuçlar elde edilmiştir. Toplumsal cinsiyet algısı, bireylerin biyolojik cinsiyetlerinin, sosyal hayatları üzerindeki etkisini ifade etmektedir. Tekin tarafından gerçekleştirilen araştırmada elde edilen sonuçlar, bekar çalışanların biyolojik cinsiyetlerinin sosyal hayatlarını şekillendirmesine yönelik etkisinin evli bireylere göre daha düşük düzeyde olduğunu göstermektedir. (Tekin, 2017, s. 677).

Yaş değişkeni bağlamında gerçekleştirilen analiz sonuçlarında; Mobbing Ölçeği'ne ve Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği'ne göre anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir. Çalışanların yaşlarının, mobbinge maruz kalma ve kadın-erkek olmaya yönelik algı üzerinde etkili değişkenler olmadığı ile ilgili sonuçlar elde edilmiştir. Yaş değişkeni ve mobbing üzerinde gerçekleştirilen araştırma sonuçlarında yaş ve mobbing sıklığı arasında anlamlı ilişkinin olduğunu (Acar & Dünder, 2008, s. 119) ifade eden araştırma sonuçları da alan yazında yer almaktadır.

Yetişme çağına (6–18 yaşları arasında) en uzun süre bulunan yerleşim yerine göre ölçekler incelendiğinde Mobbing Ölçeği'ne göre anlamlı bir fark olmadığı, Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği genelinde ise anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir. Gruplar arasındaki farklılıklar incelendiğinde, cinsiyet faktörünün, büyükşehirde yaşamayan bireylerin toplumsal hayata yönelik algıları üzerinde daha fazla etkili olduğu ile ilgili sonuçlar elde edilmiştir. Büyükşehirlerde yaşayan bireylerin kadın olmak veya erkek olmak değişkenlerine yükledikleri sosyal anlam, kırsal kesimlerde yaşayan çalışanlara göre daha düşük düzeyde bulunmuştur. Araştırmada kullanılan, toplumsal cinsiyet algısına yönelik ölçeğe ilişkin maddeler incelendiğinde, maddelerin büyük bir bölümünün kadınların çalışma hayatındaki durumlarına yönelik tutumu ile ilgili görüş bildiren ifadeler olduğu görülmektedir. Toplumsal cinsiyet algısı ve yerleşim yeri kadınların çalışma hayatında yer almasını etkileyen önemli faktörler olarak gösterilmektedir (Kılıç & Öztürk, 2014, s. 127). Araştırmada elde edilen sonuçlarla ilişkilendirildiğinde büyük şehirlerde yaşamını sürdüren çalışanların, kadınların çalışma hayatında yer almasına yönelik olumlu tutum gösterdiği; toplumsal cinsiyet algısının etkisini, sosyal hayatlarına daha az yansıttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bireylerin kamu ya da özel sektörde çalışma durumuna göre ölçekler incelendiğinde Mobbing Ölçeği'ne ve Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği'ne

göre anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir. Güven vd. (2018, s. 43) tarafından gerçekleştirilen hem kamu hem de özel üniversitelerde görev alan akademisyenler üzerinde yapılan araştırma sonuçlarında mobbingin yüksek düzeyde yaşandığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada kadın akademisyenlerin erkek akademisyenlere kıyasla daha fazla mobbinge maruz kaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bireylerin çocuk sahibi olması durumuna göre ölçekler incelendiğinde Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği'ne göre anlamlı bir fark olmadığı, Mobbing Ölçeği'ne göre ise anlamlı bir fark olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çocuk sahibi olma durumunun, mobbinge maruz durumu üzerindeki etkisi incelendiğinde; çocuk sahibi olan bireylerin mobbinge daha fazla maruz kaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmada, kadın çalışanların %4,9 oranında kadınlar, %13,4 oranında erkekler, %28,2 oranında her iki cinsiyet tarafından mobbinge maruz bırakıldığı ile ilgili sonuçlar elde edilmiştir. Erkek çalışanların ise %7,5 oranında kadınlar, %22,4 oranında erkekler, %10,4 her iki cinsiyet tarafından mobbinge maruz bırakıldığı görülmüştür. Mobbing uygulayanlara ilişkin alanyazında yer alan araştırmalarda mobbing uygulayanların %72,4'ünün erkek %27,6'sının kadın olduğuna (Ertürk, 2005, s. 132), mobbing uygulayıcılarının %75'inin cinsiyetinin erkek olduğuna ilişkin sonuçlar elde edilmiştir (Cemaloğlu & Ertürk, 2007, s. 345). Leymann tarafından gerçekleştirilen araştırma sonuçlarına göre mobbinge maruz kalan erkeklerin; %76'sı erkekler, %3'ü kadınlar %21'i her iki cinsiyet tarafından mobbinge maruz bırakılmıştır. Mobbinge maruz kalan kadınların; %40'ı kadınlar, %30'u erkekler, %30'u her iki cinsiyet tarafından mobbinge maruz bırakılmıştır. Leymann, elde ettiği sonuçları yorumlarken rakamlardaki farklılıkların toplumsal cinsiyet bağlamında değerlendirilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Erkek çalışanların erkek üstler, kadın çalışanların kadın üstler tarafından daha yüksek oranda mobbinge maruz bırakılması, kadınların daha fazla kadınlarla erkeklerin daha fazla erkeklerle çalışmasıyla; mobbing uygulayıcılarının, yüksek oranda erkek yöneticilerden oluşması ise daha fazla erkek çalışanın üst pozisyonda olmasıyla açıklanmıştır (Leymann, 1996, s. 175). Elde edilen sonuçlar yorumlanırken erkeklerin üst olma sıklıklarının kadınlarınkinden fazla olmasının da toplumsal cinsiyet bağlamında değerlendirilebileceği dikkate alınmalıdır. Kadınların ve erkeklerin aynı oranda mobbing mağduru olduğunu ifade eden araştırma sonuçları incelendiğinde; erkeklerin mobbing uygulayıcısının çoğunlukla erkekler olduğu, kadınların ise iki cinsiyet tarafından da mobbinge maruz bırakıldığı görülmektedir. Mobbing uygulayıcılarının cinsiyetine yönelik yaşadığı farklılaşmanın nedeni iş gücü piyasasında toplumsal cinsiyet temelli oluşturulmuş farklılıklarla açıklanabilmektedir (Hoel & Cooper, 2000, s. 106). Kadın çalışanların erkek çalışanlara kıyasla daha güçsüz pozisyonlarda yer almasının da toplumsal cinsiyet algısı temelli bir durum olduğu kabul edilmekte, kadınların üst pozisyonlarda yer almasını engelleyen görünmez

engeller cam tavan metaforu ile ifade edilmektedir. Çalışma hayatındaki araştırmalar değerlendirilirken örgütlerdeki çalışanlara yönelik algının cinsiyete göre farklılaşp farklılaşmadığına odaklanmak, toplumsal cinsiyet kavramının etkisinin boyutunu anlamak açısından faydalı olacaktır (Simpson & Cohen, 2004, s. 9).

Ölçekler üzerinde gerçekleştirilen analizler sonucunda örneklem olarak belirlenen mühendis katılımcıların çalışma ortamında mobbinge maruz kalmadıklarına ilişkin sonuçlar elde edilmiştir. Katılımcıların mobbinge maruz kalma durumlarını tespit etmek amacıyla kullanılan ölçeğin yanı sıra katılımcılara mobbinge uğrayıp uğramadıklarını ifade etmeleri amacıyla “Çalışma hayatında psikolojik baskıya maruz kaldınız mı?” sorusu yöneltilmiştir. Soruya verilen yanıtlar üzerinde gerçekleştirilen analiz sonucunda yanıtların %40,9’unun “evet” olduğu belirlenmiştir. Yüksek oranda mobbinge maruz kaldıklarını beyan eden katılımcılardan, Mobbing Ölçeği aracılığı ile elde edilen veriler kullanılarak gerçekleştirilen analizlerde, neden mobbinge maruz kalınmadığına ilişkin sonuçlar elde edildiği cevaplandırılması gereken bir soru olarak ifade edilebilir. Cevaplandırılması gereken bu soru konu ile ilgili farklı araştırma sonuçları ile ilişkilendirilerek cevaplandırılacaktır. Türel ve Dolmacı tarafından gerçekleştirilen araştırmanın sonuçlarına göre çalışma ortamında ayrımcılığa uğramak ile kadın olmak birbirleriyle ilişkili olan kavramlardır. Araştırma sonuçlarında, ayrımcılığın somut olarak tanımlanamayabildiği; mobbinge yönelik farkındalığın belirgin olmadığı ile ilgili sonuçlar elde edilmiştir (Türel & Dolmacı, 2013, s. 83). Mobbing Ölçeği aracılığı ile elde edilen analiz sonuçlarında, mobbinge maruz kalma düzeyinin düşük olduğu ile ilgili sonuçlar elde edilmesinin nedeni araştırma katılımcılarının mobbinge yönelik farkındalıklarının düşük olması ile açıklanabilir. Mobbing kavramına ilişkin farkındalığın belirgin olmaması, kavram üzerinde etkili olan değişkenlerin tespit edilmesini zorlaştırabilmektedir. Ölçek aracılığıyla elde edilen sonuçlar ile katılımcıların mobbinge maruz kaldıklarına yönelik ifadelerinden elde edilen sonuçların farklılık göstermesinin muhtemel sebeplerinden birisi de değişen toplumsal koşulların mobbinge maruz kalma durumunda değişikliklere sebep olmasıyla açıklanabilmektedir. Ölçeklerin değişen koşullar ile birlikte ölçüm gücünde yaşadığı farklılıklar geçmiş dönemlerde de yaşanmıştır. 1972 yılında geliştirilen, “Kadınlara Yönelik Tutumlar Ölçeği” nin 1990’lı yıllarda ölçüm yapamadığı ifade edilmiştir. Ölçüm gücündeki değişikliğin sebebi toplumsal özelliklerde yaşanan değişimle, kadınların profesyonel mesleklerde çalışmaya başlamasıyla, toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin eşitlikçi tutumların uygulamada olmasa da görünüşte yaygınlaşmasıyla açıklanmıştır (Kayaoğlu, 2019, s. 110). Çalışma koşullarında yaşanan farklılıkların, çalışanların mobbing mağduru olarak nitelendirilmesine neden olabilecek tutum ve davranışların değişim geçirmesine neden olabileceği öngörülmektedir. Bu öngörüden yola çıkarak mobbing mağduru olma durumunu ifade eden ölçek maddelerinin, güncellenmesi ihtiyacının doğabileceği yorumu yapılabilir. Son elli yılda yaşanan ekonomik, teknolojik,

kültürel alandaki değişimler tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar hızlı bir seyirde gerçekleşmiştir. Son yıllarda toplumsal hayatta büyük ve farklı pek çok değişimin yaşanmasına neden olan pandemiyle birlikte çalışma koşullarında da değişim yaşanmıştır. Teknolojinin etkisi ile zorunluluk olmaktan çıkan yüz yüze ilişkiler, pandemi koşulları ile bilinçli olarak kısıtlanmış, çalışanların çalışma ortamı evlerindeki bilgisayarlar olarak belirlenmiştir. Fiziksel olarak aynı ortamda olunması gereken çalışma ortamlarında da yüz yüze ilişkiler minimize edilmiştir. Çalışma hayatında yaşanan değişimlerin örgütsel davranış konularına etkisini araştırarak çalışmalar ile değişimin etkisi ölçülebilir. Değişen toplumsal koşulların mobbing kavramı üzerindeki etkisinin inceleneceği araştırmalar ile kavrama ilişkin bilgiler derinleştirilebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Elif Betül Yalçı %50, Gamze Yıldız Erduran %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, Trakya Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan izin alınmıştır. (22.04.2022 / E-29563864-050.04.04-245945)

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Elif Betül Yalçı 50%, Gamze Yıldız Erduran 50%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: For the purpose of conducting this study, permission was obtained from Trakya University Social and Human Sciences Research Ethics Committee. (22.04.2022 / E-29563864-050.04.04.04-245945)

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Yalçı, E.B. ve Yıldız Erduran, G. (2024). Çalışma hayatındaki mühendislerin mobbing ve toplumsal cinsiyet algısı ölçeklerine göre incelenmesi. *Akademik Hassasiyetler*, 11(24), 476-499. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1400665>

Kaynakça

Akca, N. Çakmak, A. & Şahin, H. (2022). Cam tavan sendromu ve mobbing: Kadın sağlık çalışanları üzerine bir araştırma. *Akademik Hassasiyetler*, 9(20), 89-106.

- Alhas, F. (2020). Cam uçurum mu? Mobbing mi? Bilinmeyene yolculuk. *Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi/Electronic Journal of Social Sciences*, 4(6), 26-45. <https://doi.org/10.29228/sbe.41631>
- Akkaş, İ. (2020). Toplumsal cinsiyet algısı üzerine bir değerlendirme: Erzincan örneği. *Dünya Multidisipliner Araştırmalar Dergisi*, (1), 55-72.
- Aksu, G. Eser, M.T. & Güzeller, C.O. (2017). *Açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi ile yapısal eşitlik modeli uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Aktuna, G. Erdost, T. & Özvarış, Ş. B. (2023). Üniversitede akademik kariyer yapma ile toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 32(1), 1-14. <https://doi.org/10.17942/sted.1065223>
- Altınova, H. H. & Duyan, V. (2013). Toplumsal cinsiyet algısı ölçeğinin geçerlik güvenirlik çalışması. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 24(2), 9-22.
- Aşır, S. K. & Akın G. (2014). Mobbing in primary schools in the context of gender perspective / İlköğretim okullarındaki yıldırma (mobbing) toplumsal cinsiyet bağlamında bir bakış. *Journal of Human Sciences*, 11(1), 584-602.
- Aşkın, E. Ö. Ö. & Aşkın, U. (2018). Çalışma yaşamında kadına yönelik mobbing: Bankacılık sektöründe bir araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 9(24), 255-282.
- Barling, J. Dekker, I. Loughlin, C. Kelloway, E. Fullagar, C. & Johnson, D. (1996). Prediction and replication of the organizational and personal consequences of workplace sexual harassment. *Journal of Managerial Psychology*, 11(5), 4-26. <https://doi.org/10.1108/02683949610124771>
- Björkqvist, K., Österman, K. & Lagerspetz, K. (1994). Sex differences in covert aggression among adults. *Aggressive Behavior*, 20, 27-33. [https://doi.org/10.1002/1098-2337\(1994\)20:1<27::AID-AB2480200105>3.0.CO;2-Q](https://doi.org/10.1002/1098-2337(1994)20:1<27::AID-AB2480200105>3.0.CO;2-Q)
- Butler, J. (1986). Sex and gender in Simone de Beauvoir's second sex. *Yale French Studies*, (72), 35-49. <https://doi.org/10.2307/2930225>
- Cemaloğlu, N. & Ertürk, A. (2007). Öğretmenlerin maruz kaldıkları yıldırma eylemlerinin cinsiyet yönünden incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(2), 345-365.
- Collinson, M. & Collinson, D. (1996) It's only dick: The sexual harassment of women managers in insurance sales. *Work, Employment and Society*, 10(1) 29-56. <https://doi.org/10.1177/0950017096101002>
- Connell, R. (2009). *Gender* (Vol. 14). Cambridge: Polity Press.
- Çögenli, M. Z. & Asunakutlu, T. (2014). Akademisyenlere yönelik mobbing ölçeği geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 92-105. <https://doi.org/10.12780/UUSB302>

- Dündar, G. & Aslı, A. C. A. R. (2008). İşyerinde psikolojik yıldırmaya (mobbing) maruz kalma sıklığı ile demografik özellikler arasındaki ilişkinin incelenmesi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 37(2), 111-120.
- Einarsen, S., & Skogstad, A. (1996). Bullying at work: Epidemiological findings in public and private organizations. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5(2), 185-201. <https://doi.org/10.1080/13594329608414854>
- Ertürk, A. (2005). *Öğretmen ve okul yöneticilerinin okul ortamında maruz kaldıkları yıldırma eylemleri (Ankara ili ilköğretim okulları örneği)*. [yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Gorsuch, R. L. (1974). *Factor analysis*. Philadelphia: W. B. Saunders Co.
- Gökçe, A. T. (2006). *İşyerinde yıldırma: Özel ve resmi ilköğretim okulu öğretmen ve yöneticileri üzerine yapılan bir araştırma* [yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Güven, A. Kaplan, Ç. & Acungil, Y. (2018). Türkiye’de özel ve kamu üniversitelerinde çalışan akademisyenlerin mobbing algısı. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 10(18), 43-58. <https://doi.org/10.20990/kilisiibfakademik.428601>
- Hatcher, L. (1994). *A step-by-step approach to using the sas system for factor analysis and structural equation modeling*. Cary, NC: SAS Institute, Inc.
- Hoel, H., Cooper, C. L., Kemshall, H. & Pritchard, J. (2000). Working with victims of workplace bullying. In *Good Practice in Working with Victims of Violence*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Hutchinson, J. & Eveline, J. (2010). Workplace bullying policy in the australian public sector: Why has gender been ignored? *Australian Journal of Public Administration*, 69(1), 47-60. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8500.2010.00669.x>
- Kaya, K. (2021). Mobbing: Şanlıurfa kadın sağlık çalışanları üzerine ampirik bir çalışma. *Econharran*, 5(7), 101-117.
- Kayaoğlu, A. (2013). Toplumsal cinsiyet. Ünlü, S. (Ed.). *Sosyal Psikoloji-II*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Kılıç, D. & Öztürk, S. (2014). Türkiye’de kadınların işgücüne katılımı önündeki engeller ve çözüm yolları: Bir ampirik uygulama. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(1), 107-130.
- Lakens, D. (2022). Sample size justification. *Collabra: Psychology*, 8(1).
- Leymann, H. (1990). Mobbing and psychological terror at workplaces. *Violence and victims*, 5(2), 119-126.

- Leymann, H. (1996). The content and development of mobbing at work. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5(2), 165-184.
- McGinley, A. C. (2007). Creating masculine identities: Harassment and bullying “because of sex”. *University of Colorado Law Review, Working Paper*, 7(1), 1-54.
- Notelaers, G., Vermunt, J. K., Baillien, E., Einarsen, S. & De Witte, H. (2011). Exploring risk groups workplace bullying with categorical data. *Industrial Health*, 49(1), 73-88. <https://doi.org/10.2486/indhealth.MS1155>
- Özen, S. (2016). Toplumsal cinsiyet perspektifinden işyerinde psikolojik şiddet. *Karatahta İş Yazıları Dergisi*, 4, 123-142.
- Özmete, E. & Laleoğlu, A. (2013). İnsani hizmet örgütlerinde sosyal çalışanların karşılaştıkları mobbing davranışları ile iş tatmini ve sağlık sorunları arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 24(2), 23-44.
- Salin, D. (2003a). The significance of gender in the prevalence, forms and perceptions of workplace bullying. *Nordiske Organisasjonsstudier*, 5(3), 30-50.
- Salin, D. (2003b). Ways of explaining workplace bullying: A review of enabling, motivating and precipitating structures and processes in the work environment. *Human Relations*, 56(10), 1-30. <https://doi.org/10.1177/0018726703561000>
- Simpson, R. & Cohen, C. (2004). Dangerous work: The gendered nature of bullying in the context of higher education. *Gender, Work & Organization*, 11(2), 163-186. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0432.2004.00227.x>
- Sümer, N. (2000). Yapısal eşitlik modelleri: Temel kavramlar ve örnek uygulamalar. *Türk Psikoloji Yazıları*, 3(6), 49-74.
- Tekin, Ö. A. (2017). Turizm sektöründe toplumsal cinsiyet algısı: beş yıldızlı otel çalışanları üzerine bir araştırma. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(12), 669-684.
- Tınaz, P. 2006. Mobbing: İşyerinde psikolojik taciz. *Çalışma ve Toplum*, 3, 11-22.
- Topkaya Sevinç, E. (2011). Mobbing with a gender perspective: How women perceive, experience and are affected from it? [yüksek lisans tezi]. Middle East Technical University.
- Türel, N. Ş. & Dolmacı, N. (2013). İş yaşamında kadın çalışana yönelik ayrımcı bakış açısı ve mobbing üzerine ampirik bir çalışma. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 83-104.
- Uyumaz, G. & Sırgacı, G. (2020). Doğrulayıcı faktör analizi için gerekli örneklem büyüklüğü kaç kişidir?: Bayes yaklaşımı ve maksimum

olabilirlik kestirimi. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(32). <https://doi.org/10.26466/opus.826895>

- Vartia, M. (1996). The sources of bullying-psychological work environment and organizational climate. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5(2), 203-214. <https://doi.org/10.1080/13594329608414855>
- Zapf, D., Einarsen, S. Hoel, H. & Vartia, M. (2003). Empirical findings on bullying in workplace. *Bullying and emotional abuse in the workplace: International perspectives in research and practice*, 103125. London: Taylor&Francis.

Extended Abstract

Gender perception, a crucial factor in shaping social relations, is recognized as an important context to consider in the evaluation of social phenomena. The concept of mobbing is defined as systematic and intentional pressure that adversely impacts individuals in their professional lives, often utilizing status superiority. Given the prevalent status superiority favoring men in the power dynamics between genders, it is vital to analyze the power relations within the concept of mobbing through a gender lens. Attitudes and behaviors in social life are significantly influenced by gender perceptions. This study focuses on examining individuals' gender perceptions and their experiences of mobbing victimization. The findings are crucial for understanding how the concept of mobbing, which negatively affects professional environments, can be evaluated in light of gender perceptions that influence all aspects of social life.

Upon analyzing the demographic characteristics of the research sample, it was found that 51.4% of the participants are female and 48.6% are male; 40.9% are aged 30 and below, 41.7% are between 31-40 years old, and 17.4% are 41 years old and above; 45.3% are single, while 54.7% are married; 23.6% work in the public sector, and 76.4% are employed in the private sector.

The study explored the relationship between employees' gender perceptions and their experiences with mobbing, concluding that gender perception does not significantly impact one's likelihood of being a victim of mobbing. When participants were asked about their experiences with mobbing, 46.5% of women and 40.3% of men reported having been subjected to mobbing.

In the analysis where gender perception was assessed, it was determined that the gender variable exerted a low-level influence on attitudes towards social life. Specifically, when examining the differences between men and women, it was found that gender had a more pronounced effect on men's perceptions of social life.

Further analysis regarding the marital status revealed that gender perception varied according to marital status. A comparison between married

and single individuals indicated that the gender factor had a more significant impact on the social life perceptions of those who are married.

Regarding the age variable, the analysis showed no substantial difference in terms of the Mobbing Scale and Gender Perception Scale. It was concluded that the age of the employees does not significantly affect their perception of exposure to mobbing or their gender identity.

When examining the scales in relation to the place of residence during the formative years (ages 6-18), no significant difference was found on the Mobbing Scale. However, a notable difference was observed on the Gender Perception Scale. Analysis of the differences between groups revealed that gender had a more significant influence on the social life perceptions of individuals who did not grow up in metropolitan areas.

In the results of the analyses conducted in the context of working in the public or private sector; it was determined that there was no significant difference according to the Mobbing Scale and Gender Perception Scale. It was concluded that the status of working in the public or private sector is not effective variables on the perception of being exposed to mobbing and being a man or a woman.

In the analyses performed by taking into account the variable of individuals having children; it was determined that there was a significant difference according to the Mobbing Scale, while there was no significant difference in the Gender Perception Scale. When the differences between the groups were analyzed, it was concluded that individuals who had children were more likely to be exposed to mobbing.

In the study, it was found that 4.9% of female employees were exposed to mobbing by women, 13.4% by men and 28.2% by both genders. On the other hand, 7.5% of male employees were exposed to mobbing by women, 22.4% by men and 10.4% by both genders.

As a result of the analyses performed through the data obtained from the scales, results were obtained that the participants were not exposed to mobbing in the working environment. In addition to the scale used to determine the participants' exposure to mobbing, the participants were asked the question "Have you been subjected to psychological pressure in your working life?" in order to express whether they have been subjected to mobbing. As a result of the analysis performed on the answers to the question, it was determined that 40.9% of the answers were "yes". Although it was concluded that the participants were not victims of mobbing at the level of the scales, when the reasons underlying the 40.9% "yes" response to the question about whether they were exposed to mobbing are examined, it is seen that different interpretations are made in the literature. The fact that individuals' exposure to mobbing cannot be measured can be explained by the lack of awareness about mobbing. One of the reasons for the difference between the results obtained from the Mobbing Scale and the statements of individuals about being exposed to mobbing is explained by the differences in the

measurement power of the scales with changing social conditions. It is predicted that the differences in working conditions may lead to changes in attitudes and behaviors that may cause employees to be described as mobbing victims. Based on this prediction, it can be interpreted that the scale items expressing the status of being a victim of mobbing may need to be updated.

GELİR VE SERVET DAĞILIMI TEMELİNDE MÜLKİYET SAHİPLİ DEMOKRASİ VE UYGULANABİLİRLİĞİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

Emre ÖRÜN** & Ercan EREN***

Öz

Gelir ve servetin adil bir şekilde dağılımı ve eşitsizliğin bireysel özgürlük üzerindeki etkisi ile ilgili tartışmalar 18. yüzyıl ve 19. yüzyıla kadar gitmektedir. Ekonomik eşitsizlik bireyleri sadece ekonomik anlamda değil aynı zamanda sosyal yaşam alanındaki bireysel özgürlüklerini de etkilemektedir. Bu bağlamda, eşitsizlik üzerine yapılan çalışmaların sadece ekonomik değil sosyal açıdan da değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Çalışmada gelir ve servet dağılımı tartışmaları mülkiyet sahipli demokrasi özelinde incelenmiştir. Ayrıca, ekonomik eşitsizlik temelinde mülkiyet sahipli demokrasinin kökenlerinin hangi düşünelere kadar uzandığı araştırılmaktadır. Çalışmanın bir diğer odak noktası mülkiyet sahipli demokrasi rejiminin uygulanabilirliği üzerine inceleme yapılmasıdır. Mülkiyet sahipli demokrasinin uygulanabilirliği bağlamında Amerika Birleşik Devletleri, İspanya ve Polonya'daki işçi sahipli firmalar ve işçi kooperatifleri temelinde örnekler incelenmiştir. Literatür incelemeleri sonucunda mülkiyet sahipli demokrasinin kökenlerinin Jean-Jacques Rousseau, Thomas Paine ve John Stuart Mill'e kadar uzandığı ortaya konulmuştur. İşçi sahipli firmalar ve işçi kooperatifleri üzerine ülke örnekleri temelinde yapılan araştırmalar mülkiyet sahipli demokrasinin uygulanabilirliğinin mümkün olduğu çıkarımının yapılabilmesine olanak sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: John Rawls, Mülkiyet Sahipli Demokrasi, Liberal Demokratik Sosyalizm, İşçi Sahipli Firma, İşçi Kooperatifi.

* Bu çalışma Prof. Dr. Ercan Eren'in danışmanlığında, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında yürütülen doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör., Yozgat Bozok Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, emre.orun@yobu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2739-1959>

*** Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, eren@yildiz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4513-278X>

A RESEARCH ON PROPERTY-OWNING DEMOCRACY AND ITS APPLICABILITY ON THE BASIS OF INCOME AND WEALTH DISTRIBUTION

Abstract

Discussions on the equitable distribution of income and wealth, as well as the impact of inequality on individual freedom, have been ongoing since the 18th and 19th centuries. Economic inequality affects individuals not just economically, but also in terms of their freedoms in social life. Thus, it is crucial to assess studies on inequality from both economic and social perspectives. This study analyzes debates on income and wealth distribution within the framework of property-owning democracy. Furthermore, it explores the origins of property-owning democracy in the context of economic inequality. An additional focus of this study is the examination of the feasibility of the property-owning democracy regime. Examples of worker-owned firms and worker cooperatives in the United States, Spain, and Poland are scrutinized to assess the viability of property-owning democracy. The literature review indicates that the concept of property-owning democracy traces its roots to Jean-Jacques Rousseau, Thomas Paine, and John Stuart Mill. The examination of worker-owned firms and worker cooperatives, based on case studies from specific countries, leads to the conclusion that implementing a property-owning democracy is indeed feasible.

Keywords: *John Rawls, Property-Ownning Democracy, Liberal Democratic Socialism, Worker-Owned Firm, Worker Cooperative.*

Giriş

Politik etki ve kişisel özgürlük bağlamında düşünüldüğünde servetin kontrolü ve sahipliği hem geçmişte hem de günümüzde önemli konulardan biri olmuştur. Bu bağlamda, gelir ve servetin adaletli bir şekilde dağıtımı önem taşımaktadır. Gelir ve servetin adil dağılımı bireylere iktisadi anlamda refah sağladığı gibi aynı zamanda kendi kişisel özgürlüklerini de sağlamaktadır. Bireylerin elde etmiş olduğu bireysel özgürlükleri başka bireylerin hâkimiyeti altında olmaktan kurtulmayı ve kendi kararlarını özgür bir şekilde verme olanağı sağlamaktadır.

Bireylerin kendi ekonomik ve siyasi özgürlüklerini elde etmesi aynı zamanda toplumsal açıdan farklılıkların da ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Bu tür bir farklılık eşitsizlik olarak tanımlanabilmekle beraber, bir diğer önemli sorunsal kabul edilebilir bir eşitsizlik derecesinin var olup olmadığıdır. Ekonomik eşitsizlik düzeyi bireylerin kendi kararlarını vermelerinde engel teşkil ediyor ve başka bireylerin tahakkümüne neden oluyorsa ekonomik eşitsizliğin azaltılması gerekmektedir (Allen, 2021). Mamafih, ekonomik eşitsizliğin en aza indirilmesindeki temel konu bireylerin refaha bağımlı duruma gelmeden, kendi sosyal ve eğitim faaliyetlerini özgür bir şekilde yerine getirmeleridir.

Gelir ve servet dağılımı bağlamında ekonomik eşitsizliğin bireysel özgürlük üzerindeki etkisi mülkiyet sahipli demokrasi çerçevesinde tartışma konusu olmuştur. Mülk sahibi demokrasi terimi ilk olarak 1920’li yıllarda İngiliz Muhafazakârlar tarafından kullanılmıştır. Muhafazakârlar tarafından kullanılan mülk sahibi demokrasi rejiminin taşıdığı anlam kafa karıştırıcı olmakla beraber akademik literatüre dâhil olması İngiliz ekonomist James E. Meade tarafından olmuştur. Mülkiyet sahipli demokrasi, Muhafazakâr kesimde İngiltere’de Thatcher hükümetiyle bağlantılı düşünürler ve politika yapımcılar, artan gelir ve refah eşitsizliklerine kayıtsız kalan ve eşitlikçi siyasetin seçimlerde oy kaybetmesini amaçlayan bir mülkiyet sahipli demokrasi rejimi önermiştir. John Rawls’un ve takipçilerinin mülk sahibi demokrasi rejiminde taşıdığı anlam eşitlikçi bir dağıtım hedefinin gerçekleşebilmesi için sosyalist olmayan, eşitlikçi bir siyasi geleneği benimseyen ve var olan mülkiyet haklarının dağıtımı için devlet düzenlemesine ihtiyaç duyan bir yapıdadır (Jackson, 2012, s. 33).

Bireylerin başkaları üzerinde tahakkümü olmadığı, mülkiyetin adil bir şekilde dağıldığı bir piyasa toplumunun gerekliliği 2008 Küresel Finansal Kriz ile daha belirgin hale gelmiştir. John Rawls, özgürlüğü temel alan, liberal demokrat normlara uygun, servet yoğunlaşmalarının, bireysel ve özel çıkarların yönlendirmediği bir piyasa toplumu tasavvur etmiştir. John Rawls’un düşüncesi kapitalizm yerine hangi ekonomik sistemin alternatif olabileceğinin araştırılmasıdır. John Rawls Hakkaniyet Olarak Adalet eserinde adaletin iki ilkesinin sağlandığı ve bireyler arasında adil bir iş birliği sisteminin olduğu toplum fikrinin mülkiyet sahipli demokrasi ya da liberal demokratik sosyalizm ile sağlanabileceğini düşünmektedir (Rawls, 2001, ss. 136-138). Rawls’un ifade ettiği liberal sosyalizm devlet sosyalizminden farklıdır. Liberal sosyalizm ve mülkiyet sahipli demokrasi mesleki seçim özgürlüğünü içeren hak ve özgürlüklerin korunduğu ve siyasal özgürlüklerin adil değerinin korunmasını içeren, komuta ekonomisinden farklı liberal demokratik bir toplumu ifade etmektedir. Her iki rejim de adalet ilkelerini gerçekleştirmek için tasarlanmış anayasal rejimdir. Temel farklılık üretken varlıkların (productive assets) sahipliğindedir. Liberal sosyalizmde üretim faktörleri toplumsallaştırılmıştır (socialized), mülkiyet sahipli demokraside verimli üretim araçlarında özel mülkiyet hakkı bulunmakta ve üretim araçlarının kontrolü ve mülkiyetinin geniş ölçüde dağıtılmasını içermektedir.

Çalışmanın amacı ilk olarak mülkiyet sahipli demokrasinin kavramsal bir düzlemde tarihsel kökenlerinin hangi düşünürlere kadar uzandığının araştırılmasıdır. Bu bağlamda mülkiyet sahipli demokrasinin tarihsel kökenlerinin ekonomik eşitsizlik temelinde değerlendirilmesinde Jean Jacques Rousseau, Thomas Paine, John Stuart Mill, Noel Skelton ve James Edward Meade’in fikirlerine yer verilmiştir. Rawls’ın bağlamda düşünüldüğünde liberal sosyalizmde üretim faktörlerinin toplumsallaştırılması, mülkiyet sahipli demokraside ise üretim araçlarının mülkiyetinin geniş ölçüde dağıtılması bizlere aynı zamanda toplumsal ve kamusal düzlemde birçok

alternatif mülkiyet biçimlerinin de olasılıklarına kapı açabileceğini düşündürmektedir. Bu tür mülkiyet biçimlerini, çalışan sahipli firmalar, yerel topluluklar, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar ya da belediye mülkiyeti olarak belirtilebilir. Çalışan sahipli firmalar ve işçi kooperatifleri bağlamında mülkiyet sahipli demokrasinin/liberal sosyalizmin uygulanabilirliği üzerine ülke örneklerinin incelenmesi çalışmanın ikinci amacını oluşturmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde demokratik bir ekonomik sistemin inşası üzerine değinildikten sonra, Jean Jacques Rousseau, Thomas Paine ve John Stuart Mill'in görüşlerine ikinci bölümde yer verilmiştir. Mülkiyet sahibi demokrasi terimini ilk ifade eden Noel Skelton görüşlerine üçüncü bölümde, dördüncü bölümde ise James E. Meade ve John Rawls'un görüşlerine yer verilmiştir. Beşinci bölümde çalışan sahipli firmalar ve işçi kooperatifleri temelinde Amerika Birleşik Devletleri, İspanya ve Polonya üzerinde incelemeler yapılmış ve sonuç bölümüne yer verilmiştir.

1. GELECEĞİN İNŞASI: DEMOKRATİK BİR EKONOMİK SİSTEM

Rawls'gil bir perspektiften bakıldığında var olan ekonomik yapının nasıl değişeceği ve nasıl başarılacağı üzerine düşünüldüğünde umut etmek için çok sayıda örnek elimizde mevcuttur. Temel konu, var olan ekonomimizi hangi kurum/ lar, birey/ ler ve toplum/ ların lehine dönüştüreceğimiz üzerinedir. Demokratik bir ekonomik sistemin inşası için var olan ekonomik gücün topluma yayılması ve alternatif mülkiyet şekillerinin varlığının olması gerekmektedir. Mülkiyet sahipliği birey ya da toplumun bir kesimi için bir güç alanıdır. Mülkiyetin, farklı bir söylem ile gelir ve servetin belirli kesimde yoğunlaşması, ekonomik ve sosyal yaşam üzerinde bir hakimiyete sebep olmaktadır. Ekonomik demokrasinin var olması, toplumun iş birliği içinde ortaklaşa yarattığı zenginliğin ve refahın paylaşılması, mülkiyet haklarının genişletilmesi ve mülkiyet üzerinde bireylerin söz sahibi olmasını gerektirmektedir. Demokratik bir ekonominin inşası hem emeğin hem de sermayenin de söz sahibi olduğu yeni mülkiyet ve yönetim biçimlerini de beraberinde getirmektedir. Kapitalist sistem servet birikimindeki eşitsiz büyümenin artmasına neden olduğu gibi var olan ekonomik eşitsizliği azaltmaya yönelik politikalar ürettiğini söylemek zor görünmektedir. Aynı zamanda eşitsizliğe neden olan faktörlerin kaldırılmasına yönelik bir girişimde de bulunmamaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde, toplumsal ve ekonomik açıdan yeniden üretimde adaletin merkeze alınması gerekmektedir. Toplum ve bireylere iyi yaşam koşullarının sağlanması için gerekli düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Demokratik bir ekonomik sistem şirket sahipliğini ve yönetimini, şirket ortakları ve yöneticilerin servet biriktirme aracı olmaktan çıkmasını, var olan ekonomik zenginliğin yaratılma sürecinde toplumdaki tüm bireylerin emeğini göz önünde bulundurarak, toplumdaki refahı en düşük olan kesimden refahı en fazla olan kesime kadar yaratılan zenginlik üzerinde bir söz hakkı olmasını gerektirmektedir. Toplumun bir kesiminde yoğunlaşan ekonomik gücün dağıtılmasındaki amaç

demokratik bir ekonomik sistemin inşası olduğu gibi ayrıca işçi/çalışanların konumlarının güçlendirilmesi olarak belirtilebilir. Çalışanların şirket yönetiminde söz hakkının ve yaratılan zenginlikte haklarının olması gerekmektedir. Üretim sürecinde ve zenginliğin yaratılmasında emeğin oynadığı rol hayati bir önemdedir ve bu Kökenleri Üzerine Söylev bağlamda düşündüğümüzde alternatif mülkiyet biçimleri, demokratik bir yapıda olması gerektiği gibi işçi/çalışanların firma yönetiminde söz hakkına sahip olmasının yanı sıra kolektif bir yapının da kurulmasını gerektirmektedir.

2. EKONOMİK EŞİTSİZLİK ÜZERİNE: ROUSSEAU, PAINE VE MILL

Eşitsizlik, mülkiyetin geniş çapta dağıtımı ve bireysel özgürlük tartışmaları 18. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Eşitsizliğin bireysel özgürlük üzerindeki olumsuz etkisi düşünürlerin eşitsizliğin derecesini sorgulamalarına neden olmuştur. Bu bağlamda ekonomik eşitsizlik perspektifinde düşünürlerin eşitsizlik ile ilgili fikirleri ve politika önerileri incelenmiştir.

2.1. Jean-Jacques Rousseau

18. yüzyıl ve erken 19. yüzyılda bağımsızlık ve sivil eşitlik ile ilgili görüşlerin ortaya çıkışı mülkiyet sahipliği ile ilgili fikirlerin tekrardan yorumlanmasına yol açmıştır. Bu dönemde kapsamlı bir vatandaşlığın politik güç ile sağlanması ve vatandaşlık statüsünün genişletilmesinin özel mülkiyetin geniş yayılımıyla garanti altına alınması gerektiği fikri ortaya çıkmıştır. Mülkiyet sahipli demokrasi ile ilgili fikirlerin gelişim süreci kavram olarak belirtilmiş olmasa da Jean-Jacques Rousseau'ya kadar uzanmaktadır (Jackson, 2012). Rousseau batı düşüncesinde eşitsizlik üzerine yaklaşan çok az sayıda düşünürlerden birisi olup, ayrıca eşitsizliğin bireysel özgürlük üzerindeki etkisini eleştirel açıdan ele alan ilk filozoflardan birisi olarak belirtilebilir. Ticareti ve lüksü eleştiren Rousseau, tarımda reformu savunmuştur. Tarımsal reform ile küçük ölçekte tarımsal üretici kesimin oluşturulması ve ekonomik olarak birbirinden bağımsız olunması için toprak vb. alanda yeterli mülkiyeti olan bir toplum düşünmüştür. Mamafih, toplumda sosyal statü açısından önemli bir hiyerarşi bulunmamakla beraber mülkiyet belirli bir kesimde yoğunlaşmamıştır (Christiansen & Jensen, 2019, s. 11; Douglass, 2019; Bernardi & Tridico, 2021).

Mülkiyetin geniş çapta dağıtımı Rousseau'ya kadar uzanmaktadır. Rousseau Toplum Sözleşmesinde eşitsizliğe değinmiştir ancak Eşitsizliğin Kökenleri Üzerine Söylev'de (İkinci Söylev) eşitsizliğin nedenlerini sorgulamış ve eleştirel bir açıdan bakmıştır. Rousseau eşitsizliğin ortaya çıkışının sivil toplumun doğuşuna bağlamıştır ve sivil toplumun doğması ile birlikte özel mülkiyetin ediniminin eşitsizliği ortaya çıkardığını belirtmiştir (Rousseau, 1997b, s. 161). Sivil toplumun ortaya çıkması eşitsizliğin tek başına yeterli bir nedeni değildir. Rousseau'ya göre tarım ve madencilik

gelişimi emeğin bölünmesine sebebiyet vermiş ve ekonominin sektörlere ayrılması sadece emeğin bölünmesi ile sonuçlanmamış ayrıca emekten tasarruf edecek teknik gelişmelerin de olması eşitsizliğin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Rousseau, 1997b, s. 168-170). Rousseau, rekabeti toplumda eşitsizliği artıran bir faktör olarak görmüş olup ayrıca eşitsizliğe politik, kurumsal ve ekonomik açıdan bakmıştır ve kişisel menfaat ve tutkuların toplumsal düzeni bozacağını düşünmüştür (Rousseau, 1997a, s. 5, 78; Douglass, 2019).

Rousseau'nun, eşitsizliğin bireyler üzerinde tahakküme neden olmasını fark etmesi oldukça önemlidir. Rousseau yoksul bireylerin zenginlerin hakimiyetine girmesinin engellenmesi gerektiğini belirtmiş ancak bu yönde bir politika uygulamanın oldukça zor olduğunu ifade etmiştir (Rousseau, 1997a, s. 19, 31-32). Rousseau için temel konu eşitsizliğin bireysel özgürlüğü engellemesidir. Rousseau eşitsizliğin azaltılmasına sadece yoksulluk açısından bakmamıştır, buradaki temel amaç bireyleri başkalarının hakimiyeti altından kurtarmaktır başka bir söylem ile kişilere bireysel özgürlüklerinin temin edilmesidir (Rousseau, 1997a; Neuhaus, 2013, s. 211).

Rousseau toplumda ortaya çıkan ekonomik eşitsizliğin etkisini bireyler üzerinde sadece ekonomik açıdan ele almamıştır. Ekonomik eşitsizlikteki artış toplumdaki gelir ve servet eşitsizliğini artırmakla beraber aynı zamanda toplum üzerinde ahlaki açıdan da olumsuz etkileri olmaktadır. Bu tür bir eşitsizlik gücün kötüye kullanımına başka bir söylem ile bireysel özgürlük üzerinde olumsuz etkileri olabilmektedir (Rousseau, 1997b, ss. 131-167; Neuhaus, 2013; Bernardi & Tridico, 202). Rousseau (1997a, s. 56), bireylerin doğuştan gelen özellikleri açısından fiziksel manada eşitsizlik olsa da hak ve sözleşme yolu ile eşit olunabileceğini belirtmiş olması oldukça önemlidir (Rousseau, 1997a, s. 56). Toplumdaki insanların yeteri düzeyde bir şeyler edinmesini kabul etmektedir ancak çok fazla bir şeye sahip olmasına karşıdır. Temel amacı zengin kesimin yoksul kesim üzerinde hakimiyet kurmasının engellenmesi olup, servetin yeniden dağıtımı da ihtimal dahilindedir (Rousseau, 1997a; Pettit, 2013). Bu bağlamda anlaşılacağı üzere Rousseau sadece ürünlerin eşitlikçi dağılımı ile ilgilenmemiştir aynı zamanda bireylerin sosyal yaşam alanında da eşitliğini dikkate almaktadır. Rousseau'ya göre eşitsizlik bireylerin kendi isteklerini yapabilmelerine engel olduğunda tehlikeli olmaktadır. Rousseau (1997a, s. 78) ekonomik eşitsizliğin bireylerin özgürlüğü üzerinde engel teşkil etmemesi gerektiğini belirtmiştir. Rousseau (1997a)'ya göre hükümetin temel görevlerinden biri aşırı varlık eşitsizliklerinin engellenmesidir ancak eşitsizliğin azaltılması için uygulanacak politikanın bireylerin servetlerini ellerinden alarak değil, eşitsizliğe neden olan faktörlerin ortadan kaldırılmasıyla mümkündür.

Rousseau (1997a, ss. 49-51) toplumda bir iş birliğinin olması gerektiğini belirtmiştir ve bu iş birliğinin toplumsal ilerlemenin sağlanması için gerekliliği olduğu çıkarımında bulunulabiliriz. Rousseau'nun deyişi ile "insanlar yeni güçler yaratamadıkları, yalnızca var olanları birleştirip

yönlendirebildikleri için, kendilerini korumak, engellerin direncine üstün gelebilecek, onları tek bir itici güçle harekete geçirebilecek ve birlikte hareket etmelerini sağlayabilecek bir güçler toplamı oluşturmaktan başka çareleri kalmamıştır.” Rousseau toplumda bunun olması için iş birliğinin olmasını gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca toplumdaki bireyler kendi kişiliklerini ve idarelerini, toplumda var olan genel iradenin var olması ve ilerlemesi için ortaya koymaktadır. Bireyleri toplumun ayrılmaz bir parçası olarak görmüştür. Rousseau toplumsal bir ilerlemenin sağlanması için iş birliğinin öneminin farkına varmış olsa da ekonomik eşitsizlik ve iş birliği arasındaki ilişkiye değinmemiştir.

2.2. Thomas Paine

Literatürde modern refah devletinin öncüsü olarak bilinen ve toplumdaki yoksulluğun engellenmesi için kapsamlı bir sosyal güvenlik yardım sistemini destekleyen ilk düşünür Thomas Paine’dir (Canavan, 1987, s. 686). Paine (1945b, s. 357), karşılıklı bağımlılık ve müşterek çıkarın toplumun birbiri ile etkileşim içinde olmasını sağladığını ve toplumdaki bireylerin birbirlerinden aldığı yardımla zenginleştiğini belirtmiştir. Paine (1945a, s. 610), ekonomik büyüme ve zenginleşmeye önem vermiştir ancak ekonomik büyümenin toplumda eşitsizliği artırdığını belirtmiştir ve ekonomik büyümenin eşitsizliğe neden olması, hükümetin rolünü sorgulamasına neden olmuştur. Paine (1945a, s. 610), Rousseau ile benzer olarak sivilleşmeyle birlikte yoksulluğun ortaya çıktığını belirtmiş ve ticaretin toplumda bir kesimin refahını artırırken diğer kesimi yoksullaştırdığını düşünmüştür. Mamafih, Rousseau’dan farklı olarak Paine ekonomik eşitsizliğin sebeplerini bireysel yeteneğe, seçimlere ve biyolojik farklılık üzerine temellendirmemiştir. Ayrıca, Paine eşitsizliği sadece iktisadi açıdan eleştirmemiştir ayrıca ahlaki problem olarak tanımlamıştır (Paine, 1945a; Marangos, 2008, s. 316; Ward, 2022).

Paine (1945b) kötü hükümet politikalarının ve aşırı vergilendirmenin sebep olduğu eşitsizlik sorununa değinmiştir. Aşırı vergi yükünün toplumun büyük kısmını yoksullaştırdığını ve tüketim üzerinden alınan vergilerin özellikle yoksul kesimin refahı üzerinde olumsuz etkileri olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda Paine (1945b), eşitsizlik yaratan hükümet uygulamalarına son verilmesi gerektiğini ve yoksul kesimin refahı için destek verilmesi gerektiğini düşünmüştür. Toplumda eşitsizliğin azaltılması için artan oranlı vergilendirmenin uygulanması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca, yaşlılara yıllık ödemeler yapılması, yoksul çocukların eğitimlerinin desteklenmesi ve tam istihdamın sağlanması için imalathanelerin kurulması gerektiğini ifade etmiş. Bu bağlamda Paine’nin politika önerileri dönemin koşullarına göre refahın artırılması açısından oldukça önemli politikalar olarak belirtilebilir (Paine, 1945b, ss. 425-429). Paine refahın artırılması için ulusal bir fon kurulması gerektiğini ifade etmiştir ve bu fonun kaynağının miras vergisi ile karşılanması gerektiğini düşünmüştür. Ulusal fon aracılığı ile

toplumda yoksulluğun en aza indirilmesi amaçlanmaktadır. Mamafih, Paine bu tür yoksulluk karşıtı politikaları hak olarak görmüştür ve adalet açısından değerlendirmiştir. Paine'in bu tür bir yeniden dağıtımcı politika önermiş olması, mevcut malikin var olan mülkünün azalması anlamına gelmemekte olup, sadece doğrudan mirasçıyı etkileyen bir miras vergisi niteliğindedir. Paine'e göre ulusal fon, toplumdaki çıkar grupları arasında çatışmayı da yatıştırmayı amaçlamaktadır (Paine, 1945a, ss. 613-619). Bu tür bir politika önerirken temel amacı gelirin eşitlenmesi değil, gelir eşitsizliğinin neden olduğu negatif sonuçların engellenmesidir. Yoksul kesimin refahını artırmak temel amaçlardan birisi olmakla birlikte, ticaretin ve servet oluşumunun engellenmemesi de gerekmektedir (Dorfman, 1938, s. 382; Paine, 1945a; Marangos, 2008, s. 318).

Paine için toplumda adaletin bireysel düzeyde değil, ulusal düzeyde sağlanması gerekmektedir (Paine, 1945a, ss. 611-618). Thomas Paine'in toplumda refahın artırılması açısından miras vergisini önermesi ve yoksulluğun azaltılmasına adalet açısından değerlendirmesi John Rawls (Rawls, 2005, s. 277) ile benzer bir fikirleri paylaştığını göstermektedir. Paine'in yoksulluğun azaltılmasındaki temel amacının sadece iktisadi açıdan olmadığı ayrıca bireylerin kendi özgürlüklerini elde etmesinin önem teşkil ettiği düşüncelerinden anlaşılmaktadır.

2.3. John Stuart Mill

John Stuart Mill'in fikirleri iktisat literatürü temelinde hem sosyalizme doğru çekilirken aynı zamanda klasik-liberal ekonomi politığın savunucusu olarak kabul edilmiştir. Mill'in sosyalist ya da klasik-liberal bir düşünür olarak tanımlanması, iktisat politikası temelinde ileri sürmüş olduğu fikirlerden kaynaklanmaktadır (Gaus, 2017; Conti, 2021, s. 380). Mill (1965) artan oranlı vergilendirmeye, eşitsizliğe neden olduğundan dolayı karşı çıkmıştır. Artan oranlı vergilendirme, Mill için adaletsiz ve çalışmayı caydırıcı olmakla birlikte, eşitsizlik yarattığını düşünmektedir. Artan oranlı vergilendirmenin geliri düşük olan kesim için yaşam koşullarında olumsuz bir etkiye sahip olduğunu ve daha düşük bir sosyal sınıfa indirdiğini belirtmiştir (Mill, 1965: ss. 810-811). Harcamalar üzerinden vergi alınması gerektiğini belirten Mill (1965, ss. 815-816, ss. 830-831), sermaye, yatırım ve tasarruf üzerinden alınan vergilere karşı çıkmıştır. Gelir düzeyi belirli bir seviyenin altında olan kişilerden vergi alınmaması gerektiğini ve belirlenen gelir seviyesini aşan kısımdan vergi alınması gerektiğini düşünmüştür. Mill, bireylerin vasiyet bırakma özgürlüklerinin olması gerektiğini ancak bir miras vergisinin de olması gerektiğini belirtmiştir. Mill'in bu tür miras vergisi önermesinin nedeni nesiller boyu devam eden eşitsizliğin engellenmesi ya da en aza indirilmesi olarak belirtilebilir (Mill, 1965, ss. 830-831; Stafford, 1998, s. 341).

Literatürde Mill'in sosyalist olarak anılmasına neden olan bir diğer politika önerisi gayrimenkulün değerindeki artış, bireylerin kendi çabaları sonucunda kaynaklanmıyorsa arazi vergisi ile vergilendirilmesi gerektiğidir. Mill için bu tür bir değer artışı, bireylerin kendi çabaları sonucu değil, bulunan dönemdeki konjonktürden kaynaklanmaktadır. Mill, bu tür bir vergilendirmeyi özel mülkiyetin ihlali olarak görmemiştir aksine bu şekilde yaratılan bir servetin toplum yararına kullanılması gerektiğini düşünmüştür (Mill, 1965, ss. 819-820; Winch, 2004). Sosyalist olarak anılmasına neden olabilecek bir diğer politika önerisi ise sendikalaşma ile ilgilidir. Mill, sendikalaşmanın yasallaştırılması gerektiğini ve serbest piyasa için gerekli olduğunu belirtmiştir (Mill, 1965, ss. 929-933).

Mill'in sosyalizmde işçi yönetimli kooperatif firmaların kurulması söz konusudur. İşçi yönetimli firmalarda çalışan işçiler firma sermayesine topluca sahiptirler ve firma yöneticisi kendileri tarafından seçilmektedir. İşçi yönetimli firmaların oluşturduğu kooperatifler bütün bir devleti ve sektörü kapsamayacak olup, kapitalist ve sosyalist işletmelerin yan yana olduğu bir iktisadi sistem olacaktır (Mill, 1965, ss. 199-214, ss. 775-794). Mill devlet sosyalizminin taraftarı olmamıştır. Devlet üretim faktörlerine sahip olmayacak ve ekonomik planlama yapmayacaktır. Devletin görevi alt yapı yatırımlarının ve kamusal hizmetlerin sağlanmasıdır (Mill, 1965; Miller, 2003). Kooperatifin olduğu bir ekonomik sistemde bir diğer önemli konu rekabettir. Mill bu tür sosyalizmin rekabetle uyumlu olacağını ve çok sayıda kooperatifin, fiyatların çok yüksek seviyelere yükselmesini engelleyeceğini belirtmiştir. Bu tür sistem ise tüketiciler açısından da avantajlı bir rekabeti doğuracaktır. Mill aracı distribütörlerin ürünleri dağıtmasından yana olmamıştır ve distribütörlerin maliyetleri artırdığını belirtmiştir. Bu bağlamda, Mill'e göre üretici ve tüketici kooperatifleri arasında doğrudan bir bağlantı kurularak maliyet artışının önüne geçileceği çıkarımı yapılabilmektedir (Mill, 1965, s. 791; McCabe, 2021, s. 513). Kavram olarak belirtmiş olmasa da Mill, bireylere vatandaşlık geliri tarzında geçimlerini sağlayacak asgari bir miktarın verilmesi gerektiğini belirtmiş olması oldukça önemlidir. Mill'in buradaki temel amacı eşitliğin sağlanması değildir. Toplumdaki bireylerin elde edeceği kazancın onların yetenek ve mertebelerine göre değişeceğini belirtmesi, eşitliğin sağlanması gibi bir amaç gütmemediğini göstermektedir (Mill, 1965, ss. 211-212; Miller, 2003).

Mill'in temel amacını sadece iktisadi bir sistemin nasıl olması gerektiği şeklinde yorumlamak yeterli olmayacaktır. Mill'in sosyalizmde bireyler sadece iş yerlerinde özgür olmakla kalmayacaktır, yaşamlarında demokratik ve özerk bir kontrolü ellerinde bulunduracaktır. Ayrıca bireyler ortak bir çıkar için motive olacak ve toplumda iş birliği sağlanacaktır (Mill, 1969, ss. 340-341; Mill, 1982, s. 487; McCabe, 2021, ss. 514-515).

3. MUHAFAZAKÂR KÖKEN: SKELTON

Mülkiyet sahipli demokrasi kavramının ilk kez telaffuz edildiği dönemde çağrıştırdığı mananın anlaşılması önem taşımaktadır. Bu bölümde, Noel Skelton perspektifinden mülkiyet sahipli demokrasi kavramının taşıdığı anlam incelenmiştir.

3.1. Noel Skelton

Mülk sahibi demokrasi terimi ilk defa yenilikçi muhafazakâr Noel Skelton tarafından 1920'li yıllarda kullanılmıştır. Noel Skelton işçi sınıfı ve piyasa ekonomisi arasındaki uyumun önemine dikkat çekmiştir ve sanayileşen bir piyasa ekonomisinde karşılıklı bağlılığın arttığını ve bu durumun da bir çıkar çatışmasına sebebiyet vereceğini belirtmiştir. Skelton'ın mülk sahibi demokrasi ile temel amacı, sosyalist ve komünist görüşlülerin savunduğu kolektivizme karşı işçi sınıfı seçmene bir alternatifin sunulmasıdır.

Skelton açısından mülkiyet sahipli demokrasi bir şemsiye kavramı (umbrella concept) olarak düşünülmüştür. Mülkiyet sahipli demokraside işçiler ve küçük toprak sahiplerinin endişelerini giderecek politik bir anlaşma söz konusudur. Skelton, endüstriyel üretimde işçilerin firma hissesine sahip olduğu bir eş-ortaklık (co-partnership) biçimini önermiş ve işçilere kâr paylaşımının yapılabileceğini belirterek, işçilerin ücretlerini firmadaki payları oranında alacağı mülkiyet sahipli demokrasiyi endüstriyel açıdan ele almıştır. Skelton'a göre bu durum işçilerin sosyal konumlarını geliştireceği gibi aynı zamanda mülk sahibi olmalarına olanak sağlayacaktır. Çalışanların iş yerindeki tasarruflarının artması, firmanın elde etmiş olacağı kazançtan pay almaları aynı zamanda Skelton'a göre işçilerin de kapitalist olmasına neden olacaktır. Skelton'ın mülkiyet sahipli demokrasi için bir diğer politika önerisi ise toprak mülkiyetinin genişletilmesi gerektiği ve bu yüzden küçük tarım arazilerinin genişletilmesini ve tarımsal iş birliğinin artırılması için kooperatif ilkelerinin daha geniş tarımsal konulara dahil edilmesi gerektiğini savunmuştur. Skelton tarımla ilgili bu tür politikalar önermesine rağmen, hangi iktisadi politikaların uygulanması gerektiğine dair bir öneri sunmamıştır (Skelton, 1923; Jackson, 2012). Skelton (1923, s. 837), işçilerin hissedar olduğu eş-ortaklı bir firma yapısı, kâr paylaşımı ve tarımsal iş birliği yasal yollar aracılığı ile bir zorunluluk olmayıp, bu şekilde bir iktisadi yapının toplumun kendi isteği doğrultusunda olacağını belirtmiştir. Bu tür bir iktisadi yapı, Skelton'a göre devletin sağlayamayacağı ekonomik, sosyal ve ulusal bir gelişme sağlamaktadır (Kerr, 2017; Kerr, 2021; Thomas, 2017).

Skelton'ın mülk sahibi demokrasisinde eş ortaklı bir firma yapısının olması ve kâr paylaşımı ile kapitalist sistemde çalışan işçilerin sisteme olan bağlılıklarının devam etmesini amaçlamıştır (Ron, 2008). Bu bağlamda değerlendirme yapıldığında Skelton'ın mülk sahibi demokrasi ile amacı, eşitsizliğin en aza indirilerek eşitlikçi bir yapının kurulması olmayıp, kapitalist sistemin devamının sağlanması olmuştur.

4. BİR KOPUŞ: MEADE VE RAWLS

Mülkiyet sahipli demokraside gelir ve servetin nüfusa eşitlikçi bir şekilde geniş çapta dağıtımı yazında temel konulardan biridir. Eşitlikçilik tartışmaları açısından James E. Meade ve John Rawls'un görüşlerine eleştirel bir temelde yer verilmesi, mülkiyet sahipli demokrasinin kavramsal olarak geçirmiş olduğu değişimin ortaya çıkarılmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda düşünürlerin eşitlikçilik temelindeki görüşlerine ve politika önerilerine yer verilmiştir.

4.1. James Edward Meade

Mülkiyet sahipli demokrasi kavramının akademik literatüre girmesi Nobel Ekonomi Ödüllü James E. Meade tarafından olmuştur. Meade'in bulunduğu döneme bağlı olarak, önerdiği politikalardaki temel motivasyonu kitlesel işsizliğin ortadan kaldırılması ile ilgili olmuştur (Jackson, 2012). Meade (2012) için alternatif dört iktisadi sistem bulunmaktadır; i) sendika devleti, ii) refah devleti, iii) mülkiyet sahipli demokrasi ve iv) sosyalist devlet. Meade ekonomik bir sistem olarak mülkiyet sahipli demokrasi rejimini benimsemiştir. Mülkiyet sahipli demokrasi ile eşitlikçi bir yapının kurulmasını amaç edinmiş ve eğitim reformu, kamu tarafından fonlanan bir tröst ile Paine'nin (1945a) düşüncesine benzer şekilde bireylere mutlak temel gelirin sağlanması için devlet yatırım fonu kurulmasını önermiştir (Thomas, 2012). Meade'in mülk sahibi demokrasi rejiminde iktisat politikası idame ettirilirken toplumsal öncelikler ön plandadır. Meade planlamaya önem vermiştir ancak sosyalizmdeki gibi merkezi bir planlama söz konusu olmayıp, piyasa düzenini bozmayan, aynı zamanda mali ve kurumsal çerçeveye odaklanan bir planlama söz konusudur. Meade'in planlama ile temel amacı her bir bireyin tüketimden adil bir pay alabilmesidir (Meade, 1949a; O'Neill & White: 2019).

Meade eşitlikçi bir dağıtımın sağlanabilmesi için iktisadi güdü üzerinde en az olumsuz etki olacak şekilde gelir ve mülkün adil bir şekilde dağılması gerektiğini ve bunun ise devlet transferleri ve vergiler aracılığıyla olabileceğini belirtmiştir (Meade, 1949a, ss. 35-36). Meade'e göre (1949a, ss. 35-48) miras kalan mülk, eşitsizliğin temel nedenlerinden birisidir. Bu bağlamda, bu tür bir eşitsizliğin giderilmesi için bireylerin yaşam boyu alacakları mirasa bir üst sınır koyulmalıdır. Bu tür bir politikanın sonucunda bireylerin kendi çabaları sonucu olmayan büyük bir servetin sahibi olmalarının önüne geçilecek ve ayrıca Meade'e göre bu tür bir politika bireylere kendi servetlerinin bir kısmını ya da tamamını belirli miktarda serveti az olan kişilere dağıtma imkânı da verecektir (Meade, 1949a, ss. 47-48). Meade mülkiyet eşitsizliğinin engellenmesi için önerdiği bir diğer vergi politikası sermaye vergisidir (capital levy). Sermaye vergisi eşit bir mülk dağılımını sağlayabileceği gibi aynı zaman toplumda belirli bir kesimin elinde bulunan prestij ve gücün azalmasına neden olacaktır (Meade, 1949a, s. 49). Sermaye vergisinin toplumda var olan prestij ve gücün azalmasına yardımcı

olması, Meade'in ekonomik eşitsizliklerin toplumda bireysel özgürlükleri engellediğinin ve bireysel özgürlüğü engelleyen eşitsizliklerin ortadan kaldırılması gerektiğinin farkında olduğu çıkarımında bulunulabilir.

Meade (1949b), iktisat politikasının sosyal eşitlik, bireysel özgürlük, tam istihdam ve iktisadi etkinlik olmak üzere dört temel amacı olduğunu belirtmiştir. İktisat politikasının bu amaçlarının gerçekleştirilmesi sürecinde çatışma olabileceğini belirtmiş ve belirtilen amaçlar gerçekleştirilirken ekonominin temel işleyiş düzeninin bozulmaması gerektiğine dikkat çekmiştir. Örneğin, sosyal eşitlik sağlanırken bu tür bir politikanın finansmanının artan oranlı vergilendirme ve sosyal transferler aracılığı ile yapılabileceğini ancak ekonominin temel işleyiş düzeninin bozulmaması gerektiğini belirtmiştir. Meade'e göre (1949b, ss. 13-14) toplumsal düzenin bozulmasındaki temel neden özel mülkiyetin eşitsiz bir şekilde dağılmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda Meade bu tür bir eşitsizliğin engellenmesi ve aynı zamanda emek ve sermaye arasındaki dengenin de sağlanmasına yönelik olarak bireylerin hem işçi hem de mülkiyet sahibi olduğu "karma" vatandaş fikrini önermiştir (Meade, 1949b, ss. 13-14; Cowen, 2021). Meade'in (1993) karma vatandaş fikrinde, emek ve sermaye ortaklığı söz konusudur. Bu tür bir ortaklık ile işçilere kendi hisseleri oranında temettü verilecek ve aynı zamanda hissedar toplantılarında da oy hakkı bulunacaktır. Bu durum Meade'e göre (1993) emek ve sermaye arasındaki çıkar çatışmasının önüne geçecektir. Eşitliğin sağlanmasına yönelik olarak Meade'in politika önerileri üç başlık altında toplanabilir: i) ücretli kesimin tasarruflarının artırılması, ii) miras kanununda köklü reform yapılması ve iii) sosyal eşitliğin etkili bir şekilde sağlanabilmesi için büyük ve kademeli bir sermaye vergisinin alınmasıdır.

Meade mülkiyet sahipli demokrasi sistemini sadece refah devleti tarzında yeniden dağıtımçı vergi politikası ve transfer politikası ile sınırlandırmamıştır, temel amacı bireysel özgürlüğün ve sosyal adaletin daha fazla desteklendiği bir sistemin tahayyülündedir. Bu tür bir amacının olduğu ise miras vergisinden elde edilen gelirin, bireylere hem sermaye hem de eğitim ve öğretime yatırım şeklinde yeniden dağıtılmasını önererek, beşerî ve beşerî olmayan sermaye üzerinde bir ön dağıtım kontrolü oluşturmak istemesi ile anlaşılmaktadır (Meade, 2012; Kerr, 2015; Cowen, 2021).

4.2. John Rawls

John Rawls servet yoğunlaşmalarının olmadığı, bireysel çıkarların şekillendiremediği ve liberal demokrat normlara uygun piyasa ekonomisinin temel özelliklerini belirtmiştir. Rawls'un temel amacı piyasa ekonomisi bağlamında kapitalizme alternatif iktisadi sistemin kurgulanması olmuştur. Kapitalizme alternatif iktisadi sistemin mülkiyet sahipli demokrasi ya da liberal demokratik sosyalizmin olduğunu belirtmiştir (Rawls, 2001). Mülkiyet sahipli demokrasi ve liberal demokratik sosyalizm kapitalizm gibi uygulanma

şansı bulamamıştır ancak her iki sistem de servet yoğunlaşmalarının olmadığı, bireysel çıkarların piyasayı şekillendiremediği, bireysel hak ve özgürlüklerin korunduğu bir ekonomik sistemdir (Williamson, 2009, ss. 434-435; O'Neill, 2020, s. 162). Mülkiyet sahipli demokrasi ve liberal sosyalizm, merkezi planlamanın olduğu devlet sosyalizminden farklıdır. Bireylere mesleki seçim özgürlüğünün olduğu hak ve özgürlükleri tanıyan, politik özgürlüklerin adil değerini koruyan ve adalet ilkelerini gerçekleştirmek için tasarlanmış liberal demokratik bir sistemi ifade etmektedir. Rawls'un ifade ettiği liberal sosyalizm devlet sosyalizminden farklı olup, merkezi hükümet tarafından dayatılan kapsamlı veya genel bir ekonomik plan yoktur. Liberal sosyalist rejimde üretim araçları toplumun mülkiyetindedir, siyasal güç (political power) birkaç demokratik parti arasında paylaşılırken, ekonomik güç firmalar arasında yayılır, firma yöneticileri kendi iş gücü tarafından seçilmektedir (Rawls, 2001, s. 138). Cevaplanması gereken bir diğer soru birbirlerine oldukça benzer olan liberal sosyalizm ile mülkiyet sahipli demokrasi arasında nasıl bir fark olduğudur. Her iki rejim de adalet ilkelerini gerçekleştirmek için tasarlanmış anayasal rejimdir. Temel farklılık üretken varlıkların (productive assets) sahipliğindedir. Liberal sosyalizmde üretim faktörleri toplumlaştırılmıştır (socialized), mülkiyet sahipli demokraside verimli üretim araçlarında özel mülkiyet hakkı bulunmakta ve üretim araçlarının kontrolü ve mülkiyetinin geniş ölçüde dağıtılmasını içermektedir. Böylece toplumun küçük bir kesiminin ekonomiyi ve dolaylı olarak siyasi hayatı kontrol etmesine engel olmaya çalışılmaktadır (Rawls, 2001, ss. 138-139; Rawls, 2007).

John Rawls toplumda ekonomik eşitsizliğin bireylerin kendilerini daha aşağı bir seviyede görmelerine ve ayrıca başkalarının hakimiyeti altına girmelerine neden olduğunu belirtmiştir. Ekonomik eşitsizliklerin toplum üzerinde olumsuz etkileri olmaktadır ve Rawls'un (2001, s. 131), Rousseau'yu bu konu üzerine değinen büyük düşünür olarak göstermesi oldukça önemlidir. Rawls (2001, ss. 131-132) ve Rousseau'nun ekonomik eşitsizliklerin bireysel özgürlüğü tehdit ettiğini ifade etmiş olması mülkiyet sahipli demokrasinin kökenlerinin oldukça eskiye gittiğini göstermektedir. Rawls'un temel ilgi alanı adalet teorisi olmuştur. Mülk sahibi demokrasi rejiminde uygun tasarruf oranının ne olduğu, vergi politikasının nasıl olacağı ve mülkiyet kurumlarının nasıl düzenlemesi gerektiğini ve sosyal minimumun hangi düzeyde olması gerektiği ile ilgilenmiştir (Rawls, 2005, s. 265). Rawls'un mülkiyet sahipli demokrasisinde piyasa ekonomisi söz konusu olup, sermayenin nüfusa geniş çapta dağıtımını gerektirmektedir. Piyasa ekonomisi kaynakların adil bir şekilde dağıtımını sağlayamayabilir ancak kaynakların tahsisini verimli bir şekilde sağlamalıdır. Hükümetin doğrudan planlama yapması söz konusu değildir ancak ekonominin genel işleyiş düzenini ve yatırım yapma koşullarını oluşturacak düzenlemeleri yapmakla görevlidir (Rawls, 2005, ss. 272-273). Rawls, eşitlikçi bir yapının kurulması için vergi politikası sonradan dağıtım temelli değil, ön dağıtım (predistributive) esas alan bir vergi politikasını uygulamanın uygun olduğunu belirtmiştir. Adil

fırsat eşitliğine ve sınırlı eşitsizliğe bu tür bir vergi politikası ile erişilebileceğini belirtmiştir (Rawls, 2001, ss. xv-xviii; O'Neill, 2009, s. 381; Williamson, 2009, s. 435; Eren, 2021). Refahı düşük olan kesime belirli bir dönem başında üretken varlıkların ve beşerî sermayenin adaletli bir şekilde dağıtımını sağlanarak adalet sağlanmaya çalışılmaktadır. Rawls'un temel amacı sadece gelirin yeniden dağıtımını değildir, bireylere eğitim ve verimli kaynakların tahsisi ile kendi sosyal ve iktisadi özgürlüklerinin sağlanması olmuştur (Rawls, 2001, s. 139). Bu bağlamda düşünüldüğünde Rawls'un esas amacı iktisadi yapının demokratikleştirilmesi olarak belirtilebilir (Rawls, 2001, ss. 172-176; O'Neill, 2020, s. 166). Rawls (2005, s. 277), servet yoğunlaşmasının engellenmesi için miras vergisinin uygulanma sürecinde Meade (2012, 1949a) ile benzer düşünmüştür. Rawls, miras üzerinden artan oranlı vergi alınması gerektiğini ve miras yoluyla bireylerin elde edeceği servete bir üst sınır koyulabileceği belirtmiştir. Miras ile ilgili bu tür bir vergi politikası Rawls'a göre bireylere eşit özgürlüklerin adil değerini sağlamaktadır. Ayrıca mülkiyetin geniş çapta yayılmasına da yardımcı olacaktır.

Rawls'un mülkiyet sahibi demokrasi rejiminde karma bir ekonomik sistem mevcuttur. Bireylere eşit eğitim ve kültürün sağlanması için hükümet özel okulları sübvansede etmektedir ya da devlet okulu sistemi vardır. Hükümet monopollerin engellenmesinde sorumlu olduğu gibi aynı zamanda aile yardımları, hastalık ve istihdam için özel ödeme ya da kademeli gelir gibi sosyal minimumun sağlanmasında görevlidir (Rawls, 2005, s. 275). Daha önce bahsedildiği üzere Paine'nin (1945b, ss. 425-429), yaşlılara yıllık ödeme verilmesi, eğitimin sübvansede edilmesi gerektiğini belirtmiş olması Rawls'un önerdiği politikalar ile benzerlik göstermekte olup, mülkiyet sahipli demokrasinin kökenlerinin Paine'e kadar gittiğini göstermektedir.

Rawls'un (2001) mülkiyet sahipli demokrasi sistemi ile temel amacı bireysel özgürlüğün ve eşitlikçi bir yapının sağlanmasıdır. Rawls refah devleti kapitalizm ile mülkiyet sahipli demokrasi arasında bir karşılaştırma yapmıştır ve bireysel özgürlüğe ve eşitlikçi bir yapıya mülkiyet sahipli demokrasi ile nasıl erişilebileceğini belirtmiştir (Rawls, 2001, ss. 135-136). Rawls, refah devleti kapitalizminin taşınmaz mülkiyetinde ciddi eşitsizliklere ve belirli bir kesimin üretim araçları üzerinde hakimiyet kurmasına neden olduğundan dolayı eleştirmiştir. Mamafih, bu tür bir hakimiyet ise Rawls'a göre ekonomik ve siyasi yaşamın belirli bir kesimin kontrolünde olmasına neden olmaktadır. Rawls refah devleti kapitalizminin sosyal bir asgariyi sağlasa da var olan eşitsizliklerin azaltılması için herhangi bir girişimde bulunmadığını belirtmiştir. Mülkiyet sahipli demokraside ise toplumda var olan zenginliğin ve sermayenin geniş çapta dağıtılması söz konusudur. Bu bağlamda değerlendirildiğinde refah devleti kapitalizmi toplumda var olan sosyal eşitsizliklere karşı duyarsız kalmaktadır, aksine mülkiyet sahipli demokraside temel amaç bu tür eşitsizliklerin azaltılması olmuştur (Rawls, 2001, ss. 137-138).

Rawls için temel konulardan biri, toplumda en az avantajlı olan kesimin belirlenmesi ve bu tür bireylere kendini gerçekleştirebilme, eğitim ve kültür gibi faaliyetleri özgürce gerçekleştirme imkânının tesis edilmesi olarak belirtebiliriz. Rawls en az avantajlı kesimi *birincil sosyal değerler* üzerindeki beklentileri en düşük olan kesim olarak belirlemiştir. Birincil sosyal değerler: (i) insanların ahlaki güçlerini geliştirmeleri ve kullanmaları için temel hak ve özgürlükler, (ii) iyi yaşam görüşleriyle tutarlı olan fırsatların peşinden gitme özgürlüğü ve özgürce meslek seçimi, (iii) güç ve otorite (iv) gelir ve servet, (v) öz saygının sosyal temelleridir (Rawls, 2001, ss. 58-59). Rawls eşitsizliğe sadece bireylerin elde ettikleri gelir açısından bakmamıştır aynı zamanda bireylerin kendilerini gerçekleştirmeleri açısından değerlendirildiğinde yaşam beklentilerinin düşük olması onların en az avantajlı olan kesime dahil olmalarına neden olmaktadır. Farklı bir söylem ile ifade edilecek olursa, Rawls'un sosyal birincil mallar üzerinde beklentilere bu derecede önem veriyor olması bireylerin refaha bağımlı olmadan yaşamalarını amaç edinmesi olarak belirtebiliriz. Rawls'un temel amacı toplumda gelir eşitliğinin sağlanması değildir, gelir ve servetteki eşitsizliklerin en az avantajlı olanların en fazla yararına olacak şekilde düzenlenmesidir. Bu noktada ise fark ilkesi devreye girmektedir. Rawls için belirtilen bu birincil mallar bireylerin kendi iyi yaşam anlayışlarının devamını sürdürmek için ihtiyaç duydukları kaynaklar olduğu belirtilebilir.

Mülk sahibi demokrasi rejiminde toplumun ve bilhassa en az avantajlı kesimin üretken varlıklarda sahipliği söz konusudur. Rawls için adil bir toplum, toplumdaki bireylerin ekonomik olarak üretken bir faaliyete katılma yeteneğine ve fırsatına sahip olması adil fırsat eşitliğinin sağlanması olarak belirtilebilir. En az avantajlı kesimin üretken varlıklarda sahipliğinin olması bireysel özgürlüğe ve eşit yurttaş idealine ulaşılması için bir araç görevini görmektedir. Rawls (2001) üretken varlıklarda bireylerin sahipliğinin önemli olduğunu ve bunun kişilerin kendi özsayıgılarını oluşturmada önemli bir etken olduğunu düşünmektedir. Ancak işçi yönetimli firmaların iş yeri demokrasisine nasıl katkıda bulunacağına dair bir katkısının olmaması ve ayrıca bu tür bir konunun büyük bir zorluk olduğunu belirtmesine rağmen, üstesinden gelmeyeceğini belirtmiş olması Rawls'ın temelde tamamlanması gereken hususlardan birisi olmaktadır. Rawls, Mill'in işçi yönetimli kooperatif firmalar fikrinin mülkiyet sahipli demokrasi rejimi ile tamamen uyumlu olduğunu belirtmiş ancak bu tür bir idealin nasıl gerçekleşebileceği üzerine herhangi bir çaba ve girişimde bulunmamıştır (Rawls, 2001, s. 178). Rawls'un bireylerin verimli üretim araçlarına sahip olmasının aynı zamanda bireyin çalışmasını anlamlı kılmaya amacında olduğunu belirtebiliriz. Rawls insanların sosyal doğasının farkına varmıştır ve bireylerin kendi yetenek ve olası ilgili alanlarını belirlemesi gerektiğini düşünmüştür. Ayrıca kendi yetenekleri doğrultusunda gerekli eğitimi alması gerektiğini düşünmektedir. Rawls için önemli nokta, benzer ya da tamamlayıcı kapasitelere sahip olan kişilerin kendi aralarında bir iş birliğine gitmesinin de önem teşkil ettiğini düşünmektedir (Rawls, 1999, ss. 458-459). Bu bağlamda düşündüğümüzde

toplumsal ilerleme ve bireysel gelişim için toplumda iş birliği olması Rawls için önem teşkil etmektedir. Bireylerin verimli üretim araçları üzerinde sahipliğinin olmasını sadece işçi mülkiyeti açısından değerlendirmek mülkiyet sahipli demokrasinin ekonomik bir sistem olarak seçilme nedenini tam olarak açıklamamaktadır. Rawls işçi yönetimli kooperatif firmaların iş yeri demokrasisi üzerinde herhangi bir katkısının olup olmayacağı üzerinde herhangi bir fikir ileri sürmemiştir ancak buradaki temel amacımız mülkiyet sahipli demokrasinin, bireylerin verimli üretim araçları üzerinde sahipliği ile (işçi kooperatifleri vb.), iş yeri demokrasisinin sağlanmasında oldukça önemli bir role sahip olduğunu savunmaktır.

5. MÜLKİYET SAHIPLİ DEMOKRASİ UYGULANABİLİR BİR İDE MİDİR?

2008 Küresel Finansal Kriz sadece ekonomik açıdan değil ayrıca toplumlarda var olan eşitsizliğin daha da belirgin bir duruma gelmesine ve eşitsizliğin sebep olduğu sosyolojik çürümenin de farkına varılmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda finansal kriz, kapitalist sistemin devamlılığının sorgulanmasına ve kapitalizmin yerine alternatif sistemlerin gelmesi gerektiği ve kapitalizmin var olan eksikliklerinin giderilmesi yönünde sorunsalları da ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda Rawlsgil tarzda mülkiyet sahipli demokrasi ya da liberal demokratik sosyalizm rejimlerinin kapitalizme alternatif ekonomik sistem olabileceği düşünülmektedir. Hem mülkiyet sahipli demokrasi hem de liberal demokratik sosyalizm rejimlerinin toplumda bireylere eşitlik, özgürlük ve ekolojik sürdürülebilirliği dikkate alan demokratik bir ekonomik rejim olabileceği düşünülmektedir. Binaenaleyh, Rawlsgil tarza bir mülk sahibi demokrasinin uygulanabilirliğini gösteren gerçek dünya deneyimlerinin mümkünatının araştırılması önem taşımaktadır.

Sermayenin geniş çapta dağıtımını sağlayan politik-ekonomik bir sistemin olması gerektiği ve eşitlikçi bir yapının kurulması için tüm vatandaşlara devlet tarafından sağlanan ev ya da tasarruf hesabı tarzında politikaların dışına çıkılması gerekmektedir. Rawlsgil manada temel amaç, bireylerin refaha bağımlı olmadığı ve ekonomik eşitsizliklerin bireysel özgürlük üzerinde etkisinin olmadığı mülk sahibi demokrasi rejiminin inşasıdır. Sadece gelirin yeniden dağıtımını temelinde değil, bireylerin beşerî sermayelerini geliştirebilecek, Rawlsgil söylem ile bireylere adil fırsat eşitliğini ilkesini sağlayabilecek eğitimin verilmesi ve nesiller boyu gelen eşitsizlikleri düzeltebilecek bir mülk sahibi demokrasinin inşa edilmesi gerekmektedir (Williamson, 2012).

Üretken sermayenin geniş çapta dağıldığı, servetin bir azınlık tarafından tutulmadığı mülkiyet sahipli demokrasi/liberal demokratik sosyalizmde çalışan sahipli şirketler ve işçi kooperatiflerinin nüfusa geniş ölçüde yayılımını önem taşımaktadır. Rawls, her ne kadar Mill'in işçi yönetimli kooperatif firmalar fikrinin mülkiyet sahipli demokrasi/liberal

demokratik sosyalizm ile uyumlu olduğunu belirtmiş olsa da bunun gerçekleşip gerçekleşmediği ya da gerçekleşebileceğine dair herhangi bir çabada bulunmayacağını belirtmiştir. Bu bağlamda çalışmanın da temel katkısı bu yönde olmaktadır, Rawls'gel temelde çalışan sahipli şirketlerin incelenmesi aynı zaman da mülkiyet sahipli demokrasinin uygulanabilirliği yönünde de önemli bir eksikliği giderecektir.

5.1. Amerika Birleşik Devletleri: Çalışan Hisse Senedi Sahipliği Planları

Amerika Birleşik Devletleri'nde çalışan sahipliğinin yaygınlığı ve çeşitleri üzerinde bir inceleme yapıldığında, en yaygın çalışan sahipliği modeli, çalışan hisse senedi sahipliği planıdır (Employee Stock Ownership Plan, ESOP). ESOP'ler ABD'de çalışan sahipliğinin en yaygın biçimidir ve 2020 verilerine göre 24.5 milyon çalışan sahipliğinin yaklaşık 14 milyonunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda ABD ile ilgili çalışan sahipli firmalar üzerinde inceleme yapılırken çalışan hisse senedi sahipliği planları dikkate alınmış ve çalışan sahipliğinin mevcut durumuna ve gelişmesi önündeki mevcut engellere değinilmiştir.

ESOP'ler ABD Federal yasalarında, emeklilik güvenliğinde reform yapılmasını öngören önemli bir federal yasa olan 1974 tarihli *Çalışan Emeklilik Gelir Güvenliği Yasası* (Employee Retirement Income Security Act of 1974, ERISA) ile yer almıştır. Dönemin Senato Finans Komitesinin eski senatörü ve başkanı Russell Long ve yatırım bankacısı, politik ekonomist ve hukuk profesörü Louis O. Kelso, ESOP'lerin ABD Federal yasalarında yer almasını sağlayan kişilerdir. ESOP'ler bir emeklilik tröstü gibi işlemektedir. Firmada çalışanlar emekli olana ya da firmadan ayrılana kadar şirket hisselerini vergiden muaf olarak biriktiren bir emeklilik tröstüdür. Firmada çalışanlar bulundukları hisseler için ücret ya da sosyal yardım kesintileri aracılığıyla ödeme yapmasını gerektirmemektedir. ESOP'ler hisselerin işçiler adına satın alınması amacıyla Federal vergi teşviklerinden yararlanmaktadır. ESOP'ler federal vergi teşvikleri ile kredi kullanmaktadır ve gelecek yıllarda işçi çabalarıyla şirketin elde ettiği gelirden krediler geri ödenmektedir. ESOP'li bir firma çalışan tarafından kurulabileceği gibi ayrıca şirketin kurucusunun hisselerini çalışanlara devrettiği, çalışan sahipli ve yönetimli ESOP bir yapısı da mümkün olmaktadır (Blasi vd., 2023).

Firma yönetimi söz konusu olduğunda ESOP hisseleri bir trösttedir ve şirket mütevellileri oy kullanmaktadır. ESOP'li bir şirket borsaya kayıtlı (listed company) ise çalışanlar en yüksek oy hakkına sahip hisse sınıfına sahip olmalıdır ve hissedar temsilcisi olan mütevellilerin hisselerini nasıl oylayacaklarını yönlendirebilirler. Ancak Federal kanun gereği, ESOP'deki çalışanların, firmanın satışı, iflası, yeniden sermayelendirme gibi kurumsal olaylarda üçüncü bir tarafça organize edilen gizli bir oylamaya sahip olmasını zorunlu kılmaktadır. Ancak firmanın yönetim kurulu seçiminde zorunlu olarak oylamaya katılma durumu yoktur. ESOP'li şirketlerde çalışanların şirket yönetim kurulunu seçmesi yönünde yasal bir zorunluluk yoktur ancak

işçi kooperatiflerine olduğu gibi çalışanların şirket yönetim kurulunu seçtiği örnekler mevcuttur ve bu durum şirketlerin demokratikleştirilmesi ve Rawls'gel bağlamda ekonomik demokrasi için önemli gelişme olmaktadır (Mygind, 2023). ABD'de birçok ESOP şirketi çalışanları yönetim kuruluna dahil ederek ve onlara günlük iş uygulamalarında daha fazla söz hakkı vererek kademeli olarak daha demokratik bir yönetim yapısına geçmiştir (Rosen, 2023). Bu bağlamda değerlendirdiğimizde ESOP çalışanlara şirket sahibi gibi düşünmelerini sağlamakta olup aynı zamanda yüksek katılımlı bir çalışma kültürünü ve iş yeri demokrasisini de desteklemektedir. Firma yönetiminde söz hakkı gibi avantajlar sağlamanın yanında ayrıca uzun vadeli servetin birikimini sağlamaya yardımcı olmaktadır.

ABD'de ESOP teşviki için federal vergi teşvikleri kullanılmaktadır. Temel ESOP vergi teşviğinde firmanın kurumlar vergisi hesaplanmadan önce firmanın ESOP tröstüne yaptığı nakit veya hisse katkılarını ya da kredi anapara ve faiz ödemelerinin düşülmesine olanak tanınmaktadır. Firmanın işletme sahibinden çalışanlara devri söz konusu olduğunda vergi teşvikleri ve kredi destekleri olabilmektedir. Eğer bir şirket yüzde 100 ESOP'li ise şirket sıfır federal kurumlar vergisi ödemesi gibi bir ek bir vergi teşvikine sahiptir ancak çalışanların emekli olması söz konusu olduğunda ya da hisselerini ESOP'den çektiklerinde bireysel vergi oranını ödemeleri zorunludur (Blasi vd., 2023).

ABD'de yönetim kurulu üyelerinin çalışanlar tarafından seçildiği tam doğrudan oy hakkına sahip büyük özel şirket örnekleri olarak yüzde 100 işçi sahipli imalat firması olan Amsted Industries ve mühendislik firması HDR örnek olarak verilebilir. Her iki şirket çalışan sahipli olup, yönetim kurulu üyeleri çalışan tarafından seçilen çalışan sahipli firmalardır. Bu şirketler, kurumsal konularda yönetimde doğrudan işçi oylarına sahip olması açısından, İspanya'da işçi mülkiyetindeki ofis ve fabrikalardan oluşan Mondragon Kooperatifine oldukça benzerdir ve firma yönetiminde oylama, bir işçi, bir oy yerine hisse sayısına dayanmaktadır ESOP'de işçi sahiplerin firma yönetimine katılımında farklı biçimler olabilmektedir. Borsa'da işlem gören şirketlerdeki ESOP'lerde çalışanların sahip olduğu hisseler tam doğrudan oy hakkına sahiptir. Ancak bazı ESOP'lerde çalışanlara büyük işlemler için federal asgari oy hakkı sağlamaktadır ancak günlük oy hakkını ESOP tröstüne bırakmaktadır (Blasi vd., 2023).

Ulusal Çalışan Sahipliği Merkezi'nin (NCEO) en son genel verilerine göre ESOP'li 13.9 milyon aktif çalışan katılımcı ve yaklaşık 1.9 trilyon dolar değerinde 6.467 ESOP olduğunu göstermektedir. ESOP'lerin yaygınlığı ve gelişimiyle ilgili en son veriler, ABD Çalışma Bakanlığı'nın en son nüfus verilerinin analizinden elde edilmektedir. Çalışmada ESOP verilerinin 2014 yılından sonra verilme nedeni ise 2010'dan önceki Çalışma Bakanlığı verileri örnekleme dayalı olduğundan ve nüfus verisi olmadığından 2010'dan önceki ESOP trendini takip etmenin oldukça zor olmasından kaynaklanmaktadır. Ulusal Çalışan Sahipliği Merkezi'nin verilerine göre yaklaşık 6500 ABD

şirketinin bir ESOP'si vardır ve yaklaşık 14 milyon ABD çalışanı ESOP katılımcısı olup bunun 10 milyonu aktif katılımcıdır (Tablo 1). ESOP'li özel şirket sayısı 2020 verilerine göre 5887 olup toplam katılımcı sayısı 1.9 milyon kişidir ve bunun yaklaşık 1.4 milyonu aktif katılımcıdır. Borsada işlemde gören ESOP'li şirket sayısı ise 580 olup, toplam katılımcı sayısı 12 milyon kişidir ve bunun 8.7 milyonu aktif katılımcıdır (Tablo 1).

Tablo 1. ABD'de Çalışan Hisse Senedi Sahipli Firma ve Çalışan Sayısı, 2020

	Plan Sayısı	Toplam Katılımcı	Aktif Katılımcı	İşveren Tahvilleri (milyon)	Toplam Plan Varlıkları (milyon)
Özel Şirketler	5.887	1.934.870	1.396.713	162.397\$	221.525\$
Küçük planlar (100 katılımcının altında)	3.415	151.648	113.647	17.042\$	20.101\$
Büyük planlar (100+ katılımcı)	2.472	1.783.222	1.283.066	145.354\$	201.423\$
Halka Açık Borsada İşlem Gören Şirketler	580	12.012.795	8.774.848	141.214\$	1.612.327\$
Toplam	6.467	13.947.665	10.171.561	303.611\$	1.833.853\$

Kaynak: National Center for Employee Ownership, 2023

Ulusal Çalışan Sahipliği Merkezi'nden elde edilen veriler incelendiğinde ABD'de de 2014-2020 yılları arasında ESOP'lerin sayısında bir azalma olduğu görülmektedir. Özel şirket ESOP'lerinin sayısında yüzde 1,15'lik bir düşüş ve halka açık borsada işlem gören ESOP'li firma sayısında ise yüzde 24,4'lük bir düşüş tespit edilmiştir. Çalışan sahipliği sayısında ise yıllar itibari ile incelendiğinde küçük bir artış gözlemlenmektedir (Tablo 2). Borsada işlem gören ESOP'li firma sayısındaki azalışın nedeni vergi teşviklerindeki önemli değişiklik ESOP sayısındaki düşüşün nedenini açıklamaktadır (Blasi vd., 2013, ss. 219-220).

Tablo 2. Halka Açık ve Özel ESOP Sayısındaki Değişmeler

	ESOP Sayısı	Özel Şirket	Halka Açık Şirket	Özel Şirketlerde Toplam ESOP'li Katılımcı (milyon)	Halka Açık Şirketlerde Toplam ESOP'li Katılımcı (milyon)
2014	6.717	5.949	768	1.92	12.13
2015	6.669	5.953	716	2.16	12.28
2016	6.624	5.952	672	2.04	12.24
2017	6.527	5.928	633	2.19	12.04

2018	6.501	5.863	638	2.02	12.04
2019	6.482	5.880	602	2.04	11.87
2020	6.467	5.887	580	1.94	12.01

Kaynak: National Center for Employee Ownership, 2023

ESOP'lerin pozitif yönünün çalışanlara sadece hissedarlık verilmesi olarak tanımlanması yeterli değildir. ESOP'lerde çalışanlara kurumsal politikada söz hakkının verilmesi firmaların daha iyi performans göstermesine olanak sağlamaktadır (Rosen ve Quarrey, 1987). ESOP'ler ekonomik krizlerde ya da COVID-19 salgını gibi krizlerde istihdamın korunması ve ücret güvenliğinin sağlanması açısından daha iyi performans göstermektedir (Employee Ownership Foundation, 2020). Ayrıca ESOP'li çalışanlar, ESOP'li olmayanlara göre daha yüksek ücret ve servet sahibi olmaktadır (Wiefek, 2017). Çalışan mülkiyetinin önemli bir faydası çalışanların zenginlik ve varlık oluşturmalarına imkân sağlamaktadır. Tablo 1'de görüldüğü üzere ESOP'li 6467 şirkette 10.1 milyon çalışanın toplam serveti 1.8 trilyon dolar değerindedir ve bu çalışan başına 180 bin dolardan fazla servet birikimini ifade etmektedir. Çalışanların servet birikimi açısından daha detaylı incelendiğinde borsada işlem gören 580 ESOP şirketinde çalışanların ortalama serveti ise 183 bin dolardan fazladır.

5.2. İspanya: İşçi Kooperatifleri ve İşçi Sahipli Şirketler

Çalışan sahipliğinin İspanya'da uzun bir geçmişi bulunmaktadır ve en tanınan çalışan sahipliği biçimleri olarak işçi kooperatifleri ve işçi sahibi şirketler veya "Sociedades Laborales" (SLL) olarak belirtilebilir. Her iki çalışan sahipliği modeli sosyal ekonomi olarak adlandırılan daha geniş bir sektörün parçasıdır ve Sosyal Ekonomi Yasası'nın (madde 5) da bir parçasıdır. İspanya'da ilk kooperatifler 19. yüzyıl ortalarında kurulmuştur ve 1930'lu yıllardan sonra üretici, tüketici ve tarım alanında kooperatifler kurulmaya başlanmıştır. *Compania Fabril de Tejedores* dokumacılık şirketi İspanya Barselona'da 1842 yılında kurulan ilk üretim kooperatifidir. 1856 yılında Valencia'da üretici kooperatifi *La Proletaria* kurulmuştur. İspanya'da işçi sahipli şirketlerin ortaya çıkışı ise 1970'li yıllarında sonuna denk gelmektedir (Mygind, 2023; Marcuello, 2023).

İspanya'da 2021 yılı verilerine göre 17.600 işçi kooperatifi bulunmaktadır ve 305.000 kişi istihdam edilmektedir. İşçi sahipli şirket sayısı üzerine bir inceleme yapıldığında, Çalışma ve Sosyal Ekonomi Bakanlığı verilerine göre 7.801 şirket ve 54.954 işçi bulunmaktadır. İspanya İşçi Konfederasyonu verilerine göre 2021 yılında işçi kooperatiflerindeki istihdam toplam istihdamın yüzde 1,54'ünü oluşturmaktadır. Tablo 3'te de görüldüğü üzere 305.291 çalışmanı olan 17.603 işçi kooperatifi bulunmaktadır.

Tablo 3. İşçi Kooperatifleri ve Üye İşçi Sayısı (2021)

Özerk Topluluk (Autonomous Community)	İşçi Kooperatifi Sayısı	Üye İşçi Sayısı	Üye İşçi Sayısı/İstihdam Edilen Popülasyon
Andalusia	3.851	57.169	1,81
Aragon	633	8.868	1,53
Asturias	205	5.660	1,45
Balearic Islands	107	1.654	0,30
Canary Islands	120	3.414	0,40
Cantabria	102	1.582	0,65
Castilla Leon	679	5.671	0,58
Castilla La Mancha	711	10.033	1,18
Catalonia	3.361	38.037	1,11
Valencian Community	1.821	34.829	1,69
Extremadura	342	4.812	1,21
Galicia	893	4.150	0,38
Madrid	785	29.412	0,94
Murcia	1.602	21.404	3,34
Na varre	432	8.059	2,84
Basque Country (Mondragon)	1.847	68.851	7,42
La Rioja	90	1.194	0,85
Ceuta	12	178	0,67
Melilla	10	315	0,98
Toplam	17.603	305.291	1,54

*Veriler kooperatiflerin işçi üyelerine karşılık gelmektedir. Çalışanlar dahil değildir.

Kaynak: COCETA, 2021

İşçi kooperatifleri 16 Temmuz tarihli 27/1999 Sayılı Kooperatifler Kanunu kapsamında ulusal düzeyde düzenlemelere tabii olmakla birlikte mevcut 17 bölgenin (özerk toplulukların) 15'i kendi hukuki çerçevelerini geliştirmiştir. Sonuç olarak, ulusal yasaya ek olarak şu anda 15 kooperatif yasası bulunmaktadır. 16 Temmuz tarihli 27/1999 sayılı Kooperatifler Kanununun 1. Maddesine göre Kooperatif Toplumunun tanımı şu şekildedir: “Kooperatif, ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarını ve özelemlerini karşılamayı, demokratik bir yapı ve işleyişle, Uluslararası Kooperatifler Birliğinin formüle ettiği ilkelere uygun olarak faaliyet göstermek üzere, serbest katılım ve gönüllü ayrılma rejimi altında bir araya gelen kişilerin oluşturduğu bir topluluktur.” Kanun kapsamında kooperatifler belirli ilkelere ve etik değerlere dayanmaktadır. Kooperatifçilikte *dayanışma*, *eşitlik* ve *sosyal yetenekleri/işleri* içeren bir yapı olmakla birlikte ayrıca üye işçilerin

istihdamlarını ve mesleki yaşamlarını garanti altına almayı amaçlamaktadır (Marcuello, 2023).

İşçi kooperatiflerinde her üye Genel Kurul'da bir oy hakkına sahiptir. Genel Kurul'da yönetim kurulu üyeleri, üyeler arasından seçilmektedir. Beşten az üyesi olan kooperatiflerde, tüm üyeler Yönetim Kurulunu ve Genel Kurulu oluşturmaktadır. İşçi kooperatiflerinde kâr dağıtımında ise her çalışan-üye, kooperatif faaliyetlerine katılımının karşılığı olarak kurumsal avans adlı aylık ödemeler almaktadır. Yıllık kâr veya zararlar sermaye payına göre değil kooperatif faaliyetine göre dağıtılmaktadır. Kooperatifin elde ettiği kârın, en az yüzde 20'si ve olağanüstü kâr olması durumunda yüzde 50'si Zorunlu Rezerv Fonuna aktarılması gerekmektedir. Kooperatifin elde ettiği kârın en az %5'i kooperatif ortakları ve yerel toplum yararına Eğitim ve Geliştirme Fonu'na (Education and Promotion Fund) tahsis edilmelidir. Kooperatifin kapanması söz konusu olduğunda Eğitim ve Geliştirme Fonu, ilgili federatif kuruluşun emrine verilir. Kooperatif kapandığı için sermayeye katkıda bulunanlara ödenmesi gereken tazminat sırası ilk olarak dış borçların ödenmesi sonra sırası ile iş birliği yapan ortakların sermaye payı, çalışan ortakların gönüllü hisse katkıları ve yedek fonlara zorunlu katkılar ödenmektedir. Kooperatiften bir üyenin ayrılması durumunda ise bireysel hisseler enflasyon ve faizle düzeltilip nominal değer üzerinden geri satılmaktadır ve kooperatifin, ayrılan üyelerin hisselerini ödemek için beş yılı bulunmaktadır (Marcuello, 2023).

İşçi sahipli şirket sayısı ve çalışan sahipliği sayısı incelendiğinde 2020 verileri üzerinde inceleme yapıldığında toplam işçi sahipli şirket sayısı 7801, toplam çalışan sayısı ise 54.954'tür.

Tablo 4. İşçi Sahipli Şirket ve Çalışan Sahipliği Sayısı (2020)

Özerk Topluluk (Autonomous Community)	İşçi Sahipli Şirket Sayısı	Çalışan Sahipliği Sayısı	Çalışan Sahipliği/İstihdam Edilen Popülasyon
Andalusia	1.702	10.615	0,34
Aragon	278	1.358	0,24
Asturias	292	1.900	0,49
Balearic Islands	77	475	0,09
Canary Islands	204	1.158	0,14
Cantabria	105	1.028	0,43
Castilla y Leon	460	2.317	0,24
Castilla La Mancha	691	3.610	0,44
Catalonia	628	5.761	0,17
Valencian Community	587	4.336	0,21
Extremadura	224	1.624	0,42
Galicia	417	2.272	0,21

Madrid	890	6.528	0,21
Murcia	483	3.663	0,60
Na varre	221	2.048	0,74
Basque Country	509	6.047	0,66
La Rioja	28	162	0,11

*Otonom topluluk, işçinin üye olduğu ve sosyal güvenlik primi ödediği topluluğu ifade etmektedir.

Kaynak: Marcuello, 2023

İşçi sahipli şirketler ve çalışan ortaklı şirketler üzerine 14 Ekim tarihli 44/2015 sayılı kanun İspanya’da işçi sahipli şirketlerin düzenlenmesi üzerinedir. Bu tür şirketler sermaye şirketleri olmalarından dolayı limitet şirketler ve anonim şirketlere ilişkin kurallar işçi sahipli şirketler için de geçerlidir. Çalışan-ortaklar, işçi sahipli şirketlerin sermaye ve pay senedine sahiptir ve iş sözleşmeleri de belirsiz süreyi kapsamaktadır. İşçilerin ellerinde bulundurdukları sermaye ve pay senetlerinin toplamı yüzde 50,01’den fazla olmalıdır. İşçi sahipli şirketlerde çalışan olmayan ancak şirket hissesini elinde bulunduran sermayedar hissedarlar da bulunmaktadır. Bu hissedar grubu *genel sınıf* olarak bilinmektedir. İşçi sahipli bir şirkette üye olmayan bir işçinin çalışması durumunda, üye olmayan yani işçi sahipli olmayan işçinin çalıştığı yıllık saatlerin toplamının, işçi üyelerin çalıştığı toplam saate oranının yüzde 49’unu geçmemesi gerekmektedir. Çalışan ortakların şirkete girişi ve çıkışı hisse senetleri veya payların devri ile gerçekleşmektedir. Çalışan ortakların bu devri ortaklık sürerken olabileceği gibi, ölümü ve iş ilişkisinin sona ermesi halinde de olabilmektedir. Şirket hisse senetleri ve payları çalışan-ortaklara, çalışan olmayan işçilere belirli süresiz iş sözleşmesi ile serbestçe devredilebilir. Çalışan sahipli şirketlerin tüzüğünde belirlenmesi gereken bir yönetim organının bulunması zorunludur. Kâr dağıtımı hisse paylarına göre yapılacaktır ve şirketin sözleşmesinde tanımlanması gerekmektedir. İşçi sahipli bir şirkette uygun yasal ya da kanuni rezervlerin yanında ayrıca her mali yıl kârın yüzde 10’u özel rezerv fonuna devredilmesi gerekmektedir. Çalışan sahipli şirketlerin işçi kooperatiflerinde olduğu gibi özel bir vergi kanuna sahip değildir ve 14 Ekim tarihli 44/2015 sayılı İşçi Mülkiyetli ve İştirakli Şirketler Yasasında belirtilen vergi düzenlemelerine tabidir. İşçi sahipli şirketler kurumlar vergisi, katma değer vergisi, transfer vergisi, damga vergisi ve yerel vergi ve harçlara ilişkin genel ilkelere bağlıdır (Marcuello, 2023).

5.3. Polonya: Özelleştirme Sürecinde Çalışan Sahipliğine Dönüşüm

İşçi sahipli firmaların gelişim süreci Orta Doğu Avrupa ekonomileri bağlamında incelendiğinde, devlet varlıklarının büyük ölçekli bir şekilde özelleştirildiği ve Sovyet tipi sistemi reforme etmeye yönelik girişimlerin olduğu Polonya, Sovyet sisteminden işçi sahipli firmaların da olduğu bir dönüşümün ilk örneklerinden birisi olarak tanımlanabilir.

Polonya’da mülkiyetin yaygınlaştırılması sürecinde doğrudan özelleştirmenin (tasfiye) yani işçi mülkiyeti ile ilgili fikirlerin oluşumu, merkezi bir devlet tarafından yönlendirilen ekonomik sistemin 1980’lerden itibaren erozyona uğramasıyla başlamıştır. İşçi sahipliğinin ilk belirtisi olarak 23 Aralık 1988’de Polonya Halk Cumhuriyeti Seym’i (Seym of the People’s Republic of Poland) ekonomik faaliyetler ile ilgili kanunu kabul etmiştir ve bu kanun Polonya’da ekonomik faaliyette bulunmanın ve yürütmenin serbest olduğunu ve herkese eşit şekilde açık olduğunu belirten serbest girişimcilik ilkesini yürürlüğe koymuştur (Kamosiński, 2017). 1989 yılında Tadeusz Mazowiecki hükümeti kurulmuş ve Mazowiecki 24 Ağustos 1989 tarihinde yaptığı açılış konuşmasında Polonya’nın “normalliğe giden yola” girdiğini ilan etmiştir. Mazowiecki hükümetinin amacı ekonomik etkinliğin artırılması ve devlet tarafından yönlendirilen ekonominin terk edilmesi, devlete ait kuruluşların özelleştirilmesi olmuştur. 13 Temmuz 1990 yılında Devlet İşletmelerinin Özelleştirilmesi Kanunu düzenlenmiştir ve edinilen tecrübeler ışığında bu kanun, 30 Ağustos 1996’da kabul edilen özelleştirme kanunu ile değiştirilmiştir. Her iki kanunda yasa koyucu, devlet işletmesinde çalışan personele mülkiyet dönüşüm sürecini başlatma hakkı tanıyarak, işçi sahipli firmaların oluşumuna destek verdiği belirtilebilir (Kamosiński, 2017).

Özelleştirme sürecinde hâkim yöntem hisselerin açık satışını ve stratejik bir dış yatırımcı arayışını içeren batı tarzı ‘dolaylı/sermaye’ özelleştirmesi olarak düşünülmüştür. Ancak sürecin beklenenden daha yavaş, daha maliyetli ve daha zor olduğu ortaya çıkmıştır. Polonya’da özelleştirme sürecinde temel konulardan birisi tasarruf yetersizliğinin ve varlık değerlendirme sorunlarının çözülmesi olmuştur. Bu durumun çözülmesi için sermaye özelleştirmesinin başka bir biçimi olan ortak özelleştirme planı tasarlanmıştır. Toplu özelleştirme için seçilen bu yol siyasi ve teknik nedenlerden dolayı gecikmiş ve Ulusal Yatırım Fonları (National Investment Funds) ve bunların özelleştirilmesi üzerine kanun 1993’te yürürlüğe koyulmuştur (Nutı, 2005).

Ekonomik olarak ayakta kalabilen diğer kamu işletmeleri de çalışanların katılımıyla oluşturulan yeni şirketlere öncelik tanınarak, bir bütün olarak ya da parçalar halinde özel alıcılara ve alıcılar konsorsiyumuna Devlet İşletmelerinin Özelleştirilmesi Kanunu (1990) 37. Madde kapsamında satılabilmekte ya da kiralanabilmektedir (Nutı, 2005). Polonya’da başlayan bu süreci basit manada özelleştirme süreci olarak tanımlamak yeterli olmayacaktır. Özelleştirmelerde çalışanlara öncelik verilmesi, özelleştirme sürecinde işçi sahipli firmaların oluşumuna neden olduğu çıkarımını yapabiliriz.

Devlet işletmelerinin mülkünün çalışanlara devredilmesi için 1996 tarihli kanuna göre çeşitli koşulların yerine getirilmesi gerekmektedir. İlk olarak çalışanlar ya da işçilerin yarısından fazlasının şirkete katılımının olması gerekmektedir. Şirket hissedarları yalnızca gerçek kişilerden oluşmalıdır, ödenmiş sermaye yasal fonun ve işletme fonunun yüzde 20’sinden az olamaz. Ayrıca, hisselerin en az yüzde 20’si özelleştirmeye konu olan devlet

işletmesinde istihdam edilmeyen kişilerden oluşmalıdır (Kamosiński, 2017). Devlet işletmesinin mülkiyetinin çalışanın kullanımına geçmesi, her zaman Devlet Hazinesi ile devralan işçi arasında on yılı aşmayan bir süre için imzalanan sözleşmeye dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Sözleşmede belirlenen sürenin geçmesi ve belirtilen koşulların yerine getirilmesinden sonra işletme mülkiyet hakkı çalışana devredilebilmektedir. Ayrıca yasa, çalışanın sözleşmeden kaynaklanan masraflarının üçte birini ödemesi durumunda mülkiyet hakkının daha erken devredilmesine de imkân tanımıştır (Nutı, 2005; Kamosiński, 2017).

1990-1991 yılları arasında doğrudan özelleştirmeye tabi olan işletmelerin yüzde 86,8'i, 1992 yılında ise yüzde 78,7'sinde işletme mülkiyeti işçilere devredilmiştir. 2004 yılı sonuna kadar 1379 devlet işletmesi çalışan personele devredilmiştir ve bu kapsamda 2012 yılının sonuna kadar toplam 1563 şirket çalışanlara devredilmiştir (Kamosiński, 2017). Özelleştirme sürecinde, devlet işletmelerinde çalışan işçiler, iyi durumda olan, teknik alt yapılarının uygun olduğu ve ürünlerine talep olan tasfiye durumundaki işletmelerin varlıklarına dayanarak çalışan sahipli şirketlerde hissedar olmuştur. Tasfiye yolu ile özelleştirilen çalışan sahipli şirket sayısı 2004 sonu itibarıyla, gıda ve makine işletmeleri 423 tesis, inşaat tesislerinden 361, perakende ve toptan ticaretten 249, nakliye ve depo yönetiminden 91, emlak ofisleri hizmetleri 190 ve diğer sektörlerden 90 tesis işçiler tarafından devralınmıştır (Kamosiński, 2017). Sektörel olarak değerlendirme yapıldığında, yönetici ve çalışan satın alımları ve diğer çalışan sahipliği biçimleri madencilik, metalürji ve enerji üretimi gibi sektörlerde yoğunlaşmayı, daha çok inşaat, ticaret ve hizmet gibi geleneksel olarak işçi sahipliği ve katılımına daha uygun sektörlerde olmuştur.

Polonya'da özelleştirme sürecinde tasfiye sürecinin çalışanların motivasyonunun psikolojik olarak güçlendirilmesi ve görece de olsa sosyal güvenlik sağlamaya çalışması yönünde avantajlara rağmen, çalışan mülkiyeti ile özelleştirilen şirketlerin tamamının ekonomik olarak başarıya ulaştığını söylemek doğru olmayacaktır (Nutı, 2005). 1990-1991 yıllarında, işçi sahipli şirketlerin kurulmasının en yoğun olduğu dönemde yapılan araştırmada şirketin kurulduğu anda hisselerin yüzde 27,2'sinin yönetici personel, yüzde 26,8'i işçiler, yüzde 13,8'i idari personel ve yüzde 13,8'i emekliler tarafından satın alındığını belirtmiştir. İşletmenin faaliyetlerine başlamasıyla birlikte yönetici personelin şirketteki hissesi artmış ve ortalama yüzde 47,4'e ulaşmıştır. Bu bağlamda değerlendirildiğine, hisseleri satın alınan işçiler ile idari ve ofis personelinin aleyhine bir süreç gerçekleşmiş ve şirket üzerindeki kontrol hissesi yönetici personelin hakimiyetine geçmiştir (Surdykowska'dan aktaran Kamosiński, 2017).

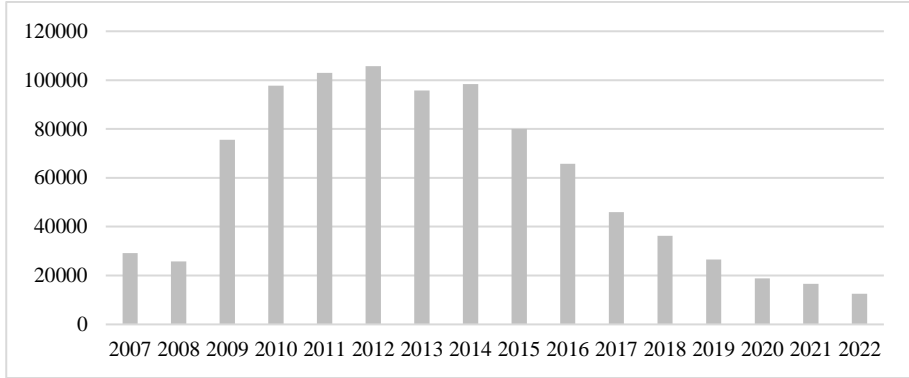
1 Mart 1993 tarihinde çalışan şirketine dönüştürülen Jutrzenka SA Şekerleme Fabrikası başarılı performans gösteren iş sahipli şirketlerden birisidir. İşletmenin hisseleri herhangi bir sınırlama olmaksızın çalışanlara satılmış ve herkes dilediği kadar hisse satın alabilmiş. İşletmenin özelleştirme

sürecinde ayrıcalıklı bireylerden oluşan bir grup olmamıştır. Bu tür sürecin sonunda “işçi-sahiplerin” şirketle özdeşleşmesi güçlenmiştir ve 1994 yılında hisse senedi kâr payından feragat ederek, tüm hissedarların izniyle elde edilen gelir tekrardan yatırımlara tahsis edilmiştir. Jutrzenka SA işçi sahipli şirket daha fazla sermaye toplamak amacıyla Varşova Menkul Kıymetler Borsası’na girmiştir. Şirket hisseleri borsada popüler bir duruma gelmiş ve 1999 yılında hisse fiyatlarındaki artış oranı yüzde 132’ye ulaşmıştır. Bu durum ise Jutrzenka SA’yı işçi sahipli bir şirket olarak hem menkul kıymetler borsasında hem de Polonya markaları arasındaki güçlü konumunu da teyit etmiştir. Daha sonrasında şirketin hisseleri, Jutrzenka’nın maddi olmayan varlıklarının yüksek değerini dikkate alan Colian SA Capital Group tarafından satın alınmıştır (Kamosiński, 2017).

Jutrzenka SA’da çalışan-sahiplerin şirket yönetimine katılımının olması ve mülkiyetin yaygınlaştırılması süreci ile de çalışanların şirketle özdeşleşmesi iş yeri demokrasisi açısından da önemli bir gelişmedir. Şirketin hissedarı olan çalışanların hem ortak sahipler hem de aynı zamanda işçi olması, bireylerin çifte rolünün önemini ortaya çıkarmış ve kişinin kendi iş yerini ve iş sorumluluğunu anlamada da etkili olmuştur. İşçi hissedarlar şirkette sadece yönetimde hak sahibi olmakla kalmamış ayrıca şirket başarısının kendi sorumluluklarına ve rasyonel tutumlarına bağlı olduğunun da farkına varmıştır. Ayrıca, işçi sahipli şirketin elde ettiği başarı çalışanların ücretlerine de yansımıştır (Kamosiński, 2017). Her ne kadar başarılı firma örnekleri olsa da, devlet işletmelerinin özelleştirilerek işçi sahipli bir konuma getirilmesi ve bu bağlamda mülkiyetin dönüşümü ve geniş çapta dağıtımı önündeki ana engel sermaye eksikliğidir. İşçi sahipli firmaların oluşturulmasındaki en büyük engel, özelleştirme için gerekli olan asgari sermayenin toplanmasında olmuştur. Polonya Bydgoszcz’da bir et taşıma şirketi olan “Przedsiębiorstwo Transportu Przemysłu Mięsnego” 1992’de tasfiye yoluyla özelleştirilerek bir çalışan şirketine dönüştürülmek istenmiştir ancak işçilerin düşük ücret nedeniyle hisseleri satın alamadığı belirtilmiştir. İşçilerin sermaye yetersizliği nedeniyle hisseleri satın alamamasına yönelik bu örnek münferit değildir. Mogilno’da bir prefabrikasyon tesisi olan “Przedsiębiorstwo Prefabrykacji Mobet” sermaye yetersizliği ile karşılaşmıştır. İşletmede çalışan işçilerin hissedar olduğu işçi sahipli bir şirketin kurulması amaçlanmıştır ancak çalışanlar yeterli sermayeye sahip olmadığı için kurulamamıştır (Kamosiński, 2017).

European Federation of Employee Share Ownership (EFES) tarafından yayınlanan verilere göre, Polonya’da çalışan hisse sahipliği programına dahil olan çalışan sahiplerin sayısının yıllara göre dağılımı incelendiğinde 2007-2012 yılları arasında yükselme eğiliminde olup 2012 yılında en yüksek düzeyde olduğu görülmüştür. Çalışan sahipliği sayısı 2014 yılından sonra kayda değer derecede azalmaya başlamış ve 2022 yılında çalışan sahipli sayısı 15.000’in altına inmiştir.

Şekil 1. Çalışan Hisse Senedi Sahipliği Programlarına Katılan Çalışan Sayısı

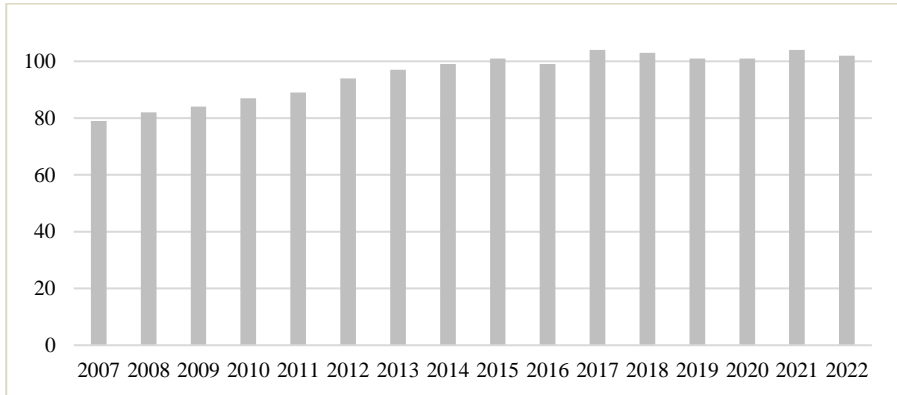
*Avrupa Çalışan Hisse Sahipliği Federasyonu verilerine göre en büyük şirketlerdeki çalışan sahipliği sayısını kapsamaktadır.

**Şekil yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kaynak: Mathieu, 2008-2023

Polonya’da çalışanlarına hisse senedi sahipliği programları sunan şirket sayıları 2016 ve 2017 yılında en yüksek düzeyde olup, 104 şirkete ulaşmıştır. Şekil 2 incelendiğinde 2007 ve 2022 yılları arasında çalışan sahipli şirket sayısında kayda değer bir değişimin olmadığı görülmektedir. Firma sayısının yıllara göre dağılımı çok değişkenlik göstermediği, buna rağmen çalışan hisse senedi sahipliği programlarına katılan işçi sayısının yıllara göre belirgin bir azalış gösterdiği dikkat çekmektedir. Polonya’da çalışan sahipliği sayısında yıllara göre böyle bir azalışın nedeni ekonomik faktörler olduğu kadar aynı zamanda işverenlerin (şirketlerin) sahiplik yapılarındaki değişiklikler konusundaki endişelerine de bağlı olabileceği düşünülmektedir.

Şekil 2. Polonya’da Çalışan Sahipli Firma Sayısı (2007-2022)

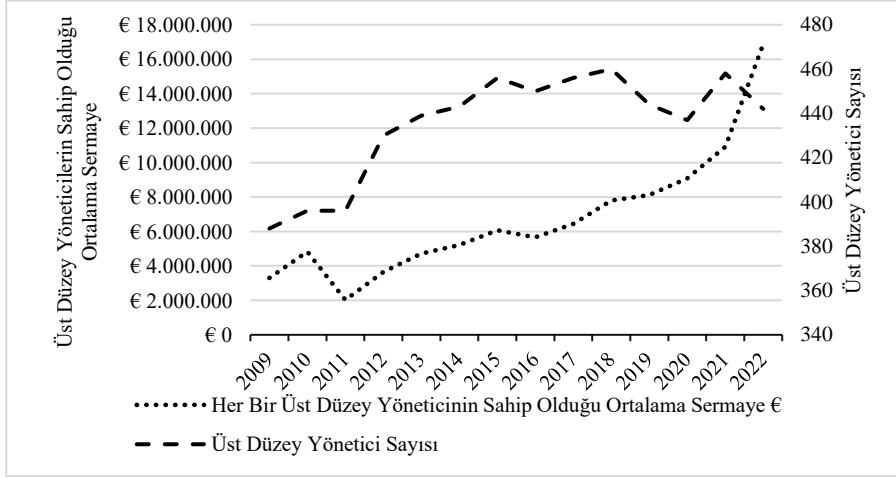
#Şekil yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kaynak: Mathieu, 2008-2023

Polonya’da 2009-2022 yılları arasında çalışanların pay sahibi olduğu şirketlerdeki sermaye dağılımı incelendiğinde üst düzey yöneticilerin sermaye

payları ve üst düzey yönetici sayısı kayda değer derecede artış gösterdiği Şekil 3'te görülmektedir.

Şekil 3. Çalışan Sahipli Şirketlerde Üst Düzey Yöneticilerin Sayısı ve Sahip Olduğu Sermaye (2009-2022)

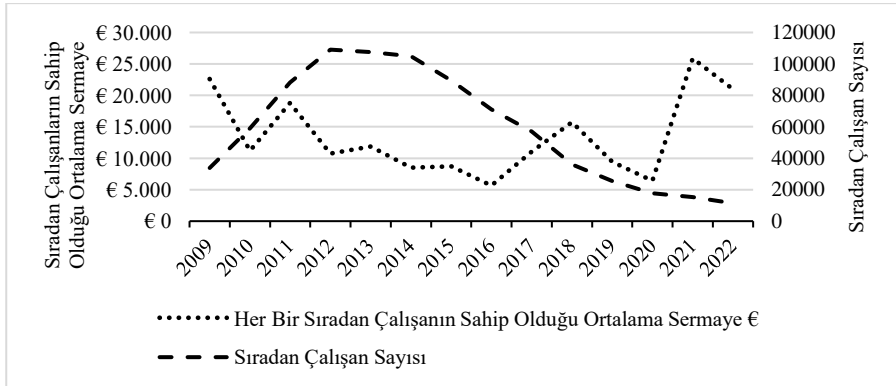

#Şekil yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kaynak: Mathieu, 2010-2023

Benzer eğilim sıradan çalışanların sermaye birikiminde ve sayılarında görülmemektedir. Şekil 4 incelendiğinde sıradan çalışanların sahip olduğu sermaye düzeyi yıllar itibari ile artış göstermemiş ve sıradan çalışanların sayılarında da azalış olmuştur. Çoğunlukla çalışan hisse senedi mülkiyeti programı olan şirketlerde üst düzey yönetimi kapsayan bir grup üzerinde yoğunlaşmıştır. Ancak çalışan hisse senedi mülkiyeti programının tüm çalışanlar için geçerli olduğu seçeneğin tercih edilmesi daha az yaygın olduğu görülmektedir.

Şekil 4. Çalışan Sahipli Şirketlerde Sıradan Çalışanların Sayısı ve Sahip Olduğu Sermaye (2009-2022)

#Şekil yazar tarafından oluşturulmuştur

Kaynak: Mathieu, 2010-2023

ABD, Polonya ve İspanya'da örneklerini incelediğimiz işçi kooperatifleri ve çalışan sahipliği, iş dünyasında alternatif bir iş modeli sunarak çalışanların daha fazla katılımını ve mülkiyetin geniş çapta yayılımını payını teşvik etmektedir ve ekonomik eşitsizliklerin giderilmesinde yardımcı olabileceği düşünülmektedir. İşçi kooperatifleri geleneksel şirket modellerine kıyasla daha sürdürülebilir bir iş yapısını oluşturabileceği ve yerel ekonomilere katkıda bulunacağı söylenebilir. Ancak işletme yönetimi ve karar alma süreçlerindeki zorluklar bu modelin uygulanabilirliğini etkileyebilir. Sonuç olarak, iktisadi anlamda, işçi kooperatifleri genellikle daha demokratik bir ekonomik sistem arayışının bir parçası olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Tarihsel bağlamda değerlendirildiğinde ekonomik eşitsizlik üzerine tartışmalar ve bireysel özgürlük üzerindeki etkisi oldukça eskiye dayanmaktadır. Literatür temelinde değerlendirme yapıldığında eşitsizliğe bakış açısı sadece ekonomi çerçevesinde değil aynı zamanda adalet açısından ele alınması gerektirir. Mülkiyet sahipli demokrasi temelinde düşünüldüğünde eşitsizlik üzerinde yapılan tartışmalarda temel konu bireysel özgürlük çerçevesinde olmuştur. Mülkiyet sahipli demokrasi kavramı ilk olarak İngiliz Muhafazakâr Skelton tarafından kullanılmıştır. Mülkiyet sahipli demokrasinin İngiliz Muhafazakârların çağrıştırdığı anlam ile Rawls'gil düzlemde çağrıştırdığı anlam arasında farklılık bulunmaktadır. Muhafazakâr kesim mülkiyet sahipli demokrasi ile kapitalist sistemin devamlılığını sağlamayı ve sosyalizme karşı bir alternatif olmasını amaçlamıştır. Mülkiyet sahipli demokrasi Meade ile akademik literatüre dahil olmuş ve John Rawls ve takipçileri tarafından anlam değişikliğine uğramıştır. Rawls'gil bağlamda düşünüldüğünde, mülkiyet sahipli demokrasi kapitalizme alternatif demokratik bir sistem olarak düşünülmüştür. Rawls ekonomik eşitsizliğin özellikle bireysel özgürlük üzerinde olumsuz etkileri olduğunu ve bireylerin tahakküm altına girmesine neden olduğunu belirtmiştir. Mülkiyet sahipli demokrasinin ekonomik eşitsizlik ve bireysel özgürlük temelinde kökenleri araştırıldığında Rousseau'ya kadar uzandığı tespit edilmiştir. Hem Rousseau hem de Rawls ekonomik eşitsizliğin bireysel özgürlüğü tehdit ettiğini ve bireylerin tahakküm altına girmelerine sebep olduğunu düşünmüştür. Buna ek olarak Rousseau'nun (1997a, s. 78) bireysel özgürlük ve ekonomik eşitsizlik üzerine düşüncesi, Rawls'un (2001, ss. 42-45) adil fırsat eşitliği ilkesi ile oldukça benzerlik göstermektedir. Rawls adil fırsat eşitliğini, liberal eşitlik temelinde değerlendirmiş ve hem siyasi hem de bireysel özgürlük üzerinde tahakküme neden olabilecek aşırı miktarda mülk ve servet yoğunlaşmalarına da karşı çıktığı belirtilebilir. Bu durum mülkiyet sahipli demokrasinin kavram olarak belirtilmiş olmasa da Rousseau'ya kadar uzandığını göstermektedir. Mülkiyet sahipli demokrasinin kökenleri aynı zamanda düşünürlerin önerdiği ekonomik politikalar bağlamında da benzerlik göstermektedir. Paine'in yoksulluğun azaltılması için miras vergisini önermesi ve bu tür bir politikayı

adalet açısından gerekli görmüş olması Rawls'un mülkiyet sahipli demokrasi rejiminde önerdiği miras vergisi politikası ile benzerlik göstermektedir. Paine ve Rawls'un uygulanması gereken vergi politikası çeşidi hakkında birbirlerinden farklı fikirleri bulunmaktadır. Paine (1945b) tüketim üzerinden alınan vergilerin özellikle yoksul kesimi olumsuz etkilediğini ve eşitsizliği artırdığını düşündüğü için artan oranlı gelir vergisi uygulanmasını önermiştir. Aksine Rawls (2005, ss. 278-279), gelirin adil kazanıldığı varsayımı ile harcama üzerinden bir vergi alınması gerektiğini belirtmiş olması Paine ve Rawls arasındaki farklılık olarak gösterilebilir. Rawls gelir vergisine tamamen karşı değildir, gelir vergisinin gerekli olduğu durumlarda (güç yoğunlaşmalarının olduğu durumlarda) kullanılması gerektiğini düşünmektedir. Mülkiyet sahipli demokrasi ya da liberal demokratik sosyalizmin uygulanabilirliği üzerine Rawls, Mill'in işçi yönetimli kooperatif firmalar fikrinin her iki rejimle de uyumlu olduğunu belirtmiştir. Rawls ve Mill'in fikirleri arasındaki benzerliği sadece işçi yönetimli firmalar düzeyine indirmek yeterli olmayacaktır. Mill'in sosyalizm görüşüne benzer şekilde Rawls, liberal sosyalist rejimin bir devlet sosyalizmi olmadığını belirtmiş olması, Rawls'un Mill'den etkilenmiş olabileceğini de göstermektedir. Hem Mill'in hem de Rawls'un sosyalizmde devletin merkezi bir planlama yapması söz konusu değildir.

Sonuç olarak eşitsizliğin nedenleri ve uygulanması gereken politikalar göz önünde bulundurulduğunda, iktisat politikası yürütülürken politika yapıcılar sadece ekonomik boyutu değil aynı zamanda bireylerin kendi özgürlüklerini sağlayabilecek ve adaleti tesis edebilecek politikaları tercih etmesi önem teşkil etmektedir. Amerika Birleşik Devletleri, İspanya ve Polonya'da işçi sahipli firmalar ve işçi kooperatiflerine ilişkin verilere ve yönetim yapısı üzerine inceleme yapılmıştır. Her ülkede çalışan sahipliğinin yaygın biçiminin farklı olması ve çalışan sahipliği üzerine ülke verilerinin oluşturulması sürecinin ülkelerin kendi karakteristik özelliklerine göre değişmesi çalışmanın kısıtlarını oluşturmaktadır. Çalışan sahipli şirketler ve işçi kooperatifinde işçilerin yönetimde söz sahibi olması Rawls'ın temelde toplumda iş birliği kültürünün desteklenmesi oldukça önemli olduğu çıkarımında bulunabiliriz. İşçi sahipli firmalar ve işçi kooperatiflerinde çalışanların firma yönetiminde söz hakkının olması ekonomik demokrasinin sağlanabilmesi açısından önemlidir. Ayrıca çalışan sahipli firmaların kriz dönemlerinde istihdamın ve ücret güvenliğinin korunmasını sağlaması ve çalışanların daha yüksek ücret ve servet sahibi olmaları, Rawls'ın düzlemde düşünüldüğünde bireylerin kendi bireysel özgürlüklerini elde etme ve devam ettirmede önemli bir araç olduğu çıkarımının yapılmasına olanak sağlamaktadır. Mamafih, mülk sahibi demokrasi rejiminin de uygulanabilir bir sistem olduğunu çıkarımının yapılabilmesine de olanak sağlamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Emre Örün: %70, Ercan Eren: %30

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Emre Örün: 70%, Ercan Eren: 30%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Örün, E., & Eren, E. (2024). Gelir ve servet dağılımı temelinde mülkiyet sahipli demokrasi ve uygulanabilirliği üzerine bir araştırma. *Akademik Hassasiyetler*, 11(24), 500-535. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1420851/>

Kaynakça

- Allen, D. (2021). Time for new philosophical foundations for economic theory? O. Blanchard, & D. Rodrik (Ed.), *Combating inequality: Rethinking government's role* içinde (s. 41-48). The MIT Press.
- Bernardi, A. & Tridico, P. (2021). What is organizational inequality? Why is it increasing as macroeconomic inequality increases? *Capital & Class*, 45(3), 437-455. <https://doi.org/10.1177/0309816820959791>
- Blasi, J., Scharf, A. & Kruse, D. (2023). Employee ownership in the US: Some issues on ESOPs – overcoming the barriers to further development. *Journal of Participation and Employee Ownership*. <https://doi.org/10.1108/JPEO-11-2022-0028>
- Canavan, F. (1987). Thomas Paine. L. Strauss, & J. Cropsey (Ed.), *History of political philosophy* içinde (s. 680-686). Chicago: The University of Chicago Press.
- Christiansen, C. O., & L.B.Jensen, S. (2019). Histories of global inequality: Introduction. C. O. Christiansen, & S. L.B.Jensen (Ed.), *Histories of global inequality: New perspectives* içinde (s. 1-32). Cham: Palgrave Macmillan.
- COCETA. (2021). *Informe de Gestion*. Madrid: Confederación Española de Cooperativas de Trabajo Asociado.
- Conti, G. (2021). John Stuart Mill and modern liberalism: A study in contrasts. *Constellations*, 28(3), 379-402. <https://doi.org/10.1111/1467-8675.12533>

- Cowen, N. (2021). *Neoliberal social justice: Rawls unveiled*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Dorfman, J. (1938). The economic philosophy of Thomas Paine. *Political Science Quarterly*, 53(3), 372-386. <https://doi.org/10.2307/2143819>
- Douglass, R. (2019). Inequality. E. Grace, & C. Kelly (Ed.), *The rousseauian mind* içinde (s. 308-318). New York: Routledge.
- Employee Ownership Foundation. (2020). Employee-owned firm in the covid-19 pandemic: How majority-owned esop & other companies have responded to the covid-19 health and economic crises. Washington: Rutgers School of Management and Labor Relations.
- Eren, E. (2021). Eşitlikçi liberalizm üzerine düşünceler. *İktisat ve Toplum*, (130), 117-126.
- Gaus, G. (2017). Mill's normative economics. C. Macleod, & D. E. Miller (Ed.), *A companion to Mill* içinde (s. 488-503). Oxford: Wiley-Blackwell.
- Jackson, B. (2012). Property-owning democracy: A short history. M. O'Neill & T. Williamson (Ed.), *Property-owning democracy: Rawls and beyond* içinde (s. 33-52). Oxford: Wiley-Blackwell.
- Kamosiński, S. (2017). Employee companies as a form of dissemination of ownership within the period of state enterprises privatization in Poland since 1990. *Revue des Sciences Politiques*, (54), 59-69.
- Kerr, G. (2015). 'Predistribution', property-owning democracy and land value taxation. *Politics, Philosophy & Economics*, 15(1), 1-25. <https://doi.org/10.1177/1470594X15573458>
- Kerr, G. (2017). *The property owning democracy: Freedom and capitalism in the twenty-first century*. New York: Routledge.
- Kerr, G. (2021). Freedom, recognition, and the property-owning democracy: Towards a redistributive model of justice. D. Celentano, & L. Caranti (Ed.), *Paradigms of justice: Redistribution, recognition, and beyond* içinde (s. 27-45). New York: Routledge.
- Marangos, J. (2008). Thomas Paine (1737-1809) and Thomas Spence (1750-1814) on land ownership, land taxes and the provision of citizens' dividend. *International Journal of Social Economics*, 35(5), 313-325. <https://doi.org/10.1108/03068290810861576>
- Marcuello, C. (2023). Employee ownership in Spain: Worker cooperatives and sociedades laborales. *Journal of Participation and Employee Ownership*, 6(2), 149-165. <https://doi.org/10.1108/JPEO-10-2022-0022>
- Mathieu, M. (2008-2023). Annual economic survey of employee ownership in european countries 2007-2023. Brussels: European Federation of Employee Share Ownership.

- McCabe, H. (2021). John Stuart Mill: Market socialist? *Review of Social Economy*, 79(3), 506-527. <https://doi.org/10.1080/00346764.2020.1781923>
- Meade, J. E. (1949a). *Planning and the price mechanism*. New York: The Macmillan Company.
- Meade, J. E. (1949b). Next steps in domestic economic policy. *The Political Quarterly*, 20(1), 12-24. <https://doi.org/10.1111/j.1467-923X.1949.tb01838.x>
- Meade, J. E. (2012). *Efficiency, equality and the ownership of property*. New York: Routledge.
- Mill, J. S. (1965). *Principles of political economy with some of their applications to social philosophy*. London: University of Toronto Press.
- Mill, J. S. (1969). *Essays on ethics, religion and society*. Canada: University of Toronto Press.
- Mill, J. S. (1982). *Essays on England, Ireland, and the empire*. Canada: University of Toronto Press.
- Miller, D. E. (2003). Mill's 'socialism'. *Politics, Philosophy & Economics*, 2(2), 213-238. <https://doi.org/10.1177/1470594X03002002004>
- Mygind, N. (2023). Overcoming barriers of employee ownership in France, Italy, Spain, the UK and the US. *Journal of Participation and Employee Ownership*, 6(3), 230-263. <https://doi.org/10.1108/JPEO-10-2022-0026>
- National Center for Employee Ownership. (2023). *Employee ownership by the numbers*. 20 Eylül 2023 tarihinde <https://www.nceo.org/> adresinden edinilmiştir.
- Nuti, D. M. (2005). Employee ownership in polish privatizations. P. Hare, J. Batt & S. Estrin (Ed.), *Reconstituting the market: The political economy of microeconomic transformation* içinde (s. 77-93). Amsterdam: Harwood Academic Publishers.
- O'Neill, M. (2009). Liberty, equality and property-owning democracy. *Journal of Social Philosophy*, 40(3), 379-396.
- O'Neill, M. (2020). Social justice and economic systems: On Rawls, democratic socialism, and alternatives to capitalism. *Philosophical Topics*, 48(2), 159-202.
- Paine, T. (1945a). Agrarian justice. P. S. Foner (Ed.), *The complete writings of Thomas Paine* içinde (s. 605-624). New York: The Citadel Press.
- Paine, T. (1945b). Rights of man. P. S. Foner (Ed.), *The complete writings of Thomas Paine* içinde (s. 243-344). New York: The Citadel Press.
- Rawls, J. (2001). *Justice as fairness: A restatement*. London: Harvard University Press.
- Rawls, J. (2005). *A theory of justice*. London: Harvard University Press.

- Ron, A. (2008). Visions of democracy in ‘property-owning democracy’: Skelton to Rawls and beyond. *History of Political Thought*, 29(1), 168-187.
- Rosen, C. (2023). Employee ownership in the USA: Lessons to consider in creating more inclusive capitalism. *Journal of Participation and Employee Ownership*, 6(3), 215-229. <https://doi.org/10.1108/JPEO-11-2022-0029>
- Rosen, C. & Quarrey, M. (1987). How well is employee ownership working? *Harvard Business Review*.
- Rousseau, J.-J. (1997a). The social contract and other later political writings. (V. Gourevitch, Ed.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Rousseau, J.-J. (1997b). The discourses and other early political writings. (V. Gourevitch, Ed.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Skelton, N. (1923, Mayıs 19). Constructive Conservatism IV: Democracy Stabilised. *The Spectator* Archive: <http://archive.spectator.co.uk/article/19th-may-1923/5/constructive-conservatism-ivdemocracy-stabilized> adresinden edinilmiştir.
- Stafford, W. (1998). How can a paradigmatic liberal call himself a socialist? The case of John Stuart Mill. *Journal of Political Ideologies*, 3(3), 325-345. <https://doi.org/10.1080/13569319808420784>
- Thomas, A. (2012). Rawls, Adam Smith, and an argument from complexity to property-owning democracy. *The Good Society*, 21(1), 4-20. <https://doi.org/10.5325/goodsociety.21.1.0004>
- Thomas, A. (2017). *Republic of equals: predistribution and property-owning democracy*. New York: Oxford University Press.
- Ward, L. (2022). Thomas Paine on agrarian justice and reparations. *The Political Science Reviewer*, 46(2), 25-56.
- Wiefek, N. (2017). Employee ownership & economic well-being. Oakland: National Center for Employee Ownership.
- Williamson, T. (2009). Who owns what? An egalitarian interpretation of John Rawls’s idea of a property-owning democracy. *Journal of Social Philosophy*, 40(3), 434-453. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9833.2009.01461.x>
- Williamson, T. (2012). Realizing property-owning democracy: A 20-year strategy to create an egalitarian distribution of assets in the united states. M. O’Neill, & T. Williamson (Ed.), *Property-owning democracy: Rawls and beyond* içinde (s. 225-248). Oxford: Wiley-Blackwell.
- Winch, D. (2004). Review essay: Mill as romantic idealist. *Journal of the History of Economic Thought*, 26(4), 543-555.

Extended Abstract

In discussions of political influence and individual freedom, the equitable distribution of wealth remains a significant topic both historically and currently. The fair distribution of income and wealth is crucial, as it not only ensures economic well-being for individuals but also supports their individual freedom. The debate over the impact of economic inequality on individual freedom, within the context of income and wealth distribution, falls under the purview of property-owning democracy. The term "property-owning democracy" was initially coined by British Conservative Noel Skelton in the 1920s. This concept has been interpreted differently by conservatives in the UK and by John Rawls and his proponents. Conservative politicians and intellectuals associated with the Thatcher government in the UK envisioned a version of property-owning democracy that overlooks income and wealth inequalities, aiming primarily to undermine egalitarian politics in elections. On the other hand, John Rawls and his followers advocate for a property-owning democracy as part of an egalitarian political tradition. This approach aims for an equitable distribution of resources, seeks to minimize income and wealth disparities, and calls for state intervention to foster an egalitarian society, without veering into socialism. John Rawls envisions a society where the two principles of justice are fulfilled through a fair system of cooperation among individuals, attainable via property-owning democracy or liberal democratic socialism. Rawls' concept of liberal socialism distinguishes itself from state socialism, advocating for a form of liberal democratic society that diverges from a command economy. This society upholds rights and freedoms, including the freedom of professional choice, and ensures the fair value of equal political liberties. Both property-owning democracy and liberal socialism are constitutional regimes designed to implement principles of justice, differing primarily in the ownership and control of productive assets. In liberal socialism, the means of production are socialized, whereas in property-owning democracy, there is private ownership and a broad distribution of control and ownership over the means of production. The primary objective of this study is to explore the historical roots of property-owning democracy at a conceptual level. In this regard, the philosophies of Jean-Jacques Rousseau, Thomas Paine, John Stuart Mill, Noel Skelton, James Edward Meade, and John Rawls are examined to assess the historical foundations of property-owning democracy within the context of economic inequality. Both Rousseau and Rawls recognized that economic inequality poses a threat to individual freedom and could lead to the domination of individuals. Furthermore, Rousseau's perspectives on individual liberty and economic inequality bear notable similarities to Rawls' principle of fair equality of opportunity, suggesting a shared viewpoint on the necessity of cooperation among individuals for social progress. Additionally, when comparing the ideas of Paine and Rawls, Paine's advocacy for an inheritance tax to mitigate poverty and his belief in the necessity of such a policy for justice align closely with Rawls' stance on inheritance tax within a property-

owning democracy regime. Comparing Rawls and Mill's views on socialism reveals that both envisioned their socialist regimes as distinct from state socialism, indicating that Rawls may have drawn inspiration from Mill. The concept of property-owning democracy was introduced into academic discourse by Nobel Prize-winning economist James Edward Meade. In discussing the feasibility of property-owning democracy or liberal democratic socialism, Rawls posited that Mill's concept of worker-managed cooperative firms aligns well with both frameworks. Although Rawls affirms the full compatibility of Mill's idea with these models, he does not endeavor to demonstrate its practicality or potential realization. This gap represents one of the significant contributions of this study to the existing literature. The secondary objective of this research is to explore case studies of employee-owned firms and worker cooperatives that corroborate Rawls' assertion that property-owning democracy harmonizes with Mill's concept of worker-managed cooperative firms. The study scrutinizes worker-owned firms and worker cooperatives in the United States, Spain, and Poland. A limitation of the study is the variation in forms of employee ownership across these countries and the differing methodologies used to compile country-specific data on employee ownership, influenced by each country's unique characteristics. The ability of employee-owned firms to preserve employment and wage stability during economic downturns, coupled with the tendency for employees to earn higher wages and accumulate more wealth, suggests that, from a Rawlsian perspective, such enterprises serve as a crucial mechanism for individuals to attain and sustain their individual freedoms. Consequently, it is plausible to assert that property-owning democracy is a viable system.

YOKSULLUK KÜLTÜRÜ YAKLAŞIMININ ELEŞTİRİSİ: TÜRKİYE'DEN AİLE VE YOKSULLUK İLİŞKİSİNE DAYALI KANIT*

Ayşe Nur ÇİFTÇİ* & İskender GÜMÜŞ**

Öz

Yoksulluk kültürü yaklaşımı Lewis tarafından geliştirildi ve yarım asırdan fazladır uluslararası literatürde popüleritesi sürüyor. Bu yaklaşım, yoksulları ahlaki çöküntü içinde olmakla itham ettiğinden yoğun olarak eleştirilmektedir. Yoksulların aile yapısında bozulma olduğu, gayrimeşru doğumların ve boşanmanın yaygın olduğu savunulur. Bu savunum sadece ABD için değil, küresel olarak her yerde benzer şekilde yoksul arasında bozulmaya işaret eder. Bu çalışmanın ilk amacı, yoksulluk kültürünün evrensel homojenliğe sahip olmadığına Türkiye örneğinden kanıt göstermektir. Çalışma, detaylı olarak ilgili literatürün sunulmasıyla başlatılmıştır. Ardından 2019 yılı için aile yapısı ve gelir düzeyleri arasındaki ilişki, Pearson korelasyon analiziyle test edilmiştir. Veriler TÜİK'ten derlenen olup, analizler hem İBBS-2 hem de İBBS-3'e göre tekrar edilmiştir. Pearson korelasyon analizinin tercih edilmesinin sebebi, yüzyılı aşan süredir istatistik analizlerde yaygın olarak kullanılan en temel analiz yöntemlerinden birisi olmasındandır. Elde edilen bulgular, yoksulluk kültürü yaklaşımının Türkiye için geçerli olmadığını göstermiştir. Türkiye'de beklenenin aksine eğitim ve gelir düzeyi yükseldikçe boşananların ağırlığı artmaktadır. Özetle: 1) Boşanma, cinsiyetlere göre belirgin farklılaşmaya uğramaksızın gelir düzeyi yüksek olanlarda daha yaygındır. 2) Boşanmayla birlikte her iki cinsiyet arasında da belirgin bir farklılaşma yaşanmaksızın yüksek gelir düzeyi korunabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk Kültürü, Sosyal Politika, Sosyal Çalışma, Aile Çalışmaları, Yoksulluk Çalışmaları.

CRITICISM OF THE POVERTY CULTURE APPROACH: FAMILY AND POVERTY-BASED EVIDENCE FROM TÜRKİYE

Abstract

The culture of poverty approach was developed by Lewis and has been popular in the international literature for more than half a century. This approach has been

* Bu çalışma 24.06.2022'de Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalında kabul edilen "Türkiye'de Yoksulluk Kültürü ve Sosyal Çalışma" başlıklı doktora tezinin bir kısmından oluşmaktadır

* Dr., Bağımsız Araştırmacı, draysenurciftci@gmail.com, <https://0000-0003-0928-644X>.

** Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, iskender.gumus@klu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1428-0512>.

heavily criticized as it accuses the poor of being morally bankrupt. It is argued that there is a deterioration in the family structure of the poor, illegitimate births and divorce are common. This advocacy points to a breakdown among poor families alike, not just in the United States but globally everywhere. The first aim of this study was to show evidence from the example of Turkey that the culture of poverty does not have universal homogeneity. The study was initiated by presenting the relevant literature in detail. Then, the relationship between family structure and income levels for 2019 was tested with Pearson correlation analysis. The data were compiled from TUIK and analyzes were repeated according to both NUTS-2 and NUTS-3. The reason why Pearson correlation analysis was preferred is that it is one of the most basic analysis methods that has been widely used in statistical analysis for more than a century. The findings showed that the culture of poverty approach is not valid for Turkey. Contrary to what is expected in Turkey, as the level of education and income rises, the weight of the divorced increases. In summary, divorce is more common among those with higher incomes, without any significant gender differentiation and with divorce, high income level can be maintained without any significant differentiation between both sexes.

Keywords: *Culture of Poverty, Social Politics, Social Work, Family Studies, Poverty Studies.*

Giriş

Yoksulluk olgusu tarihsel açıdan yeni bir sorun olmamasına rağmen son yüzyılda, refah devleti uygulamalarının gelişmesiyle birlikte önemli bir gündem olarak yerini almıştır. Son yıllarda yaşanan ekonomik krizlerin gelir dağılımını olumsuz etkilemesi ve yoksulluğu derinleştirilmesi konunun önemini daha da artırmıştır. Yaşanan bu süreçte ailenin yoksullaşması, aile yapısının değişmesi ve aile içi ilişkilerin yeniden tanımlanması, yoksulluğun sürekliliğinin çeşitli sosyo-kültürel özelliklerle ilişkilendirilmesi, yoksullarla toplum arasında kurulan ilişkilerin sağlıklı oluşu, zamanla yoksulluğun yeni bir kültür oluşturup oluşturmadığı tartışmalarını beraberinde getirmiştir.

Bu çalışmada, yoksulluk kültürü teorisinin temel varsayımlarından olan, yoksulların aile yapılarının sorunlu olduğu, boşanmaların yoğun olduğu, tek ebeveynli “anne ve çocuklardan oluşan” parçalanmış ailelerin yaygın olduğu iddiasının Türkiye için geçerli olup – olmadığının tespiti için aile yapısı ve yoksulluk ilişkisi analiz edilmiştir.

Aile yapısı ve yoksulluk konusunda, erkek – kadın – nüfus bütünü üç durum için yaş gruplarına göre evli olanların, boşanmış olanların ve hiç evlenmemiş olanların nüfus ağırlıkları ile fert başına düşen GSYİH ve en düşük gelirli %20’lik kesimin gelirden aldığı paya göre düzeltilmiş gelir düzeyleri arasındaki ilişki, korelasyon analizleriyle sınanmıştır. Analizler, ilk başlık altında yapılan sınama sonuçlarının 19 yıllık dönemde demografik stabiliteyi ortaya koyması sebebiyle 2019 yılı için gerçekleştirilmiş olup, düzey 2 ve düzey 3 alınarak analizler

gerçekleştirilmiştir. Analizler düzey 3 ve düzey 2'ye göre evlilerin, hiç evlenmemişlerin ve boşanmışların nüfus içindeki yüzdelik ağırlıkları ile gelir ve yoksulluk göstergesi özelliğindeki fert başına düşen GSYİH ile en düşük gelirli %20'lik kesimin gelirden aldığı paya göre düzeltilmiş fert başına düşen GSYİH'nin cari ve logaritmik formlarıyla korelasyonlarına dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Aile göstergesi olarak evlenme, boşanma oranlarının alınmaması ise, yıllık oran oluşlarından dolayıdır. Halbuki yaş dilimlerine göre evli, boşanmış ve hiç evlenmemiş bireylerin ağırlıkları, çok daha stabil bir durumu gösterme kabiliyetine sahiptir.

Bu çalışmada, öncelikle parçalanmış aileler ve yoksulluk kültürü ilişkisi, ardından bekâr anneler ve yoksulluk kültürü ilişkisi eleştirel perspektifte incelenmiştir. Konuyla ilgili kullanılan veri seti ve izlenecek yöntem belirtildikten sonra Türkiye'de erkeklerde boşanma/evlenmeme, evli olma durumuna göre gelir/yoksulluk ilişkisi ve kadınlarda boşanma/evlenmeme, evli olma durumuna göre gelir/yoksulluk ilişkisi ile Türkiye bütününde boşanma/evlenmeme, evli olma durumuna göre gelir/yoksulluk ilişkisi üç aşamalı olarak analiz bulguları doğrultusunda raporlanarak sunulmuştur. Buna göre ilk olarak sekiz yaş dilimine göre erkeklerin evli, hiç evlenmemiş ve boşanmışların nüfus ağırlıkları alınarak gelir/yoksulluk ile ilişkisi Pearson korelasyon analiziyle sınımlanmıştır. Ardından erkekler için gerçekleştirilen uygulama süreci, bu defa kadınlar için gerçekleştirilmiştir. Son olarak da bu defa kadın-erkek ayrımına gidilmeksizin aile göstergeleri ile yoksulluk göstergeleri arasındaki ilişkinin tespitine yönelik uygulamalar tamamlanarak tablolarda toplu olarak raporlanmıştır.

1. PARÇALANMIŞ AİLELER (BOŞANMA) VE YOKSULLUK KÜLTÜRÜ

Arditti (1997), boşanmanın anneler üzerinde ekonomik gerilemeye yol açtığını, bu etkinin kadınlarda erkeklerden çok daha şiddetli olduğunu bulmuştur. Finnie (1993) Kanada'da boşanma sonrasındaki ilk yıl kadınların gelirinin yarı yarıya indiğini, erkeklerde ise dörtte birle sınırlı kaldığını, gelir / ihtiyaç oranına göre hane büyüklüğündeki azalışın erkek refahını artırırken kadın refahında %40'luk düşüşe yol açtığını tespit etmiştir. Hughes (2000) Avustralya'da kadınların boşandıktan sonra yeniden evlenme olasılığının erkeklerle göre daha düşük olduğunu, ancak bekar annelerin yoksulluktan kurtulmak için önlerinde yeniden evlenme veya çalışmak dışında başka seçenek olmadığını bulmuştur. Fisher ve Lyons (2006) boşanma sonrasında kadınların borçlarını geri ödeme güçlüğü yaşadığını ve daha fazla temerrüde düştüklerini göstermiştir. Bu artışta devlet yardımlarında yaşanan azalışın da önemli etkisinin olduğunu, kamu yardımlarındaki azalışın borç geri ödemesini güçleştirdiğini, bu durumun boşanan erkeklerle evli çiftlerde olmadığını tespit etmiştir. Yine Kanada'ya

temel alan daha güncel bir diğer çalışmada ise Gadalla (2008), boşanmanın gerçekleştiği yıl içinde düşük gelir elde edişin 13 erkekten 1 tanesinde yaşanmasına rağmen kadınların dörtte birinde yaşandığı, kadın yoksulluğunun özellikle 40 yaş altı boşananlarda çok daha şiddetli olduğu sonucuna varmıştır. McDonald ve Robb (2004) ise Kanada'da en yoksul kesimin yaşlı bekâr kadınlar olduğunu, yaşlı bekâr kadınlarda ise özellikle boşananların yer aldığını vurgulamıştır. Dolayısıyla boşanma, kadınlar üzerinde ekonomik yükü arttırırken geliri düşürerek, yaşlılık evresini de içerecek şekilde yoksulluğu kronikleştirmektedir.

Dewilde ve Uunk (2008) 11 AB ülkesinde boşanmayla kadın gelirinin azaldığını, boşanan kadınların yeniden evlenmeye zorlandığını tespit etmiştir. Çalışmada ayrıca refah düzeyi yüksek ülkelerde refah düzeyi düşük ülkelere göre yeniden evlenmenin geciktiği, boşanmadan önce düşük gelire sahip kadınların daha yüksek gelirli kadınlara göre evlenme olasılığının yükseldiği sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuçlar, kamu desteğinin son derece yüksek olduğu ve kişi başı gelirin dünya ortalamasından yüksek olduğu Avrupa'da dahi, boşanmış kadınları yeniden evlenmeye zorlayacak ölçüde gelir kayıpları yaşanarak yoksullaşıldığını göstermektedir. Lin ve Brown (2021) ABD'de gri boşanmayla birlikte (40 yaş civarı) kadınların yaşam standartlarında %45'lik düşüş yaşandığı, bu düşüşün erkeklerdeyse %21'de kaldığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda yaşam standartlarındaki düşüşün kadınlarda yeniden evlenmeyle tersine döndüğü bulunmuştur. Kadınların aksine erkeklerin boşanma sonrasında yeniden evlenmelerinde ekonomik etkenler son derece sınırlıdır. Nitekim Sweeney (1997) ABD Wisconsin'de erkeklerin yeniden evlenmesinin birkaç istisna dışında ekonomik beklentileriyle ilişkili olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Hagedorn vd. (2020) de, düşük eğitilmiş anneler arasında boşanmanın yoksulluk riskini arttırdığını ve kadını savunmasız kıldığını tespit etmişlerdir. Buna karşılık babalar arasında boşanmanın yoksullukla ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bu durum boşanmanın yaşam boyu süren kronik eşitsizliğin itici gücü olduğunu göstermektedir.

De Vaus vd. (2017) 6 OECD ülkesinde (ABD, İngiltere, İsviçre, Güney Kore, Almanya ve Avustralya) boşanmanın kadınlarda geliri erkeklere göre daha fazla azalttığını, ancak bu azalışın ülkelere göre değiştiğini tespit etmiştir. Bu farklılaşmayı ise ülkelerin sosyal güvenlik sistemlerinde, nafaka gibi kurumsal düzenlemelerde, aile modellerinde, emek piyasalarında ve yeniden birliktelik / evliliklerinde yaşanan farklılığa dayandırmışlardır. En etkili olan ise emek piyasasındaki kazanç ile yeniden evlilikte yaşanan farklılaşmadır.

Popova ve Navicke (2019) ise AB 12 ülkesinde boşanma sonrası yoksulluk riskini belirlemede kadının mesleğinin önemli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca kadının mesleğine dayalı sosyal sınıf yapısının boşanma sonrasındaki yoksullukta, ailenin daha az öneminin olduğu Fransa ve

İskandinav ülkelerindeki refah rejimlerinin aksine İngiltere ve eski doğu bloğu ülkelerinde daha belirleyici olduğu sonucuna varmıştır.

Mauldin (1991) boşanan kadınların yoksulluktan kurtulma yollarını araştırdığı çalışmasında, yoksulluktan kurtuluşa en önem kaynakların mevcut istihdam durumu, mesleki eğitim, genel eğitim, irksal durum ve 6 yaşından küçük çocuğunun olup-olmaması olduğunu tespit etmiştir. Dolayısıyla eğitimi düşük, mesleki anlamda vasıfsız ve küçük çocuk sahibi kadınların boşanma sonrasında yoksulluktan kurtulmaları zorlaşmaktadır.

Boşanan bekar anneler aleyhindeki dezavantajlılığın süreceğini gösteren çalışmalar da mevcuttur. Örneğin Morgan vd. (1992), boşanmanın yol açtığı kadın yoksulluğunda olumlu değişikliklerin küçülen aile sebebiyle kadın işgücüne katılımını desteklemekten kaynaklandığına işaret etmektedir. Buna karşılık kadınlar için emek piyasasındaki değişiklik, nafaka sorunları, ücret eşitsizlikleri ve ebeveyn olarak iş-yaşam dengesini kurmakta karşılaşılan sorunlar sürmektedir. Literatürün aksine Leopold'un (2018) Almanya'da erkeklerin boşanmadan kısa dönemde kadınlara göre daha fazla etkilenerek refah kaybına uğradığı yönündedir. Ancak boşanmayla kadınların hane gelirinde yaşanan kayıp ve bu kayba bağlı yoksullaşma ve tek ebeveynlik riskindeki artışın kalıcı olduğunu da tespit etmiştir. Dolayısıyla Almanya'da boşanmanın refah düşürücü etkisi kısa dönemde erkeklerde daha şiddetli olsa da bu yük geçici olup, kadınlarda ise kalıcıdır.

Bir başka çalışmadaysa Biblarz ve Gottainer (2004) babanın ölümü nedeniyle dul kalan anne ebeveynliği ile boşanan anne ebeveynliğinde yetişen çocuklar karşılaştırılmış, boşanmanın dul kalmaya göre daha olumsuz sonuçlarının olduğu tespit edilmiştir. Buna göre boşanmış anne ebeveynliğinde yetişen çocukların eğitim, mesleki statü ve yetişkinlikte mutluluk düzeylerinin önemli ölçüde dul annenin yetiştirdiği çocuklara göre düştüğü sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar, çocukların gelişimi ve başarısı üzerinde çekirdek ailenin boşanma yoluyla oluşan parçalanmış aileye göre, dul annelerin boşanmış annelere göre, boşanmış annelerin evlilik dışı çocuk dünyaya getiren bekar annelere göre çocukların yetişmesinde ve buna dayalı kültür aktarımında daha başarılı sonuç aldığını desteklemektedir.

Boşanma ve yoksulluğun Türkiye'deki yansımaları incelendiğinde, boşanmanın anne ve çocuk yoksulluğunu derinden etkilediği, çocukların gelecekteki refahlarında da düşüşe yol açıcı etkilerinin olduğu görülmektedir. Öztürk ve Aydın Boylu (2013) alan çalışmalarında, tek ebeveynli ailelerin önemli bölümünün düşük gelire sahip, kirada oturan, finansal güçlükler yaşayan yapıda olduklarını ve finansal güçlükler arttıkça yaşamdan duyulan tatminin de azaldığı sonucuna varmıştır. Kavşut (2015) Ankara'da gerçekleştirdiği mülakatlarda dul kadınlara toplumun daha şefkatli davranıp maddi destek verdiğini, boşanan kadınların ise borç dahi

istemeye çekindiğini tespit etmiştir. Yusufoglu ve Kızmaz (2016), Elazığ'da hane reisi olan kadınların ağır işlerde çalışmak zorunda kaldığını, bu hanelerde çocuk işçiliğinin yaygın olduğunu, gününbirlik geçim stratejisi uygulandığını, sosyal yardımların ise yoksulluk şiddetini hafiflettiğini tespit etmiştir. Atila Demir ve Genç Çelebi (2017) Kocaeli'nde tek ebeveynli hane reisiyle yaptığı çalışmada denekler ekonomik ihtiyaçlarını karşılamakta zorlandıklarını, çalışma hayatında rahatsız edildiklerini, çocuklarını bırakacak yerlerinin olmadığını ve çocuklarının öğrenimlerini yarıda bırakabildiğini, ev işlerine yardım ihtiyacı duyduklarını ve psikolojik desteğe ihtiyaçlarının olduğunu ifade etmiştir. Karaarslan ve Opçin (2020) Tekirdağ'da gerçekleştirdikleri mülakatlarda, hanelerin temel ihtiyaçlarını karşılamada zorlandıklarını, sağlanan yardımları ise yetersiz gördüklerini tespit etmiştir.

Yusufoğlu ve Kızmaz (2016) Elazığ'da gerçekleştirdikleri alan çalışmasında katılımcıların üçte ikisi, sosyal dışlanmaya maruz kaldığını yarıdan fazlası sosyal dışlanmalarına yol açan ana sebebin yoksulluk olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca kadınlardan dul kalanların yerine hapse düşen veya boşananlarda dörtte üçünden fazlasının sosyal dışlanmaya uğradıklarını beyan ettikleri görülmüştür. Atila Demir ve Genç Çelebi'nin (2017) Kocaeli'ndeki alan çalışmasında katılımcılar kira ve fatura ödemekte zorlandıklarını, evlilik sürecinde çalışmadıkları veya küçük çocukları olduğu için emek piyasasına girişte zorluk çektiklerini, boşanan kadına bakışın sosyal dışlanmaya yol açtığını ve bu sebeple sosyal ilişkilerinin zayıfladığını, kendilerini geliştirmek için eğitim almak isteseler de ekonomik imkânsızlıktan bunu gerçekleştiremediklerini, çocuklarının mevcut koşullardan sosyopsikolojik açıdan olumsuz etkilendiğini, psikolojik destek ihtiyaçlarını ekonomik sebeplerle karşılayamadıklarını ifade etmişlerdir.

Parçalanmış aile yapılarının çocuk gelişimi, başarısı ve yetişkinlik dönemindeki refahı konularında önemli bir belirleyici olduğunu gösteren çalışmalar şu şekilde özetlenebilir. Feyzioğlu ve Kuşçuoğlu (2011) altı büyükşehirde gerçekleştirdikleri alan çalışmasında, tek ebeveynli aile reislerinin çocuklar üzerinde otorite kurmada zorlandığını, boşanmalarda nafaka, mal paylaşımı ve velayet açısından sorunlar yaşandıklarını, önemli bölümünün ekonomik sıkıntı yaşadığını, tek ebeveynliğin sosyalleşmeyi zayıflattığını, karşılaştıkları sorunlar karşısında da ev işleriyle uğraşarak veya dine yönelerek baş etmeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Şentürk (2012) Malatya'da ilk ve ortaöğretim öğrencilerini kapsayan alan çalışmasında, anne ve babasıyla birlikte yaşayan çocukların, parçalanmış ailede yaşayan çocuklara göre kendilerini daha sık başarılı gördüklerini tespit etmiştir. Alkan (2018) Trabzon'daki ortaokul ve lise son sınıf öğrencilerine dayanan alan çalışmasında, tam ailede yaşayan çocukların yarısından azı ailesinde eksiklik bildirirken parçalanmış ailede yaşayan çocuklarda bu ağırlığın beşte dörde çıktığını, tam ailelerde çok sınırlı olan

anne-baba özleminin, parçalanmış ailedeki çocukların yarısından fazlasında olduğunu tespit etmiştir. Anne-babasının kendisini sevmediğini düşünen çocukların ağırlığı, tam aileye göre parçalanmış ailede yaşayan çocuklarda iki kat fazladır. Ailesinin okul başarısını desteklemediğini düşünen çocuklarda da belirgin ayrışma olup, tam ailede yaşayanlara göre parçalanmış ailede yaşayanlarda yedi kat fazladır. Anne-babasının rol model olarak kabul etmeyen çocuklarda, tam ailede yaşayanlara göre parçalanmış ailede yaşayanlarda üç kat fazladır. Ebeveynlerin öğretmenle iletişime geçmemesi açısından tam ailede yaşayan çocukların ebeveynlerine göre parçalanmış ailelerde dokuz kat yüksektir. Okul masraflarını karşılamamaları açısından tam aileye göre parçalanmış ailenin iki buçuk kat fazla olduğu görülmüştür. Aile durumuna göre çocukların gelecek kaygısı da orantısız şekilde fazla olup, tam aileye göre kötümserlik parçalanmış ailelerde on kat fazladır. İntiharı düşünmede ise parçalanmış ailede yaşayanların ağırlığı, tam ailedekilerin iki katıdır.

Sokak çocuklarında da genel olarak aile yapısı açısından dezavantajlılığın yoğunluğuyla karşılaşılmaktadır. Barış (2009) İstanbul'da sokak çocukları üzerine gerçekleştirdiği alan çalışmasında, çocukların evi terk etmelerinde aile içi şiddetin, üvey anne-baba oluşunun veya tek ebeveynli ailede yer almanın sık olduğu sonucuna varmıştır. İlginç bir şekilde sokak çocuklarının yarıya yakını aileleriyle sürekli görüşmektedir. Öncül deneyimleri içerisinde üçte birinin sokakta çalışma deneyimi olan bu çocukların sokakta yaşam deneyimlerinin ise çoğunlukla kalıcı görülmemesi gerektiği savunulmaktadır. Meder (2008) Ankara'daki sokak çocukları üzerine gerçekleştirdiği alan çalışmasında da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Katılımcıların üçte ikisinden fazlasının ailesinde babanın anne ve kendisine şiddet uyguladığı ve alkol kullandığı tespit edilmiştir. Katılımcılar içinde parçalanmış aileye mensubiyet yaygındır. Ayrıca katılımcıların onda dokuzu madde bağımlısı olup, onda sekizi de eve geri dönmeyi düşünmemektedir.

Suğur ve Saygı Doğru (2010) çalışmasında, Eskişehir çocuk yurdunda kalan 13-18 yaş arasındaki 90 çocuk üzerinde gerçekleştirdikleri anket çalışmasında, çocukların büyük bölümünün babalarının düşük gelirli işler ile hırsızlık gibi yasadışı faaliyetlerde bulunduğu, annelerinin ise enformel işlerde çalıştıkları ve yurda gelişlerinden de anne ve babalarını sorumlu tuttıkları sonucuna ulaşılmıştır.

2. BEKÂR ANNELER VE YOKSULLUK KÜLTÜRÜ

1990'ların ortalarından itibaren ABD'nde uygulanan refah politikaları, bekâr annelerin iş bulması gerektiği önermesinden hareket ederek uygulanmıştır. Gelinek noktada bekâr annelerin %80'i çok düşük ücretlerle çalışmakta ve yarısı da yoksul olup aylık 700 dolar civarında yardım almaktadırlar (Alstott, 2013, s. 187). ABD'de ağırlıklı olarak ikincil

iş piyasalarında çalışan ve hane reisi olan bekâr annelerden oluşan yoksullar içerisinde Siyah kadınlar baskındır (Bennet, 1988, s. 213). Zhan ve Pandey (2004) bekâr anne ve babalardan yükseköğrenime devam edenlerde ekonomik refahın arttığını, bu artışın bekâr babalarda bekâr annelere göre daha fazla olduğunu, aynı zamanda beyazlardaki refah artışının Siyahlara göre daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Dolayısıyla hem etnik yapıya göre hem de cinsiyete dayalı derin eşitsizlik mevcuttur.

Bekâr annelerin sorumlulukları, tek ebeveyn olmaları sebebiyle çekirdek ailelerdeki ebeveynlere göre oldukça fazladır. Yapılan analizler, temel gelir desteği alan erkeklerde %0,5 ile %9 arasında, bekâr annelerde ise %15 ile %30 arasında çalışma sürelerinde azalışa yol göstermektedir (Widerquist, 2013, s. 220). González'in (2008) Fransa'daki kamu yardımlarının evli kadınların çalışma eğiliminde etkisiz olduğunu, bekâr ebeveynlerde ise çalışmayı arttırıcı etki gösterdiğini tespit etmiştir. Çok düşük gelir elde etmelerine rağmen temel gelir desteği alımında çok yüksek düzeyde çalışma saatlerini azaltmaları, üzerlerindeki yoğun sorumluluğu ve baskıyı ayrıca desteklemektedir. Bu baskı, doğal olarak psikolojik sorunlara karşı bekâr annelerin daha savunmasız olmasını da beraberinde getirmektedir. Brown ve Moran (1997) çalışmalarında bekâr annelerin evli annelere göre depresyona girme risklerinin iki kat daha fazla olduğunu, özellikle kadınlardaki özgüven ve destek eksikliğinin arttığını, bekâr anneler arasında da yoksulluğun bu riski ayrıca arttırdığını tespit etmişlerdir.

Brown ve Lichter (2009) bekâr annelerin geçim stratejilerinin büyük şehirde yaşayıp-yaşamamaya göre farklılaşmadığını, ancak kırsal alandaki bekâr annelerin tam zamanlı işte çalışmasının daha sınırlı olduğunu tespit etmişlerdir. Buna ek olarak kırsal alanda yaşayanların, büyükşehirlerde yaşayanlara göre yoksulluğu daha şiddetli hissettiklerini, sosyal yardım alma olanaklarının daha sınırlı olduğunu ve daha düşük gelirle geçinmek durumunda kaldıklarını vurgulamaktadır.

Musik ve Mare (2006) ABD'de, 1970'li yıllarda bekar annelerin aile reisi olduğu tek ebeveynli aile oranının 2000'lerde $\frac{1}{4}$ 'e yükseldiğine dikkat çekerken, tek ebeveynli ailelerdeki anne ve kızları arasında aile yapısı ve yoksulluk aktarımına dair etkileşime odaklanmıştır. Bulgular, önemli bölümü aynı zamanda yoksul olan tek ebeveynli ailelerde yoksulluğun kız çocuklarına da aktarıldığını, ancak aile yapılarının aktarımına dair etkinin tespit edilemediğini göstermiştir. Ayrıca çocuğun yetiştiği aile ortamında yoksulluğun kültürel özelliklerinin miras olarak aktarıldığı görülmektedir.

Lichter vd.'nin (2003) bulgularına göre evlilik dışı çocuk sahibi bekâr annelerin daha sonra evlenme ihtimalleri diğer kadınlardan daha düşüktür. Evliliğin kadınlar için ekonomik faydaları son derece yüksek olup, evli kadınlara göre evli olmayan kadınların yoksulluk riskine çok daha fazla maruz kaldığı bulunmuştur. Ancak boşanmış kadınların hiç evlenmemiş kadınlara göre daha fazla yoksulluk riski yaşadığı, evlilik dışı

çocuk doğuran bekâr annelerin doğurdıkları çocukların sorumluluğundan kaynaklanan uzun vadeli ekonomik zararlarının dengelenmediği de tespit edilmiştir.

Harkness vd. (2019) çalışmalarında ABD’nde 1958, 1970 ve 2000 doğumlu çocukların bilişsel gelişimlerinde tam ailede olmanın bekâr anne ebeveynliğindeki ailede olmaya göre çocuklarda özellikle sözel bilişsel gelişimi güçlendirdiğini tespit etmiştir. Ayrıca hiç babanın olmaması durumunda boşanma sebebiyle tek ebeveynli aile olunmasına göre daha olumsuz etkilenildiği bulunmuştur. Nonoyama-Tarumi (2017) Japonya’da tek ebeveynli ailedeki çocukların tam ailede yetişen çocuklara göre eğitim hayatında daha az başarılı olduğunu, annenin tek ebeveyn olduğu ailelerdeki başarısızlık kaynağının yarıdan fazlasının ekonomik imkânsızlık olduğunu tespit etmiştir. Erkeğin tek ebeveyn olduğu ailelerde ise dezavantajlılığın sebebi, ekonomik sebeplerden çok evde yaşanan tartışmalarla evde denetimle okula katılıma dayalı olarak ölçülen ebeveynlik kaynaklarının eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bu sonuçlar özellikle annenin aile içerisinde erkeğe göre çocuğun yetişmesinde daha etkili olduğunu desteklemektedir. Quane ve Rankin (1998) ABD’de yaşanan mahallenin ve aile yapısının ergen gençleri geri çekici etkisini analiz etmiş ve mahallenin dezavantajlı konumda olmasının, ergenlerdeki geleceğe yönelik istihdam beklentisini geriye çektiğini tespit etmiştir. Özellikle bekâr annelerden oluşan tek ebeveynli aile yapısının yine ergen gençler üzerinde geriye çekici etkisi yine teyit edilmiştir. Böylece çocuğun nasıl bir aile içerisinde yaşadığının, gelecekteki yaşamında yoksulluk riskine maruz kalmada belirleyici olduğu görülmüştür.

Türkiye’de evlilik dışı doğum oranlarının çok düşük oluşu, aynı zamanda bu düşük orandaki doğumlarda da genelde çok eşliliğin belirleyici oluşu sebebiyle örfi ailenin varlığı sebebiyle bekâr anne örnekleri çok sınırlı kalmaktadır. Türkiye’de kadın yoksulluğunun ABD’nde olduğu gibi bekâr annelik perspektifiyle ilerlemediği görülmektedir (Karakuş Umar, 2019, s. 49). Dolayısıyla da ulusal literatürden konuyla ilgili örnek verilememiştir.

3. VERİ SETİ, TANIMLAYICI İSTATİSTİKLER VE YÖNTEM

Aile ve yoksulluk arasındaki ilişkinin analiz edilmesinde, aile değişkenleri cinsiyetlere göre medeni duruma dayalı olarak şekillendirilmiştir. Buna göre kadın ve erkeklerde düzey 3’ü oluşturan 81 vilayet ile düzey 2’yi oluşturan 26 alt bölgedeki boşanmış olanlar, hiç evlenmemiş olanlar ve evli olanların yaş gruplarına göre kendi içerisindeki ağırlıkları alınmıştır. Örneğin 15-34 yaş grubundaki boşanmış, hiç evlenmemiş veya evli olan kadınların bu üç kategorideki toplamalarına göre yüzdelik ağırlıkları kadınlar açısından aile değişkenini oluşturmuştur. Yüzdelik dağılımların değişken olarak alınmasıyla birlikte, aynı zamanda veri seti üzerinde düzey 3 ve düzey 2 içerisindeki İstanbul gibi yüksek

nüfusa sahip coğrafi birimlerin yol açtığı nüfus etkisi de engellenmiştir. İki cinsiyet, sekiz farklı yaş dilimi (15-34, 34-39, 40-44, 45-49, 50-54, 55-59, 60-64, 65+yaş, 15+yaş “tümü”) ve yaş dilimlerinin bütününe göre dokuz farklı demografik durum ve düzey 3 ile düzey 2 olmak üzere 2 farklı düzey seçeneği ile aile yapısı değişken sayısı 108'e ulaşmaktadır. Değişkenlerin hesaplanarak dönüşümlerinin sağlanmasına temel oluşturan aile gösterge verileri ise TÜİK'ten (2022a) derlenmiştir.

Aile ve yoksulluk ilişkisine dair analizin ikinci değişken grubunu oluşturan yoksulluk değişkenleri ise, fert başına düşen GSYİH ve en düşük gelirliler %20'lik dilime göre düzeltilmiş fert başına düşen GSYİH' dan oluşmaktadır. Yoksulluğun tespitine dönük uygulamalarda standardın olmayışı, nisbî ve mutlak yoksulluk sınırlarının tespitinde kurumlara göre yaşanan değişim sebebiyle, doğrudan genel gelir düzeyini oluşturan fert başına düşen GSYİH ve en düşük %20'lik gelir dilimi için düzeltilmiş miktarların kullanımı tercih edilmiştir. Düzey 3'e göre 81 vilayet ve düzey 2'ye göre de 26 alt bölgeye göre fert başına düşen GSYİH seviyeleri TÜİK'ten (2021b) derlenmiştir. Gelir dilimlerine göre en düşük %20'lik dilimdekilerin düzey 3 ve düzey 2'ye göre GSYİH' dan aldıkları yüzdelik paylarsa yine TÜİK'ten (2021c) alınmıştır. Yoksulluk değişkenleri toplamda düzey 3 ve düzey 2'ye göre fert başına düşen GSYİH ve en düşük %20'lik gelir dilimine göre düzeltilmiş versiyonlar ile ham ve doğal logaritmik değerlere göre olmak üzere sekiz adettir.

Hem aile hem de yoksulluk değişkenleri, 2019 yılı verilerine dayanmaktadır. Bu tercihin sebebi ise 2020 ve 2021 yılları boyunca küresel ölçekte etkili olan pandeminin yol açtığı ekonomik buhrandan kaynaklanan olumsuz etkinin analizlerde yol açabileceği olası saptırıcı etkileri bertaraf etmektir. Böylece maksimum ve minimum değerler arasındaki makas daralırken, gözlemler arası değerlerde de standart sapma değerleri azalmaktadır. Aşağıdaki iki tabloda düzey 3 ve düzey 2'ye göre değişkenlerin tanımlayıcı istatistik bulguları sunuldu. İlk olarak düzey 3 için değişkenlerin tanımlayıcı istatistik bulguları raporlandı (Tablo 1).

Tablo 1. Yaş Gruplarına Göre Boşanan, Evli ve Evli Olmayan Nüfus Ağırlığına Dair Tanımlayıcı İstatistikler– Düzey 3

		N	Min.	Maks.	Ort.	Std. Sapma
Fert Başına Düşen GSYİH	TL	81	16851	86723	39581	13626
	LN TL	81	4,2	4,9	4,6	0,1
En Düşük %20'lik Gelir Payına göre Düzeltilmiş Fert Başına Düşen GSYİH	TL	81	1173	6362	2786	1009
	LN TL	81	3,1	3,8	3,4	0,1
Erkeklerde Boşanmaların İlgili Yaş Grubundaki Erkek Nüfus İçindeki Ağırlıkları (%)	15-34 yaş	81	0,3	2,4	1,4	0,6
	35-39 yaş	81	0,9	7,2	4,3	1,7
	40-44 yaş	81	1,0	9,2	5,1	2,2

	45-49 yaş	81	0,9	10,4	5,3	2,4
	50-54 yaş	81	0,5	10,8	5,0	2,4
	55-59 yaş	81	0,3	9,9	4,2	2,1
	60-64 yaş	81	0,5	9,3	3,6	1,9
	65+ yaş	81	0,4	6,3	2,3	1,2
	Toplam	81	0,6	7,0	3,3	1,5
Kadınlarda Boşanmaların İlgili Yaş Grubundaki Kadın Nüfus İçindeki Ağırlıkları (%)	15-34 yaş	81	0,3	3,3	1,9	0,7
	35-39 yaş	81	0,8	9,7	5,3	2,2
	40-44 yaş	81	0,6	11,9	5,8	2,6
	45-49 yaş	81	0,5	12,6	5,4	2,7
	50-54 yaş	81	0,7	12,6	4,9	2,6
	55-59 yaş	81	0,5	11,5	4,1	2,4
	60-64 yaş	81	0,5	10,2	3,5	2,2
	65+ yaş	81	0,3	6,8	2,3	1,4
Toplam	81	0,4	7,9	3,4	1,7	
Toplam Boşanmaların İlgili Yaş Grubundaki Toplam Nüfus İçindeki Ağırlıkları (%)	15-34 yaş	81	0,4	2,8	1,7	0,7
	35-39 yaş	81	0,9	8,3	4,8	1,9
	40-44 yaş	81	0,9	10,5	5,5	2,4
	45-49 yaş	81	0,8	11,5	5,4	2,5
	50-54 yaş	81	0,6	11,7	5,0	2,4
	55-59 yaş	81	0,4	10,6	4,1	2,2
	60-64 yaş	81	0,6	9,6	3,5	2,0
	65+ yaş	81	0,4	6,5	2,3	1,3
Toplam	81	0,5	7,3	3,3	1,6	
Evli Erkeklerin İlgili Yaş Grubundaki Erkek Nüfus İçindeki Ağırlıkları (%)	15-34 yaş	81	29,6	41,7	35,7	2,7
	35-39 yaş	81	60,7	91,6	82,1	5,3
	40-44 yaş	81	66,8	94,0	86,5	4,6
	45-49 yaş	81	75,1	95,9	89,2	3,8
	50-54 yaş	81	79,4	96,4	90,9	3,4
	55-59 yaş	81	84,5	96,9	92,2	2,9
	60-64 yaş	81	85,8	96,2	92,2	2,4
	65+ yaş	81	79,2	86,7	83,9	1,6
Toplam	81	56,0	74,3	69,3	3,4	
Evli Kadınların İlgili Yaş Grubundaki Kadın Nüfus İçindeki Ağırlıkları (%)	15-34 yaş	81	33,9	53,7	44,6	3,9
	35-39 yaş	81	75,7	90,7	86,0	2,6
	40-44 yaş	81	75,5	90,0	85,4	2,6

Yoksulluk Kültürü Yaklaşımının Eleştirisi: Türkiye'den Aile ve Yoksulluk İlişkisine Dayalı Kanıt

	45-49 yaş	81	76,0	88,3	84,5	2,5
	50-54 yaş	81	76,7	87,0	82,6	2,6
	55-59 yaş	81	72,8	85,3	79,9	2,6
	60-64 yaş	81	66,1	79,3	74,0	3,0
	65+ yaş	81	39,8	51,9	46,7	2,5
	Toplam	81	52,5	67,8	62,3	2,8
Evliilerin İlgili Yaş Grubundaki Toplam Nüfus İçindeki Ağırlıkları (%)	15-34 yaş	81	32,7	47,7	40,6	3,2
	35-39 yaş	81	67,2	91,1	84,0	3,5
	40-44 yaş	81	70,5	91,9	85,9	3,2
	45-49 yaş	81	75,5	91,6	86,9	2,8
	50-54 yaş	81	78,5	90,9	86,9	2,6
	55-59 yaş	81	79,5	89,8	86,0	2,3
	60-64 yaş	81	77,0	86,8	83,0	2,2
	65+ yaş	81	58,4	67,9	63,1	1,7
	Toplam	81	54,2	69,7	65,6	2,9
Evlenmemiş Erkeklerin İlgili Yaş Grubundaki Erkek Nüfus İçindeki Ağırlıkları (%)	15-34 yaş	81	57,1	69,3	62,9	2,9
	35-39 yaş	81	6,1	33,8	13,5	4,5
	40-44 yaş	81	3,5	25,2	8,1	3,2
	45-49 yaş	81	2,3	16,3	5,2	2,1
	50-54 yaş	81	1,6	10,3	3,4	1,5
	55-59 yaş	81	1,0	6,7	2,4	1,1
	60-64 yaş	81	0,7	4,5	1,7	0,7
	65+ yaş	81	0,4	2,6	1,0	0,4
Toplam	81	19,0	42,5	25,4	4,8	
Evlenmemiş Kadınların İlgili Yaş Grubundaki Kadın Nüfus İçindeki Ağırlıkları (%)	15-34 yaş	81	43,4	64,1	53,4	4,2
	35-39 yaş	81	3,7	18,9	7,7	3,1
	40-44 yaş	81	3,2	15,4	6,7	2,7
	45-49 yaş	81	2,6	13,7	6,1	2,6
	50-54 yaş	81	2,0	11,8	5,3	2,3
	55-59 yaş	81	1,4	11,3	4,3	2,2
	60-64 yaş	81	1,0	13,1	3,6	2,2
	65+ yaş	81	0,6	13,5	2,9	2,4
Toplam	81	16,3	42,0	24,0	5,5	
Evlenmemişlerin İlgili Yaş Grubundaki Toplam Nüfus İçindeki Ağırlıkları (%)	15-34 yaş	81	49,9	66,1	57,6	3,4
	35-39 yaş	81	6,2	26,2	10,7	3,1
	40-44 yaş	81	4,3	20,6	7,5	2,4
	45-49 yaş	81	2,9	14,9	5,6	1,9

50-54 yaş	81	1,9	10,4	4,3	1,5
55-59 yaş	81	1,3	7,9	3,3	1,2
60-64 yaş	81	1,0	7,3	2,7	1,2
65+ yaş	81	0,6	8,8	2,1	1,5
Toplam	81	18,3	42,2	24,7	5,1

Düzey 2'ye göre tanımlayıcı istatistik bulguları ise tablo 2'de toplu olarak raporlandı.

Tablo 2. Yaş Gruplarına Göre Boşanan, Evli ve Evli Olmayan Nüfus Ağırlığına Dair Tanımlayıcı İstatistikler– Düzey 2

		N	Min.	Maks.	Ort.	Std. Sapma
Fert Başına Düşen GSYİH	TL	26	20390	86723	43039	16326
	LN TL	26	4,3	4,9	4,6	0,2
En Düşük %20'lik Gelir Payına göre Düzeltilmiş Fert Başına Düşen GSYİH	TL	26	6402	28489	15021	5767
	LN TL	26	3,8	4,5	4,1	0,2
Erkeklerde Boşananların İlgili Yaş Grubundaki Erkek Nüfus İçindeki Ağırlıkları (%)	15-34 yaş	26	0,3	1,6	1,1	0,4
	35-39 yaş	26	1,0	6,9	4,4	1,7
	40-44 yaş	26	1,2	9,2	5,3	2,2
	45-49 yaş	26	1,0	10,4	5,6	2,4
	50-54 yaş	26	1,0	10,8	5,4	2,4
	55-59 yaş	26	0,8	9,8	4,6	2,2
	60-64 yaş	26	0,8	8,8	4,0	2,0
	65+ yaş	26	0,6	5,5	2,7	1,3
	Toplam	26	2,6	13,2	7,4	2,5
Kadınlarda Boşananların İlgili Yaş Grubundaki Kadın Nüfus İçindeki Ağırlıkları (%)	15-34 yaş	26	0,3	1,6	1,1	0,4
	35-39 yaş	26	1,0	6,9	4,4	1,7
	40-44 yaş	26	1,2	9,2	5,3	2,2
	45-49 yaş	26	1,0	10,4	5,6	2,4
	50-54 yaş	26	1,0	10,8	5,4	2,4
	55-59 yaş	26	0,8	9,8	4,6	2,2
	60-64 yaş	26	0,8	8,8	4,0	2,0
	65+ yaş	26	0,6	5,5	2,7	1,3
	Toplam	26	0,7	7,9	3,8	1,8
Toplam Boşananların İlgili Yaş Grubundaki Toplam Nüfus İçindeki Ağırlıkları (%)	15-34 yaş	26	0,6	3,7	2,5	0,9
	35-39 yaş	26	9,4	43,5	30,9	9,9
	40-44 yaş	26	11,3	55,0	39,7	12,6
	45-49 yaş	26	11,5	59,6	41,4	14,0

Yoksulluk Kültürü Yaklaşımının Eleştirisi: Türkiye'den Aile ve Yoksulluk İlişkisine Dayalı Kanıt

	50-54 yaş	26	10,0	57,6	38,1	13,1
	55-59 yaş	26	6,6	50,3	30,0	11,5
	60-64 yaş	26	4,0	39,4	21,4	9,4
	65+ yaş	26	1,3	13,7	6,4	3,4
	Toplam	26	0,6	7,0	3,5	1,6
Evli Erkeklerin İlgili Yaş Grubundaki Erkek Nüfus İçindeki Ağırlıklar (%)	15-34 yaş	26	25,2	34,2	29,6	2,2
	35-39 yaş	26	75,5	90,2	82,5	4,3
	40-44 yaş	26	79,4	93,4	86,6	3,8
	45-49 yaş	26	82,1	95,4	89,0	3,4
	50-54 yaş	26	83,4	96,1	90,5	3,2
	55-59 yaş	26	85,3	96,3	91,7	2,8
	60-64 yaş	26	86,0	94,9	91,8	2,4
	65+ yaş	26	81,0	86,3	83,9	1,5
	Toplam	26	53,2	64,9	60,6	3,0
Evli Kadınların İlgili Yaş Grubundaki Kadın Nüfus İçindeki Ağırlıklar (%)	15-34 yaş	26	39,6	50,3	45,5	3,0
	35-39 yaş	26	81,6	89,7	85,7	2,2
	40-44 yaş	26	80,0	88,7	84,8	2,3
	45-49 yaş	26	78,8	86,8	83,9	2,2
	50-54 yaş	26	76,7	85,1	81,9	2,3
	55-59 yaş	26	73,8	82,9	79,0	2,3
	60-64 yaş	26	67,3	78,5	73,2	2,6
	65+ yaş	26	41,0	50,2	46,3	2,1
	Toplam	26	56,1	65,7	62,6	2,4
Evlilerin İlgili Yaş Grubundaki Toplam Nüfus İçindeki Ağırlıkları (%)	15-34 yaş	26	32,7	42,2	37,4	2,4
	35-39 yaş	26	78,6	89,0	84,1	2,8
	40-44 yaş	26	79,7	90,5	85,7	2,7
	45-49 yaş	26	80,4	90,9	86,5	2,5
	50-54 yaş	26	80,0	90,0	86,3	2,4
	55-59 yaş	26	79,5	88,2	85,3	2,2
	60-64 yaş	26	77,0	85,2	82,4	2,2
	65+ yaş	26	58,8	66,3	62,9	1,6
	Toplam	26	55,6	66,5	63,0	2,7
Evlennemiş Erkeklerin İlgili Yaş Grubundaki Erkek Nüfus İçindeki Ağırlıkları (%)	15-34 yaş	26	64,9	73,9	69,3	2,2
	35-39 yaş	26	7,1	18,9	13,0	3,1
	40-44 yaş	26	4,0	11,7	7,9	2,1
	45-49 yaş	26	2,5	7,2	5,0	1,4
	50-54 yaş	26	1,7	5,5	3,4	1,0

	55-59 yaş	26	1,2	4,2	2,4	0,8
	60-64 yaş	26	0,9	3,3	1,8	0,6
	65+ yaş	26	0,5	2,1	1,1	0,4
	Toplam	26	23,4	41,9	30,4	4,6
Evlennemiş Kadınların İlgili Yaş Grubundaki Kadın Nüfus İçindeki Ağırlıkları (%)	15-34 yaş	26	47,4	58,5	52,3	3,2
	35-39 yaş	26	4,5	14,7	7,6	2,5
	40-44 yaş	26	3,8	13,3	6,7	2,3
	45-49 yaş	26	3,2	12,2	6,1	2,2
	50-54 yaş	26	2,8	10,7	5,3	2,1
	55-59 yaş	26	2,0	10,0	4,4	1,9
	60-64 yaş	26	1,7	9,7	3,6	1,9
	65+ yaş	26	1,1	9,7	2,9	2,2
	Toplam	26	17,0	37,0	23,7	5,0
	Evlennememişlerin İlgili Yaş Grubundaki Toplam Nüfus İçindeki Ağırlıkları (%)	15-34 yaş	26	56,4	66,0	61,0
35-39 yaş		26	6,6	13,8	10,3	2,0
40-44 yaş		26	4,5	10,1	7,3	1,6
45-49 yaş		26	3,4	9,0	5,5	1,4
50-54 yaş		26	2,6	7,1	4,3	1,1
55-59 yaş		26	2,1	6,1	3,4	1,0
60-64 yaş		26	1,6	5,8	2,7	1,0
65+ yaş		26	1,0	6,3	2,1	1,3
Toplam		26	21,8	40,2	27,7	4,8

İki değişken arasındaki ilişkinin tespitine yönelik kullanılan istatistik yöntem ise Pearson korelasyon analizidir. Değişkenler arasındaki ilişkinin yön ve şiddetini ölçmek için korelasyon katsayılarından faydalanılmaktadır (Altaş vd., 2012, s. 1). Pearson korelasyon katsayısı -1 ile +1 arasında değer alan bir ilişki katsayısıdır. Katsayı değeri +1 olduğunda iki değişken arasında mutlak pozitif “tam” ilişki mevcuttur. Katsayı değeri -1 olduğunda ise iki değişken arasında mutlak negatif ilişkinin olduğu, yani iki değişkenin mutlak şekilde zıt hareket ettiği sonucuna varılmaktadır. Katsayı değeri 0 olduğunda ise iki değişken arasında ilişkinin bulunmadığı sonucuna varılmaktadır. 0 ile ± 1 arasında alınan değer ise iki değişken arasındaki ilişkinin yön ve şiddetini vermektedir. İki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkinin olup olmadığı ise t testi ile test edilmektedir (Bkz. Aytaç, 1983; Genceli, 1986; Lorcü, 2015; Serper, 2004).

4. TÜRKİYE’DE ERKEKLERDE BOŞANMA, EVLENMEME, EVLİ OLMA DURUMUNA GÖRE GELİR / YOKSULLUK İLİŞKİSİ

Aile ile yoksulluk ilişkisine dair gerçekleştirilen ilk analiz grubu erkek nüfus için gerçekleştirildi. Sekiz farklı yaş dilimindeki erkek nüfusun düzey 3’e göre evli olanlar, boşanmış olanlar ve hiç evlenmemiş olanların ilgili yaş dilimindeki nüfus ağırlıkları ile fert başına düşen GSYİH ve logaritmik fert başına düşen GSYİH arasındaki ilişki test edildi. Elde edilen bulgular, bütün yaş dilimlerinde gelir yükselişi ile boşananların ağırlıkları arasında 0,550 ile 0,747 arasında orta ve yüksek şiddette pozitif ilişkinin olduğunu gösterdi. Aynı uygulama hiç evlenmemiş erkeklerin ağırlığıyla tekrarlandı. 15-34 yaş diliminde düşük negatif ilişki ve 65 yaş ve üstündekiler için istatistiksel olarak anlamlı ilişkinin tespit edilememesi istisnaları dışında, daha düşük şiddette olmakla birlikte bir önceki bulgularla örtüşen pozitif ilişki görüldü. Buna göre erkekler içerisinde hiç evlenmeyenlerin ağırlığı da gelir düzeyi yüksek illerde yükseldi. Evli erkeklerin ilgili yaş dilimindeki nüfus ağırlıkları açısından, boşananlar ve hiç evlenmeyenlerin aksine gelir düzeyiyle negatif yönlü ilişkinin genel olarak orta şiddette mevcut olduğu görüldü (Tablo 3).

Tablo 3. Boşanan, Evlenmeyen veya Evli Olan Erkeklerin Yaş Gruplarına Göre Nüfus Ağırlığı ile Cari ve Logaritmik Fert Başına Düşen GSYİH İlişkisi – Düzey 3

Değişkenler (yaş grubu)	N	Boşananların Ağırlığı ile		Evli Olmayanların Ağırlığı ile		Evlilerin Ağırlığı ile	
		TL	Ln TL	TL	Ln TL	TL	Ln TL
15-34 yaş grubu	81	0,550**	0,646**	-0,247*	-0,233*		
35-39 yaş grubu	81	0,597**	0,687**	0,309**	0,358**	-0,451**	-0,522**
40-44 yaş grubu	81	0,631**	0,712**	0,278*	0,315**	-0,497**	-0,561**
45-49 yaş grubu	81	0,674**	0,743**		0,233*	-0,544**	-0,602**
50-54 yaş grubu	81	0,680**	0,738**	0,248*	0,272*	-0,571**	-0,622**
55-59 yaş grubu	81	0,701**	0,743**	0,290**	0,317**	-0,614**	-0,655**
60-64 yaş grubu	81	0,715**	0,745**	0,325**	0,329**	-0,639**	-0,659**
65 yaş ve üstü	81	0,703**	0,721**			-0,302**	-0,330**
Tümü	81	0,681**	0,747**	-0,414**	-0,520**	0,273*	0,371**

* %5 hata payında istatistiksel anlamlılık

** %1 hata payında istatistiksel anlamlılık

Düzey 3’e göre gerçekleştirilen analizler, bu defa düzey 2’ye göre tekrarlandı. Elde edilen bulgular, düzey 3’teki bulgularla örtüştü. Gelirdeki yükselişle boşanan veya hiç evlenmeyen ağırlığı da yükselirken evlilerin ağırlığı düşüş kaydetti. Ters durumda gelir düşüştükçe evlenmişlerin ağırlığı artarken boşananların ve hiç evlenmeyenlerin ağırlığı da düştü (Tablo 4).

Tablo 4. Boşanan, Evlenmeyen veya Evli Olan Erkeklerin Yaş Gruplarına Göre Nüfus Ağırlığı ile Cari ve Logaritmik Fert Başına Düşen GSYİH İlişkisi – Düzey 2

Değişkenler	N	Boşananların Ağırlığı ile		Evli Olmayanların Ağırlığı ile		Evli Olanların Ağırlığı ile	
		TL	Ln TL	TL	Ln TL	TL	Ln TL
15-34 yaş grubu	26	0,580**	0,701**				
35-39 yaş grubu	26	0,636**	0,741**	0,496**	0,522**	-0,604**	-0,664**
40-44 yaş grubu	26	0,677**	0,769**	0,463*	0,474*	-0,641**	-0,700**
45-49 yaş grubu	26	0,727**	0,805**			-0,681**	-0,737**
50-54 yaş grubu	26	0,741**	0,805**	0,444*	0,450*	-0,705**	-0,755**
55-59 yaş grubu	26	0,760**	0,811**	0,486*	0,487*	-0,728**	-0,767**
60-64 yaş grubu	26	0,777**	0,816**	0,558**	0,535**	-0,756**	-0,775**
65 yaş ve üstü	26	0,807**	0,835**	0,406*			
Tümü	26		0,417*	-0,397*	-0,538**		0,452*

* %5 hata payında istatistiksel anlamlılık

** %1 hata payında istatistiksel anlamlılık

Düzey 3'e göre bu defa korelasyon analizindeki gelir değişkenlerinde en düşük %20'lik kesimin gelirden aldığı paya orantılandırılarak en düşük gelirli olanların elde ettikleri yıllık geliri esas alarak analiz tekrarlandı. İlişki şiddetlerinde kısmen bir düşüş olsa da gelir düzeyinin yükselmesiyle boşanmışların veya evli olmayanların nüfus dilimindeki ağırlığın da yükseliş yaşandığı, evli olanların ağırlığında düşüş kaydedildiği görüldü (Tablo 5).

Tablo 5. Boşanan, Evlenmeyen veya Evli Olan Erkeklerin Yaş Gruplarına Göre Nüfus Ağırlığı ile Cari ve Logaritmik En Düşük %20'lik Kesim Gelir Payına Göre Düzeltilmiş Fert Başına Düşen GSYİH İlişkisi – Düzey 3

Değişkenler / yaş grubu	N	Boşananların Ağırlığı		Evli Olmayanların Ağırlığı		Evli Olanların Ağırlığı	
		TL	Ln TL	TL	Ln TL	TL	Ln TL
15-34 yaş grubu	81	0,506**	0,602**	-0,227*			
35-39 yaş grubu	81	0,549**	0,639**	0,323**	0,374**	-0,447**	-0,519**
40-44 yaş grubu	81	0,587**	0,668**	0,297**	0,332**	-0,488**	-0,552**
45-49 yaş grubu	81	0,627**	0,698**	0,223*	0,245*	-0,523**	-0,580**
50-54 yaş grubu	81	0,641**	0,702**	0,256*	0,278*	-0,547**	-0,599**
55-59 yaş grubu	81	0,663**	0,709**	0,285**	0,312**	-0,585**	-0,629**
60-64 yaş grubu	81	0,687**	0,722**	0,304**	0,313**	-0,614**	-0,639**
65 yaş ve üstü	81	0,662**	0,687**			-0,303**	-0,333**

Tümü	81	0,636**	0,705**	-0,372**	-0,477**	0,236*	0,332**
------	----	---------	---------	----------	----------	--------	---------

* %5 hata payında istatistiksel anlamlılık

** %1 hata payında istatistiksel anlamlılık

Düzy 2’ye göre analiz tekrarlandığında da, bir önceki analiz sonuçlarıyla örtüşen bulgulara ulaşıldı. En düşük %20’lik gelir diliminin aldığı gelir payıyla orantılandırıldığında gelir düşüşüyle yoksulluk arttıkça, boşananların ve hiç evlenmeyenlerin ağırlığında düşüşün görüldüğü, evlenmiş olanların ise ağırlığında artışın yaşandığı sonucuyla karşılaştıldı (Tablo 6).

Tablo 6. Boşanan, Evlenmeyen veya Evli Olan Erkeklerin Yaş Gruplarına Göre Nüfus Ağırlığı ile Cari ve Logaritmik En Düşük %20’lik Kesim Gelir Payına Göre Düzeltmiş Fert Başına Düşen GSYİH İlişkisi – Düzy 2

Değişkenler	N	Boşananların Ağırlığı		Evli Olmayanların Ağırlığı		Evlilerin Ağırlığı	
		TL	Ln TL	TL	Ln TL	TL	Ln TL
15-34 yaş grubu	26	0,540**	0,659**				
35-39 yaş grubu	26	0,592**	0,696**	0,462*	0,502**	-0,562**	-0,631**
40-44 yaş grubu	26	0,631**	0,722**	0,421*	0,445*	-0,591**	-0,657**
45-49 yaş grubu	26	0,677**	0,754**			-0,623**	-0,684**
50-54 yaş grubu	26	0,689**	0,753**		0,406*	-0,645**	-0,701**
55-59 yaş grubu	26	0,709**	0,760**	0,412*	0,427*	-0,667**	-0,710**
60-64 yaş grubu	26	0,727**	0,766**	0,477*	0,465*	-0,695**	-0,719**
65 yaş ve üstü	26	0,753**	0,779**				
Tümü	26		0,419*		-0,525**		0,432*

* %5 hata payında istatistiksel anlamlılık

** %1 hata payında istatistiksel anlamlılık

5. TÜRKİYE’DE KADINLARDA BOŞANMA, EVLENMEME, EVLİ OLMA DURUMUNA GÖRE GELİR / YOKSULLUK İLİŞKİSİ

Aile ile yoksulluk ilişkisine dair gerçekleştirilen ikinci analiz kadın nüfus için gerçekleştirildi. Kadınlarda düzy 3’e göre boşananların ağırlığı ile fert başına düşen GSYİH arasında, erkeklerde olduğu gibi ancak daha düşük şiddette pozitif ilişki tespit edildi. Ancak hiç evlenmemiş kadınlarla kısmen evlilerin ağırlıklarıyla negatif ilişkinin varlığı görüldü. Evlilerin ağırlığı ile gelir arasındaki negatif ilişkinin ise sekiz yaş diliminden sadece 45-49 ve 50-54 yaş dilimleri için çok düşük negatif ilişkinin olduğu sonucuna varıldı. Bu bulgu kadınların evli olma durumunun gelir düzeyinden önemli ölçüde bağımsız olduğu şeklinde yorumlandı (Tablo 7).

Tablo 7. Boşanan, Evlenmeyen veya Evli Olan Kadınların Yaş Gruplarına Göre Nüfus Ağırlığı ile Cari ve Logaritmik Fert Başına Düşen GSYİH İlişkisi – Düzey 3

Değişkenler	N	Boşananların Ağırlığı		Evli Olmayanların Ağırlığı		Evlilerin Ağırlığı	
		TL	Ln TL	TL	Ln TL	TL	Ln TL
15-34 yaş grubu	81	0,618**	0,698**				
35-39 yaş grubu	81	0,669**	0,740**	-0,278*	-0,337**		
40-44 yaş grubu	81	0,715**	0,769**	-0,327**	-0,384**	-0,284*	-0,275*
45-49 yaş grubu	81	0,739**	0,774**	-0,375**	-0,430**	-0,265*	-0,240*
50-54 yaş grubu	81	0,749**	0,767**	-0,396**	-0,453**	-0,221*	
55-59 yaş grubu	81	0,735**	0,742**	-0,413**	-0,492**		
60-64 yaş grubu	81	0,726**	0,719**	-0,450**	-0,547**		
65 yaş ve üstü	81	0,693**	0,682**	-0,479**	-0,584**	-0,248*	
Tümü	81	0,729**	0,764**	-0,488**	-0,579**	0,320**	0,363**

* %5 hata payında istatistiksel anlamlılık

** %1 hata payında istatistiksel anlamlılık

Düzey 2'ye göre analizler tekrarlandığında, bu defa cari fert başına düşen GSYİH'la iki yaş dilimi ve yaş dilimlerinden bağımsız toplam hacim ağırlıklarına göre evli kadınların ağırlıklarıyla negatif korelasyon şiddetinin yükseldiği görüldü. Genel olarak boşananların ağırlığı erkeklerde olduğu gibi gelir düzeyiyle birlikte artarken, hiç evlenmemişlerin ve evlilerin ağırlığıyla negatif yönlü korele olduğu sonucuna varıldı (Tablo 8).

Tablo 8. Boşanan, Evlenmeyen veya Evli Olan Kadınların Yaş Gruplarına Göre Nüfus Ağırlığı ile Cari ve Logaritmik Fert Başına Düşen GSYİH İlişkisi – Düzey 2

Değişkenler	N	Boşananların Ağırlığı		Evli Olmayanların Ağırlığı		Evlilerin Ağırlığı	
		TL	Ln TL	TL	Ln TL	TL	Ln TL
15-34 yaş grubu	26	0,580**	0,701**				
35-39 yaş grubu	26	0,636**	0,741**				
40-44 yaş grubu	26	0,677**	0,769**		-0,446*	-0,481*	-0,442*
45-49 yaş grubu	26	0,727**	0,805**	-0,428*	-0,534**	-0,458*	-0,410*
50-54 yaş grubu	26	0,741**	0,805**	-0,463*	-0,571**	-0,416*	
55-59 yaş grubu	26	0,760**	0,811**	-0,455*	-0,572**	-0,431*	
60-64 yaş grubu	26	0,777**	0,816**	-0,460*	-0,584**	-0,419*	
65 yaş ve üstü	26	0,807**	0,835**	-0,479*	-0,605**	-0,500**	
Tümü	26	0,796**	0,847**	-0,485*	-0,612**		

* %5 hata payında istatistiksel anlamlılık

** %1 hata payında istatistiksel anlamlılık

En düşük %20'lik gelir dilimlerindekilerin gelirden aldıkları paya göre düzeltilen fert başına düşen GSYİH ile boşanmış, hiç evlenmemiş ve evli kadınların ağırlıkları arasındaki ilişki düzey 3'e göre analiz edildi. Bulgular önceki sonuçlarla örtüştü. Yoksullaşmayla hiç evlenmeme ağırlığının düştüğü görüldü. Evli olmayla ya gelir / yoksulluk ilişkisinin olmadığı veya yoksullaşmayla pozitif ilişkili olduğu sonucuna varıldı. Boşananların ağırlığı yoksullaştıkça düşerken, gelir arttıkça yükseldi (Tablo 9).

Tablo 9. Boşanan, Evlenmeyen veya Evli Olan Kadınların Yaş Gruplarına Göre Nüfus Ağırlığı ile Cari ve Logaritmik En Düşük %20'lik Kesim Gelir Payına Göre Düzeltilmiş Fert Başına Düşen GSYİH İlişkisi – Düzey 3

Değişkenler / yaş dilimi	N	Boşananların Ağırlığı		Evli Olmayanların Ağırlığı		Evlilerin Ağırlığı	
		TL	Ln TL	TL	Ln TL	TL	Ln TL
15-34 yaş grubu	81	0,572**	0,652**				
35-39 yaş grubu	81	0,624**	0,697**	-0,222*	-0,279*		
40-44 yaş grubu	81	0,672**	0,729**	-0,261*	-0,318**	-0,309**	-0,303**
45-49 yaş grubu	81	0,699**	0,738**	-0,307**	-0,363**	-0,293**	-0,269*
50-54 yaş grubu	81	0,710**	0,736**	-0,339**	-0,399**	-0,240*	
55-59 yaş grubu	81	0,698**	0,713**	-0,367**	-0,449**		
60-64 yaş grubu	81	0,686**	0,689**	-0,418**	-0,519**		
65 yaş ve üstü	81	0,651**	0,648**	-0,464**	-0,573**	-0,254*	
Tümü	81	0,685**	0,725**	-0,438**	-0,528**	0,275*	0,317**

* %5 hata payında istatistiksel anlamlılık

** %1 hata payında istatistiksel anlamlılık

Düzey 2'ye göre tekrarlanan analiz bulguları, düzey 3'e göre gerçekleştirilen analiz bulgularıyla örtüşmektedir. Gelir yükseldikçe boşanan kadınların ağırlığı yükselirken evli olmayanların ve evli olanların ağırlığı düşmektedir. Yoksullaşıldıkça da evli olmayanların ve evlilerin ağırlıkları yükselirken boşanan kadınların ağırlığı ise düşmektedir (Tablo 10).

Tablo 10. Boşanan, Evlenmeyen veya Evli Olan Kadınların Yaş Gruplarına Göre Nüfus Ağırlığı ile Cari ve Logaritmik En Düşük %20'lik Kesim Gelir Payına Göre Düzeltilmiş Fert Başına Düşen GSYİH İlişkisi – Düzey 2

Değişkenler	N	Boşananların Ağırlığı		Evli Olmayanların Ağırlığı		Evlilerin Ağırlığı	
		TL	Ln TL	TL	Ln TL	TL	Ln TL

		TL	Ln TL	TL	Ln TL	TL	Ln TL
15-34 yaş grubu	26	0,540**	0,659**				
35-39 yaş grubu	26	0,592**	0,696**				
40-44 yaş grubu	26	0,631**	0,722**		-0,415*	-0,457*	-0,417*
45-49 yaş grubu	26	0,677**	0,754**	-0,396*	-0,499**	-0,439*	-0,389*
50-54 yaş grubu	26	0,689**	0,753**	-0,439*	-0,546**	-0,391*	
55-59 yaş grubu	26	0,709**	0,760**	-0,444*	-0,562**	-0,398*	
60-64 yaş grubu	26	0,727**	0,766**	-0,456*	-0,585**		
65 yaş ve üstü	26	0,753**	0,779**	-0,484*	-0,618**	-0,479*	
Tümü	26	0,754**	0,800**	-0,455*	-0,580**		

* %5 hata payında istatistiksel anlamlılık

** %1 hata payında istatistiksel anlamlılık

6. TÜRKİYE'DE NÜFUS BÜTÜNÜNDE BOŞANMA, EVLENMEME, EVLİ OLMA DURUMUNA GÖRE GELİR / YOKSULLUK İLİŞKİSİ

Genel nüfusa göre boşanan, hiç evlenmeyen ve evlilerin, ilgili yaş dilimindeki nüfus ağırlıklarıyla gelir arasındaki ilişki düzey 3'e göre gerçekleştirildi. Nüfus genelinde de boşananların ağırlığı ile gelir arasında pozitif ve orta – yüksek şiddette korelasyonun varlığı görüldü. Evlenmemişlerin ağırlığına göre gelirle negatif ilişkinin ileri yaştakilerde görülmesine rağmen 55 yaş altında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin görülmemesi sonucuyla karşılaşıldı. İleri yaşlarda hiç evlenmeyenlerin nüfus ağırlıklarının son derece düşük olduğu hesaba katıldığında, evlenmemenin yoksullukla ilişkili olması güçlenmektedir. Evlilerin ağırlığıyla gelir arasında negatif yönlü ve orta şiddetteki ilişki, üç istisna dışında her yaş dilimi için görüldü. Buradan hareketle yoksullaşma evliliğin artışıyla boşanmanın ise azalışıyla birlikte yaşandığı sonucuna varıldı (Tablo 11).

Tablo 11. Boşananların, Evlenmeyenlerin veya Evlilerin Yaş Gruplarına Göre Nüfus Ağırlıkları ile Genel ve e Tabanına Göre Logaritmik Fert Başına Düşen GSYİH İlişkisi – Düzey 3

Değişkenler	N	Boşananların Ağırlığı		Evlili Olmayanların Ağırlığı		Evlilerin Ağırlığı	
		TL	Ln TL	TL	Ln TL	TL	Ln TL
15-34 yaş grubu	81	0,589**	0,677**	-0,238*			
35-39 yaş grubu	81	0,641**	0,721**			-0,407**	-0,457**
40-44 yaş grubu	81	0,688**	0,755**			-0,470**	-0,513**
45-49 yaş grubu	81	0,723**	0,776**			-0,499**	-0,529**

50-54 yaş grubu	81	0,731**	0,771**			-0,520**	-0,533**
55-59 yaş grubu	81	0,733**	0,757**	-0,221*	-0,272*	-0,534**	-0,524**
60-64 yaş grubu	81	0,736**	0,747**	-0,325**	-0,415**	-0,481**	-0,422**
65 yaş ve üstü	81	0,708**	0,708**	-0,428**	-0,533**	-0,248*	
Tümü	81	0,719**	0,768**	-0,461**	-0,561**	0,315**	0,389**

* %5 hata payında istatistiksel anlamlılık

** %1 hata payında istatistiksel anlamlılık

Düzye 2'ye göre yapılan uygulama bulguları da düzye 3'e dayanan bulgularla örtüşmektedir. Bütün yaş dilimlerinde boşanmayla gelir artışı orta ve yüksek şiddette pozitif korelasyon gösterdi. Evlenmemiş olmayla ileri yaştakiler açısından düşük ve orta şiddette gelirle negatif korelasyon mevcutken, evlilerin ağırlığı arasında negatif yönlü ve orta – yüksek şiddette korelasyonun mevcut olduğu sonucuna varıldı (Tablo 12).

Tablo 12. Boşananların, Evlenmeyenlerin veya Evlilerin Yaş Gruplarına Göre Nüfus Ağırlıkları ile Genel ve e Tabanına Göre Logaritmik Fert Başına Düşen GSYİH İlişkisi – Düzye 2

Değişkenler	N	Boşananların Ağırlığı		Evli Olmayanların Ağırlığı		Evlilerin Ağırlığı	
		TL	Ln TL	TL	Ln TL	TL	Ln TL
15-34 yaş grubu	26	0,629**	0,742**				
35-39 yaş grubu	26	0,556**	0,679**			-0,603**	-0,627**
40-44 yaş grubu	26	0,645**	0,757**			-0,652**	-0,678**
45-49 yaş grubu	26	0,730**	0,825**			-0,672**	-0,691**
50-54 yaş grubu	26	0,780**	0,858**			-0,695**	-0,698**
55-59 yaş grubu	26	0,794**	0,856**			-0,708**	-0,689**
60-64 yaş grubu	26	0,795**	0,840**		-0,410*	-0,691**	-0,623**
65 yaş ve üstü	26	0,803**	0,815**	-0,400*	-0,532**	-0,490*	
Tümü	26	0,771**	0,835**	-0,463*	-0,596**		0,430*

* %5 hata payında istatistiksel anlamlılık

** %1 hata payında istatistiksel anlamlılık

Fert başına düşen GSYİH'nin en düşük %20'lik gelir dilimine uyarlanmasıyla elde edilen yoksulluk ile boşanmış, hiç evlenmemiş ve evlenmiş olanların nüfus dilimlerindeki ağırlıkları arasındaki ilişkinin analiz edilmesi sonucunda da öncül uygulama bulgularıyla örtüşen sonuçlara ulaşıldı. Boşananların nüfus ağırlığı, gelir arttıkça yükselirken yoksullaşıldıkça düşmektedir. Evli olmayanların ağırlıkları ileri yaş için yoksullaşma arttıkça yükseldi. Gelir yükseldikçe de hiç evlenmemişlerin ağırlığı düştü. Evlilerin ağırlığında yoksullaşıldıkça artış yaşandı, gelir arttıkça evlilerin ağırlığı azaldı (Tablo 13).

Tablo 13. Boşananların, Evlenmeyenlerin veya Evlilerin Yaş Gruplarına Göre Nüfus Ağırlıkları ile Genel ve e Tabanına Göre Logaritmik En Düşük %20'lik Kesim Gelir Payına Göre Düzeltilmiş Fert Başına Düşen GSYİH İlişkisi-Düzy 3

Değişkenler / yaş grubu	N	Boşananların Ağırlığı		Evli Olmayanların Ağırlığı		Evlilerin Ağırlığı	
		TL	Ln TL	TL	Ln TL	TL	Ln TL
15-34 yaş grubu	81	0,542**	0,631**				
35-39 yaş grubu	81	0,595**	0,676**			-0,416**	-0,468**
40-44 yaş grubu	81	0,643**	0,712**			-0,474**	-0,518**
45-49 yaş grubu	81	0,679**	0,735**			-0,497**	-0,527**
50-54 yaş grubu	81	0,692**	0,736**			-0,512**	-0,527**
55-59 yaş grubu	81	0,695**	0,725**		-0,238*	-0,517**	-0,510**
60-64 yaş grubu	81	0,701**	0,719**	-0,300**	-0,394**	-0,468**	-0,412**
65 yaş ve üstü	81	0,665**	0,673**	-0,418**	-0,528**	-0,252*	
Tümü	81	0,675**	0,728**	-0,414**	-0,512**	0,271*	0,344**

* %5 hata payında istatistiksel anlamlılık

** %1 hata payında istatistiksel anlamlılık

Düzy 2'ye göre de düzy 3'e dayalı uygulama bulgularıyla örtüşme mevcuttur. Gelir arttıkça boşananların ağırlığı da yükseldi, yoksullaşıldıkça düştü. İleri yaştakilerde gelir artışı hiç evlenmemişlerin ağırlığında düşütle birlikte gerçekleşirken yoksullaşmayla bu ağırlık da arttı. Evlilerin ağırlığı, 15-34 yaş diliminde öncül uygulamalar örtüşecek gelir ve yoksullukla ilişkisiz bir gelişim gösterdi. 35 yaş ve üstündekilerde bu defa gelir ile negatif korelasyon gerçekleşti (Tablo 14).

Tablo 14. Boşananların, Evlenmeyenlerin veya Evlilerin Yaş Gruplarına Göre Nüfus Ağırlıkları ile Genel ve e Tabanına Göre Logaritmik En Düşük %20'lik Kesim Gelir Payına Göre Düzeltilmiş Fert Başına Düşen GSYİH İlişkisi – Düzy 2

Değişkenler	N	Boşananların Ağırlığı		Evli Olmayanların Ağırlığı		Evlilerin Ağırlığı	
		TL	Ln TL	TL	Ln TL	TL	Ln TL
15-34 yaş grubu	26	0,589**	0,697**				
35-39 yaş grubu	26	0,531**	0,647**			-0,561**	-0,592**
40-44 yaş grubu	26	0,617**	0,722**			-0,607**	-0,637**
45-49 yaş grubu	26	0,699**	0,788**			-0,624**	-0,646**
50-54 yaş grubu	26	0,747**	0,820**			-0,643**	-0,648**

55-59 yaş grubu	26	0,760**	0,817**		-0,654**	-0,635**
60-64 yaş grubu	26	0,757**	0,799**		-0,433*	-0,636**
65 yaş ve üstü	26	0,754**	0,762**	-0,417*	-0,556**	-0,460*
Tümü	26	0,725**	0,786**	-0,441*	-0,570**	0,419*

* %5 hata payında istatistiksel anlamlılık

** %1 hata payında istatistiksel anlamlılık

Sonuç

Yoksulluk kültürü teorisinin önemli unsurları içerisinde yer alan ailede çözülmenin bir yoksulluk kültürü özelliği haline dönüşümünün Türkiye açısından geçerli olmadığı görülmektedir. Kadın, erkek ve toplam il / alt bölge nüfusları içerisinde yaş dilimlerine göre boşananların ağırlıkları ile kişi başına düşen il / alt bölge GSYİH'leri arasında pozitif yönlü orta ve yüksek düzey ilişkinin varlığı altı uygulamada da teyit edilmiştir. Ayrıca en düşük %20'lik gelir diliminin elde ettiği gelir payına göre düzeltilmiş kişi başına düşen gelire göre de aynı sonuçlarla karşılaşılmıştır.

Yoksulluk kültürü teorisine uyuşmayan bu bulguların iki açıdan değerlendirmesi yapılabilir: 1) Boşanma, cinsiyetlere göre belirgin farklılaşmaya uğramaksızın gelir düzeyi yüksek olanlarda daha yaygındır. 2) Boşanmayla birlikte her iki cinsiyet arasında da belirgin bir farklılaşma yaşanmaksızın yüksek gelir düzeyi korunabilmektedir.

İlk değerlendirmede özetle boşanmaların yüksek gelirli kişiler arasında ülke geneline göre daha yaygın olduğu ifade edilmektedir. Bu değerlendirme ise yoksulluk kültürü teorisi kapsamında Lewis'in (1959) işaret ettiği yoksulluk kültürü içerisindeki parçalanmış, ahlaki çöküntü içerisindeki ailelerin yaygınlığı ile örtüşmediği gibi, Lewis'in savını destekleyen ve başta ABD olmak üzere ağırlıklı olarak Batı dünyasını içeren öncül çalışma bulgularıyla da uyum göstermemektedir (Bkz. Alstott, 2013, Bennet, 1988; Musik ve Mare, 2006; Lichter vd., 2003).

İkinci değerlendirmede boşanmaların yüksek gelir düzeyiyle ilişkili olması sebebiyle, gelir düzeyinde yoksullaştırıcı etki göstermediği görülmektedir. Bu değerlendirme, analizin yaş dilimlerine göre yapılması sebebiyle de önemli ölçüde doğrulanmaktadır. Çünkü 15-34 yaş grubuyla başlayıp 35-39 yaş grubundan itibaren beşerli yaş dilimlerine göre yapılan analizlerin tümünde boşanmış olan kadın, erkek ve genel nüfus ağırlıklarıyla gelir arasında orta ve yüksek düzeyde pozitif korelasyon mevcuttur. Elbette her yaş diliminde boşanmalar olmaktadır. Ancak özellikle yaş dilimi arttıkça pozitif korelasyonun da artması son derece önemlidir. Örnek vermek gerekirse 15-34 yaş grubundaki genel nüfus içinde boşanmışların ağırlığında yaşanan artışla gelir düzeyi arasındaki korelasyon 0,54 iken 60-64 yaş grubunda bu değer 0,70'e ulaşmaktadır. 60-

64 yaş grubu içindeki boşanmışların ağırlığı içerisinde, önceki yaş dilimlerinde boşanıp tekrar evlenmeyenlerin ağırlığının, daha genç yaş dilimlerine göre çok daha fazla olacağı açıktır. Dolayısıyla ülkemizde boşanmanın yoksullaştırıcı etkisinin Batı dünyasındaki gibi şiddetli şekilde gerçekleşmediği savunulabilir. Yoksulluk kültürü teorisine dayanarak yapılan uygulama bulguları, boşanmayla kadın gelirinde belirgin düşüşün yaşandığını gösteren öncül çalışmalarla tezat oluşturmaktadır (Arditti, 1997; Finnie, 1993; Gadalla, 2008; Dewilde ve Uunk, 2008; de Vaus vd., 2017; Leopold, 2018; Popova ve Navicke, 2019; Hagendorm vd., 2020; Lin ve Brown, 2021).

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Ayşe Nur Çiftçi %60, İskender Gümüş %40

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Ayşe Nur Çiftçi %60, İskender Gümüş %40

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Çiftçi, A. N. & Gümüş, İ. (2024). Yoksulluk kültürü yaklaşımının eleştirisi: Türkiye’den aile ve yoksulluk ilişkisine dayalı kanıt. *Akademik Hassasiyetler*, 11(24), 536-566. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1263202>

Kaynakça

- Alkan, E. Ö. (2018). Aile parçalanmasının çocuğun okul başarısına etkisi: Trabzon örneği. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4(5), 167-225. <https://doi.org/10.31765/karen.438376>
- Alstott, A. (2013). Good for women. K. Widerquist, Y. Vanderborght, J.A. Noguera & J. De Wispelaere. *Basic income an anthology of contemporary research* içinde (s. 186-188), Wiley-Blackwell.

- Altaş, D., Kaspar, E. Ç. ve Ergüt, Ö. (2012). İlişki katsayılarının karşılaştırılması: Bir simülasyon çalışması. *NKÜ Sosyal Bilimler Metinleri*, 2(1), 1-9.
- Arditti, J. A. (1997). Women, divorce, and economic risk. *Family Court Review*, 35(1), 79-89.
- Atila Demir, S. & Genç Çelebi, Ş. (2017). Tek ebeveynli ailelerin sorunları: Nitel bir araştırma. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 111-128. <https://doi.org/10.17828/yalovasosbil.333891>
- Aytaç, M. (1983). Korelasyon katsayılarının genelleştirilmesi. *Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(2), 209-221.
- Barış, İ. (2009). Sokakta yaşayan çocuklar ve aileleri (İstanbul örneği). *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 39, 87-114.
- Bennett, M. B. (1988). Afro-American women, poverty and mental health: A social essay. *Women ve Health*, 12(3-4), 213-228.
- Biblarz, T. J. & Gottainer, G. (2000). Family structure and children's success: A comparison of widowed and divorced single-mother families. *Journal of Marriage and Family*, 62(2), 533-548.
- Brown, G. W. & Moran, P. M. (1997). Single mothers, poverty and depression. *Psychological Medicine*, 27(1), 21-33.
- Brown, J. B. & Lichter, D. T. (2004). Poverty, welfare, and the livelihood strategies of nonmetropolitan single mothers. *Rural Sociology*, 69(2), 282-301.
- De Vaus, D., Gray, M., Qu, L. & Stanton, D. (2017). The economic consequences of divorce in six OECD countries. *Australian Journal of Social Issues*, 52(2), 180-199. <https://doi.org/10.1002/ajs4.13>
- Dewilde, C. & Uunk, W. (2008). Remarriage as a way to overcome the financial consequences of divorce: A test of the economic need hypothesis for European women. *European Sociological Review*, 24(3), 393-407. <https://doi.org/10.1093/esr/jcn025>.
- Feyzioğlu, S. & Kuşcuoğlu, C. (2011). Tek ebeveynli aileler. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 26, 97-110.
- Finnie, R. (1993). Women, men, and the economic consequences of divorce: Evidence from Canadian longitudinal data. *Canadian Review of Sociology*, 30(2), 205-241.
- Fisher, J. & Lyons, A. (2006). The ability of women to repay debt after divorce. *Journal of Women, Politics ve Policy*, 27(34), 161-168. https://doi.org/10.1300/J501v27n03_11
- Gadalla, T. M. (2008). Gender differences in poverty rates after marital dissolution: A longitudinal study. *Journal of Divorce ve*

- Remarriage*, 49(3-4),225-238.
<https://doi.org/10.1080/10502550802222493>
- Genceli, M. (1986). *Ekonometri ve istatistik ilkeleri*. Filiz Kitabevi.
- González, L. (2008). Single mothers, welfare, and incentives to work, *Labour*, 22(3), 447- 468
<https://doi.org/10.1111/j.14679914.2008.00417.x>
- Harkness, S., Gregg, P. & Fernández-Salgado, M. (2020). The rise in single-mother families and children’s cognitive development: Evidence from three British birth cohorts. *Child development*, 91(5), 1762-1785.
<https://doi.org/10.1111/cdev.13342>
- Hughes, J. (2000). Repartnering after divorce: Marginal mates and unwedded women. *Family Matters*, 55, 16-21.
<https://doi.org/10.4054/DemRes.2017.36.58>
- Karaaslan, İ. & Opçin, E. (2020). Tek ebeveynli ailelerin aldıkları sosyal yardımlar ve sosyal yardım beklentileri üzerine bir araştırma. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1(2), 81-103.
- Karakuş Umar, E. (2019). Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, kadın yoksulluğu ve mikro kredi uygulamaları. C. Arslan (Ed.). *Sosyoloji araştırmaları* içinde, (s. 45-58). Akademisyen Kitabevi.
- Kavşut, F. (2015). Tek ebeveyn olan kadınların sosyal dışlanmışlık sorunu: Ankara örneği. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 50(1), 48-67.
- Leopold, T. (2018). Gender differences in the consequences of divorce: A study of multiple outcomes. *Demography*, 55(3), 769-797.
<https://doi.org/10.1007/s13524-018-0667-6>
- Levine, A. (2013). Fairness to idleness: Is there a right not to work?, K. Widerquist, Y. Vanderborght, J.A. Noguera, J. De Wispelaere (Eds.). *Basic income an anthology of contemporary research* içinde (s. 105-113). Wiley-Blackwell.
- Lewis, O. (1959). *Five families*. Basic Books.
- Lichter, D. T., Graefe, D. R. & Brown, J. B. (2003). Is marriage a Panacea? Union formation among economically disadvantaged unwed mothers. *Social Problems*, 50(1), 60-86.
<https://doi.org/10.1525/sp.2003.50.1.60>
- Lin, İ. F. & Brown, S. L. (2021). The economic consequences of gray divorce for women and men. *The Journals of Gerontology: Series B*, 76(10), 2073-2085. <https://doi.org/10.1093/geronb/gbaa157>
- Lorcu, F. (2015). *Örneklerle veri analizi SPSS uygulamalı*. Detay Yayıncılık.
- Mauldin, T. A. (1991). Economic consequences of divorce or Separation among women in poverty. *Journal of Divorce ve Remarriage*, 14(3-4), 163-178. https://doi.org/10.1300/J087v14n03_10

- Mcdonald, L. & Robb, A. L. (2004). The economic legacy of divorce and separation for women in old age. *Canadian Journal on Aging*, 23(5), 83-97. <https://doi.org/10.1353/cja.2005.0036>
- Meder, M. (2008). Sokak çocuklarının sosyo-kültürel ve ekonomik özellikleri açısından incelenmesi: Ankara Sakarya Caddesi örneği. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 8, 201-218.
- Morgan, L. A., Kitson, G. C. & Kitson, J. T. (1992). The economic fallout from divorce: Issues for the 1990s. *Journal of Family and Economic Issues*, 13(4), 435-443.
- Musick, K. & Mare, R. D. (2006). Recent trends in the inheritance of poverty and family structure. *Social Science Research*, 35(2), 471-499. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2004.11.006>
- Napier, C., Oldewage-Theron, W. & Makhaye, B. (2018). Predictors of food insecurity and coping strategies of women asylum seekers and refugees in Durban, South Africa. *Agriculture & Food Security*, 7(67), 1-9. <https://doi.org/10.1186/s40066-018-0220-2>
- Nonoyama-Tarumi, Y. (2017). Educational achievement of children from single-mother and single-father families: The case of Japan. *Journal of Marriage and Family*, 79(4), 915-931. <https://doi.org/10.1111/jomf.12409>
- Öztürk, M. S. & Boylu, A. A. (2013). Tek ebeveynli ailelerin yaşadıkları finansal güçlüklerin yaşam tatminleri üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E Dergisi*, 1-10.
- Popova, D. & Navicke, J. (2019). The probability of poverty for mothers after childbirth and divorce in Europe: The role of social stratification and tax-benefit policies. *Social Science Research*, 78, 57-70. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2018.10.007>
- Quane, J. M. & Rankin, B. H. (1998). Neighborhood poverty, family characteristics, and commitment to mainstream goals: The case of African American adolescents in the inner city. *Journal of Family Issues*, 19(6), 769-794. <https://doi.org/10.1177/019251398019006006>
- Serper, Ö. (2004). *Uygulamalı istatistik 2*. Ezgi Kitabevi.
- Suğur, N. & Doğru, E. S. (2010). Koruma altındaki çocukların aile ve devlet algısı üzerine bir araştırma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(1), 115-133. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002151
- Sweeney, M. M. (1997). Remarriage of women and men after divorce: The role of socioeconomic prospects. *Journal of Family Issues*, 18(5), 479-502. DOI: 10.1177/019251397018005002
- Şentürk, Ü. (2012). Parçalanmış aile çocuklarının eğitimdeki başarı/başarısızlık durumu (Malatya örneği 2006). *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 7(29), 105-126.

- TÜİK. (2021a). *Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi*. 1 Mart 2023 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/> adresinden edinilmiştir.
- TÜİK. (2021b). *Bölgesel hesaplar*. 1 Mart 2023 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/> adresinden edinilmiştir.
- TÜİK. (2021c). *Gelir dağılımı ve yaşam koşulları*. 1 Mart 2023 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/> adresinden edinilmiştir.
- Widerquist, K. (2013). What (if anything) can we learn from the negative income tax experiments? K. Widerquist, Y. Vanderborcht, J.A. Noguera, J. De Wispelaere (Eds.). *Basic income an anthology of contemporary research* içinde (s. 217-229). Wiley-Blackwell.
- Yusufoğlu, Ö. ve Kızmaz, Z. (2016). Parçalanmış ailelerde yoksulluk ve sosyal dışlanma: Elazığ örneği. *Social Sciences*, 11(1), 27-40.
- Zhan, M. ve Pandey, S. (2004). Postsecondary education and economic well-being of single mothers and single fathers. *Journal of Marriage and Family*, 66(3), 661-673. <https://doi.org/10.1111/j.0022-2445.2004.00045.x>

Extended Abstract

According to the poverty culture approach, poverty consists of those who have weak family ties, and it is passed on between generations. Going even further, it is claimed that the poor are morally in breakdown. In this study, it was aimed to test the claim of universality by showing evidence from Turkey.

According to NUTS3, the relationship between poverty and family structure in Turkey was analyzed for 2019. The findings showed that there was a moderate to high positive correlation of 0.550 and 0.747 between the increase in income and the weight of the divorced men in all age groups. The same practice was repeated with the weight of never married men. Exceptionally, a low negative correlation was found in the 15-34 age group and no statistically significant relationship was found for those aged 65 and over. A positive correlation was observed for all other age groups, which overlapped with the previous findings. Accordingly, the weight of those who have never been married among men increased in provinces with high income levels.

According to NUTS 3, this time the analysis was repeated based on the annual income proportional to the income of the lowest 20% regarding the income variables in the correlation analysis. Although there was a partial decrease in the severity of relationships, it was observed that the weight of the divorced or unmarried people in the population segment increased with the increase in the income level, while the weight of the married ones decreased. When the analysis was repeated according to NUTS 2, the findings were consistent with the results of the previous analysis.

According to NUTS3, a positive correlation was found between the weight of the divorced and the GDP per capita in women, as in men, but with a lower severity. However, there was a negative relationship between the weights of never married women and partially married women. It was concluded that the negative relationship between the weight of married people and income was very low, only for the 45-49 and 50-54 age groups out of the eight age groups. This finding was interpreted as the fact that women were married was significantly independent of their income level. When the analyzes were repeated according to NUTS2, it was observed that the severity of negative correlation with the weights of married women increased, this time according to GDP per capita of two age groups and total volume weights independent of age groups.

The relationship between GDP per capita adjusted for the income share of those in the lowest 20% income quintiles and the weight of divorced, never married and married women was analyzed according to NUTS 3. The findings matched previous results. It was seen that the weight of never getting married decreased with impoverishment. It was concluded that there was either no income/poverty relationship with being married or it was positively related to impoverishment. While the weight of divorced people decreased as they became poorer, it increased as incomes increased. The repeated analysis findings according to NUTS2 matched the analysis results according to NUTS3.

According to the general population, the relationship between the weight of the divorced, never married, and married people in the relevant age range and income was carried out according to NUTS3. A positive and medium-high correlation was found between the weight of divorced people and income across the population. According to the weight of the unmarried, although a negative relationship with income was observed in the elderly, no statistically significant relationship was observed under the age of 55. When it is taken into account that the population weight of those who have never been married at an advanced age is extremely low, it becomes stronger that not being married is associated with poverty. The negative and moderately strong relationship between the weight of married people and income was seen for all age groups with three exceptions. From this point of view, it was concluded that impoverishment was experienced with the increase in marriage and the decrease in divorce. Implementation findings according to NUTS2 also overlapped with findings based on NUTS3.

As a result of analyzing the relationship between poverty, which is obtained by adapting the GDP per capita to the lowest 20% income bracket, and the weights of the divorced, never married, and married people in the population segments, results that are in line with the preliminary practice findings were obtained. The population weight of divorced people increased as income increased and decreased as they became poorer. The weights of the unmarried rose as impoverishment increased for older age. As income rose,

the weight of the never married fell. The weight of married people increased as they got poorer, and the weight of married people decreased as income increased. According to NUTS2, there is also overlap with practice findings based on NUTS3. As the income increased, the weight of the divorced also increased, and decreased as the poor became poorer. While the increase in income for the elderly was accompanied by a decrease in the weight of those who have never been married, this weight also increased with impoverishment. The weight of married people, on the other hand, showed a development unrelated to income and poverty, which would coincide with the predecessors in the 15-34 age group. For those aged 35 and over, this time there was a negative correlation with income.

It is seen that the transformation of dissolution in the family, which is one of the important elements of the poverty culture theory, into a poverty culture feature is not valid for Turkey. These findings, which are inconsistent with the culture of poverty theory, can be evaluated from two perspectives: 1) Divorce is more common among those with higher incomes, without significant gender differentiation. 2) With divorce, high income level can be maintained without any significant differentiation between both sexes.

İNNOVASYON GÜDÜMLÜ VE FAKTÖR-VERİMLİLİK GÜDÜMLÜ EKONOMİLERDE PARA POLİTİKASI ETKİNLİĞİ VE FİNANSAL GELİŞME İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ: BİR PANEL VERİ ANALİZİ

Remzi Can YILMAZ* & Özlem DURGUN**

Öz

Bu makale, finansal gelişme ile para politikası etkinliği ilişkisini 32 ekonominin panel verilerini kullanarak ortaya çıkarma amacını taşımaktadır. 2004-2017 yıl aralığında Genelleştirilmiş Momentler Tahmincisi (GMM) aracılığıyla analizler gerçekleştirilmiştir. Ekonometrik analize konu olan ülkeler ilk olarak tek grup olarak kullanılmıştır. Buna ek olarak inovasyon güdümlü ve faktör ve verimlilik güdümlü ülkeler şeklinde iki farklı alt gruba ayrılarak analizlerde kullanılmıştır. Finansal gelişme ölçütleri olarak özel sektöre verilen krediler, borsa kapitalizasyonu ve finansal sistem mevduatları değişkenlerinin kullanımı tercih edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre finansal gelişme para politikası etkinliğini inovasyon güdümlü ekonomilerde etkilemektedir. Faktör ve verimlilik güdümlü ekonomilerde finansal gelişmenin, spesifik bir durum haricinde, para politikası etkinliği üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığı gözlemlenmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular, politika yapıcılar ve para otoritelerinin dikkate alması gereken birkaç önemli sonucu vurgulamaktadır. İnnovasyon güdümlü ekonomilerde, finansal gelişme, para politikasının makroekonomik hedeflere ulaşmadaki etkinliğini artırmak için güçlü bir araç olarak kullanılabilir. Bu bağlamda politika yapıcılar, finansal aracılığın geliştirilmesi, sermaye piyasalarının derinleştirilmesi ve finansal hizmetlere erişimin artırılmasını teşvik eden reformları uygulamaya koymalıdır. Öte yandan, faktör ve verimlilik güdümlü ekonomilerde, para politikası etkinliğinin finansal gelişme üzerindeki etkisinin düşük olduğu görülmektedir. Bu durumlarda politika yapıcılar, makroekonomik hedeflere erişme sürecinde etkinliği sağlayabilmek adına diğer politika araçlarına odaklanmalıdır. Bununla birlikte, finansal gelişmenin para politikası etkinliği üzerinde etkileri olabilecek spesifik durumlar ortaya çıkabilecek ve söz konusu senaryoların tespit edilmesi karar verme aşamasında oldukça önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Gelişme, Para Politikası, Ekonomik Büyüme, Enflasyon, Dinamik Panel Veri Analizi.

*Doktora Adayı İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, remzicany@ogr.iu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7055-2076>

**Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Bölümü, ozdurgun@istanbul.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1404-0225>

EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN MONETARY POLICY EFFICIENCY AND FINANCIAL DEVELOPMENT IN INNOVATION DRIVEN AND FACTOR-EFFICIENCY DRIVEN ECONOMIES: A PANEL DATA ANALYSIS*

Abstract

This article aims to reveal the relationship between financial development and monetary policy efficiency using panel data from 32 economies. Analyzes were performed using the generalized moments estimator (GMM) using the 2004-2017 year range. Countries in the econometric analysis were taken as a single group. In addition, countries were divided into two different sub-groups: innovation-driven and factor and efficiency-driven. For financial development, domestic credit to the private sector, stock market capitalization and financial system deposits variables were used. According to the findings, financial development affects the effectiveness of monetary policy in innovation-driven economies. In factor- and productivity-driven economies, financial development did not have any impact on monetary policy efficiency, except for a specific case. Findings highlighted several important conclusions policymakers and monetary authorities should consider. In innovation-driven economies, financial development can be used as a powerful tool to increase the effectiveness of monetary policy for achieving macroeconomic targets. In this context, policy makers should implement reforms that encourage the development of financial intermediation, the deepening of capital markets and increased access to financial services. On the other hand, in factor and productivity-driven economies, the sensitivity of monetary policy to financial development tends to be low. In these cases, policy makers should focus on other policy tools to ensure efficiency in the process of achieving macroeconomic targets. However, specific situations may arise that may have an impact on the monetary policy effectiveness of financial development, and the determination of these scenarios is considered to be substantial at the decision-making stage.

Keywords: *Financial Development, Monetary Policy, Economic Growth, Inflation, Dynamic Panel Data Analysis.*

Giriş

Para politikasının fonksiyonlarından biri kısa dönem faiz oranlarını değiştirmek suretiyle fiyatlar genel düzeyini ve hasılayı değiştirmektir. Kısa dönem faiz oranlarının değişmesiyle birlikte iktisadi ajanlar, para politikası uygulamalarından etkilenen borç alma ve borç verme oranları, kredi mevcudiyeti, piyasa likiditesi ve varlık fiyatları gibi unsurları göz önünde bulundurarak tüketim ve yatırım kalıplarını değiştirmektedirler. Para politikasının etkinliği ele alındığında, parasal yaklaşım, likidite kanalını vurgulamaktadır ve bu yaklaşıma göre para arzındaki bir artış faiz oranlarını düşürerek özel harcamalar kaleminde değişikliklere yol açmaktadır.

Alternatif bir yaklaşım söz konusu hususta kredi kanalını vurgulamaktadır. Kredi kanalı temel olarak bilanço kanalı ve kredi kanalıyla işlemektedir ve bilanço kanalında para politikası borçluların net değerini ve

borç teminatını etkilemekteyken kredi kanalında ise aracılık edilen kredi seviyesini etkilemektedir (Bernanke ve Gertler, 1995). Kredi kanalı teorisine göre, aynı zamanda, kredi piyasalarında, dışarıdan ve içeriden kaynak sağlama maliyetleri, yani dış finansman primi arasında bir makas oluşturan sürtünmeler, para politikasının reel değişkenler üzerindeki etkisini değiştirmektedir. Örnek olarak, kredi piyasalarındaki izleme maliyeti, düşük teminatl borçluların, yüksek teminatl borçlulara göre, dış fonlar için daha yüksek prim ödeyeceklerini göstermektedir. Para politikasının kredi kanalı, para politikası şoklarının dış finansman primleri üzerindeki etkisiyle reel ekonomi üzerindeki etkisinin güçlendirildiği bir mekanizmadır (Aysun, Brady ve Honig, 2013). Bu görüşe göre para arzındaki değişiklikler likiditenin fiyatına (kısa dönem faiz oranı) ek olarak iktisadi ajanlara tahsis edilen kredinin şartlarını (dış finansman primi) değiştirmektedir.

Özetle, finansal sistem para politikasının yürütülmesi sürecinde büyük bir rol üstlenmektedir. Belirli makroekonomik değişkenleri etkilemeyi hedefleyen para politikası, esas olarak bir finansal süreçtir ve finansal sistem, parasal aktarım mekanizması yoluyla merkez bankası politikaları ile reel ekonomiyi birbirine bağlayan bir arabirim niteliği taşımaktadır. Finansal sistem üzerinden işlemekte olan para politikası ve aktarım mekanizması, bu durumun doğal sonucu olarak, finansal sistemde meydana gelen ve yapısal değişikliklere yol açan gelişmeler ortaya çıktığında değişiklik gösterecektir. Para politikasının etkinliği, söz konusu değişikliklere yol açan parametrelerle yakından ilişkili olarak görülmektedir. Bu bağlamda, finansal gelişme ile para politikasının etkinliği arasındaki ilişkinin incelenmesi, birçok ekonomi, özellikle hızlı bir finansal gelişme yaşayan ekonomiler için önemli teorik ve politika çıkarımlarına sahiptir (Ma ve Lin, 2016). Bu noktadan hareketle, bu araştırmanın amacı; finansal gelişmenin para politikası etkinliği üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olup olmadığını açığa çıkarmaktır.

1.FİNANSAL GELİŞME VE PARA POLİTİKASI ETKİNLİğİ İLİŞKİSİ

Görece gelişmiş bir finansal sektör para politikasının etkinliğini azaltabilmektedir. Finansal inovasyonun hızla ilerlemesi, iktisadi ajanların beklenmedik para politikası şokları karşısında harcama kalıplarının değişimini azaltmaya yarayan yeni enstrümanların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Öte yandan, eksik rekabet şartları ve az sayıda finansal aracı varlığıyla tanımlanan az gelişmiş finansal sistemlerde, bankaların yetersiz özsermayeye sahip olmaları durumunda kredi genişlemesini gerçekleştirmek zor olmaktadır. Böyle bir durumda, para politikasının borç alma ve borç verme oranlarını veya kredi miktarını etkilemesi uzun sürecektir. Buna göre para politikası etkinliği daha düşük olacak veya söz konusu etkinin ortaya çıkması normale göre daha uzun bir zaman aralığı gerektirecektir (Carranza, Galdon-Sanchez ve Gomez-Biscarri, 2010).

Geçmişte yapılan çalışmaların ışığında finansal gelişmenin para politikasını dört farklı yoldan etkileyebildiği söylenebilmektedir. İlk olarak, finansal liberalizasyon yoluyla, faiz tavanının kaldırılması durumunda bankaların portföy seçimi modeli ortaya koyulmuştur. Portföy tercihli bu modelde, finansal liberalizasyon (faiz oranı tavanının ortadan kaldırılması) banka kredilerinin artmasına yol açacaktır. Dolayısıyla bu gelişme, liberalizasyon öncesi dönemlere göre politika faiz oranlarının banka kredileri ve banka bilançoları üzerindeki etkisini azaltacaktır. İkinci olarak, sermaye piyasası gelişiminin (finansal derinleşme) de para politikası etkinliği üzerinde doğrudan etkisi olduğu belirtilmektedir. İleri derecede gelişmiş bir sermaye piyasası, yatırımcıları sermaye piyasasına yatırım yapmaya teşvik edecek ve işletmeler banka kredisi finansmanına bağımlı olmadan fon elde edebilecektir. Bu nedenle, işletmelerin alternatif finansman kaynaklarına sahip olmaları ve dolayısıyla banka kredilerine bağımlı olmamaları nedeniyle para politikasının daha az etkili olması beklenmektedir (Karim, Basa ve Karim, 2021). Bu görüş aynı zamanda Singh, Razi, Endut ve Ramlee (2008), Thornton (1994), Tan ve Goh (2009) gibi yazarların görüşleriyle benzerlik göstermektedir. Sermaye piyasası gelişimi, politika faiz oranlarının banka kredileri ve bilanço kanalı üzerindeki etkisini, fon talep edenler krediye alternatif yollardan (hisse senedi, tahvil ve diğer menkul kıymetler) erişebildiği için azaltacaktır. Yang, Wijnbergen, Qi ve Yi (2019), Çin'de finansal aracılık, para politikası ve makroihtiyat politikaları arasındaki etkileşime ilişkin yaptıkları son çalışmalarında, banka kredi kanalı ve gölge banka varlıklarının para politikasının aktarımını ve makroihtiyat politikalarının etkinliğini olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir.

Üçüncü olarak, finansal inovasyon, bankacılık sektöründeki gelişmeler yoluyla para politikasının etkinliğini olumsuz etkileyebilmektedir. Ghazali ve Rahman (2001), finansal piyasa inovasyonunun beraberinde getirdiği menkul kıymetleştirme tekniğinin para politikasının banka kredi kanalı üzerindeki etkisini azalttığını ortaya koymuştur. Bu durum, banka likiditesinin artmasına, dolayısıyla politika faiz oranlarının banka kredileri üzerindeki etkisinin azalmasına ve banka kredi kanallarının zayıflamasına yol açmıştır. Mishra ve Pradhan (2008), finansal kuruluşların daha yüksek kar elde etmek amacıyla para otoritesinin düzenlemelerinden kaçmak için yeni teknikler ve araçlar aradığını belirtmişlerdir ve bu noktada bir döngü başlamaktadır. Söz konusu döngüyle birlikte para politikasının etkin bir şekilde uygulanması yalnızca kısa vadede gerçekleşebilecektir. Bunun sonucunda finansal yenilikler ve para politikasındaki değişim birbirini takip edecektir. Merkez bankaları bu karmaşıklıklarla baş edebilmek için finans sektöründeki gelişmeleri yakından takip etmeleri ve başlarda çok marjinal görünebilecek yeniliklerin sonuçlarını tahmin etmeye çalışarak yanıt vermesi gerekmektedir. Dolayısıyla merkez bankaları, ekonomik istikrarı sağlamak için finansal yeniliklerle baş edebilmek için araçlarını, hedeflerini ve işleyişini periyodik olarak değiştirmek zorundadır. Uluslararası Para Fonu'na (2005) göre, artan bir finansal rekabet seviyesi, çeşitli finansal piyasa araçlarının geliştirilmesini ve

tüketicilerin çeşitli sağlayıcılara, finansal hizmetlere ve finansal ürünlere erişmesi için daha büyük fırsatlar yaratmaktadır. Bu durumda, bankalar ve firmalar politika faiz oranlarının etkilerini farklı fon kaynakları kullanarak azaltabildikleri için para politikasının kredi ve bilanço kanalı üzerindeki etkinliği azaltmaktadır.

Son olarak, finansal gelişme süreci, piyasada ve finans sektöründe yapısal bir değişikliğin olduğu durumları da içermektedir. Singh vd. (2008), bu durumun, ülkede finansal gelişme yaratan yasa ve kurumların yapısındaki değişikliklerin yanı sıra parasal işlemlerin çerçevesinin yenilenmesini içerdiğini ne sürmektedir. Beck ve Levine (2005), finansal sistemi iyileştirmeyi amaçlayan deregülasyon ve yasal değişiklik politikaları nedeniyle yasal sistemdeki değişikliklerin finansal gelişmeyi desteklediğine işaret etmektedir. Uygulamada, birçok ülkedeki yapısal değişiklikler ekonomiye, hükümete, mali duruma ve söz konusu ülkelerin finansal gelişme nedenlerine bağlı olarak değişiklik göstermektedir.

2. AMPİRİK LİTERATÜR

Para politikasının etkinliği konusunda yapılmış ampirik çalışmaların önemli bir kısmında söz konusu iki kanaldan hangisinin baskın olduğu tartışılmıştır. Ele alınan her iki kanal finansal sistem üzerinden işlev gösterdiğinden ötürü finansal gelişmenin düzeyi para politikasının etkinliğini açıklama hususunda büyük önem arz etmektedir (Carranza, Galdon-Sanchez ve Gomez-Biscarri, 2010).

Finansal gelişme ve para politikası ilişkisi üzerine yapılmış birçok ampirik çalışma bulunmaktadır. Ma ve Lin (2016), 41 ekonomiden alınan panel veri verilerini kullanarak finansal gelişme ve para politikası etkinliği arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Dinamik panel veri analiz yöntemlerinden Genelleştirilmış Momentler Tahmincisi'ni (GMM) kullanan yazarlar, finansal gelişme değişkenleri olarak özel sektöre verilen kredileri, borsa kapitalizasyonunu ve bu iki değişkeni toplayarak türettikleri ve toplam finansal gelişme olarak adlandırdıkları  değişkeni kullanmışlardır. Çalışmada eyreklik verileri kullanmış olup 2005-2011 yıl aralığını tercih etmişlerdir. Üç değişken de milli gelire oranlanmış olarak analizlere dahil edilmiştir. Elde ettikleri sonuçlara göre para politikasının hasıla ve enflasyon üzerindeki etkileri finansal gelişme ile istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir şekilde ilişkilidir. Finansal sektörün gelişmesiyle birlikte para politikasının etkinliği azalma göstermektedir. Tüm ekonomiler için varılan bu genel sonuca ek olarak, gelişmekte olan ekonomilerde para politikasının hasıla üzerindeki etkisinin finansal gelişme ile azaldığını, gelişmiş ekonomilerde ise para politikasının enflasyon üzerindeki etkisinin finansal gelişme ile güçlendiğini görülmektedir.

Krause ve Rioja (2006), finansal gelişmenin kısa vadeli iktisadi istikrarla ilişkisini ele almış ve çalışmada örneklem olarak 37 sanayileşmiş ve gelişmekte olan ülkeyi kullanmışlardır. Analiz yöntemi olarak dinamik panel

veri analiz yöntemlerinden olan Genelleştirilmiş Momentler Tahmincisi tercih edilmiştir. Yıl aralığı 1985-1998 olup para politikası etkinlik ölçütleri olarak gayrisafi yurt içi hasıla ve enflasyon dalgalanmalarını almışlardır. Finansal gelişme ölçütleri olarak özel sektöre verilen krediler, likit yükümlülükler ve bankacılık ve borsa ölçütlerini içeren bir finansal toplam değişkenini tercih etmişlerdir. Merkez bankası bağımsızlığı, enflasyon hedeflemesi ve Avrupa Birliği üyeliği kontrol değişkenleri olarak kullanılmış ve daha gelişmiş finansal piyasaların, daha verimli bir para politikası uygulamasını açıklamaya önemli ölçüde katkıda bulunduğu sonucunu elde etmişlerdir.

Dinamik Stokastik Genel Denge (DSGE) yöntemini kullanarak Nijerya özelinde bir çalışma yapan Apanisile ve Osinubi (2019) ise finansal gelişme ve para politikası kanalları etkinliği ilişkisini incelemişlerdir. Çalışma, Nijerya'da finansal gelişmenin para politikası aktarım kanallarının etkinliği üzerindeki etkisini, Bayesyen tahmin yöntemi kullanarak ve yapışkan fiyatlı bir DSGE modeli tahmin ederek incelemektedir. Gayrisafi yurt içi hasıla açığı, nominal faiz oranı, yurt içi enflasyon oranı, nominal döviz kuru, özel sektöre verilen banka kredileri ve ticaret hadleri değişkenler olarak kullanılmıştır. Çalışma çeyreklik verilerin kullanımıyla yapılmış olup 2004-2016 aralığı kullanılmıştır. Sonuçlar, incelenen dönemdeki finansal gelişmenin para politikası aktarım kanalı üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Üretimi canlandırmada en aktif kanal kredi kanalı iken, fiyat istikrarı sağlanmasında en aktif kanal beklenti kanalıdır olarak tespit edilmiştir.

Rahman (2018), 1992-2014 zaman dilimini kapsayan ve 40 ekonomiden alınan panel verilerini kullanarak finansal gelişme ile para politikası etkinliği arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Gayrisafi yurt içi hasıla büyüme oranı ve enflasyon üzerindeki para politikası etkinliği ölçümünde değişkenler olarak kullanılmıştır. Finansal gelişme ölçütü olarak finansal sektör tarafından verilen yurt içi krediler ve borsa kapitalizasyonu verilerinin toplamı alınarak tek bir değişken türetilmiş ve kullanılmıştır. Söz konusu veriler gayrisafi yurt içi hasılaya oranlanmıştır. İçsellik problemine önlem olarak Sistem Genelleştirilmiş Momentler Tahmincisi tercih edilerek analizler gerçekleştirilmiştir. Finansal gelişme iktisadi büyümeyi pozitif olarak etkilerken enflasyonu negatif olarak etkileme eğilimindedir ve bu sonuç finansal gelişmenin para politikası etkinliğini arttırdığı anlamına gelmektedir.

Literatürdeki kimi çalışmalara göre finansal gelişme para politikasının etkinliğini azaltıcı bir etki yaratmaktadır. Gomez, Vazquez ve Zea (2005) türev araçların kullanımının, kimi durumlarda, kısa vadede parasal aktarım kanallarının etkinliğinde bir kayıp yarattığını, kimi durumlarda ise aktarım hızında bir artış yarattığını ortaya koymuşlardır. Bunun sebebi, aktif para politikası uygulamalarının neden olduğu fiyatlardaki nispi değişikliklere karşı türev araçların kullanımının, ekonomik birimlerin tüketim, üretim ve yatırım üzerindeki etkisini geliştirmesine izin vermesidir. Loutskina ve Strahan (2009) buna benzer şekilde finansal menkul kıymetleştirilmenin

yaygınlaşmasıyla birlikte banka kredi kanalının zayıfladığını tespit etmişlerdir. Menkul kıymetleştirme parasal aktarım kanallarından biri olan kredi kanalının zayıflamasına yol açma potansiyeline sahip olmasına rağmen literatürde bunun tersi bulguların olduğu da görülmektedir. Örneğin, varlıklarını menkul kıymetleştiren ABD bankaları için parasal aktarımın bilanço kanalı daha güçlü tespit edilmiştir. Menkul kıymetleştirme yapan bankaların, kredi talep edenlerin bilançolarını daha hassas bir titizlikle ele aldığını ve dolayısıyla para politikasının daha büyük etkiler yarattığını belirtmiştir. Menkul kıymetleştirmenin politika etkinliği üzerindeki olumlu etkileri, menkul kıymet fiyatlarının politika faiz oranlarına olan duyarlılığının yüksek olmasından kaynaklanabilmektedir (Aysun ve Hepp, 2011). Ashcraft ve Campello (2007) banka kredilendirme kanalının etkisinin artan finansal menkul kıymetleştirme ile azaldığını tespit etmişlerdir. Ciccarelli, Maddaloni ve Peydr (2015) finansal sistem noksanlıkların varlığında kredi kanalının daha güçlü olduğunu belirterek para politikası şoklarının hasıla ve enflasyon üzerinde daha büyük etkiye sahip olduğunu ortaya koymuşlardır.

Finansal piyasaların yapısı parasal aktarım mekanizması üzerinde büyük etkilere sahiptir. Düşük gelirli ülkelerin finansal piyasaları ele alınarak yapılan çalışmalarda zayıf kurumsal yapının menkul kıymet piyasalarının rolünü büyük ölçüde azalttığı ortaya çıkmıştır. Zayıf kurumsal yapı, bankaların firmalara borç verme maliyetini yükseltmektedir. Söz konusu yapı, bankacılık sektöründeki kusurlu rekabetle birleştğinde, bankaları kronik olarak daha yüksek rezerv tutmaya ve yerli devlet tahvillerine veya mümkün olduğunda yabancı tahvillere yatırım yapmaya itmektedir. Kısacası finansal sistemin kaynak dağılımındaki aracılık rolünü yerine getirmemesi ile banka kredi kanalı da büyük ölçüde işlevini kaybetmektedir (Mishra vd., 2010).

Finansal faktörlerin yanı sıra, para politikasının etkinliğini etkileyebilecek başka ilgili faktörler bulunmaktadır. Birçok çalışmada kurumların finansal piyasaları ve para politikasının etkinliğini nasıl değiştirdiği incelenmiştir. Alacaklıların yasal korumasının kredi piyasalarının gelişimini desteklediğine dair kanıtlar bulunmasına rağmen (La Porta, Lopez-de-Silanes, Shleifer ve Vishny, 1997, 1998; Levine, 1998) bazı çalışmalarda (Cecchetti, 1999; Djankov, McLiesh ve Shleifer, 2007; Djankov, Hart, McLiesh ve Shleifer, 2008), hissedarlar ve borçlular için daha iyi yasal korumaya sahip ekonomilerde nispeten daha güçsüz parasal aktarım mekanizması tespit edilmiştir. Literatürde yasal faktörlerin yanı sıra para politikasının etkinliğini etkileyebilecek diğer kurumsal faktörler tartışılmaktadır. Elbourne ve de Haan (2006) geçiş ekonomilerinde parasal aktarım mekanizmasının finansal yapı ile ne ölçüde ilişkili olduğunu incelemişlerdir. Elde ettikleri sonuca göre finansal gelişme indikatörleri ve para politikası arasında bir ilişki bulunmamaktadır. Mishra vd., (2010), merkez bankası bağımsızlığının ve diğer ilgili kurumsal faktörlerin (örneğin, hükümetin hesap verebilirliği, açıklama standartları, düzenleyici ortam)

yalnızca para politikası uygulamasının kapsamını değil, para politikasının etkinliğini ve güvenilirliğini de etkilediğini göstermektedir.

3. AMPİRİK METODOLOJİ VE VERİ

Finansal gelişmenin para politikası etkinliği üzerindeki etkisi analiz edilmek istendiğinden ötürü panel veri analizi yöntemleri kullanılması gerekmektedir. En küçük kareler tahmin yöntemi bağımsız değişkenlerin içsel olmaması varsayımının sağlanması sonucunda tutarlı sonuçlar vermektedir. Bağımlı değişkenin gecikmeli değerinin bağımsız değişken olarak modele katıldığı dinamik modellerde ise potansiyel bir içsellik problemi ortaya çıkmaktadır. Elde edilen ekonomik sonuçlar geçmiş dönemlerde uygulanan politikalarla ve sonuçlarıyla da yakın bir ilişki içinde olduğundan ötürü açıklayıcı niteliğe sahiptir. Söz konusu değişkenlerin gecikmeli değerlerinin de bağımsız değişken olarak kullanımı gerekli olabilmektedir. Bu değişkenlerin kullanımı ile birlikte statik panel veri analiz yöntemlerinden dinamik panel veri analiz yöntemlerine geçiş yapılmaktadır. Bağımlı değişkenin gecikmeli değerinin bağımsız değişken olarak yer alması sonucunda söz konusu değişken ile hata terimi arasında korelasyon tespit edilmektedir ve katı dışsallık varsayımı bozulmaktadır. Hata terimi olan u_{it} otokorelasyonsuz olsa dahi havuzlanmış en küçük kareler yöntemi ile elde edilecek tahminler sapmalı ve tutarsız olacaktır. Buna ek olarak, klasik model tahminleri birim ve zaman etkisi varlıklarını tahmin ederken göz ardı etmektedir. Eğer ki modelde bu etkiler mevcutsa, elde edilen tahminler sapmalı olacaktır (Yerdelen Tatoğlu, 2020, s. 116; Baltagi, 2005, s. 135).

Dinamik panel analiz yöntemlerinden biri de modelin birinci farkları alınarak yapılmaktadır. Bunun amacı elde edilen farkı alınmış değişkenlerin açıklayıcı değişken olarak kullanılan ve hata terimi ile korelasyonlu olan bağımlı değişkenin gecikmeli değerinin yerine araç değişken olarak kullanılmasıdır. Fark alınması ile birlikte modeldeki birim etki modelden düşmektedir. Birinci fark tahmin yönteminin kullanımı hata terimleri sabit varyanslı ve otokorelasyonsuz ise uygun kabul edilmektedir. Birinci fark hata terimlerinin otokorelasyonsuz olmaları ise sıklıkla karşılaşılan bir durum değildir ve analizlerde Arellano ve Bond'un (1991) genelleştirilmiş momentler (GMM) tahmincisi kullanılmalıdır. Söz konusu yöntemde araç değişken matrisi kullanılarak birinci fark modeli dönüştürülmektedir. Bunun ardından en küçük kareler yöntemi kullanılarak tahmin yapılmaktadır. Tahmin edilecek olan modelin zaman boyutu (T) nispeten kısa ve birim boyutu (N) nispeten uzunsu söz konusu tahmincinin kullanılması gerekmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2020, s. 131).

Sistem genelleştirilmiş moment (GMM) tahmincisi GMM fark tahmincisiyle karşılaştırıldığında, GMM sistem tahmincisinin, Monte Carlo simülasyonlarını kullanan Blundell ve Bond (1998) tarafından sonlu örneklerde kesinliği iyileştirdiği ve potansiyel sapmaları azalttığı gösterilmiştir. Ortogonal sapmalar yöntemini kullanan Arellano ve Bover

(1995), birinci farklar yönteminde yapılan şimdiki dönemden bir önceki dönem farkı almak yerine modeldeki bir değişkenin mümkün olan tüm gelecek değerlerinin ortalamasının farkını almaktadır. Bu şekilde birinci farklar alındığında ortaya çıkan veri kaybının da önüne geçilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2020, s. 138).

Bu çalışmanın amacı finansal gelişmenin para politikası etkinliği üzerinde bir etkisinin olduğunun ekonometrik analizler sonucunda elde edilen bulgular ışığında ortaya koyulmasıdır. Bu amaçla temelde iki farklı makroekonomik panel veri modeli kullanılmıştır. Bunların ilkinde yıllık reel gayrisafi yurt içi hasıla büyüme oranı bağımlı değişken olarak alınmıştır. İkinci modelde ise bağımlı değişken olarak yıllık enflasyon oranı modele dahil edilmiştir. İlk aşamada kurulacak olan panel veri modelinde kullanılacak olan değişkenlerin yıllık büyüme oranları aşağıdaki şekilde alınmıştır:

$$\Delta Y_{it} = (Y_{it} - Y_{it-1}) / Y_{it-1}$$

$$\Delta P_{it} = (P_{it} - P_{it-1}) / P_{it-1}$$

$$\Delta M_{it} = (M_{it} - M_{it-1}) / M_{it-1}$$

Literatürde yer alan başlıca çalışmaların ışığında (Demirgüç-Kunt ve Levine, 1996; Levine, 2002; Cihak, Demirgüç-Kunt, Feyen ve Levine, 2012) finansal gelişme değişkenleri seçilmiştir. Bunlar finansal derinlik göstergeleri olan özel sektöre verilen kredi miktarı, borsa kapitalizasyonu ve finansal sistem mevduatlarıdır. Bunlara ek olarak toplam finansal gelişme olarak da literatürde yer edinmiş olan özel sektöre verilen kredi miktarı ve borsa kapitalizasyonun toplamının oluşturduğu bir değişken daha türetilmiştir. Söz konusu değişkenler milli gelire oranlanmıştır ve yıllık büyüme oranları alınmıştır.

Özel sektöre verilen krediler, zsermaye dışı menkul kıymetlerin satın alınması, ticari krediler ve diğer alacak hesapları yoluyla özel sektöre sağlanan ve bir geri ödeme talebi oluşturan finansal kaynakları ifade etmektedir. Bazı lkeler için bu talepler, kamu işletmelerine verilen kredileri de içermektedir. Borsa kapitalizasyonu bir borsada listelenen tüm hisselerin toplam değerini ifade etmektedir ve finansal sistem mevduatları mevduat bankaları ve diğer finansal kuruluşlardaki talep, zaman ve tasarruf mevduatlarının değerini ifade etmektedir (Dünya Bankası, 2023).

$$Y_{it} = \sum_{k=1}^1 \alpha_1 Y_{it-k} + \sum_{k=0}^1 \alpha_2 M_{it-k} + \sum_{k=0}^1 \alpha_3 FD_{it-k} M_{it-k} + \alpha_4 Kriz_{it} + u_{it} \quad (11)$$

Yukarıdaki denklemde Y_{it} i ülkesinin t yılındaki yıllık gayrisafi yurt içi hasıla büyüme oranını, M_{it} i ülkesinin t yılındaki parasal genişleme oranını, $FD_{it} M_{it}$ finansal gelişme etkileşim değişkenini ve $Kriz_{it}$ ise 2008 global krizinin yurt içi hasıla üzerindeki etkisini gösteren kukla değişkeni ifade etmektedir. 2008 ve 2009 yıllarında bir değerini almakta olan kukla değişkeni diğer yıllarda sıfır değerini almıştır.

Kurulacak olan modellerde kullanılacak olan etkileşim değişkenleri hakkında bilgi vermek gerekmektedir. Etkileşim etkilerinin olması bir başka

değişkenin bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki ilişkiyi etkilediğini göstermektedir. Böyle bir durumda, bağımsız ve bağımlı değişken arasındaki ilişkinin bir başka değişkenin değerine bağlı olarak değişmesi söz konusu değişkenlerin etkileşim içinde olduklarını göstermektedir. Bu çalışmada para politikasını temsil eden para arzı değişkeni finansal gelişme değişkenleri ile çarpılarak etkileşim değişkenleri türetilmektedir. Türetilen etkileşim değişkenlerinin istatistiksel anlamlılıklarına bakılarak katsayılarının yorumu yapılacaktır.

$$P_{it} = \sum_{k=1}^1 \beta_1 P_{it-k} + \sum_{k=0}^1 \beta_2 P_{it-k} + \sum_{k=0}^1 \beta_3 FD_{it-k} M_{it-k} + \beta_4 Kriz_{it} + u_{it} \quad (12)$$

12 numaralı denklemde P_{it} i ülkesinin t yılındaki yıllık gayrisafı yurt içi hasıla büyüme oranını, M_{it} i ülkesinin t yılındaki parasal genişleme oranını, $FD_{it} M_{it}$ finansal gelişme etkileşim değişkenini ve $Kriz_{it}$ ise 2008 global krizinin yurt içi hasıla üzerindeki etkisini gösteren kukla değişkeni ifade etmektedir. 2008 ve 2009 yıllarında bir değer almakta olan kukla değişkeni diğer yıllarda sıfır değerini almıştır.

Model tahmini için toplamda 32 ülke seçilmiş olup 2004-2017 yıl aralığı verileri kullanılmıştır. Ülke ve yıl aralığı seçimi veri mevcudiyeti göz önünde bulundurularak seçilmiştir. Veri seti oluşturulurken Dünya Bankası ve IMF kaynaklarından olan Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI), Küresel Finansal Gelişme Veri Bankası ve Uluslararası Finansal İstatistikler Veritabanı'ndan (IFS) yararlanılmıştır. Araştırmanın sonuç ve önerilen kısmında paylaşılan tespitler araştırma modelinin bulgularından edinilen bulgulardan ibarettir.

Tablo 1. Ülke Grupları

İnovasyon Güdümlü Ekonomiler	Faktör ve Verimlilik Güdümlü Ekonomiler
1. Almanya	1. Arjantin
2. Amerika Birleşik Devletleri	2. Brezilya
3. Avustralya	3. Cezayir
4. Avusturya	4. Çin Halk Cumhuriyeti
5. Belçika	5. Filipinler
6. Güney Kore	6. Güney Afrika
7. Hollanda	7. Hindistan
8. Hong Kong	8. Macaristan
9. İrlanda	9. Malezya
10. İsrail	10. Meksika
11. İspanya	11. Moritanya
12. Japonya	12. Peru
13. Lüksemburg	13. Polonya

14. Norveç	14. Sri Lanka
15. Portekiz	15. Şili
16. Singapur	
17. Yunanistan	

Kaynak: World Economic Forum, 2018.

Bunun yanı sıra lkeler, Küresel Rekabetçilik Raporu baz alınarak oluşturulan iki farklı gruba ayrılmıştır. Birinci grup inovasyon güdümlü ekonomilerden oluşmaktayken ikinci grup ise verimlilik ve faktör güdümlü ekonomilerden oluşmaktadır. Söz konusu iki grup da ayrı olarak analizlere tabi tutulacaktır.

Tablo 2. lke Ortalamaları (2004-2017)

lke	y	P	M	Borsa	Kredi	Mevduat	FG
1. Almanya	1.538	1.298	3.040	5.693	-2.400	2.051	-0.322
2. ABD	1.925	1.917	3.013	3.729	0.590	1.642	1.564
3. Arjantin	3.681	22.912	8.962	0.970	3.209	-0.122	-0.011
4. Avustralya	2.874	2.838	8.123	4.718	2.528	3.040	2.005
5. Avusturya	1.517	1.853	3.684	11.237	-0.257	2.168	1.266
6. Belçika	1.629	1.688	2.626	8.492	0.371	1.616	1.616
7. Brezilya	2.528	7.419	13.263	9.609	5.795	2.619	5.536
8. Cezayir	3.142	6.597	5.828	8.982	6.144	0.841	6.067
9. Çin Halk Cumhuriyeti	9.399	4.016	15.746	22.921	1.730	1.794	4.899
10. Filipinler	5.768	3.448	9.463	13.884	2.708	2.252	7.951
11. Güney Afrika	2.721	6.285	3.941	9.290	1.469	1.314	5.877
12. Güney Kore	3.753	1.956	11.837	10.965	1.588	6.237	3.643
13. Hindistan	7.039	6.366	10.537	10.294	3.286	1.808	6.725
14. Hollanda	1.427	1.211	2.405	7.701	0.196	1.412	2.416
15. Hong Kong	4.054	1.450	6.487	12.509	3.327	3.086	10.282
16. İrlanda	4.437	1.008	4.375	5.125	-3.316	0.452	-2.142
17. İsrail	4.259	1.520	5.382	7.168	-0.991	-0.127	1.538
18. İspanya	1.270	1.438	2.501	2.278	0.303	1.808	0.116
19. Japonya	0.836	-0.416	-0.508	7.074	-0.401	1.412	1.624
20. Lüksemburg	2.721	3.103	1.761	5.948	3.261	1.260	3.693
21. Macaristan	1.843	3.417	3.858	8.505	-0.380	1.132	0.455

22. Malezya	5.111	3.650	6.180	3.316	0.033	-0.218	1.103
23. Meksika	2.395	5.122	3.804	9.421	6.286	3.126	7.302
24. Moritanya	3.975	3.611	5.722	11.050	2.870	1.928	4.687
25. Norveç	1.677	3.571	3.916	10.120	2.415	1.632	3.369
26. Peru	5.447	3.473	11.334	11.250	5.811	3.903	7.366
27. Polonya	3.946	2.275	8.835	14.055	12.318	3.278	10.299
28. Portekiz	0.505	1.636	0.931	4.025	-0.982	0.649	-0.637
29. Singapur	5.889	1.684	8.032	7.191	1.257	0.526	3.967
30. Sri Lanka	5.902	9.007	12.707	9.380	3.765	3.957	4.011
31. Şili	3.928	5.057	9.930	2.935	2.939	1.398	1.771
32. Yunanistan	-1.028	1.076	-0.433	4.009	4.497	-0.055	1.776

Tablo 3. Değişken İstatistikleri

Değişken	Ortalama	Standart Sapma	Min	Max	Gözlem Sayısı
Y	3.316358	3.37113	-10.14931	25.17624	448
P	3.79684	5.086628	-11.16162	41.11938	448
M	6.165559	12.17562	-26.78054	88.22694	448
Kredi	2.18693	8.725958	-34.07598	97.08143	448
Borsa	8.245533	35.11288	-70.85506	203.1023	448
Mevduat	1.807204	7.131446	-27.20904	75.74873	448
Finansal Gelişme	3.479192	16.21448	-4635673	77.80219	448

Not: y reel gayrisafi yurt içi hasılanın reel büyüme oranını, p enflasyon oranını, m M3 para arzı tanımının büyüme oranını, Kredi özel sektöre verilen kredi miktarının büyüme oranını, Borsa borsa kapitalizasyonunun büyüme oranını, Mevduat finansal sistem mevduatlarının büyüme oranını, FG borsa kapitalizasyonu büyüme oranı ve özel sektöre verilen kredi miktarının büyüme oranlarının toplamının büyüme oranını ifade etmektedir.

Yukarıda yer alan Tablo 2, çalışmanın örneklemini oluşturan ekonomilerin modelde kullanılan değişkenlerinin ortalama değerlerini göstermektedir. Tablo 3'e bakıldığında ise değişkenlerin ortalama değerleri görülmektedir. Tablo 2'nin ikinci sütunda bulunan reel gayrisafi yurt içi hasıla büyüme oranları ekonomiden ekonomiye büyük değişkenlikler göstermektedir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin söz konusu yıl aralığındaki ortalama reel gayrisafi yurt içi hasıla büyüme oranı %9,4 iken Yunanistan'ın %-1.028'dir. Benzer şekilde, yıllık enflasyon verilerinde de büyük değişkenlik görülmektedir. Arjantin ortalama %22,912 enflasyon oranıyla en yüksek değere sahipken Japonya %-0,416 oranıyla en düşük değere sahiptir. M3 para arzı büyüme oranı Çin Halk Cumhuriyeti'nde %15,746 olarak

gerçekleşmişken bu değer Japonya’da negatif değerlidir. Parasal sıkılaştırmanın göstergesi olarak % -0,508’lik bir değer kaydedilmiştir.

Tablonun geri kalan sütunlarında finansal gelişme değişkenleri yer almaktadır. Finansal gelişme düzeyleri ekonomiler arasında büyük farklılıklar göstermektedir. Birinci finansal gelişme göstergesi olan borsa kapitalizasyonu büyüme oranı Çin Halk Cumhuriyeti’nde %22,921 iken Arjantin’de %0,970’tir. Özel sektöre verilen krediler ise inovasyon güdümlü ülkelerde nispeten düşük değerlere sahiptir. %3,316 değeriyle birlikte İrlanda en düşük ortalama değere sahiptir. Polonya ise %12,318 değeriyle en yüksek değere sahiptir. Burada dikkat çeken nokta inovasyon güdümlü ekonomilerin borsa kapitalizasyonu ortalama değerlerinin özel sektöre verilen kredi ortalama değerlerinden daha yüksek olduğudur. Bu durum inovasyon güdümlü ekonomilerin banka bazlıdan ziyade piyasa bazlı ekonomiler oldukları şeklinde yorumlanabilmektedir.

Tablo 4. Korelasyon Analiz Tablosu

Değişkenler	Y	P	M	Borsa	Kredi	Fg
Y	1.000					
P	0.156*	1.000				
M	0.333*	0.164*	1.000			
Borsa	-0.337	-0.050	0.284*	1.000		
Kredi	0.019	-0.046	0.165*	-0.007	1.000	
Fg	0.002	-0.610	0.348*	0.828*	0.296*	1.000
Mevduat	-0.068	-0.144*	0.321*	-0.023	0.246*	0.054

*0.05 düzeyinde anlamlıdır.

Yukarıdaki korelasyon analiz tablosu, değişkenler arasında bulunan ilişkinin yönü ve gücü hakkında bilgi vermektedir. Uygulanan test sonucunda çıkan değerlerin 1’e yakın olması iki değişken arasındaki ilişkinin doğrusal ve güçlü olduğu anlamına gelmektedir. Söz konusu değerler 0’a yakın olması ise iki değişken arasındaki ilişkinin doğrusal ve zayıf olduğu anlamına gelmektedir. Korelasyon katsayısının pozitif veya negatif değer taşıması değişkenler arasındaki ilişkinin doğru veya ters orantılı olduğunu göstermektedir. Katsayısının pozitif olması bir değişkenin değerinin artması durumunda diğer değişkenin değerinin de artacağı anlamına gelmektedir. Korelasyon katsayısının negatif olması ise ilgili değişkenler arasındaki ilişkinin ters yönlü olduğu anlamına gelmektedir.

Yukarıdaki tablo Pearson korelasyon analizi sonucu elde edilen verilerle hazırlanmıştır. Reel gayrisafı yurt içi hasıla ile enflasyon oranı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Buna ek olarak reel gayrisafı yurt içi hasıla oranı ile para arzı ilişkisi de istatistiksel olarak anlamlı ve pozitifdir. Enflasyon oranı para arzı ile pozitif ve anlamlı bir ilişkiye sahipken finansal kurumlar mevduatları ile anlamlı ve negatif bir ilişki içindedir. Para

arzu değişkeni tüm değişkenler ile istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişkiye sahiptir.

4. BULGULAR

Yapılacak olan analizler için dinamik panel veri analizi yöntemlerinden sistem genelleştirilmiş momentler (GMM) yöntemi kullanılmıştır. Bağımlı değişkenler olarak reel gayrisafi yurt içi hasıla oranı ve enflasyon oranı seçilmiştir. Söz konusu hedefler para politikasının etkinliğini ölçmek için uygun olarak kabul görmektedir.

Tablo 5. Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: Reel Gayrisafi Yurt İçi Hasıla Büyüme Oranı			
Bağımsız Değişkenler	1. Grup Ülkeler (İnovasyon, Faktör ve Verimlilik Güdümlü Ülkeler)	2. Grup Ülkeler (İnovasyon Güdümlü Ülkeler)	3. Grup Ülkeler (Faktör ve Verimlilik Güdümlü Ülkeler)
y_{t-1}	.21473 (2.60)***	.2435174 (2.62)***	.059633 (0.53)
$M3_t$.0578649 (2.80)***	.0456785 (2.14)**	.0944955 (3.31)***
$M3_{t-1}$.0766959 (4.74)***	.0400278 (2.95)***	.1455857 (5.04)***
$Borsa_t M3_t$.0004105 (1.34)	.0010307 (2.39)**	.0002729 (1.38)
$Borsa_{t-1} M3_{t-1}$.0005498 (2.25)**	.0005971 (0.79)	.0000107 (0.04)
<i>Finansal Kriz</i>	-2.127306 (-7.63)***	-2.860953 (-7.67)***	-1.457197 (-3.57)***
$\sum_{i=0}^1 \Phi_i^m$.1345605 (3.92)***	.0857063 (3.09)***	.2400812 (4.41)***
$\sum_{i=0}^1 \theta_i^{fm}$.0009603 (2.21)**	.0016278 (1.65)*	.0002836 (0.79)
Gözlem Sayısı	416	221	195
Ülke Sayısı	32	17	15
AR (1)	-2.96 (0.00)	-1.79 (0.074)	-2.45 (0.01)
AR (2)	-0.57 (0.56)	-1.22 (0.221)	-0.00 (0.99)
Wald Testi	118.42 (0.00)	183.18 (0.00)	98.30 (0.00)
Hansen Testi	17.72 (0.12)	16.05 (0.18)	5.64 (0.46)
Hansen Testi Grup Dışlayan	17.68 (0.08)	15.91 (0.14)	2.85 (0.72)
Fark (sıfır H=Dışsal)	0.05 (0.82)	0.13 (0.71)	2.78 (0.09)
Fark-Hansen (iv)			
Hansen Testi Grup Dışlayan	9.46 (0.22)	13.44 (0.06)	0.03 (0.86)

Fark	8.26 (0.14)	2.61 (0.76)	5.61 (0.34)
------	-------------	-------------	-------------

Not: y reel gayrisafı yurt içi hasılanın reel büyüme oranını, $M3_t$ $M3$ para arzı tanımının büyüme oranını, $M3_{t-1}$ para arzı tanımının büyüme oranının gecikmeli değerini, $Borsa_t$ $M3_t$ borsa kapitalizasyonunun GSYİH'ye oranının yıllık büyüme oranının $M3$ para arzı tanımının büyüme oranıyla etkileşimini, $Borsa_{t-1}$ $M3_{t-1}$ söz konusu değişkenin gecikmeli değerini, *Finansal kriz* ise 2008 ve 2009 yıllarında "1" değeri almakta olan kukla değişkenini ifade etmektedir. $\sum_{i=0}^m \Phi_i^m$ denklemdeki para arzı ($M3$) katsayılarının toplamını ifade etmekten $\sum_{i=0}^1 \theta^{fm}_i$ denklemdeki etkileşim değişkenlerinin katsayılarının toplamını ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler z istatistikleridir. *** %1, ** %5, * %10 düzeyindeki istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Yukarıda bulunan Tablo 4 incelendiğinde dört farklı sütün olduğu görülmektedir. Birinci stnda bağımsız değişkenler yer almaktadır. İkinci stnda inovasyon güdümlü, faktör güdümlü ve verimlilik güdümlü ülkelerin toplu bir biçimde yer aldığı birinci model görülmektedir. nc stnda yalnızca inovasyon güdümlü ekonomilerle aynı model kurulmuştur. Dördüncü stnda ise faktör ve verimlilik güdümlü ekonomiler yer almaktadır. Otokorelasyon testine göre birinci mertebeden otokorelasyon bulunmaktayken ikinci mertebeden otokorelasyon bulunmamaktadır. İkinci mertebeden otokorelasyon bulunmaması kurulan modelin geçerliliği açısından büyük önem arz etmektedir.

Birinci grup ülkelerin analiz sonuçları ele alındığında parasal genişlemenin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı değer aldığı görülmektedir. Para arzındaki bir artış ekonomik büyümeyi arttırıcı bir etki yaratmaktadır. Bir dönem önce uygulanmış bir para arzı artışı da pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Buna ek olarak bir önceki dönem para arzı artışının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi şimdiki dönem para arzı artışının etkisinden daha büyük olarak gözlemlenmiştir. $(\sum_{i=0}^1 \theta^{fm}_i)$ olarak gösterilen etkileşim değişkenlerinin katsayılarının toplamına bakıldığında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir değer görülmektedir. Bunun anlamı finansal gelişmedeki artışın para politikası etkinliğini ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi de arttırdığıdır. Etkileşim değişkeninde yer alan finansal gelişme değişkeni borsa kapitalizasyonu olduğundan ötürü piyasa bazlı bir ekonomiye geçişin hızlanması para politikasının etkinliğini ve iktisadi büyüme yan hedefine ulaşmasına katkıda bulunmaktadır. Finansal kriz ise beklendiği gibi negatif katsayıdır ve iktisadi büyümeyle negatif korelasyona sahiptir.

İkinci grup ülkelerin analiz sonuçlarına bakıldığında benzer sonuçlar görülmektedir. Parasal genişleme ekonomik büyümeyi doğrudan etkilemektedir. Etkileşim değişkeninin $(\sum_{i=0}^0 \theta^{fm}_i)$ pozitif katsayılı olarak para politikası etkinliğini arttırdığı görülmektedir. Buna rağmen söz konusu değişkenin gecikmeli değeri istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır. Finansal kriz ise ekonomik büyümeyi azaltıcı bir etki yaratmaktadır. nc grup ülkeler ele alındığında parasal genişleme ekonomik büyümeyi arttırıcı etki yaratmaktadır. Buna karşın bu çalışmanın araştıрма konusu olan finansal gelişme ve para politikası etkinliği ilişkinine bakıldığında ekonomik büyüme ve finansal gelişme arasında bir istatistiksel olarak anlamlı bir bağ kurulamadığı görülmektedir.

Tablo 6. Tahmin Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	1. Grup Ülkeler (İnovasyon, Faktör ve Verimlilik Güdümlü Ülkeler)	2. Grup Ülkeler (İnovasyon Güdümlü Ülkeler)	3. Grup Ülkeler (Faktör ve Verimlilik Güdümlü Ülkeler)
$y_t - 1$.1693056 (1.99)**	.2169511 (2.66)***	.0506872 (0.52)
$M3_t$.0658373 (2.95)***	.0535035 (2.56)***	.1093031 (4.54)***
$M3_{t-1}$.0752107 (3.42)***	.0383385 (2.82)***	.1635482 (6.88)***
$Kredi_t M3_t$.0034656 (1.17)	.0060806 (1.76)*	-.0023376 (-1.20)
$Kredi_{t-1} M3_{t-1}$.0005854 (0.63)	.002171 (1.33)	-.0007241 (-2.73)***
<i>Finansal Kriz</i>	-1.804086 (-4.30)***	-2.646667 (-5.31)***	-1.328857 (-4.15)***
$\sum_{i=0}^1 \Phi_i^m$.141048 (3.35)***	.0918421 (3.09)***	.2728513 (5.87)***
$\sum_{i=0}^1 \theta_i^{fm}$.004051 (1.21)	.0082516 (2.30)**	-.0030617 (-1.45)
Gözlem Sayısı	416	221	195
Ülke Sayısı	32	17	15
AR (1)	-3.00 (0.00)	-1.91 (0.056)	-2.44 (0.01)
AR (2)	-0.53 (0.59)	-0.96 (0.33)	-0.54 (0.58)
Wald Testi	119.69 (0.00)	103.17 (0.00)	243.70 (0.00)
Hansen Testi	18.47 (0.10)	15.27 (0.22)	3.55 (0.73)
Hansen Testi Grup Dışlayan	18.46 (0.07)	14.46 (0.20)	1.96 (0.85)
Fark (sıfır H=Dışsal)	0.01 (0.91)	0.80 (0.37)	1.59 (0.20)
Fark-Hansen (iv)			
Hansen Testi Grup Dışlayan	13.96 (0.052)	11.33 (0.12)	0.00 (0.98)
Fark	4.50 (0.479)	3.94 (0.55)	3.55 (0.61)

Not: y reel gayrisafı yurt içi hasılanın reel büyüme oranını, $M3$ $M3$ para arzı tanımının büyüme oranını, $M3_{t-1}$ para arzı tanımının büyüme oranının gecikmeli değerini, $Kredi_t M3_t$ özel sektöre verilen kredi miktarının (GSYİH'ye oranlı) yıllık büyüme oranının $M3$ para arzı tanımının büyüme oranıyla etkileşimini, $Kredi_{t-1} M3_{t-1}$ söz konusu değişkenin gecikmeli değerini, *Finansal kriz* ise 2008 ve 2009 yıllarında "1" değeri almakta olan kukla değişkenini ifade etmektedir. $\sum_{i=0}^1 \Phi_i^m$ denklemdeki para arzı ($M3$) katsayılarının toplamını ifade etmekteken $\sum_{i=0}^1 \theta_i^{fm}$ denklemdeki etkileşim değişkenlerinin katsayılarının toplamını ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler z istatistikleridir. *** %1, ** %5, * %10 düzeyindeki istatistiksel anlamlılığını ifade etmektedir.

Finansal gelişme değişkeni olarak özel sektöre verilen kredilerin kullanılmış olduğu ikinci model Tablo 5'te gösterilmektedir. Otokorelasyon

testine göre birinci mertebeden otokorelasyon bulunmaktayken ikinci mertebeden otokorelasyon bulunmamaktadır.

Birinci grup ülkelerin analiz sonuçları ele alındığında para arzı artışlarının ekonomik büyümeyi arttırdığı görülmektedir. İstatistiksel olarak anlamsız bulunan etkileşim değişkeni ise özel sektöre verilen kredilerin para politikası etkinliğini etkilemediğini ortaya koymaktadır.

İkinci grup ülkeler ele alındığındaysa finansal gelişmenin para politikası etkinliğini arttırdığı görülmektedir. nc grup ülkelerin analiz sonuçları da birinci grubun analiz sonuçlarıyla benzer çıkmıştır. Finansal gelişmenin para politikası etkinliği üzerinde herhangi bir etkisi bulunmamıştır. Finansal krizler ise her üç grupta da reel gayrisafi yurt içi hasıla büyümesini azaltıcı bir etki yaratmaktadır.

Tablo 7. Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: Reel Gayrsafi Yurt İçi Hasıla Büyüme Oranı			
Bağımsız Değişkenler	1. Grup lkeler (İnovasyon, Faktör ve Verimlilik Güdümlü lkeler)	2. Grup lkeler (İnovasyon Güdümlü lkeler)	3. Grup lkeler (Faktör ve Verimlilik Güdümlü lkeler)
y_{t-1}	.192346 (2.33)**	.251077 (2.86)***	.0502844 (0.49)
$M3_t$.0812135 (4.03)***	.0731372 (3.59)***	.1056239 (4.48)***
$M3_{t-1}$.0991576 (5.48)***	.0454448 (3.48)***	.1557416 (6.53)***
$Mevduat_t, M3_t$	-.0009243 (-2.41)**	-.0007456 (-2.33)**	-.0011287 (-1.03)
$Mevduat_{t-1}, M3_{t-1}$	-.0010727 (-3.10)***	-.0002986 (-1.02)	-.0018834 (-1.84)*
<i>Finansal Kriz</i>	-2.063387 (-5.69)***	-2.731559 (-5.36)***	-1.237467 (-3.92)***
$\sum_{i=0}^1 \Phi_i^m$.1803711 (5.38)***	.118582 (4.14)***	.24000572 (4.37)***
$\sum_{i=0}^1 \theta_i^{fm}$	-.0019969 (-3.00)***	-.0010442 (-1.97)**	-.00122 (-0.38)
Gözlem Sayısı	416	221	195
lke Sayısı	32	17	15
AR (1)	-2.91 (0.00)	-1.82 (0.06)	-2.54 (0.01)
AR (2)	-0.87 (0.38)	-1.67 (0.09)	-0.34 (0.73)
Wald Testi	111.10 (0.00)	90.72 (0.00)	230.14 (0.00)
Hansen Testi	18.51 (0.101)	15.32 (0.00)	3.30 (0.77)
Hansen Testi Grup Dışlayan	18.51 (0.07)	14.50 (0.20)	1.57 (0.90)
Fark (sıfır H=Dışsal)	0.00 (0.989)	0.82 (0.36)	1.74 (0.18)
Fark-Hansen (iv)			

Hansen Testi Grup Dışlayan	15.92 (0.026)	11.45 (0.12)	0.83 (0.36)
Fark	2.59 (0.763)	3.88 (0.56)	2.47 (0.78)

Not: y reel gayrisafı yurt içi hasılanın reel büyüme oranını, $M3$ $M3$ para arzı tanımının büyüme oranını, $M3_{t-1}$ para arzı tanımının büyüme oranının gecikmeli değerini, $Mevduat_t$ $M3_t$ finansal sistem mevduatlarının GSYİH'ye oranının yıllık büyüme oranının $M3$ para arzı tanımının büyüme oranıyla etkileşimini, $Mevduat_{t-1}$ $M3_{t-1}$ söz konusu değişkenin gecikmeli değerini, *Finansal kriz* ise 2008 ve 2009 yıllarında "1" değeri almakta olan kukla değişkenini ifade etmektedir. $\sum_{i=0}^1 \Phi_i^m$ denklemdeki para arzı ($M3$) katsayılarının toplamını ifade etmekten $\sum_{i=0}^1 \theta_i^{fm}$ denklemdeki etkileşim değişkenlerinin katsayılarının toplamını ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler z istatistikleridir. *** %1, ** %5, * %10 düzeyindeki istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 3'te yer alan bilgiler incelendiğinde ikinci mertebeden otokorelasyon bulunmadığı görülmektedir. Birinci ve ikinci grup ülkelerde finansal gelişmenin para politikası etkinliğini azalttığı görülmektedir. ($\sum_{i=0}^1 \theta_i^{fm}$) olarak tabloda yer alan etkileşim değişkeninin katsayılarının toplamı negatiftir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta para politikası etkinliğini azaltan finansal gelişme değişkeninin finansal sistem mevduatları olduğudur. Finansal sistem mevduatlarında gerçekleşecek bir artış para politikası etkinliğini azaltarak ekonomik büyümeyi azaltıcı bir etki yaratacaktır. Para arzındaki artışlar ise beklenildiği ve önceki analizlerde de görüldüğü üzere ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir. Üçüncü grup ülkelerde (verimlilik ve faktör güdümlü ekonomiler) ise etkileşim değişkeni istatistiksel olarak anlamsız bulunduğu için para politikası etkinliği ile finansal gelişme arasında bir ilişki olmadığı söylenebilmektedir.

Tablo 8. Tahmin Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	1. Grup Ülkeler (İnovasyon, Faktör ve Verimlilik Güdümlü Ülkeler)	2. Grup Ülkeler (İnovasyon Güdümlü Ülkeler)	3. Grup Ülkeler (Faktör ve Verimlilik Güdümlü Ülkeler)
y_{t-1}	.1852209 (2.33)**	.1910048 (2.19)**	.0401539 (0.37)
$M3_t$.0578135 (2.72)***	.0384717 (2.17)**	.1189509 (3.62)***
$M3_{t-1}$.0734825 (3.91)***	.0371143 (3.37)***	.1666519 (5.62)***
$Fg_t M3_t$.0009383 (1.07)	.0035624 (3.77)***	-.0002751 (-0.48)
$Fg_{t-1} M3_{t-1}$.001258 (1.74)*	.0019212 (1.04)	-.0007138 (-1.40)
<i>Finansal Kriz</i>	-2.149475 (-6.98)***	-2.719119 (-7.13)***	-1.140864 (-2.60)**
$\sum_{i=0}^1 \Phi_i^m$.131296 (3.52)***	.075586 (3.44)***	.2856028 (4.73)***
$\sum_{i=0}^1 \theta_i^{fm}$.0021963 (1.87)*	.0054836 (2.17)**	-.0009889 (-1.05)

İnovasyon GÜdümlü ve Faktör-Verimlilik GÜdümlü Ekonomilerde Para Politikası Etkinliği ve Finansal Gelişme İlişkinin İncelenmesi: Bir Panel Veri Analizi

Gözlem Sayısı	416	221	195
Ülke Sayısı	32	17	15
AR (1)	-2.92 (0.00)	-1.82 (0.06)	-2.41 (0.01)
AR (2)	-0.58 (0.563)	-0.69 (0.49)	-0.58 (0.55)
Wald Testi	100.49 (0.00)	100.52 (0.00)	245.11 (0.00)
Hansen Testi	17.39(0.13)	15.95 (0.19)	4.77 (0.57)
Hansen Testi Grup Dışlayan	17.38 (0.097)	15.76 (0.15)	1.89 (0.86)
Fark (sıfır H=Dışsal)	0.01 (0.92)	0.19 (0.66)	2.88 (0.09)
Fark-Hansen (iv)			
Hansen Testi Grup Dışlayan	9.91 (0.19)	13.08 (0.07)	0.07 (0.79)
Fark	7.48 (0.187)	2.87 (0.72)	4.70 (0.45)

Not: y reel gayrisafı yurt içi hasılanın reel büyüme oranını, $M3_t - 1$ para arzı tanımının büyüme oranının gecikmeli değerini, Fg_t $M3_t$ borsa kapitalizasyonunun (GSYİH'ye oranlı) yıllık büyüme oranı ve özel sektöre verilen kredi miktarının (GSYİH'ye oranlı) yıllık büyüme oranının toplamının $M3$ para arzı tanımının büyüme oranıyla etkileşimini, Fg_{t-1} $M3_{t-1}$ söz konusu değişkenin gecikmeli değerini, *Finansal kriz* ise 2008 ve 2009 yıllarında "1" değeri almakta olan kukla değişkenini ifade etmektedir. $\sum_{i=0}^1 \Phi_i^m$ denklemdeki para arzı ($M3$) katsayılarının toplamını ifade etmektenken $\sum_{i=0}^1 \theta_i^{fm}$ denklemdeki etkileşim değişkenlerinin katsayılarının toplamını ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler z istatistikleridir. *** %1, ** %5, * %10 düzeyindeki istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Borsa kapitalizasyonunun ve özel sektöre verilen kredilerin büyüme oranlarının toplamı ile oluşturulan ve nispeten daha kapsamlı olan toplam finansal gelişme değişkeninin kullanıldığı modelin sonuçları Tablo 7'de görülmektedir. Birinci mertebeden otokorelasyon bulunmasına rağmen ikinci mertebeden otokorelasyon bulunmamaktadır. Birinci grup ülkelerin analiz sonuçlarına göre para arzı artışı ekonomik büyümeyi arttırıcı bir etki yaratırken finansal kriz azaltıcı bir etki yaratmaktadır. Etkileşim değişkenin istatistiksel olarak anlamsız bulunması ise finansal gelişme ve para politikası etkinliği arasında bir ilişkinin olmadığını ortaya koymaktadır.

İkinci grup ülkelere bakıldığında da para arzının ekonomik büyümeyi etkilediği görülmektedir. Buna ek olarak finansal gelişme de para politikası etkinliğini arttırarak ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Finansal kriz ekonomik büyümeyi azaltan bir etki meydana getirmektedir. Üçüncü grup ülkelerde para arzı artışı ekonomik büyümeyi arttırırken finansal gelişmenin para politikası etkinliğini etkilemediği ve dolayısıyla ekonomik büyüme üzerinde dolaylı yoldan bir etkisi olmadığını göstermektedir.

Tablo 9. Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: Enflasyon Oranı			
Bağımsız Değişkenler	1. Grup Ülkeler (İnovasyon, Faktör ve Verimlilik GÜdümlü Ülkeler)	2. Grup Ülkeler (İnovasyon GÜdümlü Ülkeler)	3. Grup Ülkeler (Faktör ve Verimlilik GÜdümlü Ülkeler)
p_{t-1}	.0895188 (0.41)	.2123295 (2.21)**	.1778503 (0.92)
$M3_t$.0445021 (2.10)**	.0093944 (1.11)	.0916948 (2.40)**
$M3_{t-1}$.0768935 (2.52)**	.0345244 (1.28)	.0721316 (2.23)**
$Borsa_t M3_t$.0007924 (1.87)*	.0010742 (4.29)***	.0001478 (0.40)
$Borsa_{t-1} M3_{t-1}$.0005802 (1.15)	.0000172 (0.06)	.0007926 (1.56)
<i>Finansal Kriz</i>	.3421113 (0.57)	.0875777 (0.25)	.9008146 (0.88)
$\sum_{i=0}^1 \Phi_i^m$.1213956 (2.74)***	.0439188 (1.50)	.1638264 (2.56)***
$\sum_{i=0}^1 \theta_i^m$.0013726 (2.04)**	.0010914 (2.95)***	.0009405 (1.38)
Gözlem Sayısı	416	221	195
Ülke Sayısı	32	17	15
AR (1)	-1.88 (0.06)	-1.81 (0.07)	-1.71 (0.08)
AR (2)	0.84 (0.398)	0.81 (0.417)	0.97 (0.33)
Wald Testi	61.19 (0.00)	171.77 (0.00)	71.97 (0.00)
Hansen Testi	15.58 (0.21)	11.20 (0.51)	6.89 (0.33)
Hansen Testi Grup Dışlayan	11.57 (0.39)	9.99 (0.532)	6.85 (0.23)
Fark (sıfır H=Dışsal)	4.01 (0.04)	1.22 (0.27)	0.03 (0.85)
Fark-Hansen (iv)			
Hansen Testi Grup Dışlayan	11.02 (0.13)	6.91 (0.43)	0.73 (0.39)
Fark	4.56 (0.47)	4.29 (0.50)	6.16 (0.29)

Not: p enflasyon oranını, $M3_t$ $M3$ para arzı tanımının büyüme oranını, $M3_{t-1}$ para arzı tanımının büyüme oranının gecikmeli değerini, $Borsa_t M3_t$ borsa kapitalizasyonunun GSYİH'ye oranının yıllık büyüme oranının $M3$ para arzı tanımının büyüme oranıyla etkileşimini, $Borsa_{t-1} M3_{t-1}$ söz konusu değişkenin gecikmeli değerini, *Finansal kriz* ise 2008 ve 2009 yıllarında "1" değeri almakta olan kukla değişkenini ifade etmektedir. $\sum_{i=0}^1 \Phi_i^m$ denklemdeki para arzı ($M3$) katsayılarının toplamını ifade etmekten $\sum_{i=0}^1 \theta_i^m$ denklemdeki etkileşim değişkenlerinin katsayılarının toplamını ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler z istatistikleridir. *** %1, ** %5, * %10 düzeyindeki istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Enflasyon oranının bağımlı değişken alındığı modelin sonuçları Tablo 8'de gösterilmektedir. Otokorelasyon testlerine göre birinci ve ikinci mertebeden otokorelasyon bulunmaktadır. Birinci grup ülkeler bazında,

para arzındaki artışlar enflasyonu da reel gayrisafi milli gelir artışındaki etkisine benzer şekilde arttırmaktadır. Borsa kapitalizasyonu finansal gelişme değişkeni olarak kullanılıp etkileşim değişkeni türetilmiştir. Etkileşim değişkenlerinin katsayılarının pozitif değerli ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bunun anlamı finansal gelişmenin (borsa kapitalizasyonu) para politikası etkinliğini etkileyerek enflasyon oranı üzerinde etkili olmasıdır. Bir ekonominin piyasa bazlı ekonomiye geçiş süreci hızlandıkça enflasyon oranının da hızlanacağı söz konusu bulgular ışığında söylenebilecektir. Finansal krizin ise enflasyon oranı üzerinde bir etkiye sahip olmadığı görülmektedir.

İkinci grup ülkeler (inovasyon güdümlü) ele alındığında ise para arzı artışının enflasyona yol açmadığı görülmektedir. Finansal kriz değişkeni de istatistiksel olarak anlamsız bulunmuş ve enflasyonun üzerinde bir etkisi olmadığı görlmüştür. Finansal gelişme ise para politikası etkinliğini arttırmaktadır. çnc grup ülkelerde para arzı artışları enflasyon oranını arttırıcı bir etki yaratmaktadır. Finansal gelişme ise, bunun aksine, para politikası etkinliğini arttırma veya azaltma konusunda başarısız olmaktadır. Son olarak finansal krizin enflasyon oranı üzerinde bir etkisi bulunmamaktadır.

Tablo 10. Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: Enflasyon Oranı			
Bağımsız Değişkenler	1. Grup lkeler (İnovasyon, Faktör ve Verimlilik Güdümlü lkeler)	2. Grup lkeler (İnovasyon Güdümlü lkeler)	3. Grup lkeler (Faktör ve Verimlilik Güdümlü lkeler)
$p_t - 1$.1242816 (0.60)	.2719827 (3.23)***	.2443303 (1.29)
$M3_t$.0629889 (2.43)**	.0226606 (3.14)***	.1293752 (3.05)***
$M3_t - 1$.0711614 (2.76)***	.019653 (0.35)	.0928393 (3.06)***
$Kredi_t M3_t$	-.0034575 (-1.06)	.0003189 (0.18)	-.0080212 (-1.97)**
$Kredi_t - 1 M3_t - 1$.0015877 (1.03)	.0044113 (1.71)*	-.0003604 (-0.34)
<i>Finansal Kriz</i>	.5089203 (0.79)	.3042575 (0.56)	.8840348 (0.68)
$\sum_{i=0}^1 \Phi_i^m$.1341502 (2.87)***	.0423136 (1.75)*	.2222145 (3.24)***
$\sum_{i=0}^1 \theta_i^m$	-.0018689 (-0.52)	.0047302 (2.62)***	-.0083816 (-2.02)**
Gözlem Sayısı	416	221	195
lke Sayısı	32	17	15
AR (1)	-1.95 (0.05)	-2.13 (0.03)	-1.81 (0.07)
AR (2)	0.91 (0.364)	1.49 (0.13)	1.20 (1.20)

Wald Testi	41.27 (0.00)	59.32 (0.00)	76.68 (0.00)
Hansen Testi	15.50 (0.21)	6.23 (0.39)	8.50 (0.20)
Hansen Test Grup Dışlayan	12.11 (0.35)	5.70 (0.33)	8.29 (0.14)
Fark (sıfır H=Dışsal)	3.39 (0.06)	0.53 (0.46)	0.22 (0.64)
Fark-Hansen (iv)			
Hansen Testi Grup Dışlayan	9.81 (0.19)	1.42 (0.23)	0.36 (0.54)
Fark	5.96 (0.38)	4.82 (0.43)	8.14 (0.14)

Not: p enflasyon oranını, $M3$ $M3$ para arzı tanımının büyüme oranını, $M3_{t-1}$ para arzı tanımının büyüme oranının gecikmeli değerini, $Kredi_t$ $M3_t$ özel sektöre verilen kredi miktarının (GSYİH'ye oranlı) yıllık büyüme oranının $M3$ para arzı tanımının büyüme oranıyla etkileşimini, $Kredi_{t-1}$ $M3_{t-1}$ söz konusu değişkenin gecikmeli değerini, *Finansal kriz* ise 2008 ve 2009 yıllarında "1" değeri almakta olan kukla değişkenini ifade etmektedir. $\sum_{i=0}^1 \Phi_i^m$ denklemdeki para arzı ($M3$) katsayılarının toplamını ifade etmektenken $\sum_{i=0}^1 \theta_i^f$ denklemdeki etkileşim değişkenlerinin katsayılarının toplamını ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler z istatistikleridir. *** %1, ** %5, * %10 düzeyindeki istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Yukarıdaki Tablo 9 ele alındığında modelde ikinci mertebeden otokorelasyon bulunmadığı görülmektedir. Birinci grup ülkeler için para arzı artışının enflasyon oranını arttırdığı görülmektedir. Özel sektöre verilen kredilerin büyüme oranı ile türetilen etkileşim değişkenine göre ise finansal gelişme ve para politikası etkinliği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir bağ bulunmamaktadır. Kukla değişkeni olan finansal kriz ise yine önceki sonuçlara benzer şekilde enflasyon oranıyla herhangi bir ilişki içinde değildir.

İkinci grup ülkelerde para arzı artışları enflasyon oranını arttırmaktadır. Buna ek olarak finansal gelişme para politikası etkinliğini değiştirmek suretiyle enflasyon oranını arttırıcı bir etki yaratmaktadır. Üçüncü grup ülkelerde ise para arzı artışları enflasyon oranını arttırıcı bir etki yaratırken finansal gelişme para politikası etkinliğini azaltarak enflasyonu düşürücü bir etki ortaya çıkarmaktadır. Etkileşim değişkeninin negatif katsayılı olması finansal gelişmenin para politikası etkinliğini azalttığı anlamına gelmektedir.

Tablo 11. Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: Enflasyon Oranı			
Bağımsız Değişkenler	1. Grup Ülkeler (İnovasyon, Faktör ve Verimlilik Güdümlü Ülkeler)	2. Grup Ülkeler (İnovasyon Güdümlü Ülkeler)	3. Grup Ülkeler (Faktör ve Verimlilik Güdümlü Ülkeler)
p_{t-1}	.0908545 (0.39)	.2226211 (2.21)**	.2958269 (1.21)
$M3_t$.0728292 (2.48)**	.026969 (2.25)**	.0861355 (2.00)**
$M3_{t-1}$.0930096 (3.32)***	.0366809 (1.33)	.0674061 (1.92)*
$Mevduat_t$, $M3_t$	-.0010886 (-2.59)***	-.0003656 (-1.99)**	-.0052559 (-1.59)

İnovasyon GÜdümlü ve Faktör-Verimlilik GÜdümlü Ekonomilerde Para Politikası Etkinliği ve Finansal Gelişme İlişkisinin İncelenmesi: Bir Panel Veri Analizi

$Mevduat_{t-1} M3_{t-1}$	-0.0011673 (-2.70)***	-0.0004352 (-1.17)	.001539 (0.66)
<i>Finansal Kriz</i>	.6451808 (0.92)	.2537715 (0.66)	.8522672 (0.76)
$\sum_{i=0}^1 \Phi_i^m$.1658387 (3.37)***	.06365 (2.28)**	.1535416 (2.21)**
$\sum_{i=0}^1 \theta_i^{fm}$	-.0022558 (-3.47)***	-.0008009 (-1.84)*	-.0037169 (-1.39)
Gözlem Sayısı	416	221	195
Ülke Sayısı	32	17	15
AR (1)	-1.82 (0.06)	-1.87 (0.06)	-1.77 (0.07)
AR (2)	0.81 (0.418)	1.16 (0.24)	1.18 (0.23)
Wald Testi	63.10 (0.00)	114.75 (0.00)	80.98 (0.00)
Hansen Testi	14.16 (0.29)	10.70 (0.55)	6.67 (0.35)
Hansen Testi Grup Dışlayan	12.80 (0.30)	9.31 (0.59)	6.67 (0.24)
Fark (sıfır H=Dışsal)	1.36 (0.24)	1.38 (0.24)	0.00 (0.96)
Fark-Hansen (iv)			
Hansen Testi Grup Dışlayan	10.30 (0.17)	7.22 (0.40)	1.53 (0.21)
Fark	3.86 (0.57)	3.48 (0.62)	5.14 (0.39)

Not: p enflasyon oranını, $M3$ $M3$ para arzı tanımının büyüme oranını, $M3_{t-1}$ para arzı tanımının büyüme oranının gecikmeli değerini, $Mevduat_t$ $M3_t$ finansal sistem mevduatlarının GSYİH'ye oranının yıllık büyüme oranının $M3$ para arzı tanımının büyüme oranıyla etkileşimini, $Mevduat_{t-1} M3_{t-1}$ söz konusu değişkenin gecikmeli değerini, *Finansal kriz* ise 2008 ve 2009 yıllarında "1" değeri almakta olan kukla değişkenini ifade etmektedir. $\sum_{i=0}^1 \Phi_i^m$ denklemdeki para arzı ($M3$) katsayılarının toplamını ifade etmektenken $\sum_{i=0}^1 \theta_i^{fm}$ denklemdeki etkileşim değişkenlerinin katsayılarının toplamını ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler z istatistikleridir. *** %1, ** %5, * %10 düzeyindeki istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Finansal sistem mevduatlarının finansal gelişme değişkeni olarak alındığı ve etkileşim değişkeninin türetilip kullanıldığı model Tablo 10'da gösterilmektedir. Otokorelasyon testine göre birinci ve ikinci mertebeden otokorelasyona rastlanılmamaktadır. Birinci grup ülkelerde para arzındaki artışlar enflasyon oranını arttırmaktadır. Etkileşim değişkenlerinin ise istatistiksel olarak anlamlı ve negatif katsayılı oldukları görülmektedir. Bunun anlamı finansal gelişmenin para politikası etkinliğini azalttığıdır. Finansal gelişmenin artması, bu durumda finansal sistem mevduatlarının artması, enflasyon oranını düşürücü bir etki yaratmaktadır. Finansal kriz ise bu modelde de enflasyon oranı ile ilişki içinde değildir.

İkinci grup ve üçüncü grup ülkelerin analiz sonuçları benzer olduğundan beraber yorumlanacaktır. Her iki grupta da para arzı artışlarının enflasyon oranını arttırdığı görülmektedir. Etkileşim değişkeninin gecikmeli değeri anlamsız bulunmasına rağmen şimdiki değeri anlamlı bulunmuştur. Katsayısı her iki grup denkleminde de negatiftir.

Tablo 12. Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: Enflasyon Oranı			
Bağımsız Değişkenler	1. Grup Ülkeler (İnovasyon, Faktör ve Verimlilik Güdümlü Ülkeler)	2. Grup Ülkeler (İnovasyon Güdümlü Ülkeler)	3. Grup Ülkeler (Faktör ve Verimlilik Güdümlü Ülkeler)
p_{t-1}	.0803499 (0.37)	.2155666 (2.58)***	.1488734 (0.91)
$M3_t$.0446753 (2.23)**	.0057507 (0.62)	.1051285 (2.44)**
$M3_{t-1}$.0751416 (2.50)**	.0318964 (1.18)	.0803076 (2.58)**
$Fg_t M3_t$.0016268 (1.73)*	.0023833 (3.00)***	-.0001908 (-0.20)
$Fg_{t-1} M3_{t-1}$.0012529 (1.43)	.0006983 (1.40)	.0009819 (1.20)
<i>Finansal Kriz</i>	.4265177 (0.65)	.0896632 (0.22)	.9595771 (0.90)
$\sum_{i=0}^1 \Phi_i^m$.1198169 (2.73)***	.0376471 (1.45)	.185436 (2.77)***
$\sum_{i=0}^1 \theta_i^{fm}$.0028797 (2.17)**	.0030816 (3.48)***	.0007911 (0.54)
Gözlem Sayısı	416	221	195
Ülke Sayısı	32	17	15
AR (1)	-1.86 (0.06)	-1.87 (0.06)	-1.74 (0.08)
AR (2)	0.83 (0.405)	1.05 (0.29)	0.95 (0.34)
Wald Testi	53.31 (0.00)	112.66 (0.00)	74.55 (0.00)
Hansen Testi	15.48 (0.21)	10.81 (0.54)	6.12 (0.41)
Hansen Testi Grup Dışlayan	11.52 (0.40)	10.14 (0.51)	5.80 (0.32)
Fark (sıfır H=Dışsal)	3.96 (0.04)	0.68 (0.41)	0.32 (0.57)
Fark-Hansen (iv)			
Hansen Testi Grup Dışlayan	10.95 (0.14)	6.79 (0.45)	0.66 (0.41)
Fark	4.53 (0.476)	4.02 (0.54)	5.46 (0.32)

Not: p enflasyon oranını, $M3$ $M3$ para arzı tanımının büyüme oranını, $M3_{t-1}$ para arzı tanımının büyüme oranının gecikmeli değerini, $Fg_t M3_t$ borsa kapitalizasyonunun (GSYİH'ye oranlı) yıllık büyüme oranı ve özel sektöre verilen kredi miktarının (GSYİH'ye oranlı) yıllık büyüme oranının toplamının $M3$ para arzı tanımının büyüme oranıyla etkileşimini, $Fg_{t-1} M3_{t-1}$ söz konusu değişkenin gecikmeli değerini, *Finansal kriz* ise 2008 ve 2009 yıllarında "1" değeri almakta olan kukla değişkenini ifade etmektedir. $\sum_{i=0}^1 \Phi_i^m$ denklemdeki para arzı ($M3$) katsayılarının toplamını ifade etmekten $\sum_{i=0}^1 \theta_i^{fm}$ denklemdeki etkileşim değişkenlerinin katsayılarının toplamını ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler z istatistikleridir. *** %1, ** %5, * %10 düzeyindeki istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Uygulanan testler sonucunda modellerde otokorelasyon bulunmadığı görülmektedir. Birinci grup ülkelerde para arzı artışı enflasyon oranını etkilemektedir. Etkileşim değişkeni pozitif katsayılı ve istatistiksel olarak

anlamlıdır, dolayısıyla, para politikası etkinliği üzerinde etkisi vardır ve finansal gelişmede meydana gelecek bir artış enflasyon oranını da arttırmaktadır.

İkinci grup ülkelerde para arzı artışları enflasyon oranını arttırmamaktadır ancak finansal gelişme para politikası etkinliğini değiştirmekte ve söz konusu değişkende meydana gelecek bir artışla birlikte enflasyon oranını arttırmaktadır. nc grup ülkelerde (verimlilik ve faktör güdümlü) para arzındaki bir artış enflasyon oranını arttırmaktadır ancak finansal gelişme ve para politikası etkinliği arasında mevcut bir bağ kurulamadığı görülmektedir.

Sonuç

Uzun yıllardır, finansal gelişmenin para politikası üzerindeki etkisi literatürde sıklıkla karşılaşılan konulardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüze kadar yapılmış ampirik çalışma sayısı fazla olmamakla birlikte söz konusu çalışmalar sonucu elde edilen sonuçların da çelişkili olduğu görülmektedir. Bu makalenin amacı finansal gelişmenin para politikası etkinliği üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğunun kanıtlanmasıdır. Bu şekilde yıllardır süren tartışmaya yeni kanıtlar ışığında yanıt bulmak ve literatüre kanıt sağlamak amaçlanmaktadır. Elde edilen sonuçlar ışığında finansal gelişmenin bir para politikası aracı olarak kullanılıp kullanılamayacağı hususunda da yorum yapılacaktır. Sistem genelleştirilmiş momentler tahmincisi kullanılarak araştırmalar gerçekleştirilmiş olup elde edilen bulgulara göre finansal gelişme para politikası etkinliğini inovasyon güdümlü ekonomiler özelinde etkilemektedir. Faktör-verimlilik güdümlü ekonomilerde ise finansal gelişme, istisnai bir durum dışında para politikasını üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir. İnovasyon güdümlü ekonomiler için finansal gelişme, para politikası hedeflerine ulaşmada yardımcı bir rol stlenebilecektir. Finansal sistem parasal aktarım mekanizmasının önemli bir bileşeni olarak kabul edilmektedir. Söz konusu ekonomilerde finansal gelişmenin artışı arzulanacak bir hedef olarak bulunmuştur. Bu sonuç literatürde karşılaşılan birçok çalışmanın sonuçlarıyla örtüşmektedir.

Para politikasının gayrisafi yurt içi hasıla ve enflasyon üzerindeki etkisi hem inovasyon hem faktör-verimlilik güdümlü ekonomilerde bariz bir şekilde görülmektedir. Bulgular lke grupları bazında değerlendirildiğinde ise literatürde genel kabul görmüş olanın aksine farklı sonuçlar elde edilmiştir. Daha gelişmiş olarak kabul edilen inovasyon güdümlü ekonomilerde para politikasının gayrisafi yurt içi hasıla ve enflasyon üzerindeki etkisinin faktör-verimlilik güdümlü ekonomilerdeki etkisine kıyasla daha az olduğu sonucuna varılmıştır.

Finansal gelişmenin para politikası etkinliği üzerindeki etkisi tüm ekonomiler tek bir grupta toplanarak araştırılmıştır. Ekonomiler, buna ek olarak, inovasyon güdümlü ve faktör-verimlilik güdümlü olarak ayrılarak aynı analizlere tabi tutulmuştur. Tüm ekonomilerin tek grupta toplandığı örneklem

üzerinde yapılan testler sonucunda finansal gelişmenin para politikası etkinliğini arttıran tek değişkeni olarak borsa kapitalizasyonu bulunmuştur. Finansal sistem mevduatlarının artışı para politikası etkinliğini negatif etkilemektedir. Özel sektöre verilen kredilerdeki büyüme oranı ve para politikası etkinliği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

İnovasyon güdümlü ekonomiler üzerinde yapılan testler sonucunda elde edilen bulgulara göre finansal gelişme para politikası etkinliğini değiştirmektedir. Para politikasının etkinliği ölçümünde iktisadi büyüme değişkeni kullanılmıştır. Banka bazlı sisteme geçiş olarak yorumlanmasında herhangi bir sakınca olmayan özel sektöre verilen kredilerdeki artış, para politikası etkinliğini, piyasa bazlı sisteme geçiş göstergelerinden olan borsa kapitalizasyonu artışına göre daha büyük oranda arttırmaktadır. Finansal sistem mevduatları ise, diğer yandan, para politikası etkinliğiyle negatif bir ilişkiye sahiptir. Finansal sistem mevduat artışı iktisadi birimler için alternatif fon kaynakları yaratması itibarıyla para politikası uygulamalarının ekonomi üzerindeki etkisini azaltmaktadır.

İnovasyon güdümlü ekonomilerde para politikası etkinliği enflasyon oranı ölçüt olarak kullanılarak araştırılmıştır. Buna göre finansal gelişme para politikası etkinliğini arttırmaktadır. Banka bazlı sisteme geçiş piyasa bazlı sisteme geçiş oranla para politikası etkinliğini daha fazla arttırmaktadır.

Öte yandan, faktör-verimlilik güdümlü ekonomiler özelinde elde edilen bulgulara göre finansal gelişme para politikası etkinliğini değiştirmemektedir. Bunun gerekçeleri olarak ilgili ekonomilerde mevcut olan yapısal kusurlar, finansal derinliğin yeterli ölçüde sağlanamamış olması, finansal aracılığın etkinlikten uzak olması, kurumsal ve düzenleyici altyapının eksikliklerinin olması ve zayıf mülkiyet hakları gibi kusurların bir veya birkaçı gösterilmektedir.

Elde edilen bulguların ışığında inovasyon güdümlü ekonomilerde finansal gelişme para politikası etkinliğini pozitif etkilemekteyken faktör-verimlilik güdümlü ekonomilerde para politikası etkinliği üzerinde herhangi bir değişiklik ortaya çıkarmamaktadır. İnovasyon güdümlü ekonomilerde siyasi istikrarın bulunması, ekonomiden daha az sermaye çıkışı gerçekleşmesi, finansal araçların sayısının daha fazla olması, merkez bankalarının görece bağımsızlığı ve dolayısıyla daha sıkı biçimde uygulanan para politikası uygulamaları, derinleşmiş finansal piyasalar ve finansal aracılığın etkinliği gibi faktörler açıklayıcı gerekçeler olarak görülmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Remzi Can Yılmaz: %50, Özlem Durgun: %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Remzi Can Yılmaz: 50%, Özlem Durgun: 50%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Yılmaz, R. C. & Durgun, Ö. (2024). İnovasyon güdümlü ve faktör-verimlilik güdümlü ekonomilerde para politikası etkinliği ve finansal gelişme ilişkisinin incelenmesi: Bir panel veri analizi. *Akademik Hassasiyetler*, 11(24), 567-598. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1339025>

Kaynakça

- Apanisile, O. T. ve Osinubi, T. T. (2019). Financial development and the effectiveness of monetary policy channels in Nigeria: a DSGE approach. *Journal of African Business*, 21(2), 193-214. <https://doi.org/10.1080/15228916.2019.1625021>
- Ashcraft, A. ve Campello, M. (2007). Firm balance sheets and monetary policy transmission. *Journal of Monetary Economics*, 54(6), 1515–1528. <https://doi.org/10.1016/j.jmoneco.2007.03.003>
- Aysun, U., Brady, R. ve Honig, A. (2013). Financial frictions and the strength of monetary transmission. *Journal of International Money and Finance*, 32, 1097-1119. <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2012.09.003>
- Aysun, U. ve Hepp, R. (2011). Securitization and the balance sheet channel of monetary transmission. *Journal of Banking & Finance*, 35(8), 2111-2122. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2011.01.011>
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric analysis on panel data*. John Wiley & Sons Ltd.
- Beck, T. ve Levine, R. (2005). Legal institutions and financial development. T. Beck ve R. Levine (Ed.), *Handbook of new institutional economics* içinde (s. 251-278). Boston, MA: Springer US.
- Bernanke, B. ve Gertler, M. (1995). Inside the black box: The credit channel of monetary policy transmission. *Journal of Economic Perspectives*, 9(4), 27–48.
- Carranza, L., Galdon-Sanchez, J. E. ve Gomez-Biscarri, J. (2010). Understanding the relationship between financial development and monetary policy. *Review of International Economics*, 18(5), 849-864. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9396.2010.00926.x>

- Cecchetti, S. G. (1999). Legal structure, financial structure and the monetary policy transmission mechanism. *Federal Reserve Bank of New York Economic Policy Review*, 5(2), 9-28.
- Ciccarelli, M., Maddaloni, A. ve Peydró J.L. (2015). Trusting the bankers: A new look at the credit channel of monetary policy. *Review of Economic Dynamics*, 18(4), 1–24. <https://doi.org/10.1016/j.red.2014.11.002>
- Cihak, M., Demirgüç-Kunt, A., Feyen, E. ve Levine, R. (2012). Benchmarking financial systems around the world. *World Bank Policy Research Working Paper No. 6175*. <https://doi.org/10.1596/1813-9450-6175>
- Demirgüç-Kunt, A. ve Levine, R. (1996). Stock market development and financial intermediaries: Stylized facts. *World Bank Economic Review*, 10(2), 291-322. <https://doi.org/10.1093/wber/10.2.291>
- Djankov, S., McLiesh, C. ve Shleifer, A. (2007). Private credit in 129 countries. *Journal of Financial Economics*, 84(2), 299-329. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2006.03.004>
- Djankov, S., Hart, O., McLiesh, C. ve Shleifer, A. (2008). Debt enforcement around the world. *Journal of Political Economy*, 116(6), 1105-1149. <https://doi.org/10.1086/595015>
- Elbourne, A. ve de Haan, J. (2006). Financial structure and monetary policy transmission in transition countries. *Journal of Comparative Economics*, 34(1), 1-23. <https://doi.org/10.1016/j.jce.2005.11.004>
- Ghazali, N.A. ve Rahman, A. A. (2001). Monetary policy, development of financial market and banking lending: An analysis of the bank-lending channel in Malaysia. *Malaysian Management Journal*, 5(1/2), 119-137. <https://doi.org/10.32890/mmj>
- Gomez, E., Vasquez, D. ve Zea, C. (2005). Derivative markets' impact on Colombian monetary policy. *Banco de la Republica Colombia Working Paper No. 334*.
- International Monetary Fund. (2023). *The international financial statistics*. 8 Temmuz 2023 tarihinde <https://data.imf.org/?sk=4c514d48-b6ba-49ed-8ab9-52b0c1a0179b> adresinden edinilmiştir.
- Karim, Z.A., Basa, D. E. K. ve Karim, B. A. (2021). The relationship between financial development and effectiveness of monetary policy: New evidence from ASEAN-3 countries. *Journal of Financial Economic Policy*, 13(6), 665-685. <https://doi.org/10.1108/JFEP-11-2019-0245>
- Krause, S. ve Rioja, F. (2006). Financial development and monetary policy efficiency. *Emory Economics*, 613(158), 100-121.
- Levine, R. (2002). Bank-based or market-based financial systems: which is better? *Journal of Financial Intermediation*, 11(4), 398-428. <https://doi.org/10.1006/jfin.2002.0341>

- Levine, R. (1998). The legal environment, banks, and long-run economic growth. *Journal of Money, Credit and Banking*, 30(3), 596-613. <https://doi.org/10.2307/2601259>
- Loutschina, E. ve Strahan, P. E. (2009). Securitization and the declining impact of bank finance on loan supply: evidence from mortgage originations. *The Journal of Finance*, 64(2), 861-889. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.2009.01451.x>
- Ma, Y. ve Lin, X. (2016). Financial development and the effectiveness of monetary policy. *Journal of Banking & Finance*, 68, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2016.03.002>
- Mishra, P., Montiel, P. ve Spilimbergo, A. (2010). Monetary transmission in low income countries. *IMF Working Paper No. 2010(223)*.
- Pradhan, B. B. ve Mishra, P. K. (2008). Financial innovation and effectiveness of monetary policy. *Journal of Development and Sustainability*, 2(1), 390-397. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1262657>
- La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A. ve Vishny, R. W. (1997). Legal determinants of external finance, *The Journal of Finance*, 52(3), 1131-1150. <https://doi.org/10.2307/2329518>
- La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A. ve Vishny, R. W. (1998). Law and finance. *Journal of Political Economy*, 106(6), 1113-1155. <https://doi.org/10.1086/250042>
- Rahman, M. (2018). Financial development and monetary policy efficiency: unraveling the empirical contradiction and discovering the true relation. *Economics Bulletin*, 38(1), 281-296.
- Singh, S., Razi, A., Endut, N. ve Ramlee, H. (2008). Financial market developments and their implications for monetary policy. *Bank for International Settlement Working Paper Series No 39*.
- Tan, A.C.K ve Goh, K. L. (2009). Financial disintermediation in the 1990s: implications on monetary policy in Malaysia. *Hitotsubashi Journal of Economics*, 50(1), 1-27.
- Thornton, D. L. (1994). Financial innovation, deregulation and the ‘‘credit view’’ of monetary policy. *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, 76(1), 31-49. <https://doi.org/10.20955/r.76.31-49>
- Yang, L., Wijnbergen, S. V., Qi, X. ve Yi, Y. (2019). Chinese shadow banking, financial regulation and effectiveness of monetary policy. *Pacific-Basin Finance Journal*, 57, 101-169. <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2019.06.016>
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2020). *İleri panel veri analizi*. Beta Basım Yayın.
- World Bank. (2005). *Financial sector assessment: A handbook*. 15 Temmuz 2023 tarihinde www.imf.org/external/pubs/ft/fsa/eng/pdf/ch02.pdf adresinden edinilmiştir.

- World Bank: (2013). *World Development Indicator (WDI-GDF)*. 15 Temmuz 2023 tarihinde <https://datacatalog.worldbank.org/search/dataset/0037712/World-Development-Indicators> adresinden edinilmiştir.
- World Bank. (2023). *Global Financial Development Database*. 15 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.worldbank.org/en/publication/gfdr/data/global-financial-development-database> adresinden edinilmiştir.
- World Economic Forum (2017-2018), *The Global Competitiveness Report*. 15 Temmuz 2023 tarihinde <https://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/04Backmatter/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018AppendixA.pdf> adresinden edinilmiştir.

Extended Abstract

This article provides a thorough analysis of the connection between financial development and the effectiveness of monetary policy across 32 economies. The interaction between financial development and monetary policy efficacy is a critical topic in economics. Understanding how financial development effects monetary policy efficiency becomes increasingly important for policymakers and central banks attempting to maintain stability and encourage sustainable growth as economies advance. We investigate the potential influence of financial development on the efficacy of monetary policy using panel data and the generalized moments estimator (GMM) spanning the years 2004 to 2017. To identify any differential effects, the economies under investigation are divided into two distinct subgroups: innovation-driven countries and factor- and efficiency-driven countries. Our analysis focuses on important financial development indicators, such as domestic private sector lending, stock market capitalisation, and deposits in the financial system.

In order to account for potential endogeneity and other econometric difficulties, we used the generalized moments estimator (GMM) to determine the effect of financial development on the effectiveness of monetary policy. A potential internality problem arose in dynamic models where the lagged value of the dependent variable was included in the model as an independent variable. The economic results obtained had an explanatory quality as they were in close relationship with the policies implemented in the past periods and their results. It was necessary to use the lagged values of these variables as independent variables. With the use of these variables, there was a transition from static panel data analysis methods to dynamic panel data analysis methods. As the lagged value of the dependent variable was included as the independent variable, a correlation was determined between the said variable and the error term, and the strict externality assumption was broken. The dataset, which covered a 14-year period from 2004 to 2017, provided detailed insights into the dynamics and long-term trends of financial development and

monetary policy. Our sample included economies from different regions, ensuring the validity and generalizability of our results.

We divided the economies into two sub-groups based on their development characteristics in order to acquire a deeper understanding: innovation-driven countries and factor- and efficiency-driven countries. We could identify potential diverse effects of financial development on the effectiveness of monetary policy across various economic environments thanks to this categorization.

Three key financial development indicators—domestic loans to the private sector, stock market capitalization, and financial system deposits—were the subject of our analysis. These metrics provided important insights into the general health and effectiveness of a nation's financial system and were widely acknowledged as being important factors of a country's financial development. Loans to the private sector referred to the financial resources provided to the private sector through the purchase of non-equity securities, commercial loans, and other accounts receivable, which generated a demand for repayment. For some countries, these requests included loans to public enterprises. Exchange capitalization referred to the total value of all shares listed on an exchange, and financial system deposits represented the value of demand, time, and savings deposits in deposit banks and other financial institutions.

The aim of this study was to reveal that financial development had an effect on monetary policy effectiveness, and for this purpose, basically two different macroeconomic panel data models were used. In the first of these, the annual real gross domestic product growth rate was taken as the dependent variable. In the second model, the annual inflation rate was included in the model as a dependent variable. The annual growth rates of the variables used in the panel data model established in the first stage were taken as follows:

$$\Delta Y_{it} = (Y_{it} - Y_{it-1}) / Y_{it-1}$$

$$\Delta P_{it} = (P_{it} - P_{it-1}) / P_{it-1}$$

$$\Delta M_{it} = (M_{it} - M_{it-1}) / M_{it-1}$$

Intriguing conclusions about the connection between financial development and effective monetary policy were revealed by our empirical investigation. We observed a strong impact of financial development on the efficacy of monetary policy in innovation-driven economies. The transmission mechanism of monetary policy instruments was often improved as financial systems developed and grew, allowing central banks to better control inflation, economic growth, and financial stability.

On the other hand, except for certain circumstances, financial development tended to have a relatively limited impact on the effectiveness of monetary policy in economies that were driven by factors and efficiency. This study showed that the influence of financial development on the results of

monetary policy might be less obvious in economies where factors of production played a more significant role.

The findings had numerous significant ramifications for central banks and politicians. Fostering financial growth could be a powerful instrument for innovation-driven economies to increase the efficiency of monetary policy in accomplishing macroeconomic goals. Reforms that supported good financial intermediation, expanded capital markets, and improved access to financial services should have been taken into account by policymakers.

In contrast, monetary policy efficacy was likely less responsive to financial development in economies that were factor- and efficiency-driven. In these situations, policymakers should have concentrated on other instruments of policy to effectively address macroeconomic issues. Nevertheless, there might have been particular circumstances when financial development could still have had a significant impact on monetary policy. Recognizing these instances was essential for making well-informed decisions.

It is significant to mention that our study's conclusions had some drawbacks. Our ability to show clear causality between financial development and effective monetary policy was constrained by the use of panel data.

This article showed, in a variety of 32 economies, the critical connection between financial development and effective monetary policy. We gained important insights into the various effects of financial development on monetary policy in innovation-driven and factor- and efficiency-driven economies by using panel data and the GMM estimator. The conclusions made here can help policymakers and central banks create more effective plans for navigating the complexity of contemporary economies and fostering long-term development and stability. To improve our comprehension of this complicated link and its implications for the global economy, more study and policy analysis were required.

METaverse: Ulusal Yazının Bibliyometrik Analizi

Gülay GÜLER* & Deniz ZEREN**

Öz

Metaverse tüketicileri ve işletmeleri heyecanlandırarak iş yapış şekillerinde çığır açan bir yenilik olarak gündeme gelen bir kavramdır. Bildiğimiz internetin, bilmediğimiz yönlerine ışık tutan Metaverse, son yıllarda akademik alanda da ilgi görmektedir. Bu çalışmanın amacı, Metaverse alanında ulusal yazında yapılan çalışmaları bibliyometrik analizle incelemektir. Bu amaçla TR Dizin ve Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) taranarak, bu veri tabanlarında yer alan ve başlığında, özetinde veya anahtar kelimelerinde Metaverse kavramı geçen toplam 154 çalışma araştırmaya dahil edilerek bibliyometrik analize tabi tutulmuştur. Sonuçlar, ulusal yazında Metaverse ile ilgili ilk çalışmanın 2021 yılında yapıldığını göstermektedir. İzleyen yıllarda kavramın her yıl yükselen bir ivmeyle araştırıldığı anlaşılmaktadır. Metaverse alanında yapılan çalışmalarda en sık kullanılan anahtar kelimeler sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, blok zinciri, NFT, dijitalleşmedir. Sonuçlar ayrıca araştırmaya dahil edilen çalışmalarda sıklıkla kullanılan araştırma yöntemlerinin, veri toplama yöntemlerinin, analiz yöntemlerini ortaya koyarken, dergilerin ve üniversitelerin yayın performansı ve yıllara göre dağılımı gibi alanları da ele alarak gelecek çalışmalara katkı sunmaktadır. Gelecekteki araştırmacıların, Birleşmiş Milletler tarafından belirlenen Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarını (SKA) yol haritası oluşturmada kullanmaları tavsiye edilmektedir. Bu bağlamda çalışmada ulusal yazında ihtiyaç duyulan araştırma soruları dört başlık altında (toplumsal ve ekonomik kalkınma, sürdürülebilirlik, küresel işbirliği ve güvenlik, Metaverse endüstrisi ve yeni nesil tüketiciler) toplanmıştır. Geliştirilen araştırma sorularıyla gelecekteki çalışmalara ve literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Metaverse, Bibliyometrik Analiz, Ulusal Yazın.

METaverse: BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF STUDIES IN TÜRKİYE

Abstract

The Metaverse represents a novel and engaging development in business practices, enjoying increasing popularity among both consumers and enterprises. It illuminates aspects of the internet that were previously unexplored and has begun to attract academic interest. This study seeks to examine the national literature on the

*Arş.Gör., Çağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İşletme Yönetimi Bölümü, gulayguler@cag.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2576-7756>

**Prof.Dr., Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, dzeren@cu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1197-5375>

Metaverse through bibliometric analysis, utilizing the TR Index and the National Thesis Center (YÖKTEZ). A total of 154 studies, which referenced the term "Metaverse" in their titles, abstracts, or keywords, were selected for the research and underwent bibliometric analysis. The analysis uncovered that the inaugural study on the Metaverse in the national literature appeared in 2021, with subsequent years seeing a growing interest in this area. The terms most frequently associated with the Metaverse in these studies include virtual reality, augmented reality, blockchain, NFT, and digitalization. In addition, the findings offer future research directions by highlighting the research methods, data collection techniques, analysis methodologies, and the publication performance of journals and universities, categorized by year. Future studies are encouraged to consider the Sustainable Development Goals (SDGs) outlined by the United Nations as a framework. The research needs identified in the national literature are grouped into four categories: social and economic development, sustainability, global cooperation and security, and the Metaverse industry alongside new-generation consumers. The purpose of this study is to aid in guiding future research and contributing to the broader literature.

Keywords: *Metaverse, Bibliometric Analysis, Turkish Literature.*

Giriş

İnternet, ilk kez 1969 yılında savaş sırasında kesintisiz bir iletişim ağı oluşturmak amacıyla kurulmuş (Güner, 2016, s. 5), 1989 yılında halka açık hale gelmesiyle birlikte tüketicilerin ve işletmelerin günlük faaliyetlerinde birçok alanda değişim ve dönüşüme sebep olmuştur. Özellikle Covid-19 pandemisi sırası ve sonrası, çalışma, eğitim, ticaret ve eğlence sektörlerinde internet ile uzaktan çalışma, alışveriş ve eğlence kavramlarıyla tanışılmış ve hızlı bir dijital adaptasyon gerçekleşmiştir. Günümüzde bu kapsamda öne çıkan kavramlardan biri de Metaverse kavramıdır. Metaverse, fiziksel ve sanal dünyaları birleştiren, dijital ortamlarda çoklu kullanıcı etkileşimi sağlayan, artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik gibi teknolojileri de kullanarak, çoklu duyuya dayalı etkileşimleri mümkün kılan sürekli bir evrendir (Mystakidis, 2022, s. 2). Facebook şirketinin adını Meta olarak değiştirmesiyle kavrama gösterilen ilgi artmış, işletmeler kendi yatırımlarını ve girişimlerini bu yöne kaydırmaya başlamıştır. Microsoft ve Nvidia Corporation gibi büyük teknoloji firmaları kendi dijital evrenleri üzerinde çalışırken, Nike, Gucci, Gap, Disney, Samsung ve McDonald's gibi şirketler de tüketiciler için Metaverse üzerinden kampanyalar ve yeni deneyimler sunan etkinlikler düzenlemektedir (Nam, 2021, s. 40; Faughnder, 2022, s. 1; Meisenzahl, 2022, s. 1). 2023 yılında Metaverse platformlarında aylık 400 milyondan fazla aktif kullanıcı bulunmaktadır (Mileva, 2023, s. 5). 2030 yılına kadar küresel Metaverse pazarının 936,6 milyar ABD dolarına ulaşması beklenmektedir (Statista, 2021, s. 1).

Sektördeki ilgiye paralel olarak akademik çalışmalara olan ilginin arttığı da görülmektedir. Ulusal ve uluslararası yazında kavramı tanımlayan (Zhou vd., 2024, ss. 130-131; Mikail ve Kocaömer, 2023, s. 106), tüketiciler

(Shen vd., 2021, ss. 18-19; Hadi vd., 2023, s. 153; Çelikkol, 2022, s. 69) ve/veya işletmeler (Setiawan ve Anthony, 2022, s. 687; Berber, 2023, s. 606) açısından ele alan öncü çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Artan ilgi bibliyometrik çalışmalara yönelik ilk adımların atılmasını da sağlamıştır (Zeren, 2022, s. 2771; Kaya vd., 2023, s. 470). Buna karşılık daha önceki çabaların WOS ve SCOPUS alan indeksleri kullanılarak uluslararası yazına ışık tuttuğu görülmektedir. Metaverse ile ilgili çalışmaların ulusal yazında da bibliyometrik olarak taranması, kavramın gelişiminin kuş bakışı izlenmesine ve kendi teorik zeminin oluşturulmasına katkı sağlayacaktır. Bu nedenle bu çalışmanın amacı ulusal yazında Metaverse ile ilgili akademik çalışmaların bibliyometrik olarak analizinin yapılmasıdır. Bu amaçla ULAKBİLİM TR Dizin ve YÖKTEZ veri tabalarında, anahtar kelime, özet ve başlık içerisinde “Metaverse” kavramının bulunduğu tüm çalışmalar titizlikle incelenmiştir. Toplam 154 çalışmanın bibliyometrik analize tabi tutulduğu bu çalışmada ulusal yazındaki makale ve tezlerin yıllara göre dağılımı, kullanılan anahtar kelimeler, atıf sayıları, en fazla yayın yapan dergi ve üniversiteler, tezlerin çalışma alanlarına göre dağılımı, çalışmalarda tercih edilen yayın dili, yöntemi ile veri toplama ve analiz tekniklerine yer verilmiştir.

1. METAVERSE

Metaverse, yeni nesil internetin gelişen bir paradigması olarak, insanların sosyalleşmesi, oyun oynaması ve çalışması için tamamen sürükleyici, hiper uzamsal ve kendi kendini sürdürebilme kabiliyeti olan, sanal bir ortak alan inşa etmeyi amaçlayan yepyeni bir çalışma alanıdır (Wang vd., 2023, ss. 1-3). 1905 yılında H.G. Well tarafından kaleme alınan “A Modern Utopia” adlı bilim kurgu romanında kullanılan sanal dünyalar kavramıyla fikri temelleri atılan Metaverse, ilk kez 1992 yılında Neal Stephenson tarafından yazılan “Snow Crash” adlı romanda adı geçen bir kavramdır (Stephenson, 1992, s. 80; Flaherty, 2020, s. 422). Bu distopik romanda, fiziksel evrenin dijital/sanal bir kopyası olarak tasvir edilen Metaverse, bu eserden sonra literatürde de kendine yer edinmeye başlamıştır. 1990’lı yıllarda bilgisayar bilimleri alanında yapılan çalışmalarda, etkileşimli dünyalar, sanal insan araştırması ve gerçek zamanlı özerk yazılımlarla ilgili konulara yoğunlaşmıştır (McLellan, 1993, s. 316; Perlin ve Goldberg, 1996, s. 206; Allbeck ve Badler, 1998, ss. 19-20; Fitzgerald, 1998, s. 98). Kullanıcıların avatarlar tarafından temsil edildiği, yarı fiziksel sanal bir gerçekliğe sahip siber gezegen olarak tanımlanan Metaverse, 2000’li yıllarda sürükleyici ve üç boyutlu sanal dünya olarak ifade edilmektedir (Kemp ve Livingstone, 2006, s. 1; Davis vd., 2009, s. 91; Hazan, 2010, s. 4). 2003 yılında Linden Lab tarafından kurulan ve büyük ölçüde Metaverse’ün öncüsü sayılabilecek “Second Life” adlı çevrim içi uygulama da bu amaca yönelik olarak hizmete sunulmuştur. Uygulamanın kullanıcılara sohbet etme, yemek yeme, dolaşma, sanal objeler yaratma ve satma gibi imkânları sunması popülaritesini arttırsa da, ara yüzünün kullanıcı dostu olmaması ilerleyen

zamanlarda eleştirilmesine sebep olmuştur (Papagiannidis vd., 2008, s. 612). 2006 yılında kurulan Roblox ise, kullanıcılara kendi oyun modüllerini tasarlayıp satma imkânı sunmuştur. Metaverse çalışmaları incelendiğinde, sektördeki gelişmelere paralel olarak kavramı tek dünya (tek bir sanal dünya) ve çoklu dünyalar (çok sayıda birbirine bağlı sanal dünyalar) perspektifinden anlatan çalışmalar dikkat çekmektedir (Frey vd., 2008, ss. 1-2). Bu süreçte kavramın evriminin arttırılmış gerçekliğe ve çoklu sanal dünyalara kaydığı ve sanal dünyaların ölçeklenebilir olduğu belirtilmiştir (Wright vd., 2008, s. 266). 2010'lu yıllara gelindiğinde ise, kavramın kapsamını 3B entegre bir sanal ağ tanımıyla genişletildiği görülmektedir. Sürükleyici gerçekçilik ve her yerde bulunabilme özellikleri kavramın kapsamına katkı sağlamaktadır (Dionisio vd., 2013, s. 35; Choi ve Kim, 2017, s. 1520). 2014 yılında eski adıyla Facebook olan Meta şirketi, bir sanal gerçeklik oyun startupı olan Oculus'u satın alırken, 2016 yılında piyasaya sürülen Pokemon Go oyunu, gerçek dünya ile sanal dünyayı buluşturan ilk oyun olarak oldukça ilgi görmüştür. Tüm bu gelişmelerle birlikte üniversite müfredatında da yer almaya başlayan Metaverse ile ilgili, 2019 yılında Doç. Dr. Murat Gülmez öncülüğünde Çağ Üniversitesi'nde Second Life uygulaması üzerinden, kampüsün sanal bir ikizi oluşturularak, Sanal Dünyalar adlı ders verilmeye başlanmıştır. 2020'li yıllara gelindiğinde ise artık çalışmalarda, fiziksel ve sanal gerçekliğin iç içe geçtiği görülmektedir. Metaverse, internet, web teknolojileri ve genişletilmiş gerçekliğin (Extended Reality- XR) birleşmesiyle oluşan, fiziksel ve dijitali harmanlayan sanal bir ortam olarak algılanmaktadır (Lee vd., 2021, s. 6).

Uluslararası yazındaki tüm bu gelişmelerle birlikte ulusal yazında da konuya olan ilgi artmaktadır. Metaverse konusunda ulusal yazında çeşitli alanlarda çalışmalar literatüre katkı sağlamaktadır. Pazarlama alanında Metaverse kullanıcı kabulünü ele alan Toraman ve Geçit (2023, s. 86), Metaverse'ü fenomen pazarlama platformu olarak inceleyen Karabacak ve Güngör (2023, s. 176), içerik pazarlamasına odaklanan Aydemir (2023, s. 57) ve geçmişten günümüze pazarlamanın evrimi içerisinde Metaverse'ü inceleyen ve pazarlama karmasını tekrar yorumlayan Zeren ve Güler (2022, s. 1) alana katkı sağlayan çalışmalardan bazılarıdır. Turizm alanında Metaverse'ün fırsat mı yoksa tehdit mi olduğunu ele alan Tayfun vd. (2022, s. 819), bilimsel haritalama tekniğiyle alana katkı sağlayan (Zeren, 2022, s. 2772), Metaverse'ün gelecekte turizm sektörüne olası etkilerini inceleyen Ercan (2022, s. 1063), ceza hukuku açısından ele alan Bacaksız (2023, s. 290), akıllı sözleşmelerin hukuki niteliği üzerinde duran Selanik (2023, s. 90), insan hakları açısından Metaverse'ü ele alan Kılıç (2023, s. 21), muhasebe yönü üzerinde duran Akyüz ve Gülten (2023, s. 93); Yeşil (2023, s. 291), sanal ekonomide yürütülen faaliyetlerin muhasebeleştirilmesini inceleyen Yüksel (2023, s. 238), muhasebe eğitimi üzerinde duran Altunal (2022, s. 433), eğitimin Metaverse ile nasıl dönüşebileceğini inceleyen Kaya vd. (2023, s. 470); Akpınar ve Akyıldız (2022, s. 838) gibi ulusal yazına sunduğu katkılarla dikkat çeken çalışmalar, geniş bir yelpazedeki disiplinlerde

gerçekleştirilmekte ve bu perspektiflerden gelen değerli katkılar alandaki bilimsel anlayışı derinleştirmektedir.

2. BİBLİYOMETRİK ANALİZ

Bibliyometrik analiz, araştırma bileşenlerinde ortaya çıkan eğilimleri ortaya çıkarmak ve mevcut literatürdeki belirli bir alanın entelektüel yapısını belirlemek, makale ve dergi performansını incelemek gibi çeşitli nedenlerle kullanılmaktadır (Donthu vd., 2021, s. 287). Büyük hacimli (yüzlerce veya binlerce) yapılandırılmamış verileri anlamlandırmak, kümülatif olarak çalışma alanlarının niteliksel ve niceliksel değişme sürecindeki nüanslarını belirlemek ve haritalamak için kullanışlı bir yöntemdir. 1900'lü yılların başına dayanan bibliyometrik analiz (Okubo, 1997, s. 10), metodoloji açısından yeni olmasa da yaygınlaşması oldukça yenidir. Son yıllarda birçok alanda başvurulan bibliyometrik analiz, sosyal bilimler alanında da ilgi görmektedir. TR Dizinde sosyal bilimler alanında 632 bibliyometrik çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan sosyal bilimler alanında yapılan bibliyometrik analizlerin 262 tanesi ulusal makaleleri içermektedir. Ulusal yazının bibliyometrik analizini yapan çalışmalardan 6 tanesi TR Dizin, 105 tanesi ise YÖKTEZ veri tabanı kullanılarak incelenmiştir. Bu durum ulusal yazın açısından da yöntemin gördüğü ilgiye dikkat çekmektedir.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada, ulusal yazında Metaverse konusunda yazılan, ULAKBİLİM TR Dizin ve YÖKTEZ'de taranan çalışmalar, bibliyometrik analiz ile incelenmiştir. Bibliyometrik analiz, sosyal bilimler alanında sunduğu çok boyutlu bakış açısı sebebiyle başvurulan nitel araştırma yöntemlerinden biridir.

Bu araştırma soruları şu şekilde sıralanabilir;

1. Metaverse alanında yapılan çalışmaların, YÖKTEZ ve TR Dizin'de yıllara göre dağılımı nasıldır?

2. Metaverse alanına en fazla katkı sağlayan dergi ve üniversiteler hangileridir?

3. Metaverse alanındaki yayınlarda en sık kullanılan anahtar kelimeler hangileridir?

4. Metaverse ulusal yazınında yapılan yayınların atıf sayısı, yayın dili, araştırma yöntemi, veri toplama ve analiz tekniklerine göre dağılımı nasıldır?

Çalışmanın anakütlesini öz, başlık veya anahtar kelimelerinden en az birinde "Metaverse" kelimesinin geçtiği ulusal yazındaki çalışmalar oluşturmaktadır. YÖKTEZ'de taranan doktora ve yüksek lisans tezleri ile TR Dizin'de taranan araştırma makalesi, derleme, düzeltme ve bildiri çalışmaları bibliyometrik analizle incelenmiştir. Alanla ilgili ilk ve son çalışmaların yapıldığı 2021-2023 yılları arasındaki çalışmalar bibliyometrik analize dahil

edilmiştir. TR Dizin ve YÖKTEZ 31.10.2023 tarihinde incelenerek çalışmada kullanılacak verilerin son haline erişilmiştir. Son güncellemeyle birlikte YÖKTEZ’de 38 tez çalışması ve TR Dizin’de 121 çalışma bulunmaktadır. TR Dizindeki röportaj, kitap tanıtımı ve editoryal çalışmalar, yapısı bakımından bu araştırmanın doğasına uygun olmadıkları için analize dahil edilmemişlerdir. Yapılan filtreleme sonucunda bu çalışmada kullanılmak üzere toplam 154 çalışmaya ulaşılmıştır.

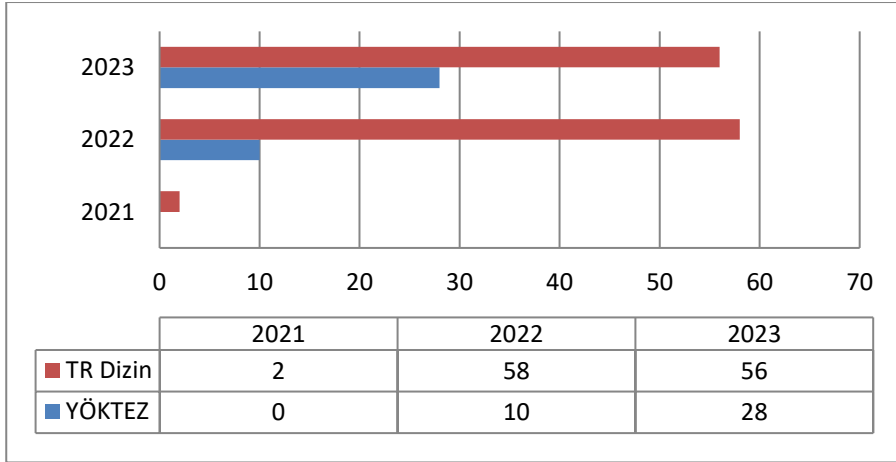
4. BULGULAR

Bu çalışmanın kapsamını Metaverse konusunda ulusal yazında yapılan çalışmalar oluşturmaktadır. Araştırma kapsamındaki çalışmaların yıllara göre dağılımı, kullanılan anahtar kelimeler, yazar sayıları, atıf sayıları, en çok yayın yapan üniversite ve dergiler, yayın dili, araştırma yöntemleri ve analiz tekniklerine göre incelenmiş ve raporlanmıştır.

4.1. Yıllara Göre Dağılım

Şekil 1, 2021-2023 yılları arasında TR Dizin ve YÖKTEZ veri tabanlarında bulunan Metaverse konulu makale ve tez çalışmalarının yıllara göre sayısal dağılımı verilmiştir.

Şekil 1. Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Bu çalışmada TR Dizin ve YÖKTEZ veri tabanları incelenmiştir. Bu bağlamda, TR Dizindeki ilk makale çalışması 2021 yılında, YÖKTEZ’de ise ilk tez çalışması 2022 yılında yapılmıştır. Bu sebeple bibliyometrik analize 2021 yılı ile 2023 yılları arasında yapılan çalışmalar dahil edilmiştir. Bu tarih aralığında TR Dizin’de 116 makale ve YÖKTEZ’de bulunan 38 tez çalışmasından oluşmak üzere toplam 154 çalışma incelenmiştir. Erişim kısıtlamasına tabi olan bir adet tez çalışması, eser sahibiyle iletişime geçilerek analize dahil edilmiştir. Veriler incelendiğinde, 2021 yılında YÖKTEZ’de hiç çalışma bulunmadığı görülmektedir. Yıllara göre konunun gelişimi

incelendiğinde ise ilginin arttığı söylenebilmektedir. TR Dizinde, 2021 yılı ile 2022 yılı arasında belirgin bir artış olduğu gözlemlenebilmektedir. Bu gelişme, Facebook şirketinin adını Ekim 2021’de Meta olarak değiştirmesine ve yeni vizyonunu dünyaya duyurmasıyla aynı sürece denk geldiğinden nu etkinin yadsınmasını güçleştirmektedir.

4.2. Anahtar Kelimelerin Dağılımı

Tablo 1’de 2021-2023 yılları arasında yazılmış, TR Dizin ve YÖKTEZ’de taranan makale ve tezlerde kullanılan anahtar kelimelerin kullanım sıklıklarına göre dağılımı verilmiştir. Grafiğe en az üç kez tekrar eden anahtar kelimeler dahil edilmiştir.

Tablo 1. Çalışmaların Anahtar Kelimelere Göre Dağılımı

Anahtar Kelime	n	%	Anahtar Kelime	n	%
Metaverse	135	44	Dijital Oyunlar	5	2
Sanal Gerçeklik	32	10	Sanal Dünya	5	2
Arttırılmış Gerçeklik	18	6	Second Life	4	1
Blok Zinciri	16	5	Akıllı Kontrat	4	1
NFT	15	5	Dijital Dönüşüm	3	1
Dijitalleşme	12	4	Transhümanizm	3	1
Teknoloji	8	3	Muhasebe	3	1
Yapay Zeka	7	2	Yeni İletişim Teknolojisi	3	1
Sanal Evren	7	2	Dijital Pazarlama	3	1
Yeni Medya	6	2	Fenomen	3	1
Avatar	6	2	Meta Evren	3	1
Sosyal Medya	6	2			

Metaverse alanındaki çalışmalar incelendiğinde, Metaverse kavramı dışında en sık geçen anahtar kelimelerin sanal gerçeklik, arttırılmış gerçeklik, blok zinciri, NFT ve dijitalleşme olduğu görülmektedir. Metaverse kavramının gelişimine uygun olarak, sanal gerçeklik ve arttırılmış gerçeklik kavramları da ön plana çıkmaktadır. En sık kullanılan anahtar kelimeler bütüncül olarak değerlendirildiğinde, Metaverse’ün şemsiye bir kavram olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, kavramın yeni nesil teknolojiler (NFT, Blok Zinciri), yapay zeka, sanal dünyalar ve dijitalleşmeden bağımsız olarak değerlendirilmemesi gerekir.

4.3. Çalışmaların Alınan Atıf Sayılarına Göre Dağılımı

2021-2023 yılları arasında yazılmış olup YÖKTEZ ve TR Dizin veri tabanlarında yer alan çalışmaların atıf sayıları incelendiğinde 94 makalenin ve 36 tez çalışmasının hiç atıf almadığı görülmektedir. TR Dizinde en fazla atıf

alan çalışma 99 atıf ile 2021 yılında Oğuz Kuş Tarafından yazılan “Metaverse: ‘Dijital Büyük Patlamada’ Fırsatlar ve Endişelere Yönelik Algılar” başlıklı makale çalışmasıdır. Tablo 2’de TR Dizinde beş ve üzeri atıf alan makalelerin detayları yer almaktadır.

Tablo 2. Çalışmaların Atıf Sayılarına Göre Dağılımı

Yıl	Yazar	Başlık	Dergi Adı	Atıf Sayısı
2021	Oğuz KUŞ	Metaverse: ‘Dijital Büyük Patlamada’ Fırsatlar ve Endişelere Yönelik Algılar	Intermedia International e-Journal	99
2022	Burhan AKPINAR Taha Yasin AKYILDIZ	Yeni Eğitim Ekosistemi Olarak Metaversal Öğretim	Tarih Okulu Dergisi	23
2022	Çağla DEMİR	Metaverse Teknolojisinin Otel Sektörünün Geleceğine Etkileri Üzerine Bir İnceleme	Journal of Tourism and Gastronomy Studies	17
2021	Nihal KOCABAY ŞENER	Facebook Nasıl “Meta”laştı?	Yeni Medya (Online)	15
2022	Nur Kuban TORUN Tolga TORUN	Metaverse ve Din Kavramlarının Sosyal Medya Madenciliği Yolu ile İncelenmesi	Alanya Akademik Bakış	11
2022	Onur O. AKŞİT Azra K. NAZLI Miray BEŞBUDAK	Metaverse Evreninde Yer Alan Bazı Uygulamalar Üzerine Tematik Bir Analiz	TRT Akademi	11
2022	Taha Emre ÇİFTÇİ Işıl F. ORKUNOĞLU ŞAHİN	Metaverse’de Gerçekleştirilen İşlemlerin Vergilendirilmesi	Fiscaoeconomia	10
2022	Hakan YÜKSEL	Yeni Medya ve Dijital Dönüşümün Ötesi “Metaverse”	Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	9
2022	Deniz YENGİN Tamer BAYRAK Derya AYDOĞAN	Sanatın Hibrit Gerçeklik Alanı: ‘Metaverse’	Yedi: Sanat, Tasarım Ve Bilim Dergisi	9
2022	Elif SİS ATABAY Selcen SARI AYTEKİN	Metaverse: Örgüt Kültürünün Gelenekselden Dijitale Evrimi	Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi	8

2022	Işık ALTUNAL	Metaverse Dünyasının Eğitim Modeli Olarak Kullanımı ve Muhasebe Eğitimine Yansımaları	Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi	6
2022	Mine CERANOĞLU Hale YILMAZ	Modanın Dijital Geleceği: 3 Boyutlu Giysiler, Metaverse Ve NFT	Art-e Sanat Dergisi	6
2022	Ayşenur KULOĞLU Burhan AKPINAR Fatih Selim ERDAMAR	Metaverse Awareness of Turkish Generation Z Preservice Teachers	OPUS Toplum Araştırmaları Dergisi	5
2022	Zafer AYZAZ Bettül ERSÖZ	Metaverse Evrenine Doğru Reklamcılık	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (Online)	5

Tablo 3, 2021-2023 yılları arasınan YÖKTEZ veri tabanında bulunan Metaverse konulu tezlerin atıf sayısını göstermektedir. Toplamda iki çalışma atıf almıştır. Bu çalışmaların birer tane atıfı bulunmaktadır.

Tablo 3. En Çok Atıf Alan Tezlere İlişkin Bilgiler

Yıl	Yazar	Başlık	Üniversite	Atıf Sayısı
2022	MUZAFFER CAN ATAK	Metaverse'ün çalışma hayatı üzerine etkisi: Bir Delphi çalışması	Başkent Üniversitesi	1
2023	FATMA NURDAN KOÇ	Dijital pazarlamanın Metaverse fenomenine sunduğu fırsatlar ve sınırlılıklar: Tekstil sektörü incelemesi	İstanbul Gelişim Üniversitesi	1

4.4. Dergilerin Dağılımı

2021-2023 yılları arasında TR Dizin'de taranan çalışmaların yayımlandığı dergilere göre dağılımları ve yüzdeleri Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Dergilere Yönelik Çalışmaların Dağılımı

Dergi Adı	n	%
TRT Akademi	12	10

Yeni Medya (Online)	8	7
İnsan ve İnsan	5	4
Journal of Tourism and Gastronomy Studies	3	3
Tarih Okulu Dergisi	3	3
İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi	3	3
The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication	2	2
Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	2	2
Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi	2	2
İşletme Araştırmaları Dergisi	2	2
Terazi Hukuk Dergisi	2	2
Sanat & Tasarım Dergisi	2	2
İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi	2	2
Sosyoekonomi	2	2
Diğer	66	57

Metaverse konulu çalışmalar incelendiğinde, alana dair en fazla çalışmanın 12 çalışma (%10) ile “TRT Akademi” tarafından yapıldığı görülmektedir. Bunu 8 çalışma (%7) ile “Yeni Medya dergisi” ve 5 çalışma (%4) ile “İnsan ve İnsan” dergisi izlemektedir.

4.5. Üniversitelere Göre Tezlerin Dağılımı

Tablo 5’te 2021-2023 yılları arasında YÖKTEZ veri tabanında yer alan tez çalışmalarının üniversitelere göre dağılımı belirtilmiştir. Metaverse alanında en çok tez çalışması yayımlayan üniversite, 3 (%8) tez ile Başkent Üniversitesidir.

Tablo 5. Üniversitelere Göre Tezlerin Dağılımı

Üniversite	n	%	Üniversite	n	%
Başkent Üniversitesi	3	8	Ankara Üniversitesi	1	3
Bahçeşehir Üniversitesi	2	5	Sakarya Üniversitesi	1	3
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	2	5	Tarsus Üniversitesi	1	3
Karabük Üniversitesi	2	5	Bursa Uludağ Üniversitesi	1	3
İstanbul Nişantaşı Üniversitesi	2	5	Beykoz Üniversitesi	1	3
İnönü Üniversitesi	2	5	Marmara Üniversitesi	1	3
Çağ Üniversitesi	1	3	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	1	3
İstanbul Gelişim Üniversitesi	1	3	Necmettin Erbakan Üniversitesi	1	3
Anadolu Üniversitesi	1	3	Atatürk Üniversitesi	1	3
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	1	3	Üsküdar Üniversitesi	1	3

KTO Karatay Üniversitesi	1	3	İstanbul Bilgi Üniversitesi	1	3
Erciyes Üniversitesi	1	3	Yıldız Teknik Üniversitesi	1	3
İstanbul Kültür Üniversitesi	1	3	Yeditepe Üniversitesi	1	3
Işık Üniversitesi	1	3	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi	1	3
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	1	3	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi	1	3
Hasan Kalyoncu Üniversitesi	1	3			

4.6. Tezlerin Çalışma Alanlarına Göre Dağılımı

Tablo 6'da 2021-2023 yılları arasında YÖKTEZ veri tabanında bulunan Metaverse konulu tezlerin çalışma alanlarına göre dağılımı verilmektedir.

Tablo 6. Tezlerin Çalışma Alanlarına Göre Dağılımı

Çalışma Alanı	n	%	Çalışma Alanı	n	%
İşletme	5	13	Spor	1	3
Mimarlık	5	13	Psikoloji	1	3
Güzel Sanatlar	4	11	Endüstri Ürünleri Tasarımı	1	3
Bilgisayar Mühendisliği Bilimleri-Bilgisayar ve Kontrol	3	8	Aile Hekimliği	1	3
İletişim Bilimleri	2	5	Eğitim ve Öğretim	1	3
Bilim ve Teknoloji	3	8	Ekonomi	1	3
Siyasal Bilimler	2	5	Sosyoloji	1	3
Reklamcılık	2	5	Felsefe	1	3
Eğitim ve Öğretim	2	5	Halkla İlişkiler	1	3
Hukuk	1	3			

Bu bağlamda kavrama en fazla katkı sağlayan alanların başında İşletme (%13) ve Mimarlık (%13) gelmektedir. Bu alanları sırasıyla Güzel Sanatlar (%11), Bilgisayar Mühendisliği ve Bilim ve Teknoloji (%8) izlemektedir.

4.7. Çalışmaların Kullanılan Dile Göre Dağılımı

Tablo 7'de çalışmaların yayın diline göre dağılımı belirtilmiştir. YÖKTEZ ve TR Dizin veri tabanlarında 2021-2023 yılında yayımlanan çalışmalar incelendiğinde, çalışmaların %80'inin Türkçe, %20'sinin ise İngilizce olarak yazıldığı görülmektedir.

Tablo 7. Çalışmaların Yayın Diline Göre Dağılımı

Yazım Dili	TR Dizin	YÖKTEZ	Toplam	Yüzde (%)
Türkçe	92	30	122	80
İngilizce	24	8	32	20
Toplam	116	38	154	100

4.8.Makalelerin Yazar Sayılarına Göre Dağılımı

Tablo 8’de 2021-2023 yılları arasında TR Dizin veri tabanında bulunan çalışmaların, yazar sayılarına göre dağılımı ve yüzdesi verilmiştir.

Tablo 8. TR Dizindeki Çalışmaların Yazar Sayısına Göre Dağılımı

Yazar Sayısı	Frekans (n)	Yüzde (%)
1	71	59
2	34	28
3	10	8
4	3	3
5 ve daha fazla	2	2
Toplam	120	100

Tablo 8 incelendiğinde, Metaverse konulu çalışmalarda yüksek oranda (%59) tek yazarlı çalışmaların olduğu görülmektedir. Bunu (%28) iki yazarlı çalışmalar takip etmektedir. 5 ve daha fazla yazara sahip çalışmaların oranı ise %2’dir.

4.9.Araştırma Yayın Türüne ve Yöntemine Göre Dağılım

2021-2023 yılları arasında TR Dizin ve YÖKTEZ veri tabanlarında taranan tez ve makalelerin araştırma yöntemine göre dağılımı Tablo 9’da belirtilmiştir.

Tablo 9. Çalışmaların Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımı

	TR Dizin	YÖKTEZ	Toplam	Yüzde (%)
Kavramsal	81	7	89	58
Uygulamalı	35	31	62	42
Toplam	116	38	151	100

Tablo 9’a göre çalışmaların %58’i kavramsal, %42’si uygulamalı olarak hazırlanmıştır. Kavramsal çalışmaların çoğunlukla (81) TR Dizinde yayımlanan çalışmalardan oluştuğu görülmektedir. YÖKTEZ’deki çalışmalarda ise ağırlıklı olarak uygulamalı çalışmalar görülmektedir.

Tablo 10. Çalışmaların Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımı

	Nitel	Nicel	Karma	Toplam	Yüzde (%)
TR Dizin	28	6	1	35	53
YÖKTEZ	17	10	4	31	47
Toplam	45	16	5	66	100

Tablo 10’da ise çalışmaların nicel, nitel veya karma yöntem tercihine göre dağılımları yer almaktadır. Buna göre çalışmaların %68’si nitel, %25’si nicel, %7’si ise karma yöntemle yapılmıştır. TR Dizin ve YÖKTEZ’de kullanılan nitel ve nicel yöntemlerin ağırlıkları karşılaştırıldığında,

YÖKTEZ’de nicel araştırma yönteminin TR Dizine göre daha fazla bir oranda tercih edildiği söylenebilmektedir.

4.10. Çalışmaların Veri Toplama Tekniklerine Göre Dağılımı

Tablo 11, 2021-2023 yılları arasında TR Dizin ve YÖKTEZ veri tabalarında Metaverse konulu çalışmalarda kullanılan veri toplama tekniklerine göre dağılımları verilmiştir.

Tablo 11. Çalışmaların Veri Toplama Tekniklerine Göre Dağılımı

Veri Yöntemi	Toplama	TR Dizin	YÖKTEZ	Toplam	Yüzde (%)
Anket		9	11	20	13
Görüşme		3	7	10	6
İkincil Veri		97	15	112	73
Diğer		7	5	12	8
Toplam		116	38	154	100

Tablo 11 incelendiğinde TR Dizinde ikincil veriyle yapılan çalışmaların ağırlıklı (%73) olduğu görülmektedir. YÖKTEZ’de bulunana tez çalışmalarında da ikincil verinin tercih edildiği çalışmalar olsa da TR Dizin’e göre, toplam çalışmalardaki oranı daha düşüktür. İkincil verilerden sonra en fazla tercih edilen veri toplama tekniği (%13) ise ankettir.

4.11. Çalışmaların Veri Analiz Tekniklerine Göre Dağılımı

2021-2023 yılları arasında yapılan çalışmaların, veri analiz tekniklerine göre dağılımı Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12. Çalışmaların Veri Analizi Tekniklerine Göre Dağılımı

Analiz	TR Dizin	YÖKTEZ	Toplam	Yüzde (%)
İçerik Analizi	24	12	36	40
Tanımlayıcı İstatistikler	6	11	17	20
Faktör	3	5	8	9
Regresyon	3	5	8	9
Anova	2	4	6	7
Göstergebilim	1	3	4	4
Delphi	-	2	2	2
Meta	-	2	2	2
Ki-Kare	2	2	4	4
t-testi	1	1	2	2
YEM	2	-	2	2
Toplam	44	47	91	100

Tablo 12'ye göre çalışmaların %40'ının içerik analizi yöntemini benimsediği görülmektedir. İçerik analizini tanımlayıcı istatistiklerin kullanımı izlenmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada son dönemlerin ilgi gören konularından biri olan Metaverse ile ilgili ulusal yazında (TR Dizin ve YÖKTEZ) yer alan 154 çalışma bibliyometrik analiz ile incelenmiştir. Çalışmanın sonuçları incelendiğinde, Metaverse ile birlikte en fazla kullanılan anahtar kelimenin sanal gerçeklik olduğu, nitel çalışmalarına oldukça fazla tercih edildiği görülmektedir. Ulusal yazındaki trend incelendiğinde henüz ilk dönemlerinde olan Metaverse konusuyla ilgili sosyal ve fen bilimleri alanında ilgilinin artmakta olduğu ve bu değerli katkıların konuyla ilgili bilimsel anlayışı derinleştirdiği görülmektedir. İlk zamanlarında, Metaverse kavramının kapsamını ve çerçevesini belirlemeye yönelik çabalar ön plana çıkarken, bu çabalar zaman içinde daha da derinleşerek gelişmiştir. Kavramın tanımlanması ve sınırlarının belirlenmesine yönelik bu erken çabalar, Metaverse'in evrimini anlamak için bir temel oluşturmuştur. Zamanla, bu erken aşamadaki çabalara ek olarak, uygulamalı çalışmaların da artış gösterdiği görülmektedir. Metaverse'in kavramsal çerçevesini belirlemenin ötesine geçen bu uygulamalı çalışmalar, kavramın pratikte nasıl şekillendiğini ve gerçek dünyada nasıl uygulandığını daha yakından incelemiştir.

Metaverse kavramı ulusal alan yazında ilk olarak 2021 yılında Oğuz Kuş tarafından kaleme alınan “Metaverse: ‘Dijital Büyük Patlamada’ Fırsatlar ve Endişelere Yönelik Algılar” başlıklı ve “Intermedia International e-Journal” dergisinde yayımlanan çalışmada kullanılmıştır. Ayrıca Nihal Kocabay Şener’in “Facebook Nasıl ‘Metalaştı?’” başlıklı “Yeni Medya (Online)” dergisinde yayımlanan çalışması da kavramın TR Dizininde taranan dergiler kapsamında ilk kez tarandığı çalışmalardır. 2021-2023 yılları arasında incelenen çalışmalar ulusal yazın açısından öncü çalışmalar niteliği taşımaktadır. Hem sektördeki gelişmeler hem de Metaverse platformlarındaki kullanıcı sayılarındaki artış, 2023 yılından sonraki süreçlerde akademik ilginin artarak devam etmesinin beklenmesine neden olmaktadır.

Bibliyometrik analiz sonuçları incelendiğinde, en sık kullanılan anahtar kelimelerin Metaverse, sanal gerçeklik, arttırılmış gerçeklik, blok zinciri, NFT ve dijitalleşme olduğu görülmektedir. Dijital pazarlama ve fenomen pazarlama anahtar kelimelerinin ise nispeten daha az kullanıldığı anlaşılmıştır.

Metaverse alanında en fazla atıf alan çalışma “Metaverse: ‘Dijital Büyük Patlamada’ Fırsatlar ve Endişelere Yönelik Algılar” başlıklı ve Oğuz Kuş tarafından “Intermedia International e-Journal” dergisinde yayımlanan çalışmadır. YÖKTEZ veri tabanında bulunan çalışmalardan ise sadece iki çalışma atıf almıştır bunlar Başkent Üniversitesinde Muzaffer Can Atak tarafından yazılan “Metaverse’ün çalışma hayatı üzerine etkisi: Bir Delphi çalışması” başlıklı yüksek lisans tezi çalışması ile İstanbul Gelişim

Üniversitesinde Fatma Nurdan Koç tarafından yazılan “Dijital pazarlamanın Metaverse fenomenine sunduğu fırsatlar ve sınırlılıklar: Tekstil sektörü incelemesi” başlıklı yüksek lisans tezidir. Metaverse ile ilgili en fazla yayın yapan dergi ise TRT Akademi dergisidir. Bu dergiyi “Yeni Medya (Online)” ve “İnsan ve İnsan” Dergileri takip etmektedir. Alana dair yazılan tez çalışmalarının ise sırasıyla Başkent Üniversitesi, Bahçeşehir Üniversitesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Karabük Üniversitesi, İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, İnönü Üniversitesi ve Çağ Üniversitesinde yapıldığı görülmüştür. Metaverse ile ilgili olarak en fazla tez çalışması yapan bölümler işletme ve mimarlık bölümleridir. TR Dizin ve YÖKTEZ’deki çalışmaların yayın dili ele alındığında ise ağırlıklı olarak (%80) Türkçe yayın yapıldığı görülmektedir. Çalışmaların metodolojik yapıları incelendiğinde ise, özellikle TR Dizinde çoğunlukla (%70) kavramsal çalışmalar tercih edilirken, YÖKTEZ veri tabanındaki tez çalışmalarında ağırlıklı olarak (%82) uygulamalı çalışmalar tercih edilmiştir. Uygulamalı çalışmaların yapısı gereği konuya dair daha derin bir bakış açısı sunması dolayısıyla kavrama ilişkin öncü çalışmaları izleyecek gelecekteki çalışmalarda uygulamalı çalışmaların daha fazla tercih edileceği düşünülmektedir. Çalışmaların geneli değerlendirildiğinde nicel ve karma yöntemle yapılacak çalışmalar için de alanda gelişime açık bir ihtiyaç bulunmaktadır. Mevcut nicel çalışmalarda tanımlayıcı istatistikler, faktör, regresyon ve anova analizleri ön plana çıkarken, nitel araştırma deseninde içerik analizi yönteminin oldukça fazla tercih edildiği görülmüştür.

Bu çalışma, ulusal alan yazındaki Metaverse çalışmalarını inceleyerek kavramın gelişimini ortaya koyarak alana katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Çalışma araştırmacılara bütüncül bir bakış açısı sunarak, gelecekteki çalışmalara ışık tutmayı hedeflemektedir. Bununla beraber her çalışmada olduğu gibi bu çalışmanın da kısıtları vardır. Bibliyometrik analizin TR Dizin ve YÖKTEZ veri tabanlarından alınan verilerle yapılması TR Dizinde taranmayan dergiler, kitap bölümleri vb. yayınlar çalışmaya dahil edilmesinin önüne geçmiştir. Gelecekteki çalışmaların diğer yayınları dahil etmesi ve bu çalışma sonucunda en sık kullanılan anahtar kelimelerin (sanal gerçeklik, arttırılmış gerçeklik, blok zinciri, NFT) de dahil edildiği bir veri setinin analiz edilmesi önerilebilir. Ayrıca Metaverse, tıpkı e- ticaret veya mobil ticaret gibi, geleceğe yönelik araştırılabilecek onlarca farklı araştırma sorusunu bünyesinde barındıran bir araştırma düzlemidir. Araştırmacıların bu geniş düzlemde Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarını (SKA) yol haritası oluşturmada kullanmaları tavsiye edilmektedir. Tablo 13 yazarlar tarafında önerilen yol haritası oluşturabilecek araştırma soru ve başlıklarını içermektedir. Bu bağlamda araştırmacıların gelecekte de hem teorik hem de pratik açıdan ilgisini çekmesi son derece olası olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 13. Gelecekteki Çalışmalara Öneriler

Konu Başlıkları	Araştırma Soruları
Toplumsal ve Ekonomik Kalkınma	<p>Metaverse, bireylerin ekonomik olarak iyileşmesi için nasıl stratejik bir araç olarak kullanılabilir? (SKA-1 yoksulluğa son, SKA-10, eşitsizliklerin azaltılması)</p> <p>Meta girişimcilik (<i>Meta-Entrepreneurship</i>), yeni nesil bir girişimcilik türü olarak fırsat eşitsizliğini ve yoksulluğu azaltılmada etkili olabilir mi? (SKA-1, yoksulluğa son ve SKA-10, eşitsizliklerin azaltılması)</p> <p>Metaverse platformlarında oluşturulacak simülasyonların (örn, bulaşıcı hastalıklar ve bağımlılıklar) bilinçlendirme veya tedavi amaçlı kullanımının sonuçları nelerdir? (SKA-3, sağlık ve kaliteli yaşam)</p> <p>Metaverse'ün döngüsel pedagoji (<i>circular pedagogy</i>) uygulamalarına entegrasyonun öğrenim çıktılarına katkısı nasıldır? (SKA-4, nitelikli eğitim)</p> <p>Metaverse toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak adına bir araç olarak nasıl kullanılabilir? (SKA-5, toplumsal cinsiyet eşitliği)</p> <p>Metaverse eğitimdeki eşitsizlikleri ne ölçüde ortadan kaldırabilir ve ekonomik fırsatlara adil erişimi kolaylaştırarak hem eğitim hem de istihdama katkı sağlayabilir mi? (SKA-4, nitelikli eğitim ve SKA-8, insana yakışır iş ve ekonomik büyüme)</p> <p>Metaverse'e yapılacak olan yatırımlar Türkiye'deki ekonomik büyümeyi ne ölçüde destekleyebilir? (SKA-9, sanayi, yenilikçilik ve altyapı)</p>
Sürdürülebilirlik	<p>Metaverse, gıda güvenliğiyle ilgili sorunları ele almak, sürdürülebilir enerjilerin kullanılmasını teşvik etmek, sürdürülebilir su kullanımına dikkat çekmek ve bu anlamda farkındalık yaratmada ne kadar etkilidir? (SKA-2, sıfır açlık, SKA-6, temiz su ve santinasyon, SKA -7, erişilebilir ve temiz enerji)</p> <p>Metaverse'de sürdürülebilir şehirler ve topluluklar için kullanılacak güncel yöntem ve stratejiler nelerdir? (SKA-11, sürdürülebilir şehirler ve topluluklar)</p> <p>Metaverse platformlarında ürün ve hizmet tercihlerinde çevreye duyarlı seçeneklerin teşvik edilmesi ve yaygınlaştırılmasının tüketicilerin gerçek yaşamlarındaki tercihlerine yansımaları nasıl olur? (SKA-12, sorumlu tüketim ve üretim)</p> <p>Metaverse'deki çalışma ortamları karbon emisyonlarının ve hava kirliliğinin azaltılmasına ne ölçüde katkıda bulunmaktadır? (SKA-13, iklim eylemi)</p> <p>Metaverse platformlarında deniz altı yaşamı veya kara ekosistemiyle ilgili simülasyonların, sürdürülebilirlikle ilgili farkındalık yaratmadaki etkisi nasıldır? (SKA-14, sudaki yaşam ve SKA-15, karasal yaşam)</p>

Küresel İşbirliği ve Güvenlik	<p>Metaverse, uluslararası ortaklıkların kurulmasına, küresel işbirliğine ve barışa ne ölçüde katkı sağlayabilir? (SKA-16 barış, adalet ve güçlü kurumlar, SKA-17 amaçlar için ortaklıklar)</p> <p>Metaverse platformlarıyla ilgili gizlilik ve güvenlik riskleri nelerdir? (SKA-16 barış, adalet ve güçlü kurumlar)</p> <p>Dezenformasyon ve yanlış bilgilerin Metaverse’te yayılmasının önüne nasıl geçilebilir? (SKA-16 barış, adalet ve güçlü kurumlar)</p> <p>Sanal varlıkların çalınması, kopyalanması ve sahteciliğin önüne nasıl geçilebilir? (SKA-16 barış, adalet ve güçlü kurumlar)</p> <p>Dijital veri güvenliğinin tartışıldığı bir dönemde, gerçek zamanlı veri toplama kabiliyetine sahip Metaverse platformları gizlilik ve veri güvenliği kaygılarını nasıl çözebilir? (SKA-9, sanayi, yenilikçilik ve altyapı)</p>
Metaverse Endüstrisi ve Yeni Nesil Tüketiciler	<p>Çeşitli topluluklara erişim potansiyeline sahip sanal fenomenlerin satın alma niyetine etkisi sosyal medya fenomenlerinden ne kadar farklılaşabilir? (SKA-12, sorumlu tüketim ve üretim)</p> <p>Metaverse’de kullanılan dijital para ve ödeme sistemleri tüketici etkileşimini nasıl etkiler? (SKA-8, insana yakışır iş ve ekonomik büyüme)</p> <p>Metaverse hizmet kalitesinin ölçümünün (Servqual) sonuçları nelerdir? (SKA-9, sanayi, yenilikçilik ve altyapı)</p> <p>Metaverse ve sanal mağaza hizmetleri, dijital mağazaların yerini alabilir mi? (SKA-9, sanayi, yenilikçilik ve altyapı)</p> <p>Sahiplik teorisi bağlamında sanal ürünlerle kurulan sahiplik ilişkisi fiziksel ürünlere kıyasla hangi noktalarda farklılaşmaktadır? (SKA-12, sorumlu tüketim ve üretim)</p>

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Gülay Güler: %50, Deniz Zeren: %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Gülay Güler: 50%, Deniz Zeren: 50%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Güler, G. & Zeren, D. (2024). Metaverse: Ulusal yazının bibliyometrik analizi. *Akademik Hassasiyetler*, 11(24), 599-623. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1430354>

Kaynakça

- Akpınar, B., & Akyıldız, T. Y. (2022). Yeni eğitim ekosistemi olarak metaversal öğretim. *Tarih Okul Dergisi*, 15(56), 873-895. <http://dx.doi.org/10.29228/Joh.56881>
- Akpınar, B., Kuloğlu, A., & Erdamar, F. S. (2022). Metaverse awareness of Turkish generation Z preservice teachers. *OPUS Journal of Society Research*, 19(50), 838-852. <https://doi.org/10.26466/opusjsr.1113997>
- Akyüz, F., & Gülten, S. (2023). Muhasebede dijital dönüşüm: Metaverse. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, 22(68), 91-108. <https://doi.org/10.55322/mdbakis.1094864>
- Allbeck, J. M. & Badler, N. I. (1998, Haziran). Avatars a/spl grave/ la snow crash. B. Werner (Başkan), *Conference of Computer Animation*, University of Pennsylvania, Philadelphia. <https://doi.org/10.1109/CA.1998.681903>
- Altunal, I. (2022). Metaverse dünyasının eğitim modeli olarak kullanımı ve muhasebe eğitimine yansımaları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 25 (Özel Sayı), 433-443. <https://doi.org/10.29249/selcuksbmyd.1139375>
- Atabay, E. S., & Aytekin, S. S. (2022). Metaverse: örgüt kültürünün gelenekselden dijitale evrimi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (36), 21-36. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.1130922>

- Aydemir, M. (2023). Metaverse ortamlarında dijital adresleme ve içerik pazarlaması: Decentraland örneği. *Yeni Medya*, (14), 56-75. <https://doi.org/10.55609/yenimedya.1227461>
- Aydoğan, D., Yengin, D. & Bayrak, T. (2022). Sanatın hibrit gerçeklik alanı: ‘Metaverse’, *Yedi*, (28), 53-66. <https://doi.org/10.17484/yedi.1028845>
- Bacaksız, P. (2023). Metaverse ve sanal gerçeklik ortamları karşısında ceza hukuku. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(1), 289-303. <https://doi.org/10.21492/inuhfd.1187521>
- Berber, Ş. (2023). Metaverse ve işletmeler: mevcut uygulamalar-gelecek senaryoları. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(3), 598-631. <https://doi.org/10.53443/anadoluibfd.1238163>
- Choi, H. S. & Kim, S. H. (2017). A content service deployment plan for metaverse museum exhibitions—Centering on the combination of beacons and HMDs. *International Journal of Information Management*, 37(1), 1519-1527. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2016.04.017>
- Çelikkol, Ş. (2022). Metaverse dünyası'nın, tüketici satın alma davranışları açısından değerlendirilmesi. *İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 3(1), 64-75.
- Davis, A., Murphy, J., Owens, D., Khazanchi, D. & Zigurs, I. (2009). Avatars, people, and virtual worlds: foundations for research in metaverses. *Journal of the Association for Information Systems*, 10 (2), 1. <https://doi.org/10.17705/1jais.00183>
- Demir, Ç. (2022). Metaverse teknolojisinin otel sektörünün geleceğine etkileri üzerine bir inceleme. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 10(1), 542-555. <https://doi.org/10.21325/jotags.2022.1003>
- Dionisio, J. D., Burns III, W. G. & Gilbert, R. (2013). 3D virtual worlds and the metaverse: Current status and future possibilities. *ACM Computing Surveys*, 45(3), 34-38. <https://doi.org/10.1145/2480741.2480751>
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N. & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal Of Business Research*, 133, 285-296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
- Ercan, F. (2022). Metaverse teknolojisinin gelecekte turizm sektörüne olası etkilerini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(4), 1063-1092. <https://doi.org/10.18037/ausbd.1225882>
- Faughder, R. (2022, 27 Nisan). *From 2D to Web3: Disney is working on a metaverse game plan.* 22 Kasım 2023 tarihinde <https://www.latimes.com/entertainment-arts/business/story/2022-04-27/disney-beginsformulating-a-Metaverse-strategy> adresinden edinilmiştir.

- Fitzgerald, C. T. (1998). Into darkness peering: race and color in the fantastic. *Extrapolation (pre-2012)*, 39(1), 98.
- Flaherty, S. (2020). The machine stops': e.m. Forster's esoteric critique of h.g. Wells "A modern utopia". *History*, 105(366), 422-445. <https://doi.org/10.1111/1468-229X.13022>
- Frey, D., Royan, J., Piegay, R., Kermarrec, A. M., Anceaume, E. & Le Fessant, F. (2008, 1 Mart). *Solipsis: A decentralized architecture for virtual environments* [Bildiri sunumu]. 1st International Workshop on Massively Multiuser Virtual Environments, Nevada.
- Güner, M. (2016). İnternetin gelişimi ve özel alışveriş siteleri. *The Journal of Social Sciences*, 3(6), 594-606. <http://dx.doi.org/10.16990/SOBIDER.193>
- Hadi, R., Melumad, S. & Park, E. S. (2023). The Metaverse: a new digital frontier for consumer behavior. *Journal of Consumer Psychology*, 4, 142–166. <https://doi.org/10.1002/jcpy.1356>
- Hazan, S. (2010). *Musing the metaverse heritage in the digital era*. Multi-Science Publishing.
- Karabacak, Z. İ. & Güngör, İ. (2023). The Metaverse as influencer marketing platform: Influencer-brand collaborations of Paris Hilton with 'Superplastic', 'Bohoo', and 'Levi's'. *Etkileşim*, (11), 176-199. <https://doi.org/10.32739/etkileşim.2023.6.11.194>
- Kaya D., Kutluca T. & Dağhan G. (2023). Transforming education with augmented reality, metaverse and virtual reality technologies in the 21st century. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38(4), 470 - 497. <https://doi.org/10.16986/HUJE.2023.503>
- Kemp, J. & Livingstone, D. (2006, Ağustos). Putting a Second Life "Metaverse" skin on learning management systems. B. Bovard (Başkan), *Conference of Second Life education workshop at the Second Life community convention* University of Paisley, San Francisco.
- Kılıç, M. (2022). Meta gözetimsel iktidar aygıtı olarak metaverse-insan hakları ve tekillik ideali bağlamında bir çözümleme. *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (1), 21-53.
- Kuş, O. (2021). Metaverse: 'Dijital büyük patlamada' fırsatlar ve endişelere yönelik algılar. *Intermedia International e-Journal*, 8(15), 245-266. <https://doi.org/10.21645/intermedia.2021.109>
- Lee, L. H., Braud, T., Zhou, P., Wang, L., Xu, D., Lin, Z., ... & Hui, P. (2021). All one needs to know about metaverse: A complete survey on technological singularity, virtual ecosystem, and research agenda. *Journal of Latex Class Files*, 14 (8), 1-66. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2110.05352>

- McLellan, H. (1993, 13-17 Ekim). *Avatars, affordances, and interfaces: virtual reality tools for learning* [Bildiri sunumu]. Annual Conference of the International Visual Literacy Association, Rochester.
- Meisenzahl, M. (2022). *See inside the virtual worlds created by Wendy's, Chipotle, and McDonald's as the metaverse becomes the latest battleground for fast food*. 11 Ekim 2023 tarihinde <https://www.businessinsider.com/chipotle-mcdonalds-wendys-metaverse-virtual-worlds-photos2022-4> adresinden edinilmiştir.
- Meta. (2021). *What is the metaverse?* 1 Kasım 2023 tarihinde <https://about.meta.com/what-is-the-Metaverse> adresinden edinilmiştir.
- Mikail, B. & Kocaömer, C. (2023). Metaverse nedir? literatür art alanı bağlamında yeni bir tanım önerisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (51), 92-112. <https://doi.org/10.52642/susbed.1277793>
- Mileva, G. (2023, 6 Kasım). *48 Metaverse statistic, market size & growth*. 6 Kasım 2023 tarihinde <https://influencermarketinghub.com/Metaverse-stats/#:~:text=How%20many%20users%20are%20on,years%20old%20users%20and%20below> adresinden edinilmiştir.
- Mystakidis, S. M. (2022). Metaverse. *Encyclopedia*, 2, 486-497. <https://doi.org/10.3390/encyclopedia2010031>
- Nam, H. W. (2021). XR technology and metaverse platform status. *Broadcasting and Media Magazine*, 26(3), 30-40.
- Nazlı, A. K., Beşbudak, M. & Akşit, O. O. (2022). Metaverse evreninde yer alan bazı uygulamalar üzerine tematik bir analiz. *TRT Akademi*, 7(16), 1096-1119. <https://doi.org/10.37679/trta.1141776>
- Okubo, Y. (1997). *Bibliometric indicators and analysis of research systems: methods and examples*. 1 Kasım 2023 tarihinde https://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/bibliometric-indicators-and-analysis-of-research-systems_208277770603 adresinden edinilmiştir.
- Papagiannidis, S., Bourlakis, M. & Li, F. (2008). Making real money in virtual worlds: MMORPGs and emerging business opportunities, challenges and ethical implications in metaverses. *Technological Forecasting and Social Change*, 75, 610-622. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2007.04.007>
- Perlin, K. & Goldberg, A. (1996, Ağustos). Improv: A system for scripting interactive actors in virtual worlds. J. Fujii (Başkan), *23rd Annual Conference On Computer Graphics And Interactive Techniques* New York University Department of Computer Science, New York.
- Selanik A. A. (2022). Akıllı sözleşmelerin kurulması ve hukuki niteliği. *Terazi Hukuk Dergisi*, 196, 89- 106.
- Setiawan, K. D. & Anthony, A. (2022, Ağustos). The essential factor of metaverse for business based on 7 layers of metaverse-systematic

- literature review. E. Halim (Başkan), *Conference on Information Management and Technology (ICIMTech)* Bina Nusantara University Information Systems, Semarang.
- Shen, B., Tan, W., Guo, J., Zhao, L. & Qin, P. (2021). How to promote user purchase in metaverse? A systematic literature review on consumer behavior research and virtual commerce application design. *Applied Sciences*, 11(23), 11087. <https://doi.org/10.3390/app112311087>
- Statista. (2021, 12 Nisan) *Metaverse market revenue worldwide from 2022 to 2030*. 11 Ekim 2023 tarihinde <https://www.statista.com/statistics/1295784/Metaverse-market-size>. adresinden edinilmiştir.
- Stephenson, N. (1992). *Snow crash*. Penguin UK.
- Şahin, I. F. O. & Çiftçi, T. E. (2022). Metaverse’de gerçekleştirilen işlemlerin vergilendirilmesi. *Fiscaoeconomia*, 6(2), 677-698. <https://doi.org/10.25295/fsecon.1104368>
- Kocabay Şener, N. (2021). Facebook nasıl “Meta” laştı?. *Yeni Medya*, (11), 174-179.
- Tayfun, A., Silik, C. E., Şimşek, E. & Dülger, A. S. (2022). Metaverse: turizm için bir fırsat mı? Yoksa bir tehdit mi? *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 10(2), 818-836. <https://doi.org/10.21325/jotags.2022.1017>
- Toraman, Y. & Geçit, B. B. (2023). User acceptance of metaverse: an analysis for e-commerce in the framework of technology acceptance model. *Sosyoekonomi*, 31(55), 85-104. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2023.01.05>
- Torun, N. K. & Torun, T. (2022). Metaverse ve din kavramlarının sosyal medya madenciliği yolu ile incelenmesi. *Alanya Akademik Bakış*, 6(2), 2511-2526. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.1099247>
- Wang, Y., Su, Z., Zhang, N., Xing, R., Liu, D., Luan, T. H., et al. (2023). A survey on metaverse: Fundamentals, security, and privacy. *IEEE Communications Surveys & Tutorials*, 25(1), 319-352. <https://doi.org/10.1109/COMST.2022.3202047>
- Wright, M., Ekeus, H., Coyne, R., Stewart, J., Travlou, P. & Williams, R. (2008). Augmented duality: Overlapping a metaverse with the real world. M. Inakage ve A. D. Cheok (Başkan), *International Conference on Advances in Computer Entertainment Technology*, Yokohama. <https://doi.org/10.1145/1501750.1501812>
- Yeşil, T. (2023). Muhasebe ve metaverse. *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics*, 18(1), 291-304. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.62532>

- Yılmaz, H. & Ceranoğlu, M. (2022). Modanın dijital geleceği: 3 boyutlu giysiler, metaverse ve nft. *Art-e Sanat Dergisi*, 15 (29),642-672. <https://doi.org/10.21602/sduarte.1081397>
- Yüksel, F. (2023). Metaverse ve muhasebe: sanal ekonomide yürütülen faaliyetlerin muhasebesi. *Journal of Accounting and Taxation Studies*, 16(2), 269-288. <https://doi.org/10.29067/muvu.1191527>
- Yüksel, H. (2022). Yeni medya ve dijital dönüşümün ötesi “Metaverse”. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (29), 237-258. <https://doi.org/10.56597/kausbed.1065077>
- Zafer, A. Y. A. Z. & Ersöz, B. (2022). Metaverse evrenine doğru. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24 (2), 708-729. <https://doi.org/10.26745/ahbvuibfd.1092245>
- Zeren, S. K. (2022). Metaverse turizmi: turizmde metaverse konulu çalışmaların bilim haritalama teknikleri açısından değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies* 10(3), 2771-2786. <https://doi.org/10.21325/jotags.2022.1115>
- Zeren, D. & Güler, G. (2022). Metaverse ve pazarlama. E. S. Yılmaz (Ed.), *Dijital pazarlama: yaklaşım ve uygulamalar* içinde (s. 1-22). Orion Akademi.
- Zhou, Z., Chen, Z. & Jin, X. L. (2024). A review of the literature on the metaverse: definition, technologies, and user behaviors. *Internet Research*, 34(1), 129-148. <https://doi.org/10.1108/INTR-08-2022-0687>

Extended Abstract

The Metaverse is an innovative concept poised to revolutionize key aspects of the business world, including product and service delivery and customer relations. Its ability to create a distinctive virtual environment, especially through virtual and augmented reality technologies, has garnered attention from consumers, various industries, and the academic community in recent years. Research across multiple disciplines has sought to explore the opportunities, impacts, and challenges presented by the Metaverse, contributing both conceptually and theoretically to the field. This study aims to examine the national literature on the Metaverse through bibliometric analysis, highlighting trends and identifying gaps within the field. By reviewing significant databases such as the TR Index and the National Thesis Centre (YÖKTEZ), we analyzed 154 studies that mention 'Metaverse' in their titles, abstracts, or keywords, providing valuable insights into research conducted between 2021 and 2023. The analysis encompasses research methodologies, data collection and analysis techniques, language preferences, the most cited works, the publication performance of journals and universities, and their yearly distribution.

The findings indicate that the Metaverse has gained momentum in scientific inquiry, with the earliest article in the TR Index published in 2021

and the first thesis in YÖKTEZ appearing in 2022. The increasing presence of Metaverse-related studies in national literature underscores its growing significance in scientific research. An examination of keywords within these studies reveals that, alongside the Metaverse concept, the terms most frequently mentioned include virtual reality, augmented reality, blockchain, NFT, and digitalization. These terms, integral to the Metaverse discussion in national literature, point to the cutting-edge technologies emerging in recent years. Consequently, the Metaverse concept should be understood as encompassing more than just virtual or augmented reality; it is inseparable from other components such as artificial intelligence, NFTs, and blockchain technology.

In an analysis of the TR Index and YÖKTEZ national literature from 2021 to 2023, the study by Oğuz Kuş titled “Metaverse: Perceptions of Opportunities and Concerns in the Digital Big Bang” emerged as the most cited, with 99 citations. Kuş (2021) thematically analyzed user comments on YouTube videos that prominently featured the keyword 'Metaverse' to gauge users' opportunities and concerns regarding the Metaverse. TRT Akademi led in publishing on the Metaverse, followed by 'Yeni Medya' with 8 studies (7%), and 'İnsan ve İnsan' magazine with 5 studies (4%). Furthermore, Başkent University was the leading institution in terms of theses produced on the subject. The disciplines most engaged in Metaverse research were business administration, architecture, and fine arts, in that order. Regarding publication language, 80% of the studies were in Turkish, while 30% were in English. A closer look at authorship trends revealed that 59% of the studies were single-authored, followed by two-author studies (28%) and three-author studies (8%), respectively.

Upon a detailed examination of the studies through bibliometric analysis, it was found that 58% of the works in the field of the Metaverse are conceptual, while 42% are applied. Initially, the literature tended to favor conceptual studies aimed at understanding the concept and establishing a theoretical framework. However, as the field evolved, applied studies have gained prominence. An analysis of the studies cited reveals that an increase in conceptual studies piques interest in applied research within the literature. The data sources used in these studies show a strong preference for secondary data in the TR Index, accounting for 73% of the studies. Surveys emerged as the second most common data collection technique, comprising 13% of the studies. Between 2021 and 2023, the YÖKTEZ and TR Index databases indicated a greater proportion of applied studies in YÖKTEZ than in TR Index. Content analysis was the most frequently used method of data analysis, followed by descriptive statistics, and factor and regression analyses. The novelty of the Metaverse concept and the challenges in gathering survey data may have led researchers to favor content analysis. It is noteworthy that subjective evaluations were excluded from this analysis.

The overall findings underscore the need for more applied research in this domain within the national literature. There is a burgeoning interest in this area, suggesting that future publications will likely feature a blend of theory-based and applied studies, benefiting both consumers and industries in Turkey. In this regard, the United Nations Sustainable Development Goals (SDGs) can serve as a framework to enrich Metaverse literature. The research questions identified for the literature are organized into four categories: social and economic development, sustainability, global cooperation and security, and the Metaverse industry alongside new-generation consumers. These categories, aligned with the SDGs, offer a roadmap for future studies, framing research questions that explore the Metaverse's potential contributions to sustainability's economic, environmental, and social dimensions.

EVALUATING THE IMPACT OF DEPRECIATION ON THE PROFITABILITY: UK FASHION COMPANIES

Isik AKIN* & Emily DRAPER **

Abstract

This study investigates the sophisticated dynamics of depreciation and its influence on the profitability of fashion companies in the United Kingdom. The UK's fashion industry has gained substantial growth recently and witnessed escalated sales in both new and used apparel. However, the fashion industry faces sustainability challenges due to the predominantly resulting rapid expansion of the fashion sector. In this competitive business environment, understanding the role of depreciation in shaping profitability becomes pivotal. Examining data collected from 17 UK-based fashion companies spanning the 2018 to 2022 period, this research precisely analyses how depreciation influences key financial indicators: return on assets, return on equity, and operational profit. The methodological approach involves the application of quantile regression analysis, and it offers an in-depth exploration of the relationship between depreciation and these vital financial variables. The findings of this study reveal that there is no statistically significant relationship between depreciation and return on equity or return on assets within the purview of UK fashion companies. However, a positive and statistically significant relationship exists between the depreciation and operating profit. This positive relationship potentially arises from various factors such as enhanced asset utilization, long-term investments, involvement in capital-intensive industries, sustained revenue growth, and improvements in asset quality. These findings have significant implications for stakeholders within the UK fashion industry. While depreciation may not strongly influence return on equity or return on assets, its correlation with operational profit reveals a nuanced aspect of financial performance within these companies.

Keywords: *Depreciation, Profitability, UK Fashion Industry, Company Performance, Asset Management.*

* Dr., Bath Spa University, Bath Business School, Business and Management Department, i.akin@bathspa.ac.uk, <https://orcid.org/0000-0003-0918-7441>

**Miss, Emily Draper, Bath Business School, Business and Management Department, emily.draper20@bathspa.ac.uk, <https://orcid.org/0009-0001-6459-4042>

AMORTİSMANIN KARLILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: BİRLEŞİK KRALLIK MODA ŞİRKETLERİ

Öz

Bu çalışma, amortismanın karmaşık dinamiklerini ve bunun Birleşik Krallık'taki moda şirketlerinin karlılığı üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Birleşik Krallık'ın moda endüstrisi son zamanlarda önemli bir büyüme kaydetti ve hem yeni hem de kullanılmış giyimde artan satışlara tanık oldu. Ancak moda endüstrisi, moda sektörünün hızlı büyümesi nedeniyle sürdürülebilirlik zorluklarıyla karşı karşıya kalmaktadır. Bu rekabetçi iş ortamında, amortismanın karlılığı şekillendirmedeki rolünü anlamak çok önemli hale gelmektedir. 2018-2022 dönemini kapsayan İngiltere merkezli 17 moda şirketinden toplanan verileri inceleyen bu araştırma, amortismanın temel finansal göstergelerini (varlık getirisi, özsermaye getirisi ve operasyonel kâr) nasıl etkilediğini analiz etmektedir. Metodolojik yaklaşım, kantil regresyon analizinin uygulanmasını içerir ve amortisman ile bu temel finansal değişkenler arasındaki ilişkinin derinlemesine araştırılmasını sağlar. Bu çalışmanın bulguları, Birleşik Krallık'taki moda şirketlerinde amortisman ile özsermaye getirisi veya varlık getirisi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığını ortaya koymaktadır. Ancak amortisman ile faaliyet karı arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Bu olumlu ilişki potansiyel olarak artan varlık kullanımı, uzun vadeli yatırımlar, sermaye yoğun sektörlere katılım, sürdürülebilir gelir artışı ve varlık kalitesindeki iyileşmeler gibi çeşitli faktörlerden kaynaklanmaktadır. Bu bulguların Birleşik Krallık moda endüstrisindeki paydaşlar için önemli etkileri vardır. Amortisman, özsermaye getirisini veya varlık getirisini güçlü bir şekilde etkilemese de, bunun operasyonel kârla olan ilişkisi, bu şirketlerdeki finansal performansın özel bir yönünü ortaya koymaktadır.

Keywords: *Amortisman, Karlılık, İngiltere Moda Endüstrisi, Şirket Performansı, Varlık Yönetimi.*

Introduction

The dynamic and ever-evolving landscape of the fashion industry in the United Kingdom (UK) has long been a subject of fascination for researchers and practitioners alike. As a sector characterized by rapid product turnover, shifting consumer preferences, and intense competition, fashion companies in the UK face a unique set of challenges and opportunities (Donaldson, 2016; Sommer, 2021). The UK's largest creative industry is fashion, and sales of apparel and textiles are increasing over time (Sommer, 2021). Among the various factors influencing the financial health of fashion companies, one that often remains underestimated but carries significant weight is depreciation. This research examines the relationship between depreciation and profitability within the context of UK fashion companies.

According to Davies and Crawford (2011), depreciation refers to the allocation of the cost of tangible assets over their useful lifespan. It is a

fundamental accounting principle that ensures an accurate representation of a company's financial performance and asset valuation. While depreciation is primarily a non-cash expense, it has real implications for a firm's profitability, as it affects the net income reported on financial statements (Chen et al., 2011). In the fashion industry, where aesthetics, trends, and branding play pivotal roles, the valuation and management of assets can be a complex endeavour.

The importance of this topic becomes even more apparent when one considers the rapid pace of technological advancements in the industry. Fashion companies continually invest in cutting-edge machinery, digital infrastructure, and store renovations to stay competitive and meet consumer expectations (Casciani et al., 2022). The accurate assessment and management of depreciation are essential for making informed decisions about resource allocation, pricing strategies, and long-term sustainability.

Considering the existing research, there is an important research gap that this study aims to address. Previous studies, such as those by Imimole and Enoma (2011), Li et al., (2016), Serena and Sousa (2017), Bruno and Shin (2020), and Chinaawa (2023), have indeed explored the relationship between profitability and depreciation. Many of these prior studies have employed global datasets or focused on regions outside the UK, making their findings less directly applicable to the context of UK fashion companies (Imimole and Enoma, 2011; Bruno and Shin, 2020). While some studies have examined multiple industries or sectors (Serena and Sousa, 2017; Forbes, 2002), this research strategically narrows its focus to the fashion industry. This choice is inspired by Li et al.'s (2016) work, which demonstrated the sector's unique characteristics during financial crises. However, it distinguishes itself by explicitly investigating the impact of depreciation on profitability within this specific industry. Notably, the incorporation of depreciation analysis, unlike Li et al.'s (2016) study, is a distinctive feature.

The research aims of the study are shown below.

- To examine the relationship between depreciation and profitability within the dynamic landscape of the UK fashion industry.
- To evaluate the implications of depreciation on the financial health of UK fashion companies.

The research questions of the study are shown below based on the research aims.

- How does depreciation affect the Return on Assets (ROA) of fashion companies?
- How does depreciation impact the Return on Equity (ROE) of fashion companies?
- What impact does depreciation have on the Operating Profit of fashion companies?

This study addresses a pivotal question: *How are depreciation and the profitability of fashion companies in the UK interrelated?*

1. LITERATURE REVIEW

Return on Assets (ROA) stands as a pivotal metric in the realm of financial analysis, providing a concise measure of a company's ability to utilize its assets efficiently for profitability (Strouhal et al., 2018). ROA is calculated by dividing net income by total assets and it offers multifaceted insights into financial performance. A higher ROA suggests effective asset management and robust profitability, as the company generates more earnings per unit of assets deployed (Choiriyah et al., 2020). Conversely, a lower ROA may signify inefficiency in resource utilization. According to Okobo et al. (2022), ROA's significance transcends mere financial assessment; it serves as a critical gauge for investors, creditors, and management alike. For investors, a strong ROA implies the potential for healthy returns on their investments. Creditors view it as an indicator of financial stability and the capacity to meet obligations. Meanwhile, management employs ROA as a tool for assessing the effectiveness of asset management strategies and guiding decisions to enhance profitability. When comparing ROA across industries or over time, this metric unveils important insights into relative performance and potential areas for improvement. In essence, ROA demonstrates a comprehensive portrait of a company's financial prowess, combining efficiency, profitability, and potential for value creation.

According to Kim (2016), Return on Equity (ROE) is a crucial financial metric for assessing a company's profitability from the perspective of its shareholders. ROE is calculated by dividing net income by shareholders' equity and it measures the efficiency with which a company generates profits based on the capital contributed by its equity investors (Wood and Skinner, 2018). A higher ROE signifies better profitability and the effective utilization of shareholder funds. For investors and stakeholders, ROE serves as a key indicator of a company's financial health and management's ability to create value. It is a valuable tool for comparing companies within the same industry or tracking a company's performance over time (Widagdo and Sa'diyah, 2021). High and consistent ROE can instil confidence in investors and attract additional equity investments. However, it's important to analyze ROE in conjunction with other financial metrics to gain a comprehensive understanding of a company's financial performance and risk factors. Additionally, Medcalfe and Miro's (2022) research demonstrates a significant link between ROE and the productivity of fashion businesses. This suggests that this factor is crucial for the fashion.

Operating Profit, also known as Operating Income or Operating Earnings, is a pivotal financial metric that holds significant importance. It plays a central role in financial analysis, particularly when assessing a company's core operational performance and profitability (Abas et al., 2020).

Operating Profit represents the earnings generated by a company's normal business activities before accounting for interest and taxes. Generally, operating profit is utilised to dissect a firm's income statement, aiming to understand the underlying profitability of its core operations (Bialkowski et al., 2012).

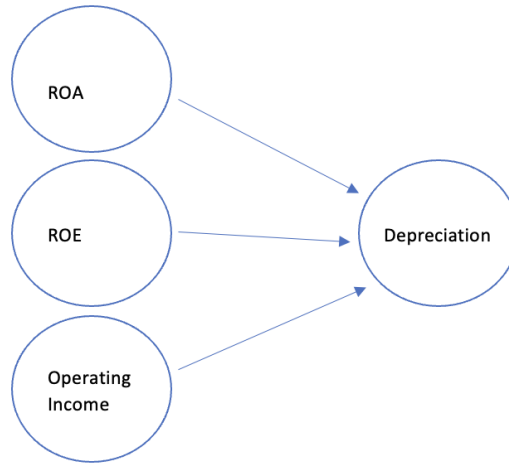
Researchers frequently examine operating profit to identify trends and patterns in a firm's ability to generate profits from its primary activities, regardless of financial leverage or tax considerations (Babaei et al., 2020). By analyzing changes in operating profit over time and comparing it with industry peers, individuals can assess a company's competitive position and the sustainability of its business model. Furthermore, operating profit is a key component in various financial ratios and models used in academic research (Abas et al., 2020). It serves as a building block for metrics like Return on Assets (ROA) and Return on Equity (ROE), enabling academics to investigate the relationships between a company's core profitability, asset utilization, and shareholder returns.

Depreciation is referred to as the gauge of utilisation of 'non-current assets which are used on a daily basis' by Davies and Crawford (2011). It is sometimes referred to as the 'cost of doing business' in terms of physical assets (Sharma and Singh, 2015). Amortisation and depreciation are comparable in what they include and how they operate in a business's accounting. When addressing them in relation to the balance sheet, they are frequently grouped together (Barker et al., 2022; Medcalfe and Miro, 2022; Mattei et al., 2023). The primary distinction between them is that amortisation pertains to intangible assets, whereas depreciation solely refers to non-current assets that are physically visible (Dahmash et al., 2009).

The straight-line approach and the declining balance method are the most popular ways to calculate depreciation (Davies and Crawford, 2011). Businesses employ a variety of depreciation techniques (Jackson et al., 2009); however, according to Ibarra (2013), manufacturing companies primarily use the straight-line approach. According to Gravelle (2011), the straight-line technique subtracts the same amount of depreciation each year, but the declining balance method subtracts more depreciation at the beginning of an asset's life and less as it becomes older (Yao et al., 2015).

Figure 1 shows the conceptual framework of the study.

Figure 1. Employment Data of Free Zones in Turkey (2017)

Source: Authors, 2023.

2. METHODOLOGY

This study used 17 UK-based fashion companies and data was collected from FTSE 100 and their financial reports from 2018 to 2022. The selection of the 17 companies was conducted through a process of randomization, primarily based on the availability and accessibility of pertinent data. The utilization of a random selection method aims to minimize bias and ensure a representative sample and allows for a more comprehensive understanding or analysis within the given context (Crampin et al., 2001). By employing random selection criteria, the intention is to create a sample that reflects the broader population or dataset, thereby enhancing the validity and generalizability of any subsequent findings or conclusions drawn from the selected companies.

The dataset is structured and designed primarily for a comprehensive evaluation at a country-wide level. Companies have been included in the analysis collectively, not individually or based on a longitudinal assessment. The dataset's organization emphasizes a broader perspective of aiming to capture and assess various entities within a specific geographic area or throughout an entire country. This approach enables a more encompassing evaluation by providing insights into overall trends, patterns, or characteristics relevant to the country as a whole, rather than focusing on individual companies or longitudinal observations over time.

The companies used in this study are listed in Table 1, demonstrating that an equivalent quantity of variable came from companies in the UK:

Table 1. Companies Used in This Research

Names of the Companies	Frequency	Percentage	Valid %	Cumulative %
Aeon Company Ltd	5	5.9	5.9	5.9
Boohoo Group Plc	5	5.9	5.9	11.8
Burberry	5	5.9	5.9	17.6
Crocs Inc	5	5.9	5.9	23.5
Dr. Martins Plc	5	5.9	5.9	29.4
eBay Inc	5	5.9	5.9	35.3
Foot Locker Inc	5	5.9	5.9	41.2
H & M Hennes & Mauritz AB	5	5.9	5.9	47.1
Hugo Boss AG	5	5.9	5.9	52.9
KMD Brands Limited	5	5.9	5.9	58.8
Lalique Group S.A.	5	5.9	5.9	64.7
M&S	5	5.9	5.9	70.6
Pandora A/S	5	5.9	5.9	76.5
Raymond Ltd	5	5.9	5.9	82.4
Tesco Plc	5	5.9	5.9	88.2
The Kroger Co.	5	5.9	5.9	94.1
Under Armour Inc	5	5.9	5.9	100
Total	85	100	100	

Source: Authors, 2023.

The purpose of this research is to determine the consequences of depreciation on businesses' profitability. Therefore, the operational profit, return on asset and return on equity were used as independent variables while the depreciation amount was used as a dependent variable.

Quantile regression analysis is a sophisticated statistical technique that expands upon conventional linear regression methods by providing a more comprehensive view of the relationships between variables (Wei et al., 2019). Instead of focusing solely on estimating the conditional mean of the dependent variable, quantile regression allows researchers to estimate multiple quantiles of the conditional distribution. This is particularly valuable when dealing with complex datasets characterized by non-normally distributed dependent variables, the presence of outliers, or heteroscedasticity. According to Hao and Naiman (2007), one of the vital strengths of quantile regression lies in its robustness to outliers, as extreme values have less influence on quantile estimates. Moreover, it can effectively handle cases where the variance of the error term varies across different levels of independent variables, addressing heteroscedasticity concerns. Beyond these advantages, quantile regression finds applications in diverse fields, including economics, environmental science, healthcare research, finance, and social sciences, offering a versatile and insightful approach to modelling relationships in data. Researchers can use it to infer variations in relationships across different parts of the distribution, making it an invaluable tool for nuanced statistical analysis.

Quantile regression extends traditional linear regression by estimating multiple quantiles of the conditional distribution of the dependent variable, offering a more comprehensive understanding of the relationship between variables (Hao and Naiman, 2007; Wei et al., 2019). In mathematical terms, a quantile regression model can be expressed as follows:

For a given quantile τ (where $0 < \tau < 1$), the quantile regression estimates the conditional quantile function $Q(\tau|x)$ as:

$$Q(\tau|x) = \beta_0(\tau) + \beta_1(\tau)x_1 + \beta_2(\tau)x_2 + \dots + \beta_p(\tau)x_p$$

Here, $Q(\tau|x)$ represents the τth quantile of the conditional distribution of the dependent variable y , given the values of predictor variables x_1, x_2, \dots, x_p . $\beta_0(\tau), \beta_1(\tau), \beta_2(\tau), \dots, \beta_p(\tau)$ are the quantile-specific coefficients to be estimated for the intercept and each predictor variable.

Quantile regression aims to find the values of $\beta_0(\tau), \beta_1(\tau), \beta_2(\tau), \dots, \beta_p(\tau)$ that minimize a quantile-specific loss function. The loss function typically used is the tilted absolute value loss, given by:

$$L(\tau, \varepsilon) = \tau\varepsilon \text{ if } \varepsilon \geq 0$$

$$L(\tau, \varepsilon) = (1-\tau)\varepsilon \text{ if } \varepsilon < 0$$

Where ε represents the difference between the observed y and the quantile estimate $Q(\tau|x)$.

The quantile regression model is estimated by minimizing the sum of the quantile-specific loss functions across the entire dataset. This results in quantile-specific coefficients, allowing researchers to explore how the relationship between the dependent and independent variables varies across different quantiles of the distribution (Yu et al., 2003).

Due to the non-normal distribution of the data, a quantile regression analysis was used in this study. According to Schlegel *et al.*, (2012) and Schmidt and Finan (2018), linear regression would be preferable if the data were normally distributed since it provides a superior forecast of the data.

3. FINDINGS

This section demonstrates the findings of the study.

Table 2. Descriptive Statistics Part 1

	N	Min.	Max.	Mean	Std. Deviation
ROA	81	-0.10916669	1.06588037	0.08692118	0.149543748
ROE	81	-0.10873440	0.51107940	0.074952833	0.101271101
Operating Income	81	-2827.984	145147	7488.40602	26694.679
Depreciation Amount	81	0.5	299551	15284.369	61098.7779
Valid N (listwise)	81				

Source: Authors, 2023.

Table 2 presents a dataset with a substantial number of responses, totalling 81 for each dependent variable. This signifies a diverse and robust dataset, likely to yield precise and reliable results. Additionally, there were no missing values in the dataset, indicating the integrity and completeness of the data. Among the three variables examined, depreciation had the highest mean at 15284.36, suggesting considerable variation in this aspect among the

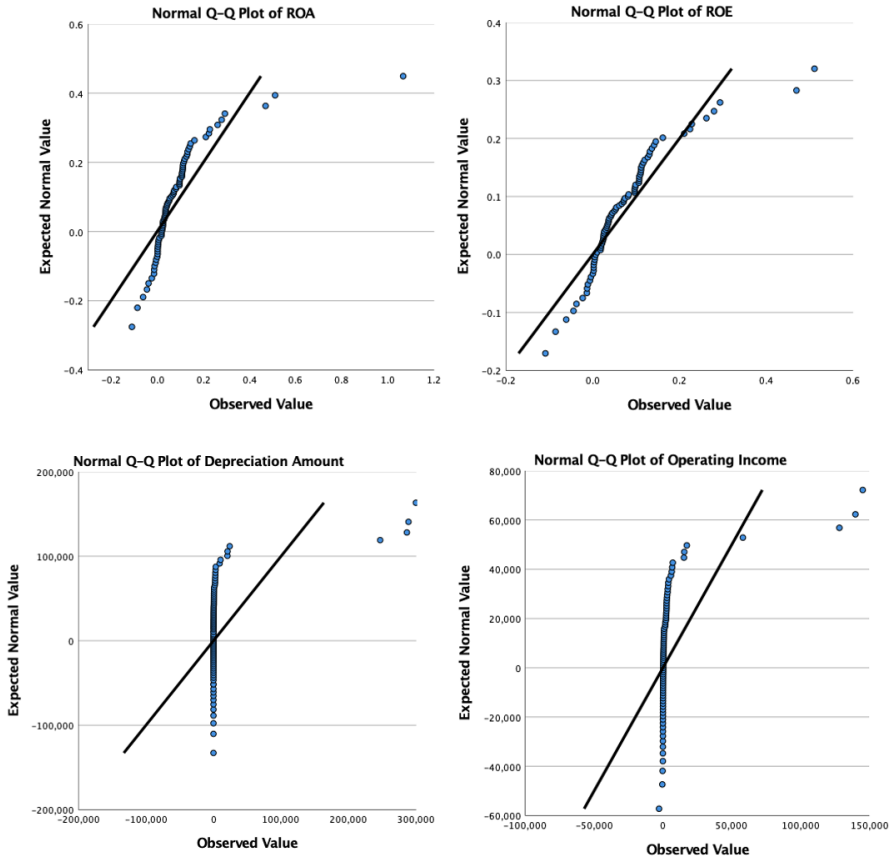
sampled fashion companies. Conversely, ROE had the lowest mean at 0.074, closely followed by ROA with a mean of 0.086. These lower means imply a narrower range of values for these variables compared to depreciation. The dataset's distribution across these variables seems to be well-balanced and suitable for the intended analysis.

Table 3. Descriptive Statistics Part 2

	N	Skewness		Kurtosis	
		Statistic	Std. Error	Statistic	Std. Error
ROA	81	4.084	0.267	23.343	0.529
ROE	81	1.938	0.267	5.910	0.529
Operating Income	81	4.578	0.267	20.367	0.529
Depreciation Amount	81	4.240	0.267	16.587	0.529
Valid N (listwise)	81				

Source: Authors, 2023.

Figure 2. Q-Q Plot

Source: Authors, 2023.

The below discussions were written based on Table 3: Descriptive

Statistics Part 2 and Figure 2: Q-Q Plot.

ROA: The skewness value of 4.084 signifies a significant positive skew, indicating that the ROA distribution leans towards higher values. This skewness suggests a likelihood of numerous companies having lower ROA values, alongside a few outliers showcasing notably high ROA values, causing a prolonged tail on the right side of the distribution. The kurtosis value of 23.433 indicates leptokurtosis, showing that the distribution has heavier tails and a sharper peak than a normal distribution. This suggests a higher occurrence of extreme values or outliers in the dataset, leading to greater variability in the data and potential risk.

ROE: The ROE distribution presents a positive skew, revealed by a skewness value of 1.9308, suggesting a right-leaning tendency. This skewness hints at the probability of a higher number of companies having relatively lower ROE values, contributing to the rightward shift in the overall distribution. A kurtosis value of 5.910 denotes leptokurtosis, indicating heavier tails and a more prominent peak in the ROE distribution than in a normal distribution. This emphasizes an increased probability of encountering extreme values or outliers in the ROE dataset, deviating from the anticipated normal distribution pattern.

Operating Income: The distribution of operating income highlights notable positive skew, evident from its skewness value of 4.578. This skewness indicates the likelihood of numerous occurrences of lower operating income values, with fewer instances of notably high values. With a kurtosis value of 20.367, the operating income distribution demonstrates leptokurtosis, highlighting heavier tails and a sharper peak compared to a normal distribution. This heightened kurtosis suggests an increased presence of extreme values or outliers in the operating income data, deviating from the expected characteristics of a normal distribution.

Depreciation Amount: The distribution of depreciation amounts exhibits a substantial positive skew, with a skewness value of 4.240. This skewness implies that there may be a considerable number of periods with lower depreciation amounts, along with fewer instances of notably high depreciation values. The kurtosis value of 16.587 points to leptokurtosis, indicating heavier tails and a more pronounced peak in the depreciation amount distribution compared to a normal distribution. This heightened kurtosis signifies an increased likelihood of extreme values or outliers in the data, potentially arising from specific periods of lower depreciation amounts or irregular depreciation patterns.

These statistical characteristics provide insights into the nature of the data distributions. The positive skewness in each variable's distribution suggests an asymmetry towards lower values, indicating the prevalence of lower financial performance or income in certain periods or companies. The leptokurtosis, denoting heavy tails and peakedness, implies a higher

concentration of extreme values or outliers, suggesting potential anomalies or unique financial scenarios within the dataset. These findings underscore the importance of robust data analysis techniques to account for the non-normal distribution characteristics when examining financial performance in the fashion industry.

Table 4. Pearson Correlations

		ROA	ROE	Operating Income	Depreciation Amount
ROA	Pearson Correlation	1	.702**	-.069	-.128
	Sig. (2-tailed)		<.001	.540	.255
	N	81	81	81	81
ROE	Pearson Correlation	.702**	1	-.137	-.177
	Sig. (2-tailed)	<.001		.222	.114
	N	81	81	81	81
Operating Income	Pearson Correlation	-.069	-.137	1	.943**
	Sig. (2-tailed)	.540	.222		<.001
	N	81	81	81	81
Depreciation Amount	Pearson Correlation	-.128	-.177	.943**	1
	Sig. (2-tailed)	.255	.114	<.001	
	N	81	81	81	81

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Source: Authors, 2023.

Table 4 presents the correlation analysis results, revealing that the most significant correlation exists between ROE and ROA, with a coefficient of 0.702. This finding suggests that a 1% increase in ROA is associated with a 0.7% increase in ROE. Additionally, the analysis indicates that as the depreciation amount increases, ROE tends to decrease as the p-value is less than 5%.

Furthermore, Table 4 demonstrates a significant strong correlation of 94% between depreciation and operating income. When depreciation increases, operating income tends to rise, indicating a potentially substantial impact of operating income on the depreciation amount. This correlation stands out as the highest among the variables examined. In contrast, there are no strong correlations among the other variables, as their p-values are less than 5%. Considering the high correlation between operating income and depreciation, it may be advisable to explore the possibility of removing operating income from the variables. To assess this, a collinearity statistic is provided below, indicating the degree of dependence of the variable on depreciation.

Table 5. Coefficients: ROA

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	Collinearity Statistics	
	B	Std. Error	Beta			Tolerance	VIF

(Constant)	.092	.017		5.363	<.001		
1 Depreciation Amount	-3.134E-7	.000	-.128	-1.147	.255	1.000	1.000

a. Dependent Variable: ROA

Source: Authors, 2023.

The Variance Inflation Factor (VIF) presented in Table 5, indicates a substantial level of correlation between Return on Assets (ROA) and depreciation. However, it's important to note that this high level of correlation is not expected to significantly impact the overall results. Moreover, the analysis suggests that depreciation does not exert a significant effect on ROA, as evidenced by the p-value of 25%, which is above 5%. These findings collectively indicate that the variables under consideration are independent of each other in the analysis. The variables are distinct and do not suffer from multicollinearity issues. This robust analysis ensures the integrity of the regression model and the validity of its findings.

Table 6. Coefficients: ROE

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	Collinearity Statistics	
	B	Std. Error	Beta			Tolerance	VIF
(Constant)	.079	.011		6.912	<.001		
1 Depreciation Amount	-2.930E-7	.000	-.177	-1.596	.114	1.000	1.000

a. Dependent Variable: ROE

Source: Authors, 2023.

The VIF presented in Table 6, highlights a substantial degree of correlation between ROE and depreciation. However, it's important to emphasize that this high level of correlation is not anticipated to exert a significant influence on the results. Furthermore, the analysis indicates that depreciation does not significantly impact ROE, as indicated by the p-value of 11.4%, which exceeds 5%. This table effectively demonstrates the independence of the data and the absence of multicollinearity issues.

Table 7. Coefficients: Operating Income

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	Collinearity Statistics	
	B	Std. Error	Beta			Tolerance	VIF
(Constant)	1188.603	1020.969		1.164	.248		
1 Depreciation Amount	.412	.016	.943	25.278	<.001	1.000	1.000

a. Dependent Variable: Operating Income

Source: Authors, 2023.

The VIF for depreciation in this context has a value of 1, indicating that the substantial correlation observed does not pose a threat to the integrity of the results. This signifies the absence of collinearity among the data,

reaffirming their independence. The presence of a strong correlation between depreciation and operating income is evident, and the collinearity statistic suggests that both variables can be included in the analysis without concern for multicollinearity. These consistent findings across all variables pave the way for the subsequent quantile regression analysis.

3.1. Quantile Regression

In this section, Quantile Regression result is discussed for the ROA, ROE and Operating Income.

Table 8. ROA Model Quality

Model Quality (q=0.5) ^{a,b,c}	
Pseudo R-Squared	0.031
Mean Absolute Error - MAE	0.0778
a. Dependent variable: ROA	
b. Model: (Intercept), Depreciation Amount	
c. Method: Simple Algorithm	

Source: Authors, 2023.

The pseudo-R squared value of 3.1% indicates that the model's explanatory power is relatively low and cannot sufficiently account for the relationship under investigation. Specifically, the use of ROA as an explanatory variable is not suitable, as it fails to establish a significant relationship with depreciation. In a nutshell, the model does not provide a good fit for the data as the p-value is over 5%, and alternative approaches or variables should be explored to better capture the underlying relationship.

Table 9. ROA Parameter Estimates

Parameter Estimates (q=0.5) ^{a,b}							
Parameter	Coefficient	Std. Error	t	df	Sig.	95% Confidence Interval	
						Lower Bound	Upper Bound
(Intercept)	.055	.0098	5.573	79	<.001	.035	.074
Depreciation Amount	-1.811E-7	1.5675E-7	-1.155	79	.251	-4.931E-7	1.309E-7
a. Dependent Variable: ROA							
b. Model: (Intercept), Depreciation Amount							

Source: Authors, 2023.

The significance level is 25.1% in Table 9, and it reveals that ROA is not a suitable explanatory variable for accounting for depreciation amount. Consequently, ROA lacks the capacity to effectively explain variations in depreciation.

Table 10. ROE Model Quality

Model Quality (q=0.5) ^{a,b,c}	
Pseudo R-Squared	0.036
Mean Absolute Error - MAE	0.0661

a. Dependent variable: ROE
 b. Model: (Intercept), Depreciation Amount
 c. Method: Simple Algorithm

Source: Authors, 2023.

The pseudo-R squared value in this context, at 3.6%, indicates a relatively low explanatory power of the model in explaining the correlation. This low value suggests that the model does not effectively capture the relationship under investigation.

Table 11. ROE Parameter Estimates

Parameter Estimates (q=0.5) ^{a,b}							
Parameter	Coefficient	Std. Error	t	df	Sig.	95% Confidence Interval	
						Lower Bound	Upper Bound
(Intercept)	.055	.0098	5.601	79	<.001	.035	.074
Depreciation Amount	-1.811E-7	1.5595E-7	-1.161	79	.249	-4.915E-7	1.293E-7

a. Dependent Variable: ROE
 b. Model: (Intercept), Depreciation Amount

Source: Authors, 2023.

The significance level is 24.9% in Table 11, and it indicates that depreciation cannot be effectively utilized to explain the relationship with ROE. The absence of a significant relationship between these variables is evident.

Table 12. Operating Income Model Quality

Model Quality (q=0.5) ^{a,b,c}	
Pseudo R-Squared	0.620
Mean Absolute Error - MAE	2833.0339

a. Dependent variable: Operating Income
 b. Model: (Intercept), Depreciation Amount
 c. Method: Simple Algorithm

Source: Authors, 2023.

Operating income is a suitable variable for explaining depreciation due to its relatively high probability of 62%, as indicated by the pseudo-R squared figure. This suggests that operating income can serve as a valuable factor in understanding and predicting variations in depreciation amount.

Table 13. Operating Income Parameter Estimates

Parameter Estimates (q=0.5) ^{a,b}							
Parameter	Coefficient	Std. Error	t	df	Sig.	95% Confidence Interval	
						Lower Bound	Upper Bound
(Intercept)	334.264	241.2488	1.386	79	.170	-145.930	814.457
Depreciation Amount	.427	.0039	110.782	79	.000	.419	.435

a. Dependent Variable: Operating Income
 b. Model: (Intercept), Depreciation Amount

Source: Authors, 2023.

According to Table 13, there is a positive and significant relationship between the operating income and depreciation. The substantial coefficient of 0.42 further indicates a positive correlation, implying that as fashion companies increase depreciation expenses, they tend to generate higher profits. This relationship underscores the strategic importance of investing in fixed assets, which contribute positively to a company's profitability through effective business operations and revenue generation.

3. DISCUSSION

The findings of this research suggest that there is no significant relationship between ROA and depreciation among fashion companies in the UK. This result aligns with the idea that the fashion industry's financial dynamics are influenced by various unique factors, such as rapid product turnover and branding strategies (Lu et al., 2011). In such a dynamic sector, the impact of depreciation on ROA may be overshadowed by other critical factors specific to the fashion business model. Similarly, the study found that there is no significant relationship between ROE and depreciation for fashion companies in the UK. This outcome underscores the complexity of financial performance within the fashion industry. The absence of a pronounced association between ROE and depreciation may suggest that fashion firms' profitability is influenced by a broader set of variables, potentially related to branding, market positioning, or consumer trends. Asset intensity, asset management strategies, and the nature of non-current assets in the fashion sector may play a more prominent role in shaping financial outcomes (Brigham & Houston, 2021; Van Horne & Wachowicz, 2008).

The research identified a significant and positive correlation between depreciation and operating profit. When depreciation increases, operating profit also increases. This finding aligns with the perspective revealed by Zhang (2014), which suggests that depreciation positively affects profitability. The plausible explanation for this relationship could be that fashion companies leverage their fixed assets to generate income, possibly by renting out these assets or enhancing product quality through investments (Yuan and Shen, 2019). This observation highlights the strategic importance of managing depreciation and utilizing fixed assets effectively in the fashion industry.

A positive relationship between depreciation and operational profit for fashion companies can be explained by various factors (Lu et al., 2011; Turner, 2016; Templar, 2019; Brigham & Houston, 2021).

Asset Utilization: Fashion companies often invest in non-current assets like machinery, equipment, or stores to support their operations. These assets contribute to the production of goods or services. As these assets are used to generate revenue, their depreciation may be positively correlated with operational profit. When fashion companies effectively utilize their assets, it can lead to increased operational profit.

Long-Term Investments: Fashion companies may make long-term investments in assets that enhance their production capabilities or expand their market presence. These investments can lead to higher depreciation expenses, but they may also result in increased operational profit over time as the assets contribute to higher sales and profitability.

Capital-Intensive Industry: The fashion industry can be capital-intensive, requiring significant investments in infrastructure, technology, and store facilities. These investments can lead to higher depreciation charges on the income statement. However, they may also be instrumental in driving operational efficiency and profitability.

Revenue Growth: Increased sales and revenue often require additional investments in assets. As fashion companies experience growth in their business, they may acquire more assets, resulting in higher depreciation charges. This growth in revenue, if managed efficiently, can lead to higher operational profit.

Asset Quality: The quality and effectiveness of assets can influence their contribution to operational profit. Fashion companies that invest in high-quality assets that maintain their value over time may experience a positive relationship between depreciation and operational profit.

Conclusion

In conclusion, this research sheds light on the complex relationship between depreciation and financial performance within the UK fashion industry. The findings reveal that while there is no significant relationship between depreciation and indicators which are ROA and ROE, there exists a significant and positive correlation between depreciation and operational profit.

The absence of a significant link between depreciation and ROA and ROE suggests that the financial dynamics of fashion companies in the UK are driven by multifaceted factors specific to the industry, including rapid product turnover, branding strategies, and market positioning. These factors seem to exert a more substantial influence on profitability and return metrics.

On the other hand, the positive correlation observed between depreciation and operational profit implies that fashion companies leverage their non-current assets effectively to boost income generation. This strategic utilization of assets may encompass aspects such as renting out assets or enhancing product quality through investments. It underscores the critical role played by asset utilization, long-term investments, and the capital-intensive nature of the fashion industry in shaping operational profitability.

Furthermore, the positive relationship between depreciation and operational profit highlights the significance of asset quality in the industry. Fashion companies that invest in high-quality assets, which maintain their value over time, are likely to experience enhanced operational profitability.

As a result, this research highlights the complexity of financial performance within the dynamic and ever-evolving UK fashion sector. While depreciation alone may not be a decisive factor in certain financial metrics, its impact on operational profit demonstrates the strategic importance of asset management and utilization. Future research should delve deeper into the specific strategies employed by fashion companies to maximize the positive correlation between depreciation and operational profit, providing valuable insights for the industry's practitioners and stakeholders.

Limitations and recommendations: This research has certain limitations. Firstly, its niche focus on the relationship between depreciation and financial performance in the UK fashion industry means that there is a scarcity of similar studies to compare and validate the findings. This narrow scope may limit the generalizability of the results to a broader context. To enhance the robustness of the conclusions, it would be beneficial to conduct more extensive research in this area, potentially involving a wider range of industries or geographical regions.

Secondly, the research adopts a quantitative approach, which, while providing valuable statistical insights, does not delve into the underlying reasons for the observed relationships between variables. To gain a deeper understanding of the mechanisms at play, future research could complement quantitative analysis with qualitative methods. Qualitative investigations could explore, for example, why non-current assets contribute to income generation in the fashion industry, shedding light on the practical implications of the findings.

Furthermore, given the specialized nature of this research, there is an opportunity for further exploration within this niche. Delving deeper into the intricate financial dynamics of fashion companies and how they manage their assets could yield additional insights. Despite these limitations, the study serves as a valuable contribution to the field, highlighting the need for more research in this unique area of inquiry.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Isik Akin: 50%, Emily Draper: 50%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Isik Akin: %50, Emily Draper: %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Önerilen Atıf: Akin, I. & Draper, E. (2024). Evaluating the impact of depreciation on the profitability: UK fashion companies. *Akademik Hassasiyetler*, 11(24), 624-644. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1393744>

References

- Abas, H., Kawatu, F. S. & Kewo, C. L. (2020). Analysis of profit growth of manufacturing companies listed on the Indonesia Stock Exchange (IDX) for 2013-2017 Period. *International Journal of Applied Business and International Management (IJABIM)*, 5(2), 72-78. <https://doi.org/10.32535/ijabim.v0i0.878>
- Babaei, M., Asgarian, F., Jamali, M. B., Rasti-Barzoki, M. & Piran, M. J. (2020). A game theoretic approach for pricing petroleum and determining investors' production volume with the consideration of government and intermediate producers. *Sustainable Energy Technologies and Assessments*, 42(1), 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.seta.2020.100825>
- Barker, R., Lennard, A., Penman, S. & Teixeira, A. (2022). Accounting for intangible assets: suggested solutions. *Accounting and Business Research*, 52(6), 601-630. <https://doi.org/10.1080/00014788.2021.1938963>
- Bialkowski, J., Etebari, A. & Wisniewski, T. P. (2012). Fast profits: Investor sentiment and stock returns during Ramadan. *Journal of Banking & Finance*, 36(3), 835-845. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2011.09.014>
- Brigham, E. F., & Houston, J. F. (2021). *Fundamentals of financial management: Concise*. Hampshire: Cengage Learning.
- Bruno, V. & Shin, H. S. (2020). Currency depreciation and emerging market corporate distress, *Management Science*, 66(5), 1935-1961. <https://doi.org/10.1287/mnsc.2018.3280>
- Casciani, D., Chkanikova, O., & Pal, R. (2022). Exploring the nature of digital transformation in the fashion industry: opportunities for supply chains, business models, and sustainability-oriented innovations. *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 18(1), 773-795. <https://doi.org/10.1080/15487733.2022.2125640>
- Chen, F., Hope, O. K., Li, Q., & Wang, X. (2011). Financial reporting quality and investment efficiency of private firms in emerging markets. *The Accounting Review*, 86(4), 1255-1288. <https://doi.org/10.2308/accr-10040>

- Chinaawa, N. (2023). *The impact of different methods of depreciation on the profitability of a company* [PhD Thesis], University of Nigeria.
- Choiriyah, C., Fatimah, F., Agustina, S. & Ulfa, U. (2020). The effect of return on assets, return on equity, net profit margin, earning per share, and operating profit margin on stock prices of banking companies in Indonesia Stock Exchange, *International Journal of Finance Research*, 1(2), 103-123. <https://doi.org/10.47747/ijfr.v1i2.280>
- Crampin, A. C., Mwinuka, V., Malema, S. S., Glynn, J. R., & Fine, P. E. M. (2001). Field-based random sampling without a sampling frame: control selection for a case-control study in rural Africa, *Transactions of the Royal Society of Tropical Medicine and Hygiene*, 95(5), 481-483. [https://doi.org/10.1016/S0035-9203\(01\)90009-4](https://doi.org/10.1016/S0035-9203(01)90009-4)
- Dahmash, F. N., Durand, R. B. & Watson, J. (2009). The value relevance and reliability of reported goodwill and identifiable intangible assets, *The British Accounting Review*, 41(2), 120-137. <https://doi.org/10.1016/j.bar.2009.03.002>
- Donaldson, A. (2016, March). *Power fashion*. Retrieved on 2023, April 5 from <https://www.britishcouncil.org/research-insight/power-fashion>
- Davies, T. & Crawford, I. (2011) *Business accounting and finance*. Essex: Pearson Prentice Hall.
- Gravelle, J. G. (2011). Reducing depreciation allowances to finance a lower corporate tax rate, *National Tax Journal*, 64(4), 1039-1053. <https://doi.org/10.17310/ntj.2011.4.07>
- Hao, L., & Naiman, D. Q. (2007). *Quantile regression*. California: Sage.
- Ibarra, V. C. (2013). The straight-line depreciation method used by selected companies and educational institutions in the Philippines, *Journal of Modern Accounting and Auditing*, 9(4), 480-488.
- Imimole, B. & Enoma, A. (2011). Exchange rate depreciation and inflation in Nigeria (1986–2008), *Business and Economics Journal*, 28(1), 1-11.
- Jackson, S. B., Liu, X. K. & Cecchini, M. (2009). Economic consequences of firms' depreciation method choice: Evidence from capital investments, *Journal of Accounting and Economics*, 48(1), 54-68. <https://doi.org/10.1016/j.jacceco.2009.06.001>
- Kim, H. S. (2016). A study of financial performance using dupont analysis in food distribution market, *Culinary Science & Hospitality Research*, 22(6), 52-60. <https://doi.org/10.20878/cshr.2016.22.6.005>
- Li, W. Y., Chow, P. S., Choi, T. M. & Chan, H. L. (2016). Supplier integration, green sustainability programs, and financial performance of fashion enterprises under global financial crisis, *Journal of Cleaner Production*, 135, 57-70. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.06.048>
- Lu, Y., Karpova, E. E., & Fiore, A. M. (2011). Factors influencing international fashion retailers' entry mode choice, *Journal of Fashion*

Marketing and Management: An International Journal, 15(1), 58-75.
<https://doi.org/10.1108/13612021111112340>

- Mattei, M. M., Merlo, M. & Monaco, E. (2023). The Italian depreciation suspension policy during the COVID-19 pandemic: consequences on private firms' borrowing capacity, *Accounting in Europe*, 20(2), 1-28.
<https://doi.org/10.1080/17449480.2023.2174444>
- Medcalfe, S. & Miro, E. M. (2022). Sustainable practices and financial performance in fashion firms, *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*, 26(1), 141-158.
<https://doi.org/10.1108/JFMM-10-2020-0217>
- Okobo, M. M., Ugwoke, R. O. & Akpan, E. E. (2022). Investment in tangible non-current assets and financial performance of food manufacturing firms in Nigeria, *Innovations*, 19(3), 360-372.
[http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(3\).2022.30](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(3).2022.30)
- Schlegel, S., Korn, N. & Scheuermann, G. (2012). On the interpolation of data with normally distributed uncertainty for visualization, *IEEE Transactions on Visualization and Computer Graphics*, 18(12), 2305-2314.
- Schmidt, A. F. & Finan, C. (2018). Linear regression and the normality assumption, *Journal of clinical epidemiology*, 98(1), 146-151.
<https://doi.org/10.1016/j.jclinepi.2017.12.006>
- Serena, J. M. and Sousa, R. (2017). Does exchange rate depreciation have contractionary effects on firm-level investment?, *BIS Working Paper*,
<https://ssrn.com/abstract=2948192>
- Sharma, R. & Singh, N. (2015). Use of depreciation as a tax policy device to control inflation, *Review of Business & Finance Studies*, 6(1), 13-26.
- Sommer, S. (2021, October). *The trends help creating a circular fashion economy in the UK*. Retrieved on 2023, April 7 from <https://www.the-spin-off.com/news/stories/The-Trends-Help-creating-a-circular-fashion-economy-in-the-UK-16110>
- Strouhal, J., Stamfestova, P., Kljucnikov, A. & Vincurova, Z. (2018). Different approaches to the ebit construction and their impact on corporate financial performance based on the return on assets: some evidence from Czech top 100 companies, *Journal of Competitiveness*, 10(1), 144-154. <https://doi.org/10.7441/joc.2018.01.09>
- Templar, S. (2019). *Supply chain management accounting: managing profitability, working capital and asset utilization*. London: Kogan Page Publishers.
- Turner, E. (2016). *African American entrepreneurial sustainability* [PhD thesis]. Walden University.

- Wei, Y., Kehm, R. D., Goldberg, M. & Terry, M. B. (2019). Applications for quantile regression in epidemiology, *Current Epidemiology Reports*, 6, 191-199. <https://doi.org/10.1007/s40471-019-00204-6>
- Widagdo, B. & Sa'diyah, C. (2021). Analysis of the effect of WCTO, FATO and TA on company value with ROE As intervening variables, *International Journal of Economics, Business and Accounting Research (IJEBAR)*, 5(1), 331-340. <http://dx.doi.org/10.29040/ijebar.v8i1>
- Wood, A. & Skinner, N. (2018). Determinants of non-performing loans: evidence from commercial banks in Barbados, *The Business & Management Review*, 9(3), 44-64.
- Van Horne, J. C., & Wachowicz Jr, J. M. (2008). *Fundamentals of financial management*. Essex: Pearson Education Limited.
- Yao, D. F. T., Percy, M. & Hu, F. (2015). Fair value accounting for non-current assets and audit fees: Evidence from Australian companies, *Journal of Contemporary Accounting & Economics*, 11(1), 31-45. <https://doi.org/10.1016/j.jcae.2014.12.003>
- Yu, K., Lu, Z., & Stander, J. (2003). Quantile regression: applications and current research areas. *Journal of the Royal Statistical Society Series D: The Statistician*, 52(3), 331-350. <https://doi.org/10.1111/1467-9884.00363>
- Yuan, Q., & Shen, B. (2019). Renting fashion with strategic customers in the sharing economy. *International Journal of Production Economics*, 218, 185-195. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2019.04.034>
- Zhang, X. B. (2014). The discussion of precise depreciation management in China, In *Advanced Materials Research*, 926, 4024-4027. <https://doi.org/10.4028/www.scientific.net/AMR.926-930.4024>

REFAH DEVLETİ ÜLKELERİNDE SOSYAL ÇALIŞMACI İSTİHDAMI

Beyhan DOĞAN*

Öz

Bu araştırma sosyal çalışmacıların istihdamının refah devleti modellerinde farklılaşp farklılaşmadığının belirlenmesini amaçlamaktadır. Böylelikle farklı refah devletlerinde sosyal çalışmacıları bekleyen süreçlerin neler olduğu ortaya konulmuş olacaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın yöntemini ülkelerin resmi istatistik verilerinde sosyal çalışmacıların istihdam durumları, genel istihdam verilerinin incelenmesi ve bunların analiz edilmesi oluşturmaktadır. Buradan elde edilen sonuçlar sosyal çalışma mesleğinde istihdam durumunun farklı refah ülkelerinde nasıl seyrettiğini, hangi faktörlerden etkilendiğini ortaya çıkarmıştır. Böylelikle çalışma refah devletlerini bu amaçla karşılaştırmaya tabi tutarak literatüre zenginlik kazandıracaktır. Çalışmada, Liberal refah rejimi için Amerika örneği, Muhafazakâr refah rejiminin öncüsü konumunda olan Almanya ve İskandinav refah rejimlerinde ise İsveç örneği incelenmiştir. Son olarak Türkiye’de sosyal çalışmanın son yıllardaki istihdam durumu ele alınarak mesleğin geleceği hakkında bir öngörü ortaya konulacak ve politika önerilerinde bulunulacaktır. Sosyal çalışma, toplumsal yaşamda bireylerin karşılaştıkları sorunların çözümünde önemli bir yere sahiptir. Hangi refah devleti olduğundan bağımsız olarak sosyal çalışmacıların istihdamı sosyal adalet ve toplumsal refahın sağlanması adına elzemdir. Çalışma, refah devleti modelleri bağlamında sosyal çalışmacıların istihdam durumunu ele alması nedeniyle sosyal politika ve sosyal hizmet alanları için önemli bilgiler sunmaktadır. Çalışma ile ortaya konan sonuçlar refah devleti modellerinde istihdamı etkileyen sosyal politika uygulamalarının yanı sıra demografik değişimler ve toplumsal olayların da önemli derecede etkili olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: İstihdam, Sosyal Çalışmacı İstihdamı, Refah Devleti.

EMPLOYMENT OF SOCIAL WORKERS IN THE LABOR MARKET IN WELFARE STATES

Abstract

This research aims to determine whether the employment of social workers varies across different welfare state models. In doing so, it will uncover the processes that await social workers in various welfare states. The study's method involves examining and analyzing the employment status of social workers, general employment data in the literature, and the official statistical data of countries. The

* Dr. Öğretim Üyesi. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, beyhandogan48@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9803-1248>

analytical results from the research reveal the progression of employment situations within the social work profession across different welfare countries and the factors influencing these conditions. Thus, the study enriches the literature by comparing welfare states for this purpose. It examines the American example for the Liberal welfare regime, Germany as the pioneer of the Conservative welfare regime, and the Swedish model for Scandinavian welfare regimes. In addition, by discussing the recent employment situation of social work in Turkey, the study makes predictions about the future of the profession and offers policy recommendations. Social work plays an important role in dealing with the challenges individuals face in social life. Regardless of the welfare state model, employing social workers is essential for ensuring social justice and welfare. This study provides valuable insights into the fields of social policy and social service by addressing the employment situation of social workers in the context of welfare state models. The findings indicate that demographic changes, social events, and social policy practices significantly impact employment within welfare state models.

Keywords: *Employment, Employment of Social Workers, Welfare State.*

Giriş

Sosyal çalışmacılar, dört yıllık lisans mezuniyeti ile istihdam edilen meslek elemanları olarak değerlendirilmektedir. Türk Dil Kurumu sözlüğünde istihdam, “bir görevde, bir işte kullanma” (Türk Dil Kurumu, 2023) anlamına gelirken, geniş anlamda ise üretim faktörlerinin ekonomideki mal veya hizmet üretimine gelir elde etme amacıyla dâhil edilmesi şeklinde ifade edilmektedir. İstihdamla ilgili araştırmada karşılaşılan bulgulardan biri de bireylerin sahip olduğu niteliklere uygun istihdam olanakları bulamaması veya sahip olunan niteliklerin daha altında bir alanda istihdam edilmesidir. Bazı durumlarda bu koşulun tersi de söz konusu olabilmektedir. Yani istihdam alanına uygun bireylerin bulunamaması görülebilmektedir (Avşar, 2019, s. 39). Bu durum, çalışma ekonomisinde arızı işsizlik olarak da adlandırılan friksiyonel işsizlik kavramı ile açıklanabilmektedir. Bu işsizlik türünün tamamen ortadan kaldırılması, işsizliği ortaya çıkaran nedenler sebebiyle mümkün olamamaktadır. Çünkü bu işsizlik işçilerin yer ve iş değiştirmesi ya da iş arzı ile iş talebinin aynı zamanda buluşamamasından kaynaklanan iradi bir işsizlik türüdür (Yıldız, 2014, s. 3).

Friksiyonel işsizlikte her iki durumu ortaya çıkaran unsurlar farklılık göstermektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde bireylerin sahip olunan niteliklerin altında bir alanda istihdam edilmesiyle daha sık karşılaşılmaktadır. Refah seviyesi görece iyi olan sanayi toplumlarında ise istihdam alanı için uygun bireyler bulunmadığından alanında uzman personel açığı olarak adlandırılan durum gerçekleşmektedir. Alanında uzman personel açığı kendilerine uygun niteliklere sahip işsizler olmadığı için doldurulamayan boşlukları ifade etmektedir. Açık iş pozisyonları ve işsizler arasındaki fark, alanında uzman (nitelikli) personel açığı ile sonuçlanmaktadır. Belirli bir bölgedeki belirli bir meslekte uygun niteliklere sahip işçilerin arzı,

işverenlerin işgücü talebinden daha az olduğunda alanında uzman personel açığından söz edilmektedir (Flake vd., 2020). Örneğin hasta bakım alanı için istihdam edilecek bu alanda yetkin personelin olmaması ya da hemşirelik, inşaat sektörü, oto tamirciliği ve bahçıvanlık gibi farklı alanlarda konusunda uzman personelin bulunmamasıdır. Gelişmiş ülkelerde özellikle karşılaşılan, alanında uzman personel açığı bu ülkelerin ekonomileri üzerinde olumsuz etkide bulunmaktadır (Federal Ekonomik İşler ve İklim Koruma Bakanlığı. (2024).

Çalışmada refah devleti örneği ele alınarak bu ekonomilerdeki sosyal çalışmacıların istihdamı incelenecektir. Bu amaçla öncelikle refah devleti kavramına açıklık getirilecek ve sonrasında ülke örneklemelerine geçilecektir. Refah devleti kavramının başlangıcı 19.yüzyılın ortalarında İngiltere’de temel eğitimin sağlanması amacıyla gerçekleştirilen uygulamalara dayanmaktadır. Bununla birlikte 1883’te Almanya’da Şansölye Otto von Bismarck’ın sağlık, emeklilik ve iş kazası sigortası önlemlerini hayata geçirmesi de refah devleti uygulamaları için başlangıç kabul edilmektedir. 19. yüzyıldan sonraki ilerleyen süreç içerisinde refah devleti uygulamaları gelişerek devam etmiştir. Bu bağlamda da refah devleti uygulamaları çeşitli sınıflandırmalara tâbi tutulmuştur. Yapılan refah devleti gruplandırma çalışmaları içerisinde Gosta Esping Andersen tarafından yapılan sınıflandırma, ilgili alan yazınında en çok ilgi ve kabul gören olmuştur. Bunun nedeni Andersen’in sınıflandırmasını farklı değişkenler bağlamında güçlendirmesidir.

Andersen, refah devletlerini üç farklı model altında incelemiştir. Sınıflandırmaya göre devletler, Liberal veya Piyasa Merkezli Refah Rejimi, Muhafazakâr veya Kıta Avrupası Refah Rejimi (Korporatist), Sosyal Demokrat veya İskandinav Refah Rejimi olarak ayrılmaktadır. Refah devleti sınıflandırılmasında ortak özelliklere ve benzer sosyal politika felsefesine sahip olan ülkeler, aynı model altında değerlendirilmiştir. Sosyal Demokrat refah rejimine sahip ülkelerin başlıca ortak özellikleri, temel insan hakları olarak nitelendirilen eğitim, sağlık ve çalışma gibi hakların piyasa ilişkilerinden bağımsız tutulması ve evrensel bir sisteme tâbi olmasıdır. Kıta Avrupası refah rejimlerinde vatandaşların sosyal hakları evrensellikten ziyade, korporatist olmaya yani belirli bir gruba aidiyete göre şekillenmektedir. Piyasaların özgür ruhuna müdahalede bulunulmadığı, devletin sadece ihtiyaç sahiplerine destek sağladığı ve bireylerin tercihlerini sınırlandırmadığı ve çalışma arzusunu artırdığı model olan liberal refah devletleri ise tüm bireylere göreceli düşük faydalar sağlamaktadır (Yıldırım & Şahin, 2019, s. 2530).

Bu çalışma sosyal hizmetin hem makro hem de mikro boyutunu ele alan, günümüz sosyal politikaları bağlamında da oldukça güncel ve önemli bir konuya vurgu yapan bir özelliğe sahiptir. Örneğin çalışmada ele alınan refah devleti modellerinden muhafazakar refah devletinin öncüsü konumundaki Almanya’daki kalifiye eleman eksikliği son yıllarda rekor kırmıştır (Euronews, 2023). İkinci Dünya Savaşı yıllarından sonra Almanya’nın ilk

defa bu şekilde bir işçi açığı ile karşı karıya kaldığı ve ülkeye bu açığı kapatmak için girebilecek göçmenleri teşvik ettiği yasaların yürürlüğe gireceği de bilinmektedir (Deutschland, 2022). Devletlerin ekonomik büyümeleri için önemli olan istihdam durumu meydana gelen yeni gelişmelerle birlikte değişim göstermiştir. Bazı ülkelerde ekonomik büyüme gerçekleştiği halde istihdam artmamaktadır. İstihdamın artmaması ise toplumsal refahın sağlanması açısından sıkıntılı bir durumdur (Bodur, 2020). Ekonomik büyüme ile birlikte istihdamın artması için makro boyutta yeni uygulamalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışma bir iktisadi çalışma olmayıp sadece sosyal hizmet alanında yapılan bir araştırma olması nedeniyle ekonometrik bir analiz yapılmamıştır. Ancak çalışma, istihdam konusunu ele alması nedeniyle hem kamu politikalarına hem de uygulamada sosyal çalışmacıların istihdam durumuna değinerek literatüre ve teoriye önemli katkılar sunacaktır. Sosyal hizmetin temelini oluşturan sosyal adaletin sağlanması amacıyla hem toplumdaki sosyal sorunların ortadan kaldırılması gerekmektedir hem de bu sosyal sorunları ortadan kaldırmak için bu alanda eğitim alan sosyal çalışmacıların istihdamı gereklidir. Aksi takdirde cerrahi bir girişim hakkında bilgisi olmayan birinin hasta üzerinde operasyona kalkışmasının doğuracağından daha fazla zararı sosyal çalışmacıların yerine istihdam edilerek sosyal sorunları çözmeye çalışan meslek elemanları verecektir. Bu nedenle araştırmada sosyal çalışmacıların istihdamı konusuna hem uygulama hem de sosyal politika bağlamında dikkat çekilmeye ve farkındalık sağlanmaya çalışılmaktadır. Ayrıca yapılan literatür taraması kapsamında sosyal çalışmacıların istihdam durumunun sadece Türkiye'deki mezun öğrenciler üzerinden değerlendirildiği görülmektedir (Artan vd., 2021; Avşar, 2019; Topuz & Öz, 2014). Literatürde farklı ülke örneklerine dair açıklığın giderilmesi için bu çalışma önemli bir yer teşkil etmektedir.

Bu araştırma ile Esping Andersen'in sınıflandırmasındaki farklı refah devletlerinde sosyal çalışmacıların istihdam durumları incelenmiştir. Sosyal çalışmacıların içinde bulunduğu istihdam durumlarına etki eden faktörlerin neler olduğu ve bunların nasıl bir gelişim izlediğine de ayrıca değinilmiştir. Çünkü istihdam durumuna etki eden bu faktörlerin toplumsal olaylar ve demografik değişimlerden oldukça etkilendiği yapılan araştırmalar esnasında fark edilmiştir.

Esping Andersen'in modelinde yer alan ve her modelin öncüsü konumundaki ülkeler olan Almanya, Amerika ve İsveç'teki sosyal çalışmacıların istihdam durumları değerlendirildikten sonra Türkiye'de sosyal çalışmacıların istihdamı ele alınmıştır. Sosyal çalışmacıların istihdam durumlarını ele alan literatür incelendiğinde sadece Türkiye'deki sosyal çalışmacıların istihdamları üzerine araştırmaların olduğu görülmektedir (Avşar, 2019; Artan vd., 2021). Bu çalışma ise istihdam durumunun genel olarak ülkelerin refah yapısıyla ilişki içerisinde olmasından kaynaklı farklı refah devletleri özelinde inceleme ve analiz yapılmasına olanak sağlamaktadır. Her ülkede arzulan istihdam durumu, bireylerin tam

istihdamı olsa da farklı refah devletlerinde tam istihdamın sağlanması amacının her ülkede farklılık gösterdiği bilinmektedir. Bu da devletlerin maliye ve para politikalarında kendini göstermektedir (Göktaş, 2019, s. 37). Sosyal çalışmacıların istihdamı da devletlerin bu politikalarından etkilendiği için refah devleti ülkelerinde bu istihdamı etkileyen faktörlerin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Böylelikle ülkemizde son yıllarda mezun sayısına oranla istihdam oranı en düşük lisans alanı (Artan, Arıcı, Çiçek, Bolat, & Kocaoğlu, 2021, s. 359) olan sosyal hizmet mesleği için de bir öngörü ve öneri oluşturulmuş olacaktır.

1. REFAH DEVLETLERİ VE SOSYAL ÇALIŞMACILAR

Çalışmada temel amaç refah devleti modellerinde sosyal çalışmacıların istihdamı olduğundan bu modellerin her birine ayrı başlıklar altında yer verilecektir.

1.1. Almanya (Muhafazakâr Refah Devleti)

Muhafazakâr refah modeli için incelenen Almanya, 16 eyaletten oluşan birleşik bir devlet olup adı da “Almanya Federal Cumhuriyeti” şeklinde ifade edilmektedir. Her eyaletin kendi iç işlerini düzenleyen yasaları, Federal Cumhuriyet anayasasına uyumluluk gösterir ve Federal Cumhuriyet yasası da eyaletler arası dengeyi korumakla yükümlüdür. Alman parlamentosu olan Federal Meclis, eyaletleri ilgilendiren konularda tek başına karar veremez ancak tüm ülkeyi ilgilendiren özellikle askerî konularda tek başına karar verebilir (Yılmaz, 2023). Almanya’da bu şekilde bir yönetim yapısının olması ülkedeki hizmet sunumunu da etkilemektedir. Etkilenen hizmetlerden biri de sosyal hizmetlerdir. Almanya’da her eyalette sosyal hizmetlerin sunumu Federal eyalete bağlı resmi kurumlarca yürütülüyor olsa da eyaletler özelinde dikkate değer farklılıkların olduğu bilinmektedir. Çünkü Almanya’da sosyal hizmetler resmî kurumlarca yetkilendirilen sivil yükleniciler aracılığıyla yürütülmektedir. Merkezî sistemin etkisi olabildiğince yerel kurumlara aktarılmıştır (Doğan & Özkan, 2021, s.1975).

Alman İstatistik Dairesinin resmi ofisinden yayınlanan son istihdam rakamlarına göre; Almanya’da istihdam oranı %76,9’dur (Federal İstatistik Bürosu, 2023). Bu oran, Türkiye’de %47,5’tir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022). Almanya’da istihdamın oransal olarak Türkiye’den fazla olmasına rağmen özellikle son yıllarda farklı alanlarda uzman personel açığı (friksiyonel işsizlik) yaşanmakta ve bunu telafi etmek için ülkeye göçmen girişini kolaylaştıran yasal dayanaklar yürürlüğe konulmaktadır (Euronews, 2023). Almanya’da alanında uzman personel sıkıntısı son yıllarda artışını hızlandırarak devam etmektedir. Alman Ekonomi Enstitüsü’nün 2019 yılına ait araştırmasına göre kalifiye eleman eksikliği nedeniyle Alman ekonomisinin epey zorluk yaşadığı ifade edilmektedir. Enstitü, kalifiye eleman eksikliği deyince ilk sırada yer alan mesleklerin ise sosyal hizmet,

eğitim ve bakım alanında olduğunun altını çizmektedir. Almanya’da sosyal hizmet sektöründeki istihdamın ilk defa bu kadar az olduğu bir döneme girildiğinin vurgusu yapılmaktadır. Temmuz 2021 ile Temmuz 2022 yılına ait bir yıllık ortalama istihdam açığıнын 20600 olduğu bilinmektedir. Çünkü bahsi geçen süre zarfında 26500 olan sosyal hizmetle ilgili istihdam alanlarının sadece 6500’ü doldurulmuştur. Bununla beraber yaşlı ve hemşirelik bakımı ile fizyoterapi de en az sosyal hizmet alanları kadar istihdam açığıнын bulunduğu sektörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahsi geçen bu mesleklerdeki istihdam sorununda yaşanan bir diğer konu da mesleklerin hemen hepsinin cinsiyet odağında farklılıklar oluşturmasıdır. Örneğin sosyal hizmet ve sosyal pedagojide kadınların oranı %76 ile büyük bir çoğunluk oluşturmaktadır (Hickman & Koeneberg, 2022).

Almanya’da istihdamda alanında uzman personel açığıнын gidermek için hem akademiden hem de siyasilere ortak çaba gerektiren birkaç çözüm öne sürülmektedir. Uzun süren doğum izinleri kadınların istihdamdan uzaklaşmasına neden olduğundan çocuklu aileler için daha iyi bir iş yaşam dengesinin oluşturulmasına yönelik politikaların sorunun çözümünde işe yarayacağı düşünölmektedir. Ancak böyle bir önlem tek başına yeterli olmayacağı için demografik değişim göz önüne alındığında nitelikli göç hareketinin de kolaylaştırılması için adımların atılması gerektiği öngörülmektedir (Hickman & Koeneberg, 2022, s. 2).

Sosyal hizmet alanında uzman personel açığına detaylı olarak göz atıldığında durumun endişe verici olduğu düşünölmektedir. Çocuk ve gençlik refahında yatılı ve bakım gruplarının kalifiye eleman eksikliği nedeniyle kapatılma ile karşı karşıya geldiğine dair bilgilerin belediyelere ulaştığı bilinmektedir. Yatılı bakımda Almanya’da bu denli sorun yaşanmasının tek nedeni olarak kalifiye eleman eksikliği gösterilmemektedir. Bakıma alınan çocuk sayısındaki sürekli artışın özellikle yatılı bakımda yer sorununu ortaya çıkardığı düşünölmektedir. Bakıma alınan çocuk sayısındaki artış ise ülkeye giriş yapan refakatsiz çocuk –sığınmacı- sayısındaki artışla açıklanmaktadır. Bu alandaki görevlilerin yaşanan sıkıntılardan dolayı çocuk refahı risklerini kendi içinde aciliyet derecelendirmesine tâbi tutarak değerlendirmeye aldıkları bilinmektedir. Bu durumun ise çocukların doğal hakkı olan koruma altına alınmanın ihlâl edilmesine varacak kadar yasal olmayan sonuçların doğmasına zemin hazırlayacağı düşünölmektedir (Sozial, 2023).

Almanya’da yaşanan sosyal mesleklerdeki bu kalifiye eleman eksikliği, İsviçre ve Avusturya’da da görölmektedir. Bu ülkelerdeki alanında uzman elemanlara olan artan talep, her şeyden önce demografik ve sosyal değişikliklerden kaynaklanan ek ihtiyaçlara bağlanmaktadır. Aynı zamanda sosyal mesleklerde yaşanan bu istihdam sıkıntısının ardında yatan nedenlerden birinin de diğer sektörlerle göre nispeten daha düşük maaş seviyesinin olduğu bilinmektedir (Schneiders & Schönauer, 2022). Almanya’da çalışan bir sosyal çalışmacı için ortalama maaş yıllık 42000 Euro civarındadır (Ekonomik Araştırma Entitüsü, 2023). Dolar bazında ve aylık bir

hesaplama yapıldığında Almanya'daki bir sosyal çalışmacının maaşının yaklaşık 3760 dolar olacağı tahmin edilir. Almanya'daki diğer meslek gruplarıyla karşılaştırma yapıldığında mesleğin kendine has zorluklarına rağmen ücretlerin bu denli düşük oluşu, mesleğin tercih edilebilirliğini düşürmektedir.

Ücretler ile iş yükü arasındaki ilişki, mesleğin tercih edilebilirliğini olumsuz etkilemektedir. Düşük ücret, özellikle sosyal mesleklerde bu mesleği icra edenler için bir sorun olarak görülmektedir. Aynı durum hemşirelik ya da eğitim meslekleri için de geçerlidir. Yüksek talebe rağmen maaşların nispeten düşük olması, işe başlamayı cazip olmaktan çıkarmaktadır (Regniert, 2023). Örneğin Almanya'da bir sosyal çalışmacı en az 3000 en fazla ise 4000 Euro (Stepstone, 2023) arası maaş alabilirken yeni mezun bir doktorun aldığı ilk maaş 5000 Euro civarındadır (Springermedizin, 2023). Bu durum ise refah ülkelerinde mesleği tercih edenler için cazip görülmemektedir. Ayrıca buna ek olarak ve en az maaş kadar önemli olan bir durum da mesleği icra edenlerin yaşamış olduğu zihinsel ve fiziksel stres kaynaklı başka sektörlerle yönelmesi ve erken işten ayrılmasıdır. Bu da sosyal mesleklerde bir dalgalanma ile sonuçlanmaktadır. Bu ülkelerde iyi bir işgücü piyasası durumunda bile, personeli işe almak ve elde tutmak oldukça zorlayıcı bir hâle gelmektedir (Schneiders & Schönauer, 2022).

Berlin'de 2019 yılında Gençlik Yardım Daireleri'nde Temmuz ayında açılan 900 kadrodan 119'unun boş kaldığı bilinmektedir. Berlin'deki Gençlik Yardım Dairesi müdürleri ve bağımsız kuruluşlar sosyal hizmet alanları için yeterli başvuru olmadığı konusunda şikâyetlerini iletmektedirler. Demografik olarak, daha yaşlı çalışanların emekli olması ve pozisyonlarının yeniden doldurulmaması, sosyal hizmet istihdamında bir alarm olarak değerlendirilmektedir. Özellikle Berlin'de düşük ücretlerin şehir koşullarında yaşamı zorlaştırmasından kaynaklı pozisyonların doldurulmadığı bilinmektedir. Sosyal hizmet alanında çalışanlardan iyi eğitilmiş, duyarlı, sosyolojik arka plan bilgisine sahip olması beklentisi mevcutken, çalışanların da her gün bireylerin zorlu yaşam durumlarının sorumluluğunu almak gibi stresli bir görevi icra etmesinin mesleğin popülaritesini azalttığı düşünülmektedir (Roelcke, 2019). Mesleğin tercih edilebilirliğinin azalması da sosyal çalışmacı istihdamını olumsuz etkilemektedir.

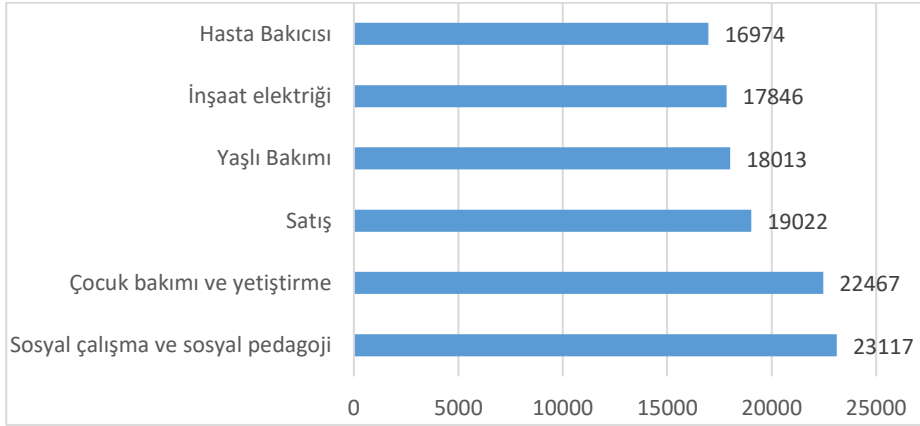
Almanya'da özellikle büyükşehirlerde yaşayanların COVID-19 salgını, Ukrayna Savaşı ve enerji krizinden olumsuz etkilenerek sosyal çalışmaya ihtiyaç duyabilecek bir sorun yaşama olasılığı artmıştır. Ülkede, COVID-19 pandemisi başlamadan önceki yılların enflasyon rakamlarına bakmak, bireylerin karşı karşıya kaldığı yoksulluk ve yoksunlukları daha iyi ortaya koyacaktır. 2020 yılı sonunda %0,5 olan enflasyon oranları, 2021'de % 3,10'a, 2022'de % 6,88'e ve 2023'te ise % 6,4'lere kadar çıkmıştır. COVID-19 pandemisi nedeniyle işsiz kalan bireyler, arkasından Ukrayna Savaşının başlaması ve enerji krizinin patlak vermesi ile Almanya'da sosyal hizmete ihtiyaç duyanların sayısının arttığı görülmektedir. Ukrayna Savaşı ile

çocuk koruma alanında duyulan ihtiyacın –Suriye savaşından sonra ikinci bir kez- daha belirgin hâle geldiği ifade edilmektedir (Loerzer, 2022).

Almanya’da çeşitli kurumlarda çalışan 8200’den fazla sosyal çalışmacılarla yapılan anket, sosyal çalışmacıların istihdamındaki durumu gözler önüne sermektedir. Çalışanların %50’den fazlasının iş yükünü yönetemediği, üçte ikisinin zaman baskısı altında olduğu, neredeyse tamamının tükenmişlik ve performans düşüklüğü yaşadığı, %82’sinin pandemi nedeniyle sorunların daha da kötüleştiğini ve karmaşıklaştığını düşündüğü, %77’sinin sosyal çalışma alanından emekli olmayı düşünmediği ortaya çıkmıştır (TAZ, 2020).

Almanya’da yaşanan demografik değişimle birlikte yaşlı sayısı gittikçe artmaktadır. Yaşlılıkla birlikte bakıma muhtaçlığın artması, sosyal hizmet alanı için iş yükünü de beraberinde artırmıştır. Artan iş yükü altında tükenmişlik yaşayan sosyal çalışmacıların ise mesleğe ileride devam etme konusunda daha isteksiz davrandıkları bilinmektedir (Regniert, 2023). Bu durum ise yukarıda bahsedilen rakamlarda mesleğe devam etmeyi düşünmeyen %77’lik kesimi doğrulamaktadır. Şekil 1’de Almanya’da 2022 yılında alanında uzman personel açığı olan mesleklere dair bir bilgi verilmiştir.

Şekil 1. Alanında Uzman Personel Açığı Olan Meslekler

Kaynak: Statista 2023.

Alman Federal İstihdam Bürosu tarafından 2022 yılı Ağustos Ayı’nda yayınlanan rapora göre; yıl boyunca Federal Ajans’a 28000 açık iş ilanı bildirilmiştir. 28000 açık iş ilanı bir önceki yıla göre %12 daha fazla olarak kayıtlara geçmiştir. Yani bildirilen talebin işsiz sayısına kıyasla yüksek seviyede olduğu görülmektedir. Grafik 1 özelinde değerlendirildiğinde sosyal çalışma ve sosyal pedagoji Almanya’da en fazla alanında uzman personel açığının bulunduğu meslekler olarak ilk sıralarda yerini almaktadır.

2. AMERİKA (Liberal Refah Devleti)

Amerika, 50 eyalet ve 1 federal bölgeden oluşan federal bir birliktir. Her eyaletin kendine özel anayasa ve yetkileri bulunmaktadır. Eyaletler, şehir, kasaba, nahiye ve köylere ayrılmıştır. Ekonomide kapitalist sistemin etkisinin en yoğun hissedildiği ülkelerden biri olan Amerika, liberal refah modelinin temsilcilerinden biri olarak, sosyal hizmetlerin sunumunda özel sektörün ağırlıklı olduğu bir yapı sergilemektedir (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, 2012).

Sosyal çalışmacıları Amerika'da bekleyen en büyük zorluk, Amerikan nüfusunun sosyal açıdan gittikçe çeşitlilik kazanması ve baby boomer kuşağının¹ emeklilik çağına gelmesidir. Nüfusun sosyal açıdan çeşitlilik kazanması nihayetinde olumlu bir durum olsa da farklı kültürlerin, etnisitelerin bir arada yaşamasıyla toplumsal sorunların ortaya çıkma ihtimali artabilmektedir. Baby boomer kuşağının emekli olması ise aynı anda birçok bireyin yaşlılık ve yaşlanma ile ilgili sorunlarla karşı karşıya kalması ve sosyal hizmetlere ihtiyaç duyması demektir. Her iki durum da sosyal çalışmacıların ilgilendiği alanlar içerisinde olduğundan sosyal çalışmacılara duyulan ihtiyacın daha da artması ile sonuçlanmaktadır. Örneğin Amerika genelinde 2013 yılında 5 bin sosyal çalışma alanı istihdamda boş kalırken bu sayının 2030'a gelindiğinde 195.000'e çıkacağı düşünülmektedir (Lin, Lin, & Zhang, 2016, s. 1).

Amerika'daki sosyal çalışmacı istihdamında sosyal çalışmacıların eksikliği yine belirgin bir şekilde hissedilmektedir. Bununla birlikte kırsal alanlar, sosyal çalışmacılara ve sosyal hizmetlere ulaşmak için en çok mücadele eden bölgeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Amerika'da daha fazla sosyal çalışmacıya ihtiyaç duyulmasının nedenleri olarak Amerikan nüfusunun yaşlanması, sosyal izolasyonun artarak bireylerin daha fazla toplumsal sorun yaşaması, evsizlik ve hapsedilmenin hâlâ ciddi sorunlar olarak devam ediyor olması, Opioid² salgınının davranışsal sağlık çalışanlarına olan ihtiyacı giderek artırması gösterilmektedir. Amerika'da sosyal çalışmacı istihdamında bu denli ihtiyaç olmasının nedenleri arasında ayrıca sosyal çalışmacılardan beklenen yüksek eğitim gereksinimleri ve profesyonel istekler gelmektedir. Sosyal çalışmacılardan mesleğin icrası noktasında yüksek performans beklenmesine karşılık özellikle kırsal alanlarda finansman ve teşvik eksikliğinin mesleğin icrasının popüler olmamasına neden olduğu bilinmektedir. Ayrıca sosyal çalışmacıların karşılaştığı zorlukların karmaşıklaşarak artması da onlar için bir dezavantaj olarak

¹ Baby boomer kuşağı II. Dünya Savaşı'nın ardından, yaklaşık 1946-1964 yılları arasında doğan büyük bir nesildir. Bu dönemde ABD'de doğan bebek sayısı yüksektir ve bu nedenle bu nesil "Baby Boomers" olarak adlandırılmıştır. Bu nesil, II. Dünya Savaşı'nın sonunda ve Soğuk Savaş döneminin başlarında büyümüştür.

² Opioid krizi olarak da adlandırılan opioid salgını, 1990'lardan bu yana kısmen veya tamamen opiyatlar/opioidler sınıfındaki ilaçlara atfedilen aşırı kullanım, yanlış kullanım/kötüye kullanım ve aşırı doz ölümlerindeki hızlı artıştır. Opioid salgını; bu ilaçların tıbbi, tıbbi olmayan ve eğlence amaçlı kötüye kullanımının göz ardı edilemeyecek tıbbi, toplumsal, psikolojik ve ekonomik sonuçlarını içerir.

görülmektedir. Bununla birlikte demografik değişimlerin Avrupa’da olduğu gibi Amerika’da da hissedilir bir şekilde kendini göstermesi, meslekten ayrılanların sayısının artmasına yol açmıştır. Meslekten ayrılanların kendisi de sosyal hizmete ihtiyaç duymaktadır. Ancak ne kendilerinin yerlerinin doldurulması için yeni atamalara başvuruların yeterli olduğu ne de ihtiyaç duydukları hizmeti sunacak yeterli sosyal hizmet uzmanı olduğu görülmektedir. Bu durum da sosyal hizmetin içinde bulunduğu istihdam açığını kötüleştirmektedir. Amerika özelinde sosyal çalışmacı istihdamında hizmetlerin gerekli olduğu yerler ile mevcut oldukları yerler arasında ciddi tutarsızlıklar olduğu ifade edilmektedir. Belirli bölgelerde –özellikle yoksul ve kırsal alanlarda- hiç sosyal çalışmacının bulunmadığı bilinmektedir. Nüfusu 15.000 altında olan ilçelerde yaşayanların herhangi bir sosyal hizmeti almakta zorlandıklarının altı çizilmektedir. Ayrıca “davranışsal sağlık hizmetleri” olarak adlandırılan ve sağlık sektöründe görevli sosyal çalışmacıların çoğunluğu metropol bölgelerindeki hastanelerde çalışmaktadır (Sosyal Hizmet Kaynağı, 2023).

Amerikan nüfusunun yaşlanmasının sosyal hizmetlere olan ihtiyacı artırdığı için sosyal çalışmacılara olan talebi de önemli derecede artıracığı düşünülmektedir. “Gri dalga” olarak adlandırılan bu sürecin huzurevlerinde ve bakım tesislerinde çalışacak sosyal çalışmacılara olan ihtiyacı artıracığı ifade edilmektedir. 2019 yılında yapılan sayımda 54,1 milyon olan yaşlı sayısının 20 yıl içinde 80 milyon üzerine çıkacağı tahmininde bulunmaktadır. Son olarak da kuşaklar arası sosyo-kültürel farkların iyi yönetilemediğinde özellikle Y kuşağı ve ardından gelen kuşakların sosyal hizmet alanında tutunamayacağı, birkaç yıl sonra başka pozisyonlara geçmek için çabalayacağı öngörülmektedir. Amerikan ailesinin gittikçe küçülmesinin ve dağılmasının da sosyal çalışmacılara duyulan ihtiyacı artırdığı bilinmektedir. Dağılan aile, sosyal izolasyonu beraberinde getirdiği için sosyal çalışmacılardan izole edilmiş kişilere zihinsel ve fiziksel sağlıklarını iyileştirebilmesi için yardım etmeleri istenmektedir.

Sosyal çalışmacılara olan ihtiyacı artıran nedenlerden biri de evsizlik ve hapistir. Aynı zamanda bu iki sorunun ülke ekonomisini de olumsuz etkilediği bilinmektedir. Evsizlerin çoğu zihinsel problemler ve bağımlılık sorunları yaşamaktadır. Artan konut maliyetleri evsizler için barınma sorununun çözümünü daha da zorlaştırmaktadır (Sosyal Hizmet Kaynağı, 2023).

Hapsetme oranları ile dünyada ilk sıralarda yer alan Amerika’da her yıl yaklaşık olarak 11 milyon kişinin herhangi bir şekilde hapsedilme ile karşı karşıya kaldığı bilinmektedir. Bunlardan yaklaşık 2 milyon kadarı kesin hüküm alıp cezaevinde kalarak sosyal çalışmaya gereksinim duymaktadırlar (Statista, 2024).

Amerika’da özellikle 1990’lardan itibaren yaygınlaşan opioidler, 2010lu yıllardan sonra ülkede tam bir kriz yaşanmasına yol açmıştır. Bazı ilaç firmalarının opioidlerin satışından yüksek kâr elde etmesi nedeniyle kriz iyice

derinleşerek çok sayıda kişinin ölümüyle sonuçlanmıştır. Opioid kullanımının bireylerde yarattığı olumsuzluğun giderilmesi amacıyla madde bağımlılığı alanında uzman sosyal çalışmacılara olan ihtiyaç da katlanarak artmıştır. Zaten nüfusun yaşlanması ve sosyal çalışma mesleğinin yeterince ilgi görmemesi nedenleriyle sosyal çalışmacılara duyulan ihtiyacın arttığı bir dönemde bir de opioid salgınının baş göstermesi, Amerika'da sosyal çalışmacı istihdamındaki açığı artırmıştır. Opioid kullanımı nedeniyle rehabilitasyona ihtiyaç duyan bireylerin gereken uzman desteğini alamaması nedeniyle hapishanelere yönlendirilmesi de sosyal çalışmacı ihtiyacını dolaylı yoldan yine artırmıştır (Sosyal Hizmet Kaynağı, 2023).

Bölgesel olarak da Amerika'nın batı kesimlerinin diğer kesimlere göre daha hızlı yaşlanıyor olması ve nüfusun çeşitlenmesinin Amerika'daki sosyal çalışmacı istihdamını ve açığını şekillendireceği beklenmektedir (Lin, Lin, & Zhang, 2016).

Amerika'da sosyal çalışmacıların dolar değerlendirmesi çerçevesinde aylık ortalama 5000 dolar aldığı hesaplanmaktadır (Talent, 2023). Buna rağmen ülkede sosyal hizmetlerin sunumu için daha fazla elemana ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

3. İSVEÇ (İskandinav Refah Devleti Modeli)

2022 yılı nüfus verilerine göre yaklaşık olarak 10.52 milyon kişinin yaşadığı İsveç, 15 milyondan fazla nüfusu olan İstanbul'dan daha az bir popülasyonla belki de dünyanın en ileri ve cömert sosyal hizmet sistemlerinden birine sahiptir. İsveç, büyük ve istikrarlı ekonomisi, yüksek sosyal standartları ve profesyonel faaliyet için en uygun koşulları ile Avrupa Birliği'nin en müreffeh ülkelerinden biri olarak kabul edilmektedir (Wagecentre, 2023).

1900'lerin başında İsveç, fakir bir tarım ülkesi konumundan bugünkü gelişmiş sosyal refah sistemine geçiş yapmıştır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrası ve sonrasında İsveç'in doğal kaynakları olan demir ve kerestenin yüksek rağbet görmesi, ülkenin hızla sanayileşmesi için bir fırsat oluşturmuştur. Böylelikle İsveç bugünkü modern refah devletinin öncüsü olma yolunda sağlam adımlarla ilerlemiştir. Sosyal refah sisteminin vatandaşları beşikten mezara koruma amacı, refah sistemiyle doğrudan ilişkili olan sosyal hizmetlerin de gelişimini etkilemiştir (Holosko, Holosko, & Spencer, 2009, s.220).

Birçok Avrupa ülkesinde görülen alanında uzman personel açığının İsveç özelinde incelenmesi ile ortaya çıkan sonuç, sağlık ve müşteri hizmetlerinde sosyal beceri ve deneyim gerektiren işlerin, İsveç işgücü piyasasında en çok talep gördüğüdür. 2022 yılının ilk üç ayındaki mevcut iş ilanları ve İsveç Kamu İstihdam Servisi kullanılarak hazırlanan rapora göre; hemşirelere olan ihtiyaç İsveç genelinde artmaya devam etmektedir. İsveç Kamu İstihdam Servisi veri tabanındaki iş ilanlarının çoğunda hemşire

ilanlarıyla karşılaşılmaktadır. Kişisel Asistan, sağlık sektörünün giderek daha fazla kalifiye profesyonelle ihtiyaç duyduğunu kanıtlayarak listede ikinci sırada yer almaktadır. Üçüncü sırada ise müşteri hizmetleri servisi bulunmaktadır (Taranu, 2023).

İsveç İstatistik Kurumu'na göre, sağlık hizmetlerinde çalışan personele duyulan ihtiyaç, temel olarak tüm İsveç'teki genel personel eksikliği ile ilişkilidir. Bu eksikliğin 2035 yılına kadar uzman hemşire ve bakım personeli başta olmak üzere tüm sağlık personeline yaşanması beklenmektedir. 2020 Eğilimler ve Tahminler raporu, sağlık ve sosyal bakım eğitimi almış mevcut personel açığının 2035'e kadar sürmesinin veya artmasının beklendiğini göstermektedir. Lisede sağlık ve sosyal bakım eğitimi almış uzman hemşireler ve personelde büyük bir düzeyde eksiklik öngörülmektedir. Birkaç öğretmen kategorisinde de bir eksiklik beklenmektedir (SCB, 2021).

İsveç'te, vatandaşların ihtiyaç duydukları yardım ve desteği almalarını sağlama konusunda nihai sorumluluk sosyal hizmetlere aittir. Sosyal hizmetler, İsveç'in 290 belediyesinin her birinde yerel makamlar tarafından yönetilir ve belediyeler, hizmetlerin sunumunu uygun gördükleri şekilde organize etme özerkliğine sahiptir. Bununla birlikte, İsveç'te sosyal hizmet sunumunun genellikle kişisel sosyal hizmetler, yaşlı bakımı ve engelli kişilere bakım şeklinde örgütlendiği bilinmektedir. Kişisel sosyal hizmetler içerisinde çocuk refahı alanı, sosyal yardımlar ve madde bağımlılığı tedavileri de bulunmaktadır. Ayrıca özellikle çocuk refahı alanında son yıllarda artan çocuk sığınmacı sayısına paralel olarak kâr amacı güden kuruluşlara bağlı sosyal çalışmacıların (agency social worker) sayısının arttığı bilinmektedir. Kâr amacı güden kuruluşlara bağlı sosyal çalışmacıların sayısındaki artış, her ne kadar son yıllardaki refakatsiz sığınmacı çocuk sayısındaki artışla ilgili olsa da burada asıl neden 1990'lı yıllarda özel sektörün kamu sektörü işlevlerine dâhil olmasına izin veren yasal değişiklik olarak görülmektedir (Shanks, 2022).

Asgari ücret uygulamasının bulunmadığı İsveç'te her sektör için ayrı olarak sendikalar ve işverenler arasındaki toplu sözleşmelerle oranlar belirlenmektedir. İsveç'te çalışan bir sosyal çalışmacının yıllık yaklaşık 352000 İsveç kronu ücret aldığı görülmektedir (Ekonmik Araştırma Enstitüsü, 2023). Bu ücret, karşılaştırmalı bir analiz için aylık 2005 dolara denk gelmektedir. Ülke örneklerinde İsveç dolar bazlı değerlendirmede en düşük sosyal çalışmacı maaşının olduğu ülke olsa da ülkedeki genel refahın yüksek oluşu, nüfusun daha az olması gibi unsurların sosyal çalışmacı istihdamını henüz olumsuz etkilemediği görülmektedir. İsveç Göçmen Bürosu, İstihdam Servisi ve Dışişleri Bakanlığı ile koordineli olarak her yıl İsveç'te yüksek talep gören mesleklerin bir listesini yayınlamaktadır. Bu mesleklerden ilk beşe girenler şunlardır: Ebe, barmen, doktor, sürücü (otobüs, kamyon, tramvay, taksi) ve mühendis. Listede sosyal çalışmacı 15. sırada yer almaktadır (wagecentre, 2023). Zaten ülkedeki en büyük sektör, 817.333 kişiyi istihdam eden sağlık ve sosyal hizmetlerdir. Bu nedenle İsveç, sosyal

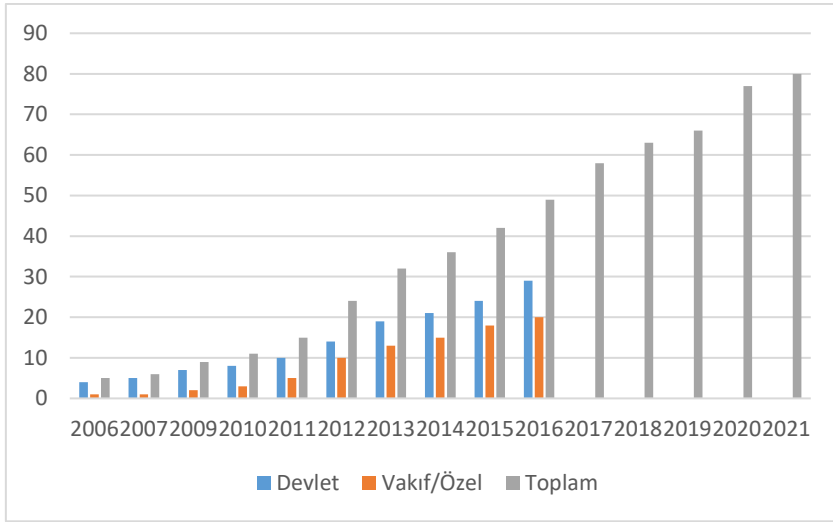
çalışmacıların istihdamı açısından ele alınan ülke örnekleri içerisinde en iyi durumdadır (Avrupa İstihdam Hizmetleri, 2023).

4. TÜRKİYE

Türkiye’de sosyal hizmetlerin sunumu, örnekleri verilen ülkeler içerisinde merkezi yönetimin etkisinin en çok hissedildiği ülkedir. Esping Andersen’in refah devletleri sınıflandırmasında yukarıda verilen modellerden hiçbirine tam olarak dâhil edilemeyen Türkiye’de her refah modeline ait izlerin olduğu, farklı sosyal hizmet alanlarında görülebilmektedir. Türkiye’de sosyal çalışmacıların istihdam durumu, sosyal çalışma eğitiminin yükseköğretimdeki gelişimi ve son yıllardaki istihdam politikaları ile yakından ilgilidir. Sosyal çalışma eğitiminin 2000’li yıllara kadar az kontenjanla yürütülüyor olması, mezunların istihdam durumunu olumlu etkilemiştir (Avşar, 2019, s. 98; Topuz & Öz, 2014 s. 152). 2008 yılı KPSS sınavında yapılan atamalarda sosyal hizmet alanında boş kontenjanlar bulunurken, 2012 yılından itibaren bütün kadrolar dolmaya başlamıştır (Topuz & Öz, 2014). 1961 yılından 2002 yılında Başkent Üniversitesinde Sosyal Hizmet Bölümü açılana değin, eğitim sadece Hacettepe Üniversitesi çatısı altında verilmekteydi (Çay, 2022). Bunun ardından 2006 yılından sonra meslek eğitimi veren üniversite ve kontenjan sayılarının hızla artması, mezunların istihdamını olumsuz etkilediği gibi istihdam politikalarındaki artışın aynı hızda olmamasının durumu iyice kötüleştirdiği bilinmektedir. 2015 yılı itibariyle KPSS ile yapılan atamalarda açılan kontenjan sayısının yeterli olmadığı bilinmektedir. 2016 yılından 2020 yılına kadar toplamda sadece 1586 sosyal çalışmacı ataması yapılmıştır (Çay, 2022).

Türkiye’de sosyal hizmet eğitimine Avrupa ülkelerinden daha geç başlanmasına ve eğitimin uzun yıllar Hacettepe ve Ankara üniversiteleri gibi sınırlı üniversitelerde verilmesine rağmen günümüzde geline nokta 4 yıllık lisans eğitimi olarak mezun olan alanında uzman meslek elemanlarının sayısı hızla artmıştır. 2000’li yılların başından itibaren özellikle 2011 yılından sonra sosyal hizmet eğitimi veren üniversite sayıları taşra da dâhil olmak üzere Türkiye’nin her kesiminde artış göstermiştir. Bu durumun rakamlarla anlatılması gerekirse; 1961 yılından 2002 yılına kadar sadece Hacettepe Üniversitesi bünyesinde eğitim verilerek sosyal çalışmacıların istihdamı sağlanırken, günümüzde bu eğitimi veren üniversite sayısı 70’e ulaşmıştır. Tüm bunlara eğitimin bir de açık öğretim fakültelerince verilmeye başlanması eklenince ortaya çıkan mezun fazlalığı meslek elemanlarının istihdamını gittikçe zorlaştırmaktadır (Artan vd., 2021).

Şekil 2. Türkiye’de Son 15 Yılda Açılan Sosyal Hizmet Bölümleri

Kaynak: İdeal Sosyal Hizmet Uzmanı, 2021.

Şekil 2’de verilen rakamlarda 2006 yılında sosyal hizmet eğitimi verilen üniversite sayısı 4 iken bu rakam 15 yılda 20 katına çıktığı görülmektedir. Sadece açılan yeni bölümlerin sayısı kontrolsüz bir şekilde artmamış mezun olan öğrenci sayıları da hızlı bir artış göstermiştir. Diğer yandan sosyal çalışmacıların istihdam alanları oldukça geniştir. Buna karşın sosyal hizmet eğitimi veren yükseköğretim kurumlarının ve buralarda eğitim gören öğrencilerin sayısının hızla artması, istihdamda işgücü arz fazlasına yol açmıştır. Çünkü sayısı hızla artan yükseköğretim kurumlarından mezun olan öğrenciler ile bu öğrencilerin istihdam edileceği alanlar aynı şekilde artış göstermemiştir (Topuz & Öz, 2014, s.152).

Türkiye’de sosyal çalışmacıların mesleklerini icra ettikleri alanlar, yoğunluklu ve öncelikli olarak kamu sektörüdür. Bu durum, mesleğin özünü de uyumlu değildir. Bu da mesleğin bir kamu mesleği olarak görülmesine yol açmaktadır. Oysa sosyal çalışma, gönüllülük ve toplumsal dayanışma esasına dayanmaktadır. Sosyal hizmet sadece devletin kontrolünde, merkezî yapının etkisinin yoğun olduğu şekilde sunulduğu sürece sosyal çalışmacıların istihdam sıkıntısının var olması muhtemeldir. Türkiye’de özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının sosyal çalışmacıları istihdam etme ve meslek doyumunu sağlama noktasında mezunlar için cazip teklifleri bulunmamaktadır. Mesleğin içindeki koşullar, alandan yapılan çalışmalarla da doğrulanmaktadır. Işıkhana ve arkadaşlarının (Işıkhana vd., 2016, s.10) yaptıkları çalışmanın sonuçlarına göre sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin %71 gibi yüksek bir oranının mezun olduktan sonra kamu sektöründe istihdam edilmeyi düşündükleri görülmektedir. Sivil toplum kuruluşlarında çalışmayı düşünenlerin oranının %2,3 gibi oldukça düşük bir seviyede olması,

Türkiye’de ki sosyal çalışmacılar için istihdam sorununun zorluğunu ortaya koymaktadır.

Sosyal çalışmacıların istihdamında Türkiye’de yaşanan bir diğer sorun da meslek elemanlarının resmi kurumlarca yapılan atamalarında “sosyal çalışmacı” kadrosu altında sosyoloji, psikoloji, rehberlik ve danışmanlık, aile ve tüketici bilimleri bölümleri mezunları için de kontenjan ayrılması istihdam sorununu karmaşıktırılmaktadır. Tüm bunlarla birlikte sosyal çalışmacıların Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’na bağlı kuruluşlarda ek ders karşılığı istihdam edilmesi de Türkiye’deki sosyal çalışmacılar için farklı bir zorluktur³. Türkiye’de sosyal çalışmacılar için dolar bazında bir değerlendirmede yaklaşık 1000 dolar maaş aldıkları görülmektedir. Ancak Türkiye’deki sosyal çalışmacı istihdamındaki durumun karşılaştırma yapılan diğer ülkelerin aksine düşük maaş kaynaklı bir problem olmadığı görülmektedir.

TÜİK’in verileri doğrultusunda son beş yılda mezun olunan bölümler arasında en yüksek işsizlik oranının sosyal hizmetlerle ilgili bölüm mezunlarında olduğu görülmektedir. Bu durum Tablo 1’de de görülmektedir (İşgücü İstatistikleri, 2021).

Tablo 1. Mezun Olunan Alanların Yıllara Göre İşsizlik Oranları (%)

Bölüm	2018	2019	2020	2021	2022
Veterinerlik	7.3	10.7	8.9	11.2	8.3
Sağlık	6.3	9.6	9.6	11.4	9.6
Sosyal Hizmetler	24	26.4	24.3	24	27.6
Kişisel Hizmetler	16.7	14.3	12.2	11	17.2
İş Sağlığı ve Ulaştırma	23.5	18	17	18.6	19.2
Güvenlik	4.7	5	6.3	5.8	6

Kaynak: TÜİK İşgücü İstatistikleri, 2022.

Gelinen son noktada TÜİK tarafından yayınlanan lisans mezunlarının kayıtlı istihdam oranlarında 2012-2022 yılları arasında sosyal hizmet mezunlarının istihdamı %67,9 olarak kayıtlara geçmiştir. Bu oran, tüm lisans mezunlarının istihdam oranının altındadır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022).

Sonuç

Sosyal çalışmacılar, refah seviyesi fark etmeksizin tüm toplumlarda bireylerin toplumsal hayata dair sorunlarının çözümünde başvurulacak ilk meslek olması nedeniyle ihtiyacı en çok hissedilen meslek elemanlarının

³ Sosyal çalışmacılar, Bakanlığa bağlı kuruluşlarda düşük ücretlere, kadrolu atamaları yapılmadan, öğretmenlik sisteminde olan ek ders ile aynı sisteme sahip ek ders ücreti karşılığında çalıştırılmaktadır.

başında gelmektedir. Çalışmada refah devletlerinde sosyal çalışmacıların istihdam durumları incelendiğinden her refah devleti için o modelin öncüsü konumundaki ülkeler seçilmiştir. Liberal refah modelinde Amerika, muhafazakâr refah modelinde Almanya ve sosyal İskandinav refah modelinde İsveç'in durumları ele alınmıştır. İncelenen ülke örneklerinde de görüldüğü üzere demografik değişimler, (nüfusun yaşlanması ve göçle sosyal çeşitliliğin artması) mesleğin popülaritesinin azalması, meslek elemanlarının yaşadığı tükenmişlik ve meslek elemanlarından beklenen performansın daha altında kalan ücretler gibi nedenler, sosyal çalışmacılara zaten duyulan ihtiyacı her ülke özelinde kendine has nedenlerle artırmıştır. Farklı ülke örneklerinde de görüldüğü üzere, sosyal çalışmacı istihdamı, toplumdaki her bireyin ulaşabileceği düzeyde olmadığı sürece sosyal sorunlar kartopu gibi büyüyerek toplumsal hayatı olumsuz etkileyecektir. Sosyal çalışmacıların karşılaştıkları sorunların da (düşük maaş, iş yükü yoğunluğu, meslekten ayrılanların fazlalığı, yaşlanarak bakıma muhtaç olanların artması, savaşlar ve göçlerle koruma altına alınan çocukların artması vs.) istihdam durumunun olumlu yönde seyretmesi için ayrıca iyileştirilmesi gerekmektedir. Sosyal çalışmacıların kendi yaşam koşulları düzeltildiğinde sosyal sorunları olan bireylerin yaşamlarında değişim yapmaları daha kolay olacaktır. Aksi takdirde kendi yaşam koşulları olumlu bir seyir göstermeyen sosyal çalışmacılar, zaten dezavantajlı konumdaki bireylerle çalıştıkları için tükenmişlik yaşama riskiyle daha fazla karşı karşıya kalacaklardır.

Amerika'da sosyal çalışmacı istihdamı ülkenin liberal refah modeli ile de uyumluluk göstermektedir. Ülkede özel sektörde çalışan sosyal çalışmacı sayısı kamu sektöründen daha fazla olmakla birlikte istihdamda sosyal çalışmacıları ve sosyal hizmet alıcılarını bekleyen olumsuz koşullar söz konusudur. Amerikan nüfusunun göçle gelen çeşitliliğe yeterince uyum sağlayamaması, demografik yaşlanmanın hızla artması, evsizlik, madde bağımlılığı ve aile parçalanması gibi toplumun büyük kesimini ilgilendiren sosyal sorunların artması uzmanların çalışma alanlarını artırmaktadır. Sosyal çalışma mesleğini tercih edenlerin sosyal çalışmaya duyulan ihtiyaçtan daha az olması sosyal hizmete ihtiyaç duyanlar için yeterli hizmetin götürülememesi anlamına gelmektedir.

Almanya özelinde sosyal çalışmacı istihdamı değerlendirildiğinde ülke çapında yaşanan bir sosyal çalışmacı eksikliğinden söz edilmesi mümkün olmaktadır. Ülkede özellikle korona salgını ve Ukrayna'da yaşanan savaş ile birlikte ekonominin seyrinin olumsuz yönde olması sosyal hizmet çalışanlarına duyulan ihtiyacı artırmıştır. Artan hizmet talebiyle hizmet arzı arasındaki boşluğun doldurulamaması ile sosyal çalışmacı istihdamının önemi daha da ortaya çıkmıştır. Yeni ortaya çıkan sosyal hizmet alıcıları (Suriye ya da Ukrayna savaşı sonrası ülkeye sığınan refakatsiz çocuklar, ekonominin kötüye gitmesi nedeniyle yoksulluk sorunu ile yüzleşen kesim, yaşlı nüfus oranının artması) kendilerine sunulacak hizmet için yeterli sosyal çalışmacı olmadığından zorluk yaşamaktadırlar. Sosyal çalışma ise mesleğin ekonomik

olarak cazip gelmemesi ve meslekte yaşanması muhtemel tükenmişlik yüzünden daha az tercih edilmektedir.

İsveç yaşlı nüfus oranındaki artışa rağmen sosyal çalışmacı istihdamında refah ülkeleri içerisinde en iyi konumda olmaktadır. İsveç'teki durumun ülkenin ekonomik durumuyla yakından ilgili olduğu, istihdamdaki sosyal çalışmacıların mevcut durumun ihtiyaçlarını karşıladığı görülmektedir. İsveç nüfusunun karşılaştırma yapılan ülkelere göre daha düşük yoğunlukta olması ve demografik değişimler hariç kendi özelinde sosyal çalışmacılara duyulan ihtiyacı artıracak nedenlerin ortaya çıkmamış olması, İsveç için önemli bir avantaj olarak görülebilir.

Türkiye'de sosyal hizmetlerin sunumunun tamamının devlet eliyle yapılması sosyal çalışmacıların da istihdam alanı olarak sadece kamuyu görmelerine neden olmaktadır. Sosyal çalışmacılar özel sektör istihdamını kesin bir geçim kaynağı olarak görmemektedirler. Hâlihazırda mezun olan sosyal çalışmacıların çalışma koşullarının özel sektörde iyileştirilmesi ve bu mezunların özel sektöre yönlendirilmesi istihdam alanı bekleyen mezunlar için çözüm yolu olabilir. Bunun için de ayrıca hizmet sunumunun merkezi bir otoriteden ziyade sivil toplum örgütlerine ve yerel yönetimlere de devredilmesi merkezin yükünü azaltacak ve daha fazla istihdam alanı açacaktır. Ayrıca sosyal hizmet mezunları gibi çok sayıda mezun veren ve henüz bir alanda istihdam edilmeyen sosyoloji, aile ve tüketici bilimleri, çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri mezunları gibi bölümlerin sosyal hizmet alanında istihdam edilmemesi, sosyal hizmet sunumunun alanında uzman ellere teslim edilmesi gerekmektedir. Böylelikle sosyal hizmet mezunu olan öğrencilerin kendi alanlarında daha fazla istihdam edilmesi sağlanabilecektir. Önemli bir diğer husus da sosyal hizmet eğitimi verilen yükseköğretim kurumlarının öğrenci kontenjanlarıdır. Bu kontenjanlara cevap verebilecek derecede üniversitelerde sosyal hizmet eğitimi verebilecek yeterli akademisyen sayısı bulunmamaktadır. Aynı zamanda kontrolsüz bir şekilde aşırı kontenjan sayıları ayrıca verilen eğitimin kalitesini de düşürebilmektedir. Bu nedenle sosyal hizmetlerde bundan sonraki dönemler için daha makul kontenjanlar belirlenmelidir.

Doğurganlık oranlarının bir Avrupa ülkesi olan Fransa'dan (1,84) (macrorends, 2023) daha düşük olduğu Türkiye'de (1,62) (TUİK,2023) demografik yaşlanmanın kaçınılmaz olduğu görülmektedir. Aynı zamanda Türkiye'ye son yıllarda gelen sığınmacı sayısındaki artış da göçle bazı sorunları beraberinde getirecektir. Bu ve benzeri sosyal sorunlar göz önüne alındığında mevcut durumda bile ihtiyaca cevap vermekte zorlanan istihdamdaki sosyal çalışmacı sayısının artırılması Türkiye için önemli bir gerçektir. Sosyal çalışmacıların istihdamını inceleyen diğer çalışmalarla (Topuz & Öz, 2014) (Artan, Arıcı, Çiçek, Bolat, & Kocaoğlu, 2021) karşılaştırma yapıldığında bu çalışmaların sadece Türkiye'deki sosyal hizmet mezunları üzerinde gerçekleştirilmiş olduğu ifade edilmişti. Bu çalışmaların sonuçları ile de uyumlu olarak Türkiye'deki sosyal hizmet mezunu

öğrencilerin atanamama durumunu deneyimlediği, kamu istihdamının 2015-2021 yılları arasında düzenli olarak azaldığı, mezun sayısının artmasının istihdam sorunları oluşturabileceği ifade edilmiştir.

Üç farklı refah devletindeki durum göz önünde bulundurulduğunda Türkiye’de de şimdiden etkilerini hissettiren demografik değişim ve göçün hâlihazırda yaşanan toplumsal sorunları artıracadığı hesaba katılarak sosyal çalışmacı istihdamı politika yapıcılar tarafından tekrardan değerlendirilmelidir.

Çalışma ile böylelikle refah devletleri bağlamında sosyal çalışmacı istihdamı ve özelde Türkiye’nin durumu değerlendirilmiştir. Literatürde karşılaştırmalı analiz yapan çalışmaların bulunmaması nedeniyle çalışma bu alandaki eksikliği giderebilecek ve daha sonraki çalışmalar için yeterli ilgiyi uyandıracaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Beyhan Doğan: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Beyhan Doğan: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Doğan, B. (2024). Refah devleti ülkelerinde sosyal çalışmacı istihdamı. *Akademik Hassasiyetler*, 11(24), 645-670. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1355639>

Kaynakça

Artan, T., Arıcı, A., Çiçek, M., Bolat, G. B., & Kocaoğlu, S. (2021). Sosyal hizmet mezunu istihdam araştırması: İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa örneği. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 21(2) 338-366.

Avrupa İstihdam Hizmetleri. (2023, 14 Haziran). *İşgücü piyasası bilgileri: İsvetç*. 19 Aralık 2023 tarihinde <https://eures.ec.europa.eu/living-and-working/labour-market-information/labour-market-information->

- sweden_en adresinden edinilmiştir. (*European Employment Services: Labour market information: Sweden*)
- Avşar, M. K. (2019). *Türkiye'de sosyal hizmet uzmanlarının istihdam olanakları: Sorun alanları ve fırsatlar [yüksek lisans tezi]*. Manisa Celal Bayar Üniversitesi.
- Bodur, G. (2020). Türkiye'de ekonomik büyüme ve istihdam arasında granger nedensellik analizi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(48), 469-488.
- Çay, M. (2022). *İdeal sosyal hizmet uzmanı. Türkiye'de sosyal hizmet eğitiminin kısa tarihi*. 6 Mayıs 2023 tarihinde <https://idealsosyalhizmet.com/turkiyede-sosyal-hizmet-egitiminin-kisa-tarihi/> adresinden edinilmiştir.
- Deutschland. (2022, 27 Eylül). *Kalifiye elemanlara kapılar açık*. 6 Mayıs 2023 tarihinde <https://www.deutschland.de/tr/topic/ekonomi/uzman-eleman-gocu-yasasi-almanyada-calismak>. adresinden edinilmiştir.
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. (2012). *Amerika Birleşik Devletleri ülke bülteni*. 12 aralık 2023 tarihinde <https://www.deik.org.tr/uploads/deik-amerika-birlesik-devletleri-ulke-bulteni-mart-2012.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Doğan, B., & Özkan, Y. (2021). Almanya ve Türkiye'de karşılaştırmalı olarak çocuk koruma politikaları. *Turkish Studies Social Sciences*, 1967-1985.
- Ekonomik Araştırma Enstitüsü (2023). *İsveç'te sosyal hizmet uzmanı maaşı*. 10 Mayıs 2023 tarihinde <https://www.eri.com/salary/job/social-worker/sweden#:~:text=The%20average%20pay%20for%20a,education%20for%20a%20Social%20Worker>. adresinden edinilmiştir. (*Economic Research Institute. Social worker salary in Sweden*)
- Ekonomik Araştırma Enstitüsü (2023). *Almanya'da sosyal hizmet uzmanı maaşı*. 10 Mayıs 2023 tarihinde <https://www.eri.com/salary/job/social-worker/germany#:~:text=The%20average%20pay%20for%20a,education%20for%20a%20Social%20Worker>. adresinden edinilmiştir. (*Economic Reserach Intitute: Social worker salary in Germany*)
- Eşit Adalet Girişimi. (2019, 26 Nisan). *Amerika Birleşik Devletleri hala dünyanın en yüksek hapsedilme oranına sahip*. 18 Nisan 2023 tarihinde <https://eji.org/news/united-states-still-has-highest-incarceration-rate-world/> adresinden edinilmiştir. (Equal Justice Initiative: *United States Still Has Highest Incarceration Rate in the World*)
- Euronews. (2023, 25 Haziran). *Almanya'nın yeni kalifiye işçi göçmenlik yasası hakkında bilinmesi gereken 7 başlık*. 12 Aralık 2023 tarihinde <https://tr.euronews.com/2023/06/25/almanyain-yeni-kalifiye-isci-gocmenlik-yasasi-hakkinda-bilinmesi-gereken-7-onemli-konu#:~:text=bilenen%20bir%20ger%C3%A7ek,-,Alman%20Ekonomi%20Enstit%C3%BCs%C3%BC'n%C3%BCn%2>

0(IW)%20nisan%20ay% C4%B1nda%20yay% C4%B1nlad% C4
adresinden edinilmiştir.

Euronews. (2023, 7 Haziran). *Almanya'da AB dışından kalifiye işçi alımını kolaylaştıran yasa ne zaman yürürlüğe girecek?*. 13 Aralık 2023 tarihinde <https://tr.euronews.com/2023/07/06/almanya-da-ab-disindan-kalifiye-isci-alimini-kolaylastiran-yasa-ne-zaman-yururluge-girecek#:~:text=Reform%20kapsam% C4%B1nda%20Almanya'ya%20gelenlere,2024'de%20y% C3%BCr% C3%BCr% C3%BC% C4%9Fe%20girece% C4%9Fi%20% C3%B6% C4%9Fe> adresinden edinilmiştir.

Federal Ekonomik İşler ve İklim Koruma Bakanlığı. (2024). *Almanya için uzmanlar*. 22 Nisan 2024 tarihinde <https://www.bmwk.de/Redaktion/DE/Dossier/fachkraeftesicherung.html> adresinden edinilmiştir. (*Fachkraefte für Deutschland*. Bundes Ministerium für Wirtschaft und Klimaschutz)

Federal İstatistik Bürosu. (2023). *İşgücü piyasası*. 18 Eylül 2023 tarihinde https://www.destatis.de/EN/Themes/Labour/Labour-Market/Employment/_node.html adresinden edinilmiştir. (*Statistisches Bundesamt, Labour Market Employment*)

Flake, A. B., Jansen, A., Malin, L., Risius, P., Seyda, S., Schirner, S., & Werner, D. (2020). Kalifiye işçi eksikliğinin ölçülmesi (*Die Messung des Fachkraeftemangels*). *Institut der deutschen Wirtschaft*.

Göktaş, S. (2019). *Refah devleti anlayışı ve refah devleti üllkelerindeki vergi politikaları*. [yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.

Hickman, H., & Koeneberg, F. (2022). Şu anda en büyük vasıflı işçi açığına sahip meslekler (*Die Berufe mit den aktuell grössten Fachkraeftelücken*). *Institut der deutschen Wirtschaft*.

Holosko, M., Holosko, D., & Spencer, K. (2009). İsveç'te sosyal hizmetler: Politika konularına, yetki devrine ve işbirliğine genel bakış (*Social services in sweden: An overview of policy Issues, devolution, and collaboration*). *Taylor and Francis Group Routledge; Social Work in Public Health*, 210-234.

İdeal Sosyal Hizmet Uzmanı. (2021). *Türkiye'de sosyal hizmet bölümlerine dair güncel rakamlar*. 21 Kasım 2023 tarihinde <https://idealsosyalhizmet.com/turkiyede-sosyal-hizmet-bolumlerine-dair-guncel-rakamlar/> adresinden edinilmiştir.

İş Kurumu İstatistikleri. (2022). *İşgücü piyasasına odaklanmak: akademisyenler*. 10 Mart 2023 tarihinde https://statistik.arbeitsagentur.de/DE/Statischer-Content/Statistiken/Themen-im-Fokus/Berufe/AkademikerInnen/Berufsgruppen/Generische-Publikationen/2-7-Sozialwesen.pdf?__blob=publicationFile

- adresinden edinilmiştir. (*Blickpunkt Arbeitsmarkt: AkademikerInnen und Akademiker*)
- Işıkhan, V., Erbay, E., Akçay, S., & Ege, A. (2016). Sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin mezuniyet sonrası gelecek planları: Ankara, Hacettepe ve Başkent Üniversitesi örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 27(1) 7-24.
- İsveç İstatistik. (2021). *Sağlık ve sosyal bakım alanında eğitim almış personelde büyük eksiklik*. 18 Ekim 2023 tarihinde <https://www.scb.se/en/finding-statistics/statistics-by-subject-area/education-and-research/analysis-trends-and-forecasts-in-education-and-the-labour-market/trends-and-forecasts-for-education-and-labour-market/pog/statistical-news/trends-and-forecasts-202> adresinden edinilmiştir. (*Major shortage of personnel with education in health and social care*)
- Kamubiz. (2022, 18 Temmuz). *Aile Bakanlığında ek ders ücreti karşılığında çalışan meslek elemanları durum tespit raporu*. 21 Aralık 2023 tarihinde <https://www.kamubiz.com/aile-bakanliginda-ek-ders-ucreti-karsiliginda-calisan-meslek-elemanlari-durum-tespit-raporu> adresinden edinilmiştir.
- Lin, V. W., Lin, J., & Zhang, X. (2016). ABD sosyal hizmet uzmanı işgücü karnesi: Ülke çapındaki eksikliklerin tahmini (U.S. social worker workforce report card: Forecasting nationwide shortages). *Oxford University Press*, 7-15.
- Loerzer, S. (2022). *Sosyal hizmette personel sıkıntısı: Çöküş kapıda*. 19 Mayıs 2023 tarihinde <https://www.sueddeutsche.de/muenchen/sozialarbeit-corona-krieg-1.5659749> adresinden edinilmiştir. (*Personalmangel in der sozialen Arbeit: Der Kollaps steht kurz bevor*)
- Macrotrends. (2024). *Fransa'nın doğurganlık oranı*. 22.04. 2024 tarihinde <https://www.macrotrends.net/global-metrics/countries/FRA/france/fertility-rate> adrsinden edinilmiştir. (*France Fertility Rate 1950-2024*)
- Regniert T. (2023, 4 Aralık). *Şirketlerin personeli tükendiğinde - vasıflı işçi sıkıntısına genel bakış*. 21 Aralık 2023 tarihinde <https://www.wiwo.de/politik/deutschland/fachkraeftemangel-in-deutschland-wenn-unternehmen-das-personal-ausgeht-ein-ueberblick-zum-fachkraeftemangel/28936056.html> adresinden edinilmiştir. (*Wenn Unternehmen das Personal ausgeht – Ein Überblick zum Fachkräftemangel*. Wirtschaftswoche)
- Roelcke, T. (2019). *Gelecekte Sosyal Hizmet Forumu: Sosyal hizmet uzmanları Berlin'den kaçıyor*. 02 Ocak 2024 tarihinde <https://www.tagesspiegel.de/berlin/berlin-laufen-die-sozialarbeiter-weg-4657357.html> adresinden edinilmiştir. („Forum Zukunft Soziale Arbeit“: Berlin laufen die Sozialarbeiter weg)

- Rüling, A., & Kassner, K. (2007). Eşitlik perspektifinden aile politikası: Avrupa karşılaştırması. Berlin: Friedrich Ebert Stiftung. (*Familienpolitik aus der Gleichstellungsperspektive: Ein europaeischer Vergleich*)
- Schneiders, K., & Schönauer, A.-L. (2022). *Sosyal ekonomide vasıflı işçi sıkıntısı: Sebepler ve eylem ihtiyacına ilişkin ampirik bulgular*. Springerprofessional.de
- Shanks, E. (2022). *Seçenek yok? İsveç kişisel sosyal hizmetlerinde ajans sosyal hizmet uzmanlarının işe alınması*. European Journal of social work, 896-907. 10 Aralık 2023 tarihinde <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/13691457.2022.2147147?needAccess=true&role=button> adresinden edinilmiştir. (*No choice? Hiring agency social workers in the Swedish personalsocial services*)
- Sosyal Hizmet Kaynağı. (2023). *ABD Büyük Sosyal Hizmet Uzmanı Eksikliğiyle Karşı Karşıya - Bu Konuda Ne Yapılabilir?* 8 Eylül 2023 tarihinde <https://socialworkresource.com/blogs/news/the-us-is-facing-massive-social-worker-shortages-what-can-be-done-about-it> adresinden edinilmiştir. (*The US is Facing Massive Social Worker Shortages – What Can be Done About it?*)
- Sozial. (2023, 19 Ocak). *Çocuk ve gençlik refahında vasıflı işçi eksikliğinin dramatik bir etkisi var*. 12 Aralık 2023 tarihinde <https://www.sozial.de/mangel-an-fachkraefte-in-der-kinder-und-jugendhilfe-wirkt-sich-dramatisch-aus.html#commentsAnchor> adresinden edinilmiştir. (*Mangel an Fachkräften in der Kinder- und Jugendhilfe wirkt sich dramatisch aus*)
- Springermedizin. (2023). *Doktor maaşı 2023: Bir doktor ne kadar kazanır?* 4 Aralık 2023 tarihinde <https://jobs.springermedizin.de/arzt-karriere/gehalt/arzt-gehalt#:~:text=%C3%84rzte%20z%C3%A4hlen%20nach%20wie%20vor,das%20Einstiegsgehalt%20zwar%20deutlich%20niedriger> adresinden edinilmiştir. (*Arzt Gehalt 2023: Wie viel verdient ein Arzt?*)
- Springerprofessional. (2022). *Sosyal ekonomide vasıflı işçi eksikliği: Sebepler ve eylem ihtiyacına ilişkin ampirik bulgular*. 18 Aralık 2023 tarihinde <https://www.springerprofessional.de/fachkraeftemangel-in-der-sozialwirtschaft-empirische-befunde-zu-/22835380> adresinden edinilmiştir. (*Fachkräftemangel in der Sozialwirtschaft: Empirische Befunde zu Ursachen und Handlungsbedarfen*)
- Statista. (2024). *Almanya'da 2022'de en fazla vasıflı işçi sıkıntısı yaşanan meslekler*. 8 Mart 2023 tarihinde <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1326564/umfrage/berufe-mit-den-groessten-fachkraefteluecken/> edinilmiştir. (*Berufe mit den größten Mangel an Fachkräften in Deutschland im Jahr 2022*)

- Statista. (2024, 8 Ocak). *Ocak 2024 itibarıyla ulusal nüfusun 100.000'i başına en fazla mahkumun bulunduğu ülkeler. 16 Şubat 2024 tarihinde* <https://www.statista.com/statistics/262962/countries-with-the-most-prisoners-per-100-000-inhabitants/#:~:text=Prisoners%20in%20the%20United%20States,nations%20had%20far%20fewer%20prisoners.> adresinden edinilmiştir. (*Countries with the largest number of prisoners per 100,000 of the national population, as of January 2024*)
- Stepstone. (2023). *Almanya'da sosyal hizmet uzmanı maaşları. 12 Aralık 2023 tarihinde* <https://www.stepstone.de/gehalt/Sozialarbeiter-in.html#:~:text=Wenn%20Sie%20als%20Sozialarbeiter%20Fin,Jahr%20Und%20monatlich%204.017%20%E2%82%AC.> adresinden edinilmiştir. (*Sozialarbeiter Gehaelter in Deutschland*)
- Talent. (2023). *ABD'de Sosyal Hizmet Uzmanının ortalama maaşı. 12 Aralık 2023 tarihinde* <https://www.talent.com/salary?job=social+worker#:~:text=The%20average%20social%20worker%20salary%20in%20the%20USA%20is%20%2464%2C371,up%20to%20%2494%2C517%20per%20year.> adresinden edinilmiştir. (*Social Worker average salary in the USA*)
- Taranu, G. (2023, 12 Ocak). *İsveç'te yüksek talep gören 40 rol ve beceri. 19 Mayıs 2023 tarihinde* <https://www.laykeanalytics.com/blog/40-high-demand-roles-and-skills-in-sweden> adresinden edinilmiştir. (*40 high-demand roles and skills in the Swedish job ads*)
- Taz. (2020). *Sosyal hizmet: sınırdadır. 10. Ekim 2023 tarihinde* <https://taz.de/Soziale-Arbeit!/5924466/> adresinden edinilmiştir. (*Soziale Arbeit: An der Belastungsgrenze*)
- Topuz, S., & Öz, M. (2014). Türkiye'de sosyal hizmet uzmanlarının istihdam durumu. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 25(1) 152.
- Türk Dil Kurumu. (2023). *İstihdam. 22 Ağustos 2023 tarihinde* <https://sozluk.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021). *İşgücü İstatistikleri. 18 Aralık 2023 tarihinde* <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2021-45645#:~:text=%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC%202021%20y%C4%B1%C4%B1nda%20bir%20%C3%B6nceki,ise%20%32%2C8%20oldu.> adresinden edinilmiştir.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022). *İşgücü istatistikleri, 2022. 17 Mayıs 2023 tarihinde* <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2022-49390#:~:text=%C4%B0stihdam%20oran%C4%B1%20%47%2C5%20oldu,%30%2C4%20olarak%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti.> adresinden edinilmiştir.

- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022). *Yükseköğretim istihdam göstergeleri*. 18 Ocak 2024 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yuksekokretim-Istihdam-Gostergeleri-2022-49600> adresinden edinilmiştir.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2023). *Dünya nüfus günü, 2023*. 22.04.2024 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dunya-Nufus-Gunu-2023-49688> adresinden edinilmiştir.
- Wagecentre. (2023). *İsveç'te kıtlık duyulan meslekler*. 18 Aralık 2023 tarihinde <https://wagecentre.com/work/work-in-europe/shortage-occupations-in-sweden> adresinden edinilmiştir. (*Shortage occupations in Sweden*)
- Wagecentre. (2023). *İsveç'te meslek kıtlığı*. (2023). 10 Eylül 2023 tarihinde <https://wagecentre.com/work/work-in-europe/shortage-occupations-in-sweden> adresinden edinilmiştir. (*Shortage occupations in Sweden.*)
- Wiwo. (2023, Nisan). *Personelin tükenmesi – vasıflı işçi eksikliğine genel bakış*. 17 Ekim 2023 tarihinde <https://www.wiwo.de/politik/deutschland/fachkraeftemangel-in-deutschland-wenn-unternehmen-das-personal-ausgeht-ein-ueberblick-zum-fachkraeftemangel/28936056.html> adresinden edinilmiştir. (*Personal ausgeht – Ein Überblick zum Fachkräftemangel*)
- Yıldırım, B., & Şahin, F. (2019). Esping-Andersen'in Refah Devleti Sınıflandırması ve Makro Sosyal Hizmet Uygulamaları Temelinde Türkiye'nin Konumu. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 2530.
- Yıldız, K. (2014). İşsizlik türleri, her bir işsizlik türünün toplam işsizlikteki payı ve çeşitli demografik parametrelerle ilişkisi. *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Dergisi*, 3.
- Yılmaz, Ü. (2023). Almanya Federal Cumhuriyeti -bunun anlamı nedir?. 19 Ocak 2023 tarihinde <https://tuerkei.diplo.de/tr-tr/themen/weitere-themen/-/1794652> adresinden edinilmiştir.

Extended Abstract

Social workers bear significant responsibility among professionals involved in the implementation of social services. This profession seeks to assist individuals facing challenges in their daily and social lives, aiming to empower them and facilitate coping mechanisms. The welfare models and social policies of countries profoundly influence the implementation of social services, with a higher welfare level correlating with a broader range of services. The employment status of social workers is intricately linked to a country's welfare model. However, employment dynamics may vary regardless of a country's welfare status, as the personal circumstances of individual social workers can affect their employment.

As a profession deeply intertwined with legislation, the working conditions of social workers are often shaped by social policies. Employment policies, characterized by "few staff, more files," can lead to increased workloads for social workers. Furthermore, social work involves engaging with disadvantaged individuals facing social problems, making professionals susceptible to burnout due to the emotional toll of managing others' issues. This can lead to a shortage of personnel as trained professionals exit the profession. This research suggests that demographic changes or other factors leading to social workers leaving the profession could result in a significant shortage, particularly in countries with a heightened need for such professionals.

Based on examples from various countries, it is clear that Germany faces a shortage of social workers. Despite social welfare services being adequately secure for individuals within the conservative welfare model that Germany represents, the country experiences a significant shortfall of social workers. Several factors contribute to the difficulty in hiring social workers in Germany, including the profession's lack of appeal to newcomers. Over time, burnout becomes prevalent among social workers, as their role involves empowering individuals to deal with their problems. Additionally, unsatisfactory wages make the profession less attractive. With the country's aging population and the recent increase in the number of refugee children taken under protection, the demand for social workers has grown.

In the case of the USA, one of the most liberal welfare states, a notable observation is the disparity in social worker employment across regions. It is a well-acknowledged issue that social workers are hard to access in rural areas of the USA. The employment of social workers in the United States shows significant inconsistencies between the areas where services are needed and where they are provided.

The American population is becoming increasingly socially diverse, and the baby boomer generation is reaching retirement age, posing a significant challenge for social workers. While social diversity is ultimately beneficial, the potential for social problems arises when diverse cultures and ethnicities coexist. The retirement of the baby boomer generation leads to a surge in individuals facing old age and related issues simultaneously. Given that both scenarios are within the purview of social work, the demand for social workers is escalating.

An aging American demographic, rising social isolation, escalating social issues, homelessness, incarceration, and an increased need for behavioral health workers due to the opioid epidemic are among the reasons for the high demand for social workers in the United States. Challenges such as high educational requirements and intense professional demands persist. Despite the expectation for social workers to excel in their roles, the scarcity of funding and incentives, particularly in rural areas, diminishes the appeal of the profession. Social services are also crucial for individuals exiting their

professions. However, the number of applications for new positions and the availability of social workers to provide necessary services are insufficient to meet the demand, leading to a shortage of social workers.

Among the Scandinavian welfare states examined, Sweden stands out as the leading country in both the implementation of social welfare services and the employment of social workers. Although there is currently no shortage of social workers, the increasing number of elderly people is expected to drive future demand for social workers.

In Turkey, there appears to be an employment surplus of social workers. However, this surplus does not necessarily translate into adequate staffing for social services due to issues within the employment system for social workers. There remains a practical need for social workers. Employment policies, influenced by broader social policies, have contributed to this scenario. Despite Turkey having a sufficient number of social workers to deliver these services, they are not employed where needed. The profession is often viewed solely as a public sector role, and the number of new graduates is growing exponentially each year. These factors have shaped the employment landscape for social workers in Turkey. Addressing the aforementioned challenges with permanent solutions is essential.

KAYBOLAN ÖZGÜRLÜK: FRANKFURT OKULU'NDA ARAÇSAL AKIL VE KÜLTÜR ENDÜSTRİSİ ELEŞTİRİSİ

Ali EKMEKÇİ*

Öz

Aydınlanma düşüncesinin en önemli iddialarından birisi, bir yanda doğa bilimleri ve teknik ilerleme insanlığın yaşam koşullarını iyileştirirken, sosyal ve ahlaki ilerlemenin de toplumsal ve siyasal alanın özgürlük ve eşitlik çerçevesinde düzenlenip refaha kavuşturulacağı beklentisidir. Ancak bu rasyonel ilerlemenin beklenen çıktıları üretememesi, Aydınlanmanın bu temel fikrinin eleştirilmesine yol açmıştır. Bu kapsamdaki en büyük eleştirilerden birisi Frankfurt Okulu olarak bilinen düşünce okulundan gelmiştir. Bu makale Frankfurt Okulunun aydınlanma, kapitalizm ve araçsal akıl eleştirisi kapsamında kültür alanını konu eden argümanları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Frankfurt Okulu düşünürlerine göre, Aydınlanmacı akıl, rasyonel ilerleme yoluyla gerçekleşecek insan özgürleşmesi amacıyla tarih içerisinde kopuş yaşamıştır. Söz konusu kopuşun ileri endüstriyel toplumdaki tezahürlerinin anlaşılması için kültür konusuna odaklanmak gerekmektedir. Kültürün endüstrileşmesi hayatın tümünden düzenlenmesinin en ileri aşaması olarak bireysel alanı düzenlemeyi de içermektedir. Bu makalede, Frankfurt Okulu düşünürlerinin ideoloji ve kültür endüstrisi ilişkisine yönelik argümanları tartışılarak, özgürlüğün artık ancak bireysel bir deneyim alanı içerisinde, geçici ve sahte bir tatmine kavuşturulan bir tür tüketim nesnesi haline dönüşümü irdelenecektir. İleri endüstri toplumlarında hüküm süren bilimsel ve teknolojik rasyonalite giderek sosyal, politik ve kültürel boyuta taşınmıştır. Kültürün endüstriyel üretimi, özgürlüğün bireysel ve subjektif bir alana hapsolmasına hizmet etmiş ve maddi düzeydeki çelişkilerin aşılmasında engel teşkil edici bir rol kazanmıştır. Kültür endüstrisi aracılığıyla insanlar subjektif özgürlük deneyimleri yaşamakta fakat bu deneyimler gündelik varoluş mücadelesinin olgusal dünyasında gerçek bir etki yaratmamaktadırlar. Bu bağlamda, çalışmada, Frankfurt Okulu'nun Aydınlanmanın vaat ettiği insan özgürleşmesi iddiasına yönelik eleştirisinin izi sürülerek, günümüz endüstriyel toplumunda özgürlüğün artık ancak kültürün bireysel tüketiminde sahip olunan sahte bir özgürlüğe dönüştüğü argümanı ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Frankfurt, Kültür, İdeoloji, Araçsal Akıl, Marcuse.

* Arş. Gör., Üsküdar Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ali.ekmekci@uskudar.edu.tr, 0000-0001-5802-5524

LOST FREEDOM: CRITIQUE OF INSTRUMENTAL REASON AND THE CULTURE INDUSTRY IN THE FRANKFURT SCHOOL

Abstract

One of the central tenets of Enlightenment thought is the expectation that, alongside improvements in natural sciences and technical progress enhancing human living conditions, social and moral advancements would also ensure the organization and flourishing of the social and political realms within a framework of freedom and equality. However, the shortcomings in this rational progression have led to significant criticism of the Enlightenment ideals. The Frankfurt School posits that Enlightenment rationality has historically deviated from its goal of human liberation through rational progress. Accordingly, examining culture is crucial to understanding how this deviation manifests in advanced industrial societies. The cultural industrialization represents the ultimate stage in the total organization of life, organizing the individual domain as well. This article discusses the Frankfurt School's perspectives on the relationship between ideology and the culture industry, and it will explore how freedom has been transformed into a consumable that offers only temporary and illusory satisfaction within the realm of individual experience. The technological rationality prevalent in advanced industrial societies has extended into social, political, and cultural domains. The industrialization of culture has acted to limit freedom to a subjective domain and has played a preventative role in addressing material contradictions. Through the culture industry, individuals may undergo subjective experiences of freedom, yet these experiences fail to produce tangible effects on the real world of daily existence struggles. By examining the Frankfurt School's critique of the Enlightenment's promise of human liberation, the study argues that in today's industrial society, freedom has become a false freedom, only accessible through individual consumption of culture.

Keywords: Frankfurt, Culture, Ideology, Instrumental Reason, Marcuse

Giriş

Düşünce tarihi içinde Aydınlanma diye adlandırılan dönemin bıraktığı en önemli miraslardan birisi, bilgi ve özgürlük arasındaki ilişkinin önemli düzeyde birlikte ilerleyen bir süreç olarak ele alınmasıdır. Dönem düşüncesinde genel prensip, dünyanın doğal ve sosyal işleyişinin dini ya da metafizik boyutlar yerine rasyonel ve bilimsel biçimlerde açıklanması sayesinde insanlığın yaşam düzeyinin her anlamda iyileştirebileceği fikridir. Bu ortaklık geniş bir zaman aralığına ve Avrupa içinde farklı ülkelere yayılan Aydınlanma geleneğinin Voltaire, Diderot, Rousseau gibi Fransız temsilcileriyle, Kant gibi Alman temsilcilerinde tezahür etmiştir. Fransız filozoflar dinler ve kültürlerden bağımsız evrensel bilgiyi eserlerinde bir araya getirme çabasıdayken, Kant da yine insan aklının sahip olduğu ve onu gelenek ve otoriteden azade kılacak mekanizmaları aracılığıyla ahlakın ve özgürlüğün evrensel koşullarını temellendirme girişiminde idi (Bevir, 2010, s. 432).

Berlin'e göre (1998, ss. 198–199) Aydınlanma düşünürleri doğru ve rasyonel metotların keşfedilmesiyle insanlığın ilerlemesinin sağlanabileceğine inanmaktaydılar. Bu inancın arka planında insanların temelde aynı doğayı paylaşmaları ve insan doğasının da esas olarak iyi ya da hiç olmazsa düzeltilebilir bir içeriğinin olduğu düşüncesi yatmaktaydı. Aydınlanma filozoflarının dünyanın ve insanlığın daha iyi anlaşılması ve daha iyiye gitmesi arasında bir korelasyon olduğu düşüncesi, bilimsel ilerleme ve aklın doğru kullanımı aracılığıyla hayatın tüm alanlarını rasyonelleştirmesinin orta ve uzun vadede toplumsal düzeyde ilerlemenin çıktıkları olan özgürlük, eşitlik gibi ideallere hizmet edeceği varsayımını da beraberinde getirir. Aydınlanma düşünürlerine göre nasıl doğa rasyonel ve bilimsel metotlarla açıklanabilir ve açıklandıkça insanlığa daha iyi hizmet eder hale gelebiliyorsa, aynı şey sosyal olguların anlaşılması ve dönüştürülmesi için geçerlidir (Ritzer & Stepnisky, 2017, s. 9). Doğa bilimleri ve teknikteki ilerleme insanlığın yaşam konforunu artıracığı gibi, sosyal ve politik anlamda ilerlemenin getireceği fayda şüphesiz insan ve toplum ilişkilerinin özgürlük ve eşitlik çerçevesinde düzenlenip konfora kavuşturulması olacaktır.

Sloganı “özgürlük, kardeşlik, eşitlik” olan Fransız Devrimi'nin Aydınlanma düşüncesinden etkilenmesi tesadüf değildir. Bu anlamda Aydınlanma aynı zamanda politik devrimler çağıdır. Kronolojik olarak İngiliz, Amerikan ve Fransız devrimleri, Aydınlanma düşünürlerinin fikirlerinin politik ve kamusal tezahürlerinin kurumsallaşma süreci olarak kabul edilir. Bu tezahürler, temelde rızaya dayalı yönetim, haklar ve özgürlükler ile bunlar üzerinden kısıtlanan kamu otoritesi gibi fikirlerin kurumsallaşmasıdır (Bristow, 2023). Siyasi ve toplumsal düşünce düzeyinde Locke, Rousseau ve Kant gibi filozoflar tercih ettikleri yöntemler ya da vurgu yaptıkları noktalarda farklılaşabilseler de amaçlar düzeyinde bireyin ve toplumun her türlü baskı aracından uzaklaşma ve özgürleşme imkanlarını araştırmak ve temellendirmek anlamında ortaktırlar (Cassirer, 2009, s. 274). Bir anlamda onları Aydınlanma düşünürü olarak kabul etmemizin sebebi de bu ortaklıktır. Bu kapsamda değerlendirildiğinde Aydınlanmanın yalnızca entelektüel faaliyetlerin toplamı değil, aklın doğru kullanımı ve bilgi aracılığıyla insan özgürleşmesinin kapsamlı bir felsefi ve politik girişimi olduğu anlaşılır.

Bu noktada ne tür bir özgürlükten bahsettiğimizi belirtmek gerekir. Şüphesiz özgürlük kavramı çok geniş ve bir o kadar tartışmalı bir içeriğe sahip, tek bir tanımda anlaşılması zor kavramlardanır. Özgürlük kavramını Aydınlanma kapsamında ele almak için kavramı değerlendirmeyi Aydınlanmacı düşünürler üzerinden yapmak makul olan yöntemdir. Aydınlanma düşüncesi içerisinde değerlendirilip özgürlük kavramı ile ilgili farklı noktalara vurgu yapan düşünürler vardır. Örneğin Locke, özgürlüğün dışsal koşullarına odaklanmış ve eylemleri engelleyici müdahalelerin olmadığı bir alanın ve bunu mümkün kılacak temel hakların korunmasına

odaklanmıştır (1980, böl. II.6). Bu türden özgürlük anlayışı daha sonra Berlin tarafından kategorize edilen negatif özgürlük tarafında yer almaktadır (Carter, 2022).

Rousseau'nun özgürlük anlayışı bir tür bağımsızlıktır. İnsanın bir canlı olarak hem doğal arzu ve güdülerine hem de sosyal bir varlık olarak diğer insanlara bağımlı olması her zaman mümkündür. Aynı zamanda insan arzu ve güdülerine rağmen farklı karar alma ve eylemde bulunma kapasitesine sahip bir canlıdır (1987, ss. 15–16). Bunların yanında Rousseau'ya göre doğal insanla karşılaştırıldığında çağdaş toplumlar birçok yeni bağımlılık ve hiyerarşi türleri üretmiştir. Rousseau için özgürlük hem insanın kendi arzu ve güdülerine karşı koyabilme hem de başkalarının iradesi altına girmeyip bağımsız olabilmesiyle mümkündür. Rousseau bunun toplumsal düzeyde herkes için iyi ve doğru olanı temsil eden bir “genel irade” etrafında örgütlenecek bir sosyal sözleşme ile mümkün olacağını savunur. Buna göre artık herkes hem kendi iç koşulları hem de dış koşulları itibarıyla kendisinin efendisidir, bağımsızdır yani özgürdür (Boucher, 2009, ss. 235–254). Bu, insanın hem kendisi hem de toplum için doğru amaçlar üzerine düşünebilmesi ile mümkündür.

Rousseau'nun ayak izlerini takip eden Kant da özgürlüğün imkanları üzerine düşünürken doğal arzular ve eğilimleri dikkate almıştır. Özgürlük, Kant'a göre insanın kendi iradesiyle kendisine yasalar ve prensipler belirleyebilmesi kapasitesinde yatar. İrade, güdülerin anlık haz ve çıkarları yerine akli takip ederek, Kant'ın kategorik buyruk diye adlandırdığı, evrensel olarak doğru ve ahlaki davranışları belirleyebilir. Kant'a göre insanın insan yapan en belirgin özellik işte bu kural koyucu iradenin varlığıdır. İnsan bu kapasiteye sahip olduğu için özerk (otonom) olmak anlamında özgür bir varlıktır. İnsanın özerkliği önündeki her türlü iç ve dış etken de özgürlüğüne engel teşkil eder (Kant, 2012, s. 99). Bu anlamda hem Rousseau hem Kant özgürlüğün içsel koşullarına vurgu yapmaları dolayısıyla Berlin'in kategorilendirmesinde pozitif özgürlük tarafında yer alırlar (Carter, 2022).

Locke özelinde çok vurgulanmasa da Rousseau ve Kant'ta vurgu yapılan özgürlük içsel koşulları genel anlamda Aydınlanmacı akıl anlayışını oluşturmuştur. Buna göre, aklın doğru kullanımı aslında özgürlüğün ön koşuludur. Rousseau'da hem bireysel düzeyde güdülere boyun eğmeyen hem de toplumsal düzeyde başkalarının iradesine boyun eğmeyip genel iradeye tabi olan birey rasyonelitesini kullanmaktadır. Kant'ta ise yine aklın rasyonel ve doğru kullanımı sayesinde insanlar kendileri ve herkes için doğru prensipleri belirleyebilirler. Her ikisinde ortak olan önemli bir vurgu da aklın, kişilerin amaçları belirleme düzeyinde bir doğru düşünme aracı olarak kullanılmasıdır. Bu anlamda özgürlük, iradenin her zaman amaçlar üzerinde düşünme kapasitesini iç ve dış koşullardan korumak olarak ortaya çıkar. İşte Frankfurt Okulu düşünürlerinin belirleyici özelliği “amaçlar üzerine düşünmeyi” kaybetmesi ve sadece araçsal akla dönüşmesi dolayısıyla eleştirecekleri Aydınlanmacı akıl anlayışı bu şekilde betimlenebilir.

20.yüzyılın başlarından itibaren -belki 19.yy. sonu olarak Nietzsche'den itibaren- Aydınlanma ile ilişkilendirilen rasyonel ilerleme ve özgürleşimin birliği tablosu hem tarihsel sebeplerle akamete uğramış hem de felsefi eleştiriler aracılığıyla bir eleştiri ve yeniden değerlendirme sürecine tabi tutulmuştur. Sanayi Devrimi ile bağlantılı olarak yaşanan toplumsal sorunlar ile Dünya Savaşları'na giden siyasal krizler ve totaliter rejimlerin yükselişi bu tarihsel sebeplerin başında gelmektedir. Aydınlanma fikirlerinin entelektüel yolculuğu düzeyinde ise esas olarak Marksist eleştiriler dikkat çekmektedir. Fakat Klasik Marksizm modern kapitalist üretim biçimi ve siyasal düşüncesini çeşitli boyutlarda eleştirmiş olmasına karşın, özellikle Aydınlanmacı düşünce ve onun akıl ve özgürlük dolayımı hakkındaki temel varsayımlarını radikal düzeyde eleştirmemiş; kısmi olarak Aydınlanma varsayımlarını paylaşmıştır. Bu bağlamda Aydınlanmaya yönelecek ve Marksist arka planı içeren radikal eleştiri, bu makalenin konusu olacak olan Frankfurt Okulu düşünürleri ya da başka bir adlandırmayla Eleştirel Teori kuramcıları tarafından öne sürülmüştür. Okul'un "Eleştirel" Teori olarak adlandırılması tam da geleneksel/pozitivist-aydınlanmacı teorilere karşıt olarak konumlanmasından kaynaklanmaktadır.

Makalenin esas içeriği olan Frankfurt Okulu'nun eleştirilerini ele almadan önce, bu adlandırmanın ve grubun ortaya çıkışına değinmek faydalı olacaktır. Frankfurt Okulu olarak bildiğimiz düşünce geleneği, 1923'te felsefe, sosyoloji, tarih, psikanaliz, siyaset bilimi gibi farklı disiplinlerde akademik çalışmalar yapan bir grup entelektüelin bir araya gelerek Toplumsal Araştırma Enstitüsü'nü (Institute for Social Research) kurmasıyla ortaya çıkmıştır (Held, 1980, s. 29). Kurumun Frankfurt şehrindeki Goethe Üniversitesine bağlı olarak kurulması kısaca Frankfurt Okulu olarak anılmalarına sebep olmuştur. İki dünya savaşı arası dönemde oluşturulmaya başlayan bu gelenek kendilerine temel amaç olarak Marksizm'i içinde buldukları dönemin ihtiyaçlarına göre adapte etmeyi belirlemişlerdir. Marksizm'e bu anlamda bir "güncelleme" getirmekle birlikte Okul'un esas eleştiri hedefi, ileride görüleceği üzere, Marksizm'i de içeren daha geniş çerçeve olduğunu düşündükleri Aydınlanma düşüncesi olacaktır.

Makale boyunca unutulmaması gereken bir nokta şudur: Frankfurt Okulu düşünürlerinin eleştirilerinde takip edilen yol, Aydınlanmanın temel hedeflerinden biri olan "insan özgürleşmesi" amacından nasıl bir sapma yaşandığını sorgulamak ve bu hedefin imkanlarını araştırmaktır. Dolayısıyla, her ne kadar Frankfurt Okulu'nun eleştirileri Aydınlanmacı felsefenin temellerine yönelik karamsar bir tablo çizse de onunla aynı amacı, yani insan özgürleşmesini, arka planında paylaşır. Benhabib'in ifadesiyle eleştirel teori "kendi vaadini tamamlamadan bırakmaya mahkûm edilen Aydınlanmanın diyalektiğinin yasını tutar. Kurtuluş projesi, artık Aydınlanma mirasının (...) biçim değiştirmesi olarak değerlendirilmeye başlanmıştır." (2005, s. 412). Bu, Frankfurt Okulu'nun Aydınlanma felsefesini analiz ederken yürüttüğü

normatif projesidir. Bir anlamda Aydınlanmanın özgürlük vaadinin günümüz modern toplumlarda akıbetinin ne olduğunu analiz etmektir.

Makalede öncelikle Marksist ideoloji ve yanlış bilinç kavramlarından hareketle Frankfurt Okulu düşünürlerinin kapitalizm eleştirisini daha geniş bir düzeye taşımaları ele alınacaktır. Buna göre, kapitalizmin sorunlarını anlayabilmek, Aydınlanmacı akıl anlayışının pozitivist bir metodoloji içerisinde araçsal akla dönüşümü incelemeyi gerektirir.¹ Daha sonra bu araçsal akıl anlayışı etrafında örgütlenen toplumsal ve siyasal yapıya odaklanarak ideolojik/çarpık düşünce yapısının nasıl devam ettiği Frankfurt Okulu düşüncesi doğrultusunda değerlendirilecektir. Toplum ve bireyi özgürleştireceği varsayılan rasyonelleşmenin bu hedeften giderek koparak toplum ve birey üzerinde bir kontrol aracı olduğunu anlayabilmek için Okul'un "kültür endüstrisi" eleştirisi irdelenecektir. Bu sayede makale, özgürlüğün artık toplumsal bir mesele olmaktan çıkıp bireysel ve sübjektif düzeyde deneyimlenebilen bir tür illüzyona dönüşünü ortaya koymaya çalışacaktır.

1. İDEOLOJİ KAVRAMI, MODERN AKIL VE POZİTİVİZM

Marksist eleştiriye kendi dönemine adapte etme girişimi olarak başlayan Frankfurt Okulu'nun argümanlarını anlayabilmek için öncelikle "ideoloji" kavramına değinmek gerekir. Marksist düşüncenin, düşünürleri ve düşünce sistemlerini özellikle siyasal çözümleme alanında önemli ölçüde etkileyen kısımlarından birisi, onun ideoloji kuramı olmuştur. İdeolojik süreçleri en geniş tarihsel hareket düzeyinde analiz etme çabası içinde olan Marksist ideoloji teorisi, somut toplumsal pratikler olarak gerçekleşen olguların insan bilincinin nasıl şekillendirdiği sorusuna odaklanmıştır. Dolayısıyla Marksist düşünce, sadece üretimin örgütlenişinin değil, aynı zamanda toplumsal ve zihinsel oluşumunun da sorgulamalarını içerir (Sancar, 2008, s. 175). Sistemli olarak Marx ile başlayan bu sorgulamanın, Marx'ın kendisinde geleceğin toplumunu açıklayabilme anlamında yeterli kapsamlılık ve derinlik düzeyine ulaşamadığı düşünülmeyle birlikte, aynı sorgulama Marx'tan etkilenen düşünürlerin temel ilgi alanlarından biri olmuş ve genişletilmiştir

¹ Pozitivist sosyal bilimler metodolojisi, sosyal gerçekliğin de doğa gibi, araştırmacıdan bağımsız objektif bir gerçeklik olarak kabul edilmesinden hareket eder. Bu tarz bir gerçeklik olması dolayısıyla, en genel anlamda insan ve toplum davranışı da doğa bilimlerine benzer bir biçimde teolojik ya da metafizik açıklamalar yerine bilimsel yöntem (deney, gözlem ve mantık ilkeleri) ile açıklanır. Bu aynı zamanda insan ve toplumun işleyişinde de evrensel mekanizmalar olduğu ön kabulünü de içerir. Diğer yandan bu yöntem, 'amaçlar' ve 'değerler' hakkında bilimsel bir analiz yapılamaması gerçeğini beraberinde getirir. Dolayısıyla pozitivist metod amaçlar hakkında değil ancak araçlar üzerine bir işleve sahip olabilir. Amaçlar, bilimin dışında kalan dinî, metafizik, politik/ideolojik alanların konusu olabilmektedir (Fuller, 2004).

Marx “yanlış bilinç” kavramı ile toplumun ve bireylerin nasıl kendilerine dair hakikat konusunda yanıldıkları, hatta yanılmakla kalmayıp mevcut statükonun, aleyhlerine olsa bile, devamına nasıl olup da katkı yapar duruma geldiklerini analiz etmeye çalışmıştı. Bu yanılmanın anlaşılmasına yarayacak şekilde bu sorunsalı genişletmek ve derinleştirmek, Marx’tan etkilenen düşünürlerin hedeflerinden birisi olmuştur.

Frankfurt Okulu, bu akıl yürütmenin önemli bir kısmı olan kapitalist sistem eleştirisini, aslında onun kaynağı olarak gördükleri “araçsal akıl” üzerinden yapmıştır. Çünkü onlara göre modernlik bir tarihsel süreç olarak, aklın giderek araçsal akla dönüşmesinin tarihidir. Bu tarihsel süreçte akıl eleştirel soyutlama özelliğini kaybederek faydacı ve araçsal işlevler yönünde gelişmiştir. Akıl bu haliyle toplumsal verimlilik ve istikrar aracına dönüşerek bir teknik faaliyet halini almıştır. Pozitivizm bir metodoloji olarak verili olanı olumlayan akıl anlayışının ideolojik tezahürüdür. Çetinkaya’ya göre (1993) Okul, pozitivizmin aydınlanmanın zirvesi olduğunu ve aklın eleştirel kapasitesinin kaybının pozitivizmin toplumsal işlevinin sonuna ulaşması anlamına geldiğini savunur (akt. Dellaloğlu, 2003, s. 35). Bottomore’un ifadesiyle (1989) Frankfurt Okulu’na göre pozitivizm mevcut politik düzeni kutsallaştıran, radikal değişimleri engelleyen; hayatın ve toplumun doğru biçimde anlaşılması ve kavramsallaştırması konusunda yetersiz olmakla kalmayıp yanlış yönlendirici olan, uzmanlık etrafında örgütlenen bir tür “teknokratik egemenlik” yaratır (akt. Dellaloğlu, 2003, s. 36).

Okul, kapitalizmin ürettiği, kendisini ‘rasyonel’ ihtiyaçlarının karar mekanizması ve takipçisi gören –fakat aslında verili düzeni onaylamaktan başka bir yetisi olmayan- birey modelinin eleştirisini de araçsal akıl ve rasyonalite bağlantısı üzerinden hareketle yaparlar. Bu durumu Horkheimer, Frankfurt Okulu’nun başat eserlerinden de biri sayılan *Akıl Tutulması*’nda (2010) açıklar. Horkheimer’a göre rasyonel insan anlamında kullanılan ‘kendi çıkarlarını en iyi bilen kişi’ olmak yanıltıcı bir ifadedir. Çünkü çıkarları bilmek yalnızca araçlar üzerine düşünen değil amaçlar hakkında da bilgi sahibi olabilen bir akıl kavramına gönderme içerir. Fakat pozitivist rasyonalite içinde akıl böyle bir özelliğe sahip değildir. Artık aklın kendisine edindiği amaçlar, çoğunluğun düşüncesinden başka bir şey değildir (2010, s. 71).

Frankfurt Okulu’na göre “akıl” bütünüyle toplumsal sürece boyun eğmiştir. Akıl için tek ölçüt, onun insan ve doğa üzerinde hakimiyet kurulmasında oynadığı rol ile yani araçsal değeri ile ölçülür hale gelmiştir. Kavramlar, birkaç örnekte ~~birden~~ bulunan ortak özelliklerin özeti konumuna düşmüştür. Çünkü Horkhemier’a göre (2010, s. 67) pozitivizm, aklın nesnel içerikten ayrılmasını vurgulayan öznel aklın biçimci unsurunu vurgularken, diğer yandan pragmatizm de aklın dışarıdan belirlenen içeriğe boyun eğmesini vurgulayan araçsal yönünü vurgular Buna göre pozitivist anlayışın bir sonucu olarak, aklın nesnel yani objektif koşullara ve amaçlara (evrensel doğru, evrensel iyi gibi) ulaşmak için kullanılma amacının ortadan kalkmıştır. Pozitivist olmayan, örneğin Platoncu ya da Aristotelesçi bir rasyonalite nesnel

akla işaret etmektedir. Pragmatizm de benzer şekilde aklın amaçlar değil yalnızca araçlar üzerine düşünmekle yetinebileceğine işaret etmektedir. Aklın araçsallaştırılmasının olumsuz sonuçları toplumun her boyutunda görülür: “Artık hiçbir gerçeklik tek başına akla uygun olarak görülemez olmuş; içerikleri boşalan temel kavramlar biçimsel kabuklara dönüşmüştür” (2010, s. 58).

2. İDEOLOJİ KURAMINI GENİŞLETME

Okulun, metot olarak Marx’ın diyalektik eleştirisini benimsemesi, eleştiri anlayışlarının bütüncül oluşundan kaynaklanmaktadır. Çünkü ancak bu tip eleştiri ile, toplumun mevcut rasyonalitesi ve bu tip toplumun yaratıcısı olan geleneksel teori ile arasına sınır çekilebilmektedir (Kellner, 2006, ss. 142–143). Okul, ileri kapitalizmin Pazar mantığının, insan ilişkilerine ve düşüncelerine sirayet edişini takip eder. Bir başka önemli Marksist teorisyen Lukacs, erken döneminde, *Tarih ve Sınıf Bilinci* eseriyle, Weber’in rasyonelleşme kavramını Marx’ın meta fetişizmi kavramıyla ilişkilendirir. Bunu, şeyleşme (*reification*) (Lukács, 1923) kavramını -insan ilişkilerinin şeyler arasındaki ilişkiye indirgenmesini- genelleştirerek yapar. Şeyleşme bir olgu olarak genel olarak modern toplumun değil, piyasa değişiminin hâkim belirleyicisi olduğu kapitalist toplumda gözlemlenir. Weber (1946), bilimi rasyonelleşme sürecinin bir momenti olarak görürken, Lukács (1923) da bunu sosyal alana uygulamak suretiyle, onu şeyleşmenin bir boyutu olarak değerlendirir. Toplumsal düzeyde rasyonelleşme, insan ilişkilerinin bilimsel yasalar aracılığıyla insan denetiminin ötesinde şeyler haline geldiği bir dünyanın ifadesi olarak anlaşılmalıdır.

Tehlikeli olan, bu tip bir dünyanın, aslında Okul’un bizzat müşahade ettiği faşist devlet yöneticileriyle gelen ve yine onlarla gidecek olan basit bir durum olmamasıdır. Aksine bu, Aydınlanma ile geline noktanın tam da Aydınlanmanın vaatleriyle varılacak olan, doğaya ve insana, onlara dair bilgi ile hükmedici, teknik anlamda uzmanlaşılması vaadinin gerçekleşiyor olması ile bağlantılıdır. Bu uzmanlaşmanın sınırları, klasik Marksizmin beklediği proleterya uyanışını -belki de sonsuza dek- erteleyecek şekilde mevcut üretimsel ve sosyal mekanizmaların sürdürülebilirliğini garanti etmeyi sağlayacak yeni bir tür ideolojik boyuta ulaşmış durumdadır. Marcuse, “Totaliter Devlet Görüşünde Liberalizme Karşı Mücadele” başlıklı makalesinde, faşizm ve liberalizmin iki siyasal sistemin aslında aynı toplum biçiminin görece tekeli kapitalizm ve rekabetçi kapitalizm şeklinde farklı aşamaları olduğuna işaret eder (Therborn, 2010, s. 34). Bu görüşü Horkheimer ve Adorno da paylaşırlar; onlara göre (*Diyalektik der Aufklärung: Philosophische Fragmente*) “Aydınlanmanın şeylere karşı tutumu, diktatörün insanlara karşı tutumu ile aynıdır. Onları yönlendirebilecekleri ölçüde tanırırlar; tam bu yüzden tanımayı amaçlar. Totaliter düzen her yönüyle hesaplamacı düşünceye yatırım yapmış ve böyle bir bilimi savunmuştur” (akt. Therborn, 2010, s. 38).

Frankfurt Okulu'nun içine doğduğu atmosfer, aslında okulun neden bu eleştirileri yaptığını anlamlı kılan özellikleri barındırmaktadır. O dönemde Avrupa, iki dünya savaşı arasında; politik, ekonomik, toplumsal belirsizliklerin ve karmaşaların sürdüğü, yeni gelişen kitle iletişim aygıtları aracılığıyla sürekli devam eden politik propagandaların toplumları birer sürüye dönmeye doğru götürdüğü bir yer olarak tasvir edilmektedir (Küçük, 2010, s. 140). Yaşanan krizler ile ekonomik sıkıntıların artmasına rağmen işçi sınıfının Marksist öngörüyü doğrulamak bir yana, tersine politize olarak faşizme kayışı ile Sovyetler Birliği'nin aynı öngörülerle harekete geçen ama çok farklı bir şekilde sonuçlanan siyasi tecrübesi Okul'u, klasik Marksizmi de mevcut toplumsal sorgulamalarına katmaya zorlamıştır. Böylelikle Adorno ve Horkheimer, en ileri endüstriyel ülkelerde totalitarizme yönelik beklenmedik bir dönüşe özellikle Almanya'da orta sınıfın rıza göstermesine sezilemeyecek şekilde zemin hazırlayan liberal rasyonalizmin öğeleri üzerine yoğunlaştılar. Marcuse de orta sınıfların baskı ve sömürüyü kabul etmesinin idealist felsefeye içkin olduğunu göstermeye çalışmıştır (Goldmann, 2015).

Okul'un faşizm açıklamasında, erdem yerine hazcılığı ve mutluluğu aşağılayan faşist ahlakçılıkla, genel olarak tinsellik karşıtı burjuva ahlakı tarafından sağlanan kapitalist geleneğin benzeştiği savunulur. Horkheimer (2020, p. 77) bu benzerliği “Kapitalizm hakkında konuşmak istemeyen kişi, faşizm hakkında da sessiz kalmalıdır” sözüyle ifade eder. Bu noktada Okul'un “kapitalizm” olarak genel anlamda neyi kastettiğini görmek önemli olacaktır. Okulun, kapitalizm hakkındaki görüşlerini taşıyan David Held (1980), şu ortak özelliklerden bahsedebileceğini belirtir:

Günümüz modern toplumunun belirleyici özelliği kapitalist üretim biçimi etrafında örgütlenmiş bir toplum olmasıdır. Piyasadaki değişim değerleri alışverişini esas alan bu toplum, ürünlerin, insan istek ve gereksinimlerini karşılamak için değil, değer ve kârı gerçekleştirmek üzere üretilmesinin bir sistem hedefi olarak dayatıldığı toplumdur. Ürünler insan emeğinin sonucu olsalar bile, bağımsız yaşamları olan değerler olarak görülür. Meta fetişizmi, ürünlerin etrafındaki değişim, dağıtım ve tüketimin toplumsal ve maddi dinamiklerinin doğrudan anlaşılmasını engeller. Sanayilerin yoğunlaşması sermayenin de yoğunlaşmasına neden olur. Bununla bağlantılı olarak serbest piyasa yerini kademeli olarak malların oligopolcü ve tekelci kitlesel üretimine bırakır. Bir başka görüş ise, kapitalizmin hem metaların üretimi hem de ideolojik yanılısama anlamında çelişkilerle dolu olup, uyum içinde bir toplumsal bütün oluşturmadığı hakkındadır. Çelişkiler sadece üretim alanında değil, kültürel alanda da boy gösterir. Toplumsal olarak ortaya çıkan yanılısamalar (ideoloji) ve verili olan gerçek durum arasındaki çelişki krize neden olur (akt. Dellaloğlu, 2003, s. 41).

3. YENİ YANLIŞ BİLİNÇ

Kapitalist toplumun üretim mantığının etkileri üzerine Okul'un temel eleştirilerinin önemli bir kısmı Marcuse tarafından dile getirilmiştir.

Negations adlı eserinde, Marcuse, Protestanlık ve burjuva devrimlerinin, başta düşünce ve bilincin özgürlüğünü ilan ettiğinden ve ruhsal ve zihinsel olarak insanın olabildiğince özerk olması vaadinden bahseder (2009b, s. xviii). Bu, insanın içsel ve tamamen kendine ait olan özgürlüğüydü, diğer özgürlükleri devlet ve ekonomi tarafından karşılanacaktı. Normalde, toplumun bu özerk alana müdahalesi yani bireylerin toptan bir düzenlemesine ihtiyaç yoktu, çünkü üretim kapasitesi henüz buna ihtiyaç duyan seviyeye yükselmemişti. İnsanların, entelektüel alan da dahil olmak üzere, ihtiyaçlarını ve isteklerini düzenlemek gereksiz olurdu. Fakat Marcuse'ye göre günümüzde, ileri endüstriyel toplumlarda, hem bu tür bir bütüncül müdahale gerekli hale gelmiş, hem de bunu sağlayacak araçlara ulaşılmıştır, ki bunlar; sistemli piyasa araştırmaları, endüstriyel psikoloji, bilgisayar bilimleri ve sözde insan ilişkileri bilimleridir. Bu araçlar sayesinde, bireysel ve sosyal ihtiyaç ve isteklerin, güç zoruyla değil, demokratik ve spontane biçimde bir otomatik uyumluluğa sokulması mümkün olabilirdi. Marcuse'nin (2009b, s. xxii) deyimiyle, insan ve doğanın bu totaliteryen-demokratik karışımı bir şekilde fethedilişinin sonucu olarak, özgürlük ülkesinin öznel ve nesnel alanı da fethedilmiş oldu.

Bu durumu daha iyi açıklamak için yine Marcuse'nin bir başka eserine müracaat etmek gerekir. Düşünür, *One Dimensional Man* (2007) (*Tek Boyutlu İnsan*) adlı eserinde, çağdaş endüstri toplumunun teknolojisini organize etme biçimi yüzünden totaliterliğe yatkın olduğunu söyler. Bu totaliterlikten kastı, zor kullanan bir biçimde değil; tersine, insan isteklerinin, onlara empoze edilen-giydirilen isteklerin ekonomik ve teknik bir koordinasyon ile manipüle edilışı sayesinde gerçekleşir. Burada Marcuse'nin önemini vurguladığı kavramlar “istekler ve ihtiyaçlardır” (*wants, needs*). O'na göre, bir şeyi yapıp yapmamamız, bir şeye sahip olmayı istememiz veya istemememiz gibi durumlar, o şeylerin, hâkim sosyal kurumlar ve ilgiler tarafından “arzu edilir” ve “gerekli” diye tanımlanmasına bağlıdır. Dolayısıyla da bu anlamda insan istekleri ‘tarihsel’ isteklerdir ve bireyin üstündeki toplumsal etkiler ölçüsünde bu isteklerin kendisi ve sonuçlarında vaat ettikleri tatmin de aynı hâkim eleştirel standartlara göre değişir (2007, s. 7). Bu yönetsel yapı, sadece genelin özellik ve beklentilerine birebir uyum sağladığı ölçüde bireyi hoşgörür.

Sonuç olarak Marcuse'ye göre temel olarak bir “doğru” ve “yanlış” ihtiyaçlar veya istekler (*false needs*) söz konusudur. Yanlış olanlar, bu anlamda ideolojik olanlardır. Onlar, bireyin üzerine sosyal standartlarca empoze edilen ve aynı zamanda zahmeti, agresifliği, sefaleti ve adaletsizliği devam ettirmeye yarayanlardır. Bu isteklerin tatmini bile, aslında mutsuzluk içinde bir “keyif” (*euphoria*) olabilirler. Reklamlarla uygun şekilde tüketme, başkalarının sevdiğini sevip, nefret ettiğinden nefret etme gibileri bu yanlış istek ve ihtiyaçlar kategorisine girerler (2007, s. 7). Bireyler ne derece bu isteklerle kendilerini tanımlamış ve onlara tatmin bulmuş olurlarsa olsunlar, bu istekler başlangıçta oldukları şey olmaya yani toplumda baskın gelen

ürünler olmaya devam edeceklerdir (2007, s. 5). Adorno da (1983, p. 27) Marcuse'ye benzer şekilde, gelişmiş endüstri toplumlarını, ideolojinin bizzat kendisinin artık üretim sürecinin içinde yer aldığı bir toplum olması sebebiyle, kendinden öncekilerden daha ileri bir düzeyde “ideolojik” olarak tanımlar. Toplu ulaşım ve iletişim araçları, ortak yemek alışkanlıkları, bilgi ve eğlence sektörünün karşı konulmaz ürünleri aracılığıyla taşınan öngörülmuş belirli alışkanlıklar ve davranışlar ile belirli duygusal ve zihinsel tepkiler, tüketicileri ister istemez üreticilere ve oradan da toplumsalın bütününe bağlar. Ürünler endoktrinasyon ve manipülasyon görevi görmüş olur ve bir ‘yanlış bilinci’ taşımış olurlar. Ürünler daha çok sosyal sınıfta daha çok kişiye ulaştıkça artık bir yaşam biçimi halini alırlar. Böylece ortaya “tek boyutlu bir düşünce ve davranış” kalıbı çıkar ve var olan sistem ile kendilerini sürekli yeniden üretirler (2007, s. 14).

Yukarıda Marcuse'den aktarılan bu döngü, tam da endüstri toplumları ve onların pozitivist mantık ile şekillenen yapısını anlamamıza yardımcı olur. Bu toplumlarda hüküm süren bilimsel ve teknolojik rasyonalite, böylelikle sosyal ve politik boyuta taşınmış olur. Bu temel döngüde farklı siyasi partiler, gazeteler, eleştirel duruşlar arası ayrımlar yine metalar arası bir ayrım gibi sadeleşirler, radikallikten uzaklaşırlar ve sistemle uyumluluk sorunu yaşamazlar (Marcuse, 2003, s. 5). Dolayısıyla sistemin “farklı” olana açık olduğu yanlışlığı oluştururken, olduğu gibi sürekliliğini sağlarlar.

4. TEMEL ELEŞTİRİ SAHASI OLARAK KÜLTÜR

İleri endüstri kapasitesiyle maddi üretimin sistematik ve standart hale gelişinin kültürel boyuta yansımaları sonucu, kültürel faaliyetler de artık endüstriyel bir sektör olarak tekniklerin standartlaştığı ve seri üretim ile gerçekleştirilen bir alana dönüşür. Endüstri toplumlarında üretilen metalar arasındaki farklar sadece ticari bir yanılsamadan ibarettir. Çünkü üretim bir bütün halini almıştır ve daha da kötüsü tüketiciler boş zamanlarında bile üretimin birliğine ayak uydurmak zorundadır (Adorno, 2008, s. 53). Şüphesiz, bu boş alanları, yine aynı üretimsel mantıkla şekillenen ve toplumu üretimsel birliğe ayak uydurmak üzere etkileyecek olan “kültür endüstrisi” dolduracaktır.

Frankfurt Okulu'na göre, kapitalizmin geldiği boyut ile oluşturduğu çelişkisel, yani ideolojik boyutun etkilerinin en derin biçimde –özellikle ileri endüstriyel toplumlarda- görüldüğü alan kültür alanıdır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi aklın araçsallaşması süreci sonunda gerçekleşen “akıl kavramının güçten düşmesi, ideolojik manipülasyona, hatta en kaba yalanların yayılması o kadar elverişli duruma gelmesidir” (Horkheimer, 2010, s. 70). Bu manipülasyonun temel varlık sahası da ‘kültür’ dediğimiz alana giren faaliyetler olagelmıştır. Aklın dogmalaşması, olguculuğun egemenliği, hegemonyanın kitle iletişim araçları tarafından bireylerin zihnine sanat aracılığıyla yedirilmesi birer neden olarak tek bir sonuca evrilmiş, tek-boyutlu bir toplum yaratmıştır (Küçük, 2010).

Marcuse bu durumu “olumlayıcı kültür” dediği şeyde derinleştirerek açıklar; burada mutluluk ve ruh, maddi dünyadan uzak “*Kultur*” olarak adlandırılan, sadece tinsel bir alana ayırır (2009a). Kültür, bireylere ahlaki bir toplumda yaşadıkları izlenimini verir, tüm insan ürünlerinin altında yatan maddi koşulları gizler ve insanları yatıştırıp uyuşturarak varoluşun elverişsiz ekonomik koşullarının sürdürülmesine yardımcı olur (Küçük, 2010, s. 153). Olumlayıcı kültür ile kastedilen; burjuva çağı kültürünün, tüm medeniyetin üstünde olduğu düşünülen ayrı, evrensel bir erdem alanı olarak, ruhsal ve zihinsel medeniyetten kopuşuna yol açan gelişimidir. Onun en önemli karakteristiği, gündelik varoluş mücadelesinden özsel olarak tamamen ayrı olan, maddi gerçekliğe hiçbir değişiklik katmasa da yine de her bireyin “kendi içinden” hissedilebilir olan bu dünyanın; evrensel olarak bağlayıcı, ebedi olarak daha iyi ve daha değerli olduğunu iddia etmesidir (Marcuse, 2009a, s. 70). İşte bu olumlayıcı kültür, tam da stabilize edilmesi ve dengelenmesi gereken, maddi gerçekliğin çelişkisel/antagonistik ilişkilerinin olduğu yerde inşa edilir ve işlerlik gösterir. “Kültür” olumlar ve sosyal hayatın gerçek şartlarını gizler (2009a, s. 71).

Burada kültür daha asil daha iyi bir dünyayı kastetmez; dünyanın maddi düzeninin ortadan kaldırılarak sağlanacak bir dünya değil, onun yerine bireyin kendi ruhunun içinde tecrübe edilecek olayları kasteder. Dolayısıyla “insanlık” kavramı artık içsel bir mesele haline gelir. Özgürlük, iyilik ve güzellik de ruhsal/manevi özellikler olurlar. Zor ve yüce olan her şeyin takdir edilişi, bugünleri bugün yapan geçmişe saygı duyulması yine bu alanda işlev görür. Bu “içsel/ruhsal durum” verili düzen ile çatışmaya girmeyecek bir hareket merkezi olur ve günlük rutinde düzgün davranışın, yani uyum göstermenin kaynağı olur (Marcuse, 2009a, s. 76). Ruh düşüncesiyle, etrafındaki maddi gerçeklikten ayrı olan, hayatın, kaderin, tarihin en saklı ve gerçek potansiyellerini hissedileceği iç varlığının duygusu oluşur. Çirkin bir beden içinde güzel bir ruh, hasta bir beden içinde sağlıklı bir ruh, sıradan bir beden içinde asil bir ruh olabilir gibi bir önerme ile anlatılabilecek olan, bedene olan şeyler, ruhu, içsel özü etkileyemez düşüncesi oluşmuş olur. Bu evrensel empati gücü ile ruh, maddi gerçekliğin ulaşılabılır potansiyellerine bakılarak yapılacak sosyal gerçeklik analizinin ortaya çıkaracağı doğru ya da yanlış, iyi ya da kötü, rasyonel ya da irrasyonel arasındaki farkları önemsiz kılar (2009a, s. 84).

Güzellik, iyilik gibi değerler kültürel form ile sadece içsel bir tecrübeye dönüşmüş olurlar. Bir kez form halini alıp, sanat ürünü haline geldiğinde, bu “güzellik anı” tekrar tekrar yaşanabilir olma şansını elde eder ve ölümsüzlük kazanır. Duyumsayıcı, sanat ürününde her defasında mutluluğunu üretebilir. Hatta kişiler bu sanat formlarıyla özgürlüğü, acıyı, hüznü hissederler ve bunu tamamen ruhsal/içsel aleminde yaşayarak, sadece maddi gerçekliğin dışında, dışsal dünyaya ait bir tecrübe olduğunu kabul eder (Marcuse, 2009a, s. 89). Sonucunda, normalde bu tecrübeleri yaşamının, mutluluğu gerçekleştirmenin tek şansını onu bu tip bir “yüksek dünyada” yaşamak olur. Maddi dünya çıplak

bir alan ya da kendisine sadece dışarıdan bir şeyler ile değer kazanabilecek bir boyut olarak kalır. Herhangi bir gerçek, iyilik ve güzellik ona sadece “yüksek dünyanın” lütfu ile meydana gelip tecrübe edinilebilecektir (2009a, s. 68). Bireyin bu şekilde “kendi kendine”, bireysel şekilde mutlu olmayı öğrenmesi de mevcut statükoda bireysel olarak anlamlı hissetmesini de sağlar (2009a, s. 91). Marcuse’ye göre (1965, s. 63) bu mutluluk tecrübeleri, gündelik varlık mücadelesinin olgusal dünyasından temelde farklılardır ve yine olguların durumunda hiçbir dönüşüm olmaksızın her bir kişi tarafından kendi içinde gerçekleştirilebilir (akt. Therborn, 2010, s. 35). Böylelikle bireyin hem isteklerinin hem de hissiyat ve içgüdülerinin toplumsalınki ile uyumlu olarak belirlenebilir olmasıyla, sosyal işgücü sürecinin ilerlemeci bir fonksiyonu daha gerçekleşmiş olur.

Yine Marcuse’nin ifadesiyle aslında gerçek mutluluk; gerçeğin doğru bilgisini, insanların kendi varoluşlarının potansiyellerine nasıl ulaşacaklarını, kendi gerçek çıkarlarını bilmeyi gerektirir. Dolayısıyla, olumlayıcı kültürün manipülasyonu altında belki mutlu hissedebilirler ama gerçekten mutlu olamazlar, çünkü gerçek mutluluğun ne olduğu bilemezler bile. Marcuse bu noktada önemli soruyu sorar; böyle birisi kendi mutluluğuna nasıl karar verebilir? (2009a, s. 136) Çünkü modern toplumda artık, gerekli olan ile güzel olan arasındaki bağlantı kopmuştur. Adorno’nun ifadesiyle (2007, ss. 124–125) “Teknik ilerlemenin bir uzantısı da dar kafalı bir kararlılıkla, revaçta olmayan hiçbir şey satın almama ve ne pahasına olursa olsun üretim sürecinin gerisinde kalmama inadıdır – ürünün amacı ve niteliği önemsizdir. Başkalarından geri kalmama ve bütün kuyruklara girme telaşı, eskinin bir ölçüde rasyonel de sayılabilecek ihtiyaçlarının yerini almaktadır.” (akt. Küçük, 2010, s. 155). Marcuse’ye göre, Hegel insanlık tarihinin bu kaçınılmaz talihsizlikle yüklü olduğunu görmüştür. O’na göre, birey, genel ve evrensel olan uğruna feda edilir, çünkü artık genel ve bireysel çıkarlar arasında ve akıl ile mutluluk arasında, Antik Yunan’da olduğu gibi, gerçek bir uyum söz konusu değildir (2009c, s. 120). Artık, bireyler evrenselliği, kendi istekleri, ihtiyaçları ve kapasitesinin ampirik sonuçları üzerinden değil, sistem ile uyumlu anlamda rasyonel bireyler olarak, izole biçimde kendi içlerinde gerçekleştirebilirler. Bu da sistemde bireyin feda edilmesini ima eder (2009c, s. 119). Halbuki insanın özü, onun potansiyellerini ve dolayısıyla mutluluğu belirleyeceği yer olan toplumsal organizasyon içinde gelişen bir özdür (2009c, s. 134). Fakat modern toplumda, maddi gerçeklik metaların kendi gerçekliğini dayattığı üretim şartları ile sınıfsal toplumun devamıdır; insan özüne ilişkin “iyi, güzel ve doğru” ise bu hayattan aşkın değerler olarak ayrılmışlardır (Marcuse, 2009a, s. 67).

Bireysel düzeyde anlayışın bu şekilde devam etmesi, nihayet kültür alanının da endüstriyel mantıkta düzenlenmesi ve iletişimin kitleselleşmesi ile tamamlanmış olur. İnsanlar kendilerini ifade ederken “efendilerinin, velinimetlerinin, reklamcılarının dillerini” konuşurlar. Kendi bilgi, duygu ve özlemlerini ifade etmenin yanında kitle iletişiminin onlara söyledikleri,

öncelilere kaynaşmış halde ifadesini bulur. Bu en çok kendi ülkelerindeki ya da uluslararası düzeydeki politik durumu betimlemelerinde gerçekleşir (Küçük, 2010, s. 160). Sanat alanında ise Adorno'nun anlatımıyla “kendini tümüyle gereksinime uyduran sanat yapıtları da yerine getirmesi beklenen kurtuluş hakkında insanları daha baştan aldatmış olur” (2008, s. 96). Tamamen gelişmiş bir burjuva toplumunda, kültür yapıtlarının market değeri, onların bireysel yaratıcılık değerini de belirleyen, ona önce gelen değer olur. Hatta bireysel yaratıcılık denen şey sanatçının ifade gücü, kendini gerçekleştirmesi anlamına değil, market değerine hizmet eder (Marcuse, 2003, s. 50). Bu durum genişleyerek, sanat değeri taşıması hedeflenmeyen metalara bile yansır. Sanat eserlerinin metaya dönüşmesi ve bu şekilde alımlanması, bir süre sonra tüketim toplumunda metanın kendisinin de imgeye, temsile ve gösteriye dönüşümünü getirir. Zaten çoktan unutulmuş kullanım değeri ve ihtiyaç gibi faktörlerin ambalaj ve tanıtım alır. Sanatın metalaşmasının sonu, metanın estetize edilmesi olur (Adorno, 2008, s. 38).

Endüstriyel sinemanın, bireyleri düşünme eyleminden alıkoyan hızlı akışı ve basmakalıp söylemi bu stilde bir eğlenceye verilebilecek en güzel örnektir. Sinema aynı zamanda da bireyi kalabalıklıkla bütünleştirir (Touraine, 2007, s. 174). Mekanik üretim ve yeniden üretimin sanat eserinin mekanikliğine ve tahmin edilebilirliğine yansması ile aslında hiçbir şeyin değişmeyeceğine ve sisteme uygun olmayan hiçbir şeyin gün yüzüne çıkmayacağına örtük bir gönderme yapılmış olur (Adorno, 2008, s. 65). Çünkü eğlencenin endüstriyel toplumdaki amacı tam da budur, sistemin çalışma saatleri dışında devam ettirilebilmesi. Adorno'ya (2008, s. 68) göre, eğlence günümüz geç kapitalizm dönemi toplumunda artık çalışmanın uzantısı haline gelmiştir. Emek süreci giderek mekanikleştiğinde, eğlence emek sürecine katılanlar için bir kaçış alanıdır. Fakat daha önemlisi, eğlence metalarının üretiminin mekanikleşmesi artık boş zamanın da mekanik bir sürece dönüşmüş olması ve özerkliğini yitirmesidir.

Sonuç

Bu makale Frankfurt Okulunun aydınlanma, kapitalizm ve araçsal akıl eleştirisi kapsamında kültür alanını konu eden argümanları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Frankfurt Okulu düşünürlerine göre, Aydınlanmacı akıl, rasyonel ilerleme yoluyla gerçekleşecek insan özgürleşmesi amacından tarih içerisinde kopuş yaşamıştır. Frankfurt Okulu düşünürlerinin eleştirilerinde takip edilen yol, Aydınlanmanın temel hedeflerinden biri olan “insan özgürleşmesi” amacından nasıl bir sapma yaşandığını sorgulamak ve bu hedefin imkanlarını araştırmaktır. Dolayısıyla, her ne kadar Frankfurt Okulu'nun eleştirileri Aydınlanmacı felsefenin temellerine yönelik karamsar bir tablo çizse de onunla aynı amacı, yani insan özgürleşmesini, arka planında paylaşır.

Makalede gösterilmeye çalışıldığı gibi, Frankfurt Okulu'nun düşünce dünyasına temel katkısı, pozitivist mantık ürünü modern akıl ile şekillenen

ileri endüstri aşamasındaki toplum ve bireyler üzerine yaptıkları değerlendirmelerdir. 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başı kapitalizmini çözümlmek için kullanılan kavramlar kapitalizmin şu anki hali için geçerli değildir. Frankfurt Okulu'na göre, donuklaşan bir kavramlaştırmadan uzak, yepyeni bir kapitalizm çözümlmesi gerekmekte ve buna uygun olarak işçi sınıfı da devrimci stratejinin önkoşulu olarak nitelik değiştirmelidir. Çünkü işçi sınıfı verili toplumun mutlak bir olumsuzlaması değildir artık, aksine topluma uygun bir biçimde benzer hedeflerin peşinden koşmaktadır.

Frankfurt Okuluna göre kapitalizm ve araçsal akıl eleştirisi ancak kültür alanı üzerinde yoğunlaştığı ölçüde anlamlıdır. Çünkü geç kapitalist toplumlarda artık kültürün endüstriyel üretimin bir parçası olarak, özgürlüğün bireysel ve subjektif bir alana hapsolmasına hizmet etmiş ve maddi düzeydeki çelişkilerin aşılmasında engel teşkil edici bir rol kazanmıştır. İleri endüstri toplumlarında hüküm süren bilimsel ve teknolojik rasyonaliteyi anlamak üzere Aydınlanmacı akıl ve pozitivizm eleştirisinden hareket eden Frankfurt Okulu düşünürleri günümüzde bu rasyonalite ve teknik akıl anlayışının giderek sosyal ve politik boyuta taşındığını ortaya koymuşlardır. Bu doğrultuda günümüz toplumlarında kültür alanı da maddi dünyanın çelişkilerinin sürdürülmesinde işlevsellik kazanmıştır.

Kültürün endüstrileşmesi bir anlamda hayatın tümünden düzenlenmesinin en ileri aşaması olarak bireysel alanı doğrudan hedef alır. Kültürel üretim alanının en önemli özelliği, gündelik varoluş mücadelesinden özsel olarak tamamen ayrı olmasıdır. Bu, kültürel ürünlerin maddi gerçekliğe hiçbir değişiklik katmayıp, insanların iç dünyalarını hedef almaları anlamına gelir. Kültürel üretim maddi koşulları dönüştürmeyi hedef almaz ve diğer yandan önemli evrensel değerlerin her bireyin sadece iç dünyasında işlev göreceği haline getirilmesine yol açar. Kültür, bir anlamda, bireylere ahlaki bir toplumda yaşadıkları izlenimini verir. Çünkü özgürlük, iyilik, güzellik ruhsal/manevi birer değer formunda kültür alanında deneyimlenir ve oraya hapsedilir. Özgürlüğün deneyim alanı bireyselliğe sıkışır ve kültür endüstri içerisinde geçici tatmine kavuşturulur.

Aklın toplumsal düzeyde amaçlar üzerinde düşünememesinin karşılığı, kültür endüstrisinin ürettiği çıktıları tüketmek ve daha iyi tüketmenin araçlarını düşünmekten başka bir özelliğinin kalmamasıdır. Kısacası birçok değer kültür endüstrisi aracılığıyla tüketim nesnesi haline dönüşür. Bu tüketim ürünlerini hakkında seçimler yapmak insanlara sahte bir özgürlük hissi yaşatır. Kültür endüstrisi ürünleri aracılığıyla insanlar aynı zamanda mutluluk deneyimleri yaşatır fakat bu deneyimler, gündelik varlık mücadelesinin olgusal dünyasından temelde farklılardır ve yine olguların durumunda hiçbir dönüşüm olmaksızın her bir kişi tarafından kendi içinde gerçekleştirilebilirler. Dolayısıyla mevcut baskı ve eşitsizlik koşullarını arka plana iterler. İnsanlar bu sahte deneyimlere tabi oldukça içsel anlamda, eşitsiz koşullarda yaşadıkça dışsal anlamda özgür olamazlar. Dahası insanları bu durumun farkında olma

güçleri, kültür endüstrisinin “ürün çeşitliliği” arttıkça günden güne azalmaktadır.

Okul’un bu anlamda yaptığı katkılar, geç dönem kapitalizm hakkında yazan diğer düşünürlere de entelektüel destek oluşturmuştur (Touraine, 2007, s. 178). Tarihsici ve geleneksel (eleştirel olmayan) toplum kuramları toplumu karmaşık bir yapı olarak görmenin çok ötesinde, onun her bir parçasında kendisini gösteren içsel bir öz ararlar. Eğer bu öz baskıcı ise, dönüşüm kaynağı toplumun içinde bulunamaz; çünkü onun bütün görünüşleri özün baskıcı doğasını paylaşırlar. Dönüşümün aktörü yalnızca dışsal yadsıyıcı bir özne olabilir. Marksizmin ilk tarihselci biçimi bu dışsal yadsıyıcı öznenin kapitalist toplumun kendisinin bütün baskılarının nesnesi olarak dışladığı ve insanlığın kapitalist yadsınmasını somutlaştıran proletarya olduğunu düşündü. Hem Lukacs’ın *Tarih ve Sınıf Bilinci*’nde (1923, s. 149) hem de Horkheimer’in *Geleneksel ve Eleştirel Kuram*’ında (1999, ss. 211–215) işçi sınıfı bu şekilde kavranır. Farklı olan, proletaryanın refah devleti koşullarında artık ‘mutlak sefalet’ içerisinde ve dışlanmış olarak tanımlanmış olmamasıdır (Therborn, 2010, s. 49). Makalede anlatılmaya çalışıldığı gibi işçi sınıfı olumlu kültür içerisinde, verili mevcut düzenin devamını –üretim düzeyinde yaptıkları gibi– üretim safhası dışında da devam ettirmiş olurlar. Dolayısıyla toplumsal dönüşüm söz konusu olduğunda artık topluma, sınıflara ve aktörlere özcü olmayan ve yeni bir tür eleştirel bakış gerekliliği ortaya çıkmıştır. Benhabib’e (2006, ss. 88–89) göre toplumsal yaşamın rasyonelleşme düzeyi arttıkça bu tahakkümü de rasyonel ve planlı hale getirir. Dolayısıyla tahakkümü algılamak güçleştikçe de özgürlük giderek kaybolur. İşte bu yüzden rasyonelleşmenin artmasıyla özgürleşmenin ortadan kalkması, Frankfurt Okulu’na göre özgürlüğün akıbetini takip edenlerin karşılaşacağı tablodur.

Marcuse daha sonraki çalışmalarında, ekonomik ihtiyaçların bütünleşme ve baskı aracı haline geldiğini ileri sürdüğünden, ekonomik ihtiyaçlardan daha fazla diğer insani ihtiyaçlara odaklanmaya çalıştı. Düşünür, böylece yeni bir yadsıyıcı özne keşfetmek için, odağını biyolojik boyutla birlikte, yaşama dair içgüdüsel dürtülere, yani terimin geniş anlamında “erotik” ihtiyaçlara çevirir (Therborn, 2010, s. 55). Okul felsefi olarak da başından itibaren tarihsel eylemlerle birleşmiş bir kuramdan soyuta, spekülative düşünceye geri gitmek; politik ekonominin eleştirisinden felsefeye dönmeyi amaçlamaktadır diyebiliriz. Bu amacın ilk ve temel kısmı bu makalenin konusu olan Aydınlanma ile başlayan aklın araçsal bir role bürünmesinin analizi ve sonuçlarıdır. Bu analizin sonucunda ortaya çıkan karamsar çıktılar üzerine pozitif dayanaklar üretmenin imkanları ise başka çalışmalarda incelenmesi gereken farklı boyutları temsil ederler.

Bu bağlamda, çalışmada, Frankfurt Okulu’nun Aydınlanmanın vaat ettiği insan özgürleşmesi iddiasına yönelik eleştirisinin izi sürülerek, günümüz endüstriyel toplumunda özgürlüğün artık ancak kültürün bireysel tüketiminde sahip olunan sahte bir özgürlüğe dönüştüğü argümanı ortaya konulmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Ali Ekmekçi: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Ali Ekmekçi: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Ekmekçi, A. (2024). Kaybolan özgürlük: Frankfurt Okulu'nda araçsal akıl ve kültür endüstrisi eleştirisi. *Akademik Hassasiyetler*, 11(24), 671-691. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1383274>

Kaynakça

- Adorno, T. W. (1983). *Prisms* (Çev. S. W. Nichol森 & S. Weber). Mit Pr.
- Adorno, T. W. (2007). *Minima moralia* (Çev. O. Koçak). Metis Yayınları.
- Adorno, T. W. (2008). *Kültür endüstrisi kültür yönetimi* (Çev. M. Tüzel, N. Ülner, & E. Gen). İletişim Yayınları.
- Benhabib, Ş. (2005). *Eleştiri, norm ve ütopya* (Çev. İ. Tekerek). İletişim Yayınları.
- Benhabib, Ş. (2006). Modernlik ve eleştirel kuramın çıkmazları. (Çev. S. Akkanat), H. E. Bağce (Ed.), *Frankfurt okulu içinde* (s.83-110), Doğu Batı Yayınları.
- Berlin, I. (1998). *The proper study of mankind: An anthology of essays*. Pimlico.
- Bevir, M. (Ed.). (2010). *Encyclopedia of political theory: A- E*. Sage Publications.
- Bottomore, T. (1989). *Frankfurt okulu* (Çev. A. Çiğdem). Ara Yayınları.
- Boucher, D. (2009). Rousseau. In D. Boucher & P. Kelly (Eds.), *Political thinkers: From socrates to the present* (2nd edition, ss. 235–254). Oxford University Press.
- Bristow, W. (2023). Enlightenment. In E. N. Zalta & U. Nodelman (Eds.), *The Stanford encyclopedia of philosophy* (Fall 2023). Metaphysics Research Lab, Stanford University. 18 Eylül 2023 tarihinde

<https://plato.stanford.edu/archives/fall2023/entries/enlightenment/>
adresinden edinilmiştir.

- Carter, I. (2022). Positive and negative liberty. E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford encyclopedia of philosophy* içinde (Spring 2022). Metaphysics Research Lab, Stanford University.
- Cassirer, E. (2009). *The philosophy of the enlightenment*. Princeton University Press.
- Çetinkaya, H. (1993). Pedagojik kurumsallığın yıkılışı. *Edebiyat&Eleştiri*, 2/3.
- Dellaloğlu, B. F. (2003). *Frankfurt Okulunda sanat ve toplum*. Bağlam Yayıncılık.
- Fuller, S. (2004). Positivism in G. Ritzer, (Ed.), *Blackwell encyclopedia of sociology* (ss. 3544-3547). SAGE Publications, Inc.
- Goldmann, L. (2015). Marcuse'yi anlamak. H. E. Bağce (Ed.), *Frankfurt okulu* içinde (ss. 305-319). Doğu Batı Yayınları.
- Held, D. (1980). *Introduction to critical theory: Horkheimer to Habermas*. University of California Press.
- Horkheimer, M. (1999). Traditional and critical theory. In M. O'Connell (Ed.), *Critical theory: Selected essays* (ss. 188-243). Continuum Press.
- Horkheimer, M. (2010). *Akıl tutulması* (Çev. O. Koçak), 8. Baskı, Metis Yayınları.
- Horkheimer, M. (2020). The jews and europe. S. E. Bronner & D. M. Kellner (Eds.), *Critical theory and society: A Reader* içinde (ss. 77-94). Routledge.
- Kant, I. (2012). *Kant: Groundwork of the metaphysics of morals* (Çev. J. Timmermann). Cambridge University Press.
- Kellner, D. (2006). Frankfurt Okulu'nu yeniden değerlendirmek. H. E. Bağce (Ed.), *Frankfurt Okulu* içinde (ss. 134-164). Doğu Batı Yayınları.
- Küçük, A. B. (2010). Frankfurt Okulu ve eleştirileri. H. O. İnce (Ed.), *Günümüzde yeni siyasal yaklaşımlar eleştiriler-farklılıklar-çözüm arayışları* içinde (ss. 138-172). Doğu Batı Yayınları.
- Locke, J. (1980). *Second treatise of government*. Hackett Publishing Company, Inc.
- Lukács, G. (1923). Reification and the consciousness of the proletariat (Çev. R. Livingstone). *History and class consciousness* içinde (ss. 83-222). MIT Press.
- Marcuse, H. (2003). *Towards a critical theory of society: Collected papers of Herbert Marcuse*. Routledge.
- Marcuse, H. (2007). *One-dimensional man: Studies in the ideology of advanced industrial society*. Beacon Press.

- Marcuse, H. (2009a). Affirmative character of culture. S. G. Bohm (Ed.), (Çev. J. J. Shapiro), *Negations: Essays in critical theory* içinde. MayFlyBooks/Ephemera.
- Marcuse, H. (2009b). *Negations: Essays in critical theory*. S. G. Bohm (Ed.) (Çev. J. J. Shapiro) içinde. MayFlyBooks/Ephemera.
- Marcuse, H. (2009c). On hedonism. S. G. Bohm (Ed.), (Çev. J. J. Shapiro), *Negations: Essays in critical theory* içinde. MayFlyBooks/Ephemera.
- Ritzer, G., & Stepnisky, J. (2017). *Sociological theory*. SAGE Publications.
- Rousseau, J. J. (1987). Rousseau's political writings: Discourse on inequality, Discourse on political economy, On social Contract. J. C. Bondanella & A. Ritter (Eds.). *American First edition* içinde. W. W. Norton & Company.
- Sancar, S. (2008). *İdeolojinin serüveni*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Therborn, G. (2010). Frankfurt okulu. H. E. Bağce (Ed.), *Frankfurt Okulu* içinde (ss. 19–54). Doğu Batı Yayınları.
- Touraine, A. (2007). *Modernliğin eleştirisi* (Çev. H. Tufan). Yapı Kredi Yayınları.
- Weber, M. (1946). Science as vocation. H. H. Gerth & C. W. Mills (Eds.). *From Max Weber: Essays in sociology* içinde (ss. 129–156). Oxford University Press.

Extended Abstract

One of the fundamental assertions of Enlightenment thought is the expectation that while natural sciences and technical advancements will enhance the living conditions of humanity, social and moral progress will organize the social and political spheres within a framework of freedom and equality, leading to prosperity. However, the inability of this rational progress to achieve the anticipated results has led to critiques of the Enlightenment's core principles. A significant critique in this context originates from the Frankfurt School. A key concept shared among Enlightenment philosophers is the use of reason as a means of correct thinking at the level of setting individuals' goals. In this context, freedom is seen as safeguarding the will's capacity to contemplate goals without internal and external hindrances. This Enlightenment notion of reason is precisely what Frankfurt School theorists critique, arguing that it has lost its essential characteristic of 'contemplating ends' and has degenerated into mere instrumental reason.

This article delves into the Frankfurt School's arguments in the realm of culture, as part of their critique of the Enlightenment, capitalism, and instrumental reason. Frankfurt School thinkers contend that Enlightenment rationality has historically diverged from its objective of human emancipation through rational progress. The approach taken by Frankfurt School theorists is to examine how the Enlightenment strayed from one of its primary

objectives, 'human emancipation', and to explore the feasibility of this aim. Thus, although the Frankfurt School's critique casts a somewhat pessimistic view on the foundations of Enlightenment philosophy, it ultimately shares a common goal with it: human emancipation.

The Frankfurt School critiques capitalism's construction of the individual, who perceives themselves as a decision-maker pursuing 'rational' needs, yet, in reality, possesses no capacity beyond endorsing the established order. This critique stems from the linkage between instrumental reason and rationality. According to the Frankfurt School, 'reason' has been entirely subordinated to the social process, with its utility as a tool for establishing dominance over humans and nature becoming its sole criterion.

To grasp the nuances of how the Enlightenment's concept of rationality and reason, initially aimed at liberation, has transitioned into instrumental reason in advanced industrial societies, it is imperative to examine culture. This includes understanding how culture's industrialization regulates the individual domain as the culmination of life's total organization. This article explores the Frankfurt School's views on the interplay between ideology and the culture industry and investigates how freedom is reduced to a consumable offering only ephemeral and illusory satisfaction within the realm of individual experience.

The Frankfurt School identifies culture as the primary arena where the contradictions of capitalism—its ideological aspects and the realities it engenders—are most acutely observed, especially in advanced industrial societies. The dogmatization of reason, the ascendancy of positivism, and the instillation of hegemony into individuals' consciousness by mass media through art converge to produce a homogenized society. The scientific and technological rationality prevalent in these societies has permeated social, political, and cultural spheres. The commodification of culture restricts freedom to a personal and subjective realm, thereby hindering the resolution of material contradictions. Through the culture industry, individuals may undergo subjective experiences of freedom, yet these experiences fail to significantly influence the tangible world of daily survival challenges.

The industrialization of culture specifically targets the individual realm as the most evolved stage in the comprehensive organization of life. A crucial characteristic of cultural production is that it creates a world seemingly detached from the daily survival struggle, which, while not altering material reality, feels deeply personal and claims universal significance, presenting itself as perpetually superior and valuable. Culture, to an extent, fosters the illusion of living within a moral society, as freedom, goodness, and beauty are experienced as spiritual values confined within the cultural domain. The arena for experiencing freedom becomes ensnared within individualism, offering temporary satisfaction through the culture industry. The mind's incapacity to contemplate goals at a societal level stems from its limitation to merely consuming and considering how to better consume the outputs of the culture

industry. Essentially, numerous values are reduced to consumables by the culture industry. Making choices among these consumer products offers a misleading sense of freedom. Through the culture industry's products, individuals might experience happiness, yet these experiences, fundamentally detached from the tangible world of daily survival, occur internally without altering the external circumstances.

Thus, these experiences inadvertently sideline prevailing conditions of oppression and inequality. Individuals cannot achieve true internal freedom while ensnared by these deceptive experiences, nor can they attain external freedom while existing within unequal conditions. In this vein, examining the Frankfurt School's critique of the Enlightenment's promise of human liberation, this study argues that freedom in contemporary industrial society has become an illusory freedom, accessible solely through the individual consumption of culture.

MATERYALİST TUTUM VE PRESTİJ HASSASİYETİ BAĞLAMINDA KOMPULSİF SATIN ALMA DAVRANIŞI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Ayşen AKYÜZ* & Asena TEMELLİ COŞGUN**

Öz

Çağımızın tartışmasız en önemli olgularından biri olan tüketimi anlayabilmek birçok disiplinin temel amaçları arasındadır. Tüketim motivasyonları, bireyleri satın alma davranışına götüren kişisel ve toplumsal sebepler çoğu araştırmamanın birincil çabasını oluşturmaktadır. Bu çaba doğrultusunda gerçekleştirilen araştırmalar modern kapitalist dünya düzeni içerisinde bireylerin tüketim aracılığıyla, maddi sahiplik ile toplumsal statü ve prestij kazanma, kendilerine dair anlam aktarımı yapma, ideal olan "ben"i yansıtmaya motivasyonlarına sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Öyle ki bireyler satın alma davranışını gerçek ihtiyaçlarından bağımsız arzularıyla şekillendirmekte, yaşamlarındaki olumsuz duyguları, kaygı ve stresi kronik satın alma eylemi ile çözmektedir. Mevcut çalışma ile tüketicilerin materyalist eğilimleri, prestij hassasiyetleri ve kompulsif satın alma davranışlarıyla ilgili çıkarımlar yapmak amaçlanmaktadır. Belirlenen amaç doğrultusunda 18 Eylül-21 Eylül, 2023 tarihleri arasında katılımcılara, Whatsapp, Instagram ve LinkedIn aracılığıyla ulaşılmış ve 308 kişinin katılımı ile anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler istatistiki analize tabi tutulmuş materyalist tutum ve prestij hassasiyeti katılımcıların cinsiyet, yaş, gelir, eğitim düzeyi ve aktif çalışma hayatları bağımsız değişkenleri bağlamında incelenmiş aynı zamanda materyalist eğilimlerin ve prestij hassasiyetinin kompulsif satın alma davranışı üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, materyalist tutumun yaşa ve eğitime göre istatistiki olarak anlamlı farklılık gösterdiği; prestij hassasiyetinin sadece eğitime göre istatistiki olarak anlamlı farklılık gösterdiği ve kompulsif tüketimin ise yaşa, cinsiyete ve gelir düzeyine göre istatistiki olarak anlamlı farklılık gösterdiği görülmüştür. Ayrıca, bireylerde materyalist tutum ve prestij hassasiyeti yüksekse, kompulsif satın alma davranışının da yüksek olacağı bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kompulsif Satın Alma, Materyalizm, Prestij Hassasiyeti, Materyalist Tutum.

* Prof. Dr. Ayşen Akyüz, İstanbul Medipol Üniversitesi, İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, aakyuz@medipol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0634-9601>

** Dr. Öğr. Üyesi Asena Temelli Coşgun, İstanbul Medipol Üniversitesi, İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, atemelli@medipol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8736-6229>

A RESEARCH ON COMPULSIVE PURCHASE BEHAVIOR IN THE CONTEXT OF MATERIALIST ATTITUDE AND PRESTIGE SENSITIVITY

Abstract

Understanding consumption, indisputably one of the most important phenomena of our age, is a primary goal of many disciplines. The motivations for consumption, including personal and social reasons that lead individuals to engage in purchasing behavior, constitute the focus of most research in this area. Studies have shown that individuals are motivated to gain social status and prestige through consumption, to convey meaning about themselves, and to reflect the ideal "me" in the modern capitalist world order. Indeed, individuals shape their purchasing behavior based on desires independent of their actual needs and use chronic buying action to address negative emotions, anxiety, and stress in their lives. This study aims to infer about the materialistic tendencies, prestige sensitivities, and compulsive purchasing behaviors of consumers. To achieve this, participants were reached via WhatsApp, Instagram, and LinkedIn between September 18 and September 21, 2023, and a survey was conducted with 308 participants. The data obtained were statistically analyzed. Materialistic attitude, prestige sensitivity, and compulsive purchase behaviors were examined in the context of gender, age, income, education level, and active working life, which are the independent variables of our study. Additionally, the effect of materialistic tendencies and prestige sensitivity on compulsive buying behavior was analyzed. The results show that materialistic attitudes significantly differ by age and education; prestige sensitivity significantly differs only by education, and compulsive consumption significantly differs by age, gender, and income level. Furthermore, it was found that high materialistic attitudes and prestige sensitivity are associated with high compulsive buying behavior.

Keywords: *Compulsive Buying, Materialism, Prestige Sensitivity, Materialistic Attitude.*

Giriş

Modern dünya içerisinde tüketim en eski ve temel yaşam eylemleri arasındadır. İnsana dair en eski olgulardan biri olan tüketme davranışı ile ilgili yeni olan ise değişen motivasyonlardır. Tüketim olgusunu açıklamayı amaçlayan ilk girişimler klasik iktisatçılar tarafından gerçekleştirirken, tüketimi meydana getiren birincil değişkenin ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Değişen ekonomik şartlar, üretme biçimleri, farklılaşan politikalar toplumları dönüştürürken, beraberinde tüketme motivasyonlarını da değiştirmiştir. İhtiyaçların yerini istek ve arzular alırken, tüketime konu olan ürünler işlevsel faydadan ziyade sembolik faydalarına göre değerlendirilmekte, tüketilen mallar kimliklerin bir parçası olarak görülmektedir.

Tüketimin bir fenomen olarak toplumları yönetmesiyle birlikte, bazı bireyler elde ettikleri ya da satın aldıkları metaları yaşamlarının merkezine konumlandırmaya başlamıştır. Maddi sahiplik, tüketim aracılığıyla

gerçekleşen bireysel mutluluk ve haz, kendini gerçekleştirme “başarısı”, bu bireylerin temel düsturu haline dönüşmüştür. Varlığı esasen eski dönemlere dayanan materyalizm kavramı, ekonomi alanında yaşanan reformlarla birlikte, dönüşen toplumda farklı tanımlamalara ve incelemelere maruz kalmıştır. Bu tanımlamalardan bazıları materyalizmi özellikle geliştirmekte olan toplumlarda tüketimi artırarak ekonomiye katkı sağlayan bir kavram olarak olumlu bir bakış açısıyla ele alsa da genel geçer yargı, materyalizmin insanları sonsuz bir tüketim çılgınlığına sürüklediği yönündedir. Kendini “meta” aracılığıyla ifade eden bireyler daimî bir tüketim eyleminde bulunma eğilimi içindedir.

Materyalizm yükselen bir değer olarak toplumları tüketime koşullandırmaktadır. Kendini elde ettiği ya da satın aldığı ürünle var etmek isteyen bireyler sisteme entegre olmaktadır. Tüketim en temel haliyle bir ihtiyaca ve gelire paralel olarak gerçekleşen bir eylemken, değişen şartlar kavramın sahip olduğu anlamı ve etki alanını beraberinde dönüştürmüştür. Varlığını ve kimliğini tüketimle sağlayan bireyler satın alacakları ürün ve hizmeti değerlendirirken kendilerine sağlayacağı sembolik faydaya odaklanmaktadır. Satın alma davranışını gerçekleştiren birey ise birçok değişkeni aynı anda değerlendirmektedir. İhtiyaçların, arzuların ve isteklerin, beklentilerin yanı sıra, tüketmek için tercih ettiği her ürünün kendisine dair bir anlam aktarımı yapacağı farkında olan tüketiciler, tüketime konu olan ürünün fiyatını, statüye katkı sağlayacak bir araç olarak görme eğilimindedir. Daha açık bir ifadeyle satın alacağı ürünün kalitesinden bağımsız yüksek fiyatlı olması, diğer insanların zihninde bireye dair “kaliteli”, “prestijli” algısı oluşturacaktır. Prestij hassasiyeti, modern tüketicinin satın alma kararını etkileyen önemli bir değişkendir. Öyle ki bireyler satın alacakları ürüne az bir fiyat ödemekten ziyade çoğu zaman pahalı olanı bilinçli olarak tercih ederler. Buradaki temel motivasyon yüksek fiyatın sağlayacağı prestij ve itibardır.

Genel eğilimin tüketim üzerine kurgulandığı toplumsal düzen içerisinde, bireylerin çoğu zaman bağımsız bir varoluş gösterdiği söylenemez. Yukarıda ifade edilen motivasyonlar, materyalizmin bir değer olarak yükselmesi, elde edilen meta ile kendini var etme çabası, toplumsal statü ve prestij kazanma mücadelesi satın alma davranışını koşullamaktan bir adım daha öteye, kronik bir hale getirmektedir. Kendisini meta aracılığıyla ifade etmeye şartlı bireyler, kronik ve aşırı satın alma davranışı sergileyebilmektedir.

Mevcut çalışma ile materyalist tutum, prestij hassasiyeti ve kompulsif satın alma davranışı çeşitli bağımsız değişkenler kapsamında araştırılmış ve materyalist eğilimler ve prestij hassasiyetinin kompulsif satın alma üzerindeki etkisi de incelenmiştir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde tüketimin dönüşümü, materyalizm, prestij hassasiyeti ve kompulsif satın alma konularının kavramsal çerçevesi çizilmektedir.

1.1. İhtiyaçtan Arzuya Tüketimin Dönüşümü

Tüketim en temel haliyle mevcut ya da potansiyel ihtiyaçları karşılamaya yönelik, ihtiyaca konu olan mal veya hizmetin kullanılması şeklinde tanımlanabilir. Tüketme eylemini anlamaya ve tanımlamaya yönelik ilk girişimler kavramı tam manasıyla ihtiyaç çerçevesi içerisinde ele almıştır. Bu çabalar özellikle iktisadi alan içerisinde filizlenmiştir. Arz ve talep odaklı gerçekleşen tüketimi belirleyen ihtiyaç, sınırlayan ise maddi varlıktır. Keynes'e göre bireyler gelir düzeyleri ile doğru orantılı olarak gerçekleşen bir tüketme eğilimi gösterirler (Eğilmez, 2016).

İhtiyaç tüketimi anlamlandırma çabasındaki en önemli unsurdur (Odabaşı, 2013, s. 16). İnsan her daim ihtiyacı olan bir varlıktır. Burada tüketimin anlamını dönüştüren şey ihtiyacın sahip olduğu anlamın değişimidir. Maslow'un ünlü ihtiyaçlar sıralamasında başı çeken yeme, içme, barınma gibi en temel fizyolojik ihtiyaçlar dahi tüketimin anlam arayışında, etki alanının belirlenmesinde sorgulanır hale gelmiştir. Tüketimi arz, talep, ihtiyaç ve gelir ekseninde öte bir derinlikle anlama girişimleri esasen 1900'lü yıllara dayanmaktadır. Sanayi Devrimi sonrası yaşanan gelişmeler, kapitalizmin ilk üretim modelleri, üretimde standardizasyon ve kitlesellik tüketimin anlamını derinleştirmiştir. Burada öncelikle kapitalizmin üretim biçimi evrelerini kısaca incelemek yerinde bir girişim olacaktır. 1930'lü yıllarla etkisini giderek artıran fordist üretim biçimi fabrikasyon sanayi ürünlerinin kitlesel bir biçimde üretildiği, tüketim alanında ise aynı eş değerlikle standart tüketim biçimlerinin benimsendiği bir dönemi tanımlamaktadır. Bant üretimle, seri biçimde üretilen mallar arasında niteliksel farklılıklar yok denecek kadar azdır. Üretimdeki niceliksel fazlalığı dengelemek ise kitlesel bir talebin varlığının mümkün kılınması ile sağlanmaktadır (Odabaşı, 2013, s. 26). Fordist üretim biçimi en temel haliyle kitle üretimi ile kitle tüketiminin entegre olduğu, olmak zorunda olduğu bir sistemi tanımlamaktadır. Öyle ki sistem içerisinde insanlar üretmek için çalışırken aynı zamanda sistemin devamlılığı için tüketmek zorundadır. Bu zorunluluk tükettikleri kadar değer gördükleri kabulüyle inşa edilmektedir (Odabaşı, 2014, s. 29). Kitleleri tüketime ikna etme görevi ise medya ve reklamlara yüklenmiştir. 1960'lı yıllara gelindiğinde fordist üretiminin kapitalizmi içine soktuğu kısır döngü yeni arayışlara zemin hazırlamıştır. Tüketim ayağında standart, farklılıkları dikkate almayan, renksiz üretim eleştirilerle karşılanmaya başlamıştır (Harvey, 2014, s. 162). Aynı yıllarda tüketicilerin yükselen eğitim seviyesi, artan gelir düzeyi ile paralel biçimde istek ve ihtiyaçların belirginleşmesine yol açmıştır. Öte yandan teknolojiye yaşanan gelişmeler ve aynı ürün kategorisindeki rekabet yoğunluğu ile ürün çeşitliliği artarken yaşam süreleri düşmeye başlamıştır (Köseoğlu, 2002, s.

95). 1970’li yıllarla beraber fordist üretim biçimi iç ve dış pazarlardaki ani değişimleri karşılayamamış, kitlesel talep üretimin aşağısında kalmış, yaşanan petrol krizi ile fordizm çözülmeye başlamıştır (Suğur, 1999, s. 139). Fordizmin, kapitalist sistemin muazzam ve koşulsuz kar beklentisini karşılayamamaya başlamasıyla postfordizmin doğuşu hızlanmıştır. Standart üretime karşı esnekliği, küçük ölçekli ve niteliksel farklılıkları barındıran postfordist sistem içerisinde tüketici arzu ve istekleri önemli bir belirleyen haline gelmiştir. Bu noktada önemli belirtilmesi gereken husus arzunun ve isteğin tüketici inisiyatifine bırakılmamasıdır. Kapitalizmin tüm mekanizmaları, reklamlar, dizi ve filmler medyanın tüm enstrümanları, teknolojik gelişmeler tüketicide ürün ve hizmete dair arzu inşa edebilmek için sistem tarafından seferber edilmektedir. Postfordist dönem parçalı esnek ve kitlesel üretimin gerçekleştiği bir üretim biçiminin varlık gösterdiği dönem olarak özetlenebilir. Bu niceliksel fazlalık kitlesel bir tüketimin varlığını zorunlu kılmaktadır (Konyar, 2000, s. 21). Tüketici sistemin tüm mekanizmaları ile üretimdeki hızı karşılayabilmek amacıyla tüketime koşullandırılmaktadır.

1980’li yıllar ekonomi ve beraberinde birçok alanı etkisi altına alacak gelişmelere sahne olmuştur. Sermayenin serbest dolaşımının önünü açan neoliberal politikalar uluslararası pazarları meydana getirmiştir. Postfordist üretim biçimi, neoliberal politikalarla desteklenen ekonomi ile kültürel alana sirayet eden postmodernite tüketimin anlamı ve etki alanını önceki dönemlerden oldukça geniş ve derin bir biçimde dönüştürmüştür. Bu dönem tüketim en az üretim kadar hatta daha fazla yaşamsal öneme sahiptir (Odabaşı, 2014, s. 19). Toplumlar kültürü de kuşatan evrensel bir tüketim paydasında bütünleşmektedir. Bu geç kapitalist, postmodern dünyada tüketim yaşamın sürdürülmesinde bir araç olmaktan ziyade temel erektir. Tüketmek daha fazla ve fazla tüketmek evrensel olarak takdir edilmektedir. Tüketmeye yönelik eylemler arzular tarafından yönlendirilmekte, eylemlerin sonuçları fiziki faydadan ziyade sembolik faydaya göre değerlendirilmektedir (Ransome, 2015 Akt. Odabaşı, 2014, s. 20).

Baudrillard’a göre (2017, s. 15) yeni düzen içerisinde insanlar nesnelere tarafından kuşatılmıştır. Toplum var olabilmek için nesnelere varlığına daha ziyade tüketilmesine, tüketilerek yok edilmesine ihtiyaç duymaktadır. Yoketme ile üretim birbirine oldukça yaklaşmıştır. Çünkü tüketim, üretim ile yok etme arasında aracı bir süreçtir. Üretim tüketimi yalnız bırakmayacak biçimde hızlı ve sonsuzdur. Öyle ki tüketim, amacı ne olursa olsun yeni toplum düzeninin en başat unsuru haline dönüşmüştür (Baudrillard, 1997, s. 47). Bocoock, Baudrillard’ın tüketim tanımının klasik liberal kuramların ihtiyaç-fayda eksenli ve insan doğası çerçevesinde yapılan geleneksel tüketim tanımlarına yeni bir soluk getirdiği ifade etmektedir. Göstergeler, imajlar, arzular bolluğu içinde tanımlanan tüketim içerisinde bireye dair birçok anlamı barındırmaktadır. Bunlardan en önemlisi şüphesiz ürün veya hizmetin alıcısının bu malları tüketerek, tüketimi sergileyerek yarattığı kimlik

duygusudur (Bocock, 1997, s. 74). Postmodern dönemde kimlikler, toplumsal yapının bir ürünü olmaktan ziyade tüketim ve yaşam tarzları ile şekillenen çıktılar haline gelmiştir (Yanıklar, 2016, s. 29).

Bireyler üretmekten ziyade tüketebildikleri ve tükettiklerini sergileyebildikleri kadar değer gördükleri bir toplum içerisinde yaşamaktadır. Kimlikler bireysel çaba ile inşa edilirken, tüketim önemli bir belirleyen statüsüne bürünmektedir. Yeni toplum sistemi içerisinde bireyler kendi kimliklerini oluşturmalarına ve ideal “ben”e ulaşmalarına katkı sağlayacak malları tüketme eğilimindedir. Kıyafetler, otomobiller, parfümler Maslow’un birincil ihtiyaçlar statüsüne yerleştirdiği yiyecek ve içecekler dahi bu sürece katkı sağlayabilecek şeylerdir (Bocock, 1997, s. 74). Daha tüketim odaklı hale gelmek, bireysel beklentileri maddi sahiplik doğrultusunda değiştirmiştir. Her şeyin ticari ürüne dönüştüğü toplum içerisinde fiziki sahipliğin önemi artmış (Strasser, 2003, s. 375) toplumun hemen tüm mekanizmalarının bütünleşik çabasıyla inşa edilen sahte ihtiyaçlar, arzular, ürün ve hizmetin vadettiği sembolik yararlarla tatmin edilmeye çabalanmıştır. Holbrook ve Hirschman’a (1982, s. 134) göre tüketim eylemini yönlendiren şey rasyonaliteden ziyade deneyime dair tutkulardır. Duygular, fanteziler, arzular içerisinde meydana gelen tüketme eylemi sembolik anlamları, hazları, estetik kriterleri barındırmaktadır.

Günümüzde çatı kavramı kuramsal ve kavramsal farklılıklar ışığında değişmekle birlikte bir tüketim toplumu içerisinde yaşadığımız yadsınamaz gerçekliktir. Tüketim kavramını, tüketme eylemini inceleyen ilk girişimler ihtiyaç odaklı tanımlamalar yaparken, değişen ekonomik sistemler, politikalar, üretme biçimleri, kültürel alana sirayet eden sonuçlar kavramın sahip olduğu anlamı dönüştürmüştür. Sahip olmak, satın almak, tüketmek, tüketimi sergilemek, arzular, hazlar, meta bolluğu yeni dünya düzenini, toplumları, kültürleri niteleyen bireyleri, bireysel eylemleri, kimlikleri şekillendiren evrensel ilkeler haline gelmiştir.

1.2. Materyalizm

Materyalizm, bireylerin elde ettiği ya da arzuladığı metaları yaşamın temel amacı olarak görmesiyle dikkat çekmeye başlamış bir kavramdır. Tüketimin damga vurduğu 21. yüzyılda araştırmalara sıkça konu olan kavram esasen her tarihsel çağda düşünce insanların üzerine eğildiği bir insan özelliğidir. Filozoflar, iktisatçılar, dini liderler, materyalizmi temel bir insani nitelik olarak tanımlamışlardır (Kasser, 2016, s. 489). Metanın, maddenin, fiziki sahipliğin arzusunu her şeyin özü olarak görme eğilimi, tüketmenin bir yaşam biçimi haline gelmeye başlamasıyla önem kazanmıştır. Materyalizmle ilgili araştırmalar kavramı tanımlama ve sınıflandırma aşamasında taban tabana zıt iki yaklaşımı benimsemektedir. Bunlardan ilki ve yaygın olanı materyalizmin olumsuz olduğunu iddia eden argümanlardır (Belk, 1985, s. 265). İkinci yaklaşım ise az sayıda çalışmanın iddiası olmakla birlikte materyalizmi tüketicilerin yaşamla ilgili tatminlerini artırmaya katkı

sağlayacak özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki etkisine de değinerek olumlu bir perspektifle ele almaktadır (Arndt, 1981, s. 290; Inglehart, 2000, s. 225; Sirgy vd., 2013, s. 351; Faiza, 2017, s. 18).

Tüketimin toplumlari belirleyen bir kültürel fenomen haline dönüşmesi materyalizme dair yapılan araştırmaları da bu bağlam içerisinde çekmiştir. Materyalizm ihtiyaçtan öte arzular, rasyonel faydadan ziyade sembolik faydalarla şekillenen tüketici davranışını belirleyen bir nitelik olarak pazarlama ile ilgili gerçekleştirilen birçok çalışmaya konu olmuştur.

Materyalizmi bahsi geçen bağlam içerisinde inceleyen ilk çalışmalardan birini kaleme alan Ward ve Wackman' a (1971, s. 426) göre materyalizm, "bireylerin parayı ve materyalleri mutluluğun ve sosyal ilerlemenin bir aracı olarak görmesi" durumudur. Richins ve Dawson' a (1992, s. 307) göre sahip olmak ve elde etmek yaşam tarzlarının önemli olduğu toplumlarda bireylerin öncül hedefleri haline gelmiştir. Öyle ki diğer yaşam faaliyetleri, hedefler fiziki sahiplikten değersizdir. Maddi sahipliğe verilen önem, diğer unsurlara kıyasla sahip olmanın yaşam içerisindeki merkeziliği materyalizmin önemli bir değer olduğunu göstermektedir. Materyalizmle ilgili gerçekleştirilen çalışmalar kavramın çok boyutlu bir yapıda olduğunu iddia etmektedir. Bu boyutlar merkezizetçilik, başarı ve mutluluk olmak üzere üç bileşenden oluşmaktadır (Richins ve Dawson, 1992, s. 304). Merkezizetçilik boyutu sahip olmanın yaşamsal eğilimler içerisindeki odak noktası olduğunu tanımlar. Materyalist tüketiciler elde edilen "şey"leri mutluluk ve başarılarının temel kaynağı olarak görmektedir. Kasser ve Ryan (1993, s. 410), benzer biçimde materyalizmi bireylerin para kazanmaya, maddeyi elde etmeye olan inancı şeklinde tanımlamaktadır. Onların tanımları bireysel arzu ve isteklerin yanı sıra toplumsal boyutu da kapsamaktadır. Materyale sahip olmak, elde etmek, tüketmek, kazanmak çekici bir imaj ve yüksek statü ile ilişkilendirilmektedir. Materyalist bireyler spesifik olarak zenginlik, maddi ve mülki değerler ile hedefler, imaj yaratma, popülerliğe dair endişeler barındırma, hedonist zevkler ile ilgili deneyimleri arzulama eğilimindedir (Kasser, 2016, s. 494).

Üretim kültüründen tüketim kültürüne geçilen postmodern dünya içerisinde bireylerin tüketme eylemi arzular tarafından yönetilmekte, ürün veya hizmetin tüketiminden rasyonel bir faydadan ziyade sembolik fayda beklenmektedir (Odabaşı, 2014, s. 84). Tüketicilerin tercihleri çoğunlukla bu nitelikte yoğunlaşırken materyalist eğilimi daha güçlü olan bireyler tüketime konu olacak malların toplum nezdindeki anlamına odaklanmaktadır. Ürün veya hizmetten sağlanacak memnuniyet ve faydadan ziyade bu tüketimle inşa edilecek ve iletilecek anlam önem kazanmaktadır (Fitzmaurice ve Comegys, 2006, s. 289).

Materyalizmi tüketici davranışını belirleyen daha hafif bir söylemle etkilenen bir unsur olarak inceleyen çalışmaların sayısı giderek artış göstermektedir. Ancak kavramın tüketime spesifik olarak toplumsal statü ve

popülarite ile bireysel prestij kazanma noktasındaki etkisi keşfedilmeye ihtiyacı duymaktadır.

1.3. Prestij Hassasiyeti

Yeni dünya düzeni içerisinde maddi sahiplik bireysel mutluluğun ve toplumsal başarının anahtarı haline gelmiştir. Bireyler satın aldıkları ürün ve hizmetlerle kimliklerini inşa ederken tüketme eylemine konu olan malların sembolik anlamlarına odaklanmaktadır. Ürün ve hizmetler rasyonel faydalarından ziyade sunulmak istenen “ben”e bağımlı olarak, anlam iletkenliğine göre tercih edilmektedir. Ancak yaşanan gelişmeler tüketim tercihleri ve satın alma kararlarında farklı değişkenlerin varlığını gündeme getirmektedir.

Tüketici satın alma kararını verirken birçok değişkeni, çok boyutlu olarak değerlendirir. Gerçek ya da yapay olduğu fark etmeksizin ihtiyacın, rasyonel ya da sembolik faydanın yanı sıra ürün veya hizmetin fiyatı, fiyatın tüketici nezdindeki algısı elbette en önemli kriterler arasındadır. Fiyata dair tüketici algısı çeşitli boyutlardan oluşmaktadır. Hemen her tüketim tercihi ve satın alma kararında kendine dair anlam aktarmayı hedefleyen, en hafif manasıyla böyle bir yansımanın bilincinde olan tüketiciler ürün ve hizmetleri toplumsal statü ve prestijlerinin aracı olarak görme eğilimindedir (Husic ve Cicic, 2009, s. 234).

Prestij hassasiyeti, ürünün fiyatıyla ilişkili ancak kalitesinden bağımsız biçimde tüketicide kalite algısı oluşması durumudur. Daha açık bir ifadeyle prestij hassasiyeti, tüketicinin pahalı bir ürünü satın aldığı anda diğer insanlar nezdinde kalite algısına sahip olacağı hissiyatı şeklinde tanımlanabilmektedir (Lichtenstein, Ridgway, Netemeyer 2014, s. 236). Prestij hassasiyeti yüksek olan tüketiciler başkalarının zihninde iyi bir algıya, “kaliteye”, yüksek bir statüye sahip olmak amacıyla bir ürüne yüksek fiyatlar ödemeyi göze alır hatta bunu bilinçli olarak tercih ederler (Kurtuluş ve Okumuş, 2006, s. 6). Tüketicinin sembolik anlam aktarımı güdüsüyle gerçekleşmesi yaygın bir eğilimdir. Kimliğin, yaşam tarzlarının, kişiliklerin, toplumsal statünün aktarıcısı olarak kabul edilen metalar ideale ulaşmanın, ideali yansıtanın araçlarıdır. Prestij hassasiyeti tam olarak bu bağlamda tüketime konu olan ürün veya hizmetin, metanın fiyatının yükselmesine paralel olarak daha yüksek bir statü yansıttığı olarak algılanması durumudur. Prestij hassasiyeti yüksek olan tüketiciler satın alma kararlarını verirken bu algının etkisinde hareket ederek öne çıkan ve statü gösteren ürünleri tercih ederler (Nguyen ve Nguyen, 2020, s. 99). Buradaki duyarlılık başka insanlardan bağımsız bir kalite algısıyla meydana gelmez. Aksine başkalarının yüksek fiyatla ilişkili olarak sahip oldukları olumlu algılar paralelinde satın alma gerçekleşir (Bao ve Mandrik, 2014, s. 708).

Prestij hassasiyeti ürün ve markanın tüketiminin yanı sıra bir statünün tüketimi en azından arzusudur. Literatürde yer alan son çalışmalar prestij hassasiyetinin statü tüketimi ile ele alınmaktadır (Nguyen ve Nguyen, 2020,

s. 99). O’Cass ve McEwen’a göre (2004, s. 27) tüketiciler tarafından statü yüklenen mallar farklı bir ifadeyle statülü olarak algılanan mallar prestij kazanma arzusuyla satın alınmaktadır. Eastman ve Eastman tarafından (2011, s. 17) gerçekleştirilen araştırma benzer bulguları içermektedir. Araştırmanın sonuçlarına göre bir ürünü statü kazanmak için tüketmeye meyilli olan bireyler yüksek fiyatı yüksek kalitenin göstergesi olarak değerlendirme eğilimindedir.

Prestij hassasiyeti üzerine gerçekleştirilen önceki çalışmalar kişilik özellikleri ile prestij hassasiyeti arasında bir ilişkinin var olup olmadığını saptamaya çabalamıştır. Mandrik, Fern ve Bao (2005, s. 813) tarafından gerçekleştirilen araştırmada marka tercihleri ve tüketim eğilimleri üzerine kuşaklar arası bir karşılaştırma sunulmaktadır. Araştırma kapsamında prestij hassasiyetinin ebeveynlerin aksine gençlerin tüketim tercihlerinde etkili olduğu saptanmıştır.

Mulyanegara (2011, s. 336) ise yaptığı araştırma ile Y kuşağı tüketicilerin moda tüketim tercihlerinde kişilik özellikleri ve prestij hassasiyetleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmada kişilik özellikleri ile prestij hassasiyeti arasında anlamlı bir ilişkinin var olduğu öne sürülmüştür. Elde edilen bulgular deneyime açıklık, uygunluk ve sorumluluk duygusu yüksek olan bireylerin prestij hassasiyetinin daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Casidy’ nin (2012, s. 291) kişilik özellikleri ile prestij hassasiyeti ve moda bilinci arasındaki ilişkiyi saptamak üzere gerçekleştirdiği araştırmada 251 katılımcıdan veriler toplanmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen kullanılan kişilik setinde yer alan bazı özellikler ile prestij hassasiyeti arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre deneyime daha açık olan kişilerin prestij hassasiyeti daha yüksektir. Öte yandan moda bilinci kişilik özellikleri ile prestij hassasiyeti arasındaki ilişkide önemli bir belirleyen konumundadır. Kişilik özellikleri prestijli moda markalarında insanların tutumlarını etkilemektedir.

Prestij hassasiyeti bireylerin tüketim tercihleri ve satın alma kararlarında özellikle fiyat algısı bağlamında etkili olan bir değişkendir. İçsel ve dışsal faktörlerle şekillenen prestij hassasiyeti yüksek fiyatla ilişkilendirilerek hedeflenen statünün tüketimidir.

1.4. Kompulsif Satın Alma

Kompulsif satın alma, daha geniş bir kategori olarak tanımlanan kompulsif tüketim davranışının parçası olarak konumlandırılmaktadır (O’Guinn ve Faber, 1989, s. 147). Kompulsif tüketim, bireyin sonucunda kendisine zarar verecek bir eylemi, tekrarlayan bir biçimde gerçekleştirmesine sebep olacak bir duygu, madde ya da davranışı deneyimleme yönündeki, birey tarafından kontrol edilemeyen dürtü veya arzu olarak tanımlanmaktadır (O, Guinn ve Faber, 1989, s. 149). Modern kapitalist dünya düzeni içerisinde

tüketim en önemli yaşamsal faaliyetler arasındadır. Öyle ki en temel ihtiyaçlar dahi görkemli bir tüketim sürecinin içerisinde dahil edilmekte, tüketim davranışının birincil koşulu olan ihtiyaçların niteliği dönüşmekte, bireyler yeni düzen içerisinde tüketme kapasitesi ve biçimlerine göre varlık göstermektedir. Tüketimin kendini var etmenin, diğer insanlar nezdinde prestijli olarak kabul edilmenin, sosyal statünün biricik yolu olarak görüldüğü toplumsal yapı içerisinde satın alma davranışının patolojik nitelikte olup olmadığını ayırt etmek oldukça güç bir durumdur (Presskorn-Thygesen ve Bjerg, 2014, s. 207). Tüketim kültürünün hâkim olduğu toplumlarda bireylerin tüketim davranışını gerçekleştirirken sahip olduğu motivasyonlar ile tüm tüketim sürecinin yeni bir normal olarak kabul edileceği tartışmaları devam ederken bunun esasında tüketim davranışının anormal bir boyutu olduğu kabul edilmektedir (DeSarbo ve Edwards, 1996, s. 252).

1980’li yıllardan itibaren tüketici araştırmaları kapsamındaki çabalar kompulsif tüketimin nedenleri üzerine yoğunlaşmıştır (Hirschman, 1992, s. 155). Tüketici davranışlarını yalnızca iyi ve olumlu yönlerini incelemekten ziyade olumsuz yönlerin araştırılması yeni toplumsal düzen içerisinde normal olarak değerlendirilen aşırı tüketim eğilimlerinin eleştirel bağlamda değerlendirme imkânı ile daha geniş bir perspektif sunmaya katkı sağlayacaktır (O’Guinn ve Faber, 1991; Akt. Faber ve O’Guinn, 1992, s. 459). Bu bağlamda kompulsif tüketim psikoloji, sağlık bilimlerinin yanı sıra pazarlama alanında ilgiyle incelenen bir kavram haline gelmiştir.

Kompulsif tüketimin alt kavramı olarak kabul edilen kompulsif satın alma davranışı, patolojik satın alma ya da toplum içinde daha yaygın kullanımıyla alışveriş bağımlılığı olarak adlandırılmaktadır. Kompulsif satın alma en temel haliyle içinde bulunulan koşullardan bağımsız, olumsuz olay ve durumlara bir tepki olarak meydana gelen aşırı, tekrarlayan, dürtüsel, kontrol edilemeyen ve karşı konulamayan satın alma davranışı olarak tanımlanmaktadır (Müller, Mitchell ve Zwaan, 2015, s. 132; O’Guinn ve Faber, 1989, s. 149). Dittmar’ a (2004, s. 414) göre kompulsif satın alma davranışından bahsedilebilmesi için üç temel kriterin varlığı gerekmektedir. Bunlardan ilki satın alma dürtüsünün karşı konulamayacak biçimde gerçekleşmesidir. Satın almanın davranışının patolojik bir nitelikte değerlendirebilmesi için satın alma üzerinde sağlıklı bir denetimden bahsedilemez. Son olarak bireyler kişisel, mesleki ve toplumsal yaşam içerisindeki olumsuz deneyimler, finansal kayıplara rağmen satın almaya devam etmektedir.

Kompulsif satın alma ara sıra ve ihtiyaç ve eğlence amaçlı alışveriş deneyiminin giderek stres, kaygı gibi olumsuz duygularla baş etmenin bir biçimi haline dönüşmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu haliyle normalden ziyade dürtüsel, ihtiyaçtan ziyade stres ve kaygı azalmanın aracı, deneyimlerin hâkim olduğu güçlü bir bağımlılık olarak karakterize etmek mümkündür (DeSarbo ve Edwards, 1996, s. 232). Burada satın alma davranışının bir bağımlılık haline dönüşmesi kompulsif satın almanın ayırt edici niteliğini

oluşturmaktadır. Krueger' e (1988, s. 574) göre bağımlı tüketiciler içsel kaygıları, stres ve olumsuz duygularıyla ne olduğu önemli olmaksızın (O'Guinn ve Faber, 1989, s. 154) yalnızca bir şeyler satın aldıklarında baş edebilmektedir.

Kompulsif satın alma ile ilgili literatürde yer alan çalışmalar aşırı satın alma davranışının bireysel boyutlarına sıklıkla yer verirken, toplumsal etkilerle şekillenen sembolik anlam boyutunu ihmal etmektedir. Daha açık bir ifadeyle kompulsif tüketicilerin kronik ve kontrolsüz satın alma eylemlerini gerçekleştirirken satın alma davranışına, satın alınan ürüne yükledikleri sembolik anlam çoğu zaman meselenin dışında bırakılmaktadır. Olumsuz duygulardan kurtulma motivasyonu ile gerçekleşen, anlık tatminle sonuçlanan kompulsif satın alma davranışında gerçek benlik ve ideal benlik arasındaki mesafe de önemli bir belirleyendir (Presskorn-Thygesen ve Bjerg, 2014, s. 208). Kompulsif satın alma davranışı bireysel bir yatkınlık olsa dahi toplumları çevreleyen genel atmosferin doğrudan etkisi yadsınamaz.

Kitlesel tüketimin temel karakteristiği oluşturduğu toplumlarda özellikle maddi sahipliğin, diğer bir ifadeyle materyalizmin önemli bir yaşam amacı olduğu söylenebilir (Fromm, 1976; Dittmar, 2005, s. 835). Tüketim malları ihtiyaç ve gelirden öte arzularla, ideale ulaşmak için satın alınmaktadır. Kimliklerini satın alınan mallarla ifade etmek isteyen bireyler için tüketime konu olan her bir ürün sembolik anlamlar taşır. Aynı zamanda bireylerin kim oldukları birkaç adım ötesinde kim olmak istediklerine dair aktarım yapar. Bu durum özellikle kompulsif satın almaya yatkın olan bireylerde sıklıkla görülmektedir (Dittmar, 2005, s. 836).

Yurchisin ve Johnson (2004, s. 311), 18-24 yaş arası gençlerin giyim tüketim alışkanlıklarında kompulsif satın alma ve materyalizm arasındaki ilişkiyi incelemiş, aralarında anlamlı ve olumlu bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Maraz, Griffiths ve Demetrovics (2016, s. 408), kompulsif satın alma davranışının toplumsal yaygınlığı üzerine gerçekleştirdikleri araştırmada materyalist eğilimlerin toplumlarının yaklaşık %5'i üzerinde kompulsif satın alma davranışını meydana getirdiği sonucuna ulaşmıştır.

2. ARAŞTIRMA

Bu bölümde araştırmanın amacı, yöntemi, araştırmanın bulguları ve sonuçları yer almaktadır.

2.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Araştırmamızın amacı, materyalist tutumun ve prestij hassasiyetinin bağımsız değişkenlere (yaş, cinsiyet, gelir düzeyi, eğitim, çalışma durumu) göre istatistiksel olarak anlamlı fark gösterip göstermediğini tespit etmek ve materyalist tutum ve prestij hassasiyetinin kompulsif satın alma üzerindeki etkisini incelemektir. Bununla birlikte, kompulsif satın alma bağlamında, bağımsız değişkenlere göre var olabilecek istatistiksel açıdan anlamlı

farklılıkların belirlenmesi de amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda oluşturulan hipotezler şu şekildedir:

H1. Materyalist tutum (a) yaşa (b) cinsiyete (c) gelir düzeyine (d) eğitime (e) çalışma durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterir.

H2. Prestij hassasiyeti (a) yaşa (b) cinsiyete (c) gelir düzeyine (d) eğitime (e) çalışma durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterir.

H3. Materyalist tutum düzeyi yüksekse, kompulsif satın alma yüksektir.

H4. Prestij hassasiyeti düzeyi yüksekse, kompulsif satın alma yüksektir.

H5. Kompulsif satın alma (a) yaşa (b) cinsiyete (c) gelir düzeyine (d) eğitime (e) çalışma durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterir.

Veri toplama amacıyla anket uygulamasından yararlanılmıştır. Araştırma sorularını oluşturan anket, toplamda iki bölümden oluşan tek bir form biçiminde hazırlanmıştır. Birinci bölümde katılımcıların demografik profillerine yönelik 5 çoktan seçmeli soru; ikinci bölümde ise 5'li Likert ölçeğiyle cevaplanmaya uygun materyalist tutum, prestij hassasiyeti ve kompulsif satın alma ile ilgili 23 ifade yer almaktadır. Bu çalışmada Materyalist Tutum ölçeğinin güvenilirliği Cronbach's Alpha=0,786 olarak yüksek; Prestij Hassasiyeti ölçeğinin güvenilirliği Cronbach's Alpha=0,871 olarak yüksek ve kompulsif Satın Alma ölçeğinin güvenilirliği Cronbach's Alpha=0,740 olarak yüksek bulunmuştur.

Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Örneklemi oluşturan grup sosyal medya kullanıcıları arasından seçilmiştir. 18 Eylül 2023- 21 Eylül, 2023 tarihleri arasında, katılımcılara, Whatsapp, Instagram ve LinkedIn vasıtasıyla ulaşılmış ve anketin bulunduğu "webanketa" online anket portalına link verilerek, cevaplanması istenmiştir. Power analizini takiben, materyalist eğilimlerin ve prestij hassasiyetinin kompulsif satın alma davranışı üzerindeki etkisinin analiz edildiği bu çalışmada etki büyüklüğü 0,15; hata payı 0,05; güç değeri 0,95 ve bağımsız değişken sayısı 2 olmak üzere kurulacak olan çoklu doğrusal regresyon modeli için en az 107 gözlem sayısı gereklidir. 107 gözlem sayısının yer alacağı bir model kritik F değeri 3,08 olacaktır. Çalışmada, toplam 308 adet anket doldurulmuş ve bu sayı üzerinden istatistiki analizler yapılmıştır. Her katılımcının anketi bir kez cevaplamasını sağlamak amacıyla, anket formunda, IP korumalı sınırlandırma düzenlenmiştir.

Anket soruları hazırlanırken, materyalist tutuma yönelik sorular, Moschis. ve Churchill'e (1978) ait "Consumer Socialization: A Theoretical and Empirical Analysis" makalesinde bulunan materyalist tutum ölçeğinden; prestij hassasiyetine ait sorular Lichtenstein, Ridgway ve Netemeyer (1993). "Price Perceptions and Consumer Shopping Behavior: A Field Study" çalışmasındaki fiyat temelli prestij hassasiyeti ölçeğinden (KMO=0,896;

Barlett=0,000) ve son olarak kompulsif satın almayı ölçmeye yönelik sorular (KMO=0,913; Barlett=0,000) ise Lichtenstein, Ridgway ve Netemeyer, (1993). “Price Perceptions and Consumer Shopping Behavior: A Field Study” çalışmasındaki kompulsif satın alma ölçeğinden (KMO=0,889; Barlett=0,000) uyarlanmıştır.

2.2. Verilerin İstatiksel Analizi

Araştırmada elde edilen verilerin değerlendirmesi bilgisayar ortamında SPSS 22.0 istatistik programı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların tanımlayıcı özelliklerinin belirlenmesinde frekans ve yüzde analizlerinden, ölçeğin incelenmesinde ortalama ve standart sapma istatistiklerinden faydalanılmıştır. Bununla birlikte, Tablo 2’de görüleceği üzere araştırma değişkenlerinin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek üzere Kurtosis (Basıklık) ve Skewness (Çarpıklık) değerleri incelenmiştir.

Literatürde, değişkenlerin basıklık çarpıklık değerlerine ilişkin sonuçların +1.5 ile -1.5 (Tabachnick ve Fidell, 2013), +2.0 ile -2.0 (George, ve Mallery, 2010) arasında olması normal dağılım olarak kabul edilmektedir. Buna göre, değişkenlerin normal dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Yine Tablo 2’de görüleceği üzere, verilerin analizinde parametrik yöntemler kullanılmıştır

Katılanların ölçek düzeylerini belirleyen boyutlar arasındaki ilişkilerin incelenmesinde pearson korelasyon ve lineer regresyon analizleri kullanılmıştır. Korelasyon katsayıları (r) 0,00-0,25 çok zayıf; 0,26-0,49 zayıf; 0,50-0,69 orta; 0,70-0,89 yüksek; 0,90-1,00 çok yüksek olarak değerlendirilmiştir (Kalaycı, 2006, s. 116). Katılanların tanımlayıcı özelliklerine göre ölçek düzeylerindeki farklılaşmaların incelenmesinde ise, bağımsız gruplar t-testi, tek yönlü varyans analizi (Anova) ve post hoc (Tukey, LSD) analizlerinden faydalanılmıştır.

2.3. Bulgular ve Yorumlar

Katılanların tanımlayıcı özelliklerine yönelik bulgular aşağıda yer almaktadır.

Tablo 1. Katılanların Tanımlayıcı Özelliklere Göre Dağılımı

Gruplar	Frekans (n)	Yüzde (%)
Yaş		
18-25	107	34,7
26-33	66	21,4
34-41	64	20,8
42-49	45	14,6

Materyalist Tutum ve Prestij Hassasiyeti Bağlamında Kompulsif Satın Alma Davranışı Üzerine Bir Araştırma

50 ve üzeri	26	8,4
Cinsiyet		
Erkek	104	33,8
Kadın	204	66,2
Eğitim Durumu		
Ortaokul ve Öncesi	10	3,2
Lise	21	6,8
Üniversite	164	53,2
Yüksek Lisans	57	18,5
Doktora	56	18,2
Gelir Düzeyi		
0-10.000 TL	67	21,8
10.001-20.000 TL	80	26,0
20.001-30.000 TL	59	19,2
30.001-40.000 TL	42	13,6
40.001-50.000 TL	18	5,8
50.001-60.000 TL	15	4,9
60.001 TL ve Üzeri	27	8,8
Şu An Bir İşte Çalışma Durumu		
Evet	222	72,1
Hayır	86	27,9

Çalışmamıza katılanların 107'si (%34,7) 18-25 yaş aralığındadır. 204'ü (%66,2) kadındır ve cevaplayıcıların 164' ü (%53,2) üniversite düzeyinde eğitime sahiptir. 80 katılımcının gelir düzeyi (%26,0), 10.001-20.000 TL aralığında dağılmaktadır. Ankete katılanların 222'si (%72,1), bir işte çalıştıklarını belirtmiştir.

Tablo 2. Ölçek Puan Ortalamaları

	N	Ort	Ss	Min.	Maks.	Kurtosis	Skewness
Materyalist Tutum	308	2,983	0,732	1,000	5,000	0,138	0,343
Prestij Hassasiyeti	308	2,687	0,802	1,000	5,000	0,400	0,578
Kompulsif Satın Alma	308	2,499	0,828	1,000	5,000	-0,008	0,664

Katılanların “materyalist tutum” ortalaması $2,983 \pm 0,732$ (Min=1; Maks=5), “prestij hassasiyeti” ortalaması orta $2,687 \pm 0,802$ (Min=1; Maks=5), “kompulsif satın alma” ortalaması zayıf $2,499 \pm 0,828$ (Min=1; Maks=5) olarak saptanmıştır.

Tablo 3. Ölçek Puanları Arasında Korelasyon Analizi

		Materyalist Tutum	Prestij Hassasiyeti	Kompulsif Satın Alma
Materyalist Tutum	r	1,000		
	p	0,000		
Prestij Hassasiyeti	r	0,637**	1,000	
	p	0,000	0,000	
Kompulsif Satın Alma	r	0,403**	0,497**	1,000
	p	0,000	0,000	0,000

* $<0,05$; ** $<0,01$; Pearson Korelasyon Analizi

Materyalist tutum, prestij hassasiyeti, kompulsif satın alma, puanları arasında korelasyon analizleri incelendiğinde; prestij hassasiyeti ile materyalist tutum arasında $r=0.637$ pozitif orta ($p=0,000<0.05$), kompulsif satın alma ile materyalist tutum arasında $r=0.403$ pozitif zayıf ($p=0,000<0.05$), kompulsif satın alma ile prestij hassasiyeti arasında $r=0.497$ pozitif zayıf ($p=0,000<0.05$) düzeyde korelasyon bulunmuştur.

Tablo 4. Materyalist Tutum ve Prestij Hassasiyetinin Kompulsif Satın Alma Üzerine Etkisi

Bağımsız Değişken	Standart Edilmemiş Katsayılar		Standart Edilmiş Katsayılar	t	p	%95 Güven Aralığı	
	B	SE	B			Alt	Üst
Sabit	0,886	0,176		5,045	0,000	0,541	1,232
Materyalist Tutum	0,165	0,072	0,146	2,290	0,023	0,023	0,308
Prestij Hassasiyeti	0,417	0,066	0,404	6,319	0,000	0,287	0,546

*Bağımlı Değişken=Kompulsif Satın Alma, $R=0,509$; $R^2=0,255$; $F=53,453$; $p=0,000$; Durbin Watson Değeri=1,788

Materyalist tutum, prestij hassasiyeti ile kompulsif satın alma arasındaki neden sonuç ilişkisini belirlemek üzere yapılan regresyon analizi anlamlı bulunmuştur ($F=53,453$; $p=0,000<0.05$). Kompulsif Satın Alma düzeyindeki toplam değişim %25.5 oranında materyalist tutum, prestij hassasiyeti tarafından açıklanmaktadır ($R^2=0,255$). Materyalist Tutum, kompulsif satın alma düzeyini arttırmaktadır ($\beta=0,146$). Prestij Hassasiyeti, kompulsif satın alma düzeyini arttırmaktadır ($\beta=0,404$).

Tablo 5. Ölçek Puanlarının Sosyo-Demografik Özelliklere Göre Farklaşma Durumu

Demografik Özellikler	n	Materyalist Tutum	Prestij Hassasiyeti	Kompulsif Satın Alma
Yaş		Ort±SS	Ort±SS	Ort±SS
18-25	107	3,050±0,640	2,676±0,654	2,657±0,768
26-33	66	3,104±0,781	2,850±0,903	2,599±0,996
34-41	64	2,979±0,805	2,751±0,968	2,497±0,823
42-49	45	2,867±0,769	2,578±0,698	2,233±0,712
50 Ve Üzeri	26	2,615±0,601	2,343±0,720	2,058±0,516
F=		2,650	2,230	4,413
p=		0,033	0,066	0,002
PostHoc=		1>5, 2>5, 3>5 ($p<0.05$)		1>4, 2>4, 1>5, 2>5, 3>5 ($p<0.05$)
Cinsiyet		Ort±SS	Ort±SS	Ort±SS
Erkek	104	3,003±0,724	2,734±0,830	2,279±0,814
Kadın	204	2,973±0,737	2,662±0,788	2,611±0,814
t=		0,342	0,745	-3,388
p=		0,733	0,457	0,001
Eğitim Durumu		Ort±SS	Ort±SS	Ort±SS
Ortaokul ve Öncesi	10	2,450±0,545	2,391±0,811	2,567±0,545
Lise	21	2,810±0,805	2,533±0,890	2,310±0,648
Üniversite	164	3,043±0,733	2,672±0,787	2,590±0,790
Yüksek Lisans	57	3,135±0,660	2,957±0,797	2,518±1,012
Doktora	56	2,816±0,738	2,565±0,772	2,271±0,799
F=		3,335	2,538	1,885
p=		0,011	0,040	0,113
PostHoc=		3>1, 4>1, 3>5, 4>5 ($p<0.05$)	4>1, 4>2, 4>3, 4>5 ($p<0.05$)	
Gelir Düzeyi		Ort±SS	Ort±SS	Ort±SS

0-10.000 TL	67	2,955±0,668	2,605±0,647	2,560±0,704
10.001-20.000 TL	80	2,948±0,636	2,549±0,839	2,488±0,898
20.001-30.000 TL	59	2,932±0,768	2,827±0,823	2,729±0,809
30.001-40.000 TL	42	3,008±0,863	2,784±0,844	2,540±0,899
40.001-50.000 TL	18	3,093±0,522	2,727±0,497	2,102±0,583
50.001-60.000 TL	15	3,167±0,986	2,618±0,984	2,278±0,955
60.001 TL ve Üzeri	27	3,056±0,854	2,849±0,952	2,204±0,757
F=		0,366	1,126	2,340
p=		0,900	0,347	0,032
PostHoc=				1>5, 3>5, 3>7 (p<0.05)

Şu An Bir İşte Çalışma Durumu		Ort±SS	Ort±SS	Ort±SS
Evet	222	3,005±0,749	2,738±0,835	2,472±0,853
Hayır	86	2,928±0,688	2,555±0,698	2,570±0,757
t=		0,819	1,798	-0,935
p=		0,413	0,073	0,351

F: Anova Testi; t: Bağımsız Gruplar T-Testi; PostHoc:Tukey, LSD

Yaş: Katılanların materyalist tutum puanları yaşa göre anlamlı farklılık göstermektedir (F=2,650; p=0.033<0.05; $\eta^2=0,034$). Farkın nedeni 18-25 yaş olanların materyalist tutum puanlarının, 50 ve üzeri olanların materyalist tutum puanlarından yüksek olmasıdır (p<0.05). 26-33 yaş olanların materyalist tutum puanlarının, 50 ve üzeri olanların materyalist tutum puanlarından yüksek olmasıdır (p<0.05). 34-41 yaş olanların materyalist tutum puanlarının, 50 ve üzeri olanların materyalist tutum puanlarından yüksek olmasıdır (p<0.05). Araştırmamızın sonucunu destekler nitelikte, Maison ve Adamczyk' in (2020, s. 2533) bulgularına göre, yaş arttıkça materyalist tutum azalmaktadır. Öte yandan, Şener vd. (2015, s. 18) materyalizm ve yaş değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulamamıştır.

Katılanların kompulsif satın alma puanları yaşa göre anlamlı farklılık göstermektedir (F=4,413; p=0.002<0.05; $\eta^2=0,055$). Farkın nedeni 18-25 yaş olanların kompulsif satın alma puanlarının, 42-49 yaş olanların kompulsif satın alma puanlarından yüksek olmasıdır (p<0.05). 26-33 yaş olanların kompulsif satın alma puanlarının, 42-49 yaş olanların kompulsif satın alma puanlarından yüksek olmasıdır (p<0.05). 18-25 yaş olanların kompulsif satın alma puanlarının, 50 ve üzeri olanların kompulsif satın alma puanlarından yüksek olmasıdır (p<0.05). 26-33 yaş olanların kompulsif satın alma puanlarının, 50 ve üzeri olanların kompulsif satın alma puanlarından yüksek olmasıdır (p<0.05). 34-41 yaş olanların kompulsif satın alma puanlarının, 50 ve üzeri olanların kompulsif satın alma puanlarından yüksek olmasıdır

($p < 0.05$). Literatürde kompulsif satın alma eğiliminin yaşla ilişkili olduğu sonucuna ulaşan çalışmalar olduğu görülmektedir. Bu çalışmalarda özellikle gençlerin kompulsif satın almaya daha yatkın olduğu ortaya çıkmıştır (Koran ve diğerleri, 2006, s. 1810; Dittmar'ın 2005, s. 487).

Katılanların prestij hassasiyeti puanları yaşa göre anlamlı farklılık göstermemektedir ($p > 0.05$). Deeter vd. (2010, s. 56) prestij ve yaş arasında anlamlı bir fark bulamamıştır. Cronje vd. (2016, s. 758), statü tüketimi bağlamında yaş değişkenini araştırmış ve istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık bulamamıştır; diğer yandan Eastman ve Liu (2012, s. 99) bebek patlaması (baby boomers), X ve Y Kuşaklarını kapsayan araştırmalarında, statü tüketimi bağlamında bebek patlaması kuşağı ve Y kuşağı arasında anlamlı farklılık bulmuştur.

Cinsiyet: Erkeklerin kompulsif satın alma puanları ($x=2,279$), kadınların kompulsif satın alma puanlarından ($x=2,611$) düşük bulunmuştur ($t=-3,388$; $p=0.001 < 0.05$; $d=0,408$; $\eta^2=0,036$). Ye vd. (2021) kompulsif satın alma ve cinsiyet arasında anlamlı farklılık bulmuştur. Çalışmanın sonucuna göre, cinsiyet farklılıkları yalnızca beliren yetişkinlik ve erken yetişkinlik gruplarındaki katılımcılarda görülmüş, ancak orta yetişkinlik grubunda görülmemiştir.

Materyalist tutum, cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermemektedir ($p > 0.05$). Bu sonuç, Promislo vd. (2011, s. 945), Parashar ve Jain (2017, s. 127) ve Maison ve Adamczyk (2020, s. 2533)'in çalışmalarıyla da istikrarlıdır. Bunun yanı sıra Eastman vd. (1997, s. 65), Keng vd. (2000, s. 323) ve Kamineni (2005, s. 29) tarafından yürütülen çalışmalarda, erkeklerin kadınlardan daha materyalist olduğu bulunmuştur.

Çalışmamızın katılımcılarının prestij hassasiyeti puanları, cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermemektedir ($p > 0.05$). Cinsiyetin prestij hassasiyeti/statü tüketimi bağlamında incelendiği bazı çalışmalara baktığımızda, Eastman vd. (1997, s. 65), erkeklerin kadınlardan daha yüksek prestij hassasiyetine sahip olduğunu; Jackson, vd. (2011, s: 7) ise kadınların daha fazla hedonik alışveriş davranışı sergilediğini ortaya koymuştur. Montgomery vd.'nin (2016, s. 19) kültürlerarası gerçekleştirdiği araştırmasında, ABD' de prestij hassasiyetinde cinsiyet açısından anlamlı bir farklılık gözlemlenirken; Çin için anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Bununla birlikte, O'Cass ve McEvan (2004, s. 37) ve Eastman ve Liu (2012, s. 99) araştırmalarında, prestij hassasiyeti bağlamında cinsiyete göre anlamlı farklılık bulamamıştır.

Eğitim durumu: Katılanların materyalist tutum puanları eğitim durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir ($F=3,335$; $p=0.011 < 0.05$; $\eta^2=0,042$). Farkın nedeni üniversite mezunlarının materyalist tutum puanlarının, ortaokul ve öncesi yaş olanların materyalist tutum puanlarından yüksek olmasıdır ($p < 0.05$). Yüksek lisans olanların materyalist tutum puanlarının, ortaokul ve öncesi yaş olanların materyalist tutum puanlarından yüksek olmasıdır ($p < 0.05$). Üniversite mezunlarının materyalist tutum

puanlarının, doktora mezunlarının materyalist tutum puanlarından yüksek olmasıdır ($p<0.05$). Yüksek lisans mezunu olanların materyalist tutum puanlarının, doktora mezunlarının materyalist tutum puanlarından yüksek olmasıdır ($p<0.05$). Araştırmamızın sonucunun aksine, Maison ve Adamczyk'in (2020, s. 2533) bulgularına göre eğitim düzeyi arttıkça materyalist tutum azalmaktadır. Çalışma bulgularımıza göre, doktora düzeyinde eğitime sahip olanların materyalist tutum puanı, üniversite ve yüksek lisans düzeyindekilerin materyalist tutum puanından düşüktür. Ancak bunun yanında, katılımcıların lise düzeyinde eğitimden yüksek lisans düzeyinde eğitime yükseldikçe, materyalist tutum puanları da artmıştır. Şener vd. (2015, s. 18) ise materyalizm ve eğitim arasında ilişki bulamamıştır.

Katılanların prestij hassasiyeti puanları eğitim durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir ($F=2,538$; $p=0.04<0.05$; $\eta^2=0,032$). Farkın nedeni yüksek lisans mezunu olanların prestij hassasiyeti puanlarının, ortaokul ve öncesi yaş olanların prestij hassasiyeti puanlarından yüksek olmasıdır ($p<0.05$). Yüksek lisans mezunu olanların prestij hassasiyeti puanlarının lise mezunlarının prestij hassasiyeti puanlarından yüksek olmasıdır ($p<0.05$). Yüksek lisans mezunu olanların prestij hassasiyeti puanlarının üniversite mezunlarının prestij hassasiyeti puanlarından yüksek olmasıdır ($p<0.05$). Yüksek lisans mezunu olanların prestij hassasiyeti puanlarının doktora mezunlarının prestij hassasiyeti puanlarından yüksek olmasıdır ($p<0.05$). Bock vd. (2014, s. 115), yüksek eğitim düzeyine sahip bireylerin, statü göstergesi ürünlere daha fazla yöneldikleri sonucuna ulaşmıştır. Araştırmamızın puanlarına baktığımızda, eğitim düzeyi yükseldikçe prestij hassasiyetinin de arttığı görülmektedir. Yüksek lisans derecesine sahip bireyler, lise ve üniversite düzeyinde eğitime sahip kişilerden daha fazla prestij duyarlılığına sahiptir. Ancak öte yandan doktora derecesine sahip katılımcıların prestij hassasiyeti üniversite mezunlarından düşük düzeydedir. Bu bağlamda, sonuç, Bock vd.'nin (2014, s. 115) bulgusuyla büyük oranda benzerlik gösterse de, doktora düzeyi ile farklılaşmıştır.

Katılanların kompulsif satın alma puanları, eğitim durumuna göre anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0.05$). Bununla birlikte, Ye vd. (2021), çalışmalarında kompulsif satın alma davranışının eğitim değişkenine göre bazı yaş gruplarında istatistiki olarak anlamlı değişiklik gösterdiğini ve fakat bazı yaş gruplarında böyle bir ilişkinin bulunmadığını ifade etmiştir.

Gelir düzeyi: Katılanların kompulsif satın alma puanları gelir düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir ($F=2,340$; $p=0.032<0.05$; $\eta^2=0,045$). Farkın nedeni gelir düzeyi 0-10.000 TL yaş olanların kompulsif satın alma puanlarının gelir düzeyi 40.001-50.000 TL yaş olanların kompulsif satın alma puanlarından yüksek olmasıdır ($p<0.05$). Gelir düzeyi 20.001-30.000 TL yaş olanların kompulsif satın alma puanlarının gelir düzeyi 40.001-50.000 TL yaş olanların kompulsif satın alma puanlarından yüksek olmasıdır ($p<0.05$). Gelir düzeyi 20.001-30.000 TL yaş olanların kompulsif satın alma puanlarının gelir

düzeyi 60.001 TL ve üzeri yaş olanların kompulsif satın alma puanlarından yüksek olmasıdır ($p < 0.05$). Araştırma sonucumuza benzer biçimde, Koran vd. (2006, s. 1808), kompulsif satın alma davranışının önemli ölçüde daha düşük gelirli gruplarda gerçekleştiğini sonucuna ulaşmıştır.

Katılanların materyalist tutum puanları, gelir değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemektedir ($p > 0.05$). Bu sonucu destekler nitelikte, Schaefer vd (2004, s. 403) ve Maison ve Adamczyk (2020, s. 2533)' in bulgularına göre materyalist tutum ve gelir arasında istatistiki olarak anlamlı farklılık yoktur.

Cevaplayıcıların prestij hassasiyeti puanları gelir düzeyine göre anlamlı farklılık göstermemektedir ($p > 0.05$). Eastman ve Liu (2012, s. 99) araştırmalarında, prestij hassasiyeti bağlamında gelir değişkenine göre anlamlı farklılık bulamamıştır. Öte yandan, Sivanathan ve Pettit, düşük gelirli bireylerin kazançlarının daha büyük bir yüzdesini yüksek statüye sahip ürün veya markalara harcadığı bulgusuna ulaşmıştır (2010, s. 568).

Şu an bir işte çalışma durumu: Katılanların materyalist tutum, prestij hassasiyeti, kompulsif satın alma puanları, şu an bir işte çalışma durumuna göre anlamlı farklılık göstermemektedir ($p > 0.05$).

Araştırmanın sonucunda H1a ve H1d'nin kabul; H2d' nin kabul; H3 ve H4' ün kabul ve H5a, H5b ve H5c'nin kabul olduğu görülmektedir.

Sonuç

Bu çalışma, materyalist tutumun, prestij hassasiyetinin ve kompulsif satın alma davranışının bağımsız değişkenlere göre istatistiki olarak anlamlı farklılık gösterip göstermediğini tespit etmiş ve materyalist tutum ve prestij hassasiyetinin kompulsif satın alma üzerindeki etkisini incelemiştir.

Materyalist tutum, bir kişinin fiziksel varlıklara ve mülkiyete verdiği önemi ifade eder. Materyalist bir tutum sergileyen birey, sıklıkla daha fazla mal varlığına sahip olma, lüks ürünler satın alma ve başkaları tarafından saygı gördüklerini düşündükleri maddi başarılarla odaklanma eğilimindedir. Materyalist tüketiciler, sahip oldukları maddi şeylerden mutluluk ve tatmin elde etmeyi umar. Dolayısıyla sahip olunanlar, mutluluğa ulaşmak için bir araç halini almakta ve tüketicilerin kimliklerinin inşasında rol oynamaktadır. Öte yandan, prestij hassasiyeti, bireylerin toplum içindeki konumları, itibarları ve statülerine verdiği önemi ifade eder. Prestij hassasiyeti yüksek olan kişiler, toplumun ne düşündüğünü ve toplumda itibarlarını nasıl koruyabileceklerini fazlasıyla önemsemektedir ve pahalı ve lüks ürünlerin, kendilerine sosyal statü ve saygınlık kazandıracığına inanmaktadırlar. Her iki kavramda, kompulsif tüketim ile yakından ilişkilidir. Kompulsif tüketim, tüketicinin kontrolden çıkmış bir biçimde alışveriş yapması, gerekli olmadığı halde ürün/hizmet satın alması ve bu davranışın tekrar eden biçimde gerçekleşerek, yaşamını olumsuz etkilemesi olarak özetlenebilir.

Araştırmamızın sonuçlarına baktığımızda; materyalist tutumun yaşa ve eğitime göre istatistiki olarak anlamlı farklılık gösterdiği, prestij hassasiyetinin sadece eğitim bağımsız değişkenine göre istatistiki olarak anlamlı farklılık gösterdiği ve kompulsif tüketimin ise yaşa, cinsiyete ve gelir düzeyine göre istatistiki olarak anlamlı farklılık gösterdiği görülmüştür. Diğer yandan, bireylerde materyalist tutum ve prestij hassasiyeti düzeyleri yüksekse, kompulsif satın alma davranışının da yüksek olacağı bulunmuştur.

Anket 308 kişi tarafından doldurulmuş ve bu sayı üzerinden istatistiki analizler yapılmıştır. Katılımcılara Whatsapp, Instagram ve LinkedIn üzerinden ulaşılmıştır. Bu durum bulguların genelleştirilmesini bir dereceye kadarda olsa sınırlayabilmektedir. Konuyla ilgili ileride yapılacak çalışmalarda hem kişi sayısının hem de katılımcı profillerinin genişletilmesi daha uygun olabilir. Bununla birlikte, çalışmamızın, konuyla alakalı yapılacak diğer akademik çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Ayşen Akyüz: %50, Asena Temelli Coşgun: %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, İstanbul Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu'ndan etik kurul izni (Tarih:18.09.2023, Karar No:111) alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Ayşen Akyüz: 50% – Asena Temelli Coşgun: 50%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: In order to carry out this study, ethical approval was obtained from the İstanbul Medipol University Social Sciences Scientific Research Ethics Committee (Date: 18.09.2023, Decision No: 111)

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atf: Akyüz, A., Coşgun, A.T. (2024). Materyalist tutum ve prestij hassasiyeti bağlamında kompulsif satın alma davranışı üzerine bir araştırma. *Akademik Hassasiyetler*, 11(24), 692-719. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1383987>

Kaynakça

Ahuvia, A. C., & Wong, N. (2002). Personality and values based materialism: their relationship and origins. *Journal of Consumer Psychology*, 12(4), 389–402. https://doi.org/10.1207/S15327663JCP1204_10

- Arndt, J. (1981). Marketing and the quality of life. *Journal of Economic Psychology*, 1, 283–301.
- Bao, Y. & Mandrik, C. A. (2004), Discerning store brand users from value consciousness consumers: the role of prestige, sensitivity and need for cognition. *Advances in Consumer Research*, 31(1), 707-712.
- Baudrillard, J. (2017), *Tüketim toplumu*. (Çev. N. Tatal ve F. Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Belk, R. W. (1985). Materialism: trait aspects of living in the material world. *Journal of Consumer Research*, 14, 113-127. <http://dx.doi.org/10.1086/208515>
- Bock, E. D., Eastman, K. J., McKay, B. (2014), The impact of economic perceptions on status consumption: an exploratory study of the moderating role of education. *Journal of Consumer Marketing*, 31(2), 111-117. <https://doi.org/10.1108/JCM-10-2013-0725>
- Bocock, R. (1997). *Tüketim*. (Çev. İ. Kutluk). İstanbul: Dost Kitabevi
- Burroughs, J. & Rindfleisch, A. (2002). Materialism and well-being: A conflicting values perspective. *Journal of Consumer Research*, 29, 348-70. <https://doi.org/10.1086/344429>.
- Büyüköztürk, Ş., Çokluk, Ö. & Köklü, N. (2018). *Sosyal bilimler için istatistik*. Ankara: Pegem Akademi.
- Casidy, R. (2012). Discovering consumer personality clusters in prestige sensitivity and fashion consciousness context. *Journal of International Consumer Marketing*, 24(4), 291-299.
- DeSarbo W. S. & Edwards E. A. (1996). Typologies of compulsive buying behavior: a constrained clusterwise regression approach. *Journal of Consumer Research*, 5(3), 231-162. https://doi.org/10.1207/s15327663jcp0503_02
- Deeter-Schmelz, D. R., Moore, J. N., Goebel, D.J. (2000). Prestige clothing shopping byconsumers: A confirmatory assessment and refinement of the PRECON scalewith managerial implications. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 8(4), 43–58. <https://doi.org/10.1080/10696679.2000.11501879>
- Dittmar, H. (2004). Understanding and diagnosing compulsive buying. R. H. Coombs (Ed.), *Handbook of addictive disorders: A practical guide to diagnosis and treatment* içinde (ss. 411–450). John Wiley & Sons, Inc.
- Dittmar, H. (2005). A new look at “compulsive buying”: self–discrepancies and materialistic values as predictors of compulsive buying tendency. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 24(6), 832–859. <https://doi.org/10.1521/jscp.2005.24.6.832>
- Dittmar, H. (2005). Compulsive buying--a growing concern? An examination of gender, age, and endorsement of materialistic values as

- predictors. *British Journal of Psychology*, 96(Pt 4), 467–491. <https://doi.org/10.1348/000712605X53533>
- Eastman, J. K., Fredenberger, B. Campbell, D., S. Calvert, S.. (1997). The relationship between status consumption and materialism: A cross-cultural comparison of Chinese, Mexican, and American students. *Journal of Marketing Theory and Practice* 5(1), 52–66. <https://doi.org/10.1080/10696679.1997.11501750>
- Eastman J. K. & Eastman K. L. (2011). Perceptions of status consumption and the economy. *Journal of Business & Economics Research*, 9(7), 9-20. <https://doi.org/10.19030/jber.v9i7.4677>
- Eastman, J.K., Liu, J. (2012). The impact of generational cohorts on status consumption: An exploratory look at generational cohort and demographics on status consumption. *Journal of Consumer Marketing* 29(2), 93–102. <https://doi.org/10.1108/07363761211206348>
- Eğilmez, M. (2016, 9 Ağustos), *Tüketim fonksiyonu ve Türkiye, kendime yazılar*. 10 Eylül 2023 tarihinde <https://mahfiegilmez.com/2016/08/adresinden-alinmistir>.
- Faber R. J. & O’Guinn T. C. (1992). A clinical screener for compulsive buying. *Journal of Consumer Research*. 19(3), 459-469.
- Faiza, A. (2017). An investigation of materialism and life satisfaction. *Journal of Educational, Health and Community Psychology*, 6(3), 10–24.
- Fitzmaurice J & Comegys C. (2006). Materialism and social consumption. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 14(4), 287-299. <https://doi.org/10.2753/MTP1069-6679140403>
- George, D., & Mallery, M. (2010) *SPSS for Windows step by step: A simple guide and reference*. Boston: Pearson.
- Harvey, D. (2014). *Postmodernliğin durumu* (Çev. S. Savran). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hirschman E.C. (1992). The consciousness of addiction: toward a general theory of compulsive consumption. *Journal of Consumer Research*, 19(2), 155-179. <https://doi.org/10.1086/209294>
- Holbrook, M. B. & Hirschman, E. C. (1982). The experiential aspects of consumption: Consumer fantasies, feeling, and fun. *Journal of Consumer Research*, 9(2), 132-140.
- Husic, M., & Cicic, M. (2009). Luxury consumption factors. *Journal of Fashion Marketing and Management*, 13, 231-245 <https://doi.org/10.1108/13612020910957734>
- Inglehart, R. (2000). Globalization and postmodern values. *The Washington Quarterly*, 23(1), 215–228. <https://doi.org/10.1162/016366000560665>
- Jackson, V., Stoel, L, Brantley, A. (2011). Mall attributes and shopping value: Differences by gender and generational cohort. *Journal of Retailing and*

Consumer Services, 18(1), 1–9.
<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2010.08.002>

- Kalaycı, Şeref (2006). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
- Kamineni, R. (2005). Influence of materialism, gender and nationality on consumer brand perceptions. *Journal of Targeting, Measurement and Analysis for Marketing*, 14, 25–32.
<https://doi.org/10.1057/palgrave.jt.5740167>
- Kasser, T. & Ryan, R. M. (1993). A dark side of the American dream: correlates of financial success as a central life aspiration. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(2), 410-422.
- Kasser, T. (2016). Materialistic values and goals. *Annual Review of Psychology*, (67), 489-514.
- Keng, K., Jung, K., Tan, S., Wirtz, J. (2000). The Influence of materialistic inclination on values, life satisfaction and aspirations: An empirical analysis. *Social Indicators Research*, 49, 317-333.
<https://doi.org/10.1023/A:1006956602509>.
- Krueger, D. W. (1988). On compulsive shopping and spending: A psychodynamic inquiry. *American Journal of Psychotherapy*, 42(4), 574–584.
- Konyar, H. (2000). Tüketim kültürünün belirlediği yeni toplumsal kimlikler. *Gazi Üniversitesi İletişim Dergisi*, 6(6).
- Koran, L. M., Faber, R. J., Aboujaoude, E., Large, M. D. & Serpe, R. T. (2006). Estimated prevalence of compulsive buying behavior in the United States. *American Journal of Psychiatry*, 163, 1806–1812.
<https://doi.org/10.1176/ajp.2006.163.10.1806>
- Köseoğlu, Ö., (2002), *Değişim fenomeni karşısında markalaşma süreci ve bu süreçte halkla ilişkilerin rolü* [yüksek lisans tezi]. Ege Üniversitesi
- Kurtuluş, K. ve Okumus, A. (2010). Consumers' price perceptions as a segmentation criteria: an emerging market case. *Istanbul University Journal of the School of Business*, 39(1), 21-34.
- Lichtenstein, D. R., Ridgway, N. M., & Netemeyer, R. G. (1993). Price perceptions and consumer shopping behavior: a field study. *Journal of Marketing Research*, 30(2), 234–245. <https://doi.org/10.2307/3172830>
- Maison, D., Adamczyk, D.. (2020). The relations between materialism, consumer decisions and advertising perception. *Procedia Computer Science*, 176, 2526-2535. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2020.09.320>.
- Mandrik C. A., Fern E. F & Bao Y. (2005). Intergenerational influence: roles of conformity to peers and communication effectiveness. *Psychology & Marketing*, 813-832. <https://doi.org/10.1002/mar.20087>

- Maraz, A., Griffiths, M. D., Demetrovics, Z. (2016). The prevalence of compulsive buying: a meta-analysis. *Addiction*, 111(3), 408–419. <https://doi.org/10.1111/add.13223>
- Montgomery, R., Schwarz, B., Mitchell, M. (2016). examining the cross-cultural dimensionality of prestige sensitivity: An empirical analysis of chinese and american millennials. *Journal of East-West Business*, 22, 118-143. <https://doi.org/10.1080/10669868.2016.1155522>.
- Moschis, G. P., & Churchill, G. A. (1978). Consumer socialization: a theoretical and empirical analysis. *Journal of Marketing Research*, 15(4), 599–609. <https://doi.org/10.2307/3150629>
- Mulyanegara R., (2011). The effects of consumer personality on fashion consciousness and prestige sensitivity. *Asia-Pacific Advances in Consumer Research*, 9, 336-339.
- Müller, A., Mitchell, J. E., & de Zwaan, M. (2015). Compulsive buying. *The American Journal on Addictions*, 24(2), 132–137. <https://doi.org/10.1111/ajad.12111>
- Nguyen, N. M. & Nguyen, H.T. (2020). How do product involvement and prestige sensitivity affect price acceptance on the mobile phone market in Vietnam? *Journal of Asia Business Studies*, 13(3), 379-398, <https://doi.org/10.1108/JABS-07-2017-0096>
- O’Cass, A. and McEwen, H. (2004). Exploring consumer status and conspicuous consumption. *Journal of Consumer Behaviour*, 4(1), 25-39.
- Odabaşı, Y. (2013). *Tüketim kültürü*. Sistem Yayıncılık.
- Odabaşı, Y. (2014). *Postmodern pazarlama*. İstanbul: MediaCat.
- O’Guinn T.C. & Faber R.J. (1989). Compulsive buying: A phenomenological exploration. *Journal of Consumer Research*, 16(2), 147-157.
- Parashar, S., Jain, S. (2017). Effect of demographics on materialism: An empirical study. *Pacific Business Review International*, 10(2), 124-132.
- Presskorn-Thygesen T., & Bjerg O. (2014). The falling rate of enjoyment: Consumer capitalism and compulsive buying disorder. *Ephemera Theory & Politics in Organization*, 14(2), 197-220.
- Promislo, M.D., Deckop, J.R., Giacalone, R.A., Jurkiewicz, C.L. (2010), Valuing money more than people: The effects of materialism on work–family conflict. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 83, 935-953. <https://doi.org/10.1348/096317909X480167>
- Richins, M. L., & Dawson, S. (1992). A consumer values orientation for materialism and its measurement: development and validation. *Journal of Consumer Research*, 19(3), 303-316. <https://doi.org/10.1086/209304>.

- Schaefer, A. D. , Hermans, C. M. & Parker, S. (2004). A cross-cultural exploration of materialism in adolescents. *International Journal of Consumer Studies*, 28, 399 – 411.
- Sivanathan, N., Pettit, N.C., (2010). Protecting the self through consumption: Status goods as affirmational commodities, *Journal of Experimental Social Psychology*, 46(3), 564-570, <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2010.01.006>.
- Sirgy, M. J., Gurel-Atay, E., Webb, D., Cicic, M., Husic-Mehmedovic, M., Ekici, A., Johar, J. S. et al. (2013). Is materialism all that bad? effects on satisfaction with material life, life satisfaction, and economic motivation. *Social Indicators Research*, 110, 349-366. <https://doi.org/10.1007/s11205-011-9934-2>
- Suğur, A. (1999). Fordizm, postfordizm ve ötesi. *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 134-153
- Strasser, S. (2003). The alien past: consumer culture in historical perspective. *Journal of Consumer Policy*, 26(4), 375-393.
- Şener, A., Coskuner-Aktas, S., Doğan, N. (2015). Materialistic Inclination, values, and life satisfaction. *The International Journal of Interdisciplinary Social and Community Studies*, 10, 11-24. <https://doi.org/10.18848/2324-7576/CGP/v10i01/53527>.
- Tabachnick, B.G. Fidell, L.S. (2013). *Using multivariate statistics*. Boston: Pearson.
- Tantawi, P.I. (2023) Materialism, life satisfaction and Compulsive Buying Behavior: An empirical investigation on Egyptian consumers amid Covid 19 pandemic. *International Review on Public and Nonprofit Marketing*, Jan 5. <https://doi.org/10.1007/s12208-022-00360-4>
- Yanıklar, C. (2016). Sınıfın sonu mu? Sınıf tartışmalarının gidişatı. L. Sunar (Ed.), *Türkiye'de toplumsal tabakalaşma ve eşitsizlik* içinde (ss. 29-44). İstanbul: Matbu Kitapçılık.
- Ye, J., Lam, S.C., He, H. (2021). The prevalence of compulsive buying and hoarding behaviours in emerging, early, and middle adulthood: Multicentre epidemiological analysis of non-clinical Chinese Samples. *Frontiers in Psychology*. 12. 568041. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.568041>.
- Yurchisin, J., & Johnson, K. K. (2004). Compulsive buying behavior and its relationship to perceived social status associated with buying, materialism, self-esteem, and apparel-product involvement. *Family and Consumer Sciences Research Journal*, 32(3), 291-314. <https://doi.org/10.1177/1077727X03261178>
- Ward, S., & Wackman, D. (1971). Family and media influences on adolescent consumer learning. *American Behavioral Scientist*, 14, 415–427. <https://doi.org/10.1177/000276427101400315>

Extended Abstract

Consumption in the modern world is among the oldest and fundamental life actions. The new thing about consuming behavior, which is one of the oldest facts about human beings, is changing motivations. The first attempts to explain the consumption phenomenon were carried out by classical economists and it was stated that the primary variable that created consumption was the “need”. As changing economic conditions, production styles and differentiating policies have transformed societies, individuals’ motivations to consume have also changed. While wants and desires take the place of needs, products subject to consumption are evaluated according to their symbolic benefits rather than functional benefits, and consumed goods are seen as a part of the consumers’ identities. As consumption began to rule and govern the societies, individuals have begun to position the commodities they have acquired or purchased at the center of their lives. Individual happiness and pleasure through material possession, consumption, and self-realization success have become the basic motto of life. The concept of materialism, which exist since the ancient times, has been exposed to different definitions and examinations in the transformed society with the reforms in the economy. Although some of these definitions consider materialism from a positive point of view, as a concept that contributes to the economy by increasing consumption especially in developing societies; the general consensus is that materialism drives people into an endless consumption frenzy. Individuals who express themselves through “commodities” are in a constant act of consumption. As a rising value, materialism conditions societies to consumption. Individuals who want to create their identities with the product they have acquired or purchased are integrated into the system. While consumption is an action that takes place in parallel with a need and income in its most basic form, changing conditions have transformed the meaning and sphere of influence of the concept. Individuals who provide their existence and identity through consumption, focus on the symbolic benefit which will be provided by the product and service they buy. The individual who performs the purchasing behavior evaluates many variables at the same time. In addition to needs, desires and expectations, price and price perception appear as important criterion. Consumers, who are aware that every product they choose to consume will convey a meaning about themselves, tend to see the price as a tool that will contribute to their status. In other words, the high price of the product to be purchased, independent of the quality, will create a “classy” and “prestigious” perception of the individual in the minds of other people. Prestige sensitivity is another important variable that affects the purchasing decision of the modern consumer. So much so that, individuals often prefer the expensive one consciously, rather than paying a small price for the product they will buy. The main motivation here is the prestige and reputation that the high price will “provide”. Both concepts are closely related

to compulsive consumption. Compulsive consumption can be summarized as the consumer's out-of-control shopping, purchasing products or services without needing them. Compulsive buying may arise from individual characteristics as well as from the general situation prevailing in the society. Individuals conditioned to express themselves through commodities, show chronic and excessive buying behavior.

The aim of our research is to determine whether the materialistic attitude and prestige sensitivity show a statistically significant difference according to the independent variables and to examine the effect of materialist attitude and prestige sensitivity on compulsive buying. Also, in the context of compulsive buying, it is also aimed to determine the statistically significant differences that may exist according to the independent variables. In this direction, hypotheses were formed and tested statistically. Questionnaire method was used for data collection. The questionnaire, which constitutes the research questions, was prepared in a single form consisting of two parts in total. In the first part, there are 5 multiple-choice questions about the demographic profiles of the participants; In the second part, there are 23 statements about materialistic attitude, prestige sensitivity and compulsive buying, which are suitable to be answered with a 5-point Likert scale. Care was taken to prepare the questions in a way that could be easily understood by the respondents by using clear statements. In this study, the reliability of the Materialist Attitude scale was found to be "high" with Cronbach's Alpha=0.786; The reliability of the Prestige Sensitivity scale was found to be "high" with Cronbach's Alpha=0.871, and the reliability of the Compulsive Purchase scale was found to be "high" with Cronbach's Alpha=0.740. Simple random sampling method, which is one of the probability sampling methods, was used in the study. The number of respondents participating in the survey was 308. According to the results of the research; materialist attitude differs statistically significantly according to age and education; prestige sensitivity differs statistically only according to education variable, and compulsive consumption showed a statistically significant difference according to age, gender and income level. On the other hand, it has been found that if the materialistic attitude and prestige sensitivity are high in individuals, compulsive buying behavior will also be high.

HİZMET ORTAMININ MÜŞTERİ VATANDAŞLIK DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: MÜŞTERİ KATILIMININ ARACILIK ROLÜ

Erkan Taşkiran* & Nurettin Ozan Bakır** & Gülşah Gençer Çelik***
& Gökten Öngel****

Öz

Günümüzde müşterilerin davranışlarını etkileyen çok farklı değişkenler söz konusudur. Özellikle müşterilerin örgütsel süreç ve durumlara katkı verme istekliliği ve beklentisi, müşteri vatandaşlık davranışı ve müşteri katılımı gibi davranışları ön plana çıkarmaktadır. Söz konusu bu ilişkinin müşterilerin hizmet aldığı örgütün sağladığı hizmet ortamından etkilenmesi de ayrıca önem kazanmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın temel amacı hizmet ortamının müşteri vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisinde müşteri katılımının aracılık rolü olup olmadığını araştırmaktır. Çalışmada veri toplama yöntemi olarak nicel araştırma yöntemlerinden olan anket tekniği tercih edilmiştir. Bu kapsamda araştırma değişkenlerine yönelik üç farklı ölçekten yararlanılmıştır. Araştırma verileri Starbucks işletmesini tercih eden 277 üzerinden kolayda örnekleme yöntemi ile toplanmıştır. Elde edilen verilerin yapısal eşitlik modellemesi ile analiz edilmesi sonucunda hizmet ortamının müşteri vatandaşlık davranışını anlamlı; hizmet ortamının müşteri katılımını anlamlı; müşteri katılımının müşteri vatandaşlık davranışını anlamlı olarak etkilediği saptanmıştır. Diğer taraftan araştırmanın temel amacına yönelik yapılan yapısal eşitlik modellemesi sonucunda müşteri katılımının hizmet ortamının müşteri vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisinde bir aracılık rolü olmadığı belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlara yönelik araştırma sonuçları tartışılmış ve bu kapsamda gelecek araştırmalar için öneriler çalışmanın son kısmında sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hizmet Ortamı, Müşteri Katılımı, Müşteri Vatandaşlık Davranışı.

* Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Y.O. Turizm İşletmeciliği Bölümü, erkantaskiran@duzce.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9696-9358>

** Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi İşletme Bölümü, obakir@marmara.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6854-638X>

*** Dr. Öğr. Üy., Beykent Üniversitesi Meslek Yüksekokulu İşletme Yönetimi Bölümü, gulsahg@beykeny.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8610-3673>

**** Dr., İstanbul Eğitim ve Araştırma Hastanesi, goktenkorkmaz@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0002-4165-3601>

THE EFFECT OF SERVICESCAPE ON CUSTOMER CITIZENSHIP BEHAVIOR: THE MEDIATING ROLE OF CUSTOMER ENGAGEMENT

Abstract

Today, numerous variables influence customer behavior. Notably, customers' willingness and expectation to contribute to organizational processes and outcomes highlight the importance of behaviors such as customer citizenship behavior and customer engagement. Additionally, the impact of the servicescape—the environment in which customers receive services from an organization—is crucial in shaping this relationship. Thus, the primary aim of this study is to explore the mediating role of customer engagement in the relationship between servicescape and customer citizenship behavior. The survey method, a quantitative research technique, was employed to gather data. For this purpose, three different scales were used to measure the research variables. Data were collected from 277 individuals who patronize Starbucks, utilizing a convenience sampling method. The analysis of the data through structural equation modeling revealed that the servicescape significantly influences customer citizenship behavior and customer engagement, and customer engagement significantly impacts customer citizenship behavior. However, contrary to the main research objective, the structural equation modeling indicated that customer engagement does not mediate the relationship between servicescape and customer citizenship behavior. The findings of the study are discussed, and suggestions for future research are provided in the concluding section of the paper.

Keywords: *Servicescape, Customer Engagement, Customer Citizenship Behavior.*

Giriş

Hizmet ortamı, işletmelerin başarılı ya da başarısız olmasını belirleyen en önemli unsurlardan birisi olarak kabul edilmektedir (Avan ve Özdemir, 2015). Bu itibarla müşteriyi anlayarak, talep ve beklentilerini doğru bir şekilde analiz etmenin yanında ürün veya hizmet sunabilecek yetkinlikte olabilen işletmelerin varlığını sürdürebilmesi için hizmet ortamı yol gösterici bir araç olarak ifade edilebilir. Müşteriler, işletmeyle organik bir bağ kurarken, buldukları ortamın fiziksel unsurlarından doğrudan veya dolaylı olarak etkilenmektedir. Müşterilerin fiziksel koşullar paralelinde ortaya çıkan duygu ve düşünceleri, bu ortamda sergileyecekleri davranışları da etkileyebilmektedir (Kotler, 1973). Bu sebeple küresel ekonomik koşullar altında hızla büyümek zorunda kalan işletmeler, müşteri katılımını adeta bir strateji olarak kullanmaya başlamıştır (Fehrer vd., 2018). Müşterilerin hizmet ortamına yönelik duygu ve düşünceleri de hizmet deneyimlerine yön verebilmektedir. Bu duygu ve düşünceler, işletmeye yönelik bağı güçlendirip, vatandaşlık davranışının gelişmesini sağlayabileceği gibi, tam tersi bir durumun meydana gelmesi de muhtemeldir. Dolayısıyla müşteriyi karşılayan fiziksel koşullar, ileride gelişmesi arzulanan müşteriyle işletme arasındaki güçlü bağı temellerini atabilecek nitelikte olabilmektedir.

Öte yandan hizmet sektörünün yapısı gereği müşteriyle işletme arasında gelişen bağ, işletmelerin varlığını sürdürebilmesi açısından önemli olarak kabul edilebilir. Bu sebeple müşteri vatandaşlık davranışı hizmet sunumunda önemli bir role sahiptir (Yi vd., 2011). Müşteriler, hizmet sürecinin bir parçası olması sebebiyle, yaşadıkları hizmet deneyimine yönelik paydaş durumundadır (Aracı ve Sezgin, 2020). Müşteri vatandaşlık davranışının müşterinin işletmeye yönelik sergilediği gönüllü performans sonucunda işletmeye sağladığı destek ve yardımı işletme lehine kullanabilme davranışlarını ifade ediyor olması sebebiyle (Groth, 2005), dikkate alınması gereken öneriler ve tavsiyeler bütünü olarak nitelendirilebilmektedir. Bu ve benzeri davranış ile alınan geribildirimler, işletmelerdeki muhtemel aksaklıkları tolere edebileceği gibi, müşteriler tarafından işletmenin diğer başka müşterilere tavsiye edilmesini de sağlayabilecektir. Müşteri vatandaşlık davranışıyla sağlanan daha iyi hizmet sunma becerisi sayesinde işletmeler, değerlerine ve varlıklarına yönelik önemli katkılar elde edebilecektir. Dolayısıyla müşteri vatandaşlık davranışı, işletmeye dikkate değer katkılar sağlayabilmektedir (Yi vd., 2011). Bu manada müşterilerin işletmeyi pek çok açıdan değerlendirmesini sağlayan vatandaşlık davranışı, müşteri memnuniyetine de etki ederek, önerilen hizmetlerin geliştirilmesine etki yapmaktadır. Bu yönüyle müşteri vatandaşlığı davranışı, işletmeler için kritik bir değeri ifade etmektedir.

Yukarıdaki değerlendirmeler yanında işletmeler faaliyetlerini başarılı bir şekilde sürdürebilmeleri için müşteri katılımına ihtiyaç duymaktadır (Yi vd., 2011). Müşteri katılımı, müşterinin işletme faaliyetleri üzerindeki önemli etkilerini ifade etmektedir (Jaakkola ve Alexander, 2014). Günümüz koşullarında başarı elde edebilmek için, hem müşteri beklentilerini ön plana alması hem de işletme tarafından yaratılan değere müşterinin de ortak edilmesi gerekmektedir. Böylece müşterilerle ortak paydada hareket ederek, hızla değişen talep, ihtiyaç ve beklentileri karşılayabilecek duruma gelinebilecek ve işletme lehine değer yaratılabilecektir. Özetle müşteriler, çağdaş bir yaklaşımla, kendilerini işletmenin paydaşı olarak görmekte ve bu paralelde proaktif bir tutum sergileyerek, markalara faydalı önerilerde bulunabilmektedir. Artık müşteriler, ürün veya hizmetleri alıp, kullandıkları klasik rollerinin ötesine geçmiş ve işletmelerle etkileşim içine girerek, değer yaratmaya çalışmaya başlamıştır. Müşteri katılımı, markaya ve işletmeye yönelik sadakati de bünyesinde barındırıyor olmasının yanı sıra, satın alma davranışına da yön verebilmektedir.

Bu kapsamda hazırlanan çalışmanın temel amacı hizmet ortamının müşteri vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisinde müşteri katılımının aracılık rolünü incelemektir. Öncelikle hizmet ortamının müşteri vatandaşlık davranışı üzerindeki doğrudan etkisi incelendikten sonra müşteri katılımı üzerinden söz konusu ilişkinin nasıl oluşacağı değerlendirilecektir. Çalışma üç başlık altında yapılandırılmıştır. Öncelikle kavramsal çerçeve başlığı altında araştırmanın temel değişkenleri olan hizmet ortamı, müşteri katılımı ve müşteri vatandaşlık

davranışı kavramları ele alındıktan sonra ilgili hipotezlerin geliştirilmesi açıklanmıştır. İkinci kısımda araştırmanın metodolojisi kapsamında araştırma prosedürü ve örnekleme, veri toplama araçları ve elde edilen verilerin analiz yöntemleri belirtilmiştir. Son kısımda elde edilen bulgular sunularak araştırmanın sonuçları tartışılmıştır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölüm altında araştırma konusu olan temel değişkenler hizmet ortamı, müşteri vatandaşlık davranışı ve müşteri katılımı olmak üzere sırasıyla açıklanmıştır.

1.1. Hizmet Ortamı

Günümüzde artık, hizmet alımı talep eden ve kullanan müşterilerin söz konusu işletmeler ile iletişime geçmesi sadece telefon ve e-posta gibi somut iletişim araçları üzerinden değil, bunun yanında hizmet alınan ortamda bulunan her türlü fiziksel bileşenden doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenecek gerçekleşmektedir (Amer ve Rakha, 2022; Avan ve Özdemir, 2015). Bitner'e (1992) göre hizmet ortamı, işletmelerin müşterilerine sundukları hizmete ilişkin fiziksel unsurları tanımlayan bir kavram olarak ifade edilebilir. Hizmet ortamı, işletmeler tarafından hizmet üretmek amacıyla fiziksel koşulların bir araya getirilmesiyle oluşturulmaktadır (Avan ve Özdemir, 2015). Hizmet ortamı müşteri davranışlarını ve işletme imajını etkileyebilme potansiyeline sahip olan, hizmetin sunulduğu genellikle yapay olan fiziksel ortam şeklinde ifade edilebilmektedir (Artuğer ve Şahin, 2020). Fiziksel ortam tabiriyle ifade edilen hizmet ortamı, işletmenin hem fiziksel hem sosyal hem de içeriksel unsurlarını bünyesinde barındırmaktadır (Tombs ve McColl-Kennedy, 2003). İşletmenin sunduğu hizmetlerin soyut olmasından dolayı, müşteriler hizmetleri işletmenin fiziksel unsurları üzerinden değerlendirmektedir (Countryman ve Jang, 2006). Dolayısıyla çalışma hizmet ortamı iklim, renk, sıcaklık, koku, müzik, aydınlatma vs. şeklinde hizmet ortamının geri planını oluşturan görünür faktörler ve gözle görülmeyen faktörlerin toplamı olarak ifade edilebilir (Çelik, 2009).

Hizmet ortamı, çeşitli yazarlar tarafından farklı şekillerde boyutlandırılmıştır (Kim ve Moon, 2009). Bitner (1992) kavramı, çevresel koşullar; mekansal düzen ve işlevsellik; işaretler, semboller ve sanat eserleri olmak üzere üç boyutta incelemiştir ve çevresel koşulları, sıcaklık, renk, müzik, koku, iklimlendirme, aydınlatma gibi unsurlarla ilişkilendirmiştir. Mekansal düzen ve işlevsellik ise, bulunan ortamdaki mobilya, makine ve ekipmanların büyüklüğünü, düzenini, bu nesnelere arasındaki uyumu ve nesnelere şekillerini ifade etmektedir (Lam vd., 2011). Ortamın mimari tasarımı, dekorasyonu, tabelası, iç ortamda kullanılan malzemelerin kalitesi gibi unsurlar ise işaretler, semboller ve sanat eserlerini ifade etmektedir (Ellen ve Zhang, 2014; Hoffman ve Turley, 2002; Reimer ve Kuehn, 2005). Hizmet ortamı kavramı, Wakefield ve Blodgett (1999) tarafından, mekansal düzen-

işlevsellik ve estetik olmak üzere iki boyutta incelenmiştir. Turley ve Milliman (2000) ise, düzen değişiklikleri, dış değişkenler, genel olarak iç değişkenler, insan değişkenleri ve satın alma değişkenleri olarak ele almıştır.

Hizmet ortamı, müşterinin işletmeden herhangi bir hizmet almadan ve işletme personeliyle herhangi bir iletişime geçmeden önce ilk izleniminin oluşmasını sağlamaktadır (Artuğer ve Şahin, 2020). İşletmenin, aydınlatması, kokusu, rengi ve sıcaklığı gibi çevresel koşulları, müşterinin gerek fiziksel ve gerekse fizyolojik durumlarına etki edebilmektedir (Lee vd., 2019). Hizmet ortamını oluşturan unsurlardan aydınlatma, sıcaklık, koku, gürültü vb. unsurlar “ambiyans/iklim”; mimari, teşhir, düzen vb. “alan tasarımı/teknik kalite”; diğer ziyaretçiler, çalışanlar vb. ile ilgili faktörler “sosyal yapı” olarak nitelendirilmektedir (Erdoğan ve Enginkaya, 2022). Hizmet ortamında bulunan işitsel ve görsel unsurlar, müşterinin işletmede daha uzun süre kalma ve satın alma davranışına etki etmektedir (Kotler, 1973). Öyle ki, işletmedeki fiziksel unsurlar, müşterilerin hizmet ortamına yönelik genel izlenimlerine ve atmosfere yönelik algılarına yön vermektedir (Countryman ve Jang, 2006). Öte yandan hizmet ortamındaki fiziksel etmenler, tüketici davranışlarının seyrinde de belirleyici bir rol oynayabilmektedir (Lin, 2004; Harris ve Ezech, 2008).

1.2. Müşteri Vatandaşlık Davranışı

Literatüre Ford (1995) ve Bettencourt (1997) tarafından kazandırılmış olan ve temelleri örgütsel vatandaşlık kavramına dayanmakta olan müşteri vatandaşlık davranışı, genel manada olumlu deneyimlerin diğer müşterilere aktarılması, markanın müşteri tarafından önerilmesi ve marka çalışanlarına hoşgörülülük davranılması anlamına gelmektedir. Müşteri vatandaşlık kavramlaştırılmasında örgütsel vatandaşlık davranışına referans verilmektedir. Bu kapsamda örgütsel davranış literatüründe kullanılan “*çalışanların işletmeye yardım etme zorunluluğu algıladıklarında işletmelerine fayda sağlayan olumlu davranışlar göstermesi*” şeklinde ifade edilen örgütsel vatandaşlık davranışından uyarlandığı görülmektedir (Choi ve Lotz, 2016). Müşteri vatandaşlık davranışına son yıllarda artan ilgiyle birlikte kavramın tanımında da gelişmeler ifade edilmektedir. Müşteri vatandaşlık davranışı Groth (2005) tarafından “*hizmetin başarılı üretimi ve/veya sunumu için gerekli olmayan ancak toplamda hizmet organizasyonuna genel olarak yardımcı olan gönüllü ve isteğe bağlı davranışlar*” şeklinde tanımlanırken, Bove ve diğerleri (2009) tarafından ise “*müşterinin hizmet sunumu için gerekli rolü dışında, yardım ve yardım sağlamayı amaçlayan ve etkili örgütsel işleyiş için elverişli olan gönüllü davranışlar*” olarak ifade edilmiştir. Geniş bir ölçüde yararı gözlenebilen dolaylı davranışları içeren müşteri vatandaşlık davranışı hem hizmet hem de ürün sağlayan örgütler açısından büyük bir önem arz etmektedir. Örneğin, herhangi bir müşterinin bir örgütün ürün ve hizmetlerini çok beğenerek arkadaşlarına önermesi bu davranışlar arasındadır. Yine bir müşterinin popüler bir markanın logosunu taşıyan kıyafetler giymesi

doğrudan söz konusu örgüte katkı niteliğinde gözükmezken, dolaylı olarak müşteri vatandaşlık davranışı kapsamında değerlendirilebilir (Türkmen ve Nardalı, 2017).

Müşteri vatandaşlık davranışı tipik olarak müşteri tarafından ortaya koyulan gönüllü ve sosyal davranışlar olarak görülür ve müşterinin gönüllü performansı, ekstra rol davranışı yanında, satın alma davranışına da etki ederek, hizmet sunumunda veya sonrasında bilgi, fikir ve fiziksel işbirliği açısından gönüllü esasıyla rol dışı davranışlarını kapsamaktadır (Abdou vd., 2022). Müşteri vatandaşlık davranışı sayesinde işletmeler, markayla müşteri arasındaki ilişkiyi daha kolay yöneterek, marka sürdürülebilirliğini artırırken, aynı zamanda müşteri devir hızını da azaltabilmektedir (Tung vd., 2017). Öte yandan müşteri vatandaşlığıyla, müşterinin markayı desteklemesi ve markanın gelişmesine yönelik geribildirimlerde bulunması, markanın adeta bir savunucusu olarak en nihayetinde kârlılığını, satışlarını ve sektörel gücünü artırabilmesi de sağlanabilmektedir (Revilla-Camacho vd., 2015). Müşteri vatandaşlık ile ilgili kavramsallaştırma çalışmaları birlikte değerlendirildiğinde bunun gönüllülük esaslı, zorunlu olmayan fakat işletme performansına olumlu katkı sağlayabilen, işletme tarafından ödüllendirilmeyen fakat müşteriler tarafından iş birliği konusunda istekli şekilde sanki birer işletme çalışanıymış gibi sergilenen yardımcı davranışlar şeklinde ifade edilebileceği ortaya çıkmaktadır (Akbaş vd., 2023). Müşteri vatandaşlığı davranışı hizmet pazarlaması literatüründe, bir tür müşteri değeri birlikte yaratma davranışı olarak ifade edilmektedir (Jung ve Yoo, 2017).

Literatürde müşteri vatandaşlığı davranışına yönelik tek bir sınıflandırmanın olmadığı ve kavramın farklı boyutlarla ele alındığı görülmektedir (Yıldız, 2020). Kavram, tek boyutlu bir yapı olarak ele alınabilse de farklı boyutlar altında değerlendirildiği çalışmalar bulunmaktadır. Bu kapsamda müşteri vatandaşlık davranışının dört boyutu olduğu söylenebilir. Söz konusu bu boyutlar geribildirim verme, tavsiye etme, yardım etme ve tolere etme olarak belirtilebilir. Ayrıca müşteri vatandaşlık davranışı elektronik ağızdan ağıza iletişimi oluşturabilir ve işletmenin rekabet gücünü destekleyebilecek kullanıcı tarafından oluşturulan içeriği teşvik edebilmektedir (Assiouras vd., 2019).

Müşteri vatandaşlık davranışı hizmet sunan işletmeler için destekleyici tüketici davranışını ifade eden yardım etme, işletme ve çalışanların hizmetlerini geliştirmesini ifade eden geri bildirimde bulunma, hizmetlerdeki beklentilerin yeterli düzeyde karşılanamadığı durumlarda sabırlı olmayı ifade eden tolerans gösterme ve markayı negatif yorumlardan korumak için ağızdan ağıza pazarlamayı ifade eden tavsiye etme olmak üzere dört boyutta incelenmektedir (Yi ve Gong, 2013). Ayrıca ilgili literatür incelendiğinde müşteri vatandaşlık davranışının öncülleri ve ardılları söz konusudur. Müşteri vatandaşlık davranışı öncülleri işletme kaynakları, müşteri açısından işletmenin kalitesi, birlikte değer yaratma, kimlik uyumu, müşteriden müşteriye kalite ve müşteri kaynakları olmak üzere altı kategoride değerlendirilebilmektedir. Diğer taraftan müşteri vatandaşlık davranışı

ardılları ise, müşteri-şirket ilişkisi sonuçları, müşteri ile ilgili sonuçlar ve çalışanlarla ilgili sonuçlar olmak üzere üç kategoride değerlendirilebilmektedir (Mitrega vd., 2022).

İşletmenin hizmetlerine yönelik muhtemel başarısızlıklar, müşteriye farklı marka tercihlerini seçmeye yöneltebileceğinden dolayı, müşteri vatandaşlık davranışı oluşturabilmek büyük önem arz etmektedir (Keaveney, 1995). Müşteri vatandaşlık davranışıyla işletmeye sağlanan sosyal destek, henüz müşteri olma deneyimini yaşamamış potansiyel müşterilerin de markaya ve işletmeye çekilebilmesini sağlamaktadır (Zhu vd., 2016). Bu sebeple müşterilerin işletmeden aldıkları hizmete yönelik deneyimlerinin geliştirilmesi için, müşteri vatandaşlık davranışının potansiyel gücünden en verimli şekilde faydalanabilmek adına işletmelerin gerekli çabayı harcamaları önemlidir (Kim ve Choi, 2016; Nagy ve Marzouk, 2018).

1.3. Müşteri Katılımı

Günümüz koşullarındaki endüstriyel şartlar, müşterilerin rollerinin değişimini de beraberinde getirmiştir (Pralhad ve Ramaswamy, 2004). Başarılı hizmet sunumu için faydalı olabilecek bir davranış olan müşteri katılımı işletme işleyişi içerisinde müşterinin aktif olarak rol alması şeklinde ifade edilebilmektedir (Akbaş vd., 2023). Müşteri katılımı davranışı “*müşterinin satın almanın ötesinde, motive edici sürücülerden kaynaklanan davranışsal tezahürleri*” olarak tanımlanan müşteri bağlılığının davranışsal boyutunu temsil etmektedir (Cheng vd., 2020). Bir başka tanımlamaya göre müşteri katılımı, müşterinin ürüne karşı gelişen gözlemlenemeyen ilgisi, motivasyonu ve uyarılmasıdır (Bloch, 1986). Müşteri katılımı, ürün veya hizmet sunumunda müşterinin etkileşimi, ilgisi ve adanmışlığı olarak ifade edilebilmesinin yanı sıra (Abdul-Ghani vd., 2011), bir markanın geleceği olarak da değerlendirilmektedir (Gambetti ve Graffigna, 2010). Müşteri katılımı, satın alma davranışı ve işletme hakkında karar vermeyi sağlayan itici bir güç anlamına da gelmesi yanında (Gambetti vd., 2012), Verhoef ve diğerleri (2010), müşteri katılımının yalnızca satın alma davranışıyla sınırlı kalmayıp, marka ve işletmeye yönelik müşteri ilgisi olarak da nitelendirilmektedir.

Müşteri katılımı, hizmetin birlikte oluşturulması için gerekli olan rol içi veya gerekli eylemlere atıfta bulunurken; müşteri vatandaşlık davranışı, firmaya olağanüstü sonuçlar sağlayabilen ancak başarılı hizmet sunumu için gerekli olmayan ekstra rol veya isteğe bağlı davranışları temsil eder (Choi ve Lotz, 2016). Bu kabulden hareketle, müşteriler işletme için artık yalnızca tüketen değil, üreten konumuna da geçmiştir (Etgar, 2008). Bu sayede, müşterilerin talep ve beklentileri doğru şekilde tespit edilerek, işletmenin üretim faaliyetleri müşterilerin talep beklentileriyle uyumlu hale gelebilecektir (Arıca ve Kozak, 2018). Öte yandan, hizmetlere yönelik olası problemler elemine edilerek, sunulan hizmete yönelik çıktılarının geliştirilme fırsatı doğabilecektir (Blazquez-Resino vd., 2015).

Katılımın, ahlaki değerler, değer ve tutumlar olmak üzere iç bileşenleri ile ürün ve hizmetler, reklamlar ve çevre olmak üzere dış bileşenleri bulunmaktadır (Zaichkowsky, 1994). Müşteri katılımı işletmeler tarafından ele alındığında müşterinin memnuniyet, sadakat, güven, tekrar satın alma niyetinde ve pozitif ağızdan ağıza pazarlama iletişimde artış yanında işletmenin verimliliği ve üretkenliği üzerinde de olumlu etkiler ortaya çıkardığı görülebilmektedir (Aksoy ve Hatipoğlu, 2021). Farklı müşteri segmentleri için elde edilen bilgi havuzunu genişleten müşteri katılımı ile birlikte müşterilerin ortak ihtiyaçlarının belirlenmesi ve örgütsel yetkinliğin artması söz konusu olabilmektedir (Demir ve Kazançoğlu, 2020). Müşteri katılımı, işletmeden satın alınacak deneyimin, müşterinin talep ve ihtiyaçları paralelinde kişiselleştirilebilmesini sağlarken, müşteri deneyimlerini kişiyle uyumlu hale getirebilecek bir yönü de bulunmaktadır (Mills vd., 1983). Müşteri katılımı bilişsel, duygusal ve davranışsal olarak görülebilmektedir (Başkol, 2019). Dolayısıyla müşteri katılımının engelleyici ya da destekleyici, içsel veya dışsal, algı veya çıkarımlar doğrultusunda pozitif etkileri olabileceği gibi, negatif etkileri de söz konusudur (Heinonen, 2018). Müşteri katılımı satın alma davranışının ötesinde, işletme için hem pozitif hem de negatif etkiler yaratabilecek, müşteri tarafından sergilenen davranışlar bütünü olarak ifade edilebilmektedir (Gummerus vd., 2012). Satın alma davranışını aşan katılım davranışları, işletme veya ürünlerle ilgili herhangi bir platformda olumlu veya olumsuz yazılar yazmak, markaya yönelik mesaj yayınlamak, marka karşıtı ya da destekleyici eylemler düzenlemek müşteri katılımı kapsamında değerlendirilmektedir (Van Doorn vd., 2010). Özetle müşteri katılımı, bir işletmeni herhangi bir eylemde bulunmaksızın, piyasa sürdüğü ürün veya hizmetlerine yönelik müşteri katkısını ifade içermektedir (Harmeling vd., 2017).

2. DEĞİŞKENLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER ve ARAŞTIRMA MODELİ

Araştırmanın değişkenleri olan hizmet ortamı, müşteri katılımı ve müşteri vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkiler ile araştırma modeli bu başlık altında ele alınmıştır.

2.1. Hizmet Ortamı ve Müşteri Vatandaşlık Davranışı İlişkisi

Hizmet ortamında müşterilerin rahat olması ve bunun sonucunda memnuniyet düzeylerinin artması, sunulan hizmetlere yönelik olumsuz değerlendirmeleri söz konusu olsa da bu durumla ters orantılı olarak daha yüksek seviyelerde olabilir (Dikmen, 2019). Durna ve diğerlerine (2015: 1729) göre, hizmet ortamı yalnızca dekor ve tasarım gibi maddi bileşenleri değil, aynı zamanda nezaket, ilgi ve kültür sunumu gibi iletişimsel bileşenleri de içerir. Park ve Ryu (2019) havalimanlarının sunduğu hizmet ortamının bilişsel ve duygusal memnuniyet üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Gong ve Yi (2019) hizmet ortamının müşteri vatandaşlık

davranışının öncüllerinden biri olduğunu savunmaktadır. Yapılan araştırmalarda (Li ve Wei, 2021) benzer sonuçlar ortaya konmuştur. Müşterilerin davranışlarını etkilemesi ve özellikle de ilgili hizmet işletmesinin tekrar tercih edilmesinin öncülü olarak hizmet ortamının müşterilerin davranışları üzerindeki etkisi ortaya çıkmaktadır. Avan ve Özdemir (2015) 27 kişinin katılım sağladığı nitel çalışmaları neticesinde hizmet ortamında yer alan fiziksel uyarıcıların kişiler tarafından önemsendiklerini ayrıca hizmet ortamının tasarım ve sunulan hizmet açısından bir bütün olarak algılandığı bulgularına ulaşmışlardır. Kerse ve Gelibolu (2020) lojistik sektöründeki 575 tüketiciden elde ettikleri veriler neticesinde müşteri vatandaşlık davranışının müşteriler memnuniyetinden olumlu şekilde etkilendiği bulgusunu elde etmişlerdir. Dolayısıyla hizmet ortamı müşterilerin katılımını ve müşteri vatandaşlık davranışını etkileyebilir. Bu kapsamda hizmet ortamının müşteri vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisine yönelik aşağıdaki hipotez belirlenmiştir.

H₁: Hizmet ortamının müşteri vatandaşlık davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

2.2. Hizmet Ortamı ve Müşteri Katılımı İlişkisi

Hizmet ortamı, hizmet karşılaşmasının bir parçası olarak müşteri davranışını, memnuniyetini ve sadakatini etkilemektedir (Amer ve Rakha, 2022; Harris ve Ezech, 2008). Durna ve diğerleri (2015) hizmet ortamının bileşenlerinin genel olarak algılanan imaj üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Park ve diğerleri (2019) hizmet ortamının müşterilerin duygularını olumlu yönde etkilediğini ve bunun sonucunda davranışsal niyetlerini önemli ölçüde artırdığını ifade etmektedir. Bu kapsamda hizmet ortamının müşteri katılımı üzerindeki etkisini inceleyen araştırmalar bulunmaktadır. Örneğin, Li (2021) hizmet ortamının müşteri katılımı üzerindeki etkisinde önemli bir alanı olduğunu belirtmektedir ve otelcilik sektöründe yaptığı araştırma sonucunda hizmet ortamına bağlı olarak müşterilerin bilişsel, duygusal ve davranışsal katılımlarının arttığını ortaya koymuştur. Sahoo ve Pillai (2017) mobil bankacılık hizmetlerinde hizmet ortamının müşterilerin katılımını etkileyen güçlü bir araç olduğunu tespit etmiştir. Diğer bir çalışmada Li ve Wei (2021) hizmet ortamının müşteri katılımını pozitif yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Amer ve Rakha (2022) hizmet ortamının doğrudan ve dolaylı düzeyde müşteri katılımını bilişsel, duygusal ve davranışsal olarak anlamlı bir şekilde etkilediğini tespit etmiştir. Ulaşılan söz konusu literatürdeki çalışmalar kapsamında hizmet ortamı ile müşteri katılımı arasındaki ilişkiye yönelik aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H₂: Hizmet ortamının müşteri katılımı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

2.3. Müşteri Katılımı ve Müşteri Vatandaşlık Davranışı İlişkisi

Müşteri katılımı, sosyal bilimler alanında son yirmi yılda yapılan araştırmaların önemli bir kavramı haline gelmiştir (Amer ve Rakha, 2022, s.

2). Bu kapsamda müşteri katılımının farklı değişkenler üzerindeki etkilerini inceleyen araştırmalar ilgili literatürde bulunmaktadır. Örneğin Wei ve diğerleri (2013) konaklama işletmelerine yönelik gerçekleştirdikleri çalışmalarında müşterilerin müşteri katılımı davranışlarının altında yatan motivasyonel itici güçlerin hedeflerine göre değiştiğini ve pozitif müşteri katılımı davranışlarının negatif müşteri katılımı davranışlarından daha olumlu değerlendirmelere sahip olduğunu ortaya koymuştur. Aksoy ve Hatipoğlu (2021) yapısal eşitlik modeli kullandıkları çalışmalarında müşteri katılımının hizmet kalitesi algısı ve algılanan değer üzerinde pozitif etkisi olduğunu göstermiştir. Cintamür (2022) anket yöntemi ile 741 katılımcıdan elde edilen veriler ve yapısal eşitlik modeli ile gerçekleştirdiği çalışması müşterilerin kurumsal itibar değerlendirmesinin müşteri vatandaşlık davranışını olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Gong ve diğerleri (2022) müşterilerin uyumluluk hissetme ve kendilerini avantajlı algılamalarının müşteri katılımına yol açarak müşteri vatandaşlık davranışının artmasına neden olduğunu tespit etmiştir. Söz konusu çalışmalar ve sonuçları kapsamında müşteri katılımı ve müşteri vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkiye yönelik aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H₃: Müşteri katılımının müşteri vatandaşlık davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

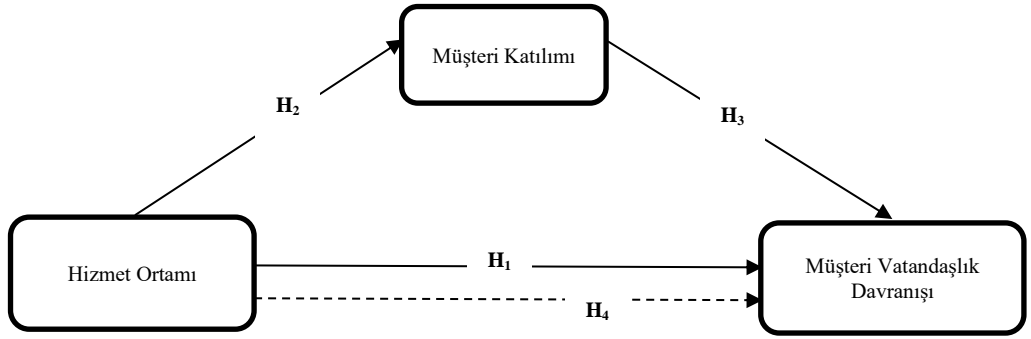
2.4. Müşteri Katılımının Aracılık Rolü

Durna ve diğerleri (2015) farklı hizmet ortamı unsurlarının müşteri tepkileri üzerindeki etkisini araştırmak için daha fazla ampirik araştırmaya ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Mevcut araştırmalar hizmet ortamı ile müşterilerin algıları ve davranışları arasındaki ilişkilerde müşteri katılımının aracılık rolünü (Yen vd., 2020) ve düzenleyici rolünü (Chang, 2016) incelemiş olsa da hizmet ortamının müşteri vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisinde müşteri katılımının aracılık rolünü inceleyen sınırlı sayıda araştırma (Li ve Wei, 2021) bulunmaktadır. Bu kapsamda müşterilerin hizmet ortamına yönelik olumlu algılamaları onların katılımını artırabilir ve bunun sonucunda hizmet aldıkları örgütün faydasına olabilecek gönüllü davranışlarını içeren vatandaşlık davranışını daha fazla göstermelerine neden olabilir. Bu bilgiler ışığında aracılık etkiyi belirlemek üzere aşağıdaki hipotez analiz etmek üzere önerilmiştir.

H₄: Hizmet ortamıyla müşteri vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkide müşteri katılımının aracılık rolü vardır.

Yukarda belirtilen hipotezlere yönelik oluşturulan araştırma modeli aşağıdaki Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

3. YÖNTEM

Bu bölüm altında araştırmanın anakütlesi, örnekleme ve veri toplama yöntemi ile kullanılan ölçekler ve veri analiz yöntemi açıklanmıştır.

3.1. Anakütle, Örneklem ve Veri Toplama Süreci

Araştırmanın ana kütlesi, en az bir kere Starbucks mağazasına giden ve Starbucks ürünlerinden en az birini deneyimleyen müşterilerden oluşmaktadır. Araştırma verilerini toplamak üzere kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiş ve veriler online olarak hazırlanan bir ölçek üzerinden elde edilmiştir. Verilerin geçerliliğini artırmak üzere araştırmacılar tarafından belirlenen bir filtre soru (Starbucks'ı tercih eder misiniz?) öncelikle sorularak, araştırma yapılan işletmeyi kullanma yönünde bir tercihi olmayan katılımcıların anketleri tamamlanmamıştır. Veriler Ağustos 2023 ve Ekim 2023 tarihlerinde toplanmış olup, toplamda 313 kişiye ulaşılmıştır. 313 yanıtlayıcının 36'sı filtre sorusuna hayır cevabı verdiği için analizler için toplam 277 adet anket formu veri seti kapsamında değerlendirilmiştir.

3.2. Anket Formu Tasarımı ve Kullanılan Ölçekler

Araştırmada kullanılan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. İlk kısımda demografik özelliklere yönelik sorular yanında Starbucks mağazalarına gitme sıklığı ve orada zaman geçirme süresi ile ilgili sorulara yer verilmiştir. İkinci kısımda araştırılan değişkenlere yönelik ölçek ifadeleri bulunmaktadır. Çalışmada üç farklı değişken incelenmiştir. Bu kapsamda Durna ve diğerlerinin (2015) çalışmasında kullandığı 10 sorudan oluşan hizmet ortamı ölçeği; Hollebeek ve diğerlerinin (2014) çalışmalarından alınan 10 soruluk müşteri katılımı ölçeği; Yi ve Gong'un (2013) çalışmalarında kullandığı 10 sorudan oluşan müşteri vatandaşlık ölçeği kullanılmıştır.

Hazırlanan anket formu taslak halinde yapılandırıldıktan sonra 50 kişilik bir katılımcı grubu üzerinde pilot çalışma gerçekleştirilmiş ve yanlış ya da eksik bir ifade olup olmadığı kontrol edilmiştir. Söz konusu taslak anket formu üzerinde herhangi bir eksiklik görülmediği için anket formunun son halinin içerik ve kapsam bakımından uzman görüşü alınmış (Gegez, 2014) ve

yapılan kontrol sonucu anket çalışması uygulanmıştır. Belirtilen ölçeklere ait ifadelerin ölçülmesinde 1=Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum şeklinde 5’li likert tipi ölçekten yararlanılmıştır.

3.3. Verilerin Analizi

Araştırma değişkenlerine yönelik belirlenen amaç kapsamında elde edilen veriler SPSS ve AMOS programları yardımıyla analiz edilmiştir. Bu kapsamda veri analizinde tanımlayıcı istatistikler (frekans ve yüzde analizi), açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi, güvenilirlik analizi, değişkenler arasındaki ilişkiye belirlemeye yönelik korelasyon analizi ve Baron ve Kenny’nin (1986) önerdiği yol izlenerek yapısal eşitlik modellemesi kullanılmıştır.

4. BULGULAR

Bu bölüm altında araştırma sonucunda elde edilen bulgular sunularak ilgili sonuçlar üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır.

4.1. Örneklemin Demografik Özellikleri ve Alışveriş Davranışı

Tablo 1’de araştırmada yer alan cevaplayıcıların demografik özellikleri gösterilmiştir.

Tablo 1. Araştırmada Yer Alan Cevaplayıcıların Demografik Özellikleri

	Frekans	Yüzde (%)		Frekans	Yüzde (%)
CİNSİYET			MEDENİ DURUM		
Kadın	182	65,7	Bekâr	185	66,8
Erkek	95	34,3	Evli	92	33,2
GELİR DURUMU			MESLEK		
8500 TL ve altı	64	23,1	Özel Sektör Çalışanı	147	53,1
8501 - 12000 TL	47	17	Kamu Sektör Çalışanı	42	15,2
12001 - 18000 TL	53	19,1	Öğrenci	69	24,9
18001 - 24000 TL	38	13,7	Ev Hanımı	7	2,5
24001 TL ve üzeri	75	27,1	Emekli	4	1,4
YAŞ DAĞILIMI			Çalışmıyor	8	2,9
18-24 yaş	64	23,1	ÖĞRENİM DURUMU		
25 - 34 yaş	108	39	Lise Mezunu	22	7,9
35 - 44 yaş	84	30,3	Üniversite (önlisans) Mezunu	38	13,7
45 - 54 yaş	17	6,1	Üniversite (lisans) Mezunu	111	40,1
55 yaş ve üzeri	4	1,4	Üniversite (lisansüstü) Mezunu	106	38,3

Buna göre, cevaplayıcıların %65,7’si kadın, %34,3’ü erkektir. Katılımcıların %66,8’i bekârdır. Cevaplayıcıların yaş dağılımları incelendiğinde %39’unun 25-34 yaş aralığında ve %30’unun ise 35-44 yaş

aralığında olduğu görülmektedir. Katılımcıların %40,8'inin 18001 TL ve üzerinde gelire sahip olduğu, %53,1'inin özel sektör çalışanı olduğu ve %40,1'inin ise üniversite (lisans) mezunu olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Araştırmada Yer Alan Cevaplayıcıların Starbucks Mağazaları İle İlgili Davranışları

	Frekans	Yüzde (%)		Frekans	Yüzde (%)
	GİTME SIKLIĞI		ZAMAN GEÇİRME SIKLIĞI		
Her gün	6	2,2	0 - 30 dakika	97	35
2 günde bir	19	6,9	31 - 60 dakika	88	31,8
3 günde bir	24	8,7	61 - 90 dakika	58	20,9
Haftada bir	55	19,9	91 - 120 dakika	23	8,3
2 haftada bir	37	13,4	121 dakika ve üzeri	11	4
Ayda bir	72	26			
Ayda birden daha az	64	23,1			

Tablo 2'de çalışmaya katılanların Starbucks mağazalarına gitme sıklıkları ile zaman geçirme sıklıklarına yer verilmiştir. Buna göre, cevaplayıcıların %19,9'unun haftada bir Starbucks mağazalarına giderken, bu mekânlarda %31,8'inin 31-60 dakika arası zaman geçirdiği ortaya çıkmıştır.

4.2. Ölçeklere Ait Ortalama, Standart Sapma Değerleri ile Ölçek Güvenirliliği ve Geçerliliği

Aşağıdaki tabloda araştırma dahilindeki ölçeklere ait ortalama ve standart sapma değerleri özetlenmiştir.

Tablo 3. Araştırmadaki Ölçeklere Ait Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Soru No	Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma
HO1	Bu işletmenin iç ve dış mimarisi göz alıcıdır.	3,1264	0,92583
HO2	Bu işletmenin atmosferi ferahtır	3,2347	1,02106
HO3	Bu işletmenin dekoru modaya uygundur.	3,6209	0,79673
HO4	Bu işletmenin sunduğu yiyecek ve içecekler devamlı tazedir.	3,7834	0,84486
HO5	Bu işletmede çok hoş bir koku hâkimdir	3,5668	0,94412
HO6	Bu işletme çalışanları yardımcı olmaya isteklidir	3,7076	0,82820
HO7	Bu işletme çalışanları zarif giyimlidir.	3,3105	0,86665
HO8	Bu işletme çalışanları müşterilere kişisel ilgi gösterir.	3,1805	0,92661
HO9	Bu işletme çalışanları tutkuludur.	3,0361	0,87980
HO10	Bu işletme çalışanları naziktir.	3,7906	0,76104
MK1	Bu işletmede zaman geçirmek, işletmeyi sürekli düşünmeme neden olur.	2,3466	0,96821
MK2	Bu işletmede zaman geçirdikçe, çok daha fazla düzeyde tekrar gelebilmeyi düşünürüm.	2,7509	1,03876

Hizmet Ortamının Müşteri Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkisi: Müşteri Katılımının Aracılık Rolü

MK3	Bu işletmede zaman geçirmek, ben de marka hakkında daha fazla bilgi edinme isteği uyandırır.	2,6931	1,07156
MK4	Bu işletmede zaman geçirdikçe kendimi çok daha pozitif hissederim.	3,1191	0,96133
MK5	Bu işletmede zaman geçirmek, beni çok mutlu eder.	3,1408	0,95080
MK6	Bu işletmede bulunduğum zaman kendimi çok iyi hissederim.	3,1877	0,91730
MK7	Bu işletmede bulunduğum zaman kendimle gurur duyarım.	2,1444	0,99678
MK8	Bu işletmede, gelecekte diğer işletmelerden çok daha fazla süre geçireceğim.	2,6715	0,97636
MK9	Gelecekte de bu işletmeyi tercih edeceğim.	3,4116	0,85779
MK10	Arkadaşlarım ile buluşacağım zaman, bu işletme tercih edeceğim markalardan biridir.	3,5235	1,05826
MVD1	Eğer verilen hizmetin nasıl geliştirilebileceğine yönelik bir fikrim olursa, bunu işletme çalışanlarına bildiririm.	3,3141	1,07285
MVD2	İşletme çalışanlarından iyi bir hizmet alırsam, bunun hakkında yorum yaparım.	3,6426	0,92786
MVD3	Eğer bir sorun yaşarsam, işletme çalışanlarına bildiririm.	4,0325	0,81807
MVD4	Bu işletme ile ilgili diğer insanlara olumlu şeyler söylerim.	3,5018	0,83677
MVD5	Bu işletmeyi diğer insanlara tavsiye ederim.	3,4874	0,86646
MVD6	Arkadaşlarımı ve yakınlarımı bu işletmeyi seçme yönünde yönlendiririm.	3,2599	0,96550
MVD7	Eğer bir müşterinin herhangi bir konuda (kahve seçimi, masa birleştirme, vb.) yardıma ihtiyacı olursa, destek olurum.	3,7004	0,90915
MVD8	Diğer müşteriler herhangi bir konuda (kahve vb. dökülmesi, ürünün bozuk olması gibi) sorun yaşarsa, yardım ederim.	3,4693	0,93442
MVD9	Bu işletmenin sunduğu hizmetleri (yiyecek-icecek alma sırasına geçilmesi, hangi ürünle hangi içeceklerle tüketilmesi, şifreli WC kullanımı gibi) doğru bir şekilde kullanabilmeleri için diğer müşterilere yardımcı olurum.	3,4729	0,94992
MVD10	Diğer müşterileri tavsiye ederim.	3,4368	0,89310

HO: Hizmet Ortamı; MK: Müşteri Katılımı; MVD: Müşteri Vatandaşlık Davranışı

Tablo 3'e göre, "Bu işletme çalışanları naziktir" ifadesi 3,7906 değeriyle hizmet ortamı ölçeğinin, "Arkadaşlarım ile buluşacağım zaman, bu işletmeyi tercih edeceğim markalardan biridir" ifadesi 3,5235 değeriyle müşteri katılım ölçeğinin ve "Eğer bir sorun yaşarsam, işletme çalışanlarına bildiririm" ifadesi 4,0325 değeriyle müşteri vatandaşlık davranışı ölçeğinin en yüksek ortalamaya sahip olduğu tespit edilmiştir.

Herhangi bir ölçek içinde bulunan ifadelerin iç tutarlılığı ölçümlemek için kullanılan analizlerden biri güvenilirlik analizidir (George ve Mallery, 2001). Bu kapsamda araştırmada kullanılan ölçekler için yapılan analiz sonucunda güvenilirlik analizleri hizmet ortamı için 0,987, müşteri katılımı için 0,98, müşteri vatandaşlık davranışı için 0,897 düzeyinde ölçümlenmiştir.

Diğer taraftan, ölçeklerin temel yapısının korunup korunmadığına bakmak adına keşfedici faktör analizi ölçeklerin tümüne uygulanmıştır. Bu kapsamda ölçeklere ait KMO yeterliliği istatistik değerleri hizmet ortamı için 0,842, müşteri katılımı için 0,896 ve müşteri vatandaşlık davranışı için 0,811 olarak tespit edilmiştir. Ölçeklere ait Barlett Küresellik testi sonuçlarına bakıldığında ise 0,000 bulgusuna ulaşılmıştır. Elde edilen bu bulgulardan hareketle ölçeklerin faktör analizine uygunluğu olduğu görülmüştür. Keşfedici faktör analizi sonuçları hizmet ortamı ve müşteri katılımı ölçeklerinin iki faktörlü, müşteri vatandaşlık davranışı ise üç faktörlü yapıda toplanmıştır. Diğer taraftan yapılan analize göre, ölçeklerde yer alan bazı değişkenler orijinalinden başka bir faktör altında toplandığı ve elde edilen faktörlerin anlamlı olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu nedenlerden ötürü belirtilen ölçeklerin orijinal yapısının kullanılmasına karar verilmiştir. Böylelikle hizmet ortamı ölçeği iki faktör, müşteri katılımı ölçeği üç faktör ve müşteri vatandaşlık davranışı ölçeği üç faktör olarak ele alınmıştır.

4.3. Yapısal Eşitlik Modellemeleri ve Aracılık Etkisi Sonuçları

Bağımsız değişken hizmet ortamının bağımlı değişken müşteri vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisinde müşteri katılımının aracı değişken etkisinin araştırıldığı bu çalışmada Baron ve Kenny'nin (1986) önerdiği adımlar izlenmiştir. Bu kapsamda araştırma kapsamında belirlenen ve bağımlı ile bağımsız değişkenler arasındaki çoklu ilişkilerin gösterildiği hipotezleri test etmek üzere yapısal eşitlik modellemelerinden (Şimşek, 2007; Bayram, 2010) yararlanılmıştır. Bu sayede istatistiksel olarak kuramsal temelde teorik modellerin analiz edilmesi ve bulguların yapılan yazın incelemesiyle uyumluluk düzeyinin tespit edilmesi mümkün olmaktadır (Hair vd., 1998).

Keşfedici faktör analizinden sonra ölçeklerin yapı geçerliliği açısından uygunluğunu analiz etmek üzere tüm ölçeklere doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. AMOS programı yardımıyla yapılan analiz sonucunda ölçüm modellerinin uyum değerleri incelenmiş ve gereklilik üzerine yapılan modifikasyonlar sonucu hizmet ortamından 1 ifade (HO10) ve müşteri vatandaşlık davranışından 1 ifade (MVD10) analiz dışı bırakılmıştır. Son durumda doğrulayıcı faktör analizi sonuçları kabul edilebilir uyum değerleri içinde gerçekleşerek aşağıdaki Tablo 4'te ve ölçeklerin faktör yükleri, ortalama açıklanan varyansları (AVE) ve birleşik güvenilirlik katsayıları (CR) ile cronbach alpha değerleri Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 4. Ölçeklerin Uyum Değerleri

ÖLÇEK	X ²	df	X ² / df	GFI	CFI	RMSEA
Hizmet Ortamı	79,283	26	3,049	0,940	0,925	0,086
Müşteri Katılımı	105,369	32	3,293	0,925	0,950	0,091
Müşteri Vatandaşlık Davranışı	54,373	24	2,266	0,960	0,973	0,068
İyi Uyum Değerleri*			≤ 3	≥ 0,90	≥ 0,97	≤ 0,05

Kaynak: Meydan ve Şeşen, 2011, s. 37.**Tablo 5. Ölçeklerin Faktör Yükleri, Cronbach Alpha, AVE ve CR Katsayıları**

ÖLÇEK	BOYUT	Değişken Kodu	Faktör Yüğü	AVE	Cronbach Alfa	CR
Hizmet Ortamı (HO)	Fiziksel Hizmet Ortamı (FHO)	HO1	0,65	0,616	0,800	0,754
		HO2	0,70			
		HO3	0,64			
	Sosyal Hizmet Ortamı (SHO)	HO4	0,51	0,510	0,866	0,838
		HO5	0,59			
		HO6	0,72			
		HO7	0,60			
		HO8	0,76			
		HO9	0,77			
Müşteri Katılımı (MK)	Bilişsel Katılım (BİL)	MK1	0,71	0,562	0,791	0,790
		MK2	0,88			
		MK3	0,64			
		MK4	0,85			
	Duyusal Katılım (DUY)	MK5	0,88	0,659	0,889	0,833
		MK6	0,89			
		MK7	0,59			
	Davranışsal Kat. (DAV)	MK8	0,74	0,586	0,786	0,730
		MK9	0,74			
		MK10	0,58			
Müşteri Vatandaşlık Davranışı (MVD)	Geri Bildirim Verme (GBV)	MVD1	0,78	0,576	0,703	0,722
		MVD2	0,75			
		MVD3	0,51			
	Tavsiye Etme (TE)	MVD4	0,84	0,740	0,899	0,894
		MVD5	0,96			
		MVD6	0,77			
	Diğer Müşterilere Yardım Etme (YE)	MVD7	0,68	0,625	0,826	0,832
		MVD8	0,80			
		MVD9	0,88			

Tablo 5'deki değerler detaylı incelendiğinde faktör yükleri (0,50'den büyük olmalı) ile AVE (0,50 ya da üstünde olması) ve CR (0,70 ya da üstünde olması) değerleri üzerinden yakınsak geçerliliğe yönelik tespitler (Fornell ve Larcker, 1981) yapılabilmektedir. Buna göre faktör yükleri 0,51-0,88 arasında,

AVE değerleri 0,51-0,74 arasında ve CR değerleri ise 0,72-0,89 arasında bulgulanmıştır. Dolayısıyla bu kapsamda yakınsak geçerliliğin sağlandığı ifade edilebilir.

Tablo 6. Korelasyon Katsayıları ve Ayırsama Geçerliliği Tablosu

	FHO	SHO	BİL	DUY	DAV	GBV	TE	YE
Fiziksel Hizmet Ortamı (FHO)	(0,784)							
Sosyal Hizmet Ortamı (SHO)	0,552**	(0,714)						
Bilişsel Katılım (BİL)	0,403**	0,408**	(0,749)					
Duygusal Katılım (DUY)	0,511**	0,520**	0,669**	(0,811)				
Davranışsal Katılım (DAV)	0,516**	0,471**	0,543**	0,667**	(0,765)			
Geri Bildirim Verme (GBV)	0,357**	0,399**	0,176**	0,284**	0,303**	(0,758)		
Tavsiye Etme (TE)	0,539**	0,529**	0,455**	0,641**	0,719**	0,488**	(0,860)	
Diğ. Müşt. Yardım Etme (YE)	0,284**	0,331**	0,272**	0,336**	0,311**	0,447**	0,361**	(0,790)

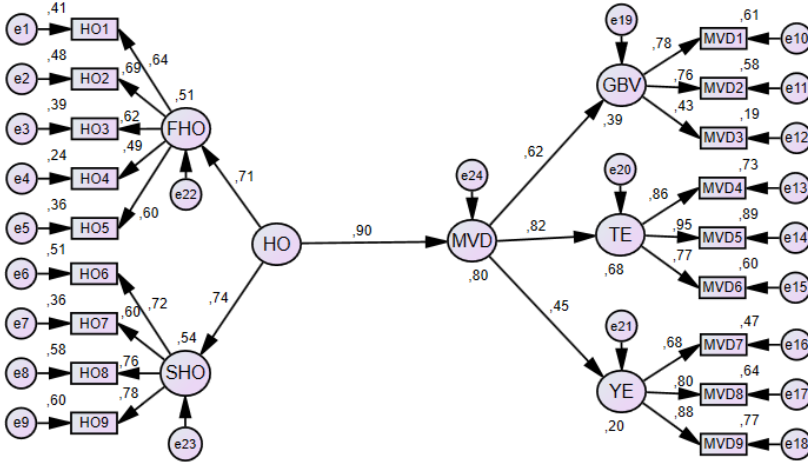
** $p < 0,01$ (N=313)

* Dioganelde yer alan parantez içindeki sayılar AVE'nin kareköküdür.

Yukarıdaki Tablo 6'da korelasyon analizi sonuçları gösterilmiş ve tüm değişkenler arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişkilerin olduğu gözlenmiştir. Tablo 6'da ayrıca AVE değerlerinin karekök değerleri parantez içinde verilmiştir. Fornell ve Larcker (1981) ortalama açıklanan varyansın karekök değerleri ile korelasyon katsayıları karşılaştırıldığında, karekök değerlerinin kendi satır ve sütunundaki değerlerden yüksek olması durumunda ayırsama geçerliliğinin sağlandığını belirtmişlerdir. İlgili tabloda görüleceği üzere tüm karekök değerleri ile korelasyon katsayıları karşılaştırıldığında ayırsama geçerliliğinin sağlandığı ifade edilebilir.

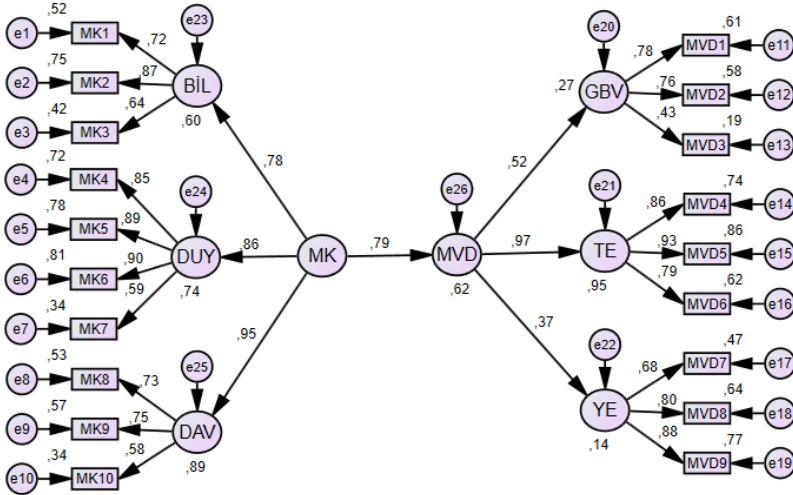
Şekil 2'de araştırmanın H_1 hipotezini test etmek amacıyla yapılan yapısal eşitlik modeli gösterilmiştir. Yapılan test sonucunda, modelin tüm değerlerinin kabul edilebilir uyum değerleri içinde olduğu saptanmıştır. Bu bulgulardan hareketle modelin yapısal olarak uygun olduğuna ilişkin yeterli kanıtların sağlandığı gözlemlenmiştir (Meydan ve Şeşen, 2007:137). Hizmet ortamı ile müşteri vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkiye yönelik oluşturulan modele göre standardize edilmiş beta katsayısı 0,90; standart hata oranı 0,113; kritik oran 4,175 ve anlamlılık değeri $p < 0,05$ olarak ortaya çıkmıştır. Elde edilen bu değerler incelendiğinde hizmet ortamının müşteri vatandaşlık davranışını ($\beta=0,90$; $p < 0,05$) etkilediği bulunmuştur. Bu bulgular ışığında H_1 hipotezi desteklenmiştir. Modele ait elde edilen R^2 değeri incelendiğinde müşteri vatandaşlık davranışının %80'inin hizmet ortamı tarafından açıklandığı söylenebilir.

Şekil 2. Yapısal Eşitlik Modellemesi (H₁ Hipotezi İçin)

Araştırmanın H₃ hipotezini test etmek amacıyla oluşturulan yapısal eşitlik modeli aşağıda gösterilmiştir.

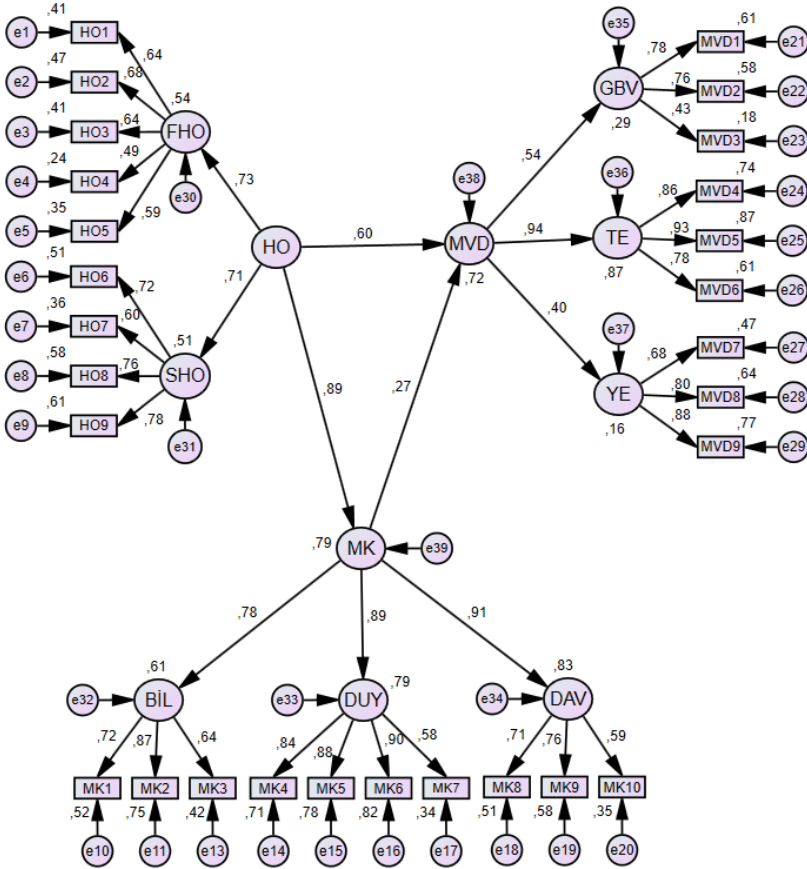
Şekil 3. Yapısal Eşitlik Modellemesi (H₃ Hipotezi İçin)

Yapılan test sonucunda, modelin Ki-kare değeri (X^2) 361,413; serbestlik derecesi (df) 145; X^2/df 2,493; iyilik uyum endeksi katsayısı (GFI) 0,883; karşılaştırmalı uyum endeksi katsayısı (CFI) 0,924 ve yaklaşık hataların ortalama karekökü katsayısı (RMSEA) ise 0,074 olarak ortaya çıkmıştır. Belirtilen uyum değerleri, kabul edilebilir sınırlar içinde olduğundan, modelin yapısal olarak uygun olduğuna ilişkin yeterli kanıtların sağlandığı gözlemlenmiştir (Meydan ve Şeşen, 2007:137). Oluşturulan modele göre değişkenler arasındaki standardize edilmiş beta katsayısı 0,79; standart hata oranı 0,062; kritik oran 4,310 ve anlamlılık değeri $p < 0,05$ olarak saptanmıştır.

Elde edilen bu değerler incelendiğinde hizmet ortamının müşteri vatandaşlık davranışını ($\beta=0,79$; $p<0,05$) etkilediği bulunmuştur. Bu bulgular ışığında H_3 hipotezi desteklenmiştir. Modele ait elde edilen R^2 değeri incelendiğinde müşteri vatandaşlık davranışının %62'sinin müşteri katılımı ile açıklandığı tespit edilmiştir.

Şekil 4. Yapısal Eşitlik Modeli

Hizmet ortamı ile müşteri vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkide müşteri katılımının aracılık rolünü tespit etmek üzere Baron ve Kenny'nin (1986) öne sürdüğü adımlar izlenmiştir. Buna göre birinci aşama olan bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkileri yukarıdaki Şekil 2'de ortaya çıkartılmıştır. İkinci ve üçüncü aşamanın araştırılması için oluşturulan yapısal eşitlik modeli Şekil 4'te gösterilmiştir.

Şekil 4'te modelin Ki-kare değeri (X^2) 704,655; serbestlik derecesi (df) 339; X^2/df 2,079; iyilik uyum endeksi katsayısı (GFI) 0,842; karşılaştırmalı uyum endeksi katsayısı (CFI) 0,904 ve yaklaşık hataların ortalama karekökü katsayısı (RMSEA) ise 0,063 olarak saptanmıştır. Belirtilen uyum değerleri, kabul edilebilir sınırlar içinde olduğundan, modelin yapısal olarak uygun

olduğuna ilişkin yeterli kanıtların sağlandığı gözlemlenmiştir (Meydan ve Şeşen, 2007:137).

Tablo 7. Yapısal Eşitlik Modeli Katsayıları

Değişkenler		β	Standart Hata	Kritik Oran	p	R ²
Hizmet Ortamı	Müşteri Katılımı	0,89	0,190	5,814	***	0,79
Müşteri Katılımı	Müşteri Vatandaşlık Davranışı	0,27	0,108	0,864	0,388	0,72
Hizmet Ortamı	Müşteri Vatandaşlık Davranışı	0,60	0,154	1,696	0,090	0,72

Tablo 7'deki değerler incelendiğinde hizmet ortamının müşteri katılımını ($\beta=0,89$; $p<0,05$) etkilediği ortaya çıkmıştır. Bu bulgulara dayanarak H₂ hipotezi desteklenmiştir. Modele ait elde edilen R² değeri incelendiğinde müşteri katılımının %79'unun hizmet ortamı ile açıklandığı tespit edilmiştir.

Yukarıda sunulan tüm ilgili verilere dayanarak Baron ve Kenny'nin (1986) ikinci aşaması sağlandığından aracılık etkisinin tespiti için üçüncü şart test edilmiştir. Modele aracı değişken olarak müşteri katılımı dahil edildiğinde aracı değişken ile bağımlı değişken olarak müşteri vatandaşlık davranışı arasındaki ilişki $p>0,05$ olduğundan değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Bu durumda Baron ve Kenny'e (1986) göre üçüncü aşama sağlanmadığından aracılık etkisinden söz edilemez. Bu bulguya dayanarak H₄ hipotezi desteklenmemiştir.

Sonuç

Müşteriler günümüzde üretim ve hizmet süreçlerinin en önemli bileşenlerinden biri haline gelmiştir. Bir yandan müşterilerin beklenti ve ihtiyaçlarına hızla cevap vermek isteyen organizasyon yapıları bir yandan söz konusu sürecin tüm paydaşlar dahilinde etkin yönetilmesine imkan veren sistem ve uygulamaların iş yaşamında kullanılması müşteri bileşeninin önemini artırmaktadır. Müşterilerin bu noktada ürün ve hizmet süreçlerine katılımı, ürün ve hizmet üretilen ortamlara göre davranışlarını yapılandırmaları ve buna yönelik katılımcı bir yaklaşım sergilemeleri muhtemeldir.

Bu kapsamda hazırlanan çalışmanın odak noktası hizmet ortamı, müşteri vatandaşlık davranışı ve müşteri katılımı arasındaki ilişkiler üzerinde durmaktadır. Hizmet ortamının müşteri katılımı aracılığıyla müşteri vatandaşlık davranışını etkileyip etkilemediği araştırılmıştır.

Çalışmanın ilk hipotezi kapsamında öncelikle bağımsız değişken olarak hizmet ortamının bağımlı değişken müşteri vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisi hipotez olarak kurgulanarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular hizmet ortamının müşteri vatandaşlık davranışını anlamlı ve pozitif yönde etkilediğini ($\beta=0,90$) ortaya koymuştur. Müşteriler hizmet ortamına yönelik olumlu değerlendirmelerine bağlı olarak hizmet aldıkları işletmeye yönelik vatandaşlık davranışını artırmaktadır. Bu sonuçlar literatürdeki önceki çalışmalar (Li ve Wei, 2021; Gong ve Yi, 2019; Park ve Ryu, 2019) ile

benzerlik göstermektedir. Elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde hizmet alınan ortamların davranışların öncülü konumunda olup, müşteriler açısından olumlu değerlendirmelerin sonucu hizmet alınan işletmeye yönelik destek veren, yardımcı olabilecek davranışların gösterilmesi söz konusudur.

Çalışmanın ikinci hipotezi olarak hizmet ortamının müşteri katılımı üzerinde etkisi olup olmadığı araştırılmıştır. Ulaşılan bulgular sonucunda hizmet ortamının müşteri katılımını anlamlı ve pozitif olarak etkilediği ($\beta=0,89$) bulgulanmıştır. Elde edilen sonuç önceki araştırmalar ile karşılaştırıldığında benzer bir sonucun ortaya konduğu söylenebilir. Önceki araştırmaların (Amer ve Rakha, 2022; Li, 2021; Li ve Wei, 2021; Park vd., 2019; Sahoo ve Pillai, 2017) ulaştığı hizmet ortamı ve müşteri katılımı arasındaki anlamlı ve pozitif yönlü ilişki desteklenmiştir. Bu sonuç kapsamında müşterilerin hizmet aldıkları işletmenin ortamına bağlı olarak ilgili süreçlere katılım göstermeleri mümkün olabilir. Hizmet ortamının müşterilerin katılımı yönünden belirleyici bir değişken olduğu söylenebilir.

Çalışmanın üçüncü hipotezi kapsamında aracı değişken müşteri katılımının bağımlı değişken müşteri vatandaşlık davranışını üzerinde bir etkisi olduğu öngörülmüştür. Elde edilen bulgular sonucunda müşteri katılımının müşteri vatandaşlık davranışını anlamlı ve pozitif yönde ($\beta=0,79$) etkilediği tespit edilmiştir. İlgili değişkenler göz önüne alındığında söz konusu bu sonuç beklenen bir sonuç olarak değerlendirilebilir. Nitekim önceki araştırmalarda da (Gong vd., 2022; Li ve Wei, 2021) benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Elde edilen bu araştırma sonuçları ile önceki araştırma sonuçlarının gösterdiği benzerlik, ilgili değişkenler arasındaki ilişkinin varlığı yönünde destek oluşturmuştur. Bu kapsamda müşteri vatandaşlık davranışının önceli olarak müşteri katılımı belirleyici bir değişken olarak değerlendirilebilir. Müşteriler katılım gösterdikçe müşteri vatandaşlık davranışını artırmaları söz konusudur.

Çalışmanın son kısmında ise temel amaç kapsamında aracılık etki incelenmiştir. Hizmet ortamının müşteri vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisinde müşteri katılımının aracılık rolü olup olmadığı analiz edilmiştir. Baron ve Kenny'nin (1986) öne sürdüğü yol izlenmek üzere adımlar tek tek analiz edilmiş ancak son adımda beklenen aracı etki sonucu anlamlı olmadığı için hizmet ortamının müşteri vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisinde müşteri katılımının aracılık rolü olmadığı saptanmıştır. Bu sonuç literatürdeki önceki çalışmalar kapsamında müşteri katılımının aracılık rolü bulgulan çalışmalarından (Li ve Wei, 2021) farklılık göstermektedir. Hizmet ortamının müşteri vatandaşlık davranışı; hizmet ortamının müşteri katılımı ve müşteri katılımının müşteri vatandaşlık davranışı üzerindeki doğrudan anlamlı ve pozitif etkilere rağmen üç değişkenin birlikte incelendiği hizmet ortamının müşteri vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisinde hizmet ortamının aracılık rolünün olmaması, hizmet ortamının müşterinin katılımını gerektirmeden müşteri vatandaşlık davranışına öncül bir değişken yapısı teşkil etmesi ile açıklanabilir. Müşteriler hizmet ortamından memnun olduklarında ve

dolayısıyla olumlu değerlendirmeler yaptıklarında doğrudan müşteri vatandaşlık davranışı göstermek üzere diğer müşterilere yardımcı olma, sorun ve süreç ile ilgili geri bildirim verme ve ilgili işletmeyi başka müşterilere tavsiye etme davranışlarını gösterme eğilimindedir.

Hizmet ortamı, müşteri katılımı ve müşteri vatandaşlık davranışını konu alan bu çalışmanın literatürdeki aracılık etkisine yönelik sınırlı kabul edilebilecek sayıdaki çalışma alanına katkı vermesi beklenmektedir. Bu kapsamda özellikle şu ana kadar yapılan sınırlı sayıdaki araştırmadan farklı bir sonuç elde edilmesi mevcut literatürü zenginleştirme yönünde değerlendirilebilir. Diğer taraftan günümüz işletme ve yöneticilerine öneri kapsamında işletmelerin hizmet ortamına yönelik özen ve dikkat vermeleri, bu yönde çalışmalar yaparak farklılaşmaları ve beklentileri aşmaları beklenmelidir. Hizmet ortamının, kendilerini tercih eden müşterilerin davranışları üzerinde önemli etkileri saptanmıştır.

Tüm diğer çalışmalar için söz konusu olan araştırma sınırlılıkları bu çalışma sonucunda da ifade edilebilir. Öncelikle çalışma belli bir alanda ve belli bir örneklem büyüklüğü ile yapıldığı için tüm sektörler açısından sonuçların genellenebilirliği mümkün gözükmemektedir, dolayısıyla yapılacak yeni çalışmalarda daha geniş bir örneklemde farklı sektörlerden verilerin toplanarak araştırmalar yapılması faydalı olacaktır. Böylelikle farklı sektörler için de hizmet ortamının etkisi değerlendirilebilir. İkinci olarak çalışmada müşteri katılımı aracı değişken olarak incelenmiştir. Bundan sonra yapılacak araştırmalarda farklı değişkenlerin aracı ya da düzenleyici etkileri araştırılabilir. Son olarak şu ana kadar yapılan çalışmaların daha çok doğu kültüründe faaliyet gösteren işletmeler üzerinde yapılmasından dolayı bundan sonra batı kültüründe ya da daha farklı kültürlerde yapılacak yeni araştırmalar ile kültürler arası karşılaştırmalar yapmak konu üzerinde daha sağlıklı değerlendirmelerin yapılmasına destek olunabilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Erkan Taşkiran %25, Nurettin Ozan Bakır %25, Gülşah Gençer Çelik %25, Gökten Öngel %25

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir. / Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, Beykent Üniversitesi Etik Kurulu'ndan izin alınmıştır (04.04.2023 / 98979) alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Erkan Taşkiran 25%, Nurettin Ozan Bakır 25%, Gülşah Gençer Çelik 25%, Gökten Öngel 25%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval. / Ethics committee approval (04.04.2023 / 98979) was obtained from Beykent University Ethics Committee for the purpose of carrying out this study approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Taşkıran, E., Bakır, N. O., Çelik, G. G. & Öngel, G. (2023). Hizmet ortamının müşteri vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisi: Müşteri katılımının aracılık rolü. *Akademik Hassasiyetler*, 11(24), 720-751. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1435284>

Kaynakça

- Abdou, H. A., Shehata, H. S., Mahmoud, H. M., Albakhit, I. A. & Almahayitah, Y. M. (2022). The Effect of environmentally sustainable practices on customer citizenship behavior in eco-friendly hotels: Does the green perceived value matter? *Sustainability*, 14(12), 1-19. <http://doi.org/10.3390/su14127167>
- Abdul-Ghani, E., Hyde, K. F. & Marshall, R. (2011). Emic and etic interpretations of engagement with a consumer-to-consumer online auction site. *Journal of Business Research*, 64(10), 1060-1066. <http://doi.org/10.1016/j.jbusres.2010.10.009>
- Akbaş, İ., Kabadayı, T. E., Aksoy, Ç. N. & Alan, K. A. (2023). Müşteri vatandaşlık davranışı üzerine bir literatür incelemesi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 151-169. <http://doi.org/10.53443/anadoluibfd.1179762>
- Aksoy, M. & Hatipoğlu, S. (2021). Konaklama işletmelerinde müşterinin rolü: Müşteri katılımının hizmet kalitesi, algılanan değer ve müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 19(4), 105-132. <http://doi.org/10.11611/yead.1008572>
- Amer, S. M. & Rakha, S. A. (2022). How servicescape unleash customer engagement behaviors through place attachment: an investigation in a non-Western context. *Cogent Business & Management*, 9(1), 1-24. <http://doi.org/10.1080/23311975.2022.2055443>
- Aracı, Ü. E. & Sezgin, E. K. (2020). Müşteri vatandaşlık davranışı ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 1279-1293. <http://doi.org/10.26677/tr1010.2020.395>
- Arıca, R. & Kozak, R. (2018). Seyahat acentalarında müşterilerin üretime katılım davranışının algılanan hizmet çıktılarına etkisi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 15(3), 684-702. <http://doi.org/10.24010/soid.490780>
- Artuğer, S. & Şahin, S. K. (2020). Hizmet ortamı, müşteri memnuniyeti ve tekrar ziyaret etme niyeti ilişkisi: Resort otellerde bir araştırma. *Türk*

- Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 2441-2455.
<http://doi.org/10.26677/tr1010.2020.490>
- Assiouras, I., Skourtis, G., Giannopoulos, A., Buhalis, D. & Koniordos, M. (2019). Value co-creation and customer citizenship behavior. *Annals of Tourism Research*, 78, 1-11. <http://doi.org/10.1016/j.annals.2019.102742>
- Avan, A. & Özdemir, Ş. (2015). Zincir otellerde hizmet ortamı - kullanıcı etkileşimi üzerine nitel bir araştırma. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 87-131.
- Baron, R. M. & Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182. <http://doi.org/10.1037//0022-3514.51.6.1173>
- Başkol, M. (2019). Algılanan değer, müşteri katılımı ve algılanan firma performansı ilişkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(3), 904-922. <http://doi.org/10.17130/ijmeh.2019355056>
- Bayram, N. (2010). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş AMOS uygulamaları*. Ezgi Yayınları.
- Bettencourt, L. A. (1997). Customer voluntary performance: Customers as partners in service delivery. *Journal of Retailing*, 73(3), 383-406. [http://doi.org/10.1016/s0022-4359\(97\)90024-5](http://doi.org/10.1016/s0022-4359(97)90024-5)
- Bitner, M. J. (1992). Servicescapes: The impact of physical surroundings on customers and employees. *Journal of Marketing*, 56(2), 57-71. <http://doi.org/10.2307/1252042>
- Blazquez-Resino, J. J., Molina, A. & Esteban-Talaya, A. (2015). Service-dominant logic in tourism: The way to loyalty. *Current Issues in Tourism*, 18(8), 706-724. <http://doi.org/10.1080/13683500.2013.863853>
- Bloch, P. H. (1986). The product enthusiast: Implications for marketing strategy. *Journal of Consumer Marketing*, 3(3), 51-62. <http://doi.org/10.1108/eb008170>
- Bove, L. L., Pervan, S. J., Beatty, S. E. & Shiu, E. (2009). Service worker role in encouraging customer organizational citizenship behaviors. *Journal of Business Research*, 62(7), 698–705. <http://doi.org/10.1016/j.jbusres.2008.07.003>
- Chang, K.C. (2016). Effect of servicescape on customer behavioral intentions: Moderating roles of service climate and employee engagement. *International Journal of Hospitality Management*, 53, 116–128. <http://doi.org/10.1016/j.ijhm.2015.12.003>
- Cheng, Y., Wei, W. & Zhang, L. (2020). Seeing destinations through vlogs: implications for leveraging customer engagement behavior to increase

- travel intention. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 32(10), 3227-3248. <http://doi.org/10.1108/ijchm-04-2020-0319>
- Choi, L. & Lotz, S. (2016). Motivations leading to customer citizenship behavior in services: Scale development and validation. *Journal of Consumer Marketing*, 33(7), 539-551. <http://doi.org/10.1108/jcm-01-2016-1683>
- Cintamür, İ.G. (2022). Linking customer justice perception, customer support perception, and customer citizenship behavior to corporate reputation: Evidence from the airline industry. *Corporate Reputation Review*, 26, 111–132. <http://doi.org/10.1057/s41299-022-00141-z>
- Countryman, C. C. & Jang, S. (2006). The effects of atmospheric elements on customer impression: The case of hotel lobbies. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 18(7), 534-545. <http://doi.org/10.1108/09596110610702968>
- Çelik, H. (2009). Hizmet ortamının şehirlerarası yolcu taşıma hizmetlerinde algılanan kalite üzerindeki etkisinin incelenmesi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 38(2), 157-183.
- Demir, B. & Kazançoğlu, İ. (2020). Mobilya sektöründe yeni ürün geliştirme kararlarında müşteri katılımının önemi: Ofis mobilyaları üzerinde bir çalışma. *Alanya Akademik Bakış*, 4(2), 445-470. <http://doi.org/10.29023/alanyaakademik.691434>
- Dikmen, H. (2019). *Hizmet ortamı unsurlarının hizmet karşılığında etkileri: Otel işletmeleri örneği* [yüksek lisans tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Durna, U., Dedeoğlu, B. B. & Balıkcıoğlu, S. (2015). The role of servicescape and image perceptions of customers on behavioral intentions in the hotel industry. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 27(7), 1728–1748. <http://doi.org/10.1108/ijchm-04-2014-0173>
- Ellen, T. & Zhang, R. (2014). Measuring the effect of company restaurant servicescape on patrons' emotional states and behavioral intentions. *Journal of Foodservice Business Research*, 17(2), 85-102. <http://doi.org/10.1080/15378020.2014.902642>
- Erdoğan, H. H. & Enginkaya, E. (2022, 29 Ağustos). *Müze deneyimini şekillendiren hizmet ortamı ve hizmet kalitesi faktörleri* [Bildiri sunumu]. Uluslararası İzmir İktisat Kongresi, ss.144-154, İzmir.
- Etgar, M. (2008). A descriptive model of the consumer co-production process. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 36, 97-108. <http://doi.org/10.1007/s11747-007-0061-1>
- Fehrer, J. A., Woratschek, H., Germelmann, C. C. & Brodie, R. J. (2018). Dynamics and drivers of customer engagement: Within the dyad and

- beyond. *Journal of Service Management*, 29(3), 443-467. <http://doi.org/10.1108/josm-08-2016-0236>
- Ford, W. S. Z. (1995). Evaluation of the indirect influence of courteous service on customer discretionary behavior. *Human Communication Research*, 22(1), 65-89. <http://doi.org/10.1111/j.1468-2958.1995.tb00362.x>
- Fornell, C. & Larcker, D.F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50. <http://doi.org/10.2307/3151312>
- Gambetti, R. C., Graffigna, G. & Biraghi, S. (2012). The grounded theory approach to consumer-brand engagement: The practitioner's standpoint. *International Journal of Market Research*, 54(5), 659-687. <http://doi.org/10.2501/ijmr-54-5-659-687>
- Gambetti, R. C. & Graffigna, G. (2010). The concept of engagement: A systematic analysis of the ongoing marketing debate. *International Journal of Market Research*, 52(6), 801-826. <http://doi.org/10.2501/s147078531020166>
- Gegez, A.E. (2014). *Pazarlama araştırmaları*. Beta Yayınları.
- George, D. & Mallery, P. (2001). *SPSS for windows step by step: A simple guide and reference 10.0 update*. Allyn & Bacon Comp.
- Gong, T., Wang, C.Y. & Lee, K. (2022). Effects of characteristics of in-store retail technology on customer citizenship behavior. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 65, 1-10. <http://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102488>
- Gong, T. & Yi, Y. (2019). A review of customer citizenship behaviors in the service context. *The Service Industries Journal*, 41(3-4), 169-199. <http://doi.org/10.1080/02642069.2019.1680641>
- Groth, M. (2005). Customers as good soldiers: Examining citizenship behaviors in internet service deliveries. *Journal of Management*, 31(1), 7-27. <http://doi.org/10.1177/0149206304271375>
- Gummerus, J., Liljander, V., Weman, E. & Pihlström, M. (2012). Customer engagement in a Facebook brand community. *Management Research Review*, 35(9), 857-877. <http://doi.org/10.1108/01409171211256578>
- Hair, J.F., Black, W.C., Babin, B.J. & Anderson R.E. (1998). *Multivariate data analysis*. Prentice-Hall Int.
- Harmeling, C.M., Moffett, J.W., Arnold, M.J. & Carlson, B.D. (2017). Toward a theory of customer engagement marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 45, 312-335. <http://doi.org/10.1007/s11747-016-0509-2>
- Harris, L. C. & Ezeh, C. (2008). Servicescape and loyalty intentions: An empirical investigation. *European Journal of Marketing*, 42(3-4), 390-422. <http://doi.org/10.1108/03090560810852995>

- Heinonen, K. (2018). Positive and negative valence influencing consumer engagement. *Journal of Service Theory and Practice*, 28(2), 147-169. <http://doi.org/10.1108/jstp-02-2016-0020>
- Hoffman, K. D. & Turley, L. W. (2002). Atmospherics, service encounters and consumer decision making: An integrative perspective. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 10(3), 33-47. <http://doi.org/10.1080/10696679.2002.11501918>
- Hollebeek, L.D., Glynn, M.S. & Brodie, R.J. (2014). Consumer brand engagement in social media: Conceptualization, scale development and validation. *Journal of Interactive Marketing*, 28(2), 149-165. <http://doi.org/10.1016/j.intmar.2013.12.002>
- Jaakkola, E., & Alexander, M. (2014). The role of customer engagement behavior in value co-creation: A service system perspective. *Journal of Service Research*, 17(3), 247-261. <http://doi.org/10.1177/1094670514529187>
- Jung, J. H. & Yoo, J.J. (2017). Customer-to-customer interactions on customer citizenship behavior. *Service Business*, 11, 117-139. <http://doi.org/10.1007/s11628-016-0304-7>
- Kerse, M. & Gelibolu, L. (2020). Müşteri vatandaşlık davranışı oluşumunda lojistik hizmet kalitesinin, müşteri memnuniyetinin ve müşteri güveninin rolü: Aracılı bir model. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(3), 681-705. <http://doi.org/10.30798/makuiibf.790739>
- Keaveney, S. M. (1995). Customer switching behavior in service industries: An exploratory study. *Journal of Marketing*, 59(2), 71-82. <http://doi.org/10.1177/002224299505900206>
- Kim, H. S. & Choi, B. (2016). The effects of three customer-to-customer interaction quality types on customer experience quality and citizenship behavior in mass service settings. *Journal of Services Marketing*, 30(4), 384- 397. <http://doi.org/10.1108/jsm-06-2014-0194>
- Kim, W. G. & Moon, Y. J. (2009). Customers' cognitive, emotional, and actionable response to the servicescape: A test of the moderating effect of the restaurant type. *International Journal of Hospitality Management*, 28(1), 144-156. <http://doi.org/10.1016/j.ijhm.2008.06.010>
- Kotler, P. (1973). Atmospherics as a marketing tool. *Journal of Retailing*, 49(4), 48-64.
- Lam, L. W., Chan, K. W., Fong, D. & Lo, F. (2011). Does the look matter? The impact of casino servicescape on gaming customer satisfaction, intention to revisit, and desire to stay. *International Journal of Hospitality Management*, 30(3), 558-567. <http://doi.org/10.1016/j.ijhm.2010.10.003>

- Lee, T. H., Fu, C. J. & Tsai, L. F. (2019). How servicescape and service experience affect loyalty: Evidence from attendees at the Taipei International Travel Fair. *Journal of Convention & Event Tourism*, 20(5), 398-420. <http://doi.org/10.1080/15470148.2019.1658002>
- Li, S. & Wei, M. (2021). Hotel servicescape and customer citizenship behaviors: mediating role of customer engagement and moderating role of gender. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 33, 587-603. <http://doi.org/10.1108/ijchm-07-2020-0656>
- Li, S. (2021). Linking servicescape and customer engagement: An investigation in the hotel context. *International Journal of Hospitality Management*, 94, 1-9. <http://doi.org/10.1016/j.ijhm.2021.102880>
- Lin, I. Y. (2004). Evaluating a servicescape: the effect of cognition and emotion. *International Journal of Hospitality Management*, 23(2), 163-178. <http://doi.org/10.1016/j.ijhm.2003.01.001>
- Meydan, C.H. & Şeşen, H. (2011). *Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları*. Detay Yayıncılık.
- Mills, P. K., Chase, R. B. & Margulies, N. (1983). Motivating the client/employee system as a service production strategy. *Academy of Management Review*, 8(2), 301-310. <http://doi.org/10.5465/amr.1983.4284740>
- Mitrega, M., Klézl, V. & Spáčil, V. (2022). Systematic review on customer citizenship behavior: Clarifying the domain and future research agenda. *Journal of Business Research*, 140, 25-39. <http://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.11.029>
- Nagy, E. S. A. & Marzouk, W. G. (2018). Factors affecting customer citizenship behavior: A model of university students. *International Journal of Marketing Studies*, 10(1), 54-70. <http://doi.org/10.5539/ijms.v10n1p54>
- Park, J.Y., Back, R.M., Bufquin, D. & Shapoval, V. (2019). Servicescape, positive affect, satisfaction and behavioral intentions: The moderating role of familiarity. *International Journal of Hospitality Management*, 78, 102–111. <http://doi.org/10.1016/j.ijhm.2018.11.003>
- Park, J. W. & Ryu, Y. K. (2019). Investigating the effects of airport servicescape on airport users' behavioral intentions: A case study of Incheon International Airport Terminal 2 (T2). *Sustainability*, 11(15), 1-17. <http://doi.org/10.3390/su11154171>
- Prahalad, C. K. & Ramaswamy, V. (2004). Co-creating unique value with customers. *Strategy & Leadership*, 32(3), 4-9. <http://doi.org/10.1108/10878570410699249>
- Reimer, A. & Kuehn, R. (2005). The impact of servicescape on quality perception. *European Journal of Marketing*, 39(7-8), 785-808. <http://doi.org/10.1108/03090560510601761>

- Revilla-Camacho, M. Á., Vega-Vázquez, M. & Cossío-Silva, F. J. (2015). Customer participation and citizenship behavior effects on turnover intention. *Journal of Business Research*, 68(7), 1607-1611. <http://doi.org/10.1016/j.jbusres.2015.02.004>
- Sahoo, D. & S. Pillai, S. (2017). Role of mobile banking servicescape on customer attitude and engagement. *International Journal of Bank Marketing*, 35(7), 1115–1132. <http://doi.org/10.1108/ijbm-09-2015-0144>
- Şimşek, Ö. F. (2007). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş*. Ekinoks Yayınları.
- Tombs, A. & McColl-Kennedy, J. R. (2003). Social-servicescape conceptual model. *Marketing Theory*, 3(4), 447-475. <http://doi.org/10.1177/1470593103040785>
- Tung, V. W. S., Chen, P. J. & Schuckert, M. (2017). Managing customer citizenship behaviour: The moderating roles of employee responsiveness and organizational reassurance. *Tourism Management*, 59, 23-35. <http://doi.org/10.1016/j.tourman.2016.07.010>
- Turley, L. W. & Milliman, R. E. (2000). Atmospheric effects on shopping behavior: a review of the experimental evidence. *Journal of Business Research*, 49(2), 193-211. [http://doi.org/10.1016/s0148-2963\(99\)00010-7](http://doi.org/10.1016/s0148-2963(99)00010-7)
- Türkmen, G.H. & Nardalı, S. (2017). Müşteri vatandaşlık davranışı literatür taraması. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (16.UİK Özel Sayısı), 865-878. <http://doi.org/10.18092/ulikidince.323660>
- Van Doorn, J., Lemon, K. N., Mittal, V., Nass, S., Pick, D., Pirner, P. & Verhoef, P. C. (2010). Customer engagement behavior: Theoretical foundations of research directions. *Journal of Service Research*, 13(3), 253-266. <http://doi.org/10.1177/1094670510375599>
- Verhoef, P. C., Reinartz, W. J. & Krafft, M. (2010). Customer engagement as a new perspective in customer management. *Journal of Service Research*, 13(3), 247-252. <http://doi.org/10.1177/1094670510375461>
- Wakefield, K. L. & Blodgett, J. G. (1999). Customer response to intangible and tangible service factors. *Psychology & Marketing*, 16(1), 51-68. [http://doi.org/10.1002/\(sici\)1520-6793\(199901\)16:1<51::aidmar4>3.0.co;2-0](http://doi.org/10.1002/(sici)1520-6793(199901)16:1<51::aidmar4>3.0.co;2-0)
- Wei, W., Miao, L. & Huang, Z. (2013). Customer engagement behaviors and hotel responses, *International Journal of Hospitality Management*, 33, 316-330. <http://doi.org/10.1016/j.ijhm.2012.10.002>
- Yen, C.H., Teng, H.Y. & Tzeng, J.C. (2020). Innovativeness and customer value co-creation behaviors: Mediating role of customer engagement. *International Journal of Hospitality Management*, 88, 1-11. <http://doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102514>

- Yi, Y. & Gong, T. (2013). Customer value co-creation behavior: Scale development and validation. *Journal of Business Research*, 66(9), 1279-1284. <http://doi.org/10.1016/j.jbusres.2012.02.026>
- Yi, Y., Natarajan, R. & Gong, T. (2011). Customer participation and citizenship behavioral influences on employee performance, satisfaction, commitment, and turnover intention. *Journal of Business Research*, 64(1), 87-95. <http://doi.org/10.1016/j.jbusres.2009.12.007>
- Yıldız, E. (2020). Müşteri vatandaşlığı davranışlarının müşteri ilgisi ve algılanan müşteri değeri üzerindeki etkileri: İnternet servis sağlayıcı firmalar üzerine bir araştırma. *European Journal of Managerial Research*, 4(6), 91-113. <http://doi.org/10.24010/soid.335089>
- Zaichkowsky, J. L. (1994). The personal involvement inventory: Reduction, revision, and application to advertising. *Journal of Advertising*, 23(4), 59-70. <http://doi.org/10.1080/00913367.1943.10673459>
- Zhu, D. H., Sun, H. & Chang, Y. P. (2016). Effect of social support on customer satisfaction and citizenship behavior in online brand communities: The moderating role of support source. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 31, 287-293. <http://doi.org/10.1016/j.jretconser.2016.04.013>

Extended Abstract

The servicescape is a critical factor determining a business's success or failure. In this context, the ability to offer products or services that meet customers' needs and expectations by understanding and analyzing them correctly is crucial for a business's survival. Customers' perceptions and attitudes toward the servicescape can significantly influence their service experiences. These perceptions can either strengthen their connection to the business, fostering customer citizenship behavior, or weaken it. Therefore, the physical environment that greets customers can establish a foundation for the strong relationship between the customer and the business that is sought for the future.

Furthermore, due to the nature of the service sector, the relationship between the customer and the business is vital for the business's survival. For this reason, customer citizenship behavior plays a significant role in service delivery. Since customers are integral to the service process, they become stakeholders in their service experiences. Customer citizenship behavior, defined as the voluntary support and assistance provided by customers to the business, encompasses suggestions and recommendations that are valuable for consideration. Such behaviors and feedback can not only help businesses weather potential failures but also promote customer recommendations to others. By leveraging customer citizenship behavior to provide superior service, businesses can achieve meaningful enhancements to their value and sustainability.

In recent times, the concept of customer engagement has assumed greater significance, highlighting the increasingly intertwined roles of businesses and customers in shaping the future of enterprises as global markets become more interconnected. Customer engagement signifies the profound impact that customers have on business operations. For businesses to thrive, engaging customers is essential, as it enables the alignment with customers on common ground, facilitating the ability to swiftly adapt to changing demands, needs, and expectations, thereby generating value for the business. Customers have transcended their traditional roles of merely purchasing and using products or services and have begun actively interacting with businesses to co-create value. Customer engagement transcends brand loyalty, potentially influencing purchasing behaviors.

The primary objective of this study is to explore the mediating role of customer engagement in the relationship between the servicescape and customer citizenship behavior. After reviewing the connections among the study's variables—servicescape, customer engagement, and customer citizenship behavior—through existing research in the relevant literature, the study proposes the following hypotheses:

H₁: Servicescape has a significant effect on customer citizenship behavior.

H₂: Servicescape has a significant effect on customer engagement.

H₃: Customer engagement has a significant effect on customer citizenship behavior.

H₄: Customer engagement has a mediating role in the relationship between servicescape and customer citizenship behavior.

The research population comprises consumers who have visited Starbucks stores at least once and have experienced at least one Starbucks product. The study employed a convenience sampling method, a type of non-random sampling technique, for selecting participants. Data were collected between August 2023 and October 2023, reaching a total of 313 individuals. After excluding 36 respondents who answered 'no' to the filter question, 277 survey forms were analyzed within the dataset.

In the study, the servicescape scale was adapted from Durna et al. (2015); the customer engagement scale was borrowed from the study by Hollebeek et al. (2014); and the customer citizenship behavior scale was sourced from Yi and Gong (2013). The collected data, aimed at exploring the predefined research variables, were analyzed using SPSS and AMOS software. This analysis included descriptive statistics (frequency and percentage analyses), exploratory and confirmatory factor analysis, reliability analysis, correlation analysis to examine the relationships between variables, and structural equation modeling following the procedure outlined by Baron and Kenny (1986).

The analysis of the data through structural equation modeling revealed that the servicescape significantly impacts customer citizenship behavior and customer engagement, and that customer engagement significantly influences customer citizenship behavior. However, the results of the structural equation modeling, aimed at addressing the main research objective, indicated that customer engagement does not serve as a mediating factor in the relationship between servicescape and customer citizenship behavior.

The findings indicate that the absence of a mediating role of customer engagement in the relationship between the servicescape and customer citizenship behavior can be attributed to the fact that the servicescape acts as a direct antecedent to customer citizenship behavior, bypassing the need for customer involvement. When customers are satisfied with the servicescape and thus provide positive evaluations, they are directly inclined to exhibit customer citizenship behaviors such as assisting other customers, offering feedback on problems and processes, and recommending the business to others.

This study on the servicescape, customer engagement, and customer citizenship behavior aims to add to the sparse research on the mediating effect in the existing literature. Particularly, the unique outcome of this research compared to the few existing studies may be considered as enriching the current body of knowledge. Furthermore, in terms of recommendations for contemporary businesses and managers, it is suggested that businesses should focus on enhancing their servicescape as a means to differentiate themselves and surpass customer expectations, given the servicescape's significant impact on customer behavior.

BANKA ÇALIŞANLARININ ÖZ YETERLİK, İŞ VE YAŞAM DOYUMU İLE TÜKENMİŞLİK DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ

Saffet KARAYAMAN*

Öz

Bu araştırma banka çalışanlarının iş ve yaşam doyumları, tükenmişlik düzeyleri ve öz yeterlikleri arasındaki etkileşimi ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Çalışma kapsamında öz yeterlik, yaşam doyumunu, iş doyumunu ve tükenmişlik düzeyleri, farklı demografik değişkenlere göre değişim düzeyine odaklanılmıştır. Araştırmanın örneklemini 2023 yılı Ocak-Mart döneminde İstanbul Avrupa yakasında yer alan 25 ilçesindeki görev yapan 589 banka çalışanından oluşmaktadır. Katılımcıların 332'si (%56) Kadın, 257'si (%44) erkektir. Araştırma verilerini elde etmek için Öz Yeterlik Ölçeği, İş Doyumu Ölçeği, Yaşam Doyumu Ölçeği, Tükenmişlik Ölçeği ve Demografik Özellikler Bilgi Formundan yararlanılmıştır. Çalışma için toplanan verileri analiz etmek için Pearson Korelasyon Katsayısı Tekniği, Tek Yönlü Varyans Analizi ile t-Testi yöntemlerine başvurulmuştur. Araştırma sonunda banka çalışanlarının öz yeterlik düzeylerinin; yaşam doyumları ve iş doyumları ile pozitif ilişki olduğu bulunmuştur. Yine banka çalışanlarının öz yeterlikleri ile tükenmişlik düzeyleri arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Ayrıca katılımcıların öz yeterlikleri, yaşam doyumları, iş doyumları ve tükenmişlik düzeylerinde bazı kişisel değişkenlere göre birtakım değişimler görülmüştür. Çalışmanı sonunda bu konularda çalışma yapacak araştırmacılara öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Banka Çalışanları, Öz Yeterlik, Yaşam Doyumu, İş Doyumu, Tükenmişlik.

INVESTIGATION OF SELF-EFFICACY, JOB AND LIFE SATISFACTION AND BURNOUT LEVELS OF BANK EMPLOYEES

Abstract

This research aims to explore the interactions between bank employees' job and life satisfaction, burnout scales, and self-efficacy. The article focuses on changes in self-efficacy, job satisfaction, life satisfaction, and burnout levels across different demographic variables. The study surveyed 589 bank employees working across 25 districts of Istanbul during the January-March 2023 period. Of the participants, 332 (56%) were female, and 257 (44%) were male. Data were collected using the Self-Efficacy Scale, Job Satisfaction Scale, Life Satisfaction Scale, Burnout Scale, and a Demographic Characteristics Information Form. The Pearson Product-Moment Correlation Coefficient Technique, One-Way Analysis of Variance (ANOVA), and t-

* Doktor Öğretim Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, saffetkarayaman@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5624-4678>

Test methods were employed to analyze the collected data. The findings revealed that bank employees' self-efficacy levels have a positive correlation with both job and life satisfaction, and a negative correlation with burnout levels. Additionally, variations in self-efficacy, job satisfaction, life satisfaction, and burnout levels were observed among participants based on certain personal variables. The article concludes with recommendations for future researchers investigating these topics.

Keywords: Bank Employees, Self-efficacy, Job Satisfaction, Life Satisfaction, Burnout.

Giriş

Bankacılık sektörü, finansal sektör içinde önemli bir alt sektör olarak yer almaktadır ve ekonomik faaliyetlerin kalbi durumundadır. Bankalar, ekonomik büyümenin finansmanında önemli bir rol oynar. Tasarruf sahiplerinin, hanehalkının, girişimcinin, yatırımcının, üreticinin, özel ve kamu sektörünün çok önemli bir paydaşıdır (Sümer, 2016). Bankacılık sektörü; tasarruf hesapları, kredi kartları, krediler, yatırım hesapları, sigorta, emeklilik fonları ve diğer finansal hizmetler gibi birçok farklı hizmet sunmaktadır (Kaleli, 2022). Bankacılık sektörü, dünya genelinde hızla büyümektedir. Türkiye’de de bankacılık sektörü, son yıllarda hızlı bir büyüme göstermiştir (Vardar, 2021). Bankacılık sektörü, ekonomik kalkınmanın anahtar sektörlerinden biridir.

Günümüzde banka sektörü gerek istihdam potansiyeli gerekse yeni işgücü yaratma dinamikleriyle önde gelen çalışma alanlarından biridir. Kısmen yeni bir sektör olmasına rağmen, teknolojik gelişmeler ve sanal değerlendirme süreçlerinin çeşitlenerek artması nedeniyle daha da popülerleşmektedir (Sümer, 20169). Doğası gereği dikkat, hız, proaktiflik, öngörü ve zihinsel dayanıklılık gibi kişilik özellikleri isteyen banka sektörü barındırdığı hareket, hız ve taşıdığı riskler nedeniyle oldukça yıpratıcı ve yorucu bir meslektir. İş alanları kas ve beyin gücü olarak iki ayrı kategoride gruplanırsa, belki de zihinsel yeteneklere en çok ihtiyaç duyulan sektör banka sektörü olabilir.

Öz yeterlik, çalışanlar için oldukça önemli bir dinamiktir. Öz yeterlik düzeyi yüksek iş görenlerin bulunduğu bankaların diğerlerine göre daha başarılı olması ve muhtemel sorunların çözümünde de başarılı olacakları kabul edilmektedir (Kambur, 2020).

İş doyumunu, bir kişinin işine duymuş olduğu ilgi ve alaka karşısında mutlu oluşunu ifade eder. Aynı zamanda bireyin işi hakkında duyguların toplamı olarak da anlatılabilir (Dursun vd., 2016). İş doyumunu, birçok faktöre bağlıdır. Örneğin, işin kendisi, yönetimi, ücreti ve çalışma arkadaşları ile terfi imkânları gibi faktörler iş doyumunu etkileyebilir. İş doyumunu, bireyin işine karşı geliştirdiği tutumlarının olumlu olması durumunda yüksek olur (Köklü, 2023). İş doyumunu, bir çalışanın işindeki performansını ve motivasyonunu

etkileyebilir. Bu nedenle, iş doyumunun artırılması, çalışanların iş performansını ve motivasyonunu artırabilir (Aslan ve Doğan, 2020).

Yaşam doyumunu, bireyin kendi belirlediği kriterlere uygun bir biçimde tüm yaşamını pozitif değerlendirmesi olarak tanımlanmaktadır (Ateş ve Sağlar, 2011). Yaşam doyumunu, bireylerin belirli bir duruma, belirli bir sürece ilişkin doyumlarını değil, genel anlamda tüm yaşantılarının doyumunu anlamına gelmektedir. Yaşam doyumunu, bireyin hayatındaki olumlu ve olumsuz olayların toplamıdır. Bu nedenle, yaşam doyumunun artırılması, bireyin hayatındaki olumlu olayların artmasına ve olumsuz olayların azalmasına yardımcı olabilir (Demir ve Türk, 2020).

Tükenmişlik sendromu; başarısızlık hissi, enerji düşüklüğü, yorgunluk, çaresizlik ve umutsuzluk duygularının yanı sıra, yapılan işe, hayata ve diğer insanlara karşı olumsuz tutumlarla yansımaları ile oluşan bir durumdur (Ardıç ve Polatçı, 2009). Tükenmişlik sendromu, çalışanın işini kaybetmesi ve sosyal çevrelerinden uzaklaşması gibi sonuçlara yol açabilir (Dolgun, 2010).

Bu sebeple, banka çalışanlarının öz yeterlik, iş ve yaşam doyumunu ile onların tükenmişlik düzeylerinin araştırılması faydalı bulunmuştur.

1. TEORİK ARKA PLAN

Öz yeterlik algısı, bireylerin hedefledikleri performansa ulaşmak için çabalama ve organize olabilme yeteneklerine ilişkin yargıları olarak ifade edilmektedir (Bandura, 1986, s. 396). Bir kişinin belirli bir alanda başarılı olacağına olan inancı olarak özetlenebilecek bu kavram, ilk olarak Albert Bandura tarafından 1977 yılında tanımlanmıştır (Sakız, 2013). Öz yeterlik, birçok farklı alanda incelenmiştir. Örneğin, öğrenme, iş performansı, spor performansı, sağlık davranışları ve psikolojik iyilik hali gibi alanlarda öz yeterlik kavramı üzerine araştırmalar yapılmıştır (Kartopu, 2016). Öz yeterlik, bir kişinin kendine güven duyması ile ilgilidir. Kendine güvenen bir kişi, belirli bir alanda başarılı olacağına inandığı için o alanda daha yüksek bir performans sergiler (Kuru ve Can, 2020). Öz yeterlik, kişinin başarısını etkileyen önemli bir faktördür. Öz yeterliği yüksek olan kişiler, zorlu durumlarda daha iyi başa çıkabilirler (Doğan vd., 2020).

Sosyal-bilişsel teoriye dayalı yeterlilik kavramı, iş amaçlarına ulaşmak için gerekli faaliyetlerde bulunma, planlama ve organizasyon yetenekleri hakkında sahip oldukları kendi inançlardır (Skaalvik ve Skaalvik, 2009). Öz yeterliği yüksek çalışanların iş stresi ile daha kolay baş edebildikleri görülmektedir. Bunun nedeni, öz yeterliği yüksek bir bireyin, yaşam doyumunu da yüksek olması ile izah edilebilir. Bu tür çalışanlar, “Ben bu işi başarabilirim” inancına sahip bireylerdir (Azar vd., 2006).

Bireylerin sahip oldukları amaçları uğruna gösterdikleri çabalar ve yönelimler onların öz yeterlikleri ile ilgilidir. Öz yeterliği düşük çalışanın almış olduğu eğitimin yüksekliği de çok önem taşımaz. Çünkü insanı harekete geçiren en temel güç noktası motivasyondur (Yüksel, 2020). Öz yeterliği

düşük bireylerin motivasyonları ve buna bağlı olarak iş ve yaşam doyumlarının düşük olması mümkündür. Bu durumdaki çalışanlarda aynı zamanda tükenmişlik duyguları da gelişebilir. Öz yeterliği düşük bireyde kaygı ve stres seviyesi oldukça yüksektir (Kambur, 2020). Yeterlik duygusu düşük banka çalışanının motivasyonu da düşük olacaktır. Güçlü öz yeterliğe sahip banka çalışanının bu itici enerji ile daha da başarılı olacağı, riskleri ve fırsatları daha iyi bir şekilde değerlendireceği söylenebilir.

Çalışanın eylemleri ile ilgili yargıların iş tatmini üzerinde etkili olduğu belirtilmektedir (Hodges, 2005). Çalışanın yaptığı iş ile ilgili duyduğu memnuniyet ya da hoşnutsuzluk düzeyine iş doymu denilmektedir (Kılıç ve Saygılı, 2021). İş doymunu etkileyen pek çok unsur vardır. Bunların başında iş yoğunluğu gelse de, bu durum çalışılan sektöre göre değişmektedir (Tozkoparan, 2021). Örneğin Öngel (2020) akademisyenler üzerinde yaptığı çalışmada iş yükünün yaşam doymu ve iş doymuna anlamlı bir etkisinin olmadığını bulmuştur.

Günümüz örgütlerinde, iş doymu kavramının bağımsız değişken olarak ele alınıp onu etkileyen diğer değişkenlerin ortaya çıkarılmaya çalışıldığı görülmektedir (Keser, 2005). İş doymu, bir kişinin işine duymuş olduğu ilgi ve alaka karşısındaki mutluluğunu ifade eder. Aynı zamanda bireyin işi hakkında duyguların toplamı olarak da anlatılabilir (Kaplan ve Ergül, 2023). İş doymunun artırılması, çalışanların iş performansını ve motivasyonunu artırabilir (Aslan ve Doğan, 2020). Bu nedenle, iş doymunun artırılması, işletmeler için önemli bir konudur.

Bireylerin kendi yaşam süreçleri ve yaşam şartlarına ilişki genel duruma yaşam doymu denilmektedir (Uludağ, 2019). Kişinin ekonomik durumu, statüsü, çalıştığı çevre koşulları ve beklentileri onun yaşam doymunu etkileyen faktörlerdir (Avşaroğlu, Deniz ve Kahraman, 2005). Yaşam doymunu, kişinin ortaya koyduğu hedeflerine ulaşma düzeyi olarak da ifade etmek de mümkündür (Aysan ve Bozkurt, 2004). Yaşam doymu, bireyin kendi belirlediği kriterlere uygun bir biçimde tüm yaşamını pozitif değerlendirmesi (Şahin, 2018) olarak tanımlanmak mümkündür. Yaşam doymu, birçok faktöre bağlıdır. Örneğin, kişisel özellikler, sosyal ilişkiler, sağlık durumu, iş ve aile hayatı gibi faktörler yaşam doymunu etkileyebilir (Akbiyık, 2020).

İş doymu kavramının temelinde işinden tatmin olma durumu vardır. Somut olarak görülemeyen iş tatmini kavramının temelinde motivasyon kuramları bulunmaktadır (Ladikli ve Arslan, 2023). Bu kuramların temeli memnuniyet duygusuna bağlı olarak, çalışanın işi ile ilgili değer ve takdir görme çabasına dayanmaktadır. Süreç kuramlarına göre; İş tatmini yalnızca o işin doğasına bağlı bir kavram olmayıp, bireylerin işleriyle ilgili ihtiyaçları, değerleri ve beklentilerinin gerçekleşmesine de bağlıdır. Çalışanlar, beklentilerine ulaşmak için uygun davranışı seçerler ve o beklentiye ulaştıklarında tatmin olurlar. Ödül, örgütsel adalet bu beklentilerden birkaçıdır (Özpehlivan, 2019).

Yoğun çalışma süreçlerinin olduğu ve zihinsel meşguliyetin yoğun olduğu sektörlerde çalışanların fiziksel, duygusal ve zihinsel yorgunluk yaşamaları neticesinde meydana gelen rahatsızlığa tükenmişlik denilmektedir (Altay, 2009:2). Tükenmişlik sendromu, başarısızlık hissi, enerji düşüklüğü, yorgunluk, çaresizlik ve umutsuzluk duygularının yanı sıra, yapılan işe, hayata ve diğer insanlara karşı olumsuz tutumlarla yansımaları ile oluşan bir sendromdur (Budak ve Sürgevil, 2016). Tükenmişlik sendromu, birçok faktöre bağlıdır. Örneğin, iş yoğunluğu, işin kendisi, yönetimi, ücreti ve çalışma arkadaşları gibi faktörler tükenmişlik sendromunu etkileyebilir (Cesur vd., 2023). Tükenmişlik sendromu, aşırı stres ya da doyumsuzluğa tepki olarak psikolojik geri çekilme durumu olarak da tanımlanabilir (Tarsuslu, 2023). Tükenmişlik sendromu, hastalığın ilerlemesi durumunda kişiler için dayanılmaz ve başa çıkılmaz bir hale gelebilir, bazı kişilerin istemeden işini kaybetmesi ve sosyal çevrelerinden uzaklaşması gibi sonuçlara yol açabilir (Budak ve Sürgevil, 2016).

Tükenmişlik Kuramını ilk kez Freudenberger (1974) kendi klinik çalışmaları ile literatüre kazandırmıştır. Tükenmişliğin daha çok yüz yüze iletişim gerektiren hizmet sektöründe gözlemlendiği belirtilmiştir (Çam ve Öğülmüş, 2019). Maslach ve Jackson (1986) tükenmişliği üç değişik şekilde incelemiştir. Bunlar; duyarsızlaşma, duygusal tükenme ve kişisel başarısızlık boyutlarından oluşmaktadır. Maslach ve Jackson, bu üç boyuttan oluşan “Maslach Tükenmişlik Envanteri/Maslach Burnout Inventory” ölçeğini geliştirmiştir (Hobfoll ve Shirom 2001): Kişisel başarıda düşüş, duyarsızlaşma ve duygusal tükenme süreçlerinin birlikte gerçekleşmesiyle tükenmişlik ortaya çıkar. Duygusal tükenme, tükenmişliğin kilit basamağıdır (Maslach ve Jackson, 1981).

Çalışan tükenmişliğinin kişisel faktörlerden çok mesleğin özellikleri ve iş ortamı ile ilgili şartlardan ortaya çıktığı görüşü kabul görmeye başlamıştır (Ardıç ve Polatçı, 2009). Banka çalışanlarının meslekleri gereği yaşadıkları stres, iş yoğunluğu, işin doğasından kaynaklı riskler çalışanlarda kaygı üretmekte ve onları tükenmişliğe itmektir. Mevzuatta (Resmî Gazete 19.12.2012, sayı 28502) işkolu olarak “09” sırada yer alan “Bankacılık, Banka ve Sigorta” işkolu çalışanlarının yürüttüğü faaliyetler oldukça çeşitli olup tamamına yakını matematiksel işlemler gerektiren, bu bakımdan risk taşıyan ve aşırı dikkat gerektiren faaliyetlerdir. Bu faaliyetleri yürüten iş görenlerin sürekli olarak risk almak zorunda kaldıkları söylenebilir. Özetle; Banka ve Sigortacılık İşkolunun faaliyetleri son derece riskli ve hata kabul etmeyen faaliyetleri içermektedir.

Öz yeterlik, iş doyumunu ve tükenmişlik sendromu konuları, akademik araştırmaların sıkça ele aldığı konulardan biridir (Işıkhani, 2016; Telef, 2011; Yasa Ozelturkay ve Boymul, 2017; Kaya, 2021). Bu çalışmada, banka sektörü çalışanlarının öz yeterlikleri, yaşam doyumları, iş doyumları ve tükenmişlik düzeyleri arasında ilişkilerin var olup olmadığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu çalışma ile banka sektörü çalışanlarının öz

yeterliklerinin, iş doyumlarının, yaşam doyumlarının ve tükenmişlik düzeylerinin bazı demografik bilgiler bakımından kayda değer düzeyde değişip değişmediği de incelenmiştir. Bu hususlardan hareketle aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H1: Bankacılık sektörü çalışanlarının öz yeterlikleri, yaşam ve iş doyumları ile tükenmişlik düzeyleri arasında anlamlı ilişki vardır.

H2: Bankacılık sektörü çalışanlarının öz yeterlikleri, yaşam ve iş doyumları ile tükenmişlik düzeyleri cinsiyet açısından farklılık göstermektedir.

H3: Bankacılık sektörü çalışanlarının öz yeterlikleri, yaşam ve iş doyumları ile tükenmişlik düzeyleri çalışma yılına göre değişiklik göstermektedir.

H4: Bankacılık sektörü çalışanlarının öz yeterlikleri, yaşam ve iş doyumları ile tükenmişlik düzeyleri eğitim aldıkları alanda çalışıp-çalışmamasına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H5: Bankacılık sektörü çalışanlarının öz yeterlikleri, yaşam ve iş doyumları ile tükenmişlik seviyeleri, çalıştıkları kurumun özel ya da kamu kurumu olmasına göre anlamlı değişiklik göstermektedir.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, nicel araştırma yöntemlerinden nedensel karşılaştırma yöntemi uygulanmıştır. Nedensel karşılaştırma yöntemindeki çalışmalarda, gruplar halinde kategorize edilmiş çalışanların aralarındaki farklılıkların sebep ve sonuçlarının mevcut şartlar ve katılımcılar üzerinde bir müdahalede bulunmaksızın ortaya konulması hedeflenir (Büyüköztürk, Kılıç, Akgün, Karadeniz, Demirel, 2009).

2.1. Çalışmanın Evreni ve Seçilen Örneklem

Araştırmanın hedef kitlesi /evreni, İstanbul Avrupa yakasındaki kamu ve özel banka kurumlarında çalışan 8255 kişiden oluşmaktadır. Türkiye Bankalar Birliğinin yıllık yayınladığı rapora göre, 2023 Mart ayında Türkiye de mevduat bankaları ile kalkınma ve yatırım bankalarında toplamda 191.209 kişinin çalıştığı belirtilmektedir (Türkiye Bankalar Birliği, 2023). Araştırmanın örnekleme, evreni oluşturan banka çalışanları arasından tesadüfî yöntemle seçilen 589 banka sektörü çalışanından oluşmaktadır. Belirlenen örneklem sayısının evreni temsil edecek seviyede olduğu görülmektedir (Baltacı, 2018).

2.2. Verilerin Toplanması

Araştırmanın uygulanması için Artvin Çoruh Üniversitesinden 14.06.2023 tarih ve E: 94608 sayılı etik onay alınmıştır. Araştırma için belirlenen ölçekler “Google form” haline getirilmiş ve katılımcılara “Watsup

grupları” üzerinden elektronik ortamda kişisel cep telefonlarına iletilmiştir. Elektronik ortamda doldurulan formlar “Microsoft Excel” yardımıyla toplanmış ve “SPSS” paket programına aktarılmıştır. Uygulama aşamasında özellikle katılımcıların kimliklerini ortaya çıkarıcı herhangi bir soruya yer verilmemiştir.

Veri toplamak için faydalanılan ölçek ve formlara ilişkin bilgiler aşağıda açıklanmıştır.

2.3. Yöneticilik Öz yeterlik Algısı Ölçeği

Çalışmada kullanılan öz yeterlik ölçeği Baltacı (2020) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek; Sosyal boyut, psikolojik boyut, etik boyut, ekonomik boyut ve yönetsel boyut olmak üzere 4 alt boyuttan oluşmaktadır. Ancak bu çalışmada tek boyutlu olarak ele alınmıştır. Ölçek 20 maddeden mütevellit olup, “oldukça yetersiz seviye” ile “oldukça yeterli seviye” arasında sıralanan 5 ‘li Likert tipindedir. Bu çalışma kapsamında ölçeğin Cronbach’s Alpha güvenilirlik katsayısı 0.82 iken dört faktör toplam varyansın %67’sini açıklamaktadır. Bu değerlerin güvenilirliği karşıladığı görülmektedir (Field, 2005; Pallant, 2001; Tabachnick ve Fidell, 1996). Ayrıca ölçeğe ait maddelerin faktör yük değerleri 0,47 ile 0,79 arasında değişmektedir.

2.4. İş Doyumu Ölçeği

Çalışmada yararlanılan İş doyumu Ölçeğini Tezer (1991) geliştirmiştir. Ölçek, 10 maddeden mütevellit olup, 1 ile 4 puan arasında puanlanan dördümlü Likert tipinde tasarlanmıştır. Bu ölçekten alınabilecek en düşük puan 10 iken en yüksek 40 puandır. Ölçeğin Cronbach’s Alfa iç tutarlık değerleri 0,91 olarak bulunmuş ve uygun seviyede olduğu kabul edilmiştir (Sayıl vd., 1997). Bu çalışma kapsamında ölçeğin Cronbach’s Alpha güvenilirlik katsayısı 0,93 olarak hesaplanmış olup tek faktörlü ölçek toplam varyansın %79’unu açıklamaktadır. Bu değerlerin güvenilirlik referans değerlerini karşıladığı görülmektedir (Field, 2005; Pallant, 2001; Tabachnick ve Fidell, 1996). Ayrıca ölçeğe ait maddelerin faktör yük değerleri 0,57 ile 0,85 arasında değişmektedir.

2.5. Yaşam Doyumu Ölçeği

Çalışmada kullanılan Yaşam Doyumu Ölçeği, Diener, Emmons, Larsen ve Griffin (1985) tarafından geliştirilmiş ve Köker (1991) tarafından Türkçe’ye uyarlanmıştır. Ölçek Likert tipinde 5 maddeden ve “hiç uygun değil” seviyesi ile “tamamıyla uygun” seviyesi arasındaki 5 değerlerden oluşmaktadır. Ölçek, kişinin kendi kendini değerlendirme ölçeği olup, Cronbach’s Alfa iç tutarlık katsayısı 0.76 olan ölçeğin test tekrar test tutarlılık katsayı değeri $r = 0,85$, madde-test korelasyon değeri ise $r = 0,71$ ile $r = 0,80$ düzeyinde bulunduğu bildirilmektedir (Köker, 1991). Bu çalışma kapsamında ölçeğin Cronbach’s Alpha güvenilirlik katsayısı 0,79 iken tek boyutlu ölçek

toplam varyansın %69'unu açıklamaktadır. Bu değerlerin güvenilirliği karşıladığı görülmektedir (Field, 2005; Pallant, 2001; Tabachnick ve Fidell, 1996). Ayrıca ölçeğe ait maddelerin faktör yük değerleri 0,47 ile 0,69 arasında değişmektedir. Dağlı ve Baysal (2016) çalışmalarında söz konusu ölçeğin geçerliğini ölçmüşler ve uygun değerlerde olduğunu belirtmişleridir.

2.6. Tükenmişlik Ölçeği

Maslach ve Jackson (1981) çalışmasıyla geliştirilen Tükenmişlik Ölçeği Ergin (1992) çalışmasıyla Türkçe'ye uyarlanmıştır. Ölçeğin orijinali, her soru için 7 seviye cevap seçeneğinden oluşmakta iken, Türkçe uyarlaması, "hiçbir zaman" ve "her zaman" aralığında olmak üzere 5 seçenekten meydana gelmiştir. Duyarsızlaşma, duygusal tükenme ve kişisel başarı alt kategorilerinden oluşan ölçeğin Cronbach's Alfa iç tutarlık katsayısını duygusal tükenme 0,89, duyarsızlaşma 0,71, kişisel başarı 0,72 seviyesinde ölçülmüştür. Ölçeğin alt kısımları olan duygusal tükenme ve duyarsızlaşma bölüm puanının yüksek olması ile kişisel başarı bölümündeki puanın düşük olması katılımcının tükenmişlik yaşadığını göstermektedir. Bu çalışma kapsamında ölçeğin Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı 0,91 olarak tespit edilmiş olup üç faktörlü yapı toplam varyansın %78'ini açıklamaktadır. Bu değerlerin güvenilirliği karşıladığı görülmektedir (Field, 2005; Pallant, 2001; Tabachnick ve Fidell, 1996). Ayrıca ölçeğe ait maddelerin faktör yük değerleri 0,51 ile 0,75 arasında değişmektedir.

2.7. Kişisel Bilgi Formu

Banka çalışanlarının bazı kişisel bilgileri toplamak için oluşturulan form, cinsiyet, kıdem, mezun oldukları alanda çalışıp çalışmamaları ve çalışılan kurumun özel ya da kamu kurumu olup olmaması değişkenlerinden oluşmaktadır. Kamu kurumundan kastedilen, Ziraat Bankası, Vakıf Bank ve Yapı Kredi Bankası'dır. Diğer bankalar (Akbank, İş Bankası, Denizbank gibi) ise özel kurum olarak kategorize edilmiştir. Çalışmamızın odağının ve kapsamının dağılmaması için; katılımcıların bankadaki görev pozisyonları ve gelir düzeyleri değişkenlerine bakılmamıştır.

2.8. Verilerin Analizi

Çalışma kapsamında elde edilen veriler Jamovi istatistik analiz programı kullanılarak yapılmıştır. Çarpıklık ve basıklık katsayısı, sırayla, çarpıklığın ve basıklığın standart hatasına bölündüğünde çıkan değerler -1,96 ile +1,96 arasında kalıyorsa dağılım normal olarak kabul edildiğinden, çarpıklık değeri -0,45 ve basıklık değeri -1,62 olan verilerin normal dağıldığını belirlemektedir. Aynı zamanda Kolmogorov-Smirnov ($p=,253$) ve Shapiro-Wilk ($,069$) testinin p değerinin 0,05'ten büyük olması normalliğin sağlandığı anlamına gelmektedir. Örneklem büyüklüğünün faktör analizine uygun olup olmadığı ve çok değişkenli normalliğin sağlanıp sağlanmadığının

belirlenmesi için de Kaiser Meyer Olkin (KMO) ve Bartlett Küresellik testleri yapılmıştır. Çalışmada KMO değerinin .933 olduğu görülmektedir. Bu da 0.90 üzerinde olduğu için “mükemmel” olarak yorumlanabilir (Leech, Barrett ve Morgan, 2005). Bartlett değeri incelendiğinde (8031.822, $p < .05$) ise anlamlı bulunmuştur. Varsayımlar sağlandığı için veri setinin parametrik testlere uygun olduğu görülmektedir. Parametrik olduğu anlaşılan değişkenler arasındaki matematiksel etkileşimler, t-testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi (One-Way Anova) ve Pearson Momentler Korelasyon Katsayısı istatistik hesaplamaları kullanılarak işlenmiştir. Katılımcıların öz yeterlikleri, yaşam doyumları, iş doyumları ve genel olarak tükenmişlik düzeylerinin cinsiyete, kıdeme, mezun oldukları alanda çalışıp çalışmamalarına ve çalıştıkları kurumun özel ya da kamu kurumu olup olmasına göre farklılaşıp-farklılaşmadığı bağımsız örneklem t testi ile incelenmiştir. Buna karşın, çalışma yılına göre anlamlı fark olup olmadığını belirlemek için ise tek yönlü varyans analizi işe koşulmuştur. Gruplar arasında saptanan farklılığın anlamlı olup olmadığı Scheffe ve LSD testi ile yapılmıştır. Ayrıca katılımcıların öz yeterlikleri, iş ve yaşam doyumunu ile tükenmişlik seviyeleri arasında olası ilişkiyi de Pearson Momentler Katsayısı yöntemi ile çözümlenmiştir.

2.9. Araştırmanın Etik İzinleri

Bu çalışma için; Artvin Çoruh Üniversitesinden 14.06.2023 tarih ve 94608 sayılı “Etik Uygunluk Onayı” alınmıştır. Çalışmada; “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması gerekli bütün kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığının altındaki eylemlerden uzak durulmuştur.

3. BULGULAR

Katılımcıların öz yeterlikleri, yaşam ve iş doyumları ile tükenmişlikleri arasındaki ilişkilere ve yine bunların bazı demografik değişkenlere göre herhangi bir farklılık olup olmadığına ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Bu kapsamda banka çalışanlarına ait demografik bulgular Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Banka Çalışanlarına Ait Demografik Bulgular

Değişkenler	Kategoriler	N	%
Cinsiyet	Kadın	332	56,37
	Erkek	257	43,63
Çalışma Yılı	5 yıl ve daha az	203	34,47
	6-10 yıl	199	33,79
	11 yıl ve daha fazla	187	31,75
Kurum Türü	Özel	386	65,53

Kamu	203	34,47
Toplam	589	100

Tablo 1 incelendiğinde araştırmaya katılan 589 çalışanın %56,37'si kadın, %43,63'ü erkektir. Çalışanların %34,47'sinin mesleki kıdeminin 5 yıl ve altında olduğu, %33,79'unun 6-10 yıl arası ve %31,75'inin 11 yıldan daha uzun süre bankacılık mesleğini icra ettiği belirlenmiştir. Çalışma örneklemini oluşturan 589 bankacının %65,53'ü özel, %34,47'si kamu sektöründe çalışmaktadır.

3.1. Banka Çalışanlarının Öz Yeterlikleri ile İş ve Yaşam Doymuları ile Tükenmişlik Düzeylerine Yönelik Bulgular

Tablo 2. Öz yeterlik ile Yaşam Doymu, İş Doymu ve Tükenmişlik Arasındaki İlişki

	Y. Doymu	İ. Doymu	Duygusal Tükenme	Duyarsızlaşma	Kişisel Başarı	Tükenmişlik
Öz yeterlik	,59**	,63**	-,32**	-,17**	,82**	-,30**

*p<0, 05, **p<0, 01

Tablo 2 de de görüldüğü üzere, öz yeterlik ile yaşam doymu ($r= .59$), iş doymu ($r= .63$) ve tükenmişliğin alt boyutu kişisel başarı ($r= .82$) arasında pozitif; duygusal tükenme ($r= -.32$), duyarsızlaşma ($r= -.17$) ve genel tükenmişlik ($r= -.30$) arasında olumsuz yönde ilişkinin bulunduğu görülmektedir. Yaşam doymu ve iş doymu öz yeterliği orta düzeyde etkilerken, kişisel başarı öz yeterliği yüksek düzeyde etkilemektedir.

3.2. Banka Çalışanlarının Cinsiyetlerine Göre Öz yeterlikleri, İş ve Yaşam Doymuları ile Tükenmişlik Düzeylerine Yönelik Bulgular

Tablo 3. Öz Yeterlik, İş Doymu, Yaşam Doymu ve Tükenmişliğin Katılımcıların Cinsiyetine Göre Anlamlı Farkına İlişkin t-Testi Verileri

	Cinsiyeti	N	\bar{x}	Ss	sd	t	p
Öz yeterlik	Kadın	332	52,02	7,89	587	,518	,674
	Erkek	257	51,55	8,42			
İş Doymu	Kadın	332	20,02	4,59	587	,562	,745
	Erkek	257	20,25	4,43			
Yaşam Doymu	Kadın	332	20,26	7,21	587	1,428	,187
	Erkek	257	19,20	6,88			

Duygusal Tükenme	Kadın	332	13,26	6,29	587	1,635	,211
	Erkek	257	12,22	5,51			
Kişisel Başarı	Kadın	332	20,01	4,12	587	,827	,452
	Erkek	257	21,65	4,61			
Duyarsızlaşma	Kadın	332	3,93	3,18	587	1,721	,075
	Erkek	257	4,59	3,42			
Tükenmişlik Düzeyi	Kadın	332	27,87	10,31	587	,109	,982
	Erkek	257	27,19	10,81			

N= Katılımcı Sayısı, (\bar{x}) = Aritmetik ortalama, Ss=Standart Sapma, sd= Serbeslik Değeri, t= Karşılaştırma Değeri p=Anlamlılık Düzeyi (p< ,05 ise anlamlılık olduğunu ifade eder).

Tablo 3 incelendiğinde araştırmanın bağımlı değişkenleri ile bağımsız değişken olan cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki gözlenmemiştir. Buna karşın kadın çalışanlar erkeklere göre daha fazla öz yeterliğe sahip olduğu; benzer şekilde kadın çalışanların erkek çalışanlara göre yüksek düzeyde duygusal tükenme ve tükenmişlik yaşadıkları saptanmıştır. Erkek çalışanların ise kadın çalışanlara göre daha yüksek düzeyde iş ve yaşam doyumu ile kişisel başarı algısına sahipken, kadın çalışanlara göre daha ‘‘duyarsızlaşma’’ boyutunun düşük olduğu belirlenmiştir.

3.3. Banka sektörü çalışanlarının Çalışma Yılı Bakımından Öz yeterlikleri, İş ve Yaşam Doyumları ile Tükenmişlik Düzeylerine İlişkin Veriler

Tablo 4. Öz Yeterlik, Yaşam Doyumu, İş Doyumu ve Tükenmişliğin Mesleki Kıdemle İlişkisi

Alt Bölümler (Boyutlar)	Kıdem Yılı	N	-	Ss	F	p	FARK
Öz yeterlik	1) 5 ve daha az	203	20.47	5.77	25.157	.001	1<2
	2) 6-10	199	21.90	5.76			1<3
	3) 11 ve fazlası	187	24.15	4.60			2<3
İş Doyumu	1) 5 ve daha az	203	22.88	5.67	10.791	.002	1<2
	2) 6-10	199	23.50	5.28			1<3
	3) 11 ve fazlası	187	24.92	5.17			2<3
Yaşam Doyumu	1) 5 ve daha az	203	20.92	5.03	22.113	.004	1<2
	2) 6-10	199	22.99	5.45			1<3
	3) 11 ve fazlası	187	23.73	4.40			2<3
Duygusal Tükenme	1) 5 ve daha az	203	22.17	4.35	18.101	.011	1<2
	2) 6-10	199	23.01	4.91			1<3
	3) 11 ve fazlası	187	23.81	4.36			2<3
Kişisel Başarı	1) 5 ve daha az	203	23.68	2.35	24.702	.003	1<2
	2) 6-10	199	24.35	2.37			1<3
	3) 11 ve fazlası	187	25.01	2.05			2<3
Duyarsızlaşma	1) 5 ve daha az	203	20.67	2.35	25.702	.006	1<2
	2) 6-10	199	21.45	2.37			1<3
	3) 11 ve fazlası	187	21.95	2.05			2<3
Tükenmişlik Düzeyi	1) 5 ve daha az	203	20.68	2.35	23.980	.005	1<2
	2) 6-10	199	21.35	2.37			1<3
	3) 11 ve fazlası	187	22.59	2.05			2<3

* $p < ,05$ ($p < ,05$ ise anlamlılık olduğunu ifade eder). N= Katılımcı Sayısı, Ss=Standart Sapma, t= Karşılaştırma Değeri F= Tek Değişkenli Karşılaştırma (ANOVA)Testi Sonucu, p=Anlamlılık Düzeyi.

Tablo 4'e göre 11yıl ve daha fazla mesleki kıdemi olan çalışanların öz yeterlik algıları, iş ve yaşam doyumu ile tükenmişlik düzeylerinin diğer kıdem gruplarına göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Benzer bir durum 6-10yıl kıdeme sahip olanlar için de söz konusudur. Buna göre mesleki kıdem arttıkça çalışanların öz yeterlikleri artmakta, iş doyumları artmakta, yaşam doyumları artmakta ve tükenmişlik düzeyleri de artmaktadır.

3.4. Banka Sektörü Çalışanlarının Eğitim Aldıkları Sektörde Çalışma Durumu Bakımından Öz Yeterlikleri, İş ve Yaşam Doyumları ile Tükenmişliklerine İlişkin Veriler

Tablo 5. Öz Yeterlik, İş Doyumu, Yaşam Doyumu ve Tükenmişlik Düzeyinin Mezun Olunan Alanda Çalışıp Çalışmama Bakımından İncelenmesi

	Eğitim gördüğü sektörde;	N	\bar{x}	ss	sd	t	p
Öz yeterlik	Çalışıyor	281	52,13	8,41	587	,905	,366
	Çalışmıyor	308	51,30	7,30			
İş Doyumu	Çalışıyor	281	19,81	4,59	587	1,293	,197
	Çalışmıyor	308	20,55	4,41			
Yaşam Doyumu	Çalışıyor	281	19,84	7,29	587	,254	,800
	Çalışmıyor	308	20,05	6,72			
Duygusal Tükenme	Çalışıyor	281	13,07	6,20	587	,687	,492
	Çalışmıyor	308	12,60	5,69			
Kişisel Başarı	Çalışıyor	281	21,67	4,37	587	1,413	,158
	Çalışmıyor	308	22,35	4,07			
Duyarsızlaşma	Çalışıyor	281	4,28	3,13	587	1,048	,295
	Çalışmıyor	308	3,89	3,57			
Tükenmişlik Düzeyi	Çalışıyor	281	27,98	10,43	587	1,291	,198
	Çalışmıyor	308	26,14	10,49			

$p < ,05$ ($p < ,05$ ise anlamlılık olduğunu ifade eder). N= Katılımcı Sayısı, Ss=Standart Sapma, t= Karşılaştırma Değeri F= Tek Değişkenli Karşılaştırma (ANOVA) Testi Sonucu, p=Anlamlılık Düzeyi.

Tablo 5 incelendiğinde banka sektörü çalışanlarının mezun oldukları alanda çalışıp çalışmama durumunun araştırma değişkenleri arasında anlamlı derecede bir fark tespit edilmemiştir. Buna göre 308 çalışan, mezun olduğu alanda çalışmazken yalnızca 281 kişinin mezuniyet alanında istihdam edildiği bulgusu önemlidir.

3.5. Banka Sektörü Çalışanlarının Çalıştıkları Kurumun Türüne Açısından Öz Yeterlikleri, İş ve Yaşam Doyumları ile Tükenmişlik Düzeylerine İlişkin Veriler

Tablo 6. Öz yeterlik, İş ve Yaşam Doyumu ile Tükenmişlik Düzeyinin Kurumun Kamu Ya da Özel Sektör Olması Bakımından İncelenmesi

	Kurum türü	N	\bar{x}	s	sd	t	p
Öz yeterlik	Özel	386	52,23	7,96	587	1,669	,007*

İş Doyumu	Kamu	203	50,57	8,49	587	2,031	,003*
	Özel	386	20,18	4,55			
Yaşam Doyumu	Kamu	203	21,67	4,66	587	2,645	,009*
	Özel	386	19,42	6,96			
Duygusal Tükenme	Kamu	203	21,72	7,47	587	1,835	,005*
	Özel	386	17,84	6,24			
Kişisel Başarı	Kamu	203	13,35	5,57	587	,689	,001*
	Özel	386	2,93	4,18			
Duyarsızlaşma	Kamu	203	21,57	5,77	587	,829	,408
	Özel	386	4,20	3,46			
Tükenmişlik Düzeyi	Kamu	203	3,87	2,83	587	1,504	,014*
	Özel	386	26,98	10,76			
	Kamu	203	25,64	9,70			

$p < ,05$ ($p < ,05$ ise anlamlılık olduğunu ifade eder). N= Katılımcı Sayısı, Ss=Standart Sapma, t= Karşılaştırma Değeri F= Tek Değişkenli Karşılaştırma (ANOVA) Testi Sonucu, p=Anlamlılık Düzeyi.

Tablo 6 incelendiğinde özel kurumlarda çalışanların kamu kurumlarında çalışanlara göre öz yeterlik algıları ile iş doyumlarının ve yaşam doyumlarının yüksek olduğu; benzer şekilde özel sektör çalışanlarının daha yüksek düzeyde duygusal tükenme, kişisel başarı ve tükenmişlik yaşadıkları saptanmıştır. Buna karşın duyarsızlaşma ile çalışılan kurumun kamu ya da özel olması bakımından anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir.

Sonuç

Finans sektörünün lokomotifini oluşturan bankacılığı odağına alan bu çalışma, banka çalışanlarının temel örgütsel davranış özelliklerini incelemeyi hedeflemiştir. Araştırmanın sonunda, banka sektörü çalışanlarının genel öz yeterlikleri ile iş doyumları arasında olumlu bir ilişki belirlenmiştir. Literatür incelendiğinde öz yeterlik ile iş doyumları arasında pozitif yönde ilişki olduğuna dair çok sayıda çalışmaya rastlanmaktadır (Caprara, vd., 2006; Staples, vd. 1999; Judge, vd., 2002; Telef, 2011; Duffy ve Lent, 2009). Banka çalışanlarının öz yeterlikleri arttıkça iş doyumlarını da artırmaktadır. Sahran (2007) çalışmasında öz yeterliğin yaşam doyumları üzerinde dolaylı şekilde bir etkisi olduğunu belirtmektedir. Aynı şekilde, banka çalışanlarının öz yeterlikleri yükseldikçe yaşam doyumları da olumlu olarak yükselmektedir.

Banka çalışanlarının genel öz yeterlik düzeyleriyle tükenmişliğin alt boyutlarından kişisel başarı düzeyi bakımından olumlu ilişki saptanmıştır. Ancak, banka çalışanlarının öz yeterlik düzeyleri ile duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve genel tükenmişlik değişkenleri arasındaysa olumsuz bir ilişki saptanmıştır. Bu bulgulara göre, öz yeterlikleri arttıkça tükenmişlik azalmaktadır. Kendisini bireysel olarak yeterli algılayan çalışanların daha az

duyarsızlaşmaları, duygusal tükenmeye karşı dirençli oldukları ve daha sık sık bireysel başarıya ulaşmaları beklenen bir sonuçtur.

Banka çalışanlarının öz yeterlikleri, iş doyumları, yaşam doyumları ve tükenmişlik seviyelerinin cinsiyet değişkeni açısından incelenmesi sonucunda; anlamlı bir ilişki gözlenmemiştir. Literatürde de benzer şekilde, söz konusu değişkenler arasında bir ilişki bulunmadığını belirten araştırmalar mevcuttur (Karahana, 2008; Gençtürk, 2008; Yılmaz ve Bökeoğlu, 2008; Cennet, vd., 2003; Telef, 2011; Köseoğlu ve Kocabaş, 2006; Gencay, 2007; Türkoğlu, 2008; Ayan, vd., 2009).

Buna karşın kadın çalışanlar erkek iş görenlere göre iyi seviyede öz yeterliğe sahip olduğu; benzer şekilde kadın çalışanların erkeklere göre yüksek düzeyde duygusal tükenme ve tükenmişlik yaşadıkları söylenebilir. Literatürde benzer bulgular da vardır (Karahana, 2008; Çimen, 2007; Topaloğlu, Koç ve Yavuz, 2007). Erkek çalışanlar ise kadınlara göre daha yüksek düzeyde iş ve yaşam doyumuna ile kişisel başarı algısına sahipken, kadınlara göre daha duyarsız oldukları belirlenmiştir. Ancak literatürde bu bulgunun tersine; Tunacın (2005), Yiğit'in (2007) ve Peri ve Baker (1997) çalışmalarında kadın iş görenlerin erkek iş görenlere göre daha fazla iş doyumunu hissettikleri sonucuna ulaşılmıştır.

11 yıl ve üzeri mesleki kıdeme sahip çalışanların öz yeterlik algıları, iş doyumunu ve yaşam doyumunu ile tükenmişlik düzeylerinin diğer kıdem gruplarına göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Benzer bir durum 6-10 yıl kıdeme sahip olanlar için de söz konusudur. Buna göre mesleki kıdem arttıkça çalışanların öz yeterlikleri, iş ve yaşam doyumları ile tükenmişlik düzeyleri de artmaktadır. Benzer şekilde; Gençtürk (2008) 11 yıl ve daha fazla tecrübeye sahip çalışanların, 1-5 ve 6-11 yıl çalışanlara göre daha fazla öz-yeterliğe ulaşmış oldukları belirtilmektedir. Maslach ve Jackson (1981), tükenmişlik düzeyinin çalışanın iş hayatının ilk senelerinde fazla yoğun görüldüğünü belirtmişlerdir. Deneyimi az olan çalışanların daha fazla duygusal tükenme, az seviyede duyarsızlaşma yaşadığı ve kişisel başarı seviyelerinde düşüş olduğunu ifade eden çalışmalar (Mede, 2009) mevcuttur. Çalışma hayatının ilk yıllarında işle ilgili yüksek beklentilerini karşılanmaması tükenmişlik duygusuna neden olabilir.

Öte yandan, kıdem ile tükenmişlik arasında anlamlı farklılıkların olmadığını söyleyen çalışmalar da vardır (Peker, 2002; Kırılmaz vd., 2003). Benzer şekilde, iş doyumları ve yaşam doyumlarının (Aysan ve Bozkurt, 2004; Köseoğlu ve Kocabaş, 2006; Avşaroğlu vd., 2005) çalışma sürelerine göre değişmediğini söyleyen araştırmalar da vardır.

Banka çalışanlarının mezun oldukları eğitim alanında çalışıp çalışmamalarının, öz yeterlikleri, yaşam doyumunu, iş doyumunu ve tükenmişliğin alt kategorilerinden duygusal tükenme, kişisel başarı ve duyarsızlaşma alt boyutları arasındaki farkın anlamlı olmadığı görülmüştür. Benzer şekilde eğitim alınan alan ile çalışılan alan arasında bir fark olmasının, çalışan öz yeterliğini etkilemediği bulunmuştur (Üstüner, vd., 2009; Telef, 2011; Özgün,

2007). Bazı meslek gruplarında kişisel ilgi ve yeteneklerin alınan eğitimden daha öncelikli işe yaradığı söylenilebilir. Bankacılık sektörü de, özel ilgi ve yetenek gerektiren bir çalışma alanıdır. Bu nedenle bankacılık ve finans alanında eğitim veren bir okuldan mezun olup olmama durumunun öz yeterlik, iş doyumu ve tükenmişlik düzeyini etkilemediği söylenebilir. Ayrıca Türkiye geliştirmekte olan bir ülkedir ve insanların genç yaşta doğru meslek seçip ona uygun okullarda okuma kültürüne ekonomik ve sosyal olarak henüz erişemediği söylenebilir. Türkiye’de meslek seçimi genellikle; alınan eğitim düzeyine göre değil de, iş bulabilme şansına göre oluşmaktadır.

Özel bankalarda çalışan banka iş görenlerinin kamu bankalarında çalışanlara göre öz yeterlik algıları ile iş ve yaşam doyumlarının yüksek olduğu bulunmuştur. Öncelikle, özel sektör banka çalışanları ile kamu banka çalışanları arasında maaş, çalışma şartları, performans göre ücretin artması gibi farklılıkların sonuçlara tesir edebileceği olasıdır. Özel sektörde amaca uygun çalışanın işe alınmasına özen gösterilmektedir (Metin ve Altunok, 2002, s. 98). Özel bankaların personel alımında daha seçici olması, daha yetenekli personeli istihdam ettikleri için, özel banka çalışanlarının öz yeterliğinin daha yüksek çıktığı söylenebilir. Yine performans göre ücretlerin artması da çalışanların iş ve yaşam doyumlarını arttıran bir neden olabilir. Benzer şekilde özel sektör çalışanlarının daha yüksek düzeyde duygusal tükenme, düşük kişisel başarı ve tükenmişlik yaşadıkları saptanmıştır. Bunun nedeni, kamu bankalarında mesai kavramının çok daha net olduğu ve kar amacını birinci öncelik olarak görmedikleri için kamu bankası çalışanlarının daha az baskı, stres ve kaygı hissettikleri söylenebilir. Bu durumda kamu bankası çalışanlarının özel banka çalışanlarına göre daha az tükenmişlik hissettikleri düşünülebilir. Özel bankaların daha çok amaç baskısı hissetmeleri onların tükenmişlik düzeylerini arttırmış olabilir. Buna karşın duyarsızlaşma ile bankanın kamu ya da özel olması durumunun anlamlı bir farklılığa neden olmadığı bulunmuştur.

Buraya kadar detaylı tartışılan sonuçları hipotez cümleleri üzerinden şu şekilde özetlemek mümkündür;

H1: Bankacılık sektörü çalışanlarının öz yeterlikleri, yaşam ve iş doyumları ile tükenmişlik düzeyleri arasında anlamlı ilişki vardır. Hipotez doğrulanmıştır.

H2: Bankacılık sektörü çalışanlarının öz yeterlikleri, yaşam ve iş doyumları ile tükenmişlik düzeyleri cinsiyet açısından farklılık göstermektedir. Hipotez doğrulanmamıştır.

H3: Bankacılık sektörü çalışanlarının öz yeterlikleri, yaşam ve iş doyumları ile tükenmişlik düzeyleri çalışma yılına göre değişiklik göstermektedir. Hipotez doğrulanmıştır.

H4: Bankacılık sektörü çalışanlarının öz yeterlikleri, yaşam ve iş doyumları ile tükenmişlik düzeyleri eğitim aldıkları alanda çalışıp-çalışmamasına göre anlamlı farklılık göstermektedir. Hipotez doğrulanmamıştır.

H5: Bankacılık sektörü çalışanlarının öz yeterlikleri, yaşam ve iş doyumları ile tükenmişlik seviyeleri, çalıştıkları kurumun özel ya da kamu kurumu olmasına göre anlamlı değişiklik göstermektedir. Hipotez doğrulanmıştır.

Bu çalışmada; banka çalışanlarının görev tanımlarına ilişkin farklılaşmaya gidilmemiş, banka çalışanları bir bütün olarak ele alınmıştır. Gelecek araştırmalarda, banka çalışanları görev tanımlarına göre kategorize edilip bu kategoriler arasındaki farklılıkları inceleyen çalışmalar yapılabilir. İleriki araştırmalarda, banka çalışanlarının öz yeterliklerini yükselten kaynaklarının neler olduğu konusu araştırılabilir. Banka çalışanlarının öz yeterliğini artırmak için yaşanmış deneyimlerin aktarıldığı hizmet içi eğitim etkinlik faaliyetleri planlanabilir. Stres, yoğun iş yükü karşısında öncelik belirleme, zaman yönetimi ve iş planlama yönergeleri üzerine çalışmalar ve eğitimler düzenlenebilir. Banka çalışanı adaylarına, işe girmeden önce meslekle ilgili problemler hakkında öncül bilgiler verilmelidir. Bu değişkenler üzerinde farklı iş kollarında da çalışmalar yürütülebilir. Ayrıca bu konularda nitel çalışmalar yapılarak mevcut değişkenlere dair derinlemesine bilgiler alınıp yeni bulgulara ulaşılabilir.

Gelişen teknolojinin beraberinde dönüşüm zorunluluğu getirdiği bankacılık işlemlerinin de elektronik ortamlarda ve dijital gereçlerle yapılması giderek artmaktadır. Bu durum bankalarda müşteri ile birebir işlem yapan çalışan sayısında azalmalara neden olabilir. Bu bilgiler ve gelişmeler ışığında bankacılık sektörü dönüşmekte, gereksinim duyulan insan kaynağı nitelik ve ölçütleri de değiştirmektedir. Bu gelişme ve dönüşümleri irdeleyen çalışmalara da ağırlık verilmelidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Saffet Karayaman: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir. / Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, Artvin Çoruh Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Değerlendirme Etik Kurulu'ndan izin alınmıştır (14.06.2023 tarih ve 94608 sayılı).

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Saffet Karayaman 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: Ethics committee approval (14.06.2023 date and 94608 number) was obtained from Artvin Çoruh University, Scientific Research and Publication Ethics Committee for the purpose of carrying out this study approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Karayaman, S. (2024). Banka çalışanlarının öz yeterlik, iş ve yaşam doyumu ile tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, 11(24), 752-777. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1333700>

Kaynakça

- Altay, H. (2009). Antakya ve İskenderun otel çalışanlarının tükenmişliği ve iş tatmini üzerine bir araştırma. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(12), 1-17.
- Ardıç, K. & Polatçı, S. (2009). Tükenmişlik sendromu ve madalyonun öbür yüzü: İşle bütünleşme. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (32), 21-46.
- Aslan, M., & Doğan, S. (2020). Dışsal motivasyon, içsel motivasyon ve performans etkileşimine kuramsal bir bakış. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11(26), 291-301.
- Ateş B. Sagar M. E. (2022). The predictive role of psychological flexibility, self-efficacy and communication skills on life satisfaction in teacher candidates. *Cumhuriyet International Journal of Education*, 11(1), 219-227
- Avşaroğlu, S., Deniz, M. E. & Kahraman, A. (2005). Teknik öğretmenlerde yaşam doyumu, iş doyumu ve mesleki tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 115-129.
- Ayan, S., Kocacık, F. & Karakuş, H. (2009). Lise öğretmenlerinin iş doyumu düzeyi ile bunu etkileyen bireysel ve kurumsal etkenler: Sivas merkez ilçe örneği. *Anatolian Journal of Psychiatry*, 10, 18-25.
- Aysan, F. & Bozkurt, N. (2004, Temmuz). Okul psikolojik danışmanlarının yaşam doyumu, stresle başa çıkma stratejileri ile olumsuz otomatik düşünceleri: İzmir ili örnekleme. *XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı*, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Azar, I. A. S., Vasudeva, P. & Abdollahi, A. (2006). Relationship between quality of life, hardiness, self-efficacy and self-esteem amongst employed and unemployed married women in Zabol. *Iran J Psychiatry*, 1, 104-111.
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *BEÜ SBE Derg.*, 7(1), 231-274.
- Baltacı, A. (2020). Yönetici öz yeterlik algısı ölçeği: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Uluslararası Karamanoğlu Mehmetbey Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 8-16.

- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: a social cognitive theory*. Englewood cliffs. N. J: Prentice-Hall.
- Barutçugil, İ. (2004). *Stratejik insan kaynakları yönetimi*. İstanbul: Kariyer Yayınları.
- Başaran, İ. E. (1991). *Örgütsel davranış: İnsanın üretim gücü*. Ankara: Gül Yayınevi.
- Budak, G. & Sürgevil, O. (2016). Tükenmişlik ve tükenmişliği etkileyen örgütsel faktörlerin analizine ilişkin akademik personel üzerinde bir uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 95-108.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç E., Akgün Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, E. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Canbay, S. (2007). *İlköğretim okullarında çalışan öğretmenlerin iş doyumunu ve denetim odağı ilişkisi* [yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Caprara, G. V., Barbaranelli, C., Steca, P. & Malone, P. S. (2006). Teachers' self-efficacy beliefs as determinants of job satisfaction and students' academic achievement: A study at the school level. *Journal of School Psychology*, 44, 473–490.
- Cesur, O., Ünal, T., Büker, H., Çağlayan, D. & Okyay, İ. (2023). Tükenmişlik sendromu belirtileri, nedenleri ve çözüm önerileri. *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies*, 9(30), 1-16.
- Çam, Z. & Öğülmüş, S. (2019). Çalışma yaşamından okula: okul tükenmişliğine yönelik kuramsal yaklaşımlar. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 11(1).
- Çimen, S. (2007). *İlköğretim öğretmenlerinin tükenmişlik yaşantıları ve yeterlik algıları* [yüksek lisans tezi]. Kocaeli Üniversitesi.
- Dağlı, A. & Baysal, N. (2016). Yaşam doyumunu ölçeğinin türkçe'ye uyarlanması: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59). <https://doi.org/10.17755/esosder.263229>
- Demir, R. & Türk, F. (2020). Pozitif psikoloji: tarihçe, temel kavramlar, terapötik süreç, eleştiriler ve katkılar. *Humanistic Perspective*, 2(2), 108-125.
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J. & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49, 71–75.
- Doğaner, S., Görmüş, M. & Kılıç, M. Ö. (2020). Sporcu kimliği ile öz yeterlik arasındaki ilişkinin farklı değişkenler açısından İncelenmesi. *Journal of International Social Research*, 13(69).
- Dolgun, U. (2010). Tükenmişlik sendromu. D. Özler (Ed.), *Örgütsel davranışta güncel konular* içinde (s. 287-310). Bursa: Ekin Kitabevi.
- Duffy, R. D. & Lent, R. W. (2009). Test of a social cognitive model of work satisfaction in teachers. *Journal of Vocational Behavior*, 75, 212–223.

- Dursun, S., Kaya, U. & İştar, E. (2016). Kişilik-iş uyumunun duygusal tükenmişlik ile iş ve yaşam doymumu üzerindeki etkisi: Muhasebe meslek mensupları üzerinde bir uygulama. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 55-69.
- Eren, E. (2000). *Örgütsel davranış ve yönetim psikolojisi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Ergin, C. (1992). Doktor ve hemşirelerde tükenmişlik ve Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin uyarlanması, VII. *Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları El Kitabı*, 143-154.
- Field, A. (2005). *Discovering statistics using SPSS for windows*. London: Sage Publications.
- Freudenberger HJ. (1974). Staff burn-out. *J Soc Issues*, 30, 159-165.
- Gencay, Ö. A. (2007). Beden eğitimi öğretmenlerinin iş doymumu ve mesleki tükenmişliklerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15(2), 765-780.
- Gençtürk, A. (2008). *İlköğretim okulu öğretmenlerinin öz-yeterlik algıları ve iş doyumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi* [yüksek lisans tezi]. Zonguldak Karaelmas Üniversitesi.
- Günbayı, İ. (2000). *Örgütlerde iş doymumu ve güdüleme*. Ankara: Özen Yayıncılık.
- Gür, G. (2008). *A study on the predictors of teachers' sense of efficacy beliefs* [yüksek lisans tezi]. Ortadoğru Teknik Üniversitesi.
- Hobfoll SE & Shirom A (2001). Conservation of resources: applications to stress and management in the workplace. R. Golembiewski (Ed.), *Organizational behavior* içinde. (s. 57-80). New York: Marcel Dekker.
- Hodges, C. B. (2005). *Self-efficacy, motivational email, and achievement in an asynchronous mathematics course*. [doktora tezi]. Virginia Polytechnic Institute and State University.
- Işkhan, V. (2016). Çalışanlarda tükenmişlik sendromu, M. Gülhan & Ü. Yılmaz (Ed.), *Akciğeri kanserinde destek tedavisi* içinde (s. 366-391). Ankara: TÜSAD Eğitim Kitapları Serisi.
- Jennett, H. K., Harris, S. L. & Mesibov, G. B. (2003). Commitment to philosophy, teacher efficacy, and burnout among teachers of children with autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 6(33), 583-593.
- Judge, T. A., Erez, A., Bono, J. E. & Thoresen, C. J. (2002). Are measures of self-esteem, neuroticism, locus of control, and generalized self-efficacy indicators of a common core construct? *Journal of Personality and Social Psychology*, 83, 693-710.

- Kaleli, S. & Yeneşkin, R. S. (2022). Hizmet sektörü içinde bankalar ve bankacıların pazarlama motivasyonları üzerine bir araştırma. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 14(2), 102-131. <https://doi.org/10.55827/ebd.1088195>
- Kaplan, A. & Ergül, H. F. (2023). Bağımsız anaokulu müdürlerinin kültürel liderlik davranışları ile okul öncesi öğretmenlerinin iş doyumunu arasındaki ilişki. *Ekev Akademi Dergisi*, (93), 12-30.
- Kambur, E. (2020). Banka çalışanlarının öz yetkinlik algıları ile örgütsel sessizlikleri arasındaki ilişki: bandırma ilçesinde bir alan araştırması. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 102-114.
- Karahan, Ş. (2008). Özel eğitim okullarında çalışan eğitimcilerin öz-yeterlik algılarının ve tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi [yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Kartopu, S. (2016). Üniversite öğrencilerinin öz yeterlilik ve kimlik duygusu kazanım düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi: Gümüşhane Üniversitesi örneği. *Journal Of International Social Research*, 9(45).
- Kaya, K. (2021). Banka çalışanlarında işe yabancılaşma, iş doyumunu ve tükenmişlik arasındaki ilişki. *OPUS International Journal of Society Researches*, 17(37), 4510-4534.
- Keser, A. (2005). İş doyumunu ve yaşam doyumunu ilişkisi: Otomotiv sektöründe bir uygulama. *Çalışma ve Toplum*, 4, 77-96.
- Kılıç, T., & Saygılı, İ. (2021). İş tatmini ile alt boyutları arasındaki ilişkiler ve demografik faktörlerin bu değişkenler üzerindeki etkisi: Görgül bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 1-17.
- Kırılmaz, Y., Çelen, Ü. & Sarp, N. (2003). İlköğretim öğretmenlerinde tükenmişliğin araştırılması. *İlköğretim Online*, 2(1), 2-9.
- Köker, S. (1991). *Normal ve sorunlu ergenlerin yaşam doyumunu düzeylerinin karşılaştırılması* [yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Kuru, G.C. & Can, S. (2020). Sınıf öğretmeni adaylarının akademik öz-yeterliliklerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 14(31), 445-461. <https://doi.org/10.29329/mjer.2020.234.21>
- Ladikli, M. F. & Arslan, H. (2023). Kavramsal ve kuramsal olarak iş doyumunu. *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi*, 8(2), 139-174. <https://doi.org/10.36657/ihcd.2023.112>
- Leech, N. L., Barrett, K. C. & Morgan, G. A. (2005). *SPSS for intermediate statistics: Use and interpretation*. London: Erlbaum.
- Maslach, C. & Jackson, S. E. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of Occupational Behavior*, 2, 99-113.

- Mede, E. (2009). An analysis of relations among personal variables, perceived self-efficacy and social support on burnout among turkish efl teachers. *Inonu University Journal of The Faculty of Education*, 10(2), 39–52.
- Metin, H. & Altunok, M. (2002). Karşılaştırmalı bir yaklaşımla kamu yönetimi ve özel sektörde halkla ilişkiler. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (3),79-99.
- Öngel, V. (2020). Akademisyenlerin yaşam doyumları ve iş doyumlarını etkileyen iş kaynaklı faktörlerin incelenmesi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 10 (3) , 461-473.
- Özgün, M. S. (2007). *Okul psikolojik danışmanlarının kişilik özellikleri ile mesleki yetkinlik beklentileri arasındaki ilişkinin incelenmesi* [yüksek lisans tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Özpehlivan, M. (2019). İş Tatmini: kavramsal gelişimi, bireysel ve örgütsel etkileri, yararları ve sonuçları. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 43-70.
- Paksoy, M. (2002). *Çalışma ortamında insan ve toplam kalite yönetimi*. İstanbul: Santay yayınevi.
- Pallant, J. (2001). *SPSS survival manuel*. Maidenhead: Open university Press
- Peker, R. (2002). Anaokulu, ilköğretim ve lise öğretmenlerinde mesleki tükenmişliğin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 319–331.
- Perie, M. & Baker, D. (1997). Job satisfaction among america’s teachers: effects of workplace conditions, background characteristics, and teacher compensation. *Statistical Analysis Report, National Center for Education Statistics*, U.S. Dept. of Education, NCES 97–471.
- Sahraç, Ü. (2007). *Stres kontrolü, genel öz-yeterlik, durumluluk kaygı ve yaşam doyumu ile ilişkili bir akış modeli* [doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Sakız, G. (2013). Başarıda anahtar kelime: Öz-yeterlik. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26(1), 185-210.
- Sayı, I., Haran, S., Ölmez, S. & Özgüven, H. D. (1997). Ankara Üniversitesi hastanelerinde çalışan doktor ve hemşirelerin tükenmişlik düzeyleri. *Kriz Dergisi*, 5(2), 71–77.
- Skaalvik, E. M. & Skaalvik, S. (2009). Teacher self-efficacy and teacher burnout: A study of relations. *Teaching and Teacher Education*, 1–11.
- Staples, D. S., Hulland, J. S. & Higgins, C. A. (1999). A self-efficacy theory explanation for the management of remote workers in virtual organizations. *Organization Science*, 10(6), 758 -776.
- Sümer, G. (2016). Türk bankacılık sektörünün tarihsel gelişimi ve AB bankacılık sektörü ile karşılaştırılması. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 485-508.

- Şahin, Z. (2018). Ölüm algısının “yaşam doyumu” üzerindeki etkisi: üniversite örneği. *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 3(3), 1-18.
- Tabachnick, B.G. & Fidell, L.S. (1996). *Using multivariate statistics*. New York: Harper Collins College.
- Tarsuslu, S. (2023). Sağlık çalışanlarının Covid-19 sürecinde karşılaştıkları VUCA ortamının iş stresi ve tükenmişlikleri üzerindeki etkisi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(3), 399-419.
- Telef, B. B. (2011). Öğretmenlerin öz-yeterlikleri, iş doyumları, yaşam doyumları ve tükenmişliklerinin incelenmesi. *İlköğretim Online*, 10 (1) , 91-108.
- Tezer, E. (2001). İş doyumu ölçeğinin güvenilirlik ve geçerliği. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 2(16), 33-39. <https://doi.org/10.17066/pdrd.81167>
- Toker, B. (2007). Demografik değişkenlerin iş tatminine etkileri: İzmir’deki beş ve dört yıldızlı otellere yönelik bir uygulama. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 8(1), 92-107.
- Topaloğlu, M., Koç, H. & Yavuz, E. (2007). Öğretmenlerin mesleki tükenmişliklerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Kamu-İş; C: 9, S: 3*.
- Tozkoparan, G. (2021). Örgütsel stresin çalışanların yaşam doyumu ve bireysel performans algısına etkileri üzerine bir araştırma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 1881-1910.
- Tunacan, S. (2005). *Beykoz ilçesindeki lise öğretmenlerinin iş doyumunu etkileyen faktörler* [yüksek lisans tezi]. Yeditepe Üniversitesi.
- Türkiye Bankalar Birliği. (2023, 15 Ağustos). *Bankacılık sisteminde banka, çalışan ve şube sayıları. rapor kodu: DT13*. Mayıs 2023. 15 Ağustos 2023 tarihinde, https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/istatistikraporlar/ekler/4040/Banka_Calisan_ve_Subey_Sayilari-Mart_2023.pdf adresinden edinilmiştir.
- Türkoğlu, M. (2008). *Genel Liselerde Örgütsel Kültürün İş Doyumuna Etkisi* [yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Uludağ, G. (2019). Yaşam doyumu ile işgören performansı ilişkisini incelemeye yönelik bir alan araştırması. *Anemon Muş Alparlan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(6), 291-300.
- Üstüner, M., Demirtas, H., Cömert, M. & Özer, N. (2009). Ortaöğretim öğretmenlerinin öz-yeterlik algıları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(17), 1–16.
- Vardar, K. (2021, Haziran). *KPMG perspektifinden bankacılık sektörüne bakış raporu, 20 Eylül 2023 tarihinde*

<https://kpmg.com/tr/tr/home/gorusler/2021/06/2021-kpmg-perspektifinden-bankacilik-sektorune-bakis.html>
adresinden edinilmiştir.

- Yasa Ozelturkay, E. & Boymul, E. (2017). İş tatmini ve örgütsel bağlılığın tükenmişlik sendromu üzerindeki etkisi: Bir sanayii kuruluşunda uygulama. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 12(46), 93-102.
- Yılmaz, K. & Bökeoğlu, Ç. B. (2008). İlköğretim okulu öğretmenlerinin yeterlik inançları. *Ankara University, Journal of Faculty of Educational Sciences*, 41(2), 143–167.
- Yiğit, A. (2007). *Özel eğitim kurumlarında çalışan öğretmenlerin iş doymumu tükenmişlik ve ruh sağlığı düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi* [yüksek lisans tezi]. Niğde Üniversitesi.
- Yüksel, H. (2020). *Okul öncesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeyleri, öz yeterlik inançları ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [doktora tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Resmî Gazete (2023, 12 Kasım). *İşkolları Yönetmeliği*. 19.12.2012 tarih ve 28502 sayılı Resmi Gazete. 12 Kasım 2023 tarihinde, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=16855&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> adresinden edinilmiştir.

Extended Abstract

Although the banking sector is relatively new, it is undergoing rapid transformation due to technological advancements and artificial intelligence. Inherently demanding attributes such as attention, speed, proactivity, foresight, and mental endurance, the banking profession can be exceedingly strenuous and exhausting due to its inherent dynamism, pace, and associated risks. If occupational fields were to be categorized on a spectrum from physical to intellectual exertion, the banking sector might well represent the pinnacle of professions requiring mental acuity.

Self-efficacy perception refers to an individual's belief in their capacity to exert effort and organize resources to achieve desired performance levels. Rooted in social-cognitive theory, this concept of competence encompasses one's confidence in their ability to plan and execute actions necessary for achieving professional objectives. Employees with high self-efficacy are observed to manage work-related stress more effectively. Conversely, individuals with low self-efficacy may experience diminished motivation, leading to decreased job and life satisfaction. Such employees are also prone to developing symptoms of burnout, characterized by heightened levels of anxiety and stress.

It is acknowledged that an employee's perceptions of their actions significantly influence job satisfaction. Job satisfaction itself is the degree of contentment or discontentment an employee feels towards their job. Numerous factors contribute to job satisfaction, with work intensity being a

primary consideration, although its impact varies by sector. For instance, a study on academics revealed that workload did not significantly affect life satisfaction or job satisfaction.

The general state of individuals concerning their life processes and living conditions is termed life satisfaction. Life satisfaction can also be described as the extent to which a person's goals are achieved. The foundation of job satisfaction, a concept that is not tangibly observable, rests on motivation theories. These theories are grounded in the idea that employees derive satisfaction from feeling valued and appreciated for their work.

Burnout represents the distress resulting from physical, emotional, and mental exhaustion in employees working in sectors characterized by intense work processes and significant mental engagement. It has been noted that burnout is predominantly seen in the service sector, which demands direct interpersonal interactions. The perspective that employee burnout stems more from job-specific traits and work environment conditions than from personal factors is gaining acceptance. The stress bank employees face due to their profession, including workload and the inherent risks of their work, induces anxiety and propels them toward burnout. Banking employees are exposed to risks inherent to their job's nature. The operations within a bank's business line are fraught with significant risks and demand precision. This research aims to explore the interplay between bank employees' job and life satisfaction, their levels of burnout, and self-efficacy.

Within the scope of the study, the focus was placed on the levels of self-efficacy, life satisfaction, job satisfaction, and burnout, and how these levels change according to different demographic variables. The research sample comprised 589 bank employees working across 25 districts on the European side of Istanbul during the January-March 2023 period. Of the participants, 332 (56%) were female, and 257 (44%) were male. The Self-Efficacy Scale, Job Satisfaction Scale, Life Satisfaction Scale, Burnout Scale, and Demographic Characteristics Information Form were utilized to gather data for the research. The Pearson Correlation Coefficient Technique, One-Way Analysis of Variance, and t-Test methods were employed to analyze the collected data.

The study concluded that there is a positive relationship between the self-efficacy levels of bank employees and both their life and job satisfaction. Furthermore, a significant negative relationship was observed between the self-efficacy of bank employees and their levels of burnout. Additionally, variations were noted in the self-efficacy, life satisfaction, job satisfaction, and burnout levels of the participants, attributed to certain personal variables. A positive relationship was identified between the general self-efficacy of bank sector employees and their job satisfaction. Similarly, a positive correlation was found between the general self-efficacy levels of bank employees and the level of personal achievement, a sub-dimension of burnout. Female employees exhibited higher levels of self-efficacy compared to male employees; likewise,

it was noted that female employees experience higher levels of emotional exhaustion and burnout compared to their male counterparts. It was observed that the differences in the sub-dimensions of emotional exhaustion, personal achievement, and depersonalization, which fall under the categories of self-efficacy, life satisfaction, job satisfaction, and burnout, were not significant regardless of whether the bank employees worked in the field related to their education. It was determined that the self-efficacy perceptions and job and life satisfaction levels of bank employees working in private banks are higher than those of employees in public banks.

In future research, the focus could be on identifying resources that bolster the self-efficacy of bank employees. In-service training programs aimed at enhancing employees' self-efficacy could be devised. Moreover, initiatives on stress management, establishing priorities amid heavy workloads, as well as guidelines for time management and work planning could be developed. Prospective bank employees should receive preliminary insights into the profession's challenges before their engagement. Explorations of these variables might also be extended to different sectors. Furthermore, conducting qualitative studies on these matters could yield in-depth insights into the variables at play and unveil novel findings.

YAZIM KURALLARI

Akademik Hassasiyetler (The Academic Elegance) Sosyal Bilimler alanında yılda üç kez (Nisan, Ağustos, Aralık) yayın yapan Uluslararası Hakemli bir dergidir.

- 1- *Akademik Hassasiyetler*, sosyal bilimlerin tüm alanları ile ilgili deneysel, nicel ve nitel araştırmalara yer veren bir dergidir.
- 2- Dergiye gönderilen makaleler özgün bir çalışma olmalı ve daha önce yayımlanmamış olmalıdır. Şayet makaleler ulusal veya uluslararası bir sempozyum veya kongrede sunulmuş ise ya da yüksek lisans veya doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmış ise bu durum dipnot verilerek ayrıca belirtilmeli ve makale formatına uygun hale getirilmelidir.
- 3- Makalelerle ilgili her türlü yasal sorumluluk yazara ya da yazarlara aittir.
- 4- Derginin yayın dili **Türkçe** ve **İngilizce**'dir.
- 5- *Akademik Hassasiyetler*'e gönderilen yazıların metin, dipnotlar/son notlar, kaynaklar ve tablolar/şekiller de dahil olmak üzere **35 sayfa** geçmemelidir.
- 6- Başlıklar **11 punto** büyüklüğünde, koyu ve ortalanarak yazılmalıdır. Yazar adı ise başlık altında bulunmalı ve ortalanmalıdır. Yazarın adının yalnızca ilk harfi büyük harfle, soyadının ise tamamı büyük harflerle ve koyu şekilde yazılmalıdır. (**Örnek: Gökçe DİLARA***). Soyadın sağ üst köşesine ise * işareti konularak dipnot oluşturulmalı ve buraya yazarın unvanı, çalıştığı kurumu ve e-mail adresi (altı çizgisiz ve siyah renkte) yazılmalıdır.

Örnek: Prof. Dr., Gazi Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gokcedilara@gmail.com

- 7- Makaleler **Microsoft Word veya "doc" veya "docx"** uzantılı şekilde sisteme yüklenmelidir.
- 8- Makalelerde yer alacak alt ana başlıklar sola yanaşık ve koyu şekilde; (**1.TÜRKİYE'DE SOSYAL ...**), onun altında yer alacak ara başlıklar ise koyu, sola yanaşık ve sadece ilk harfleri büyük olacak şekilde; (**1.1.1. Ekonomik Faktörler**),

diğer alt başlıklarda koyu, sola yanaşık ve 1 cm. içeriden ilk harfleri büyük olacak şekilde;

(1.1.1.Ticari yapı) yerleştirilmelidir.

- 9- Yazılar; **Times New Roman** karakterinde, **11 punto** (dipnotlarda ise 8 punto) büyüklüğünde olmalıdır. **Sayfa yapısı 16x24 ebadında, kenar boşlukları sağdan, soldan, üstten, 2 cm, alttan ise 1,5 cm olmak üzere, 1 satır aralığıyla, iki yandan hizalanmış ve paragraf arası boşluğu, öncesi ve sonrası “3 nk” olacak şekilde ayarlanmalı ve sayfa numarası verilmelidir.** Paragraf başları 1 cm içeriden olmalı ve "TAB" tuşu kullanılmalıdır.
- 10- **“Öz” tek paragraf biçiminde yazılmalı ve 150-250 kelime arasında olmalı** ve herhangi bir atıf içermemelidir. Her özet altında da çalışmayı açıklayan **en az 3, en fazla 5 anahtar kelime** bulunmalıdır. Çalışmaların **Giriş’ten itibaren Kaynakça’ya** kadar toplam kelime sayısı en az **5000, Öz, Abstract, Extended Abstarct dahil toplam** kelime sayısı ise en fazla **11000 kelime** olmalıdır.
- 11- Dergiye gönderilen makaleler ön değerlendirmeden geçtikten sonra dergi editörü tarafından bilimsel yeterliliğinin denetlenmesi amacıyla **iki hakeme** gönderilir. Makaleler, değerlendirme sonucunda hakemden gelecek olumlu raporlar doğrultusunda ve dergi yayın kurulu tarafından uygun görülen bir sayıda yayınlanır. Raporların olumsuz olması ya da makalenin yayımlanmasıyla ilgili olarak hakem raporlarının editöryal kurul tarafından yetersiz veya tatmin edici bulunmaması durumunda makalenin yayımlanması ile ilgili karar üçüncü bir hakem kararı veya editöryal kurulun takdiri doğrultusunda verilir. Bu durumda yazar makalenin yayımlanmaması ile ilgili olarak her hangi bir hak talebinde bulunamaz.
- 12- Makalede sıra ile **öz, giriş, ana metin, sonuç, kaynakça** ve varsa ekler bulunmalıdır. **Giriş, Sonuç ve Kaynakça başlarına numaralandırma yapılmaz.**
- 13- *Akademik Hassasiyetler’e* gönderilecek makalelerin hazırlanmasında **APA yazım kuralları** kullanılmalıdır. **Tüm metin yazımında ve kaynakçanın hazırlanmasında da bu sisteme uyulması gerekmektedir. (METİN İÇİNDE ALINTININ GÖSTERİLMESİ, Örnek: (Durgun, 2010, s. 25).** Metin içi atıflarda üç ve daha fazla yazarlı kitap ve makalelerde ilk gösterimde bütün yazarların soyadı gösterilir ancak ikinci ve sonraki gösterimlerde (**Ünal vd., 2015, s. 120**) şeklinde gösterilmelidir. İki yazarlı makalelerde ise her iki yazarın da soyadı yer almalıdır (**Ünal ve Safa, 2015, s. 88**).

APA sistemi hakkında daha fazla bilgi için, lütfen <http://www.apastyle.org/> adresini ziyaret ediniz. Kaynakça gösteriminde aşağıdaki örneklerden yararlanabilirsiniz.

- 14- Dergimize gönderilen makalelerde **750-1000 kelime aralığında İngilizce**

uzun özetin (Extended Abstract) eklenmesi gerekmektedir. Makalelerin yabancı okurlar tarafından takibi ve yayımlanan makalelerin atıf alabilmesi için uyguladığımız bu düzenlemenin kaynakçadan sonraki kısma eklenmesi gerekmektedir. Yayınlanacak makalenin **giriş, tartışma, metot, sonuç vb.** aşamalarının genel bir açıklamasını içermesi gereken İngilizce uzun özet eklenmeyen makaleler yayımlanmayacaktır.

- 15- Dergimize gönderilen makaleler Turnitin İntihal Engelleme Programından geçirilmektedir.
- 16- Kaynakçada yer alan kaynakların ikinci satıra geçmesi durumunda ikinci satırın 1 TAB içeriden başlamasına dikkat ediniz.
- 17- Kaynakçayı kitap, makale vb. ayrımı yapmadan yazar soyadlarını dikkate alarak alfabetik şekilde hazırlayınız.

Tek Yazarlı Kitap

Format: Soyadı, A. (Yıl). *Kitabın adı*. Yayınevi.

Örnek: Timur, T. (2000). *Toplumsal değişme ve üniversiteler*. İmge Kitabevi.

İki Yazarlı Kitap

Format: Soyadı, A. & Soyadı, A. (Yıl). *Kitabın adı*. Yayınevi.

Örnek: Başaran, İ.E & Çinkır, Ş. (2011). *Türk eğitim sistemi ve okul yönetimi*. Ekinoks Yayınevi.

Üçten Fazla Yazarlı Kitap

Format: Soyadı, A., Soyadı, A. & Soyadı, A. (Yıl). *Kitabın adı*. Yayınevi.

Örnek: Fiske, S. T., Gilbert, D. T. & Lindzey, G. (2010). *Handbook of social psychology*. John Wiley & Sons.

Editörlü Kitapta Bölüm

Format: Yazar Soyadı, A. (Yıl). Bölümün adı. Editörün A. Soyadı (Ed.), *Kitabın adı* (s. Bölüm aralığı). Yayınevi.

Örnek: Dönmez, B. (2013). Motivasyon. S. Özdemir (Ed.), *Eğitim yönetiminde kuram ve uygulama* içinde (s. 185-229). Pegem Akademi.

Sürelili Yayınlar / Basılı Dergi

Format: Soyadı, A. (Yıl). Makalenin adı. *Derginin Adı*, cilt numarası (Dergi sayı no), Makale sayfa aralığı. Doi numarası.

Örnek: Asar, R. & Çelikten, Y. (2016). Shadowing a woman administrator: A Turkish case. *Universal Journal of Management*, 4(11), 607-614. <https://doi.org/10.13189/ujm.2016.041102>

Cevrimci Dergi / Haber Makalesi / Blog Gönderisi

Format: Soyadı, A. (Yıl, Gün Ay). Makalenin adı. *Dergi veya Blog Adı*.
Bağlantı Linki

Örnek: Bustillos, M. (2013, 19 Mart). On video games and storytelling: An interview with Tom Bissell. *The New Yorker*.
<https://www.newyorker.com/books/page-turner/on-video-games-and-storytelling-an-interview-with-tom-bissell>

Toplantı, Sempozyum

Format: Soyadı, A. (Yıl, Ay). Yayın başlığı. Başkanın A. Soyadı (Görevi), *Kongre Adı* Düzenleyen Kurum, Şehir.

Örnek: Karadağ, E., Aypay, A. & Baloğlu, N. (2010, Mayıs). Eğitim yönetimi araştırmalarına analitik bir bakış: Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi'nin analizi. S. Özdemir (Başkan), 5. *Ulusal Eğitim Yönetimi Kongresi* Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Ankara.

Bildiriler

Format: Soyadı, A. (Yıl, Gün Ay). *Bildiri başlığı* [Bildiri sunumu].
Sunulduğu Toplantı, Şehir.

Örnek: Akçay, A. (2004, 22 Mayıs). *Bilgisayar destekli eğitim yazılımlarının özellikleri ve Fırat Üniversitesi öğrencilerinin BDE uygulamalarına yaklaşımı* [Bildiri sunumu]. Bilişim Teknolojileri Işığında Eğitim Konferansı, Ankara.

İnternet Kaynakları

Format: Soyadı, A. (Yıl, Gün Ay). *Makalenin adı*. Gün Ay Yıl tarihinde weblink adresinden edinilmiştir.

Örnek: Asar, R. (2018, 3 Kasım). *Yönetim açısından insan doğası*. 8 Ağustos 2021 tarihinde <https://yonetsel.com/yonetim-acisindan-insan-dogasi/adresinden> edinilmiştir.

Tezler

Format: Soyadı, A. (Yıl). *Tezin başlığı* [tez türü]. Üniversite Adı.

Örnek: Asar, R. (2021). *Okul yöneticilerinin öğretmenlere ilişkin insan doğası varsayımları ve sergiledikleri yönetim tarzları* [doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Yazım kuralları ve şekil şartlarının yerine getirilmesi önem arz etmektedir. Lütfen bu konuda gerekli duyarlılığı gösteriniz.

Makale Gönderme: <https://dergipark.org.tr/akademik-hassasiyetler>

İletişim Adresi: akademikhassasiyetler@gmail.com

Akademik Hassasiyetler

The Academic Elegance

4 Aylık Uluslararası Akademik
Hakemli Dergi
ISSN: 2148-5933
E-ISSN:2529-0088
SAYI/ISSUE: 24
NİSAN / APRIL 2024

ISSN 2148-5933

04

9 772148 593003